दलपत काव्य

भाग २

ગુ.વ.સો

શ્રી 'સત્યપ્રકાશ' પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નાહાલચંદ તથા
ડાહ્યાભાઈ શકરાભાઈ ગાંધીએ છાપ્યું. ઠે. રીચીરોડ.
અમદાવાદ,

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ લું—અંગ્રેજી રાજપ્રકરણ.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રકરણ ૩ જું.

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

પ્રકરણ ૭ મું.

પ્રકરણ ૮ મું.

દલપત કાવ્ય.

ભાગ ૨ જો.

प्रकरण १ लुं.

ઈંગ્રેજી રાજ્ય પ્રકરણ.

રાજ્યપ્રશંસા.

મનહર છંદ.

આદિત્ય ઉદય સમ અંગરેજી રાજ્ય થયું,[1]
વિવિધ વિદ્યા ભણવા લાગિયા વિદ્યારથી;
અનેક પ્રકારના ઉદ્યમે લાગ્યા લોક સઉ,
ધારી ધર્મક્રિયા કરે લોક ધરમારથી;
ત્રાસ મટયો તસ્કરનો સૌએ ખુલ્લાં દ્વાર મુક્યાં,
ખાય પીએ સુખે સુએ વિચરે સુખારથી;
બાગ બંગલા બનાવે ભોગવે વૈભવ ભલા,
પુન્યકાળ જાણી પુન્ય કરે પરમારથી. ૧

ધોર ચોર ઘુવડ તો ઘરમાં ઘલાઇ રહ્યા,
ઘાતક તે ઘાત ભૂલ્યા ભૂલ્યા રીત રાતની;
ધનહીન ધનવાન ધીમે ધીમે ધંધે ધાયા,
ધૈર્ય ધરી ધાક તજી કપટી કજાતની;
કમળ સમાન મુખ કમળ અમળ ફુલ્યાં,
સમળ શીકલ થે અબુધ બુધનાતની[2];
ભાનુ શો ભભકદાર ભાળ્યો અંગરેજ ભૂપ,
ભાળો ભલી ભૂમિ મધ્ય શોભા ભાતભાતની. ૨

દોહરા.

નૃપ રૈયતને લુટતા, વળિ તસ્કરની જાત;
વાડ ખેતરો ખાય ત્યાં, વનચરની શી વાત ! ૩

કેમ સુઝે વિદ્યા કળા, પ્રતિદિન જ્યાં ગભરાટ;
વરૂઓ જ્યાં વિંટી વળે, કેમ સુઝે શુભ વાટ. ૪

કોઇ દવાખાનાં કરે, કિતાબખાનાં કોઇ;
ઉલટ વધી શુભ કામની, એક એકનું જોઇ. ૫

વસ્ત્ર બોળિયે રંગમાં, તેવો લાગે રંગ;
અસર થઇ અંગ્રેજની, તેમ પ્રજા નૃપ અંગ. ૬

રાજકુમાર ભણાવિયા, કર્યા અધિક હુશિયાર;
સુખ રસ સિંચ્યો મૂળમાં, ઉત્તમ એજ પ્રકાર. ૭

વિસર્યા વિક્રમ ભોજ નૃપ, વિસર્યું રઘુકુળ રાજ;
થયું નથી થાશે નહીં, એવું રાજ્ય છે આજ. ૮

કર્મ કરે તે ભોગવે, સર્વ બીજાને સૂખ;
કુકર્મ જમણો કર કરે, ડાહ્યાને નહિ દુઃખ. ૯

એવું છે આ રાજ્યમાં, સર્વ પ્રજાને આજ;
તે કારણ સૌકો કહે, નિશ્ચય નેકી રાજ. ૧૦

મનહર છંદ.

હતા મોટા મોટા જે અમીર કે ફકીર હતા,
હતા વળી પીર કે પીરાન પીર જાગતા;
દેવ મહાદેવ નરદેવ કે ભૂદેવ હતા,
પુજારીને પુત્ર આપે એવા મૂખ માગતા;
ભાગ લેવા ભોગ લેવા નિરોગીને રોગ દેવા,
લાલચુ થઇને જોરે લોકો કેડે લાગતા;
આવ્યું નેક રાજ્ય તેથી આજ સર્વે શીખી ગયા,
કાં તો ભારે ભયથી ફરે છે દૂર ભાગતા. ૧૧

---

૧. અંગ્રેજની કંપની ઈ. સન ૧૬૦૦ના સૈકામાં વેપાર વાસ્તે આવી અને અંગ્રેજે મુંબઈ ૧૬૬૨માં અને અમદાવાદ ૧૭૮૦ માં જીતી લીધું.

૨. બુધતાત-ચંદ્રમા.

માગ્યા વગર મળે નહીં તે વિશે.

દોહરા.

આ પ્રાણી સરકારનો, નિર્મળ છે શુભ ન્યાય;
પણ બોલ્યા વિણ કોઇનાં, બોર નહીં વેચાય. ૧

માગે તેને તો મળે, અદલ રૂડો ઇનસાફ;
એ અંતરજામી નથી, કેમ કરે ફરિયાદ. ૨

માતા પણ માગ્યા વિના, આપે નહીં અનાજ;
ઘટમાં ઘુંટાઇ રહે, કશું સરે નહિ કાજ. ૩

ચોપાઈ.

બોર વેચવા નિસરી બહાર, ચાલી સ્ત્રિયો મળીને ચાર;
અણબોલી અંગથી અથડાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૪

પડતો જુલમ ખમે જે પ્રજા, વાંક વિના વેઠે તે સજા;
અરજ કરે દુઃખ અળગું થાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૫

જમતાં માગે તે જન જમે, નવ માગે તે ભૂખ્યો ભમે;
માગ્યા વિના ન પિરસે માય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૬

ભણતર ગણતર ભારે ભણ્યો, ઘર બેસી રહે થઈ ઘરજણ્યો;
ગુણ તેના ક્યાંઈ ન ગણાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૭

દરમાં અતીશે ઉમેદવાર, બોલિ શકે નહિ બોલ લગાર
બેઠો સદા બગાસાં ખાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૮

કોઈ પડ્યો અંધારે કુવે, રહે ત્યાંજ જો છાનો રૂવે;
સોર કરે તો મળે સહાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૯

અંતરમાં આશા ધરિ રહે, જો કોઇ આગળ નવ કહે;
શી રીતે તે જાણિ શકાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૦

લુટાયો વસ્તીમાં વસી, કોઇને વાત કહે નહિ કશી;
તેનું તો વળતર ન વળાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૧

એક શેરિયે કરિને સોર, બોલે કે બાઇયો લ્યો બોર;
ફરી[1] ન બોલે ફોગટ જાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૨

કષ્ટ ફરી ફરિ કોઇને કહો, રે માણસ શિદ મૂગાં રહો;
એમ કીધે જડશે ઉપાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૩

આહાર ને ઉધમનાં કર્મ, સમે માગતાં શાની શર્મ;
પડે શરમ નહિ પેટ ભરાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૪

કહ્યા વિના તો ન સરે કામ, દિલથી કહે છે દલપતરામ;
ગાંડો હૈયામાં ગોટાય, બોલે તેનાં બોર વેચાય. ૧૫

---

૧. એકજ વાર બોલીને બેસી રહેવું નહિ પણ એકથી વધારે વાર પણ બોલવું.

વેઠે કામ ન કરાવવા વિશે.

નગર ચર્ચા.

ગવરનર એલફીન્સ્ટન સાહેબ આગમવર્ણન

ભાગ ૧ લો.

સંવત ૧૯૧૨ ના માગશર સુદ ૧૩ સને ૧૮૫૫ ના ડીસેંબર માસની તા. ૨૫ મી ભોમવારઃ—તે માસમાં સુદ પુનમને રોજ અમદાવાદમાં હાઇસ્કુલમાં સભા ભરી હતી. તેમાં ગવરનર સાહેબના કારભારી આઝમ વિનાયકરાવ વાસુદેવજી, મહિકાંઠાના દફતરદાર, હીરાલાલ બાળકૃષ્ણ, તથા હીમતરામ મૂળજી વગેરે તથા શહેરના ગૃહસ્થો, મળીને આશરે ૧૫૦ સભાસદો હતા, તે વખતે આ કવિતા વાંચી સંભળાવી હતી; પછી અમદાવાદના વર્તમાનપત્રમાં છપાઈ હતી.

દોહરા.

શ્રી જગપતિને સ્નેહથી, વંદું વારંવાર;
વાત નગરચરચા તણી, પ્રગટ કરૂં આ ઠાર. ૧
વિક્રમ સરખા ભૂપતી, પલટી પોતે વેશ;
ચરચા શુણવા નગરની, હરખે જતા હમેશ. ૨
ચૌટે ચોરે ચોવટે, પનઘટ દરજી ઘેર;
તહાં નગર ચરચા જઈ, શુણતા રૂડી પેર. ૩

ચોપાઇ.

છે સુખિયા કે દુખિયા લોક, સદા હરખ કે ઝાઝો શોક;
જશ અપજશ પોતાનો થાય, કેવો લોક વખાણે ન્યાય. ૪
કોણ જુલમ કો ઊપર કરે, એ શુણવા આપે વીચરે;
એવી રીત અસલ જે હતી, આજ અહિયાં થઇછે છતી. ૫

દોહરા.

ઇચ્છા કરી ગવરનરે, જોવા સઘળો દેશ;
સાથે લીધા સજ્જનો, જેની બુદ્ધિ વિશેષ. ૬
બેશી અગ્નીબોટમાં, પરવરિયા જળપંથ;
આવ્યા સુરત શહેરમાં, લખતાં વાધે ગ્રંથ. ૭
જોયું અમદાવાદ ભણિ, આવ્યાની કરિ આશ;
તુરતજ તેની દૃષ્ટિયે, રવિસમ થયો પ્રકાશ. ૮
કચરા કાદવ ઉડિ ગયાં, ગયા ટેકરા ખાડ;
ગઈ રસ્તાની ગંદકી, ગયાં હરકતી ઝાડ. ૯

ભુજંગી છંદ.

ઘરો ઘેર ચોપે થયાં ચિત્ર સારાં,
ગયાં ઊડિ દ્હાડાં દરિદ્રિ નઠારાં;
થયાં ઊજળાં બારણાં ગોખ જાળી,
બની વર્ષમાં જેમ બીજી દીવાળી. ૧૦

દોહરા.

ગઈ [1]દિવાળીને દિને, વહેમીએ કો ઠાર;
પ્રગટિ હુતાશનિ તેથિ થઇ, દીવાળી આ વાર. ૧૧
કાં અથવા પૂરી થઈ, જાણી ઇસ્વી સાલ;
તેથી દીવાળી કરી, લઈ અંગ્રેજી ચાલ. ૧૨

ભુજંગી છંદ.

જહાં ત્યાં મળી લોક વાતો બનાવે,
કહે સર્વથી શ્રેષ્ઠ સાહેબ આવે;
ઇહાં આવીને કાંઇ કર્શે નવાઈ,
લુચ્ચા ચોરટાની થશે ચોકશાઈ. ૧૩
નિશાળે કરે છોકરા વાત એવી,
ભણીને પરીક્ષા ભલી રીત દેવી;
ભણે બાળકો ચોંપથી ચિત્ત લાવી,
ઇનામો ભલાં આપશે ભૂપ આવી. ૧૪
થઈ છાપખાના તણી આતુરાઈ,
સુધારો વધારો થશે એવું ચાઈ;
ઘણી રીત શોભા કરી શેઠ લોકે,
તહાં લોક જોવા મળે થોક થોકે. ૧૫

દોહરો.

મૃગશિર શુદિ તેરશ તિથી, ઓગણીસેં ને બાર;
આવ્યા અમદાવાદમાં, મુંબઇના સરકાર. ૧૬

ભુજંગી છંદ.

મળીને ગયા લોક સાહેબ સામા,
છુટે તોપ બંદૂક વાજે દમામા;
કહે વાત ન્હાના વડા સર્વ હર્ખી,
વધે સ્નેહ નેણાં ભરી મૂખ નર્ખી. ૧૭

દોહરા.

પંડિત એક ઉદાર મતિ, પરોપકારી નામ;
કરવા તેણે મન કર્યું, નામ બરાબર કામ. ૧૮
ફરિ અવસર આવો વળી, ક્યાં મળશે કઈ વાર;
દુઃખ પ્રજા પોતાતણું, ક્યાં કરશે પોકાર. ૧૯
આપ દુઃખ સૌકો કહે, પરદુઃખ કહે ન કોય;
એ કારજ હું આદરું, જેથિ પુન્ય સહુ હોય. ૨૦
પરમેશ્વરની પ્રીતથી, જો કરૂં એવું કામ;
મળે મને સહુ લોકથી, પરોપકારી નામ. ૨૧

ચોપાઈ.

એમ વિચારી ઉભો થયો, પુર ચરચા જોવાને ગયો;
જઈ બેઠો ચૌટા મોઝાર, તહાં કરે લોકો વેપાર. ૨૨
ગાંધી તંબોળી મણિયાર, નાણાવટિ નેસ્તી સોનાર;
જડિયા ફુદિયા ને કંસાર, કાપડિયા સુખડિયા સાર. ૨૩
માળી મોચી ઘાંચી ઘેર, એ સરવેની પૂછી પેર;
આજ રાજ અંગ્રેજી થયું, દુખ સુખ તેથી તમને રહ્યું. ૨૪
મિત્રપણાથી મુજને કહો, હું સહેજે સાંભળવા રહ્યો;
તે લોકોએ એવું કહ્યું, આગળ દુઃખ અમે બહુ સહ્યું. ૨૫
રાજાની હરકત બહુ હતી, તેતો કાંઇ કહી નવ જતી;
મૂલ વિના લઇ જાતા માલ, હાથ ધરે કરતા બેહાલ. ૨૬
જે કારીગર બહુ હુશિયાર, તે તો દહાડી ખાતા માર;
એવા દહાડા આગળ ગયા, હવે અમેસૌ સુખિયા થયા. ૨૭
કહું પ્રભૂને બેઉ કરજોડ, રહો રાજ આ વરસ કરોડ;
ગયું સર્વ દુનિયાનું દુઃખ, પ્રભુએ આપ્યું પૂરણ સૂખ. ૨૮
જો નહિ કરિયે કાંઇ કુચાલ, તો આપણુ પંડે ભૂપાળ;
જુવો આજનો એવો ન્યાય, ગુનેગારને હુકમજ થાય. ૨૯

દોહરા.

મ્હો આગળ થઇ મારગે, જાય સ્વયં સરકાર;
મરજી હોય જો આપણી, કરિયે ઉઠી જુહાર. ૩૦
બાંધી ઢીંચણ બેશિયે, જો નહિ મરજી હોય;
આપણને આ રાજમાં, કહે ન ભૂંડો કોય. ૩૧
સાહેબનો સાહેબ વડો, હોય રાજનો રાજ;
વણુ વાંકે નહિ આંગળી, શકે અડાડી આજ. ૩૨
એકારે પાણી પિયે, જ્યાં બકરી ને વાઘ;
સીધે રસ્તે ચાલતાં, લેશ ન લાગે દાઘ. ૩૩
થયું નથી થાશે નહીં, આવું રાજ કોઇ કાળ;
રામરાજ કરતાં ભલો, આ પ્રગટ્યો ભૂપાળ. ૩૪
સાંભળિ પરોપકારિયે, એવિ વાત સહુ હાટ;
હરખ વધ્યો હૈયે ઘણો, ચાલ્યો બીજી વાટ. ૩૫
આવ્યો ચોરો એક ત્યાં, તુરત ગયો તે ઠોર;
જહાં મુસાફર માનવી, ઉતરે આઠે પહોર. ૩૬

---

૧. કોઇ વહેમીએ એવી ગપ ચલાવી હતી કે આ વરસમાં રોગચાળો આવવાનો છે માટે આ દિવાળીને રોજ હોળી પ્રગટે તો રોગ ન આવે તેથી કેટલાંએક ગામડાંઓમાં હોળી પ્રગટી હતી.

જુલમસિંહ નામે જહાં, બેઠો રાજા એક;
ધરી હેઠી તરવાર છે, વદન ઉદાશી છેક. ૩૭

ચોપાઈ.

પરોપકારી કરી જુહાર, બોલ્યો તે સાથે તે વાર;
આજ રાજ સુંદર આ થયું, દુઃખ સરવ દુનિયાનું ગયું.૩૮

તમે ઉદાસી બેઠા કેમ, કહિયે હોય જથારથ જેમ;
ભલું રાજ સૌને ભાવિયું, તમશિર શું સંકટ આવિયું.૩૯

જુના અમલદારોની દિલગિરીનું વર્ણન.

દોહરા.

જુલમસિંહ રાજા કહે, સાંભળ પંડિત રાજ;
અમને આ રાજ્યે કર્યા, નિરબળ જેવા આજ.૪૦

કશો હુકમ ચાલે નહીં, રઈયત થઇ એકેદ;
અમે વણિક જેવા થયા, એથી ઉપજે ખેદ. ૪૧

અમલદારનો દાસ પણ, રૂડું કરતો રાજ;
કોટીધ્વજ પણ તુચ્છ હતા, એ વાતો ગઈ આજ.૪૨

એક તેહનો દાખલો, કહું તે ધરજે કાન;
મોટો મહિમા અમલનો, સુણો ધરીને ધ્યાન. ૪૩

ચોપાઈ.

[1]જગત શેઠ જાત્રાએ ગયા, કરિ તીરથ ઘરસામા થયા;
વનમાં રથની ભાગી ધરી, દીઠી દુરથી વસ્તી ખરી. ૪૪

દોહરા.

મુનીમને ત્યાં મોકલ્યો, બોલાવા લુહાર;
લુહાર પરણી આવિયો, એજ ઘડી એ વાર. ૪૫

મુનીમ કહેતાં લાજિયો, લુહારને એ કામ;
વાત કહી જઇ શેઠને, શું કરવું આ ઠામ. ૪૬

શેઠ કહે સોનાતણી, મ્હો માગી દ્યો મ્હોર;
એક હજાર હજાર બે, આપો આણે ઠોર. ૪૭

ધનથી શું નહિ બનિ શકે, જે ધાર્યું તે કામ;
મુનિવરનાં પણ મન ચળે, દેખે જ્યારે દામ. ૪૮

મુનીમ જઇ લુહારને, કહે કરો આ કામ;
મુખથી માગે એટલા, આપું તુજને દામ. ૪૯

જગતશેઠ વળિ જાણશે, એ હમેશ ઉપકાર;
તે માટે રથની ધરી, સ્નેહે કરી સુધાર. ૫૦

ચોપાઈ.

કહે લુહાર સુણો આ વાર, એવું બોલ્યા વગર વિચાર;
ચાર દિવસ વીવાના જોય, ઠેઠતણા પગ રાતા હોય. ૫૧

મનુષમાત્ર આખા ભવમાંય, એકવાર તો રાજા થાય;
એવી રીત અસલથી રહે, સૌ લોકો વરરાજા કહે.૫૨

મળે ચક્રવર્તી જો રાય, રસ્તો છોડી અળગો થાય;
વરરાજા છોડે નહિ વાટય, રાજાથી મોટો તે માટય. ૫૩

મળે વરેવર સામા સામ, રસ્તો અર્ધ તજે તે ઠામ;
રાજાથી પણ અદકી લાજ, એવો હું વરરાજા આજ.૫૪

શેઠ શરમ નહિ આવી તને, કામ કર્યાનું કહે છે મને;
આપે શેઠતણાં ઘરબાર, પણ નહિ કામ કરૂં આવાર.૫૫

આખો ભવ રળિ ભેળું કરે, વીવાની વખતે વાવરે;
મરી ફરી માણસ અવતરી,વખતજુવે વીવાની ફરી. ૫૬

શું કરવું તારૂં ધન ઘણું, હું છોડું વરરાજાપણું;
મુન્યમ સાંભળિ દુખિયો થયો,જગતશેઠ પાસે તે ગયો.૫૭

દોહરા.

વાત સર્વ કહિ શેઠને, શો કરવો ઉપાય;
કેમ લુહાર કહ્યું કરે, કેમ ધરી સજ થાય. ૫૮

રાજાનો મહેતો રહે, એહ ગામ મોઝાર;
તે પાસે મુનીમ તહાં, તુર્ત ગયો તે વાર. ૫૯

વાત કહી સહુ વિગતથી, સુણિ મેતો કહે સોય;
આવી શેઠ કહે મને, તુર્ત ધરી સજ હોય. ૬૦

મુનીમ જઈ કહે શેઠને, શેઠે સુણિને કાન;
ઉતારે મહેતા તણે, તુર્ત ગયા તજિ માન. ૬૧

મહેતાને મહિને મળે, [1]મહોર પગારે ચાર;
જુઓ અમલની આબરૂ, એવી હતી એ વાર.૬૨

સુણી વાત એ શેઠની, કરી હુકમ તતકાળ;
મહેતો કહે લુહારને, કરો ધરી સજ હાલ. ૬૩

ચોપાઈ.

કહે લુહાર આજ નહિ કરૂં, મારો તો આવડીયે મરૂં;
કહોતો તજું તુરતઆગામ,કહોતોતજું લુહારનુંકામ.૬૪

કહોતો છૂટું ડંડજ દઇ,કહો તો બેસું કેદમાં જઇ;
જોરૂતરે આકાશથિ દેવ,પણ નહિકામ કરૂં આખેવ. ૬૫

---

૧. નસીરાબાદમાં હતા.

૧. રૂપામહોર અથવા રૂપૈયા.

દોહરા.

મહેતો કહે સિપાઇને, બાંધો એક લુહાર;
લટકાવો ઊંધે શિરે, મારો છડિના માર. ૬૬

તુર્ત સિપાઇએ તે કર્યું, માર્યા ફટકા બાર;
ત્રાહ ત્રાહ મુખ ઓચરે, જોનારાં નરનાર. ૬૭

મારે આંકડ લોહની, તે પણ પાંશરી થાય;
મારે હાથી વશ કરે, મારે સિંહ પળાય. ૬૮

શાહ ન ચોરે કોઇ દિન, કશી જણશ હરગીસ;
માર મહોડે તેહ પણ, ખોટિ ચોરિ લે શીશ. ૬૯

કરે મારથી કામ નર, નહિ કરવાનું છેક;
જતી સતી ને સર પણ, તજે મારથી ટેક. ૭૦

ધરિ સજ કરવા હા કહી, છુટયો તેહ લુહાર;
એ વર કન્યાએ મળી, કરિ ધરિ સજ તૈયાર. ૭૧

એક દામ આપ્યો નહીં, કશો ન માન્યો પાડ;
મહેતાને મજરો કરી, વણિક ગયા તે વાર. ૭૨

જગતશેઠ સમજ્યા તહાં, કરવાથી એ કાજ;
કોટીધ્વજ કરતાં ઘણી, અમલદારની લાજ. ૭૩

શેઠાઇ તજિ શેઠ તે, મહેતાગરિ ચહે મન;
એવિ અમલની આબરૂ, સુણો હતી એ દન. ૭૪

જુલમસિંહ મુખ ઓચરે, જુઓ તમે મહારાજ;
ગઈ અમલની આબરૂ, થયે વિલાયતિ રાજ. ૭૫

માગે છે મુજ આગળે, એક વાણિયો દામ;
અહિં અરજી એણે કરી, હું આવ્યો એ કામ. ૭૬

સસલે દોર્યો સિંહને, [1]દાદુર [2]અહિને [3]સાય;
બકરે હાથી બાંધિયો, જુઓ આજનો ન્યાય. ૭૭

પરોપકારી ઓચરે, સાંભળ રાય સુજાણ;
એ તો આજના રાજનાં, કીધાં તમે વખાણ. ૭૮

સિંહ બકરિ ભેળાં રમે, એ તો રામનું રાજ;
સઘળી પ્રજા સુખી થઈ, દૈવ કૃપા થઇ આજ. ૭૯

હવે મને નિશ્ચય થયો, સુખી પ્રજા છે સર્વ;
સાચો સત યુગ વરતિયો, ગળ્યા દુષ્ટના ગર્વ. ૮૦

ચોપાઈ.

પરોપકારી એવું કહ્યું, એવામાં એક કૌતક થયું;
રસ્તામાં જાતી હતિ નાર, કરવા લાગી તે પોકાર. ૮૧

૧. દાદુર–દેડકો. ૨. અહિ–સાપ. ૩. સાય–પકડે.

પ્રજાનું દુઃખ વર્ણન.

ભાગ ૨ જો.

ચોપાઈ.

જુલમ જુલમરે જુલમઅપાર, કરે જુલમ કંપનિ સરકાર;
ગરિબતણા દુખનો પોકાર, પરમેશ્વર નશુણે આ વાર. ૮૨

પરોપકારી વિસ્મિત થયો, કહીને એ આગળ ગયો;
અરે બેન શું બોલી તુંય, વિગત સમજવા ઇચ્છું હુંય. ૮૩

કામનિ કહે કાળુપર માંહિ, ગામડિયો ગાડું લઇ ત્યાંહિ;
જતા સિપાઇએ પકડયો ઠાર, મારે છે સોટાના માર. ૮૪

જુવો તમે જઇ પંડિતરાય, એ નજરે જોયું નહિ જાય;
પરોપકારી જોવાગયો, તે દેખીને વિસ્મિત થયો. ૮૫

વચનિકા.

પટાવાળો––(ગામડીયા ગાડાવાળાને કહે છે) ચલતા હે કે નહિ તેરી ભેણકુ (એમ કહીને બેહેન સામી કે મા સામી બેઅદબી ગાળ દઇને કેડમાં ફડદઇને સોટા માર્યો.)

ગાડાવાળો––વોયરે, વોયરે, મરી ગયોરે, બાપલીયા મરી ગયોરે, આવું છું શાબ્ય, આવું છું શાબ્ય, પણ મારા સાત વરસના છોકરાને દરવાજા બહાર બેસારી આવ્યો છું, તે રોઇ મરશે.

પરોપકારી––શું છે, શા વસ્તે એને મારો છો ! મીઆં સાહેબ એને કયાં લેઈ જવો છે !

પટાવાળો––ચલ, ચલ, તું તેરે રસ્તે ચલ્યા જા, તેરે કયા કામ હે ?

ત્યાં ભેળા થયેલા લોકો બોલ્યા––નહીં નહીં ભાઇ તમે એને બોલાવશો નહિ, એને સારા નરસા માણસની વિગત નથી, ભટ લેઇને ગાળ દેશે.

કાળુપરનો ચકલેદાર બોલ્યો––એતા લોક કાયકું જમા હુવા હે ? મારો સાલેકું; (એમ કહી લોકોના પગ ભણી ધોકો ફેંકયો એટલે ભરરર લોકો નાઠા ને કોઇના પગમાં ધોકો વાગ્યાથી પડી ગયા, કોઇ એક બીજાની આંટીમાં આવ્યાથી પડી ગયા, તેમાં કોઇની પાઘડિયો ગઇ, કોઇનાં ખાસડાં પડયાં રહ્યાં, એક પાણી વાળીને માથેથી બેડું પડી ગયું, એક સાત આઠ વરસનો છોકરો ભીંત સાથે અથડાયાથી

તેનું માથું ફુટયું, અને લોહી નીકળ્યું. પેલો ચક-લેદાર અને બીજો પટાવાળો ગાડાવાળાને ગાડા સુધાં પકડી ગયા.)

પરોપકારી લોકોને પૂછે છે—એ ગાડાવાળે કંઈ ગુનો કર્યો છે કે શું?

લોકો—ભાઈ, પરમેશ્વરનો ગુનો કરીને એ લોકો અવતર્યા છે તે પટાવાળાનો માર હમેશાં ખાય છે. કોઇ સાહેબને ત્યાં કે કારકુનને ત્યાં ભાર ભરવા ગાડું જોઇતું હશે, તે સારૂ પકડી ગયા.

પરોપકારી—આ શહેરમાં ૫૦૦૦ ગાડાં હશે, અને પરગામના ગાડાને શા વાસ્તે પકડી ગયા હશે?

લોકો—શહેરના તો કેટલાક ખેડુ પણ કાયદામાં ભોમિયા થયા છે, તે પાંચ દહાડા ફેરા ખાઇને પણ ભાડાના પૈસા મુકે નહિ; અને ગામડિયો બિચારો જાણે કે ક્યારે છુટકો થાય અને નાશી જાઉં, તેથી ભાડું લેવા ઉભો રહે નહિ, એટલાજ સારૂ ગામડાનાં ગાડાંને પકડે છે. અને શહેરના ખેડુને આટલો માર્યો હોય તો તેનાં પાડોશી, સગાં વહાલાં ભેળાં થાય, અને ઠેઠ સુધી બૂમ પહોંચાડે. પછી પરોપકારીએ વિચાર્યું કે દરવાજે જઇને એના છોકરાની હકીકત જોઉં. પછી ત્યાં ગયો.

(દરવાજા બહાર એક ઓટલા ઉપર છોકરો બેઠો બેઠો દરવાજા સામું જોઇ રહ્યો હતો તેને.)

પરોપકારી—છોકરા તું કોણ છું, અને અહીં કેમ બેઠો છું?

છોકરો—કણબી સું. મારો બા ગાડું લેઇને ગામમાં જ્યાસે; તે મને આંહી બેહારી જ્યાસે, તે હમણાં આવશે.

પરોપકારી—તું કીયા ગામનો છું? અને તારા ગામનું બીજું કોઇ અહીં છે?

છોકરો—હરસોલનો સું. મારો કાકો ગાડું લઇને આવ્યા હતા; તે સિપાઇની બીકથી જતા રહ્યા, તે એ ગાડું જાય.

પરોપકારીએ દોડીને તે ગાડાવાળાને ઉભો રાખીને કહ્યું કે પટેલ તમારા ભત્રીજાને ઘેર લઈ જાઓ. અને એના બાપને તો પટાવાળો પકડી ગયો, માટે આજ કે કાલે ઘેર આવશે.

પટેલ બોલ્યો—અરે પ્રભુ, અરે પ્રભુ, એ છોકરાની મા ઘેર માંદી છે, ને એક દહાડાનું ખાવાનું એના ઘરમાં નથી, માટે એક વાણીએ બે મણ બાજરી ભાડાને પેટે આપીને કહ્યું કે શહેરમાં આટલો મારો ભાર નાંખી આવ, તેથી બિચારો આવ્યો હતો. જ્યારે અમે શહેરમાં આવીએ છીએ, ત્યારે એ રીતે પકડાઇએ છીએ. એક બેવાર તો પટાવાળાને બે આના આપીને છુટયા, એકવાર એક મહેતાને ઘેર અમને પકડી ગયા, તે ગાડામાં બોજો ભરીને એક પોળમાંથી બીજી પોળમાં ગાઉ સુધી લઈ જ્યા, ત્યારે મહેતે પૈસા ચાર આપ્યા તેમાંથી વળી પટાવાળે પૈસો એક પડાવી લીધો.

એકવાર તો એક સાબ્યને બંગલે સવારમાંથી લઇ જઇને, બેસારી રાખ્યા અને રાત પડી એટલે કહે કે જાઓ, તમારૂં કંઇ કામ નથી. પછી દાણાપીઠમાં રાત રહ્યા, ભુખે હેરાન થયા, અને વળી રાત્રે ફડકમાં ને ફડકમાં ઊંઘ આવી નહીં, કે જો વળી પકડાશું તો શા હાલ થશે. પછી દરવાજા ઉઘડતાં શહેર બાહાર સારા નશીબથી નીસરી ગયા.

એકવાર બે વરસ ઉપર અમારા ગામનાં ગાડાં આ શહેરમાંથી નીમજના સાબે પકડાવ્યાં, અને રસ્તામાં ગારદીઓ અમારા બળદને મારે, અમને મારે, મા બેન સામી ગાળો દે, અને ખરચી ખાવા આપે નહીં. પછી ૪૦ ગાઉ સુધી જ્યા, પણ છુટકો ન કર્યો, તેથી અમે ગાડાં, બળદ મેલીને નાશીને ઘેર આવ્યા, અને અમારાં ગાડાં બળદ એ ગારદીએ નીમજમાં વેચી ખાધાં. પછી અમે તો જીવતા છુટયા, એટલે એ ગાડાં બળદને ચહાતા નહોતા, પણ અમારા ગામના ઇજારદારે એ વાત જાણી તેથી તેણે સાદરાના સાબ્યને લછયું, અને સાદરાના સાબે નીમજથી ગાડાં બળદની કીમતના થોડા ઘણા રૂપિયા મંગાવી આપ્યા.[1] અને વળી અમને હુકમ લછયો જે હવેથી એ રીતે નાશી આવશો તો તમને શિક્ષા કરશું.

મહેતાજી, આ વખતમાં અમારી ગરીબ લોકની બૂમ સાંભળનાર કોઈ નથી. અમે દીકરાના સમ ખાઇએ પણ બળદના સમ ખાઈએ નહીં, એવા અમને બળદ વહાલા છે, તેને મૂકીને નાશી આવવું અમને સારૂં લાગ્યું હશે! પણ પુરી હરકત હશે ત્યારે અમે

૧. આ હકીકત સને ૧૮૫૩ માં બની હતી.

એમ કરતા હશું, અને જેને ભાડું આપવું હોય, તો હજાર ગાડાવાળા તેને ઘેર પુછવા જાય કે તમે મારૂં ગાડું ભાડે રાખશો? પણ સરકારનું ભાડું આપવાનો અમને ભરસો નથી. પછી પટાવાળાના ડરથી ગાડું તો ત્યાંજ ઉભું રાખ્યું, અને પોતે ચાલીને પેલા છોકરા પાસે આવીને કહ્યું કે છોકરા સાબ્ય, તને ઘેર તેડી જાઉં. છોકરાની આંખ્યમાં આંસુ આવ્યાં અને રોતો રોતો બોલ્યો.

છોકરો—મારો બા ચાણે આવશે?

(હે સભાસદો આ વાત જ્યારે મને સાંભરે છે, ત્યારે મને ઘણી દિલગિરી ઉપજે છે.)

પરોપકારી—છોકરા તું જા, અને હમણાં તારી પછવાડે તારો બા આવશે.

પટેલ તમે સાચવીને એ છોકરાને લઇ જજો; અને જ્યાં એનો બા હશે, ત્યાં જઇને હું તેને કહીશ. પછી છોકરાને લઇને તે ગયો, અને પરોપકારી શહેરમાં જોતો જોતો, કલેક્ટર સાહેબના બંગલા પાસે ત્રીજે પહોર આવ્યો. ત્યાં ત્રણ ગાડાં છુટયાં હતાં, તે બેકુ લોકોનાં મ્હો અતીશે ઉદાસી હતાં. જેમ હરણ પાસલામાં પકડાયાં હોય તેમ, એક બીજાના સામું જોતા હતા. એક તો નિસાસા મુકીને પરમેશ્વરને સંભારતો હતો, એક તો સાહેબના બંગલા સામું જોઇને વારે વારે કહેતો હતો કે હવે ક્યારે છુટકો કરશે, અને પેલો તો પોતાના છોકરાને સંભારીને દિલગિર થઇને કહેતો હતો કે માહરો છોકરો રોઇ મરતો હશે.

પરોપકારી—પટેલ તમારા દીકરાને તમારો ભાઈ ગાડામાં બેસારીને તમારે ગામ લેઇ ગયો, અને તમારી વાત મેં તેને કહી છે, માટે છોકરાની તમે ફિકર રાખશો નહીં.

પટેલ—સારૂં બાઇસાબ, એતો તમે ઠીક કર્યું. પણ મારી બાયડી માંદી છે. આજ તો આંહીથી સાંજવેરો છુટકો થશે તો કાલે ઘેર જવાશે.

પરોપકારી—આગળ તો આ અમલની તારીફ કરીને કહેતો હતો, કે તમારાં દુઃખ હોય તે જઇને અમલદારને ઝાહેર કરો, તે તમારી વાત સાંભળશે. તેથી પોતાની મરજી એવી થઇ કે આ વાત સાહેબને હું જાહેર કરૂં. પછી કોઇને પુછ્યું કે કલેક્ટર સાહેબ ક્યાં બેસે છે?

જવાબ દીધો કે આ બંગલાના મેડા ઉપર બેસે છે.

પરોપકારી—ત્યારે કોઇને ફરિયાદ કરવી હોય, તે શી રીતે કરે છે?

જવાબ—અરજી લખીને પેલી પેટીમાં નાંખો, એટલે કાલે અથવા પરમ દહાડે સાહેબ પાસે વંચાશે. પછી સાહેબના શીરસ્તેદારને અથવા કારકુનને ઘેર જઈ મુલાકાત કરો, અને પુછો કે મારા કામનું શું થયું? એટલે ત્યાંથી ખુલાસો મળશે.

પરોપકારી—કોઈ વાત તુરત જાહેર કરવા જેવી હોય, તો સાહેબ પાસે કોઇ જઈ શકે છે?

જવાબ—પૈસાવાળા લોકોને જતા દેખીએ છીએ ખરા. પણ ગરીબને તો કોઇ પેસવા દેતું નથી.

પરોપકારી—સાહેબ બંગલાથી કોઇ વખતે હેઠે ઉતરે છે?

જવાબ—ચાર વાગી ગયા પછી ફરવા સારૂ અહીં થઇને જાય છે ખરા.

પરોપકારી ચાર વાગી ગયા સુધી બેઠો, એવામાં કલેક્ટર સાહેબ ધમ ધમ ધમ ધમ પગ માંડીને હેઠા ઉતરીને ચાલ્યા. એટલે પછવાડે પટાવાળા બે ત્રણ ચાલ્યા. તે વખતે પરોપકારીએ જઇને સાહેબને સલામ કરી, એટલે સાહેબે આડું જોયું, પણ સામું જોયું નહીં, અને દારૂનો અથવા અમલનો કેફ ચડયો હોય એવું દીઠું, તેથી તે વખત પરોપકારીની બોલવાની હિંમત ચાલી નહિ. સાહેબ તો વાઘ જેવો લાગ્યો, અને તેની પાસેના માણસ તો શિયાળ, દીપડા, નાહર, રીંછ, જેવા લાગ્યાં, પણ તેમાં કોઈ માણસ દીઠું નહીં, અને જાણ્યું કે હમણાં હું કાંઇક બોલીશ તો તે આવીને મને બચકું ભરશે એવું લાગ્યું, એટલે પટેલને બોલાવીને કહ્યું કે તું બુમ પાડ, નહિ તો જઇને આડો ઉભો રહે, અને તારૂં દુઃખ ઝાહેર કર. એટલે તે પટેલે ડર તો ઘણો ખાધો પણ દુઃખને મારે હિંમત ચલાવીને પોકાર કરતો સાહેબની પાસે ગયો; એટલે પટાવાળા બોલ્યા દુર, દુર, દુર, દુર. સાહેબ તો ચાલ્યો ગયો એટલે બીજા લોકો કહેતા

લાગ્યા કે એમ તે ફરિયાદ સાંભળે કે ! સાહેબ ક્યારે આપણી બોલીમાં સમજે છે; અને મહેતા કરે તે થાય છે, સાહેબ તો ઓડું છે.

પરોપકારી—ઓહો ! હો ! આ રાજ્યમાં જુલમ નથી એમ હું જાણતો હતો, પણ જુલમ છે ખરો.

ગાડાવાળા—અરે હજી તો ક્યાં તમે જુલમ દીઠો છે ! સરકારનો જુલમ જોવો હોય, તો સવારમાં કાળુપરા દરવાજા બાહાર જોવા જજો.

પછી પરોપકારી પોતાને ઘેર ગયો.

——:o:——

મધ્યમ જુલમ.

ભાગ ૩ જો.

દોહરા.

ઉઠી પ્રભાતે ચાલિયો, પરોપકારી એહ;
દરવાજા બાહર ગયો, ચરચા જોવા તેહ. ૧

શહેર થકી કાંઇ વેગળે, દાદાહરિની વાવ;
તે જોવા સહેજે ગયો, ધરી ભલેરો ભાવ. ૨

બળતણનાં ગાડાં ભરી, દશ ગામડિયા લોક;
છાના બેઠા છે તહાં, આણી અતિશે શોક. ૩

પુછ્યું પરોપકારિયે, ઇહાં રહ્યા છો કેમ;
શુણિને ગામડિયે કહી, વાત જથારથ જેમ. ૪

સદા વેચવા આવવું, વણુ આવ્યે અણુ ચાલ;
ત્રાસ ઘણો સરકારનો, લહે પડાવી માલ. ૫

મારિ કુટિ લઇ જાય છે, ન કરે મૂલ જરૂર;
એ ડરથી ઉભા છિયે, ઇહાં શહેરથી દૂર. ૬

ચોપાઈ.

પરોપકારી બોલ્યો તહાં, એવિ વાત કેમ માનું ઇહાં;
વનમાં લૂટી લેતા ચોર, તેનું પણ લાગ્યું છે જોર. ૭

વસ્તીમાં લૂટે સરકાર, તે તો સાચું નહીં લગાર;
એવી વાત કરે છે જહાં, પટ્ટાવાળા આવ્યા તહાં. ૮

બે જણુ પોકા લઇને ફર્યા, ચલો ચલો એવું ઉચ્ચર્યા;
એક જણે પંચાયત કરી, બે બે પૈસા લીધા ફરી. ૯

લઇ પૈસા ને પાછા ગયા, બીજાં ગાડાં કેડે થયા;
પરોપકારી પૂછે વાત, ગાડાં એહ કહાં લઈ જાત. ૧૦

ખેડુ કહે સાહેબને તહાં, કાંતો કોઇ મહેતાને ઇહાં;
કોઈ વખત દે અરધા દામ, કોઇ વખત નહિ ફુટી બદામ. ૧૧

દામ દેઇને લેવું હોય, તો સોધે કઢિયારો કોય;
મફત પડાવી ન લહે લેશ, અમે જઈ પૂછિયે હમેશ. ૧૨

દોહરા.

લાવે છે સૌ મહાજનો, મુંબઈના બહુ માલ;
પકડિ ગયા વણુ મૂલવ્યે, તે ન સુણ્યું કોઈ કાળ. ૧૩

સુખદાયક ધનવંતને, છે સદાય આ રાજ;
જુલમ ઘણો છે ગરિબ શિર, એવું જાણો આજ. ૧૪

આથી હજાર ગણિ વળી, હરકત જોવી હોય;
લશ્કર આવે તે સમે, જુઓ ગામડે જોય. ૧૫

પરોપકારી ઘેર ગયો, અંતર થઇ ઉદાસ;
વાત સુણી જે કાલથી, સાહિબ જશે પ્રવાસ. ૧૬

સાહિબનું જે ગામડે, સાંભળ્યું થશે મુકામ;
પરોપકારી ત્યાં જઈ, પ્રથમજ કર્યો વિરામ. ૧૭

લશ્કરના સામો તહાં, પરોપકારી જાય;
ખેડુ જહાં ખેતી કરે, ગોપ ચરાવે ગાય. ૧૮

દીઠું લશ્કર આવતું, ત્યાં બોલ્યો ગોવાળ;
આજ આપણા ગામના, લોક થશે બહુ ન્યાલ. ૧૯

સંઘ દિસે ક્યાંઇકનો, રહેશે આંહી રાત;
વેચાશે બહુ વસ્તુઓ, ઘણી હરખની વાત. ૨૦

ચોપાઈ.

પૈસા મળશે દૂધજતણા, એમ કહીને કૂદે ઘણા;
વેચાશે બળતણુ ને ઘાસ, વેચાશે ગોરસ ઘી છાશ. ૨૧

ખેડુ હરખ ધરીને કહે, મારૂં ગાડું ભાડે લહે;
બાજરિ એમણુ મુજને મળે, મહિનો એક સુખે નિકળે. ૨૨

દોહરા.

એવી વાત થતે સમે, મોદી કચરો નામ;
લશ્કર ભણિથી આવતો, દીઠો એણે ઠામ. ૨૩

પૂછે ખેડુ મોદિને, સંઘ જાય છે ક્યાંય;
શેઠ તમારી વગતણો, છે કોઇ તે માંય. ૨૪

ભાડે ગાડું માહરૂં, રખાવશો આ વાર;
દવા દઇશ તમને ઘણી, અતિ માનિશ આભાર. ૨૫

સંઘ નથી મોદી કહે, સાંભળ મારી વાત;
છે સરકારી માણસો, રહેશે આંહી રાત. ૨૬

આજ રોજ મહારે ઘણો, ખપશે આટો દાળ;
મહેર કરી પરમેશ્વરે, દિધી કમાણી હાલ. ૨૭

ખેડુ કહે મોદી સુણો, થયાં અસલ જે રાજ;
તમને પણ તે લૂટતાં, તમે સુખી છો આજ. ૨૮

હરકત નથિ આ રાજમાં, ધનવાળાને શીશ;
પૂરણ પીડા ગરિબની, જુવે ન શ્રી જગદીશ. ૨૯

ચોપાઈ.

મોદી ગામ ભણી તે ગયો, ખેડુ નાસવા તતપર થયો;
ગાયો લઇ નાઠો ગોવાળ, જાણે આવી પહોંચ્યો કાળ. ૩૦

તહાં ગામમાં વાગી હાક, રહ્યા ગરિબના રાંધ્યા પાક;
ખેડુ કરે બહુ નાસાનાસ, તહાં ઢેડને પડિયો ત્રાસ. ૩૧

કુંભાર જોણે આવી ધાડ, સ્ત્રીને કહે વાસણ સંતાડ;
પટાવાળા જે આવશે, તે તો સઘળાં લૂટી જશે. ૩૨

પટાવાળો—અબે હવાલદાર, અરે તેરી મા (એમ કહીને ગાળ દે છે). સાલા કહાં સંતાઇ ગયા હે.

હવાલદાર—હાજર હું શાબ, હાજર હું, જો ફરમાવો સો તેયાર.

પટાવાળો—અરે ગામકા પટેલ મુખી કહાં મર ગયા? હે કે નહિ? લશ્કર આતા હે ને સાલા ઘરમેં છુપ રહા હે.

પટેલ—આ રીયો શ્યાબ આ રીયો, જે જોઇએ તે તૈયાર છે.

પટાવાળો—દોસેં મેખાં લાઓ.

પટેલ—આ સુતારને ઘેર બસેં મેખો તૈયાર કરાવીને રાખી છે.

પટાવાળો—અરે ઢેડ કહાં ગયા? મારો સાલેકું પકડી લાઓ.

પટેલ—શ્યાબ, અહીં તો ઢેડાંનું ઘર નથી. એક ભંગીયોજ છે.

ભંગીયો—આવ્યો શ્યાબ આવ્યો, શું કાસો? શું કાસો ?

પટાવાળો—ઉઠાઓ મેખાં, (મેખો ઉપાડીને ભંગીયો લશ્કરના મકાનમાં નાંખવા ગયો.)

પટાવાળો—(મુખીને કહે છે) ઘાસ કહાં હે? લકડાં કહાં હે? લાઓ, લાઓ જલદી લાઓ, નહિ તો મારતા હું.

મુખી—મારશો શા વાસ્તે શ્યાબ, જે જોઇએ તે તૈયાર છે. આ ઘાસના ભારા અને લાકડાં ઘેરઘેરથી ઉઘરાવીને અમે ભેળાં કરી રાખ્યાં છે, જોઇએ તેટલાં લેઇ જાઓ.

પટાવાળો—દુસરા ભંગીઆ લાવ.

મુખી—શાબ અહીં તો ભંગીયાનું એકજ ઘર છે, બીજું નથી, માટે પેલો મેખો નાંખીને હમણાં આવશે એટલે ઘાસના ભારા અને લાકડાં પહોંચાડશે.

પટાવાળો—ઇસકી ઓરત ઓરત હે કે નહિ, સાલેકી?

મુખી—બાયડી છે, પણ બિચારી માંદી છે.

પટાવાળો—માંદી હે તો કયા હુઆ ? એ કોણ ઇસકા બાવા ઉઠાવેગા? અબે ભંગડી, ચલ ચલ તેરી ભેણ— (એમ કહીને ગાળ દે છે.)

ભંગડી—શાબ હું તો માંદી મરૂં છું.

પટાવાળો—અરે નિકલતી હે કે નહિ? સાલી ચલ, લકડાં ઉઠાઓ. (ભંગડી થોડાં ઘણાં લાકડાં ઉપાડીને નાંખવા ગઈ.)

પટાવાળો—અબે સુતાર કહાં મર ગયા? ચલો લકડા ફાડનેકું. (સુતાર કહેવાડો લઈને આગળ થયો.)

પટાવાળો—અબે મુખી.

મુખી—હં સાહેબ.

પટાવાળો—અબે રાતકી બખત સાહેબકું અધમણ દૂધ ઓર ચાર શેર મસકા ચૈયેગા.

મુખી—કેટલા સાહેબ છે?

પટાવાળો—એક સાહેબ હે.

મુખી—એક સાહેબ એટલું બધું શું કરશે?

પટાવાળો—જા સાહેબકું પુછનેકું. તકરાર કરતા હે સાલા? (એમ કહીને ફડ લાત મારી.)

મુખી—અરે સાબ મારો છો શા સારૂ? જે જોઇએ તે લ્યો, આપતાં કરતાં શા વાસ્તે મારો છો? ચાલો ભરવાડને ઘેર દૂધ અપાવું.

મુખી—એલા ગોકળીયા, અધમણ દૂધ ને ચાર શેર માખણ અત્યારે શાબને વાસ્તે જોઇશે.

ભરવાડ—અત્યારે તે માખણ ક્યાંથી લાવું? સવારે તો મળશે અને અધમણ દૂધ તો નથી, આ દશશેર દૂધ મારે ઘેર તો થાય છે.

મુખી—લશ્કરમાં સો માણસ છે, ને દસ શેર દૂધે શું થાશે?

અરવાડ—મારું ઘર રહ્યું. તમે જોઇ લ્યો, અને નો હોય તે ત્યાંથી લાવું? ત્યાંઇ ચોરવા જાઉં?

મુખી—હશે, સ્યાબ આટલે દૂધે અતારે તો ચલાવો અને સવારે વધારે અપાવશું. (વળી પટેલ પાઘડી ઉતારીને મિયાંને પગે લાગે છે) મીયાંસ્યાબ અમારી આબરૂ તો તમારા હાથમાં છે; તમારું ગળ્યું મોહો કરાવશું. તમે કાંઇ ફિકર રાખશો નહિ.

પટાવાળો—અબે કુંભાર, વીસ મટકા ને ૪૦ ઘડા લાઓ, ઓર પચીસ હંડીયાં ને પચાસ સકોરાં, સાહેબ કે વાસ્તે લાઓ.

કુંભાર—સ્યાબ હું તો એકલવાયો છું; મારાથી ઝાઝું ઘડાતું નથી; માટે આ હોય તેટલાં લઇ જાઓ. પણ સ્યાબ થોડાંક વાસણ રહેવા દેજો; નહિ તો તમારા ને તમારા બીજા પટાવાળા આવશે, તે મને મારશે.

પટાવાળો—અબે મુખી, ૫૦ ખાટલા ઓર સો ગોદડાં લાઓ.

મુખી—ઓ સ્યાબ, પચીસ ખાટલા અને ૫૦ ગોદડાં ઉધરાવીને ભેળાં કર્યાં છે, તે લેઇ જાઓ.

પટાવાળો—અબે ઢેડ, ચલો, ચલો, તંબુ ખડા કરના હે; ઓર સબ જગો સફા કરની હે.

પટાવાળો—અબે મોદી, સીધા લાઓ, ચલો પોંચાનેકું.

મોદી—પહોંચાડવા કોઇ આવતું નથી, ગરજ હોય તો લઇ જાઓ; અને નહિ તો ચાલો તમારા સાહેબ પાસે જવાપ દેવા આવું. અને મોહોડે વિચારીને બોલજો. મિયાં અમે ગાળ નહિ સાંખીએ.

પટાવાળો—અચ્છા અમારા દુસરા ભાઇ સીધા લેનેકું આયગા. સીધા અચ્છા દેઇઓ, ઓર પૈસેકી ફિકર મત રખો.

મોદી—પૈસાની કોણ ફિકર રાખે છે; મુંબઇ જાઓ તો ત્યાંથી પણ અરજી મોકલીને પૈસા મગાવી લેવાની અમારી ત્રેવડ છે.

પટાવાળો—તમારા સામાન અચ્છા નહિ હે વાસ્તે લશ્કરમેં હમારા મોદી હે વાંસે અચ્છા સીધા મિલતા હે, અમ વાંસે લેગા.

મોદી—તમારી મરજી.

પટાવાળો—અબે મુખી, બારખાનેકા ગાડા ૨૫ ફજરમેં ચૈયેગા.

મુખી—અરે સ્યાબ પચીસ ગાડાં આ ગામમાં ક્યાંથી મળે?

પટાવાળો—ગાડાં બિના તો નહિ ચલેગા.

મુખી—એ તો બધું તમારા હાથમાં છે; અમે સમજીએ તો. તમારે સાહેબને કહેવું, કે આંહી નથી મળતાં માટે આવતે મુકામે બદલાવજો. અમે તમારો ગણ નહિ ભૂલીએ.

પટાવાળો—અચ્છા એ તો હમ કહેગા, લેકીન ૧૦ ગાડા તો જરૂર ચૈયેગા.

મુખી—સારૂં સ્યાબ, સાત આઠ ગાડાં જે થશે તે કરશું પણ તમારે અમારા ઉપર મહેરબાની રાખવી. (પટેલે રાતની વખતે સઘળા ખેડુતને પોતાને ઘેર ભેગા કર્યા.)

પટેલ—કહો ભાઇ આ ફેરે કેહેનો વારો છે?

મુળો પટેલ—મારો વારો છે, પણ કાલ તો કોઇ બીજાને મોકલો; હું વળી બીજી વાર જઇશ.

મેઘો પટેલ—બીજો તે કુણ જાય વારૂ? જેનો વારો હોય તે જાય, પારકી ચેમાં બીજો કુણ બળે? સૌને ગારદીની બંદુકના કંદા, અને સિપાઇની ગાળો વહમી લાગે છે. અમદાવાદનો શંઘ આવ્યો હતો, ત્યારે મારૂં ગાડું ભાડે ઠરી ચુક્યું હતું, તેમાં વચમાં આડા પડીને બે આના ઓછા લેઇને પોતે જ્યા, એ ચેમ સટ લેઇને સારૂં લાગ્યું હતું.

મુખી—હવે બીજી તકરાર જવાદો, અને આ કરતા હૈયે તે વાત કરોને. મોત આવ્યું તે હવે મુવા વિના છુટકો સે? પેલા* જાત્રાવાળા આવ્યા હતા તે જોયા કે નહિ, વળી માર ખાઇને જશો તેથી સામે મહોડે જાઓને.

મૂળો પટેલ—અમારા બે બળદ તો માંદા થયા સે; અને બે બળદ ને ગાડું સે તે લેઇ જાઓ.

મુખી—ધણી વિના સુના બળદ તે રહે વારૂ? એવું ગાંડું ગાંડું બોલીએ તે શા કામનું?

મૂળો—ત્યારે શું મરીએ? ખેડા ને અમદાવાદનો મારગ ઠર્યો તે લશ્કર તો રોજને રોજ લાગુ છે; એક

* પટાવાળા.

દહાડો જંપ કરીને બેઠા નહિ; હવે તો પરમેશ્વર મોત આપે તો સારૂં, એટલે છુટકો થાય. માર ખાઇ ખાઇને હાડકાં તો ભાજી જ્યાં સે.

સુખી—આપણા બાપદાદા માર ખાતા આવ્યા સે અને આપણે ખાઇએ છીએ, એમાં કાંઇ નવાઇ સે? પછી અડધી રાત ગઇ ત્યારે પાંચ ગાડાં તૈયાર કર્યાં તેમાં ચાર ઘરના ચાર બળદ અને પાંચમા ઘરનું ગાડું, તે ગાડા સાથે ગાડીવાન જાય. એ રીતે પાંચે ગાડાં આવ્યાં, કારણ કે માર તથા ગાળો, વહેંચાતી ભાગ્ય આવે. ભંગીયાનો પહોર રાતે છુટકો થયો, તે ઘેર આવીને ખાવા બેઠો. ખાતો ખાતો કહે છે. કંપની સરકારનું નખોદ જજો, જે એકે દહાડો હાસ કરીને બેસવા દેતા નથી. લસ્કર ઉપર લસ્કર આવે છે. ખાઇને સુતો ત્યાં રાતના બાર વાગે સ્વાર બોલાવા આવ્યો; અબે ભંગીયા, ભંગીયા ચલ, આધા લસ્કર આગેકા મુકામે જાનેવાલા હે, રસ્તા બતાઓ. ભંગીયો ઉઠીને બે ગાઉ સુધી મૂકવા ગયો. ત્યાં બીજા સિપાઈ, અબે ભંગીયા, ભંગીયા બોલતા નહિ હે ? સાલેકી ખીડકી તોડ ડાલો; એમ કહીને કમાડ ભાગવા માંડ્યાં, એટલે ભંગડી બોલી, સ્યાબ એતો રસ્તો બતાવા જ્યાસે, અને હું એકલી ઘેર સું; મારૂં છોકરૂં રૂવેછે; હું માંદી છું. અબે નીકલ તેરી ભેણકુ—(એમ કહીને ગાળ દીધી) ચલ આ બોજા હે સો કોન ઉઠાવેગા ? તેરા બાવા ? નીકળ નહીં તો મારતા હું. ભંગડી છોકરૂં તેડીને બહાર નીકળી એટલે દેખો સાલી નીકલતી નહીં હે; એમ કહીને ખાસડું માર્યું; ત્યાં પેલો ભંગીયો પાછો આવી પહોંચ્યો.

ભંગીયો—મારોછો શાવાસ્તે ? મારોછો શા વાસ્તે? મરીએ કે હું ? હમણાં એક ગાંસડો તો હું બે ગઉ સુધી મૂકીને આવ્યો; વળી એટલાકને મૂકવા જાઉં ? એ રીતે બે ત્રણ ફેરા થયા. ભંગીયો ઘેર આવીને પોકે પોક રોવા લાગ્યો. બાપલીયારે હું ક્યાં જાઉં ? મને મારી નાંખોરે ! મારા બાપા પરોપકારી સવારના પહોરમાં ઉઠીને લશ્કર સામો ચાલ્યો, તહાં ભંગીયો સામો મળ્યો તેને પૂછે છે.

પરોપકારી—અલ્યા ભંગીયા, તારે કાંઈ કમાણી થઈ કે ?

ભંગીયો—હા સાબ, તમે આ ધરમશાળામાં રાતે સુતા હતા, તે બધું સાંભળ્યુંજ હશે. તો.

પરોપકારી—તને કાંઇ પૈસા મળ્યા કે નહિ ?

ભંગીયો—આ સ્યાબ ચાલશે ત્યારે હું સાબની નજરે થઇશ; તો બે ગાઉના એકજ ફેરાના બે પૈસા મળશે. મારો મોટો ભાઇ હતો તે આ સરકારના જુલમથી સંસાર મુચીને ભગત થઇ જ્યો.

પરોપકારી—તમને કેટલું મળે તો એ ધંધો કરવાને તમે ખુશી છો ?

ભંગીયો—અમને ગાઉએ રૂ. ૧) આપે તોપણ અમે એ ધંધામાં રાજી નથી. એ વૈતરૂં કરવાનો અમારો ધંધો[1] કોઇ દહાડો નથી. અમે તમારો ભાર ઉપાડીએ તો તમે અભડાઓ છો; માટે વૈતરા લોકો તો બીજા છે; તથા કોઇ રજપુત અથવા કોળીને રાખેછે; પણ સરકાર જુલમથી અમારી પાસે તે કામ કરાવે છે. અમારા ગામનો એક વાણીઓ નેસ્તીનો વેપાર કરતો હતો, તે પડ્યો મુચીને કાપડનો વેહેપાર કરવા લાગ્યો, પણ સરકાર તેની પાસે જબરદસ્તીથી નેસ્તીનો વેપાર કરાવતા નથી, અને અમે વેઠ બેગાર તથા રસ્તો દેખાડવાનો ધંધો છોડીયે છીયે તો સરકાર અમને મારી મારીને એ ધંધો કરાવે છે. પૈસાવાળાનો સરકાર છે, ગરીબનો નથી, અને તમે દાનસ્તા છો માટે પરમેશ્વર માથે રાખીને સાચું બોલો કે એ ધંધો અમારો છે ?

પરોપકારી—હું પરમેશ્વર માથે રાખીને કહું છું, કે કોઇ રઇઅત ભંગીયા પાસે ભાર ઉપડાવતી નથી અને રસ્તો તો પુછતાં પુછતાં શોધી કાઢવાનો દસ્તુર છે; કદાપિ કાંઇ બીક જેવું હોય તો સિપાઇ રજપુત અથવા કોળીને વળાવો લે છે, તેને ગાઉએ એક આનો આશરે આપવાનો દસ્તુર છે.

ભંગીયો—આગળનાં લશ્કર આવતાં તે હરકોઈ માણસને વેઠે પકડતાં હતાં; અને આ રાજમાં બીજા લોકને માથેથી હરકત ગૈ; એટલે બધીએ હરકત અમારે ગરીબને માથે પડી છે, માટે અમારે તો આગલાં રાજ સારાં હતાં. પછી પરોપકારી લશ્કરમાં જઇને, મોટા કારભારી દેશી માણસ હતો

૧. માજી રાજ્યની વખતથી ભંગીયા વગેરેને માથે વેઠ કરવાનું કામ ચાલ્યું આવે છે.

તેને કહે છે, ભાઈ સાહેબ, આ ગરીબ લોકો ઉપર મહા જુલમ છે, માટે તમને કાંઈ દયા આવતી નથી ?

કારભારી—એ લોકો ઉપર પરમેશ્વરનો કોપ છે ત્યારે આપણે એના ઉપર દયા લાવીએ તો પરમેશ્વરના શત્રુ થઈએ કે નહીં ?

પરોપકારી—વાહ વાહ, બહુ સારૂં સમજ્યા છો. હવે તમને અમારે કાંઈ કહેવાનું રહ્યું નથી.

દોહરા.

પરોપકારી ઘર ગયો, બીજે દિવસ પ્રભાત;
નથી જુલમ આ રાજમાં, ભૂલ્યો એવી વાત. ૧
આવ્યા અમદાવાદમાં, એલફીન્સ્ટન આપ;
એ અવસર ભાષણ કરી, સકળ કહ્યો સંતાપ. ૨
બજારમાં સરકારની, જેવી વધિ છે લાજ;
એવી સઘળી જાતમાં, વધશે તો ઠિક આજ. ૩
ગયે વરસ સરકારને, ધન સાડી ત્રણ ક્રોડ;
જો કરજે જોઇતું હતું, કોઇને ન કહ્યું છોડ. ૪
ઝાહેરનામાં મોકલ્યાં, દેશ દેશ મોઝાર;
વણમાગ્યે તીજોરીમાં, આવ્યા દામ અપાર. ૫
તેમજ સઘળી વસ્તુઓ, માખણ દૂધ મજૂર;
વણ માગે નર આપવા, હરખે જાય હજૂર. ૬
એવિ વધે સરકારની, લોક સરવમાં લાજ;
જુલમ મટે હરકત ઘટે, એમ ચાહું છું આજ. ૭
દુઃખ ગરિબનાં આ સમે, મેં કીધાં પોકાર;
કોઇ વખત વળિ ન્યાયની, અરચણ કરિશ ઉચાર.૮
બાર વરસ સુધી બને, મુકદમાનાં કામ;
જોઇએ આટો આવખું, જોઇએ તજવું ગામ. ૯

અંગ્રેજી કાયદા વિષે.

મનહર છંદ.

કાયદાની કલમો ને આકટ અનેક થયા,
નિર્ણય ન તેથી સમજી શકાય ન્યાયનો;
જેમ સ્માર્ત ધર્મતણી સ્મૃતિયો અનેક થઈ,
નિર્ણય ન સમજાય સ્માર્ત સંપ્રદાયનો;
કાયદામાં શબ્દ પણ એવા તો કઠણ છે કે,
મોટા મોટા વકીલો ન જાણી શકે માયનો;
વેદનાં વચન વિષે ઉપજે અનેક અર્થ,
એવો કાયદો છે આજ અંગરેજ રાયનો. ૧૦

દોહરા.

આ અવસર એટલું કહી, પુરિ કરૂં છું વાત;
જે બોલો જગદીશની, ભાવ સહિત સહુ ભ્રાત. ૧૧
દેશીનાં દુઃખ ટાળવા, કહું છું કરી પ્રણામ;
તે ધરજો સૌ ધ્યાનમાં, દાખે દલપતરામ. ૧૨
માજી રાજ્યોથી ઘણું, છે રૂડું આ રાજ;
પણ તેમાં જે ખામિ છે, તે ઉચરી મેં આજ. ૧૩
ઈશ્વર આગળ માગિયે, કર જોડીને એમ;
આવું રાજ રહેજો સદા, જન સુખ પામે જેમ. ૧૪

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

હે [1]હાથી શુણ તું ગવર્નરતણા, સાહેબનો હું કવિ,
હું તું બે સમ ભાગ્યશાળિ ભુમિમાં જે જીવિકા જ્યાં હવી;
રાજા ગાયકવાડ પાસ પણ જો, ત્યાં હોત સેવા મળી,
તો આરોહણ હેમનું મળત ને, સો સ્વાર સાથે વળી. ૧૫

એ ભાષણ સાંભળીને આજમ વિનાયકરાવ વાસુદેવજી બોલ્યા કે, તમે જે આ હકીકત વાંચી તેનો સાર હું મહેરબાન ગવરનર સાહેબને ઝાહેર કરીશ, અને તે વિષે કાંઇ બંદોબસ્ત થશે એવી હું આશા રાખું છું.

---

[2]પીડા હરણ સ્તોત્ર.

દોહરો.

આજ કરી મહારાજ તેં, અમ પર કૃપા અમૂલ્ય;
ટાળ્યો હિંદુસ્તાનથી, ટંટો ભારત તુલ્ય. ૧

---

૧. ગવરનર સાહેબના હાથી ઉપર બેશીને આ ભાષણ સાંભળવા સારૂ આજમ વિનાયકરાવ વાસુદેવજી તથા તેના ત્રણ મિત્રો આવ્યા હતા. તે હાથીની સાદાઇ જોઇને લોકો કહેતા હતા કે ગાયકવાડનો હાથી હોય તો તેની સાથે કેટલો ડમાક હોય ! તે વખતે આ શ્લોક કહ્યો હતો.

૨. ઇસ્વી સન ૧૮૫૭ નો બળવો શમ્યા બાબત ૧૮૫૯ માં મુંબઇમાં ડાકટર ભાઉના ઘર પાસે પ્રભુ પ્રાર્થના કરવા સારૂ રામમંદિરમાં મોટી સભા મળી હતી, તેમાં બોલવા સારૂ ડાકટર ભાઉની ફરમાસથી આ સ્તોત્ર રચ્યું હતું.

વૈતાળિય છંદ.

ફરિ ભારત તુલ્ય ભૂતળે, ઝગડો ઝેર ભર્યો કર્યો ખળે;
પણ હે પ્રભુજી કૃપા કરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૨
જુગમાં ન ભુલાય જેવડો, અતિ કીધો ઉપકાર એવડો;
ખરચી કરૂણા ખરેખરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૩
ભય ભંજન તું પ્રભુ ભલો, ઉપકારી પણ તુંજ એકલો;
સ્મરતાં ક્ષણુ સધ સંચરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૪
જગમાં વધિ બંડ જાત તો, વણુ કલ્પાંત વિનાશ થાત તો;
દુનિયાં દિલમાં હતી ડરી, હરિ તેં ધરી પીડા હરી. ૫
સુખદાયક દેવ આ સમે, અતિશે શું કહિયે હવે અમે;
વિતિ તે નહિ જાય વીસારી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૬
પગલે પગલે કૃપાનિધી, અમને એજ રીતે કૃપા કિધી;
દધ ભોજન ભાજનો ભરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૭
પ્રભુ તું જગમાત તાત છે, ધણિ શક્તિ તુજમાં અઘાત છે;
તુજથી નથિ અન્ય ઉપરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૮
ભુલિ ભુધર ભક્તિ ભાનને, ધન ધંધે ધરિ નિત્ય ધ્યાનને;
પણ આપનિ આ પ્રજા સ્મરી, હરિ તેં હેત ધરી પીડા હરી. ૯

દોહરા.

હે હરિ તેં પીડા હરી, કરી કૃપા આ કાળ;
તેમ તમે ત્રિભુવન ધણી, સદા કરો સંભાળ. ૧૦
દેજો સુખ સઉ દેશને, ગુણમય દેજો જ્ઞાન;
વિદ્યાની વૃદ્ધી થજો, શુભ ઇંગ્લાંડ સમાન. ૧૧
રાજ કરો વિક્ટોરિયા, નિર્મળ જેનું નામ;
આશિષ માગે એટલી, દિન દિન દલપતરામ. ૧૨
[1]સંવત[4]શ્રુતિ[1]શશિ[9]નવ[1]વિધુ, સજિ ઇશ્વર સ્તુતિસાર;
અવર પક્ષ આષાઢમાં, તિથિ તેરશ ગુરૂવાર. ૧૩

વિક્ટોરિયા રાણી વિષે.

[2]હરિગીત છંદ.

હે દેવના પણ દેવ તું તતખેવ દિલમાં ધર દયા,
જે રાણિજીના રાજથી થિર થૈ અમે સુખિયા થયા;
તું આપ નિત્યે નવિન વધતું તેજ તેના તાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૧
વળિ પ્રેમવાળી દિલ દયાળી બુદ્ધિશાળી બાઇ છે,
ભરપૂર ખૂબ ભરાઇ જેના ચિત વિષે ચતુરાઇ છે;
નહિ દેશમાં લવલેશ દીસે કસુર જેના કાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૨
જે દુષ્ટતામાં પુષ્ટ તેના શત્રુ છે સંસારમાં,
જે કષ્ટ જનને કરે ફરતા ફરે ભ્રષ્ટ વિચારમાં;
સંહાર તેનો સધ તું કરનાર ઇશ્વિર આજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૩
તું ઉઠ ઇશ્વિર આવિ વખતે અરજ ઉરમાં ધારજે,
છળ કપટ ખળનાં [1]ઝપટ છે તે ચપટ કરિ બેસારજે;
એ વેરિયોના વાસને વીખેરિ નાખી [2]વાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૪
દિન દિન વિશેષ પ્રતાપ વધતો ચંદ્રનો શુદિમાં ચઢે,
તેમજ રહે મહારાણિનું અતિ તેજ ચઢતું તુજવડે;
રિપુ કૂળને નિર્મૂળ કરજે છોડ જેવા છાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૫
અતિ રિદ્ધિ સિદ્ધિ અખુટ તુજ ભંડારમાંથી આપજે,
મનના મનોરથ પૂરિને વળિ કષ્ટ સઘળાં કાપજે;
કરતાર આપો કુશળ એના સકળ રાજ સમાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૬
બહુ વર્ષ સુધી અચળ એવું રાજ અમ ઉપર હજો,
વળિ વંશનો વિસ્તાર જન સુખકાર જગમધ્યે થજો;
ઇશ્વિર પ્રતાપે અમલ જામો દેશ બેટ ઘણાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૭
નિર્દોશ તેનો ન્યાય નિશ્ચળ થૈ જગતમાં જામજો,
પ્રતિ દિવસ વાર હજાર જયજયકાર વાણી પામજો;
કરિયે અમે ઊંચે સ્વરે ગુણગાન એના [3]ગાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિયાને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં. ૮
ધરિ પ્રેમ પ્રભુની પ્રાર્થના કરિ સુખથિ એવું માગજો,
જય થજો જગમાં રાણિજીની શત્રુનું બળ ભાગજો;
શુભ સ્નેહથી ગાજો તમે સૈ સજન ગામો ગામના,
છે છંદ સુંદર નવ નવીન રચેલ દલપતરામના. ૯

---

૧. ૧૯૧૪.

૨. સંવત ૧૯૧૫ ના કારતક શુદ ૧ ને દિવસે ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપનીના હસ્તકથી મહારાણીએ હિંદુસ્તાનનો અમલ લીધો તેના ઓચ્છવની સભા અમદાવાદના કલેક્ટર સાહેબના બંગલામાં ભરાઈ હતી તે સમે આ કવિતા કહી હતી.

૧. બધાં. ૨. ઝડપમાં. ૩. ગર્જનામાં.

ગુજરાતમાં વિક્ટોરિયા રાણીનું રાજ્ય સ્થપાયા વિષે.

ભુજંગી છંદ.

શુભે સંવતે ઓગણી પંદરામાં,
વળી એસતે વર્ષ સારા સમામાં;
જહાં ગુર્જરી રાજધાની બિરાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૦

ઉગ્યો સર્વને ભેર આનંદ એવો,
જડે રિદ્ધિ કે સિદ્ધિથી થાય જેવો;
વિવાથી વડો વાર છે એમ છાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૧

ફરે લોકના થોક મોટે ઉમંગે,
અતીશે દિસે ઉજળાં વસ્ત્ર અંગે;
ગયા સાહિબો સઉ એજ કાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૨

મળ્યો સર્વ સાહેબનો સાથ સારો,
મળ્યા હોંસથી શેઠ લોકો હજારો;
મળ્યા સ્વાર પાળા મહાશબ્દ ગાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૩

વધ્યો હર્ષ વાંચી સુણાવી વધાઈ,
રૂડા વાજિ વાજાં રૂડા રાગમાંહી;
ઉઠી ગર્જના તોપને ત્યાં અવાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૪

જમ્યા ઘેર જે ભોજનો ભાત ભાતે,
રચી દીપમાળા રૂડી એજ રાતે;
રૂડા અક્ષરો ઓપિ એમાં રચ્યા જે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૫

મળ્યા રાજ[1] મેહેલમાં લોક મોટા,
સુણી ભાષણો પામિયા પુષ્પ ગોટા;
કવીને[2] નવી પાઘશાલો નિવાજે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૬

રચ્યો દારૂખાનાતણો ખેલ ખાસો,
તકે તે જુએ લોક જે ત્યાં તમાસો;
દિસે જાણિયે દૈતનો દેશ દાઝે,
રૂડું રાણિજીનું થયું રાજ આજે. ૧૭

દોહરો.

એમ ભલો ઉત્સવ થયો, હરખ્યો સકળ સમાજ;
કર જોડી પ્રભુને કહે, રહો અચળ આ રાજ. ૧૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

લંકપુરી સળગી અળગી,
ભભકારથી રાવણની છબિ ભાજી;
કાં પ્રગટયો વ્રજ દેશ દવાનળ,
જ્વાળામુખી ગગને ચઢિ ગાજી;
લોચન ત્રિજું ત્રિલોચનનું,
ઉઘડયું દલપત્ત પઢે ઉપમાજી;
રાજ સમાજનિ આગળ આજનિ,
રાત સમે બનિ આતસબાજી. ૧૯

સંદેહાલંકાર.

મનહર છંદ.

મેલો ઘેલો પેલો જુઓ આમખેલમાં ઉભેલો,
ગોદડે ગુંથેલો એવો આવે હનુમાનજી;
કાળા હાથ દારૂવાળા દાઢી મોઢું દીસે કાળું,
પાઘડીનો પલ્લો પુંઠે પૂંછડા સમાનજી;
લોક નાસાનાસ કરે ત્રાસ પામી તેને ઠામે,
એને નાવે આંચ જેના રામજી જમાનજી;
ઠેકી ઠામ ઠામ આગ લગાડીને આઘો ખસે,
હશે હનુમાનજી કે મુલ્લાં સુલેમાનજી. ૨૦

ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપનીના હસ્તકમાંથી મહારાણીએ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય લીધા પછી જાર્જ કલાર્ક ગવરનર સાહેબ અહિં આવ્યા ત્યારે તેમને હોપ સાહેબની મારફતે સને ૧૮૬૧ ના અકટોબરમાં લખી મોકલેલું

કવિત.

સુણો સર જારજ કલાર્ક ગવર્નરજી,
આગે ઇસ્ટ ઇંડિયા ઇજારદાર થૈ ગયા;
સવાસો વરસ સુધી હિંદુસ્તાનમાં હુકમ,
ચલાવી ચોખૂટ રાણીજીને રાજ્ય દૈ ગયા;
ગામ ધામ દામ સેના સહીત તમામ સોંપી,
ચાહન ચોરી કરી અમુલ્ય ચીજ લૈ ગયા;

---

૧. કલેકટરને બંગલે. ૨. મને શાલ પાઘડીનો શીરપાવ આપ્યો હતો.

કહે દલપતરામ દેખાડી આપું આ ઠામ,
સઘળી સાબાશી તો લૂટીને તેઓ લે ગયા. ૧

સોરઠા.

શ્રી સરકાર ઉચાર, લખવા લાયક જાણિયે;
કદી હવે શ્રીકાર, ઉપમામાં નહિ આણિયે. ૨
વિક્રમ સમ જે વાર, પ્રજા પ્રેમ પામો તમે;
મુખથી શ્રી સરકાર, લાયક ગણિ લખશું અમે. ૩

આ કવિતા મુંબાઇમાં શેઠ પ્રેમાભાઇ હીમાભાઇના ફરમાવ્યાથી સભામાં બોલવા સારૂ ત્યાં રચી હતી.

પ્રિન્સ ઑફ્ વેલ્સના લગ્ન વિષે.

દોહરો.

લાયક લંડનનો પતી, પરણ્યો રૂડી પેર;
તે કારણથી ત્યાં થયો, ઘણો ઉત્સવ સૌ ઘેર. ૧

મનહર છંદ.

જે અલેકઝાંડરિઆ રાણી વખણાણી તેને,
પ્રીન્સ આફ વેલ્સ રાય પરણીઆ પ્રીતથી;
સર્વ સૂખદાયક તે લાયક વિલાયતમાં,
મચ્યો મહોત્સવ જ્યાં રચ્યો વિવા સુરીતથી;
જોવાને અનેક જન મળ્યાં મીજલસમાંહી,
ખૂબ થયાં ખુશી તે ખરેખરાં ખચીતથી;
પામીને પ્રીતી અપાર આશીષ કરે ઉચ્ચાર,
હેતે નરનાર ત્યાં હજાર વાર હીતથી.

ઝૂલણા છંદ.

સ્નેહનાં ચિન્હ સમ અંક સન્મુખતણી,
સાલ ત્રેસઠતણી સરસ જાણી,
જોડ અક્ષર તિથે[1] પ્રેમથી પરણીયાં,
દસમી મારચ દિને સય રાણી;
એજ શુભ કામનો સરસ ઉત્સવ થયો,
પ્રથમિ મે માસ તારિખ પ્રમાણી;
નિરખિ મુંબઇનિ શોભા ભલી નવનવી,
કવિત રચિ શું કવિ કહે વખાણી. ૩

દોહરા.

સજ્જન સન્મુખ જો વસે, કિમત અધિક કહીશ;
વિમુખ થએ કિમત જુઓ, ત્રેસઠના છત્રીશ. ૪

સરસ રિતે શણગારિયું, સઘળું મુંબાઈ શહેર;
મહાજનની મિજલસ મળી, પ્રીતે રૂડી પેર. ૫
આતસબાજીનો અધિક, ખાસો કીધો ખેલ;
અંતર અચરજ ઉપજે, રચના એવિ રચેલ. ૬

ઇંદ્રવિજય છંદ.

આતસબાજી ન જાણવિ એ,
ધરિ સાખિ મહાજને ધર્મનિ માજા,
હિંદુનિ રીત[1] કરી હરખી,
પરણ્યો ગણિને હિંદુસ્તાનનો રાજા;
દંપતિને સઘળો સુખદાયક,
લાયક હોમ કીધો શુભ લાજા,
દેવ સ્ત્રિ દલપત્ત કહે,
કરૂણાથિ કરે, તન દ્રવ્યથિ તાજા. ૭

દોહરા.

ધજા પતાકાનાં ધર્યાં, ઘર ઘર સરસ નિશાન;
જાણે પ્રજા સ્વતંત્ર થૈ, સૌ થઇ ભુપ સમાન. ૮
દીપકમાળાની દિસે, રચના ઠામો ઠામ;
સ્વર્ગનિ શોભાએ કર્યો, વસુધામાં વિશ્રામ. ૯
એ વર કન્યાની અધિક, જીવે જગમાં જોડ;
એવી આશિષ ઉરથકી, કવિજન આપે કોડ. ૧૦
ભલિ ભાતે સુખ ભોગવો, કરો પ્રજાનાં કામ;
આશિષ આપે એટલી, દિલથી દલપતરામ. ૧૧
રાજ તેજ રિદ્ધિ વધે, વધે પુત્ર પરિવાર;
કીર્તિ ને કાંતી વધે, વધે સુખ સંસાર. ૧૨
ઇશ્વિર આશા પૂરશે, કરશે પૂરણ કામ;
એવી આશિષ અહરનિશ, દે છે દલપતરામ. ૧૩

ગવરનર જનરલ લૉર્ડ મેયોનું મૃત્યુ.

તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૭૨. તેની દિલગિરી જણાવવા તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ હીમાભાઇ ઇન્સ્ટીટયુટમાં સભા ભરાઈ હતી, તે વખતે કહેલી કવિતા.

---

૧. તિથે—તિથિમાં.

૧. મતલબ કે એ આતસબાજી નહિ પણ હિંદુઓની રીત પ્રમાણે લાજાહોમ કર્યો હોય એવો ભાવ છે.

દોહરો.

અરે પ્રભુ શું આ થયું, કહેતાં કહિ ન શકાય;
દુઃખ ભર આવી દિલગિરી, મનમાં કેમ સમાય ? ૧

હરિગીત છંદ.

મનમાંહિ કેમ સમાય, દુખની દિલગિરી દિલડાવિશે,
લાયક ગવરનર લાર્ડ મેયો, મારિયો દુષ્ટે રિસે;
નિર્મળ મતીનો ન્યાયવાળો, નત્ર નિર્દોશી ભલો,
દિલનો દયાળુ દેખિયો, અંતઃકરણનો ઉજળો. ૨

અત્યંત પર ઉપકારિ તે, હિતકારી હિંદુસ્તાનનો,
ઔદાર્ય ઉરમાં આણતો, ગુણ જાણતો ગુણવાનનો;
અધિનાથ કોડ અઢાર જનનો, પદવિ પામ્યો પુન્યથી,
જેનો અધિક જશ જામિયો,નહિ ખામી કશિયે ન્યૂનથી.૩

વિક્ટોરિયા મહારાણિનો, સરદાર શૂર શિરોમણી,
તેનાથિ લાભ મળ્યાતણી, આશા અમારિ હતી ઘણી;
વગ ખૂબ તાબુત વિધ વિધે, ઇંગ્લાંડ જઇ આ દેશની,
તે દૂર થયો દુરમરણથી. કહું શી કથા તે કલેશની. ૪

સર્વદા રહેશે સ્મરણમાં, નહિ નામ એનું વીસરે,
અતિ ગુણ અમારા ઉરથકી, નિશ્ચે કદી નહિ નીસરે;
શુણિ દિલ વિશે દિલગિર થયા, ગુણવાન જન ગુજરાતના,
ભરિ સભા શોક જણાવિયો,કહિ બોલ બહુ એ વાતના.૫

શુભ કામ કરિ આ ઠામમાં એ, કીર્તિ પામ્યો છે અતી,
ઉપકારિ એવા પુરૂષની, ઓ ઇશ કરજે સદગતી;
સાક્ષી સકળ સંસાર છે, સાહેબના શુભ કામના,
માટે ભલું તું તેનું કરજે, દેવ દલપતરામના. ૬

પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ વિષે પ્રભુ પ્રાર્થના.

તા૦ ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૭૨ ને રોજ આખા ભરતખંડમાં પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સને સુખાકારી થઈ તે માટે પ્રાર્થના કરી હતી; ત્યારે સર મંગળદાસ નથુભાઇ વગેરે મુંબઈના નામકિતાં ગૃહસ્થોએ મંગાવ્યાથી અહીંથી જે કવિતા રચીને મોકલી હતી તે નીચે મુજબ.

દોહરો.

જય જય જીવન જીવના, નોધારાં આધાર;
જય જય ઝગમગ જ્યોતિમય, જય જય જગકર્ત્તાર.૧

હરિગીત છંદ.

જય જય જગત કર્ત્તાર, ભવભરતાર તું ભગવંત છે,
અત્યંત તું શ્રીમંત ને ઐશ્વર્યવંત અનંત છે;
તું તારનાર ઉગારનાર, નિવારનાર અનિષ્ટનો,
તું થાપનાર ઉથાપનાર, તું આપનાર અભીષ્ટનો. ૨

તું સકળ સ્વામી અચળનામી, ધામિ અવિચળ ધામનો,
શશિ સૂર્ય શૈલ સમુદ્ર સૌ, સૃજનાર તુંજ તમામનો;
પ્રભુ તુજ ચરિત્ર વિચિત્ર ચિત્રિત, ચિત્ર જગત પવિત્ર છે,
ધ્વનિ વાયુ વારિ પ્રવાહની, દશદીશ તુજ વાજિંત્ર છે. ૩

તું તૃણતણો પર્વત કરે, પર્વતતણું તૃણ તું કરે,
સ્મરતાંજ સદ્ય સહાય થઈ, તું હદ વિના હરકત હરે;
તુજ અકળ માયા સકળ થળ થળ પ્રભુ, પ્રબળ બળછે તુજતણું,
ઘટ ઘટતણી ઘડિ સુઘડ, ઘટના ઘટિત કાર્ય કર્યું ઘણું. ૪

ભયભીતનો ભય ભાગિને, ભવ સુખ ભરે ભગવાન તું,
ગુણ ગાન સુણીને કાનથી, દે છે અમર પદ દાન તું;
પ્રભુ ગરિબના પોકાર તું, શુણનાર સત્ય સમર્થ છે,
બકવાદ તુજ જશ બાદ, વાદ વિવાદ સઘળા વ્યર્થ છે. ૫

તું એક ઇશ હરેક જનનો, નામ ભિન્ન અનેક છે,
તું સર્વની અરજી શુણે છે, નિયમ તારો નેક છે;
તેં આ સમે મહારાજ અરજી, ધારિ ઉરમાં અમતણી,
વિક્ટોરિયા મહારાણિના, સુત, પ્રિન્સની પીડા હણી. ૬

દોહરો.

પીડા ટાળી પ્રિન્સની, હરખ્યો સકળ સમાજ;
કાજ અધિક ઉત્તમ કર્યું, ઓ પ્રભુજી તેં આજ.૭

ઝુલણા છંદ.

ઓ પ્રભુ આજ તેં કાજ ઉત્તમ કર્યું,
રાજની રાખિ શોભાજ સારી;
કોટિ લોકોતણી અરજ ધરિ કાનમાં,
ધ્યાનમાં વાત સાક્ષાત ધારી;
ખૂદ તેં આ સમે ખાંતથી ખલક શિર
ખડગ ધરિ આવતો ખેદ ખાળ્યો,
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૮

કાળ જેવીજ વિકરાળ જ્વર ઝાળથી,
લાલને હાલ ઉગારિ લીધો;
એહ આભાર તલભાર નહિ ભૂલિયે,
પાર નહિ એટલો પાડ કીધો;

ભયતણો ભંગ કરિ આજ અણભંગ,
એમ અંગ ઉમંગનો રંગ ઢાળ્યો,
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૯

રાજ્ય માલિક પ્રિય લોક પ્રત્યેકનો,
ટેક ધર એક વીવેકવાળો,
શોભિતો સર્વદા શ્રેષ્ઠ જન સાથમાં,
જે રતીનાથ જેવો રૂપાળો;
પાળનારો ઘણા પ્રાણિનો પેખિને,
પ્રેમથી આ સમે તેંજ પાળ્યો,
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૧૦

સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ જે જંતુ આ જગતમાં,
શ્રેષ્ઠથી શ્રેષ્ઠ વળિ જે વસે છે,
સર્વનો સ્વામિ તું છે અને સર્વની,
સર્વદા તુંજ સંભાળ લે છે,
ભૂપના ભૂપ તેં ભૂપસુત ભયથકી,
ભરતનો ખંડ ભયભીત ભાળ્યો;
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૧૧

તારિ કરૂણાથિ ઉર આશ સઘળી ફળે,
તારિ કરૂણાથિ ભય નાશ ભાસે,
તારિ કરૂણાથિ સંસારિને થાય સુખ,
તારિ કરૂણાથિ સૌ કષ્ટ નાસે;
દાખિ દિલમાં દયા કુંવરના દેહને,
નેહની નજરથી તેં નિહાળ્યો,
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૧૨

પ્રેમથી તુજ પગે લાગિને માગીએ,
કુંવરનાં કોટિધા કષ્ટ જાજો,
તેજ વરદાન દે તું મહા તેજધર,
અધિપતી એજ અંગ્રેજ થાજો;
હે હરી હેતથી સર્વને હર્ષનો,
ખાંમુખાં આજ તેં ખંગ વાળ્યો;
યોગ્ય નૃપ જાણિને ઉર દયા આણિને,
રાણિના પુત્રનો રોગ ટાળ્યો. ૧૩

છપ્પો.

રાણિ તનુજનો રોગ, તરત અરજી સુણિ ટાળ્યો,
જનનો જીવન પ્રાણ, સ્નેહથી તેં સંભાળ્યો;
તેમજ તુજ જનતણી, હરી હરકત તું હરજે,
વરસાવી અમિ વૃષ્ટિ, દષ્ટિ કરૂણામય કરજે;
આશા પરિપૂરણ પૂરજે, તું પ્રભુ પ્રજા તમામની,
આ અરજી ઉરમાં ધારજે, દિન દિન દલપતરામની.૧૪

દોહરો.

સતાવિશમી તારિખે, ફેબ્રુઆરિ ઓતેર;
પ્રાર્થના પ્રભુની કરે, સ્નેહે મુંબાઈ શહેર. ૧૫

એજ તારીખે અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કાલેજમાં સભા ભરાઇ હતી, તેમાં મેં કવિતા સંભળાવી તે નીચે પ્રમાણે:—

દોહરો.

ભક્તોનાં દુઃખ ભાગવાં, તે છે તારી ટેવ;
સહાયતા કરિ આ સમે, દુખ હરનારા દેવ. ૧૬

હરિગીત છંદ.

હે દેવ દુખ હરનાર તું, તુંજ પરમ શક્તિ અપાર છે,
તું જગતનો કર્તાર, અગણિત સૃષ્ટિનો આધાર છે;
તેં આજ અમ ઉપર પ્રભૂ, બહુ કોટિધા કરૂણા કરી,
વિકટોરિયા મહારાણિના સુત પ્રિન્સની પીડા હરી. ૧૭

હક સકળ હિંદુસ્તાનના, મળવાની આશા એ થકી,
પરિપૂર્ણ પ્યારો પ્રજા સૌને, તે કુંવર છે તે થકી;
તેં રોગ તેનો ટાળિયો, ઉપકાર એ બહુ માનિયે,
તેં જરૂર જીવતદાન દીધું, વાત નહિ તે નહાનિ એ.
તેમજ અમે વળિ તુજકને,નમિ મુખથી એવું માગિયે.૧૮

તે થાય રાજા અમતણો, તુજને પગે લળિ લાગિયે;
રૂડી રિતે રૈયતતણું, રક્ષણ કરે દિન રાત તે,
અતિ સ્નેહથી સંભાળ રાખે, સર્વદા સાક્ષાત તે. ૧૯

સંકટ સરવ એ કુંવરનાં, પ્રભુ તું તતક્ષણ ટાળજે,
આવીજ રીતે ઉર ધરી, વળી સર્વદા સંભાળજે;
કરૂણા ઘણી થઇ સકળ ઉપર, અખિલ જગના ઇશની,
[1]જુગ હાથજોડી સર્વજન,જય જય કહો જગદીશની. ૨૦

---

૧. બે.

ગવર્નર સાહેબ રાજકોટ પધાર્યા તે વિશે.

(રાજકુમાર કૉલેજના રાજકુમારોએ રચાવી મંગાવેલી કવિતા. તારીખ ૩૦ મી નવેંબર સને ૧૮૭૪.)

દોહરો.

વિજયવંત ગુડલાકિસ છે, મુંબઈના મહારાજ;
સોરઠ મધ્યે સંચર્યા, અધિક હેતથી આજ. ૧

હરિગીત છંદ.

સદભાગ્ય આ સોરઠતણાં, સાહેબ વિચર્યા સ્નેહથી,
કરૂણા નજરથી નિરખશે, તાજે જણાશે તેહથી;
જેણે સુધારો સરસ કરિને, રાજ્યધર્મ રખાવિયા,
ગુણીયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૨

ચોપાસ પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રસરે, ઉદિત રવિ આકાશમાં,
જનવૃંદત્યમ આનંદ પામ્યા, વિચરિ વિવિધ વિલાસમાં;
નિર્મળ વધારી ન્યાયને, અન્યાયને અટકાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૩

કૉલેજ રાજકુમાર કેરી, અધિક શોભી આ સમે,
મણિ જેમ કુંદનમાં મળે, જન જાતિને જોતાં ગમે;
પ્રીતે ભલી પરીક્ષા કરી, વળિ પાઠ પણ વંચાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા. ૪

સોરઠતણી શોભા દિસે, ઇંદ્રાપુરી સમ આજની,
અસ્વારિ આવી ઓપતી, મુંબઇતણા મહારાજની;
પરમાર્થ મારગ પુષ્ટ કરિને, દુષ્ટ માર્ગ દબાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૫

ધન ધાન્યની વૃદ્ધિ થશે, વૃદ્ધિ થશે વિદ્યાતણી,
આપત્તિ ટળશે ને થશે, સંપત્તિ સંપતણી ઘણી;
વિદ્યા વધારી વિધવિધે, બહુ બુદ્ધિવંત બનાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૬

જયમ ચંદ્ર દેખિ ચકોર હરખે, મોર હરખે મેહથી,
ત્યમ હર મનુષ મન હરખિયાં, સાહેબના શુભ સ્નેહથી;
દર્શન તણો દૈ લાભ લોક, હરેકને હરખાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૭

દીપોત્સવીથી દશ ગણો, દસરા થકી દસ સો ગણો,
ઉત્સાહ ઉપજ્યો સર્વને ઉર, [1]ઘરમુહૂર્ત થકી ઘણો;
સંચરી સોરઠ દેશમાં, નિજ ગુણ વિશેષ ગજાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા. ૮

લાયક લખાશે લેખથી, દિન આજનો ઇતિહાસમાં,
ઉગ્યો ભલે આદિત્ય આજ, અખંડ હર્ષ ઉજાસમાં;
ભગવાન તેનું ભલું કરે, ભૂપાળ કુંવર ભણાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયી નરવર, સરસ અવસર આવિયા.૯

આવા દિવસ પ્રભુ નિત્ય આપે, એવિ ઇચ્છા આણિયે,
અંતરતણો ઉભરો બધો, વર્ણવિ ન શકિયે વાણિયે;
નિજ પ્રેમરૂપી પુષ્પથી, વિધવિધ પ્રકાર વધાવિયા,
ગુણિયલ ગવરનર ન્યાયીનરવર, સરસ અવસર આવિયા.૧૦

દોહરો.

વળિ જ્યાં જ્યાં વિચરો તમે, સુખ પામો સૌ ઠામ;
ઉરથી આશિષ એટલી, દે છે દલપતરામ. ૧૧

[1] વાસ્તુમુહૂર્ત કરતાં પણ.

પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ મુંબાઇમાં આવ્યા તે વિશે.[1]

દોહરો.

મહારાણીના મુગટના, જવાહીરમાં જેમ;
કોહિનૂર ચળકે ઘણો, દિવસ આજનો એમ. ૧

સન અઢાર પંચોતરે, વિમળ નવંબર માસ;
અષ્ટમદિન ઓપાવશે, અત્રેનો ઇતિહાસ. ૨

પ્રિન્સ વેલ્સ પગલું ભર્યું, પુર મુંબાઇ મોઝાર;
અતિ ઉત્સવ એથી થયો, હરખ્યાં સૌ નરનાર. ૩

કૈસરે હિંદ વિશે.

(તા○ ૧ લી જાનેવારી સને ૧૮૭૭ ને રોજ અમદાવાદમાં શેઠ હઠીસિંગની બાહારની વાડીએ દરબાર ભરાયો હતો, તે વખત કહેલી કવિતા.)

કવિત.

યજ્ઞતણો અશ્વ જેમ આજ અંગરેજતણો,
વિજળીનો તાર આખા ખંડમાં ફરી વળ્યો;

[1] આ બાબતના ૧૫૦ છંદ રચીને અહિંની પ્રાક્ટિસિંગ સ્કૂલના માસ્તર મોહનલાલ કલ્યાણજીની મારફતે અંગ્રેજીમાં તરજુમો કરાવીને વિલાયતમાં મોકલ્યા હતા તેની નકલ પણ ગેરવલ્લે ગઈ.

વસ્તીમાં કે વન વિશે રાજા કે નેવાસી કોઇ,
અટકાવનાર નહિ ત્રાસ તે વિશે ટળ્યો;
એમ આખો ખંડ જીતી રાજસુય યજ્ઞ રચ્યો,
એથી ઘણા રાજનો સમાજ આજ છે મળ્યો;
કહે દલપતરામ અસલ કદી આ ઠામ,
આવો એક છત્રધારી સૃષ્ટિમાં ન સાંભળ્યો. ૧

જંગલનાં જળાશય ઝાડ ને જંગલી લોક,
કરતાં ખરાબ ભય ભૂપનો ન રાખતા;
તે માટે સિંદુરનાં ત્રિશુળ મૂળથી કરતા,
ભાળી ભય પામી આ છે દેવ એમ ભાખતા;
આ જુઓ અચંબ આજ તારતણા થંભને તો,
નથી જો ત્રિશળ તોય નથી તોડી નાંખતા;
એજ અંગરેજતણા તેજનો પ્રતાપ જાણો,
જેનું નામ સાંભળીને સામું નથી ઝાંખતા. ૨

દોહરા.

રાવણ સીતા લૈ ગયો, રામ આણ હતી તોય;
આ અવસર અંગ્રેજની, આણ ન લોપે કોય. ૩

[1]નભથી કે પાતાળથી, નીકળશે નૃપ દૂત;
એવું જાણી અંતરે, ભડકી ભાગે ભૂત. ૪

જેમ હાથિ લે સુંઢમાં, અનાયાસ [2]અરવિંદ;
તેમ રાણી આ દેશ લઈ, બની "કૈસરે હિંદ". ૫

ઝુલણા છંદ.

રાજ અધિરાજ વિક્ટોરિયા ગણિયે,
કૈસરે હિંદ ઇલકાબ લીધો;
પ્રીત પરિપૂર્ણથી આજથી પાળવા,
[3]કથનથી જાણિએ કોલ દીધો;
પરમ પ્રેમે હવે અધિક ગણિ પાળશે,
ટાળશે સર્વ સંતાપ પોતે;
એમ જાણી થઈ ભરતભૂમી ભલી,
જેમ શોભે શશી પૂર્ણ જ્યોતે. ૬

આજ આદિત્ય આભાસ ભાસે ભલો,
છે ભલી ભૂમિ સોનાથિ છાઈ;
જ્યાં જુઓ ત્યાં સુઆનંદ આનંદ છે,
વાયુની લહરિ એવીજ વાઈ;
શી કહું સરસ શોભા અતી આજની,
રાજસૂયજ્ઞની રીત કીધી;

૧ આકાશ. ૨ કમળ. ૩ વચનથી.

ઈંદ્ર દરબાર અનુસાર અતિ ઓપતી,
દિલ્લિને આજ શોભાવિ દીધી. ૭

લેખતાં દ્રવ્ય અધલાખનો ત્યાં વળી,
સરસ [1]હુતદ્રવ્યનો હોમ થાશે;
નાચશે અપસરા નારિ ગાંધર્વ જન,
પ્રીતથી ગીત ગુણ ગાન ગાશે;
સિંહ ને વાઘ ને નાગ [2]જાલમ વળી,
શેરખાં પાડખાં સર્વ મળશે;
જે કદી સંપથી નહિજ જોડે વસે,
તેતણાં વૈર તતકાળ ટળશે. ૮

સ્વર્ગ સમ ભરતની સર્વ ભૂમી બની,
ઠાઠ કીધા ભલો ઠામ ઠામે;
શહેર પ્રત્યેકમાં સરસ શોભા બની,
દીપમાળા ધરી ધામ ધામે;
અહમદાવાદમાં આજ રચના બની,
જીવિત જોનારનું ધન્ય જાણું;
છાવણીમાં થઇ છોળ આનંદની,
વિવિધ રચના ઘણી શી વખાણું. ૯

પાયદળ શસ્ત્ર ધરિ આવિ ઉભું રહ્યું,
જીત કરી જાણિયે સૈન્ય આવ્યું;
શોભિતે વેશ સરદાર સર્વે મળ્યા,
સર્વને સૈન્ય તે ભાળિ ભાવ્યું;
તોપ બંદૂકના ત્યાં ભડાકા થયા,
વિવિધ વાજીંત્ર ત્યાં ખૂબ વાગ્યાં;
જાણીએ પૃથ્વિને પર્વતો વન તરૂ,
લાભ ગણિ ગર્જવા ખૂબ લાગ્યાં. ૧૦

જે સમે સૂર્ય પશ્ચિમ ભણી સંચર્યો,
કૈસરે હિંદની ભેટ કરવા;
તે સમે શેઠ હઠીસિંગની વાડિમાં,
માંડિ મિજલસ ભલી ભાત ભરવા;
સાહુકારો તથા સાહેબો સૌ મળ્યા,
લાયકી નિરખવા ગ્રોગ્ય લાગે;
રાજસુયજ્ઞના જેમ મંડપ વિશે,
પ્રિય જનો જોઇને પ્રેમ જાગે. ૧૧

બંગલામાં તથા બંગલા બહાર પણ,
દિપિ દીવાની ઓપે અતીશે;

૧ રોશની. ૨ જાલમસિંહ નામ રજપુતોમાં પાડે છે, એટલે જુલમગારસિંહ.

જેમ આકાશ પ્રતિબિંબ જળમાં દિસે,
તેમ તખતા વિશે સર્વ દિસે;
હોજ વિશાળ ત્યાં વર્તુળાકાર છે,
શોભિતા દીપ શુભ કીધ શાશે;
ચંદ્ર ફરતું દિસે જેવું ચોમાસમાં,
વર્તુળાકાર આકાશ વીશે. ૧૨

[1]વાંચિયો પત્ર પછિ શુભ સમાચારનો,
સાંભળી હર્ષ ઉભરાય હૈયે;
ચંદ્રનાં કિરણથી જેમ ઉભરાય નિધિ,
ઉપમા અન્ય શી એવિ દૈયે;
સરસ સરદારને માનપત્રો દઈ,
કવિતણાં યોગ્ય [2]સન્માન કીધાં;
સભ્ય લોકોતણાં તેમ સન્માન કરી,
પુષ્પ ગુલાબજળ પાન દીધાં. ૧૩

દોહરો.

સભાસદોને માન દઈ, આપ્યાં બીડાં એમ;
માનપત્રનાં માન દઈ, આપે ખલિતા જેમ. ૧૪

ઝૂલણા છંદ.

આજ આકાશમંડળ દિસે ઓપતું,
ભૂમિમંડળ વળી સરસ ભાળ્યું;
રાજમંડળ વળી રાજ દરબારમાં,
ભભકતું આજ અતિશે નિહાળ્યું;
લહરિ આનંદની આજ ત્રણ લોકમાં,
જાણિયે રાજનું તેજ ઝૂલ્યું;
સરસ શોભા ઘણી કેની હું વર્ણવું,
એકની નિરખતાં એક ભૂલું. ૧૫

આજ આ શહેરમાં સરસ રચના રચી,
અવનીમાં જેમ વૈકુંઠ આવ્યું;
ધન્ય સાબરમતી નીર નિરમળ વહે,
ધન્ય શ્રીનગર ભૂપે ભજાવ્યું;
દીપમાળા ભલી ઠામ ઠામે દિસે,
લક્ષમાં લાવતાં ચિત્ત લોભે;
વાવટાની છબી શી કહું વર્ણવી,
મેઘના ધનુષ સમ સરસ શોભે. ૧૬

છડરિયે દ્વાર ને છડરિયે ચોક વળિ,
દીપમાળા બની લાલદ્વારે;
ભદ્રના દ્વાર ને ભદ્રના ચોકની,
દીઠિ શોભા સઉથી વધારે;
દીઠિ ત્રણ દ્વારની પંક્તિ સોહામણી,
એની કહું ઉપમા એક એવી;
શોભીતા જેમ શણગાર સજીને ઉભી,
લક્ષ્મિ ને શારદા [1]શક્તિ દેવી. ૧૭

હાર હિરા મણી રચિત હઇયે ધર્યા,
ઝૂંપ હીરાતણા શીશ શોભે;
લટકતાં લુમખાં હોય હીરાતણાં,
નિરખવા સ્થિર થઇ લોક થોભે;
દ્વાર કેરી કમાનો દિવાથી ભરી,
દેવિયે દામણી જેમ બાંધી;
દીપકો કમળ આકાર બે બાજૂએ,
[2]શ્રવણમાં ઝાલ બે જેમ સાંધી. ૧૮

કૈસરેહિંદ જીવો ઘણું એ રિતે,
અક્ષરો ઠામ ઠામે જણાતા;
જાણિયે અચળ એ છઠ્ઠીના અક્ષરો,
ધારિયા આવિ આપે વિધાતા;
ભદ્રનો ચોક છે યજ્ઞમંડપ ભલો,
વેદિકા સમ નવો બાગ તેમાં;
સર્વ શોભા શિરે જાણિયે મુગટ છે,
જુક્તિ છે સર્વથી સરસ જેમાં. ૧૯

ત્યાં પતાકા ધજા તોરણો બાંધિયાં,
બે ફૂવારા દિસે કલશ થાપ્યા;
દીવડાં શીવડાં રત્ન દીપક રચી,
દીપ દીક્પાળને જેમ આપ્યા;
જાણિયે એજ જળપ્રલયના સમયનું,
[3]મનુતણું નાવ ધસડાઈ આવ્યું;

૧. કલેક્ટર બારોડેલ સાહેબે.

૨. નગરશેઠની તરફથી કવિને શાલનો સિરપાવ આપતાં કલેક્ટર સાહેબે કહ્યું કે કવિરાજ આજ સારા અવસર ઉપર હું તમને આ સિરપાવ આપું છું.

૧. જોરની દેવી જેને સિંહવાહિની અથવા વાઘેશ્વરી કહે છે તે. ૨. કાન. ૩. જાણે કે સાભ્રમતીની રેલરૂપી જળપ્રલયમાં નાહાનું નાવ ધસડાઇ આવ્યું હોય એવે આકારે છે.

પક્ષી પશુ ઝાડ વળિ [1]સપ્તરૂષિ સહિતને,
પ્રલયથકી હોય ઉગારિ લાવ્યું. ૨૦

સ્થીર છે ઝાડ કે તે કુવાથંભ છે,
વાવટા શઢ બન્યા સરસ તેમાં;
છે રૂડાં શિખરો સરસ સુકાન સમ,
દીપ મણિ માળ છે માલ જેમાં;
રક્ત ને પીત લીલા રૂડા રંગની,
ત્યાં પડે છે પ્રભા દીપ કેરી;
જેમ ભાનુતણાં કિર્ણના ભાસથી,
ઇંદ્રધનુ કાંતિ ઉપજે ઘણેરી. ૨૧

નિર્મિયો પૂલ દીસે નદી ઉપરે,
એવિ પણ યુક્તિ દેખાય એમાં;
કાચબા આદિ જળ જંતુ કૃત્રિમ તથા,
નાવ તરતું મૂક્યું સરસ તેમાં;
[2]ભદ્ર અવસર ભલો આજ આ આવિયો,
સરસ ભભકો કર્યો ભદ્રકાળી;
જાણવી તે કૃપા જગત કર્તારની,
ભરતની ભૂમિ થઈ ભાગ્યશાળી. ૨૨

ચળકતી સરસ ચૌટા અને ચોકમાં,
દેખિયે દીપતી [3]દીપમાળા;
જાણિયે ધરણિયે અંગપર ધારિયા,
હાર હીરામણીના રૂપાળા;
રાશિ નક્ષત્રનાં ચિત્ર રળિયામણાં,
ઇશ્વરે આભમાં જેમ કીધાં;
તેમ દીપાવડી દીપમાળાતણાં,
ચિત્ર વિચિત્ર શોભાવિ દીધાં. ૨૩

સૈકડો વર્ષમાં આજના દિવસ સમ,
દિવસ આનંદનો આજ આવ્યો;
હરખથી લૈ ઘણું હેમ હીરા મણી,
વસ્તિયે જાણિયે છે વધાવ્યો;
આવિયા દેવ આકાશથી ઊતરી,
જાણિયે આજ ઉછરંગ જોવા;
પૂર્વજો આજ શું અવનિમાં આવિયા,
પૂર્વ દીઠેલ તે ખેદ ખોવા. ૨૪

કે ભલિ ભૂમિયે નેત્ર લાખો કર્યાં,
નિરખવા આજ આનંદ આવો;
કે રૂડો રત્નભંડાર આ ઉઘડ્યો,
આપવા લોકને સરસ લાવો;
કે પૂરા પુણ્યથી આજ પૃથ્વી વિશે,
મણિતણો અધિક વર્ષાદ વર્સ્યો;
દીપમાળા તણો સરસ દેખાવ તે,
કવિતણે દીલ એવોજ દર્સ્યો. ૨૫

ઉજળાં વદન છે આજ સૌ લોકનાં,
ઉજળાં વસ્ત્ર પણ આ પ્રસંગે;
ઉજળાં ચોક ચૌટાં વળી આજ છે,
રંગિયાં રાણિના સુજસ રંગે;
[1]કેદખાનાતણી આજ કાળપ ગઈ,
વાત બીજાની ત્યાં શી કહેવી;
અવનિ આકાશ આભાસ છે ઉજળો,
જુક્તિ બનિ સરસ જોવાનિ જેવી. ૨૬

જીવજો અતિ ઘણાં વર્ષ વિક્ટોરિયા,
પાળજો દેશને પ્રેમ આણી;
જગત કર્તાનિ કરૂણાથકી તે થજો,
સર્વ સૃષ્ટી શિરે એક રાણી;
પૂત્ર પરિવાર સૌ પરમ સુખ પામજો,
જામજો જગતમાં સુજસ તેનો;
ઇશ કરૂણાથકી અધિક સુખપ્રદ થજો,
એ પ્રભુ વિશ્વમાં અમલ એનો. ૨૭

જેહના અમલથી અધિક વિદ્યા વધી,
જેહને અમલ ભય સર્વ ભાગ્યો;
ભાગ્યશાળી પ્રજા આજ સુખ ભોગવે,
જાણિયે આજ સતજુગ જાગ્યો;
વસ્તીને ઓપતા વિવિધ વૈભવ મળ્યા,
વાહનો આજ વીમાન જેવાં;

૧. તેમાં દિવા સપ્તરૂષિના તારા જેવા દેખાતા હતા. ૨. કલ્યાણકારી. ૩. તે દિવસ નગરશેઠને બંગલે તથા શેઠ માણેકજી મંચેરજી, શેઠ નવરોજજી પેસ્તનજી, ખાન સાહેબ નવરોજજી કેકોબાદજી, શેઠ ખરશેદજી નસરવાનજી વાડીયા, શેઠ શહાપુરજી સોરાબજી મોગલ, શેઠ ભગુભાઇ પ્રેમચંદ અને સ્વામિનારાયણના આચાર્ય એઓએ પોતાનાં મકાન દિવાથી તથા વાવટાથી શણગાર્યા હતાં. કારંજવાળા શેઠ કાવસજી મંચેરજીએ સરસ રોશની બે દિવસ સુધી કરી હતી.

૧. અમદાવાદના કેદખાનાને ઘણાં વર્ષથી કાળો રંગ લગાવતા હતા પણ આ વર્ષથી ધોળો રંગ લગાવ્યો.

જુલમ સરવે ગયો જેથિ જુલમીતણો,
કારમાં ઉપજ્યાં સૂખ કેવાં. ૨૮
પુત્રનું પ્રેમથી માત પાલન કરે,
આપણું હિત સદા એમ કરશે;
વિવિધ વિદ્યાતણી ખૂબ વૃદ્ધિ કરી,
હેતથી હરકતો સર્વ હરશે;
દેશિને શ્રેષ્ઠ અધિકાર તે આપશે,
પૂરશે આશ સૌ રૂડી રાણી;
ખૂબ દિલ ખુશિ થઇ બહુ સ્વરે બોલજો,
સજ્જનો સર્વ જયકાર વાણી. ૨૯

દોહરા.

ઇસ્વી વર્ષ અઢારસેં, ઉપર સત્યોતેર;
વર્ષ બેસતે દિન બની, લાયક લીલા લેહેર. ૩૦
ચળકે નભમાં ચંદ્રમા, અધિક તેજ આ વાર;
નિજ [1]દિનની છબિ નિરખિને, પામ્યો હર્ષ અપાર. ૩૧
અવર દિવસ કહિયે કિયો, ઉત્તમ આજ સમાન;
બંધિખાને બંધથી, છુટયા [2]બંધિવાન. ૩૨
દેજો હક આ દેશિના, લેજો સુખે સલામ;
ઉરથી આશિષ એટલી, દે છે દલપતરામ. ૩૩

મહારાણીની પ્રશંસા.

મનહર છંદ.

પ્રથમ રઘુની પછી કહીએ કુરૂની જુની,
રહી હતી સુની રૂડી ગાદી ધર્મરાજની;
શુણી આજ વાણી વિકટોરિયા જે રાણી મહા,
રાણી કહેવાણી તેના તખત ને તાજની;
દેશમાં દોલત થાશે જનોનાં દરિદ્ર જાશે,
કથાઓ લખાશે તેના રૂડા રાજ કાજની.
જોઇ જેમ શશી નૂર સાગરમાં ચડે પૂર,
ઉપજ્યો આનંદ ઉર ધન્ય ઘડી આજની. ૩૪

વિશ્વમાં તો કયાંથી જોડ જડે વિકટોરિયાની,
દેવી જેવી હોય એવી સુંદર શોભીતી છે;
સતીપણું જેનું સર્વ કહે છે સીતા સમાન,
રૂપ જોઇ જાણીએ જે એજ દેવી રતી છે;
લાયક નશીબદાર જાણિયે લક્ષ્મી એજ,
વાણી વિષે શાણી તે સાક્ષાત સરસ્વતી છે;
કહે દલપતરામ જે જે ઉપમા તમામ,
કવિયો કહે છે તે તો તેનેજ લાગતી છે. ૩૫

મેઘના સમાન જેનું મન છે ઉદાર મોટું,
સાગર સમાન ગુણ ગંભીર ગણાઇ છે;
રાજનીતિ જાણવામાં જુઓ જે છે રામ જેવી,
પાંડવ સમાન શત્રુ જીતવા પંકાઇ છે;
ભૂગોળ ખગોળ વિદ્યા ભેદની ભણેલી ભલી,
સૃષ્ટિની રચના જેના મનમાં સમાઇ છે;
કહે દલપતરામ આ જગત કરનારે,
બસેં નરતત્વની બનાવી એક બાઇ છે. ૩૬

દોહરો.

મહારાણીના મુગટનું, તપો જગતપર તેજ;
સ્વતંત્રતા ને ન્યાય શુભ, આપે અમને એજ. ૩૭

---

૧. સોમવાર.

૨. આખા હિંદુસ્તાનમાંથી સઘળા મળીને ૧૫૫૯૮ કેદીઓ છોડવામાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૨ જું.

સ્વદેશવાત્સલ્ય તથા કળાકૌશલ્ય.

દોહરો.

રાજ થયું શુભ આજ તો, સરવે સુજન સમાજ;
સ્વદેશવત્સલ થઇ હવે, કરો સુધારા કાજ. ૧

મનહર છંદ.

સુધારો કરો સ્વદેશી સ્વદેશાભિમાન ધરો,
ચીન ને વિલાયતી હુનર લાવો ચાહીને;
આગગાડી જેવાં જંત્રો અનેક તૈયાર કરો,
ઉદ્યમ આદરો કર્મનો દિલાસો દાહીને;[1]
ધીમે કામ કરો દેખાદેખી દ્રવ્ય ન વાવરો,
વિદ્યાને વધારો અન્ય દેશ અવગાહીને;[2]
સંપ સજો કેફ તજો વર્તમાનપત્ર વાંચો,
સ્ત્રીકેળવણી કરો ભણાવી કરી ડાહીને. ૨

દોહરા.

બાળલગ્ન બહુધા તજો, શુભ ચાલે ઘરસુત્ર;
ઉત્તમ લક્ષણથી ગણો, ઉત્તમ કુળના પુત્ર. ૩

ઉગ્ર બુદ્ધિવર્ધક બનો, ધરો દેશની દાઝ;
સ્વદેશવત્સળ થૈ સહુ, કરો એમ શુભ કાજ. ૪

સુધારો કરવા વિશે.

દોહરો.

હળી મળી હળવે રહી, પુરો જણાવી પ્યાર;
સંભળાવજો સજ્જનો, ધિરે સુધારો સાર. ૧

ભુજંગી છંદ.

લખું વિનતી વાંચિને દેશિ લોકો,
જતી રિદ્ધિને દૂર રસ્તેથિ રોકો;
અરે બોલનો તોલ માની અમારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૨

ચડી ચાર પાસે બધી રિદ્ધિ ચાલી,
ખજાના ખુટીને થયા ખૂબ ખાલી;
વિમાસી હવે વાત વેગે વિચારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૩

છુટા છેક થૈને તમે વ્હેમ છાંડો,
મહા હીમતી થૈ હવે પાય માંડો;
અરે આપણી સંતતીને ઉગારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૪

થશે કષ્ટ જો વ્હેમ મધ્યે કુટાશો,
ભર્યા લોકના થોક મધ્યે લુટાશો;
નહિ આવશે દુઃખનો એક આરો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૫

પ્રજા જો તમારી સુધારો ન પામી,
ગરીબીથિ જીવે કરીને ગુલામી;
અમેરીકનોની દશા ઊર ધારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૬

જવું ચીન વીલાયતે લાભ જાણી,
નહિ તો થશે ધારણા ધૂળધાણી;
ન રાખો હવે હઠ્ઠ જૂઠો નઠારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૭

સજો મિત્રતા સજ્જનો સર્વ સાથે,
મટે આપદા આવતી આપ માથે;
અરે અંતરે વાત આ તો ઉતારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૮

ખશી જાય જ્યં મચ્છ પાણી અખૂટે,
નહિ તર્ફડે ત્યાં તણી [1]સેર તૂટે;
નહિ તો પછી કષ્ટનો ક્યાં કિનારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૯

દશા દૂર દેશો તણી તો તપાસો,
તહાં વીચરીને વશી રાતવાસો;
સુરીતે શિખો જૈ રૂડા રોજગારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૦

વશી સુખમાં લોક લે ખૂબ લાવો,
તમે ચોંપથી ચાલ તેવા ચલાવો;
વડા દુઃખના ચાલ વેગે વિદારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૧

---

૧. દાહીને–બાળીને. ૨. અવગાહીને–જઇને.

૧. સેરવા–પ્રાહ.

છુટે દુઃખ છે જો ઉપાયો છતા તો,
સુખી સૌ વસો, શીદ દુઃખી થતા તો;
નચિંતે નડે તે પ્રબંધો[1] નિવારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૨

અરે સાંભળો સજ્જનો શુદ્ધ આ મેં,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે;
શુણી રાખજો ચિત્ત વીચાર સારો,
કુધારો ન ધારો સુધારો વધારો. ૧૩

દોહરા.

લેશ ન આળસ રાખશો, જન વિદ્વાન વિશેષ;
મહેનત કરો હમેશ તો, સુધરે સઘ સ્વદેશ. ૧૪

ઘાસ માંહિથી ઘઉં થયા, પશુથી મનુશ સમાજ;
એમ સુધરતું આવિયું, છે નમુના હજી આજ. ૧૫

આગબોટ આ તો જુઓ, જૂનાં જુઓ જહાજ;
ફેરફાર કરતાં થયો, એમ સુધારો આજ. ૧૬

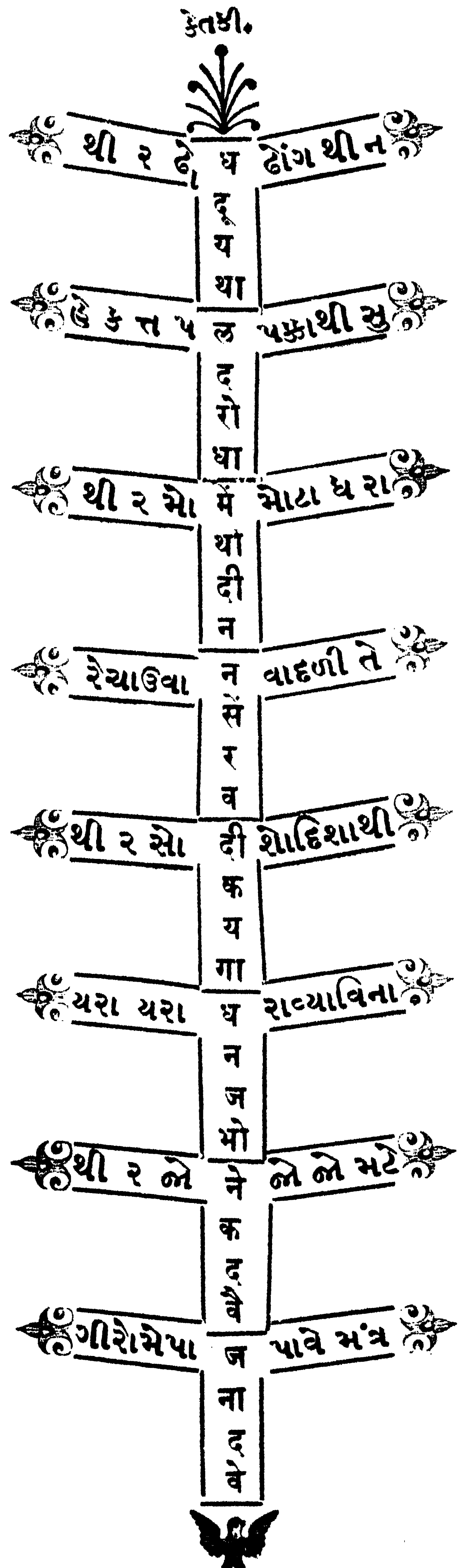
સુધરેલા સરખો ન થા, સુધરેલો થા વીર;
મીઠા[2] જેવું નહિ ભલું, મીઠું ભલુંજ નીર. ૧૭

સઘળા જન આ જગતમાં, કદી ન સુધરનાર;
ખાડા ટિંબા વગરની, પૃથ્વિ નથી થનાર. ૧૮

કેતકી પ્રબંધ.

મનહર છંદ.

વેદના જપાવે મંત્ર વેદનાજ પામે રોગી,
વૈદ કને જોજો મટે વૈદકને જોરથી;
ભોજન ધરાવ્યા વિના ભોજ ન ધરાય રાય,
ગાયક દિશો દિશાથી ગાય કદી સોરથી;
વરસે ન વાદળી તે વરસે નવા ઉચ્ચારે,
ન દીઠા મેં મોટા ધરા નદી ઠામે [3]મોરથી;
ધારો દલ પક્ષાથી સુધારો દલપત કહે,
થાય દૂધ ઢોંગથી ન, થાય દૂધ ઢોરથી. ૧૯

૧. પ્રબંધ-બંધી ૨. મીઠા જેવું-લવણ જેવું.
૩. મોરના નવા ઉચ્ચારથી.

સ્વદેશાભિમાન[1] વિશે.

ઉપેંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

મળી રહે છે ખગ એક માળે,
કરે સહુ સંપજ કષ્ટ કાળે;
તમે બધા તેમજ પક્ષ તાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૧

કહું કથા શી મધમાખિ કેરી,
ઘરો બનાવે મળિને ઘણેરી;
વિચારિને વાત તમે વખાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૨

વનેચરો જે વનમાં વસે છે,
હળી મળી શત્રુ સમા ધસે છે;
સ્વજાતિમાં સંપ રહે સ્યાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૩

કુસંપથી કષ્ટ કરોડ માથે,
જુઓ દિસે જંપ સુસંપ સાથે;
ખરે ખરો છે ખપનો ઉખાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૪

કુસંપથી પાંડવ કૈરવોએ,
લડી પડી લાભ લિધો ન કોયે;
ઘણોજ તોટો ઘરમાં ઘલાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૫

સુસંપથી સર્વ સમૃદ્ધિ પામે,
કુસંપથી વૈભવ વિત્ત વામે;
કરી પરીક્ષા પળમાં પિછાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૬

સ્વદેશનું સર્વ પ્રકાર સારૂં,
તમે કરો તે ગણિને તમારૂં;
જરૂર એમાં જનધર્મ જાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૭

મચે કદી સંકટ એક માથે,
સજો તમે હિંમત તેહ સાથે;
વટાઇ જાવું કદિ તે વટાણો[1],
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૮

મળી રહ્યા હોત સ્વદેશિ રાજા,
કહો કદી કેમ મુકાત માજા;
પછી કરે શું મુગલો પઠાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૯

જુઓ લિધી દીલ્લિ ભલી સજોરી,
સુખે રહ્યો સાહેબદીન[2] ગોરી;
કુસંપથી શત્રુ નહીં કઢાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૧૦

પિપીલિકા[3] સંપ કદી કરે છે,
મહા અહીનો પણ પ્રાણ લે છે;
ભલે અહી[4] હોય બળે ભરાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૧૧

કરો બને તેમ ઉપાય કોટી,
તજો અરિસ્યા ઉરમાંથિ ખોટી;
કુસંપથી અર્થ નથી સધાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૧૨

કહી કથા આ નિજ દેશ કામે,
દિલ વિચારી દલપત્તરામે;
પ્રિયેચ્છુ પૂરાં વચનો પ્રમાણો,
અરે સ્વદેશી અભિમાન આણો. ૧૩

દોહરો.

સ્વદેહ તેમ સ્વદેશની, લે નહિ જે સંભાળ;
ચોંટે તેને ચાંદલે, ગાંડા કેરી ગાળ. ૧૪

આ નીચે લખેલી કવિતા સુરતની એંડ્રુસ લાઇબ્રેરીમાં પ્રથમ સંભળાવી હતી. શ્રોતા ૧૫૦ હતા. સભાપતિની ખુરશીએ સ્કુલના આસિસ્ટંટ માસ્તર મહેરબાન ટી. બી. કર્ટિસ સાહેબ બિરાજ્યા હતા. સન ૧૮૫૧.

---

૧. આ ઠેકાણે અભિમાનનો અર્થ મગરૂરી કરવો નહિ પણ ટેક જાણવો.

૧. જો કોઇ સ્વદેશી દુઃખથી પીલાયો હોય તો તેની મદદે આપણે પીલાઇ જવું તેની ફિકર નહિ.

૨. શાહાબુદીન. ૩. પિપીલિકા-કીડી. ૪. અહી-સાપ.

હિંદુસ્તાન ઉપર
હુન્નરખાંનની ચઢાઈ.

સોરઠો.

વંદન કરી બહુ વાર, ગણિ વળિ પ્રભુ અગણિત ગુણો;
સઉ સજ્જન આ ઠાર, મળિ સુંદર ભાષણુ સુણો. ૧

દોહરા.

સુણજો સજ્જન સૌ તમે, એક વિવેકની વાત;
અંતર આંખો ઉઘડે, જે સુણતાં સાક્ષાત. ૨

આજ આપણા દેશમાં, અફિણ મજીઠ કપાસ;
એ ત્રણ અતિશય ઉપજે, એમાં ઉદ્યમ વાસ. ૩

એ થકિ દ્રવ્ય વિદેશનું, આવે છે આ દેશ;
એજ થકી આ દેશની, વધિ વિખ્યાતિ વિશેષ. ૪

પણ હુંનર નરમાં નથી, નથિ વળિ સઘળો શોધ;
કુળ ઉઘમ સઉકો કરે, બીજો ન ધરે બોધ. ૫

કુળ ઉઘમ તૂટે કદી, તો તૂટે નર તેહ;
અવર ન બુદ્ધિ ઉપજે, અચરજ જેવું એહ. ૬

ચીન વિલાયતમાં વધ્યા, હુંનર પ્રગટ હજાર;
એઓએ આ દેશની, નિર્ધન કરી બજાર. ૭

ગિજનીવાળો લઇ ગયો, સોમેશ્વર શોભાય;
એમ હુંનરખાં હરી ગયો, મોટી લક્ષ્મી–માય. ૮

હુંનરખાં વણુરાજનો, ઉચરૂં ઝગડો આજ;
કાન ધરી પ્રીતે કરી, સુણજો સકળ સમાજ. ૯

સુંદર દેશ સુહામણો, તાજો હિંદુસ્તાન;
ઉઘમપુર એમાં વસે, સુખ સંપત્તિ નિધાન. ૧૦

સઉ રાજાનો રાજિયો, રાજ કરે વણુરાજ;
અફિણ મજિઠ બે [1]અનુજ છે, જેની જગમાં લાજ. ૧૧

જમે ભરે પરદેશના, ભૂપતિ જેને ઘેર;
દશે દિશાઓ વશ કરી, ગઢપતિ કીધા જેર. ૧૨

સેવે ચાર વરણ સદા, કસુર કરે નહિ કોય;
અગણિત જેને આંગણે, હય હાથી રથ હોય. ૧૩

કહું તેની કુળ દેવિકા, લક્ષ્મી નામ લખાય;
જે આસોવદિ તેરશે, પ્રેમ સહિત પૂજાય. ૧૪

જેને નિજ પગ સ્પર્શતાં, હિંદૂ દિલ દુભાય;
સભા વિષે સાચો થવા, લક્ષ્મીના સમ ખાય. ૧૫

કઇ દિન પ્રતિ દર્શન કરે, પોઢી ઉઠી પ્રભાત;
નિરખી બિજના ચંદ્રને, નિરખે લક્ષ્મી માત. ૧૬

પ્રભુની પટરાણી ગણે, જેથી જગત અશોક;
પ્રતિદિન કંઇ પૂજા કરે, હેતે હિંદૂ લોક. ૧૭

દરિયાની તે દીકરી, મોટી જગની માત;
દમડી પૈસા રૂપિયા, પ્રગટ રૂપ પ્રખ્યાત. ૧૮

અધિકો એથી સ્વર્ગમાં, દેવ ન દીસે કોય;
ઈંદ્ર સદા સેવક થઈ, લક્ષ્મીને વશ હોય. ૧૯

ચોપાઈ.

એ કુળદેવિ પ્રતાપે આજ, રાજ્ય ચલાવે શ્રીવણુરાજ;[1]
કીર્તિ તેની સુણીને કાન, ખષ્ટ[2] પડયો નૃપ હુંનરખાંન.૨૦

જેનું ચીન વિલાયત રાજ, ઘણી ઘણી ફોજોનો આજ;
યંત્રખાન જેનો પરધાન, ભારે બળિયો ભૂત સમાન.૨૧

તે પ્રતિ બોલ્યો હુન્નરખાન,અંતરમાં આણી અભિમાન;
રોકડ આપણી લે વણુરાજ, તોશાલેખે આપણી લાજ.૨૨

સાચું બોલે તજીને સોર, શાથી કરે વણુરાજા જોર;
વદે પ્રધાન સુણો નૃપ વાત, મહાલક્ષ્મી એની કુળમાત.૨૩

સદા પ્રસન્ન છે તેને શીશ, તેથી વશ કીધી દશ દીશ;
ખુંખારી કહે હુંનરખાન, હાથ કરૂં હું હિંદુસ્તાન.૨૪

તોડું દેવળ લક્ષ્મી તણું, પરમ પરાક્રમ છે આપણું;
લક્ષ્મી લાવું પકડી કેશ, નહિ તો દેહ તજું પરદેશ.૨૫

સ્વારિ જેમ સુલતાને કરી, સોમેશ્વરની શોભા હરી;
એજ રિતે વરતાવું આણ, તો બાબીજાયો મુજ જાણ.૨૬

પછિ કરજોડી કહે પ્રધાન, સમર્થ નહિ વણુરાજ સમાન;
અખિલજગતજેનેવશઆજ,મોટોતેમહિપતિમહારાજ.૨૭

લક્ષ્મી શી રીતે લાવીએ, કેમ કુશળ પાછા આવીએ;
અફિણસિંહ છે એનો ભ્રાત, વિશ્વવિષેતેપણ વિખ્યાત.૨૮

બળિયો એ બંનેથી કોય, હું જાણું જગમાં નહિ હોય;
મોટોજોદ્ધો ચોળ[3]મજીઠ, પાછો હઠી ન આપે પીઠ. ૨૯

સઉના શિરપર ધારે પાય, જોદ્ધો તે કયમ જીત્યો જાય;
એ છે ખરાખરીનો ખેલ, તે તલમાં નહિ પામો તેલ.૩૦

પધરી છંદ.

અતિઅગમદેશ હિંદુસ્તાન, વળિ વિકટ પંથ ભૂમી ભયાન;
સજિ સૈન્યસંગજવું દેશદૂર, અનહદ શહેર ઉઘમી પૂર. ૩૧

૧. નાના ભાઇઓ.

૧. કપાસ. ૨. ઝાંખો. ૩. રાતો.

તેમધ્યધિંગુ છે લક્ષ્મિધામ, હરિશ્ચંકેકોણુ જનરાખિહામ;
વિધા વિચિત્રનો કઠણુકોટ, રખવાળકારિગરએનીઓટ.૩૨

ગજદંત દેવિ દ્વારે કમાડ, વેપાર થંભ પ્રૌઢા પહાડ;
સોનાનીખાણુશિખરસુરંગ,નિર્મળ હિરામણિમોતીનંગ. ૩૩

ઉચરાય રાગ રૂડા રસાળ, વાજિત્ર નિત્ય વાજે વિશાળ;
ઝણુણુટશબ્દઝાલરકરંત, ઘણુણાટ ઘંટકેરા અનંત.૩૪

મહાલક્ષ્મિ મધ્ય વીરાજમાન, કહુંરૂપતે તણું શુણો કાન;
સઉ વસ્તુ મેળવી શકે સાથ, હુંજાણુંજે હશે ચાર હાથ. ૩૫

દરશીઅદર્શબહુદામથાય, તેમાટ લક્ષ્મિ ચપળા લખાય;
જેનેપ્રસન્નજગદંબઆપ, પરિપૂર્ણ તેજ પામે પ્રતાપ.૩૬

જગદીશકેરિપટરાણિજાણિ, વદિરૂપવાળીકવિયેવખાણિ;
સેના અસંખ્ય રાખે સહાય, જનકોઇતે જીતીનજાય.૩૭

હથિયાર જાત હાથે હજાર, તરવાર ઢાલ બરછી કટાર;
ત્રીશૂળ ને છરા ધનુષ તીર, ધારી શકે ન અરિ ઉરધીર.૩૮

દીઠા અનેક તે પાસ દાસ, એથી ન જીતવા થાય આશ;
મહારાજઆજરાખિયેઉર, કો સમે કાજ કરશું જરૂર.૩૯

સહસા ન સધરે કોઇ કામ, ધીરજે સાધીએ શત્રુ ધામ;
ધીરજે સાધીએ શ્રેષ્ટ ગ્રંથ, ધીરજે કાપિયે પ્રૌઢપંથ.૪૦

પ્લવંગમ છંદ.

ક્રોધ પામિને પુનર, હુનર નર ઉચર્યો,
રે ગુણવાન દિવાન, દિસે કયમ તું ડર્યો;
શુણુ મારૂં સામર્થ્ય, વ્યર્થ તજ શોક તું,
જુઠી જવા દે જિકર, ફિકર કર ફોક તું. ૪૧

હુનરતણો નર હોય, ફિટાડે ફોજને,
આપે ઉંચકે એક, બહુ મણુ બોજને;
વાહન હય રથ હાથિ, લક્ષ્મિ ના લેખ તું,
બહુ અગ્નીરથ બોટ, અમારાં દેખ તું. ૪૨

પવન પ્રમાણે ગમન, જગતમાં જેહનું,
વળતી હવે વિચાર, બહુ બળ કેહનું;
લક્ષ્મીના લખનાર, હજાર લખે મળી,
એક અમારો છાપ-ખાન લખિ દે વળી. ૪૩

લક્ષ્મીના જન લાખ, નજર ઉંચી કરે,
પર્વત શિર પર્યંત, વળી કદિ વીચરે;
ગ્રહ ઉપગ્રહનાં ભુવન, નહીં દેખે નકી,
તે સઉ દેખે તુરત, હુકમ મારાથકી. ૪૪

મારા જનની ગાદિ, જાય જળ અંતરે[1],
વસ્ત્રતણે વીમાન, ચડી નભ સંચરે;
કાષ્ટ પૂતળી પાસ, સુકામ કરાવિયે,
કાંઇ પડે નહિ કષ્ટ, વસ્તુ ઉપજાવિયે. ૪૫

લક્ષ્મીને ભુજ ચાર, અમારે વીશ છે,
ઉત્તમ કુળ અવતાર, ગતી દસ દીશ છે;
બુદ્ધી મારી માત, [2]ગણાધિપ તાત છે,
લાભ લક્ષ બે ભ્રાત, વિશ્વ વિખ્યાત છે. ૪૬

વય છોટીમાં વસ્યો છું હિંદુસ્તાનમાં,
કીધી કાંઇ સહાય, મનુષ્યના જ્ઞાનમાં;
શિખવ્યાં પટ હથિયાર, સુરીત સુધારવા,
ખેતી કરિ ખોરાક, અધિક ઉદ્ધારવા. ૪૭

ધાતુ ઔષધી શોધ, રાજની નીતિયો,
ગ્રહમંડળ અનુમાન, ખગોળની રીતિયો;
એ આદિક અતિ જુક્તિ, વધારી વેગથી,
સર્વે શિખવ્યો શોધ, ભલા રસ ભોગથી. ૪૮

જ્યાં મહમદિયન જોર જણાયું આકરૂં,
ઘણો ઉઠયો ગભરાટ, સુજ્ઞાન ઘટયું ખરૂં;
હું મારૂં લેઇ કુટુંબ, વસ્યો આ દેશમાં,
વધતે વધે થયો છું, જોબન વેષમાં. ૪૯

હિંદૂ મટી હું હાલ, થયો છું યુરોપિયન,
કોઇ ન જાણે મને, હતો આ હિંદુજન;
ચીન વિલાયત આજ, રાજ મારૂં ઠર્યું,
હિંદની હરૂં દેવિ, અધિક તો આબરૂ. ૫૦

દોહરા.

મંત્રિ કહે મહિપતિ શુણો, તે ન તુરતનું કામ;
એ તો પુર નથિ આપનું, નથી બાપનું ધામ. ૫૧

હુન્નરખાં બોલ્યો હવે, કરો કહું તે પેર;
જેને આશા જીવની, બસ જઇ બેસો ઘેર. ૫૨

અફિણસિંહ જે આપણું, જર જોરે લઇ જાય;
જેની બુદ્ધી જાગતી, ખુશિથી કેમ ખમાય. ૫૩

[3]ગભરૂને કર ગોળ દઈ, ઠગ જન ઠગે રતન;
તેમજ જ્યાં જન તુચ્છ મતિ, ધરણિ રહે નિર્ધન. ૫૪

જાય હરી જર આપણું, અફિણ મજીઠ કપાસ;
મન જાણો જીવતા મુઆ, અન્ન ન ખાધું ઘાસ. ૫૫

---

૧. ટેમ્સ નદીનો પૂલ પાણીની નીચે બાંધેલો છે.
૨. ટોળાનો ઉપરી. ૩. છોકરૂં.

માનવિ મારા મુલકનાં, અક્કલમંદ અતૂલ્ય;
પકડી અદ્રિણુ કપાસને, દામ ન દેવે મૂલ્ય. ૫૬

વણુરાજાની વસ્તિના, સુતા પુરૂપ સહાય;
જડે નહીં નર જાગતો, જે મુજને લઇ જાય. ૫૭

કોઇ પ્રબંધ ન બાંધશે, જ્યાં લગિ પીતળ પાત્ર;
આંબા મોચી ઉંઘશે, માણુસ તે શા માત્ર. ૫૮

તે માટે ત્યાં મોકલો, વડો પરાક્રમિ વીર;
તોડે હિંદુસ્તાનને, એવો કોઇ અમીર. ૫૯

શુણિ બોલ્યો સરદાર નર, પડે માહરપાટ;
લાવું લક્ષ્મી લટિને, એ તો તજો ઉચાટ. ૬૦

શૂર તને સાબાશ છે, બોલ્યો હુનરખાંન;
ચોંપ કરીને ચાલજો, છો છળભેદ નિધાન. ૬૧

ભુજંગી છંદ.

ફડી ફોજ ત્યાંથી ચડી ખંત રંગે,
ભરાયાં ઘણાં નાવ ભારે ઉમંગે;
સજ્યાં બાણુ ચીંન ફટાકા સહાઈ,
લઈ ફોજ ચાલ્યો મચાવા લડાઈ. ૬૨

તુટે જેથિ લક્ષ્મીતણો તુર્ત કીલ્લો,
ધડે શસ્ત્ર લૈ વીર ચાલ્યો હઠિલ્લો;
ઘણે જોર હિંદૂ તણે દેશ આવ્યા,
હણી હદથી હિંદુઓને હઠાવ્યા. ૬૩

કહે ત્રાહિ ત્રાહિ મુખે હિંદુ ત્રાઠા,
ન ઉભા રહે હામ મેલીજ નાઠા;
દિશે દાશમાં બાણુ ફેંકે ફડાકા,
જનો જાગતા શીર લાગે સડાકા. ૬૪

ઘણો દેશ હિંદુ તણો ઘેરી લીધો,
ખરો કોટ લક્ષ્મી તણો ખંડ કીધો;
દિદાં દેવળે શીખરો તોડિ દીધાં,
કમાડો વળી દ્વારનાં ખંડ કીધાં. ૬૫

રૂઠયો ફોજ લૈને ઉઠયો હિંદુ રાજા,
રચ્યો જુદ્ધ રાખી મહાદેવિ આજા;
લડે લક્ષ રાખી હઠે કોણુ હારી,
કરી ચોંપ ચાલે ભરી નાવ ભારી. ૬૬

મચી એક બીજાતણા દેશ માંહી,
કરે કીર્તિ વિસ્તાર પોતાનિ ત્યાંહી;
ન હારે ડરે કે ધરે પાવ પાછા,
કરે જુદ્ધ મારે મરે શૂર સાચા. ૬૭

લહે એક બીજાતણું દ્રવ્ય લૂટી,
ખજાનો ન એકે તણો જાય ખૂટી;
ન કો કોયને જુદ્ધમાં જાય જીતી,
ન કો કોયથી તે ફરે ફોજ બીતી. ૬૮

ગડુડે વડી તોપ જંજાળ ગોળા,
હડુડે મહા મેઘના જેમ ટોળા;
ધણેણે ધ્રુજે ધમ્મકારાથિ ધર્તી,
ભણેણે ભલી જેમ સિંધુની ભર્તી. ૬૯

ઘણાં ધૂધવે આગનાં કોકબાણાં,
ખપ્યાં કૈક તેનાં ન લાધે ઠેકાણાં;
તહાં કાયરો લોક ખૂણા તપાશી,
તજી હામ તે ઠામથી જાય નાશી. ૭૦

ચડાવે મુછે તાર જે રાણિજાયા,
રહે શત્રુ સામા ભલા ક્ષત્રિરાયા;
તહાં ગાયકા નાયકા સિંધુ[1] ગાવે,
ઝુઝાઉ સ્વરે જુદ્ધ વાજાં બજાવે. ૭૧

શુરા શત્રુને સામસામા પ્રચારે,
તજી આશ જીવ્યાતણી શસ્ત્ર ધારે;
કહે માર મારો ફરે આંખ ફાટી,
ખરા આગળે જાય તે કોણુ ખાટી. ૭૨

દોહરા.

જાણુ થયું અસુરાણુને, બોલ્યો તે બળવાન;
લક્ષ્મીને નહિ લહી શક્યા, તુટયો ન હિંદુસ્તાન. ૭૩

સાંભળ તું સેનાપતિ, શત્રુ મુલક મોઝાર;
આ અવસર છે આપણી, કોઇ મદદ કરનાર ! ૭૪

શુણી સેનાપતિ ઉચર્યો, શુણો શાહ સુલતાન;
ઇચ્છે છે શુભ આપણું, વહેમખાન ગુણવાન. ૭૫

જેને આપણી જમિનથી, કીધો દેશનિકાળ;
ભૂત જાદુ ને ભોળપણુ, જેનો વંશ વિશાળ. ૭૬

હાલ વસે છે હિંદુમાં, કષ્ટ અધિક કરનાર;
અવળો નિત્ય ઉપદેશ દઇ, આપે કુમતિ અપાર. ૭૭

કામનિઓને તે કહે, વરજો[2] વિદ્યાભ્યાસ;
કરવો નહિ નર કોઇને, કદિ પરદેશ પ્રવાસ. ૭૮

ભણુતર જે ઝાઝું ભણે, નિર્ધન નિશ્ચે થાય;
વળિ બહુ પુસ્તક વાંચતાં, વ્યર્થ વખત વહિ જાય. ૭૯

---

૧. સિંધુ રાગ. ૨. તજો.

એ રીતે ઉપદેશ બહુ, વધતો આપે વહેમ;
આળસ ને અજ્ઞાન પણ, આપણું ઇચ્છે ક્ષેમ. ૮૦

હરિગીત છંદ.

પણ એક શત્રુ આપણો, થાવા ન દે મન ભાવતું,
એથીજ ઝાઝું જોર આપણિ, ફોજનું નથિ ફાવતું;
સરદાર સાહિબ લોક તે, એ લોકનું અતિ પ્રિય કરે,
સમભાવ રાખે સર્વ શિર, દિલમાં દયા ધરથી ધરે. ૮૧

અજ્ઞાન આળસ વહેમના, થઇ શત્રુસમ લાગ્યા રહે,
હિત ચહે હિંદુસ્તાનનું, તજિ કપટ નિત સાચું કહે;
પુસ્તકોશાળા પાઠશાળા, વિરચિ વિદ્યા વિસ્તરે,
કદિ ગરથ ખરચે ગાંઠનું, સઉ લોક જેથી સુધરે. ૮૨

અતિ ગુપ્ત વાતો આપણી, ભેદૂ બની રહે ભાખતા,
સંચા ખજાના સર્વસ્થળ, રતિએ ગુપત નથિ રાખતા;
પેસાર ને નીકાળ તમ, દરબાર ચિત્રે ચિત્રમાં,
દેખાડિ દુનિયાને કરે છે, ચતુર હુનર ચરિત્રમાં. ૮૩

કોહાડી સાથે કાદનો, હાથો મળે તરૂ નાશ છે,
અરિ તેમ દેશી આપણા, જેનો તહાં સહવાસ છે;
સાહિબ સલામત ગરિબપરવર, શુણો હુનરખાનજી,
કોઇ વખત તમને બાંધિને, સોંપશે હિંદુસ્તાનજી. ૮૪

ભય ભારિ અમને એહનું, બીજાથકી બિહિતા નથી,
મન સાચિ કરીને માનજો, જે કથા તમ આગળ કથી;
શુણિ બોલ હુનરખાન બોલ્યો, છેક વાત ન છંડિયે,
પડિયે જહાંલગિ પરવશે, મન રાખી સામા મંડિયે. ૮૫

ખુદ મદદ તો કરશે ખુદા, ચિનદેશથી ચઢી ચાલવું,
લુટવું દેવળ લક્ષ્મિનું, પોતાનું બોલ્યું પાળવું;
પણ જાણજે જો યંત્રમાં, તું પડિશ હિંદુ હાથમાં,
પડશે પછી તો આપણા, ભંગાણુ સઘળા સાથમાં. ૮૬

દોહરા.

ચઢી ફોજ બડિ ચિનથી, બહુ ગાજ્યું બ્રહ્માંડ;
કાગળ કાચ બિલોર તજ, સોમલ રેશમ ખાંડ. ૮૭

ચાહ ફટકડી સાહડિ, કલાઇ આદિ અનેક;
ચડિ ચાલ્યા હિંદુતણી, તરત તજાવા ટેક. ૮૮

તોટક છંદ.

ચડી ફોજ મહા બળિ ચીનતણી,
બલિ ભાતથી હિંદુસ્તાન ભણી;
વણુરાજ વિચાર કરી ઉચરે,
લડવા કુણુ આજ ઉમંગ ધરે. ૮૯

શુણિને શુરવીર અશીણુ ઉઠયો,
કર મેલિ મુછે રિપુ શીશ રૂઠયો;
ઘનશામ સ્વરૂપ સુગૂણુ ઘણા,
તન રોગ હરે જન રોગિતણા. ૯૦

વણુ કાજ ન રોજ મિલાપ ગમે,
દિન દીન મિલાપથિ દેહ દમે;
હણિ જોર વળિ ધન તુર્ત હરે,
કિરતી હણિ ગર્ધવ તુલ્ય કરે. ૯૧

સજિ સેન ચિતે ધરિ એજ ચઢયો,
ચિન ચોક વચે જઈ આપ અડયો;
ધન લૂટિ ધરે નિજ પૂર પ્રતી,
પરદેશ વિશે કરિ પ્રૌઢ ગતી. ૯૨

દોહરો.

અફિણસિંહ ચિન ઊપરે, બહુ લડિયો નિર્બંધ;
ચિન હિંદુ વચ્ચે વધ્યો, ધરણી ઉપર ધંધ. ૯૩

શંખધારી છંદ.

ધરે ધંધ ભારી, મરે મર્દ નારી;
લડે ફોજ ટોળા, ઉડે આભ ગોળા. ૯૪

ડરે દીલ કાયા, મરે શૂર સાચા;
કહે માર મારો, રિપુને વિદારો. ૯૫

તુટે હાથ માથાં, ખુટે ખૂબ બાથા;
પડે જોર પૂરા, વઢે વીર શૂરા. ૯૬

હૈયે હામ પૂરે, તજે ત્રાસ દૂરે;
ખરે દીલ ખેલે, મહા બાણુ મેલે. ૯૭

મળી મર્દ મંડે, રિપુ ખડ્ગ ખંડે;
ભયે ભૂમિ ભાસે, નમર્દોજ નાસે. ૯૮

પડે તૂટિ પાળા, જુદા કોણુ બાળા;
ધરે લોહ ધારા, પડે આરપારા. ૯૯

લડી માર લાગે, ભલા અંગ ભાગે;
વિરો હાક વાગે, જહાં જુદ્ધ જાગે. ૧૦૦

પ્રલેકાળ કેવો, ઉઠે શબ્દ એવો;
ગિરી જેમ ફૂટે, છતા ગર્ભ છૂટે. ૧૦૧

થયો તો ન થાશે, સુગ્રંથે ગવાશે;
વડો ધંધ વીત્યો, જુદ્ધો હિંદુ જીત્યો. ૧૦૨

તોટક છંદ.

વસ્તી અતિ આજુ અફીણુતણી,
ચિન ભૂમિ પગે પણુ ચાંપિ ઘણી;
પછિ હુંનરખાન પ્રજા સઘળી,
મળિ પ્રૌઢ વિચાર કરે પ્રબળી. ૧૦૩

હમણાં નહિ આપણિ હામ રહે,
ઉલટું ધન લૂટિ અફીણુ લહે;
જગવ્યો વડ સિંહ સુતો સુખમાં,
કર કીધ મણીધરના મુખમા. ૧૦૪

સમજ્યા વિણુ કામ અશુભ થયું,
કરિ કષ્ટ ચિનાધિશ એમ કહ્યું;
સજશે જન સંગ અફીણુ તણો,
ધન માલ લુટી વળિ પ્રાણુ હણો. ૧૦૫

લગરીક અફીણુ લહે ઘરમાં,
કરિ કેદ કસો પગ ને કરમાં;
બહુ પ્રાણિતણા ધન પ્રાણુ હર્યા,
દુખવંત અત્યંત મનુષ્ય કર્યા. ૧૦૬

ભડ તોય હટ્યો ન અફીણુ ભલો,
કરિ હાથ રહ્યો ચિનદેશ કિલો;
પછિ હુનર ખપ્ટ બહુ પડિયો,
ચિત ચાહિ વિલાયતથી ચડિયો. ૧૦૭

કરિ ક્રોધ દિલે ભડ જોદ્ધ કહે,
રણખેત લડો જ્યમ લાજ રહે;
કહિ વેણુ મુખે નહિ જો કરિયે,
બકવા કરનાર બધા ઠરિયે. ૧૦૮

દોહરા.

યંત્રખાંન મંત્રી કહે, હવે ન હારો હામ;
સાહિબશ્રીના શુકનથી, કરિશ સિદ્ધ સઉ કામ. ૧૦૯
રચિ પર્વત જેવી પછી, અગણિત બોટો આગ્ય;
હિંદુસ્તાન તરફ જવા, બાંધિ સિંધુપર પાગ્ય. ૧૧૦

નારાચ છંદ.

વિચારિ મંત્ર મંત્રિ યંત્રખાન ફોજ મેળવી,
તપાસિ કૈક શૂર વીર ધીર જોઇ કેળવી;
અનેક રંગ અંગ નંગ છીંટનાં ચલાવિયાં,
અપાર તાર તેજ વાર ધાતુના બનાવિયા. ૧૧૧

વિચિત્ર ચિત્રવંત વસ્ત્ર અસ્ત્ર શસ્ત્ર ધારિયાં,
અનેક શાચ કાચનાં અસાચનાં ઉતારિયાં;
ઘણાંક કાઠનાં ઘડી હડી બનાવિ સૂત્રની,
કરી ઘણી કરામતો પ્રસિદ્ધ [1]પૃથિવપુત્રની. ૧૧૨

સપાટ પાટિયાં ખીલા કરેલ સંચ કુંચિયો,
સિવ્યાનિ સોય ચાકુ ભાત ભાતજાત ઉંચીયો;
ગણ્યાં નહીં ગણાય કે ન થાય લેખું લેખતાં,
મનુષ્ય મોહબંધ થાય અંધ તુર્ત દેખતાં. ૧૧૩

કરી ઘણીક ફોજ આવિ હિંદુ દેશ ફોડવા,
ફિજાદિ ઉદ્યમીપુરી તમામ ધામ તોડવા;
લુટી અનેક ઉદ્યમીતણી બજાર આવતે,
તુટી ઘણીક પેઢિયો હથ્યારથી હઠાવતે. ૧૧૪

ઉચારિ હાય હાય લોક પંથ જાય પાંશરે,
કહેજ ત્રાય ત્રાય ત્યાં સહાય કોણુ જૈ કરે;
મલેચ્છ લૂટનાર લક્ષ્મિ મંદિરે મળી ચઢ્યા,
અફીણુ રૂ મજીઠ તે બિતા ફરેજ બાપડા. ૧૧૫

સમૂળ કોટ પાડિને ઉપાટિ લક્ષ્મિ મૂરતી,
ઝલાય કેમ હાથ ઉભિ હિંદુ ફોજ ઝૂરતી;
સજેલ શસ્ત્ર તોય તે પડ્યા અપાર શોકમાં,
નહીં ઉગારનાર ચારખુંટ મૃત્યુ લોકમાં. ૧૧૬

સુશસ્ત્ર સાળવીતણાં વિશાળ શુદ્ધ સાળ તે,
કિધાં નકામ છીંટ પાટ પેખી તુર્ત કાળ તે;
લલીત શસ્ત્ર સાણુશી ને એરણી લુહારનાં,
પડ્યાં નિહાળિ લોહ પાટિયાં બહુ પ્રકારનાં. ૧૧૭

સુતાર શસ્ત્ર સારડી ને વાંસલા ને વીંઝણી,
થયાં ખરાબ પેખિ મેજ પેટિ ખૂરશી ઘણી;
વિચિત્ર ચિત્ર દેખિ શસ્ત્ર વ્યર્થ ચિત્રકારનાં,
અનેક કાચ ઠામથી નકામનાં કુંભારનાં. ૧૧૮

છુટ્યાં હથ્યાર લેખનાંજ જોઇ છાપ યંત્રને,
થયા ખરાબ બેપિયા તપાસી ડાગતંત્રને;
કુબુદ્ધિ રૂપિ કેદ છેક ફળ કામ છોડતાં,
થયા ખરાબ નાતના વરાનું ખર્ચ જોડતાં. ૧૧૯

સુજે ન દીશ એક કે વિવેક આંખ ઊઘડે,
ઉફાંદ ધૂળ આંખ પૂરિ કર્જ ખાડમાં પડે;
થયા અનંત લોક શોકવંત આ વિરૂદ્ધમાં,
મુઆ સમાન માનવી ઘણા જણાય જુદ્ધમાં. ૧૨૦

---

૧. પત્થરની.

ચોપાઈ.

લૂટિ મુલક હિંદુનો લીધો, દશે દિશામાં ડંકો દીધો;
વશ કરી જન ઉદ્યમ પુરવાળાં,તે ઘર જડ્યાં વિલાયતી તાળાં.

ઝૂલણા છંદ.

જુદ્ધ વણુરાજ પરદેશિ નૃપસાજનો,
આજની વખતમાં અધિક એવો;
દિલ્લિ પ્રથિરાજને મ્લેચ્છના મુલકથી,
ધોમ જાગ્યો હતો ધંધ જેવો;
ધીર શૂરવીર તે નીર માગે નહીં,
સ્થિર ઠરિ નવ શકે એક ઠામે;
મેહેલમાં બેશિ જે મુછિયો મરડતા,
કરડતા દંત આવ્યા ન કામે. ૧૨૨

નાશિયા લોક વેપારિ ને ત્રાસિયા,
હાસિયા નાસતાં ફરિ ન દેખે;
ઢાલ તરવાર તજિ ભટ નરો ભાગિયા,
લશ્કરી લોક ત્યાં કોણ લેખે;
ધમધમે ધરણિ ત્યાં કાયરો કમકમે,
ખમખમે ખડગ નર થાય ખેદી;
કૈકના હાથ પગ કૈકના ભાગિયા,
વાગિયાં બાણ તનત્રાણ[1] ભેદી. ૧૨૩

થાય ધડુડાટ રથ બાણ સડુડાટ વળી,
તોપ ધડુડાટ ગડુડાટ ગોળા;
કટક કડુડાટ પડિ શીશ દડુડાટ દડી,
વ્યોમ ફડુડાટ ધ્વજ રંગ ધોળા;
પુષ્પની સેજમાં જે નરો પોઢતા,
ઓઢતા સાલ દુસાલ અંગે;
તે નરો તરફડે ખૂબ રણક્ષેત્રમાં,
ચડભડે કૈક ટકી એક ટંગે. ૧૨૪

ભાગિયાં હાડ પણ લાજમાં લાગિયા,
લાગિયા કૈક નર જુદ્ધ લડવા;
જાગિયા કૈક નર મોહમૂર્છા થકી,
પાગિયા ક્યાં કહી બેસે રડવા;
લૂટિયા કૈકને કૈકને કૂટિયા,
ચુંટિયા છોડ જયમ છાજ કેરા;
કોઇ નથિ વાર કરનાર આ વારમાં,
જેને દરબાર જન ખાય ફેરા. ૧૨૫

કોઇની જનનિયે સુંઠ ખાધી નથી,
હામ હૈએ ધરે આજ ટાણે;
જે હુનરખાનને પકડિ કર જકડિને,
આપણા દેશમાં તુરત આણે;
ક્યાં ગયા હિંદુમહારાજ પાટણપતિ,
જે લડ્યા ખૂબ પરભાસ લૂટ્યે;
આ સમે કેમ એ તુરત નથી આવતા,
ગામમાં લક્ષ્મિનું ધામ તૂટે. ૧૨૬

હિંદુ વટલાવતાં જવન બળ ફાવતાં,
આવતા સદ્ય શીવાજી વહારે;
ક્યાં ગયા જે હવે હિંદુને જાળવે,
દરિદ્ર નિજ જાત જોરે વધારે;
કોણ હિંદૂ ધણી રાખિ ચિંતા ઘણી,
જાતું પરદેશ ધન બંધ કરશે;
હડહડી ચાલિયું કેમ રહેશે હવે,
તૂટિયું ટાંકું જળ કેમ ધરશે. ૧૨૭

દોહરો.

વિકળ સકળ હિંદુ હવે, સુજે ન એકે દીશ;
ભાષણકાર સુભાખીને, કહે નમાવી શીશ. ૧૨૮

પધ્ધરી છંદ.

મંડળી સિંહનર એક નામ,
ઉંઘે છે એજ આલસ્ય ધામ;
લઇ કુંભકર્ણની નીદ્ર જાણિ,
સૂતા છે સોડ તે શ્રેષ્ટ તાણિ. ૧૨૯

નહિ તો લિધેલ મુચકુંદ નીદ્ર,
પોઢ્યો પલંગ શુરવીર ઇંદ્ર;
દીસે હજૂરમાં ચોકિદાર,
સઉ ભૂપ શેઠ ને સાહુકાર. ૧૩૦

તે સર્વનેજ નિજ ધામમાંહિ,
આલસ્યખાન રોકે છે ત્યાંહિ;
આડા છે વીર અજ્ઞાન વહેમ,
કરે મંડળીક જાગે ન જેમ. ૧૩૧

તે મંડળીક છે શૂરવીર,
બહુ બુદ્ધિવંત વજ્જર શરીર;
જાગતો થાય એકે ઉપાય,
તો જરૂર હુનરખાં જિતાય. ૧૩૨

---

1 બખ્તર.

લે યંત્રખાંને ઉપાડિ ત્યાંથિ,
કપિ જેમ વૈદ્યધર લંકમાંથિ;
લડનાર લોકને દે ઇનામ,
તો ફરિ વસાય ઉદ્યમગ્રામ. ૧૩૩

થાણાં થપાય વળિ ચિન વિલાત,
જાણવા શત્રુ છળભેદ ધાત;
હુનરનાં લાવિ હથિયાર ખેંચી,
વળિ દેશિ લોકને દેજ વેંચી. ૧૩૪

વણુ મંડળીક બ્રહ્માંડ મધ્ય,
નથિ હુનર જોડ કરનાર જુદ્ધ;
જાગતાં વીર જો જશે કાળ,
કરશે દરીદ્ર હિંદુ વટાળ. ૧૩૫

દોહરો.

ભાપકનાં ભાષણ શુણી, કર્યા ઉપાયો ક્રોડ;
નર મંડળી જાગ્યો નહીં, સુતો તાણી સોડ. ૧૩૬

હરિગીત છંદ.

વદિ સોડ તાણી સુતો જાણી, નીદ્ર આણી નેણમાં,
તેને જગાવા ગલમચાવા, વિવિધ આવા વેણમાં;
ભુંગળ સમાને વર્તમાને, પત્ર કાને ધ્રુવે,
ચોપાસ જ્યમકે ઢોલ ઢમકે, વિર ન ચમકે ઊંઘવે. ૧૩૭

ભાપક ઉચારે વારે વારે, જન પોકારે બહુ મળી,
ફિટકાર લાગે અંગ ભાગે, પણ ન જાગે મંડળી;
ચિહકાર વાણી વદે તાણી, ઉઠે જાણી એ થકી,
તોપો વછોડે કાન જોડે, નીદ્ર તોડે તે થકી. ૧૩૮

ઉપાય ભારે કર્યા જ્યારે, પાસું ત્યારે ફેરવ્યું,
બોલ્યો ન વાણી જ્ઞાન આણી, મન ન જાણી મેળવ્યું;
ઉડી ગઈજ આશા જોઇ તમાસા, ભણે ભાષા ભાપકો,
તે તપી તનમાં દેશિ જનમાં, ધારિ મનમાં ધાશકો. ૧૩૯

દોહરા.

જાગ જાગ ને જો હવે, મંડળીક મતિમાન;
લાવ લાવ તું લાગ લઇ, પકડી યંત્ર પ્રધાન. ૧૪૦

કવિત.

હુનર હજાર ફોજ પ્રેરી પરદેશી લોકે,
લીધો હિંદુ દેશ લુટી ખ્યાત થૈ ખરેખરી;
થાય ન ઉપાય કશો, લોક હાય હાય ગાય,
મનમાં મુઝાય વાત જોય નહીં ઉગરી;
પૈસાનો જ્યાંથી પેસાર બહુ થયાં બંધ દ્વાર,
આળસ અપાર અનુદ્યોગ હાથીએ કરી;
એજ ગજરાજ આજ કુંભ કાપવાને કાજ,
જોઇયે જરૂર હઠીસિંહ સિંહ કેસરી. ૧૪૧

(પરિકરાલંકાર.)

દોહરા.

યંત્રખાનના દ્વારમાં, આળસ હસ્તી આજ;
કેસરિસિંહના સુત વિના, કોણ હણે ગજરાજ. ૧૪૨
સુતો જગાડે મંડળીક, કરિ પૂરો પોકાર;
કર જોડી તેને કહું, વંદન હું બહુ વાર. ૧૪૩

સમાચાર પત્રને વિનતિ.

કવિત.

વાર વાર નમસ્કાર તને સમાચાર પત્ર,
કહું છું ઉચ્ચાર તે વિચાર ચિત્ત ધારજે;
સર્વ લોક હિતકાર કહેજે આ સમાચાર,
અર્થ તારા નામનો સમર્થ થૈ સુધારજે;
જાણીશું અપાર ઉપકાર તારો તો આ વાર,
આપશું આશીષ આવા સમામાં ઉગારજે;
જાગશે જો મંડળીક વીર દુઃખ ભાગશે તો,
લાગશે અધિક પુણ્ય તુજને અપાર જે. ૧૪૪

દોહરા.

વર્તમાન કાળે બની, વર્તમાન જે વાત;
વર્તમાન પ્રિય પત્ર તું, વેગે કર વિખ્યાત. ૧૪૫
ઓ ચાબુકના અધિપતી, ચિતથિ ન કરજે ચૂક;
ઉઠાડ મંડળી ઊંઘથી, ચમકાવી ચાબૂક. ૧૪૬
જઈ જામે જમશેદ તું, શુભ ભાષણનો સાર;
કહે તારા નામેરિને[1], ચિતમાં કરે વિચાર. ૧૪૭
દરપણ નામે દોસ્ત તું, જન મંડળિ જગાડ;
હાલ અવસ્થા હિંદુની, ડહાપણથી દેખાડ. ૧૪૮

પ્રભાકર પત્રને વિનતિ.

સવૈયો.

જ્ઞાન પ્રકાશ અવાસ કરી કર નાશ અજ્ઞાન અંધારૂં,
ઊંઘ ઉડાડ ઉઠાડ મહાબળિ, મંડળિ સિંહ મહાજુદ્ધ સારૂં;
ઉદ્યમસ્થાન નિરૂદ્યમિને, દરશાવ શુણી પરણીપત મારૂં,
સાર્થક નામ સદા કરી લે તું, પ્રભાકર પત્ર પ્રભાકર તારૂં. ૧૪૯

૧. જામે જમશેદનો નામેરી સર જમશેદજી જીજીભાઇ.

(શ્લેષાલંકાર.)

સવૈયો.

દેશ પ્રજા દિલને દહનાર, ઉઠયો ઉતપાત સમુદ્રથિ ગાજી,
લક્ષ્મિ હરી પરલોક ગયા લઇ, કોણુ હળાહળલે થઇ રાજી;
આજધુરંધરતાધરિલેકોણ, આજગનો બનિમાતપિતાજી,
રક્ષણુવિશ્વવિચક્ષણુતે, કહાંઆજ ગયા મહારાજ શિવાજી

નારાચ છંદ.

શુણી સ્વદેશી સર્વ આ વિચાર ચિત્ત રાખજો,
સભા વિષે સહાય ભાવ આજ રીત ભાખજો;
કરી ઉપાય ક્રોડ મંડળીકને જગાડવો,
પછી સ્વદેશમધ્ય યંત્રખાન લાવિ પાડવો. ૧૫૧
કપાસને કરોડ જોર આપવું સુધારિને,
વિશેષ તો સ્વદેશ જોર એ થકી વિચારિને;
ઘણી દુકાન ચીન ને વિલાતમાં ચલાવવી,
તથાપિ ત્યાંનિ રીત રોજગાર મધ્ય લાવવી. ૧૫૨

દોહરા.

કદી કહેશો તે કશું, નથી અમારૂં કામ;
સાચું તો પણ આ સભા, દિલ ખોલ્યાનું ઠામ. ૧૫૩
મંડળી આ મળવા થકી, કોટિ થશે ઉપકાર;
જ્ઞાન પ્રભાકર પ્રગટશે, હિંદ દેશ મોઝાર. ૧૫૪
રૂડા દેશ ગુજરાતમાં, જોડ વર્ષમાં જેમ;
એ [1]પુસ્તકશાળા બની, બનશે અદકી એમ. ૧૫૫

છપ્પો.

પુસ્તકશાળા થકી, નકી અજ્ઞાનજ ટળશે,
સમય સમયપર શુદ્ધ, સભા સજ્જનની મળશે;
માસ માસમાં નવિન, પ્રવિન જન ભાષણ કરશે,
શ્રોતા વધશે સદા, સકળ જન એમ સુધરશે;
પછિ જાણુશેજ રાજા પ્રજા, વર્ત્તમાન લેઇ વાંચશે,
વળિ વિગતે વાત વિચારશે,પાંચ મળ્યા તો પાંચશે.૧૫૬

કવિત.

જન સુધારાનું મૂળ જાણવી વિદ્યા જરૂર,
વિદ્યાનું છે મૂળ શાળા પુસ્તકોની પાઠની;
પાઠની પુસ્તકોની શાળાઓને સહાય કરો,
કરો પરમારથ મળાવી મુડી ગાંઠની;

૧. અમદાવાદમાં તથા સુરતમાં.

તારશે અજ્ઞાન નદી તમારી પ્રજાને તેહ,
પ્રૌઢ નદી પાર હોડી કરે જેમ કાઠની;
આજથી ઉદ્યોગ જ્યારે આરંભશો અહોનીશ,
સુધરશે સર્વ પ્રજા વર્ષ મધ્ય સાઠની[1]. ૧૫૭

જે પાપથી હિંદુસ્તાનની લક્ષ્મી સમુદ્રમાં પડી તેનો

છપ્પો.

સંપરૂષી એક સમે, પધાર્યા પૂનામાંહી,
રાજા બાજીરાવ, કિધું સન્માન ન કાંહી;
ચડયો ક્રોધ રુષિ ચિત્ત, ભૂપનો ધનમદ ભાળી,
શાપ દિધો રૂષિ આપ, બજાવી હાથે તાળી;
સાગરમાં હિંદુસ્તાનની, પડો લક્ષ્મિ આ પાપથી,
પછી તુરતજ લક્ષ્મિ ત્યાં પડી, સંપરૂષિના શાપથી. ૧૫૮

લક્ષ્મી મળવાનો ઉપાય.

મુસલમાન ને હિંદુ, શુણો મુજ દેશિ સમસ્તો,
કહિયે કાળો નાગ, ચીન વિલાયત રસ્તો;
તેનું કરો નેતરૂં, રવૈયો બોટ બનાવો,
સાગર મંથન કરી, ફરી લક્ષ્મી ઉપજાવો;
નર હિંમતવાન સુખે રહો, પુછડે જે ડરખાય છે,
લક્ષ્મિ મળવાનો અશલથી, એકજ એ ઉપાય છે. ૧૫૯

દોહરો.

જે દિન જાગે મંડળિક, દેશતણું દુઃખ જાય;
ભાષણ પરિપૂર્ણ થયું, જય બોલો જગરાય. ૧૬૦

पुष्पिताग्रा.

૭ ૦ ૯ ૧
मुनि नभ नव भू मितान्द्र पौषे,
सुकृतशकस्यहि विक्रमजितश्च;
भवतु शुभदमंत्र भाषणंमे,
मदनतिथौ ज्ञदिनेच शुक्लपक्षे. १

૧. આ કવિતા રચ્યાને ૨૭ વરસ થઈ ગયાં ને લખવાને ખુશી ઉપજે છે કે તે દિવસ કરતાં હાલ ઘણો સુધારો થયો છે. (આવૃત્તિ ૨ જી.)
૨ સંવત ૧૯૦૭ ના પોષ શુદ ૧૩ બુધવાર.

ગરબી.

દેશી મિત્રો દુઃખ સરવ ટાળોરે આપણા દેશનું;
કાંઇકાજકરો રાજનવલ આવ્યું છે હુનર નરેશનું. ટેક.

દોલત ગઇ પરદેશી હાથે,
તે મોટી ભૂલ તમો માથે,
તમે સંપ ન રાખ્યો કોઇ સાથે. દેશી મિત્રો. ૧

આ વખત જુવો તમે વિચારી,
નિરધન થઇ બેઠાં નરનારી,
કઈ ધૂળ મળ્યા ધંધાધારી. દેશી મિત્રો. ૨

તમે દિવસે સૂવું દૂર ધરો,
ભલે વિદ્યાના ભંડાર ભરો,
હવે જાગૃત થઇ કાંઇ જુક્તિ કરો. દેશી મિત્રો. ૩

તમે સગા કુટુંબમાં સંપિ કરો,
વળિ દેવાદાર થતાંજ ડરો,
તમે નિત્ય ઘટાડો નાતવરો. દેશી મિત્રો. ૪

ધન મળતાં તુરત ગરવ છાંડો,
તમે મોટાં કારજ નવ માંડો,
ગુણ સમજો મદ મેલો ગાંડો. દેશી મિત્રો. ૫

સુધરાઇનો સ્વાદ સદા ચાખો,
મન ઉદ્યમમાં અહોનીશ રાખો,
શિદ ભાગ્ય લખ્યું થાશે ભાખો. દેશી મિત્રો. ૬

પડતર પૃથ્વિ તે ખેડાવો,
ઉગશે જો ત્રણ વખત વાવો,
નિર ઉદ્યમિ ઉદ્યમમાં લાવો. દેશી મિત્રો. ૭

અદાલત અરજી અળસાવો,
લુચાઓને લાંચ ન સોંપાવો,
દો ચુકવી ઘરમેળે દાવો. દેશી મિત્રો. ૮

તમે ચીન વિલાત ભણી ચાલો,
ઉશ્કેરીને હિંમત આલો,
ઠીક સમજો વેહેમ તજો ઠાલો. દેશી મિત્રો. ૯

લક્ષ રાખીને ધંધે લાગો,
શિદ ભડકીને પાછા ભાગો,
મહા પ્રભુથી પૂરી મદદ માગો. દેશી મિત્રો. ૧૦

વળી હૈયામાં હિંમત આણો,
જન સઘળાને સરખા જાણો,
શિદ તુચ્છમતિથી મત તાણો. દેશી મિત્રો. ૧૧

પરદેશી હુંનર પ્રગટ કરો,
સંચા ને યંત્રો સિદ્ધ કરો,
દલપતની વિનતિ દીલ ધરો. દેશી મિત્રો. ૧૨

દોહરા.

કઇક ભણી નોકર થયા, કમાય છે કઇ વ્યાજ;
દશા સુધારે દેશની, એ તો વિરલા આજ. ૧

કઇ જનને જાગીર છે, કઇકિ કરે છે રાજ;
દશા સુધારે દેશની, એ તો વિરલા આજ. ૨

એકલપેટા અતી ઘણા, કરે સ્વારથે કાજ;
દાઝ ધરે ઉર દેશની, એ તો વિરલા આજ. ૩

શું થયું ને શું થાય છે, શો થાશે પરિણામ;
ભવિષ્ય ભાવ વિચારતાં, દાઝે દલપતરામ.[1] ૪

કપાસ વિશે.

(સને ૧૮૬૩ માં અમેરિકામાં લડાઇ ઉઠવાથી હિંદુસ્તાનના કપાસનું ઘણું મુલ આવ્યું તે વિશે.)

દોહરા.

લિડ લિડને ઇંગ્લાંડની, આણી દોલત આજ;
હુનરખાન હરાવિયો, રંગ તને વણુરાજ. ૧

હિંમત ધરી તેં હાલમાં, કીધું અદ્દભૂત કાજ;
લાવ્યો લક્ષ્મી લૂટિને, રંગ તને વણુરાજ. ૨

બનિયાં મેડી માળિયાં, છેક હતાં જ્યાં છાજ;
તેં નિર્ધન જન તાજા કર્યા, રંગ તને વણુરાજ. ૩

જુદ્ધ કરીને જીતનો, તેં શિર ધરિયો તાજ;
હારી હુનર હેઠો પડ્યો, રંગ તને વણુરાજ. ૪

વૈર ધરી બહુ વર્ષનું, દિલની કાઢી દાઝ;
વળતર સઘળું વાળિયું, રંગ તને વણુરાજ. ૫

હુનરતણું હથિયાર પણ, લાવ્યો કરી ઇલાજ;
સાંચાનો સંગ્રહ કર્યો, રંગ તને વણુરાજ. ૬

---

૧. કોટમાં શેઠ બેરામજી જીજીભાઇના મકાનમાં મુંબાઇની જ્ઞાન પ્રસારક સભા ભરાઇ હતી તેમાં શેઠ રૂસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઇ વગેરે ઘણા પારસી ગૃહસ્થો તથા ઠક્કર ગોકળદાસ તેજપાળ વગેરે ઘણા હિંદુ ગૃહસ્થો બીરાજ્યા હતા. તેમાં પણ આ હુનરખાન વિષેની કવિતા સંભળાવી હતી. ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં.

તેં પોતાના દેશની, સરસ કરી શોભાજ;
સુવરણથી શોભાવિયો, રંગ તને વણુરાજ. ૭
આ અવસર તારી અધિક, લાખ ગણી વધી લાજ;
મરદ થઈ જશ મેળવ્યો, રંગ તને વણુરાજ. ૮
વણુરાજા જગમાં વડો, ઉઠયો એમ અવાજ;
અનત્ર કઇક નમાવિયા, રંગ તને વણુરાજ. ૯
બાગ બગી ને બંગલા, શોભીતો ઘર સાજ;
તે મેળવિયાં તેં બહુ, રંગ તને વણુરાજ. ૧૦
તું લાવ્યો બહુ આ તકે, જરનાં ભરી જહાજ;
મજુર કર્યા શ્રીમંત તેં, રંગ તને વણુરાજ. ૧૧
ભિક્ષુક પણ વૈભવપતી, કર્યા ગૃહસ્થ ઘણાજ;
દિલ સાચે દલપત કહે, રંગ તને વણુરાજ. ૧૨

દેશ સુધારા વિશે.

છપ્પા.

વીર વડા વણુરાજ, આજ પંકાયો પૂરો,
લાખ ગણી થઈ લાજ, કાજ કીધું થઈ શૂરો;
જગમાં કીધી જીત, રીત રૂડી વળી રાખી,
ભલાં ગવાયાં ગીત, પ્રીત પામ્યો ભય પાખી;
પરવરિયો તે પરદેશમાં, ફોજ વિના પણ ફાવિયો,
તે દેશતણી દલપત કહે, લક્ષ્મી લૂટી લાવિયો. ૧૩
સઘળે ઉઠયો સોર, જોર એવુંજ જણાવ્યું,
વળતર વ્યાજ સહીત, વિત્ત આ દેશ અણાવ્યું;
કરી પરાક્રમ પુનર, હુનરને ખૂબ હરાવ્યો,
વણુ અચ્યણુ આ વખ્ત, તખ્ત ચડિ તાજ ધરાવ્યો;
બહુ નિજજનને બખશીશ દઈ, કઇ સાજાતાજા કર્યા,
દેખીતા દીન દરીદ્રિને, ધનવંતા કરીને ધર્યા. ૧૪

હુન્નરનાં સાધનો વિશે.

દોહરો.

ઓ ઇશ્વર આ દેશપર, નજર કરો દિનનીશ;
હુનર કળાનો હમ હવે, દોડાવો જગદીશ. ૧

સ્વદેશિયો પ્રતિ ઉકિત.

કળથી કટક કપાય છે, ચિતમાં જુઓ વિચારી;
જોરથી જુદ્ધ જીતાત તો, સિંહ કરત સરદારી. ૨

મનહર છંદ.

સાધવા હરેક કામ સાધનનો શોધ કરો,
સાધનથી ગરીબ જીતે મોટા મહીશને;
સાધન વિનાનો શૂરો કહો તે શું કરી શકે,
સાધનથી એકલો પૂરો પડે પચીસને;
એક ઘોડો એકજ પુરૂષને ઉપાડી શકે,
વીશ ઘોડા હોય તો વાહન થાય વીશને;
દાખે દલપત શ્રેષ્ઠ ગાડીનું[1] સાધન હોય,
બે ઘોડા ઉપાડી જાય પુરૂષ પાંત્રીશને. ૩

છાપખાના વિશે.

દોહરો.

લહિયા સો લખતાં છતાં, વર્ષે એક વહી જાય;
એક દિવસમાં એટલું, છાપથી જુઓ છપાય. ૪

મનહર છંદ.

કાળાં કાળાં પ્રેત પણ પંડિતો કહે છે પ્રેસ,
આવેલાં યુરોપમાંથી ભાસે પંડે ભારે છે;
દીઠું તેનું ડાચું નથી દીસતા ઉપલા દાંત,
હેઠલા હરેક દાંત દાઢને આકારે છે;
ખવરાવે કોઇ તોજ ખાય છે ન ખાય હાથે,
ધરમ પરમહંસ જેવો પોતે ધારે છે;
ચાવી ચાવી ચાળવીને કુચા જે તે કાઢી નાંખે,
આંખે ચાવી લોકો રસ ઉરમાં ઉતારે છે. ૫

દોહરો.

વસ્ત્ર ઉપજયાં રૂવિના, તલવીણુ નિપજયું તેલ;
ખલક જુઓ ભૂખંડમાં, એ ખોદાનો ખેલ. ૭

ચોપાઈ.

ખલક જુઓ ખોદાનો ખેલ, પાવક પાણી બનિયા બેલ;
થિર ગાડાં તે જંગમ થયાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૭
જે વિજળીનું ચપળા નામ, કરવા લાગી જનનું કામ;
સદેશાનાં કથનો કહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૮
મોચી ઘાંચી ઢેડ ચમાર, દીઠા પૂરા પૈસાદાર;
રાજતનુજ રઝળતાં રહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૯
દેવ વિમાન પડે પીછાન, માનવિયો પામ્યા વૈમાન;
જન ઉડી આકાશે વહ્યા, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૦

૧. ગાડી—આમનીબસ.

દિનમાં શ્લોક લખાણા લાખ, સહસ્ત્ર લોકો પૂરે શાખ;
જડે[1] કામ લહિયાનાં લહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૧

વણકર યંત્રે વસ્ત્ર વણાય, જુક્તિ તે અદભુત જણાય;
મનુષ્યશ્રમ દુખ સાંચે સહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૨

જે ચોથરાં ઉકરડા જોગ, એનો પણ કીધો ઉપયોગ;
કાગળકરી પુસ્તક પ્રગટિયાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૩

હય, પાડા, બળદોનાં હાડ, જેથી ખૂબ ભરાતી ખાડ;
એ પણ ઉપયોગે આવિયાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૪

જાતે નીચ હતા નાદાન, તે તો વડા થયા વિદ્વાન;
ઉત્તમ કુળ બગડી બુડિયાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૫

જે કુળનો કરતા ધિક્કાર, એ ઉત્તમ પામ્યા અધિકાર;
ચાહન તેને સૌએ ચહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૬

જળ ઠેકાણે થળ થૈ રહ્યું, થળને ઠેકાણે જળ થયું;
એ કહેવતનાં ફળ પેખિયાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૭

પડતર ક્ષેત્ર થયાં ખેડાણ, વળી રેતીમાં ચાલ્યાં વહાણ;
જંગલમાં મંગલ થૈ રહ્યાં, નીર નેવનાં મોભે ગયાં. ૧૮

સઘળો સમય ફરીગયો આમ, દેખો કહે છે દલપતરામ;
અતિશય અચરજઉપજાવિયા, નીરનેવનાં મોભે ગયાં.૧૯

બંબાષ્ટક.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

શરીરમાં શોણિત સંચરે છે,
વાયૂ દબાણે સઘળે ફરે છે;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૧

પૃથ્વી વિષે આ જળ જે રહે છે,
વાયૂ દબાણે નદિયો વહે છે;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૨

જુઓ ફુવારે જળ નીકળે છે,
વાયૂ દબાણે અતિ ઊછળે છે;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૩

આકાશ મધ્યે જળ જે જમાય,
વાયૂ દબાણે વરસાદ થાય;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૪

વરાળ જે આ જળની બને છે,
વાયૂ દબાણે નભમાં ચઢે છે;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૫

કરે તળાવે જળપાન હાથી,
ઘણું ઉછાળે જળ સુંઢમાંથી;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૬

પેખો વળી સુંદર પીચકારી,
વાયૂ દબાણે જળ ફેંકનારી;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૭

સુવાક્ય જે સજ્જનનાં શુણાય,
ત્રિધા તપેલું તન શાંત થાય;
એ વાતથી જો ઉપજે અચંબો,
જુઓ જુઓ આ જળયંત્ર બંબો. ૮

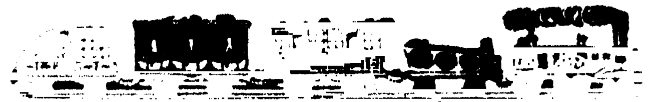
શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ટુંકામાં કહી વાત ભ્રાત તમને, છે મર્મ ઉંડો ઘણો,
વ્યાખ્યા વર્ણવતાં વિશેષ વધશે, વિસ્તાર તો તેતણો;
આ બંબાષ્ટકનો વિચાર વિગતે, જો કોઇ જાણી કરે,
દાખે છે દલપત્તરામ દિલમાં, અત્યંત અર્થો દરે. ૯

દોહરો.

અગ્ની ઓલવવા કરો, બંબાનો ઉપયોગ;
અંતરગત અગ્ની હરે, ધીરજનો સંયોગ. ૧૦

આગગાડી વિશે.

ભુજંગી છંદ.

સજોરે સુધારો તજો વાત આડી,
સુધારાથિ થૈ આ જુઓ આગગાડી;
જુનો રાહ મુંબઇ જતાં જે ન છોડે,
કહો તે કદી જૈ શકે કષ્ટ થોડે. ૧

---

૧. જડે—નિર્જિવ યંત્રે લહિયાનાં કામ લીધાં.

ગીતિ વૃત્ત.

નિરઉપયોગિ ન ધારો, દાવાનળ સમ ધુણી ભલે દેખો;
હેજ સુધારો સારો, પાવક રથને સમીપ જઈ પેખો. ૨

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સુધારતાં થાય સદા સુધારો,
ચઢે કળા ચાળવતાં વિચારો;
અરે જુઓ આ હતિ ક્યાં અગાડી,
સુધારકોએ સજિ આગ ગાડી. ૩

દોહરો.

રસ્તો પ્રથમ રચાવિયે, તો તે કારજ થાય;
ઉત્તમ રસ્તે અગ્નિરથ, જુઓ ઝડપથી જાય. ૪

ગીતિ વૃત્ત.

રે રે નિર્બળ બળદો, ગર્વ ન ધરશો અસત્ય આ ટાણે;
પેખો પાવક પાણી, તાણી ગાડી અહીં તુરત આણે. ૫

ગંગા અથવા આગગાડી વિશે.

દ્વિઅર્થી–મનહર છંદ.

જેમાં જુઓ ભરેલું છે ભલું નીરમળ જળ,
તે પાસે તપાસો હોમ ધુણીની ધુમાડી છે;
એની ઉપર થૈ બહુ બંદરોનો આવે માલ,
જેને વેગે જુઓ ઝાઝી ઝડપ દેખાડી છે;
જ્યાંની પ્રાપતી ચાહી જનો તેમાં પ્રવેશ કરે,
ત્યાંની પ્રાપતી તો તેણે તેઓને પમાડી છે;
ચક્રવાક[1] જ્યાં બહુ બિરાજે દલપતરામ,
શુન્ય[2] વિના સદા જેનું નામ આ ગંગાડી છે. ૬

દોહરો.

અનેક યંત્રોનો કરો, એ રીતે ઉપયોગ;
સજનો દેશ સુધારવા, આપ કરો ઉદ્યોગ. ૭

ઉદ્યમ તથા કર્મ વિશે.

દોહરા.

કલ્પવૃક્ષ કાને સુણ્યું, આપે ઇચ્છિત ભોગ;
મેં મનમાં નિશ્ચય કર્યો, કલ્પ વૃક્ષ ઉદ્યોગ. ૧
ઉપજે સુખ ઉદ્યોગથી, સુધરે વળી સ્વદેશ;
એ માટે ઉદ્યોગની, હીંમત ધરો હમેશ. ૨
ઇશ્વર પણ ઉદ્યોગિને, દે છે બક્ષિશ દાન;
આ અવસર યુરોપના, લોકજ ચડે વિમાન.[3] ૩

૧. ચક્રવાક–પૈડાનો ઉચ્ચાર અથવા સારસ પક્ષી
૨. ઉજડ વગર અથવા અનુસ્વાર વગર વાંચીએ તો આ ગંગાડીનું આગગાડી વંચાય.
૩. વિમાન–બલુન.

મળવાની પણ નવ મળે, વણ ઉદ્યોગે વસ્ત;
તરી તીર પામે નહીં, જો ન હલાવે હસ્ત. ૪
જેને આપ્યા હાથ પગ, છે તેને ઉદ્યોગ;
તરૂને જન્મે ત્યાંજ છે, ખાન પાન સુખભોગ. ૫
જો જન રાખત એકલો, ઇશ્વિર કૃત આધાર;
તો વાસણ ને વસ્ત્ર વળી, બનત નહિ ઘરબાર. ૬
સુસ્ત થઇ નહિ બેશિયે, મગજ ન ધરિયે ક્રોધ;
ચરણ ગરમ શીતળ મગજ, લે વૈદકનો બોધ. ૭

કર્મવાદ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

રે સિંધુ રત્નાકર નામ તારૂં, કહે સહુ તે કુડ કેમ ધારૂં;
ફર્યો નહીં જેમુજને જ ફેરો, નક્કી હશે વાંક નશીબકેરો. ૮

દોહરા.

વાંક કરમના આંકનો, લાંકતણો[1] નહિ વાંક;
મળે ન રાજા રાંકને, ટાંક લખે નવ ટાંક. ૯
કોણ કળિ શકે દૈવગતિ, બનશે કેમ બનાવ;
કોણ કહેતું જે જશે, મહિપતિ મલ્હારરાવ. ૧૦

છપ્પા.

નર નારી બે હોય, પ્રજા તો ત્યાં પ્રગટાશે,
જીવ દેહ બે હોય ક્રિયા તેથીજ કરાશે;
બીજ નીર બે હોય, તોજ તરૂવર ત્યાં થાશે,
દહન દારૂ બે હોય, જોત થિર ત્યાંજ જણાશે;
એમજ ઉદ્યમ ને કરમનો, કરો વિચાર વિવેકથી,
જોડે જોડું તો જોઇએ, અર્થ સરે નહિ એકથી. ૧૧
નરનારી બે માંહિ, મરદનો મહિમા મોટો,
જીવ દેહ બે માંહિ, દેહનો દાવો છોટો;
બીજ નીર બે માંહિ, બીજ જોરાવર જાણો,
દહન દારૂ બે માંહિ, દહનને મુખ્ય પ્રમાણો;
એમજ ઉદ્યમ ને કર્મમાં, ઉદ્યમ ઉત્તમ જાણવો,
દિલમાં સમજે દલપત કહે, ફેર સંશય નહિ આણવો. ૧૨

સોરઠો.

કોઇ કહે છે કર્મ, કો ઇશ્વિર ઇચ્છા કહે;
મર્મી જાણે કર્મ, કાંઇક પણ તે છે ખરૂં. ૧૩

૧. કાઠીયાવાડના પોલિટિકલ એજંટ લાંગ સાહેબને લોકો લાંક સાહેબ કહેતા હતા તે સાહેબની તરફથી આશા ભંગ થવાથી આ દોહરો કહ્યો હતો. તેમાંથી સાર સમજવાનો એ છે કે કોઈ માણસની તરફથી આશા ભંગ થઇએ તો તેનો વાંક ન કાઢતાં પોતાના નશીબનો વાંક જાણવો; અને આ દોહરો યાદ લાવવો.

કર્મવાદ ખંડન.

દોહરા.

નશીબ નશીબ સૌકો કહે, પણુ નક્કી નહિ આશ;
ચુલા શા માટે કરે, જો નશીબ વિશ્વાસ. ૧૪
શોધ ક્રિયાથી સાંપડે, નહિ નશીબ આધાર;
શોધ કર્યાથી સાંપડ્યાં, આગગાડી ને તાર. ૧૫

કુંડળિયો.

આદરવો ઉદ્યોગ પણ, ઈશ્વિર પર આધાર,
રાખીને રહેવું ખુશી, લલચાવું ન લગાર;
લલચાવું ન લગાર, ધારવી ધીરજ ધરથી,
સજી સંતોષ સદૈવ, ન ડરવું જોખમ ડરથી;
દાખે દલપતરામ, કલેશ લવલેશ ન કરવો,
ઈશ્વિર પર આધાર, ધરી ઉદ્યમ આદરવો. ૧૬

દોહરા.

જન શ્રમ ને ઈશ્વિર કૃપા, સદૈવ જોઇએ સાથ;
ખેતર વાવે શ્રમ કરી, ઉગાડવું હરિ હાથ. ૧૭
દીઠી તેજ દિશા સુઝે, ઓછી અકલે આમ;
વિદ્યા ભણ્યો વેપારની, હામ ન ધરે હજામ. ૧૮
નિજ ઉદ્યમ સૌ આદરે, ડરે ન દિલમાં કોય;
હાથી માવતને હણે, બીજો તુરતજ હોય. ૧૯
સૌ સૌના ઉદ્યમ વિશે, ફાવે સૌનો દાવ;
થળમાં ચાલે ગાડલી, જળમાં ચાલે નાવ. ૨૦
જે કામે જેને સૃજ્યો, તેણે કરવું તેજ;
જગ નાટકમાં નાટકી, ઉત્તમ ગણાય એજ. ૨૧
નિજ નિજ કારજમાં કુશળ, વિશેષ તે વખણાય;
નાચે બહુ તે નટ ભલો, ન્યાય કરે તે રાય. ૨૨
દુઃખ દિન હલકા કામની, લાજ ન ધરિયે લેશ;
જીવ્યો સર્પણુ વેચિને, નર હરિશ્ચંદ્ર નરેશ. ૨૩
ભલો ભણેલો ભૂપતી, રૂડો હતો નળ રાજ;
તોય અધમ ધંધો અતી, કર્યો પેટને કાજ. ૨૪
ભણતરથી ભાગે નહીં, ભૂખ તરશના ભોગ;
દિલગિરી ઉપજે દસ ગણી, જો ન જડે ઉદ્યોગ. ૨૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

વાયૂ ને વળિ અગ્નિ મિત્ર મળિને, ધંધો ધર્યો ઢોરનો,
દીઠો મેં જળદેવ ઘંટિ દળતાં, જે સ્વામિ છે જોરનો;
દોડી દોડિ કરેજ દેવિ વિજળી, કાશીદનાં કર્મ ત્યાં,
શાસ્ત્રી પુત્ર સુતારકામ શિખતાં, શાની ધરે શર્મ ત્યાં. ૨૬

દોહરા.

ગણે જ્જુજવી આબરૂ, આપ આપને ઊર;
ભિક્ષુક લાજે મજુરિયે, ભિખતાં મરે મજૂર. ૨૭
હોય પ્રમાણિકપણું ઘણું, વળી ઉદ્યોગી અંગ;
દરિદ્રતાને દૂર કરી, સુખનો પામે સંગ. ૨૮

ચોપાઇ.

વેપારે લક્ષ્મીનો વાસ, કાં તો પૃથ્વીપતિની પાસ;
કદિ ખેતીમાં પામે કોય, નિશ્ચે ભીખ વિષે નવ હોય. ૨૯

દોહરા.

વાટે જતાં વિદેશમાં, ગરજો ભણુતાં ગ્રંથ;
આપદમાં ઉદ્યોગનો, જડે પૂછતાં પંથ. ૩૦
આશ્રય કરિયે કોઇનો, એ છે રૂડી રીત;
વેલા પણ વાડે ચઢે, નિર્ભય થવા નચિંત. ૩૧
બેસે ઊંચે આસને, વાયસ પક્ષ પ્રતાપ;
પક્ષ વિના ગજરાજ પણ, ભોંય ઉભો રહે આપ. ૩૨
વિદ્યા બીજ વિગન વડે. વાડી વિગન વવાય;
આવી મળે ઉદ્યોગજળ, તો ધનનાં તરુ થાય. ૩૩
શહેર વસતા કુળ વિષે, થાય ધનપતિ કોય;
સાગર વગર તળાવમાં, મોટો મગર ન હોય. ૩૪
ધંધો ન મળે ધનવિના, ધનવિણુ મળે ન ધાન;
ધાન વિના ધીરજ તજે, વિણુ મતિ ને વિદ્વાન. ૩૫
સુમતણી સેવા થકી, કે ભિક્ષાથી ભ્રાત;
વળી વસતાં કુગ્રામમાં, જાય ન દરિદ્ર જાત ૩૬
સુધરાઇ ઉદ્યોગનો, વિશ્વ વિષે છે વાસ;
મૂળ તેહનાં બેજ છે, કાં આશા કે ત્રાસ. ૩૭
સહાયતાથી સર્વદા, કરાય ઝાઝું કામ;
ચરમાંથા દેખે ઘણું દષ્ટી દલપતરામ. ૩૮

મનહર છંદ.

હોડી તુટી હોય તોય તેમાં લે ઉતારૂઓને,
એ તે ખાડીમાં ઊંડા ઉતારવા કે તારવા;
વૈદક ભણ્યા વિનાનો વૈદ બની વૈદું કરે,
એ તે એવું શરીર સમારવા કે મારવા;
કામમય કથા કહી કહે જીતો કામ ક્રોધ,
એ તો અગ્નિ ભારેલો ઉભારવા કે ભારવા;
દાખે દલપત શસ્ત્ર વિનાં જે સંગ્રામ સજે,
એ તે શત્રુસૈનને સંહારવા કે હારવા. ૩૯

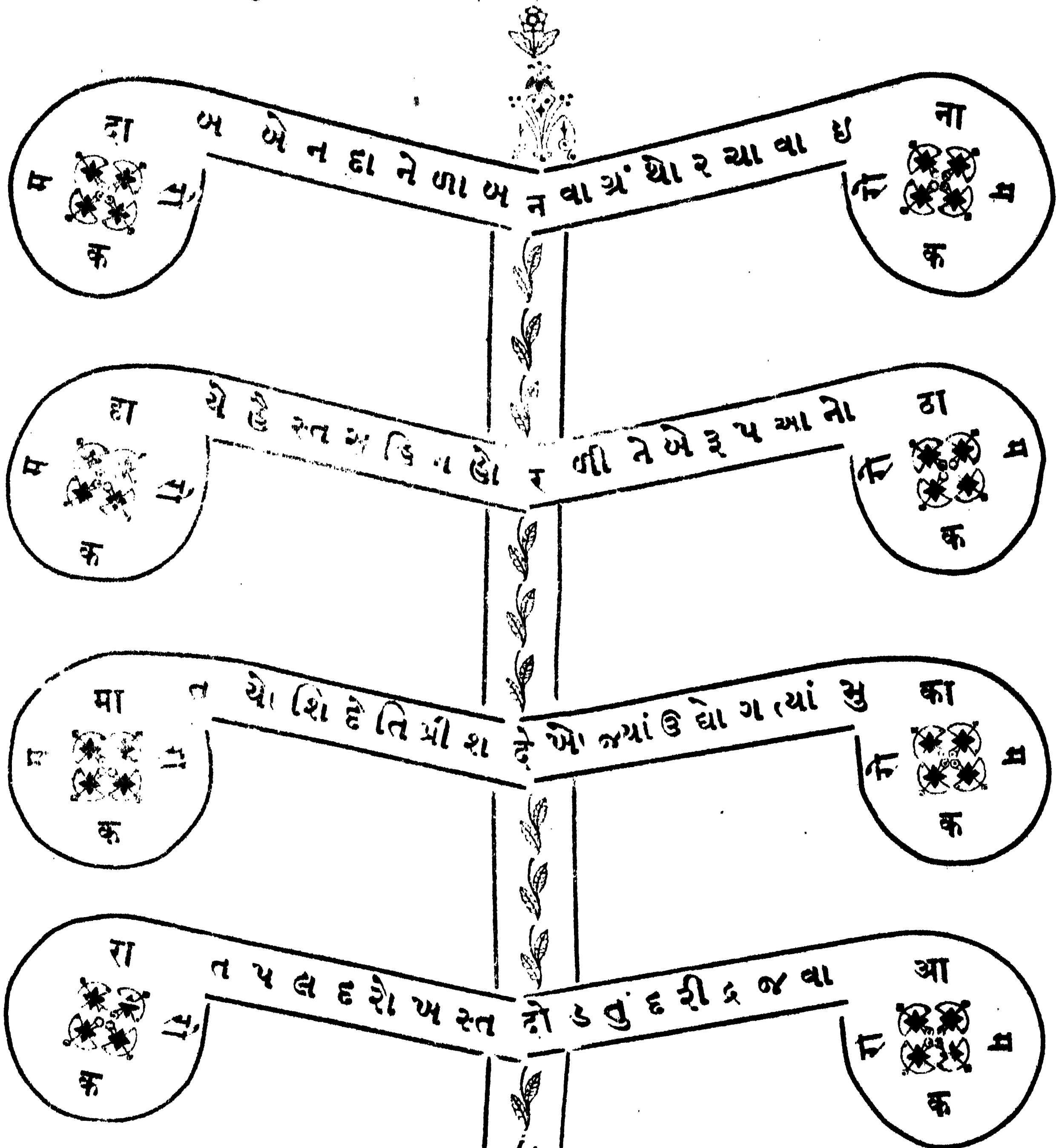
દોહરો.

આળસ તજિ ઉદ્યમ કરો, ચિતમાં કરી વિચાર;
સુખ પામે જન સર્વદા, વળી સુધરે સંસાર. ૪૦

વૃક્ષ પ્રબંધ.

મનહર છંદ.

દોડતું દરિદ્ર જવા આમ કરો આમ કરો,
દેખો જ્યાં ઉદ્યોગ ત્યાં મુકામ કરો કામ કરો;
રળીને બે રૂપૈયાનો ઠામ કરો ઠામ કરો,
નવા ગ્રંથો રચાવા ઇનામ કરો નામ કરો;

નબળાને દાન બે બદામ કરો દામ કરો,
રહો નહિ સુસ્ત હૈયે હામ કરો હામ કરો;
દેશ પ્રીતિ દેશિયો તમામ કરો મામ[1] કરો,
દોસ્ત ખરો દલપત રામ કરો રામ કરો.

૧ મામ—મમતા.

દોહરા.

જો નર તું આ જગતમાં, ધનની ઇચ્છા ધાર;
તો વસજે વાસો કરી, વિશેષ જ્યાં વેપાર. ૪૨

ધીમે ધીમે કામ કરવા વિશે.

ઈંદ્રવિજય છંદ.

ન ખણાય કુવો ક્ષણમાં ખણતાંજ,
ખણાય કુવો ખણતાં ખણતાં;
ન ચણાય હવેલિ પુરી પળમાંજ,
ચણાય પુરી ચણતાં ચણતાં;
ન વણાય પુરૂં પટ તો પળમાંજ,
વણાય પુરૂં વણતાં વણતાં;
ન ભણાય ઘણું દિનમાં દલપત,
ભણાય ઘણું ભણતાં ભણતાં. ૧

દોહરા.

ઝટ ફેરવી શકાય નહીં, સદા ચાલનો રાહ;
ઢાળે ફેરવતાં ફરે, પાણી તણો પ્રવાહ. ૨

કેક કામ વખતે બને, ઉત વળે નવ થાય;
રતવિણ ફળ લાગે નહિ, કરતાં કોટિ ઉપાય. ૩

જે કારજ રસ્તે પડે, પછિ એમાં શ્રમ અલ્પ;
જો પૈડાં ફેરે ચડે, ઘોડાને શ્રમ સ્વલ્પ. ૪

ઝડપ થાય ઘડિ અધ ઘડી, કામ તેમ ન ગણાય;
ઘડિ અધ ઘડિ દોડાય પણ, દિનભર નહિ દોડાય. ૫

કામ અજાણ્યું કારમું, કરવા ન ધરો ચંત;
આવ્યો કોઠે સાતમે, અભિમન્યુનો અંત. ૬

પ્રથમજ છેલ્લે પગથિયે, પગ કદિ નહિ પરઠાય;
એક એક ઉલંઘતાં, ચઢિયે તેમ ચઢાય. ૭

સાહસ કારજ જે કરે, તેની નિંદા થાય;
પણ જો આવે ફાવતું, તો વિશેષ વખણાય. ૮

સિદ્ધિ ન પામે સમય વિણ, કેક કામ કરનાર;
રસાળ[1] ન ફળે રત વિના, રોતાં રાજકુમાર. ૯

કેક કામ કરનારનો, પછિ જશ વધે અપાર;
દેખે નહિ ફળ દષ્ટિયે, રાયણ રોપણહાર. ૧૦

અપકવ ફળનાં બીજને, વાવે ફળ નહિ થાય;
બીજ બિચારૂં બગડશે, મિથ્યા મહેનત જાય. ૧૧

૧. આંબો.

ઉત્તમ રચના એકદમ, સૃષ્ટિ વિરૂદ્ધની વાત;
જળચર પછિ તરૂ પછી પશુ, પછી રચી જન જાત; ૧૨

સુઘડ ઘડે નહિ એકદમ, જુઓ જગતનો તાત;
હબસણ ને વિકટોરિયા, જુઓ બેય જન જાત. ૧૩

અણઘડ થઇ પછિ સુઘરે, પછી બગડતું જાય;
જનમે બાળ જુવાન થઇ, પછી શિથિલતા થાય. ૧૪

વણ રસ્તે જન વિચરતાં, પાછો પડે સદાય,
દડો જેટલા જોરથી, અથડાયો હઠિ જાય. ૧૫

કૈક કામ અભ્યાસનાં, પણ નહિ બુદ્ધિપ્રકાશ;
નટડી નાચે દોર પર, અકલ નહિં અભ્યાસ. ૧૬

જુગતે કરાવી જાણિયે, જડપણ કરશે કામ;
વરાળ યંત્રો વિશ્વમાં, દેખો દલપતરામ. ૧૭

કળથી કારજ નીપજે, બળથી તે ન કરાય;
આગગાડી દિન એકમાં, જુઓ દૂર બહુ જાય. ૧૮

અપજશ[1] પણ શુભ કામનો, અપજશ નહીં ઉજાસ;
અક્ષરમાં સૌ શુભ ગણે, કાજળની કાળાશ. ૧૯

પ્રતિપક્ષીને પણ ગમે, ભલો શિરસ્તો ભાળિ;
પરધર્મી પ્રીતે કરે, હિંદુ તણી દિવાળિ. ૨૦

નિજકૃત સૌ નર નારને, વહાલું હોય વિશેષ;
ચાંદનિ આડો ચંદ્રવો, બાંધે જાણી બેશ. ૨૧

નિરખે ફરિ ફરિ નિજ કૃતિ, આપે ગણી અનુપ;
સુતનિજ જાણ્યો સિંધિયે, [2]રાજકુંવર અનુરૂપ. ૨૨

તેને કામ ન સોંપિયે, જે દિલગીર જણાય;
આંખે પાટો બાંધિયે, જો તે દુખણી થાય. ૨૩

વગર વિચાર્યું કામ કરિ, ધન મેળવવા ધાય;
તે ગમારની ગાંઠનું, ગોપીચંદન જાય. ૨૪

૧. સારૂં કામ કરવામાં અપજશ મળે તોપણ પરિણામે વખણાય.

૨. સિંધિ—સીદી. એક રાજાના કુંવરને વરઘોડે ચડાવવો હતો ત્યારે રાજાએ સીદીને કહ્યું કે આખા શહેરમાં ફરીને સૌથી રૂપાળું છોકરૂં શોધી લાવ એટલે તેના હાથમાં ચમર આપીને કુંવરની જોડે બેસારીએ, પછી સીદીએ ત્રણ દિવસ શહેરમાં ફરી આવીને કહ્યું કે મારા છોકરા જેવો કોઇ રૂપાળો છોકરો મારા જોવામાં આવતો નથી.

ચોપાઇ.

જોગી પાસે ઠગ જન જઇ, સ્થિર રહે ત્યાં ચેલા થઇ;
દુઃખ પડે તો થાય વિદાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૨૫
મતલબિયા થઇ આવે મિત્ર, પ્રથમ જણાવે પ્રેમપવિત્ર;
મતલબ સાધી માર્ગે થાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૨૬
લલચાવી દેખાડે લાભ, અડપે ઉંડળ લેવા આભ;
ખુશી કરીને ફોલી ખાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય. ૨૭
જગમાં જોયા ઠગ જન જેહ,સ્વારથ સુધી રાખે સ્નેહ;
અંતેઅતિશયઅવગુણગાય, ગાંઠનું ગોપીચંદનજાય.૨૮
કરજ કરી પરણાવે પૂત્ર, તે જુદું માંડે ઘરસત્ર;
પીડા પામે માતપિતાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૨૯
છેતરિ લે છે છાના છેક, અવર મનુષ્ય ન જાણે એક;
કોઇ આગળ નહિવાતકરાય,ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૩૦
કિમિયાગરનાં એવાં કામ, દેખાડે નજરે બહુ દામ;
લોભી ધન લેવાને ધાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૩૧
જે ચોરીનો રાખે માલ, તેમાં નફાતણો ગણિ તાલ;
લાભ,લાજ,ને માલ લુટાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય. ૩૨
કૃપણ મનુષ્યની નોકરિ કરે, અતિ આશા અંતરમાં ધરે;
ભુખે મરે, નહિ પેટ ભરાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય. ૩૩
દે પૈસાવાળાને દાન, બલિ વિધ રાજી થવા ભગવાન;
પુણ્ય કશું તેથી ન પમાય, ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૩૪
ખાર જમીનમાં વાવે ક્ષેત્ર, નિરખે નહિ ઉઘાડી નેત્ર;
લાભ કશો ત્યાંથી ન લણાય,'ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૩૫
અરે સરવ સમજી લ્યો આમ, દિલથી કહેછે દલપતરામ;
વગર વિચાર્યું ધન વવરાય,ગાંઠનું ગોપીચંદન જાય.૩૬

દોહરા.

એવું કામ ન કીજીએ, મળે ન જેમાં માલ;
ઉલટું પેસે અંગમાં, ફાંસ કાઢતાં સાલ. ૩૭

ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.

ચોપાઈ.

ગરીબ જનની હરકત ગણી, જો જઇએ જોરાવર ભણી;
તેનો દાબ વધે વિકરાળ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. ૧
રદ કરવાને નાનો રોગ, કરે રસાયણનો ઉપભોગ;
બગડે શરિર કરે બેહાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. ૨
એક વખત ઉગરવા આંચ, લુચ્ચાને જો દઇએ લાંચ;
ખચિત પછી નહિ છોડેખ્યાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૩
જે રાજા જાણે નહિ ન્યાય, ત્યાં જઇ જો ફરિયાદી થાય;
કદિયે ત્યાંથી ન થાય નિકાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. ૪
વરને વશ કરવા ઉર ધરે, કામનિ ભોળી કામણ કરે;
ઉલટું વેર વધેજ વિશાળ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૫
ધનની મનમાં ઇચ્છા ધરે, જુગટા જેવો ધંધો કરે;
ઉલટી તનની ઉતરે ખાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. ૬
લોભી વૈદ કને જે જાય, ઓસડનો કરવા ઉપાય;
ઉલટો રોગ વધારે વાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૭
દિલમાં શિયાળિયાથી ડરી,સિંહ શરણ ઇચ્છે ઉર ધરી;
હાણુ કરે તનની તે હાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૮
સાચવવા સોનાની મહોર, ચોકી કરવા રાખે ચોર;
મૂરખ ખોઇ બેસે માલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ. ૯
દુષ્ટ ગુરને દઇને માન, સુધારવા સોંપે સંતાન;
ચોગણિ ઉલટી વધે કુચાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૧૦
કૃતઘ્નિ જનની સેવા કરે, ઉરમાં અતિશય આશા ધરે;
તે ધીંગી મન જાણે ઢાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૧૧
કરે વિચાર વિના જે કામ, દીલથી કહે છે દલપતરામ;
તુરતજ તેનો બગડે તાલ, ફાંસ કાઢતાં પેસે સાલ.૧૨

દેખા દેખી કરવા વિશે.

દોહરા.

દેખા દેખી જે કરે, વણ સમજ્યો તે વ્યર્થ;
વગર ભણ્યો લીટા લખે, એમાં ન મળે અર્થ. ૧
ઇશ્વિર દત્તક ગુણ વિના, દેખા દેખિ ન થાય;
સોનું તરે ન જળ પરે, કાષ્ટ થકી જ તરાય. ૨
જેનું કારજ જે કરે, બીજો કરે બગાડ;
તાળું ઉઘાડી નવ શકે, કડકા કરે કુહાડ. ૩

ચોપાઈ.

લાંબા જોડે ટુંકો જાય, મરે નહીં પણ માંદો થાય;
તે માટે તક જોઇ તમામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૪
દેખાદેખી સાધે જોગ, પડે પંડ પણ વાધે રોગ;
ગણે મૂર્ખમાં સઘળું ગામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૫
સીંચાણો[1] જળ મધે ધાય, મચ્છી પકડી પાછો જાય;
કાગ મરાય કરે જો આમ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૬

૧. સીંચાણો–શકરો.

શૂર મળી સંગ્રામે જાય, બાળકનું મન ઉસ્કેરાય;
ઠોકર ખાઇ મરે તે ઠામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૭
શ્રીમંતો બહુ લાવ્યાં લાહ્ય, દૂલણજી દેખી ફુલાય;
દુખે મરે ખરચીને દામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૮
જ્યાં વાગે તરઘાયા ઢોલ, બોલે સૌ હિંમતના બોલ;
માંદો મરે ધરે જો હામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૯
સહસા કામ ન કરવું નહીં, અનુભવવું એકાંતે રહી;
પછી થશે કેવો પરિણામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૦
આગળ ચાલી પાછો ફરે, માણસ તેની મશ્કરી કરે;
વળતી ન પડે પળ વિશ્રામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૧
નાગા બાવાથી જે થાય, સંસારીથી કદી ન કરાય;
બાવાને શેનું બદનામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૨
જાગો[1] કે નાગો જન જેહ, તમા વગરનો હોયજ તેહ;
શીદ કોઇને કરે સલામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૩
નટ દોરે નાચે ને ફરે, જો બીજો જન એવું કરે;
જાય જરૂર તે જમને ધામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૪
સમજી લ્યો શીખામણ સાર, કહું છું સાચું કોટીક વાર;
દાખે મુખથી દલપતરામ, શક્તિ વિચારી કરિયે કામ. ૧૫

અપૂર્ણ ઉપાય વિશે.

દોહરા.

કદી અપૂર્ણ ઉપાયથી, કામ ભલું ન કરાય;
થૂંકે કાગળ સાંધિયે, જોતાં ઉખડી જાય. ૧
તળાવ નદિયો તૂંબડે, આરપાર ઉતરાય;
સાગર સંપૂરણ ભર્યો, તે તો નહિ તરાય. ૨

રોલા છંદ.

નદી નાળુ તો તુંબડાથી તરાય,
કહો સિંધુ તેથી તર્યો કેમ જાય;
શિથ્ર રોગને સોયનો ડામ થાય,
નહિં ઊંટના રોગનો એ ઉપાય. ૩
કુવો એક ધાએ કદી ના ખણાય,
ભમંતા નહિ વેદ આખો ભણાય;
ચડે પેગડે કેમ કિલ્લો ચણાય,
ઘડીમાં નહિ અન્ન વાવી લણાય. ૪

દોહરા.

બે જણ નીમ્યા હોય ત્યાં, એકે સરે ન અર્થ;
બે કમાડ ને બારણે, વાસ્યું એક તે વ્યર્થ. ૫
કશું ન નિપજે એકથી, ફોગટ મન ફુલાય;
કમાડ તાળું બે મળી, ઘરનું રક્ષણ થાય. ૬
જોઇએ તેમાં એક પણ, ઓછે નહિ નિભાય;
પાયા ઇસો ઉપળાં, મળી ખાટલો થાય. ૭
એક રૂપૈઓ સાંપડે, નાણાવટું ન થાય;
મળે સુંઠનો ગાંગડો, ગાંધી નહિ થવાય. ૮
કારજ સહાયતા વિના, કરી શકે નહિ કોય;
કહો હથોડો શું કરે, જો નહિ હાથો હોય. ૯
નિશ્ચે નિયમ પ્રમાણમાં, કસર કરી ન શકાય;
રંગ જેટલો નાંખિયે, તેવું પટ રંગાય. ૧૦
ચાકર અલ્પ પગારનો, હોય ન ચોખી ચાલ;
જરૂર જાણો જગતમાં, મૂલ પ્રમાણે માલ. ૧૧
પોતે કરવા યોગ્ય તે, પરને સોંપે કામ;
તે પણ પછી પસ્તાય છે, દિલમાં દલપતરામ. ૧૨

આળસ વિશે.

દોહરા.

આળસ ભૂંડી ભૂતડી, વ્યંતરનો વળગાડ;
પેસે જેના પંડમાં, બહુધા કરે બગાડ. ૧
જન આળસના જખમથી, જો કોઇ ઝખમી થાય;
પડે પથારી પાથરી, જીવન રહિત જણાય. ૨
ભ્રષ્ટ કરે ભણનારને, ઉપજી આળસ અંગ;
ભક્તિ કરતા ભક્તને, કરે ભજનમાં ભંગ. ૩
અધ ઘડી પછી જઇશ હું, દેતી દિલાસા એમ;
વગર ખસેડી નવ ખસે, જળોજ વળગે જેમ. ૪
આળસમાં દુઃખ અતિ ઘણાં, ભર્યાં રહે ભરપૂર;
તે માટે સજ્જન તમે, કરો દેહથી દૂર. ૫
કદી આપણા કામનો, કોઇ કરે અટકાવ;
તે જુલમી પર કીજીયે, જઇ રાવણે રાવ. ૬
જુલમી આળસ ઉપરે, ક્યાં કરિયે ફરિયાદ;
વ્યર્થ અમુલ્ય વખત કરે, ફોગટ કરી ફિસાદ. ૭

---

૧. જાગો—મોટા જગન કરી શકે તેવો શ્રીમંત.

વિદ્યા મહિમા.

દોહરો.

વિદ્યા બીજ વિગત વડે, વાડી વિનય વવાય;
આવી ઠરે ઉદ્યોગ જળ, તો ધનનાં તરૂ થાય. ૧

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

વિદ્યા વેલડિને વિચાર જળથી, સીંચી સદા કાળમાં,
શાખા પાન સમાન જ્ઞાન પસર્યું, આકાશ પાતાળમાં;
ફૂલ્યાં ફૂલ કળા કુશલ્ય ફળ તો, ફાલ્યાં ભલી ભાતનાં,
અગ્નીના રથ આગબોટ બલુનો, યંત્રો જુદી જાતનાં. ૨

મનહર છંદ.

વિલાયતી વાજાં તાજાં સરસ રચેલાં સાજાં,
આવીને બિરાજ્યાં જેણે શોભા અતિ આણી છે;
બીજા પદારથો મુગે મુગે મોઢે બેશી રહે,
એથી શું આ ભૂમિકા વિશેષ વખણાણી છે;
શું થયું જો અંગ અંગ રૂપના તરંગ પણ,
વાણી ગુણી જાણિયે જે શાણી ઠકરાણી છે;
જેમ રૂડો રાજમાં સુધારો કર્યો હોય તોય,
વાણીખાતા વિના તો સુધારો ધૂળધાણી છે. ૩

દોહરો.

જેમ વધે વિદ્યા ઘણી, તેમ કરો તતકાળ;
તો કરૂણા તમ ઉપરે, કરશે દીનદયાળ. ૪

મનહર છંદ.

આહાર મેળવવા ઉપાય કામ કરવાને,
શત્રુ સામે પોતાના શરીરને ઉગારવા;
કોઇ પ્રાણીને તો પરમેશ્વરે આપ્યાં છે શિંગ,
કોઇને તો દાંત દીધા જોરથી વિદારવા;
કોઇને પ્રભુએ આપ્યું પુંછડે પરમ બળ,
કોઇને તો નખ આપ્યા મહા બળે મારવા;
કહે દલપતરામ જગકરતારે આપી,
માણસને વિદ્યા સર્વ કારજ સુધારવા. ૫

દોહરો.

સાંભળ માત સરસ્વતી, તુજને લક્ષ્મી તુલ્ય;
ભણનારા ઉપમા ભણે, ભણનારાની ભૂલ. ૬

મનહર છંદ.

કોથળી કથન કહે કાગળને હિંમતથી,
કિમત વિચારી તારી દીસે બે બદામની;
હું તો સુખે વસું કદી ખસું ન હવેલી મેલી,
તું કરે ગુલામ જૈ ગુલામી બધા ગામની;
કાગળ કહે છે મારી પ્યારી તું વિચારી બોલ,
કંથની કમાઈથી કલોલ કરે કામની;
કાગળ જો આગળ નજર રાખતો ન હોય,
હોય તું તો એવી જેવી કોથળી હજામની. ૭

દોહરા.

ધન વિદ્યા અધિકારની, જોતાં હદ ન જણાય;
અંત નહિ આકાશનો, ગરૂડો ગોથાં ખાય. ૮

સર્વ કળાનું કોઈથી, ધરાય નહિ અભિમાન;
જુઓ કળા કુંભારની, શું જાણે વિદ્વાન. ૯

જે વિદ્યામાં જે કુશળ, તે જાણે તે મર્મ;
પંડિત જન જાણે નહિ, કુંભકારનું કર્મ. ૧૦

આવે જે ઉપયોગમાં, ઉત્તમ વિદ્યા એહ;
ભણ્યો ગણ્યો ભૂખે મરે, તો નર ન ભણ્યો તેહ. ૧૧

વિદ્યા, વનિતા, વેલિ, ધન, જુએ ન ગુણ કે જાત;
જેને સહવાસે વસે, રહે તેથિ રળિયાત. ૧૨

ગુણ દુર્ગુણ દિલ નવ ગણે, રૂપે નહિ રીઝાય;
વિદ્યા, વનિતા, વેલ, વસ્તુ, જ્યાં વળગે ત્યાં જાય. ૧૩

બુદ્ધિ ને તરવાર તે, વાવર ત્યાં વવરાય;
સ્નેહીનાં કે શત્રુનાં, છેદે શિર છેદાય. ૧૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

બાળક તું પ્રતિપાળકને, દુઃખ ટાળક દેખિ ભલેભજિ લેજે,
જાણિશકીશ અજાણપણું, તજી જાણીશ જુગતી અતિ જેજે;
લોક અને પરલોક તણી ગતિ, તેમ ત્રિલોક તણી ગતિ તેજે,
દીન બની દલપત્ત કહે નિત્ય, દેવિ સરસ્વતિમાં દિલ દેજે. ૧૫

દોહરા.

દશે ન વિદ્યા આદરે, સોળે ગુણ ન પ્રકાશ;
વીશે સુત સુધર્યો નહિ, તો સુધર્યાનિ ન આશ. ૧૬

ભણિને સુધરે બાળપણ, તો જીવતર ઉત્કર્ષ;
ચોમાસું સુધર્યા થકી, સુધરે આખું વર્ષ. ૧૭

નહિ લૂખી છે ચોપડી, રસ જો હૃદય ધરીશ;
પોષણ થાશે પંડનું, અક્ષર પદ પામીશ. ૧૮

વિદ્યા ભણાવનાર કે, જો ઓસડ પાનાર;
પ્રથમ શત્રુ સમ લાગશે, પણ અંતે ઉપકાર. ૧૯

તૂટે દરિદ્ર તેહનું, ભલિ વિધ હોય ભણેલ;
ફીકી છે તો કોઇ દિન, મટે આંખનો મેલ. ૨૦

મનહર છંદ.

કાચલીમાં ખાતો તેણે કાચ લીધો જોવા મુખ,
નાચતો પડે તે ઘેર નાચ તો પડાવે છે;
કાવાદાવા કરતો તે કેવી રાખે કાવાદાની,
કોઠીઆ[1] વેડતો તે તો કોઠિયો ઘડાવે છે;
કોશ હાંકતો તે જવા કોશ હામ ધારે નહિ,
કોટ વાળતો તે કોટવાળને અડાવે છે;
કેળ વાવતો તે કેળવાઇને થયો છે કેવો,
કેવડો પાતો તે ઘોડો કેવડો દોડાવે છે. ૨૧

દોહરા.

તે નર સુધર્યો તે ભણ્યો, બુદ્ધિમાન પણ તેહ;
ભુલે નહિ ભગવાનને, ડરે દોષથી જેહ. ૨૨
વિદ્યા સઘળી વાંચિને, અંતર સમજો આમ;
પ્રીતે નીતી પાળવી, દાખે દલપતરામ. ૨૩

મનહર છંદ.

અરે મનસુખા થાણું થાપવા ઠેકાણું શોધી,
કુ ઠેકાણું તજી સુ ઠેકાણું જોઇ ઠરીએ;
હર ઘડી ચાલતી રમૂજ રૂપી હવા હોય,
જ્યાં સુબોધની ઉજાસ વારૂ ત્યાં વિલસીએ;
કુટિલ કપટી ન કપટ કરી શકે કોઇ,
નીતિ ખુશબોઇ જોઇ ખોઇ કેમ ખશીએ;
ઠરવાનું ગણી ઠામ કહે દલપતરામ,
તજી અન્ય આલય વિદ્યાલયમાં વશીએ. ૨૪

દોહરો.

સોનું ને શ્રીમંત જન, મોંઘાં હજો હમેશ;
પણ પંડિત પાણી પવન, સોંઘાં હજો સુરેશ. ૨૫

નિબંધ લખવાની રીત.

મનહર છંદ.

શેનું બને છે ને તેથી બનાવાનું કારણ શું,
કારણ બતાવો અંગો અંગના આકારનું;
આવે શા શા ઉપયોગે એ વિના શી અડચણો,
હોય તે બતાવો બીજું જે જે એની હારનું;
જંગલીથી સુધરેલા જનોમાં જેવું જણાય,
વદો એવું વર્ણન તે એના અનુસારનું;
કહે દલપતરામ ક્યાં ક્યાં છે લખેલું નામ,
જો લખો લખાણ લખો એટલા વિચારનું. ૨૬

દોહરો.

દઇએ જો દૃષ્ટાંત તો, શોભે સઘળી વાત;
જેમ ભલાં ભૂષણ થકી, શોભે જુવતી જાત. ૨૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

જે વિદ્યા ધન ધાન્ય માન્ય ફળદા, જે દેશકાળે જુઓ,
તે વિદ્યા સુતને સદૈવ શિખવો, ખાલી ન વેળા ખુઓ;
જે વિદ્યા ભણવાથિ ભિક્ષુક રહે, તે તો કશા કામની,
જૂની જેહ નદી થઇ જળ વિના, તે તો નદી નામની. ૨૮

નિશાળ.

આર્યા વૃત્ત.

સુપાત્ર કરિ શોભાવે, સુઘડ ઘડી ઘાટ સૌ થકી સારા;
કુપાત્રતા દૂર કાઢે, શિક્ષક કે શ્રેષ્ઠ કંસારા. ૨૯

મનહર છંદ—દ્વિઅર્થી.

ઘડાતાં ઘડાતાં અણઘડ જ્યાં સુઘડ થાય,
કઠણનાં કાળજાં અભેદ જ્યાં ભેદાય છે;
વાંકાં મટી સીધાં થાય મલિનતા મટી જાય,
ચોપડીને રહે તે ચળકતાં કરાય છે;
જુદી જુદી જાત એક સ્થાનમાં જોડાઈ જાય,
અને પછી જુઓ એના અંગમાં ખીલાય છે;
રથ ઘડા બીજે ઠામ કહે દલપતરામ,
આ તો શાળા અરથ ઘડાની ઓળખાય છે. ૩૦

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ખગોળ ભૂગોળતણાજ ગોળા, દિસે રૂડા નારિ નિશાળ ડોળા;
જુઓ નકાશાપટચિત્રવાળાં, વિચિત્રવસ્ત્રો રચિયાં રૂપાળાં. ૩૧

દોહરો.

શિક્ષક કહે છે શિષ્યને, ભણ વિદ્યા ભૂગોળ;
ખૂબ એશિયા ખંડની, ખરી કરી લે ખોળ. ૩૨

હરિગીત છંદ.

રૂશિયાન તુર્કસ્તાન ચીન ઇરાન એ તો ચાર છે,
જાપાન ને અફગાન વળી તીબેટ ને તાતાર છે;
સીયામ હિંદુસ્તાન અર્બસ્તાન એ અગ્યાર છે,
બ્રહ્મદેશ સુદ્ધાં એશિયામાં પેશિયા એ બાર છે. ૩૩

---

[1] કોઠીનાં ઝાડ.

દોહરા.

બારે દેશ બધા ફરે, ઉદ્યમ કરે અપાર;
પણ પ્રભુની કરૂણાવિના, લાભ ન થાય લગાર. ૩૪
માટે સૌ ઉદ્યોગમાં, પુરો ધરીને પ્રેમ;
પ્રભુની કરૂણા માગવી, મળે તે થકી ક્ષેમ. ૩૫

દેશાટન વિશે.

દોહરા.

વિદેશમાં વિચર્યા વિના, પેટ ન પૂર્ણું ભરાય;
પશુઓ પણ પરભાતથી, જંગલ ચરવા જાય. ૧
ઘેર રહે લક્ષ્મી ધણી, હોશે કેમ હમેશ;
રાજા રાજ્ય વધારવા, વિચરે દૂર વિદેશ. ૨
વિદ્યા સદ્‌ગુણ વિનયતા, હોય ચપળતા હામ;
ડરે ન પરદેશી જતાં, દેખે તે નર દામ. ૩
વિદેશમાં વિચર્યા વિના, મળે ન મોટું માન;
સમુદ્રમાં વખણાત શું, સીપતણાં સંતાન. ૪
સુખે વિદેશે સંચરો, કરો ભલેરાં કામ;
પ્રેમ ધરી વિધિ પાળતાં, નિર્મળ કરવું નામ. ૫
જો ધનની ઇચ્છા ઘણી, તો ખરૂં માનિ ખચીત;
મહા સમુદ્ર મથન કરો, એજ અનાદિ રીત. ૬
પ્રયાણ કરિ પરદેશમાં, પરવરિ લાંબે પંથ;
કોટિ કળા કૌશલ્યના, ગુણિજન લાવો ગ્રંથ. ૭

મનહર છંદ.

શૌર્ય ધરી શૂરવીર સંચરી સંગ્રામ સજે,
ઢાલ આડી ના ધરે તો કેમ રહે કોટમાં;
ઝાલી સમશેર પછી ઝાલતાં ન ઝાલ્યા રહે,
શત્રુતણું છેદે શીર ચાઢી ચડિચોટમાં;
હાર જીતનો વિચાર હોય ન લગાર હૈયે,
ખુશી ખુશી રહે ખૂબ ખૂબ લાભ ખોટમાં;
તેમ જો વિશેષ દાઝ દીલ લે સ્વદેશતણી,
વેષ લે વિદેશિનો ને બેશ આગબોટમાં. ૮

દોહરા.

સો જોજન સમચોરસે, દૂર તજ્યો જ્યાં દેશ;
સમજ પુરૂષ શા માત્ર છે, વેંત સાતનો વેષ. ૯
દુઃખમાં મોટમ મેલિયે, દુઃખમાં તજિયે દેશ;
અળગો કરિયે અતિ દુઃખે, વરણ જાતિનો વેષ. ૧૦

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વાંચિ પ્રવાસની વાત વિશાળ, અહો ધનવંત વિચાર ધરોરે,
ઉંદર જેમ રહે દરમાં, ઘરમાંજ ઘલાઇ તમે ન ઠરોરે;
દેશ વિદેશ વિશેષ જુઓ, દલપત્ત કહે દિલમાં ન ડરોરે,
બુદ્ધિ પ્રકાશ પ્રકાશિત તેમ,તજી ઘરવાસ પ્રવાસ કરોરે. ૧૧

દોહરો.

મુકામ કે વિશ્રામથી, છેટે જતાં ખચીત;
સર્વ ચીજ સંભાળવી, આ બે બોલિ કવીત. ૧૨

મનહર છંદ

પાણી પાત્ર, ગળણું, ને દોરી પાણિયારૂં મારૂં,
ભોજન માટે રસોડું ભોજન ભાતાનું છે;
નાવણિયું એજ મારે નિત્યનો નાવાનો ચોક,
અબોટિયું એજ શણગાર સજવાનું છે;
દેવપુજા દીવાસળી, તે તો દેવસ્થાનક છે,
પલંગ સમાન સંગે સુંદર બિછાનું છે;
દેખી લે મુસાફર તું કહે દલપતરામ,
કોથળો મુસાફરીનું મંદિર મજાનું છે. ૧૩
ખરચીનું નાણું છે તે જાણું છું ખજાનો ખાસો,
દફતર ને દવાત તે દિવાનખાનું છે;
નકી પાન સોપારીનો વાટવો નજરબાગ,
દવાખાનું ખાસું પ્રૌઢ પોટકું દવાનું છે;
સોટી, સોય, દોરા, છરી, તે તો અસ્ત્ર શસ્ત્ર સારાં,
છત્રિ છત્રપતિતણું, ચિન્હ તે ક્યાં છાનું છે;
દેખી લે મુસાફર તું કહે દલપતરામ,
કોથળો મુસાફરીનું મંદિર મજાનું છે. ૧૪

દોહરો.

પુરૂષ જાય પરદેશમાં, રળતાં પામે ઋદ્ધિ;
જન્મ ભૂમિમાં જઇ પછી, શોભાશે સમૃદ્ધિ. ૧૫

સંપ વિશે.

દોહરા.

સંપ સજો સજ્જન સહુ, સંપે સૌ સુખ થાય;
સંપ વિના ઉદ્યોગ સૌ, જરૂર નિષ્ફળ જાય. ૧
જથા બંધ સંપી વસે, તેને દુઃખ ન થાય;
કદી દળાય ન કણસલું, છુટી જુવાર દળાય. ૨
શ્રેષ્ઠ કાજ પણ સહજમાં, ઝાઝા મળી કરાય;
લાખ જણા એકેક દે, લાખ તણો ઢગ થાય. ૩

વિચરે અતડો એકલો, તેને હરકત થાય;
મરે એકલી સોગઠી, જુગ નહિ માર્યો જાય. ૪

છંદવિજય છં.

ચોસરમાં ચતુરાઇ ઘણી, સમજે નહિ તે અમથું શિર કુટે,
એકલિ સોગઠિને હણુવા, છળ ભેદ ભરી બહુ સોગઠિ છુટે;
જે જુગતે જુગ જાય મળી, પછિતેતણું મસ્તકતેનહિ તૂટે,
દોરત શુણો દલપત્ત કહે, ફરિ જાય મરી ખરિ જે જુગ ફુટે. ૫
ત્રાહિત વીર વચે ન પડે, વચમાંહિ પડેલ મટે નહિ વાંધો,
દાળ મળી રસરૂપ દિસે ન, વિના જળ જે રૂડી રીતથી રાંધો;
કાપડ સાજુ કદી ન બનેજ, ગમે તમ ગાંઠ બરાબર બાંધો,
ત્રાહિત તંતુ મળે દલપત્ત, મળે સુખદાયક સુંદર સાંધો. ૬

દોહરા.

અણુબનાવવાળાં મળે, મરે એક કે બેય;
પાણી ને પાવક મળ્યાં, કહોજી કેમ રહેય. ૭
એની લડાઇમાં પડે, જન તે માર્યો જાય;
ઘંટીના બે પડ વિષે, દાણા પડ્યા દળાય. ૮
સજ્જન આ સંસારમાં, સગાં ભલાં કે સંપ;
પડી ફાટ પાષાણમાં, લાગ્યું વચમાં લંપ.[૧] ૯
સંપ કરે કીમત વધે, ઘટે કરે મન રીસ;
થાય અંક મુખ ફેરવે, ત્રેસઠના છત્રીસ. ૧૦

સંપલક્ષ્મી સંવાદ.

દોહરા.

પ્રગટ જગત જેણે કર્યું, ધરૂં તેહનું ધ્યાન;
સંપલક્ષ્મિ સંવાદની, કથા શુણો સહુ કાન. ૧
આ અવસર આ દેશમાં, સંપ ન દીસે લેશ;
ઘરમાં કુળમાં નાતમાં, કરે કુસંપ કલેશ. ૨
બને ન ધણિધણિયાણિને, બીજા તણી શી વાત;
દુઃખમાં તેથી દેખિયાં, દેશી જન દિન રાત. ૩
સૌ જન મન ધનને ચહે, ન ચહે સંપ જરૂર;
કાંઇ ન ડરે કુસંપથી, એ અજ્ઞાનજ ઊર. ૪
તે કારણ કહું કલ્પિને, સંપલક્ષ્મિ સંવાદ;
શુણિને સજ્જન સમજશે, વળિ તજશે વિખવાદ.૫

શેહેર સરસ મનસાપુરી, જીવક રાજા જ્યાંહ;
નિર્ધનશા નામે ઠરી, વસે વણિક તે માંહ. ૬
કલેશી તેની કામિની, ઇચ્છે ભૂષણ અંગ;
કડવાં કથન કહી કહી, સદા લડે પતિ સંગ. ૭
પીટ્યા તુજને પરણીને, શું પામી હું સૂખ;
ખાવા પૂરણ પેટ નહી, ભોગવું અરધી ભૂખ. ૮
હાથે ચૂડો હેમનો, હઇડે મુક્તાહાર;
તે સ્વપને નહિ સાંપડ્યાં, એળે ગયો અવતાર. ૯
બહુ રળિ રળિને નર બીજા, ઘણા ઘડાવે ઘાટ;
હું રાખું તુજ જીવતાં, અન્નતણા ઉચાટ. ૧૦

ચોપાઈ.

કહ્યાં કથન કામનિયે મૂખ, શેઠ શુણી દિલ લાગ્યું દુઃખ;
વસ્તિતજી વિચર્યો તે વાર, માંડ્યું તપ જઇ વનમોઝાર ૧૧
કિધું જતન શિવ મળવા કાજ, રિઝ્યા રૂડા રામેશ્વરરાજ;
કહે મહેશ વણિક વર માગ, ભલાં જ પ્રગટ્યાં તારાં ભાગ્ય.
શાહ કહે શિવ થયા પ્રસન્ન, ધારૂં એટલું આપો ધંન;
સઘળું જે થકિ પામું સૂખ, દેખું નહિ કો દિનમાં દુઃખ ૧૩
એ શુણિ શંભુ વિચારે ઊર, જણાય આ અજ્ઞાની જરૂર;
માગે મુખથી ધન મુજપાસ, સમજેછે ધનમાં સુખવાસ.૧૪
સંપવિના ધન શું સુખ કરે, ધીરજ ધારી વિચાર ન ધરે;
વળી શિવજી ઉચર્યા શુભ વેણ, દાસતણા દિલમાં સુખ દેણ.
જા તું વણિક નગર કર વાસ, પરિપૂરણ હું પૂરીશ આશ;
વળિ સાંભળ શુભ બીજીવાત, પ્રગટે જ્યારે કાલ પ્રભાત.૧૬
નજરે તું નવિ દેખિશ નાર, પછી પુરૂષ પેખિશ તે વાર;
તેપાસે માગીશ તું જેહ, તુરત તને સાંપડશે તેહ. ૧૭
એમ કહી શિવજી થયા અદર્શ, હઇડે વણિક ન પામ્યો હર્ષ;
ઊર ધરીમેં શંકરની આશ, તેણે બતાવ્યું બીજા પાસ.૧૮
શિવ પણ દીસે લોભી સહી, કોડી ઘરની કાઢે નહીં;
માગે માનત રોકડિ સાર, આપે ફળ ઘણે ઉધાર. ૧૯
એમ ઉચરતો જન તે જાય, થિરતા તો મનમાં નવ થાય;
દ્રવ્યવિના દુઃખ દેશે નાર, એમ વિચારી વસ્યો પુરબહાર.

દોહરા.

સ્ત્રી બાળક પક્ષી પશુ, એમજ પુરૂષ અધીર;
તરૂફળ કાચું તોડતાં, ધરે ન ઘડિયે ધીર. ૨૧

---

૧. પથરામાં ફાટ પડે તો ત્યાં લાંપડું ઘાસ ઉગીને પોતાનું વતન કરે છે.

જે જન ફળ પાકે જમે, સ્વાદ સરસ લે સોય;
બહુ તરૂ ઉપજે બીજથી, હાણુ અપકવે હોય. ૨૨
વડો અધીરો વાણિયો, બેઠો નગર બહાર;
જામની કાઢી જાગતાં, વિધવિધ કરી વિચાર. ૨૩
આદિત્ય ઉગે ઉઠિયો, ત્યાં જઇ ગંગાતીર;
કર પદ મુખ શુદ્ધી કરી, નાહ્યો નિર્મળ નીર. ૨૪
વસ્ત્ર ધરી વિચારિયું, વળી તપ કરૂં વિશાળ;
તેજ વખતમાં ત્યાં કણે, સ્ત્રી દીઠી તતકાળ. ૨૫

ચરચરી છંદ.

ધરતી પદ ધમધમાક, ઝાંઝર ધ્વનિ ઝમઝમાક;
ઠણુણુણુણુ ઠમઠમાક, ઘોરે ઘણી ઘૂઘરી;
ઝળળળ મુખ કાંતિ ઝળક, ખળળળ ભુજ ચૂડ ખળક;
ભળળળ શશિ ભાલ ભળક, નથડી નાકે ધરી;
થનગન તન ચાલ ચપળ, બણિઠણિ શણગાર સકળ;
ઘણુણુણુણુ ઘોર અકળ, કીધો ચાલે કરી;
તાતા થૈ કરતી ગાન, નાચતી નટવી સમાન;
તિગડ તિગડતાક તાન, સજતી તે સુંદરી. ૨૬

દોહરા.

બાળી આંખો મદભરી, ભૂલી તનનું ભાન;
શરમ ધરમ સંક્ષેપ છે, અતિ ઝાઝું અભિમાન. ૨૭
દુનિયાને નહિ દેખતી, ઠરે ન પગ થિર ઠામ;
વૈદ[1] વૈદ મુખ બોલતી, બાળી સુંદર બામ ૨૮
પાછળ પટ સંકોરતી, આગળ ઢાંકે અંગ;
પગ ઉઘાડા પાછલ્યા, ધરી ન જુએ ઢંગ. ૨૯
પૂછયું વણિકે પ્રીતથી, તે નારીને ત્યાંહિ;
કોણ તમે છો કયાંથકી, આજ પધાર્યાં આંહિ ૩૦
શુણિ બોલી તે સુંદરી, હું લક્ષ્મિ જગમાત;
આવી તુજ કારણ અહીં, શિવ પ્રેરી સાક્ષાત. ૩૧

ચોપાઈ.

આવીશતુજ ઘરભણી હુંઆજ,સારીશધનનાં સઘળાંકાજ;
શુણિ હરખ્યો શા નિર્ધન નામ, ત્યાંપુરૂષ દીઠો તે ઠામ. ૩૨
નેણ શિતળ સ્નેહે ભરપૂર, દેખી આનંદ ઉપજે ઊર;
મુખમાં વાણીમધુરીઘણી,તોડેઅડચણ[2]રસ્તાતણી. ૩૩

૧. જ્યાં લક્ષ્મિ હોય ત્યાં વૈદનો બહુ ખપડે છે.
૨. સંપ હરેક રીરસ્તાની અડચણો તોડી નાંખે છે.

સવૈયો.

પોપટ કોકિલ મોરની વાણી,કહેસઘળા કવિરાજવખાણી,
કામની કંઠ વખાણ કરેકઇ,બાળકબોલીશું તોતળીજાણી;
મોરલીનાદ ધિમો ઘનગાજ,કહે કઇ મીઠી કવિનીકહાણી,
એસહુવાદવૃથાજગમધ્ય,મીઠીસઘળાથકીસંપનિવાણી. ૩૪

દોહરો.

મોરલિ નાદે નાગ જ્યમ, ડોલે દ્વેષ વિસારી;
સંપનિ વાણિ સાંભળી, સૌ રીઝે સંસારી. ૩૫

સવૈયો.

કુત્સિત કાગકપોતનિવાણિ,કહેસઘળા કવિયો અવખાણી,
શ્વાનમહીષ મની અજશબ્દ,કહેવળી ભ્રષ્ટ કવિની કહાણી;
ગર્ધવગીધ ઉલૂકગીરા, જગમાં અપશુકન કરી જનજાણી,
એસહુવાદવૃથા દલપત્ત,કહેઅડીક્રૂર કુસંપનિ વાણી. ૩૬

ચોપાઇ.

નર રૂડો નિરખી નિરધાર, એ પ્રતિ વણિકે કર્યો ઉચ્ચાર;
શાથિ પધાર્યા શું તમ નામ,કહો અહીં આવ્યા શે કામ. ૩૭
હું છું સંપ હરીનો દાસ, પુરારિયે[1] પ્રેર્યો તુજ પાસ;
જો હું ને લક્ષ્મિમાં જેહ, તત્વ સમજ તું તો લે તેહ. ૩૮
શાહ કહે તુજમાં શો માલ, લક્ષ્મિ લઇને થાઉં નિહાલ;
બોલ અધિક તારૂં બળ હોય, વળી વિચારી સમજું સોય.

દોહરા.

સંપ કહે છે શેઠ તું, વિચાર મારી વાત;
સંપતણો મહિમા સદા, વિશ્વ વિષે વિખ્યાત. ૪૦
સૃષ્ટી સમે સૌ માનવી, વસતાં વન મોઝાર;
ડરતાં એક બીજા થકી, નોતો સંપ લગાર. ૪૧
પહેરણ છાલો પાંદડાં, ખાવા વનફળ ફૂલ;
વનમાં વશીને વેઠતાં, દેહે દુઃખ અતૂલ. ૪૨
પછી આપી પરમેશ્વરે, સંપતણી મતિ સાર;
એક બીજાની સહાયથી, બન્યાં ભલાં ઘરબાર. ૪૩
જેમ સુસંપ વધ્યો ઘણો, અડચણ ભાગી એમ;
બાંધ્યા બંદોબસ્ત બહુ, જન દુખી થાય ન જેમ. ૪૪
અબળ સબળ સૌ સુખી થયાં, દુઃખ થયું સૌ દૂર;
તે કારણ સૌ સંપનું, જાણો તમે જરૂર. ૪૫

૧. શિવ.

સંપ થકી સુખ ઉપજે, સંપથી જાય કલેશ;
જે નરને ઘર સંપ નહિ, લેશે સુખ નહિ લેશ ૪૬
તે માટે તુજને કહું અંતર રાખ્ય ઉમંગ;
લાલચ મેલી લક્ષ્મિની, સંપતણો સજ સંગ. ૪૭
સાંભળી ભાષણુ સંપનું, ચડી રમાને રીસ;
બોલી ઉઠી બેબાકળી, કોપ્યો જાણે ફણીશ. ૪૮
સાંભળ મુરખા સંપ તું, આણે કેમ અભિમાન;
નિર્ધનિયો નર લોકમાં, કયાં પામ્યો સન્માન. ૪૯
ધનથી મન ગમતું મળે, સુખ સૌ ધનને સાથ;
સર્વ રહે સેવક થઈ, હોય દ્રવ્ય જો હાથ. ૫૦
થળ થાનક જળ ધન કરે, જળ થાનક થળ થાય;
ઉજડ વડા અરણ્યમાં, ધનથી શેહેર વસાય. ૫૧
વણકર ધનને વાસતે, આપે વસ્ત્ર અપાર;
ધનકારણુ સોનાર પણ, સરસ ઘડે શણગાર. ૫૨
પામર ઉચકે પાલખી, બેસે ધનિનાં બાળ;
હુકમ ચલાવે હામ ધરી, પૈસાથી મહિપાળ. ૫૩
સંપ કરીને શૂદ્ર જન, ઉપજાવે તરૂ થોક;
ભલાં ભલાં ફળ ભોગવે, લક્ષ્મિવાળા લોક. ૫૪
આજ પછી અભિમાનના, બોલીશ માં મુખ બોલ;
નહિ તો નિર્લજ તું થશે, તરણા સરખે તોલ. ૫૫

છપ્પા.

સંપ કહે શુણુ રમા, જનમ તારો હું જાણું,
વળી જાણે સૌ વિશ્વ, કેમ વિસ્તારી વખાણું;
પય ખારાની પુત્રી, ભયંકર વિષની ભગની,
વિષ કરતાં વિશેષ, ઉઠે સંભારે અગની;
વિષ પ્રાણુ હરે પોતે મરી, કરે એકને કલેશ છે,
તેં જીવતી રહીને જગતમાં, હિધા ઉજાડી દેશ છે. ૫૬
કૌરવ પાંડવ કૂળ, મૂળથી નાંખ્યાં મરડી,
રાવણુનું પણુ રાજ, ઝડપ તેં નાંખ્યું ઝરડી;
બહુ રાજાનાં રાજ, સંપ તજવાથી તૂટયાં,
સરસ હતા સુલતાન, સંપ ફીટે ઘર ફૂટયાં;
પરિપૂરણુ લક્ષ્મિ પામિને, સંપ વિના નહિ સુખી રહે,
નિજ ઘરમાં ઘણા કુસંપથી, મોટા પણુ મરવા ચહે. ૫૭

દોહરો.

હરના ઘરમાં હરઘડી, થતું હશે તોફાન;
સંપ ન દેખી શંકરે, કીધું હશે વિષપાન. ૫૮

છપ્પા.

ગિરિજા ગંગા સોક્ય, હશે હરરોજે લડતી,
ઇંદુ અગ્નિની જ્યોત, પરસ્પર નિશ્ચય નડતી;
વાઘ વૃષભને વેર, મોર મણીધરને મારે,
સિંહ હાથિનું શીર, તોડવા તુરત વિચારે;
શિવ સેવક દાનવ દેવ બહુ, મારામારી કરિ મરે,
ઘરમાં એવો કજિયો ઘણો, સહન થયો નહિ શંકરે. ૫૯
સપ્ત ધાતુમય સરસ, શૈલ કૈલાશ વસે હર;
ધનપતિ ધાર્યો મિત્ર, કરે આશા કિંનર નર;
લંકા સરખાં લાખ, દાસને બખશિશ દે છે,
ગરૂઓ પુત્ર ગણેશ, રિદ્ધિ જેથી જન લે છે;
પણુ એ બૈયર ચડબડ કરે, પલંગ ત્યાં કુણુ પાથરે.
શિવશયન કરે સમશાનમાં, ભીખ માગિ ભોજન કરે. ૬૦

દોહરો.

તન રોગી શિર શત્રુતા, જર આવે ને જાય;
પણુ જો સંપ કુટુંબમાં, શીતળ રહે સદાય ૬૧

છપ્પો.

જુઓ ઇંદુને અંગ, રોગ ક્ષય લાગિ રહે છે,
રાહુ સમો શિર શત્રુ, વાર ઘણિ ઘેરી લે છે;
કાળું લાગ્યું કલંક, વિર્હણી ગાળો આલે,
ચોથ તિથીમાં લોક, ચક્ષુ આડાં કરિ ચાલે;
વળિ તેજ પ્રતાપ વધે ઘટે, કલેશ કદી નવ મન કરે,
જોઈ સંપ કુટુંબ નક્ષત્રપતિ, સદા શિતળ થૈને ફરે. ૬૨

દોહરા.

સંપ વિના સુખિ હોય જન, સૌ પૂરે જો સાખ;
તો પરિપૂરણુ પેટ ભરિ, રમા ગરવ તું રાખ. ૬૩
જગમાં બહુ જન ધન વિના, સંપ થકી સુખવંત;
સાખ પુરે સંસારમાં, એની લોક અનંત. ૬૪
તો તારૂં અભિમાન તજી, રહેજે શરમ સમેત;
વગર વિચાર્યું બોલતાં, ફોગટ થઈશ ફજેત. ૬૫
સાખ ન પૂરે સર્વ તો, બહુ બકવે શું થાય;
આપ બડાઇ આપ મુખ, ગંડક લોકો ગાય. ૬૬

ચોપાઈ.

કર બકવા તું સંપ કુપાત્ર, મુજ આગળ તું છે કુણુમાત્ર;
વસું વિષ્ણુને અરધે અંગ, નહિ લવવા લાયક તુજ સંગ.
અતિજનમાંપામ્યોઅપમાન, સમજ્યોનહીંનઆવીસાન;
કાઢયો રાવણે પકડી કેશ, દુરજોધને તજાવ્યો દેશ. ૬૭

જાદવના કુળમાં પણ જઇ, નાઠો અંતે નિર્લજ થઇ;
રહિ ન શક્યો જ્યાં મારૂં રાજ, નિર્લજ તને ન આવે લાજ.
જે જગમાં જન તારા હોય, તે મુજ સેવક તુલ્ય ન કોય;
તેનો કર તું ચિત્ત વિચાર, એ પછી અદકો કર ઉચ્ચાર. ૬૯
જો ધનવંત સભામાં જાય, સકળ સભાસદ ઉભા થાય;
આપે વળી ઉત્તમ આસન, નહિ સન્માન લહે નિર્ધન. ૭૦
ધનિનાં બાળક નહાનાં વરે, નિર્ધનનાં કુંવારાં ફરે;
સૌકો સગા સધનના હોય, નિર્ધનિયાનું ન થશે કોય. ૭૧
વસે શ્રીમંત હવેલી કરી, નિર્ધનની દીસે છાપરી;
સરે સિપારસ રાજદ્વાર, ગાંઠે જેને ગરથ અપાર. ૭૨
નિવડે ધનવંતાનો ન્યાય, જન નિરધનિયો માર્યો જાય;
લક્ષ્મિ વિના શ્રીવિષ્ણુ જેહ, સમર્થ રહિ શકે નહિ તેહ. ૭૩

દોહરો.

સંપ કહે તે સર્વ તુજ, ફંદનિ વાતો ફોક;
સંપ વિના શ્રી વિષ્ણુ પણ, સદાય પામે શોક. ૭૪

છપ્પા.

સંપ વિના ગોલોક, શોક રાધા વિરજાનો.
સંપ વિના સંતાપ, રૂકમણી સત્યભામાનો;
સંપ વિના શ્રી રામ, વસ્યા સીતા લઇ વનમાં,
સંપ વિના મૃગ મારિ, ખોઇ સીતા ખળ જનમાં;
મહા સમર્થ તે પણ સંપ વિણ, લહે દુઃખ લક્ષ્મીપતિ,
એવાને આંસું આવિયાં, કહો મનુષની કુણ ગતિ. ૭૫
કૌશળદેશ નરેશ, જગત દશરથ જાણે,
સહિત રામ સુત ચાર, વડા કવિ વિવિધ વખાણે;
લક્ષ્મી મળી અલક્ષ, ભલા જન કિરતી ભાખે,
કેકે ને કૌશલા, રાણિયો સંપ ન રાખે;
નૃપ મોત વિના મૃત્યુક થયું, સંપ વિના સુત વન ગયા,
વળિ જગમાં જુઓ વિચારિને, સંપતજી સુખિકો થયા. ૭૬

દોહરો.

સંપ શુણુ કમળા કહે, તજ અભિમાન અભંગ;
સ્વતંત્ર સુખ જન જે ચહે, તજે તુરત તુજ સંગ. ૭૭

છપ્પા.

કિસકંદાપુરિ ભૂપ વાળિ સુગ્રિવ બે વાનર,
સેવ્યો જ્યાં લગિ સંપ, સૂખ પામ્યા ન સ્વતંતર;
કાપી સંપનું નાક, તજ્યો સુગ્રિવને જ્યારે,
રાખ્યું સ્વતંત્ર રાજ, વાળિ સુખિ વસિયો ત્યારે;
સુગ્રીવ વાળિને મારી વળી, નિષકંટક સુખ અનુસરે,
નર ચહે પદવિ પૃથિનાથની, સંપ રાખીને શું કરે. ૭૮
જો લંકાપુરિનાથ, રાય રાવણ જગ જાણે,
કુંભકરણ ભડ ભ્રાત, વિભિષણ બિજો વખાણે;
સેવ્યો એકે સંપ, મુઓ તે રાવણ સાથે,
તજ્યો વિભીષણ સંપ, છત્ર માંડયું નિજ માથે;
જે તજે સંપ તે નૃપ બને, ન તજે નોકર થઇ ફરે,
નર ચહે પદવિ પૃથિનાથની, સંપ રાખીને શું કરે. ૮૦

દોહરા.

સ્વાદ હશે જો સંપમાં, હરડે જેવી હોય;
કરશે ગુણ કોઇ અવસરે, કહે તુરત નહિ કોય. ૮૧
ધનનો સ્વાદ સરસ ઘણો, સાકરને અનુસાર;
મીઠી લાગે મૂખમાં, લઇ ચાખતાં લગાર. ૮૨
સંપ કહે સાકર વિષે, કુસંપ ગંધક તેલ;
મળતાં કાળો કોયલો, નિરખ્યો નકી બનેલ ૮૩

છપ્પા.

સંવત તેર ત્રેપન, સાલ વિક્રમની જ્યારે,
દિલ્લિ અલાઉદ્દીન, તખતપર બેઠો ત્યારે;
મંત્રી મલેકજેમ, રાજ્ય લેવા રૂચિ જોડી,
વિખ દઇ માર્યો શાહ, શાહજાદા ચક્ ફોડી;
પણ એક માસ દિન પંચ સુખ, ભોગવી બુરી રીતે મુઓ.
તજી સંપ નહી સુખ ઉપજે, જરૂર વિચારી જુઓ. ૮૪
દિલ્લિ આદિક દેશ, થયા જગમાં નૃપ જે જે,
સેવ્યો નહિ જો સંપ, મુઆ વણમોતે તે તે;
કોઇને કુંવરે હણ્યો, હણ્યો કોઇને નિજ ભ્રાતે,
કોઈ પ્રધાને હણ્યો, હણ્યો કોઇને પિતુમાતે;
શુભ રીતે સંપ ન સેવતાં રાજા રંક પિડાય છે,
ધનથી સુખકો નથિ ધારતું, સંપ થકી સુખ થાય છે. ૮૫

દોહરા.

નારદ ને પર્વત રૂષી, મતિવંતા બે મિત્ર;
કન્યા કાજ કુસંપથી, આપ થયા અપવિત્ર. ૮૬
થતો સ્વયંવર સાંભળી, ઉર ધરીને અભિલાષ;
એક બિજાથી અણુછતા, પહોંચ્યા વિષ્ણુ પાસ ૮૭
જૈ નારદ જગદીશને, ભણે શુણો જગભૂપ;
સમે સ્વયંવરને વધે, રૂડું મારૂં રૂપ. ૮૮
પર્વત રૂષિનું ત્યાં પ્રગટ, મુખ મર્કટનું થાય;
વનિતા તેને નવ વરે, પર્વત પાછો જાય. ૮૯

'તથાસ્તુ' બોલ્યા ત્યાં હરિ, નારદ ગયા નૃલોક;
પર્વતરૂપિ આવ્યા પછી, ફજેત થાવા કોક. ૯૦

કર જોડી હરિને કહે, દો મુજને વરદાન;
કાયાની કાંતી વધે, સૂરજ કોટિ સમાન. ૯૧

નારદનું તો ત્યાં નકી, મર્કટ સમ મુખ થાય;
'તથાસ્તુ' બોલ્યા તે શુણી, રાજી થયા મુનિરાય. ૯૨

મંડપમાં મુની બે ગયા, સંપ તજી ચહી સૂખ;
સુંદર રૂપ શરીરનાં, મર્કટ જેવાં મૂખ. ૯૩

ભય પામી બહુ ભાળતાં, કન્યા તો તે કાળ;
પાછી નાઠી પદમણી, વદન દેખી વિકરાળ. ૯૪

તે તો ત્રીજાને વરી, રૂષિ બે ગયા નિરાશ;
કુસંપ કીધે નવ સરી, એકે જણુની આશ. ૯૫

એમજ જન આ દેશના, ગુણ પોતાના ગાય;
અવગુણ અન્યોઅન્ય કહી, બે મર્કટ મુખ થાય. ૯૬

ચોપાઈ.

નિર્ધનએક હતો નરનિત્ય,વન વિચર્યો સુત નારી સહીત;
ધરિ તપ બેઠાંરાખી ધ્યાન, દેવે પછી દીધાં વરદાન. ૯૭

ઉમર માંહિ એકેકિજવાર, ઇચ્છા ધરી કરજો ઉચ્ચાર;
ઇચ્છાપૂરણકરીશએજ,અધિકનઆપું કરશો અવેજ.૯૮

પ્રસન્ન થઇ પાછાં જ્યાં જાય, રસ્તામાં દીઠો કોઇ રાય;
તેની રાણી થવા તતખેવ, દીલમાં ચીંયે સમર્યા દેવ. ૯૯

રમા બરોબર પ્રગટ્યું રૂપ, ભાળીને લોભાણો ભૂપ;
ધણિયે મનમાં ક્રોધજધર્યો,ઇચ્છા કરી એવુંઉચર્યો. ૧૦૦

રંડા રીંછડી રૂપે થાય, તતક્ષણ તેમ થયું પળમાંય;
પછીરહીપુત્રપતીનીપાસ,અંતરમાંત્રણુથયા ઉદાસ.૧૦૧

પછી કીધી પુત્રે ઇચ્છાય, પ્રથમ હતી તેવી તે થાય;
સંપૂરણ કદી દેવ પ્રસન્ન,સંપવિના નહિ સુખસંપન્ન.૧૦૨

વળી કહું વાત અલૌકિક એક,સાંભળી કરજે શેઠ વિવેક;
વાડવએકગયો શિવપાસ,પ્રીતે પુજ્યાશ્રાવણમાસ. ૧૦૩

દેવ કહે માગો વરદાન, બ્રાહ્મણ બોલ્યો ધરીને ધ્યાન;
જે ટાણે હું ચિંતવુંજેહ, તુરત મળે મુજ વસ્તુ તેહ.૧૦૪

ત્રિનયનકહેજાતેમજથાય,પણોહરખીદ્વિજ ઘરભણીજાય;
સ્મરતાં વસ્તુ જડેસાક્ષાત,ભેદજ જાણ્યો તેને ભ્રાત.૧૦૫

તેપણ ગયો ત્રિલોચનસ્થાન, પૂજી શિવ પામ્યો વરદાન;
મારો વિર માગે જેપેર,બમણુંતેથી મળે મુજ ઘેર. ૧૦૬

દીધું એજ વચન મહાદેવ, તે પછિ ઘેર ગયો તતખેવ;
મોટે માગ્યા સાત જ માળ,આને ચૌદ થયા તે કાળ. ૧૦૭

મોટે માગી પંદર ગાય, આને એથી બમણી થાય;
હય હાથી પાલખી પલંગ, સાંપડીયાં બે જણુને સંગ. ૧૦૮

સંપવિના ઇરષા ચઇ ઊર, દેખી દાઝ્યું દીલ જરૂર;
મોટોકહેમારૂંઘરઆજ, અરધોઅરધબળોમહારાજ. ૧૦૯

તેનું અરધ બળ્યું તતકાળ, આના બળ્યા સમૂળામાળ;
મોટો કહે મુજ ઘરનાં જન, સૌનું ફુટે એક લોચન. ૧૧૦

તેની આંખ એકેકી જાય, આનાં સઘળાં અંધાં થાય;
હવે વિચારો એના હાલ, લક્ષ્મીમાં શો મોટો માલ. ૧૧૧

દોહરા.

સાંભળિ મનમાં શેઠને, સંપથી થયો સનેહ;
લક્ષ્મી જોઇ લાજી ઘણી, ઉચરી અવસર એહ. ૧૧૨
સાંભળ નિર્ધન શાહ તું, સો વાતે એક વાત;
ભાસે તુજને જે ભલું, તે તું લે સાક્ષાત. ૧૧૩
શા માટે તું શેઠિયા, વસ્યો આવી વનવાસ;
કીધું તપ શા કારણે, શું માગ્યું શિવ પાસ. ૧૧૪

છપ્પો.

પાણીની જો પ્યાસ, દૂધથી કયમ દુઃખ ભાગે,
હોય અન્નની ભૂખ, મૂખ મોતી કયમ માગે;
સુધરે લુણથી શાક, માંહિ સાકર શું કરવી,
આગથિ પાકે અન્ન, ફુલમાળા કયમ ધરવી;
કહે કમળા નિર્ધનશાહ શુણ, જેનું કામ તે જે કરે,
તેં કીધું તપ ધન કારણે, સંપવિણઇચ્છાશુંસરે.૧૧૫

સવૈયો.

મોર ચહે ઘનઘોર ઘટા, શશિતેજછટાવિણકિશુંસુખપામે,
દર્શન ચંદ્ર ચકોર ચહે, ઘનઘોર ઘટાથકિ તેજ વિરામે;
દીપક સંગ પતંગ ચહે,નહિ ગંગ તરંગથકી દુખ વામે,
નીરજ નીરથિ દૂર થઇ,નહિ ધીર ધરે કહિ ક્ષીરને ઠામે.૧૧૬

દોહરા.

વેઠયું દુખ તેં ધનવિના, એ ન વિસારિશ આપ;
જો ચૂકિશ આ અવસરે, પછી થાશે પરિતાપ. ૧૧૭

સાંભળિ નિર્ધનશાહની, કાયા ઉપજ્યો કંપ;
લક્ષ્મી લેવા લાગિયો, સજ થૈ બોલ્યો સંપ. ૧૧૮

વાત છેલિ તું વાણિયા, ઉર ધર ધરી ઉમંગ;
પછિ હું રસ્તે પરવરૂં, તું જા લેને સંગ. ૧૧૯

એક નગરિ ઉજ્જણપુરી, રાજા વિક્રમ રાજ;
નગરશેઠ નિમચંદજી, લાયક જેની લાજ. ૧૨૦

સુખ સંપત્તિ સુમાર નહિ, મહિમા બહુ જગમાંહિ;
હવેલિ ઘોડા હાથિયો, કસુર ન દીસે કાંહિ. ૧૨૧

વખત એક રજની વિષે, સુખસજ્યા મોઝાર;
પોઢ્યાં પિયુ ને પ્રેમદા, ઈંદ્ર શચી અનુસાર. ૧૨૨

પલંગ રૂડા રંગનો, કરેલ મેનાકાર;
શોભે ઘર સવાતણું, ભાગ્યતણો ભંડાર. ૧૨૩

કાચ જડ્યા કંચન વિષે, ઝગમગ ઝાકઝમાળ;
તારા સારા તુલ્ય ત્યાં, દીપે દીપકમાળ. ૧૨૪

શેઠ કહે શુણુ સુંદરી, પગ મારા પીડાય;
જો તું ચાંપે જોરથી, તો સુખ શાંતી થાય. ૧૨૫

કામનિ ક્રોધ કરી કહે, નહિ એ કામ કરાય;
શું સુખ તમથી સાંપડ્યું, પ્રિતે ચાંપું પાય. ૧૨૬

નથમાં મેં મણિ નિરખિયો, પટરાણીની પાસ;
ઉપજે જેથી અતિ ખુશી, પાવક વિના પ્રકાશ. ૧૨૭

તે લેવા તમને કહ્યું, હઠ કરિ વાર હજાર;
કહિ કહી થાકી કાનપર, લિધી ન વાત લગાર. ૧૨૮

માગી ચીજ મળે નહીં, નિષ્ફળ મોટું નામ;
શું કરૂં તારિ સાહિબી, કાંઇ મારે નથિ કામ. ૧૨૯

ચોપાઈ.

શેઠ કહે સાંભળ ધરિ સૂખ,મણિ જે દિન તેં માગ્યો મૂખ;
જગમાં શોધ્યું છું જતનથી,મણિએવોતોમળતોનથી. ૧૩૦

પૃથવીપતિની પત્ની પાશ,એ મણિની ક્યમ કરિયે આશ;
જો જાણું કોઇ એનીજોડ,કરું ખરિદઈ લાખ કરોડ.૧૩૧

ન મળે તેનો નહિ ઉપાય,ઠાલો હઠ લીધે શું થાય;
હઠ કરિયે નિજ કંથ હજુર,જેવી તેની શક્તિ જરૂર. ૧૩૨

કામનિ કહે ન મળે મણિ કેમ,જૂઠું કહિ સમજાવે જેમ;
જાણો હું ભોળી નહિ જાત,વરતું બધી કપટની વાત. ૧૩૩

જે નરનું પરસ્ત્રીમાં ચિત્ત, પરણી સંગ ન બાંધે પ્રીત;
એમાં આવી અનેક વાત,જનમદુઃખણી અનેકજાત. ૧૩૪

પૂર્વ જન્મનું પાપજ નડ્યું, પાનું તમ સાથે જે પડ્યું;
આપે જન્મ જનેતા જેહ,કર્મ ન આપે કોઇ પાનુંતેહ.૧૩૫

ભવ પૂરો સુખ દુખણી ભરું,કશી આશા તમથી ન કરું;
સ્વપને હું નહિ પામી સુખ,દૈવે મુજને દીધું દુઃખ. ૧૩૬

દોહરા.

મળિને મામા મામિયો, મળી મારાં મા બાપ;
ભાઇ અને ભોજાઇએ, પરણાવ્યું આ પાપ. ૧૩૭

મામા[1] મામી ભુમિમાં, પામ્યાં પાપે પાપ;
ભાભી પાપે પામિ ભે, ભે પામ્યાં મા બાપ. ૧૩૮

જેર[2] ખાશે તે જાણશે, શેર અટકશે અન્ન;
કહિ કન્યાનાં નહિ કરે, લખેશરીથિ લગન. ૧૩૯

શેઠ કહે શેઠાણિ તું, શા માટે ધર શોક;
મુખે જેટલા માગ તું, રૂપૈયા દઉં રોક. ૧૪૦

સદાય મારૂં શિયળવ્રત, પડે ન પડતાં પ્રાણ;
મેણું પરસ્ત્રીનું મને, બહુ સાલે જેમ બાણ. ૧૪૧

એવાં કેમ તું ઉચરે, વાલી વાંકાં વેણ;
રાતાં આવાં રીસથી, ન ઘટે કરવાં નેણ. ૧૪૨

સુખમાં વસિયે સંપથી, ભામની ને ભરથાર;
મધુરે વચને માગિયે, સંપતિને અનુસાર. ૧૪૩

નારી તું પ્યારી ઘણી, અરધું જેવું અંગ;
મિલકત સઘળી માહરી, આપું તને અભંગ.૧૪૪

તોપણ નિત્ય તું કરે, કારણ વિના કલેશ;
ચંદ્ર ન આવે ચપટીમાં, હઠ લે બાળ હમેશ.૧૪૫

આપણ થકી અભાગિયાં, દેખી તેનાં દુઃખ;
સંગ્રહિયે સંતોષ તો, સદાય ઉપજે સૂખ. ૧૪૬

પામ્યો નહિ જે પગરખાં, દુઃખ પોકારે મૂખ;
પણ બીજાને પગ વિના, દેખી વિસારે દુઃખ; ૧૪૭

તૃષ્ણા ઝાઝી તેજ જન, હઇડે બળે હમેશ;
તૃષ્ણાથી ત્રિભુવનધણી, લઇ ન શકે સુખ લેશ. ૧૪૮

ગુણિયલ વિક્રમ નૃપ ગયો, પડે પાંડવ દેશ;
ઈંદ્રપ્રસ્થ અવતોષિને, કરવા લાગ્યો કલેશ. ૧૪૯

પસ્તાવો બહુ પામિને, બોલ્યો મેલી લાજ;
આ દોલતની આગળે, રાંક તુલ્ય મુજ રાજ. ૧૫૦

દોષ કશો નહીં દૈવનો, નહીં મુજ ભલાં નસીબ;
ધરાવિ નામ ધરાપતિ, ગતિમાં રહ્યાં ગરીબ. ૧૫૧

ગરિબા પોતાની ગણી, અતી અંતર ધરી આશ;
સેવે વિર વૈતાળને, દીનપણે થઇ દાસ. ૧૫૨

---

૧. આ દોહરામાં એવો એકે અક્ષર નથી કે જે હોઠ એકઠા કર્યા વગર બોલી શકાય.

૨. આ દોહરામાં એકે એવો અક્ષર નથી કે જેનો ઉચ્ચાર કરતાં બે હોઠ અડકે. એને નિરોષ્ઠ કહે છે.

ચોપાઈ.

તે માટે રમા તજ રોષ, સુખ નહિ લેશ વિના સંતોષ;
સુખ પીયરનું તું સંભાર,શરિરે વસ્ત્ર ન મળતું સાર.૧૫૩
કરતી મજુરી જેવાં કામ, વળિ ઘડિયે ન મળે વિશ્રામ;
એથી તો સુખ અદકું આજ,કિંકર કરે હુકમથી કાજ.૧૫૪
ભામનિ શુણિ થઇ ક્રોધ ભરેલ,જ્યમ જળ રેડ્યુંતાતે તેલ;
મારાં દુર્બળ મા ને બાપ, એ મેણું મુજને ક્યમ આપ. ૧૫૫
કુવે પડું જીવ દઉં તતકાળ,વિખડાં વાટિ પીઉં વિકરાળ;
કુટે શાશ કરે પાખંડ, પાપણિ બોલે વચન પ્રચંડ. ૧૫૬
વળતી શેઠ વિચારે વાત, જુવતી મૂર્ખ જનાવર જાત;
સમજાવ્યોસમજેનહિન્યાય,મારવિનામારગનહિ થાય. ૧૫૭
ડર દેખી પશુ કરે વિચાર, પણ ન વિચારે નિરલજ નાર;
શિક્ષા કરી વળિ થાશે શોક, ક્રોધી મુજને કહેશે લોક. ૧૫૮
ધીરજ તે માટે મન ધરૂં, ચાર ઉપાય ચતુર થઇ કરૂં;
સામ દામ ને ભેદ ભણાય, પછિથી ચોથો દંડ ઉપાય. ૧૫૯

દોહરા.

સમજણ દેવી સામ તે, દેવી લાલચ દામ;
ભેદે ભય ઉપજાવવો, દંડ સજે સંગ્રામ. ૧૬૦
નારિ મારી વાત શુણ, સારી ધારી સ્નેહ;
મળવો ફરિ આ મુલકમાં, દુર્લભ મનુષા દેહ. ૧૬૧
આયુષ તો વળિ અલ્પ છે, ઘડિઘડિ ઘટતું થાય;
પછિ તે પળ નહિ પામિયે, જે પળ વીતી જાય.૧૬૨
માટે મોટું મન કરી, સદાય રહિયે શાંત;
કોઇ વખત કરિયે નહીં, કલેશ બુદ્ધિ કલપાંત.૧૬૩
એ રીતે અતિશય કર્યો, શેઠે સામ ઉપાય;
કાન ધરે નહિ કામની, શી રીતે સમજાય. ૧૬૪
મન માન્યાં આગળ મુક્યાં, ચરણા ચોળી ચીર;
સામું ન જુવે સુંદરી, જ્યમ વિતરાગી વીર. ૧૬૫
તાંતણિ છેક ન તાણ તું, તાણે તૂટી જાય;
સ્નેહ તુટે તો સાંધતાં, વચમાં ગાંઠ વળાય. ૧૬૬
તજશું જો તમને અમે, કરશો શું પછિ કાજ;
પસ્તાશો બહુ પ્રેમદા, માટે માનો આજ. ૧૬૭
એમ કહી અવળે મુખે, સુતો રાખી રીસ;
અંક ફર્યા જ્યમ એ ઘડી, ત્રેસઠના છત્રીશ. ૧૬૮
તોપણ રહિ નહિ તે વળી, બકવા કરતી બાળ;
શુણતાં દિલમાં શેઠને, ઝાઝી પ્રગટી ઝાળ. ૧૬૯
બહુ કહ્યું જે બોલ નહિ, ધરિ શકતો નથિ ધીર;
તોપણ મારે તાડણી, તિક્ષણ લાયક તીર. ૧૭૦
શેઠ ઉઠી સોટી લઇ, માર્યો પૂરણ માર;
બાળા તોપણ બોલતી, લે નહિ થાક લગાર ૧૭૧
પછી ઘરની પડોશના, આવ્યા લોક અધીક;
સૌ ઠપકો દે શેઠને, કામ ન કીધું ઠીક. ૧૭૨
દીલ સંભારી દૈવને, નર નાંખે નિશ્વાસ;
બેઠો આવી બારણે, અંતર થઇ ઉદાસ. ૧૭૩
મૃત્યુક માગે મુખથકી, પરમેશ્વરની પાસ;
સંપ વિના સંપત્તિપતિ, તજિ જિવતરની આશ. ૧૭૪

ચોપાઈ.

વળી ત્યાં કૌતકની વાત, નજરે ત્યાં નિરખી સાક્ષાત;
પરદેશી નર ને વળિ નાર, સુતાં ઓટલે શેઠ દુવાર. ૧૭૫
પિયુના પ્યારી ચાંપે પાય, હેતે વાત કરી હરખાય;
ઘરણીપ્રીત જણાવેઘણી, ધન્યજન્મમનધારે ધણી. ૧૭૬
સ્વામિ કહે સુંદરી શુણ આપ, બહુ ધનવંતો છે તુજ બાપ;
ત્યાંજઇનેસુખથીવસતુંય,દુખસુખથીદિનકાઢીશહુંય.૧૭૭
શામાટે દુખમાં મુજ સંગ, વસી વણસાડે તનનો રંગ;
હું પામીશસુખનાદાનનવા, તોતુજનેઆવિશતેડવા.૧૭૮
નારિ કહે શુણિયે હો નાથ, હું નહિ તજું તમારો સાથ;
ભોગવું સુખમાંઆવી ભાગ,દુખમાં કરૂંતમારોત્યાગ. ૧૭૯
પૂરી ઠરૂં પ્રભૂની ચોર, ક્યાં તે છુટું કર્મ કઠોર;
વસું વિજોગ દિનએટલા, જીવવું જગમાં દિનકેટલા.૧૮૦
સગપણ સત્ય ઘણામાં ઘણું, તેતો ધણિ ધણિયાણીતણું;
પિયરતણીપાલખીદુખકાર, સસરાનીશુળીસુખકાર.૧૮૧
એમ કરે વાતો ઘણી, જાણે એજ ઉજણનાં ધણી;
શુણિશુણિશેઠતુંઅંતરબળ્યું, સુખઆવુંસ્વપનેનહિમળ્યું.
અતિધિકધિકમારો અવતાર, સુખથીનહિ માંડ્યોસંસાર;
આ ધનમાં અંગારો પડો,હેપ્રભુ સંપ મને સાંપડો. ૧૮૩
જે સુખમાં આ બે જણ વસે, એ સુખ વિક્રમને નહિ હશે;
જીવતરધન્યએતુંજગમાંહી, એથીસુખનથીઅધિકું કાંહિ.

દુઃખી જીવતર વિશે.

છપ્પો.

રહે શરીરમાં રોગ, વ્યસન આવી કોઇ વળગ્યું,
થયો ન વિદ્યાભ્યાસ, કરજ છુટે નહિ અળગું;
વસે કુટુંબ કુસંપ, કલેશ કામની નહિ છાંડે,

પાપી પુત્ર કુપાત્ર, પુત્રી બાળાપણ રાંડે;
અહોનિશ વસવું ઉદ્યમવિના, ત્રૂંણા અધિક અપાર છે,
આ જગમાં એવા પુરૂષનું, જિવતર તે દુખકાર છે.૧૮૫

સુખી જીવતર વિશે.

રોગ રહિત તન રહે, અધિક વિદ્યા અભ્યાસી,
પાળે આજ્ઞા પુત્ર, સદા પરઆશ નિરાશી;
મધુર વાચ માનની, કરજ શિરપર નહિ કોડી,
ચિત્ત સદા સંતોષ, પ્રીત સજ્જન સંગ જોડી;
વળી દિવસ દિવસ વધતો દિસે, સંપ કુટંબી વર્ગમાં,
પછીતેથકીહુંનથીપ્રીછતો,સરસકાંઇસુખસ્વર્ગમાં. ૧૮૬

દોહરો.

સઘળાં સંકટ સાંખિયે, કાઢી કર્મનો વાંક;
ભૂંડી જેની ભારજા, એ દુઃખ આડો આંક. ૧૮૭

રાગ વેરાડી.

ભાઇઓ જેની ભારજા ભુંડીરે,તેને પીડ અંતર ઉંડી; ટેક.
લાજ તજીને લડાઈ કરે નિત્ય, ભાળવા લોક ભરાય;
સારા મનુષ્યના ઘરનું વગોણું, જોણું જગતને થાય. ભા.૧
જેમ બિલાડી ઉંદરને જુવે એમ, નાથ સામાં કરી નેણ;
પગથકી પ્રગટે માથા લગી એવાં, વાંકાં કાઢે વેણ. ભા. ૨
ચાર ઘડી પીયુ ચૌટે ટળે ત્યારે, સુખ બંનેને થાય;
ઘડિયે આવીને ઘેર બેસે ત્યારે, શેર લોહી સુકાય.ભા.૩
પંડિત શાસ્ત્ર ભણેલ પુરાણી, મોટી સભામાં મનાય;
માન તજી મુરખીના મોઢાના, તેજ તુંકારા ખાય. ભા.૪
પીયુ થકી તો ઘણીજ પોતાની, સમજણ જાણે સદાય;
દૈવ થાકે તો મનુષ્યના સુખની, શીખામણે શું થાય. ભા.૫
પહોર ચઢે દિન પોઢીને ઉઠે, ચોંપે લડાઇનો ચાલ;
જો લડનાર બીજું ન જડે તો, પસ્તાળે પોતાનાં બાળ. ભા. ૬
સ્નેહ કરી કદી સ્વામિની સાથે, બેશી ન બોલે વાત;
ધુમાડાની પેઠે ધુંધવતી રહે, રોષભરી દિનરાત. ભા. ૭
જેને વીતી હોય તે નર જાણે, આણે બિજા અહંકાર;
ડહાપણ કેરો કોઇ દુનીઆમાં, ગર્વ ન કરશો લગાર. ભા.૮

દોહરા.

પછી પરદેશી બોલિયો, ભાવ સહિત શુભ ભાત;
દોષ ઘણા નર દુષ્ટના, તે તું જાણુછ વાત. ૧૮૮
શેઠ કહે સાંભળ કહું, દુષ્ટ પુરૂષના દોષ;
તે મુજમાં તલ માત્ર નથી, રખે ધરે તું રોષ. ૧૮૯

રાગ વેરાડી.

કહું નર દુષ્ટની કહાણીરે, શુણો સો સ્નેહજ આણી; ટેક.
મોડું વેહેલું કામ સુધરે કે બગડે, માણસ માત્રની રીત;
પોતે કર્યું તેતો પાંશરૂં સમજે,નારીને મારે નિત્ય. કહુંનર.૧
સાસુ નણુંદ દેરાણી જેઠાણીના, સાચા જુઠા શુણી બોલ;
વાંક વિના વનિતાને તજે તો, તે નર ખરને તોલ.કહુંનર.૨
કાગડે ઘેર્યું ઘુડ ફરે તેમ, ગોરી સદા ગભરાય;
ઘરનાં કરે સૌ દ્વેષ ઘણેરો, તેથી જુદો નવ થાય. કહુંનર.૩
માનનિનું અપમાન કરે નિત્ય, ગાય નઠારી ગાળ;
તુચ્છ ગણી તિરસ્કાર કરે તો, તે નરનું મહો બાળ. કહુંનર.૪
સાસરિયાની સાથે લડી, કાઢે રાંડ ઉપર તે રીશ;
સારામનુષ્યની શિક્ષા ન માને,જેને રૂઠયા જગદીશ. કહુંનર.૫
સમજુનો ટંટો તુરત ટળે, કોઇ ઘરડું આવી કહે ઘેર;
ઊંધું કહે કે આડું જુએ તેનો, પાર આવે શી પેર. કહુંનર. ૬
સ્વામિ સાંભળતાં વાંક વિના આવી, કામનિને લડે કોય;
સમજાવીને સમાધાનકરેનહીં, હીજડાજેવો હોય.કહુંનર.૭
પોતેતો ખાય પિયે ઘણું સારૂં, ને વસ્ત્ર ધરે શુભ રીત;
નારિનેઆપે નિત્યનઠારૂંતો, કહો કેમ પ્રગટે પ્રીત. કહુંનર.૮
પીયરિયાં પટકૂળ ન પૂરે તો, સ્વામિ કરે સંતાપ;
સાચું કહું છું એ કંથસ્વરૂપે, પૂર્વ જનમનું પાપ. કહુંનર. ૯

દોહરા.

વળિ પરદેશી નર વદે, જીવમાં રાખી જંપ;
બહુ મીઠું જો બોલિયે, શાથી વણસે સંપ. ૧૯૦
વિનય થકી વશ થાય છે, રાજા ને વળિ રાંક;
કદી ન સૂઝે કોઇને, પણ પોતાનો વાંક. ૧૯૧
એમ કહ્યું એ અવસરે, ત્યાં નર એક નઠોર;
મિયાં નીસર્યો મારગે, ખરોજ ટંટાખોર. ૧૯૨
પરદેશી પ્રત્યે પછી, ભણે શેઠ ધરી ભાવ;
વાલપણા ને વિનયથી, લે આને બોલાવ. ૧૯૩
પછી તેણે ત્યાં પૂછિયું, સ્નેહે કરી સલામ:
સાહિબ ખુદનું નામ શું ? કયા તેરે હે કામ ? ૧૯૪

રૂચિરા છંદ.

સુત તેનો સાથે દેખીને, પૂછ્યું પુત્ર તુમારા હે ?
બહુજ રીસ કરી તે બોલ્યો, નહિ મેરા તો તેરા હે!
પુત્ર તમારા ને પરમેશ્વર, અધિકઅધિક આયુષ આલો,
મિયાંકહેજોમરજિ તુમારી, અબી ઇધરમારી ડાલો. ૧૯૫

સાલમપાક શિયાળે કરશો, થાશે પુષ્ટ સરસ ચેરા;
સુકા સુકા હમ લકડી હોગા, સાલે કયા લેતા તેરા?
માણુસ સાથે માણુસ બોલે, દોસ્તી કરે ન રહે મુંગા;
દોસ્તી તેરીજહાનમમેં ગઇ, અબ બોલે તો મારૂંગા.૧૯૬

દોહરા.

પરદેશી સમજ્યો પછી, કાજ કદણુ છે એક:
જેનો જન્મસ્વભાવ જે, ટળવો દુષ્કર તેહ. ૧૯૭

પછી તે પોતે શેઠ પણ, પ્રભુને કરી પ્રણામ;
લક્ષ્મી સાટે સંપને, જાચે આઠે જામ. ૧૯૮

સાંભળ નિર્ધનશાહ તું, અંતર ધરી ઉમંગ;
સંપ તજી સંપત્તિનો, સ્વપને ન કરીશ સંગ. ૧૯૯

પૂર્ણું તારૂં તપ પેખીને, ત્રુઠયા ત્રિલોચન રાજ;
તેં માગ્યું ધન તુચ્છ પણ, મને મોકલ્યો આજ.૨૦૦

શુણીને નિર્ધનશાહ મન, નિશ્ચય થયો નિશંક;
સમજ્યો મહિમા સંપનો, ગણી રમાને રંક. ૨૦૧

ભુજંગી છંદ.

પછી સ્નેહથી સંપનો હાથ ઝાલ્યો,
લઇ સંપ સંગે ઉમંગેથિ ચાલ્યો;
જઇ દૂરથી જોયું પાછું નિહાળી,
ધિમે ચાલતી આવતી લક્ષ્મિ ભાળી. ૨૦૨

પુછયું સંપને એજ કયાં ચાલિ જાશે,
કહે સંપ તે આવશે તુજ પાસે,
જઇ હું વસું જ્યાં ભલું સ્થાન જોઇ,
કરે વાસ લક્ષ્મી જુએ સર્વ કોઇ. ૨૦૩

પછી વેર તે મૂજ સાથે વધારે,
તજાવી મને સ્થાન પોતે પધારે;
કહું તૂજને આજથી એજ માટે,
કદી સંપ મેલીશ માં લક્ષ્મિ સાટે. ૨૦૪

સદા બોલજે સ્નેહથી સારિ વાણી,
વધે સંપ સંસારમાં જેથિ જાણી;
ક્ષમા રાખવી સાંખવી ભૂલ છોટી,
દયાથી વળી રાખવી દૃષ્ટિ મોટી. ૨૦૫

કદી ભ્રાત પુત્રો જુદા ભાગ માગે,
ભલે ભાગ લેતો નહીં સંપ ભાગે;
વસે એકઠા ને જુદાં દીલ જાણો,
નહીં સંપનું રૂપ એવું વખાણો. ૨૦૬

દિલે એકતા દૂર દેશે રહે છે,
કવિ સંપનું રૂપ તેને કહે છે;
કહું મૂળ કુસંપનું શણુ કાને,
જુદા વાદ તાણી જુદા ધર્મ માને. ૨૦૭

રહે દેશમાં એ થકી સંપ રૂઠયો,
તજો તેજ માટે વૃથા વાદ જૂઠો;
રૂદેમાં રૂચે તે તમે ધર્મ પાળો,
તજી દ્વેષ ટંટા બધા તુર્ત ટાળો. ૨૦૮

થશે એક ધર્મી હરી જો કરે તો,
ન થાશે મનુષ્યો મથીને મરે તો;
વડો કોઇ કુટુંબીમાં મુખ્ય થાપો,
વળી નાતમાં મુખ્યતા એમ આપો. ૨૦૯

પછી તેતણી નિત્ય મર્યાદ પાળો,
નહીં દેખશો તો દહાડો દુખાળો;
સમાધાનિ તે રાખશે સર્વ વાતે,
સદાકાળ તો પામશો સુખ સાતે. ૨૧૦

દોહરા.

એ શીખામણ ઉર ધરી, શુણીને નિર્ધનશાહ;
સંપ સહિત ઘર સંચર્યો, અલખત મળી અથાહ. ૨૧૧

સંપે સ્ત્રિના શરિરમાં, પૂરણ કર્યો પ્રવેશ;
અમૃત દૃષ્ટી ઉપજી, વ્યાપ્યો સ્નેહ વિશેષ. ૨૧૨

સુખ બહુ પામ્યાં સંપથી, વિસ્તરિ કીર્તિ વિશાળ;
પ્રસન્ન પરમેશ્વર થયા, દુખહર દીનદયાળ. ૨૧૩

સંપલક્ષ્મી સંવાદ આ, જે શુણશે નરનાર;
સંપ પ્રસન્ન થયા થકી, સુખ લેશે સંસાર. ૨૧૪

ઓગણિસેંને સાતને, ભાદરવે ભરપૂર;
પૂર્ણ કથા કહિ પૂનમે, અધિક હરખ ધરિ ઊર. ૨૧૫

વાસી શ્રી વઢવાણનો, પ્રભુને કરી પ્રણામ;
શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ સદા, દાખે દલપતરામ. ૨૧૬

ગરબી.

દેશમાં સંપ કરો સંપ કરો,
દીલે દેખી કુસંપથી ડરો રે; દેશમાં૦ ટેક.

હાંરે જે કોઇ સંપ તજીને સુખ માગે,
તેના સતેલા શત્રુ જાગે રે; દેશમાં૦ ૧

હાંરે તજી સંપ લડાલડી આવે,
તેમાં તુર્ત ત્રીજાને ફાવેરે; દેશમાં સંપ. ૨

હાંરે જે કોઇ વિધા જમીન સારૂ લડતા,
રાજ ખોઇને રહ્યા હવે રડતારે; દેશમાં સંપ૦ ૩

હાંરે હજી હઇડે વિચારી નહીં જોશો,
ખરેખાતે છે હાથમાં તે ખોશોરે; દેશમાં સંપ૦ ૪

હાંરે તમે ટંટા ધરમના ટાળો,
જેને પ્યારો લાગે તે ધર્મ પાળોરે; દેશમાં સંપ૦ ૫

હાંરે છળ દગા કપટ દો છોડી,
આખા દેશની થઇ આબરૂ થોડીરે; દેશમાં સંપ. ૬

હાંરે કરી સંપ કાંઇ હુનર હલાવો,
ફરી દેશની વખત ફેરવાવોરે; દેશમાં સંપ૦ ૭

હાંરે કોઇનું સારૂં દેખીને શીદ દાઝો,
તેને ખુડાડી મારવા ન ભાઝોરે; દેશમાં સંપ૦ ૮

હાંરે વાંચો દલપતરામની વાણી,
પક્ષપાતવિના સત્ય પ્રમાણીરે; દેશમાં સંપ૦ ૯

(સુરતની એંડ્રુસ લાઇબ્રેરીની સભામાં ઘણીવાર કવિતા સંભળાવવાથી ત્યાંના વિદ્વાનો તથા અમલદારોએ તા. ૧૯ મી આગષ્ટ સને ૧૮૫૧ ને રોજ મોટી સભા ભરીને માનપત્ર આપ્યું અને ફરમાશ કરી કે છેલીવારનું હવે એક સારા વિષય ઉપર કવિતાનું ભાષણ અમને સંભળાવવું જોઇએ. તે ઉપરથી સંપલક્ષ્મી સંવાદ રચીને સંભળાવ્યો હતો અને તે માનપત્ર સુરત સમાચારમાં છપાયું હતું.)

કેફ વિષે.

દોહરો.

કેફ કિરીટ[1] ધરે, કે ફકિરીધર ફોક;
નરકે રીકે મુખ પડે, નર કેફી કહે લોક. ૧

મનહર છંદ.

ભાંજો તજ ભાંજો તારાં ગાતરને ગાજનાર,
ભાંગ તજ ભાંગ તારૂં ભવન ભમાવશે;
માજમ નહિ રે એતો દુતી છે મહાજમની,
માજમ તો કદી તને મોતને મેળાવશે;
તાડીને લગાડી આગ, પાસેથી નસાડી મૂક,
તાડી તને કદી ઊંચા તાડથી પડાવશે;
મદિરાનો મેલ સંગ મદિરા તો મહા ભૂંડી,
મદિરા માણસપણું સઘળું મુકાવશે. ૨

દોહરો.

જે હોકાનો કાન છે, તે આગળ ધરિ મૂખ;
પૂછેછે પીનાર જન, સુખ આપીશ કે દૂખ. ૩

મનહર છંદ.

ઉલખામાં પાણી જુઓ ઉકળે છે જેમ જેમ,
તેમ તેમ પીનારના લોહીને ઉકાળે છે;
પાવકમાં ગાંજો કે ગડાકુ જેમ પ્રજળે છે,
તેમ તેમ પિનારનું કાળજું પ્રજાળે છે;
અધિક અધિક જેમ જેમ ધુમ્ર ઉછળે છે,
પિનારની અક્કલના કાંકરા ઉછાળે છે;
સુખ મળવાની વાતતણો ગુડ લઇ ખાજે,
ગુડ઼ ગુડ ઉચારી હોકો ઉત્તર એ વાળે છે. ૪

ગીતિ વૃત્ત.

માજમ મહાજમ જેવી, કરે અચેતન, હરે શરિર શુદ્ધિ;
માજમના જમનારા, બનશે મૂરખ ગુમાવિને બુદ્ધિ. ૫

ઇંદ્રવિજય છંદ.

પ્રશ્ન પુછયો નિજપ્રીતમને, એક જામનિમાં એક કામનીએ;
અક્કલ હીણુ બનેકે બને નહિ, જે સુખ માંહિ અફીણ લીએ,
કંથ કહે ઘટતી નથિ અક્કલ, કારણ હું કહું ધાર્ય હીએ,
કોઇ પ્રવીણ અફીણ પિયે નહિ, અકલ[1] હીણુ અફીણ પીએ.

દોહરો.

અફીણીઆના અંગના, નજરે નિરખો હાલ;
એ ઉપરથી જાણજો, અફીણમાં શો માલ. ૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

રામ ચડ્યા રણ રંગ વિષે ખળ રાવણને રણમાં રગદોળ્યો,
ક સતણો નિરવંશ કર્યો હરિ, ચાંચણની સમ ચાણુર[2] ચોળ્યો;
ભારથમાં પણ પારથ[3] ભૂપ, જુઓ દુરજોધનને રણ રોળ્યો,
કો રજપૂત જવા રણ કારણ, ક્યાંઇ કદાપિ કસુંબો ન ઘોળ્યો.૮

---

૧. કીરીટધર—મુગટ ધરનાર.

૧. જેનામાં અક્કલ ન હોય તેવાજ અફીણ પીએ છે માટે તેવાની અક્કલ ઘટેજ ક્યાંથી. જેમ કે નાગો લુટાય નહિ, તેમ.

૨. ચાણુર—કંસનો મલ.

૩. પારથ—અર્જુન.

દોહરા.

ચાહે જે ચૂંડલને, બુદ્ધિ નહિ બિલકુલ;
જો જરિયે મતિ હોય તો, દૂર કરે ચંડૂલ. ૯

દેશતણી પડતી દશા, સુઝે ન સવળી સાન;
તજશે ભાંગ અફીણ તો, પીશે બહુ મધુપાન. ૧૦

નિર્ભાગીને નાસતાં, વિપરિત સુઝે વિચાર;
ચૂલામાંથી ચાલિને, ઓલામાં પડનાર. ૧૧

જાદવાસ્થળીનું વર્ણન.

दोहरो.

केफ न करशो कोइ कदि, केफ क्लेशनुं मूळ;
जुओ केफ करि जादवे, कर्यूं निकंदन कूळ. १

ચોપાઈ.

પ્રથમ પ્રભુને કરૂં પ્રણામ, સુધરે જે થકી સઘળાં કામ;
કેફતણા અવગુણ તે કહું, સ્નેહ ધરી સાંભળજો સહુ. ૧

દોહરા.

પુરાણ શ્રીમદ ભાગવત, એકાદશમો સ્કંધ;
તેનો અધ્યા ત્રીશમો, સુણો સહિત આનંદ. ૨

જાદવ જાત્રાએ ગયા, પવિત્ર સ્થાન પ્રભાસ;
કેફ કરીને પરસ્પર, નિરમુલ કીધો નાશ. ૩

તે સાંભળી સઉ સજ્જનો, વળી વિચારો વાત;
સુપને સોબત કેફની, કદી ન કરશો ભ્રાત. ૪

કેફ થકી ઘર કૈકનાં, ઉડી ગયાં અપાર;
દેવ સરીખા દુખિ થયા, શી ગણતી સંસાર. ૫

ભાંગ અફિણ ગાંજો તજો, તજો મદીરા તાડિ;
પ્રગટ વસ્તુ પેશાબ જેમ, દેખો નજરે દાડી. ૬

ચોપાઈ.

નથી જગમાં કેફીની લાજ, કરિ વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ;
ભંગી અફીણી કેફી હોય, કન્યા તેને નવ દે કોય. ૭

સોબત કરતાં સઉ જન ડરે, રખે લોક નિંદા ઉચ્ચરે;
કદી વસ્તુ ચોરી લે કોય, કેફીને શિર ભ્રાંતિ હોય. ૮

ભલું મનુશ હોય કીરતીવંત, તુરત ન કોઇ વિશ્વાસ કરંત;
જે કોઇ કેફી વ્યસની થાય, પછી ઘણો મનમાં પસ્તાય. ૯

કેના ઉપર કાઢે રોષ, રોગતણો શિર દે છે દોષ;
હોય એકલો ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ૧૦

તે માટે સઉ ચેતો ચિત્ત, ન કરો એવા નરથી પ્રીત;
જે પરણી કેફીને નાર, તેના જીવતરને ધિક્કાર. ૧૧

કેફી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઉડી વળગશે આવી અંગ;
સાપ કેફ ને જળની રેલ, તેની સાથે ન કરો ખેલ. ૧૨

દોહરા.

ધનનો મનમાં મદ ધરી, કેફ ન કરશો કોય;
જાદવ કુળ થઇ જે ગતિ, સદા વિચારો સોય. ૧૩

કૃષ્ણ સરીખા કુલપતિ, જે રાજા અધિરાજ;
દેવપુરી સમ દ્વારિકાં, સુર વૈભવ સમ સાજ. ૧૪

છપન કોટિ વિસ્તાર નર, જગમાં કીધી જીત;
નરપતિ સઘળા આવિને, શીશ નમાવે નીત. ૧૫

ચોપાઈ.

સકળ હિંદુનાં રાજ્યસ્થાન, નહિ કોઇ દ્વારામતી સમાન;
શક કરનાર યુધિષ્ટિર કહ્યા, તેતો જેના સેવક થયા. ૧૬

શોભાપુરની શી કહું ભણી, કવિજન કોઇ શકયા નહિ ગણી;
મંદિર મેડી જરૂખાં માળ, સુવરણમય શોભીત વિશાળ. ૧૭

ઘન્યા ઘરોઘર આગળ બાગ, પક્ષી કરે કલોલ અથાગ;
નિત્ય પ્રતિ થાએ નાટારંભ, દેખી દેવદિલ થાય અચંભ. ૧૮

કાઢે દિન આનંદે રહી, દૈવતણો દિલમાં ડર નહીં;
ખાયપીયે ને કરે વિનોદ, મનમાં પૂરણ ધરે પ્રમોદ ૧૯

એક સમે સઉને થઇ આશ, તીર્થ નાવા જવું પ્રભાસ;
સ્ત્રી બાળક વૃધજન કહેવાય, શંખોદ્ધાર તારથ તે જાય.

એવો ઠીક કીધો ઠેરાવ, અંતરમાં ઉપજ્યો ઉચ્છાવ;
કૃષ્ણતણી આજ્ઞા તે લહી, શણગાર્યા ગજ ઘોડા તહીં. ૨૧

ઘુઘરિયાળા રથ છે ઘણા, બળદ ભલા ચીત્રેલા બણ્યા;
શોભિત મેના ને સુખપાલ, તેનો બન્યો અલૌકિક તાલ. ૨૨

હરિગીત છંદ.

બહુ ગડગડે નીશાન નોબત, ઘોર શબ્દ કરે ઘણો;
વળી ઢોલ ભેરી ભૂંગળો, સ્વર થાય શરણાઇ તણો. ૨૩

મરદંગ તાલ ઉપંગ ચંગ, ઉમંગથી વાગે જ્યાંહાં;
સારંગી વેણા વાંસળી, મંજીરા ખંજરીઓ ત્યાંહાં. ૨૪

નાચે સુરંભા નાયકા વળી, ગાયકા ગાવે ઘણા;
અગણિત દીસે અસવાર, ધરી હથિયાર કુળ જાદવતણા.

તરવાર ઢાલ કટાર બરછી, વજ્ર ગુપ્તી ને ગદા;
ત્રીશૂળને તીરકામઠાં, હળ મુશળ ફરશી લહી તદા. ૨૫

છંદ ભુજંગપ્રયાત.

લીધા સાથ સીસા ભર્યા મધ ભારી,
નથી જાણતા વંશ નિર્વંશકારી;
લીધા ધાતુ પ્યાલા પીવા કાજ પાસે,
જેહેમાં સહુ જાદવો ડુબી જાશે. ૨૭

તહાં હોત જો કોઇ પરહેજગારી,
તજાવત તે વસ્તુઓ કેફકારી;
ન બોલ્યાજ શ્રીકૃષ્ણ ચિત્તે વિચારી,
નહીં માનશે મૂર્ખ શિક્ષા અમારી. ૨૮

કઈતો હતા બાળ જોબન વેશે,
કઈતો હતા ઊગતે મુછ કેશે;
કઈ વર્ષ મધ્યેજ વિવા કરેલા,
હતા સૂખ સંસાર આશા ભરેલા. ૨૯

કઈ બેનના છે એકાએક ભાઈ,
કઈ એકલા માતુને સૂખદાઈ;
કોઇતો હતા પરણીના ખૂબ પ્યારા,
ન જાતા કદી દૂર નેત્રોથિ ન્યારા. ૩૦

જતા દૂર જાણી ભર્યા નેત્ર પાણી,
અતી આગ્રહેથી દિલે ધિર્જ આણી;
જાણ્યું તિર્થ જઇ આવશે કાલ પાસે,
નથી જાણતાં કેફથી જીવ જાશે. ૩૧

મહા મત્ત ઘોડે ચડ્યા જોધવંકા,
બડી નોબતે ત્યાં દિધા ઘાવ ડંકા;
ધરા ધમધમે શબ્દ સૃષ્ટી ન માયો,
ઉડી ધૂળ આકાશમાં સૂર્ય છાયો. ૩૨

ઘણા નાવમાં બેશીને પાર પોલ્યા,
લઈ સૈન્યનો સર્વ સામાન સોતા;
ગઈ ફોજ જ્યાંથી સરીતાને તીર,
અનીરે[1] કિધું નીર, નીરે અનીર. ૩૩

ફરકે ધ્વજા ને પતાકા જરીના,
હિયે દેખી હર્ખે કુટંબી હરીના;
પ્રભાસે જઇને દિધા શ્રેષ્ટ ડેરા,
ઉઠ્યા મનમાં મેઘ આનંદ કેરા. ૩૪

મહા વંશ વિસ્તારના ગર્વ વાળા,
વળી રાજ્ય વૃદ્ધિ સમૃદ્ધિ સુખાળા;
ઘણી પ્રીતની રીતનો શોખ જાણી,
ત્યહાં મધ પીવા મનોવૃત્તિ આણી. ૩૫

દોહરો.

સ્નેહનું લક્ષણ સમજીને, ધરિ અંતર અજ્ઞાન:
પ્રેમ કરીને પરસપર, પિવા ચલ્યા મધુપાન. ૩૬

પંડિતની મિત્રાચારીનો

છપ્પો.

પંડિત મિત્રો મળે, વદે મુખ મધુરી વાણી,
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગા જળ પાણી;
પછી સોપારી પાન, આપિ કૂશળતા પૂછે,
કહે પછી કરજોડિ, આગમન કારણ શું છે;
કરી જ્ઞાન વાત ચિત શાંત થૈ, સ્નેહ સહીત જૂદા પડે,
મન મગ્ન રહે મિત્રાઇમાં, પંડિતની પ્રીતી વડે. ૩૭

મૂર્ખની મિત્રાચારીનો

છપ્પો.

મૂરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે,
મારી પરસપર લાત, વાતમાં મશકરી ધરશે;
મિત્રાચારી મૂળ, કેફ પીશે ને પાશે,
ખેલી બાજી ખેલ, લડાલડી કરી ઘેર જાશે;
મુખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વારથ લગી સગાઈ છે,
કહિ જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે. ૩૮

ચોપાઈ.

જાદવનાં દુરભાગ્યો જાગ્યાં, કેફ પરસપર પીવા લાગ્યા;
કોઇને સારી ન આવી શુદ્ધિ, વિનાશકાળે વિપરિત બુદ્ધિ. ૩૯
શપથ પરસ્પર દેવા લાગી, પાય પિયે મધુપાન અભાગી;
નહિ જાણ્યા પરમેશ્વર સાખી, પીવામાં કાંઇ કસર ન રાખી.

સઉના દિવસ થયા છે ખોટા, રહ્યા ન બાકી નાના મોટા;
પાન કરી ગુલતાન થઇને, ગાન કીધું બહુ તાન લઇને.

પછી પરસ્પર વળગ્યા વાતે, આપ વખાણી ચડ્યા ઉદમાતે;
એક બીજાની મશકરી માંડી, છેવટ આવ્યું તોય ન છાંડી.

મૂળ હતું દારામતિ માંહી તે તતક્ષણ પાલોયું ત્યાંહી;
હાસ્યથી મૂળ હતું ઉપજેલું, અંતરમાંહિ અદર્શ રહેલું.

---

૧. એટલી બધી ફોજ હતી કે તેના ચાલવાથી નદી કોરી પડી ગઈ અને સુકી જમીનમાં કાદવ થયો.

લડાઈના મૂળનો છપ્પો.

હાસ્ય રૂપી જ્યાં હતા, એક અવસર એ દીશે,
જાદવ બાળક જઇ. કીધું અપમાન અતીશે;
નહીં છંડી છંછેડ, ક્રોધ ઋષિયે બહુ કીધો,
જશે તમારો વંશ, શાપ સરવેને દીધો;
જે જાદવનું જડમૂળ જશે, હાસ્યથિ નિશ્ચે લેખજો,
તે માટે શ્રોતા સહુ તમો, હાસ્ય દિશે નહિ દેખજો. ૪૪

ચોપાઈ.

હાંસી કરતાં હઠપર આવ્યા, લડવાની ઇચ્છા ઉર લાવ્યા;
એક કહે મુજમાં બળ ઝાઝું, બિજા કહે તુજ સાથે બાઝું.
ત્રિજો કહે તું ગધા તોલે, ચોથો મમ્મો ચચ્ચો બોલે;
પકડ્યા એક બીજાના કાનો, મંડ્યા ઉઠી મરદજુવાનો
કૈનાં કપડાં નાખ્યાં ફાડી, કૈને કુટ્યા આડા પાડી;
લઇ શસ્ત્રને લડવા લાગ્યા, નહીં શરમ લાવે થઇ નાગા
સુણજો શ્રોતા કેફની કાણી, કેવી સખાવત એ વખણાણી
લીધાં ધનુષને તીક્ષ્ણ તીરો, ભાલા લઇ મંડ્યા ભડવીરો
ગુરજ ગદાને ફેરવી ફરશી પથરાની વૃષ્ટી રહી વરશી;
હળ મૂશળ ને ભૂંગળ ભારી, પાડ્યા કૈને વજ્ર પ્રહારી.
જે શસ્ત્રે જગ વશ કરી લીધું, તેથી કુળ નિકંદન કીધું;
શત્રુ રૂધિર મદીરા થૈ આપે, વાળ્યું વેર એજ શર ચાપે

હરિગીત છંદ.

પ્રદ્યુમ્ન સાંબ શ્રી કૃષ્ણના, સુત સામ સામા તે લડે;
અક્રૂર સામા ભોજ છે, અનિરૂદ્ધ ને સાત્યકિ અડે. ૫૧
સુભદ્ર ને સંગ્રામજીત, વળિ સુરથ ને સુમિત્ર છે;
નર નિશઠ ઉલમુક સહસ્ત્રજીત, શતજીત નામ પવિત્ર છે.
દાશાર્હ વૃષ્ણી ભોજ અંધક, સાત્વતા મધુ અર્બુદા;
માથૂર કુકુરા શૂરસેના, વર્ગ એ જાણો જુદા. ૫૩
ભાઇ સગાને ભાઇ મારે, પુત્ર મારે બાપને;
ભાણેજને મામા વિદારે, પણ ન જાણે પાપને. ૫૪
સસરો હણે જામાતને, જામાત સસરાને હણે;
સાળો બનેવીને હણે, દુખ બેહેનનું દિલ નહિ ગણે. ૫૫
નહિ પક્ષપાત વિચાર, કરવા ઘાત ઇચ્છે છે ઘણા;
મદ અંધ થૈ નિરબંધ લાગ્યા, ધંધમાં ન રહી મણા. ૫૬
જે પ્રાણથી પ્યારા હતા, તેને હણ્યા બે ભાનમાં;
નિજ પુત્રના પણ પ્રાણ હણતાં, ધારિ વાત ન ધ્યાનમાં.૫૭
રથ હાથિ ઘોડા ભાગિ તોડ્યા, સારથી નહિ સટકિયા;
નાસતા નાના બાળને, પગ ઝાલી ભૂતળ પટકિયા. ૫૮
જેમ વાંસ વનમાં આગ્ય ઉઠે, એમ રૂઠે અંતરે;
મધુપાનથી તન ભાન ભૂલ્યા, ચિત થયાં પરતંતરે. ૫૯
કામઠાં તૂટે તીર ખૂટે, દાંત ચુંટે હાથિના;
રથ કાષ્ટ ધારે ને પ્રહારે, પ્રાણ લે નિજ સાથના. ૬૦
શ્રી કૃષ્ણ વારે બહુ પુકારે, કોણ ધારે કાન ત્યાં;
નહિ બચ્યા નોકર ચાકરો, એવું ઉઠ્યું તોફાન ત્યાં. ૬૧
બળભદ્ર સામા બળ કરી, મદમત્ત ચાલ્યા મારવા;
આવતા દેખી એહને, હલધર ઉઠ્યા સંહારવા. ૬૨
જે બીજ મદિરા રોપિયું, તે વેલ્ય ઉગી લોહિની;
ધડ શીશ જુદાં ફળ થયાં, ચાલી નહીં મતિ કોઇની. ૬૩

ભુજંગી છંદ.

પડ્યા તર્ફડે ભૂતલે કૈંક શૂરા,
થયા કૈંક પૂરા રહ્યા કે અધૂરા;
સુતા નિત્ય જે પુષ્પ સજ્જા બિછાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૪
જેઓ નેત્રથી નારિનાં રૂપ જોતા,
બહુ પ્રીત દેખાડીને ચિત્ત પ્રોતા;
તેઓ નેત્રને તો ગયા કાગ ખાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૫
જેઓ હાથમાં હેમ પોંચા બિરાજે,
ભલા બાજુ બાંધી છબીવંત છાજે;
ઉડ્યા બાજ આકાશ તે હાથ સાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૬
જેઓ મૂખમાં નિત્ય તંબોલ ખાતા,
ભલાં તાન લૈ ગાનમાં ખ્યાલ ગાતા;
તેઓ મૂખમાં ધૂળ્ય ઉડી ભરાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૭
ખમાજી ખમાજી છડીદાર કેતા,
સદા પાસ સેવા વિષે દાસ રેતા;
કિધાં રાજ્ય નિષ્કંટ શત્રૂ નસાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૮
જેઓ વંશ વિસ્તારનો ગર્વ ધર્તા,
નહીં દૈવથી દીલમાં લેશ ડર્તા;
નહીં અગ્નિ દેવા રહ્યું કોઇ ત્યાંઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સૂખ ભાઈ. ૬૯

આખા દેશ મધ્યે હાહાકાર વાગ્યો,
સુણી સર્વને અંતરે શોક જાગ્યો;
કેવી જાદવોની થઇ મૂરખાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સુખ ભાઈ. ૭૦

કેવા સંપિને સર્વ તીર્થે ગયાતા,
કેવા ઘેરથી હર્ષવંતા થયાતા;
રહી હામ હઇયાની હઇયે સમાઈ,
સુણો કેફ કીધાતણાં સુખ ભાઈ. ૭૧

દોહરો.

માંહો માંહિ લડી મુવા, કરમ હિણા થઇ ક્રોધિ;
બળદેવે બાકી હણ્યા, શૂર સરવને શોધિ. ૭૨

હરિગીત.

સર્વને શોધી મારિને, બળદેવે દેહ તજ્યો જ્યાંહાં;
શ્રીકૃષ્ણ થૈ ઉદાસ, પીંપલ પાસ જૈ સુતા ત્યાંહાં. ૭૩
એવે સમે એક પારધી, આવ્યો અચાનક જેટલે;
મૃગ જાણી માર્યો તીર, ત્યાગી કૃષ્ણ કાયા તેટલે. ૭૪
છાનો બચ્યો એક સારથી, તે આવી પાસ ઉભો રહ્યો;
તે સાથ કૃષ્ણે અંતકાળે, ઘેર સંદેશો કહ્યો. ૭૫
મધુપાનથી જે હાણ્ય થૈ, અરજૂનને દેજે કહી;
પરિવાર લઇ આગરે જાજે, દ્વારિકાં રહેશો નહીં. ૭૬

દોહરા.

કૃષ્ણ કહે સુત સાંભળો, મધુમાં મોટું પાપ;
જેથી જાદવકુળ મુઊં, માટે દોષ અમાપ. ૭૭
જે મદિરા મુખમાં લહે, તે નહિ હિંદુ હોય;
મહા નેષ્ટ ગોમાંસથી,[1] સમજો મનમાં સોય. ૭૮
જુઠી પુરે શાહેદી, કરે ચોરિ વ્યભિચાર;
પુની પ્રાયશ્ચિત કરી, વસે હિંદુ મોઝાર. ૭૯
પણ મદિરા પીનાર નર, શુદ્ધ કદી નહીં થાય;
શીસું [2]ઉકાળી પિયે, તો તેનું અઘ જાય. ૮૦
ઓષડ મદિરા જુક્ત જે, જેથી જીવ બચાવ;
તોપણ સ્પર્શે તેહનો, ન કરો ધારી ભાવ. ૮૧
સુકા ચર્મ ઉપર પડે, તિલભર છાંટો તેહ;
એ પશુ નિશ્ચે નરકમાં, પોહોંચે અવસર એહ. ૮૨
જપ તપ વ્રત બહુ દિન કરે, કરે તિરથ બહુ દાન;
પુન્ય બળે તે પલકમાં, પિયે મદિરા પાન. ૮૩
દેવ નહિ પૂજા લહે, ગ્રહ ન લહે બલિદાન;
પૂર્વજ શ્રાદ્ધ ન સંગ્રહે, જો પિયે મધુપાન. ૮૪
મધુ પીનારો પતિત છે, માનુશ મ્રતક સમાન;
બાપની મિલકતમાં થકી, ભાગ ન યોગ્ય નિદાન. ૮૫
બ્રાહ્મણ જો મદિરા પિયે, ઉઠે વેદ અધિકાર;
રાક્ષસ રૂપે જાણિને, તુરત કરો તિરસ્કાર. ૮૬
પાણિ પિયે ચાંડાળનું, શુદ્ધ કદાપિ થાય;
પણ મદિરા પીનારનું, પાપ કદી નહીં જાય. ૮૭
જો ચાંડાળ ન મધુ પિયે, પિયે વિપ્ર મધુપાન;
ઉત્તમ એ ચાંડાળ છે, ભાખે શ્રી ભગવાન. ૮૮

ચોપાઈ.

કેફતણા અવગુણ બહુ કીધા, સારથિયે સઘળા સુણી લીધા;
કૃષ્ણ ગયા વૈકુંઠે જાણી, સારથી શક્યો ન ધીરજ આણી.૮૯
પડ્યો પૃથ્વિમાં મુરછા પામી, ખેદ થવામાં નહીં રહી ખામી;
કરી પોકારને રડવા લાગ્યો, કોઇ આંસુ લોનાર ન જાગ્યો.૯૦
શુદ્ધિ આવ્યે ઉઠીને ચાલ્યો, દ્વારામતિનો મારગ ઝાલ્યો;
નાવે બેશી ઉતર્યો પારે, કરવા લાગ્યો વિચાર ત્યારે. ૯૧
જાવું પુરમાં શું મુખ લૈને, સઉને સમજાવીશ શું કહીને;
સઘળી વાતો કહેવી પડશે, એ કહેતાં કેમ જીભ ઉપડશે. ૯૨
એમ કરતો પુર દ્વારે આવ્યો, દરવાને દેખી બોલાવ્યો;
બોલિ શક્યોનહિમુખથીવાણી,આંસુપ્રવાહે આંખભરાણી.૯૩
દોરિ ગયા જન મળિ દરબારે, પરિજન મળ્યાં પૂછવા ત્યારે;
વસુદેવ ને દેવકિ આવ્યાં, ઉગ્રસેનને સાથે લાવ્યાં. ૯૪
અરજુન આવી ઉભા સામા, રૂકમણી આદિક સઘળી રામા;
કહે ભાઇ સાજું માંદું કોએ, છપન કોટિ જાદવમાં હોયે. ૯૫
બહુ નાકામાંથી ડુબિ કોઈ, કેમ આવ્યો તું ધીરજ ખોઈ;
સુણી સારથી ઉચરવા લાગે, અક્ષરશુધ બોલાય ન આગે. ૯૬
રૂદન કરે લાંબો સ્વર તાણી, સુણી આવી સઉ જાદવ રાણી;
એક જણી તો એમ વિચારે, કાં તો ચક્ર ફર્યું શિર મારે.૯૭
નિજપતિ સંકટ સમજેબીજી, તનુજ વિનાશ વિચારે ત્રીજી;
રામકૃષ્ણદુ:ખદેવકીજાણે, એઅનુમાન કરી દુઃખ આણે. ૯૮

[1] यःशतं त्वोगोवधंकरोतिसमहापातकी स्यात्सुरापानं सकृत्कृत्वातिमिताक्षरायां.
અર્થ–૧૦૦ ગૌહત્યા કરે અથવા એકવાર દારૂ પીએ તે પાપ બરાબર છે, એવું મિતાક્ષરામાં લખ્યું છે.

[2] મનુઃ॥सुरांपीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत्

ફરિફરિ પુછે ધીરજ આપી, તે નહિ બોલી શક્યો તથાપિ;
હાય રામ હા કૃષ્ણ પુકારી, રૂદન કીધેથી સમજી નારી. ૯૯

મરણ થયું એમ પુછયું જ્યારે, મુખ નીચું કરિ હા કહિ ત્યારે;
રામ કૃષ્ણનું મૃત્યુ જાણી, હાહાકાર થઈ પુરવાણી. ૧૦૦

ઘર ઘર શોક થયો અતિભારી, રૂવે ઘણાં બાળક નરનારી;
શુણતાં તુરતપડ્યા કેઇધરણી, વાતલખાઇ શકે નહિ વરણી૧૦૧

દોહરા.

વરણવી વાત બને નહીં, જાણે સઉ જેનાર;
રાંધી રહી રસોઇઓ, ઉપજ્યો શોક અપાર. ૧૦૨

રૂકમણી આદિક રાણીનો, વચન વિલાપ પ્રકાર;
કોણ સુણીને નહિ કરે, મદીરાને ધિક્કાર. ૧૦૩

રૂદન કરે બહુ રેવતી, હાય હાય કહિ મૂખ;
કંપે નહિ દિલ કેહનું, દેખી તેહનું દુઃખ. ૧૦૪

સારથિએ તે સરવની, ભેદન કરવા ભ્રાંત;
જે રીતે જાદવ મુવા, વરણવિયું વૃત્તાંત. ૧૦૫

શોકાતુર સરવે થયાં, દુઃખનો વાર ન પાર;
કેઈ વરતુન કર્યો, શિર ધુણિ ધુણિ ધિક્કાર. ૧૦૬

મદિરા ભાંગ્ય અફીણ પિયે, ગાંજાખોર ગમાર;
તે નરને ધિક્કાર છે, ધિક તેની જણનાર. ૧૦૭

પછી સૌના મનમાં વસ્યું, કરો પ્રભાસ પ્રયાણ;
પ્રીતમનાં મુખ પેખીને, ત્યાં જઇ તજીએ પ્રાણ. ૧૦૮

પ્રભાસ જૈ પોહોંચ્યાં સઉ, રણથલ જોઇ વિકરાળ;
દેવકી ને વસુદેવજી, તજ્યા પ્રાણ તતકાળ. ૧૦૯

ગીધ બાજ ને કાગડા, બગલાં મુડદાં ખાય;
જોઈ જોઇ જાદવ રાણિયો, બહુ મુર્છાંગત થાય. ૧૧૦

કુટે નામ લે કેહતું, શાપે કેપી સંગ;
જોણે ભોગ વિલાસનો, કિધો અચાનક ભંગ. ૧૧૧

નિજ પ્રીતમનાં નારીઓ, નિરખિ મનોહર મુખ;
ખૂબ રૂવે ખોળે લઈ, અનહદ ઉપજ્યું દુઃખ. ૧૧૨

સ્વામી હું સમજી નહીં, પીને ખોશો પ્રાણ;
ઘોડે ચડીઆ જે ઘડી, બાંધિ ધનુષ ને બાણ. ૧૧૩

નિરખે હતી હું નાથજી, શત્રુ ન જાણતી શીશ;
મદિરા વેરણ માહરી, રહી હતી કેઇ દીશ. ૧૧૪

રૂકમણી આદિક[1] રાણિયો, તજી જીવત ઉછરંગ;
પાવક મધ્યે પરજળી, નિજ નિજ સ્વામી સંગ. ૧૧૫

ચોપાઈ.

મરણ થયાં બહુ માનવીકેરાં, ખાત કરીને મુવાં ઘણેરાં;
મદિરાને જીવ અર્પણ કીધો, ભોજન ઉપર ખાતજ દીધો.૧૧૬

માત વિનાનાં બાળક નાનાં, રોઇ મરે કોણ રાખે છાનાં;
અરજુનઉગર્યાધીરજઆણી,શેષસ્વજનનેઅનાથજાણી૧૧૭

બહુ જન શિક્ષા આપી બચાવ્યાં, મૃતક સરવનાં કૃત્ય કરાવ્યાં;
એવે સમે રતનાકર રેલ્યો, ગઢ દ્વારિકાં ડુબાવી મેલ્યો. ૧૧૮

વજ્રનાભ રાજ્યાસન થાપ્યા, દેશ પ્રજાને પાલક આપ્યા;
બાકી રહ્યાં બાળક વૃધ બાળા, તેને સંગ લઇ તતકાળા. ૧૧૯

અરજુનપછીઆગરેસિધાવ્યા,મારગજ્યારે સો ગાઉ આવ્યા;
કાબાએ કામનીઓ લુટી, નહીં અરજુને ખણાઇ ચુંટી.૧૨૦

જૈને કહ્યું યુધિષ્ટિર પાસે, તુરત હિમાલે ગયા ઉદાસે;
દીલ્હીપતી પરીક્ષત કીધા, તેને દેશ પોતાના દીધા. ૧૨૧

ખૂબ ખરાબ થયા સૌ હિંદુ, ઉડયા બધે મદિરાના બિંદુ;
પુરે પુરે ને ગામો ગામે, રડે મનુશ મદિરાને નામે. ૧૨૨

ઘરે નિસાસા શીશ ધુણીને, મોત વિના કે મુવા સુણીને;
તે માટે તજજો સૌ તેને, આદરમાન ન દેશો એને. ૧૨૩

ભાંગ્ય અફીણ ને ગાંજો જાણો, તે મદિરાની પ્રજા પ્રમાણો;
દુઃખનાં મૂળ ઉપજે એથી, જાય મનુશની બુદ્ધિ જેથી. ૧૨૪

કેફીનો વિશ્વાસ ન કીજે, સારૂં મનુશ નહીં સમજીજે;
જાદવહતાબહુ જશવાળા,કેફ કીધાથી થયામુખકાળા. ૧૨૫

કિંચિત કરતાં કોઇ દિન ભૂલ્યા, શેવિ કેફ નહીં ફરશો ફૂલ્યા;
જે નર સાપ જતનથી ઝાલે, પણ મૃત્યુ પામે કોઇ કાળે. ૧૨૬

દોહરા.

જો જાદવાસ્થળી શુણી, સમઝી સાચે મંન;
કરશે બાધા કેફની, તો પ્રભુ થશે પ્રસંન. ૧૨૭

જાદવનું દુઃખ સાંભળી, કેફ ન તજશે જેહ;
થઇ શત્રુ શ્રીકૃષ્ણનો, જશે નરકમાં તેહ. ૧૨૮

જો જાદવાસ્થળી શુણી, કરશે ચીત વિચાર;
પ્રભાસની જાત્રા થશે, બેઠાં ઘરને બાર. ૧૨૯

---

[1] रामपत्न्यश्चात्र हि सुपर्व्याग्निमाविशन् ॥ कृष्णपत्न्योऽविशन्नग्निं रुक्मिण्याद्यास्त तारमिकाः ॥२०॥

જો જાદવાસ્થળી સુણી, તજે કેફનો સ્વાદ;
પૂર્વજ થાય પ્રસંન બહુ, આપે આશિરવાદ. ૧૩૦
ઓગણીસેં ને સાતની, ત્રીજ તિથી ગુરૂવાર;
સુરતમાં[૧] શ્રાવણ વદે, કરિ કવિતા સુખકાર. ૧૩૧
મૂળ વાસ વઢવાણ છે, ગુણવંતુ જે ગામ;
શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ કહે, નામે દલપતરામ. ૧૩૨
ઓછું અધિકું જો કર્યું, ક્ષમા કરો તજી રીશ;
શ્રોતા જન સઉકો કહો, જય જય શ્રી જગદીશ. ૧૩૩

રાગ ધોળ.

સજ્જન સઘળાએ, કેફીનો સંગ ન કરવો;
સમજી કાળા સાપ સરીખો, પાપ ગણી પરહરવોરે, સજ્જન॰
દારૂ પીએ તે દૈત સરીખો, કદી વિશ્વાસ ન કરીએ;
ભાંગ્યપીએતેભંગીઆજેવો,તેથીવેગળાતરીએરે.સજ્જન.૧
પીએ તાડી તે પ્રેત સરીખો, અફીણ ખાય તે એવો;
ગાંજાખોરતોગંડીઆજેવો, તેપણતજીએતેવોરે. સજ્જન.૨
સંગ કર્યાથી અંગ વળગશે, રંગ જશે બહુલાઇ;
મનમાંહરશેઉમંગઘણા તે,ભંગથશે સઉ ભાઇરે. સજ્જન. ૩
પ્રથમ અફીણના પૈસા નહીં લે, ઘરનું પાશે ઘોળી;
વળગાડીને થશે વેગળા, રેહેશો ચક્ષુ ચોળીરે. સજ્જન.૪
ખાશે કેફ ઘણા ગુણ ગાશે, પીશે ને તે વળી પાશે;
જાશે જરજોબનદુઃખથાશે, પછીઘણુંપસ્તાશેરે.સજ્જન.૫
સઉને સરખા કરવા ડોલે, બોલે વાત બનાવી;
નાકકટે જેમ નાત વધારી, ભોળાને ભરમાવીરે. સજ્જન.૬
આવા બોધને મેલી ઊંચા, લુચ્ચા દુરગુણ લેશે;
સારા જન સંતોષથી શુણીને,દોષવિસારીદેશેરે. સજ્જન.૭
દોષ તજે સંતોષથી શુણીને, રોષ ગમે તો રાખે;
દલપતરામ તો દુનીયા મધ્યે,દેખે તેવું દાખેરે. સજ્જન. ૮

વર્તમાનપત્રો વિશે.

દોહરા.

વર્તમાન પત્રોથકી, સ્વદેશહિત થાનાર;
પણ જો તેના હોય શુભ, લાયક જન લખનાર. ૧
ન લખે નિંદા કોઇની, ન લખે જૂઠ વખાણ;
પક્ષપાતથી નવ કરે, કશિયે ખેંચતાણ. ૨
કડવાં કથન લખે નહિ, દિલ નવ રાખે દ્વેષ;
સગા ગણી સૌ લોકને, દે મધુરો ઉપદેશ. ૩
પ્રાંત પ્રાંતમાં પરવરી, વિચરી વાટે ઘાટ;
સારી નરસી ઉચરતા, ચરચા ચારણ ભાટ. ૪
એ પણ કામ અગત્યનું, ગણાય ગામો ગામ;
વર્તમાનપત્રો તણું, એ છે ઉત્તમ કામ. ૫
બલિ વિધિ ચારણ ભાટને, દેતા છૂટ નરેશ;
આડું અવળું ઉચરતાં, રીસ ન ધરતા રેશ. ૬
રાજા તથા પ્રજા વિષે, સંપ થવા સર્વત્ર;
કરે સદા ઉશ્કેરણી, વર્તમાનનું પત્ર. ૭
જેમ ભર્યા ઘરમાં નહિ, દિવાવિના દેખાય;
વર્તમાનપત્રો વિના, જગ ચરચા ન જણાય. ૮
સો પુસ્તક ઇતિહાસનાં, સમાચારનું એક;
તે સમજો સમતુલ્યતા, વાંચો ધરી વિવેક. ૯
ચકચકતી ચઢતી કળા, દેશતણી દેખાય;
વળિ વિદ્યા ને હુનરનાં, સ્થાનક ઘણાં સ્થપાય. ૧૦
મળે વળી મુજ દેશિને, અતિ ઉત્તમ અધિકાર;
વાતો એવી વાંચીએ, કરે જગત કર્ત્તાર. ૧૧
વહેમ ઘટે વિદ્યા વધે, બધે સુધારો થાય;
દેશાટન કરવા વળી, જન હિંમતથી જાય. ૧૨
સમાચાર એવા સરસ, વાર વાર વંચાય;
એવો અવસર આપજે, રૂડા જગતના રાય. ૧૩
પ્રતિ દિન પ્રગટે પત્રમાં, વધામણીની વાત;
ઓ ઇશ્વર તું એટલું, દેજે દિન ને રાત. ૧૪
અતિ એ પત્ર અગત્યનું, ગણાય ગામો ગામ;
આશિષ એવી ઉરથકી, દે છે દલપતરામ. ૧૫

(ગુજરાત ગેજેટને વાસ્તે કલેકટર સાહેબની ફરમાસથી આ કવિતા રચી હતી. તા૦ ૨૯ મી નવેમ્બર સને ૧૮૭૦)

સ્ત્રી વિશે.

સ્ત્રી કેળવણી.

દોહરો.

ભલું ભણાવો પુત્રિને, તો શાણી થાનાર;
સદૈવ સુખ પામી કરે, આશિર્વાદ ઉચાર. ૧

૧. ત્યાંની પરહેજગાર સભાને વાસ્તે આ કવિતા કરી હતી.

ભુજંગી છંદ.

ભલી તો થશે જો હશે તે ભણેલી,
બહુ સદ્ગુણો શિખિ સારી બનેલી;
વિચારી વિવેકે વસુ વાવરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૨

ઘણું આપિયે જો ઘરાણું ઘડાવી,
પછી તેનિ પાસેથિ લેશે પડાવી;
નહિ ઊતરે પાર તેથી તરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૩

સદા સદ્ગુણી જ્યાં હશે ત્યાં સમાશે,
ખરાબોલિ જે બોલશે તે ખમાશે;
સ્વભાવેથી શોભાવશે સાસરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૪

ઠગાઈ થકી તે કદી ના ઠગાશે,
દગાથી ન વૃત્તી કદાપી ડગાશે;
છળે કોણુ તેને જશે છેતરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૫

મળે મોટિ વિદ્યાથકી માણુસાઈ,
ટળે તેથિ અજ્ઞાન ને આળસાઈ;
નહિ ફેલ મચે ફસે તે ફરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૬

ન પ્હોચે હમેશાં પુરૂં હોય પલ્લું,
કદી કાળ કાંડા થકી જાય કલ્લું;
નિભે તોય ભંડાર વિદ્યા ભરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૭

સુ વિદ્યાથિ સંતોષ ને સૂખ પામે,
સુ વિદ્યાથી સારી સદા કીર્તિ જામે;
સુ વિદ્યા થકી ધૈર્ય રાખે ધરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૮

સુ વિદ્યા સખીની પડે સૂખ આપે,
સુ વિદ્યા કુમારીતણાં કષ્ટ કાપે;
સુ વિદ્યાથિ સંભાળી દેખે ડરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૯

ભણેલી ભલી ભાત ચાલે સંભાળી,
ભણેલી ગણાશે સદા સદ્ગુણાળી;
સુખે સંપને રાખશે સંઘરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૧૦

ભલી ભાત જેણે ન વિદ્યા ભણાવી,
પિતા માતને પાપથી પેટ આવી;
અતિ શ્રાપ આપે પિડા ઊચરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૧૧

નહિ જે ભણી તે નકી નેણહીણી,
સતી સદ્ગુણો તે શકે કેમ વીણી;
અરે એજ માટે અતી આદરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૧૨

અહો આપ દેશી જનો આજ આ મે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપત્તરામે;
હવે હોંશથી રાખિ હૈડે હરીને,
દયાથી વિદ્યાદાન ઘો દીકરીને. ૧૩

દોહરા.

સ્રિયો સુધરશે તોજ ફળ, ઉત્તમ થશે અથાક;
પૃથ્વિ સુધરશે તોજ ત્યાં, પાકે સારો પાક. ૧૪

મણીતણી શોભા ઘણી, બણી ઠણી રહિ તોય;
નારી સારી નહિ દીસે, ભણી ગણી નહિ હોય. ૧૫

સોરઠો.

ભણતરથી ભ્રમ જાય, તો ભણતર સાચું ભણી;
ભણેલિ ભોળી થાય, તો ભણતર ભડકો ઉઠયો. ૧૬

ખુરશી પ્રતિ પ્રશ્ન.

દોહરા.

તું તનુજા ધનવંતની, કે તુજ પિતુ કુળવાન;
શા કારણ સરવે તને, મહિપતિ આપે માન. ૧૭

ઉત્તર.

બે શાળામાં બાઈ હું, પામિ સરસ સુધરાઈ;
જાત અશલ છું જંગલી, ગૃહસ્થ જોગ ગણાઈ. ૧૮

મનહર છંદ.

જંગલની ઝાડીઓમાં ઉપજી ઓલાદ મારી,
ભીલ પાસે બાળીને સોદાગરે સોદો કર્યો;
સોદાગર પાસેથી સુતારે પછી સોદો કરી,
શાળામાં સુધારી તોય સ્વારથ નહિ સર્યો;
પામવાને નેતર બે સારી બીજી શાળા વિષે,
પામી ત્યાર પછી વર શ્રીમંત મને વર્યો;
કોણ પુછે કુળતણું મુલ દલપત કહે,
પામી માન તે પ્રતાપ કેળવણીનો ઠર્યો. ૧૯

ઇંદ્રવિજય છંદ.

તાત તમે દિનરાત દયા કરિ,નિતિનિનિત્ય કહી કવિતાજી
જેમજીઓજદુનંદનજુક્તિથી,અર્જુનઆગળગાઇગિતાજી;
તેમતમારિશિખામણકૂ,શુણીશીખિશિખામણજેમસિતાજી,
તે ભવમાં નહિ ભૂલિશ હું,પદિરાખિશપાદપવિત્રપિતાજી.૨૦

પરિસંખ્યાલંકાર.

મનહર છંદ.

ત્રણ ચણોઠિયે તુલ્ય વદે લોક વાલ થાય,
તેતો વાલ તોળવાનો નહિ જાત દાળની;
ગજથી ભરાય લાંબી થાય એશ બસે ગજ,
પાટી તેતો પલંગની નહિ તે નિશાળની;
ઘડીઓ તો પાણીથી ભરાય અને ખાલી થાય,
તેતો ઘટમાળ તણી કહો નહિ કાળની;
સુયાણી[1] સકળ કળાવાળી દલપત કહે,
તેતો વિદ્યાવાળી ન જણાવ નારી બાળની. ૨૧

૧. સુજાણી અથવા પ્રસવ કરાવનારી તે પણ સુયાણી.

દોહરા.

ચતુરા બીજી ચોપડી, જો નીતિ ગુણ ગાય;
સુધરે તેનો સોબતી, નહિ તો તે વહી જાય. ૨૨
ભામનિયોમાં ભોળપણ, ખરે ખરો એ ખેદ;
મટાડવામાં મન ધરો, એ સિરપાવ ઉમેદ. ૨૩

બાળલગ્ન નિષેધ વિશે.

બાળલગ્નના ચાલથી, થાય ઘણાં નુકસાન;
પ્રજા બધી નિર્બળ બને, થઇ ન શકે વિદ્વાન. ૨૪

પ્રતિષેધ અલંકાર.

મનહર છંદ.

સમજુ સમજુ મળી સમજુને સમજાવો,
કરો સારાં કામ તે અન્યાય નથી કરવો;
રૂડે દાડે ઘેર ઘેર રોવા કુટવાની રીત,
તોડી નાંખવી તેતો સમુદ્ર નથી તરવો;
કરજ કરીને વરા કરવાનું કાઢી નાંખો,
તે તો ખોદી ડુંગરને દૂર નથી ધરવો;
બાળલગ્ન બંધ કરો કહે દલપતરામ,
તેતો કોઇ પ્રાણીતણો પ્રાણ નથી હરવો. ૨૫

વૃક્ષ પ્રબંધ કવિત.

બાળ પણ પરણાવે પણ ન વિચારે વાત,
નવીનજ ફૂર ફળ નજરે નિહાળિયે;
રે નિલાજ લોક તમો લાજ લેશ કાં ન રાખો,
લેશ બુદ્ધિ હોય તો કુબુદ્ધિ એવી ટાળિયે;

યે લિ બા	मन	
		બા ળ કો ના
જ આ જ મો	जन एस	
		ચા લ વા નો
યે લિ બા	भाळी लेसं	
		ર ણ છ ટે
રે ક શી એ	एम घडी	
		આ ગ ળ થી
યે લિ ટા	चार एवी	
		હો ય તો કુ
ખો રા ન કાં	बुद्धि लेश	
		લો ક ત મો
યે લિ હા	लाज रेनी	
		ફૂ ર ફ ળ
ત વા રે ચા	नज नवी	
		પ ર ણા વે
	पण बाळ	

એ વિચાર આગળથી ચાર ઘડી બેશી કરો,
ઘડીએ મરણ છટે એમ છે ? સંભાળિયે;
છે સંભાળી ચાલવાનો બાળી એ સમાજ આજ,
એ સજન બાળકોના જનમ ન બાળિયે. ૨૬

ઇંદ્રવિજય છંદ.

બાળપણે પરણાવિયે બાળક આવક શી તેહમાંહિ બતાવો,
મોટપણે કરતાં પરણેતર, જાવક શી તેહમાં સમજાવો;
જો ઉલટું સુલટું કરુએ થયું, પૂરણ પાછળથી પસ્તાવો,
આવજાવકભાવિક[1] ભાળિ,પ્રજાપછિપાવકમાં[2]પધરાવો.૨૭

ઘરસૂત્ર વિશે.

મનહર છંદ.

પ્રમદારૂપી પ્રધાન સાથે મળી પ્રજા પાળ,
સંભાળે જે ઉપજ ને ખરચ શું થાય છે;
કદી બાળકો લડે કે કુટુંબમાં કલેશ થાય,
ફોજદારી દિવાનીના ફેંસલા ચુકાય છે;
જેને જેમ ઘટે તેને તેવી રીતે રાખવાને,
સામ દામ ભેદ દંડ એ ચારે ઉપાય છે;
રાજ ચલાવે કે ઘર ચલાવે તે બરાબર,
ઘરધણી પણ નિજ ઘર તણો રાય છે. ૧

દોહરા.

આંટી કાઢે અકલથી, ઘુંચ પડે ન મુંઝાય;
તાણીને તોડે નહિ, તો ઘરસૂત્ર ચલાય. ૨
ઘર સૂતરને ફાળકે, ધણી ઘુંચવણ વીર;
તાણી તોડે આકળો, ધિમે ઉકેલે ધીર. ૩
તંત અત્યંત ન તાણિયે, તાણે તૂટી જાય;
જો તૂટ્યાં મન સાંધિયે, વચ્ચે ગાંઠ પડિ જાય. ૪
પરણીને ઘર માંડતાં, સદા સહનતા તાક;
પરણ્યા પહેલું પોંખતાં, સાસૂ તાણે નાક. ૫
ચાખે કે ચાખે નહિ, તે બંને પસ્તાય;
એવું છે સંસાર સુખ, લક્કડ લાડુ પ્રાય[3]. ૬

પતિવ્રતા.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

પતિવ્રતા સુંદર વસ્ત્ર દારા, પતિ પ્રિયા તે શણગાર સાગ;
સજ્યાથકીજેમડદુંજશોભે, તો તે વિનાનું નર ચિત્ત લોભે.

મનહર છંદ.

સ્વામી વશ થતો નથી સોળ શણગાર સજે,
સ્વામી વશ થતો નથી અંગતણા રંગથી;
સ્વામી વશ થતો નથી પિયરના પૈસા થકી,
સ્વામી વશ થતો નથી સદા રહે સંગથી;
સ્વામી વશ થતો નથી પુત્રનો પ્રસવ થયે,
સ્વામી વશ થતો નથી ધૂર્ત જેવા ઢંગથી;
કામનીને વશ કંથ થાય દલપત કહે,
પ્રેમ ઉર આણી પાળે આગના ઉમંગથી. ૮

જ્ઞાનીને તો કરે વશ જ્ઞાનની ગાથાઓ ગાઇ,
માનીને તો કરે વશ નિત્ય નમ્રતાઇથી;
કૃપણને કરે વશ કરીને કસર ઘણી,
ક્રોધીને તો કરે વશ ખામુખા ક્ષમાઇથી;
મુરખને કરે વશ મીઠી મીઠી વાતો કહી,
ફૂલણને કરે વશ ફુલાવી ફુલાઇથી;
કહે દલપતરામ કામની ચતુરા કંથ,
ચતુરને કરે વશ ચિત ચતુરાઇથી. ૯

છત્રી ઉક્તિ.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો શિર છત્ર કરી મુજને, પકડે પતિ પ્રેમથી હાથથી હાથે,
તો મુજ પંડ પ્રફૂલિત થાય,સમાઇ શકાય ન બે ભુજ બાથે;
હું પતિનો પરિતાપ હરૂં, વળિ જોડ જણાય સુશોભિત સાથે,
કાય ઠરીચલિયો વળિ જાયજ,જો પદ નીચ દિધું નિજનાથે.

દોહરા.

નિશ્ચળ મન જે જનતણું, ટળે ન તેની રીત;
ગુસ્સો કર્યે ઘટે નહિ, પતિવૃતાની પ્રીત. ૧૧
પતિ મુખ[1] રવિ શશિ પત્નિ મુખ, પરસ્ત્રિ પૃથ્વિપ્રમાણ;
ચંદ્ર ગ્રહણ નહિ ચાહિયે, સૂર્ય ગ્રહણ શુભ જાણ. ૧૨

સોરઠા.

જેનું મન જે સાથ, લલચાઇ લાગી રહ્યું;
ગમે ન બીજી ગાથ, રહે લીન તદરૂપ થૈ. ૧૩
દઢ જ્યાં લાગ્યું ધ્યાન, ત્યાગતી બીજું વીસરે;
ભૂખ તરશનું ભાન, હૃદયામાંહિ રહે નહીં. ૧૪

---

૧. ભાવિક–ભવિષ્ય. ૨. પાવક–બાળલગ્ન રૂપી દેવતામાં. ૩. પ્રાય–ઘણું કરીને.

૧ પતિ મુખ સૂર્ય જેવું અને પત્નીમુખ ચંદ્ર જેવું છે. તે ચંદ્ર સૂર્યના તેજથી પ્રકાશિત થાય છે. એ બેની વચમાં પરસ્ત્રીરૂપી પૃથ્વી આવી પડે તો ચંદ્ર ગ્રહણની પેઠે, પત્નીનું મુખ નિસ્તેજ થઇ જાય; અને તે ચંદ્ર ગ્રહણ થયું કહેવાય; પણ જો પરસ્ત્રીરૂપી પૃથ્વી ઉપર પતિ રૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હોય તે બેની વચમાં પત્નીરૂપી ચંદ્ર આવે તો સૂર્ય ગ્રહણના જેવો દાખલો બને, મતલબ કે પૃથ્વી નિસ્તેજ થાય; માટે તેમ થાય તો સારૂં.

મનહર છંદ.

સંસાર તરુના મૂળ પતિ અને પતની છે,
ગણી જોતાં ગણુતીમાં પ્રત્યક્ષ ગણાય છે;
સંપ ને સલાહ હોય એકેમાં સળો ન હોય,
તોજ તાજું તરુવર જોતાં તે જણાય છે;
ફાલીને ફેલાય સુખી સદૈવ દેખાય વળી,
વિશ્વ વિષે વિવિધ પ્રકારે વખણાય છે;
બંનેમાંથી એકેનું જો અંતર સડેલું હોય,
તો તે દુખી દીસે કાં તો હયાતી હણાય છે. ૧૫

પતિ ઉક્તિ.

સોરઠો.

પ્રથમ સરસ પંકાય, જલે કસુંબાની જુઓ;
જલદી ઉડી જાય, કહો રંગ શા કામનો. ૧૬
"મતલબ કે તમારી પ્રીતિ પહેલાંહતીતેવીહમણાંનથી."

ઉત્તર-મનહર છંદ.

આપણા કસુંબગર કસુંબો ચઢાવે છે તે,
થોડાજ દિવસ સુધી શોભા સારી ધારે છે;
વિલોકો વિલાયતી કારીગરોની કારીગરી,
પાકા રંગે કેવાં સારાં વસ્ત્ર શણગારે છે;
ટુક ટુક થાય તો શું થાય રંગ જાય નહિ,
એવું કોણ છે કે એના રંગને ઉતારે છે;
આપ તણી પાઘડીમાં કસુંબાનો કાચો રંગ,
પાકા રંગ વાળી અંગ ઓઢણી અમારે છે. ૧૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

રંગતણી ચટકી ચડી જે દિન, જ્યાં અટકાવ કરી અટકી;
પાણિઉકાળિપખાળિજુઓ,વળિપથ્થરસાથજુઓપટકી;
તોડી વછોડી મરોડી જુઓ, કદિ કાતરે કાપિ કરો કટકી;
કોટિ ઉપાય કિધે દલપત, ન ટાળિ ટળે ચઢિ તે ચટકી.૧૮

મનહર છંદ.

આ ગતી હું અહોનીશ માગતી, માતાને પગે
લાગતી લગાર ભેદ ભાગતી ભરમમાં;
ધારતી હૃદેમાં દેવી ભારતીનું ભલું રૂપ,
આરતી ઉતારતી ઉતારતી મરમમાં;
કાનમાં ધરતી કથા ગાનમાં હું ગાતી ગુણ,
દાનમાં માગતી પતિ ધ્યાનમાં ધરમમાં;
રતિમાં પોઢી ઉઠી પ્રભાતમાં પ્રભુને ભજી,
આતમમાં ઇચ્છતી મહાતમા કરમમાં. ૧૯

દોહરો.

મુજ પતિ મળ્યો મહાતમા, જ્ઞાની ગુણ ભંડાર;
પામી પ્રભુ પ્રતાપથી, ઇચ્છિત સુખ સંસાર. ૨૦

નઠારી સ્ત્રી.

મનહર છંદ.

કામનીના કામની કહેલી જે પકા મનીશે,
કામની છે શિક્ષા તે તો કામની તમામની;
કામની જે કરે નહિ ચિંતા ઘર કામની તે,
નિર્લજ નકામની કિમત એ બદામની;
કામની કામની જેવી કંથમાં ન કરે પ્રીત,
કુંભારના કામની તે ગદ્ધિ જેવી ગામની;
સારાં કામ કાજ નિત્યે કરવા કામની કીધી,
કામની જે આળસુ તે કામની શા કામની. ૨૧
સારી સુઘરાઇથી ઘરાઇ સુઘરાઇ બાઇ,
સંસારમાં તે તો સદભાગણ ગણાય છે;
ભણી ગણી નહિ ભરથારથી ભુંડાપો પામી,
વિશ્વમાં તે વનિતા વેરાગણ ગણાય છે;
ખારીલી જે નારી વાણી નઠારી ઉચારી જાણે,
નારી નહિ એ તો કાળી નાગણ ગણાય છે;
કુલટાના કંથને તો કહે દલપતરામ,
ફક્ત સદૈવ માસ ફાગણ ગણાય છે. ૨૨

વ્યાઘાતાલંકાર.

કુભારજા કંથને મનાવા માટે કહે કેણ,
હું તો તુથી હારી હવે માટે માફી માગું છું;
માણુસો મળી મને કહે છે કંથને મનાવ્ય,
માટે હું મનાવા આવી ભાંત તારી ભાગું છું;
તેં તો વાળ્યો આડો આંક ટાંક મારો વાંક નથી,
રાંક બની બધી રીસ રૂઠયાની ત્યાગું છું;
રોયા તારી રીસ મૂકય કરય તારૂં કાળું મોઢું,
પીટયા તને હું પચાસ વાર પગે લાગું છું. ૨૩

ઇંદ્રવજ્રા છંદ.

જેસુંદરીગોરિગુલાબજેવી, આખીપ્રજામાંવખણાયએવી;
કાંટાપતીનુંદિલભેદિનાંખે, તેકોણજાણેપતિદુઃખસાંખે. ૨૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

શંખણિનારિનકી સુધરે ન, સહસ્ર ઉપાયસજોમનસાચે,
અંતર ઠેઠ ઠરે ન શિખામણ, દંભથી[1]બેદભણેબણિનાચે;

૧. દંભ-રાજી.

કોટિ પ્રયત્ન કરે કદિ કોઇ, કહો જળ કેમ રહે ઘટ કાચે,
કાળું કળેવર જન્મ થકી થયું, તો મુખ રાતું રહે ન તમાચે.

દોહરા.

પગમાં તો નેવળ[1] ધર્યાં, નાકે ઘાલી નાથ;
હાથે નાખ્યાં ડસકલાં, ત્યારે રહી સ્ત્રી હાથ. ૨૬
લાજ શરમ તો આંખને, તે તો કાળી કીધ;
મુખ ઉપર પણ મૂછ નહિ, પછી શરમ શી વીધ. ૨૭
કાળું સ્ત્રીનું કાળજું, હોઠે ટપકું શ્યામ;
હૈયે તે હોઠે વસે, એ કહેવત છે આમ. ૨૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ડ પ્રયત્ન વિના પટનો ન ટળે, મળ જો જળપૂર જતાથી,
ાણિ વિના પરિપૂર્ણ ઉપાયથી, છોડ ઉગેનહિ બીજછતાથી;
દ્રષ્ટિ ધરે નહિ તો દલપત્ત, લવિંગ મળે ન લવિંગલતાથી,
બુદ્ધિખરીપણબોધવિના, દિલમાંઅતિખેદઉઠેનખતાથી. ૨૯

1. કલાં રૂપી બેડી.

દોહરો.

પતિ કરતાં પૂરો ધરે, પલા ઉપર પ્યાર;
એક સખીએ એવિને, દિધી શિખામણ સાર. ૩૦

સખી વચન.

છત્ર પ્રબંધ સવૈયો.

થીર ધરાણુ રહે ન તમારૂં, લડાઇ ન રોજ લડો વરથી
રાખવું થીર શરીર ધરે, ખિણવાર ન આર ખસો ડરથી
સર્પ વિંછી પણ જો સુખ, તે ન ગણે છકિ રાનતણું દરથી,
ઉત્તર–થીરઘણુંતનરાખિસકીનનકીસખીરાનતણુંઘરથી[1].

1. આ ઘરના કરતાં નકકી જંગલનું સુખ ગણું છું.

							થી							
							ર							
							ઘ							
						રા	ણું	ર						
					હે	ન	ત	મા	રૂં					
				લ	ડા	ઇ	ન	રે	જ	લ				
			ડો	વ	ર	થા	રા	ખ	વું	થા	ર			
		શ	રી	ર	ધ	રે	ખિ	ણુ	વા	ર	ન	આ		
	ર	ખ	સો	ડ	ર	થી	સ	ર્પ	વિં	છી	પ	ણુ	જો	
સુ	ખ	તે	ન	ગ	ણે	છ	ક્રિ	રા	ન	ત	ણું	દ	ર	થી
							ન							

દોહરો.

પુરૂષ અને સહુ પ્રેમદા, જો સુખ ચાહો ચિત;
રામ સિતાની રીતની, કરો પરસ્પર પ્રીત. ૩૨

શુક સંદેશો.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સિતાસતી શોચતિ જે સમામાં, અશોક નામેવન પિંજરામાં;
ન નાસવાનો અવકાશ આવે, દશાસ્ય માંજાર દિલે ડરાવે. ૧

ફરેફરે ત્યાં ફળ ફૂલ ખાઈ, સુખે ન લે અન્ન અને મિઠાઈ;
તપોવને જેમ તપસ્વી:તાપે,જીભે જગત્પાલક નામ જાપે.૨

દિઠો સિતાએ સુડલો સ્વદેશી,સુબોલ બોલ્યો તરૂ શાખ બેશી;
સમે વિચારી શબ્દો સુહાતા, જરૂર બોલી જનકાત્મ જાતા.૩

અરે સુડા હું અરજી ઉચ્ચારૂં, મટાડ મોટું દુઃખ દેખી મારૂં;
પિયુ વિનાની પરિપૂર્ણ પીડા, કરે દિલે દંશન જેમ કીડા.૪

વિહંગ સર્વે વર્ષાદ કાળે, વસે કુટુંબા મળિ એક માળે;
વસે વિદેશે તજી નારિ નાની,કહો સુડા તે કહું રીત ક્યાંની. ૫

અરે સુડા ઉત્તમ અંગ તારૂં, કહું તને તે કર કામ મારૂં;
વિદેશમા વલ્લભ જે વસ્યાછે, દગા મન ત્યા ચિરચં દસ્યા છે.૬

છમાસમાં આવન આશ આપી, તકે ગઇ તેનમળ્યા તથાપિ;
વિજોગનીપીડવિશેષવ્યાપી, જતાનથાપ્રાણ તથાપિ પાપી.૭

હવે જઇ તું પ્રિય નાથ પાસ, પિડાતણી વાત પુરી પ્રકાશ;
તમો વિજોગે તરૂણી તપે છે,પિયુ પિયુ જાપ જિભે જપે છે.૮

કદી કળાપો મનમાં કરે છે, કદી અતીશે દુઃખ ઉચ્ચરે છે;
કદી વધીજાયવિજોગજ્વાળા, બળીબળીબોલઅકે સુઆળા.૯

અરે કરે શું અબળા બિચારી, અગાધ લજ્જા જળમાંઉતારી;
વદી શકે કેમ મુખેથિ વાણી,મરે બિચારી મનમાં મુઝાણી.૧૦

અપંખ અંગે અકળાય એવી,શુકી [1] પડી પિંજર બંધ જેવી;
ઉપાય એકે ઉરમાં ન આવે, મનોરથો થૈ મનમાં સમાવે. ૧૨

વિજોગના વાસર કેમ વીતે, રહે સદા ચિંતવતીજ ચિત્તે;
ક્ષુધિ મરે ભોજન કેમ ભાવે,અધીરતા તો ઉભરાઇ આવે.૧૨

જુઓ વળી જ્યાં જળ [2] દાભ જાતે, રહે નહિ કષ્ટ કશું બકાતે
કહે વળી વાદળિને કહું કે, મને ઉપાડી પિઉ પાસ મૂકે. ૧૩

પિયુ વિજોગે વધિ પ્રૌઢ પીડા, કહી શકે શું નહિ બાળક્રીડા;
વળી વિશેષે વિજળી ઝબૂકી, મનોજ તે કાળમણાન મૂકી.૧૪

વિલાસ તે જ્યાં વિજળી કરેછે,સમીપ સ્વામી સુખ સૌસરેછે;
વિજોગણી કેમ સહે વિલોકી,રૂચી રૂદેની ન રહેજ રોકી.૧૫

તથા વળી મેઘધનુષ તાણ્યું, જરૂર તે કામ ધનૂષ જાણ્યું;
દયા તજી મન્મથ માર દેશે, વિજોગણીનો ઝટ જીવ લેશે.૧૬

મયૂર તેવી તક માંહિ બોલે, ફરી ફરી કાળજડુંજ ફોલે;
ઉઠે શુણી અંતર માંહિ ઝાળ, કટારના ઘાવ થકી કરાળ.૧૭

સમુદ્ર સામી સરિતા વહે છે, સ્વનાથનો સંધ ચિત્ત ચહે છે;
વિજોગણી આ વરસાદ વારે, વિલોકિને ધીરજ કેમ ધારે.૧૮

દિસે દિવાનાથ [1] દયાળુ દાસે, અયોગ્ય દેખી નશકે અતીશે;
ઉપાયએનાથિ બનીનઆવે,સ્વવક્ત્ર [2] તે વાદળમાં છુપાવે.૧૯

વિજોગણીયો વરસાદ લાગે, કરી સ્તુતી કંથ મિલાપ માગે;
યથાઅદાતા શુણિને કવીતા,તથા છુપે વાદળમાં સવીતા. ૨૦

પ્રવાહ ને નાસ્તિક બોધ અંધો, સુપંથના જેમ કરે કુપંથો;
પ્રવાહ આંસૂ દગથી પડેછે, સુ ધૈર્યના મારગને નડે છે. ૨૧

વળિ વિલોકી વનવાળિ વેલી, તરૂતણે કંઠ તટે મળેલી;
વિજોગણી ઉર વિચાર આવે,મને પિયૂ આમલઇ લગાવે.૨૨

દયા હવે તો દિલમધ્ય લાવો, હવે ધણી થઇ ઘર તર્ફ આવો;
સુવાક્યએવાંપિયુનેસુણાવી,સ્વધામમાં લાવસુડામનાવી. ૨૩

વિજોગણીના દુઃખ કેરિવાણી, વિશેષ સંક્ષેપ કરી વખાણી;
સુદંપતી કારણ છંદ આ મેં, રૂડા રચ્યા છે દલપત્તરામે. ૨૪

સોરઠો.

વરસે બહુ વરસાદ, વળી ઝબૂકે વીજળી;
આવે સજ્જન યાદ, વધે વિરહની વેદના. ૨૫

નદી સ્વરૂપી નાર, સાગર સામી ઉલટી;
પિયુ મળવાનો પ્યાર, કર્તારે કેવો કર્યો. ૨૬

દોહરો.

ઇચ્છિત એક અરથ વિના, સઘળું અશુભ જણાય;
પુષ્પ ચંદ ઘન પતિવિના, વિરહણિયે ન સહાય. ૨૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

લંકપુરી સરખું નિરખું પુર, બાગ બન્યો તરૂ ચોકજતેવો,
તે ફરતું વરસાદ તણું જળ, કોઇ કહે રતનાગર કેવો;
સ્વામી વિના દુઃખપામિ પુરૂં, ઘનઘોરચડયો ઉપજેભયએવો
જાણુંચડયોસજિસેનડરાવન, રાક્ષસઆવણરાવણજેવો.૨૮

૧. શુકી—પોપટની માદા. ૨. વર્ષાદની વાદળી.

૧. સૂર્ય. ૨. સ્વવક્ત્ર—મુખ.

મનહર છંદ.

ધરૂં છું હું ધ્યાન ને વિચરૂં છું વિદેહી જેમ,
ફરૂં છું ફિકરમાં સમરૂં છું શ્રી કંતને;
ભરૂં છું હું શ્વાસ ને ઉચરૂં છું અરે મુરારી,
ડરૂં છું હું દેવથી આદરૂં છું જે અંતને;
કરૂં છું કંકાસ તો હું ઠરૂં છું હઠીલી હવે,
મરૂં છું મુંઝાઇને છાવરૂં છું અત્યંતને;
હરૂં છું હિંમત તો ઉગરૂં છું આ અવસરે,
ગરૂં છું ગાંડાઇમાં જો વરૂં છું[1] વસંતને. ૨૯

દોહરો.

એ રીતે સીતા-સતી, ઉચરે નિજ દુઃખ આપ;
પ્રિયા વિજોગે રામ પણ, વનમાં કરે વિલાપ. ૩૦

ઉપજાતિ વૃત્ત.

પ્રિયા પ્રિયા શબ્દજપૂર્ણ પ્રેમે, કશો મુખે અન્ય કહ્યું ન કેમે;
પ્રેમેતણીપાવકજ્વાળજાગી, અપૂર્વએવીઉરઆગલાગી. ૩૧

ઉપેંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

વસે વસુધા વિરહાગ્નિ કુંડ, પ્રલે પ્રમાણે પ્રજળે પ્રચંડ,
સદાસમેત્યાંસળગેસમીદ્ધ, પ્રિયાવિજોગીપુરૂષોપ્રસિદ્ધ. ૩૨
રટયોમુખેએકઅતીરતીયે[2], સિતાસિતાશબ્દસિતાપતીયે,
ગમેનબીજીકરવાનિક્રીડા, પ્રિયાવિજોગેવધિ પ્રૌઢ પીડા. ૩૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ચિંતનચિત્તચડયુંજ રહે, પકડયુંજ રહે કર પત્ર પ્રિયાનું,
સંકટ નિત્ય નડયુંજ રહે, અતડુંજ રહે સુખ સર્વ સમાનું;
અંતર ધ્યાન અડયુંજ રહે, રખડયુંજ રહે મનથૈમસતાનું,
પ્રેમનુંજોરજડયુંજરહે, ઉખડયુંજરહેબિજઆવરદાનુ. ૩૪
શોકથિ નાહિ સ્વતંતરતા, પરતંતરતા પરિપૂર્ણ પમાઈ,
વૈદ વિવેક અનેક કરે પણ, એક છટા રહે છેક છવાઈ;
જંતર મંતર તંતરથી, પરતંતરતા ન પડે પલટાઈ,
જોતિપજાણનજાણિશકે, દલપત્ત દશા દરસે દુઃખદાઈ. ૩૫

દોહરા.

જે જ્ઞાની ને સદ્ગુણી, વર્તે દંપતિ એમ;
હૃદયે સીતા રામ સમ, ધરે પરસ્પર પ્રેમ. ૩૬
તમે વિચારીને તજો, મિથ્યા કુળ અભિમાન;
રામ સિતાસમ નિરખિગુણ, ઘો કન્યાનું દાન. ૩૭

1. વસંતનું સુખ ભોગવું તો પેલી ઠરૂં.
2. પ્રીતિથી.

સુખ પામે જે સ્થળ સુતા, ઉત્તમ કુળ તો એહ;
દુહિતાને બહુ દુઃખ પડે, ગણો તુચ્છ કુળ તેહ. ૩૮

ઉત્તમ કુળ વિષે.

દોહરો.

જે અબળા ઉત્તમ કુળે, પ્રીતે પરણી હોય;
પૂરણ સુખ તે પામશે, કષ્ટ ન પામે કોય. ૧

ચોપાઈ.

જે કુળમાં સંપૂરણ સંપ, જે કુળમાં જનને બહુ જંપ;
કરે સદા કીર્તિનાં કામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૧
અહો નિશા જેને આવાસ, વિદ્યા ને લક્ષ્મીનો વાસ;
જ્યાં સુખ દીસે આઠે જામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૨
ચોખાં ધારે અંગે ચીર, ભલુંજ જેનું મન ગંભીર;
તેવા જન ઘર માંહિ તમામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૩
ઉત્તમ ધંધો જે આદરે, દેશ ક્લેશ થકી દીલ ડરે;
દેણું નહિ શિર એકે દામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૪
અંતરમાં ન ધરે અભિમાન, કદી ધરે નહિ નિંદા કાન;
ઠરે નહીં દૂષણનું ઠામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૫
કદીએ ચડયું નહોય કલંક, સત્યપણું પાળે નિઃશંક;
ધર્મ તણું તે નિર્મળ ધામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૬
અભ્યાગતને આદર કરે, સહુ જન સદાચરણ આચરે;
વહાલાં સગાંતણો વિશ્રામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૭
લોકોમાં લાખેણી લાજ, કરે સદા પરમારથ કાજ;
ભિક્ષુક કે ન ગણાય ગુલામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૮
મહિપતિનું પામે સન્માન, ગણે બધા લોકો ગુણવાન;
હોય ઘણી હૈયામાં હામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૯
જેની સ્ત્રી માબાપો પાસ, અશન વસનની નકરે આશ;
અતિસુખઅબળાપામેઆમ, ઉત્તમ કુળતો એનું નામ. ૧૦
સુંદરિયોને સઘળું સુખ, દેખે નહિ સ્વપનામાં દુઃખ;
ગુણીને બધું વખાણે ગામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૧૧
નામે ઉત્તમ કુળ તો ઘણાં, આ લક્ષણ ઉત્તમ કુળતણાં;
દિલથી કહે છે દલપતરામ, ઉત્તમ કુળ તો એનું નામ. ૧૨

દોહરા.

સદવિદ્યા સદ્ગુણ સધન, સદાચરણ સુવિચાર;
ઉત્તમ કુળ તો એજ છે, જે ઘર સુખિ નર નાર. ૧૩

કુસંપ ને કંજુસપણું, માનનિને નહિ માન;
એજ અધમથી અધમ કુળ, નિર્ધન નિર્વિદ્વાન. ૧૪

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

કન્યાવિક્રય જે કરે ધન લઈ, ધિક્કાર તેને ધરો,
કીર્તીના કદિ લોભથી કુળ જુએ, તે પાપિ પૂરો ખરો;
કીર્તિ દ્રવ્યતણી કશી જગતમાં, જે સ્વાર્થ સાધે નહિ,
કન્યાના સુખનો વિચાર કરશે, તે પુણ્યશાળી સહી. ૧૫

દોહરા.

હવે કહું આ દેશમાં, અવગુણ છે જે એક;
મરનારાની પાછળે, રૂવે કુટે બહુ છેક. ૧૬
તેથી તન દુઃખ ઉપજે, લાભ ન દીસે લેશ;
વિરૂદ્ધ તે છે શાસ્ત્રથી, વ્યર્થ કલેશ વિશેષ. ૧૭

ગરૂડ પુરાણનું અંગ.

મરનારની પછવાડે રોવા કુટવાના નિષેધ વિશે.

દોહરા.

મોક્ષ પતિ મોક્ષે વસે, મોક્ષતણો દાતાર;
નરનારીનો નરકથી, એજ કરે ઉદ્ધાર. ૧
મુઆ પછી સૌ માનવી, એ સ્થાનક સ્થિર થાય;
સારાં ઉર્ધ્વ ગતી સજે, અધમ અધોગતિ જાય. ૨
મુસલમાન અલ્લા કહે, ગોરા લોકો ગાડ;
હિંદુ માને હેતથી, પરમેશ્વરનો પાડ. ૩
એમ નરક ને મોક્ષનાં, નામો ભિન્ન અનેક;
પણ સૌ મનમાં પ્રીછજો, વસ્તુતાએ એક. ૪
મોક્ષ નરક માને નહીં, નાસ્તિક તેનું નામ;
એથી દુષ્ટ ન દેખિયે, દુનિયામાં કોઇ ઠામ. ૫
જૂઠું બોલે જગતમાં, કરે ચોરી વ્યભિચાર;
પ્રભુ આજ્ઞા પાળે નહીં, એજ નરક જનાર. ૬
સત્ય દયા પાળે સદા, ગુણ કરતાના ગાય;
પસ્તાએ દિલ પાપથી, માનવી મોક્ષે જાય. ૭
જનમે ત્યાંથી જાણવું, એક દિવસ મરનાર;
રહ્યા ન રાજા રંક કો, શોધિ જુઓ સંસાર. ૮
ઉપાય ચાલે આપણો, તે કરિયે તતકાળ;
પાછળ રોવું પીટવું, તેમાં શો છે માલ. ૯
વહાલાના તનમાં વધે, વાત પીત કફ રોગ;
તેને તુરતજ ટાળિયે, કરી ઓસડ સંજોગ. ૧૦
દોરા, ચીઠી, આખડી, ભૈરવ, ભુતના જાપ;
વળગી એવા વ્હેમને, ઓસડ ન તજો આપ. ૧૧

ચોપાઈ.

કરતાં જતન કદી મરીજાય, એ કે નવ ચાલે ઉપાય;
જો તેનું હિત હૈડે ધરો, કામ સદા પરમારથ કરો. ૧૨
ભિક્ષુકને આપો ભોજન, અનાથ જનને આપો અંન;
તે પણ કરજ કરી નવ કરો, જો પરમેશ્વરથી દિલ ડરો. ૧૩

દોહરા.

દુનિયાને દેખાડવા, કુટે રૂએ જે કોય;
નિશ્ચે એ મરનારનો, હેતુ શત્રુ હોય. ૧૪
પ્રગટ ગરૂડ પુરાણમાં, વર્ણવી છે તે વાત;
સાંભળજો સજ્જન સહુ, સ્નેહ ધરી સાક્ષાત. ૧૫
પુછે ગરૂડ પરિબ્રહ્મને, કહો પ્રભુ કરી પ્રીત;
પાપી નરકના પંથમાં, દુઃખ પામે શી રીત. ૧૬
ખાય પિયે શું વાટમાં, શોધે કેનો સાથ;
વાત સર્વ વિસ્તારીને, કહો કૃપાળુ નાથ. ૧૭
સુણીને બોલ્યા શ્રીહરિ, સુણ વિનતાના સુત;
પાપી જનને તેડવા, આવે જમના[1] દૂત. ૧૮
ભ્રકુટી ભયંકર જેહની, મુશળ સરીખા દંત;
કાળા જેવા કોયલા, એવા દૂત અનંત. ૧૯
જેને જોતાં જીવને, તુરતજ ઉપજે ત્રાસ;
પકડી ચાલે પ્રાણિને, યમ રાજાની પાસ. ૨૦
વિધન કરે બહુ વાટમાં, જમ કિંકર વિકરાળ;
સાંકળ[2] મારે શરીરમાં, જળહળતી દવઝાળ. ૨૧
મુદગળ માથામાં હણે, ભાલે પાડે ભંગ;
ખાય કુવાડે કાપિને, એ પાપીનું અંગ. ૨૨

ચોપાઈ.

પુણ્ય કરે પાછળ જે અહીં, તે ભાતું પામે છે તહીં;
પણ ખુંચી જમકિંકર ખાય, તેનેતેથી વિસામો થાય. ૨૩
સગાં મળી સૌ રૂદનજ કરે, લીંટ લાળ આંસુ જે ઝરે;
તે આડું આવે છે તહીં, એ માટે નવ રોવું અહીં. ૨૪

---

૧. જમ તે મોત અને તેના દૂત તે ભયંકર રોગ.

૨. સાંકળ–પાપીને નરકમાં અનેક પ્રકારનું દુઃખ હોય છે, પણ આ જગતમાં જેટલાં દુઃખ કહેવાય છે, અને કવિની કલ્પનામાં જેટલાં દુઃખ આવી શક્યાં, તેટલાં કવિયે નરકનાં દુઃખ વર્ણવ્યાં છે.

કહે ગરૂડ સુણજો શ્રીહરી, માનવ જે કોઇ જાયે મરી;
પાછળ જેવો જેને સ્નેહ, જો શિર છાતી કૂટે તેહ. ૨૫
તેથી મ્રતકને સુખ દુઃખ હોય, સાંભળવા ઇચ્છું છું સોય;
કહે કૃષ્ણ સાંભળ ખગરાજ, એહ કહું તુજ આગળ આજ.
મરનારાને મનમાં ધરી, શિર છાતી કૂટે બળ કરી;
વાગે મરનારાને માર, તેથી પ્રાણિ કરે પોકાર. ૨૭
હાયહાય માતાઓ બાપ, પ્રગટયાં મારાં પૂરણ પાપ;
જમકિંકર મારે હથિયાર, દેખી ચોરૂં અંગ લગાર. ૨૮
અદર્શ મુજને વાગે માર, એથી ઉપજે દુઃખ અપાર;
શું કરૂં ને ક્યાં જાઉં હવે, એમ પુકાર કરે ને લવે. ૨૯
સુણિ જમદૂત કહે તેહને, સગાં મળી સૌ કૂટે તને;
તેનો તુજને સાલે માર, એ અમતણાં નહીં હથિયાર. ૩૦
બહુબળમાં જે વાગે ઘાય, તે તો કૂટે તારી માય;
છાતી માહિ રૂધિર નીસર્યું, તે તો તારી સ્રીયે કર્યું. ૩૧
જેને તું વાલાં જાણતો, અંતર ઉમળકો આણતો;
દેખ હવે આ તેનાં કામ, શત્રુ થૈ દુઃખ દે છે આમ. ૩૨

દોહરા.

મુંઝાઇ એ મારથી, પાપી કરે પોકાર;
ધર મુજ ઉપર માવડી, દિલમાં દયા લગાર. ૩૩
ખમા ખમા મુખ બોલતી, ઠપકો લાગે લેશ;
આજ મને તું મારતાં, દયા ન લાવે લેશ. ૩૪
દિન પલટે જે પુરૂષનો, વહાલાં વેરી થાય;
રક્ષા કોણ કરે જહાં, વાડ વેલાને ખાય. ૩૫
મારૂં સારૂં વાંચતાં, કરતાં સદા સહાય;
મારે મુજને આજ તે, દિલથી તજી દયાય. ૩૬
જો કોઇ જન મુજને લડે, કહેતો જેની પાસ;
તે સર્વે શત્રુ થયાં, ક્યાં જઇ કરૂં પ્રકાશ. ૩૭
એમ કહે એ અવસરે, જમકિંકર વિકરાળ;
પાય પરાણે પાપીને, આંસુ લિંટ ને લાળ. ૩૮

ચોપાઈ.

સગ ચડે બહુ મન સંખાય, જમ કિંકર મોં ફાડી પાય;
એ તારી માએ મોકલ્યું, તે તો તુજને લાગે ગળ્યું. ૩૯
સગાં મળી સહુ હેતજ કરે, તે પીધા વીના કેમ સરે;
અરેગરૂડ એથી દુઃખ થાય, તેતો કંઇ કહ્યું નવ જાય ૪૦
ભોળો જન વિશ્વાસી હતો, આવી વાત નહીં જાણતો;
સગાં મળી કરશે આ કામ, દુઃખમાં દુઃખ દેશે આ ઠામ. ૪૧
લીંટ લાળ મોકલશે દઈ, વળી કૂટશે ભેગાં થઈ;
અધિક સગાંઆગળ ઇચ્છતો,પૂરણ સુખ તેમાં પ્રીછતો. ૪૨
આ અવસર પોકારે મૂખ, ઓછાં સગાં તો ઓછું દુઃખ;
પૂછે જમકિંકરને વળી, શા માટે કૂટે સૌ મળી. ૪૩
મુજને દુઃખ દેવાને રડે, તેથી લાભ તેને શો જડે;
મેં કોઇનું બગાડયું નહીં, દુઃખમાં દુઃખ દે છે કેમ અહીં. ૪૪
કહે જમચર સુણ મૂઢ ગમાર, સ્વારથિયો સઘળો સંસાર;
જ્યારે તુજમાં સ્વારથ હતા, ત્યારે સૌ હેતે બોલતા. ૪૫
હવે ન સ્વારથ તુજમાં રહ્યા, તેથી સગા સૌ શત્રુ થયા;
તારૂં દુઃખ ન વિચારી જુએ, મનમાને તેમ કૂટે રૂએ. ૪૬
પછવાડે પાખંડ આચરે, લોકોમાં દેખાડો કરે;
જેમ જેમ લોકો જોવા મળે, કોઇ ઝાલે તેમ કૂટે બળે. ૪૭
લોકો સૌસૌને ઘર જાય, ત્યારે તે વીસામો ખાય;
રોજ સવારે સાંજે રડે, લોકોમાં શોભા તે વડે. ૪૮

દોહરા.

દિલમાં હેત અહેત પણ, રોજ રડયાનો ચાલ;
તેથી ઉપજે તુજને, દુઃખ મોટું વિકરાળ. ૪૯
સાંભળી શોકાતૂર થૈ, પાપી કરે પોકાર;
કોઇ મારી માને કહે, દુઃખ મારૂં આ વાર. ૫૦
કુટયા રડયાનું દુર કરી, લે પ્રભુ કેરૂં નામ;
ઉપજે જેથી અંગમાં, સુખ મુજને આ ઠામ. ૫૧
હેત હૈયામાં રાખતી, તે નવ ભૂલે આજ;
મારા સુખ માટે તજે, એવી લોકનિ લાજ. ૫૨
ક્રોધે જમકિંકર કહે, ચુપ રહી ચાલ ગમાર;
હવે ન ઉપજે એહને, તુજપર દયા લગાર. ૫૩
રહેવું નિશ દિન લોકમાં, હવે ન તુજથી કાજ;
ઘણું રૂએ કૂટે ઘણું, વધે લોકમાં લાજ. ૫૪
પોઢી ઉઠી પ્રભાતમાં, રોજ રડે નહીં એમ;
તો નિંદા લોકો કરે, માટે ચાલે કેમ. ૫૫
ગરૂડ પુરાણ સુણે ઘણા, જે ભટ વાંચે મૂખ;
જાણે છે મરનારને, રડયા કુટયાથી ...
તોપણ દયા ન દિલ ધરે,
કૂટે રડે લોકો મળી

શ્લોક ગ્લેષ્મ ... ॥
... ॥૧॥

રાખ્યા કુટવાની રાંડને, પૂરણ હોયે પ્રીત;
ન્હાનપણાથી નિરખિયે, રામા કેરી રીત. ૫૮
સુતક દિનમાં પણ કરે, કુટવા રડવાનું મન;
મરનારનો મીશ[1] લઇ, કેમ ન કુટે તન. ૫૯
વિવાહ દિન બોલાવતાં, નાવે ગાવા ગીત;
વણ બોલાવી આવિને, કુટે રડે કરી પ્રીત. ૬૦
રાંડો જેવા રંડવા, નિર્લજ છે કોઇ ઠામ;
કુટે કરે પાખંડ બહુ, લઇ અલકનું નામ. ૬૧
દક્ષિણ[2] દિશમાં જમપુરી, જોજન નેવુ હજાર,
પ્રતિદિન જાય હજાર ગાઉ, પહોંચે માસે બાર. ૬૨

ચોપાઇ.

કહેશ્રીહરિ સાંભળ ખગરાય;જિવને જમપુરિમાં લઇજાય;
જેવું કર્યું હોય જેણે પાપ, તેવો ત્યાં પામે સંતાપ. ૬૩
રોરવ મહા રૌરવ આદીક, કુંડ નરકના તહાં અધીક;
જેણે જુઠિ સાક્ષી પૂરિયો, ચોર્યાં પરધન પરનારિયો. ૬૪
પ્રભુ આજ્ઞાઓં પાળી નહીં, તેવા દુ:ખ પામે છે તહીં;
જેવું દુ:ખ એ નરકજતણું, રડ્યા કુટયાનું તેથી ઘણું. ૬૫
લાળ લીંટ જે પીવાં પડે, દુ:ખ મોટું ઉપજે એવડે;
જેમ બાળકને ઓાપડ પાય, મોમાં વેલણ ઘાલી માય. ૬૬
નાક પકડીને રૂંધે શ્વાસ, પાય પછાડે થાય ઉદાસ;
એમ જમકિંકર અંકુશ હણી, તોડેછે દાઢો તે તણી. ૬૭
નાક દબાવી લીંટજ પાય, એ તો દુ:ખ જેવું નવ જાય;
તે માટે નિજ હેતુ હોય, તો તેને નવ રોશો કોય. ૬૮

દોહરા.

કુટે રડે કાંઇ દેખિયે, તો કરિયે તે કામ;
મનુષ્ય બહુ બોલાવિયે દૈને ઝાઝા દામ. ૬૯
લાભ ન દિસે લેશ તો, રડે કુટે શું થાય;
દમની પીડા પામિયે, કાં તો આખો જાય. ૭૦
મહા દુ:ખ મરનારને, આપણને પણ એમ;
શોભા લેવા લોકમાં, કુટિયે રડિયે કેમ. ૭૧
ધીરજ મનમાં ધારિને, કરિયે કાંઇ ઉપાય;
જેથી તેના જીવને, સુખ ને શાંતી થાય. ૭૨
અંગ ગરૂડ પૂરાણનું, કથા કહી જે આજ;
સૌ જન સમજે સ્નેહથી, કરે વિચારી કાજ. ૭૩
સાંભળશે જે સ્નેહથી, દિલમાં દયા સહીત;
સંપૂરણ સુખ પામશે, તે નરનારી નિત્ય. ૭૪
કથા સુણીને નહિ કરે, દિલમાં દયા લગાર;
પૂરણ પીડા પામશે, નિશ્ચે તે નર નાર. ૭૫
ઓગણીસે ને આઠમાં, શુદિ ચોદશ શનિવાર;
માસ અધિકમાં મેં કહી, કથા અધિક સુખકાર. ૭૬
ઘણાં વરસનાં કોટડાં, દેખો આ દેખાય;
વાવળ કે વરસાદથી, તેહ પડી નવ જાય. ૭૭
રહે ટકી રક્ષણ વિના, નિરૂપયોગી નવ જાય;
રહે કોટડાં ડોકરાં, ખપ તેનો ક્ષય થાય. ૭૮
જો રડતાં બાળક તણા, ચાળા પાડે બાળ;
તો તે બાળકને ઘણી, રીસ ચડે તે કાળ. ૭૯
વગરમંગી મળી નારિયો, રૂએ કુટે છે જેહ;
તે પણ ચાળા તુલ્ય છે, તેમાં નહિ સંદેહ. ૮૦

મરનારની પછવાડે ન રોવા વિષે પદ.

જંજાળી જિવડે મુક્તીની જુક્તી ન જાણી.—એ રાગ.

વાલાના વાંસે, રાગ તાણી નવ રોવું;
જેથાતેનેજંપનઉપજે,જીવમાંસમજીજોવુંરે; વાલાની. ટેક.
ગોવિંદજીએ કહ્યું ગરૂડને, કુટે રડે જે કોઇ;
જનારાનેમહાદુ:ખઉપજે, ધરેનિસાસા રોઇરે; વાલાની. ૧
લીંટ લાળ ને આંસુ ઝરે, તે જમચર પાય પરાણે;
રારવમહારૌરવનાદુ:ખથી,એદુ:ખઅદકુ જાણેરે.વાલાની. ૨
છ છતી કુટે શિર કુટે, ચુંટે કેશજ હાથે;
ન સઘળી પરિપૂરણ પીડા, મરનારને માથેરે. વાલાની. ૩
લોક વખાણે કે ન વખાણે, તે સૌ સાખી રિયે;
જેે હૈયામાં હેત વધે તો, દુખ તેને શિદ દૈયેરે; વાલાની. ૪
શત્રુતા સંપૂરણ હોય તો, રડો કુટો ન વિચારો;
જીવતાં વેરવળી નશકે તો, મરતાને વળિ મારોરે; વાલાની. ૫
કુટવા થકી જો કાંઇ દેખો તો, કુટો લઇને પાણો;
શામાટેતમેકુટીશરીરમાં, રોગરૂપાધી આણોરે; વાલાની. ૬
એવી શોભા મેલો આળગી, અળગી રહો ન વહેમે;
જેથીસુખઉપજે તે જીવને, પુન્યકરોઆંહ રેમેરે; વાલાની. ૭

---

[1] મીશ—બાનું.

[2] દક્ષીણમાં રાક્ષસો રહેતા હતા તે માટે દક્ષીણમાં જમપુરી કહી હશે; અને મરનારને જેમ જેમ વધારે દહાડા થાય, તેમતેમ દરરોજ હજાર ગાઉ દૂર વિસાર પડતો જાયછે, અને ૩૬૦ દહાડાની હેજ મટી જાયછે, તે ઉપરથી રસ્તો કલ્પ્યો હશે.

રોશો પણ તેને નહિ જોશો, ખોશો આંખ તમારી;
દલપતરામ કહે દિલ શોધી,માનો શિક્ષા મારીરે; વાલાની. ૮

બુદ્ધિવર્ધક વિશે.

(આ કવિતા સને ૧૮૫૫માં બુદ્ધિવર્ધક સભામાં કહી હતી તે વખતે તેના સેક્રેટરી ભાઇ ગંગાદાસ કિશોરદાસ હતા.)

નારાચ છંદ.

શુણો સહુ સ્વદેશી જ્ઞાન ગર્થના સમર્થકો,
બનો બહુ હમેશ બેશ દેશ બુદ્ધિ વધકો;
સ્વદેશ સુધર્યાનિ સારિ વાત તે વિચારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૧

નવી નવી વિશાળ તો નિશાળ જૈ કરાવવી,
ગણાવિ ગામ ગામ ઠામ ઠામમાં ઠરાવવી;
નૃપાળ ચિત્ત કેવિ પ્રીતિ રીત તે સ્વીકારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૨

નિબંધ ને પ્રબંધ છંદ ચોપડી છપાવવી,
ખરેખરી ધરીજ ખૂબ ખાંતથી ખપાવવી;
નિખાર હે અનેક જ્ઞાન નીરથી નિખારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૩

કવીત પોથિયો કવિની પાસ તો કરાવવી,
રસીકતા અધીક ઠીકઠાકથિ ઠરાવવી;
વિભૂષણો વિચિત્ર ચિત્ર પ્રાસથી શૃંગારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૪

રમૂજદાર સાર શોભિતી સભા રચાવવી,
મહા મહા મનોરથોની ધૂમ ત્યાં મચાવવી;
સુધારતા વિવેકની અનેકધા ઉચારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૫

ખરાબ ચાલ ખંડિ સારિ ચાલ તે ચલાવવી,
લડે કદાપિ લોક લેશ લાજ તો ન લાવવી;
સ્વદેશની અનેક જાત આખરે ઉગારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૬

વિવાતણા લજામણા પ્રથા[1] ઘણા ઘટાડવા,
અપાર ઉદ્યમો રચી નિરૂદ્યમી મટાડવા;
થવા સહાય શ્રી પ્રભુનિ પાર્થના ગુજારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૭

અભાગિયા ભિખારીયોનું ભૂખ દુખ ભાગવું,
હમેશ એ ઉપાયમાંજ લક્ષ રાખિ લાગવું;
દયા કરી દરીદ્રિની દરીદ્રતા વિદારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૮

પ્રવીણ રાખિ પંડિતો સ્વધર્મ શુદ્ધ થાપવા,
વિરોધ ક્રોધ કાઢવા સદા સુબોધ આપવા;
પછી પુરાણિ પોથિયો સમગ્ર સુધારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૯

વિલાયતી વરાળ યંત્ર મૂલ દૈ મંગાવવાં.
વિવેકથી અનેક કામ કાજમાં લગાવવાં;
સ્વમિત્રને પવિત્ર વાત ઊરમાં ઉતારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૧૦

કુટુંબિમાં કલેશ લેશ ઉપજેજ કોઇને,
મનાવિને મટાડવો જરૂર જાણિ જોઇને;
લગાર આગ લાગતાંજ ઠંડકેથિ ઠારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૧૧

સભા સમે શકે ન આવિ નામદાર નારિયો,
ખુણે પડી ખુવેજ કાળ બંધિમાં બિચારિયો;
ભણાવિ ભાત ભાત તેનિ વેદના નિવારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૧૨

સદાય લ્યો સહાયના ભલા ભલા ભુપાળની,
કુબુદ્ધિ કંટ કાપવા કરો સ્તુતિ કૃપાળની;
પ્રજા હિતેચ્છુ વાત પૂરિ પૃથ્વીમાં પ્રસારવી,
વિશેષ શુદ્ધ બુદ્ધિ બુદ્ધિવર્ધકે વધારવી. ૧૩

દોહરો.

બુદ્ધિ વિશેષ વધારવી, કરવાં મોટાં કામ;
હૈયામાં હિંમત ઘણી, રાખી દલપતરામ. ૧૪

છપ્પો.

કરૂણાનિધિ કરતાર, ધાર ઉર અરજ અમારી,
પ્રણમીને તુજ પાસ, પ્રગટ કહિયે પોકારી;
બિંદુ સભાની હામ, પરમ પ્રભુ કરજે પૂરી,
છે જે ઇચ્છા છેક એક નવ રહે અધૂરી;
સ્થિતિ સુધરે સૌ ગુજરાતની, કરે આધક શુભકામને;
રૂદયામાં તે રજની દિવસ, રૂચિ છે દલપતરામને. ૧૫

દોહરા.

એકબિજાના ધર્મની, તજશે ખોદાખોદ;
ત્યારે દેશ સુખી થશે, વધશે સંપ વિનોદ. ૧૬
તે માટે ઈશ્વર વિષે, તથા ધર્મ સિદ્ધાંત;
હવે પછી હું તે કહિશ, ભાગે જેથી ભ્રાંત. ૧૭

---

૧. પ્રથા—ચાલ.

પ્રકરણ ૨ જું.

ફાર્બસ વિલાસ.

દોહરો.

કાવ્ય કળાનો જે કરો, અતિ ઉત્તમ અભ્યાસ;
સજ્જન તો આ સાંભળો, કહું તે કવિતવિલાસ. ૧

સૂચના.

ગુજરાતમાં ઘણી ખરી નાતોમાં કવિયો થઈ ગયા છે. જેમકે પ્રવીણસાગર ગ્રંથમાં રાજકોટના રાજા મહેરામણજીની રચેલી પણ કવિતા છે એવું ઘણા લોકો કહે છે. જુનાગઢના દીવાનજી રણછોડજી-ભાઇ વડનગરા નાગર હતા, તેઓએ કવિતાના ગ્રંથો રચેલા છે. વસાઇના દેશાઇ વેણીદાસનો રચેલો સાહિત્યસિંધુ મોટો ગ્રંથ વ્રજભાષામાં છે. એ રીતે કિસનબાવની એક વાણીએ રચેલી છે. એમ હરેક નાતમાં કવિયો થયેલા છે તોપણ કવિતાનું કામ બ્રાહ્મણ, ભાટ તથા ચારણ એ મુખ્ય ત્રણ લોકોનું ગણાય છે.

ગુજરાતના મોટા મોટા કવિયો ભેળા થાય ત્યારે કેવી રીતે કવિતાની ચરચા ચલાવતા આવ્યા છે, અને કેવી રીતે સરદારોનાં મન રીઝવે છે, તેનો નમુનો બતાવવા સારૂ આ પ્રકરણ લખ્યું છે. ઘણું કરીને રાજાને ત્યાં લગનમાં ઘણા કવિયો એકઠા થાય છે. ભાવનગરમાં દસરાને રોજ કવિયોનો મેળો કરવાનો ચાલ ત્યાંના રાજાની કેટલીએક પેઢીઓથી ચાલ્યો આવે છે.

આ સમામાં તો કવિતા રચનારા જુના લોકો ઠંડા પડ્યા છે, પણ તેઓની અસલની તથા આજની રીત આ પ્રકરણમાં ભેળશેળ દેખાડી છે.

મહેરબાન અલેકઝાંડર કિન્લાક ફાર્બસ સાહેબે ઇડરમાં સન ૧૮૫૨ની સાલમાં કવિયોનો મેળો કર્યો હતો, તે મેળાનું વર્ણન કર્યું છે, પણ તે સમે ઘણું કરીને તે લોકોએ વ્રજભાષામાં તથા ચારણી ભાષામાં કવિતા કહી હતી, અને તે કવિતા મેં લખી રાખી નથી, તથા તે સમે મળેલા બધાનાં નામ મેં લખી રાખ્યાં નથી, માટે સાંભર્યાં તેટલાં નામ લખ્યાં છે, તથા બીજા બીજે ઠેકાણે તે સાહેબને મળેલા હતા તેનાં નામ પણ આ પ્રસંગમાં આણ્યાં છે એ મેળામાં બનેલી તેવીજ વાત લખી નથી, પણ તેમાં વધારે ઘટારે કરી છે માટે આ વાત કલ્પિત મિશ્રિત છે એમ જાણવું.

પ્રથમ સાહેબે સઉને એવી ખબર આપી કે હાલ રજાના ત્રણ ચાર દિવસ[1] આવે છે તેમાં આ દેશના કવિયોની ચરચા સાંભળવાની જેઓની મરજી હોય તેઓએ અમારા તંબુમાં દિવસના દશ વાગતાં સભા ભરાશે ત્યાં સુખેથી આવવું અને ત્યાં મરજી હોય ત્યાં સુધી બેસવું. વળી કવિયોને કહ્યું કે દેશી રાજાઓની ખાનગી સભામાં, કે જાહેર સભામાં જેવી રીતે તમે કવિતા બોલતા હો, અથવા જેવી રીતે વાદવિવાદ કરતા હો, તેવી રીતે બેધડકથી અમારી આગળ સભામાં બોલવાની તમને રજા છે, કેમકે આ દેશનો ચાલ જોવાની મારી ઇચ્છા છે.

પછી ઠરાવેલે દિવસે દસ વાગ્યાથી કવિયો તથા કેટલાએક સરદારો તે સભામાં આવવા લાગ્યા. સૌ કવિયોએ એવો ઠરાવ કર્યો કે, આ સભાનું માન સાહેબના કવિને આપવા સારૂ આપણી કવિતામાં રચનારને ઠેકાણે તેનું નામ લાવવું.

ફાર્બસ સાહેબ વિષે સન ૧૮૬૬ ના તથા ૬૭ ના બુદ્ધિપ્રકાશમાં છપાએલું છે, તથા મુંબઈની ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના મંત્રી રા. મનસુખરામ સુરજરામે ફાર્બસ જીવનચરિત્ર રચીને તે સભાની તરફથી પ્રગટ કરેલું છે તેમાં સર્વ હકીકત છે, તથાપિ થોડી આ નીચે લખી છે.

ફાર્બસ સાહેબ તારીખ ૭ મી જુલાઇ સન

---

૧. સંવત ૧૯૦૮ની દીવાળી.

૧૮૨૧ માં લંડન શહેરમાં જન્મ્યા હતા. પછી તેમણે હેલીબરી પાઠશાળામાં અભ્યાસ કર્યો હતો.

તા. ૩૦ મી ડીસેંબર, ૧૮૪૨ ને દિને મુંબઈ પ્રાંતની સિવિલ સર્વિસમાં તેમની નીમનુક થઈ. અને ૧૮૪૩ના નવેંબરની તા. ૧૫ મીએ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. તા. ૧૦ જાન્યુઆરી ૧૮૪૪ માં પરીક્ષામાં પાસ થયા. પછી ત્રીજે દહાડે અહમદનગરના ત્રીજા આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરની જગ્યા મળી.

તા. ૧૦ મી અક્ટોબર ૧૮૪૪માં ખાનદેશના બીજા આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર થયા. તા. ૬ઠ્ઠી એપ્રીલ ૧૮૪૬માં સદર અદાલતના આક્ટીંગ ડેપ્યુટી રેજીસ્ટ્રાર થયા. પછી ત્રીજે દિવસે અમદાવાદના આસિસ્ટન્ટ જજ્જ થયા, પણ મુંબઈમાં રહ્યા.

સન ૧૮૪૬ ના નવંબરમાં અમદાવાદમાં આવ્યા. તા. ૨૨ મી નવંબર ૧૮૪૯ થી તા. ૨ જી જાન્યુઆરી ૧૮૫૦ સુધી જજ્જ અને શેશન જજ્જનું કામ અમદાવાદમાં કર્યું.

તા. ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૮૫૦માં સુરતના આસિસ્ટન્ટ જજ્જ થયા.

તા. ૧ લી મે ૧૮૫૧ માં અમદાવાદના પહેલા આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર થયા.

સન ૧૮૫૨ ના ઑગસ્ટમાં મહીકાંઠાના પોલિટિકલ એજન્ટ થયા.

સન ૧૮૫૩ ના જુનમાં અમદાવાદના આક્ટીંગ જજ્જ થયા, અને તા. ૨૮ મી માર્ચ ૧૮૫૪ માં વિલાયત ગયા.

સને ૧૮૫૬ માં રાસમાળાનું પુસ્તક લંડનમાં રિચર્ડસન બ્રધર્સના છાપખાનામાં છપાવ્યું, ને તે વર્ષના નવેંબરમાં પાછા આવ્યા.

તા. ૧૦ મી જાન્યુઆરી સન ૧૮૫૭ માં સુરતના જજ્જ થયા.

તા. ૨૪ મી માર્ચ ૧૮૫૮ માં ખાનદેશના જજ્જ થયા.

તા. ૧૧ મી અક્ટોબર ૧૮૫૯માં કાઠીઆવાડના પોલિટિકલ એજન્ટનો ચાર્જ લીધો. તા. ૨૫ મી માર્ચ ૧૮૬૦ માં સુરતના જજ્જ થયા. તા. ૨૩ મી ડીસેંબર ૧૮૬૧ માં સદર અદાલતના જજ્જ થયા.

બહુ વિચાર કરવાથી, અને ઘણાં કામ માથે લેવાથી મગજમાં રોગ થયો, તેથી તા. ૩૧ મી ઑગસ્ટ સન ૧૮૬૫ ને દિને પુનામાં દેહ મુક્યો. ત્યારે તેમને ચાર પુત્રો ને બે પુત્રીઓ હતી. મોટાનું નામ જાન ફ્રેજર ફાર્બસ, તે ઓગણીશ વર્ષની ઉમરનો, બીજો હેનરી ડેવિડ અરસકીન ફાર્બસ, તે ભરૂચ સંગ્રહસ્થાનની વખતે વિલાયતથી ભરૂચ આવ્યો હતો. તેને સિંધમાં સરવે ખાતામાં નોકરી મળી છે. તેની ઉમર ફાર્બસ સાહેબે દેહ મુક્યો ત્યારે સત્તર વર્ષની હતી.

આ કવિતાવિલાસના, નવ અંક સન ૧૮૬૭ના બુદ્ધિપ્રકાશમાં છપાયા હતા. તે ગુ. વ. સોસાઈટીના સેક્રેટરી મહેરબાન એમ. એચ. સ્કૉટ સાહેબના હુકમથી તેમાં વધારો તથા સુધારો કરીને આ પુસ્તક સોસાઇટી તરફથી છપાવી પ્રગટ કર્યું છે. સન ૧૮૭૦

દલ. ડાહ્યા. ગુ. વ. સો. આ. સે.

અંક ૧ લો.

સાહેબ—(પોતાના કવિને પુછે છે) આ કોણ છે?

કવિ—એ [1]ગોવિંદરામ શાસ્ત્રી છે. સુવેર નામના ગામમાં રહે છે, અને આ જીલ્લામાં નામાંકિત છે.

સાહેબ—શાસ્ત્રીબાવા, તમે કવિતા રચી જાણો છો કે?

શાસ્ત્રી—હું સાધારણ કવિતા સંસ્કૃતમાં અને ગુજરાતીમાં પણ થોડી રચી જાણું છું અને સર્વે કવિઓનો દાસ છું. હું એ વાતનું અભિમાન રાખતો નથી.

સાહેબ—વાહ, તમારી બોલવાની યોગ્યતા સારી છે. ઈશ્વર પ્રાર્થના વિષે કાંઈ કરેલું હોય તો બોલો. અને ગુજરાતી કવિતા બોલો તો સહુ સમજી શકે.

શાસ્ત્રી— **માલિની છંદ.**

ભવ ભય હરનારા, પ્રાણ પ્યારા અમારા,
ગુણનિધિ ગુણ તારા, સર્વ છે સૌથિ સારા;

---

૧. ગોવિંદરામ શાસ્ત્રીને દર સાલ ૧૫૦ કે ૨૦૦ રૂપીઆ આપવા કરીને ઈડરના મહારાજે રાખ્યા હતા.

ચતુર જગપિતારા, ત્રાસના નાશકારા,
સકળ કર સુધારા, બેદી દે બીતિ બારા. ૧

વસંતતિલકા છંદ.

ઓ ઇશ્વરા અગમ ઉત્તમ આપ ઉક્તિ,
જેથી જણાય જનરંજન યોગ્ય યુક્તિ;
ગાવા નથી સરસ રાગ શિખી ગળાથી,
સભ્ય પ્રસન્ન કરવા કવિતા કળાથી. ૨
રાગી-ગણાજ અનુરાગથિ રાગ જામે,
કારીગરી બિજી બધી શ્રમપાત્ર પામે;
અભ્યાસથી કવિત ઉત્તમતા ન આવે,
તે તો કૃપાનિધિ, કૃપા કરિ તું કરાવે. ૩

સાહેબ—"ગાવા નથી સરસ રાગ શિખી ગળાથી" એ ચરણને ભાવાર્થ શો છે ?

શાસ્ત્રી—હું આ સભાને મારા રાગથી કે સ્વરથી રંજન કરવાને ચહાતો નથી. ગાનારીઓને અને ગાનારાઓને એ ધધો છે, ને મારા કરતા ઘણા સરસ સ્વરથી ગાનારીઓ અહીં ઘણીઓ છે. હું તો કાવ્યકળાથી આ સભાસદોને રંજન કરવા ચાહું છું, એવો ભાવાર્થ છે.

શિવરામ ગાયક—સાહેબ, હું કાંઈ બોલવા ચાહું છું.

સાહેબ—બોલો.

શિવરામ— દોહરો.

કવિજન કાવ્ય કરી મરે, ગુણ ચાખે ગાનાર;
સોની ઘાટ ઘડી મરે, રાય સજે શણગાર. ૪

શાસ્ત્રી— વસંતતિલકા છંદ.

જો રક્તચંચુ[1] શિખવ્યાં વચનો ઉચારે,
કેનાં વખાણ કરિને કહિયે વધારે;
માધુર્ય તો શુકતણા સ્વરસારનું છે,
ચાતુર્ય તો વચનના રચનારનું છે. ૫

એક ઠાકોર—શાસ્ત્રી, તમે અમદાવાદ, વડોદરૂં, અને સુરત વગેરે ગુજરાત બધી જોઈ છે કે ?

શાસ્ત્રી—હાજી, હું ગુજરાતમાં સારી પેઠે ફર્યો છું.

[1] પોપટ.

ઠાકોર— ગીતિ છંદ.

રાય કહેરે કવિજન,
સરસ કિયું પુર સહુથી ગુજરાતે;
સરસ કિયા નર નિપજ્યા,
આજ અને વળી અગાઉ ગુજર્યા તે. ૬

શાસ્ત્રી—

ગુર્જરદેશ વિષે તો,
રાજનગરજ[1] સઉથી સરસ દીસે;
સરસ નરસ કહું કેને,
રાજન, ગરજ સઉથી સરસ દીસે. ૭

સાહેબ—(આગગાડીનું ચિત્ર દેખાડીને પૂછે છે.) આ શું હશે ?

શાસ્ત્રી—અગ્નિરથ છે.

સાહેબ—એ વિષે તમે કાંઈ કવિતા કરેલી હોય તો કહો.

શાસ્ત્રી— શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

આ અગ્નીરથ ઓપતા અનુપ છે, કે યજ્ઞશાળા કહું,
આચાર્ય કપતાન ઋત્વિજ બિજા, જે સેવકો તે સહુ;
જે લોકો શુભ યજ્ઞમંડપ વિષે, બેઠા સુશ્રદ્ધા ધરી,
વાસો ઇચ્છિત લોક માહિ વસશે, દાન પ્રભાવે કરી. ૮

ઠાકોર—સારી નરસી સ્ત્રી વિષે બોલો.

શાસ્ત્રી—જે વેલનાં ઝેરી ફળ હોય, અને જે સ્ત્રીનાં દુષ્ટ સંતાન હોય, તે નઠારી જાણવી.

શિખરિણી છંદ.

ન દીસે પુષ્પાળી, ફળિત ફળવાળી પણ, વળી,
રૂપાળી કે કાળી, ગળિત ફળવાળી પણ ભલી;
ફળો ને સંતાનો, વિષમય વિશેષેજ છતમાં,
લતા, ને તે નારી, જરૂરજ નઠારી જગતમાં. ૯

માટે હું ઈશ્વર રૂપી સૂર્યે પાસે માગું છું.

આર્યા.

સુપતિ આપો ભવિતા, તેથિ તમારી રૂડી ગણું રવિતા;
કાંતો આપો કવિતા, એ પણ એવી અનુભવિતા. ૧૦

ઠાકોર—ત્યારે આપણા દેશમાં તો એવી રીત છે કે, ઊંચ કુળની કન્યા પરણવી, તેનું કેમ ?

[1] અમદાવાદ.

શાસ્ત્રી— **આર્યા.**

વિવેક, વિનય, સુવિદ્યા, ગુણ અમૂલ્ય આ ચારે;
એ લક્ષણે પરખિયે, ઉત્તમ તો વંશ આચારે. ૧૧

સાહેબ—જે ભાષાથી ચોપડા તથા દફતર લખાતાં હોય તે જીવતી ભાષા કહેવાય છે, અને જે ભાષાથી કોઇ દેશમાં વ્યવહાર ચાલતો ન હોય, તે મુએલી કહેવાય. હિંદુસ્તાનમાં સંસ્કૃતથી દફતર લખાતા હતાં, પણ તે ભાષા કયારે મરી ગઇ તે વિષે તમે કાંઇ જાણો છો ?

શાસ્ત્રી— **શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.**

ભોજે બ્રાહ્મણ ભોજનાદિ કરિને દીધાં મહાદાન જે,
ગીર્વાણ અવસાન કાળ ગણિને કીધી ક્રિયા માનજે;
બાજીરાવ શિરાજી ઉત્તરક્રિયા કીધી અતી આદરી,
સારે દેશ નરેશ શ્રેષ્ટ દિવસે શ્રાદ્ધાદિ શ્રદ્ધા ધરી. ૧૨

મતલબ કે ભોજરાજાએ ગીર્વાણવાણીના અંતકાળની ક્રિયા વૈતરાણી આદિક મહાદાન કરવાની કરી, અને બાજીરાવ પેશવાએ એ વાણીથી ઉત્તરક્રિયા કરી, અને હાલના દેશી રાજાઓ પ્રસ્તુત ઉપર શાસ્ત્રીઓની સભાઓ કરે છે, તે તો તે વાણીનું ક્ષયાશ્રાદ્ધ, અથવા પાર્વણિક શ્રાદ્ધ કરે છે.

એટલી વાત થઈ એવામાં તે શાસ્ત્રીનો વિદ્યાર્થી પરભો જે બીજા પાસે અંગ્રેજી પણ શીખતો હતો, તે તંબુમાં ડોકાયો. તેને શાસ્ત્રી પોતાને ગામ મૂકીને આવ્યા હતા, અને કહ્યું હતું કે, આપણા જજમાનનો સંઘ પ્રભાસ જાય છે તે સાથે તું જજે, દશવીસ રૂપીયાની પ્રાપ્તિ થશે.

શાસ્ત્રી—અરે, તું અહિં ક્યાંથી?

પરભો—હું સવારમાં ઉઠીને મારું અંગ્રેજી લેસન કરવા બેઠો તેથી વાર થઈ ગઈ અને સંઘ જતો રહ્યો, પછી આ મેળો જોવા સારૂ પરભાર્યો અહિં આવ્યો.

શાસ્ત્રી—(ઠપકો દે છે.)

વૈતાળીય છંદ.

પરભા પરભાતપોરમાં, પરભાષાપર ભાવ લાવિયો;
પરભા પરભાસની તજી, પરભાર્યો અહિં કેમ આવિયો.૧૩

સાહેબ—આવવા દો, એને સભામાં બેસારો. પછી તે બેઠો. શાસ્ત્રી, તમારી કવિતામાં સરસ યમક છતાં, નિર્ભ્રાંત સહુને સમજાય એવી થાય છે માટે મીઠાશ ઉપજે છે.

શાસ્ત્રી—ભ્રાંતવાળી કવિતા જમની કાંતા જેવી લાગે.

આર્યા.

અનુપમ અનુપ્રાસાંતા, યમકાંતા પણ ન હોય નિર્ભ્રાંતા;
તે કવિતા દુખદાતા, કહિયે સાચીજ યમકાંતા. ૧૪

શાસ્ત્રી—(પેલા ઠાકોરને પુછે છે) ઠાકોર, તમે ધોળી પાઘડી કેમ બાંધી છે ?

કારભારી—છ મહિના ઉપર ચાર મહિનાની ઉમરના કુંવર ગુજરી ગયા તેનો શોક ઝાઝા દહાડા રાખવો ઘટે નહિ પણ ઠાકોર શોક મૂકતા નથી.

શાસ્ત્રી—બાગનાં ફુલ અને છોકરાં જોઈને રાજી થવું, પણ કાળે નાશ થાય તો દીલગીરી રાખવી નહિ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

ભોળી બાળક બોલકાં, મધુરતાવાળાં મહા મૂલડાં,
ભાળી બાગ ભલો, ભલાંજ ભભકાવાળાં ફુલ્યાં ફૂલડાં;
દાખે છે દલપત્તરામ, દિલમાં રે ખૂબ રાજી થજો,
કાળે જો કરમાય, થાય અછતાં, તો શોક તેનો તજો. ૧૫

સાહેબ—શાસ્ત્રી, કવિતામાં કેવો ચમત્કાર હોય ?

શાસ્ત્રી— **શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.**

જેવાં મીન વિજોગિયાં જળતણાં, એવા વિજોગી જનો,
પામે શાંતિ કવિત શુદ્ધ ગુણનાં તેવા જનોનાં મનો;
આકાશે કવિ[1] નામ એકગ્રહ છે, આનંદમાં એ થકી,
રાશી મીન જીવે જુઓ જળ વિના, તે જાણજો તેથકી.૧૬

સાહેબ—શાસ્ત્રીબાવા, આજ આપના મેળાપથી હું પ્રસન્ન થયો.

શાસ્ત્રી—સાહેબ આપ જેવા સજ્જનના સમાગમથી અમારાં સર્વેનાં મન પ્રસન્ન થયાં છે અને સારા ભાગ્યથીજ આપનો મેળાપ અમારે થયો, એવું અમે જાણીએ છૈએ, કેમકે બીજું બધું ઉદ્યોગથી મળે પણ સજ્જનનો સંગ તો સારા ભાગ્યથીજ મળે.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

અભ્યાસથી અધિક શાસ્ત્ર ભણાય ભાઈ,
ચાપલ્યતાથિ ચડશે ચિત ચાતુરાઈ;

[1] કવિ—શુક્ર.

ઉદ્યોગથી જર જમાવ જરૂર જામે,
સદ્‌ભાગ્યથીજ જન સજ્જન સંગ પામે. ૧૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

તિર્થોદકે શુદ્ધ થવાય અંગે, આત્મા શુચી સજ્જન શુદ્ધ સંગે;
વિશેષાર્થાવિક્તિકરીવખાણું, સર્વોપરીજ ગમતિર્થ જાણું.૧

સાહેબ—વારૂ, શાસ્ત્રીબાવા, તમારે કાંઇ પુસ્તકની કે બીજી ઇચ્છા હોય તે મને કહેવું.

શાસ્ત્રી—આ દેશમાં આપનું મુખ્ય સંસ્થાન તો મુંબાઈ કહેવાય કે નહિ ?

સાહેબ—હાજી, આ ઇલાકો મુંબાઈ તાબામાં છે, માટે સરકારની મુખ્ય રાજધાની મુંબાઇ કહેવાય, અને હું પણ આશા રાખું છું કે થોડાં વર્ષમાં મુંબાઈની મોટી કોરટમાં મને નોકરી મળશે, અને મારે મુંબાઇમાં રહેવાનું થશે.

શાસ્ત્રી—તો મારે એટલી અરજ કરવાની છે કે, એક અમારી સગી છે તે ઘણા દેશમાં રખડતી, હાલ જઈને મુંબાઇમાં રહી છે, માટે આપ મુંબાઇ જાઓ તો, તેની આપ સંભાળ રાખવી.

સાહેબ—તે બાઈ કોણ છે ? કિયા નામથી ઓળખાય છે ? અને પહેલાં કિયા શહેરમાં રહેતી હતી ?

શાસ્ત્રી—પર્યાયાલંકાર શાર્દૂલવિક્રીડિત.

જે જૂના કવિલોક કેરિ, જિવિકા આદે અયોધ્યા હતી,
હસ્તીનાપુરમાં પછી વસી, પછી ઉજ્જેણમાં થૈ છતાં;
ધારાપૂર વિષે વસી, પછી વસી પૂના વિષે એકદા,
તે મુંબઈપુરમાં નિવાસ વસી છે, સંભાળ રાખો સદા.૧૮

સાહેબ—હું સમજ્યો, ખરી વાત છે; મુંબાઈના શાહુકારો, કવિયોને સારી મદદ કરે છે, અને મેં ગુજરાતી કવિતાના ગ્રંથનો સંગ્રહ કરવા સારૂ, તથા ગુજરાતી નવાં પુસ્તકો રચવા સારૂ, અમદાવાદમાં એક સોસાઈટી ઉભી કરીને ઉઘરાણું કર્યું, ત્યારે આશરે દશ હજાર રૂપૈઆ એકઠા થયા, પણ મુંબાઈના ગૃહસ્થો શ્રીમંત અને ઉદાર છે, માટે ત્યાં મારે રહેવાનું થશે તો, ત્યાં એક સભા ઉભી કરીશ, અને ઓછામાંઓછા એક લાખ રૂપૈઆ એકઠા થઇ શકશે તેના વ્યાજમાંથી ગુજરાતી ગ્રંથો રચવાનું કામ ચાલશે, અને ઘણા કવિયોને આશ્રય મળે એવું કરીશ તથા એ સિવાય બીજી રીતે પણ ગુજરાતના કવિયોનું માન વધારવાનો મારો ઘણો વિચાર છે, પછી તો ઇશ્વર ઇચ્છા.

પછી શાસ્ત્રીએ બે હાથે આશીર્વાદ કરીને પોતાના ભાષણની સમાપ્તિ કરી.

અંક ૨ જો.

પછી એક બારોટ બેઠા હતા તેના સામું જોઇને સાહેબ પૂછે છે.

સાહેબ—આ બારોટ ક્યાંના છે ?

કવિ—એ નડીયાદના લાલો બારોટ છે. તે પણ કવિતાથી સરદારોનાં મન સારીરીતે રીઝવી જાણે છે.

સાહેબ—બારોટ, બોલો જોઇએ તમે કેવી કવિતા રચેલી છે.

લાલો—સાહેબ મોટા મોટા કવિયોની આગળ હું તો હાથીની આગળ કીડી જેવો છું. પણ બે અક્ષર બોલું તે સાંભળો.

વિષમાલંકાર. છપય.

ક્યાં પારસ કર કાંતિ, કાંતિ ક્યાં દીપક કેરી,
ક્યાં મેરૂ મંડાણ, અને ક્યાં તસુની દેરી;
ક્યાં છીલર સર નીર, જુઓ ક્યાં જળધિતણું જળ,
ક્યાં જૂ માંકણ જોર, અને બાણાવળિનું બળ;
મદગળ ગજેંદ્રની આગળે, કોણ માત્ર કિડિની ગતી,
મતિમંત પાસ દલપત કહે, કોણ માત્ર મારી મતી. ૨૦

સાહેબ—તમે મુંબાઇ દીઠી છે ?

લાલો—હાજી, ત્યાંના ઘણા ગૃહસ્થોને રીઝવીને મેં સીરપાવ લીધા છે.

સાહેબ—મુંબાઇ વિષે એકઆદ કવિત બોલો.

લાલો— સમાલંકાર. ઝુલણા છંદ.

શહર મુંબઇજ મોટાથિ મોટું,
જહાં છાપરૂં એક નહિ એક છોટું;
શેઠિયા સર્વ જ્યાં કોટમોટા વસી,
કાઢિ નાણુંતણું થાય કોટું;
છેક મોટા ને દિલ મોટું છાપલ કહે,
આપું પણ મોટું, નવ આપ ખોટું;

કસણું[1] મોટાં, અને ઘુંઘણ[2] મોટા,
વળી હોય મોટાતણું સર્વ મોટું. ૨૧

એ કવિતાનો બધો મર્મ સમજીને સાહેબ મનમાં ખૂબ હસ્યા.

સાહેબ—તમે અહીં કોને ઘેર ઉતારો કર્યો છે?

બારોટ—હું કાલે પહોર રાત જતાં આવ્યો. અને દીવાનજીનું માણસ સાથે આવીને એક ખવાસને ઘેર મારો ઉતારો કરાવી ગયું. પછી તે ખવાસે તો મારો સામાન નાંખી દેવા માંડ્યો, અને કહ્યું કે મારે દીવાનજીની કાંઈ ગરજ નથી. તમને અહીં ઉતરવા નહિ દેઉં. પછી મેં ઘણી આજીજી કરીને કહ્યું જે સવારે હું બીજે ઠેકાણે જઇશ, પણ આજની રાત મને અહીં રહેવા દે. ત્યારે મને રહેવા દીધો.

ખવાસ—(બહાર ઉભો હતો તે બમ પાડીને બોલ્યો) એ તો મેં ઓળખ્યા નહોતા, માટે એમ કહ્યું પછી તો વાતો કરતાં બારોટને અને અમારે ઘણી માયા થઇ, અને તે અમારા સ્નેહી થયા.

લાલો—મનહર છંદ. વ્યાજસ્તુતિ.

સ્નેહીઓમાં સ્નેહી સાચો તારી તુલ્ય કોને કહું,
સંજીવન શય્યા સોંપી સુવાસારૂ સ્નેહથી;
રહ્યો બેશી રાત સારી મહા ભય પામી મારી,
ઊંઘ તો બિચારી હારી દૂર થઈ દેહથી;
ચાહ પીવી પડી ન કે ખુંનની બદામ બેઠી,
જામનીના ચારે પોર જાગી શક્યો જેહથી;
ચિંતા તો તજી તમામ દાખે દલપતરામ,
તસકર તણો ત્રાસ રહ્યો નહિ તેહથી. ૨૨

ખવાસ—ખાટલામાં માકણ હશે તેમાં મારો વાંક શેનો?

લાલો—હું તારો વાંક કહેતો નથી, એ તો વિધાતાનો વાંક.

મનહર છંદ—વ્યાજનિંદા.

તારો વાંક નહિ તેમાં વાંક તો વિધાતાતણો,
પણ ઘડતાં પુરૂષ ઘડીઓ તે ઘડીએ;
પછી વાંક પ્રસુતાનો પાયું નહિં પોતે વિખ,
તેમાં શાનો તારો વાંક જપીએ છીબડીએ;
જાણીતી સુયાણી નહિ સુયાણી અજાણી હશે,
બોળ્યો નહિ તને ઉન્હા પાણીને બકડીએ;[1]
શીતળાએ સાજો શીદ કીધો દલપત કહે,
લડવી ઘટે લડાઇ, જો તે સાથે લડીએ. ૨૩

સાહેબ—દીવાળીના વર્ણનનું કવિત બોલો.

લાલો—દીવાળીનું, કે દેવાળીઆનું બોલું?

સાહેબ—તમારી મરજી.

બારોટ—પૂર્વ ગુજરાતમાં દેવાદાર ઉપરથી દેવાળીઓ કહેવાય છે, અને પશ્ચિમ ગુજરાતમાં જે કરજદાર પોતાની દુકાને ઝાઝા દીવા કરતો હોય તે બંધ કરીને એક દીવો મૂકી અવળી પાઘડી મૂકીને બેસે છે. તે દીવા ઉપરથી દીવાળીઓ કહેવાય છે તે વિષે કવિત સાભળો.

દીવાળીનું અથવા દીવાળીઆનું વર્ણન.

શ્લેષાલંકાર—મનહર છંદ.

મેવા ને મીઠાઈ ખાય ગીત ગાન તાન ગાય,
અતર ફુલેલે લોકો ભભકતા ભાળીઆ;
સાબુએ ધોએલા સાફ શરીરે પોશાક સજે,
સોનામાં રસેલા પેરે શોભીતા સોનાળીઆ;
નાયકા નચાવે ને રચાવે રંગ રાગ રૂડા,
દારૂખાનાં છોડે ઘેર ઘણા રંગ ઢાળીઆ;
દેણું ન દે દોકડો, ને લેણું તો ન લેવા[2] જાય,
દાખે દલપત દેખો દેખોરે "દીવાળી આ" ૨૪

સાહેબ—ગઇ દીવાળીને દહાડે તમે ક્યાં હતા?

લાલો—એક રાજા મને વારે વારે કહાવતો હતો, કે તમે એકવાર મળવા આવજો, તેથી ગઇ દીવાળીને દહાડે હું તેને ગામ મળવા ગયો. મળ્યા પછી તેણે મને ઉતારો આપ્યો અને તેના માણસે મને કહ્યું કે શીધું આવતાં વાર લાગશે માટે સુખડી મોકલીશું, તે હાલ ફરાળ કરજો, પછી ધીમે ધીમે રસોઇ કરાવજો. આ પાણીનું બેડું ભરાવી મુક્યું છે. પછી તેણે જઇને ધાણીચણા મોકલ્યા અને શીધું મોકલવાનું ભૂલી ગયો, તેથી સાંઝ સુધી હું તો ભુખ્યો રહ્યો. સાઝે ઠાકોરની કચેરીમાં ગયો, ત્યાં પૂછ્યું ત્યારે મેં એક કવિત કહ્યું.

---

૧ અંગરખાની કસો.
૨. વધરાવળ, અને તેનો ભાવાર્થ એ કે, પોકળ પણ મોટું.

૧. બકડીયું તાંબાકુંડીના ઘાટનું વાસણ હોય છે.
૨. સપરમે દહાડે દેણું લેણું આપવા, લેવાનો ચાલ નથી.

સાહેબ—તે કવિત બોલો જોઇએ.

લાલો—મનહર છંદ. અનુમાનાલંકાર.

રાજનો મેળાપ આજ ઘણે ઘણે રોજ થયો,
સરસ પરવ વળી ને દીવાળી સારખું;
જાણ્યું જે જરૂર ભલું ભાવતું ભોજન થશે,
ઉત્તમ પરવ આજ થાય ન અંગારખું;
પરવનો ગરવ તો સરવ વીસરી ગયો,
ખરે ખરૂં કહું કેણે કહું ન ક્ષમારખું;
પરવમાં પાણી ધાણી ચણાનો ધરવ કર્યો,
સરવ મળીને કરો પરવનું પારખું. ૨૫

સાહેબ—તમે અમદાવાદમાં જોવા લાયક જગાઓ જોઇ છે?

લાલો—હું પહેલવેલો એક સમે અમદાવાદમાં એટલાજ વાસ્તે ગયો હતો, કે ત્યાંની જોવા લાયક જગાઓ જોવી. તે વખતે ત્યાં મારે કોઇનું ઓળખાણ નહોતું તેથી એક ધર્મશાળામાં ઉતારો કર્યો હતો. ત્યાં ઢુંઢીઆ ધર્મના બે સાધુ મારી નજરે પડ્યા. તેઓને મેં પુછ્યું કે અમદાવાદમાં કઈ કઇ જગાઓ જોવા લાયક હશે? તે જગાનાં નામ મને લખાવો, કેમકે અમારે જોવાની ઇચ્છા છે.

સાધુએ કહ્યું કે અમે નામ બતાવીએ તેથી તમે તે જોવા જાઓ ત્યારે રસ્તામાં તમારા પગતળે કીડી મંકોડી મરે તેનું પાપ અમને લાગે, માટે એ તો શું પણ તમે વગડામાં પાણીના તરસ્યા ખૂબ થયા હો અને અમે તમને સામા મળીએ, અને તમે અમને પૂછો કે ક્યાંઇ પાણી પીવાનું છે? તે અમે જાણતા હોઇએ કે રસ્તાની ફલાણી બાજુ ઉપર કુવો કે વાવ છે, તોપણ અમારાથી તમને કહેવાય નહિ, એવો અમારો ધર્મ કઠણ છે. તમે અમારા બતાવ્યાથી જતાં રસ્તામાં પગતળે ઝીણા જીવજંત મારો, તથા કાચું પાણી પીઓ તેનું પાપ અમને લાગે. અમારા ધર્મનું એક કવિત અમે તમને શીખવીએ તે શીખો તો તે તમારા અર્થનું છે.

અમે કહ્યું કે તે કવિત બોલો જોઇએ. પછી તે કવિત બોલ્યા, તે તેમના કહ્યા પ્રમાણે ખરેખરૂં અમારા અર્થનું હતું, માટે અમે પેનસીલથી લખી લીધું.

સાહેબ—તે કવિત બોલો.

લાલો—પર્યાયોક્તાલંકાર—મનહર છંદ.

અંજનશલાકા[1], સ્વામિનારાયણની હવેલી,
કાંકરીયું સરોવર જોવું નહિ કોઈએ;
શાહઆલમ, કે શાહીબાગ ન સિધાવીએ તો,
મકરબો[2] કે જુમામસીદ શીદ જોઈએ;
સતરના સાંચા, કન્યાશાળા, કે પુસ્તકશાળા,
વાવ દાદાહરિની, જોતાં વખત ખોઇએ;
આવી અમદાવાદમાં એવું નહિ જોવું કશું,
સાધુ પાસે ધરમ સુણીને પાપ ધોઇએ. ૨૬

વળી તેણે એક દોહરો કહ્યો.

દોહરો.

સાત ગાઉ પર સરસ છે, જોવા લાયક જેહ;
વાવ અડાળજ આગળે, જશો ન જોવા તેહ. ૨૭

સાહેબ—પછી તમે શું કર્યું?

લાલો—અમે સમજ્યા કે અમદાવાદમાં આટલી જગાઓ મુખ્ય જોવા લાયક છે, એવું આ કવિતમાં સાધુએ આપણને સમજાવ્યું. પછી અડાળજની વવા સુધાં એ બધી જગાઓ અમે જઇને જોઈ આવ્યા. જો એવા હુશીઆર સાધુ મળ્યા ન હોત, તો એમાંની એકાદ જગા જોયા વિના રહી જાત.

સાહેબ—વારૂ, આગગાડીનું એક કવિત કહો જોઇએ.

લાલો—સંદેહાલંકાર—મનહર છંદ.

આ તે આગગાડી છે કે ગણીએ ગરૂડગાડી,
નીરખી નિરંજને, છે જનમન રંજની;
ઊંટને ઉપાડી જાય, અશ્વથી અગાડી જાય,
બેલ બાજ લાજ, ગજરાજ ગર્વ ગંજની;
ઝડપથી જાય, આખી ફોજને ઉચકી જાય,
પામી મેં તું માન તે, વિમાન માનભંજની;
કહે દલપત, મહીસાગરને કુદી જાય,
ઊજન કહું, કે હનુમાનની મા અંજની. ૨૮

ઠાકોર—ગુજરાતમાં જુદા જુદા ધર્મ ઘણા છે, તેમાંના તમે કિયા ધર્મને માનો છો?

લાલો—સઘળા ધર્મોનું બીજ એકજ સદાચરણ છે, અને ઉપરના વેષ જુદા જુદા છે.

---

૧. હઠીભાઇનાં દેરાં.
૨. સરખેજ પાસે મહમદબેગડાનો રોજો.

મનહર છંદ.

કોઈ મુંડ મુંડાવે, ને કોઇ દાઢી નાંખે,
કોઇ રાખે ચોટલી, ને કોઇ રાખે ચોટલો;
સરવ ધરમનો મરમ સદાચરણ છે,
દુરાચરણ તે પ્રૌઢ પાપતણો પોટલો;
આંબાના અનેક ઘાટ ઉપરથી ઓપે પણ,
જ્ઞાની જન જાણે જે આંબાનું બીજ ગોટલો;
ધર્મગુરૂ ધમકારા કરી દલપત કહે,
તાણે જુદા મત જેને જેમાં જડે રોટલો. ૨૯

સાહેબ—મુંબાઇના શ્રીમંતોમાં ગુજરાતી કવિતાના નિયમો, તથા રસ અલંકાર વગેરેમાં સારી પેઠે સમજી શકે એવો કોણ છે?

લાલો—દેશી કવિતાની બરાબર પરીક્ષા કરીને ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ટ કવિતા જુદી કરી આપે એવો શ્રીમંતોમાં તો એક મારા જોવામાં આવ્યો છે, કેમકે તે પિંગળ વગેરેના નિયમો જાણે છે.

મનહર છંદ.

ઇંદ્રના અનંત ગુણ એ તો જાણે ઐરાવત,
વિષ્ણુના વિશેષ ગુણ ગરૂડ વખાણે છે;
નંદીપતિનો મહિમા નકી જાણે નંદીરાજ,
સૂરજના ગુણ સમમુખો ઉર આણે છે;
સેનાનીના[1] સર્વ ગુણ માહીત મયૂરરાજ,
વાઘવાહિનીને વાઘ પૂરણ પીછાણે છે;
વાણી દેવીનો વિવેક વદે દલપતરામ,
યથારથ જેમ છે તે હંસરાજ[2] જાણે છે. ૩૦

પછી તે બારોટે જવાની રજા માગી. ત્યારે સાહેબે તેને એક નોટ આપી.

શાસ્ત્રી—બારોટ, તમે એનાં નાણાં લઈને શું કરશો?

લાલો—લખેશ્રી સાહુકાર હશે તેને ઘેર વ્યાજે મૂકીશ.

શાસ્ત્રી—તે કેટલું વ્યાજ આપશે?

લાલો—ઓછામાં ઓછું ચાર આના લેખે તો આપશેજ.

શાસ્ત્રી—ત્યારે તે કરતાં મારા જેવા કોઈ બ્રાહ્મણને આપીદો તો પેલે ભવ તમને સો ગણા રૂપૈયા મળે.

પરભો—અરે આજ તો પર્વણી છે માટે આજ આપે તેને તો પેલે ભવ હજાર ગણા મળે.

લાલો—તમારી પાસે હું કાંઇ પુંજી દેખતો નથી, માટે તમારે નાણાં જોઇતાં હોય તો બેંકમાં લેવા જાઓ. એક જણનું ખાતું પડાવજો, અને એક જણ જામીન થજો, એટલે તમને નહીં પૂછે કે તમારી પાસે પુંજી છે કે નથી. પણ હું તો તમને નહિ ધીરૂં.

સાહેબ—એમ કેમ? તમને શાસ્ત્રીનો ભરૂસો પડતો નથી?

લાલો—ઉપમાલંકાર—મનહર છંદ.

પાસે પુંજી પેખ્યા પાખી આપવું ઉધારે ધન,
એ તો બેંકવાળાઓનો કાયદો ઇલ્લાયદો;
આપીએ આ ભવમાં તે પામીએ જો પેલે ભવ
કેવો ઘણી અકલથી ઘડી કાઢયો કાયદો;
એક કહે સો ગણા બીજો કહે હજાર ગણા
ફાવે તેમ બોલે ને બતાવે બડો ફાયદો;
કહો શાણા સરદાર કેમ વિશ્વાસ આવે,
એ તો જેવો જુગટાનો જુલાઇનો [1]વાયદો. ૩૧

પછી બારોટ સલામ કરીને ગયા.

અંક ૩ જો.

ત્યાં એક ગઢવી વેગળેથી બૂમ પાડીને એક સોરઠો વારે વારે બોલતો અને પોતાના મોટા પેટા ઉપર હાથ ફેરવતો આવે છે.

સોરઠો.

કરેલ કીર્તિ મેર, દુનિયામાં તે દેખવા;
ફાર્બસ રૂપે ફેર, ભોજ પધાર્યો ભૂમિમાં. ૩૨

સાહેબ—આ કોણ છે?

કવિ—એના વૃદ્ધોને દેવરાસણ નામનું ગામ કવિતાના ઇનામમાં મળેલું છે. ત્યાં તે રહે છે, અને તેનું નામ રણછોડદાસ છે. તેણે શિવશામંડપના વર્ણનનો રેણકી છંદ ઘણો સરસ કરેલો છે. તે

---

૧ સેનાની—કાર્તિક સ્વામી. ૨. હંસરાજ કરમશી.

૧. સને ૧૮૬૫ ના શેર સટ્ટાનો.

ગુજરાતમાં કવિતાના શોખી ગૃહસ્થોને મોઢેથી મેં ઘણે ઠેકાણે સાંભળ્યો છે.

પછી ગઢવીએ આવીને સાહેબને સલામ કરી, ત્યારે સાહેબે પણ સલામ કરીને ખુરશી સામી આંગળી કરી, એટલે તે ઉપર ગઢવી બેઠા.

સાહેબ—ગઢવી, તમે સંસ્કૃતમાં સરસ કવિતા રચી શકો કે નહિ ?

રણછોડ—સર્વ પ્રાણીને અને પદાર્થોને, પ્રભુએ મુખ્ય એક એક ગુણ વહેંચી આપેલો છે, તેથી એક આંબાના ઝાડે ફરિયાદ કરી હતી તે સાંભળો.

અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકાર—મનહર છંદ.

આંબો કહે મને ફૂલ ફૂલાવો ગુલાબ જેવાં,
તો પ્રભુજી સૌથી શોભા પામું હું સંસારમાં;
ખાલી એટલીજ ખામી કીધી છે નકામી સ્વામી,
તેથી હું હારૂં છું હોડ કરી તેની હારમાં;
અરે આંબા મેં તો સૃષ્ટિ સર્વને ખુશી રહેવા,
નિરમ્યો એકાદ મુખ્ય ગુણ નર નારમાં;
દુનિયામાં કોઇ ઠામ, દાખે દલપતરામ,
ઠરાવ્યા નથી બધાય ગુણ એક ઠારમાં. ૩૩

માટે ગુજરાતી ભાષાની પદ્ય કવિતા રચવાનો મુખ્ય ગુણ ઈશ્વરે મને આપેલો છે, તે ગુણ મારામાં સારી પેઠે હોય, એટલે મારે સંતોષ પામવું. કેમકે સારામાં સારપ, અને ભુંડામાં ભુંડાઇ ખરેખરી હોય, તોજ તે ગુણ ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય. તેમજ મારામાં ખરેખરો એક ગુણ જોઇએ.

સાહેબ—ભુંડામાં ભુંડાઈ પણ સંપૂર્ણ જોઈએ કે ?

રણછોડ—એમ ન હોય તો તે ખરેખરો ભુંડો કહેવાય નહિ.

તુલ્ય યોગ્યતાલંકાર—મનહર છંદ.

જગતમાં જગદીશે જેને આપ્યો જેવો ગુણ,
તેવો ગુણ પૂરો હોય તોજ તેનું નૂર છે;
કાઠમાં કઠણતા, કપાસમાં કુમાશ, અને
સજ્જનમાં ક્ષમા ઓછી, દૂષણ અંકૂર છે;
લુચા લોક લુચાઇમાં કશી સંકોચાઇ કરે,
કહે દલપત એમાં એટલી કસર છે;
વિષમાં વિષમપણું જેટલું ઓછું જણાય,
એટલી કિમત ઓછી જાણવી જરૂર છે. ૩૪

સાહેબ—તમે હાલ તમારે ગામથી આવ્યા કે બીજે ક્યાંઈથી ?

રણછોડ—એક રાજા ઉદાર છે એવું સાંભળીને હું ત્યાં ગયો હતો, પણ ત્યાં જઈને જોયું તો, તેનું નામ ઉદારજી હતું ખરૂં.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

બેલનિ, ખાંડનિ, ગાડિ ગણાય, કહોપણતેપર ભાર ભરેશું,
ચિત્રવિશેચતુરાઇથિચિત્રિત, કામનિ તે ઘર કામ કરેશું;
કાષ્ટતણી તરવાર કરી પણ, તેથકિ શત્રુનું સેન મરેશું,
સુણ ગુણો દલપત કહે, નર નામ ઉદારથિ કામ સરેશું. ૩૫

સાહેબ—ત્યારે તો તમારી ધારણા પૂરી થઈ નહિ હોય, અને વખત નકામો ગયો હશે.

રણછોડ— **મનહર છંદ.**

કામની સિદ્ધી થવાને જક્ષણીનો જાપ કરી,
કાઢી ઘડી, તે કહો ન કામની કે કામની;
દામની લાલચે કરે દોસતી લુહારની, તે
આશા રાખે ઉના ઉના ડામની કે દામની;
નામની તારીફ કરી રચકારને રીઝાવી,
લુલો ઘોડી લેશે તે ઇનામની કે નામની;
જામની પદવી લેવા જાય જે હજામ પાસ,
કહે દલપત્ત લે હજામની કે જામની. ૩૬

સાહેબ—પછી તેણે તમને કાંઇ આપ્યું કે નહિ ?

રણછોડ— **મનહર છંદ.**

અતિ અપમાન કરી દયા વિના દીધું દાન,
એવું દાન દીધાથી ન દીધું તેજ સારૂં છે;
આળસ ન કીધી પણ કપટનું કીધું કામ,
એવું કામ કીધાથી ન કીધું તેજ સારૂં છે;
પાણીની તરશ લાગે વિખતણું પીધું પાન,
એવું પાન પીધાથી ન પીધું તેજ સારૂં છે;
કહે દલપત્ત ઠગવા પ્રભુનું લીધું નામ,
એવું નામ લીધાથી ન લીધું તેજ સારૂં છે. ૩૭

સાહેબ—ત્યારે તેણે તમારી કવિતા સાંભળીને, તે સારી છે કે નરસી છે એવું કાંઈ કહ્યું કે નહિ ?

રણછોડ—એક સરણાઈવાળો સાત વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરીને, રાગ રાગણી આલાપવા શીખીને, એક શેઠને રીઝવવા ગયો હતો તેવું થયું.

સાહેબ—તે કેવી રીતે ?

રણછોડ— મનહર છંદ.

એક શરણાઈવાળો સાત વર્ષ સુધી શીખી,
રાગ રાગણી વગાડવામાં વખણાણો છે;
એકનેજ જાચું એવી ટેક છેક રાખી,
એક શેઠને રીઝાવી મોજ લેવાને મંડાણો છે;
કહે દલપત પછી બોલ્યો તે કંજુસ શેઠ,
ગાયક નલાયક તું ફોકટ ફુલાણો છે;
પોલું છે તે બોલ્યું તેમાં કરી તેં શી કારીગરી,
સાંબેલું બજાવે તો હું જાણું કે તું શાણો છે. ૩૮

વળી એક મેના અને પોપટના સોદાગરને પણ એમજ થયું હતું.

સાહેબ—તે શી રીતે?

રણછોડ— મનહર છંદ.

સોદાગર એક શુક સારિકાને સારી રીતે,
શીખવી કવિત નીત સારા સારા સ્વરમાં;
કોઈ બારે ભૂપતિને ભેટ કરવાને ચાલ્યો,
ગામડામાં વાસો વસ્યો ગોવાળના ઘરમાં;
તારીફ સુણીને જોવા ત્યાં લોકો તમામ મળ્યા,
નોખી રીતભાત કશી ન આવી નજરમાં;
કહે દલપત્તરામ ગામનો ગમાર બોલ્યો,
તેવા ઘણા તેતર તો છે મારા છેતરમાં. ૩૯

વળી તે રાજાના રાજ્યમાં એક એવો માણસ છે, કે સઉને હલકા બોલથી સંતાપીને, પોતે જાણે છે કે મનેજ બોલતાં આવડે છે.

સાહેબ—ત્યારે તમે તેને કાંઈ સમજાવ્યો કે નહિ?

રણછોડ—એક મુસાફર વનમાં જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તેને એક રાજા સામો મળ્યો, તે રાજાને તેણે બોલાવ્યો; ત્યારે રાજાના મુખમાંથી એવા અદબ ભરેલા શબ્દો નીકળ્યા કે જેથી તેને સાંભળીને અત્યંત આનંદ થયો. પછી આગળ જતાં એક ભીલ સામો મળ્યો. ત્યારે જાણ્યું કે, આવા વનમાં કોઈ સાથે બોલવા ચાલવાનું નથી, માટે આ ભીલ સાથે ટાઢી મીઠી વાત કરૂં અથવા તેને બોલાવું તો ઠીક. પછી તે ભીલને બોલાવવાથી ઉલટું પસ્તાવું પડ્યું.

સાહેબ—તે શી રીતે?

રણછોડ—અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકાર.—મનહર છંદ.

જંગલમાં જતાં એક દૂરથકી રાજા દીઠો,
બોલાવતાં તેના બોલ કાજુ લાગ્યા કાનને;
પછી એક ભીલ પેખી પ્રીતે તેની પાસ જઈ,
બોલાવ્યો ત્યારે તે બોલ્યો જાણે ભૂલી ભાનને;
તું કોણ છે કેનો છૈયો પિતા તારો મુઆ પછી,
માએ નાતરૂં કર્યું કે સાચે સાચું માનને;
દાખે દલપત્તરામ સાંભળી સંતાપ થયો,
દિલમાં લજાવું પડ્યું બોલાવી નાદાનને. ૪૦

માટે એવા લોકોની સાથે બોલવું નહિ તેજ ઠીક છે.

સાહેબ—ત્યારે શું કરવું?

રણછોડ— મનહર છંદ.

દેખવા પરાયા દોષ ચક્ષુ જો ચંચળ થાય,
અંચળ તો આપણીજ આંખ આડું ધરીએ;
મિથ્યા મુખ સ્વાદ માટે કરે જો વિવાદ કોઈ,
રાખીએ વદન બંધ વેણ ન ઉચરીએ;
સમજી વિચારી કદી સંડાસ ઉઘાડીએ ન,
જો ઉઘાડીએ તો નાક બંધ કરી ફરીએ;
કહે દલપત્તરામ જો કદાપિ કોઈ ઠામ,
ખળ મુખ ખોલે ત્યારે કાન બંધ કરીએ. ૪૧

વળી એક ગામના ભસકણા શ્વાનને એક કવિએ શિખામણ દીધી હતી.

સાહેબ—શી શિખામણ દીધી હતી?

રણછોડ—અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકાર—મનહરછંદ.

માનવીઓ મધ્ય અભિમાન ધરી શ્વાન કહે,
નગરીના લોક છેક નબળા નરમ છે;
હું તો ભસું સર્વને મને ભસી ન શકે કોઈ,
કેવું મોટું મારૂં ચોખું ચઢતું કરમ છે;
ત્યારે તેને તેજ ઠામ કહે દલપત્તરામ,
ખોટો એવો મોટો તારા મનમાં મરમ છે;
ભસવાનો ભાઈ તે તો તારોજ ધરમ ધાર,
સજ્જનને ભસવાની અતિશે શરમ છે. ૪૨

સાહેબ—ત્યારે તેના રાજ્યમાં રૈયતને ઇનસાફ કેવો મળતો હશે?

રણછોડ—ત્યાં જડજ, કલેકટર, મુનસફ, વગેરે ઠરાવેલા છે ખરા, પણ તે જડજની કોરટમાં અમે જોવા ગયા હતા, તો તરેહવાર રીતે કામ ચાલતું દીઠું.

સાહેબ—કેમ વારૂ ? વાદી પ્રતિવાદીની જુબાનીઓ શી રીતે લેવાતી હતી અને કેવા ધોરણથી ઇનસાફ થતો હતો ?

રણછોડ— નિરૂકિત અલંકાર-મનહર છંદ.

અરજી લખાવી લાવી આપે જ્યાં અરજદાર,
આગળથી એને કહે જુઠી એ અરજ છે;
પામે લાંચ પછી પ્રતિવાદીપર પત્ર લખે,
પાસે આવે ત્યારે પૂછે કેટલું કરજ છે;
એની જો અધિક લાંચ આવે તો ઉડાવે કામ,
ગમે તેમ થાય પછી તેને શી ગરજ છે;
કાયદો તો કદી નહિ દીઠો દલપત્ત અને,
જડજ ગણાય છે તે જરૂર જડજ[1] છે. ૪૩

સાહેબ—વારૂ, સારામાં સારો રસ શેમાં હશે?

રણછોડ-પર્યસ્તા પન્હુતિઅલંકાર-મનહર છંદ.

ઉત્તમ આ લોકોમા કહે છે કેક આમરસ[2],
કામરસ ઉત્તમ કહ્યો છે શાસ્ત્ર કોકમાં;
રામકથામાં કહ્યો છે ઉત્તમ રામરસ,
દામરસ કેક તો રૂડો ગણે છે રોકમાં;
તુચ્છ જાણી બીજા બહુ તજીને તમામ રસ,
હરામી હરામ રસ ચાખી ફુલે ફોકમાં;
જેણે જેમાં સ્વાદ દીઠો દાખે દલપત્તરામ,
કવિ રૂડો કાવ્યરસ લખે છે આ લોકમાં. ૪૪

જે વસ્તુ પારકા ઉપયોગમાં આવે, તે વસ્તુનેજ ધન્ય છે. પશુનાં ચામડાં, પક્ષીનાં પીછાં કામમાં આવે છે, પણ માણસની તો મહોબત, અને કવિનાં વચન બીજા લોકોના ઉપયોગમાં આવે છે.

દૃષ્ટાંતાલંકાર—મનહર છંદ.

પશુઓના પંડતણાં ચામડાંને ચાહે લોક,
પક્ષીઓની પાંખ કામ આવે કેક ઠામમાં;
ઝાડતણાં ફુલ ફળ પાન રસ કાઠ ઠાઠ,
એ તો ઉપયોગનાં ગણાય ગામે ગામમાં;
કાંચળી સરપના ને કીડીઓની લાળ હીર,
માછલીનાં મોતી ગોતી ધરે લોક ધામમાં;
કહે દલપત્તરામ માનવીની મહોબત,
કવિયોનાં કથન આવે છે અતિ કામમાં. ૪૫

સાહેબ—વારૂ, કવિના મુખમાં અમૃત હોય એવું કહેવાય છે તે ખરી વાત હશે !

રણછોડ—હા સાહેબ, ખરી વાત છે.

સાહેબ—અમૃત શબ્દનો તો એ અર્થ છે કે તે મોતથી બચાવે.

રણછોડ—તે અમૃત કરતાં પણ કવિના મુખના અમૃતમાં વધારે ચમત્કાર હોય; કેમકે પેલું અમૃત તો જીવવાળા પ્રાણીનેજ મોતથી બચાવે, અને કવિ તો ચાહે તો જડ પદાર્થને પણ મોતથી બચાવીને ઝાઝાં વર્ષ સુધી જીવાડી શકે.

સાહેબ—એ વાત આ બધી સભા કબૂલ કરે, તેવી ખાતરી શી રીતે કરી આપશો?

એવામાં સભાસદોને વહેંચવા સારૂ પાન સોપારી વગેરે લાવેલા તેમાં ઇલાઇચીનું પડીકું છોડીને ઇલાઇચી રૂપાની રકાબીમાં મૂકી હતી, અને તે પડીકાના કાગળો વતે, જનાવરની હગાર જાજમ ઉપરથી લુઈને તે કાગળો બહાર ફેંકી દીધેલા હતા, તે રણછોડદાસની નજરે પડ્યા. એટલે એક છોકરાને કહ્યું કે પેલા કાગળના ડુચા લાવ. પછી તેણે તે ડુચા લાવીને આપ્યા, એટલે રણછોડદાસે તે ઉકેલીને પહોળા કર્યા.

સાહેબ—નહિ નહિ, એવા ન્યુસપેપરના ખરાબ કાગળ શાવાસ્તે લ્યો છો ? તમારે કાગળ જોઇતા હોય તો હું બીજા સારા આપું.

રણછોડ—નહિ સાહેબ, આનોજ મારે ખપ છે.

પછી તે ડુચામાંથી બે કાગળો નીકળ્યા તેમાં એક ન્યુસપેપરનો હતો અને બીજો લખેલો રદી હતો તે લઈને.

રણછોડ—જુઓ સાહેબ, આમાં લખેલી વાત હવે કેટલા દહાડા જીવશે ?

સાહેબ—એ ન્યુસમાં છાપેલી વાત જેણે વાંચી હશે તે ઘણાએકને એકાદ વર્ષ સુધી સાંભરશે, પછી વીસારી દેશે. કેમકે એવાં તો ઘણાં છપાય છે, તેમાંથી બધાય કેટલાંક સંભારી રખાય ? અને આ ચીઠીમાં લખેલી વાત તો ફક્ત બે કે ત્રણ જણે જાણી હશે માટે આજથીજ એ ડુચો ઉકરડામાં જશે એટલે તેનું મોત આવી ચુક્યું.

---

૧. મૂર્ખ. ૨. કેરીનો.

રણછોડ—વારૂ, આ ચીઠી વાંચો તો ખરા! જોઈએ તેમાં શું લખેલું છે?

પછી તે ચીઠી વાંચી તો સુરતના આતમારામ ભુખણની ત્યાં દુકાન હતી. ત્યાંના મુનીમે એક મુનસીને આબુ પહાડ ઉપર હવા ખાવાની જગા કેવી છે, તે જોવા સારૂ મોકલેલો હતો, કેમકે અહીં તાપ બહુ પડતો હતો, માટે ક્યાંઈ ઠંડી હવા હોય ત્યાં જવાની મરજી હતી. તે મુનસીએ આબુઉપર જઈઆવીને એ ચીઠી લખેલી હતી.

મુનીમનું નામ લખીને પછી લખ્યું હતું, કે જ્યાં ઉન્હાળામાં ભલા ભલા રાજાઓ આવીને વસે છે, એવી સુંદર રસાળ પૃથ્વી મેં આબુ ઉપર દીઠી. વાહ વાહ શી રસાળ પૃથ્વી છે! જ્યાં સારી હવાજ હવા મળી. જ્યાં પીક (કોયલ) ઇચ્છિત વાસો વસે છે, અને કપિ (વાનર) પણ ત્યાં ચાહીને વસવા જશે. અને કૈક વાદ કરે છે, પણ જે પહાડમાં હરેક તાજી હવાઓ છે તેનો ગણતાં તાગજ નથી આવતો. એ યાર, તું કહીશ કે આ તાશીર વાજબી છે, માટે હે યાર, ત્યાં જવાને શિતાબી કર.

પછી રણછોડદાસે તે મતલબનો એક દોહરો અને સવૈયો બનાવીને શીલેટ ઉપર લખ્યો.

દોહરો.

ઉન્હાળે આવી વસે, ભલા ભલા ભૂપાળ;
અવલોકી મેં આબુપર, રમણિક મહી[1] રસાળ. ૪૬

સવૈયા-બત્રીસો.

ગતાગત ભેદ. એટલે અવળો તથા સવળો વંચાય તે.

વાહરે વાહ રસાળિ મહીજ, જહીં મળિ સાર હવારે હવા
વાસ વસે જહિં ચાહિત પીક, કપિ તહિં ચાહી જશે વસવા;
વાદ કરે હજિ તાગ નહીંજ, જહીં નગ તાજિ હરેક હવા,
વાજબિ તાશિર યાર કહીશ,સહી કર યાર શિતાબિ જવા. ૪૭

એ સવૈયો ઉલટો સુલટો વાંચી સંભળાવ્યો તે સાંભળીને બધા સભાસદો અચરજ પામીને, એક બીજા પાસેથી શીલેટ ખેંચી લઈને વાંચવા લાગ્યા. અને કારકુનોને ઉપરા ઉપરી કહેવા લાગ્યા કે, એ સવૈયો મને લખી આપો. કોઈ તો ઉમેદવાર છોકરાઓને કહે કે તું મને ઝટ લખી આપ, તો તેના લખામણીના એ આના કે પાવલું હું આપીશ. એ રીતે બધા સભાસદોએ તે સવૈઓ લખાવી લીધો.

રણછોડ—(સભાસદોને) હવે એ સવૈયો ક્યાં સુધી જીવશે?

સભાસદો—અમે ધારીએ છીએ કે આખા ગુજરાત દેશના લોકોની ગુજરાતી ભાષા જ્યાં સુધી જીવશે, ત્યાં સુધી આ જીવશે.

સાહેબ—જેણે એ ચીઠી લખેલી, તથા જેના ઉપર લખેલી, તેઓનાં નામ કવિતામાં કેમ લાવ્યા નહિ?

રણછોડ—તેઓનાં નામ જીવતાં રાખવાની મારે શી ગરજ છે! પ્રેમાનંદ ભટે કવિતામાં ફક્ત એટલુંજ લખ્યું છે કે,

"વીરક્ષેત્ર વડોદરૂં, ગુજરાત મધ્યે ગામ;
ચાતુર્વિંશી જ્ઞાતી બ્રાહ્મણ, ભટ પ્રેમાનંદ નામ."

પણ તે સમે ત્યાંનો રાજા કોણ હતો, તેનું નામ તેણે લખ્યું નહિ, તેથી જણાય છે કે, તે રાજાએ તે કવિના ગુણ જાણ્યા નહિ હોય, તેથી તે રાજાનું નામ કવિએ અમર રાખ્યું નહિ. નહિ તો જેમ હાલ આખી ગુજરાતની બાઇડીયો અને છોકરાં સુધાં પ્રેમાનંદ ભટનું નામ જાણે છે, તેમ તે રાજાનું નામ પણ સઉ સંભારત. પ્રેમાનંદની વખતમાં તો કદાપિ ત્યાંનો રાજા જાણતો હશે કે, પ્રેમાનંદ કરતાં મારી કીર્તિ ઘણી છે, અને મને ઘણા લોકો ઓળખે છે, પણ આજ તો તેને કોઈ જાણતું નથી.

સાહેબ—સાબાસ સાબાસ, રણછોડદાસ ગઢવી તમે તો હદ વાળી. પછી રણછોડદાસે સાહેબને સલામ કરીને ભાષણ બંધ કર્યું.

એ સભામાં મુડેટીના ઠાકોર સૂરજમલજી બેઠા હતા. તેઓ રણછોડદાસની કવિતાથી એટલા તો રંજન થઇ ગયા, કે તેમણે બીજે દહાડે રણછોડદાસને પોતાને ઉતારે બોલાવીને, પોતાને ચઢવાની રૂ. ૫૦) ની કીમતવાળી ઘોડી શણગારીને બક્ષિસ આપી.

---

૧. પૃથ્વી.

અંક ૪ થો.

એક ગૃહસ્થ કેટલીએક ધામધુમથી આવે છે, તેનો વેષ રાજાના જેવો. આગળ છડીદાર બોલે છે કે નીઘા રખો મહેરબાન સલામ.

સાહેબ--આ કોણ આવે છે?

દલ.--એ વીરમગામના નામાંકિત ભીમા બારોટના ચિરંજીવ પૃથીરાજ બારોટ છે. તે વીશ લાખ રુપૈયાની આશામી કહેવાય છે.

ભાવનગર, ઝાલાવાડ, અને જામનગર વગેરેના રાજાઓ તેઓને ઘણું માન આપે છે, અને ઘણે ઠેકાણે તેમની નાણાવટાની દુકાનો છે. તે હાલ અહીંના એક ગામમાં પરણવા આવેલા છે.

સાહેબ—હા હા એમને તો હું સારી પેઠે ઓળખું છું, એ તો મારા દોસ્તદાર છે.

પછી બારોટ તંબુમાં આવ્યા, અને સલામ કરીને એક ખુરશી ઉપર બેઠા.

સાહેબ—બારોટ, તમે કાંઈ કવિતાનો અભ્યાસ રાખો છો કે નહિ? કેમકે તે તમારા અને બ્રાહ્મણના કુળની વિદ્યા છે, માટે તમારે તો અભ્યાસ રાખવો જોઈએ.

પૃથીરાજ—અમારા મોટા ભાઈ ત્રીકમ બારોટ છે, તેમને કવિતાનો થોડો ઘણો અભ્યાસ છે, અને હું રચી જાણતો નથી, પણ કેટલાંએક કવિત મેં શીખી રાખેલાં છે ખરાં.

સાહેબ—દેશીઓનું દુ:ખ મટવાનું મૂળ શું છે? તે વિશે કવિત આવડતું હોય તો બોલો.

પૃથીરાજ—કારણમાળાલંકાર—મનહર છંદ.

ભણતર ભણ્યાથકી ચિત્તમાં વિચાર પામે,
ચિતના વિચારથકી બુદ્ધિબળ થાય છે;
બુદ્ધિબળથકી કળા કુશળતા કોટી વધે,
કળા કુશળતાથકી ઉદ્યોગ કરાય છે;
ઉદ્યોગ કર્યાથકી ધંધા અનેક ધારી શકે,
ધંધાથકી દેશ વિશે દોલત દેખાય છે;
દેશની દોલતથકી દાખે દલપતરામ,
દેશની પ્રજાનું દેખો દુ:ખ દૂર જાય છે; ૪૮

સાહેબ—તમારા જીલ્લામાં હાલ સુધારો છે, કે કુધારો છે?

પૃથીરાજ—વિશેષાલંકાર—મનહર છંદ.

ગામમાં કુધારો કૈક નામમાં કુધારો,
કૈક કામમાં કુધારો કોટિ કષ્ટ કરનારો છે;
ન્હાવામાં કુધારો ખાવું ખાવામાં કુધારો,
ગીત ગાવામાં કુધારો છે તે કહો કશો સારો છે;
વીવામાં કુધારો પાણી પીવામાં કુધારો દીસે,
ઠીવામાં કુધારો નકી જાણો જે નઠારો છે;
કહે દલપતરામ ઠરી રહ્યો ઠામ ઠામ,
ક્યાંથી ક્યાંથી કાઢીએ જ્યાં ધારૂં ત્યાં કુધારો છે. ૪૯

ભણી ભણી ભેદ પામી નાસ્તિક ધરાવે નામ,
કહો પછી ત્યાં કશો કુધારાનો ઉધારો છે;
મળે જો બીજાને માન ઉપજે અરીષ્યા એવો,
લાયકી વાળા છે લોક ત્યાંય લાગુ ધારો છે;
કેળવણી નહીં હોય ત્યાંય છે કુધારો પણ,
કેળવણી વાળા વિશે શુદ્ધ ક્યાં સુધારો છે;
કહે દલપતરામ ઠરી રહ્યો ઠામ ઠામ,
ક્યાંથી ક્યાંથી કાઢીએ જ્યાં ધારૂં ત્યાં કુધારો છે. ૫૦

સાહેબ—પણ હાલ વિદ્યાનો અને કળા કૌશલ્યનો દુનિયામાં વધારો કેવો જણાય છે?

પૃથીરાજ—અસંભવાલંકાર—મનહર છંદ.

પવનનો તોલ થયો તાપતણું માપ થયું,
માપ મેઘરાયનું કથનથી દીધું કહી;
ઉડગણની[1] ઊંચાઈ નકી કરીને ગણાઈ,
પૃથવીના પેટની કળાઈ જુગતી જહીં;
પચીશ હજાર મૈલ પૃથવી પ્રમાણ થયું,
જેહનું પ્રમાણ જોતાં કશું જડતું નહીં;
કહે દલપત હજી તો કહી શકાતું નથી,
વિદ્યા દેવી જ્ઞાન કેવું કેવું આપશે અહીં. ૫૧

તેલ વિના દીવા થયા, તારમાં સંદેશા ગયા,
બેલ ઘોડા વિના ચાલે ગાડીઓ એવી બણી;
ચિત્ર ભાનુ[2] ચિત્રી આપે ચિંતવ્યાં વિચિત્ર ચિત્ર,
જુઓ યંત્ર જોર થકી ધાણીઓ ફરે ઘણી;
વડો જે વરૂણ દેવ દુનિયામાં દાણા દળે,
સાંચાથી શીવાય ને નંખાય ક્ષિતિને ખણી;
કહે દલપત હજી તો કહી શકાતું નથી,
વિદ્યા દેવી કેવી શક્તિ ઉમેરશે આપણી. ૫૨

---

૧. આકાશના તારા. ૨. સૂર્ય.

સાહેબ—(ભૂગોળ ખગોળના ગોળા દેખાડીને કહ્યું કે) આ ગોળા તમે કોઈ સમે દીઠા છે?

પૃથીરાજ—હા, સાહેબ ઘણીવાર દીઠા છે.

સાહેબ—એ ગોળા વિષે કવિત આવડતું હોય તો બોલો.

પૃથીરાજ—ભ્રાંતાપન્હુતિઅલંકાર-મનહર છંદ.

બાઈ જુઓ ભીમતણી ગેદ્દણના ગોળા જેવા,
ગોળા છે કે અવની આકાશના એ ઓળા છે!
સાગર ને શૈલ, શશિ, સૂરજ સહિત, જેની,
આંખમાં અંજાય એવી દેવીના એ ડોળા છે;
તોલાં ખાંડી તોળવાનાં, ગોળા મોટી તોપતણા,
ભાખે એવા ભૂમિ મધ્યે ઘણા બાઈ ભોળા છે;
કથન વિચારી સત્ય કહે દલપત્તરામ,
ખચીત ખગોળ ને ભૂગોળનાજ ગોળા છે. ૫૩

સાહેબ—વારૂ, ભોજનું રાજ્ય ફક્ત માળવામાં હતું, અને ભોજના કરતાં બીજા મોટા રાજા તો ઘણા થઈ ગયા છે, તથાપિ ભોજનો જસ બહુ પ્રખ્યાત થઈ ગયો એનું શું કારણ હશે?

પૃથીરાજ—હેતુઅલંકાર-મનહર છંદ.

કોઈ રાય શોખ રાખે જંગલી જનાવરોનો,
કોઈ શોખ રાખે મહા મલ્લના સમાજનો;
બહુ શોખ રાખી કોઈ બાગ બંગલા બનાવે,
કોઈ શોખ રાખે બહુ બેલ ગજ બાજનો;
કોઈ શોખ રાખે બહુ અસ્ત્ર શસ્ત્ર વસ્ત્ર કેરો,
કોઈ બહુ રાખે ભલાં ભૂષણો કે ભાજનો;
પાંચસેં કવિયો પૂરા પારખીને પાસે રાખ્યા,
ભૂમિમધ્યે તેથી જશ રહ્યો ભોજરાજનો. ૫૪

સાહેબ—મહારાણી વિકટોરીઆ સાહેબના હજુરી કવિને મારા કરતાં મોટો પગાર મળે છે, અને ત્યાં કવિની નીમનોકની જગા છે. ત્યારે આ દેશના હાલના રાજાઓને શું કવિતાનો શોખ નહિ હોય, કે તેઓની પાસે કોઈ નામીચો કવિ ક્યાંઈ જોવામાં આવતો નથી તેનું શું કારણ હશે?

પૃથીરાજ—વિનોક્તિ અલંકાર-મનહર છંદ.

હાથણી અમૂલ્ય હોય પણ જો પેદાશ એકે;
ગામની નહોય તો કહો તેને શા કામની;
મીલકત મળી પણ જીવવાની આશા એક
જામની[1] નહોય તો કહો તેને શા કામની;
કવિતા સરસ પણ જેને આશા અવિચળ,
નામની નહોય તો કહો તેને શા કામની;
દાખે દલપત સાડી સારી પણ સદનમાં,
કામની[2] નહોય તો કહો તેને શા કામની. ૫૫

હાલમાં અંગ્રેજી જીલ્લાઓમાંથી કવિઓની કવિતાના અવાજ સંભળાય છે, પણ ગુજરાતમાં મોટું રાજ્ય ગાયકવાડ મહારાજનું છે; પણ ગુજરાતી ભાષામાં સર્વ લોકોપયોગી કવિતાનો ગ્રંથ હાલમાં બનેલો કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવતો નથી.

સવૈયો-ઈંદ્રવિજય.

ગાયકવાડની નોબત નાદ, મેં નર્મદા પાર સુણ્યો શુભ જાતો,
જીત તણો જરિયાનનો વાવટો, દ્વારામતી લગિ દીઠો દેખાતો;
હાથિ અનેકનો હણહાટ, સુણ્યો વળિ મલ્લનો મામલો થાતો,
કોઈ કવીનો અવાજ વડોદરા શહેરની બારનથી સંભળાતો. ૫૬

રળિયો ગઢવી—તમે કવિતા બોલ્યા તે વિષે મારે એક સવાલ પૂછવાનો છે તેનું સમાધાન કરો.

પૃથીરાજ—તમારો સ્વભાવ હું જાણું છું. તમે વાદ વદવા સારૂ પૂછો છો અને તમારૂં મન હા કહેશે તોપણ તમારી જીભ હા કહેવાની નથી. માટે ઠાલી માથાકુટ કરવાનું મને ગમતું નથી. કહ્યું છે કે:—

મનહર છંદ.

રોગવાળો ઓસડના યોગથી આરોગ્ય થાય,
વિના રોગ રોગી બને તે રોગ શે ટળશે;
ઊંઘતો જે જન હોય તે જગાડ્યો જાગે પણ,
જાગતો જે ઊંઘે તેની ઊંઘ શે નિકળશે;
સંશયથી સ્વાલ પૂછે તેનું સમાધાન થાય,
વાદ વદવાને પૂછે તેમાં તો શું વળશે;
દાખે દલપતરામ મિથ્યા માથાકુટમાંથી,
દ્વેષ કે કલેશનાં વિશેષ ફળ ફળશે. ૫૭

રળિયો—મારે એટલુંજ પૂછવું છે કે તમે કવિતાને છેડે અનુપ્રાસ લાવો છો તે વિષે પિંગળમાં તો કાંઈ જણાતું નથી.

પૃથીરાજ—કઈ ભાષાના પિંગળની તમે વાત

૧. પહોરની.   ૨. સ્ત્રી.

કરો છો ? ફારસીની, અરબીની, અંગ્રેજીની, સંસ્કૃતની, કે વ્રજભાષા વગેરે દેશી ભાષાના પિંગળની?

રળિયો—ગમે તે ભાષાનું પિંગળ હોય પણ નિયમ એકજ કે નહિ ?

પૃથીરાજ—ના ભાઈ, બધી ભાષાઓના વ્યાકરણના અને પિંગળના બધા નિયમો મળતા આવતા નથી.

વેદની કાંડીઓમાં ગુરૂ લઘુની ગણતીનો નિયમ નથી, એ તો સહુથી પહેલો વાલ્મિકે રામાયણમાં કર્યો. ત્યાર પછી દોહરા, ચોપાઈ, સોરઠા, કુંડળીઆ, છપ્પા, તથા કેટલાએક શ્લોકનાં જાત લઈને તે બધાનાં છંદ નામ પાડીને વ્રજભાષા વગેરેમાં પિંગળો થયાં, તેઓમાં એકે પિંગળ એવું મારા જોવામાં આવ્યું નથી કે, જેમાં છંદને છેડે અનુપ્રાસ મેળવ્યો ન હોય. કદાપિ આપના જોવામાં આવ્યું હોય તો તે પિંગળનું નામ બતાવો, એટલે આજથી એટલી નવી વાત મારા જાણવામાં આવશે, અને વ્રજભાષા કે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાસ વિનાની કોઇ નામીચા કવિની કવિતા પણ મારા જોવામાં આવી નથી.

સાહેબ—એ તો રળિઓ ગઢવી ખાલી તકરાર કરે છે. એવી નકામી તકરાર સાંભળવાથી કોઇને કશો ફાયદો થવાનો નથી. તે કરતાં રળિઓ ગઢવી કહે છે તેમ પોતેજ હમેશાં કરશે તો ઘણું સારૂં, પણ પોતે પ્રયાસ સારૂ ફાંફાં મારતા જશે અને પ્રાસને ધિક્કારતા જશે તે કાંઈ વાજબી કહેવાય નહિ. વારૂ, તમે ને રળિઓ ગઢવી બંને હિંદુજાતિના છો તથાપિ તમારા બંનેના સ્વભાવ જુદા કેમ જણાય છે ?

પૃથીરાજ—જુઓ, સોય અને કાતર બંને એક જાતિનાં છે, અને બંનેનો ગુરૂ પણ એક દરજી છે, તથાપિ તે બંનેના સ્વભાવ જુદા છે.

સવૈયો.

એકજ વંશ વિષે ઉપજ્યાં, સહવાસ સદૈવ નિવાસ વસાવે,
એક ગુરૂ ઉપદેશ તથાપિ, મિજાજ કદી મળતો નહિ આવે;
દેખી જુઓ દલપત્ત કહે, દરજીતણી પેટી વિષે દરશાવે,
કાતર કાપી કરે અળગાં, પણ સોય સંધાસલાહ કરાવે. ૫૮

સાહેબ—ત્યારે હવે તમારા બે વચ્ચે જે વાંધો હોય તે પતાવીને સલાહ કરો.

પૃથીરાજ—આપ જેવા ત્રાહિત વચમાં પડે તો સલાહ થાય. કહ્યું છે કેઃ—

સવૈયો.

ત્રાહિત વીર વચે ન પડે, વચમાંહિ પડેલ મટે નહિ વાંધો,
દાળ મળી રસરૂપ દિસે ન, વિના જળ જો રૂડીરીતથીરાંધો;
કાપડ સાજું કદી ન બનેજ, ગમે ત્યમ ગાંઠ બરાબર બાંધો,
ત્રાહીત તંતુ મળ્યે દલપત્ત, મળે સુખદાયક સુંદર સાંધો. ૫૯

અંક ૫ મો.

એક કવિ નીચે લખેલો સોરઠો બોલતો બોલતો આવે છે.

સોરઠો.

કવિતા વેલી વીર, ગૂમ થાત ગુજરાતથી;
નિર્મળ છાંટી નીર, ફેલાવી તેં ફારબસ. ૬૦

સાહેબ—એ કોણ આવે છે ?

દલ૦—એ ભાવનગરના દરબારના કવિ છે, અને એનું નામ ગઢવી પાતોભાઈ છે. તે જુનાગઢ વગેરેના જુના ઇતિહાસની વાતો બહુ જાણે છે.

સાહેબ—ખરા ખરા, એમની પાસેથી રાસમાળામાં લખવા સારૂ આપણે ઘણી વાતો લીધી છે. એને એક મહિના સુધી આપણે સ્વારીમાં રાખ્યા હતા, અને પછી વળામાં તેમને વિદાયગીરી આપી હતી.

દલ૦—હા સાહેબ, તે એજ છે.

પછી ગઢવી આવીને સલામ કરીને એક ખુરશી ઉપર બેઠા.

સાહેબ—કેટલાએક કવિ એવા હોય છે કે, તે પડે તો લોકોનાં મનરંજન થોડાં કરી શકે, પણ તેની કવિતા વાંચીને લોકો ઘણા રંજન થાય તેનું કારણ શું ?

પાતોભાઇ—કેટલાએક રાજા કરતાં તેની પ્રજા સારી હોય છે. ગુરૂ કરતાં શિષ્ય, અને કારીગર કરતાં કારીગરી સરસ હોય છે. કહ્યું છે કેઃ—

મનહર છંદ.

રાજા કરતાં તો કૈક પ્રજામાં પુરૂષ જોયા,
જેના પુણ્યથકી ઘણી પ્રજા પાણી પીવે છે;

પિતાથી તો પુત્ર પૂરા પરાક્રમી પ્રૌઢ પેખ્યા,
શિક્ષકથી શિષ્ય ઘણો જશ પામી જીવે છે;
ભાળો આગ ભઠ્ઠીતણો પૂરો ન પ્રકાશ પડે,
દાખે દલપત જેવો દીવી તણે દીવે છે;
સાંચાનો બનાવનાર સાફ નહીં શીવી શકે,
શીવવાનો સાંચો સાફ એવું સારૂં શીવે છે. ૬૧

સાહેબ—તમારી નાતના બધા લોકો શો ધંધો કરતા હશે ?

પાતોભાઈ—કેટલાક વેપાર તથા નોકરી વગેરે કરે છે, અને કેટલાક કવિતાનો ધંધો કરે છે. જેમ પાણીની પેદાશ એકજ આકાશમાંથી થાય છે; પછી જેને જેવો સંગ તેવો રંગ લાગે છે. જેમ કે:—

પર્યાયાલંકાર—મનહર છંદ.

ગંગામાં ગયું જે જળ ગણાયું તે ગંગાજળ,
ગટરમાં ગયું જળ ગંદું તે ગણાયું છે;
ખારે દરીયે ગયું તે ખરેખરૂં ખારૂં થયું,
છાશમાં પડ્યું તે છાશ રૂપે થૈ છણાયું છે;
શેલડીએ સોસ્યું થયું શેલડીના રસ રૂપે,
ચૂનામાં ભળ્યું તે ચૂના રૂપ થૈ ચણાયું છે;
એકજ આકાશની પેદાશ દલપત કહે,
જેવો જેવો જોગ થયો તેવું તે જણાયું છે. ૬૨

સાહેબ—જે માણસ બીજા લોકોની નિંદા કરે છે અને પોતાના દુર્ગુણ દેખતો નથી, એવા માણસને શિખામણનું એક કવિત બોલો.

પાતોભાઈ—અપ્રસ્તુતપ્રશંસાલંકાર-કવિત.

ઉંટ કહે આ સમામાં વાંકા અંગવાળા ભુંડા,
ભૂતળમાં પક્ષીઓ ને પશુઓ અપાર છે;
બગલાની ડોક વાંકી પોપટની ચાંચ વાંકી,
કુતરાની પુંછડીનો વાંકો વિસતાર છે.
વારણની સુંઢ વાંકી વાઘના છે નખ વાંકા,
ભેંશને તો શીર વાંકાં શીંગડાંનો ભાર છે;
સાંભળી શીયાળ બોલ્યો દાખે દલપતરામ,
અન્યનું તો એક વાંકું આપનાં અઢાર છે. ૬૩

સાહેબ—ઉડાઉ અને આળસુને શિખામણનું કવિત બોલો.

પાતોભાઈ—અસંભવાલંકાર—કવિત.

કમાઇ કમાઇને કમાણી ધળધાણી કરે,
એ તે સારો શ્રીમંત ક્યારે થશે સંસારમાં;
ભણી ભણી ભૂલી જાય ભણેલું સંભારે નહિ,
કહે દલપત થશે કુશળ કે વારમાં;
આંધળી દળે ને આટો ચાર શ્વાન ચાટી જાય,
એ તે આટો ક્યારે એને આવશે આહારમાં;
સાત ડગ સામાં ભરી પાંચ ડગ પાછો ફરે,
કહો એ તે સંઘ ક્યારે પહોચે કેદારમાં. ૬૪

સાહેબ—વ્યભિચારીને શિખામણનું કવિત બોલો.

પાતોભાઈ—સૂક્ષ્માલંકાર—કવિત.

કીધાથકી જારકર્મ ચીતરાયું કાળું મુખ,
રાક્ષસ રાવણુતણું રૂપ દેખડાવીએ;
વાળી બધું ટાળી બેઠો તે તમે સંભારી જુઓ,
લંપટને એવું કહી લાજ લગડાવીએ;
દુષ્ટ દુરજોધનનું દેહવટ વળી ગયું,
એવાં એવાં કથનોથી કાન જગડાવીએ;
એટલી શમશાથી ન સમજે અજાણ તો શું,
ઢંઢેરો પીટાવીએ કે ઢોલ વગડાવીએ? ૬૫

દૃષ્ટાંતાલંકાર.

પાળો કે ન પાળો પણ પાપ પડ્યું મૂકવાને,
કહી છુટવાનું બળ વેદના ત્રિકાંડનું;
દેશપતિતણું બળ દેશીઓને દંડવાનું,
રોજ રોજ રીસાવાનું બળ ભુંડી રાંડનું;
શાહુકારને તો બળ ન્યાયની સહાયતાનું,
ભાંડણુંજ ભાંડવાનું બળ ભુંડા ભાંડનું;
દુનિયામાં દેખો ભાઈ દાખે દલપતરામ,
દુષ્ટતા ન છોડવી તે બળ દુષ્ટ ડાંડનું. ૬૬

સાહેબ—આ દેશમાં સરસમાં સરસ ૠતુ ક્યારે થાય છે ?

પાતોભાઈ—મિત્ર એટલે સૂર્ય જ્યારે મીન રાશીને મળે છે ત્યારે વસંત ૠતુ કહેવાય છે, અને તે સમે આ દેશમાં નવપલ્લવ થાય છે.

શ્લેષાલંકાર—કવિત.

પરિમળ અમળ, અમળ જળથળ રહ્યાં,
કવિકુળ કોમળ કમળ સુપ્રકાશીને;

ગુણીજન ભમર ભમણુ ભલી ભાત કરે,
કોકિલ કલોલ અંબ કદંબ નિવાસીને;
વસ્તી ફૂલવાડીમાં ફૂલી ફૂલી ફેલાયાં ફૂલ,
દેખે છે અશોક લોક શોક ગયો નાશીને;
પ્રગટ્યાં નવીન પત્ર[1] અત્ર સરવત્ર જ્યારે,
એકત્ર પવિત્ર મિત્ર[2] મળ્યો મીનરાશીને.[3] ૯૭

સાહેબ—પૃથ્વી વિષે એક કવિત કહો જોઈએ.

ઠાકોર—આ મોરની પીંછી વિષે કવિત કહો.

શાસ્ત્રી—આ પોથા વિષે એક કવિત કહો જોઈએ.

પાતોભાઈ— કવિત.

પ્રથમ પ્રકારનો ઉચારતાં ઉચાર થાય,
એજ અક્ષરો છે શુદ્ધ નકી જેના નામમાં;
અસલી વરણુ બધા એ વિષે વસે છે, અને
જાતે ન જણાય વસ્ત્ર હાડમાં કે ચામમાં;
જેના વિષે વિદ્વાન વિવિધ વિચાર કરે,
શીખી રાખે તેને એ તો આવે બહુ કામમાં;
પછી જો જો બીજે ઠામ કહે દલપતરામ,
પ્રથમ તો ધારી ધારી જોઇલો આ ધામમાં. ૯૮

એ કવિતના પૃથ્વી, પીંછી, અને પોથી વિષે જુદા જુદા અર્થ નીચે લખ્યા પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યા.

પૃથ્વી વિષે અર્થ.

પૃથ્વી, આ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં, તેમાં પ્રથમ પકારનો ઉચ્ચાર થાય છે અને જેના નામમાં સાફ એજ અક્ષરો છે, અને પૃથ્વીમાં બધા અશલી બ્રાહ્મણાદિક ચારે વરણના લોકો વસે છે, અને તે પૃથ્વી જાતે લુગડામાં, હાડકામાં કે ચામડામાંજ ગણાતી નથી. એની જાત તો રજકણની છે. વળી જે પૃથ્વી વિષે વિદ્વાનો તરેહ તરેહના વિચાર કરે છે, તે વિચાર જે કોઈ શીખી રાખે તેને બહુ ઉપયોગમાં આવે છે. તે બીજે ઠેકાણે પછીથી જો જો પણ પ્રથમ તો આ તંબુમાંજ ધારી ધારીને જોઇલો.

પીંછી વિષે અર્થ.

તેના પણ એજ અક્ષરો છે અને પ્રથમ પકાર છે, અને બધા અશલી "વરણ" એટલે રંગ તેમાં છે. અને તે વસ્ત્ર, હાડકું, કે ચામડાની જાતમાં ગણાતી નથી. જે પીંછી વિષે વિદ્વાનો તરેહ તરેહના વિચાર કરે છે, અને તેને "શીખી" એટલે મોર રાખે છે, કેમકે તે તેના બહુ કામમાં આવે છે. તે પણ બીજે ઠેકાણે પછી જો જો, પ્રથમ તો આ ઘરમાં જોઈ લો.

પોથી વિષે અર્થ.

તેના પણ એજ અક્ષરો છે, અને પ્રથમ પકાર છે, અને અશલી "વરણ" એટલે બધા મૂળાક્ષરો તેમાં છે. તે પોથી વસ્ત્ર, હાડકું, કે ચામડાની જાત કહેવાતી નથી. જે વિષે વિદ્વાનો બહુ વિચાર કરે છે અને તે ભણી રાખે તેને બહુ ઉપયોગમાં આવે છે. તે બીજે ઠેકાણે પછી જો જો પણ પ્રથમ તો આ તંબુમાંજ જોઈ લો.

શાસ્ત્રી—બસ, એટલું કે? આ પોથી તો અધિક માસના મહાત્મ્યની છે, એમાંથી સેંકડો વિપ્રોની આજીવિકા ચાલે છે. તેનું કવિત એટલુંજ હોય કે?

સાહેબ—આ કરોળીઆની જાળનું કવિત કહો જોઈએ.

પાતોભાઈ-- કવિત.

ચતુર કરોળિયા તું ક્યાંથી શિખ્યો ચતુરાઈ,
સદાકાળ જેથી તારે ભક્ષનો સગાળ છે;
શબ્દવાદિયોના મુખમાં અસંખ્ય શબ્દ જેમ
તેમ તારા પેટમાં અખટ ખૂબ લાળ છે;
પ્રાણીઓને પકડવા ગુંથે મોટા મોટા ગ્રંથ,
તેવી જુગતી જેવી જરૂર તારી જાળ છે;
કીધી ભલી કારીગરી કહે દલપતરામ,
સંસારમાં તેથી સુખી તારાં બચ્ચાં બાળ છે. ૯૯

સાહેબ—આ એક પગના મેજ વિષે કવિત બોલો જોઈએ.

પાતોભાઈ-- કવિત--ગુઢોત્તર.

એક ટંગીઆતણી ઓલાદમાંથી ઉપજેલો,
અને વળી આજ જાતે હું છું એક ટંગીઓ;
સારો કે નઠારો જેવો ધારો તેવો મારે શિર,
ભાર ઉપાડું છું પણ જાતે નથી ભંગીઓ;

૧. પુસ્તકનાં પાનાં. ૨. દોસ્ત. ૩. દકાર નામવાળાને.

સારા સરદાર વચે બેસવાનો અધિકાર,
કહો પછી કોણ મને કહેશે કુઢંગીઓ;
કહે દલપતરામ મીંડાં વિના મારૂં નામ,
મેં જ કહ્યું તે તમે તપાસો મારા સંગીઓ. ૭૦

સાહેબ—સાબાસ પાતાભાઇ, તમે તો ભાવનગરના દરબારમાંનું એક રત્ન દીસો છો. પછી પાતોભાઈ સલામ કરીને સભામાં એક ખુરશી ઉપર બેઠા.

अंक ६ ठ्ठो.

એક કવિની સાથે પાંચ સાત માણસ હતા એવી રીતે આવતા જોઈને.

સાહેબ—આ કોણ આવે છે?

દલ૦—એ કુવાવા નામના ગામના વતનદાર કવિ ધીરજી છે. તેણે ભૂજની પોશાળમાં ભટ્ટાકજી પાસે રસ રહસ્ય આદિક કવિતાના ગ્રંથોનો સારો અભ્યાસ કરેલો છે, અને તે આ જીલ્લામાં સર્વોપરી કવિ ગણાય છે. તેની તર્કશક્તિ વખાણવા યોગ્ય છે; અને તેણે ઘણાં રાજ્યસ્થાનોમાં માન મેળવ્યું છે.

પછી ધીરજી આવીને સલામ કરીને ઉભા રહ્યા.

સાહેબ—(તે ઇતિહાસની શી શી વાતો જાણે છે તે જાણવા સારૂ પૂછ્યું કે) તમે શું શું જાણો છો?

ધીરજી—સાહેબ, એમ કેમ પૂછો છો કે તમે શું શું જાણો છો? અમે તો સરસ્વતી પુત્ર કહેવાઈએ, માટે અગમ નગમની વાત જાણીએ, અમારૂં અજાણ્યું કશુંએ ન હોય.

સાહેબ—તમે કિયા કિયા રાજવંશીનો ઇતિહાસ જાણો છો?

ધીરજી—આખી દુનીઆમાં જેટલા રાજવંશી છે તે બધાના ઇતિહાસ અમે જાણીએ. આપના કુળનું નામ ફાર્બસ શાથી પડ્યું તે વાત પણ અમે જાણીએ, અને આપને તો એ વાતની પૂરી ખબર હશે કે નહિ હોય.

સાહેબ—(થોડું હશીને) વારૂ, શાથી અમારા કુળનું ફાર્બસ નામ પડ્યું? કહો જોઈએ?

ધીરજી—દક્ષિણ દેશનો મુખ્ય દેવ ખંડોબા, અને ગુજરાતની મુખ્ય દેવી બૈચરાજી, એ બંને એક સમે યુરોપખંડ જોવા સારૂ જઈ ચડ્યાં હતાં.

નિરૂક્તિઅલંકાર—મનહર છંદ.

ખંડોબા ને બૈચરાજી જે ચડ્યાં યુરોપખંડ,
દેખવા લાયક દેશ દેખવા સરસ તે;
પુરાતનમાં ફિન્લાક સાહેબના પૂરવજે,
હરખથી પૂછ્યું તે બંનેને મુખ હસતે;
પૃથવીમાં મારા પુત્ર પૌત્ર પરિવારવાળા,
મેળવશે કેવું માન, અને કેવો જસ તે,
ખંડોબા બોલ્યા કે "ફાર" બૈચરાજી બોલ્યાં "બસ"[1]
બંને મળી બીરદ[2] બનીયું "ફારબસ" તે. ૭૧

સાહેબ—તમે કિયા કિયા દેશ જોયા છે?

ધીરજી—"જ્યાં ન પહોચે રવી ત્યાં પહોચે કવિ." અત્યારે સૂર્યની નજર અર્ધા ભૂગોળમાં પહોચતી હશે, અને અમે અહિં ઉભા હઈએ પણ અમારી નજર ચારે ખંડ ફરી વળે.

સાહેબ—વારૂ, ચારે ખંડમાં અત્યારે શું છે, તે નજર ફેરવીને કહો જોઇએ.

ધીરજી—(આંખો મીંચીને થોડો વિચાર કરીને.)

અનન્વયાલંકાર—દોહેરો.

અમેરિકા ને એશિયા, વળી આફ્રીકા યુરોપ;
ક્યાંઈ નથી ફિન્લાકસમ, અવર પુરૂષમાં ઓપ. ૭૨

મનહર છંદ.

કૌસ્તુભનો વીરો હીરો કોહીનુર[3] એક છેક,
બીજો ધરણીધરે ધરામધ્યે ધર્યો નથી;
અચળામાં[4] અચળ[5] હિમાચળ સમાન ઊંચો,
ઠામ ઠામ જુઓ કોઈ ઠેકાણે ઠર્યો નથી;
ચીનનો પ્રાચીન કોટ એવો મોટો કોટ અને,
રૂસ દેશ જેવો દેશ બીજો પ્રસર્યો નથી;
ગુજરાતી ગુણીઓના ગુણનો ગ્રાહક એક,
ફિન્લાક સાહેબ બીજો સાહેબે કર્યો નથી. ૭૩

સાહેબ—વારૂ, વિક્ટોરીયા મહારાણી અત્યારે શું કરે છે, તે તમે દેખતા હો તો કહો.

---

૧. પૂર્ણ. ૨. આવીજ રીતનાં કલ્પિત બીરદ કવિયોએ દેશી રાજાઓને આપેલાં છે, તે સાંભળીને ભોળા લોકો સાચી વાત માની બેઠા છે. ૩. તેનું તેજ હિંદુસ્તાન ઉપર પડે છે, માટે તે હીરો સર્વોપરી ગણ્યો છે. ૪. પૃથ્વી. ૫. પર્વત.

ધીરજી—તે મહારાણીના હાથમાં કલમ છે, અને દુરબીન લઈને હિંદુસ્તાન ભણી જુએ છે!

સાહેબ—શું જુએ છે?

ધીરજી—રૂપકાલંકાર—મનહર છંદ.

પૂરણ પ્રમાણિક જે રાણી વિક્ટોરિયા તે,
પોતાની પ્રજાને પૂરા પ્યારવડે પેખે છે;
ગરીબ તવંગર કે કાળી ગોરી કાયાતણા,
તેને મન તફાવત નહીં મીનમેખે છે;
કોણ કોણ સુખી છે ને કોણ કોણ દુખી છે તે,
લખી લખી લેખણથી લેખું તેનું લેખે છે;
દેશ હિંદુસ્તાન દીસે દાખે દલપતરામ;
દીલ અનુભવ રૂપી દુરબીને દેખે છે. ૭૪

સાહેબ—મહારાણીના મનની વાત પણ તમે જાણી શકો છો કે?

ધીરજી—અમે શું જાણી શકીએ? પણ અમને સરસ્વતી માતા પ્રસન્ન છે, તે બધી વાત કહે છે. જો તે વાતની ખાતરી થતી ન હોય તો હાલ આપના મનની વાત કહી આપું.

સાહેબ—મારા મનની વાત કહો જોઈએ.

ધીરજી—સ્વભાવોક્તિઅલંકાર—મનહર છંદ.

દેશ ગુજરાત વિષે વધારૂં વિદ્યા વિશેષ,
ઓપી કરૂં ઓપતો યુરોપના આકારમાં;
કોટિ કોટિ વિધિની વધારૂં કળા કુશળતા,
હિકમતી કરૂં ગ્રેટબ્રિટનની હારમાં;
ગુજરાતી કવિયોના ગુણને ગજાવું ને,
સજાવું વળી તેઓને શ્રીમંત આ સંસારમાં;
કહે દલપતરામ સાહેબ કિન્લાક ફાર્બસ,
આ સમે છે એવી વાત આપના વિચારમાં. ૭૫

તે સભામાં એક પાદરી સાહેબ બેઠા હતા તેઓને સભાસદોએ પૂછ્યું કે ફાર્બસવંશ વિષે આપના જાણવામાં કાંઈ હોય તો મહેરબાની કરીને અમને કહો.

પાદરી—"સરદારોનો ફરહંગ" એવા નામનું એક પુસ્તક અંગ્રેજીમાં ઇસ્કીયર જાન બરનાર્ડ બર્કે સન ૧૮૪૫ માં રચ્યું છે તે એજ વર્ષમાં લંડન શહેરમાં છપાયું છે. તેમાં ફાર્બસ વંશ વિષે લખેલું છે તથા "જીઓલોજીકલ અને હીરલ ડીક્સનેરી" જે સરદારોનાં નિશાન તથા સિક્કા વિષે છે, તેમાં પણ એ વિષે લખેલું છે.

આજથી આશરે ૭૦૦ વર્ષ ઉપર નારમંડી મુલક એટલે ઉત્તર દેશમાંથી જાન નામનો પુરૂષ, લંડન શહેરથી ઉત્તરમાં ૬૦૦ મૈલ ઉપર ફાર્બસ નામના પરગણામાં એબરદીન તાલુકામાં આવીને રહ્યો. તે વખતમાં વિલાયતમાં પાદશાહ વિલિયમ ધી લાયન[1] સ્કાટ્લંડનો રાજા હતો; તેના લશ્કરી ખાતામાં જાન સાહેબે બહાદુરીથી નોકરી બજાવી, તેથી તે રાજાએ તેને એ તાલુકો બક્ષિસ આપ્યો, અને આસમાની રંગની ઢાલ ઉપર રૂપાનાં રીંછનાં[2] માથાં એવું રાજ-ચિન્હ આપ્યું.

તે જાન સાહેબના વંશમાં ચોથી પેઢીએ એક સુબો થયો તે સ્કાટ્લંડના રાજાની દીકરીને પરણ્યો, અને તેને બીજાં કેટલાંએક ગામ મળ્યાં, તથા સોનાનો મુગટ અને સોનાનો કટિબંધ તથા લાર્ડનો ખેતાબ મળ્યો. એવો ચાલ છે કે જેને લાર્ડનો ખેતાબ મળે તે રાજાની હજુરમાં રહે. પછી તેનો એક પુત્ર તે રાજાનો બહુ માનીતો થયો તેથી તેને રાજચિન્હનો વાવટો મળ્યો, અને તેની ટોપી ઉપર કુકડાની નિશાની રાજાની તરફથી બક્ષિસ મળી. પછી તે સરદાર ગુજરી ગયા પછી તેની છબી ચીતરાવીને તેની જમણી બાજુએ રીંછ ચીતરાવ્યું. એવું ચિન્હ તે સરદારના પુત્રને રાજાએ આપ્યું, તથા તેને જજજનો અધિકાર અને અલેકઝાંડર વારીયરનો[3] ખેતાબ આપ્યો. પછી તેનો પુત્ર થયો તેણે મોટો કિલ્લો બાંધ્યો. તે પુરૂષનું નામ જેમ્સ ફાર્બસ હતું, અને તેનો પુત્ર રાજાના વાવટાનો આધપતિ હતો, તેથી રાજાએ તેને જાગીર આપી. પછી તે વંશના કેટલાએક સરદારો રાજાની શસ્ત્રશાળાના અધિપતિ થયા પછી એક મોટો સરદાર આબરૂદાર તે વંશમાં થયો તેને આયરલંડમાં લાર્ડ આફ ગ્રેનાડ નામ મળ્યું. તેના વંશમાં "લાર્ડ બિશપ પ્યાત્રિક" નામનો ધાર્મિક પુરૂષ થયો; તે પરણ્યો નહિ, અને ધન હતું તે ધર્માદા ખાતે આપી દીધું. (અહાહા જુઓ પૂર્વજોની અસર હાલ સુધી કેવી ચાલે છે!!)

૧. સિંહ ૨. મતલબ કે જેમ રીંછ માણસને મારી નાંખે છે તેમ આ દુશ્મનોને ફાડી નાંખે છે. ૩. પદ્માવત.

ત્યાર પછી તે વંશના કેટલાકને નાની પદવી સર નામની મળી. તેના વંશના સઘળા સાલસધર્મી થયા. એજ વંશમાંના આ કિન્લાક સાહેબ છે. તેમના બાપનું નામ જાન ફાર્બસ હતું, અને તેમની માતુશ્રી તે કરનલ બંગાલ આર્ટલેરીની દીકરી હતી. કિન્લાક સાહેબને સાત ભાઇયો છેઃ-૧ ડંકન, ૨ જાન, ૩ એદુ, ૪ ડેવીડ, ૫ ફ્રેડરીક, ૬ જેમ્સ, ૭ પોતે અલેક્ઝાંડર કિન્લાક. વિલાયતના લોકો કહે છે કે જેને સાત પુત્રો હોય તે મોટો ભાગ્યશાળી કહેવાય. ૧ લા ડંકન ફાર્બસને રયેમણાન નામનું ગામ જે ફાર્બસપુરથી ૧૦ મૈલ છે તે મળેલું છે. ફાર્બસ વંશનો જે ટીલાયત સરદાર હાલ છે તે લાર્ડ ફાર્બસ નામે ઓળખાય છે, અને તેના તાબામાં ફાર્બસપુર છે. તે પુર મોટું છે, અને ત્યાં ફાર્બસ નામનો કિલ્લો છે, તેમાં લાર્ડ ફાર્બસ રહે છે. તેમના કેટલાએક ફટાયા ભાઇઓને નાનાં નાનાં ગામ મળેલાં છે.

કિન્લાક સાહેબનો બીજો ભાઈ મુંબઈમાં ક્યાપ્ટન છે. ત્રીજાની બરાબર ખબર મને નથી. ચોથો પોતાના દેશમાં બારીસ્ટર છે. પાંચમો ત્રીજી પલટણનો ક્યાપ્ટન[1] મુંબઇમાં છે. છઠ્ઠો ભાઈ નહાનપણમાં ગુજરી ગયો. એ. કે. ફાર્બસ સાહેબે પોતાના શિક્કામાં પૂર્વજોની અસલ નિશાની કુકડાની રાખી છે. આ સાહેબની મડમ સાહેબનું નામ "મીસ ત્રેસમાંકેટ" છે. તેમના મોટા પુત્રનું નામ જાન ફાર્બસ, ૨ જો હેનરી, ૩ જો અલેકઝાંડર છે. બાકીનાં નામ મને માલમ નથી.

આ સમયે બીજો પ્રસંગ ચાલે છે માટે ટુંકામાં મેં તમને તેમના વંશની વાત કહી, તેમાં ભૂલ ચૂક થઈ હશે તો માફ કરશો.

સભાસદો—વિલાયતના દરજી, મોચી, માળી વગેરે વિદ્યા ભણીને મોટા દરજ્જો લઈને આ દેશમાં આવે છે, પણ સરદારી વંશનો હોય તેનો સ્વભાવ તથા રીતભાત જુદીજ તરેહની હોય છે. તે ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે આ સરદારી વંશના છે.

એવામાં ત્યાં એક ઘોડો સામો બાંધેલો હતો, તે ઉભો ઉભો વારે વારે ભોંય ઉપર પગ ઠોકતો હતો; તે જોઇને:--

સાહેબ—કવિરાજ આ ઘોડો વારે વારે પગ ઠોકે છે, તે ઘોડાના મનની વાત પણ તમે જાણી શકતા હશો !

ધીરજી—હા સાહેબ. એના મનની વાત પણ અમે જાણી શકીએ.

સાહેબ—તે કહો જોઈએ.

ધીરજી—નિદર્શનાલંકાર.—મનહર છંદ.

કેકના વિવાહના ઉછાહના દિવસ ગયા,
વિલા પછી વાત કોણ ચાહીને ઉચારશે !
મોટા મોટા મેળા થાય ભારે ભૂપ ભેળા થાય,
વરસ દિવસ પછી વાત તે વિસારશે;
આ સભાની શોભાનાં ગવાશે ઘેરે ઘેર ગીત,
વીસરશે નહિ વીતયે વરસ અઢારસે;
ઠોકી ઠોકી પગ ઘોડો ઠેકાણું બતાવે છે જે,
આ ઠેકાણું ને આ ટાણું સૌ લોકો સંભાળશે. ૭૬

સાહેબ—(સીપાઈને બોલાવવા સારૂ બજાવવાની ટકોરી જેવી ઘંટડીનો ટકોરો કરીને પૂછયું કે) આ અવાજની મતલબ કહો જોઈએ?

ધીરજી—સૂક્ષ્માલંકાર-મનહર છંદ.

ચાકરના ચરણ તો ચારજ બહામના જે,
દિવસમાં દશ કોશ સુધી તે દોડાવે છે;
મહા મોંઘી મુલકમાં જીભ મોટા માણસની,
બોલતાં બે બોલ બહુ આળસ બતાવે છે;
દાસને હુકમ દેવા પાસ બોલાવવો પડે,
સાદ કરવાને સાટે નાદ સંભળાવે છે;
જો જો દલપત કહે જરાએક જીભતણું,
ટેરવું હલાવા સાટે ટકોરો બજાવે છે. ૭૭

સાહેબ--ગમે તેવો અજાણ્યો શબ્દ હોય તેનો અર્થ તમે જાણો ખરા કે ?

ધીરજી—જેમ પાણીમાં રહેનાર મગરની ગતિ ગમે તેવું અજાણ્યું અને ઊંડું પાણી હોય તેમાં થઈ શકે છે, તેમજ અમે સરસ્વતી પુત્ર કહેવાઈએ, માટે ગમે તેવો અજાણ્યો શબ્દ કે ઇશારત હોય તેમાં અમારા મનનો પ્રવેશ અમે કરી શકીએ.

---

૧. તે ગુજરી ગયો.

સાહેબ—"સ્ટાર આફ ઇન્ડિયા" આ શબ્દ કઈ ભાષાનો છે? અને તેનો શો અર્થ છે?

ધીરજી—કોઈ માણસ ગુજરાતનું નામ છાનું સમજાવા સારૂ એક અક્ષર ઉંચી લીટીમાં અને એક નીચીમાં એ રીતે બે લીટીમાં લખીને પુછે કે "ગુરા" અને "જત" એ બે શબ્દો કઈ ભાષાના છે? તો આપ શું કહેશો?

સાહેબ—એ ગુજરાતની ભાષાના વિકૃત શબ્દો છે.

ધીરજી—તો "સ્ટાર આફ ઇન્ડિયા" એ શબ્દ પણ ગુજરાતી ભાષાનો વિકૃત શબ્દ છે.

સાહેબ—વારૂ, એનો સાફ અર્થ કહો જોઈએ.

ધીરજી—એક કાવ્ય કોઈએ પ્રશ્ન પુછ્યાથી તેણે નીચે લખ્યા પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો.

મનહર છંદ—અંતર્લાપિકા.

સીતાપતી પાસ ચંડી ચેષ્ટા કરવાને ચાલી,
સીતાને સ્વરૂપ રૂપ આપનું સમારીને;
શંકરની ચંડી પ્રિયા પછી કેવું પામી ફળ,
જાણો તો લખો ઉત્તર અંતર ઉતારીને;
કવિએ વિચાર કરી કહે દલપતરામ,
લખી આપી બે લીટીઓ સરસ સુધારીને;
એક લીટીમાં લખ્યું જે "ચેકતાં પૈસા ચંપ્રી" ને,
બીજી લખી "સ્ટારઆફઇન્ડિયા" વિચારીને. ૭૮

સાહેબ—હું સમજ્યો. એમાંથી એવો ઉત્તર નિકળ્યો કે ચેષ્ટા કરતાં આપે ફસાઈ ચન્ડિ પ્રિયા.

ધીરજી—હા સાહેબ, એજ અર્થ છે.

એક સ્કાલર—નહિ નહિ, એનો અર્થ બીજો છે.

ધીરજી—હા, ખરી વાત. બીજો અર્થ પણ હું જાણું છું.

સાહેબ—કહો જોઈએ.

ધીરજી—નવ નિશાળીઆઓએ એક મહેતાજીને નવ પ્રશ્ન પૂછ્યા હતા. તેના ઉત્તરમાં મહેતાજીએ બે લીટીઓ લખી હતી.

મનહર છંદ.

પ્રશ્ન	ઉત્તર
સૃષ્ટિ સૃજનારનું શું નામ?	સ્રષ્ટા
શું લોભીને પ્યારૂં.	જર
હિંદુસ્થાનદેશબીજોહશે?કોઇખંડમાં	ના, આ
વ્યંજન રકાર તે શું?	રેફ
શી પૈસાની ત્રણ ચાલે?	પાઇ
હવ કેવી હશે કહો હિમાળાના કુંડમાં	ઠન્ડિ
વલ્લભ શી વસ્તુ?	કાયા
અનેકેણેકીધા?કોણછેજેવિદ્યાવાળા?	સૃજનારે,પાઠકા[1]
વળી જે લડે રિપુ પ્રચંડમાં.	સ્ટારઆફઇન્ડિયા

સુણિ પ્રશ્ન લખી લીટી "સૃજનારે પાઠકા" ને
સ્ટાર ઓફ ઇન્ડિયા ઉભી લીટી અખંડમાં. ૭૯

સ્કાલર—એ અર્થ પણ નહિ. એ શબ્દનો અર્થ તો એવો છે કે, હિંદુસ્તાનનો તારો.

ધીરજી—વારૂ, "મની" એ શબ્દનો શો અર્થ છે?

સ્કાલર—'મની' એટલે નાણું.

ધીરજી—વારૂ, અમે કહીએ છીએ કે મની એટલે બીલાડી. માટે એક શબ્દના અનેક અર્થ થતા હોય તેમાંથી એકાદ અર્થ અમે કહી આપીએ એટલે બસ છે.

સાહેબ—વારૂ, યુરોપખંડ આદિકના બીજા દેશોના લોકો ટોપીઓ પહેરે છે અને હિંદુસ્તાનના લોકો પાઘડીઓ બાંધે છે, એ ઠરાવ ક્યારથી અને શાથી થયો હશે?

ધીરજી— **મનહર છંદ.**

ભૂતળના લોકે એક સમે ઇંદ્રભોવનમાં,
જૈને જુદી જુદી ભેટ ભાવથી ધરાવી છે;
ગ્રીકે તો ઇસાપનીતિ આરબે નાઇટ ઇંગ—
લીશે શેક્સપીયરની પોથી પરઠાવી છે;
હિંદુઓએ હોંશ ભરી પંચતંત્રતણી પોથી.
આપી તે તો ઇંદ્રને આધક ભલી ભાવી છે;
દાખે દલપતરામ બીજાઓની બંધ કરી,
હિંદુઓને હમેશાંની પાઘડી બંધાવી છે. ૮૦

---

૧. શિક્ષકો.

દોહરો.

ઇંદ્ર કહે યુરોપિયન, "હિંદુ-કવિત તદબીર;
બને ન" ત્યાં લગી બેસજો, સભા ઉઘાડે શીર. ૮૧

એવામાં વાઘરી લોકોએ શહેરના કોઈ માણસનો ભૂતનો વળગાડ કાઢવા સારૂ વળામણું કાઢેલું, તે ડાકલું વગાડતા વગાડતા સીમાડા તરફ જતા હતા. ભૂતના વળગાડ વાળો ધુણતો જતો હતો. તે ટોળાને વેગળેથી જોઇને:—

સાહેબ—આ ડાકલું શું બોલતું હશે? અને તેમાં શો અર્થ હશે? તે તમે જાણતા હશો!

ધીરજી—હા સાહેબ, એ ડાકલાની ભાષા પણ અમે સમજીએ ખરા.

સાહેબ—કહો જોઈએ, તે શું કહે છે?

ધીરજી— દોહરો.

મુંબઇના લોકે કર્યો, વહેમતણો વિનાશ;
મુંબઈ શુણતાં ભૂતને, તેથી ઉપજે ત્રાસ. ૮૨

મનહર છંદ.

રામ નામ શુણી લાગે નાસવા લંકાના લોક,
ચંડ મુંડ ચડી નામે ખેદ ઘણો બોલે છે;
હેવલાક[1] નામે, ખાય હબક હરામખોર,
સિંહ સોર શુણી મૃગ ત્રાસે તેની તોલે છે;
કેક કહે કાશી કાશી કહ્યે પાપ નાશી જાય,
દિલ્હી દિલ્હી શુણી દેવો નાસનાજ ડોલે છે;
દાખે દલપત તેમ ભૂતને ભગાડવાને,
બોંબે[2]બોંબે બોંબે બોંબે ડાખલું આ બોલે છે. ૮૩

એવામાં એક આંબા ઉપર કોયલ બેઠી બેઠી કૂ!!! કૂ!!! એવો મધુર સ્વર કરતી હતી. તે જોઇને:—

ઠાકોર—મોર, પોપટ, હંસ આદિક સુસ્વરવાળાં પક્ષીઓના શરીર ઉપર ઇશ્વિરે સારા રંગ લગાવેલા છે, અને આ કોયલનો મધુર સ્વર છતાં, તેના શરીર ઉપર કાળો રંગ કેમ લગાવ્યો હશે, તે પણ તમે જાણતા હશો!

ધીરજી—હા, એ પણ અમે જાણીએ છીએ.

ઠાકોર—ત્યારે તે કહો જોઈ એ.

ધીરજી—જે કોઈ પોતાના ગુણના અભિમાનથી સઉને કુત્સિત કહે છે તેનું પોતાનુંજ કાળું મોં થાય છે.

મનહર છંદ.

કોકિલાની કાયા ઘડી કંઠ તેનો સારો કરી,
કેવો રંગ દેવો દેવે દીલમાં વિચાર્યો છે;
પછી તેને પાંચ પ્રશ્ન પૂછીને પરીક્ષા કરી,
જાણી ગરવિષ્ટ તેથી ગરવ ઉતાર્યો છે;
કેવો હંસ કેવો મોર કેવાં શુક સારિકા છે,
જે પુછ્યું તેનો જવાબ "કૂ[1]" કહી પોકાર્યો છે;
કહે દલપત તેજ કારણથી કરતારે,
કોકિલાની કાયા વિષે કાળો રંગ ધાર્યો છે. ૮૪

સાહેબ—તમને જે પુછીએ તેનો જવાબ દેવામાં તમે નકાર ભણવાના નહિ, કેમ વારૂ?

ધીરજી— દોહરો.

કદી નકાર કરે નહીં, દિલ ઉદાર દાતાર;
તો ચતુરાઇ ઉચારતાં, કવિ કયમ કહે નકાર.
જો અણમારે અધિપતિ, કરે નકાર પ્રકાર;
તો શુભ કવિની શારદા, જડ થઇ જપે નકાર. ૮૫

સાહેબ—હિંદુસ્તાનમાં બહુ પ્રખ્યાત ગૃહસ્થો કિયા કિયા થઇ ગયા છે, તેઓનાં નામ કહો. કેમકે મારે ઇતિહાસનું એક પુસ્તક રચવું છે.

ધીરજી— અનન્વયાલંકાર-મનહર છંદ.

પૃથીરાજરાસાથકી પડે છે પીછાન જે,
ચુહાણ પૃથીરાજને વડા કવિ વખાણતા;
ભૂપ ભોજરાજ આજ સુધી ભોજપ્રબંધથી,
દીશી આવે છે જે એને પંડિતો પ્રમાણતા;
આખા હિંદુસ્તાનમાં તો એવા એવા હતા નર,
ઉદારતા એની લોકો અંતરમાં આણતા;
ગુજરાતમાં જનમ્યો હતો [2]રખીદાસ, બાજે;
જનમ્યા ન જનમ્યા તે અમે નથી જાણતા. ૮૬

સાહેબ—ત્યારે હાલના વખતના કીર્તિવાળા ગૃહસ્થોની કીર્તિનો નોંધ તમે કંઈ લખી રાખ્યો છે કે નહિ? કેમકે દેશમાં ફરવા નીકળીને તપાસ કરીને તે લખી રાખવાનો કવિનો ધર્મ છે, કવિએ પોતાના ઘરમાંજ બેશી રહેવું તે ઠીક નહિ.

---

1. અંગ્રેજનો સેનાપતિ. 2. મુંબઈ.

1. ખરાબ. 2. ગુજરાતી ભાષાના કવિને રખીદાસ સિવાય કોઇએ મદદ આપેલી જણાતી નથી.

ધીરજી— મનહર છંદ.

કિંમત ન જાણે તેની કીરતી કરીએ કેમ,
કહો એના પિતાનું અમારે ક્યાં કરજ છે;
વગર તેડાવ્યા જઈ વદીએ વખાણ વડાં,
એ થકી તો ઘણું સારૂં અમારૂં ધરજ છે;
જરતણા મદથી તે આંખો ખોલી જોતા નથી,
શારદાનો વર શીર અમારે જરજ છે;
જેને કવિજનની ગરજ નથી જણાતી તો,
એવા મગરૂરની અમારે શી ગરજ છે. ૮૭

પછી સાહેબે એક સર્ટિફીકટ લખીને ધીરજીને આપવા માંડ્યું અને કહ્યું કે તમારી તર્કશક્તિ ઘણી સારી છે, અને તમારી કવિતા સર્વોપરી છે માટે હું તમને આ સર્ટિફીકટ આપું છું તે લો અને તેમાં મેં તમારી કવિતા તથા તર્કશક્તિની તારીફ લખી છે. તે કોઇને દેખાડશો એટલે તેની તરત ખાતરી થશે.

ધીરજી—સાહેબ, ગ્રંથમાં લખ્યું છે જે કસ્તુરીમાં સુગંધ છે, તે સાબીત કરવા સારૂ સોગન ખાઈને કે સાક્ષી આપીને કહેવું પડતું નથી. તેમજ મારી કવિતા વિષે મને ખાતરી ન હોય તો મારે આપ સરખા ગ્રહસ્થોને આજીજી કરીને સાક્ષી લઈને સહીઓ કરાવવી પડે. પણ હું તો જાણું છું કે સાક્ષીઓની સહીઓ બતાવ્યાથી, તરત એવું જણાય કે તેમાં કાંઈ માલ નહિ હોય માટે આજીજી કરીને લોકોની સાહેદીઓ કરાવી લાવ્યો છે. તેથી ઉલટી મારી કવિતાની કિંમત ઘટી જશે, અને મારી કવિતા છે તેજ મારે સર્ટિફીકટ રૂપ છે. બીજાની સાક્ષી આપવાની મારે જરૂર નથી. મારા મનમાં અંદેસો હોય તો હું સાક્ષીઓ કરાવું.

મનહર છંદ.

સાહેબ સોંપો છો સર્ટિફીકટ તે સારી વાત,
આપનું બોલેલું અંગિકાર હું બધું કરૂં;
પણ એક પ્રશ્ન પૂછું એનો તો ઉત્તર આપો,
કવિનું કથેલું તજી કેમ હું નવું કરૂં;
કવિતા ને કસ્તુરી તે સાક્ષી વિના સિદ્ધ થાય,
હરઘડી એવું પ્રતિપાદન તો હું કરૂં;
એ વિના ઉત્તમ કામ કહે દલપતરામ,
સમજાવી કહો સર્ટિફીકટથી શું કરૂં. ૮૮

દોહરો.

સંપ કરી કદી સો જણા, કહે કનકને તુચ્છ;
પણ અંતે જુદા પડે, હોય હેમ જો સ્વચ્છ. ૮૯

સાહેબ—કોઈ સાહેબ લોક ગુજરાતી કવિતામાં પૂરૂં સમજતા ન હોય, તેવા પાસે તમારે જવું પડે તો આ સર્ટિફીકટથી તેના મનમાં કાંઈક અસર થાય.

પછી ધીરજીએ સર્ટિફીકટ લઇને ઉપકાર માન્યો.

अंक ७ मो.

એક કવિ મોટા થોબાવાળો માથે મોટા તરફાળ બાંધેલો, અને કેડે કટારી ખોશેલી હતી તે નીચે લખેલા દોહરા બોલતો આવે છે.

દોહરો.

કુથ્થા[1] પુસ્તક કાપિને, એનો ન કરીશ અસ્ત;
ફરતો ફરતો ફારબસ, ગ્રાહક મળ્યો ગૃહસ્થ. ૯૦
પાટણ કેદ પડી હતી, અકળાઈ થઈ અંધ;
સરસ્વતીના ફાર્બસે, બહુ છોડાવ્યા બંધ. ૯૧

સાહેબ—આ કોણ છે?

દલ૦—એ વઢવાણના દેશળ ગઢવી છે. જ્યારે સર અરસકીન સાહેબ રાજકોટમાં આવ્યા હતા, ત્યારે આ કવિએ એવી હિંમત ધાલી કે મેં મારી કવિતાથી દેશી રાજાઓને રીઝવીને જાગીર તથા ઘણા શિરપાવ લીધા છે. પણ જ્યારે કોઈ સાહેબ લોકને રંજન કરૂં ત્યારેજ મારી કવિતાની ખાતરી થાય એવું ધારીને તેઓ રાજકોટ ગયા. પોતાની કવિતાથી અરસકીન સાહેબને ખુબ રંજન કર્યો, એટલુંજ નહિ પણ તે સમે હજુરમાં બેઠેલા કેટલાએક કાઠિયાવાડના રાજાઓને પણ રંજન કર્યા. ત્યારે સાહેબે અતિ ખુશી થઈને રાજાઓને પૂછ્યું કે આવા કવિનું સન્માન કરવાની તમારા દેશમાં કેવી રીત છે?

સરદારોએ કહ્યું કે તે રીત એવી છે જે મુખ્ય સરદાર હોય તે એક રકમ આપીને એક યાદીપત્રમાં પોતાના નામની સહી કરે. પછી બીજાઓ પોત-

---

૧. કાગળ ખાનારો જીવડો કુથ્થો.

પોતાની ખુશી પ્રમાણે રકમો ભરીને તે નીચે સહીયો કરે છે.

પછી અરસ્કીન સાહેબે એમ કર્યું. તેથી ગઢવીને આશરે બે હજાર રૂપિયા મળ્યા.

સાહેબ—આપણને વઢવાણને મુકામે તે મળ્યા હતા, અને તેમની પાસેથી એક પુસ્તક મળેલું છે.

દલ.—હા સાહેબ, એજ.

સાહેબ—ગુજરાતના કવિયોએ સાહેબ લોકોને રંજન કરેલા ખરા.

દલ.—ભર્તૃહરીશતકમાં કહ્યા પ્રમાણે "**અજ્ઞઃ સુખમારાધ્ય**" કાં તો એક અજાની હોય તેને કે વિદ્વાનને રંજન કરી શકીએ પણ થોડું ઘણું શીખીને મગરૂર થએલે અધ્રમળ્યા લાકડાની પેઠે ધુંધવાતો હોય, તેને અમે રંજન કરી શકીએ નહિ.

ત્યાં દેશળગઢવી આવીને સલામ કરીને ઉભા રહ્યા.

સાહેબ—એવો કિયો એક ગુણ છે કે જેથી બધા લોકો વશ થાય?

દેશળ—એવો તો વિનય ગુણ, અને જીભની મીઠાશ છે.

ઇંદ્રવિજય છંદ-વિભાવનાલંકાર.

કીરતિ કોટિ ગણી વધી કારમી કીરતિ કારણદાનનદીધું,
નામ અમૃત્ય કર્યું અવની તજી આપ અમૃતનું પાન નપીધું;
દુર્જન જીતી લીધા દલપત ન હાથ વિષે હથિયારજ લીધું,
જંત્રનતંત્રનમંત્રજપ્યા,વિનયી જનવિશ્વ બધું વશકીધું. ૫૨

જીભની મીઠાશ વિષે-ભેદકાતિશયોક્તિ.

કામ ઘણી અરથે કથને જઈ, કાશદ તુલ્ય કરો કદી કૂદી,
શીત તૃષા ન-વિચારકરો,ન વિચાર કરો રજની વદિ સૂદી;
લાડુ જલેબિ જમાડી જુઓ,અને પીરસો કઢળી ફળ છુંદી,
કોડ કરો દલપત્ત કહે પણ,જીભમિઠાશની વાતજ જૂદી.૫૩

સાહેબ- ગુજરાતમાં સુધારાવાળાએ શાં શાં કામ કર્યાં?

દેશળ—સુધારાવાળાએ બડી બહાદુરી કરી છે. જે કામ થવાની આશા નહોતી એવાં એવાં કામ કર્યાં છે

મનહર છંદ—નિદર્શના.

સનરના સાંચા લાવ્યા, સાંચા લાવ્યા છાપવાના,
તે તો વડી દેશ વિષે દોલત વધારી છે;
જંત્ર મંત્ર જાદુતણી ભ્રમણા જે ભાગી નાખી,
તે તો વડી કરેલી વાધણ વિદારી છે;
સારી સૌના અંતરમાં અસર ઉતારી છે જે,
એ તો અહીં આભમાંથી વાદળી ઉતારી છે;
કીધી કન્યાશાળાઓ જે કહે દલપતરામ,
તે તો મહા મણિધર માથે મેખ મારી છે. ૫૪

સાહેબ—તે જોઇને કુધારાવાળા દીલગીર થયા હશે.

દેશળ—

ઇંદ્રવિજયછંદ-અસંગતિઅલંકાર.

ઇજનમાં અગની ઉપજ્યો, અગનાનિનું અંતર તેથિ તપાયું,
કાનસિયો ભણિ કાપિ કુચાલ, કુલોકનું કાળજું તેથિ કપાયું;
માપથિ મેદનિ ક્ષેત્ર મપાય, કુમંત્રિતણું મન તેથિ કપાયું,
છાપથિ પુસ્તક પત્ર છપાય. છકેલનિછાતિ એકછછપાયું.૫૫

સાહેબ—દેશમાંથી હવે રાજ્યનું અંધેર મટ્યું કે નહિ?

દેશળ—આગળનાં રાજ્યો કરતાં તો ઘણું સારૂં છે, તોપણ હજી કેટલીએક બાબતમાં અંધેર છે ખરૂં.

મનહર છંદ—વિશેષાલંકાર.

લાંચીયાનું ગયું રાજ્ય તોય નથી ગઇ લાંચ,
જુલમી રાજા ગયા ને જુલમ જાહેર છે;
લાકડાનાં ગાડાં મૂલ થોડું આપી લુટી લે છે,
કેર કરનારૂં રાજ્ય જતાં કાળો કેર છે;
નિરખનું નામ લઇ દામ નથી દેતા પૂરા,
લૂટારા પીંઢારા જતાં લૂટ ઠેર ઠેર છે;
કહે દલપત દીનનાથ તેં આ દેશમાંથી,
આંધળો અમલ કાઢ્યો તથાપિ અંધેર છે. ૫૬

સાહેબ—પણ મુસલમાનોના રાજ્યનો જુલમ તમે ભૂલી ગયા, કે સાંભરે છે?

દેશળ—

મનહર છંદ-સ્મૃતિઅલંકાર.

હિંદુ મહીપાળતણી બેટીઓ બેગમો બની,
જોતાં તેની કબરો કંપારો ઉપજાવે છે;
જજીયાવેરાની વાત જુના જનો કહે જ્યારે,
ત્યારે અતિ હેવામાંથી હીમત હઠાવે છે;
દેવળ ને દેવની મુરતીઓ ખંડિત પડી,
રૂદ્ર મહાલયમાં નિમાજ તો પઢાવે છે;

દેખી એવું ઠામ ઠામ કહે દલપતરામ,
જુલમી અમલની વખત યાદ આવે છે. ૯૭

સાહેબ—આ વાગતી ઘડીઆળનું એક કવિત કહો જોઇએ.

દેશળ—મહાકાળ (એટલે હમેશાંની વખત) અને એક માણસને સંવાદ થયો હતો તે સાંભળો.

મનહર છંદ—નિરૂક્તિ અલંકાર.

અરે મહાકાળ તને માપથી મપાય નહિ,
એવું અભિમાન મિથ્યા અંતરમાં ધરે છે;
સેકન મીન્યુટ ને કલાકના ટંકોરા કરી,
આ જો ઘડીઆળ તારૂં માપ તો ઉચારે છે;
કહે કાળ, હું અમાપ, માપવા જે મને ઇચ્છે,
માપતાં ને માપતાં ઉમર ખોઇ મરે છે;
પંડિતોને પુછી જુઓ પોતે દલપતરામ,
એ તો ઘડીઆળ માપ અવરનું[1] કરે છે. ૯૮

ઠાકોર—અમારી તરવાર અને તેની સાથે આ એક છરી છે તેનું કવિત કહો જોઇએ.

દેશળ—

મનહર છંદ-વિભાવનાલંકાર.

પેખી એક પાણી વાળી, કાંચળી ધરેલી કાળી,
રૂપાથી રૂપાળી, માયાવાળી છે મરદની;
આંખો જોતાં અણીયાણી, મજબુત મુઠવાળી,
પડે જેના પંડ પર દેનારી દરદની;
પુત્રી કદી રાખે પાળી, હોય એક હાથ વાળી,
સ્વામી સંગ જવા સજ્જ થાય છે શરદમાં;[2]
દાખે દલપતરામ, નામ જોતાં નારી પણ,
મોટા મોટા મરદને મેળવે ગરદમાં. ૯૯

સાહેબ—વિચારવંત માણસનાં લક્ષણ કેવાં હોય?

દેશળ— **મનહર છંદ.**

ધારવાનું ધારે, ને ન ધારવાનું ધારે નહિ,
ધારવા ન ધારવાના ધારે જે આધારને;
બોલવાનું બોલે, ને ન બોલવાનું બોલે ન,
જે બોલવા ન બોલવાનો તોલ બોલનારને;
ભક્ષ કરે ભક્ષ, ને અભક્ષ્યનો ન ભક્ષ કરે,
ભક્ષ્ય ને અભક્ષ્યનો જો લક્ષ ભક્ષકારને;
દેખવાનું દેખે, ને ન દેખે દલપત કહે,
જે દેખ્યાથી દેખનાર દેખે જમદ્વારને. ૧૦૦

રળિયો[1]—પરમેશ્વરે આંખો કરી છે તે સારૂં નરસું જોવા સારૂજ કરી છે. માટે તમે કહો છો તે ઠીક નથી. એ તો આંખનો ધર્મ આંખ કર્યે જાય, અને મનનો ધર્મ મન કર્યે જાય તેમાં આપણે શું?

દેશળ—ભાઇ, આ તો રાજસભા છે માટે અહીં તો શુદ્ધ વાચા બોલો કે જેવો રાજાની નીતિ-સમાન તેનો બોજ પડે. અને જે બોલો તે કલમ ચાર લોકો શુદ્ધ જાણીને મનમાં ધરે નહિ, તો તે વાચા અને બધી વાત ગધાડાના જેવી અને તોલ વગરની, જેવી એક મજે ચાલે તેવી માન. અને જે વિચાર વિનાની વાચા બોલો, તેનો લોકો તો તોલ કરે. અને શુદ્ધ વાચા ધરવાથી સુખ જેવો ધર્મ ચાલે છે. કદાપિ રાજાની વાત પણ જો બોલતાં બુદ્ધિ સજે નહી, તો તે જક જેવી વાત જાણી; માટે સાતેગમ મોકળી, એવી જેમ તેમ વાત બોલ નહિ. તે વિષે કવિત સાંભળ.

સોળ પાંખડીપ્રબંધ—ધનાક્ષરી છંદ.

વાચા બોલો શુદ્ધ જેવો રાજાનીતિ સામો બોજ,
ચાર લોકો ધરે સુધ જાણી જો ન તે કલમ;
જેવી તે તો વાચા ખરનીજ તે સગળી વાત,
વિના તોલે ચાલે જેમ એક મજે માન તમ;
વાચા જે વિચાર વિના બોલો તે તો લોકો તોલે,
શુદ્ધ વાચા ધરે ચાલે જે સુખ જેવો ધરમ;
ગજનીએ જાણી જકની જો તે મતિ ન સજે,
સાતેગમાં મોકળી ન બોલ વાત જમતમ. ૧૦૧

સાહેબ—એ કવિતામાં કંઈ ચમતકારી અલંકાર છે કે?

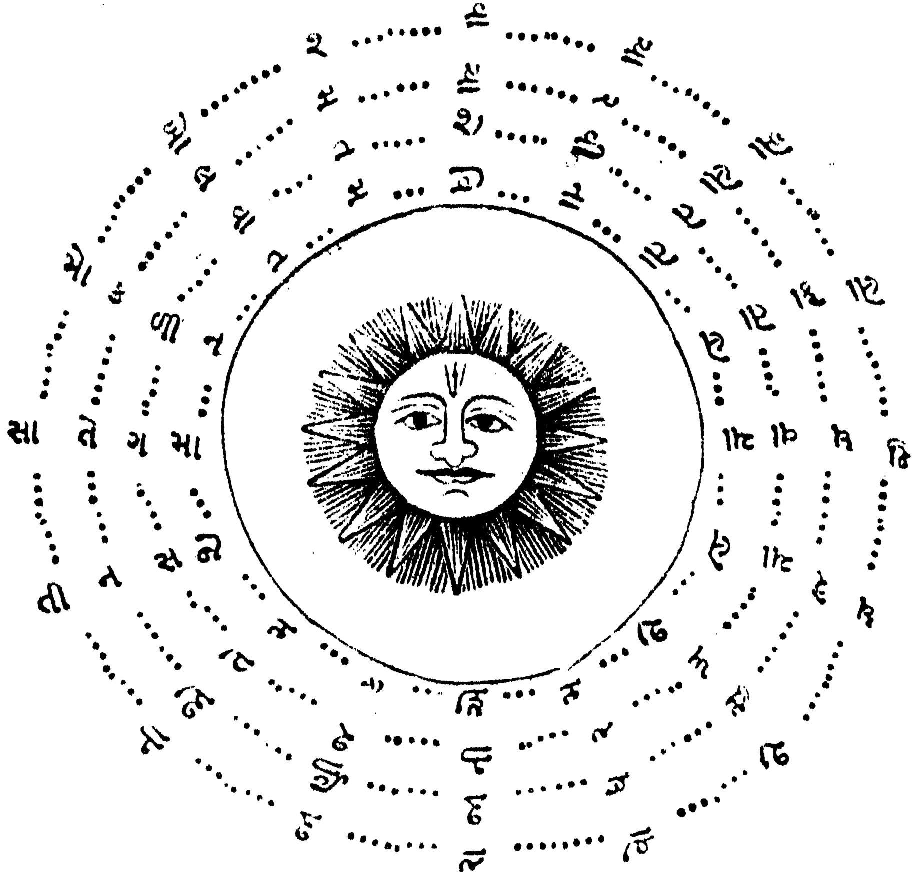
૧. કલાક અથવા અવર એટલે બીજાઓનું માપ કરે છે, કે તે કેટલું જીવ્યો. મારૂં માપ થઇ શકે નહિ.

૨. શરદ રૂતુમાં દીવાળી ઉપર સ્ત્રી સાસરે જવા સજ્જ થાય છે અને તરવાર મુલકગીરીમાં જવા સજ્જ થાય છે.

૧. જેમ વિલાયતમાં નામીચો મશ્કરો બરથોલ હતો, તેમ અમદાવાદ જીલ્લાના રાણિસરમાં નામીચો મશ્કરો રળિયો ગઢવી થઇ ગયો છે, તેની કેટલીએક વાતો આખી ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ છે; માટે વિદુષક જેવું બોલવું હોય ત્યાં અમે રળિયા ગઢવીનું નામ દાખલ કર્યું છે.

દેશળ—હા સાહેબ, એમાં ચમત્કારી ચિત્રાલંકાર છે. એમ કહી, આ નીચે પ્રમાણે સોળ પાંખડીનું કમળ ચીત્રીને તેની દરએક પાંખડીનો એક એક અક્ષર અનુક્રમે લઇને કવિતનાં બે ચરણો વાંચ્યાં, પછી દરએક પાંખડીની આખી લીટીઓ વાંચીને બીજાં બે ચરણો વાંચી સંભળાવ્યાં.

સોળ પાંખડી કમળ પ્રબંધ—ઘનાક્ષરી છંદ.

સર્વે સભાસદોએ તે ચિત્ર કવિતા હાથમાં લઇને વાંચી જોઇ, અને કહ્યું કે બહુ સારી યુક્તિ બનાવી છે.

સાહેબ—ક્ષમા વિષે એકાદ કવિત બોલો.

દેશળ— મનહર છંદ.

ક્ષમાથકી સઘ સર્વ શત્રુનો વિનાશ થાય,
ક્ષમાથકી સર્વ સુખ પામીએ પલકમાં;
ક્ષમાથકી જગતમાં જશ તો જરૂર જામે,
ઝેર ઝાળ ઝંપી જાય ક્ષમાની ઝલકમાં;
કુકથનકેરી કદી કાળજે ગંઠાય ગાંઠ,
છુટી જાય છેકાછેક ક્ષમાની છલકમાં;
દીલ દીશ દષ્ટિ રાખી દેખો દલપત દાખે,
ક્ષમાની ખૂબી તો ખૂબ ખાસી છે ખલકમાં. ૧૦૨

કોઇ કહે સારો કે નઠારો કહે કોઈ કદી,
માન અપમાન નાંખો મનમાંથી મારી તે;
કનકનું પારખું કરે કનક કૂટનાર,
કાયામાં કનકને છે કેવું કષ્ટકારી તે;
છેદન, દહન તથા તાડન, ઘર્ષણ કરે,
દીપી દીપી દેહની દેખાડે તેજધારિ તે;
દેખી દેખી દુનિયામાં દાખે દલપતરામ,
શાણા લોક શીખી લો સોનાની રીત સારી તે. ૧૦૩

પછી સલામ કરીને ખુરશી ઉપર બેઠા.

અંક ૮ મો.

એક બારોટ નીચે લખ્યા પ્રમાણે ઊંચે સ્વરે બોલતો આવે છે.

બાપ, આજ સુધી તું ક્યાં સંતાઇ રહ્યો હતો. અમારાં પુસ્તકોને ઉધેઇ વળી ગઈ, કેટલાંક વેચી ખાધાં, અને અમારાં છોકરાં બીજી નોકરી કરવા લાગ્યાં.

સાહેબ—આ કોણ આવે છે?

કવિ.—એ વીજાપરના બારોટ ભગવાનદાસ છે. એમના ભાઇ ડુંગર બારોટ સારા કવિ અને ભક્તરાજ થઇ ગયા. તેનાં બનાવેલાં ગુજરાતી ભાષામાં જુદા જુદા રાગનાં સારાં પદ છે, અને આ બારોટને કવિતા બોલવાનો તથા વાતો કહીને સરદારોને રીઝવવાનો માહરો છે, તથા જમાનગીરી કરે છે તેથી ઘણું કરીને સાદરામાં રહેવું પડે છે.

પછી બારોટ આવીને સલામ કરીને ઉભા રહ્યા.

સાહેબ—બારોટ તમારે કેટલા દીકરા છે? અને તે શું કામ કરે છે?

ભગવાન—મારો મોટો દીકરો લીંબો ઇડરના મહારાજ સાહેબની હજુરમાં નોકર છે, અને બીજો મંગળદાસ છે, તે આપની કીર્તિ સાંભળીને હવે કવિતાના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરે છે. તેનામા કવિતાશક્તિ છે. ત્રીજો ભાઇઓ છે, તે પણ એવું ધારે છે કે પરદેશમાં જઇને કવિતાનો ખૂબ અભ્યાસ કરૂં. જો તેને પ્રભુ જીવતો રાખશે તો તે સારો કવિ થશે એવી આશા છે.

સાહેબ—વાદવિવાદ કરતાં અંતે કોણ હારે એ વિષે કવિત આવડતું હોય તો બોલો.

ભગ.—ગઇ રાતે ભવાયા રમ્યા તેમાં એક સરદારનો અને એક ફકડનો (રંગલાનો) વેષ આવ્યો હતો. પછી તે ફકડને પેલો સરદાર પકડવા ગયો એવામાં ફકડના પાયજામાનું નાડું સરદારના હાથમા આવ્યું, તેથી ગાંઠ છુટી ગઇ, અને પાયજામો પડી જવા લાગ્યો. ત્યારે સરદારે કહ્યું કે નાડું બાંધ. ફકડે કહ્યું કે તું એમ બોલ, જે રંગલા બાપ, નાડું બાંધ, તો હું નાડું બાંધીશ, નહિ તો નહિ બાંધું પછી સરદારે તેને બાપ કહેવાની ના પાડી, પણ વાદવિવાદ કરતાં અંતે સરદારે હારીને તેને બાપ કહ્યો; ત્યારે ફકડે ખુશી થઇને નાડું બાંધ્યું તે વિષેઃ-

મનહર છંદ.

ફકડને પકડવા ચાલ્યો સરદાર જતાં,
નાડું છુટ્યું ફકડનું ત્યાં પેલો પોકારે છે;
ફકડ કહે તું મને બાપ કહે તોજ બાંધું,
નહિ તો ન બાંધું તેનો શરમ તો તારે છે;
મનાવતાં બીજી રીતે માને નહિ તેનું મન,
બાંધ બાપ નાડું, અંતે એમ તે ઉચ્ચારે છે,
દાબે દલપતરામ દેખી લ્યો એ દાખલાથી,
નિરલજ જીતે, અંતે લાજવંત હારે છે. ૧૦૪

સાહેબ—કેવી બહાદુરીને ધિક્કાર કહીએ?

ભગ.—એક શીકારીએ વનમાં વાઘને અજાડીમાં નાંખ્યો હતો. તેને એક દયાળુ માણસે કાઢયો ત્યારે વાઘે બહાદુરી કરીને તે માણસને મારી નાંખ્યો, પછી તે વાઘને એક પક્ષીએ ધિક્કાર કર્યો હતો

અપ્રસ્તુત પ્રશંસાલંકાર—મનહર છંદ.

ઝાડીમાં અજાડી મધ્યે, પાડી મૂકયો પારધીએ,
પાપી વાઘ, તને પીડા પૂરણ પમાડી છે;
દયાળુ મનુષ્યે દીઠો, દયા તેને દીલ આવી,
તેથી તેણે તારી બારી છુટ્યાની ઉઘાડી છે;
છુટ્યો મારી છોડનારનાજ તેં છોડાવ્યા પ્રાણ,
તેમા તે શી જગમાં બહાદુરી જગાડી છે;
કહે દલપતરામ, કૃતજ્ઞતા કરી નહી,
ખરેખરી કૃતઘ્નતા તેં કરી દેખાડી છે. ૧૦૫

સાહેબ—આળસ છે, તે એક દુર્ગુણ છે, તે અભિમાનની, લોભની કે ક્રોધની બરોબર કહીએ કે કેના જેવી કહીએ?

ભગ.—

મનહર છંદ—અનન્વયાલંકાર.

આળસથી અભિમાન એટલું તો ઉત્તમ છે,
અભિમાનીને તો માન તાકવાનો ટેક છે;
લોભી પણ આળસુથી લાયક લેખાય લેશ,
લાલચથી લઇ બેસે ઉદ્યમ અનેક છે;
ક્રોધી જન કઠણ કથનથી કુચાલ હાંકે,
વધારે નહિ તોપણ એટલો વિવેક છે;
આળસને કેના જેવી કહું દલપત કહે,
આળસ સમાન ભુંડી આળસજ એક છે. ૧૦૬

સાહેબ—ત્યારે ચોર અને જુગારી એ બેમાં સારો નરસો માણસ કોણ કહેવાય?

ભગ.—

મનહર છંદ—ઉપમેયોપમા.

ચોરી કરી ચોર પછી બોલે બહુ જુઠા બોલ,
જુગારીને જુઠા સમ ખાતાં જીભે જોર છે;
ચોર ચોરી કર્મ કરીને પાપે પેટ ભરે,
જુગારી જગતમાં ખરો હરામખોર છે;

ચોર ચીજ ચોરતાં ન લાવે લવલેશ લાજ,
જુગારી જુગારે જોતાં નિર્લજ નઠોર છે;
કહે દલપતરામ કેને ભલો ભુંડો કહું,
ચોર જેવો જુગારી જુગારી જેવો ચોર છે. ૧૦૭

સાહેબ—દુર્ગુણોને શી રીતે ટાળી શકાય?

ભગ.—

મનહર છંદ—ઉપમાલંકાર.

ઢાલ જેવી ધીરજ ધરી અડગ ઉભા રહી,
ખડગ સમાન ક્ષમા ખૂબ ખખડાવીએ;
બખતર જેવો સંપ સજીએ સગાંવાલાંમાં,
સેના જેવા સદા સદગુણો સંપડાવીએ;
તુરગની તુલ્ય બુદ્ધિ તરંગ તૈયાર રાખી,
રથ જેવો મનોરથ ચંચળ ચલાવીએ;
દુશમનો જેવા દુરગુણો દલપત કહે,
હીમત રાખીને તે હઠીલાને હઠાવીએ. ૧૦૮

સાહેબ—રાવણુ અને અંગાવણુની રીતભાત કેવી હશે?

ઠાકોર—જમની જમાત કેવી હશે?

સ્કાલર—વ્યંતરીઓ કેવી હશે?

રળિયા—ચોર કેવા હશે? મેં દીઠા નથી.

ભગ.—

મનહર છંદ—પ્રતિપાલંકાર.

જુલમી રાજાની નીતિ જોઇ તો શી જરૂર છે,
રાવણુ અંગવણુની ભુંડી રીતભાતની;
જુલમી સિપાઇઓની જોઇ હોય જો જમાત,
જોવાની જરૂર શી છે જમની જમાતની;
ફુવડ નારીઓ જુઓ જેટલી નજરે ફરે,
જોવાની જરૂર મટે વ્યંતરીઓ જાતની;
કપટી વેપારી જુઓ કહે દલપતરામ,
ખાતરી તેથીજ થશે તરકર સાક્ષાતની. ૧૦૯

ઠાકોર—એક ધર્મગુરૂ એવું કહેતો હતો કે, જેનાં છોકરાં નહાનપણુમાં ઘોડીઆમાંથી વરે તેની તો આબરૂ છે. વળી કહેતો હતો કે દેશાંતરમાં જવાથી ધર્મ સચવાય નહિ, અને સ્ત્રીઓને ભણાવવી નહિ, તેનું શી રીતે સમજવું?

ભગ.—

મનહર છંદ—અપન્હુતિઅલંકાર.

છોટાં છોકરાં વરાવી ફાવી શું ફુલાવાનું છે,
ફુલાવાનું ફોક એ તો કાંટા છે કલેશના;
પ્રવાસની ના પાડે તે દેશના શું હિતસ્વી છે?
હિતસ્વી ન હોય એ તો દુશમનો દેશના;
ધર્મનો ન મર્મ જાણે તે શું ધર્મગુરૂઓ છે,
ગુરૂઓ નહિ હરામખોર છે હમેશના;
વનિતાનો વિદ્યાભ્યાસ વારે તે શું વિદ્વજ્જન,
વિદ્વજ્જન નહિ મોટા વૃષભ મહેશના. ૧૧૦

રળિયો—તમે ગમે એવી કવિતા દેખાડો પણુ હું તમને બદું નહિ, મારા જેવી કવિતા તમારાથી બની શકે નહિ.

ભગ.—તે કઇ કવિતા? અને સરસમાં સરસ કિયા વિષય ઉપર તમારી કવિતા છે, તે કહો, એટલે બીજાઓની કવિતા સાથે સરખાવી જોઇએ.

રળિયો—મારી કવિતા બધીએ સરખી વખાણુવા જેવી છે. પણુ મૂર્ખ હોય તે બીજાઓની કવિતાને વખાણે છે.

ભગ.—હંસનો અને કાગડાનો સંવાદ સાંભળ.

મનહર છંદ.

કાગ કહે રાગ મારો હંસથી રસીક રૂડો,
અંગતણો રંગ પણુ જાણુનાર જાણુશે;
મરદની મુછે રંગ હોય હંસ અંશ જેવો,
રંગ બાંધી, રંગ મુજ અંગ તુલ્ય આણુશે;
પતિવ્રતા પતનિનો પતિ પરદેશ હોય,
પતિજથી તે તો મારા બોલને પ્રમાણુશે;
શું કહું વિશેષ વાત સુણો દલપતરામ,
વિવેક વિનાના લોક હંસને વખાણુશે. ૧૧૧

હંસ—હંસ કહે હાડીયા તું ચાડીયાની ચાલ છોડ,
બાડીયા તારા તે બોલ ચાહી કોણુ ચાખશે;
આપનાં વખાણુ આપોઆપ કરે આપ મુખ,
દુનિયા તો દેખશે તેવા જ ગુણુ દાખશે;
માન મળે તને, તો હું નથી અપમાન દેતો,
માન અપમાન જોગ માનવીઓ ભાખશે;
દાઝે બળ્યો દ્વેષ કરે તેથી દલપત કહે,
રાગ રમ રૂડો ગણી તને કોણુ રાખશે. ૧૧૨

ભગ.—જીવ ઘાલીને સારીપેઠે અભ્યાસ કર્યા વિના કશું કામ આવડે નહિ. ખાલી મમત કરવો તે ખોટો છે; અને દૈવકૃપા પણુ જોઈએ.

મનહર છંદ—દૃષ્ટાંતાલંકાર.

સોની કદી શ્રીમંતપણાથી ધંધો શીખ્યો નહિ,
ઘડવા પડે તો પછી ઘાટ ન ઘડી શકે;
તરવા ન શીખ્યો નર તરવાની તક પડી,
પાણી તણા પુરથી તે પાર ન પડી શકે;
સુખપાલે બેશી ફર્યો, પછી પળ આવી પડે,
ચપળતા લાવી નહિ ઘોડલે ચઢી શકે;
શસ્ત્રધારી હોય પણ શસ્ત્રવિદ્યા સાધ્યાવિના,
લશકર સાથે કદી તે નહીં લડી શકે. ૧૧૩

રસોઇ શીખ્યા વિના સરસ ન રસોઇ થાય,
બાળી શકે તો કદાપિ બાફણું બફાય છે;
હોય નહિ તારૂ[1], તેણે હાથપગ હલાવ્યાથી,
પાર ન પમાય પણ પાણી ડખોળાય છે;
પંડિતના પુત્ર પાસે પુસ્તક અપાર હોય,
પઢ્યા વિના તો તેનાથી પાનાં ફેરવાય છે;
શસ્ત્રવિદ્યા સાધ્યા વિના દાખે દલપતરામ,
કટક કપાય નહિ, કોળાં તો કપાય છે. ૧૧૪

જોશી—બારોટ, તમારૂં શરીર દુબળું કેમ છે?

ભગ.—મારૂં શરીર એવું જ હમેશાં રહે છે.

જોશી—તમારે હાલ પનોતી છે, માટે કોઈ તીર્થને કાંઠે ગ્રહના મંત્ર જપાવો, કે હનુમાનની બાધા રાખો.

ભગ.— ઇંદ્રવિજય છંદ.

શીગણતીગ્રહની ગણિએ,ગ્રહનાથ[2] થયો ચિતચાકિચિતારો
માનઘટ્યું હનુમાન તણું,હનુમાન પિતા[3]બન્યોએસ બિચારો
તીરથ આવે ન સારિ શકે, સઉ તીરથ દેવ[4] દિઠો દગનારો
દેવતણો અધિદેવ[5]ભજો,અન્યદેવઉપાસનસર્વવિસારો. ૧૧૫

પછી બારોટ સલામ કરીને ખુરશી ઉપર બેઠા.

અંક ૯ મો.

એક કવિ આવીને સાહેબને સલામ કરીને ઉભો રહ્યો.

સાહેબ—આ કોણ છે?

કવિ—એ દેવરાસણના જેતસી ગઢવી છે, તે વાતોડા કહેવાય છે.

સાહેબ—વાતોડા એટલે શું?

કવિ—કવિતા નહિ, પણ ફક્ત વાતો કરીને જ સરદારોનાં મન રંજન કરે છે. એ બાબતમાં તેણે ઘણું માન મેળવ્યું છે, અને તેના કુટુંબનું ગુજરાન પણ એમાંથી જ તે ચલાવે છે.

સાહેબ—કેમ જેતસી ગઢવી, તમે કવિતા કાંઇ શીખ્યા છો કે નહિ?

જેતસી—હા સાહેબ, વાતોમાં છુટક કવિત બોલવાં પડે છે, માટે કેટલાંએક કવિત મેં મોઢે કરી રાખ્યાં છે.

સાહેબ—ચાતુર્માસના વર્ણનનું એકાદ કવિત કહો જોઈએ.

જેતસી— ઇંદ્રવિજય છંદ.

ઘેરિ રહી ઘનઘોરઘટા, ચપળાનિ[1] છટા ચહુ પાસ તપાસું,
મોર કરે તતબીરથી તાંડવ,નંદન[2] તુલ્ય બન્યુ વનખાસું;
કુંજ[3]સમાન કહે દલપત્ત, વડું અરવિંદનુ[4]નંદ[5]નિકાસું,
આતુરતાથી કરે વિરહાતુર,ચાતુરનુ ચિત્ત ચાતુરમાસું. ૧૧૬

મનહર છંદ.

વાદળું કે ખુરશી ઇંદ્ર કે ઇનસાફદાર,
મેઘ ગર્જના કે ગિરા[6] છે શિરસ્તેદારની;
વીજળી કે વકીલ છે તારા કે જોનારા લોક,
શશિ સૂર્ય છે કે છબિ સાક્ષી પૂરનારની;
ધરી જળધારાઓ કે લેખણો છે લખવાની,
મેદની[7] મંડાણ મોટી બુક છે તુમારની;
દાખે દલપતરામ દુકાળ સગાળ લહે,
કળી શકે કોણ વાત ન્યાયના આકારની. ૧૧૭

સાહેબ—ચોમાસાની આઠમની રાતનું વરણન કરો.

જેતસી—ગયા શ્રાવણ શુદી આઠમની રાતે વાદળાં દોડતાં હતાં પણ વર્ષાદ થતો નહોતો. તે રાત એક સ્ત્રીના જેવી શોભતી હતી. તે સમે એક કવિત મેં રચ્યું હતું.

---

૧ તરનાર. ૨ સૂર્ય ફોટોગ્રાફી છબિયો પાડે છે.
૩ પવન ગાડી ખેંચે છે.
૪ પાણી જળચક્રી ફેરવે છે.
૫ પરમેશ્વર.

૧ વીજળી. ૨ દેવનું વન. ૩ ઝુંડ. ૪ કમળ. ૫ ટાણું. ૬ વાણી. ૭ પૃથ્વી.

રૂપકાલંકાર—મનહર છંદ.

છુટા છુટા બુટાવાળી બહુ સારી સાડી ઓઢી,
કાળિકા સમાન રાત્રી બાળિકા બિરાજે છે:
અર્ધચંદ્રને આકારે કનકનું આભૂષણ,
છાજે એવું જુઓ એની છાતીપર છાજે છે:
અંચળાને છેડે જાની ઢાંકે છે ને ઉડી જાય,
પવનની ગતિ અતિ એવી વધી આજે છે:
ફરીને જુઓ આ ઠામ દાખે દલપતરામ,
લાયક મરદોને નિહાળી નારી લાજે છે. ૧૧૮

એવામાં એક કારભારી આવ્યો. તેણે સોનાનાં ઘરેણાં તથા ઉમદા પોશાગ પહેર્યો હતો. તે સઉને સલામ કરીને, કવિને બેસવાની ખુરશી ઉપર પોતે બેઠો, અને કવિને સલામ પણ કરી નહિ. તેથી સઉ સભાસદોના મનમાં એવું આવ્યું કે તેનામાં વિવેક નથી.

સાહેબ—આ કોણ છે?

ઠાકોર—એ એક કારભારી છે. તે બહુ હુશીયાર ગણાય છે. એક સમે સોનું, રૂપું, વગેરે કેટલીએક ધાતુ અમે ખરીદ કરી હતી. તેનો હિસાબ કરતાં ઘણા લોકો મુંઝવાયા હતા, પણ આણે તરત હિસાબ કરી આપ્યો. ધાતુની ધાતો તેને બહુ યાદ છે, અને એકજ નહિ, પણ ઘણા ધંધા તે કરે છે. રાત ને દહાડો તેનાં કારખાનાં ચાલતાં હોય છે, તેથી તે ખુબ રળે છે. એને ભલાં ભલાં ઘરેણાં પહેરવા ઉપર બહુ ભાવ છે, તથા કશા અપલક્ષણની દુર્ગંધ તેનામાં નથી. વળી કચેરીના લોકો તેની આબરૂ ગણે છે. કવિના કામમાં આવે એવા પદબંધ પ્રબંધો રચે છે, અને એવો ટેકવાળો છે કે, ઘણી તરેહના ટેક રાખે છે, તેમાંનો એક પણ કોઈ છોડાવી શકે નહિ.

સાહેબ—કવિરાજ, આટલા બધા ગુણ વાળા પુરૂષનું એક કવિત કહો જોઇએ.

જેતસી—સાહેબ, એટલો બધો અર્થ એકજ કવિતમાં લાવવો મુશ્કેલ છે, તોપણ મારી શક્તિ પ્રમાણે કહું.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ધાતુની ધાતભણી ભલી ભાત, રળે દિનરાત ધરી બહુ ધંધો,
ભાવ ભલેજ ભલાં ધરી ભૂષણ, દે તજી દૂષણની દુરગંધો;
રાજસભાસદ લાજ ગણે, કવિરાજ કરે પદબંધ પ્રબંધો,
ટેક અનેક ન છેક છુટે, પણ એક વિવેક વિના નર અંધો.

ઠાકોર—એક નવો મિત્ર હાલ અમને મળ્યો છે. તે પડે ગમે તેવો હોય, પણ અમારૂં કામ એનાથી થાય એવું જણાય છે.

જેતસી— મનહર છંદ.

મીઠળા આહાર તે ન જાણીશ આહાર કર્યો,
કરેલા આહાર સુધાં બાહાર કઢાવશે;
પાપણીને પરણી ન જાણીશ જે સુખ પામ્યો,
પામેલું એ સુખ દુખ રૂપ દેખડાવશે:
અનીતિનું નાણું તે ન જાણીશ કમાયો નાણું,
કમાયેલા નાણાનાય કાંકરા કરાવશે:
દુષ્ટ મિત્ર દેખીને ન રીઝો દલપત કહે,
ખરા મિત્ર સાથે પણ ખેદ ઉપજાવશે. ૧૨૦

ઠાકોર—સત્યવાદીની પરીક્ષા કેમ થાય?

જેતસી—ખરી પરીક્ષા કરવી હોય તો, તેને વર્તમાનપત્રનો એડીટર બનાવવો: પછી જોવું કે પોતાના વગવાળાની વાત કેવી લખે છે, અને બીજાની કેવી લખે છે. તે ઉપરથી તરત પરીક્ષા થાય, કે તેને ઇનસાફનું કામ સોંપ્યું હોય તો કેવું કરે? એક રાજા પાસે મુનસફની પરીક્ષા આપવા સારૂ પાનાચંદ નામે વાણીઓ ગયો હતો. તે સમે રાજા સોગઠાંબાજી રમતો હતો.

મનહર છંદ.

મુનસફી કામની કરો પરીક્ષા પૃથીનાથ,
પાનાચંદ નામે કોઈ પુરૂષે કહ્યું જઈ;
પૃથવીપતિ તે પળે પાસા ખેલતો હતો ને,
પાસે બેઠો પાનાચંદ દૃષ્ટિ ખેલમાં દઈ;
રાયના ત્યાં પડ્યા બાર પક્ષ રાખી પાને કહ્યું,
પડ્યા છે પોબાર સામી સોગઠી મરી ગઈ;
કહે દલપતરામ પૃથવીપતિએ કહ્યું,
પાનાચંદ હવે તારી પરીક્ષા પૂરી થઈ. ૧૨૧

ઠાકોર—ધર્મ વિષે એક કવિત કહો જોઈએ.

જેતસી— ઇંદ્રવિજય છંદ.

શું થયું સાકર ખાંડ સહીત રસોઈ રૂડી ઘરમાં નિત્ય રાંધ્યે,
શું થયું જો નૃપ સર્વની સાથ સહેજ સનેહનું સાંધણ સાંધ્યે

શું થયું આરસ[1] સુંદરથી, દર બંદર અંદર મંદિર બાંધ્યે,
ધર્મ ધર્યો ન દિલે દલપત્ત, કુકર્મની કાવડ તો રહી કાંધે.૧૨૨

રળીયો—જેતસી ગઢવીના દેવ તો મોચી છે. (એમ કહી મશ્કરી કરી.)

જેતસી— **દોહરો.**

રચી ચરમનાં પૂતળાં, અખંડ સર્વ અંગેવ:
જે પછી તે જીવતાં કરે, તે મોચી મુજ દેવ. ૧૨૩

મનહર છંદ.

ચામડાનાં પૂતળાં રચે છે ચતુરાઈ કરી,
ચામડાના બળદો ને બકરા બનાવે છે;
ચામડાના હાથી ઘોડા હજારો હજાર રોજ,
જુના ભાગી જતા નવા નીપજાવે છે;
ચામડાની ગાયો ભેંશો શુદ્ધ દૂધ દોવા દે છે,
ચામડાના પોપટને શાણીઓ પઢાવે છે;
કરે એવાં એવાં કામ કહે દલપતરામ,
એવા મોચીની અમોને ભક્તિ ભલી ભાવે છે. ૧૨૪

જેની જોતાં ગામો ગામ પેઢીઓ છે ઠામોઠામ,
ચામડાના ધંધાવાળો વડો તે વેપારી છે:
જુનાં જુનાં ચામડાનો છેક ચૂરેચૂરો કરી,
તે ચૂરાનાં તાજાં રચે તેવી હોશીઆરી છે:
મોટા મોટા લોક તેના માલની સંભાળ રાખે,
ભૂપતિના ભૂપ જેવા જેના કારભારી છે;
દેશો દેશમાં છે નામ કહે દલપતરામ:
એવા મોચીને વિશેષ વંદના અમારી છે. ૧૨૫

હાડકાનો માળો માંસવાળો રૂધીરાળો રચી,
કાચ જેટ જડયા કોણ જાણે કેમ કાચીને:
ચતુરાઈથી ચડાવ્યું ચામડું રૂપાળું આળું,
ટેભો ન જણાય કેમ ઘાલ્યો આર ઘોચીને:
હાલે ચાલે હામ ઘાલે ભાલે લડે ભેળ પાડે,
પ્રૌઢ જેવા પર્વતની પાડે ટોચ ટોચીને:
કેવું ચામડાનું કામ કીધું દલપત કહે,
માન મેલી મોટો દેવ માનું છું તે મોચીને. ૧૨૬

ઠાકોર—જેણે જેમ માની લીધું તે ખરૂં.

જેતસી— **ઇંદ્રવિજય છંદ.**

માનિલીધાથિથરૂ મનમાનતું,ક્યાંઈ કદાપિ શુણ્યું નથી કાને,
સત્યજ સત્ય ગણાય સદૈવ અસત્ય ગણાય અસત્ય નિદાને;
શું થયું જો દલપત્ત કહે કદી, લેખ લખ્યો શુભ પુસ્તક પાને,
વ્યર્થ કુટે શિર અર્થ સરે નહિ, પથ્થરને મણી પારશ માન્યે.

સાહેબ—આ ઠેકાણે ચર્ચા ચાલે છે તેમાં કાઈના બોલવામાં શબ્દોનો ફેરફાર આવે તો તમે સુધારવાની સૂચના કરો કે નહિ?

જેતસી— **મનહર છંદ.**

શિખામણ શુદ્ધ દેતાં વચન વિરૂદ્ધ માને,
તો શા માટે તેમ કરી વ્યર્થ વેઠ વહીએ;
ભાખીએ ભલાને માટે તોપણ તે ભુંડું ગણે,
હૃદયમાં રોષ રાખે તેથી દૂર રહીએ:
જેને મન ગમે જેમ ભલે કરે તે તો તેમ,
શા માટે સંતાપ એવો શ્રમ કરી સહીએ:
કહે દલપતરામ ચુપ રહીએ તે ઠામ,
કહેતાં ઉલટું માને તેને તો ન કહીએ. ૧૨૮

દોહરા.

જન્મતણી ભાષા તથા, ધર્મ અને પોશાક:
આપ આપનાં સૌ ગણે, સૌથી સરસ અથાગ. ૧૨૯
તેના દોષ બતાવતાં, ઝાઝું ઉપજે ઝેર:
સુણી સાંખે ગંભીર જન, હલકા રાખે વેર. ૧૩૦

અંક ૧૦ મો.

એક કવિ સભામાં ખુરશી ઉપર બેઠો હતો તે આ નીચે લખેલો સોરઠો બોલ્યો.

સોરઠો.

વિસરી જશે કો વાર, હકુમત [1]હનરાબલ તણી;
પણ નહિ પડે વિસાર, કીર્તિ કદી કિન્લાકની. ૧૩૧

સાહેબ—આ ક્યાંના કવિ છે?

દલ.—એ અમદાવાદના કવિ ઉત્તમરામ નૌતમરામ વીસળનગરા નાગર છે. તે અમદાવાદમાં આપને મળ્યા હતા. તેમના બાપના કાકા આદીતરામજી કવિને માનાજી ગાયકવાડ પાસેથી કવિતાના ઇનામમાં "છોગાળું" એવા નામનું ગામ વીસનગર પરગણામાં મળેલું છે, તેની ઉપજ દરસાલ હજાર રૂપિયાની છે,

---

૧. આરસ પહાણ.

૧. હનરાબલ કંપની—ઈસ્ટ ઇંડિયા કંપનીને કહેતા હતા.

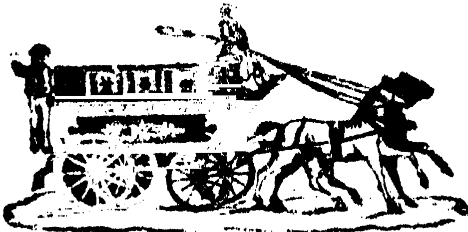
તે આદિતરામ કવિની ભાણેજીના દીકરાને હજીસુધી મળે છે. અને આદિતરામજીના પિતા કેવળરામજીએ અમદાવાદના નવાબ કમાલખાંના હુકમથી હિંદુસ્તાની ભાષામાં "બાબી વિલાસ" નામે ગ્રંથ રચેલો છે, તેથી તે નવાબના વંશના જુનાગઢ, રાધનપુર, અને વાડાશીનોરના નવાબોએ વર્ષાસન કરી આપેલાં છે, તે અદ્યાપિ સુધી આ ઉત્તમરામજીને મળે છે. ઉત્તમરામજીએ કવિતા રચવાનો મહાવરો રાખ્યો છે.

સાહેબ—કવિરાજ, વાણીમાં વધારે માલ હશે, કે વિચારશક્તિમાં?

ઉત્તમરામજી— **કવિત.**

વાણી ને વિચારશક્તિ, વિશ્વમાં અમૂલ્ય વસ્તુ,
એ થકી અનેક જ્ઞાન મેળવે છે માણસો;
બંનેમાં બહુજ માલ બંનેનો તેવોજ તાલ,
એકેને અધિક ઓછી જરૂર ન જાણશો;
વાણી છે શરીર ને શરીર છે વિચારશક્તિ,
અંતરમાં એકેનો અનાદર ન આણશો;
સારી રીતે શણગારી બંનેને શોભાવો સારી,
કહે દલપત મિથ્યા મમત ન તાણશો. ૧૩૨

સાહેબ—વિલાયતી ગાડી વિષે બોલો જોઇએ.

ઉત્તમરામ— **સવૈયો.**

આગળ હોય સિપાઈ ઉભા, અને અશ્વ અનૂપમ હોય અગાડી,
સારથિ બે શણગાર સહીત, ચલાવે તુરંગમ ચોટ લગાડી;
પોઈશ, પોઇશ, પાઠ કરે મુખ, પંથ જતા જન કાન જગાડી,
દેખીજુઓદલપતકહે, સુવિમાન સમાન વિલાયતી ગાડી.૧૩૩

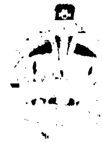
સાહેબ—જુઓ આ મહારાણીજીનો શિક્કો. એમાં લખેલું છે કે, "ભલું ચહાનારનું ભલું ને ભુંડું ચહાનારનું ભુંડું" એ કહેવત વિષે એક બે કવિત કહો.

ઉત્તમરામ— **કવિત.**

દાણા વેચનાર દાણા સંઘરી દુકાળ માગે,
દેખાશે દુકાળ એવા દાણા વેચનારને;
બીજાને બુડાડવાને ખરેખાત ખોદે ખાડ,
જાણશે જોખમ એવી ખાડ ખોદનારને;
કોઈકને કષ્ટ દેવા રસ્તા વચે કાંટા વેરે,
વાગશે વિશેષ કાંટા કાંટા વેરનારને;
ભલું સૌનું ઇચ્છશે તેનું તો ભાઈ ભલુ થશે,
બુરૂં થશે બીજાઓનું બુરૂં ઇચ્છનારને. ૧૩૪

સોબતીનો જીવ લેવા સિંહને જગાડે જઈ,
જરૂર તો મોત થાય તે જગાડનારનું;
પારકી અકીરતીનું વાજું જે વગાડે વડું,
વાજે અપજશ વાજું તે વગાડનારનું,
લોભથી કે દ્વેષથી જે લોકનું લગાડે ઘર,
લાગી ચુકયું ઘર જાણો તે લગાડનારનું;
સુધરે સુધારનારનું ને દલપત કહે,
બગડે બેશક બીજાનું બગાડનારનું. ૧૩૫

સાહેબ—મહારાણીના મુગટને આશીર્વાદ આપો.

ઉત્તમરામ— **સવૈયો.**

દિગ્વિજયી વિજયાકુંવરી,વિજયાદશમી શતસુધી વિરાજો,
લાજજહાજ,ગરીબનિવાજ, સદાશુભરાજસમાજ ગણાજો;
બાળકની પ્રતિપાળક માત છે,તેમ પ્રજા પ્રતિપાળક થાજો,
રાજકરોમહારાજકૃપાથકી તાજ રહો શિરઉપર તાજો. ૧૩૬

સાહેબ—વારૂ, ફોટોગ્રાફી છબી પાડનારની, અને ચિતારાની કળા ઉત્તમ કહેવાય કે કવિની?

ઉત્તમ.—વિક્રમ અને ભોજની પાસે હુશીઆર ચિતારા હતા, પણ તે રાજાઓની કીર્તિ કવિયોએ જેવી અમર રાખી છે, તેવી ચિતારા રાખી શક્યા નથી. કહ્યું છે કે:—

સવૈયો.

ઉજ્જયિનીપતિ પાસ હતા બહુ,ચંચળચિત્તચતુરચિતારા,
આકૃતિ ઉપરની અવલોકી, અતિ ચતુરાઈથિચીતરનારા;
એ છબી આજ અહીં ન રહી કહી,વાતકરૈનકહીવણઝારા,
ચિત્રચરિત્રતણાંચળકેબહુમાંડીગયાકવિલોકઅમારા.૧૩૭

સાહેબ—માણસની આશા કેવી છે? તે વિષે એક કવિત કહો.

ઉત્તમરામ—ભૂમધ્ય રેખાએ રહીને જોઇએ તો ધ્રુવનો તારો પૃથ્વીને અડયો હોય એમ દેખાય.

પછી તેના સામા સો સો મૈલ જઇએ, તેમ તેમ દર સૈકડે પા ઘડી દહાડો ચડયા જેટલો ધ્રુવનો તારો ઊંચો જણાય. કહ્યું છે કે:—

કવિત.

ભૂમિ મધ્યરેખાપર રહીને જે ભાળીએ તો,
દીસે ધ્રુવ તારો જાણે અવનીને અડ્યો છે;
સનમુખ ચાલી મૈલ સોગસે જુઓ તો ઊંચો,
ચળકશે જાણે દિન ચાર ઘડી ચડ્યો છે;
જેમ જેમ જૈએ સામા તેમ દર સો સો મૈલે,
પાઘડી પ્રમાણમાં ઊંચો નજરે પડ્યો છે;
એમજ આશાનો અંત અળગો રહે અત્યંત,
પાસે પાસે જઈ કહો કોઈએ પકડ્યો છે? ૧૩૮

સાહેબ—વારૂ, કેવા જનો પોતે અમૂલ્ય હોય પણ પછીથી સસ્તા થઈ જાય?

ઉત્તમરામ—એકાવળીઅલંકાર—સવૈયો.

હસતા હસતા ઠીક આબરૂ ઠાઠ, ધન્ન ધરી ધર્મ તણી ધસતા,
ફસતા ફસતા ફરી ફેલ વિષે, વિષયી જન સંગ વિષે વસતા;
ખસતાખસતા પછી ખુબ ગયાજ, તજી રૂડીરીત તણા રસતા,
પસતાય પછી દલપત્ત કહે, સસ્તા નહિ તે થઈ સસ્તા. ૧૩૯

સાહેબ—બે સગા ભાઇઓ હોય, પણ તેઓની બુદ્ધિ અને નશીબ સરખાં હોતાં નથી. તે વિષે કહો જોઇએ.

ઉત્તમરામ— સવૈયો.

પંખીથકી પ્રગટે પણ પંખીજ, ચારપગાં પશુ ચારપગાંથી,
થાય વનસ્પતિમાંથી વનસ્પતિ માણસતેમજમાણસમાંથી;
ન્યૂન વિશેષ ન લેશ દિસે તન, માત તથા તન તાતતણાથી,
દેહ મળે દલપત્તકહે, પણ બુદ્ધિ નશીબ બરાબર ક્યાંથી? ૧૪૦

એવામાં એક બાવો ઠાકરના મહારાજ પાસે રહેતો હતો, તે બોલી ઉઠયો, કે અમારે ભભૂત લગાવવાનો, ગેરૂ લગાવવાનો, વગેરેના મંત્રો છે, માટે તમે આ ટીલું કર્યું છે તેનો મંત્ર તમે જાણતા હો તો બોલો, નહિ તો ટીલું ભુંશી નાખો.

એક ઠાકોર—ત્યારે બાવાજી, લંગોટીનો પણ મંત્ર હશે કે?

બાવો—લંગોટીનો મંત્ર તો નથી.

ઉત્તમરામ—લંગોટીનો મંત્ર હું જાણું છું.

ઠાકોર—બોલો જોઈએ.

ઉત્તમરામ—એક છોકરો તેના બાપના કહ્યામાં રહ્યો નહિ, અને કશું ભણ્યો નહિ, તેથી મોટો થઇને બાપથી જુદો થઈ રખડતો ફર્યો, અને છેલીવારે બાવો થયો. તેને દિક્ષા આપતી વખતે તેનો ગુરૂ પાનાં ફેરવતો હતો, ત્યારે પેલા છોકરાના બાપે પૂછ્યું કે પાનાંમાં શું જુઓ છો? ગુરૂએ કહ્યું કે આ છોકરાને લંગોટી વળાવાનો મંત્ર ખોળું છું. છોકરાને બાપે કહ્યું કે તે મંત્ર મને આવડે છે. પછી નીચે લખ્યા પ્રમાણે કહી દેખાડયો:—

સવૈયો.

સારી શિખામણ તું ન શિખ્યોજ,
શિખ્યો ખળતાજ ખરેખરી ખોટી;
તેં કથનો કદી કાન ધર્યાં નહિ,
મેં તુજ કાજ કહ્યાં પણ કોટી;
બાવન અક્ષરની બરફી બની,
બેશી બરાબર તેં નહિ બોટી;
લક્ષ્મિ મળ્યાની હવે તજી લાલચ,
લાકડા સુત વાળ લંગોટી. ૧૪૧

એવામાં એક ઘરડી ડોશી, કેડેથી બહુ વાંકી વળેલી રસ્તે ચાલી જતી હતી તે સઉની નજરે પડી. ત્યારે બાવાએ કવિને પૂછ્યું કે પેલી ડોશીએ રસ્તામાં કાંઈ વસ્તુ ખોઈ હશે, તે ખોળતી જતી હશે, કે શાવાસ્તે આટલી બધી વાંકી નમીને ચાલતી હશે?

ઉત્તમરામ—એક એવી ડોશીને તમારા જેવા કોઈ જુવાને પૂછ્યું હતું તેનો ઉત્તર ડોસીએ આપ્યો હતો તેનું એક કવિત છે.

સાહેબ—બોલો જોઇએ.

ઉત્તમરામ— કવિત.

કેડેથી નમેલી ડોશી દેખીને જુવાન નર,
કહે શું શોધો છો કશી ચીજ અછતી રહી;
કહે ડોશી બાળપણું ખબર વિના મેં ખોયું,
જુવાનીમાં દીવાની તારા જેવી ગતી રહી;
છવાઈ જરાની છાયા, કાયાના વિખાયા બંધ,
ગાયા ન ગોવિંદરાયા, માયામાં મતિ રહી;
ઝુકી ઝુકી ડોકી વાંકી રાખી દલપતરામ,
જોતી હું ફરૂં છું જે જુવાની કયાં જતી રહી. ૧૪૨

બાવો—(એક ઘરડા ઠાકોરને) કેમ કાકા, ખરી વાત કે ?

ઠાકોર—(કવિને) **કાકા** સંસ્કૃતમાં કેને કહેવાય ?

ઉત્તમરામ—કાગડાને.

બાવો—ત્યારે ઘરડા માણસને કાકા કેમ કહેતા હશે ?

ઉત્તમરામ—નિરૂકિત અલંકાર.—સવૈયો.

જોબનમાં જુવતી જરકારણ, સાંખી રહ્યાશિર સંકટશાકા,
પ્રૌઢપણે દલપત કહે, તતબીર તણા ન તજ્યાજ તડાકા;
બેશ વિશેષ [1]મરાળ બરાબર, કેશ થયા પરિપૂરણ પાકા,
તોય કર્યો ન પ્રપંચનિવારણ, કારણ એજ કહે સહુ કાકા.

એવામાં તે ઠાકોરનો પગ બાવાજીને અડકયો, તેથી બાવાજીને ક્રોધ ચઢયો.

સાહેબ—જગ્યાની સંકડાશ હોય તો મોકળાશ કરીએ. કેમ તમે એટલામાં સમાઈ શકતા નથી કે ?

ઉત્તમરામ—હેત હોય તો એક વેંતમાં સમાય, અને હેત ન હોય તો આખી પૃથ્વીમાં પણ સમાય નહિ. કહ્યું છે કે:—

કવિત.

હોય જો હૈયામાં હેત, વેંતમાં વિરામ કરે,
દારૂ સાથે દારૂ રહે છે જુઓ જહાનમાં;
દારૂ અને દેવતાને દ્વેષ જો વિશેષ છે તો,
માય નહીં પાત્ર મોટા માટલા સમાનમાં;
શીમાડાને માટે મહીપતિયો સંગ્રામ સજે,
તો શી રીતિયે સમાય સાંકડા સંસ્થાનમાં;
કહે દલપતરામ રમા સાથે રમાનાથ,
પ્રીત છે તો પોઢી રહે પ્રાગવડ પાનમાં. ૧૪૪

સાહેબ—ધનમદ, વિદ્યામદ, જોબનમદ અને અધિકાર વગેરે દરએક મદથી આંધળા થઈ જવાય ત્યારે ચારે મદ ભેળા થાય તો કેમ થાય ?

ઉત્તમરામ— **સવૈયો.**

જોબનનો મદ, ને ધનનો મદ,તેમ ત્રિજો અધિકાર તણોછે;
વિદ્વત્તામદ તેથી વિશેષ, હમેશ ઘટે નહિ એમ ઘણો છે;
અંધ થવાય એકેક મદે, મદ બે મળતાં બદલો બમણો છે;
દેખીશકે દલપત્તકહે કેમ, ચારમળ્યે મદ ચારગણો છે. ૧૪૫

દોહરો.

મદથી મનુષ્યતા મટે, હોય બુદ્ધિની હાણ;
જે એવા મદ ઉરવે, જેવણ્યા જન જાણ. ૧૪૬

સાહેબ—હિંદુશાસ્ત્રમાં એવો દાખલો હશે, કે મોટા સત્યવાદીને જુઠું બોલવું પડ્યું હોય ?

ઉત્તમ.—લાખોની લાંચ આપતાં જુઠું ન બોલે, એવા યુધિષ્ટિર રાજા, મિત્રોના પક્ષ માટે લગાર જુઠું બોલ્યા હતા, તેથી તેમની અપકીર્તિ આજસુધી રહી છે. લડાઈમાં અશ્વત્થામા પડયા, એવું યુધિષ્ટિર બોલે તો, તેમનું બોલ્યું સાચું માનીને કૌરવની ફોજ નાશી જાય એવું હતું માટે અશ્વત્થામા નામના હાથીને મારી નાખીને યુધિષ્ટિર પાસે સાખ પૂરાવી. ત્યારે યુધિષ્ટિરે કાને હાથ દઈને કહ્યું કે અશ્વત્થામા નામનો નર કે હાથી પડયો ખરો.

સ્રગ્ધરા વૃત્ત.

લાખોની લાંચ લેતાં જરથકિંજનજે,બોલજુઠાન બોલ્યા,
સ્વાર્થે કે સંકટેતે સુખ દુખ સહીને સત્યતાથી ન ડોલ્યા;
સાતે સિંધૂ તરીને, પછી અપજશનીખાડમાં કીર્તિ ખોવા,
મિત્રોના પક્ષમાટેઅસદઉચરીયા,કુંજરો વા નરોવા.૧૪૭

સાહેબ—માણસમાં હરેક ગુણ થોડા થોડા હોય તે ઠીક, કે એકજ ગુણ પૂરો હોય તો ઠીક ?

ઉત્તમ.—બીજા ગુણ થોડા થોડા હોય તો ઠીક, પણ એક ગુણ તો પૂરો જોઈએ. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

અધુરા ગુણો અનેકથી, ગુણિજન નહીં ગણાય;
પરિપૂરણ ગુણ એક પણ, વિશ્વ વિષે વખણાય. ૧૪૮

સવૈયો.

મણિમંહિતની રસવાસ,સુવાસપ્રકાશતણોગુણએકઅનેક,
વળિ કસ્તુરીમંહિસુવાસવસે,પણરૂપ કે રંગતે નહિ છેક;
શુક કોકિલનાસ્વરસુંદરથીજ, વખાણકરે સઉ વિશ્વવિશેક,
સનમાનસદાદલપત્તથશેજ,હશેગુણજો પરિપૂરણએક.૧૪૯

સાહેબ—કેવું સન્માન મળે ?

ઉત્તમ.—ઇશ્વર ઇચ્છાથી તેને જેવું સ્થાનક મળે તેવું તેને સન્માન મળે. કહ્યું છે કે:—

---

૧. હંસ.

કવિત.

કુંજરનું કુળ જાતે જંગલનું જનાવર,
વાનર હરણ રીંછ તુલ્ય ફરે વનમાં;
મહાવતે પકડીને પુરમાં પ્રથમ આણ્યો,
ઘાસ ભરી ભરી લાવે સદૈવ સદનમાં;
ધન આપી ધોબીએ ધોવા જવાને કાજે રાખ્યો,
રાજે રાખ્યો સેના શણગાર ગણી મનમાં;
કહે દલપતરામ જગતની રીત જુઓ,
સ્થાનક સમાન સનમાન મળે જનમાં. ૧૫૦

ઠાકોર—દુષ્ટ માણસ વિષે બોલો.

ઉત્તમ.— **સવૈયો.**

શુણિઅંતરવાતધરેજ અનુત્તમ, ઉત્તમ વાત ધરે અળગી,
ધરીનેશિરપાગ અધર્મતણીજ, કુકર્મતણીજ કરે કલગી;
શુભસજ્જનનીસુખકારિશિખામણ,સાંભળતાંજઉઠેસળગી
દલપતકહેજનદુષ્ટસદા, વિષયી જનસાથ રહે વળગી. ૧૫૧

એક સભાસદ—સ્રી ઘણા શણગારથી શોભે કે લાજથી?

ઉત્તમ.— **કવિત.**

ઝુમી રહ્યું ઝુમણું ને ઝળકી રહેલી ઝાલ,
ઝમક ઝમક પગે ઝાંઝરી ઝમકતી;
ઘરાણાં ઘણાંક સોની સુઘડે ઘડેલા ઘાટ,
ઘાઘરાને ઘેરે ઘણી ઘૂઘરી ઘમકતી,
ધમક ધમક ધરે ચરણ ધરણી પર,
ધ્રુજે ધમકારે બધી ધરણી ધમકતી;
સજ્યા શણગાર પણ લાજ જેને લગાર નહીં,
લાગી શણગારે લાય ચોગણી ચમકતી. ૧૫૨
એ ભાઇ કોણ છે?

સાહેબ—એ એક વકીલ છે.

ઉત્તમ.—કહો તો વકીલ વિષે એક કવિત કહું.

સાહેબ—કહો જોઇએ.

ઉત્તમ.— **કવિત.**

રોગ કરે ભોગ ત્યારે વૈદને વિશેષ લાભ,
દેશ ભંગ થતાં બેસે કોળી તો કમાઇને;
પડે જો દુકાળ રળે દાણાના દુકાનદાર,
લડે જો ભૂપાળ લાભ સો ગણો સિપાઇને;
માનવીઓ મરે ત્યારે ભલો લાભ ભંગીઆને,
અને અવતરે ત્યારે દામ મળે દાઇને;
દાખે દલપતરામ લડે લોક ઠામ ઠામ,
ભલો લાભ તે સમે મળે વકીલ ભાઇને. ૧૫૩

સાહેબ—પ્રીતિની રીતિ કેવી હોય તે વિષે બોલો જોઇએ.

ઉત્તમ.— **સવૈયો.**

પાણિથિપાતળિન્તડિજમાનથિ, મેરૂથિમોટિઅણુથકિઝીણી,
સોમથિશીતળઆગથિઉનિહ, કુસુમથિ[1]કોમળકાઠકઠીણી;
શૂર્પનખા[2]થકિસોગણીમૂરખી,પૂરિવળીપદમાથી[3]પ્રવીણી,
પ્રીતનિરીતકહેદલપત્ત,ભલાથિભલીહડકાઇથિહીણી. ૧૫૪

સાહેબ—સાબાશ, ઉત્તમરામજી, તમે તમારા વડીલોની વિદ્યાનો અભ્યાસ સારો રાખ્યો છે.

अंक ११ मो.

સાહેબ—(એક કવિને જોઇને) આ કોણ છે? અને ક્યાંના રહેવાશી છે?

દલ.— **દોહરો.**

પુર મૂળી પરમારનું, જગત બધામાં જાણ;
નીતમ જ્યાં બહુ નીપજે, કવિઓ ને [4]કેકાણ.૧૧૫

એ ખેંગાર ગઢવી, સારા કવિ છે, અને કાઠીઆવાડના મૂળી ગામમાં રહે છે.

સાહેબ—તે આપણને મળ્યા હતા?

દલ.—આપનો મેળાપ કરવાની તેમની ઘણી આતુરતા હતી, પણ આજસુધી મેળાપ થયો નહોતો, તથાપિ તેમની તરફથી આપણને મદદ મળેલી છે.

સાહેબ—શી મદદ મળી છે?

દલ.—જ્યારે સન ૧૮૪૮માં પુસ્તકોની ખોળ કરવા સારૂ આપે મને કાઠીઆવાડ તરફ મોકલ્યો હતો ત્યારે હું મૂળી ગયો હતો. તે વખતે જગદેવ પરમારના ગ્રંથની ભાળ, મને આ ખેંગાર ગઢવીએ કહી હતી, કે તેમનો મામો જેઠો ગઢવી વાંકાનેરમાં છે તેને ઘેર જગદેવ પરમારનો ગ્રંથ છે. તે ઉપરથી આપણે રાજકોટની એજન્સીમાં લખીને તે ગ્રંથ મંગાવી લીધો.

---

૧. ફૂલ. ૨. રાવણની બેન. ૩. લક્ષ્મી. ૪. ઘોડા.

સાહેબ—ત્યારે ખેંગાર ગઢવીનો આપણે જરૂર ઉપકાર માનવો જોઇએ.

દલ.—તે કવિતા સારી કરી જાણે છે. અને એક મોટો ગ્રંથ વ્રજભાષામાં રચવાનો તેમણે આરંભ કર્યો છે.

સાહેબ—ખેંગાર ગઢવી, તમે ગઈ રાતે ક્યાં હતા?

ખેંગાર—ગઈ રાતે મેં એક નાટકનો ખેલ જોયો.

સાહેબ—નાટકમાં કોના કોના વેષ જોયા?

ખેંગાર—સવૈયો—અપ્રસ્તુત પ્રશંસા.

નાટકિ નાટકના થળમાં બહુ લાયક વેષ ભલા ધરિ લાવ્યો,
હોંશ થકી હરિચંદ નરેશ તણો ધરિ વેષ વિશેષ સુહાવ્યો;
વેષ કર્યો પછી કર્ણ તણો વળી વિક્રમભોજ સવાંગ ભજાવ્યો,
તેપછીતો દલપત્ત કહે,નરકાબૅસરૂપ ધરી ફરી આવ્યો.૧૫૬

મતલબ કે તમેજ એ બધા દાનેશરીના અવતારી પુરૂષ છો.

સાહેબ—વારૂ, સરદારનો સ્વભાવ આકરો જોઇએ કે નરમ જોઇએ?

એક ઠાકોર—સરદારનો સ્વભાવ જો નરમ પાણીના જેવો હોય તો પછી તેનો વકર પડે નહિ.

ખેંગાર— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

શોભે નમ્ર સ્વભાવ-શુદ્ધ જળનો, ચાલે નમીને સહી,
રાખે ટેક અનેક આપ ઉરમાં, તે છેક છોડે નહીં;
તારે છે હલકાજ-ને, પણ કરે ભારે તણા ભક્ષને,
જ્યારે જોર કરી જવાજ નિકળે, પાડે વડા વૃક્ષને. ૧૫૭

સાહેબ—પૃથ્વીના જેવી ક્ષમા રાખનારા પુરૂષો કોઈ વખતે ક્ષમા છોડે કે?

ખેંગાર—એક માટીખાણમાં આઘે આઘે ખોદતાં, ઉપલી ભેખડ તુટી પડવાથી એ ત્રણ બાઈડીઓ દબાઈ મુઈ તે સમે એક કવિને અને પૃથ્વીને સંવાદ થયો હતો.

સાહેબ—તે કહો જોઇએ?

ખેંગાર— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે ઉર્વી તુજમાં રહે બહુ ક્ષમા, જે સર્વ જાણે નકી,
માટીખાણ વિષે મરાઈ અબળા તો કેમ તારાથકી;
બોલી બોલ ઉદાસિ એમ અવની શું ધૈર્ય રાખું ધરી,
એવા લોક,અનેક આગ્રહ ધરી, ક્ષાંતી તજાવે ખરી. ૧૫૮

સાહેબ—જે નર ગધેડા જેવો, કે ગાડર જેવો અજ્ઞાની ગણાતો હોય, અને કશો હુનર ન આવડ્યાથી ડરમાં રહેતો હોય, તો કયા ઉપાયથી તે સારો થાય?

ખેંગાર—વાંચવા અને લખવા શીખે તો સારો થાય. કહ્યું છે કે;—

સવૈયો.—સિંહાવલોકન.

નરમાં ગુણ જોનહિ હોય બીજા,પણ એક ઉપાય ધરે કરમાં,
કરમાંથીતજે નહિ કાગળને,ઉગતાદિનથી દિન આખરમાં;
ખરમાં ન ખપે કદિ તેહ ખરેખર,તેમ ગણાય ન ગાડરમાં
ડરમાં નરહે દલપત્ત કહે,હરરોજ ચડે ચિત હુન્નરમાં. ૧૫૯

સાહેબ—કળથી કામ સિદ્ધ થાય કે બળથી અને છળથી?

ખેંગાર—સવૈયો—સિંહાવલોકન.

કળથી કરિયે સિદ્ધ કારજ સર્વ, પડે પસ્તાવું ન પાછળથી,
છળથી કરતાંકદિ, છેકબનેમુખકાળું, અકીરતિ-કાજળથી;
જળથી,નમટેકદિધોઈજુઓ,ધરીલોહીજુઓકદીકાંબળથી,
બળથીદલપત્તકશુંન બને,સિદ્ધ કાજ કરાય સદા કળથી. ૧૬૦

રળિયો ગઢવી—ઝટ સમજાઈ જાય, તે કવિતા ભોળી લાગે છે.

ખેંગાર—નવો અભ્યાસ હોય ત્યારે તાણી મેળાને શબ્દો બેસારવા પડે તે કવિતા ક્લિષ્ટાર્થ થાય. પછી સારો અભ્યાસ થાય ત્યારેજ સરળ કવિતા રચી શકાય, અને ગૂઢાર્થ કવિતા કરવી હોય તો કઠણ પણ થાય.

સાહેબ—રળિયો ગઢવી સમજી શકે નહિ એવો એક સવૈયો બોલો જોઇએ.

ખેંગાર—(પોતાના દફતરમાંથી કાગળ, ખડીઓ, અને લેખણ કાઢીને એક સવૈયો રચીને બોલ્યા.)

સવૈયો.—ગુઢાર્થ.

સકરિને કરતાર તણી, કરતાં વિનતિ ધર તે કરી આપે,
સકરતાં ખડમાં પણ ખુબ, જુઓખસબોઈ ખરેખરીવ્યાપે;
સકરિને ખલ ખાય સદા, મળવા જન ઈશ્વરમાં મન થાપે,
સકરિને કરડી દલપત્ત કહે,વળી હોફળીનાં ફળ કાપે. ૧૬૧

रळियो—सांभळो एनो उत्तर हुं कहुं.

सवैयो.

भक्ति करी करतां, विनती, नचळे धर एवुं प्रभुकरि आपे,
जे खसखोईविशेज रहे खड,तो खडमां खसखोईजव्यापे;
चोरितणा धनथी करि धर्म, पछी खळखाय, प्रभूमनथापे,
दृष्टिकरीकरडी दलपत्त,[1]क्रुधी नर फोफळीनां फळ कापे.१६२

खेंगार—गूढार्थनो उत्तर एवो होय नहि. अने "शुं करीने" एम मारा सवैयामां नथी, पण "सू करीने" एम छे.

रळियो—त्यारे बीजो अर्थ तो मने सुजतो नथी.

खेंगार—जेम वगडामां जइने जेणे जणुस डाटी होय, ते काटनारनेज जडे, तेम गूढार्थ सरल रच्यो होय तोज बीजाने जडे, नहि तो ते रचनारनेज जडे.

साहेब—तमेज अर्थ करो जोईए.

खेंगार—एनो अर्थ एम छे के, "सू" अक्षर करीने पछी "तार" कर. एटले "सूतार" नी विनति करतां, ते सूतार धर करी आपे. अने प्रथम "सू" अक्षर करतां खडमां पण, एटले "सूखडमां" खरेखरी खसबोई आवे छे, अने सू अक्षर करीने "ख" लखाय एटले "सुख" मळवा सारू माणस ईश्वरमां मन थापे छे. अने "सू" अक्षर करीने "डी" कर, एटले "सूडी" सोपारीनां फळ कापे छे.

एवी चर्चा चाले छे एवामां एक ठाकोरे खेंगारनी कलम सुंदर हती, ते जोवा सारू हाथमां लीधी. अने ते लेखणथी केवा अक्षर नीकळे छे, ते जोवानी मरजी थई; तेथी कोरा कागळमां आ नीचे प्रमाणे अक्षरो लख्या. " हराड होरीओ हडी पैसा भार धुपेल लइने, माथां होळती हती. त्यां एक होरे पोपट उराडी मूकयो. ते होरीओ गोधानी तथा जुनागडनी हतीओ. "

अक्षर तो सारा नीकळ्या. ते जोइने ठाकोरे कवि खेंगारने पुछ्युं, के आ कलम तमारी छे ?

खेंगार—(अक्षर जोइने) आ मारी कलम न होय.

[1] क्रोधी.

ठाकोर—आ बधो लखवानो सामान तमारो छे, अने कलम तमारी नथी एवुं केम कहो छो?

खेंगार— कवित.

वहोराने होरा लखे, अढीने तो हढी लखे,
लाख वसा लखे, वळी हराड अढारने;
कांशकीए केशतणी ओळो पाडे अबळा, ते
ओळवुं न लखे, लखे होळवुं हकारने;
ऊड धातु उपरथी ऊडाडवुं लखवुं, त्यां
ऊराडवुं लखे तजी धातुना आधारने;
कहे दलपत मारी कलम न कहुं तेने,
जीभ पण पारकी जो ले एवा उच्चारने. १६३

दोहरो.

घोघाना गोधा बने, गडनो धड थई जाय;
तो तेने मुज करतणी, कलम केम कहेवाय. १६४

साहेब—हरेक वस्तु के माणस मोंघुं अने सोघुं शाथी थाय ?

खेंगार— कवित.

होय घणा हाथी, त्यां तो हाथी पशु साथी जेवा,
होय थोडा हाथी, त्यां हाथी सोनानुं नाक छे;
थोडां ज्यां अंजीर, त्यां वजीर के अमीर खाय,
घणां ज्यां अंजीर त्यां तो सौने मन शाक छे;
मळे न मकाई, त्यां मकाइनो मेवो मनाय,
मळे ज्यां मकाई त्यां तो रांकनो खोराक छे;
कहे दलपतराम जेनी ज्यां अछत अति,
त्या ते मूल पामे, ने नपामे ज्यां अथाक छे. १६५

साहेब—सज्जननी शीखामण केटलाएकना अंतरमां उतरती नथी, तेनुं कारण शुं ?

खेंगार—जेम कोई सरदारनी छबी फोटोग्राफ यंत्रथी काच उपर पाडे छे तेनां बराबर साधनो जोइए. तेमज सज्जनना अंतःकरणनी छबी सामाना अंतःकरणमां पाडवाने तेवां साधनो जोइए.

कह्युं छे केः—

कवित.

काच जेवुं साफ करी काळजुं कपट काढी,
चांदीजळ जेवो विशवास तेने चोपडे;
सुविचार सुमति रूपी बीजा रसे रसावी,
वृत्तिरूपी यंत्र स्थिर वचे राखवो पडे;

પ્રભુ-કૃપારૂપી રવિકિરણ સહાય હોય,
પ્રગટ પ્રબોધતણું પ્રતિબિંબ તો પડે;
પડે નહિ શુદ્ધ પ્રતિબિંબ દલપત કહે,
એમાં કશો અંતરાય અન્ય આવી જો પડે. ૧૬૬

સાહેબ—ઈશ્વરની માયા કેવી છે, તે વિષે એક કવિત કહો.

ખેંગાર— કવિત.

અજ્ઞાનના પટ ઓથે કૃત્ય કરનાર રહ્યો,
કોઈ ન કળી શકે કે કેવી એની કાયા છે;
ભાત ભાત ચિત્રતણો ભાળીએ ભલો આભાસ,
છેક ન કહી શકાય એ તે કેની છાયા છે,
ક્યાંથી આવ્યાં, ક્યાં ગયાં, ને દૃષ્ટિએ દેખાયાં તે શું?
મોટા મોટા મતિમંદ દેખીને મુઝાયા છે;
કહે દલપત જેવી જાદુતણા [1]ફાનસની,
છબીઓની છાયા એવી ઈશ્વરની માયા છે. ૧૬૭

ઉત્તમરામ—એક સમસ્યાનું કવિત છે, તેનો અર્થ હું ધારું છું કે ખેંગાર કવિ કરી શકશે.

ખેંગાર—તે કવિત બોલો. જો સમજાશે તો હું ઉત્તર કરીશ.

ઉત્તમરામ— કવિત.

પીછાંવાળો છે તથાપિ મોર કે [2]મરાળ નથી,
પંખો રાખે છે તથાપિ પક્ષી ન પ્રમાણીએ;
કંઠે ગળીયલ રંગ કહો નહિ નીલકંઠ,
સેંથો પાડ્યો શીર, માટે શેવડો[3] ન જાણીએ;
ધનનો ભંડારી, પણ ભંડારી કુબેર નહિ,
છે ચતુરકર[4] પણ વિષ્ણુ ન વખાણીએ;
પાળે છે સરસ્વતીને પણ નહિ [5]પિતામહ,
કહે દલપત એ તે કોણ ઉર આણીએ. ૧૬૮

ખેંગાર— દોહરો.

પત્ર લખે પીંછા વડે, છે ત્રિજોરિપતિ છાપ;
ચતુર કરે જન ચાહીને, એતો ફાર્બસ આપ. ૧૬૯

એવામાં એક મસ્તાનો ભીખારી આવીને ભીખ માગવા લાગ્યો. તેને કેટલાએકે કહ્યું કે, જા ગામમાં જઈને કણીક કે લોટ માગી ખા.

૧ મેજીકલેંટર્નની. ૨. હંસ. ૩ ગોરજી.
૪. ચાર હાથવાળો અથવા બીજાને ચતુર કરનારો.
૫. બ્રહ્મા.

ખેંગાર— કવિત.

ભક્ષ માટે ભક્ત બની ખાવી હોય ભીખ માગી,
મોટી મોટી માળાઓ ને કંઠી ઘાલ કોટમાં;
ઉદ્યમ કરી અનાજ પામવાની ઇચ્છા હોય,
મારગ લે મુંબઈનો ચાલ ચડીચોટમાં;
જાવા ભણી જાવા માટે, પાસે પૂંજી ખાવા હોય,
વેપ લે વિદેશીનો ને બેશ આગબોટમાં;
કશુંએ ન સુજે તો તું કહે દલપતરામ,
કાંતો માગ કણીક, કે લક્ષ રાખ્ય લોટમાં. ૧૭૦

એક ઠાકોર—વારૂ, ગાય કે ભેંશ રાખવી તે ઠીક, કે ઘોડું ઠીક?

ખેંગાર—એક ધણી ધણીઆણીને એ વિષે વાતચીત થઈ હતી, તેનો એક સવૈયો છે. તેનાં પહેલાં બે પદ ધણીએ કહ્યાં છે, અને બીજાં બે પદ ધણીઆણીએ કહેલાં છે.

ઠાકોર—બોલો જોઈએ.

ખેંગાર— સવૈયો.

ગાય ભલી,ભલિ ભેંશ વિશેષ,[1]તુરંગમજંગમજાતવખોડું,
દૂધ, દહીં,ઘૃત દેન-કદી, થિર ઠામ રહે કરી કારજ થોડું;
પ્યારિ કહેપિયુ, પર્વતણે દિન,જો કદી જુદું પડેલ સજોડું,
ટાળિ વિજોગ,સંજોગકરે,ઘરમાંઘરનાથવસાવવુંઘોડું.૧૭૧

સાહેબ—મનનો સ્વભાવ કેવો છે, તે વિષે એક કવિત બોલો.

ખેંગાર— કવિત.

મન રૂપી ઘોડો, જેનો વેગ નથી થોડો, જેનો—
જડે નહિ જોડો, એવો દોડ્યો જાય દૂર તે;
ગણે નહિ ટાઢ તાપ, ગણે નહિ પુણ્ય પાપ,
ગણે ન અમાપ પ્રૌઢ, પાણીતણું પુર તે;
ઉડીને આકાશ જાય, કુદીને કૈલાશ જાય,
પાતાળની પાસ જાય, જલદી જરૂર તે;
કહે દલપતરામ, શી રીતે લવાય ઠામ,
જો કદાપિ કરે આમ ફાવતું ફીતૂર તે. ૧૭૨

રળિયો—આવી કવિતા સાંભળીને આ સભાના લોકો રાજી થાય છે, પણ મને તો કંટાળો ઉપજે છે. અને વળી આનું નામ તે કવિતા કહેવાય કે?

૧. ઘોડું.

ઉત્તમરામ— કવિત.

જળદનું જળ જોઈ જવાસો પ્રજળી જાય,
ભાનુનો આભાસ ભાળી ઘૂડ ગભરાય છે;
સિંહનાં સંતાન દેખી હરણ હબક ખાય,
[1]તારક્ષ્ય-પ્રતાપ પેખી સાપ સંકોચાય છે;
એટલો [2]ચકોર-મિત્ર દેખી દલપત કહે,
ચોરને ખચીત ચિત્ત ચટપટી થાય છે;
સોક્યનાં સંતાન દેખી સોકયનું સુકાય તન,
સુકવિની કવિતાથી કુકવિ સુકાય છે. ૧૭૩

ખેંગાર—(એક કાગડાને જોઇને) પેલો કાગડો કોયલને ચાંચો મારે છે, તે વિષે કહો તો એક કવિત કહું.

સાહેબ—બોલો જોઇએ.

ખેંગાર— કવિત.

કહું તને સુણ કાગ, રૂડો નથી તારો રાગ,
કોયલનો કશો વાંક કાઢીએ તે કારણે;
કોયલ સાથે કંકાસ મિથ્યા તું શામાટે કરે,
બકવાથી તને કોઈ બાંધશે-ન બારણે;
સરજનારે સરજ્યો સ્વર, તેથી તું સંતોષ પામ,
વૈર કર્યે તારો વાંક થશે-ન નિવારણે;
દાખે દલપતરામ, માન નહિ મળે આમ,
માર મનમાંની રીસ, ધાર મન ધારણે. ૧૭૪

સાહેબ—ખેંગાર ગઢવી, હાલ તમારા ગામમાં કોઈ તમારી પાસેથી કવિતાવિદ્યા શીખે છે કે ?

ખેંગાર—હા સાહેબ, કેટલાએક શીખે છે ખરા. પણ એક રવિદાસ નામે ચારણ છે તે મારૂં નામ રાખે એવો જણાય છે. કેમકે તે ઘણો હુશીઆર કવિ થશે.

ખેંગાર કવિનાં કાવ્ય સાંભળીને એક ઠાકોર ઘણોજ ખુશી થયો, અને બોલ્યો કે કવિરાજ હું તમને એક સારી ઘોડી બક્ષિસ આપીશ. એમ કહીને પોતાના કારભારીને હુકમ કર્યો, અને તેજ વખતે પોતાને ઉતારેથી ઘોડી મંગાવીને કવિને કહ્યું કે આ ઘોડી તમે લ્યો. કારભારીએ કંજુસાઇથી તે ઘરડી ઘોડી મંગાવી આપી હતી. પછી ખેંગાર કવિએ ઘોડી પાસે જઇને તેના મો આગળ કાન ધર્યો, એટલે ઠાકોરે કહ્યું કે કેમ છે ગઢવી ?

ખેંગાર—સાહેબ, ઘોડી મારા કાનમાં કાંઈ વાત કહે છે.

ઠાકોર—શી વાત કહે છે ?

ગઢવી—મનહર છંદ—ભાવિકાલંકાર.

ઘોડી કહે છે જે મને ઘણા ઘણા જુગ થયા,
કૌરવ ને પાંડવ તો કાલે થઈ ગયા છે;
રાવણ ને રામના સંગ્રામમાં હું સાથે હતી,
રઘુ રાજા મારી આંખ આગળજ થયા છે;
સાગર વલોવ્યો તે તો સાંભરે છે સર્વ મને,
દેવ તથા દૈત તો નજરે તરી રહ્યા છે;
જોડાવીને લાવ ગાડી, બેશી બંને જણા જઇયે,
પ્રતિદિન પાળજે જો દિલમાંહી દયા છે. ૧૭૫

પછી ઠાકોર કારભારી ઉપર બહુ ગુસ્સે થયો અને પોતાને ચઢવાની ભારે ઘોડી હતી તે ગઢવીને બક્ષિશ આપી.

अंक १२ मो.

એક કવિ નીચે લખેલો સવૈયો બોલે છે.

સવૈયો.

પાક [1]અથાક પિનાકપતી[2] સમ,
વાકપતિ[3] સમ વાક-વિલાસી;
ધારણ ધીર સંસાર સુધારણ,
કીર્તિ વધારણ કષ્ટ વિનાશી;
જાન[4] તણા સુત જુક્તિ સુજાણ,
કૃપાણ[5] ને બાણ-કળા અભિયાસી;
ક્ષત્રિતણો સુત તુંજ ખરેખર,
વાહરે વાહ વિલાયતવાસી. ૧૭૬

સાહેબ—(પોતાના કવિને) આ કોણ છે ?

દલ.—એ ભાવનગરના રાજા વિજયસિંહજીનો કવિ હમીર રાવળ છે. એણે તે રાજાનો ગ્રંથ " દસરા બનાવ " નામે રચેલો છે. તેથી રાજાએ તેને પુત્ર પૌત્રાદિક વંશપરંપરા ભોગવવાને જાગીર બક્ષિસ આપેલી છે. તે મોજે લાખેણીમાં રહે છે.

---

૧. ગરૂડ. ૨. ચંદ્ર.

૧. પવિત્ર. ૨. શિવ. ૩. બૃહસ્પતી.
૪. જાન ફાર્બસનો પુત્ર કિન્લાક ફાર્બસ.
૫. તરવાર.

આ કવિ આપણને ધોળામાં મળ્યો હતો અને આપે પ્રસન્ન થઈને તેને પાઘડી શેલાં વગેરેનો સિરપાવ આપ્યો હતો તે.

સાહેબ—હા હા, ખરા ખરા, એ તો સારા કવિ છે. એમણે બનાવેલો દસરા બનાવ ગ્રંથ આપણે લખાવી લીધો છે, તે આપણી પાસે છે. કવિરાજ, વક્રોક્તિ અલંકારનું એક કવિત બોલો જોઈએ.

હમીર—જ્યારે સીતાને લઈ જઈને રાવણે બાગમાં રાખી હતી, અને તેની પાસે રાક્ષસણીઓને મૂકી હતી, તેવામાં એક સમયે સીતાએ પોતાના સ્વામીને સંભારીને કવિતનું એક ચરણ કહ્યું, એટલે રાક્ષસણીએ વક્રોક્તિમાં બીજું ચરણ કહ્યું. વળી ત્રીજું ચરણ સીતાએ કહ્યું એટલે રાક્ષસણીએ ચોથું ચરણ કહ્યું. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

કવિત—વક્રોક્તિ.

અરે દશરથ લાલ મળશે ક્યાં મને હવે,
તજ વિના મારૂં મુખ ઉદાસી અપાર છે;
એક લાલરથ બસ દસરથ શું કરીશ,
તજ સાટે મરી આવ તેમાં ગુણ સાર છે:
તારા વિના અતિ મારા તનમાં ઉતાપ થાય,
ઓ રસિયા આવ હવે કેટલીક વાર છે:
તારા ઘણા રાત્રિએ દેખાશે ન ફિકર કર,
ઓરસિયો શું કરીશ ચંદન તૈયાર છે. ૧૭૭

બાવો—અરે આવી શી ખાલી માથાકુટ કરવી. ખટઊર્મિ જિતીને ખટશાસ્ત્ર, તથા છ ભાષાઓ શીખીને પોતાનું ખટકર્મ કરવું તેજ ઠીક છે.

હમીર—તમે તે બધું શીખ્યા હશો, પણ હજી તમે ખટકામાં ને ખટકામાં છો.

સવૈયો.

ખટકર્મતણા ખટ-મર્મ શીખ્યો,
ખટ વાણિ વિચાર ધર્યો ખટવામાં;
ખટ સ્વાદ તજી ખટ અંગ ભણ્યો,
ખટ રીતુ વિષે ન વસ્યો ખટલામાં;
ખટ ઊર્મિ જિતી ખટ ચક્ર દીઠાં,
ખટ રાગ શીખ્યો ન સુતો [1]ખટવામાં;
ખટ શાસ્ત્ર પઢ્યો દલપત કહે,
ખટપટ મટી ન રહ્યો ખટકામાં. ૧૭૮

બાવો—કોઈ રાજાએ સારો કવિ ન રાખ્યો હોય અને સાધારણ કવિ રાખ્યો હોય તો શું તેનું કામ નભે નહિ?

હમીર—શા વાસ્તે ન નભે? કોઈ દેવ ચંદન, કંકુ, કેસર, કે સિંદૂર લેપન કરે છે અને શિવજી રાખ ચોળીને નિભાવે છે. કહ્યું છે કે:—

દોહરો.

ચંદન ચરચે અંગમાં, સકળ દેવનો સાથ;
નિત્ય પ્રતિ જુઓ નભાવી લે, ભસ્મે ભોળોનાથ. ૧૭૯

બાવો—કવિ લોકો ગપ બહુ ચલાવે.

હમીર—ગમારને મન ગપ લાગે પણ સમજુને મન સાચું લાગે.

સાહેબ—તેનો દાખલો બતાવો જોઈએ.

હમીર— **દોહરો.**

કવિ જૂઠું કદિ નવ કહે, જુઠા જેવું જણાય;
ગુંઝા માંહિ પડયું પડયું, વળી અંગરખું વણાય. ૧૮૦

સાહેબ—ગુંઝામાં પડયું પડયું અંગરખું શી રીતે વણાય?

હમીર—"ગુહ્ય" એ શબ્દનો અપભ્રંશ ગુંઝું છે અને "ગુહ્ય" ઉપસ્થ ઇંદ્રિયનું નામ પણ છે માટે ઉપલા દોહરાનો મતલબ એ છે કે સ્ત્રીના પેટમાં બાળકના શરીર ઉપરની ઓર (**અંગરક્ષક**) વણાય છે એટલે તૈયાર થાય છે.

હમીર— **દોહરો.**

સરિતાઓ સાગર મળી, વેંત સાત વિસ્તાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૧

સાહેબ—બધી નદીઓ અને સમુદ્ર સાત વેંતમાં શી રીતે સમાય?

હમીર—છેક નાના બાળકથી તે ઊંચામાં ઊંચા માણસ સુધીનાં શરીર પોતપોતાની સાત વેંતનાં હોય છે. તેમ બ્રહ્માંડને પુરૂષ કલ્પીને તેનું નામ વૈરાટ પુરૂષ પાડેલું છે, માટે તેનું શરીર તેની સાત વેંતોનું છે, અને તેમાં બધી નદીઓ ને સમુદ્રો છે.

[1] ખટવામાં—ખાટલામાં.

હમીર— **દોહરો.**

બાર માંહિથી ત્રીસ ગત, બાકી રહ્યા અગ્યાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૨

સાહેબ—બારમાંથી ત્રીસ જાય તો બાકી અગિઆર શી રીતે રહે?

હમીર—બાર મહીનામાંથી ત્રીસ દહાડા જાય, તો બાકી અગિઆર મહીના રહે.

દોહરો.

શણગારે સોનો ઘડ્યો, એ આશ્ચર્ય અપાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૩

સાહેબ—શણગારને સોનો ઘડે પણ સોનીને શણગાર શી રીતે ઘડે?

હમીર—આ જગતનો શણગાર માણસ જાતિ છે. તે માણસો જગત્કર્ત્તાની મૂર્ત્તિ બનાવીને પૂજે છે.

દોહરો.

એક સતી વર સાતને, ઇછતી હતી એક વાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૪

બાવો—એક વારે સાત વરને ઇચ્છે, તે સતી કેમ કહેવાય?

હમીર—વરસાતને એટલે મેહને ચહાતી હતી.

દોહરો.

એક પુરૂષ ઊંચો ચડી, મુખ વિણ કરે ઉચાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૫

બાવો—ઊંચો ચડીને મુખ વિના ઉચ્ચાર શી રીતે કરે?

હમીર—વરસાતને મુખ નથી, પણ ઊંચો ચડીને ગર્જના કરે છે તે.

દોહરો.

જનિતાને પુત્રે જણી, ચાતુર કરો વિચાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૬

બાવો—દીકરે માને શી રીતે જણી?

હમીર—આંબલીનો દીકરો આંબલિયો (કચુકો) તે આંબલીના ઝાડને જણે છે.

દોહરો.

નર ઝુઝે નારી મરે, જુએ શોર્ખો સરદાર;
સમજે તે સાચું ગણે, ગપ સમ ગણે ગમાર. ૧૮૭

બાવો—ઝુઝે એટલે લડાઈમાં અથડાઅથડી તો મરદો કરે અને તેની મહેનતના બદલામાં મરે તો સ્ત્રીઓ એવી વાત કેમ મનાય?

હમીર—પાસા ઝુઝે, અને મરે સોગઠીઓ તે.

એવામાં તે બાગમાં લાલ માળી અને લાલુ માળણ કેળો ઉપરથી કેળાં પાડતાં હતાં. કેટલાંએક લીલા રંગનાં, અને કેટલાંએક રાતા રંગનાં હતાં.

તે માળીના હાથ નીચે એક ચાકર ને ચાકરડી હતાં, તે બન્ને જણાને પગે થોડી થોડી ખોડ હતી. તેઓ પણ એજ કામ કરતાં હતાં અને બધાં કેળાં એકઠાં કરતાં હતાં. તે બધાંને જોઈને દરબારના એક મહેતાએ કહ્યું કે:—

આ લાલુ તમે બે જણીઓ લીલાં લીલાં લો, અને લાલ રાતાં રાતાં લે, એમ કરો.

સાહેબ—આ મહેતે જે શબ્દો કહ્યા, તેમાં કંઇ મનોરંજક ચમત્કાર નથી તોપણ એજ મતલબનાં વાક્યો કવિની કલમથી લખાય તો તેમાં કંઇ ચમત્કાર આવે કે?

હમીર—હા સાહેબ; જો કવિ ચમત્કાર લાવવા ચહાય તો એવી સહેજ વાતમાં પણ લાવે.

સાહેબ—એજ મતલબનો દોહરો રચીને કહો જોઈએ.

હમીર— **દોહરો.**

લાલુ લે લીલાં લીલાં, લાલ લાલ લે લાલ;
લીલાં લીલાં લુલિ લે, લુલો લેલે લાલ. ૧૮૮

સભાસદો—સાબાશ, સાબાશ. (એમ સૌ બોલી ઉઠ્યા.)

સાહેબ—સ્ત્રીઓની કે પુરૂષોની સભા બેઠી હોય, તેઓમાંથી ખાનદાનનાં ફરજંદો અને હલકાં માબાપનાં ફરજંદો શી રીતે વરતાય?

હમીર— **કવિત.**

હાસ્યરસ હોય ત્યારે મુખ મલકાવે, પણ,
દાંત ન દેખાડે તે તો સુંદરી સજાતની;
મરદ જે મરજાદ મેલી બોલ બોલે નહિ,
એની તો ઓલાદ ખાનદાન ખરેખાતની;
નિર્લજ નઠારા બોલ બોલે જે ટુંકારા કરી,
ટોળી ભીલ કોળીની, કે હોળીની હયાતની;

કથન કથેલ થકી કહે દલપતરામ,
જાણીએ જરૂર જાત તેનાં માત તાતની. ૧૮૯

એવામાં એક ઝાડની ડાળ ઉપરથી ગુંદર જેવા રસના છાંટા હમીર રાવળ ઉપર પડ્યા, એટલે બધા સભાસદોની નજર તે તરફ ગઈ.

સાહેબ—શું થયું એ ?

હમીર— **ઉપેંદ્રવજ્રાવૃત્ત.**

વિદેશી સુમો કવિને નિવાજે,સ્વદેશી સોંકા નહિ કેમ લાજે;
નજીવજાળાં નહિ મર્મ જાણે,સજીવ સર્વે સ્વવશી સુટાણે.૧૯૦

સાહેબ—(એક ભાટને જોઈને) બારોટ તમે કેમ કાંઈ કવિતા બોલતા નથી.

બારોટ—અમે તો રાણીમગા કીએ.

હમીર— **સવૈયો—પરિકરાલંકાર.**

જ્યાં વિદ્વાન મહાન મહાન, કરે કવિયો ચરચા કવિતાની;
શોધક જ્યાં વળી સારતણા,સરદાર વિરાજિત મધ્યસભાની;
પંડિત પકવથી વાણીપદાય,અપકવથી ઠાકર ખાયજ છાની;
રાવમગાની રહે નહિ હીંમત,કેમશકે રહીંરાણીમગાની. ૧૯૧

બારોટ—ગમે તેવો મોટો રાજા હોય, પણ તેના હાથનું અમે દાન લેતા નથી. અમે તો રાણીઓનેજ રીઝવીએ, અને તેઓની પાસેથીજ સિરપાવ લઈએ, એવો અમારા કુળનો ચાલ છે માટે આ સભામાં અમારે કાંઈ બોલવાનું નથી. અમારી વિદ્યા જોવી હોય તો, મડમ સાહેબની આગળ જઈને વાદવિવાદ આપણે સૌ કરીએ; પછી અમારૂં પરાક્રમ જોઈ લો.

રળિયો—આટલા બધા કવિઓમાંથી હજી મને કોઈ જીત્યો નથી, તો બીજાને શું જીતશે ?

હમીર—તમને કેવી રીતે જીતીએ ?

રળિયો—તમે ગમે તે બાબતનો અરધો સોરઠો બનાવો; તે હું પૂરો કરી આપું, તો હું જીત્યો કહેવાઉં અને જો તે મતલબનો પૂરો કરી શકું નહિ તો તમે જીત્યા કહેવાઓ.

હમીર—હું જે મતલબ અરધો સોરઠો બનાવી આપું, તેની મતલબ બરાબર સમજીને તમારે પૂરો કરવો.

રળિયો—હા, તેમજ કરીશ.

હમીર—જે મતલબ સમજ્યા વિના કરશો, ને પછીથી કહેશો કે પ્રથમ હું સમજ્યો ન હોતો માટે ફરીથી કરૂં તો તે વાત મંજુર થશે નહિ.

રળિયો—વારૂ તે વાત મારે કબુલ છે પણ આપણે શાની સરત કરવી ?

હમીર—જે હારે તેણે આ સભામાં મુગા બેશી રહેવું. સભાનું કામ ચાલે ત્યાં સુધી એક અક્ષરે પછી બોલવો નહિ.

રળિયો—ઠીક છે. તમે અરધો સોરઠો રચીને બોલો.

હમીર— **सोरठार्द्ध.**

जैसा करमे जाय, फल सेवे तैसा सदा;
રળિયો—ઓહો, એમાં તે શું કહ્યું છે.
कहो कहांसे खाय, निंब बोयके अंबफल.

હમીર—તમને ખબર નથી ? કે આ સભામાં પ્રથમથીજ ઠરાવ થયેલો છે કે સઉએ ગુજરાતી ભાષાનીજ કવિતા બોલવી.

રળિયો—ત્યારે તમે અરધો સોરઠો હિંદુસ્તાની ભાષામાં કેમ કહ્યો ?

હમીર—મેં હિંદુસ્તાનીમાં કહ્યોજ નથી, એ તો સોરઠો ગુજરાતના વૈદે એક "સા" સાકુકારને કહેલો છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

સોરઠો.

જે સાકર ને "જાય,ફળ" સેવે તે સા સદા;
પડે પુષ્ટ જણાય, રોગ રહે નહિ રગ વિષે. ૧૯૩

તે સાંભળીને સાએ તાળીઓ પાડી ને કહ્યું કે રળિયા ગઢવી હાર્યા. પછી રળિયાને મુગા થઈને બેશી રહેવું પડ્યું.

સાહેબ—હમીર રાવળ, તમે ક્યાંઇ જતાં, જ્યોતિષ પ્રમાણે ચંદ્રમાનું ઘર અને આનંદયોગ વગેરે જુઓ છો કે નહિ ?

હમીર— **કવિત.**

સારૂં કામ સાધવાને શૂરાને શુકન કશા ?
ચંદ, ને આનંદયોગ, ફંદ ફાવે ફાશીને;
ઘર ચલાવામાં ઘરધણી ઘણો ઘેલો હોય,
પળ પળ પ્રતિ જાય પૂછવા પાડોશીને;
ક્યારે ન્હાશે, ક્યારે ખાશે, ક્યારે સેજે સુઈ જાશે,

ક્યારે જાઉં કચેરી કલમ કાને ખોશીને;
જાણે તે તો સઘ કામ સાધે દલપતરામ,
જાણે નહિ તે તો જઈ પુછે જાણું જોશીને. ૧૯૪

સાહેબ—ફક્ત બીજાઓની સહાયતાથીજ સર્વે કામ સિદ્ધ થાય કે નહિ?

હમીર— સવૈયો.

કોઇથી થાય સહાય નહીં, કદી શક્તિ ન હોય કશું કરવાની;
શસ્ત્ર સહાય કરે શૂરવીરની, ધીરજ હોય દિલે ધરવાની;
વાયુવડે દલપત્ત વદે, ગતિ નાવની નીર વિષે ફરવાની,
[1]વાથી સહાય ન થાય કદી, નહિ નાવની ત્રેવડ જો તરવાની.

આ જગતમાં સર્વને એક બીજાનો આધાર છે. કહ્યું છે કે:—

કવિત—અન્યોન્યાલંકાર.

પુરૂષને પ્રમદાનો, પ્રમદાને પુરૂષનો,
પ્રજાને રાજાનો, રાજાને પ્રજાનો પ્યાર છે;
જડ તે ચૈતન્યતણો, ચૈતન્ય તે જડતણો,
હેમતણો હીરો, હેમ હીરાનો શંગાર છે;
ગરીબને તવંગર, તવંગરને ગરીબ,
શિષ્યને શિક્ષક, શિક્ષકને શીખનાર છે;
નાવને નાવિક નર, નાવિકને નાવ નામ,
આમ દલપત અન્યોઅન્યનો આધાર છે. ૧૯૬

વળી કોઇ સમે એવું પણ બને કે જે જીવાડનાર હોય તેજ મારી નાખે.

કવિત.

પવનથી દીપક પ્રજળતો ઓલાઇ જાય,
પવન વિના પણ પલકમાં બુઝાય છે;
પાવકથી પ્રાણિયોના પંડ તો પ્રજળી જાય,
પાવકે પકાવેલાથી પોષણ પમાય છે;
જળમાં જો ડુબી જાય, જીવનું જોખમ થાય,
જળ વિના પળમાં જરૂર જીવ જાય છે;
દાખે દલપતરામ દેખો ભાઇ દુનિયામાં,
જેથી કદી જીવ જાય, તેથીજ જીવાય છે. ૧૯૭

સાહેબ—આ જગતની માયા કેવી છે? તે વિષે એક કવિત કહો.

હમીર— કવિત.

જેમ કોઇ ભોળો ભાઇ ભૂતનો આભાસ ભાળે,
એવોજ આભાસ જુઠો જગતનો જોઇએ;
દેખાય છે ત્યાં સુધી દેખાશે, પછી દૂર થાશે,
ગયું તે જરૂર ફરી જોયું નથી કોઇએ;
સાંઝે સાંઝ ફૂલે ને સવારે તો સુકાઇ જાય.
ક્યા ક્યા રોજનાં સંભારી ફુલ રોઇએ;
કહે દલપતરામ, કીજીએ સુકૃત કામ,
ખાલી ખોટો ખેદ કરી વખત ન ખોઇએ. ૧૯૮

સાહેબ—જગત જુઠું છે અને મરી જવું છે માટે શું કરી લેવું જોઇએ? તે વિષે તમારા દેશના લોકો શું કહે છે?

હમીર— સવૈયો.

જાણવું જે જગ જૂઠ જવું મરી, જોગ સજો જન જોગી કહે છે;
ભોગવી લો સુખ ભોગ ભલા, ભવ જાય વળ્યો, જન ભોગી કહે છે;
કામ કરો શુભ, નામ રહે નિત્ય, આમ મનુષ્ય ઉદ્યોગી કહે છે;
દાન કરો દલપત્ત કહે, ધન દ્યો મુજને, જન ઢોંગી કહે છે.

દોહરો.

જરૂર જૂઠું જગત છે, સત્ય હરિનો સ્નેહ;
ઉદ્યમ કરી ઉપકાર કર, તત્વ નીતિ યુત તેહ. ૨૦૦

સાહેબ—સાબાશ. તમારા વિચાર સારા છે.

સાહેબ—(પોતાના કવિને) વારૂ તમારી જાતિમાં અને તમારી જ્ઞાતિમાં અસલ કોઇ કવિ થયેલા કે?

દલ— સવૈયો.

આદિમ[1] આદિકવિ કહીએ, રચી વેદઋચા રસરૂપ રૂપાળી;
પાછળ ગોત્ર પરાશર જે મુજ ધર્મ સ્મૃતિ રચી શાસ્ત્ર સંભાળી;
વ્યાસ થયો સુત તેહ તણો કવિ, પ્રૌઢ પુરાણ વદી હદવાળી;
તે પછી તો દલપત્ત કહે, કવિ માઘ થયો ભીનમાળ શ્રીમાળી.

સાહેબ—ભગવાન બારોટ, તમારી નાતમાં કોઇ છોકરા, સારા કવિ થાય એવો અભ્યાસ કરે છે કે નહિ?

ભગવાન—હા સાહેબ, વિજાપુરમાં ગિરધરભાઇ, નામે એક છોકરો છે તે સારો કવિ થશે, અને તે એવી ઉમેદ રાખે છે કે એક નવો ગ્રંથ રચીને મા-

૧ વાયુથી.

૧ બ્રહ્મા.

લપુર તાલુકાના રાવળજીને રંજન કરીને તેમની પાસેથી કંઇ જાગીર બક્ષિસ મેળવવી.

સાહેબ—ઘણું સારૂં.

પછી સાહેબે સર્વેને યથાયોગ્ય શાલજોડા, પાઘડીઓ અને શેલાં વગેરેના સિરપાવ આપીને વિદાય કર્યા.

ગ્રંથ સમાપ્તિવિષે—કવિત.

એક સો ને છ કવિત, સવૈયા છે સાડત્રીસ,
દોહરા તો ત્રીશ, શ્લોક[1] બાવીસ પ્રકાશ છે;
સોરઠા છે પાંચ, છપ્પો એક, એક ઝુલણો છે;
બધા મળી બસેં અને બે છંદનો વાસ છે;
નીતિતણી રીતિ, તથા પ્રીતિ પરિબ્રહ્મ પર,
તર્ક ને વિતર્ક મન માનતી મિઠાશ છે;
કહે દલપતરામ, કવિતાના કોડીલાને,
ફાવે એવો ગ્રંથ શુભ ફાર્બસ વિલાસ છે. ૨૦૨

દોહરો.

માપ શીખિએ છંદનાં, પઢતાં પીંગળ ગ્રંથ;
પણ આવા ગ્રંથો થકી, સુઝે કાવ્યનો પંથ. ૨૦૩

ફાર્બસ વિરહ.

મિત્રની દીલગીરી—મનહરછંદ.

શાણા સુબા ફારબસે સ્વર્ગમાં કર્યો નિવાસ[2],
તેનો શોક તજી શાથકી સંતોષ વાળવો;
કવિતા જહાજનો તે ભાગી પડ્યો કુવાથંભ,
ખરેખરો ખેદ તે તો કેમ કરી ટાળવો;
પંડિતોના પારેખની પ્રૌઢ પેઢી ભાગી પડી,
હવે કહો વ્યવહાર શી રીતિ સંભાળવો;
દાખે દલપતરામ પામરનો પાળનાર,
મુંબઇમાં હતો તે લુંટાઇ ગયો માળવો.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

તે મુજ મિત્ર ગયો તદનંતર, અંતર દુઃખ નિરંતર આવે;
જાતું રહ્યું સુખ તો શતજોજન,ભોજન ભાવભલે નવભાવે;
તેનો છબીજ તરે નજરે, કદિ એક કલાક ન છેક છુપાવે;
કષ્ટ કથા દલપત્ત કહે, કહું કોણુ કને દુખ કોણુ કપાવે. ૨.
તર્કવિતર્ક કવિત્વ તણો, કવિના દિલમાંહિ શિથિલ દેખાણો
દેશતણીદરશાઇદિશાબુરિ,જ્યાં તહાં લક્ષ્મી વિનાશ[1] જણાણો;
બુદ્ધિકરીબુદ્ધિમાન જનોની, ભલાજનનો પણુ જીવ ભમાણો;
દેખિએવું દલપત કહે,નરફાર્બસસ્વર્ગ ગયો મન જાણ્યો.૩

દોહરો.

નિર્ધન લોકો નિરખિયે, સદન સદન બહુ શોક;
સાહેબ ફાર્બસ સાથ ગઇ, લક્ષ્મી પણુ પરલોક. ૪

મનહરછંદ.

સંધ્યા સમે વસુધા[2] ને વ્યોમતણા[3] સાંધા વિષે,
અવલોકયો રાતો આભ ચઢીને અગાશિયે;
જાણે કે કિન્લાક સુઓ જગત તજી જવાથી,
ભૂમિએ ભગવો ભેખ ઓઢ્યો છે ઉદાશિયે;
સૂર્ય શશિ સામસામા પશ્ચિમ પૂરવ પાસે,
તેની ઉપમા તો તેવા તર્કથી તપાશિયે;
જોગણી બની જરૂર જાણે દલપતરામ,
કાંધે ધરી કાવડ ધરણી ધાઇ કાશીયે. ૫
વાલાના વિજોગવાળી વેદનાની વિગતતો,
જે જને જાણેલી હોય તેજ જન જાણુશે;
પ્રસવની પીડા અપ્રસુતા તો પીછાણે નહિ,
પ્રસવની પીડા તો પ્રસુતાજ પીછાણુશે;
ઘાયલના ઘટતણી ઘાયલ ઘણીક જાણે,
બીજા તો એ વિષે અંદેશો ઉર આણુશે;
દાદુરનું દુખદેખી દાખે દલપતરામ,
હાડિયો તો હશી ખેલી ખેલ તે વખાણુશે. ૬

ઇંદ્રવિજયછંદ.

ગામ ગરાસ ધરાધન ધામની,ખોટનું દુઃખ ખરૂં પણુ ખોટું;
સંતતિહીન કુટુંબ કુસંપનું,જ્ઞાતિ તણું દુખ તે પણુ છોટું;
કોડરિપૂતણું કાણુગણે, કદી ચોગણું આવીચઢી દુખ ચોટયું;
મેં મનમાં અનુમાન કર્યું,દુખમિત્રવિજોગનું સર્વથી મોટું.૭

દોહરો.

પૂછો ચાહિ ચકોરને, પૂછો જળચર કાય;
કાંતો પૂછો કમળને, સ્નેહિ ગયે શું થાય. ૮

---

૧ આર્યા, ગીતિ, સ્રગ્ધરા, વસંતતિલકા, શાર્દૂલવિક્રીડિત, શિખરિણી આદિક.

૨ તા. ૩૧ મી આગસ્ટ સને ૧૮૬૫ પુનામાં દેહ મૂકયો.

૧ શેરસટ્ટાથી. ૨ પૃથ્વી. ૩ આકાશ.

પૂર્વાનુરાગસ્મરણ.

મનહરછંદ.

કાવ્ય અલંકાર તણા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરી,
જીવ જોડી રાખ્યો તો મેં કવિતાની જકમાં;
શોધતો હતો હું કોઈ શાણો સરદાર નર,
ખોળતો હતો હું મહીનાથને મુલકમાં;
કોઈ દીલદાર ને ઉદાર દરબારમાં હું,
રહેવાની રૂચિ અતિ રાખતો રશિકમાં;
દીલમાં વિચારતો હું હતો દલપત કહે,
ફારબસ તણું તેડું આવ્યું તેવી તકમાં. ૯
ખાનપરે[1] દ્વારે જ્યારે નદીને કિનારે સારે,
મેળો થયો મારે ચાંદા સુરજના મેળમાં;
ઈસ્વીસો અઢારે અડતાળીશમી સાલ ત્યારે,
પ્યાર કીધો પ્યારે પરિપૂરણ પહેલમાં;
પાસે રહ્યે પાંચગણો દૂર રહ્યે દશગણો,
થયો ઘણો ઘણો સ્નેહ સરસ સહેલમાં;
જેવો સ્નેહ કીધો તેવો અંત સુધી રાખી લીધો,
ફેરફાર નહિ કીધો મુખ કથન કહેલમાં. ૧૦

સોરઠા.

વચને પ્રીત વિવેક, એવા મિત્ર અનેક છે;
છાતીરંજન છેક, એકજ જડે અનેકમાં. ૧૧
સર્વ વચન સચવાય, ત્યાં સુધી પ્રીતિ ટકે;
ચૂક પડયે ચુંથાય, કાચી પ્રીતની રીત તે. ૧૨

મનહરછંદ.

લાડનો લડાવનાર દોસ્ત દીલદાર ગયો,
કોણ હવે મને લાડ કોડથી લડાવશે;
સુખ દુખવારનો પોકાર શુણનાર ગયો,
કોણ હવે સુખ કરી શોકને શમાવશે;
હિમતદાનાર હિમાયતુ હિતકારી ગયો.
કોણ હવે હૈયે મને હિમત ધરાવશે;
કહે દલપતનામ સાહેબ કિન્લાક વિના,
કોણ માઈડીઅર કહી મને બોલાવશે. ૧૩
વિચારી વિચારીને વિસરી દૈયે વાત પણ,
વિસરતી નથી શું વિસારંતાં વિસારીએ;
ધારી ધારી જોઈ ધારો[2] ધારીએ ધીરજ પણ,
ધારતાં ધરાતી નથી ધીરજ શું ધારીએ;
ઠરવાનું ઠામ ગયું માટે કોઈ ઠામે મન,
ઠરતું નથી કીએ ઠેકાણે ઠરી ઠારીએ;

૧ અમદાવાદમાં. ૨ સૃષ્ટિનો નિયમ.

દોસ્તદાર ફારબસ વિના દલપત કહે,
કાળજાનું કષ્ટ કેની આગળ ઉચારીએ. ૧૪

મિત્રપ્રતિ પ્રીતિવાક્ય.

સાદરાથી સ્વારીમાં સિધાવતા જ્યાં સાથે સાથે,
આવજો પછીથી એવું ભાવે મુખ ભાખતો;
આગળ સિધાવી આપ કરીને મુકામ સારો,
મારે કાજે સરસ મુકામ શોધી રાખતો;
પરલોક પંથે પણ પ્રથમથી પોતે ગયો,
એ પણ ગયો હશે શું એવું અભિલાખતો;
કહે દલપતરામ શોધીને સારો મુકામ,
રાખજે સંભારીને રખે વિસારી નાંખતો. ૧૫
એક [1]વર્ષ અંતરે છે આપણો જનમ પણ,
હું તને પીછાણતો નહીં કશી પીછાણથી;
નામ મારૂં સાંભળી મુદામ મોકલી મનુષ્ય,
વાલા તેં મને તેડાવી લીધો વઢવાણથી;
દેખાડી અપાર પ્યાર પદરથી દૈ પગાર,
પાસે રાખી પોતે મને પ્યારો ગણ્યો પ્રાણથી;
કહે દલપત સર્વ લાયકથી લાયક તું,
લાયકી તારી લખી શકાય ન લખાણથી. ૧૬

ઇંદ્રવિજયછંદ.

જન્મજુદાજમિમાં ધરીને પણ, તું મુજજન્મ ભણી તર્ફ તાણાયો;
એકથયું મળીને મન આપણું, જીવ મળી વળી એક જણાયો;
પંડ જુદો પડવો ન ગમ્યો પ્રિય, અંતસમે ગુણ એજ ગણાયો;
દેહરહે એક દેશ વિષે ગણ્યો, તું મુજ દેશ વિષે ડફણાયો. ૧૭
તેં મુજને તનને મન મેળવી, લાડ અધીકથી ખૂબ લડાવ્યો;
હેત ધરી મુજ હાથ ગ્રહી, નિજચારુ ઉપર ચાહી ચઢાવ્યો;
ફેરવીયો પુરમાં પુર બાહાર, જાહેર જીવ શું જીવ જડાવ્યો;
આગળથી સુખ આપી અપૂરવ, રે પ્રિયપાછળથી મરડાવ્યો. ૧૮
સાકરથી તન શાંતિ થતી નથી, શાંતિ કરી ન શકે જનિશાકર[2];
પાકર ઝાલી પીતિ રસ પ્રીતમ, કષ્ટ વિલોકી કૃપાળુ કૃપાકર;
ના કરતા કહો તું મુજને દુખ, રે કરૂણા રસના રતનાકર;
ઘા કરવો ન ઘટે ઘટભીતર, ઓ પ્રિયફાર્બસ નેહનિધાકર. ૧૯

મનહરછંદ.

ઉતરે નહિ ઉતારી તારી માયા મોહકારી,
કારીગરી તેની ન્યારી નારી અને નરથી;

૧ સન ૧૮૨૦ના જાન્યુઆરીની તા૦ ૨૪ સન ૧૮૨૧ ના જુલાઇ માસની તારીખ ૭ મી એ ફાર્બસ સાહેબનો જન્મ લંડનમાં. ૨ ચંદ્ર.

વિસરે નહિ વિસારી, સારી સંભવે સંભારી.
ભારી છળભેદ ધારી, ધારીએ શું ધરથી:
પ્રથમ પમાડી પ્રીત, પ્રીતમ પ્રિયા સહિત.
હિત મટયું વિપરિત, રીતની અસરથી:
વાલીડા ફિન્લાક વીર, વિરહે કીધા અધિર:
ધીરજનું છાંટ નીર, નિરખ્યા નજરથી. ૨૦

ઘનાક્ષરીછંદ.

પાઇ પાઇ પ્રેમપાન પ્રથમ તેં પુષ્ટ કર્યો.
પછી પીડા પમાડી વિજોગ પાન પાઇ પાઇ:
ધાઇ ધાઈ ભેટવાને આવતો હું તારે ધામ,
ધીમે રહી સામો ઉઠી આવતો તું ધાઈ ધાઇ:
ગાઈ ગાઈ ગીત તને રીઝાવતો રૂડી રીતે:
ગુજારૂંછું દિવસ હું હવે દુખ ગાઇ ગાઈ:
ભાઈ ભાઇ કહીને બોલાવતો તું ભાવ ધરી.
ભલો મિત્રતાનો ભાવ ભજાવ્યો તેં ભાઇ ભાઈ. ૨૧

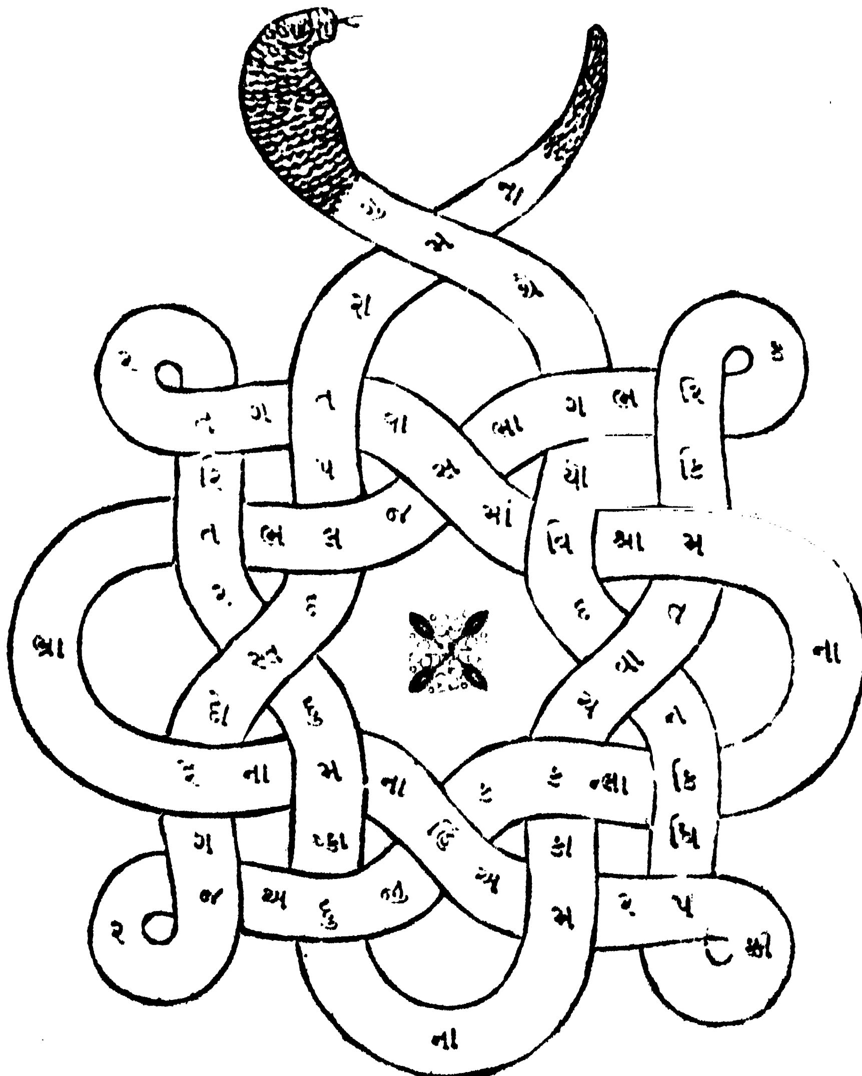
મનહરછંદ.

જે જે જગા તારી જોડે જોતાં જીવ રાજી થતો,
તે તે જગા આજ અનિશે ઉદાશી આપે છે:
કાગળો ફિન્લાક તારા દેખી દુઃખ દૂર થતું,
એજ કાગળો આ કાળે કાળજાને કાપે છે:
જે જે તારાં વચનોથી સર્વથા વ્યથા જતી, તે
વચનો વિચારતાં વ્યથા વિશેષ વ્યાપે છે:
દૈવની ઉલટી ગતિ દીઠી દલપત કહે,
જેથી સુખ શાંતિ થતી તે સઉ સંતાપે છે. ૨૨
જો તું જળ સ્વચ્છ રૂપે તો હું બનું મત્સ રૂપે,
જો તું ચંદ્ર હોય તો ચકોર થવા ચાહુંછું:
જો તું હોય દીવા રૂપે તો ધરૂં પતંગ અંગ,
તું વસંત રૂપ હું કોકિલ ગુણ ગાઊં છું:
જો તું હોય હીરા રૂપે તો હું બનું હેમ રૂપે,
તું—સુરજ વિના હું કમળ કરમાઊં છું:
કેવે રૂપે થયો ને કયાં ગયો તેની ગમ નથી.
એથી આ ફિન્લાક મિત્ર મનમાં મુંઝાઊંછું. ૨૩

દોહરો.

અજર [1]જગતમાં જઇ રહ્યો, સુખમય જ્યાં સંસ્થાન:
જોતાં સજર જગતથકી; ગૂમ થયો ગુણવાન. ૨૪

[1] બુઢ્ઢાઈ આવે નહિ એવી દુનીઆં.

નાગપાશપ્રબંધ—હરિગીત છંદ.

ગુમ થૈ ગયો વિદ્વાન, કીધિ પક્કી પરમ અહિં નામના;
રે ભ્રાત ભલ જશ ભાગ ભરિ, કરિ કિમતવાચક કામના;
દુષ્કામ દુસ્તર તરિ તરત, ગત વાસમાં વિશ્રામના:
કિન્લાક કહિ જુદું અજર જગ,રે દોસ્ત દલપતરામના.૨૫.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

કોણ હવે કરશે પ્રતિપાલન, સંકટના પડતાં શિર શાકા;
કોણ દીવાળી દિને દિલ પ્યારથી, મોકલશે ફુલખાંડ ફડાકા.
મિષ્ટ મિઠાઈ નવાઈની ચીજ, અને વળી ઉત્તમ અંચળતાકા;
મિત્ર હવે મુજ બાળકડાં, કહેશે જઈ કોણને સાહેબકાકા.૨૬.

મનહર છંદ.

અતડા રહી અમલ કરે અન્ય અંગરેજો.
તુચ્છ ગણી તેઓતણી તજી રીત તેજ તેં:
ભાઇ તુલ્ય સર્વશું સગાઈ તેં સવાઇ સાહી,
અરે ભાઈ અતિશે નવાઈ કરી એજ તેં:
ગુજરાતી ગુણીઓના ગુણની ગણના કીધી,
ભલા ગુણ ભાળી, વાળી આપીયો અવેજ તેં;
કહે દલપતરામ નવે જુગે રાખ્યું નામ.
ઓ અલેક્ઝાંડર કિન્લાક અંગરેજ તેં. ૨૭.

અરવિંદમુખી છંદ.

મનયોજ અશક્ય બનાવ બને,
વરતાય નહીં [૧]વિધિ કૃત્યનિ વાત:
[૨]દિવમાંહિ દિવાકર દૂર વસે,
જળમાંહિ જુઓ જનમ્યું [૩]જળજાત;
કદી કાગળ પત્ર પિછાન નહીં,
ઉપજી કરી રીતથી પ્રીત અઘાત:
પ્રિય ક્યાં તુજને મુજ મિત્રપણું થવું,
ક્યાં ઇંગ્લાણ્ડને ક્યાં ગુજરાત. ૨૮.

મનહર છંદ.

મુલક મુલકમાંથી ક્યાં જતો મેળાપ થાય,
ક્યાં રાણીનો [૪]કિરીટ ને કોહીનુર ક્યાંહિનો:
દેખો હાથીદાંત કોણ જાણે કિયા જંગલનો,
ચળકતો ચૂડો બન્યો બાઈયોની બાંહિનો.
અંતર અપાર પણ પ્યાર પરિપૂર્ણ થયો,

૧ દેવ. ૨ આકાશ. ૩ કમળ. ૪ મુગટ.

[૧]કુમુદની ક્યાંની ને [૨]મયંક [૩]નભમાંહિનો:
દાખે દલપતરામ, દેખી લેજો દૈવ ગતિ,
ક્યાં કિન્લાક અંગરેજ ક્યાં હું વિપ્ર આંહિનો.૨૯

સોરઠો.

તલના તરને જેહ, સ્નેહ [૪]તણો સંબંધ નહિ:
તલમાં ક્યાંથી તેહ, એ અકળિત ઇશ્વરકળા. ૩૦

મિત્ર ગુણસ્મરણ—મનહર છંદ.

કીરતિ કિન્લાક તારી સાંભરશે સદાકાળ,
વિધ વિધ વાતો તારી વિશ્વ વિષે વ્યાપશે;
કામ ક્રોધ લોભને કબજમાં કીધા હતા તેં.
કૃપાનાથ તેથી તારા કર્મબંધ કાપશે.
ઇશ્વર આરાધન, જે સ્વરગનું સાધન, તે.
અતિ કીધું છે તેથી અચળ સુખ આપશે:
આશીશ અમારી છેલી એ છે દલપત કહે,
સૃષ્ટિપતિ સદા તને સમીપમાં થાપશે. ૩૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

પાક રિવાજ નિવાજ પઢ્યો તુજ કોગટ ફંદ કરે છે ફકીરા;
બુદ્ધિથી શુદ્ધ સ્વધર્મ ધર્યો, પર ધર્મતણા ન કર્યા ચઢી ચીરા.
ધીરજનો ધરનાર ધરાતળ તુજ, અને નર અન્ય અધીરા:
તેજભલી ભણીને ભરી ટેબલ, ઓ આનરેબલ ફાર્બસ વીરા.૩૨
કૈંક કલેક્ટર જજ્જ ગયા ને નવા વળી આવી જુના વિસરાવે:
શી ગણતી રશિડંટ તણી ગત કૈંક ગવર્નર કોણ ગણાવે.
લંડનમાં નવલા ખભર્યા, અહિં આવિ જહાંગિરિ જોર જણાવે:
દેશહિતેચ્છુ કહે દલપત્ત,સુઓ ફરી ફાર્બસ તો નહિ આવે.૩૩

મનહર છંદ.

મળ્યાં હશે બીજાઓને મોટાં મોટાં માનપત્ર,
ચીંથરાં થઇ જશે તે ચુંથાઈ ચુંથાઇને:
બનાવી બનાવી બેસાર્યાં હશે બાવલાં, તે
પાવલાંની કિમતે કદા જશે વેચાઇને:
મસીદો, મીનારા, કે કરાવેલા કીરતિથંભ,
ક્ષણે દાડે તેતો જશે સમૂળા ધસાઇને:
કવિતાથી ઠામ ઠામ કહે દલપતરામ.
ફારબસતણા જશ રહેશે ફેલાઇને. ૩૪
સિદ્ધાચળે સિદ્ધના દેરામાં સારા શ્રાવકોનાં,
[૫]પૂતળાં છે પણ એને યાદ કોણ આણે છે:
પાટણમાં પાટણના પાટવીનું[૬] પૂતળું છે,

૧ પોયણી. ૨ ચંદ્ર. ૩ આકાશ. ૪ તેલ.
૫ દેરાં ચણાવનારનાં. ૬ વનરાજ ચાવડાનું.

પાટણના પુરૂષ તે કોઇક પિછાણે છે;
મોટાં મોટાં માન મેળવીને કૈક મરી ગયા,
જુઓ આજ જગતમાં જન કોણ જાણે છે;
વિક્રમ ને ભોજના ચરિત્રનાં વિચિત્ર કાવ્ય,
વિશ્વવિષે વ્યાપવાથી વિશ્વ સૌ વખાણે છે. ૩૫

ઇંદ્રવિજય છંદ.

પારવિના ઉપકાર કર્યા, સરકારતણો અધિકાર ધરીને;
વાત જુની દફતરતણી,દિન રાત લખી ગુજરાત ફરીને;
માન મળ્યું પણ માનવીનું, અપમાન કર્યું ન ગુમાન કરીને;
ઇંગ્લીશ કે રૂશઆર્યવિષે પણ ફાર્બસ તુલ્ય થશે ન ફરીને.૩૬
જ્ઞાનનિદાની,નહીંઅભિમાની, દિવાનીઅદાલતનો[1] શુભદીવો;
લાખપ્રકાર કર્યા અભિલાખ,પ્રજાજન પાસ પ્રીતિરસપીવો;
પ્યાર તથા કરતારતણો, સંધિકાર સદા સુવિચારથી શિવ્યો;
દેહ દરી દલપત્ત કહે, પિસતાળિશ વર્ષ પુરાં નહિ જીવ્યો.૩૭

મનહર છંદ.

વિશેષ જો વરશો હોત દેશમાં વરસ દસ,
સુધારત વધારત ગુણ ગુજરાતનો;
અંગરેજી રાજમાં પ્રજાનો પૂરો પ્યાર થાત,
હૃદયમાં રહેત ન વાંધો કશી વાતનો;
એ ધણી સહસ્ત્ર ધણી શોભા સારી પામી લેત,
શોભા પામે જેવી સારી સૂરજ પ્રભાતનો;
જગતમાં જેના ખપ, ત્યાં અત્યંત તેના ખપ,
તેવો આવ્યો હુકમ ત્રિલોકિતણા તાતનો. ૩૮
કલમ તો રાખતો, ને કલમપ[2] કશું નહિ,
સાહેબ હતો ને નિત્ય સાહેબને ભજતો;
સરકાર સેવા સમે શરકાર[3] સમવૃત્તિ,
ત્રીજોરી તપાસતો, ને ત્રિજો રિપુ[4] તજતો;
બદન પહેરતો, ને બદ નજરનો નહિ,
પાટ લુણ હક કરી પાટલુન સજતો;
કહે દલપતરામ, કિન્લાક તો કરુણાનું,
પાતર હતો, ને જોવા પાતરને ન જતો. ૩૯
ટેક ધરીને વિવેક રાખતો વશેક લોક,
ચારમાં, ઉચ્ચારમાં આચારમાં, વિચારમાં;
અચિત ન ધર્યું ચિત, અનુચિત કામના
પ્રકારમાં, વિકારમાં, ધિક્કારમાં, નકારમાં;
માનવીને દેતો માન, ખાન પાન દાન મોંઘ-
વારમાં, તેવારમાં, સુવારમાં [1]સવારમાં;
ભાખતો ભલું કિન્લાક રાખતો તપાસ, તે આ-
હારમાં, વિહારમાં, સંહારમાં,[3] પ્રહારમાં. ૪૦
માત તાત તુલ્ય મહા સંકટ મટાડનાર,
ભ્રાત તુલ્ય ભારે ભયભીત કાળે ભાગિયો;
શિક્ષક સમાન દાન દાયક શિખામણનું,
મહીપાળ એવો જ પ્રજાયે મળી માગિયો;
માન મળ્યું મોટું પણ નહિ અભિમાન ઉર,
જાણે મહા જોગીરાજ જગતમાં જાગિયો;
કહે દલપતરામ કવિતાના કોડવાળો,
ક્યાં ગયો કિન્લાક સુખો સાહેબ સુહાગિયો. ૪૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

કોઇ તનૃ તજવાથી થશે દુખી. આશ્રિત સ્વારથસાધનઆશી;
કોઇ તનૃ તજવાથી થશે, વિરહાતુર વાસ સમીપ નિવાસી;
કોઇ તનૃ તજવાથી થશે, નિજ નાતતણાં નરનારી નિરાશી;
કારનિ કોટકિન્લાકજવાથકી,આખીથઇગુજરાત ઉદાશી.૪૨

મનહર છંદ.

સાંભળ્યું જે સાહેબ કિન્લાકે કર્યો સ્વર્ગવાસ,
બહુ નર નારીઓ નિસાસા લાગ્યાં નાંખવા;
મુંબઇમાં મોટા મોટા સાહેબો, ને શેઠિયાઓ,
સભા ભરી ભરી લાગ્યા દીલગીરી દાખવા;
સુરત, અમદાવાદ. ખેડા આદિક અને,
ભાવનગરનો ભૂપ ભાવે લાગ્યો ભાખવા;
આમ દલપતરામ ઠામ ઠામ કહે લોક,
દામ ઉઘરાવી કરો કામ નામ રાખવા. ૪૩

સોરઠો.

આવી ગયા અનેક, ઉમદા જન ઇંગ્લાંડથી;
આ અવસરમાં એક, ફતેહ પામ્યો ફારબસ. ૪૪

મનહર છંદ.—સહોક્તિ.

એક તો સાહેબ લોકતણો હિંદુ સાથે સ્નેહ,
બીજું રૈયતને લાખો લાડ જે લડાવિયાં;

૧ મુંબઇની હાઇકોરટનો જડજ. ૨ પાપ. ૩ તીરંદાજ, કે જેની આગળ થઇને રાજાની ફોજ ગઈ, પણ તેને ખબર પડી નહિ, એવો તેને પોતાના કામમાં જીવ હતો. ૪ લોભ.

૧ સારાવારમાં એટલે રવિવારમાં. ૨ ફાંસી દેવાના કામમાં ખૂબ ઝીણી નજરથી તપાસ કરતો.

ત્રીજું દેશી રાજાઓનો માન મરતબો તથા,
ચોથું વાહવાહ રાજ્ય વેણ ઉચરાવિયાં;
પાંચમું પ્રજાને ગમતાજ કાયદા કર્યાનું,
છઠ્ઠું કવિયોનાં માન ચઢતાં કરાવિયાં;
દાખે દલપતરામ સ્વર્ગમાં નિવાસી થવા,
ફારબસ સાથે વાનાં એટલાં સિધાવિયાં. ૪૫

તેના વિના કેવું લાગે છે.

આદિત્યનો અસ્ત થતાં થાય છે અંધારૂં ધબ,
ફારબસ વિના એવી દુનિયાં દેખાય છે;
બંગલા બજાર બાગ જંગલની ઝાડી જેવાં,
ધીરજ ધરાય નહિ એવાં ખાવા ધાય છે;
સોબતી સિધાવ્યાથી સિધાવ્યાનો સમય હવે,
સમીપમાં આવ્યો એવું શુદ્ધ સમજાય છે;
દેહ[1] ગેહ થકી સ્નેહ છુટયો દલપત કહે,
આશાના અંકુર ઉરથકી દૂર થાય છે. ૪૬

કવિતાને ઉત્તેજન વિષે.

કવિતાનો કોઈ ભૂપ ભાવ પુછનાર નથી,
બીજે ધંધે ધાયા કવિ ધારી એવાં કારણો;
એવામાં કવિનો મેળો[2] કિન્લાક સાહેબે કીધો,
સાંભળી કવિતા આપ્યાં ઇનામ સંભારણાં;
દીલનો ઉદાર દીઠો, દેવાંશી દાતાર દીઠો,
દાખે દલપત દીઠો દરીદ્ર વિદારણો;
અભણ પસ્તાવા લાગ્યા, ભણેલા ફુલાવા લાગ્યા,
પુત્રોને પઢાવા લાગ્યા ભટ ભાટ ચારણો. ૪૭
બાળક જુવાન વૃદ્ધ નર અને નારીઓમાં,
કવિતાનો શોખ વધ્યો આ સમે અથાક છે;
ગોરા લોકે ગુજરાતી કવિતાના ગુણ ગણ્યા,
કવિતાને જાણી જે કોવિદતાનું નાક છે;
ગામ ગામ ઠામ ઠામ કવિતા કવિતા દીસે,
વસંતવેળામાં જેવો પુષ્પતણો પાક છે;
આ સમે થવાનું આમ કહે દલપતરામ,
કારણ કહું તો સાચું સાહેબ [3]કિન્લાક છે. ૪૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો જરમાલનું જોખમ થાય, પમાય ઉપાય પુરો કરીને;
આબરૂમાન મહાન મળે, ધન દાન દિધે ધીરતા ધરીને;
જ્ઞાની મળે ધનદાની મળે, અભિમાની મળે ભભકા ભરીને;
જન હરેક અનેક મળે પણ, ફાર્બસ ક્યાં મળશે ફરીને. ૪૯

દોહરો.

ગુણ ગ્રાહક ફાર્બસ ગયો, લજ્યા યુરોપ નૃપાળ;
કવિ કંપની કપાસની, કિંમત ઘટી આ કાળ. ૫૦

દુમિલા છંદ.

ગુણ ગ્રાહક વિક્રમ ભોજ ગયા, કવિતાતણી કીમત જે કરતા;
[1]પ્રથિરાજ અને [2]ઇંદ્રજીત ગયો [3]રખિદાસ ગયો રસનો ધરતા;
સરદાર ગયા શુભ ફાર્બસ સાહેબ, જે સઘળા ગુણ સંઘરતા;
શુભનામી જવા થકી ખામી પડી. કરવી શું નકામી કવીશ્વરતા. ૫૧
કવિતા રસનો વકરો કરતાં, બહુ માલપુરાત બકાત રહ્યો;
ઉપજ્યો ઉરક્ષોભ અથોભ હવે, અતિ લોભ કીધા થકી લાભ ગયો;
મન માન્યું હવે મળશે નહિ મૂલ, જશે જળપાડ જરૂર વહ્યો;
કહિયે શું અનાહક, જોચિતગ્રાહક, ગ્રાહક ફાર્બસ ગૂમ થયો. પર

મનહર છંદ.

શાણો સરદાર ગયો, હેતુ હિતકાર ગયો,
નોધારાં આધાર ગયો, યાર અનુભવિનો;
દયાળુ ઉદાર ગયો, ગુણી ગુણકાર ગયો;
બુદ્ધિનો બજાર ગયો, પાર નીતિ નવીનો.
સુખ સરજનાર ગયો, દેવાંશી દાતાર ગયો;
સૃષ્ટિનો શૃંગાર ગયો, સાર રૂડા રવિનો;
દલ દોસ્તદાર ગયો, કાવ્યનો કોઠાર ગયો,
કિન્લાક શીકાર ગયો, કાર[4] ગયો કવિનો. ૫૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ને શુણતો કવિતા મુજ તેથી, દિલે કવિતા કવતાં સુખ દેતી;
આદર અન્ય કરે ન કરે પણ, લાયક કીમત ત્યાં થકી લેતી;
મોંઘી હતી મણી માણકથી, રખડાતી થઈ રસતાતણી રેતી;
શી કવિતા દલપત્ત કહે કવું, ફાર્બસ જાણ વિનાની ફજેતી. ૫૪
રે પ્રિય ફાર્બસ જો ફરીથી મળ, સારી કરી કવિતા સંભળાવું;
સ્નેહ વધારૂં શૃંગારરસે હદ, હાસ્યરસે ખુબ ખૂબ હસાવું;
વીરરસે વર્ણી વલ્લભ વીર, શરીર વિષે અતિ શૂર ચઢાવું;
કદરદાર ઉદાર વિના, દલપત્ત કહે ગુણ ક્યાં દરશાવું. ૫૫

મનહર છંદ.

સમશાની પૂરતીને સારી રીતે સમજીને,

---

૧ ઘર. ૨ ઇડરમાં કર્યો હતો. ૩ પછી તેમના મિત્ર ટી. સી. હોપસાહેબને ગુજરાતી કવિતાનો શોખ થયો.

૧ ચંદ કવિનો. ૨ કેશવદાસ કવિનો. ૩ શામળભટ કવિનો પાળનાર. ૪ કસ.

વાહવાહ કહીને કિયો વખાણનાર છે;
અને રસ અલંકાર પેખીને રૂડા પ્રકાર,
અંતરમાં ઉમળકો કોણ આણનાર છે;
ઉત્તમ અધમ કાવ્ય તત્વથી તપાસ કરી,
મોજ આપીને રમોજ કોણ માણનાર છે;
કહે દલપતરામ સાહેબ કિન્લાક વિના,
કાવ્યની કીમત હવે કોણ જાણનાર છે.　　૫૬

સમુદ્ર પ્રતિ ઉક્તિ.—ઇંદ્રવિજય છંદ.

રે રતનાગર સાગર સાંભળ, રત્ન કિયું સઘળાં થકી સારૂં;
કૌસ્તુભ કામદુઘા કરીરાજથી, રત્ન કહું ધનવંતરિ ધારૂં;
એકથકી ગુણ એક વશેક, વિવેકથકી કહીં વાત વિચારૂં;
ફાર્બસ સાહેબ તો સરવોપરિ, રત્ન હતું રતનાગર તારૂં. ૫૭

મેઘરાજાપ્રતિ ઉક્તિ.—મનહર છંદ.

અરે મેઘરાય આઠ માસની મુસાફરીએ,
વેગળો ગયો તું પણ વેગે વળી આવજે;
સોબતમાં સારો શોધી લીધો મારા સોબતીને,
સોબતમાં સાથે પાછો લક્ષ રાખી લાવજે;
જગતના મિત્ર ને પવિત્ર છો જરૂર બંને,
રોજ રોજ રીત એવી રૂડીજ રખાવજે;
આવીને આ ઠામ વળી કહે દલપતરામ,
અંતરે આરામ મને અતિ ઉપજાવજે.　　૫૮

સાભ્રમતી પ્રતિ ઉક્તિ.

શુણુ સતી સાભ્રમતી ધીમી કેમ ધારી ગતિ,
[1]વિરતિની મતિ કેમ રાખી મારી [2]વીરી તેં;
કેમ થયું [3]કૃષ અંગ, ક્યાં ગયા તારા તરંગ,
સંગ હતા દાદૂર તે દૂર કર્યા શી રીતે;
બંને બાજુ ઓઢેલાં લીલાં રૂચિર ચીર હતાં,
ચિત્તમાં શી ચિંતા ચઢી ચીર નાંખ્યાં ચીરી તેં;
ઉદાસી દીસે છે આમ દાખે દલપતરામ,
ફારબસ ગયો તેથી લીધી શું ફકીરી તેં.　　૫૯

દુઃખપ્રતિ ઉક્તિ.—ઇંદ્રવિજય છંદ.

રે દુખ રૂપી ભુંડા ભમરા તું, રખે કદી ભોળપણે ભ્રમી ભૂલે;
પેખી પડ્યો દિલ—પંકજમાં,[4] ચતુરાઇ ચતૂર પડી તુજ ચૂલે;
નીસરવાની ન રાખીશ આશ, ખરેખરૂં બંધન ખોલ્યું ન ખૂલે;

૧ વૈરાગ્યની. ૨ બહેન. ૩ પાતળું. ૪ કમળ.

તે દીલપંકજતો દલપત્તનું, ફાર્બસ [1]મિત્ર વિના નહિ ફૂલે.૬૦

કુકડાપ્રતિ ઉક્તિ.—મનહર છંદ.

કાગળના બીડા પર [2]કુકડાની છાપ દેખી,
દૂર હોય દોસ્ત તોય ધારતો હું ઢૂકડા;
ત્યારે મને તારા જેવા પ્યારા કે ન સારા લાગ્યા,
ચિત્રના ચકોર, મોર, [3]સારિકા, કે [4]શુકડા;
મિત્રના લખેલા તે હું મોતી જેવા માની લેતો,
એમાં કદી કીધા હોય અક્ષર અધુકડા;
કહે દલપત, મિત્ર પત્ર વિના પાસે આવી,
કાયા ન દેખાડતો હું કહું તને કુકડા.　　૬૧

મિત્રના પૂર્વપત્ર વિષે.

મિત્રતણો પત્ર જ્યારે તત્ર થકી અત્ર આવી,
પ્રાપ્ત થતો મને પ્રેમ પૂરણ ઘણાકનો;
વાંચી વાંચી વાળું વળી વાંચવાની વૃત્તિ થાય,
અતિશય એવી અર્થ રચના અથાકનો;
દોસ્તની ચિત્ર દેખરેખ, તેમાં નહીં મીન મેખ,
લાયક છે લેખ જાણું પ્રેમના [5]વિપાકનો;
લર્ડ સંકેલાય નહીં, તથા તજ્યો જાય નહીં,
અક્ષિકાની આગળથી કાગળ કિન્લાકનો.　　૬૨

હવે પત્રની નિરાશા વિષે.

પીંપળાપ્રતિ ઉક્તિ.—દોહરો.

પામીશ પત્રો પિંપળા, નહીં તું થઈશ નિરાશ;
મિત્ર જતાં મારે થયો, પ્રૌઢ પાનખર માસ.　૬૩

કમળપ્રતિ ઉક્તિ.

અરે કમળ કરમાય કાં, મળશે કાલે મિત્ર,
મિત્ર મળણ આશા મટી, દુખ મુજ દેખ વિચિત્ર.૬૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ચાતક તું શિદ આતકમાં અમથો પિયુ પીયુ પુકાર કરે રે;
ફોગટ તું ફરિયાદ કરે પણ એ અરજી ઉર કોણ ધરે રે;
સાંભળનાર ગયો સટકી પટકી પટકી શિર શીદ મરે રે;
દુઃખ સહો દલપત્ત કહે,ગણી આપણું એવું અદૃષ્ટ અરેરે૬૫

૧ સૂર્ય, અથવા દોસ્ત. ૨ તેના સીક્કામાં કુકડો હતો. ૩ મેના. ૪ પોપટ. ૫ પરિણામનો.

દીલગીરીની દીવાળી વિષે-મનહર છંદ.

દીવા દીવા નહિ, ભારે ભયતણા ભડકા છે,
રાક્ષસી આ રાત કાળા કાળ જેવી કાળી છે;
દારૂખાનું દેખી દેખી થાય છે દહન દીલ,
જાણું છું જે સગડીઓ શોકની પ્રજાળી છે;
હર્ષ થયો ભંગ રાગ રંગનો ઉમંગ ગયો,
સ્વાદહીન સુખડીઓ સેવ ને સુંવાળી છે;
દોસ્તદાર ફારબસ વિના દલપત કહે,
દીલગીરીવાળી આ દીવાળી ભુંડી ભાળી છે. ૬૬

છમાસ વિત્યા વિષે.—ઇંદ્રવિજય છંદ.

છેટું પડ્યાથી છમાસ જતા, છુટતું સુખશોકથી છાતી જ્યાતી;
પત્ર મળે નહિ તો દલપત્ત, અધીરપણાથી નહિ ધીર ધરાતી;
ઉદ્ગતી આંચ અચાનકમાં, નિજ થાનકમાં પણ થીર ન થાતી;
ફાર્બસમિત્ર જતાં નથી ફાટતિ, છેક કઠોર ઠરી મુજ છાતી. ૬૭

વિજોગનું ચોમાસું.—મનહર છંદ.

ગાજે છે ગગન ઘટા, છાજે છે વીજળી છટા,
આજે છે એલી, એ તો બિરાજે છે સુરીનમાં;
જાય છે પ્રવાહ, ને ભરાય છે નદી તળાવ,
થાય છે સૌ ખુશી, ગુણ ગાય છે સુગીતમાં;
ભાગે છે ભાળીને મન, માગે છે મેળાપી મિત્ર,
જાગે છે વિરહ, હૈયે લાગે છે અહિતમાં;
ધરે રે [1]જળદધાર, કરે રે [2]કેકા પોકાર,
અરેરે ફિન્લાક વિના ચરેરે છે ચિત્તમાં. ૬૮
ધરર ધરર ઘણો ઘનતણો ઘાય ગુણી,
ચરર ચરર ચિત્ત દાઝે દીલગીરમાં;
ફરર ફરર ફરે પવન અવનીપર,
સરર સરર વાગે શિરમાં શરીરમાં;
ખરર ખરર જળ જમીનમાં ખરી પડે,
ઝરર ઝરર ઝરે નેવ નીર નીરમાં;
થરર થરર [3]સ્થૂળ સ્થિતિ તજી થથરે છે,
અરર અરર વૃત્તિ છે ફિન્લાક વીરમાં. ૬૯

વર્ષ વિત્યા વિષે.—ઇંદ્રવિજય છંદ.

આવી વળી વરષારૂતુ તો, વરસાદ વિશેષ વળી વરસાવ્યો;
શ્રાવણના દિન સર્વ ગયા, પછી ભાદરવો ભલીભાત ભજાવ્યો;
વર્ષ પુરૂં દલપત્ત વિત્યું, દસરા દિન દૈવગતે દરશાવ્યો;
આવી દિવાળી વળી ફરીથી, ફરીથી પ્રિય ફાર્બસતો નહિ આવ્યો. ૭૦

૧ વર્ષાદ. ૨ મોર. ૩ શરીર.

દ્વિઅર્થી—દોહરો.

[1]ફાગણ આગળ ગત અને, આવ્યો [2]ચૈતર અંત;
શરૂ [3]બળેવમાં સાંભરે, [4]પોસ અંત પર્યંત. ૭૧*

સોરઠા.

દિન ગણતાં ગત માસ, માસ ગણત વરસે ગયું;
નિશ્ચય થઇ નિરાશ, કઠોર બનિયું કાળજું. ૭૨
કહિ કહે મહારાજ, મુવાં મનુય જગાડશો;
એ દિન ક્યાંથી આજ, મળીયે ફાર્બસ મિત્રને. ૭૩

બીજે વર્ષે દુકાળની ધાસ્તી વિષે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

દુષ્ટ દુકાળ [1]કરાળ કૃતી તજ, ક્રોધ હવે ન કરીશ કદાપિ;
ફાર્બસ લાલ વિંગી ગત થૈ મુજ, તર્ક [2]તુરંગ પડ્યો તનુકાંપી;
હીંમત ગૈ હથિયાર પડ્યાં, પછી તું શિદ માંડછ તાક તથાપિ;
ચાહી ચલાવ ચડ્યા પરચાટ, પડ્યાપર પાટુન મારીશ પાપી. ૭૪

મિત્રપ્રતિ ઉક્તિ.—સોરઠા.

વાલા તારાં વેણ, સ્વપનામાં પણ સાંભરે;
નેહ ભરેલાં નેણ, ફરી ન દીઠાં ફારબસ. ૭૫
આજ કાલની વાત, જોડ વરસ જાતાં રહ્યાં;
ભેળા થઇને ભ્રાત, ફરી ન બેઠા ફારબસ. ૭૬
પામ્યો ગતિ પવિત્ર, જઇને બેઠો જોખમાં;
મિત્રતણી તેં મિત્ર, ફિકર ન રાખી ફારબસ. ૭૭
દિલ ન થશો દિલગીર, વેલેરા મળશું વળી;
વદીને એવું વીર, ફરીને ન મળ્યો ફારબસ. ૭૮
ઉચર્યો કદી ન એક, જુઠો દિલાસો જીભથી;
છેલીવારે છેક, ફોગટ બોલ્યો ફારબસ. ૭૯
દીઠા નહિ દેદાર, સંદેસો નહિ સાંભળ્યો;
કાગળ પણ કો વાર ફરી ન લખિયો ફારબસ. ૮૦
હેતે ઝાલ્યો હાથ, છેક કદી નહિ છોડતો;
મળ્યે સ્વરગનો સાથ, ફંટાયો તું ફારબસ. ૮૧
માનવ જાતિ માત્ર, ભલે વસે સઉ ભૂમિમાં;
પણ પ્રીતિનું પાત્ર, ફુટી ગયું રે ફારબસ. ૮૨
લાખ લડાવ્યાં લાડ, સુખ તે તો સ્વપને ગયું;
ઝાઝાં દુખનાં ઝાડ, ફળવા લાગ્યાં ફારબસ. ૮૩
અંતરની ગત એક, ઇશ્વર જાણે આપણી;
છેટું પડ્યાથી છેક, ફરૂં ઉદાશી ફારબસ. ૮૪
તારા બોલતણાજ, ભણકારા વાગે ભલા;
ઉપજે ઘાટ ઘણાજ, ફરી ક્યાં દેખું ફારબસ. ૮૫

૧ વિકરાળ. ૨ ઘોડો. ૧ ૨ ૩ ૪
* ફા ર બ સ.

નેણે વરસે નીર, સ્નેહી જ્યારે સાંભરે;
વેલો આવી વીર, ફરીને મળજે ફારબસ. ૮૬

મન વાળવા વિષે.—મનહર છંદ.

અરે જીવ બન્યું જગજીવને બનાવ્યું જેમ,
તેનો પરિતાપ કીધે પાપ ફળ ફળશે;
કીધાથી હમેશ ક્લેશ વેદના વિશેષ થશે,
કાંતો તારૂં કાળજું ટકાવમાંથી ટળશે;
તે માટે તું તજ શોક, ભજ તું ત્રિલોકનાથ,
ફારબસ મિત્ર ફરી મોક્ષ મધ્યે મળશે;
ગયાં એટલાં વરસ વયનાં ગુમાવાં નથી,
જો તું કાળ વેગ કાળ જલદી નિકળશે. ૮૭

દોહરા.

પ્રીત કરી સુખ પામવા, ઉપજ્યો ખેદ અચીંત;
પ્રીત ન કરશે કોઇશું, પ્રીત રીત વિપરીત. ૮૮
વિનાશવાળી વસ્તુ જે, તે સાથે શો સ્નેહ;
સદા ગયા પછી સાંભરે, દિન દિન દાઝે દેહ. ૮૯

સોરઠા.

મહા રોગની રીત, પ્રીત વિષે પ્રત્યક્ષ છે;
કોઇ ન કરશો પ્રીત, પ્રીત કરે દુખ પ્રાણને. ૯૦
જન સઘળા જોનાર, જે આંખે આંખે કહે;
કરે સતી પોકાર, શબ્દ કોણ તે સાંભળે. ૯૧

તે સ્ત્રી પુરૂષના ગુણ વિષે.

મનહર છંદ.

એક રંગ એક રૂપ, ધર્મ કર્મ મર્મ એક;
આતુરતા એક ચિત્ત એકજ વિચારનાં;
એક ભક્તિ એક ભાવ એકજ સ્વભાવ શુદ્ધ,
નિરંતર એકજ લક્ષણ નર નારનાં;
પતિ નામ મિસ્તર ને પતની મિસીસ નામ,
ફારબસ જોડ એટલાજ ફેરફારનાં;
બહાર બે રૂપ પણ અંદર જણાય એક,
ગુણે "[1]સ્ટીરિયોસકોપ" પ્રતિમા પ્રકારનાં. ૯૨

રાસમાળાના પુસ્તક વિષે.

પુસ્તક પ્રત્યક્ષ મન માન્યું દીસે [2]મધુવન,
પ્રકરણ પ્રૌઢ વૃક્ષ રસિક રૂપાળા છે;
પેખીએ પવિત્ર પત્ર, વાક્ય ફળ ફુલ તત્ર,
બનેલી છબીઓ તેતો બની ગોપ બાળા છે;
નૃપ કુળ વરણનું ગણું ગીત ગાનતાન,
ગોઠવેલા રાગ ગોપ વાંસળીઓ વાળા છે;
દીસે નવ રસ મય દાખે દલપતરામ,
રાસની [1]રસાળા રૂપે ગ્રંથ રાસમાળા છે. ૯૩

સમાપ્તિ વિષે.

વાંચનારને વિશેષ વિચાર પમાડનારી,
દિસે છે દેખાડનારી દોસ્તીના દેખાવની;
નીતિ લાભ નોંધનારા બીજાઓને બોધનારા,
સાબાશીના શોધનારા સાહેબોના દાવની;
વરણવી એમાં વાત ખરેખરી થવા ખ્યાત,
સ્નેહવંત શાણા સરદારના સ્વભાવની;
રાખવા આ ઠામ નામ દાખે દલપતરામ,
બાંધી બુક ફારબસ વિરહ બનાવની. ૯૪

રાગ પરજીઓ.

ફરી હવે ફારબસ જેવો રે,
અમલદાર ક્યાં મળે એવોરે. ટેક.
ઇસ્વી અઢારસેં એકવીસ વર્ષે,
જનમ્યો વિલાયત દેશ,
ઉત્તમ અંગ્રેજી અભ્યાસ કરીને;
વિદ્વાન બનિયો વિશેષ. ફરી૦ ૧
અલેક ઝાંડર કિન્લાક એવું,
નિર્મળ જેનું નામ;
સરદારી કુળમાં સરસ ગણાયો,
તાલમ પામ્યો તમામ. ફરી૦ ૨
ત્રેવીશ વર્ષની ઉમરે તેતો,
આવ્યો મુંબાઈ મોઝાર;
જડજ કલેક્ટર પોલિટિકાલનો,
પામ્યો ઉત્તમ અધિકાર. ફરી૦ ૩
ગુજરાતમાં ઘણાં વર્ષ ગુજાર્યાં,
કીધાં સારાં સારાં કામ;
સેંકડો લોક સંભારતા રહેશે,
નહિ કદી ભૂલે નામ. ફરી૦ ૪
સુરત ને અમદાવાદ થાપી,
પુસ્તકશાળા વિશાળ;

---

૧ એક પેટીમાં બે છબીઓ હોય, પણ જોતાં એક દેખાય છે તે. ૨ વંદાવન.

૧ પૃથ્વી.

ગુજરાતમાંહિ સોસાઇટી થાપી,
સાદરામાંહિ નિશાળ. ફરી૦ ૫
આંધળાં ભુલાંને આપતો એ તો,
દિન દિન પ્રત્યે દાન;
કવિ પંડિત જનનું પણ કરતો,
સારી રીતે સનમાન. ફરી૦ ૬
શુરા પુરાનું શુરાપણું દેખી,
દેતો સારો સિરપાવ;
કારીગરી કરી લાવે કારીગર,
ભાળવા રાખતો ભાવ. ફરી૦ ૭
એવા એવા ગુણવંતોને એ થકી,
અંતર વધતી ઉમેદ;
તેઓતણો ગુણજાણ જવાથકી,
ખૂબ પામ્યા સૌ ખેદ, ફરી૦ ૮
વિદ્યાવંત ને પૂરો વિવેકી,
સરવ કળાનો સુજાણ;
સદર અદાલતનો થઈ સુબો,
પામ્યો વિશેષ વખાણ. ફરી૦ ૯
મુંબઈમાંહિ સોસાઇટી મોટી,
એણે કરી ઉતપંન;
ગુણવંતી ગુજરાતી ભાષાનું,
માન વધારવા મંન. ફરી૦ ૧૦
ગરીબ તવંગર સરખાજ ગણતો,
સૌ સાથે કરતો સ્નેહ;
ગોરા કાળા પણ સરખાજ ગણતો.
અભિમાન ધરતો ન એહ. ફરી૦ ૧૧
દેશી રાજાઓના ઉપર દીલથી,
રાખતો દૃષ્ટિ રહેમ;
હક સાચવનાર ને હિતકારી,
કદીએ વિસરશે કેમ. ફરી૦ ૧૨
જીવન પ્રાણ જેવો તે જવાથી,
નર થયા કંઇક નિરાશ;
મેળાપીને ફરીથી મળવાની,
અંતર રહી ગઈ આશ. ફરી૦ ૧૩
દુર્ગુણ તો જેમાં જરીયે ન દીઠો,
સદ્ગુણનુંજ સુપાત્ર;
ઇશ્વરે એના અંતઃકરણમાં,
મેલેલા સદ્ગુણ માત્ર. ફરી૦ ૧૪
સ્નેહનો સાગર શીળો સ્વભાવે,
મુખમાં ભરેલી મીઠાશ;
પર ઉપકારી કામમાં પોતે,
કાંઈ ન રાખી કચાશ. ફરી૦ ૧૫
ડહાપણદાર ને દિલનો દયાળું,
અદલ એનો ઇનસાફ;
આ દેશનું શુભ એ ઇચ્છિનારો,
ઉમદો અને અશરાફ. ફરી૦ ૧૬
આળસ તો એના અંગમાં નહોતી,
કરતો અધિક ઉદ્યોગ;
મનન ઘણું કર્યું તેથી મગજમાં,
રાજસી ઉપજ્યો રોગ. ફરી૦ ૧૭
પંદર દિવસની પીડા પામીને,
દીધો તેણે તજી દેહ;
નામ એનું નથી નાશ થવાનું,
અજર અમર છે એહ. ફરી૦ ૧૮
સાલ પાંસઠે આગસ્ટની આખર,
પુનામાં પામ્યો મરણ;
દોસ્ત ઘણા દીલગીર થયા,
ઝરે આંખે આંસુનાં ઝરણ. ફરી૦ ૧૯
કાવ્ય શુણી કરશે કવિયોનો,
કોણ હવે સતકાર;
ચારણ ભાટના ચોપડા જોઈ,
શોધી લેશે કોણ સાર. ફરી૦ ૨૦
મુલક મુલકમાં મુસાફરી કરતાં,
કીધા હશે જ્યાં મુકામ;
સારો સારો કહી સંભારતાં હશે,
ત્યાંનાં મનુષ્ય તમામ. ફરી. ૨૧
આ પ્રભુ, આપતો એવાજ આપજે,
શાણા રૂડા સરદાર;
એજ અમારી અરજ અંતરમાં,
ધારજે જગદાધાર. ફરી૦ ૨૨
તુજને ગમ્યું તે ખરૂં પ્રભુ તેમાં,
નથી અમારો ઉપાય;
અતિ હિતકારી જવાથી અમારૂં,
અંતર અતિ અકળાય. ફરી૦ ૨૩
બહુ ઉપયોગીને બોલાવી લીધા,
ધણીયે પોતાને ધામ;
લેખ એના ઇતિહાસનો લખવા,
રાખિયો દલપતરામ. ફરી૦ ૨૪

फारबस विलास प्रकरण समाप्त.

प्रकरण ४ थुं.

લક્ષ્મી સંબંધી વિષયો.

મનહર છંદ.

લક્ષ્મીથી થાય મોટા જન તથા રાજા શુરા,
રાજ વિદ્યાભ્યાસ વિના લાંચિયા જણાય છે;
જૂલમી જોરાવર ને નિર્બળ દિસે છે કૈક,
પેટ ભરવાની પીડાવાળાએ ઘણાય છે;
ચડતી પડતી દશા દુઃખ કે કરજ થાય,
પુલક્ષણુજી તથા કરકસર ગણાય છે;
કંજુસ, ગરજ તથા કિંમત કહેછે જેમાં,
લક્ષ્મીના અંગમાં તે સર્વ વખણાય છે.

લક્ષ્મી વિષે.

રૂપૈઆના ગુણ.—છપ્પા.

તું કર પર ઉપકાર, તુંજ પર પ્રાણ તજાવે;
તું ઓલવતો આગ, તુંજ બહુ દેશ દઝાવે;
તુંજ મળાવે માન, તુંજ અપમાન અપાવે;
તું રક્ષણ કરનાર, તુંજ કહીં શીશ કપાવે;
અવગુણપણ તુજમાં અતિઘણા,થિરગુણના પણ થોકડા;
કહું શું તુજને દલપત કહે, અરે રૂપૈઆ રોકડા. ૧
તુંજ સજાવે સ્નેહ, નેહ વળી તું તોડાવે;
તુંથી થાય સલાહ, ફેરવી તું ફોડાવે;
તું ઉપજાવે હરખ, શોક લખતાં નહિ લેખું;
તુજમાં સઘળાં સુખ, દુઃખ પણ તુજમાં દેખું;
બહુ રાજ રિદ્ધિ તુજમાં રહે, જટેકરમની જે કડા;
કહું શું તુજને દલપત કહે, અરે રૂપૈઆ રોકડા. ૨
મણી હીરા તુજમાંહિ, મહા રસ મીઠા મેવા;
હાથી, ઘોડા, હેમ, પદારથ તુજમાં તેવા;
પુત્ર, પ્રિયા, પરિવાર, દેખતાં તુજમાં દીઠાં;
ગાન તાન રંગ રાગ, પાનનાં[1] તુજમાં પીઠાં;
તું સિંહ સમો સંસારમાં, બિજા બિચારા બોકડા;
કહું શું તુજને દલપત કહે, અરે રૂપૈઆ રોકડા. ૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જેની છતે છત સર્વ દિસે, અછતેજન દીન ગણાય ગજાનો;
જેનું ધરે જનધ્યાન નિરંતર, છે મન મોહિતકારી મજાનો;
સૃષ્ટિસજે નહિ તોપણતે,અધિકાર ધરે સુખદુઃખ અન્યાનો;
સત્ય કહે મળીસર્વ કવીશ્વર, છે પરમેશ્વર એજ પ્રજાનો. ૪

દોહરા.

ઓ લક્ષ્મી તું અવનીમાં, અદભુત દેવી એક;
મોટા તુજ મહિમાથકી, ઉપજે ખપે અનેક. ૫
જીવન જેવી જગતને, તું પ્રિય પ્રાણાધાર;
તુજ અર્થે જન તન તજે, પામે કષ્ટ અપાર. ૬
તું તોડાવે સંપને. તું જોડાવે સંપ;
તુજ કારણ ભમતા ભમે, જીવ ન પામે જંપ. ૭
પુત્ર પિતા સાથે લડે, પુત્રી સાથે માત;
લક્ષ્મી માટે લક્ષધા, લડે ભ્રાત ને ભ્રાત. ૮
કૈક કરેછે કાસદાં, કંઇકિ કરે વેપાર;
ચોરી કરવા ચોર જન, તુજ કારણ તૈયાર. ૯
લાંચ ખાયછે લાંચિયા, સતી તજેછે સત્ય;
ધર્મી કરે અધર્મ ને, તે સૌ તારૂં કૃત્ય. ૧૦
પંડિત તો પાછળ રહે, મૂરખ પામે માન;
વખાણ પામે વિધવિધે, વિશ્વ વિષે ધનવાન. ૧૧
તું તો તત્વ ત્રિલોકમાં, જબરૂં તારૂં જોર;
સૌ તુજથી કહેવાય છે, સાહુકાર કે ચોર. ૧૨
કોઇ ધરાય ન તુજ થકી, મળે લાખ કે ક્રોડ;
ઘણી મળે તેમજ ઘણી, માંડે દોડાદોડ. ૧૩
મનસૂબા મોટા કરી, સંગ્રહ કરે સદાય;
અણુચિંતો પળ એકમાં, જીવ તજીને જાય. ૧૪
બહુ લક્ષ્મી ત્યાં દુઃખ બહુ, કાંતો થાય કમોત;
જોતાં જોતાં જાય છે, ગોફણ ગોળા સોત. ૧૫
જેણે શુભ કારજ કર્યાં, લઇને તારો લાવ;
જરૂર તે જીતી ગયા, દુનિયાં મધ્યે દાવ. ૧૬
જેણે જર જોડી કરી, કર્યું ન રૂડું કામ;
વ્યર્થ ગયા તે વૈતરા, દાખે દલપતરામ. ૧૭
પૈસાનો વડો પદવીનો, વિશેષ શો વિશ્વાસ;
રાવણકેરી રિદ્ધિ પણ, પળમાં પામી નાશ. ૧૮
અરે મહા શ્રીમંતથી, ભલો અલ્પ શ્રીમંત;
દહન દેહ દિનકર કરે, શશિ શીતળતાવંત. ૧૯
આબરૂ દોલત અંગના, જવા એહીં જો જાણ;
અતિ હડકરી અટકાવતાં, પડે ખોઇએ પ્રાણ. ૨૦

---

[1] પાનના–પીવાના.

ઉત્તમ સૌથી આજ છે, દુનિયાં મધ્યે દામ;
જેની ગાંઠે દામ તે, ડાહ્યો દલપરામ. ૨૧
સર્વ થકી શ્રીમંત કહી, કોઇ થયો કુંભાર;
ખર ઉપર અંબાડી, શુભ લાગે નહિ લગાર. ૨૨

મોટા માણસ વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

મોટાતણાં પેટ સદૈવ મોટાં, છોટાતણાં પેટ સદૈવ છોટાં;
વર્ષાદને ગાળ જનો ભણેછે, તથાપિ તે ક્યાં કદીયે ગણેછે. ૧

દોહરો.

વર્ણોમાં જોઈ વિચારીને, ખીલા એક ખોસાય;
મોટા માટે મોભમાં, ઘણા ખીલા ઘોચાય. ૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

મારીકુટી ચકચૂર કરી, ભભરાવીએ ભૂકી મરી મરચાંની;
મિશ્રિત ખારતણું જળ છાંટી, પીંડ કરી વેલણથી વણવાની;
અંતર છેદ કરી ઉચકી, તળીયે વળી તેલ વિષે તપતાની;
તોપણ પંડ જણાય પ્રફુલિત, વિશ્વ વિષે જુઓ રીત વડાની. ૩

દોહરા—વ્યાઘાત અલંકાર.

દાસી સાકર ખાંડતાં, કર્યા ન ઝીણા જેર;
રાયે સાકર ગાંગડા, ચવરાવ્યા પાશેર. ૪
મર્યાદે મોટા રહે, નહાનાનો ન ઠરાવ;
સમુદ્ર હદ તોડે નહિ, તોડે નદી તળાવ. ૫

મનહર છંદ.

તાણતાં તણાય નહિ તાણનાર તાણી મરે;
તે તો ધર્મ કુસંપી ધંધામાં કે [1]ધરાળમાં;
ઉત્તમ મધ્યમ સર્વ એકઠુંજ કુટી મારે,
એતો ગુણ અવિવેકી પ્રાણી કે પરાળમાં;
ઉત્તમ મધ્યમ મળ્યાં અલગ અલગ કરે,
એતો ગુણ મહા મતિમાન કે મરાળમાં;
ઊંચી ગતિ ચઢે ને ચઢાવે દલપત કહે,
એતો ગુણ વડા વડા લોક કે વરાળમાં. ૬.

૧ ગાડાને ધોસરા તરફ ઝાઝો ભાર થાય તે ધરાળ, અને પાછળ ઝાઝો ભાર થાય, તેને ઉલાળ કહે છે.

દોહરા.

છોટા જનને આશરે, નમે ન મોટા કોય;
હાથી નાની હોડીયે, તરત ડુબાવે [1]તોય. ૭
મોટાના આશ્રય વડે, કરી શકે સઉ કામ;
પથરા પણ પાણી પરે, તર્યાં રામને નામ. ૮
મોટાના આશ્રિત જનો, વગર ઉદ્યમે ખાય;
પવન ખાય વણ પંખવે, જે પર્વત પર જાય. ૯
મોટા જન જેની તરફ, ચઢતી તેની થાય;
સૂર્ય તરફનું ચંદ્રનું, ઊંચું શિંગ જણાય. ૧૦
મોટાને સૌ માગ દે, જુઓ જગતનો ચાલ;
જહાજ મોટાં જાયછે, મણ અગણિત લૈ માલ. ૧૧
તજી પ્રતિજ્ઞા ચક્ર ધરી, કરી હરિયે વઢવાડ;
કોઈ ગરિબ એવું કરે, લોકો કહે લબાડ. ૧૨
છોટાને લાંચ્છન ચઢે, મોટાને ન લગાર;
પાંચ પતિ પણ દ્રુપદી, સતીશિરોમણી સાર. ૧૩
મોટા ચાહે તે કરે, ન ગણે જગ ઉપહાસ;
વર્ષા જગ પાલન કરે, કદી કરે જગ નાશ. ૧૪
મોટા શિર મોટાતણો, દબાવવાનો દસ્ત;
પીધો સિંધુ અગસ્ત પણ, સૂર્ય તેજમાં અસ્ત. ૧૫
ઉમદે ઉમદા જન મળી, પામે શોભા પ્રેમ;
શોભે સોબતમાં વશી, હીરા મોતી હેમ. ૧૬
સુખ દુખ સર્વ પ્રજાતણું, મોટાને ન જણાય;
કદીયે ઝીણી આંખનો, દૂર ચીજ દેખાય. ૧૭
મોટાથી છોટા અધિક, ઉપયોગી દેખાય;
અધિક અનાજ કપાસના, છોડથકી સુખ થાય. ૧૮
મોટાની સંભાળથી, છોટા કરે નિવાસ;
હળ સાંતી નવ હોય તો, વધે ન અંન કપાસ. ૧૯
ગરવા નરને નવ ગમે, ઉપરતણો ઉપચાર;
દિસે દિવાકર દીપતો, સજ્યા વગર શણગાર. ૨૦
એક પુરૂષ ઉમદા થકી, જણાય ઉમદા જાત;
કૌસ્તુભ કેરી કીર્તિથી, પથ્થર થયા પ્રખ્યાત. ૨૧
ગરીબ પાસે ઘર ભલું, સમર્થથી ઘર દૂર;
ચંદ્ર સમીપ છે તે ભલો, ભલો દૂરછે સૂર. ૨૨
અધમ તોય અધિક પર, શોભે પામે માન;
વાળ મૂછથી જે પડ્યો, રખડે રાનો રાન. ૨૩

૧ તોય–પાણી.

રાજા વિષે.

દોહરા દ્વિઅર્થી.

કરિયે વાત [1]ન કારમી, રે નરપતિની પાસ;
એમ ન સમજે એહનો, નિશ્ચે થાય વિનાશ. ૧
હાકમનો કે હરિતણો, હુકમ થયે જવું હોય;
અડચણની અપશુકનની, તકમાં આવે તોય. ૨
નારી નરપતિ અગ્નિનો, અતિ પ્રસંગ દુઃખ મૂળ;
જો રહીયે અળગા અતી, લાભ નહિ બિલકૂલ. ૩
આપ બરાબર તો કરે, રીઝે જો દિલ રાય;
દિનકર દત્ત પ્રકાશથી, શશિ રવિ જોડ જણાય. ૪

દ્વિઅર્થી.

જીવન[2] ખેંચી કરવડે, જંગમાં જગદેવ;
આપે ઉદારતા ધરી, તે છે રૂડી ટેવ. ૫
જો શોષણ પોષણ તજે, રાજા કે રવિદેવ;
તો દુનિયાં દિસે દુઃખી, ત્યાગે સુખ તતખેવ. ૬
અતિ પ્રતાપે તિવ્રતા, એ ઈશ્વિર કૃત ન્યાય;
શશિ શીતળ ને સૂર્યથી, તિવ્રપણું ન તજાય. ૭
ઉમદાને સાદાપણું, હૈયે ગમે હમેશ;
કનક કોપ દઇ દાસને, ધરે ભભૂત મહેશ. ૮
વર્તમાન જેનો અમલ, એ ઉત્તમ નૃપ ખાસ;
વર્તમાન મહિનો ભણે, દ્વિજ માસોત્તમ માસ. ૯
અભ્યાસે વિદ્યા મળે, ખેતી થકી અનાજ;
વ્યાપારે ધન સાંપડે, ખાંડા બળેજ રાજ. ૧૦
અમલ કહેછે કેફને, અમલ જીરવે કોય;
ભૂલે ભાન અમલ થકી, હજાર ડાહ્યો હોય. ૧૧

રાજનીતિ.

ભુજંગી છંદ.

મહીપાળ સીખો શુણો વેણ સારૂં,
કહું પ્રીતથી હિત ચાહી તમારૂં;
તજી ક્રોધ આ બોધ શીખો સુરીતિ,
સદા સ્નેહ રાખી શુણો રાજનીતિ. ૧૨

દોહરા.

પિતા જેમ નિજ પુત્રની, સદા કરે સંભાળ;
કરૂણા કરી તેમજ કરે, પ્રજાતણી ભૂપાળ. ૧૩
બાળ પ્રજા અવગુણ કરે, રૂઠે ન સમજુ રાય;
થાય સપૂત કપૂત પણ, માત કુમાત ન થાય. ૧૪
નૃપને પ્યારી સૌ પ્રજા, દિલમાં દલપતરામ;
પણ નોકરી કરનાર લે, અભિવાંચ્છિત ઇનામ. ૧૫
લાયક જેવા લોકથી, પૂરણ બાંધી પ્રીત;
મહીપતિયે મળવું સદા, રાખી રૂડી રીત. ૧૬
કદી પ્રવાસ કરે નહિ, હોય આળસુ રાય;
જંગલમાંનું ઝાડવું, ઉગે ત્યાંજ સુકાય. ૧૭

મનહર છંદ.

બોલતાં બહુ બહુ વિચારી બોલ બોલવો જે,
બોલવો તે બોલ પરિપૂર્ણપણે પાળવો;
જેથકી ખચીત ચીત પ્રજાની પતીત તૂટે,
તેવો જે કુચાલ હાલ હાલ તેતો ટાળવો;
પામે ન પ્રવેશ લેશ દેશમાં અસાચવટ,
સાચવટનો ખજાનો સદૈવ સંભાળવો;
રાજનીતિ તણી રીતિ કહે દલપતરામ,
સત્યને જરૂર ઉર જીવ જેમ જાળવો. ૧૮
સાગર સમાન તો ગંભીરતાનો ગુણ હોય,
છોળ દેખી છતની ન છેકે છલકાઇને;
સંકટ સહન કરી સર્વની સંભાળ રાખે,
અમલ લઈ ન ઉંઘે ખૂબ ખાણું ખાઇને;
ન્યાયશાસ્ત્ર નીતિશાસ્ત્ર નિપુણ નરેશ હોય,
લેશ ન અનીતિ કરે, ભૂલથી ભમાઇને;
એવા ગુણ હોય તેજ, યોગ્ય રાજ આસનને,
ધિક એથી ઉલટાની, હાલી હકરાઇને. ૧૯
રાજ કરવું તે ન્હાના બાળની રમત નથી,
ગણી ગણી શું કહું રાજાના ગુણ ગાઇને;
દોર પર દોડવું કે ખેલવું ખાંડા ઉપર,
નથી ગણતો કઠણ નટની નટાઇને;
સાચવી સઉનાં મન સર્વેમાં સાબાશી લેવી,
મહા મુશકેલ પૃથિવીપતિ પંકાઇને;
એવા ગુણ હોય તેજ યોગ્ય રાજ આસનને,
ધીક એથી ઉલટાની હાલી દરાઈને. ૨૦
પુરૂષના ગુણની પરીક્ષા કરી જાણે પોતે,

---

૧ નકાર અને મી. એટલે નમીને સ્ત્રીએ, પોતાના પતિ નર સાથે વાત કરવી.

૨ જીવન એટલે જળ, કર એટલે કારણ જગદેવ સુરજ. બીજા અર્થમાં લોકોનું જીવન નાણું તે કર એટલે વેરાવડે ખેંચીને જગદેવ એટલે રાજા જરૂરને પ્રસંગે રૈયતના સુખ વાસ્તે પાછું વાવરે છે.

જાણી લે જરૂર ઠાલી ઠગની ઠગાઈને;
પર દુઃખ કાપવાને આપુ આપે પોતાતણો,
ખુશી થાય ખૂબ એક કીરતી કમાઈને;
રામ રાજ જેવું રાજ કરે ને અકાજવિષે,
જેનું ચિત્ત ચળે ન લગાર લલચાઇને;
એવા ગુણ હોય તેજ યોગ્ય રાજ આસનને,
ધિક એથી ઉલટાની ઠાલી ઠકરાઈને. ૨૧

દોહરા.

પુરાતની પ્રથિનાથના, યાદ કરો ઇતિહાસ.
મદ્યપ ભડવા મશકરા, હતા ? તેહની પાસ. ૨૨
પંથ ચુક્યા પુર્વજતણો, હવે ઘણી થઈ હાણ;
પસ્તાઈ પાછા વળો, કુળ ઇચ્છો કલ્યાણ. ૨૩

ઉપેંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

અહો હશે તે શુભ કાળકેવો,અમુલ્ય એતો નથી આજએવો;
હતા નીતિની હદમાંરહેલા, કૃપાળ ભૂપાળ ભલાભણેલા.૨૪
વિવેકીને શુદ્ધ વિચારવાળા, સ્વધર્મ ધારી પરમપ્રભાળા;
છિનાળવા કે નહિ તે છકેલા,કૃપાળભૂપાળ ભલાભણેલા. ૨૫
કુદી કુદી કામ ભલાં કરેલાં, બહુ પ્રકારે બિરદોધરેલાં;
દુઃખે સુખે તે કદીના ડગેલા, કૃપાળભૂપાળ ભલાભણેલા.૨૬
પરાક્રમે પ્રૌઢ પ્રતાપ પામી, ન નમ્રતાની ક્ષણમાત્રખામી;
ઘણાવધી નેન થતાજ ઘેલા,કૃપાળ ભૂપાળ ભલા ભણેલા. ૨૭
કુચાલ કે ક્રોધ કુબોધ કાંહી, પ્રજા રુજા[1] કારણ કૃત્ય નાહી.
તમામ તે દુર્ગુણ તો તજેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલાભણેલા.૨૮
ઘણાંબળિષ્ઠામનુષો ઘણાથી, તથાપિ તેના શુચિચિત્તમાંથી;
મદાંધતાના મદતો મટેલા,કૃપાળ ભૂપાળ ભલા ભણેલા.૨૯
વડા શુરા વાંકડી મૂછવાળા,દિઠાપરાયા દુઃખથી દુઃખાળા;
પરોપકારે રણમાં પડેલા, કૃપાળ ભૂપાળ ભલા ભણેલા.૩૦
અજીતશત્રુ જમરાજ જેવા, નમાવી કીધાતૃણ તુચ્છ તેવા;
મહાસમુદ્રોબળથી મથેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલા ભણેલા.૩૧
અલક્ષલક્ષ્મીઅરિ જીતીલીધી, કવીંદ્રજેવે વળીકીર્તિ કીધી;
વિશેષ થોડીવયમાં વધેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલા ભણેલા. ૩૨
વિદ્વાનને માન વિશેષ દેતા, ગુણીજનોનાગુણ જાણી લેતા;
જણાય જેનાજશછે લખેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલા ભણેલા.૩૩
જનેશ્વરોની રૂડીરીતજાણી, અથાગ ઉત્સાહ પ્રવાહ આણી;
રહસ્ય ગ્રંથો કવિયેરચેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલા ભણેલા. ૩૪
દરેલ એવા નૃપ સર્વ ઠામે, અરે ન દીઠા દલપત્તરામે;
સુધૈર્ય ધારી વળી સુધરેલા, કૃપાળ ભૂપાળભલા ભણેલા. ૩૫

૧ રુજા-પીડા.

વ્યંગાર્થ—મનહર છંદ.

એક સમે એક ક્ષત્રિ આગળ બ્રાહ્મણે કહ્યું,
અરે આજ અસલના ક્ષત્રિ યાદ આવિયા;
દેશમાં ન થવા દેતા પરદેશીનો પ્રવેશ,
જેઓએ સંગ્રામ સજી જશ સંપડાવિયા;
અરે આ ભરતખંડ ભૂમિયે એવા ભૂપાળ,
શુરવીર ધીર ગુણવાળા ક્યાં ગુમાવિયા;
કહે દલપતરામ સુણીને ક્ષત્રિયે કહ્યું,
અસલના ઋષિયોના રક્ષણે[1] સિધાવિયા. ૩૬

ભોજરાજા વિષે.

ઝૂલણા છંદ.

કોઈ શ્રીમંતતો શ્રેષ્ઠ હીરામણી,
અધિક સંગ્રહ કરે કીર્તિકાજે;
કેક તો હાથી હય સરસ સંગ્રહ કરે,
ખાંતથી ખરીદ કરી મૂલ ઝાઝે;
કંઈક તો ચાહીને વાઘ ચિત્તા તથા,
પાળીને પક્ષી નિરખી નિવાજે;
પાંચસે પંડિતો કુશળ કવિતાતણા,
ભાવથી રાખિયા ભોજરાજે. ૩૭

દોહરો.

એક નૃપે કવિને કહ્યું, ન ગમે મને વખાણ;
સુણી કવિયે ઉત્તર કહ્યો, સાંભળ રાય સુજાણ. ૩૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ડાપણથી ચલવ્યાં બહુ ડીંગળ,પિંગળ પાઠ પઢી ગુરુ પાસે;
ભૂપતિભોજ ભલોજ રિઝયો, પણ તે પરમાર ચરિત્ર પ્રકાશે;
કલ્પિત વિક્રમ વીર ચરિત્ર, વિચિત્ર રચ્યાં કહીંછે ન કચાશે;
ભોળપણાથી ભમાઇ ભૂલે નર,તું શીદ તેનું ન તત્વતપાસે.૩૯

દોહરા.

રાજ મળ્યું તો શું થયું, કરજો વિચાર કોય;
જાણે નીતિ રાજની, રાજબીજ જો હોય. ૪૦
તજી અયોધ્યા અવધપતિ, વીચરતાં વનવાસ;
પુર બહાર મળી સૌ પ્રજા, અંતર થઈ ઉદાસ. ૪૧

૧ મતલબ કે અસલના બ્રાહ્મણો ગયા, તે ભેગા ક્ષત્રિયે ગયા.

કરજોડી જન સૌ કહે, કોણ અમારો રાયઃ
પાળનાર નિશ્ચે કરી, વળતી થાઓ વિદાય. ૪૨
ત્યાં બાળક રમતાં હતાં, જૂદી જૂદી જાત;
એક એક તેહને, રાયે પૂછી વાત. ૪૩
તુજને સોંપુ રાજ તો, કેમ કરે તું રાજ;
સુણી બોલ્યા પ્રત્યેક તે, અહીં લખુંછું આજ. ૪૪

હજામ બોલ્યો.—મનહર છંદ.

સોનાનો સજાયો ને શલાડીએ સોનાની કરૂં,
ચાંદીનો તો ચીપિયો કરાવીને વત્તાં કરૂં;
નરેણીએ લટકાવું લૂમખાં હીરામોતીનાં,
ખોટું નહિ વચન આ કહુંછું ખરેખરૂં;
કાતર ને કાંશકો કરાવું ઊંચા કુંદનનો;
કોથળી તો કીનખાબની વિશેષ વાવરૂં,
મળે રાજગાદી તો આ ખાદીનો રૂમાલ ખોઇ,
ઉમદા એકાદી સાલ પથરણે પાથરૂં. ૪૫

નટ બોલ્યો.

કુકડાં ને કૂતરાં ભલાં ભલાં ભેળાં કરીયે,
પાડા ને ગધેડા પણ પાર વિના પાળીએ;
નાચીએ ને કુદીએ ન રાખીએ લગાર લાજ,
ગોદમાં ને ગમ્મતમાં દિન રાત ગાળીએ;
ઊંચી આંખો રાખી રોજ ચાલીએ ચૌટામાં ચાહી,
નીચાં નેણ કરી શીદ ભૂમિ ભણી ભાળીએ;
મળે રાજપાટ તો ઉચ્ચાટ ચિત્તના તજીને,
છરા મૂકી છાંડી, છતે રૂપૈયા ઉછાળીએ. ૪૬

ભીખારી બોલ્યો.

ગોળની કરાવું ગાડી સાકરનો સુખપાલ,
ખાંડની તો ખુરશીમાં બેઠા ગીત ગાઈએ;
પેંડા ને પતાસાં ખાસાં હાર કરી હૈયે ધરૂં,
કચેરીમાં બેઠા બેઠા ખાંતે ખાંતે ખાઈએ;
છોગાં મેલી ચાર છેલ બની ચૌટે ચાલ્યા જૈએ,
ન્હાઈએ તો ન્હાઈએ કે કદીએ ન ન્હાઈએ;
પોતે પૃથ્વીપતિ પછી કેના બાપની છે પ્રભા,
સુજે તેમ કીજીએ શા માટે શરમાઈએ. ૪૭

વણિક બોલ્યો.

દરબાર ખાતે દેશદેશમાં દુકાનો કરી,
સંપડાવીએ વિશેષ નાણું તો સરાફીએ;
ચાલે નહિ તેટલાજ રાખીએ ચાકરીઆટ,
લગાર લગાર તો પગાર સૌના કાપીએ;
કવિ ગુણી પંડિત કે આવે કોઇ આશા ધરી,
કોઈને કદાપિ એક દમડી ન આપીએ;
મળે મને રાજ તો હું કાજ એવું મોટું કરૂં,
થાપણ કરોડ બે કરોડ કરી થાપીએ. ૪૮

બ્રાહ્મણ બોલ્યો.

બ્રાહ્મણ કહે જે ભલા ભાગ્યથી હું ભૂપ થાઊં,
મેનામાં બેશીને રોજ જાઊં ભિક્ષા માગવા;
મોટા મોટા વરા કરી હુંજ વખણાઊં અને,
બ્રાહ્મણ બીજાનાં અભિમાન લાગું ભાગવા;
વાડીયોમાં તૂંબડાના વેલા વવરાવું અને,
દરભના પૂળા તો અનેક રાખું આગવા;
આવે શત્રુ ભોજ તેને આપું હું આશીરવાદ,
બ્રાહ્મણ જાણીને તે તો લાગે પગે લાગવા. ૪૯

દોહરા.

સર્વજને સુણીને કર્યો, મન નિશ્ચય મજબૂત;
રાજબીજ જે હોય તે, રાજ્ય યોગ્ય રજપૂત. ૫૦

કારભારી વિષે.

રાજકાજ કરનારનાં, વખાણ નિંદા થાય;
જાનૈયા ગોરવ જમે, તે ગાળો પણ ખાય. ૫૧

કુરાજ વિષે.

દોહરા.

શોભે સદૈવ મશ્કરા, મૂર્ખ પ્રજાપતિ પાસ;
નિર્જળ પર્વત પર સદા, હોય પથર કે ઘાસ. ૧
હાકમ કે શ્રીમંત જન, જેમ કરે તે થાય;
ગરીબ બડબડતો રહે, રાય કરે તે ન્યાય. ૨
ન્યાયી રાજમાં તો ડરે, કાં બાળક કાં ચોર;
શાહુકાર તો ત્યાં ડરે, જહાં જુલમનું જોર. ૩
શોધે રણમાં સંગ તે, સિંહ કેમ કહેવાય;
સિંહ પુરૂષ સ્વર્ગે ગયા, સંગ રહ્યા સબળાય. ૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

તિવ્ર પ્રતાપધરનો જસ તો ન જામે,
સ્નેહીતણીજ શુભ કીર્તિ પ્રકાશ પામે;
ભટ્ટિતું તેજ ભુમિમાં વધતું ન ભાસે,
દીવાનિ દિપ્તિ ઘરમાં પ્રસરી પ્રકાસે. ૫

દોહરા.

પુંછ નહીં પણ પશુ, નિરૂપયોગી તરૂ રૂપ;
નહિ ચણતરના કામનો, પથ્થર અભણ્યો ભૂપ. ૬
કુરાજમાં જઈ કાન કવિ, લેશ ન પામ્યો માન;
ઉતરવાને નવ મળ્યું, મકાન કે દુકાન. ૭

મનહર છંદ.

ધ્યાન તો [1]નિધાનના [2]વિધાનનું પ્રધાન ધરે,
કોણ પ્રભુ ધ્યાનના વિધાન મધ્ય ધ્યાન દે;
મહા અભિમાન ભર્યાં માનવી સમાન સર્વ,
કોણ મતિમાનને ત્યાં માનવીમાં માન દે;
દાનને નાદાન લેવા દાન ને નિદાન દોડે,
કોણ ત્યાં વિદ્વાનને મેદાન પડી દાન દે;
[3]કાનના મકાનમાં છકાનનું રકાન છે ત્યાં,
કોણ કવિ કાનને મકાન કે દુકાન દે. ૮

દોહરો.

વિપ્ર ખરો તે જાણિયે, જે વિદ્યા ભરપૂર;
તેમ હોય ક્ષત્રિય ખરો, દાનશૂર રણશૂર. ૯

શૂરવીર છત્રીશી.

કુંડળિયા છંદ.

પ્રજા ઉપર પીડા પડે, ચડે શત્રુ ચોપાસ;
શૂરવીર હીમત સજે, તજે મરણનો ત્રાસ;
તજે મરણનો ત્રાસ, વાસના તજે વપૂની;
મંડે ધરી મરદામી, રગડવા ફોજ રિપૂની;
દાખે દલપતરામ, ધન્ય તે મરદ ધરાપર;
તનને સમજે તુછ, પડે જ્યાં પીડ પ્રજાપર. ૧
સામા શત્રુ સહસ્ર ને, હોય એકલો આપ;
હીમત છાંડી હઠે નહીં, છે જેને શિર છાપ;
છે જેને શિર છાપ, બીહે નહિ બહુની બીક;
મારી શત્રુને મરે, ફરે નહિ મોઢે ફીક;
દાખે દલપતરામ, કહે નહિ શબ્દ નકામા;
ડરે નહીં દિલમાંહિ, શત્રુ બહુ દેખી સામા. ૨
ઢાલ હાથ હીમતતણી, હાજર તે હથિયાર;
તથા નિરાશા તનતણી, બખતર તે બહુસાર;
બખતર તે બહુસાર, અન્ય નહિ બખતર એવાં;
બીજાં બખતર બધાં, જુવતીની કાંચળી જેવાં;
દાખે દલપતરામ, મરણ ખેંચીલે માથે;
પકડે રૂડી પેર, ઢાલ હીમતની હાથે. ૩
તન જોરાવર જોઈને, નહિ જોરાવર જાણ;
મન જોરાવર જેહનું, ભડ નર ભલો પ્રમાણ;
ભડ નર ભલો પ્રમાણ, મરણિયો થઈને મંડે;
ભૂલી શરીરનું ભાન, ખૂબ રીપુ-દળને ખંડે;
દાખે દલપતરામ, જુઓ બળવાન જનાવર;
વદિયે નહિ શુરવીર, જોઈને તન જોરાવર. ૪
પ્રજા અર્થ લડતાં પડે, પળમાં જેના પ્રાણ;
ધન્ય પિતા માતા અને, જન્મ્યો ધન્ય સુજાણ;
જન્મ્યો ધન્ય સુજાણ, વિશ્વજન વિવિધ વખાણે;
રિઝે જગતનો રાય, ઠરે નિર્ભય ઠેકાણે;
દાખે દલપતરામ, પરમ સુખ પ્રભુ પમાડે;
જો જગમાં જન કોઈ, પ્રજા અરથે તન પાડે; ૫
પ્રજા ઉપર પીડા પડે, જુએ મરદ થઈ જેહ;
મરણ થકી મનમાં ડરે, તુચ્છ બુદ્ધિનો તેહ;
તુચ્છ બુદ્ધિનો તેહ, મરદ નહિ માદા જાણો;
નહિ મોઢાપર મૂછ, પુંછડું એજ પ્રમાણો;
દાખે દલપતરામ, પુરૂષ ઘડીયો પશુ ઘડતાં;
ઘરમાં પેસે ધડ, પ્રજાપર પીડા પડતાં. ૬
મરવું માથે મનુષને, અવશ્ય એકજ વાર;
નહિ છોડે તે નાસતાં, કરતાં કોટિ પ્રકાર;
કરતાં કોટિ પ્રકાર, એક દિન નહિ ઉગરીયે;
સનમુખ થઈ શામાટ, મરદ થઈને નહિ મરીયે;
દાખે દલપતરામ, સુજશ મેળવીયે સાથે;
અવશ્ય એકજ વાર, મરણ માનવીને માથે. ૭
મરવાથી મનમાં ડરે, કરે જિવ્યાના કોડ;
અર્થ નહીં એક સરે, ખરેખરી તે ખોડ;
ખરેખરી તે ખોડ, હોડ કરતાં તે હારે,
વિદેશમાં વિચરી, કેમ કરી કીર્તિ વધારે;
દાખે દલપતરામ, દુઃખ ન હઠે ડરવાથી;
કશું બને નહિ કામ, બીહે મનમાં મરવાથી. ૮
પગલે પગલે પ્રાણિને, માથે વળગ્યું મોત;
સૂતાં બેઠાં સોડતાં, સદા મરણ ભયસોત;
સદા મરણ ભયસોત, સરપ અગની ઘર માંહી;
ડરીયે તો દિશિ કોઈ, કેમ જઈ શકિયે ક્યાંહી;
દાખે દલપતરામ, જીવ જોતામાં ઠગ લે;
મરણતણો ભય મહા, પ્રાણિને પગલે પગલે. ૯

---

૧ નિધાન-ખજાનો. ૨ વિધાન-ભરવાની રીત.
૩ કાનના-ઠકાર કાનાજીના દરબારમાં ત્રણ દીવાનની મંજુરીથી મેમાનને ખાવાનું મળતું હતું.

ઘરમાં બેઠે ઘર પડે, વાટે કાટે શ્વાન;
કુવા ઉપર જઈ કેમ કરી, ભરીયે નીર નિદાન;
ભરિયે નીર નિદાન, મરણથી જો મન ડરીયે;
પડતાં જાએ પ્રાણ, વાહને કેમ વિચરીયે;
દાખે દલપતરામ, વહાણ બૂડે સાગરમાં;
ડરી ક્યાં જઈયે દૂર, પડે ઘર બેઠે ઘરમાં. ૧૦

પાપીને તો પિંડ નિજ, તજતાં ઉપજે ત્રાસ;
પુણ્યશાળીને પ્રભુ સમીપ, વસવો છે જઈ વાસ;
વસવો છે જઈ વાસ, મરણથી મન ન બગાડે;
ગાજરની પિપુડી, વાગી ત્યાં સુધી વગાડે;
દાખે દલપતરામ, લેવું જર રજ આપીને;
તેને શેનો ત્રાસ, ત્રાસ પૂરો પાપીને. ૧૧

એક ટેક અશ્વે ચડે, લડે લઈને લાગ;
રિપુદળપર તૂટી પડે, પાછો ન ધરે પાગ;
પાછો ન ધરે પાગ, ઘાવ વાગે ઘટમાંહીં;
ચડે ચોગણું નૂર, કરે નહિ ચિંતા કાંહી;
દાખે દલપતરામ, શરીરમાં ઘાવ ન સાલે;
અદકો વધે ઉમંગ, ટેક અશ્વે ચડી ચાલે. ૧૨

રણશિંગાનો રવ શુણી, ચડે શરીરે શૂર;
સિંધુરાગ શુણિ સોગણું, નરતન ઉપજે નૂર;
નરતન ઉપજે નૂર, ડરે નામરદ નડારા;
થરથર ધ્રુજે સ્થૂળ, ગણે પછી તે પોબારા;
દાખે દલપતરામ, શૂર તે કહીયે શાનો;
હરખ ન ઉપજ્યો હોય, શુણી રવ રણશિંગાનો. ૧૩

તોપતણા ત્યાં તે સમે, ભલા ભડાકા થાય;
ગડુડુડુ ગોળા ગડગડે, ઘણાક લોક ઘવાય;
ઘણાક લોક ઘવાય, રૂધિરના ચાલે રેલા;
ખરાખરીનો ખેલ, રચે બળિયા અલબેલા;
દાખે દલપતરામ, ઝડપથી કરે ઝડાકા;
બીહે નહીં બળવાન, તોપના શુણી તડાકા. ૧૪

ભાલા ચળકે ભભકથી, બાણ વૃષ્ટિ બની હોય;
કાપાકાપી કઈ કરે, ત્રાસ ન ઉપજે તોય;
ત્રાસ ન ઉપજે તોય, દિવસ લેખાનો લેખે;
ટૂકટૂક થઈ પડે, દેહને તૃણવત દેખે;
દાખે દલપતરામ, મરદ સાચા મતવાલા;
હઈડે પામે હરખ, ભભકતા દેખી ભાલા. ૧૫

માથાં રખડે મરદનાં, બાથા પણ ભૂમાંહિ;
પડ્યા અશ્વ ત્યાં તરફડે, જુદ્ધક્ષેત્ર છે જ્યાંહિ;
જુદ્ધક્ષેત્ર છે જ્યાંહિ, ભયંકર ભૂમિ ભાસે;
બળવંતા બહાદૂર, તથાપિ જરી ન ત્રાસે;
દાખે દલપતરામ, ખડગની ધારા ખખડે;
અભિમાણ ઉછળે, મરદનાં માથાં રખડે. ૧૬

બૂઝે બીજી વાત નહિ, ઘણું રચે ઘમસાન;
વેરીકેરો વાવટો, તે લેવાનું તાન;
તે લેવાનું તાન, ભાન તનથી તે ભૂલે,
વેરી વખાણે ઘાવ, ફરી પોતે નહિ ફૂલે;
દાખે દલપતરામ, વિનામાથે ધડ ઝૂઝે;
ધીંગાણે ન ધરાય, વાત બીજી નહિ બૂઝે. ૧૭

સાચો શૂરો તો કરે, શત્રુતણો શિકાર;
કદી ન ડાંભે દેડકાં, જન કહેશે જખમાર;
જન કહેશે જખમાર, શૂરપણ તેમાં શાનું;
હણે વેરી કે વાઘ, મરદ તો તેને માનું;
દાખે, દલપતરામ, ગરિબને હણે તમાચો;
કહિયે હલકું કામ, કરે નહિ શૂરો સાચો. ૧૮

સાચા શૂરા જુધ સમે, હરખે હઈડા માંહિ;
કાયા માયા કામની યાદ કરે નહિ કાંહિ;
યાદ કરે નહિ કાંહિ, પુત્ર પરિવાર વિસારે;
પૂછે નહિ પરિણામ, મરણિયો થઈને મારે;
દાખે દલપતરામ, ડરે દિલ કાયર કાચા;
મંડે થઈ ઉન્મત્ત, હોય જે શૂરા સાચા. ૧૯

શૂરા જન સંગ્રામમાં ચડે હરખ ભર ચિત્ત;
રાજ સાજ સુખ સાહેબી, તે ઉપર નહિ પ્રીત;
તે ઉપર નહિ પ્રીત, મરદ ચાલે ઘર મેલી;
તનુજ તનૂજા તજે, તજે પ્યારી પરણેલી;
દાખે દલપતરામ, પ્રમાણિક કહિયે પૂરા;
માયા મમતા તજી, ચડે સંગ્રામે શૂરા. ૨૦

બોલે મોટા બોલ નહિ, ઘરમાં ઘરણી પાસ;
જ્યાં નિકળે તરવાર ત્યાં, ચડે તજીને ત્રાસ;
ચડે તજીને ત્રાસ, વીર હાકો જ્યાં વાગે;
બહુ ધૂધવે બાણ, ભલે પણ ડરી ન ભાગે;
દાખે દલપતરામ, ખડગ હીમતથી ખોલે;
નવ જુગ રાખે નામ, બોલ મોટા નવ બોલે. ૨૧

નરમ બોલ બોલે નહીં, પરમ પ્રૌઢ શુરવીર;
ચરમ હાડ ચિંતા તજે, ધરમ ધુરંધર ધીર;
ધરમ ધુરંધર ધીર, કરમ અદભુત કરનારા;
શરમ તજી રિપુસાથ, ગરમ લોઢે લડનારા;
દાખે દલપતરામ, મરમ સમજે મનમાંહી;
ભાગે જેથી ભરમ, નરમ મુખ બોલે નાહી. ૨૨

મરવાનું મનમાં ધરી, પછી જુદ્ધમાં જાય;
હોય અધિક કે એકલો, થિર ચળ મન નહિ થાય.
થિર ચળ મન નહિ થાય, આપ બળથી તે ઝુઝે;
અન્ય કોઈની આશ, રાખવી દિલ ન સુજે;
દાખે દલપતરામ, કામ ધારે કરવાનું;
કરતાં પ્રથમ પ્રયાણ, ધરે મનમાં મરવાનું. ૨૩
તસ્કર ભય તેને નહીં, જર નહિ જેની પાસ;
જિવતર આશા જે તજે, તો રિપુનો શો ત્રાસ;
તો રિપુનો શો ત્રાસ, દિલમાં તે નર રાખે;
મરદ પડી મેદાન, શત્રુ શિરપર ઘા નાંખે;
દાખે દલપતરામ, ન લે દિલ ડર લશકરનો;
જર નહિ જેની પાસ, ત્રાસ તો શો તસ્કરનો. ૨૪
લગ્ન સમે લડવાતણો, પડે કાન પોકાર;
લગ્ન તજી લડવા ચડે, તે શૂરા સરદાર;
તે શૂરા સરદાર, પરમ ખુશી તેમાં પામે;
જાણે જીવતર સફળ, જગતમાં જશ બહુ જામે.
દાખે દલપતરામ, કરે જુધ કોડે કોડે;
મગ્ન થઈ મનમાંહિ, લગ્ન તજી લડવા દોડે. ૨૫
વિવાહના મંડપ વિષે, વનિતા કરે વિનોદ;
શૂરવીર સંગ્રામભૂ, પેખી ધરે પ્રમોદ.
પેખી ધરે પ્રમોદ, કરી કેસરિયા વાધા;
શત્રુ સૈનની મધ્ય, અડગ થઈ પેસે આધા;
દાખે દલપતરામ, રગતનો રંગજ ચાહે;
જેવી જુદ્ધમાં પ્રીત, પ્રીત નહિ એવી વિવાહે. ૨૬

સારાંશ.

લડો લડાઈ લક્ષ દઈ, દુરગુણ શત્રુ સાથ;
કામ ક્રોધ મદ લોભ રિપુ, હરાવી હરી લો હાથ.
હરાવી કરી લો હાથ, કષ્ટ બહુ તે કરનારા.
બિજા શત્રુ બાપડા, વગર મારે મરનારા;
દાખે દલપતરામ, ચતુર નર કરો ચડાઈ;
કામ ક્રોધ રિપુસાથ, લક્ષ દઈ લડો લડાઈ. ૨૭
મરદો મંડો જુદ્ધમાં, પાછી ન ધરો પાની;
જીતો તો જગદીશની, મોજ મળે મનમાની.
મોજ મળે મનમાની લૂણ તે ધણીનું ખાઈ;
કરવું નિમક હલાલ, શત્રુથી લડી લડાઈ;
દાખે દલપતરામ, ન ગણશો દિલમાં દરદો;
હીમત રાખી હમેશ, જુદ્ધમાં મંડો મરદો; ૨૮
મરણ માથે સર્વને, મરવાનું તો છેજ;
પણ પરમારથ કારણે, મરવું ઉત્તમ એજ.
મરવું ઉત્તમ એજ, સકળ સંસાર સંભારે;
વાહ વાહ કહિ વિશ્વ, અહોનિશ કીર્તિ ઉચારે.
દાખે દલપતરામ, બોલીને પાળો બરદો;
મરવાનું તો છેજ, સર્વને માથે મરદો. ૨૯
મરદો સંકટ સહન કરી, કરો લોક હિત કામ;
આજ ભોગવો આપદા, પણ જશ છે પરિણામ.
પણ જશ છે પરિણામ, પ્રભૂ અતિ પ્રસન્ન થાશે;
ઉત્તમ આ જગમાંહિ, લેખ ઈતિહાસ લખાશે;
દાખે દલપતરામ, ધરાપર મસ્તક ધરદો;
કરો લોકહિત કામ, સહન કરી સંકટ મરદો. ૩૦
શૂરાજન સંકટથકી, હરગડી તજે ન હામ;
સંકટથકી સદા ડરે, તે શું કરશે કામ.
તે શું કરશે કામ, સભય પેસે સંતાઈ;
મડદા જેવો મરદ, નહી જે શૂર સિપાઈ.
દાખે દલપતરામ, પુરુષ જે બહાદુર પૂરા;
કરતાં પરહિત કામ, ગણે નહિ સંકટ શૂરા. ૩૧
શૂરપણું નહિ શરીરમાં, પુરૂષાકાર પ્રમાણ;
તે માટીનાં પૂતળાં, જીવ વિનાનાં જાણ.
જીવ વિનાનાં જાણ, પ્રાણ ધરી ધમણની પેઠે;
આયુષ પૂરું કરે, ઘેર સૂતે કે બેઠે;
દાખે દલપતરામ, ધિક નર તનૂ ધરીને;
મરદ માનિયે કેમ, શૂરપણું નહીં શરીરે. ૩૨
કરે હામનાં કામ તે, શૂરવીર કહેવાય;
જર ખરચી જશ મેળવે, કે દુરદેશે જાય.
કે દુર દેશે જાય, હુનર શીખે હીમતથી;
પરહિત કાજે પ્રાણ, તજે વળી વણ કીમતથી.
દાખે દલપતરામ, પ્રભૂ ભજી પાર પડે તે;
શૂરવીર કહેવાય, હામના કામ કરે તે. ૩૩
કામની કહેછે કંથને, શત્રુ ચડયો ધરી દ્વેષ;
પેહેર ચરણિયો કાંચળી, પછી ઘર ખૂણે પેશ;
પછી ઘર ખૂણે પેશ, વેશ બદલું વનિતાનો;
જઈ હું જીતું જંગ, જમાવું જશ જનિતાનો;
દાખે દલપતરામ, ફદે મુજ હીમત રહેછે;
તું માદા હું મરદ, કંથને કામનિ કહેછે. ૩૪
પ્રથમ થકી આગળ પડી, પછી મનમાં પસ્તાય;
ઉભય ભ્રષ્ટ એતો થયો, નર તે બહુ નિંદાય.
નર તે બહુ નિંદાય, વિચારી કારજ કરવું;
કર્યા પછી શુભ કામ, કદી દિલમાં નહિ ડરવું.
દાખે દલપતરામ, પડે પીડા બહુ ગમથી;
તો ગણ તજીયે ત્રાસ, પડી આગળ પરથમથી. ૩૫

અધિક વિચારી આપ બળ, કરીયે મોટું કામ;
પણ આશા ધરી પારકી, હિયે ન ધરીયે હામ.
હિયે ન ધરીયે હામ, બોલનારા બહુ મળશે;
પણ જ્યાં સંકટ પડે, ખશી જાવા ખળભળશે.
દાખે દલપતરામ, શિખામણ શુણજો સારી;
કરજો મોટું કામ, અધિક બળ આપ વિચારી. ૩૬

હિંમત વિષે.—દોહરો.

હિંમત નરમાં હોય તો, આણે દુ:ખનો અંત;
થાય પ્રસિદ્ધિ પૃથ્વીમાં, વળી થાય ધનવંત. ૧

મનહર છંદ.

હિમત જો હોય તો હરેક કામ કરી શકે,
હિમતથી વાઘ વડા હાથીને વિદારે છે;
હિમતથી નારી પણ હથિયાર હાથગ્રહી,
મહાવન માંહી મોટા મરદને મારે છે;
હિમતથી ભૂત પ્રેતતણો ભય ભાગી જાય,
હિમતથી મણીધર હાથમાંહી ધારે છે;
હિમત જો હૈયા માંહિ હોય દલપત કહે,
બૂડતાને બાંહે ગ્રહી તરે અને તારે છે. ૨

દોહરો.

છેક ટેક નહિ છોડીયે, આવે કષ્ટ અનેક;
વાળી ગાંઠ વિવેકથી, એ સાચવિયે એક. ૩

ઇંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

વાંકી સીધી જે મન ગાંઠવાળે, તેતો પડેછે કળ જેમ તાળે;
કુંચી વિના મસ્તક કોઈ ફુટે, છોડાવતાં જોરથી તે ન છુટે.૪

ઉપેંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

ભુલાવવા વાત વિભીષણાને, પડાવવા રામ સખાપણાને
અધર્મિયે અક્કલ ઉંધી આપી, આપાપી પાપીનથયોતથાપિ.

મનહર છંદ.

પ્રભાકરને પ્રતિજ્ઞા પ્રભા પુરી પાડવાની,
પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પોતે પ્રભા પૂરી પાડે છે;
[1]પાવસ ને પ્રતિજ્ઞા છે પાણી પહોચાડવાની,
પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે પાણી પોતે પહોચાડે છે;
પાળવિના પાણી ભરપૂર રાખી પ્રતિજ્ઞાથી,
સાગર સદૈવ જુઓ સ્વસ્થળ સીમાડે છે;
પ્રતિજ્ઞાનો પ્રતિબંધ દેખો દલપત કહે,
દુનિયાંને દિલમાંહી દિલાસો દેખાડે છે. ૬

દોહરા.

જેણે જોયાં જુદ્ધ બહુ, શિશુથી શું ડર ખાય;
જે શિર નોબત ગડગડે, થાળી પિટે શું થાય. ૭
પરાક્રમી પરાક્રમ કરે, જો ઉશ્કેરણ થાય;
કમાન ઉશ્કેરે તદા, તીરે દૂર જવાય. ૮

માલિની વૃત.

તરૂણ જુવતિ જોડે ડાળી વિસ્તાર વાળી,
પરમ હરખ પામે, પુત્ર પૌત્રાદિ ભાળી;
તરૂણ સુભટ ટોળી-માં મળી એક ઠામે,
રણ વિજઈ શૂરો કેમ સંકોચ પામે. ૯

દોહરા.

વધે પલકમાં વાદળી, લાગે પ્રથમ લગાર;
તેમ પરાક્રમી પુરૂષને, વધતાં શેની વાર. ૧૦
જન્મ ધરે જ્યાં મહત જન, ગણાય ઉત્તમ ગામ;
સ્નેહ સહિત સંસારી સૌ, નિત્ય સંભારે નામ. ૧૧
ધન્ય ધન્ય તે ગામને, ધન્ય વર્ષ તે વાર;
ઉત્તમ જનના જન્મથી, સંભારે સંસાર. ૧૨

ઈંદ્રવિજય છંદ.

જ્યાં પ્રગટયો ન પરાક્રમી પુરૂષ,તે પુરમાંહિ ખરેખરી ખામી;
તે જુવતીનું વૃથા ગત જીવન,જે કુળ દીપક પુત્ર ન પામી;
જે ઘડીમાં શુભ કામ બન્યું નહિ,તે ઘડી તે કહિયેજ નકામી;
પિંડ વૃથા દલપત્ત કહે,રહે અંતર જો નહિઅંતરજામી.૧૩

દોહરો.

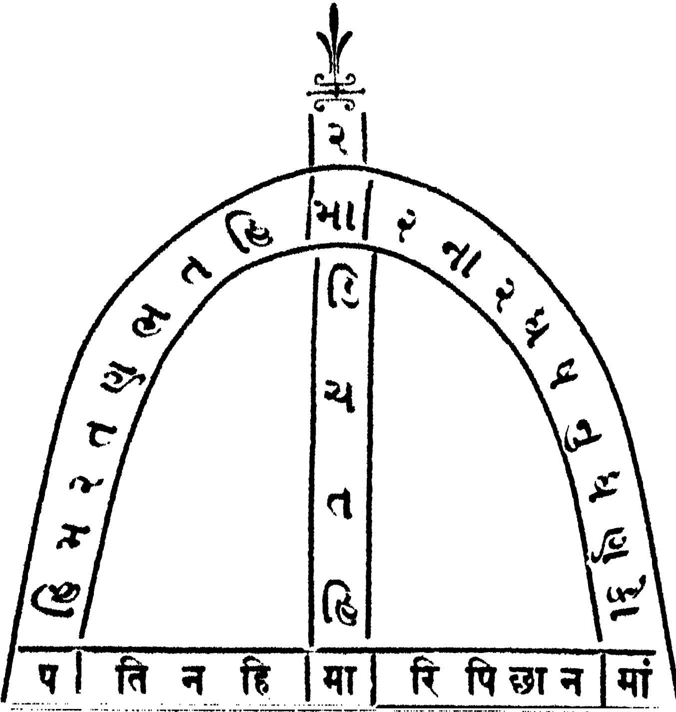
શીખ્યા વિના ન આવડે, કુળધંધાનું કામ;
રાજનીતિ પણ વણ ભણે, દિસે ન કોઈ ઠામ. ૧૪
તે માટે ભણતર ભણો, રૂડા રાજકુમાર;
તોજ ચલાવી જાણશો, આપતણો અધિકાર. ૧૫

---

[1] પાવસ—વરસાદ.

રાજવિદ્યાભ્યાસ.

ધનુષબંધ.

આ દોહરો આખો ચિત્રેલા ધનુષમાંથી વંચાય છે.

દોહરો.

પતિ નહિ મારિ પિછાનમાં; કોણ ધનુપ ધરનાર;
માહિત ભણતર મહિપતિ, નહિ માહિત ચડિમાર. ૧

અર્થ.

એક સ્ત્રીએ કોઈ તીરકામઠાવાળા પુરૂષને દીઠા ત્યારે પોતાના પતિને પુછ્યું કે, આ પતિ મારી પાછાનમાં નથી, કે એ ધનુપ ધરનાર કોણ છે? જવાબ દીધો કે, ભણતરમાં માહેર હોય તો રાજા અને નહિ માહેર હોય તો ચડીમાર.

દોહરા.

શીશનામીં જગદીશને, એ આશીશ લહીશ;
ભણે મહીશ આ દેશના, મોટો ગુણ માનીશ. ૧
જે પ્રભુએ સઉ જીવને, આપ્યા ગુણ કંઈએક;
અધિક મનુષમાં આપિયાં, વિદ્યા કળા વિવેક. ૨
તે પ્રભુની કરીં પ્રાર્થના, માગું તેની પાસ;
દિન દિન રાજા રંકને, વધતો વિદ્યાભ્યાસ. ૩
આ અવસર આ દેશના, ધનવંતા જે લોક;
જાણે છે ભણવાતણી, કરવી મહેનત ફોક. ૪
તે માટે મહેનત કરી, ભણે ન વિદ્યા ભૂપ;
રૈયત [1]પરતાબે થવા, ચિતમાં ચાહે ચૂપ. ૫
ભૂપતિના પરધાન પણ ઇચ્છે આડો જામ;
વિદ્યા ભૂપ ભણે નહીં, થાય અમારૂં કામ. ૬
તે દેખી મન માહરૂં, અતિશય ધરે ઉતાપ;
જો જગપતિ કરૂણા કરે, ટળે સરવ સંતાપ. ૭
ભાખું ભાષણ તે વિષે, સુણજો સ્નેહ સહિત;
જેથી તમને ઉપજે, પઢવા ઉપર પ્રીત. ૮
મહેતાજી એક ગામના, નામે વિદ્યારામ;
વર્ત્તમાન પરદેશનું, વાંચી થયો વિરામ. ૯
શુણી સુધારો દેશનો, અચરજ પામ્યો એહ;
કળા કુશળતા કાયદા, નવિન તરેહના તેહ. ૧૦
મંડળીઓ મોટી રચે, મોટા મળી ગૃહસ્થ;
કરે ઉપાય અનેક વિધ, સુધરે દેશ સમસ્ત. ૧૧
અધિપતિ પણ અધિકું ભણી, પામે બુદ્ધિ વિશાળ;
ભણવા જન વૃધબાળને, શાળા અને નિશાળ. ૧૨
એ વગેરે વાંચી કરી, અંતર થયો ઉદાસ;
ભૂપ ભણેલ ન આપણો, કહીં નાંખે વિશ્વાસ. ૧૩
નાથ નપુંસક જેહનો, તે નારી દુઃખી થાય;
જહાં ભણેલ ન ભૂપતિ, તેની પ્રજા પિડાય. ૧૪

ભુજંગી છંદ.

કહાં જૈ કહું વાત આ દુઃખ કેરી,
ભણેલા વિના ભૂપ કેવી કચેરી;
મળી મંડળી વાનરા જેમ જાણી,
હસે ને કુદેને વદે કૂર વાણી. ૧૫
હમેશાંતણી ચાલતી ચાલ ચાલે,
સુધારો વધારો કશો ના સંભાળે;
રહી પાછળે વસ્ત્ર જો કોઈ તાણે,
ન દેખે શુણે ભેદ કાંહીં ન જાણે. ૧૬
ઉપાયો છતે લાખ એકે ન સુઝે,
ભરી પેટ ઉંઘે બિજુતો ન બુઝે;
થઈ ફાંકડા આંકડા મુછ વાળે,
ગઈ પાઘડી આ ઘડી ના સંભાળે. ૧૭

દોહરા.

અધિપતિની ઉમર ગઈ, થઈ વૃદ્ધતા આજ;
પણ કુંવરજી જો પઢે, સુધરે સઘળાં કાજ. ૧૮

[1] ઈજારદારની હરકતથી આ દેશના રાજાઓની પ્રજા અંગ્રેજ સરકારના ખાલસામાં જવા ચહાય છે તેમ.

એમ વિચારી વિપ્ર તે, વિચર્યો રાજદુવાર;
એકાંતે પરધાનને, મનનો કહે વિચાર. ૧૯
રાજકુંવરે એ સમે, [1]દ્વિજ પ્રધાનની વાત;
પ્રીત સહિત પડદે રહી, સર્વ સુણી સાક્ષાત. ૨૦

ચોપાઈ.

નામ પ્રધાનતણું ધનપાળ, તેને વિપ્ર કહે તે કાળ;
સાંભળ અક્કલતણા દરિઆવ, ભૂપ કુંવર નિશાળે લાવ. ૨૧
છે વય છોટી અધિક બુદ્ધિવંત, ભાસે ભણશે એહ તુરંત;
કહે પ્રધાન સુણો મહારાજ, એવી વાત ન કરશો આજ. ૨૨
ભૂપતિ સુત ભણવું આચરે, વણિકતનુજ શું વત્તાં કરે;
નહિ ભણતરનો અરથ લગાર, અમે છિયે નામું લખનાર. ૨૩
રામજીએ જે આપ્યું રાજ, નથી દુકાન ચલાવવી આજ;
ખાય પીએ ને માણે મોજ, માથાકૂટ કરે શીદ રોજ. ૨૪

દોહરા.

મુખથી મહેતાજી કહે, સુણ મંત્રી શિરતાજ;
ભણ્યા વિના ભૂપતિતણું, કહો નિભે કેમ રાજ. ૨૫
કાગળ સહી કરવી પડે. વણ વાંચે ક્યમ થાય;
આવે પત્ર અગત્યનો, ક્યાં વંચાવા જાય. ૨૬
કહું ચહો જે રાજનું, આપો એ અભિપ્રાય;
પ્રાતઃકાળે કુંવરજી, વિદ્યા ભણવા જાય. ૨૭
મંત્રી કહે દ્વિજ સાંભળો. સત્ય કહું સાક્ષાત;
તમે તમારી મતલબે, કહોછો સઘળી વાત. ૨૮
બે માણસ વધતાં નિભે, વગર ભણે મહીનાથ;
ગરજ મટે પરધાનની, લખે પઢે નિજ હાથ. ૨૯
સહી સાટે કાગળ વિષે, કરે [2]નિશાની કાંઈ;
મોહોર ઘડાવી હેમની, રાખે વીંટી માંહિ. ૩૦
જોતાં પેઢી સાત ગઈ, ન ભણ્યા કોઈ હજૂર;
કામ કશું અટક્યું નહીં, જાણો તમે જરૂર. ૩૧
રાણી એક ભણેલી છે, તે પણ લેછે પ્રાણ,
હિસાબ પૂછે હરઘડી, લાગે તીખું બાણ. ૩૨

રાગ ઓખાહરણનો.

(મારી આખાબાઈ સલુણાં, તમે વરત
કરીને અલુણાં. એ રાગ.)

કહે વિપ્ર સુણોજી પ્રધાન, તમે રાખો વિવેકનું જ્ઞાન;
એક આપનો સાધવા અર્થ, કેમ એવડો કરિછો અનર્થ. ૩૩
જ્યારે રાજા ભણે રાજનીતિ, ત્યારે ન્યાય કરે શુભ રીતિ;
જેવું નીર વિનાનું નવાણ, જેવો પિંડ વિનાનો પ્રાણ. ૩૪
જેવો પુરૂષપણા વિના મર્દ, જેવો વૈદ ન જાણીતો દર્દ;
એવો વિદ્યાવિના નૃપ મિત્ર, નામ વાઘ લખ્યો જેમ ચિત્ર. ૩૫
પ્રજા વૃદ્ધિ પામેથી ન થાય, નૃપ સુરાએ ન રાજ્ય રખાય;
જુવો વિચારીને આ કાળ, ભણ્યા હોત સરવ ભૂપાળ. ૩૬
ચાલ્યા હોત સદા સંભાળી, રાખી સંપ કુસંપને ટાળી;
વાંચી જાણત પરદેશી વાત, નવા કાયદા મજબુત થાત. ૩૭
કેમ આવત પરદેશી રાજ, એજ જુઓ દાખલો આજ;
વળી રાખજો નિશ્ચે મનમાં, વિદ્યા વૃદ્ધિ ન થૈ જો રાજનમાં. ૩૮
કદી દૂર દારિદ્રય ન થાશે, પર હાથ જમી સર્વ જાશે;
તમે રાજાને મૂરખ રાખી, મનમાન્યો લહો સ્વાદ ચાખી. ૩૯
આગે થાશે પ્રજા જે તમારી, નિશ્ચે દેખશે વખત નઠારી;
નીર હોય કુવામાં સદાઈ, ત્યારે આવે અવાડામાં ભાઈ. ૪૦
રાજા ન ભણે રાજ્ય તુટી જાશે, ત્યારે વંશ તમારો શું ખાશે;
સાત પહેડી કહોછો ન ભણેલા, ત્યારે આવી છે આવી વેળા. ૪૧
એનો આજ વિચાર જો લાવો, ભૂપ પુત્રને વિદ્યા ભણાવો;
ઇતિહાસ ભૂગોળ ખગોળ, શીખી આણે સમજણનો ડોળ. ૪૨
દેશાવરની ખબર સર્વે જાણે, ઇચ્છા દેશ સુધારાની આણે;
વિદ્યાસભાના અધિપતિ થાય, સુણે સર્વતણા અભિપ્રાય. ૪૩

દોહરા.

મેતાજી મન હર્ષ સુણો, પ્રીતે કહે પ્રધાન;
વધે ઘટે જે રાજ્ય પદ, સમજો ભાગ્ય સમાન. ૪૪
ભણવાથી ભૂપતિ બને, એ હોય સત્ય ઉપાય;
મેહેતાજી છે જે સહુ, તે સહુ મહીપતિ થાય. ૪૫
દેશ વિદેશે પરવરો, વિદ્યા ભણો વિશેષ;
ભાગ્ય વિના ભટકી મરો, લાભ ન પામો લેશ. ૪૬
રીઝયા જેને રામજી, આપ્યું સઘળે હાથ;
ભણો ગણો કે નહિ ભણો, કોડી ઘટે ન કાથ. ૪૭

ચોપાઈ.

વિદ્યારામ કહેછે વળી, સુમતિ પ્રધાન લહો સાંભળી;
કરે નસીબ વિશ્વાસે કાજ, તેને ઘેર રહે નહિ રાજ. ૪૮

છપ્પો.

લહી નસીબનું નામ, રામ ન લડત રાવણથી;
સીતાજી શી પેર, ઘેર આવત દક્ષણથી.
ભાગ્ય ભરૂંસે રહત, પાંડવો કૈરવ સાથે;
રહત હાથમાં [1]પત્ર, છત્ર નહિ માંડત માથે.

૧ બ્રાહ્મણ. ૨ ઈડરનો રાજા સહી સાટે ડુંગરો કરે છે. માણસાનો રાજા તીર ઠામડું કરે; છે એવો પરંપરાનો ચાલ છે.

૧ જોગીનું.

રહી ભાગ્ય ભઇંસે ભૂપ જે, કૂપ ન રચશે કામનો;
પાણીની પાટે તે પ્રજા, ગોંદરો તજશે ગામનો. ૪૯

દોહરા.

સાઠ વર્ષનું માનવી, જો વિદ્યા ન ભણેલ:
બાળ બુદ્ધિ તેમાં વસે, થશે નહીં સુધરેલ. ૫૦
બાળ બુદ્ધિનો નરપતિ, અબળા પ્રબળા હોય:
નિજ સ્વારથી પ્રધાન જ્યાં, કદીયે સુખી ન કોય. ૫૧

પ્રધાન બોલ્યો.

કઠીં પ્રકૃતિ કુંવરની, ભણતાં જીભ ઝલાય:
ભણતર ચિત્ત ચડે નહીં, એનો શો ઉપાય. ૫૨

મહેતાજી બોલ્યો.

ગોળ અઘાડો વાવડીંગ, શંખાવળી બજ સુંઠ:
વિદ્યાબ્રાહ્મિ શતાવળી, [1]ગાના ઘીમાં ઘુંટ. ૫૩
ઉઠી પ્રભાતે જે ગળે, એ ગોળી નિત્ય એક:
મંદ સ્વભાવે શિથિલતા, વિદ્યા ચડે વિવેક. ૫૪
સોબત પંડિત વૃદ્ધની, સુધરેલા ભણનાર:
ભણવાની રૂચિ ઉપજે, સુધરે રાજકુમાર. ૫૫

પ્રધાન બોલ્યો.

વિદ્યાબ્રાહ્મી ભાંગ તે, તાડી શતાવળિ [2]સાટ:
વાવડીંગ તો આફુંદી, માજમ તે વજમાટ. ૫૬
અફીણ અઘાડા થાનકે, શંખાવળી શરાપ:
ગોળ તજી ગાંજો પીએ, એ કુંવરજી આપ. ૫૭
સોબત ગોલાની સદા, હજૂરીઆજી થાય:
પરનારીની એબની, વાતો સુણે સદાય. ૫૮
સારૂં મનુષ્ય ત્યાં જે ચડે, ક્ષણભર નહીં સમાય:
તે પણ તેવો થાય તો, રીઝે તેને રાય. ૫૯
અમો ખુશી એ દેખાને, એને જોઈએ એજ:
ભૂપ ભણ્યે પરધાનનું, તુરત ઘટે છે [3]તેજ. ૬૦
શત્રુ જાગે સામટા, કહાં કરજ બહુ થાય:
છેક નહીં પરધાનના, રહે કબજમાં રાય. ૬૧

છપ્પો.

વિપ્ર હાથ તરવાર, વણિક પંચાંગજ વાંચે:
જંગમ ફાડે વાંસ, ઘંટ લીધો કર ધાંચે:
અસ્ત્રો લહે કુંભાર, લહે ટપલો જો નાઈ;
કાંટો લંઘો લહે, લહે સોની સરણાઈ;
લહે હાથ ભભૂત ગૃહસ્થ જો, બાળક જોગી બાથમાં:
એટલાં કદીએ શોભે નહીં, લેખણ નૃપના હાથમાં. ૬૨

દોહરા.

સુણો અસલના શેઠીયા, ન ભણ્યા કદી નિશાળ;
ગરજ ભણ્યાની નહિ રહે, જેનાં ભાગ્ય વિશાળ. ૬૩

ભુજંગી છંદ.

હતા ભાગ્યશાળી વડા ભૂમિ માંહી.
હતું રાત દહાડાતણું ભાન નાહિ;
કહાં દિન ઉગે કહાં આથમે છે,
હશે કોણ રાજા કહાં તે વસે છે. ૬૪
કહ્યું કોઈયે આજ રાજા પધારે,
કહ્યો ઉત્તરે બોલ નાંખો વખારે:
હતા સુખી એવા પ્રજા સર્વ જોતી,
તેને કાંઈ વિદ્યાતણી ગર્જ ન્હોતી. ૬૫
ગયું દ્રવ્ય જ્યારે રહ્યું નાહિ હાથે,
હવે સર્વ ચિંતા પડી લોક માથે:
સુજે છે કળા શીખવા વાત ત્યારે,
ગયું દ્રવ્ય ને ભૂખ આવીજ જ્યારે. ૬૬
જેને રાજ્ય વૃદ્ધિ સમૃદ્ધિ છ પૂરી.
કરે કેમ વિદ્યા ભણ્યાની મજૂરી;
ઘણા નોકરો ચાકરો નામું માંડે,
મળે ભાત તે ડાંગરો શીદ ખાંડે. ૬૭.
ઘણાં ઘેર ઘોડાં પગે જેહ ચાલે,
છતે સાણસે હાથથી સાપ ઝાલે:
બોલો મૂઢ તેથી હશે કોણ મોટા,
છતી સાહેબીમાં કરે શ્રમ ખોટા. ૬૮
મને સમૃદ્ધિ જો મળે એવી પ્રોઢી,
સુખે ખાઈ પીને રહું નિત્ય પોઢી:
સુણી વાત એવી વદે વિપ્ર વાણી,
તમારી રૂચિ તો અમે સર્વ જાણી. ૬૯

રાગ ઓખાહરણનો.

કાંઈ કરશો નહીં પસ્તાવો, એવો લેનારછે આજ લ્હાવો:
વસે વનમાંહીં ઝૂંપડાં બાંધી, નથી ખાતા તે અંનને રાંધી. ૭૦
વસ્ત્ર પેહેરજો મરજીમાં આવે, કોઈની બીક શરમ નહી લાવે;
નથી પરણવાની તેને ગર્જ, નથી જાણતા [1]વર્જ્ય [2]અવર્જ્ય. ૭૧

૧ ગાયના. ૨ સાટે. ૩ એ ખોટો વહેમ છે; નહી તો અકબર સરખા ભણેલા રાજાઓ પાસે બીરબલ તથા લઉવા જેવા પ્રધાનોનું ઘણું માન હતું. તેવું વગર ભણેલા રાજાના પ્રધાનનું માન સાંભળ્યું નથી.

૧ અણખપતું. ૨ ખપતું.

તેને માથે કોઇ નથી રાજા, ખાય પીઍને થાય છે તાજા;
ઉગ્યા આથમ્યાનું નહી ભાન, રહે રાત દિવસ ગુલતાન. ૭૨
ખાવાનું જો મળ્યું તો ખાય, નહિતો આથડીને મરી જાય;
એક બીજાનું છીનાવી ખાતો, નહી સગપણ સ્નેહનો નાતો. ૭૩
નથી ભણતરનો તેને ભાવ, એવો લેછે અલૌકિક લ્હાવ;
એવું આપણા નૃપને ન સુખ, લોક લાજના ડરતણું દુઃખ. ૭૪
પડે વસ્ત્રનો ઉપાડે ભાર, કરવો બોલતાં અદબ વિચાર;
હતો બાળક રાજા જ્યારે, સોંપી માએ મજુરી ત્યારે. ૭૫
કેડ વાળી બેસવા ઠરાવ્યા, આપી ચાલણ ગાડી ચલાવ્યા;
તમે હાજર હોત જો ભ્રાત, એવી મહેનત મવકૂફ થાત. ૭૬
તેડી ફરનારા ઝાઝા જેને, ચાલવાની જરૂર શી તેને;
સુખપાલ મેના શિબિ પૂરી, કરે ચાલ્યાની શીદ મજુરી. ૭૭
દાસ દાસી હાજર ખવરાવા, શાને શીખે તે હાથે ખાવા;
એવી દીસે તમારી મરજી, પણ સાંભળો મારી અરજી. ૭૮

દોહરા.

કોરટ રૂપી રાણીને, પુત્ર ફેંસલા થાય;
નિત્ય પરાયા પેટના, વગર ભણેલે રાય. ૭૯
જો પોતાના પેટના, પડે કરવા ચાહ્ય;
કાણા કુબડા લંગડા, રૂપ કરૂપા થાય. ૮૦
રામ યુદ્ધિષ્ઠિર કૃષ્ણ વળી, વિક્રમ ભોજ ભુપાળ;
એ સઘળા વિદ્યા ભણ્યા, નિત્યે જઈ નિશાળ. ૮૧
પર દુખ પોતે શિર ધર્યાં, લડ્યા શત્રુથી આપ;
છતા પ્રવીણ પ્રધાન પણ, આપ કરે ઇનસાફ. ૮૨
તો કીર્તિ કેવી રહી, લઈ ગયા સાબાશ;
જે નૃપ વિદ્યા નહિ ભણ્યા, નામે પામ્યા નાશ. ૮૩
ભૂપ ભણ્યાથી વસ્તીને, સઘળી વાતે સુખ;
મૂરખ મહીપતિને પ્રજા, પૂરણ પામે દુઃખ. ૮૪
પેટ ભરી પોહોડી રહે, લહે ફિકર નહિ લેશ;
કહાં પ્રજા સઘળી વસે, કહાં વસે છે દેશ. ૮૫
બળિયો નબળાને હણે, ખાય કાકડી વાડ;
તેના પુરમધ્યે પડે, ખરા બપોરે ધાડ. ૮૬
દેશ સુધારો ગરીબથી, કહો કેમ કરી થાય;
જો રાજા દિલ નહિ ધરે, એક્કે નથી ઉપાય. ૮૭
જો આપે બક્ષીસ પ્રભુ, વિદ્યા રૂપી બાગ;
ફૂલ ઝાડ આદિક થકી, એમાં મોજ અથાક. ૮૮

ઝંપતાળ છંદ.

ફૂલતરૂ ફુવારા હોજ, વિદ્યા વિશેષ રમોજ;
નૃત્ય ગાન નાટક ખેલ, વણ ભણે નહિ કામેલ. ૮૯
પરદેશી ગાયન નાદ, સમજ્યા વિના નહિ સ્વાદ;
જેમ ચિત્ર રંગ વિચિત્ર, વણ નેત્ર નિષ્ફળ મિત્ર. ૯૦
જેમ બધિર આગળ શંખ, જેમ આરશી વણઆંખ;
જેમ કવિત મૂરખ પાસ, સુણી કરે ઉલટો હાસ. ૯૧
મુંગો શું ગાવે ગાન, બોખો શું ચાવે પાન;
વિદ્યા રમોજ વિશેષ, મૂરખ ન માણે લેશ. ૯૨

સવૈયો.

એક ગમાર ચડ્યો ગિરનાર, નીચે દશબાર દીઠાં પુર ભારે;
વેતી નદી જળ દેખી મરોડ, ધરે મન કોડ બહુજ પ્રકારે;
એથી ઉમંગ ચડ્યો અતિઅંગ, ખુશીખુશી ખૂબ થયું મન જ્યારે;
જો ભણીને નકશો નિરખે, દરમોજ હજાર ઘણો જન ત્યારે. ૯૩

છપ્પો.

શેત્રંજી સોગટાં, ગંજીફે ગંમત કરીયે;
જોઈએ બીજો જન, વિના સુખ મળે ન જરીયે.
જો કદિ એકાએક, છેક દિલ હોય ઉદાસી;
વિદ્યા વનિતા તુરત, હરે દુઃખ હરખ પ્રકાશી.
લહિયે સુખ કુંડળનું પછી, સહિયે કાન વિંધાવતાં;
ગુણ લહિ પૂરણ સુખ પામીયે, ખમીયે દુખ ગુણ આવતાં. ૯૪

દોહરા.

બાળક ધાવણ છોડતાં, કરે ઘણો કલપાંત;
નહિ છોડાવ્યાથી વધે, અંગે રોગ અત્યંત. ૯૫
એમજ આળસ વ્યસન પણ, જો નહીં છોડે બાળ;
કડવાં ઓષડ નહીં પીએ, થાશે દુઃખ કોઈ કાળ. ૯૬
ભાટે વાત કચેરીમાં, કહી સુણો મહીનાથ;
મૂળરાજ પાટણતણો, લડીયો લાખા સાથ. ૯૭
પ્રથમ કોજ પાટણતણી, જઈ પડી જેમ ટિડાણ;
લૂટયો ચોથે ભાગ કચ્છ, વળતી વાળ્યો ઘાણ. ૯૮

[1]કવિત.

[1]કચ્છદેશ [2]ચોથેભાગ [3]ટીડધાલી [4]તોડીલીધો;
[5]પીંચોખુબ [6]રસવળી લાખાથી લડાઈનો ॥
[7]ખોડાદોર [8]છોડીકાઢી [9]દેસે ચડ્યાં [10]થોબીજોરે;
[11]ફેરગઢ [12]લુટીઝડો ચડાવ્યો ચડાઈનો ॥

૧ આ કવિતામાં ચાર વસ્તુઓ સંતાડી હોય તે વરતવાની સમસ્યા છે.

[૧૩]ગીધપંખા [૧૪]જુધખેત [૧૫]ડાચાંખોરશી [૧૬]દૂર હળી;
[૧૭]બોલે [૧૮]ધારે વર્ણન શો <u>આવ્યો છે વડાઈનો</u> ॥
[૧૯]ઘેરી ખુબ [૨૦]ઝુમ્આવળી [૨૧]દાલજોરે [૨૨]ધુગશડી;
[૨૩]ભાગ્યોકછી [૨૪]સુર્ણોખાટયો <u>મુગપુત માઈનો</u> ॥ ૯૯

દોહરા.

એકજ એવી વાતથી, ભૂપતિ રીઝયો ભ્રાત;
ભણતરમાં એવી ભલી, હોય હજનેરો વાત. ૧૦૦
ચાલી આવ્યો ચીનથી, એક મુસાફર લોક;
કહી ઉત્પત્તિ ચાહની, સુણવા લાગ્યો શોખ. ૧૦૧
ધાતુ પછી ઝાડની, વિધવિધ વાતો જોડ;
વિદ્યાસતી મુખથી વદે, સાચે સાચી તોડ. ૧૦૨
જંગલી જન જાણે નહીં, ખીર ગળી કે ધેંશ;
ભાન નહિ ભરવાડને, અક્કલ ભલી કે ભેંસ. ૧૦૩
ભુંડો પરણે બાયડી, અભાણ્યો બેસે રાજ;
બોજ ઉપાડે બળદિયા, તે સહુ પરને કાજ. ૧૦૪

પ્રધાન બોલ્યો.—નારાચ છંદ.

બહુ તપાસ લાવીને વિચારી વેણ બોલવું,
વિદ્યાતણું વિશેષ માન ધારીને ન ડોલવું;
ભણી ગણી ગુણી બની જવું ધનાઢ્ય જાચવા,
ભિખારીને જરૂરથી થવું ભણેલ નાચવા. ૧૦૫

રાગ ઓખાહરણનો.

જેને મેહેરબાન થયા રામ, તેને ભણતરનું શું કામ;
ઝાઝે ભણતરે દારિદ્ર્ય આવે, ટળે જીવ કાં જીવથી જાવે. ૧૦૬
સહુ ધનવંતનું ઘર પૂછે, નહિ પૂછે ભણેલો શું છે;
સભામાં બેસે ધનવંત પહેલો, વિદ્યાવંત બેસે સહુ છેલો. ૧૦૭
આપે માતબરને બહુ માન, તેની તરફ રાખે સહુ ધ્યાન;
ધનવંત બોલે કાલું ઘેલું, લોક કબુલ કરે સહુ પહેલું. ૧૦૮
જેમ પાસા પડે તે દાય, તેમ રાજા બોલે તે ન્યાય;
ધનવંતનો હુકમ ચાલે, હાલો વિદ્વાન મગરૂર મ્હાલે. ૧૦૯
મેના સુખપાલમાં ધનવંત, ભણેલા શિર ભાર વહંત;
ધનવંતને મેડી અગાશી, વિદ્યાવંત છાપરાના વાશી. ૧૧૦

દોહરો.

રાજા આગળ એક દિન, પોકાર્યો પંડિત;
તો તેનું દુઃખ ટાળિયું, કહું તે સુણી કવિત. ૧૧૧

કવિત.

પાણીના તરંગ પૂર જાણીએ સમુદ્રમાં,
બરેખરાંજ નાવની પેઠે તરતા ખાટલા;
વેલાગ તો મછ અને આગણી તો કછ બની,
નહાની નહાની હોડિયો પેઠે તરતા પાટલા;
બાળકો ખલાશી ઘુમ પાડે તેને શિર તાણ્યા,
સુંદરીએ શઢ પેરવાને વસ્ત્ર ફાટલા;
સુણો મહારાજ અધિરાજ આજ રજનીમાં,
મુજ ઘેર બન્યા અદ્ભુત ખેલ આટલા. ૧૧૨

રાગ ઓખાહરણનો.

જાચે રાજાને જે વિદ્વાન, બાગે ભૂપ થઈ મેહેરબાન;
મળે પંડિત પંડિત જ્યારે, એક બીજાનાં દુઃખ ઉચારે. ૧૧૩
જેમ સાપ ઘેર સાપ જાય, જીભના લપકારા વાય;
પગે રાંડીરાંડને પડે, હું જેવી તું ઉભે ચડે. ૧૧૪

દોહરા.

ભણતર નથી હિસાબમાં, જ્યાંહાં બજેરા દામ;
એવું સાંભળી ઉચર્યો, પંડિત વિદ્યારામ. ૧૧૫
પશ્ચિમ દિશ વૈરાટપુર, જ્યાંહાં જવનનું રાજ;
વણિક પ્રધાનપણું ધરી, કરતો તેનું કાજ. ૧૧૬
મૂરખ ત્યાંનો મહીપતિ, અક્ષર ન ભણ્યો એક;
ઉપજ ખરચના આંકથી, રહે અજાણ્યો છેક. ૧૧૭
ખરચે ખુબ કરજ કરી, મોહો માગ્યું દે વ્યાજ;
બમણાં ત્રમણાં ચોગણાં, ખત લખી આપે રાજ. ૧૧૮
રૂપૈયા સો રોકડા, લઈ કરી આપે મોહોર;
મન સમજે મુજ ઉપરે, એનું શું છે જોર. ૧૧૯
નાણું લેશે વાણિયો, જ્યારે હું આપીશ;
અણે બોયા આજ તો, મારૂં કામ કરીશ. ૧૨૦
ફરિયાદી સરકારમાં, પછી થઈ જે વાર;
બાગ બગીચા સહિત સહુ, થયાં જપ્ત ઘરબાર. ૧૨૧
વેચ્યાં વાસણ દાગીના, વેચ્યાં ગામ ગરાસ;
મિયાં થયા ભીખ માગતા, પૈસો ન રહ્યો પાસ. ૧૨૨
વિખ ખાવા ઇચ્છા કરે, ગઈ લોકમાં લાજ;
વગર ભણ્યાને કારણે, કીધું એવું કાજ. ૧૨૩

છપ્પો.

દુઃખે પ્રજા પીડાય, કરે ન સહાય નરપતિ;
નવા નવા કર કરે, ધરે નહિ ધનની ત્રપતિ;
લાંચ લઈને ન્યાય, કરે અન્યાય અતિશે;
કરીને નજર હરામ, જુવે પર જુવતી દિશે;

પર હાથ સોંપી નિજ રાજને, નજર નહીં રાખે તહીં;
અવનીપર એવો જુલમ તો,શ્રીહરિ કહીં સાંખે નહીં.૧૨૪

ચોપાઈ.

એવો જુલમી રાજા થાય, તેને કોણ સમજાવા જાય;
વિદ્યા ઢાંકણુ ઢેચું ધરે, લાગે છાંટા નિરલજ કરે. ૧૨૫
એનો અવર નથી ઉપાય, ભૂપ ભણે સુધરેલો થાય;
વિદ્યા ગુરૂ થઈ આપે જ્ઞાન,કોઈની શરમ ન રાખે કાન. ૧૨૬
પોતાના અવગુણ તે વેર, દેખાડે દરપણની પેર;
કડવાં કોયે કહીં ન શકાય, વિદ્યા બોલે વચન સદાય. ૧૨૭

સવૈયો.

જે પ્રથિપાળ ચહે ત્રિય પારકી,
લંપટ રાક્ષસ એજ લંકાનો;
થાય અન્યાય પિડાય પ્રજા,
ન જુવે નજરે નૃપ અંધ જહાનો;
દેશ સુધાર પુકાર કરે,
પણ પાવરને ન ચડે કદી પાનો;
મૂછ ઉગી પણ તુછ મતિ,
ન ભણ્યો નૃપ તે પશુ પુંછ વિનાનો. ૧૨૮

દોહરા.

ઉકરડામાં આથડે, તજી જનાન શુભસ્થાન;
ભણ્યા વિના ભૂંકે અબુધ, ભૂખ તરસનું ભાન. ૧૨૯
ગુરૂ ગરધવ જેવા કર્યા, કર્યા ન લાંબા કાન;
પુંછ કરતાં મૂછ કરી, ભુલી ગયો ભગવાન. ૧૩૦

કવિત.

મરડીને મહારાણી કિધી કોઇ તરડીએ,
માનવી સમાન તેની આબરૂ ન માનવી;
કોશના પ્રવાહ વીશ મેળવી ચલાવીએ,
જરૂર કોઈ જન તેને જાણશે ન [1]જાન્હવી;
જેવી તેવી હોય તોય દેવીઓ પૂજાય, એવી
દેવી જેવી કોઈ ન પૂજાય કદી દાનવી;
શું થયું જો શ્વાનને મળ્યું કદી વિમાન તો,
મનુષ્યના સમાન કોઇ માનશે ન માનવી. ૧૩૧

દોહરા.

કરોળીએ કદી ઘર કર્યું, કંચન વાસણ કાંય;
તોપણ તેને માનવી, તુચ્છ ગણે મનમાંય. ૧૩૨

૧ ગંગા.

તેમજ કંચન મહેલમાં, અભણ્યો રાજા હોય;
પંડિત તેને પશુ લખી, ગણે ન અધિકો કોય. ૧૩૩

પ્રધાન બોલ્યો.—

પશુ કહો કે નર કહો, પણ જાચો તે પાસ;
કરો વખાણુજ વિધવિધે, તો પૂરે મન આશ. ૧૩૪
જો કોઈ ગરીબ મનુષ્યને, બોલાવે ધનવંત;
ફુલે અંગો અંગથી, પામે પ્રેમ અત્યંત. ૧૩૫

કવિત.

ગંડી ગંડનો તનુજ કહે થઈ રાજી રાજ,
માજી હું ગયો નજીક શેઠજીની મેડીના;
હરખની વાત માત શી કહું જો આજતણી,
છોકરા છ સાત સાથે હતા મારી હેડીના;
એવે સમે નગરના શેઠજી હવેલીમાંથી,-
આવીને ઉભા નજીક બારીની કઠેડીના;
મને પછી આપો આપ શેઠજી બોલાવ્યો,
કહ્યું જા જઈને કુતરાને હાંકરે ગધેડીના. ૧૩૬

મહેતાજી બોલ્યા.—દોહરા.

શેઠતણી શેઠાઈ વળી, રાજાનું જે રાજ;
મળ થયાં વિદ્યાવડે, સઘળાં સુખનાં સાજ. ૧૩૭
શેઠતણા જે પુરવજો, જો ન ભણેલા હોત;
મળત ન તેને એટલું, ધન શેઠાઈ સોત. ૧૩૮
તેમજ રાજા અસલના, ભણતર જો ન ભણંત;
પામત કદી ન રાજપદ, રાજા કદી ન બણંત. ૧૩૯
નથી વિદ્યા જે દેશમાં, નથી ઉદ્યમનું જ્ઞાન;
શેઠ નથી રાજા નથી, નથી પંડિત પરધાન. ૧૪૦
રચે સદાવ્રત માતબર, ધર્મશાળા ખુબીદાર;
નિરભાગી [1]મઉ હોય જે, વસે સુખે તે દાર. ૧૪૧
જે નર રહી નિરૂદ્યમી, રળ્યું બાપનું ખાય;
તે નર પણ નિરભાગીયા, મઉની ગણતી ગણાય. ૧૪૨
ધર્મશાળા ઘર બાપનાં, તેમાં વસે સદાય;
ખાય સદાવ્રત બાપનું, આપનું રળ્યું ન ખાય. ૧૪૩
કારખાનું જગનું કરી, મનુષ્ય મજૂરીદાર;
ખાન પાન વસ્ત્રાદિક પ્રભુ, બખસે બહુ પગાર. ૧૪૪
નિમકહલાલી હોય તે, કરે પરમારથ કામ;
પેટ ભરી પોઢી રહે, પ્રભુનો નિમકહરામ. ૧૪૫
કરે પરમારથ અકલથી, અકલવાન નિશિ દંન;
પેટ મજૂરીથી ભરે, અલ્પ અકલના જન. ૧૪૬

૧ ભિખારી.

સૌ નરથી નહિ બની શકે, એક અકલથી થાય;
અકલવાન તે કારણે, બહુ દરમાયા ખાય. ૧૪૭
પ્રજાતણી પીડા હરે, અકલવાન ભૂપાળ;
અંધેરી નગરી વસે, જો મૂરખ મહીપાળ. ૧૪૮

ભુજંગી છંદ.

પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા.
ટકે શેર ભાજી ટકે શેર ખાજા;
બધી ચીજ વેચાય ત્યાં ભાવ એકે,
કહી સારી બુરી ન વેચે વિવેકે. ૧૪૯
તહાં જઈ ચડ્યા બે ગુરૂ એક ચેલો,
ગયો ગામમાં માગવા શિષ્ય પેલો;
લીધી સુખડી હાટથી આપી આટો,
ગુરૂ પાસ જઈને કહે ખૂબ ખાટ્યો. ૧૫૦
ગુરૂજી કહે રાત રહેવું ન આંહી,
સહુ એક ભાવે ખપે ચીજ જ્યાંહી;
હશે ચોર ને શાહનો ન્યાય એકે,
નહીં હોય શિક્ષા ગુનાની વિવેકે. ૧૫૧
કદી ગામ એવા વિષે ના વશીજે,
ચલો સદ્ય ચેલા જવું ગામ બીજે;
કહે શિષ્ય ખાવા પીવા ખૂબ આંહી,
તજી તેહ હું તો ન આવીશ ક્યાંહી. ૧૫૨
ગુરુએ બહુ બોધ દીધોજ ખાસો,
નહીં યોગ્ય આંહી રહે રાત વાસો;
ન માની કશી વાત તે શિષ્ય જ્યારે,
ગુરૂજી તજીને ગયા ગામ ત્યારે. ૧૫૩
રહ્યા શિષ્યજી તો ત્યહાં દિન ઝાઝા,
બહુ ખાઇ પીને થયા ખૂબ તાજા;
પછીથી થયા તેહના હાલ કેવા,
કહુંછું હવે હું સુણો સર્વ તેવા. ૧૫૪

દોહરા.

તસ્કર ખાતર પાડવા, ગયા વણિકને દ્વાર;
તહાં ભીંત તૂટી પડી, ચોર દબાયા ચાર. ૧૫૫
માત પ્રભાતે ચોરની, ગઈ નૃપને ફરિયાદ;
શૂળી ઠરાવી શેઠને, ડોશીની સુણી દાદ. ૧૫૬
એવું ઘર કેવું ચણ્યું, ખૂન થયાં તે ઠાર;
રાતે ખાતર ખોદતાં, ચોર દબાયા ચાર. ૧૫૭
વણિક કહે કડિયાતણો, એમાં વાંક અપાર;
ખરેખરી એમાં નથી, મારી ખોડ લગાર. ૧૫૮
કડિયાને શૂળી ઠરી, વણિક બચ્યો તે વાર;
ચુક ગારો કરનારની, કડિયે કરી ઉચ્ચાર. ૧૫૯
ગારો કરનારો કહે, પાણી થયું વિશેષ;
એતો ચૂક પખાલીની, મારી ચૂક ન લેશ. ૧૬૦
પુરપતિ કહે પખાલીને, જો તું શૂળીએ જાય,
આજ પછી આ ગામમાં, એવા ગુના ન થાય. ૧૬૧
[1]મુલ્લાં નિસર્યાં મારગે, મેં જોયું તે દીશ;
પાણી અધિક તેથી પડ્યું, રાજા છાંડો રીસ. ૧૬૨
મુલ્લાંજીને મારવા, કરી એવો નિરધાર;
શૂળી પાસે લઇ ગયા, મુલ્લાંને તે વાર. ૧૬૩
ફગ જાડું શૂળીતણું, મુલ્લાં પાતળે અંગ;
એવી હકીકત ચાહકે, જઈ કહી ભૂપ પ્રસંગ. ૧૬૪
ભૂપ કહે શું હરકતી, આવી પૂછો કોઈ;
શોધી ચડાવો શૂળીએ, જાડા નરને જોઈ. ૧૬૫
જોતાં જોતાં એ જડ્યો, જોગી જાડે અંગ;
બહુ દિન ખાઈને બન્યો, રાતે માતે રંગ. ૧૬૬
શિષ્ય મુદત માગી ગયો, ગુરૂ પાસે પસ્તાય;
ગુરૂએ આવી ઉગારીઓ, અદ્ભુત કરી ઉપાય. ૧૬૭
જોગી શૂળી પાસ જઈ, કહે ભૂપ સુણ કાન;
આ અવસર શૂળીએ ચડે, વેગે મળે વિમાન. ૧૬૮
ચેલો બોલ્યો હું ચડું, એ ગુરૂ કહે હું આપ;
અધિપતિ કહે ચડીયે અમો, પરણુ મળે પ્રતાપ. ૧૬૯
ગુરૂ ચેલાને ગામથી, પહોંચાડ્યા ગાઉ પાંચ;
રાજા શૂળી પર રહ્યો, અંગે વેઠી આંચ. ૧૭૦
જહાં ભણેલ ન ભૂપતિ, નિપજે એવા ન્યાય;
દેશ સુધારાની તહાં, તો આશા શી થાય. ૧૭૧
નવીન કળાની ગમ નહીં, નહિ સમજણ લવલેશ;
કોઈ સવળો રસ્તો કહે, અવળો લે ઉપદેશ. ૧૭૨
કાષ્ટ પશુના નાકમાં, કદી ભરાયું હોય;
કાઢનારને લાત હણી, ભડકી ભાગે સોય. ૧૭૩
કહું તેનો એક દાખલો, સાંભળજો રહી ચૂપ;
કેવા જન આ દેશના, ભોળા ભડકણ ભૂપ. ૧૭૪
શ્રી સરકારે મોકલ્યો, મહેતો એકજ ગામ;
ચોપવડે ગાશીતળા, કઢાડવાને કામ. ૧૭૫
જૈને ચોરે ઉતર્યો, પછી ગયો નૃપ દ્વાર;
સમજાવા નૃપ મુરખની, આગળ કર્યો ઉચાર. ૧૭૬
સરકારે સહુ લોકપર, દયા ધરી દિલમાંય;
ધર્મ કામ ઊભું કર્યું, કસર ન રાખી કાંય. ૧૭૭

---

૧ એક વોરો.

મુજ સરખા મેતા બહુ, રાખ્યા દઈ પગાર:
સહુ જનને સુખ ઉપજે, ખરચ ન થાય લગાર.૧૭૮
બળીયાથી બાળક મરે, પીડા પૂરણ થાય;
બાળ બિચારૂં તરફડે, નજરે જોયું ન જાય. ૧૭૯
તે સહુ પીડા ટાળવા, આવો કર્યો ઉપાય:
પુણ્ય વિના બીજી કશી, નથી મતલબ તે માંય.૧૮૦
બાળકને હાજર કરો, કાઢું બળીયા અંગ;
કશી ફિકર નહિ રાખશો, ધરજો અધિક ઉમંગ.૧૮૧
મુખથી બોલ્યા મહીપતિ, કાલે કરશું કામ:
આજ દિવસ ચોખ્ખો નથી, માટે કરો વિરામ. ૧૮૨

ચોપાઈ.

પછી મહેતો ઉતારે ગયા, રાજા મંત્રી ભેગા થયા:
નૃપ કાકાને પૂછી વાત, તમે કશું જાણો છો તાત. ૧૮૩
કહે કાકો બહુ જાણું અમો, પણ પૂછો નહિ કદીયે તમો;
નવીપ્રજારાજાપણનવા, હવે અમોઅણખપના હવા. ૧૮૪
આ અવસર જો નહિ હોત, કોણ કહત અંતર ગતસોત;
આવ્યોછે રાજા ઇંગ્રેજ, ધન હરવાને કારણ તેજ, ૧૮૫
નાણાની બહુ થાશે તૂટ, દમડાથી વેચાશે ઊંટ:
પણમળશેનહિ કોઈ લેનાર, સોદાગર કરશે સહુકાર. ૧૮૬
એ રાજા ધન હરવા વિધ, નવી નવી હિકમત કહાડશે:
નવીકરશે નિશાળોબહુ, એવું ભણતર ભણશે સહુ.૧૮૭
છોડાવી સહુના વેપાર, બંદુક ઉપડાવે તે વાર:
ગાય સુવરનું લઈને ચામ, કર્યુંછે પડઘમનું કામ.૧૮૮
શબ્દ સુણી તેનો તતખેવ, હિંદુ તુરકના નાસે દેવ:
થશે કલંકી જો અવતાર, ત્યારે જશે આ સરકાર. ૧૮૯
જ્યારે ચકવે રાજ્યજ થશે, ત્રણ દિવસ રહી તુરતજ જશે;
ખડ્યુંપાનહવેસ્યુંઅમો, પણજ્જરે સહુ જોશોતમો. ૧૯૦
સંવત અઢાર નવાણું માંય, એનું રાજ્ય ન રહેશે ક્યાંય;
નહિતોઓગણીશેનેચૌદ, નહિદેખોએનું ક્યાંઈબુંદ. ૧૯૧
આ મેતો આવ્યો છે જેહ, બાળકને દુખ દેવા તેહ;
બળીયા કહાડે નિસરેફરી, માતમારે કોપજ કરી. ૧૯૨
જેને ફરી બળીયા નિસરે, એને દાક્તર એવું કરે;
ખૂબ ખાટલા સાથે ઘસે, જ્યાંસુધી જીવથી તે જશે.૧૯૩
એવું ગપ ડોસે ઉચાર્યું, સહુના મનમાં સાચ્યું-ઠર્યું;
સાંભળીસહુને ઉપજ્યોત્રાસ, નાંખેઆંસુ થઈ ઉદાશ.૧૯૪

દોહરા.

આદમી વરણ અઢારનાં, કર્યાં એકઠાં ત્યાંય:
સોંપી વાત વિચારવા, બોલ્યા માંહોમાંય. ૧૯૫
સહુ સમજ્યા જે આજથી, ગયું ભૂપનું રાજ:
અમલ થયા પરરાજ્યનો, કરશે જે આ કાજ. ૧૯૬

રાગ ઓખાહરણનો.

બોલ્યા બ્રાહ્મણ તેણે ઠામ,
અમો છોડી જશું આ ગામ:
આભને ન મળે ક્યાંઈ આણી,
બ્રાહ્મણોને નહીં કોઈ ધણી. ૧૯૭
બોલ્યા શુક્લ જો ગત થશે આવી,
અમે એથીજ લેશું ચલાવી:
શુક્લ બ્રાહ્મણને સ્વાદ ન ભાવે,
ખાશ ન મળે તો દુધે ચલાવે. ૧૯૮
કહે પુરાણી પુસ્તક જોઈએ,
એવું કહ્યું રાજા કોઈએ:
પણ પોથાં એતો સહુ થોથાં,
આજ ડાચાં તે સઉથી સાચાં. ૧૯૯
બોલ્યા જોશી અસલની જે વાત,
શીદ આજ સંભારો છો તાત:
બોલો આજ મળી જાણ પાંચે,
ગઈ તિથિ તો જોશી ન વાંચે. ૨૦૦
બોલ્યા મહેતાજી શું કહોછો,
તમે અમને અગાડી કરોછો:
કરવા બીજાને ખુવારણ બાપ્યાછો,
તમે કેના નિશાળે ભણ્યાછો. ૨૦૧
બોલ્યા રજપુત લોક રિસાઈ,
અમને કોણ ગણે છે ભાઈ;
નથી ઘરમાં ભર્યાં કાંઈ નાણાં,
ડાલી ઠકરાઈ ભેટ બીછાણાં. ૨૦૨
બોલ્યા વાત વિચારીને શેઠ,
મહેતો આવ્યો છે ભરવાને પેટ:
નહિ તો આપણા સામો ન થાય,
લાભે લોભે શેઠ તણાય. ૨૦૩
કહે સોની શેઠે કહ્યું જેહ,
પેટ ભરવાનો ઉપાય એહ:
અમે કબુલ કર્યો એ વિવેક,
એ તો સોળ વાલ રતિ એક. ૨૦૪
કહે કણબી અમે જઈ બીજે,
તોય હરકત ત્યાંજ વસીજે:
નથી અહીં અમારા ચાસ,
જ્યાં ગાજે ત્યાં કણબીનો વાસ. ૨૦૫

કહે પટેલ કહું તે પાળો,
ભરો આપણે આજ ઉચાળો:
મારી એટલેજ ચાલે બુદ્ધિ,
પટેલની ઘોડી પાદર સુધી. ૨૦૬

બોલ્યા કુંભાર આપણે કાં ક્વો,
સહુએ શું કરશે તે તો જુઓ:
શીદ આગળ કરીં હીંડો,
હજી ચાક ઉપર છે પીંડો. ૨૦૭

કહે લુહાર જેને પ્રધાન,
સમજાવી સમાવી તોફાન;
મહેતા સાથે જો તકરાર થાશે,
લોઢું લુહાર આપે કુટાશે. ૨૦૮

કહે ઘાંચી આણું પાછા જાશે,
પાછી પોરથી શરૂઆત થાશે:
કરો મહેનત ચહાય તે પેર,
ઘાંચીનો બેલ ઘેરનો ઘેર. ૨૦૯

કહે ધોબી ઉચાળો તો ભરીયે,
પછી ત્યાં જઈને શું કરીએ:
નહિ વાટના ઘાટના રહિયે,
જેમ ધોબીના કુતરા થઈએ. ૨૧૦

કહે મોચી શું આપણું જાશે,
સૌનું થાશે તે આપણું થાશે:
તમે ધીરજ મનમાં ધારો,
પાણી પહેલાં શું મોજાં ઉતારો. ૨૧૧

કહે દરજી સુણો મારી મરજી,
દેવે પીડા આપણને આ સરજી:
આખા દેશમાં ચાલ્યું છે એવું,
ફાટ્યો આભ ક્યાં થીગડું દેવું. ૨૧૨

કહે સુતાર અમને જો નડશે,
એની વેઠમાં વાંધા પડશે:
અમે નિશ્ચે વિચારીને કીધ,
આડે લાકડે આડો વીધ. ૨૧૩

કહે વાળંદ મહેતાને ત્યાંઈ,
નહિ કામ સુજ્યું હોય કાંઈ:
ત્યારે બાળકને બળીયા ગોડે,
નવરો વાળંદ પાડા બોડે. ૨૧૪

બોલ્યો ખલાશીયો કહું આજ,
રાજા થાશે તે કરશે રાજ;
શીદ આપણે બાળીયે પ્રાણ,
નથી દરીઆમાં મેલ્યું વહાણ. ૨૧૫

બોલ્યો ભવૈયો આ કામ માંહી,
લોક તકરાર બહુ લેશે આંહી:
જ્યારે બંને ને બનશે લડાઈ,
થાશે ભુંગળ વિનાની ભવાઈ. ૨૧૬

બોલ્યો ભરવાડ જે મુખી થાઓ,
આવા કામમાં આગળ જાઓ:
અમે કહીંયે છીંયે આ કાળ,
ગાયો વાળે એજ ગોવાળ. ૨૧૭

કહે છીપા એની જાત નીચી,
એતો બોલેછે આંખ્યો મીચી:
નથી સાંભળતા કાંઈ વાત,
જાત વિના પડે નહિ ભાત. ૨૧૮

બોલ્યો માળી જુઓ સંભાળી,
જઈશું તેના મુલકને ટાળી:
પછી આપણને શું કહેશે,
માળી રહ્યો તો ફુલડાં લેશે. ૨૧૯

કહે પાવૈ કરો કાલાવાલા,
એતો શુંક વલોવોછો હાલા:
તમે મારૂં કહ્યું નહીં માનો,
કદી પાવૈને નહિ ચડે પાનો. ૨૨૦

કહે કંસારા આપણો રાજ,
એનો અમલ ગયો હવે આજ:
એતો જાહેર ભેદજ ભાગ્યો,
થાળી ફુટી કે રણકો વાગ્યો. ૨૨૧

બોલ્યા વાઘરી વિચાર સોત,
કાંતો મહેતાનું આવ્યું છે મોત:
જ્યારે ઘો મરનારી થાય,
ત્યારે વાઘરી વાડે જાય. ૨૨૨

બોલ્યો બડબડતો એક બાવો,
અમે છોડી દેશું દેશ આવો;
નથી શોધવો અમારે સાથ,
બાવા ઉઠ્યા બગલમાં હાથ. ૨૨૩

ત્રાંશી આંખવાળો એક બોલ્યો,
તમે શા માટે ડાપણ ડોળો:
જુદા નથી સરકારને રાય,
ત્રાંશી આંખે બે ચંદ્ર દેખાય. ૨૨૪

દોહરો.

એ રીતે સહુ કહીં ગયા, આપ આપની વાત;
મહેતો મંત્રીને મળ્યા, બીજે દિવસ પ્રભાત. ૨૨૫

મહેતાને મંત્રી કહે, છે ગાંડી ગુજરાત;
આગળ હળવી લાતને, પાછળ કરવી વાત. ૨૨૬
સમજાવે નહિ સમજશે, ત્યારે કરશો જોર;
કામ તમારૂં સુધરે, નહિ તો ફાંફાં ઓર. ૨૨૭
મહેતે મહીપતિ પાસ જૈ, ડર દેખાડ્યો જ્યાર;
બાળકને હાજર કર્યા, મતલબ પાડી પાર. ૨૨૮
એવા અજાણેલા વસે, મહીપતિ મૂઢ ગમાર;
ભડકણ વહેમી આળસુ, સમજણ નહિ લગાર. ૨૨૯
માટે ભણવા મોકલો, તમે કુંવરને તાત;
નહિ તો કહું તે સાંભળો, મારી છેલ્લી વાત. ૨૩૦
જે રાજા નહિ જાણશે, ભણી ભલો દરિયાફ;
જાશે તેના હાથથી, રઇયતનો ઇનસાફ. ૨૩૧
ખાય પિયે પોઢી રહે, જેમ માતબરનાં ઢોર;
રઇયતની પેઠે રહે, જરી ન ચાલે જોર. ૨૩૨
ભણીગણી જે ભૂપતિ, ભણે કાયદા આજ;
રહેશે તેના હાથમાં, નિજ રઇયતનું રાજ. ૨૩૩
ઇત્યાદિક ઉપદેશ દઈ, થાક્યો વિદ્યારામ;
પથરાપર પાણી થયું, કાંઈ ન લાગ્યું કામ. ૨૩૪
ઉઠ્યો વિપ્ર ઉદાસ થઈ, ગયો પોતાને ઘેર;
કુંવરે મનમાં વાત તે, રાખી રૂડી પેર. ૨૩૫
ઉઠી પ્રભાતે એકલો, ભણવા ગયો નિશાળ;
અક્ષર બહુ દિન એકમાં, શિખ્યો બુદ્ધિ વિશાળ. ૨૩૬
દેખી મંત્રી રાજી ઘણો, મોઢે મીઠું ગાય;
કુંવર ચડે બીજી લતે, એવા કરે ઉપાય. ૨૩૭
ચેતેલો ચુક્યો નહીં, ન ચડ્યો બીજે ખેલ;
ભણીગણી વાકેફ થયો, સુધર્યો છોડી ફેલ. ૨૩૮
ફોજદારીના ફેંસલા, કોઈ દિવાની કામ;
ચૂકાવે તે ચતુર નૃપ, અદલે આઠો જામ. ૨૩૯
દિન દિન દેશ સુધારવા, અગણિત કરે ઉપાય;
અતિશય પામ્યો આબરૂ, દેશ વિદેશે રાય. ૨૪૦
એજ રીતે આ દેશના, સુધરે રાજા સર્વ;
તો દિવસ આનંદના, જાણું દિવાળી પર્વ. ૨૪૧
ઓગણીશ ઉપર થયાં, વિક્રમનાં દશ વર્ષ;
ભાદરવા શુદિ [1]દ્વાદશી, ભાષણ કર્યું સહર્ષ. ૨૪૨
આવી અમદાવાદની, વિદ્યા મંડળી માંય;
ક્ષમા કરો શ્રોતા સહુ, કહું અધિક જો કાંય. ૨૪૩
વિનતિ દલપતરામની, દિલ ધારો દિન નીશ;
શ્રોતા જન સઘળા તમે, બોલો જય જગદીશ. ૨૪૪

૧ તા૦ ૪ સપ્ટેમ્બર સન ૧૮૫૪.

લાંચ વિષે.

દોહરા.

ભણેલ જ્યાં નહિ ભૂપતિ, ત્યાં અંધેર જણાય;
રાજા પ્રધાન સૌ કરે, લાંચ લઈને ન્યાય. ૧
કથન ઘણાં કહીં કહીં કરે, [1]ટિકાકાર પોકાર;
તોય લોક જે લાંચિયા, લાંચ ન તજે લગાર. ૨

ભુજંગી છંદ.

અરે લાંચિયા ચાંચિયા ચોર જેવા,
અધર્મી થયા આંધળા કેમ એવા;
કહો કાનમાં કેમ કાડા ખરેછે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરે છે. ૩
ખરી નોકરી લાંચ ખાઈ ખુએછે,
જનો કેદમાં કેક જાતા જુએ છે;
દુરાચારી દુષ્ટો દિલે ક્યાં ડરે છે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૪
પડે ગડગડે તોપના જેમ ગોળા,
બહુ ઉછળે નીતિના બોલ બ્હોળા;
ધરી કાનમાં ધ્યાનમાં ક્યાં ધરે છે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૫
નથી છોડતા ચાલ લાંચો લીધાની,
છતી વાત છે, તે નથી છેક છાની;
દુરાચાર તો [2]ચાચરે આચરે છે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૬
નથી જાણતા જે જશે લોક લજ્જા,
નથી જાણતા જે થશે મૃત્ય સજ્જા;
ભલી ભાત ભંડાર પાપે ભરેછે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૭
ભલે ખૂબ નાણું ખજાનો જમાવે,
અહીંથી જતાં સાથ અલ્પે ન આવે;
અરે આંહીં મેલી જવું આખરેછે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૮
વડાં ઝેરનાં બીજ જો કોઈ વાવે,
નહિ દ્રાખ કે દાડમી ઉગી આવે;
જતે ઝેરના છોડવા ઉછરેછે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૯

૧ અમદાવાદમાં ટીકાકાર નામે પત્ર છપાતું હતું.
૨ ચાચરે—જાહેર ચકલામાં.

ભલે દાસનું તો ભલું ડોળ રાખે.
લગારે કદી લાંચનો લાભ ચાખે:
ખરો તે ઠગારો નઠારો ઠરેછે,
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરે છે. ૧૦
થયો ઉપરી ઈશ્વરે જોગ આણ્યો,
અધર્મી મુવાએ સ્વધર્મે ન જાણ્યો:
મહા પાપ માથે લઈને મરેછે.
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૧૧
તજી કીર્તિ ધિક્કાર કોટે ધરેછે.
તજીને સુધા ઝેરને સંઘરેછે:
તજી [1]ઉર્વશી વ્યંતરીને વરેછે.
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૧૨
જુઓ ન્યાયની કોરટો કે કચેરી.
જુઓ દેવડી રાજના કાજકેરી:
ઘણા ફાંશિયા લાંચિયા ત્યાં ફરેછે.
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૧૩
ઠગારા ઘણા માનવી દામ હામે,
દીઠા દુનિયા મધ્ય દલપત્તરામે:
અરે અર્થ એથી કશો શું સરેછે.
ટિકાકાર પોકાર કેવો કરેછે. ૧૪

દોહરો.

લાંચે લોકો લૂટવા, હક તજી ખાવું હરામ:
લાયક જન લાયક નહિ, ભોળી ભિક્ષનું કામ. ૧૫

જુલમ વિષે.

દોહરા.

જોરાવરના જુલમનો, કોણ કરે દારયાફ:
વાઘે માર્યું માનવી, એનો શો ઇનસાફ. ૧
ન્યાય નિયમ સૌ ગરીબને, સમર્થને સૌ માફ:
સૃષ્ટિ વિશ્વ પ્રલય કરે, એનો શો ઇનસાફ. ૨
જેમ તેમ મન વાળવું, જ્યાં નવ ચાલે શસ્ત્ર:
[2]મેં લુંટારાને દમ્યા, ફેંકી રસ્તે વસ્ત્ર. ૩
જોરાવરના જુલમમાં, ઉર ગણિયે ઉપકાર:
સૂર્ય તપે તો સમજીયે, પડશે મેઘ અપાર. ૪
સાલસ પર શૂરા સહુ, જુલમી આગળ ટાંક;
અજ ઉપર શૂરો વરૂ, સિંહ સમીપે રાંક. ૫
નિર્બળ પર શૂરા સહુ, સબળ ઉપર નહિ ટાંક;
મની મુશક પર શૂરી પણ, શ્વાન સમીપે રાંક. ૬
ન્યાય અને અન્યાયનો, વિફરે તજે વિચાર;
ધરે અંગમાં વક્રતા, તે માટે તરવાર. ૭
જેમ જેમ મન વાળવું, જ્યાં નહિ જડે ઉપાય;
જમડે માર્યો બાપ તે, વેર કદી ન વળાય. ૮
જુલમી જુલમ કરે ઘણો, સુજે ન કાંઈ ઉપાય;
કરીએ [1]કાગારોળ તો, ક્વચિત કાયદો થાય. ૯

જોર વિષે.

દોહરા.

તનબળ, ધનબળ, બુદ્ધિબળ, સર્વ ન એકજ સાથ:
પાંમ્યા છે જે પ્રાણીને, તો તેને નહિ હાથ. ૧
આપ્યું સૌને ઈશ્વરે, એક એક વિધ જોર:
જોર મુખેછે સર્પને. વૃશ્ચિક પૂંછ સજોર. ૨
વગર બુદ્ધિએ જોરથી, થતું હોત જો કાજ;
વાઘ વરૂ ને વાંદરાં, કરત જગતમાં રાજ. ૩
જે નિજબળ જાણે નહિ, વરતે પર આધીન:
હાથી અજ્ઞાને રહે, માવત આગળ દીન. ૪
પોતામાં પોતાપણું, હોય તોજ સૌ સ્હેલ:
હોય તોજ દીવો બળે, દીવામાંહિ દીવેલ. ૫
મરણ આદરે તેહને, લશ્કરનું નહિ કામ:
જુઓ કેદીયે એકલે, કર્યો [2]ગવરનર ઠામ. ૬
મળે ખરો ઉસ્તાદ ત્યાં, કહણુ રહી ન શકાય:
હીરો હઠે ન લોહથી, પણ દવમાં બળી જાય. ૭
હિકમત ધરે હજાર પણ, ગજા પ્રમાણે થાય:
નખ છેદાય નરેણિયે, કંઠ કદી ન કપાય. ૮

જોબનનું જોર.—ઇંદ્રવિજય છંદ.

[3]અબ્ધિ ઉલંઘન હામ ભરે, પછી કેમ ધરે બહુ બીક કુવાની:
દેડકીથી દિલ કેમ ડરે, સમશા કહિ સિંહ સમીપ સુવાની,
હોમી મણીધરને દિલ હાથ, મનાય ભીતિ મનમાં નમુઆની:
સત્યકથા દલપત્ત કથે, જીવ જોબન જાણી જુએ ન જુવાની. ૯

૧ ઉર્વશી—અપ્સરા. ૨ એક ગરીબ માણસે કહ્યું કે લુંટારા મને લુંટવા આવ્યા ત્યારે મેં મારાં લુગડાં વેગળે ફેંકી દીધાં તેથી લુંટારાને દોડી દોડીને લેવાં પડયાં.

૧ કાગારોળ—એક કાગડો પકડાઇ જાય તો ઘણા કાગડા મળીને સોરબકોર કરેછે તેમ કરવું તેનું નામ કાગારોળ. ૨ લોર્ડમેયો. ૩ અબ્ધિ—સમુદ્ર.

મનહર છંદ.

સિંહનો શિકાર કરનાર નર નિરખીને,
ચોંપે એક અજ ચાલ્યો સિંહને ચેતાવવા;
જાણે ભાળી મારો ભાવ વિસારશે વૈરભાવ,
એથી મારે એની પાસે થશે જવા આવવા;
ફુંફકારો મારી સિંહે અજને વિદારી નાંખ્યો,
કહ્યું શાણો થૈને, આવ્યો મને સમજાવવા;
અંતર વિચારી આમ, કહે દલપતરામ,
જોરાવરને ન જૈએ ડાપણ શિખાવવા. ૧૦

નિર્બળ વિશે.

દોહરા.

નાના પણ ઝાઝાતણા, આશ્રયથી સુખ સહેલ;
નાનાં બહુ નેવાં મળી, ઢાંકે મોટા મહેલ. ૧
ઘણા ગરીબની મદદથી, જબ્બર શત્રુ જીતાય;
રામે રાવણને હણ્યો, લઈ વાંદરાં સહાય. ૨
ટુંકારા નિર્ધન સહે, સહે નહીં ધનવાન;
થયા રાય રણછોડજી, ગાય ચારતો કાન. ૩
ભલો સ્વાદ છે ભુખમાં, સુખડીમાં નહિ સાર;
ભુખે ખાઈ ભાખરી, રાચે રાજકુમાર. ૪
બળીયાથી સહુ કો બીએ, નિર્બળનેજ નડાય;
વાઘતણો માગે નહિ, ભોગ ભવાની માય. ૫
નિર્બળ જન નિંદા કરી, કાઢે મનનો રોષ;
પામે રાંડીરાંડ મન, શાપ દઈ સંતોષ. ૬
જે જન જેનો થઈ રહે, તેની લાજ ગણાય;
ડાઘ પડે જો લુગડે પહેરનાર શરમાય. ૭
કોણ વડાની વાતમાં, સુણે ગરીબનો સાદ;
ભુંગળ ભેર અવાજમાં, ક્યાં તુતીનો નાદ. ૮
કહો શ્રેષ્ટ શા કામનો, જેથી ન સરે અર્થ;
નાનો પણ નિશિપતિ ભલો, શનિ શ્રેષ્ટ પણ વ્યર્થ. ૯
નબળાથીજ બની શકે, એવા કૈંક ઉપાય;
ખડગે શિર છેદાય પણ, કાંટો નહિ કઢાય. ૧૦
નબળા સબળા સર્વને, કરતા દીઠા કામ;
વળગી પીડા પેટની, તેથી ગરજુ તમામ. ૧૧

પેટ ભરવા વિષે.

દોહરા.

શું રાજા સરદાર શું, મોટા માજીસ્ટ્રેટ;
સહુને વળગ્યું સર્વદા, પાપ રૂપ આ પેટ. ૧
પશુ, પક્ષી, સૌ પ્રાણિને, નર જાતિને નેટ;
દુખ ઉપજાવે દિલ વિષે, પાપરૂપ આ પેટ. ૨
વાણોતર ને વૈતરા, કરે વિશેષે વેઠ,
સમજો કારણ સર્વનું, પાપ રૂપ આ પેટ. ૩
વહાણ ચડીને વિચરે, સમુદ્ર રસ્તે શેઠ;
કુટુંબથી અળગો કરે, પાપ રૂપ આ પેટ. ૪
કરે શિકારી સાંચરી, અરણ્યમાં [1]આખેટ;
રખડાવે છે રાનમાં, પાપ રૂપ આ પેટ. ૫
નહાના મોટા ભાઈનો, વેરી થાય વચેટ;
સ્નેહ તજાવે સર્વ શું, પાપ રૂપ આ પેટ.
મુનિ જેવાનાં મન વળી, લોભે કરે લપેટ;
નાશ કરે નીતિતણો, પાપ રૂપ આ પેટ. ૭
પાડે મોટા પહાડને, હળવી પણ હડફેટ;
તો તરણાને શું ગણે, પાપ રૂપ આ પેટ. ૮
તૃષ્ણા નીર તરંગથી, ખોળી નાંખે ખેટ;
તો શું રાખે ટેકરી, પાપ રૂપ આ પેટ. ૯
શોણિત શોષે શરીરનું, જેમ દિવેલ દિવેટ;
લીલાને સૂકું કરે, પાપ રૂપ આ પેટ. ૧૦
સંસારી જન શું કરે, ભગવત કેરી ભેટ;
બળબળતી વળગી બલા, પાપ રૂપ આ પેટ. ૧૧
જીવતાં સુધી જન કદી, ઠરી ન બેસે ઠેઠ;
દોડાવે દલપત કહે, પાપ રૂપ આ પેટ, ૧૨
પેટથકી ચાલે બધો, વિશ્વતણો વ્યવહાર;
જેમ ચાલતા યંત્રને, ઇંજનનો આધાર. ૧૩
જોજો જગમાં જગદિશે, કર્યું વિચારી કામ;
અણસમજુ અકળાય છે, દિલમાં દલપતરામ. ૧૪

ચડતી પડતી દશાવિષે.

દોહરા.

વસંત, ગ્રીષ્મ, વૃષ્ટિકર, શરદ હીમ શિશિરાદિ;
મીન મેખથી, મુલકમાં, આવે રૂતુ અનાદિ. ૧
તેમજ સુખ દુઃખ હરખ ભય, ચડતી પડતી જાણ;
આવેછે આ જગતમાં, અંતર ધીરજ આણ. ૨
જ્યારે રૂઠે દૈવ તો; બંદોબસ્ત ન કામ;
સમુદ્ર સરખી ખાઈ પણ, લંકા લીધી રામ. ૩
શીખામણ લાગે નહીં, જ્યારે વિનાશકાળ;
સમજાવ્યે સમજ્યો નહીં, લંકાનો ભૂપાળ. ૪

૧ આખેટ—શિકાર.

દેખે પડતા દિવસમાં, સ્વજન પરસ્પર કાળ;
જેમ કાચના ગુણ થકી, દિસે રૂપ વિકરાળ[1]. ૫
દિવસ ફરે તેવે સમે, સમજણ સઘળી વ્યર્થ;
ધર્મરાજ જુગટું રમ્યા, એવો કર્યો અનર્થ. ૬
સવળે દિન સવળું પડે, અવળે અવળું થાય;
અણઈચ્છ્યું આવી મળે, ઈચ્છિત અળગું જાય. ૭
માન અને અપમાન લે, ચઢતે પડતે કાળ;
બંદીખાનામાં પડે, ગયે શિયાળે સાલ. ૮
સુખ દુખ સરવે સાંખિયે, સુણી જૂના ઈતિહાસ;
રાજ્ય મળે કોઈક દિવસ, કોઈ દિવસ વનવાસ. ૯
ચઢતે દાહાડે ચાલીયે, હેઠે રાખી હામ;
પડતો દિવસ પીછાનીને, વરીયે કરી વિશ્રામ. ૧૦
પડછાયો નિજપંડનો, પ્રતિપક્ષીનો પક્ષ;
ચડતે દિન ઘટતો દિસે, પડતે વધે પ્રત્યક્ષ. ૧૧
દિવસ ફરે તો દિલ વિષે, અવળા સુજે ઉપાય;
કાપી વાડીનો કંડીયો, મુશક સર્પ મુખ જાય. ૧૨

ઈલકાબની પડતી.—ચોપાયા છંદ.

પંડ્યા, પાઠક ભટ્ટ, પુરાણી, રાખે છે સુણી રોષ;
મુનસી, મિસ્તર, બક્ષિ, બહાદુર, સુણી પામે સંતોષ;
કારણ તેનું કહેવા કાજે, જોશી જુએ શું જોષ;
ચડતી પડતી રીત ચાલતી, દેવતણો નહિ દોષ. ૧૩

દોહરા.

ઘરની કુળની દેશની, જ્યારે પડતી હોય;
ડરે પરસ્પર દેખીને, કરે પતીજ નહિ કોઈ. ૧૪
જેમ મુસાફર મહમદી, જાફર જનને જોઈ;
દૂરથકી દિલમાં ડર્યો, કાફર જાણી કોઈ. ૧૫
ત્યારે તેને જાફરે, કહ્યું ઉર ધરી ઉમંગ;
કેમ ડરેછે ભાઈ તું, હું ઈચ્છું તુજ સંગ. ૧૬

ઈંદ્રવિજય છંદ.

એકલ અંગ થવા ભયભંગ, ઉમંગથી હું શુભ સંગ ચહુંછું;
પીશુદ્ધ પાણી ભલોજન જાણી, પ્રમાણિક થૈ પ્રિયવાણી કહુંછું;
સંગત આશ વસ્યો કરીવાસ, ઉદાસપણે શિર ત્રાસ સહુંછું;
એસ મુસાફર હું નથી કાફર, જાફર નામ મુસાફર હુંછું. ૧૭

દોહરા.

માન્યું નહીં મુસાફરે, કર્યો નહીં વિશ્વાસ;
જાફર પણ નિજ જીવમાં, તેથી પામ્યો ત્રાસ. ૧૮
જન બંને જૂદા પડી, રહ્યા ઉજડમાં રાત;
એક બીજાને ઓળખી, પસ્તાયા પરભાત. ૧૯

દુઃખ વિષે.

દોહરા.

સુખ દુખ સરજ્યાં ઈશ્વરે, દયા ધરીને એમ;
કડવાં મીઠાં ઓસડો, પાય જનેતા જેમ. ૧
દુખ દેવું પણ દેવનું, દયા ભરેલું કામ;
મહા દયાથી રોગીને, દેછે વૈદો ડામ. ૨

છપ્પા.

તપે સૂરજનો તાપ, શોધીયે શીતળ છાયા;
તાઢ પડે અણતોલ, કપડથી મઢીયે કાયા;
વરસે જો વરસાદ, રચી રૂડું ઘર રહીયે;
જો દુઃખ દે જન કોઈ, કોઈ આગળ જઈ કહીયે;
કરીયે જો થાય ઉપાય તો, નહિ તો સઘળું સાંખીયે;
પણ દૈવ ઉપર દલપત કહે, રોષ રૂદે નવ રાખીયે. ૩

દોહરા.

પ્રભુ કરે તે પ્રીતથી, સહેવું ગણીને સાર;
પ્રભુ સમ કો સારો નથી, દીન દયાળ ઉદાર. ૪
મોટી વેઠે આપદા, તેનો જશ ઉચરાય;
નળ, પાંડવ, ને રામની, વાતો બહુ વંચાય. ૫
જ્ઞાની કે અજ્ઞાની જન, સુખ દુઃખ રહીત ન કોઈ;
જ્ઞાની ભોગવે ધૈર્યથી, મૂર્ખ ભોગવે રોઈ. ૬
ગર્વ મટે સુખ અવસરે, દુખ અવસર હરખાય;
જો રાખે અક્ષર લખી, આ દિન પણ વહી જાય. ૭
મરદ દરદમાં ગરદ પણ, મરદ ગણે નહિ દરદ;
દરદ કહે તે મરદ નહિ, દરદ સહે તે મરદ. ૮
સંકટની શંકા ધરે, તેથી ન કાંઈ કરાય;
શીખે તરવા શી રીતે, જો જળમાં નહિ જાય. ૯
પસ્તાઈશ નહિ પીંપળા, પેખી પાનખર માસ;
સદા નહિ રહે આ સમય, તનમાં ન ધરીશ ત્રાસ. ૧૦
સુખ પાછળ દુઃખ દેખીયે, દુઃખ પાછળ સુખ હોય;
દિવસ ગયે રાત્રી પડે, રાત્રિ પછી દિન જોય. ૧૧

---

૧ એક કાચ એવી જાતનો થાય છે કે તેમાં જોવાથી માણસ પોતાનું રૂપ મહા વિકરાળ દેખે છે.

કષ્ટ સહન કીધા વિના, પદ ઉંચું ન પમાય;
પારો તાપ અધિક સહે, ઊંચો એમ જણાય. ૧૨
દયાળુ નિજ દુખ દેખીને, પરદુખ કરે વિચાર;
નિર્દય ન્યાલ થયા કહે, પડે ઉતરી પાર. ૧૩
હરકત કશી ન હોત તો, શોભત નહિ સંસાર;
કશી ફિકર નહિ હોત તો, બાંધત શીદ ઘરબાર. ૧૪
પાકે અન્ન અને અકલ, પાવક ફિકર થકીજ;
પણ સાધારણથી સરસ, નહિ તો નાશ નકીજ. ૧૫
સુખ દુઃખથી હરખે રૂએ, સુઆ પછી પસ્તાય;
સ્વપ્નામાં કૂદે હસે, જાગૃત થઈ શરમાય. ૧૬

ઇંદ્રવિજય છંદ.

એજ સુતાં શતવર્ષ વિત્યાં,ભમતાં ભમતાં સ્વપને ભ્રમણામાં;
વાસર કેક વિત્યા સુખ માંહિ,બહુ ધનવાન થકી બમણામાં;
લાંઠની સાથ લડાઈ લડ્યો કદી, લાપટ લાખપટી લમણામાં;
જાગ્રત જ્યાં દલપત્ત થયો, સુખ દુઃખ ગયું સઘળું સમણામાં.૧૭
જો સુપનાની સમૃદ્ધિ જતાં,મરજાદ તજી બકવા બહુ માંડો;
કે સુપનાની લડાઈ લડ્યાથકી, ભાન થયાપછી ભાંડણું ભાંડો;
સુંદરી સાત વરી સ્વપને,પછી જાગૃત થૈ કહે ક્યાં ગઈ રાંડો;
તેમ કીધાથી કહે દલપત,ગણાય ગમાર,ગધા સમ ગાંડો. ૧૮

દોહરા.

કો દરદીને દરદ પર, દેવા કારણ ડામ;
નિશાન કરતાં રાખનાં, રૂએ પોકારી રામ. ૧૯
દુખદ તજી સ્થળ સુખદ સ્થળ, રહીયે દલપતરામ;
પાણીમાં જઈ પેશીયે, ઘણો વળે જો ઘામ. ૨૦
શિર છત્રી પગ મોજડી, ધરી રવિ તાપ ખમાય;
છત્રી મોજડી શું કરે, લાગે જ્યાં બડી લહાય. ૨૧
સજ્જન પણ સંકટ સમે, રસ્તો તજી પળાય;
ચોમાસે કીચડ થયે, જગત ઉમારગ[1] જાય. ૨૨
અલ્પ દિવસ આનંદના, રહે ઘણા દિન રોળ;
દહાડા પાંચ દિવાળીના, શ્રાદ્ધ પક્ષ તો સોળ. ૨૩
હરખ શોક હરઘડી ગણે, લાખ પ્રકારે લોક;
હરખ ન હોય વિવા સમો, મરણ સમો નહિ શોક.૨૪
દુઃખ ઘણાં દુનિયાં વિષે, માની લીધે મનાય;
દેહ દુઃખ કે દરિદ્રતા, ગણતાં ખરાં ગણાય. ૨૫
દુઃખ વેઠે સમજણ પડે, સમજાવ્યે ન જણાય;
બાળક ડરે દીવાથકી, જ્યારે દીવે દઝાય. ૨૬

[1] ઉમારગ—અવળો રસ્તો.

કોમળ અંતર પરદુખો, દેખી થાય દિલગીર;
અવયવને દુઃખ ઉપજે, આંખે આવે નીર. ૨૭
બહુ રૂણિયાને રૂણ નહિ, બહુ દુખીને દુઃખ નોય;
ભાર કશો પાશેરનો, હજાર મણ જ્યાં હોય. ૨૮

દુમિલા છંદ.

નૃપ મારી પછી પતિ પાસ ગઈ,પતિ નાગ ડસ્યાથી ગયો મરીને;
પરદેશ જતાં વણઝારી થઈ, ગુણકા ઘર વેચી મને ફરીને;
સુત સંગ થયો નિકળી બળવા,જળ પૂર થકી નિકળી તરીને,
મહરાજ હું આજ સમાપર શું કરૂં,ઝાશનો શોક હવે કરીને.૨૯

મનહર છંદ.

લમમાં જો લાય લાગે તો વડી વિપત્તિ લેખે,
દારૂખાનું ખુશીથી એ હજારનું બાળે છે;
લુંટાય કે દંડાય તો દાઝે દીલગીર થાય,
મમતમાં મોટી મુડી ઉમંગે ઉછાળે છે;
કાયામાં જો કાંટો વાગે કાળજામાં કષ્ટ થાય,
નાક વિંધાવીને નેહે દર્પણ નિહાળે છે;
દુઃખ સુખ દુનિઆમાં માન્યું દલપત કહે,
વિવેકી તો વિવેક વિચારી મન વાળે છે. ૩૦

દોહરા.

એક તરફનું સુખ મળે, એક તરફનું જાય;
રથ બેસી ચૌટાતણી, ચીજો નહિ જોવાય. ૩૧
સુખ ભોગવવામાં વસે, દુઃખ અને ઉપહાસ;
ખાદાને પચવાતણો, તલભર ન મળે ત્રાસ. ૩૨
આપે જો આરોગ્યતા, કરૂણા કરી કર્ત્તાર;
દુનિઆમાં દલપત કહે, એ સુખ અપરંપાર. ૩૩
ઉપજાવે આનંદને, જોતાં ચિંતા જાય;
પરિણામે સુખ પ્રાપ્તિનું, લક્ષણ એ લેખાય. ૩૪
દુઃખમાં દુઃખ તો દેહ દુઃખ, બીજું કરજનું જાણ;
અલ્પ ખર્ચ્યાં દુઃખ એ વિના, ઉર સંશય નહિ આણ.૩૫

કરજ વિષે.

માળા છંદ.

પડી ઘણી ગરજ, કરજ કદી કરીયે;
પ્રતિ દિન દિન પણ, દિલ અતિ ડરીયે;
ફિકર સકળ તજી, વિકળ ન ફરવું;
કદી અતિ અધિક, કરજ નહિ કરવું. ૧

દોહરા.

નામ રામનું સાંભળી, હું પામું ઉલ્લાસ;
નામ ¹ગામનું સાંભળી, હું પામું ઉર ત્રાસ. ૨

મનહર છંદ.

માણસ મરણનું સ્મરણ નથી સાલતું ને,
દ્રવ્યનું દારૂણ ²ઋણ સાલે છે સંભારતાં;
બળીઆ નાસરી ગયા તે મને વિસરી ગયા,
વ્યાજતણી વ્યથા નવ વિસરે વિસારતાં;
આજ પામ્યો લાજ લક્ષ રાજના સમાજ મધ્ય,
વીતકની વાત લાજ આવે છે વિચારતાં;
કહે દલપતરામ સજ્જન તમામ આમ,
દીલમાં ધરો કરજ કરજ વધારતાં. ૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ત્રણપણું હશે છેવગાતો, અવનીતળ ઉર્ગીઅનેનથી ઉલ્યો;
જ્યાર થશે ધીરનાર ક્ને, દશબાર દિનારને કારણ કલ્યો;
વીતક વાત વિસારી વખાણથી, કોગટકાવી ફરૂં નહિ ફુલ્યો;
દાનપણે દલપતકહેછ, બાપનું ભોજન હૂંનથી ભલ્યો. ૪

દોહરા.

કરજ કરીને જે ક્યાં, ખોટા વરા ખચીત;
ખરેખરા ³ખોટાવરા, ચરચર બાળે ચિત્ત. ૫
હળ લેખણુ ખત ખેત્રને, વ્યાજ એજ વડીવાક;
ત્રિખ બીજ નાણું વાવીએ, થાય ઝેરનાં ઝાડ. ૬
શબ ઉચકે તે કાંધીયા, અડતાં જન અભડાય;
વ્યાજખાર પણ કાંધીયા, અમાણું ત્રમાણું ખાય. ૭

ચતુર્થ પદ ગુપ્ત.

માગે ત્ર ગણા તહેનો, **મોય મિલાપ** પવિત્ર;
માગ્ય ચુંથાય બજારમાં, **માનો સાચું મિત્ર.** ૮

અંગ ઉધારનો ઝગડો.

જે ગરજુ માણસ હોય છે, ને તેને કરજે નાણું જોઈતું હોય ત્યારે તે શાહુકારને ઘેર જઈને કેવો ગરજવાન થઈને બોલે છે, ને પોતાનો અર્થ સર્યા પછી કેવો જવાબ દે છે એ વિષેની હકીકત નીચે લખ્યા પ્રમાણે છે.

દોહરા.

પ્રથમ નમું ગણનાથને, વિનવું વારંવાર;
ઝગડો અંગઉધારનો, સુણજો સહુ નરનાર. ૧
શાહતણે ઘેર સંચર્યો, ગરજુ દરદી જન;
અંગઉધારે આપશો, એક ¹મસવાડો ધંન. ૨
અર્થ સુધારો એટલો, છે તમ સરખું કામ;
સોવાસા પખવાડિયે, દેશું પૂરા દામ. ૩
તો ફરી લેવા આવશું, જુઓ ફરી એકવાર;
આગળથી એક માસનું, વ્યાજ ધરૂં આ ઠાર. ૪
આપો અમને આ સમે, જાણી કીધા ન્હાલ;
જોઈએ ત્યારે માગજો, જોઈશે નાણાં કાલ. ૫
માણસ જોઈને ધીરજો, કઠણ સમો છે આજ;
જગત બધું ખૂટલ થયું, કરજો જોઈને કાજ. ૬
આગળથી શું આચરૂં, જુવો અમારી વાત;
દેવું જ્યારે છુટશું, સુખે ઉંઘશું રાત. ૭
લીધે કંઈ જીત્યા નહીં, જુવો કરી વિચાર;
લઈને પાછું આપીએ, તો ચાલે વ્યવહાર. ૮
માસ પછી તો આવશે, નાણું છે આ માલ;
નહિ તોપણ નહિ કાપિયે, બેશ ફેરી ડાળ. ૯
બીજે કહ્યું એક બે જણે, લ્યો અમારૂં ધંન;
શીદ રળાવું કોઈકને, એમ વિચારૂં મંન. ૧૦

ચોપાઈ.

બોલ્યો ગરજુ એવા બોલ, શાહતણું મન થયું ડમડોલ;
દીધા ખત માંડીને દામ, કીધું ગરજૂએ નિજ કામ. ૧૧
અર્થ સર્યાને ગરજજ ટળી, નામ લે નહિ સામો મળી;
જાણેશાહ વધેછે વ્યાજ, ગરજુજાણે થયું મુજ કાજ. ૧૨
એમ કરતાં એક વર્ષજ થયું, આપો નાણું શાહે કહ્યું;
ધીરજરાખોકરોઘરકાજ, હમણાંજઓ વધેછે વ્યાજ. ૧૩
તમથકી અમને ચિંતા ઘણી, હાલનથી નાણું અમતણી;
આવશે નાણું હાથે ચડી, વણુ માગ્યા દેશું તે ઘડી. ૧૪
સહુ પહેલા ભરશું તમતણા, ભાઈ તમે ટાળી છે મણા;
વ્યાજવધાર્યાની નથી ખાંત, દીધાવિના નહિથાયનિરાંત. ૧૫
સુજ્યો તળાઈમાં સુખે જઈ, નાણું તમારૂં રહેશે નહીં.
કાળાચોરના કાઢશું તે વંત, હશે જેના લોઢાના દંત. ૧૬

---

૧ વ્યાજ ગણવાના આના.

૨ ઋણ–કરજ. ૩ ખોટાવરા—લાકડાનો સળગતો અંગારો કહેવાય છે તેમ છાણાનો ધિંખતો ખોટાવરો કહેવાય છે.

૧ મહિનો.

નહિતો જાતે વેચાઈ આપશું, તો બીજીવાર લેવા આવશું:
માગેશાહ દિનમાં એકવાર, એમ કરતે વિત્યાં વર્ષચાર.૧૭
ત્યારે શાહ લેવાને ગયા, આપો રૂપિઆ બમણા થયા:
રૂપીયાનુંનહિ લેશો નામ,હાલ નથી રૂપિઆનો ઠામ. ૧૮
ઠામ નથી તો મારો શો વાંક, તુંતો રહ્યો સદાયનો રાંક:
કહું તને કરીને પરણામ, આપો હવે અમારા દામ. ૧૯
આપીશ તોપણ લેઈશું અમો, નહિ ચાલે ના પાડે તમો:
એરીતે કહ્યું બહુજ પ્રકાર, બોલ્યો ગરજુ તેણીવાર. ૨૦

દોહરા.

ગરજૂ બોલ્યો તાહરે, સાંભળ સાચી વાત:
ક્યાંઈ ન જવાશે ચોરવા, હોયતો દઈએ ભ્રાત. ૨૧
શાહ ત્યાંહાં ગરજૂ થઈ, બોલ્યો થઈ લાચાર:
ભાઈજી આપોતો વળી, દેઈશું બીજી વાર. ૨૨
એ નાણું આવ્યાતણો. નહિ સૂજ્યો ઉપાય:
ત્યારે પોતે લાંઘવા, ગરજુને ઘેર જાય. ૨૩
ચૂલામાં જળ રેડિયું, બેઠા કઠણ થઈ સાથ:
દીધા વિના તું જો જમે, નરશી વસતુ ખાય. ૨૪
ઘર તારૂં લાંઘે સહુ. લાંઘું બેઠા હુંય:
લીધા વિના ઉઠું નહીં, નિશ્ચે જાણે તુંય. ૨૫
શાહે ગાળો રીસમાં, દીધી ત્યાં દશવીશ:
તે સાંભળતાં તુરત તે, ચડી ગરજૂને રીસ. ૨૬
અહિંતો આડી શેરીની, ધૂળ પડી તે લેય:
કર કરવાનું હોય તે, કહેવું હોય ત્યાં કહેય. ૨૭
નથી બાતો તારા થશે, આ ઘર લૂંટી લેય:
મળશે ત્યારે આપશું, દશ દિન બેશી રહેય. ૨૮
શાહ કહે સુણ કુતરા, ત્રાણ બોલમાં ધૂડ:
તારા ઘરમાં રાખજે. આડી શેરીના ધૂળ. ૨૯
છે જાતે દેવાળિયા. લઈ નથી દેતા ધંન:
લેતાં લાગ્યું સોહલું, દેતાં ધ્રુજે તંન. ૩૦

ચોપાઈ.—શાહુકાર કહે છે.

શું કાંઈ તારા ચાકર છૈયે, જે તારે ઘેર ફેરા દૈયે:
ખાઈશશુંછેવાંઝિયાનોમાલ, લેશુંઅમણાંધનહાલહાલ. ૩૧
એક હાથે માથાના વાળ, એક હાથે મોટી [1]પંજર:
મારીશ ચારગણી બે કહું, નાણું તો એ રીતે લહું. ૩૨
બોલ્યો ગરજુ ગુણી એ વેણ,આ ભવતો નથી લેણુંનેદેણ:
મોટીકમાઈના હશેતેગયા, મારાનસીબના ખાવાથયા. ૩૩
કુતરાની પેઠે શું ભસે, નાણાં તો તારા ઘરમાં હશે;
તારૂં મોતછે મારે હાથ, જઈશગાળ ફટકડીને ક્વાથ. ૩૪

એમ કરતે લાંઘણ થઈ ત્રણ, શાહે જાણ્યું આવ્યું મરણ:
ધણીઘરનો ખાય છાનું ધાન. શાહનપામે અન્નને પાન.૩૫
શાહ ગયો ઘરમાં કરી રીસ, મારી લાત ગરજૂને શીશ:
આવ્યા પાટુએ તે ઘડી, ગડદાની તરફીટજ પડી. ૩૬
જોવા મળ્યું ત્યાં સઘળું ગામ, શાહને કહેતને રૂઠ્યા રામ:
આપ્યાછેતેમજ લઈજાણ, આમકીધેનવ થાયવખાણ. ૩૭
શાહ કહે હજી મારો વાંક, ભાઈઓ મને અપાવો કાંક:
વચ્ચેપડ્યા પછી વચ્ચેદાર, મુદલ મુદલનો કિધોવિચાર. ૩૮
ગરજુ કહે કાંધાં કરો બાર, શાહ કહે કાંધાં કરો ચાર:
જોભાગ્યમળશે પામશુંદામ, ફરી વિચારી કરશુંકામ. ૩૯
વર્ષે કાંધું પૂરૂં થાય, ટંટા એટલો એટલો મચાય:
સમજુસુણીને કરી વિચાર, એવા નહિ કરશો વેપાર. ૪૦

દોહરા.

રાખો ઘરેણું રોકડું. આપે નાણું જેહ:
સામણ કેરે ગાફલે. સુખે ઉંઘશે તેહ. ૪૧
ઉધારે તે આપજો, જેનું ચાલે જોર:
આરબ બેસે આવીને, કરે કબજ ઘર ઢોર. ૪૨
સગપણમાં કે સ્નેહમાં, દેણા લેણા દામ:
અંતે હેત રહે નહીં, કરજો જોઈને કામ. ૪૩
જર જોરૂ ત્રીજી જમીન, કલેશ તણાં ઘર એહ:
સાખ સહિત લખત વિના, વાત ન કરીયે તેહ. ૪૪
ઉપજ વિચારી આપણી, કરીયે ખરચ સદાય:
સારે નરસે કારજે, નહિ કરીયે ફુલાય. ૪૫
જે ખરચે દેવું કરી. મોટા મૂરખ એહ:
લોક વખાણે એક દિન. કરે વગોણાં તેહ, ૪૬
ઝગડા એ'ગ ઉધારનો. સુણી હરખશે શાહ:
જાતે ચોરે દેવાળિયા, દિલમાં વરશે દાહ. ૪૭
વાતો સુણી વિચારજો, ક્રોધ ન કરશો લેશ:
હૃદિયામાં ધરી રાખજો, દાપાનો ઉપદેશ. ૪૮
કરજો કામ વિચારથી, નહિ કરશો ફુલાય:
સમો વિચારી ચાલશો, થાશો સુખી સદાય. ૪૯
ઓગણીસેને ચારના. મહા સુદિ પંચમિ નામ:
તે દિન ઝગડા દાખિયો, દ્વિજવર દલપતરામ. ૫૦
એક રામ ચડતાં ગયું, રાવણ કેરૂં રાજ:
સોળ રામ શિરપર ચડે, કહો રહે ક્યમ લાજ. ૫૧

---

૧ ખાસડું.

કરજ ન કરવા વિષે.—પદ.

(વિવેક વણજારાનો રાગ.)

મારું કહ્યું તમે માનીને, દિલે ડરજોરે,
તક આવે નઠારી તોય, કરજ નવ કરજોરે;
કરજથી ભુંડું કશું નથી, દિલે ડરજોરે.
કઈક જેને કાંઈ બુદ્ધિ હોય, કરજ૦ ૧

અંગ ઉધારે ઉપાડતાં, દિલે ડરજોરે.
લેણદારના થઈએ ગુલામ, કરજ૦
સઘળાં કથન સાંખવાં પડે, દિલે ડરજોરે;
એથી આબરૂ એમાઈએ આમ, કરજ૦ ૨

બાણ જેવું તીખું બોલશે, દિલે ડરજોરે,
લોહી બાળીને લઈ જશે પ્રાણ, કરજ૦
ઓશિયાળા થશો એહના, દિલે ડરજોરે,
વળી થાશો એના વેચાણ, કરજ૦ ૩

ગભરાટમાં ગભરાવશે, દિલે ડરજોરે,
ગમે તેમ લખાવશે લેખ, કરજ૦
પછી નહિ પોતે પાળી શકો, દિલે ડરજોરે,
મોટા કષ્ટની મારશે મેખ. કરજ૦ ૪

કરજથી કંઈક કુવે પડ્યા, દિલે ડરજોરે.
ઝાઝે ખાધાં ઝંખાઈને ઝેર. કરજ૦
કંઈકે જોડાવ્યા જમાનને, દિલે ડરજોરે,
વળી વાવ્યાં વહાલામાં વેર કરજ૦ ૫

વેરાગી થઈ કંઈક વહી ગયા, દિલે ડરજોરે,
કંઈકે ભોગવી ભુંડી કેદ. કરજ૦
માર ખાધા કંઈક માણસે, દિલે ડરજોરે.
ખરે ખાતે પામ્યા ખુબ ખેદ. કરજ૦ ૬

પુત્ર પુત્રી વેચવાં પડ્યાં, દિલે ડરજોરે.
પછી [1]વેચવી પરણેલી નાર. કરજ૦
કંઈનાં કુટુંબ અકળાવિયાં, દિલે ડરજોરે.
બાંધી કાઢ્યાં બધાં ઘર બહાર, કરજ૦ ૭

દોસ્ત થતાં દેવાદારના, દિલે ડરજોરે.
સુખ સર્વ ખોશો તેને સંગ, કરજ૦
પતીઆની પાસે જો બેશીએ, દિલે ડરજોરે.
એથી આપણું બગડે અંગ. કરજ૦ ૮

કરજ થકી અકળાઈને દિલે ડરજોરે,
થાય સત્યતાનો સદ્ય નાશ, કરજ૦
વિપને કરજ ખાતાં સોહતું, દિલે ડરજોરે,
અંત્યે અત્યંત ઉપજે ત્રાસ. કરજ૦ ૯

વિષમ કરજ છે વિષથકી, દિલે ડરજોરે,
પુત્ર પૌત્રને પીડા થાય. કરજ૦
લાંચ લુચાઈ લંપટપણું. દિલે ડરજોરે,
દુષ્ટ કરજમાં ગુણ દેખાય, કરજ૦ ૧૦

કરજદાર કારભારીએ, દિલે ડરજોરે,
ન કરાય અદલ ઇનસાફ, કરજ૦
દેવું કરે તે દિવાળિયો, દિલે ડરજોરે,
નહીં દેવું તે સાચો સરાફ, કરજ૦ ૧૧

એક રામ ચડતાં થયું, દિલે ડરજોરે,
ધુળધાણી રાવણનું ધામ, કરજ૦
સોળ રામ જેને શીર ચડે; દિલે ડરજોરે.
તેની શી ગતિ દલપતરામ, કરજ નવ કરજોરે. ૧૨

1 એક કડવા કણબીએ કરજને લીધે પોતાની રૂપાળી બાયડીને વેચીને છૂટો છુટકો કર્યો હતો, તે તેના નાતીલાએ લીધી.

ફુલણજી વિષે.

ચોપાઈ.

જે આવે વીવા કે વરો, ખુબ ફુલાવ્યો ફુલે ખરો:
દેવું કરીને ખરચે દામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૧
ફરી કચેરી કસુંબા પાય, બાળક ઘરમાં બંટી ખાય:
અવળાં કામ કરે જે આમ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૨
લખો દેખાડે નાણાં લાખ, રોકડમાં ચૂલાની રાખ:
કરે કરોડપતિનાં કામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૩
હિંડી શક્યાનાં હોય ન હોશ, કહીંયે પણ જઈ શકે ન કોશ:
હજાર કોશ ચલાવે હામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૪
ડેલી ઉપર દીવાનાં જોર, ઘરમાં તો અંધારૂં ઘોર:
હાડ રચે વેચીને દામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૫
દેડકું દેખી દિલમાં ડરે, સિંહ સાથ લડવા સંચરે:
પ્રથમ પિછાને નહિ પરિણામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૬
એકે અક્ષરની નહિ યાદ, વદે વડા પંડિતથી વાદ:
ગણે મુરખમાં સઘળું ગામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૭
બીજાના ઓથે બડબડે, વળી વિજય પામે તેવડે:
તે જાણે નિજ જોર તમામ. તે નરનું ફુલણજી નામ. ૮
ઓઢે જે ઉનાળે શાલ, ચંદ્ર છતાં ઇચ્છેજ મશાલ:
કારણ વિના કરે ધુમધામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૯
દીલાસા તો ખાસા દેજ, બને વખત ત્યાં ફરી બેસેજ:
બદે ખરો પણ દે ન બદામ, તે નરનું ફુલણજી નામ. ૧૦

બોલે મોટા મોટા બોલ, તેમાં પૈસાભાર ન તોલ:
લગાર મોઢે નહીં લગામ. તે નરનું ફૂલણજી નામ. ૧૧
આદરી શક્તિથકી ઉપરાંત, ખાલી મોટી રાખે ખાંત:
દિલથી કહે છે દલપતરામ, તે નરનું ફૂલણજી નામ. ૧૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સાગર સાત તરે સહજે પછી ખાડ તણી ગણતી કરશી તેને;
દેડવી દે ડગતા કહી ડુંગર આકતણું ફળ શું પછી એને:
આભની સાથ ભરે બહુ બાથ, કહો પછી તેહ ગણે દિલ કેને;
કોડી હિસાબ કિયો દલપત, જથાબંધની ગણતી નહિ જેને.૧૩

દોહરો.

અલખત હાથ ઉડાઉને. વસે ન ઝાઝી વાર:
પતંગ રંગતણી રહે, ચટકા દહાડા ચાર. ૧૪

ફૂલણજીની ગરબી.

"વાલા તમારી જોઈને રહીશું વાટ રે
વલાજી." એ રાગ.

ફૂલણજી તમે ફૂલાવ્યા કેમ ફૂલ્યારે, ફૂલણજી;
આ ઉપજ ખરચનો અડસટો કેમ ભૂલ્યા, મારા ફૂલણજી. ૧
કરજ કરીને વરા ભલા તમે કીધારે, ફૂલણજી;
આ ગરથ પરાયા ખરચીને જશ લીધા, મારા ફૂલણજી. ૨
ઘર વેચીને ઘી સાકર તો લીધાંરે, ફૂલણજી;
આ જમણ સરસ સામોવડીયાથી કીધાં, મારા ફૂલણજી. ૩
પીતાંબર પેહેરી પંગતમાં ફરીયારે. ફૂલણજી;
આ મનમાં ફૂલ કરી મૂછે કર ધરીયા, મારા ફૂલણજી. ૪
વળતો દિવસ થયો કે માગે નાણુંરે, ફૂલણજી;
આ નાણાનાં તો ન મળે ક્યાંઈ ઠેકાણાં, મારા ફૂલણજી. ૫
ફૂલણજી ઉપર અરજી થઈ ત્યાંથીરે, ફૂલણજી;
આ જપત થઈ મિલકત કાહાડ્યા ઘરમાંથી,મારા ફૂલણજી. ૬
ફૂલણજી તમને જેણે ફૂલાવ્યારે, ફૂલણજી;
આ તે તો કોઈ મદદ કરવા નવ આવ્યા મારા ફૂલણજી. ૭
ફૂલણજી તો કુવો શોધવા ચાલ્યારે, ફૂલણજી;
આ ગરથવિના તે અકિંચન કોઈએ આલ્યાં,મારા ફૂલણજી. ૮
જમતી વખત વખાણ ભલાં જે કરતારે, ફૂલણજી;
આ એ સહુ હાસ્ય કરે નિંદા આચરતા, મારા ફૂલણજી. ૯
એ અવસર તો અધિક વખાણી ચડાવ્યારે, ફૂલણજી;
પણ આ અવસર તો બેવકૂફ ઠરાવ્યા, મારા ફૂલણજી.૧૦
પેહેર્યાંને પટકુળે બાંધ્યા ચંદરવારે, ફૂલણજી.
આ ઘર બાળીને ચાલ્યા તીરથ કરવા, મારા ફૂલણજી. ૧૧
ફૂલણજીની રાંડ રૂએ મોં વાળીરે, ફૂલણજી,
આ ફૂલણજી સીધાવ્યા ટેકો ટાળી, મારા ફૂલણજી.૧૨
ભોળાને નરસી શિખામણ દેશેરે, ફૂલણજી.
તે નિસાસાનું. પાપ ઘણું શિર લેશે, મારા ફૂલણજી.૧૩
દિલમાં દલપતની શીખામણ ધરજોરે, ફૂલણજી.
તો કરજ કરીને નાત વરા નવ કરજો, મારા ફૂલણજી.૧૪

કરકસર કરવા વિષે.

દોહરા.

સમજી ખરચ કરે સદા, જેમ કમાય કમાઉ:
કૃપણપણું ન કરે કદા, અતિ નહિ થાય ઉડાઉ. ૧
ખર્ચે ધન સૌ જન ખરા, વળી પણ જુઓ વિવેક;
અર્થે ખર્ચે એક જન, અનર્થ ખર્ચે એક. ૨

સ્વાગતા છંદ.

જનમશેજ જર જો જરા જરા, તો થશેજ વધતા વરાવરા;
જ્ઞાનવાન જન જે ખરાખરા,વ્યર્થ ખર્ચ ન કરે નરાનરા.૩.

દોહરો.

કષ્ટે આવે કર વિષે, તે ઝટ નહિ વવરાય;
કષ્ટે વિંટી પહેરિયે, તે કષ્ટેજ કઢાય. ૪

કુંડળિયો.

કર આંગળિયે કષ્ટથી, વિંટી આવે વાર;
કરથી તેનો કાઢતાં, નયણે આવે નીર:
નયણે આવે નીર, કલ્પના તે પર કરતાં,
શ્રમથી ધન સાંપડે, વિષમ લાગે વાવરતાં;
દાખે દલપતરામ, રચી પર્ચાને જે રળિયે;
તે તો ધન વવરાય, કષ્ટથી કર આંગળિયે. ૫

દોહરા.

યોગ્ય ખરચ કરવું ભલું, ભલું અધિક નહિ ભાઇ;
લખાણ ભરી લખવું ભલું, નહિ રેડી રૂસનાઈ. ૬
નિજ ઘરનું પરનું વરે, ત્યાં તેવો મન રંગ;
દરજી ખપતું વેતરે, મોચી વેતરે તંગ. ૭
કરે જગતમાં કરકસર, જુઓ જગતનો ઈશ;
પ્રકાશ ત્રીશ ઘડી કરે, અંધારૂં ઘડી ત્રીશ. ૮
ઈશ્વર પણ કરકસરનો, રાખે રૂડો વિવેક;
અહો અનેક વચ્ચે રચ્યો, દીવો દિવાકર એક. ૯

કંજુસ વિષે.

આર્યાવૃત્ત.

ઉદારનું કંજુસનું, ખરચ બરાબર જૂઓ કરી તપાસ;
દિન અગ્યારે ઓછું, ચાંદ્ર વરસ તો વધે અધિક માસ. ૧

દોહરો.

ઉદાર નરનો કૃપણનો, સરખો વધે સદાય;
કસર કર્યે કંજૂસનું, લાખ રીતિ લૂટાય. ૨
મોટા જાણી મન વિષે, અચળ ન ધરીએ આશ;
સુણ્યો ન કોઈ સુખી થયો, તાડ તળે વસી વાસ. ૩
કૃપણ મૂર્ખના કર વિષે, પૈસા પુસ્તક જાય;
પંપાળે પાસે લઈ, એ ઉપયોગી ન થાય. ૪
સિંહ મૂછ મણિધરમણી, સતિતન કંજુસ [1]આથ;
ચડે ચાર એ એટલાં, પ્રાણ ગયે પર હાથ. ૫
લે લૂટી ધન કૃપણનું, કાં રાજન કાં ચોર;
ખંખેરાએ ખાસડે, બોરડી કેરાં બોર. ૬
કંજુસ કેરૂં કાળજું, કાળો પથ્થર કાય;
જુગ આખો જળમાં રહે, પણ પિગળીત ન હોય. ૭
મધમાખી મધખાય નહિ, સંચ્યા કરે સદાય;
તો તેનાથી અન્યને, એ મધ કેમ અપાય. ૮

મનહર છંદ.

[2]જળદનું લેછે જળ લેછે નદી નદનાળું,
જેનું તેનું લેવું પણ દેવું નહિ દાન છે;
પીવા આવે માણસો તો પાય નહિ પાણી પાણી,
વદન બગાડે વળી એવા ગુણવાન છે;
પલાળતાં પલળે ન એવા રહે પાસ પડ્યા,
પથ્થર જેવા કઠોર પાપિષ્ટ પ્રધાન છે;
રાખી રહે એવી એવી રીત રતનાગરની,
નાગર નાથુંનું દીલ સાગર સમાન છે. ૯

દોહરો.

કંજુસ મુખથી શું કહે, શું સુમ મુખને દામ;
શબ્દ કહ્યા સમશાનનો, તે ત્રણ શબ્દે નામ. ૧૦

ઉત્તર નાથુંરામ—વસંતતિલકાવૃત્ત.

છાંયે વશી જન કદી, સુખીયાં ન દીઠાં;
ફૂલ્યાં ન ફૂલ ન ફળ્યાં, ફળ કાંઈ મીઠાં.
પ્રખ્યાતતા ન પસરી, જન પાળવામાં;
રૂડો ગણાય ગુણ, બાવળ બાળવામાં. ૧૧

૧ આથ–મુડી. ૨ જળદ–વરસાદ.

દોહરો.

સુણો દીસે સામટી, ફૂલ વિષે નહિ માલ;
પાકે ફળ તો પરડિયા, તે બાવળને બાળ. ૧૨

ઈંદ્રવિજય છંદ.

હે ઉપદેશ સદા દલપત્ત, અધર્મિ અધર્મ નહિ તજવાનો;
બીકણ કોઈ સુણી બિરદાવળી, સોય વસા નહિ શૂર થવાનો;
કોડ પ્રકાર કીધે મન રંજન, કંજુસ દાન નહીં કરવાનો,
બાળક કોઈ મરે બહુધા પણ,પાવઈ ને ન ચડે કદી પાનો.૧૩
આ બ્રહ્મપૂર રહ્યું બળિરાયનું, હાકમ હિંદુ ગયા હરનારા;
આ હથિયાર રહ્યાં અવનીપર, ધિંગડમલ્લ ગયા ધરનારા.
આ કવિતા રસ પૂરણ પ્રૌઢ કવીશ્વર, ભૂપ ગયા કરનારા;
દક્ષ પુરૂષ ગયા દલપત્ત, રહ્યા નિજ પેટ પુરૂં ભરનારા. ૧૪

મનહરછંદ–સોપારીના ઝાડ પ્રતિ અન્યોક્તિ.

ઉંચું ઉંચું વધી શોભે એથકી છે નીચાં સારાં,
જે થકી પોષણ સદા થાય છે સંસારીનું;
આપે બખશીશ બની રંજનને રાજી કરે,
વણિકનું દાન જેવું તાળીની તૈયારીનું;
આશ્રય કરીને કોઈ પ્રાણી ન આરામ પામે,
રાખે દલપત્ત પેખો ઝાડ આ સોપારીનું;
સરજ્યું તોય ઠીક છે ન સરજ્યું હોત તોય ઠીક,
જેને ફળે પેટ ન ભરાય નર નારીનું. ૧૫
સોપારી કહે છે કવિ કામને ધિક્કાર કરે,
મને તો સરજ્યછે મીજલસને [1]શોભાવવા;
મારાવિના વરઘોડા સારા કેમ શોભતને,
કેને તમે કહેત સાજનમાં સિધાવવા;
મોટાં મોટાં સુંદર છે મંદિર અમારાં એથી,
શેહેર શોભેછે સારાં પ્રેમ ઉપજાવવા;
તાડ ઝાડતણી તુલ્ય નથી દલપતરામ,
સારે સમે છીએ ઉપયોગ યોગ્ય આવવા. ૧૬

ગરજ વિષે.

દોહરો.

આપ આપની ગરજથી, ગરજૂ જગત જણાય;
વગર દરદ ઘર વૈદને, જરૂર કોઈ નવ જાય. ૧

૧ મતલબ કે કેટલાએક શ્રીમંતો ફક્ત મીજલસને શોભાવવાના છે, પરોપકારી કામના નથી.

તમો ન તજિયે તેહની, જેની ગરજ સદાય;
જળ સાથે રિસાઈને, કહો મત્સ ક્યાં જાય. ૨
જેની ગરજ પડે સદા, તેને કેમ તજાય;
બાળે છે ઘર આગ પણ, ઘરમાં રોજ રખાય. ૩
કદી હલકાની ગરજ પણ, ભારે ને પડનાર;
કાષ્ટ નાવને આશરે, પથરા ઉતરે પાર. ૪
ગરજ સમે ગરજૂ જનો, બોલે મીઠા બોલ;
ભાર ન ગણશો ભાઈઓ, તેનો તરણા તોલ. ૫
તેનો દોષ ગણાય નહિ, જે ઉપયોગી અગાધ;
એદી ખેળ ગણાય પણ, કાગળનો નહિ બાધ. ૬

કીંમત વિષે.

દોહરા.

અમુલ્ય પણ સહજે મળે, જે સસ્તું તે દામ;
નદી કિનારે નીરનો, એક ન ઉપજે દામ. ૧
જળનું નિર્જળ દેશમાં, ઉપજે અગણિત મૂલ;
ગંગાતટ જે જન વસે, તેને જળ તૃણ તુલ્ય. ૨
જોઈએ ત્યારે નવ જડે, એનું મૂલ અપાર;
જાય પ્રાણ જ્યાં જળ વિના, કિંમત હેમ હજાર. ૩
અછતે પડે અગત્ય તો, તે વસ્તુ મહા મુલ્ય;
નિર્જળ થળ પ્રાણાંત તક, નીર લાખ ધન તુલ્ય. ૪
સઉને ખપ તે સસ્તુ છે, તે પ્રભુ કૃપા અતુલ્ય;
પંડિત પાણી ને પવન, છે નિર્ધન નિર્મૂલ્ય. ૫
સાત વેંતના સર્વ જન, કિંમત અક્કલ તુલ્ય;
સરખા કાગળ હુંડિના, આંક પ્રમાણે મૂલ. ૬
બહુ જન માને જેહને, તો તે મોઘું થાય;
સોનું છે શા કામનું, નહિ ઓદાય ખવાય. ૭
વખાણ કે નિંદાથકી, વધે ઘટે નહિ વાલ;
ઉપજે કિંમત એટલી, જેમાં જેવો માલ. ૮
વસ્તુ પરાઈ ધાસતાં, દિસે કોણ દિલગીર;
ધોબણનાં બાળોતિયાં, તે રાણીનાં ચીર. ૯
સોંઘું મોંઘું શીદ ગણે, પરધન જ્યાં વપરાય;
તેલ ગોળ ઘર પારકે, જોડા ધોડા ખાય. ૧૦

ઉપદેશી મનહર છંદ.

પૈસાથી પંકાયો પણ પાપથી મુકાયો નહિ,
ખજાનો રખાયો, ખરો ખેલ ન રખાયો તેં;
દુષ્ટ તું દેખાયો ચાહી સ્વાદ તો ચખાયો પણ,
ધર્મમાં ન ધાયો, ગુણ પ્રભુનો ન ગાયો તેં;
દગથી દગાયો ને ડગાવતાં ડગાયો મુખે,
મોક્ષ ન મગાયો, માલ માયિક મગાયો તેં;
ગૃહસ્થ ગણાયો મોટો મહેલ ચણાયો પણ,
પડે નહીં પાયા એવો કીલ્લો ન કરાયો તે. ૧
મોજ ભલે માણો જ્યાં સુધી લખાણો દાણોપાણી,
દાણોપાણી ખૂટે જવાનું છે તે તો જાણોછો;
તવો તણો તાણો વાણો તૂટશે અજાણ્યો જ્યારે,
રાખે કયો રાણો એવું અંતરમાં આણોછો ?
નાકે છે *સિંચાણો પંખી જાળમાં ઝલાણો તોય,
લોભમાં લેવાણો એવી અવસ્થા વખાણોછો;
કોટે બાંધ્યો પાણો એ ઉખાણો ખરો જાણો ખૂદ,
શોધો શાણો સંત ખાલી તંત શીદ તાણોછો. ૨
કાયાની શી માયા, કાયા વાદળીની છાયા જેવી,
રેતીના રચાયા પાયા એવી કાચી કાયા છે;
દહન થતા દેખાયા રાંક અને રાણીજાયા,
માયા મેલી મુએલા ગણાયામાં ગણાયા છે.
ધન માટે ધાયા ને કમાયા ન કમાયા કોઈ,
બંધને બંધાયા કાળ ઝાળમાં ઝલાયા છે;
લાલચે લોભાયા પણ સ્થિર ન થોભાયા ભાઈ,
સૌ અહીં સમાયા એવી ઈશ્વરની માયા છે. ૩
કુથલી નઠામીનીમાં તૃષ્ણા દામ ચામનીમાં,
જારી કરી જામનીમાં ખૂબ બેઠા ખાઈને;
બીજાનું બગાડવામાં દોલત ઉડાડવામાં,
જમવા જમાડવામાં બેઠા ધૂળ ધોઈને.
ખાનારા મફતીયામાં લુટાયો મળતિયામાં,
ભારના ભરતીયામાં ભૂલ્યા જાણી જોઈને;
કદી કષ્ટ કાપવામાં કે સુનીતિ સ્થાપવામાં,
એક પૈસો આપવામાં આવ્યો નહિ કોઈને. ૪
જાય જાય જેને તારું જીવતર જેવી રીતે,
જળ વધ્યું જાય સાથે જંતુઓ બીજાય જાય;
ખાય ખાય ખલકને ખોતરી ખચીત કાળ,
નખ ખાય નેણ ખાય શિરની શિખાય ખાય;
થાય થાય થાવરને જંગમ જરૂર નાશ,
કેક ગયા તેની કેવી કરમ કથાય થાય;
હાય હાય કરી હૈયું ફૂટશે [1]હેતુઓ તારા,
હયાતી છતાં તું હૈયે ચેત્યો નહિ હાય હાય. ૫

---

* બાજ પક્ષી. ૧ હિતસ્વી.

ભાઈ તેં ભલાઈ ન લેવાઈ ને ભુંડાઈ લીધી,
લુચ્ચાઈ ઠગાઈ તોછડાઈ ન તજાઈ તેં;
ખાઈ મોંરખાઈ, મૂરખાઈ તો રખાઈ ખૂબ.
નીતિ ન રખાઈ ન રખાઈ ચતુરાઈ તેં;
કરી સરસાઈ પીતરાઈથી નવાઈ કરી,
પુંજી વધરાઈ પુણ્યે પાઈ ન અપાઈ તેં;
ધાઈ ધાઈ કરી જે કમાઈ ખાઈમાં સમાઈ,
પાઈ ન ખવાઈ ન લેવાઈ ન દેવાઈ તેં. ૬
સારી સારી મારી શીખ ધારી લે વિચારી ચિત્ત,
નથી રે નઠારી તે તો તારી હિતકારી છે;
પોકારી પોકારી કહું સ્વીકારી સ્વીકારી લેજે,
પ્રચારી પ્રચારીને વિચારીને ઉચારી છે;
ઠગે છે ઠગારી માયા ધરી લે ધુતારી ધાર,
પ્યારી પ્યારી લાગે પણ ખરેખરી ખારી છે;
તારી તેં તો ધારી પણ તારી તેને યારી નથી,
વ્યર્થ કહે વારીવારી માયા મારી મારી છે. ૭
અરે અપરાધી આધી ખોટ તેં ઉપાધી સાધી,
ઠગવા લોકોને કામ કીધું જે ઠગાઈનું;
જરૂર આ વાત તારા જીવમાં તું જાણી લેજે,
કહે દલપત ફળ દેખાશ કમાઈનું;
છુપાવી છુપાવી છળ કપટથી કીધું છેક;
લંપટ તેં કામ લાંચ ચોરી ને લુચ્ચાઈનું;
નથી મળ્યો પૂછનાર નરલોકમાં તોપણ,
પરલોકમાં તો નથી રાજ પોપાંબાઈનું. ૮
કનક કમાયા, ન કમાયા તો કશી ફીકર,
કીરતિ કમાયા તો કમાયા ભલી ભાતથી;
પુત્ર જો પમાયા, ન પમાયા તો પીડાજ ઓછી,
પ્રભુજી પમાયા તો પમાયા પુરી પાંતથી;
સેજમાં સમાયા, ન સમાયા તો શી સોચના છે,
સ્વર્ગમાં સમાયા તો સમાયા સુખ શાંતથી;
રંગ જો રમાયા, ન રમાયા દલપતરામ,
તજી નર માયા તો રખાયા ખેલ ખાંતથી.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

દેહ દીધો નરનો હરિયે,
હરિ મૂરતિ સાથ ન સૂરતિ સાંધી;
દાયકની ખરી ખોજ કરી નહીં,
રોજ રસોઈ જમ્યો કરી રાંધી;
કેલી કર્યો સુખ પામી સ્વતંતર,
અંતર આંખ વિષે વસી આંધી;
શું પસતાય પછી દલપત્ત,
ન પાણીથી આગળ પાળજ બાંધી. ૧૦

દોહરો.

અવયવ શ્રીઈશ્વરતણા, આ અનંત બ્રહ્માંડ;
મૂર્તિ મહા પ્રભુતણી, આ આકાશ અખંડ. ૧૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ગાભ થશે રજમાં બળીને બધી, કંચનના સરખી શુભ કાયા;
જાણ જશે જુવતી જર જોબન, છે ઘડીચારની વાદળ છાયા;
મંદિર માલ મજૂસ મનોહર, મેલી જવી જગમાં બધી માયા,
પ્રિય સુણો દલપત્ત કહે, શુભ કામ કર્યું નર તેજ કમાયા. ૧૨

लक्ष्मी संबंधी विषय प्रकरण समाप्त.

પ્રકરણ ૫ મું.

વિજયવિનોદ.

કાવ્યતરંગ અને અનેકાર્થ કાવ્ય.

અનેકાર્થના જુદા જુદા અર્થ લખ્યા વિના સમજણ પડે નહિ માટે કલ્પિત સંવાદ રચવાની જરૂર જણાઈ, અને ભાવનગરના રાજા વિજયસિંહજી મહારાજને કવિતાનો ઘણો શોખ હતો. માટે તેમની સભાનો સંવાદ કર્યો છે.

તે રાજા પોતાના બુધવારીયા બંગલામાં કવિયો અને ગુણીજનોની સભા ભરીને બિરાજ્યા હતા. ત્યાં એક કવિને પાંચ સભાસદોએ એકદમ પાંચ પ્રશ્ન પુછ્યા. એકે કહ્યું કે કણબી કેવો હોય તે શોભે? ૨. ઘોડો કેવો હોય તે શોભે? ૩. ખાટલો કેવો હોય તે શોભે? ૪. નિશાળીઆ શાથી શોભે? ૫. સરદાર શાથી શોભે?

પછી કવિયે તે પ્રશ્નો અને ચોથા ચરણમાં ઉત્તર સાથે દોહરો કહ્યો કેઃ—

દોહરો.

खेड़ घोडो खाटलो, निशाळियो सरदार;
सारा शोभे होय जो, पंडे पाटीदार. १.

અર્થ એવો નીકળ્યો કે પાટી એટલે નાનો વાંટો જેના તાબામાં હોય, તે કણબી પાટીદાર કહેવાય, તેવો હોય તે શોભે. ઘોડો દોડવાળો શોભે, ઘોડો દોડ કાઢે તે પાટી કહેવાય. ખાટલો સુતરની પાટીયે ભરેલો શોભે. નિશાળીઆની પાસે લખવાની પાટી હોય તે શોભે. સરદારની પાસે સિપાઈની પાટી હોય તો તે શોભે. દાર એટલે વાળો=પાટીદાર.

તે સાંભળી રાજાએ રાજી થઈને કવિને માન આપ્યું, એટલે ત્યાં એક જોગી બેઠા હતા, તેને અદેખાઈ આવી, એટલે તે કંઈ ગુસ્સામાં બોલ્યો, ત્યારે કવિયે કહ્યું કે તમે જોગી થઈને આવા તાતા થઈ જાઓ છો તે તમને યોગ્ય નથી, તમે ગીતાનું પુસ્તક વાંચી જુઓ.

બાવો બોલ્યો કે મેં ઘણાં પુસ્તકો જોયાં છે, ગીતા જોવાથી શું થવાનું છે?

કવિઃ—　　　दोहरो.

जोगी तातो थाय शुं ? अज्ञानी जन थाय;

એવું સાંભળીને બાવો વધારે ક્રોધથી બોલ્યો, એટલે કવિ ચૂપ રહ્યો.

રાજા—એ દોહરો પુરો કરો.

કવિ—હવે મારે એમને કંઈ કહેવું નથિ.

રાજા—તે દોહરો તો પુરો કરો.

કવિ—એ દોહરો પુરોજ છે. મેં અધુરો રાખ્યો નથી, અધુરો હોય, તો એજ પુર્વાર્દ્ધ ફરીથી કહું એટલે પુરો થશે.

એમ કહીને બોલ્યો કેઃ—

उतरार्द्ध.

जो गीतातो थाज शुं, अज्ञानी जन थाय. २.

મતલબ કે ઘણાં પુસ્તકો જોયાં હશે, પણ ધ્યાન દઈને ગીતાનું પુસ્તક જોયેશિ તો તું અજ્ઞાનીજ હતો તે નહિ. તે જોગીનો શિષ્ય પૈસાદાર મારવાડી હતો તે ધનના મદથી કંઈ ગુસ્સો કરીને બોલ્યો ત્યારે કવિયે કહ્યું કેઃ—

દોહરો.

कर वापरो पका रही, करवा परोपकार;
आज रवे था नारकी, आ जर रवे थानार ३.

પછી તે મારવાડીનો ગોર મારવાડી બ્રાહ્મણ હતો. તે કંઈ ગુસ્સો કરીને બોલ્યો, ત્યારે એક સરદારે કવિને કહ્યું કે એ તો ગોર છે માટે ગોરના ગુણ તમે જાણો છો?

કવિ—હા જાણું છું.

दोहरो.

स्थापितमंस्थिरनवरहे,स्वजातमांनहिस्नेह;
खातरमां उत्तम खरो, गोरतणो गुण एह. ४.

મતબલ કે બેસારીયે ત્યાં બેશી રહે નહિ, અને પોતાના જાતિલા સાથે સંપ નહિ, અને તસ્કર વિદ્યામાં ઉત્તમ ખરો, કળિયુગના ગોરના એવા ગુણછે. આ સાંભળીને ગોરને રીસ ચડી. અને કહ્યું કે મેં ના પાડી તો પણ તમે મારે વિષે શા વાસ્તે દોહરો કહ્યો? કવિયે કહ્યું કે મેં તમારા વિશે કહ્યુંજ નથી, મેંતો છાણના ગોર (ભુંડ) વિષે કહ્યું કે થાપેલા છાણામાં સ્થિર રહે નહિ. અને તેની જાતમાં સ્નેહ એટલે ચિકાશ ન હોય અને ખેતરમાં ખાતર નાંખવાના કામમાં તે ઉત્તમ ગણાય છે; તો પણ ગોરની તો રીસ ઉતરી નહીં ત્યારે એક સરદારે તેને બહુ સમજાવા માંડ્યો. ત્યારે તેણે સરદાર ઉપર ગુસ્સો કરીને સોર કરવા માંડ્યો, ત્યારે, સરદારે હાથ જોડી પગે લાગીને કહ્યું કે:—

दोहरो.

पाय नमुं करी प्रदक्षणा, तजो गोर बहुसोर;

તે સાંભળીને પણ ગોરની રીસ ઉતરી નહીં ત્યારે પેલે કવિયે અડધો દોહરો પૂરો કર્યો:—

प्रकार छांडो प्रथमनो, तो गुण माने गोर. ५.

એ ઉપરથી ગોર સમજ્યો કે પ્રથમનો પ્રકાર એટલે પ્રથમ મારી મશ્કરી કરી હતી, તે પ્રકાર તજવાનું કહ્યું.

પણ પેલો સરદાર સમજ્યો કે મેં ગોરને પ્રદક્ષણા કરવાનું કહ્યું, તેથી તે ઠંડા થયા નહિ, પણ કવિયે મને પ્ર અક્ષર તજવાનું કહ્યું. એટલે દક્ષણા કરવાની સુચના કરી, એ જાણીને ગુંજામાંથી એક સોના મહોર કાઢીને ગોરના હાથમાં મુકી, એટલે ગોર ઠંડા થઈને બોલ્યા કે તમે તો અમારા અન્નદાતા છો.

પછી કવિયે બીજી વાત કહાડી, કે હું એક જીલ્લામાં થઈને આવ્યો તે જીલ્લામાં ત્યાંના રાજાના રૈયત ઉપર બહુ જુલમ છે. અને તે રાજા આજમ લખાય છે. હું તેની કચેરી જોવા ગયો હતો, ત્યાં ગેરઈનસાફ અને માર પછાડ થતી હતી. તે જોઈને કચેરીમાંથી ઉઠીને બહાર આવ્યો. ત્યારે બીજા લોકો કચેરીમાં જતા હતા તે મને મળ્યા. તેમાંના એક જણે મને પુછ્યું કે આજમ રાજાજી ક્યાંછે? ત્યારે મેં કહ્યું કે:—

दोहरो.

जाजमपुरि छेजोअहीं, जोअहिंआजमराय;
आजमनादूतो वळी, चित्र विचित्रजणाय. ६.

મતલબ કે અહીં બધે ઠેકાણે પથરાઈ રહે એવી પૂરી જાજમ છે, અને આજમ રાજા છે, વળી આજમના સેવકો ચિત્ર વિચિત્ર એટલે તરેહવાર દેખાય છે, તે તું જો.

તે સાંભળીને ક્ષમાધર કવિયે કહ્યું કે કવિરાજ તમે તો ખુબ કરી. એમાં શ્લેષાલંકાર છે. તે એવી રીતે વંચાય છે કે:—

दोहरो.

जा जमपुरिछे जो अहिं, जो अहिंआ जमराय;
आ जमनादूतो वळी, चित्रविचित्र जणाय.

મતલબ કે જમપુરીમાં જમ રાજાની આગળ ચિત્ર અને વિચિત્ર એવા નામના આ બે દૂતો દેખાય છે; અને આ જમપુરીનો દેખાવ છે, તે તું જઈને જો.

એવામાં કળાવંત લોકો એટલે ગવૈયા આવ્યા તેઓ પણ કવિયોની હારમાં બેશી ગયા, તેથી તેઓની પાછળ બેઠેલા સરદારો ઉંચા નીચા થવા લાગ્યા; અને જાણ્યું કે આ લોકો ખાલી ચૂંચૂં કરીને કાન ફોડશે અને સભામાં જે વાણી વિનોદ થશે તે આપણને સાંભળવા દેશે નહીં, રાજાએ આજ્ઞા કરી કે કાવ્ય ચરચા ચલાવો. એટલે ક્ષમાધર કવિયે કહ્યું કે, આ સોરઠના [1]પ્રભાકર સાંભળો; એવામાં કળાવંતોની પાછળ બેઠેલા સરદારો ઉંચા નીચા થતા હતા તેઓને જોઈને રાજાએ કહ્યું, કે પેલા સરદારો વેગળા પડ્યા માટે તેઓને નડતર થતી હશે. એવું સાંભળીને કવિ ક્ષમાધર બોલ્યા કે:—

दोहरो.

वियोगि केरे अंतरे, नडतर केनी होय;
कळावंतनडतरकरे, कविबुधकेरनकोय. ७.

૧ સૂર્ય.

રાજા સમજ્યો કે તે વેગળા પડેલા સરદારોને કળાવંત લોકોની નડતર છે; કવિયોની અને (બુધ) પંડિતોની નથી, પણ જે કવિનું નામ ક્ષમાધર છે તે કોઈને દુઃખ લાગે એવું ખુલ્લું બોલે નહીં, તેમ છતાં આ કળાવંત લોકોને દુઃખ લાગે એવો દોહરો તેણે કેમ કહ્યો હશે ? માટે તેનીજ પાસે એનો અર્થ ખુલ્લો કરાવવો. એવું ધારીને કહ્યું કે કવિરાજ એનો અર્થ ખુલ્લો કહો.

કવિ—મહારાજ એ તો રસ ગ્રંથનો દોહરો છે. ને આપે હુકમ કર્યો કે કાવ્ય ચર્ચા ચલાવો તેથી મેં કહ્યો; અને એનો અર્થ એ છે કે જે પ્રિયા અને પિયુને વિજોગ પડ્યો હોય, તેના અંતરમાં કળાવંત એટલે ચંદ્રમા નડતર કરે છે, કવિ એટલે શુક્રનો તારો કે બુધનો તારો નડતર કરતા નથી.

રાજા—એ ખરો અર્થ નથી, માટે બીજો અર્થ જે હોય તે કહો.

કવિ—મહારાજ આપ સર્વ જાણો છો, અને મારી પાસે શા વાસ્તે કહેવરાવો છો, એ તો ખગોળ વિદ્યાનો દોહરો છે, અને તેનો અર્થ એ છે કે સૂર્યને પૃથ્વીનો વિયોગ છે. તેઓના અંતરમાં એટલે વચમાં ચંદ્રની નડતર હોય છે, કારણ કે ચંદ્ર એ બેની વચમાં આવવાથી સૂર્યગ્રહણ થાય છે; પણ શુક્રની કે બુધની નડતર થતી નથી. પછી રાજાએ પેલા કળાવંત લોકોને કહ્યું કે તમે સભાના છેડા ઉપર વેગળા બેસો, તમારી બેઠક તો ત્યાં જોઈએ, પછી તેઓ ત્યાં જઈને બેઠા.

કવિ—આજ સવારે હું બંદર ઉપર ગયો હતો, ત્યાં પરગામનો એક લુવાણો મને મળ્યો, તેને મેં પૂછ્યું કે તમે કોણ છો ? અને ક્યાંથી આવ્યા ? ત્યારે તેણે તેની હકીકત કહી, તે એવી કે તેની સ્ત્રી નામે દયાબાઈ તે પોતાના ધણી સાથે જાત્રાએથી આવતાં રસ્તામાં બંને જણાં જુદાં પડી ગયાં, અને તે બાઈ ભાવનગર તરફ આવી છે. એવું સાંભળ્યાથી તેને શોધવા સારૂ તે આવ્યો હતો. પછી શહેરને પાદર અમે આવ્યા, ત્યાં એક વાણિઓ અને વાણિઅણ ઉભાં હતાં; તેઓને તે લુવાણે પોતાની હકીકત કહી, તે સાંભળીને વાણિઆને એટલી તો દયા આવી કે તેની આંખમાંથી આંસુ પડ્યાં, અને પેલી વાણિઅણની આંખમાંથી પણ આંસુ આવ્યાં, અને તે બોલી કે એક પરદેશી બાઈ અમારા પાડામાં આવી હતી ખરી; માટે રે ભાઈ તમે અહીં શોધ કરશો તો તમને મળશે; ત્યારે લુવાણો બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

दयालु वाणीयातणी, दयालु वाणीआण;
दयालु वाणी आणी पण, दया लुवाणी आण. ८.

મતલબ કે આ દયાળુ વાણીયાની દયાળુ વાણીઅણ તે દયાળુ વાણી તો કહી, પણ દયા નામની લુવાણી લાવી આપ; ત્યારે તું ખરી. પછી તે બાઈએ કહ્યું કે ચાલો ભાઈ હું તમારી સાથે આવીને તે બાઈને શોધી આપું. એમ કહીને તેની સાથે તેની સ્ત્રીને શોધવા ગઈ.

પછી સભામાં ચારણે ખોડિયાર માતાની વાત કરી, કે ફલાણી વાવમાં ખોડીયાર માતાનું સ્થાનક છે તે માતા હાજરા હજુર છે.

તે સાંભળીને વેદાંત મતનો એક ભાટ બેઠો હતો તે બોલ્યો કે મેં તે વાવ દીઠી છે, તેમાં એક ગોખલામાં પત્થરની મૂર્તિ છે, અને તોરણ બાંધેલું છે, તે પત્થર અને તોરણ સિવાય મેં તો માતા બાતા કાંઈ દીઠી નહીં; તે સાંભળીને ચારણ બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

जोगणि एतो देवता, नहि तोरण पाषाण;

મતલબ કે તે તોરણ અને પથરો નહીં; પણ એ તો જોગણી દેવતા કહેવાય.

ભાટ બોલ્યો કે ઠીક કહો છો ખરી વાત છે.

રાજા—તમે તે વાત કબુલ કરી કે ?

ભાટ—તેણે અડધો દોહરો કહ્યો તે તો હું કબુલ કરૂં છું.

રાજા—કેવી રીતે કબુલ કરો છો ?

ભાટ—તેણે એમ કહ્યું કેઃ—

जो गणिये तो देवता, नहि तो रणपाषाण. ९.

મતલબ કે જો ગણીયે તો દેવતા છે નહીં તો રણવગડાનો પત્થર છે; તે વાત મેં કબુલ કરી.

પછી એક વિદ્યાર્થીયે કવિને પૂછ્યું કે, કવિતાના મર્મો સમજી શકાએ એવા શી રીતે થવાય ?

કવિ:— दोहरो.

रस हित मत करिये नहि, रहि भणतरमां मग्न;
रस विण कसरविना तमे, तो थाशो मर्मज्ञ. १०

મતલબ કે ખાવાના છ રસ અને કવિતાના નવ રસ, વાસ્તે મમત કર્યા વગર અથવા સારું સારું ખાવાની હઠ લીધા વગર, ભણતરમાં લાગ્યા રહેશો તો, રસ વગર કાંઈ કસર વિના તમે મર્મના જાણનાર થશો.

એક સભાસદ—આ છોકરો ખાવાના છ રસ વાસ્તે મમત નથી કરતો અને કવિતાના રસ વગર મર્મના જાણનાર થશો; એ દોહરામાં કોઈ સારો ભાવાર્થ સમજાતો નથી.

કવિ—મારે કહેવાની મતલબ એવી છે કે ભણતરમાં લાગ્યા રહીને રકાર સહિત મત એટલે રમત કરીયે નહીં; તો રસ શબ્દ વગર "કસરવિના" એટલે "કસર" શબ્દમાંથી "રસ" એ બે અક્ષર જતાં, "ક" રહે પછી "વિના" એટલે કવિના મર્મના જાણનાર થશો.

એવામાં ત્યાં અગાડી એક ખવાસ બેઠો હતો, તેને કાંઈક પેટમાં દરદ થયેલું હતું. તેણે વૈદને પુછ્યું કે હું શું ઓખડ ખાઉં ? વૈદે કહ્યું કે સુરજના સારાવારને દહાડે સુવા ઉકાળીને પીયો તો સારું થશે. પછી તે ખવાસે રાજાના કોઠારીને કહ્યું કે કોઠારમાંથી સુવા મંગાવી આપો, કોઠારીએ એક માણસને કહ્યું કે જા કોઠારમાં જઈને પેલા તાકામાં સુવા છે તે લેઈ આવ; એટલે તે માણસ ગયો. પણ તેને તાકામાંથી સુવા જડ્યા નહીં; એટલે પાછો આવીને પેલા ખવાસના કાનમાં કહ્યું કે મને તો સુવા જડ્યા નહીં; પછી તે ખવાસે સુરજના વાર બાબત તથા સુવા બાબત પૂછતાં અરધો દોહરો કહ્યો; તેના ઉત્તરમાં પેલા કોઠારીએ દોહરો પૂરો કર્યો, તે નીચે પ્રમાણે:—

दोहरो.

ખવાસ—रविना वार किया हशे,सुवाहशेक्यां सार;
કોઠારી—कविनाकपडाम ंजुओ,रविनाहशेसुवार.

મતલબ કે ખવાસે પૂછ્યું કે રવિના વાર ક્યા ક્યા દહાડામાં હશે ? અને સારા સુવા કોઠારમાં કયે ઠેકાણે હશે ? તાકામાંથી તો જડ્યા નહીં. તેના ઉત્તરમાં કોઠારીએ કહ્યું કે આ કવિના લુગડામાં એટલે ગુંજામાં કે પાઘડીમાં જુઓ, પંચાંગ હશે, તેમાં કયે કયે દહાડે સૂર્યના સારા વારછે, તે માલમ પડશે; અને તેમાંથી બીજો અર્થ એવો નીકળ્યો કે કકાર વિના કપડામાં જુઓ મતલબ કે તાકામાં એક પડો બાંધેલો છે, તે પડામાં જુઓ; તેમાં રકાર વિના "સુવાર" એટલે "સુવા" હશે, એવી કવિતાની યુક્તિ સાંભળીને બધી સભા રંજન થઈ.

વળી કવિ બોલ્યો કે એક રાજાના રાજમાં દિવાનનું જોર ઘણું વધી ગયું હતું; તેથી ઘણી વાતનું અંધેર ચાલતું હતું, પણ તે દિવાન રાજાનો એવો માનીતો હતો કે તેની ખામી વિષે રાજાની આગળ કોઈનાથી કંઈ કહી શકાતું નહિ; અને રૈયત બધી પછવાડે ઘણી બદગોઈ કરતી હતી, અને તેથી રાજાની પણ ઘણી નિંદા થતી હતી. તે સાંભળીને રાજાના કવિના મનમાં ખોટું લાગ્યું; તેથી તેણે એક દોહરો લખીને, છાની રીતે રાજાના મહેલની ભીંતે ચોડ્યો; તે દોહરો રાજાના વાંચવામાં આવ્યો; તે નીચે પ્રમાણે હતો.

दोहरो.

जोतां कोइ जणाय नहि, शाहुकार के चोर;
दिवानथी दरबारमां, छे अंधारुं घोर. ११

તે વાંચીને રાજાએ તપાસ કર્યો કે આ દોહરો કોણે લખેલો છે. પછી ખબર પડી કે રાજાના કવિયેજ લખેલો છે. પછી કચેરીમાં કારભારી વગેરે સૌ બેઠા હતા; તે વખતે કવિને બોલાવીને રાજાએ પુછ્યું કે આ દોહરો તમે લખેલો છે ? કવિયે કહ્યું, કે હા મેં લખેલો છે. રાજાએ કહ્યું કે તેનો અર્થ સમજાવો. કવિ બોલ્યો કે પરદેશી ગૃહસ્થો આવ્યા હતા, તેમને રાતની વખતે આપનો દરબાર દેખાડવા સારું હું આવ્યો હતો, અને આ ઠેકાણે રોજ દરબાર ભરાય છે, તે જગ્યા જોવાની તેમની મરજી હતી, પણ આ ઠેકાણે કોઈ નહોતું, અને દીવા પણ કરેલા નહોતા, તે વખતે મારા મનમાં એક દોહરો આવ્યો, તે લખીને મેં ભીંતે ચોડ્યો છે; અને તેની મતલબ એવી છે કે દરબાર ભરવાની જગ્યામાં દીવા નથી, તેથી અંધારું ઘોરછે, અને કોઈ શાહુકાર કે ચોર બેઠા હોય, તે જોતાં દેખાય નહીં એવું છે.

પછી રાજા સમજ્યો કે કવિયે પોતાની હોશિઆરીથી અર્થ ફેરવી નાંખ્યો, પણ ખરો અર્થ તો જુદો

છે, એમ સમજીને રાજાએ પક્કો બંદોબસ્ત કર્યો, અને રાજ્યમાંથી અંધેર મટાડ્યું. વળી એક કવિ બોલ્યો કે, કચ્છમાં એક રાજા થઈ ગયો તેણે એક સમે કોટમાં રહેનાર લોકો ઉપર મોટો ધર વેરો નાંખ્યો; ત્યારે કોટમાં એક મોટો શાહુકાર રહેતો હતો. તેણે કોટમાં મોટી હવેલી ચણાવા માંડી હતી તે બંધ રહી, અને તેની દીલગીરીથી તે શાહુકાર ઝેર પીને મુઓ. તે વાત રાજાની કચેરીમાં થઈ, ત્યારે રાજા તે શાહુકારના સ્વભાવનાં વખાણ કરતો હતો: તે સાંભળીને જેમ કેટલાએક તાલુકામાં રાજાને બાપો કહેવાનો ચાલ છે, તેમ કચ્છમાં રાજાને બાવો કહેવાનો ચાલ છે, માટે બધા સભાસદો હા બાવા હા બાવા એમ કહેતા હતા, અવામાં એક સભાસદે કવિના કાનમાં કહ્યું, કે બાવે કોટમાં મોટો ધર વેરો નાંખ્યો તેથી તે શાહુકાર હવેલી ચણાવી શક્યો નહીં, તેની દીલગીરીથીજ તે ઝેર પીને મુઓ, પણ તે ખરેખરી વાત બાવાની આગળ કોણ કહી શકે?

કવિ—હું ખરેખરી વાત બાવાની આગળ કહું, એમ કહીને મોટો ઘાંટો કહાડીને એક દોહરો બોલ્યો.

दोहरो.

कर घालीने कोटमां, बावे बहु धन लीध;
हवेली न थइ ते दुखे, पोरखे विख पीध. १३

તે સાંભળીને રાજાને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો અને કહ્યું કે, એનો અર્થ કહી સંભળાવો. પછી કવિયે જાણ્યું કે રાજાને બહુ માઠું લાગ્યું છે, તેથી તેણે અર્થ ફેરવી નાંખ્યો, અને કહ્યું કે, એક જોગી બાવો કિમિયાગર આવ્યો હતો, તેણે તે શાહુકારની કોટમાં હાથ નાંખીને આલિંગન કરીને, દોસ્તી કરી, પછી દગો કરીને બહુ ધન લઈને જતો રહ્યો, "**हवे लीन थइ ते दुःखे**" તે દુઃખમાં હવે લીન થઈને પારેખે ઝેર પીધું, એટલો એનો અર્થ છે.

રાજા સમજ્યો કે, કવિયે અર્થ ફેરવી નાંખ્યો, પણ ખરો અર્થ જુદો છે, પણ તેની કવિતાની યુક્તિ સાંભળીને રાજા ખુશી થયો, અને કોટના લોકો ઉપરથી ધર વેરો કાઢી નાંખ્યો.

વળી એકજણે પુછ્યું કે કર્મનું જોર ખરૂં હશે કે ખોટું, પછી તે વિષે ઘણી તકરાર ચાલી, પછી એક કવિયે કહ્યું કે:—

दोहरो.

लक्ष्मीवर मल्लारि जे, द्वारिकां तणो राय;
तेपर राज तजी गयो, कर्म गति कहेवाय.

મતલબ કે લક્ષ્મીજીનો વર, જે ચાણુર અને મુષ્ટિક વગેરે મલ્લોનો શત્રુ દ્વારિકાનો ધણી એટલે દ્વારિકા જેના તાબામાં હતી તે પણ રાજ્ય તજીને ગયો તે કર્મની ગતિ કહેવાય છે.

સભાસદ—કર્મ એટલે શું?

કવિ—કર્મ એટલે કરેલું કામ. મતલબ કે જેવું કરીએ તેવું ભોગવીએ તેનું નામ કર્મ.

એ દોહરાનો બીજો અર્થ એવો થાય છે કે, લક્ષ્મીબાઈ રાણીનો વર ગાયકવાડ મલ્લારરાવ જેનો અમલ દ્વારિકામાં પણ હતો, તે રાજા પણ રાજ તજીને મદ્રાસ ગયો, તે કર્મની ગતિ કહેવાય.

એવામાં એક વકીલ બોલ્યો કે આપણે એક કામની અપીલ કરવા સારૂં મુંબઈ જવું પડશે. તે સાંભળીને એક સભાસદ બોલ્યો કે અપીલ શબ્દનો શો અર્થ હશે, અને ક્યા ક્યા શબ્દ મળીને તે શબ્દ થયો હશે. ત્યારે વકીલે કહ્યું કે એ તો ઈંગ્રેજી શબ્દ છે અને એક ફેંસલા ઉપર રાજી ન થતાં તેનો ફરી તપાસ કરવો તેનું નામ અપીલ કહેવાય છે; ત્યારે સભાસદ બોલ્યો કે અપીલ શબ્દ હવે ગુજરાતીમાં વપરાય છે, માટે તેનો અર્થ ગુજરાતી ભાષાના નિયમ પ્રમાણે થવો જોઈએ. વકીલ બોલ્યો કે તે કામ અમારૂં નથી, તેતો આ કવિને પુછો. પછી કવિને પુછ્યું ત્યારે કવિયે નીચે લખેલો દોહરો કહ્યો.

दोहरो.

[1]पील तणी पंचातथी, दुनियां रीझे दील;
फरे करेलो फेंसलो, एतो जाण अपील. १५

મતલબ કે પીલ નામનો એક સાહેબ છે, તે પંચાત કરીને જે ફેંસલો કરે, તે ફેંસલાથી સઉ લોકો રાજી થાય, માટે જે ફેંસલાથી લોકો રાજી થાય નહીં, તેનું નામ અપીલ કહેવાય; મતલબ કે અ એટલે નહીં,

૧ વાંચનની ગુજરાતી સાત ચોપડીયો રચવામાં સામેલ હતા, અને કાઠિયાવાડમાં પોલિટિકલ એજંટ હતા.

અને પોલ એટલે પોલ સાહેબનો હેલો; અથવા તેના જેવો, ને ફેંસલો કહેવાય નહીં.

એવામાં એક દેહાંતી ઉમદા બોર લાવ્યો હતો, તે સભામાં પહોંચાડ્યાં ત્યારે પેલો જે સભાસદ વારે વારે મત પુછતો હતો, તેણે વળી તેજ કવિને પુછ્યું કે, આ બોર આપણાથી ખવાય કે નહીં. તે કહો, અને વળી હઠીલા માણસ વિષે પણ તમારો મત ફરીથી કહો તો હું તમને કાંઈ આપીને રાજી કરીશ. એમ કહી થોડાંક બોર કવિના હાથમાં આપ્યાં અને વળી પોતાના શરીર ઉપર પહેરેલા દાગીના ઉપર નજર કરીને ઇશારતમાં કવિને એવું જણાવ્યું કે, આમાંથી એક દાગીનો તમને આપીશ, એવા હલકા માણસની પાસેથી બક્ષિસ લેવાની ને કવિની મરજી નહોતી, તેથી કવિ બોલ્યા કે.—

दोहरो.

मने तमे आप्युं हवे, कने विभूषण होय;
तेनां लेने बोर जो, खाओ न निंदे कोय. १६

તેનો અર્થ એવો સમજાવ્યો કે તમે મને જે આપવાનું હતું તે આપ્યું; (એટલે બોર આપ્યાં) અને હવે તમારી પાસે જે ઘરેણાં હોય, તે વેચીને જો બોર લઈ ખાઓ, તો તમારી કોઈ નિંદા કરશે નહીં; એવો અર્થ સમજીને તે સરદારને ઘણી રીસ ચઢી, ને ગુસ્સામાં કહ્યું કે તમે મને એવું કેમ કહ્યું? કવિ બોલ્યો કે મેં જે કહ્યું તેનો અર્થ તમે સમજ્યા નથી, તમે મારૂં મત પુછ્યું, ત્યારે મેં એમ કહ્યું કે મકાર અને તકાર એટલે મત. મેં તો આપ્યું. હવે કકાર અને વિભૂષણ એટલે કવિના ભૂષણ જેવા બીજા કવિયો આ સભામાં જે હોય, તેઓના મત લઇને જો તે બોર ખાઓ તો તમારી કોઈ નિંદા કરશે નહીં; એવો અર્થ સાંભળીને તે સરદાર ટાઢો પડ્યો.

વળી એક કવિ બોલ્યો કે રાજા ભોજની વખતમાં એક સમે બારવટિયાએ લુટ કરી, તે ઉપર રાજા ભોજે ચઢાઇ કરી, ને દરબારમાંથી નીકળ્યો તેવામાં એક ઘરડો બ્રાહ્મણ જાચવા સારૂં આવતો દીઠો. તેની પાસે એક નાની પોથી હતી, તે પોથી તેણે લાંબો હાથ કરી રાજાને દેખાડી; ત્યારે રાજાએ જાણ્યું કે તે ચોપડીમાં ધર્માદા ઉઘરાણાની ટીપ હશે; તેથી કારભારીને એવો હુકમ કર્યો કે, આ બ્રાહ્મણ જે માગે તે આમાં લખીને ભંડારીજી તેને આપે, એવી ચીઠી તમે ભંડારી ઉપર લખી આપજો. એમ કહીને રાજા ઉતાવળો ગયો. પછી કારભારીએ પેલા ઘરડા બ્રાહ્મણને પુછ્યું, કે તારે શું જોઇએ છીએ, ત્યારે તેણે કહ્યું કે મને આખી ઉમ્મરમાં કન્યા મળી નહીં, ને મારો વંશ જાય છે, માટે લાડી મળવાની આશાથી ચંડીના જે કવચમાં સ્ત્રી પ્રાપ્તિનો મંત્ર છે તે કવચ આ ચોપડીમાં લખેલું છે, અને એક દેવળમાં બેશીને ૭ મહિના થયા, હું આ કવચનો પાઠ કરૂંછું, અને લાડી મળવાની આશાથી રાજા ભોજને આશીર્વાદ દેવા આવ્યોછું. એવું સાંભળીને કારભારીએ વિચાર્યું કે રાજાનો હુકમ હું ફેરવીશ તો મને શિક્ષા કરશે. પછી તેણે ભંડારી ઉપર ચીઠી લખી આપી તેમાં નીચે લખેલો દોહરો લખ્યો હતો.

दोहरो.

पाठ करे छे कवचनो, लाडी मळवा धारि;
तमे लखीने कवचमां, ते देजो भंडारि.

પછી તે ચીઠી લઇને ભંડારી પાસે ગયો. તે દોહરાની મતલબ એવી જણાતી હતી કે આ ઘરડો બ્રાહ્મણ લાડી મળવાનું ધારીને કવચનો પાઠ કરે છે, માટે રાજાનો એવો હુકમ છે કે તેની ચોપડીમાં (કવચમાં) લખીને તે આપજો.

હવે સૌ સભાસદો કહે છે કે ભંડારીએ તેને શું આપ્યું હશે? પછી બધા સભાસદો વિચારમાં પડ્યા પણ કોઈને તેનો અર્થ કાંઈએ સુજ્યો નહીં, પછી એક કવિયે તેનો અર્થ કર્યો, ને કહ્યું કે, ભંડારીએ તે ઘરડા બ્રાહ્મણને ટેકો દેઇને ચાલવા સારૂ લાકડી આપી હશે. તેનો એવો અર્થ સમજાવ્યો હશે કે આ બ્રાહ્મણ લાડી મળવાનું ધારીને કવચના પાઠ કરે છે, પણ લાડી શબ્દની વચમાં " ક " અક્ષર તમે લખીને તે આપજો. મતલબ કે ઘરડા માણસને લાકડીની જરૂર છે, માટે લાકડી આપવાનું આ ચીઠીમાં લખ્યું છે. જો વધારે લોભ હોય તો રાજા પાસે ફરીથી માગવા જાઓ; એટલે બીજા લોભાઆઓને જેમ કરે છે, તેમ તમને પણ કરશે, એવું સાંભળીને તે બિચારો લાકડી લઈને ચાલ્યો ગયો હશે.

તેવામાં એક ભંગી બ્રાહ્મણ બેઠો હતો, તેને એકજણે કહ્યું કે મહારાજ ત્રણ દિવસ પછી તમારે

વિજયા દશમીમાં આવશે, મતલબ કે દરબાર શમી પૂજવા જશે, ત્યાં તમને દક્ષણા મળશે ત્યારે તે બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે:—

दोहरो.

जरुर मारे जोइए, ज्यारे ग्रीष्म शिशीर;
शरद ऋतुमां शूं करुं, विजया दशमी वीर. १८

એ દોહરાનો અર્થ એવો થયો કે, હાલ તો શરદ ઋતુ એટલે આશો મહિનો છે, તેમાં મારે વિજયા દશમી જોઇતી નથી. મારે તો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એટલે ઉનાળામાં અને શિશિર ઋતુમાં એટલે શિયાળામાં વિજયા દશમી જોઇએ. તેને આજ હું શું કરૂં.

એ દોહરાનો અર્થ ઠાકોરે એક કવિને પુછ્યો; ત્યારે કવિયે કહ્યું કે, તે ભાઈ ઉનાળામાં ભાંગ ઘણી પીએ છે, અને શિયાળામાં રાતે નહાવાની આળસથી ચારે મહિના દૂધની બાંધેલી દશમી કરાવીને ખાય છે. માટે એ દોહરામાં તેણે કહ્યું કે મારે તો ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વિજયા એટલે ભાંગ જોઇએ અને શિયાળામાં દશમી જોઈએ તે સાંભળીને સભા ખુશી થઈ.

એવામાં એક માલણ છાબડીમાં પાન મુકીને લાવી, અને તે ભેળા એરંડાના પાંદડામાં કેટલાં એક ફૂલ તથા ફળપણ હતાં, તે છાબ લાવીને રાજાની આગળ ભેટ કરી. ત્યારે તે માલણના પક્ષનો એક કવિ બેઠો હતો, તેણે તે પાન લેવાની શિપારશનો અરધો દોહરો કહ્યો, ત્યારે તે માલણનો પ્રતિપક્ષિ બેઠો હતો, તેણે બાકીનો અરધો દોહરો પુરો કર્યો તે નીચે પ્રમાણે:—

दोहरो.

लइए नागर वेलनां, पान परम गुणवान;
लइ खावाल यक नथी, एरंडानां पान. १९.

મતલબ કે એ રંડનાં પાન સારાં નથી, અને ખાવા લાયક નથી, પછી જ્યારે બધા સભાસદોએ એ પાન વખાણ્યાં ત્યારે પ્રતિપક્ષિયે કહ્યું, કે તે છાબમાં એરંડાનાં પાન છે, તે ખાવાલાયક નથી, એમ મેં તો કહ્યું હતું.

એવામાં ત્યાં બે સભાસદો જોડે બેઠા હતા, તેમાં એક દેવીનો ભક્ત હતો, અને બીજો વિષ્ણુનીજ ઉપાસના કરતો હતો; તે સિવાય બીજા દેવોને પગે પણ લાગતો નહી. તેને રાજાએ પુછ્યું કે તમે બે જણ કીયા દેવને મુખ્ય માનોછો?

એવું સાંભળીને તે બંને ભાઈઓનો કવિ એક હતો. તેને બંને જણાયે કહ્યું કે અમારી વાત તમે જાણોછો, માટે અમારી વતી તમે ઉત્તર આપો ત્યારે કવિ બોલ્યો કે:—

दोहरो.

एकज मारे इष्ट छे, नहि बीजो विश्वास;
निधिजा माताने नमुं, एज पुरे मुज आस. २०.

એવું સાંભળીને રાજા તો સમજી ગયો, પણ બીજા એક સભાસદ પેલા બેમાંના એક સરદારને પુછ્યું કે તમારા કપાળમાં કંકુનો ચાંલો ને બંદગી છે; અને તમારા ભાઈના કપાળમાં વૈષ્ણવનું તિલક છે, તેમ છતાં બંને જણાએ આ દોહરો કબુલ કેમ કર્યો? શું તમે સભાને ઠગોછો?

સરદાર—નિધિજા એટલે સમુદ્રમાં જન્મેલી મહાલક્ષ્મી માતાનેજ હું નમુંછું. બીજા કોઈ દેવને હું નમતો નથી અને બીજા કોઈની આશા પણ રાખતો નથી. પછી તે સભાસદ પેલા બીજા સરદારને પુછ્યું કે તમે શું સમજીને એ દોહરો કબુલ રાખ્યો, શું તમે પણ દેવીના ભક્ત છો?

સરદાર—એ દોહરાનો અર્થ હું એવો સમજ્યો નથી, હું તો એમ સમજુ છું કે નિધિ કહેતાં સમુદ્ર તેનો જામાતા કહેતાં જમાઈ એટલે વિષ્ણુ તેજ મારે ઇષ્ટ દેવ છે; તે વિના બીજા કોઈને હું નમતો નથી; એવું સાંભળીને તે કવિની ચતુરાઈથી બધી સભા રંજન થઈ.

એવામાં એક નવો કવિ ડેલી ઉપર આવ્યો. ત્યાં રાજાની બે દાસીઓ સામી મળી, તેઓને કવિયે કહ્યું કે, મેહેરબાની કરીને મને રાજાની કચેરી દેખાડો. પછી તેઓ તે કવિને સભામાં તેડી લાવી, અને સલામ કરીને બેઠા પછી એક દાસીએ કહ્યું કે કવિરાજ, સામાન્યા નાયકા વિષે, એક નવો દોહરો બોલો, ત્યારે બીજી દાસી બોલી કે નહિ, નહિ, તે કરતાં તો માણસને માથે મરણનો ભય છે; માટે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવા વિષેનો નવો દોહરો બોલો તો ઘણું સારૂં. એ રીતે બંને દાસીઓએ હઠીલાઈ કરી ત્યારે રાજાએ

નાને પણ બગાડે, અને પોતાનું રૂપ પણ બગાડે છે; તેમજ બીજા અર્થમાં સારા અક્ષરો સારી જાતના લોકના મોંમાંથી નીકળે, તો તે અક્ષરો ને મુખ બંને શોભા પામે છે; પણ જો સારા અક્ષરોને ઉચ્ચાર કરતાં, આ પરદેશીના છોકરા જેવાને શિખવીએ તો તેના મુખને અને અક્ષરોને કાંઈક અતડાપણું રહેશે.

એવામાં એક માળી કણબી, અને બીજા બે મિત્રો હતા, તેઓ આવીને રાજા અને કવિની વચમાં બેઠા, એટલે ચોપદારે તેઓને કહ્યું કે ઉંહો ઉંહો અહિંયાં ક્યાં બેસોછો. પોતાના બરાબરીઆ બેઠા હોય ત્યાં જઈને બેસો.

કવિ—બેસવા દ્યો; તેઓ અમારા બરાબરીઆજ છે; જેઓનામાં એક ગુણ મળતો આવે તે બરાબરીઆ કહેવાય.

એક સરદાર—તમારામાં ને તેઓમાં કિયો ગુણ મળતો આવે છે ?

કવિ— **दोहरो.**

कोश वेगळे जो कदी, होय हरघडी क्यांहि;
कविमाळीकणबीनृपति, मित्रदुखिमनमांहि. २४

મતલબ કે હરઘડી કોશ વેગળો રખાય નહીં એ ગુણ મળતો આવે છે; કવિયે અમરકોશ વગેરે શબ્દનો કોશ વેગળો રખાય નહીં, માળીએ કુવામાંથી પાણી કાઢવાનો કોશ, અને કણબીએ ખેતરમાં ખોદવાની લોઢાની કોશ, અને રાજાએ ધનનો કોશ એટલે ખજાનો વેગળો રખાય નહીં, અને બે મિત્રો કોશ એટલે ગાઉ જેટલે છેટે જુદા પડીને રહી શકે નહીં.

એવામાં એક સોદાગર સો હાથી લઈને વેચવા આવેલો હતો તે સભામાં આવીને ઉભો રહ્યો, તેણે જોયું કે બધા સરદારો ગાલીચા ઉપર બેઠા હતા, અને તેને પોતાને બેસવાનો માગ ગાલીચા ઉપર નહોતો, અને જાજમ ઉપર બેસવું તે ભોંય બેસવા બરોબર તેને લાગતું હતું, તેથી ઉભો રહ્યો; તેને હાથે બાજુબંધને ઠેકાણે સોનાનો કાતરો બાંધેલો હતો.

ત્યાં રાજાનો દરજી ગજ કાતર લઈને આવ્યો, તે પણ પેલા સોદાગરની જોડે ઉભો રહ્યો, એટલે કવિયે તેના સામું જોઈને એક દોહરો કહ્યો:—

दोहरो.

गुणवाळो जो जगपति, साथे छे गज सोय;
कर शोभेछे कातरे, कदी न बेसे भोंय. २५.

મતલબ કે ગુણ એટલે દોરાવાળો ગજનો ધણી આ દરજી જુઓ; તેની સાથે ગજ તથા શીવવાની સોય પણ છે; અને કાતર વડે તેનો હાથ શોભે છે, અને તે ગરીબને ઘેર કે રાજાને ઘેર શીવવા જાય, ત્યાં પથરણું પાથર્યા વગર ભોંય બેસતો નથી. તે સાંભળીને બધા સભાસદો સમજ્યા કે આ સોદાગર ઉપર તે દોહરો કહિયે કહ્યો; પછી તેને ગાલીચા ઉપર બેસવાને જગા કરી આપી.

એવામાં ચુંવાળ પરગણાનો કોળી ઠાકરડો સભામાં બેઠો હતો તે ચોરી કરવાનો અને લુટવાનો ધંધો કરતો હતો. તેને રાજાએ કહ્યું કે તમારા જીલ્લાના લોકો ચોરી કરવાને ચડે છે, તે સારૂં કામ કરતા નથી.

ઠાકોર—અમારા બધા લોકો ચોરી કરવા ચડતા નથી; પણ દુકાળ વર્ષ હોય, અને છોકરાં ભૂખે મરી જવાથી વંશનો નાશ થતો હોય, ત્યારે તો ચોરી કરવાને ચડ્યા વગર છૂટકો નહીં.

કવિ— **दोहरो.**

चतुर चढे नहि चोरिये, धरि उपभोगनी आश;
चाही चढे ते चोरिए,जो निज वंश विनाश. २६

રાજા—તમે નીતિની કવિતા કરોછો તેમ છતાં ચોરી કરવાની પણ ઉશકેરણી કરોછો કે ?

કવિ—મેં ચોરી કરવા વિષે એ દોહરો કહ્યો નથી. પણ પરણવા વિષે કહ્યો છે, તેનો અર્થ એવો છે કે ડાહ્યો માણસ હોય તે સંસારના ઉપભોગની આશાથી પરણે નહીં, પણ પોતાનો વંશ નાશ ન થાય તે સારૂ ચાહીને પરણે છે. વળી કહ્યુંછે કે:—

दोहरो.

चोरि चडतां लाज नहि, चोरी चडतां लाज;
रानी परणे राज नहि, रानी परणे राज. २७

મતલબ કે ચોરીએ ચઢતાં એટલે પરણતાં કંઈ લાજ નહીં પણ આપણે માથે ચોરીનો બટ્ટો આવે

તેમાં શરમ છે, અને રાનતી રહેનાર ભીલડીને પરણ-વાથી રાજ મળે નહીં, પણ કોઈ રાની એટલે રાજાની કન્યા પરણવાથી રાજ મળે. વળી કહ્યું છે કે:—

दोहरो.

चोरि सुभद्रा अर्जुने, रुकमणि ने रुषिकेश;
चड्यो न जे जन चोरिये,लाव न लीयो लेश. २८

એનો અર્થ એવો નથી કે સુભદ્રાને અર્જુને ચોરી હતી, અને રૂકમણીને શ્રીકૃષ્ણે ચોરી હતી, એવા એવા પણ ચોરી કરતા હતા, માટે જે માણસે ચોરી કરી નહીં તેણે કંઈ લાવો લીધો નથી.

પણ તેનો ખરો અર્થ એવો છે કે અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા પણ કન્યાઓને ચોરી લાવીને પરણ્યા હતા, માટે સંસારમાં જે માણસ પરણ્યો નહીં, તેણે કંઈ લાવો લીધો નહીં. એવામાં એક મહેતાજીએ દોહરો કહ્યો કે:—

दोहरो.

छे लोको वा आगळे, वचमां एक धरेल;
मानोजी मारुं कह्युं, न थशो तमे छकेल. २९

એક સરદાર—મહેતાજી એનો અર્થ કહો?

મહેતાજી—કંઈ એમાં ઝાઝો અર્થ નથી. મેં તો સહેજે દોહરો કહ્યો.

સરદાર—તમે દોહરો કહ્યો, ત્યારે તો હવે તેનો અર્થ ખુલ્લો કહેવો પડશે.

મહેતાજી—એ તો નિશાળમાં મારા નિશાળીઆ-ઓને શિખામણનો દોહરો મેં કહ્યો હતો, તેનો અર્થ એવો છે કે:—

दोहरो.

छेलो को, वा आगळे, वचमां एक धरे ल;

મતલબ કે છેલો અક્ષર "કો" અને આગળે એટલે પ્રથમ અક્ષર "બા," અને વચમાં એક "લ" એટલે "બાળકો" તમે મારૂં કહ્યું માનોતો છકેલા થશો નહીં.

સરદાર—એ દોહરાનો કાંઈ બીજો અર્થ હોય. એમ અમને ભાસે છે, માટે ખરો અર્થ હોય તે કહો.

મહેતાજી—એક રાજાની દાસી છે તેને રાજ-એ ગામ આપેલું છે, તે ગામના લોકો પોતાના ગામ-ના માનાજી નામના કોળી ઠાકરડા ઉપર કંઈ ફરિયાદ કરવા સારૂ તે દાસી પાસે આવ્યા હતા, ત્યારે દાસીએ લોકોને અંદર બોલાવીને એક માણસને વચમાં ચોકી કરવા ઉભો રાખ્યો હતો. બારણા આગળ સિ-પાઈ બેસાર્યા હતા, અને કહ્યું હતું કે બીજા કોઈને અંદર આવવા દેશો નહીં; એવામાં માનોજી મારૂ (મારૂ અડક હતી) આવ્યો, અને સિપાઈઓને કહ્યું કે, બાની આગળ કોણ કોણ છે, મારે પણ જઈને કંઈ જાહેર કરવું છે. ત્યારે સિપાઈએ કહ્યું કે બાની આગળ લોકો ભરાયા છે, અને એકજણને વચમાં પેરા ઉપર મુકેલો છે: એવામાં પેરેવાળે કહ્યું કે કોણ છે એ. ત્યારે પેલે બુમ પાડીને કહ્યું કે "માનોજી મારૂ." એટલે સિપાઈએ તેને ઓળખ્યો અને કહ્યું કે તમે છકેલા થશો નહીં, અને હમણાં અહીં બેસો: પછી એ બાબતનો આ દોહરો મેં કરી રાખ્યો હતો, તે હાલ મને યાદ આવ્યો.

એવામાં એક ઘાંચી ઉભો હતો. તેના સામું જો-ઈને એક સરદારે કવિને કહ્યું કે ઘાંચી વિષે એક દોહરો કહો. ત્યારે બીજે સરદારે કહ્યું કે ઘાંચી વિષે કહેવામાં શો માલ છે? કોઈ ચતુર માણસ વિષે દોહરો કહો.

કવિ— दोहरो.

जोतां वस्तू जगतमां, भाळे ज्यां तलभार;
घणा चतुरजन घांचीयो,खोळ करी ले सार. ३०

મતલબ કે જગતમાં જોતાં કાંઈ તલભાર વસ્તુ જ્યાં દેખે ત્યાં શોધ કરીને ચતુર માણસો ઘાંચીની પેઠે માંહેથી તત્વ શોધી લે. બીજો અર્થ ઘાંચી ઉપરજ લગાડતાં, એમ કરવો કે, ઘાંચીયો ઘણા ચતુર છે. તેઓ જ્યાં તલનો ભાર એટલે જથો દેખે ત્યાં તેનો ખોળ બનાવીને માંહેથી સાર કાઢી લે.

વળી એક સરદાર બોલ્યો કે આપણા દુસ્મનને તો છરીવડે મારી નાંખીએ તેનું પાપ ગણીએ નહિ.

કવિ— दोहरो.

प्रतिपक्षीने पाळीए, समारिये तजि शोक;
अर्थ जुदे एवुं कहे, धर्मी पापी लोक. ३१

મતલબ કે એ દોહરાના પુર્વાર્ધનો અર્થ, ધર્મી

અને પાપી માણસ જુદી જુદી રીતે કરે છે. ધર્મી કહે છે કે, પ્રતિપક્ષીનું પાલણ કરીએ, અને દિલગીરી તજીને તેને સુધારીએ અને પાપી માણસ એવા અર્થ કરે છે કે, જેમ પાળી વડે શાકને સમારીએ છીએ તેમ પ્રતિપક્ષિને સમારીએ. પછી એક સરદારે કહ્યું કે શત્રુ ઉપર દયા ન રાખીએ અને બીજે કહ્યું કે દયા રાખીએ. એવો ખૂબ વાદ વદીને બંને જણાએ એક કવિને કહ્યું કે તમે અમને બંનેને પસંદ પડે એવો ખુલાસો બતાવો. કવિ બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

निर्दयता न दया घणी, दिल धरीये दिन रात;
प्रतिपक्षीने पाळिये, समारीये साक्षात. ३२

એનો અર્થ એકને એવો સમજાવ્યો કે શત્રુ ઉપર નિર્દયતા રાખીએ, પણ ઘણી દયા ન રાખીએ, અને છરીવડે તેને કાપીએ. બીજાને એ દોહરામાંથીજ એવો અર્થ સમજાવ્યો કે શત્રુ ઉપર નિર્દયતા ન રાખીએ પણ ઘણી દયા રાખીએ, અને તેનું પાલન કરીને સુધારીએ. એ રીતે બંને જણાનું સમાધાન કર્યું. વળી એક સભાસદ બોલ્યો કે ઇશ્વરની ભક્તિ કરીએ, તેનું ફળ ક્યારે મળતું હશે?

કવિ— दोहरो.

पाकुं फळ आपे पछी, मरवा दे छे मोर;
एवो तो आंबो अने, कोटि भुवन ठाकोर. ३३

મતલબ કે આંબાની અને પરમેશ્વરની એક રીત છે; આંબો પ્રથમ મોર તથા મરવા આપે છે, અને પછીથી પાકું ફળ આપે છે; તેમજ ઇશ્વર પણ મોરથી મરવા દે છે, અને પછી ભક્તિનું પાકું ફળ આપે છે; મતલબ કે મુઆ પછી પરલોકમાં આપે છે.

એવામાં એક તોફાની સ્ત્રી વિષે વાત નીકળી અને કહ્યું કે તેનો ધણી પરદેશ ગયો છે, અને તે બાઈ બહુ તોફાન કરે છે, તેને તેના સસરાએ કેદ કરીને ત્રણ લાંઘણો કરાવી તોપણ પાંશરી થતી નથી.

કવિ— दोहरो.

पीवुं खावुं परहरी, त्रेलु ताणे तोय;
नाथ विना नारी बळद, वांकां वसमां होय. ३४

મતલબ કે ખાવું પીવું તજીને ત્રણ લાંઘણો ખેંચે તોપણ ધણી વગરની સ્ત્રી વાંકા ચાલે; તેમજ ખાવું પીવું છોડીને તરેલું ખેંચે તોપણ તે બળદના નાકમાં નાથ ન હોય તો વાંકો વસમો ચાલે.

પછી એક સરદારે કવિને પુછ્યું કે, ગુજરાતમાં જે અમલદાર થઇ ગયા, તેમાં સૌથી વખાણવા લાયક કોનો અમલ હતો? પછી એક કવિયે તેને ઉત્તરનો અડધો દોહરો કહ્યો, એટલે બીજા કવિયે તે દોહરો પૂરો કર્યો.

दोहरो.

वडो अमल वनराजनो, गुजर देश गुणकार;
वडो अमल वणराजनो, आर्य उपर आभार. ३५

એમાં પહેલા કવિયે એવું કહ્યું કે ગુજરાતમાં વનરાજ ચાવડાનો મોટો અમલ હતો, ત્યારે બીજા કવિયે કહ્યું કે અમલ એટલે અફીણ વણ એટલે કપાસ એ બે રાજાઓને આર્ય એટલે બધા હિંદુઓ ઉપર મોટો આભાર છે.

એવામાં એક કારભારીના લમણા ઉપર કશનાઇનો ડાઘ એક કપોળ વાણિઆએ દીઠો, તે કારભારીના હસ્તક અનાજ કપાસ વગેરે દરબારી માલ વેચાતો હતો. મોટા માણસની ખામી બતાવવી તે બેઅદબી જેવું લાગે માટે ડાહ્યો માણસ હોય તે ઇશારતમાં સમજાવે, તેમજ પેલા કપોળ વાણીયાએ કારભારી પાસે રૂ ખરીદ કરવા માગ્યું; પણ બીજા અર્થમાં તેના લમણા ઉપરનો ડાઘ રૂમાલવડે સાફ કરવાનું કહ્યું.

दोहरो.

होय तमारा हाथमां, जो रुडो रुमाल;
करीने कृपा कपोळने, हाथो ठोको हाल. ३६

હાથો ઠોકવો એટલે સારું કરવું અને બીજા અર્થમાં લમણે હાથ લગાવવો. કપોળ—લમણો.

એવામાં એક દિલ્લીનો કવિ આવ્યો, તે રાજાને ભેટીને સભામાં બેઠો. એવામાં વળી સભામાં એવી ચર્ચા ચાલી કે ફક્ત પુસ્તકો વાંચવાથીજ આત્મજ્ઞાન પમાય કે નહીં. તે વિષે જુદા જુદા મત પડ્યાથી ઘણી તકરાર થઇ, ત્યાં દિલ્લીના કવિયે કહ્યું કે મારી પાસે ખરચી નથી માટે એક દોહરો ભેટ કરવા આ-

વ્યો છું. હાલ તે એકજ દોહરાની કિંમત થાય તો મને આપો એટલે હું લઈ જઈને શેહેરમાં ઉતારો કરૂં, અને મોદીખાનેથી સીધું સામાન લેઉં; રાજાએ કહ્યું કે દરબારથી જે જોઈએ તે લ્યો; પણ કવિયે કહ્યું કે હું કોઇનું મફત કાંઈ લેતો નથી.

વળી એવામાં એક વિદ્યાર્થીએ આવીને કહ્યું કે ગઇ રાતે મારાથી પાઠ થઈ શક્યો નહીં, કારણ કે દીવો બુઝાઈ ગયો હતો. તે પાછલી રાતે ક્યાંથી કરી લાવું ? કોડિયું, દિવેલ, દિવેટ, એતો હતાં, પણ દેવતા નહોતો.

રાજાએ દિલ્લીના કવિને પુછ્યું કે તમે કિયો ધર્મ પાળોછો ? અને કોનું ભજન કરોછો ? કવિ બોલ્યો કે હું નાથપંથને માનુંછું, અને ગુરૂ ગુરૂ ભજન કરૂંછું. ગુરૂ એટલે મોટો અને પરમેશ્વરથી કોઇ મોટો નથી, માટે પરમેશ્વરનું ખરૂં નામ ગુરૂ છે; તે નામથી ભજન કરૂંછું.

રાજાએ પુછ્યું કે દિલ્લી શહેર કેવું છે ? ત્યારે કવિયે દિલ્લીનાં ઘણાં વખાણ કરીને પછી કહ્યું, કે ગમે તેટલા રૂપિઆ કે ગમે તેવા ગુણ માણસમાં હોય પણ દિલ્લી વચ્ચે તે રહેતો હોય, તોજ તેની નામના આખા દેશમાં પ્રસિદ્ધ થાય, બીજા ગામમાં રહેવાથી એવી નામના ફેલાય નહીં.

સભાસદોએ વાદ લીધો કે સુપાત્ર માણસ હોય, અને સૌ સાથે સ્નેહ રાખતો હોય, તથા તેનામાં સારા ગુણ હોય, તો તેના કીર્તિનો પ્રકાશ આખા દેશમાં પડે, પછી તે ગમે તે ગામમાં રહેતો હોય. તે વાત કવિયે કબુલ કરી નહીં, અને કહ્યું કે:—

દોહરો.

सुपात्र स्नेही गुणछतां, पडे न आत्म प्रकाश;
पडे होय गुरुदत्त जो, दीली वच्चे वास. ३७

એનો અર્થ એવો થયો કે સુપાત્ર માણસ હોય, સ્નેહી હોય અને તેનામાં ગુણ હોય, તોપણ તેનો પોતાનો પ્રકાશ એટલે કીર્તિ ઘણે ઠેકાણે પડે નહીં, પણ જો પરમેશ્વરે આપેલો દિલ્લી વચે વાસ હોય, તોજ કીર્તિનો પ્રકાશ પડે; એટલું બોલીને કહ્યું કે લાંબી વાત કરવાની મને ફુરસદ નથી. આ દોહરાની કિંમત મને આપો. રાજાએ બધા કવિયોને પુછ્યું કે એ દોહરાની કિંમત કરો; પછી બીજાઓને તો તેની કિંમત કંઇ જણાવી નહિ, ત્યારે પેલા પરદેશી જુના કવિએ કહ્યું કે ભોજ રાજાની વખતમાં તો આ કવિતાની ઘણી કિંમત ઉપજતી હતી. હરેક વસ્તુની કિંમત તેના ગ્રાહકના આધાર ઉપર રહી છે, જેપુરના રાજાએ બિહારીદાસને બિહારી શતશાઇના દર એક દોહરાની કેટલી કિંમત આપી હતી ? તે કોઈ જાણોછો ? સભાએ કહ્યું કે તે દરએક દોહરાની અકેકી સોનામહોર આપી હતી, અને તે કવિ દરરોજ અકેકો દોહરો કરીને લઇ જતો હતો. એવું સાંભળ્યું છે. પણ એટલું તો ખરૂં કે તે રાજાએ મોટી ઇમારત બાંધવામાં કે બીજા કામમાં લાખો રૂપિઆ ખરચ્યા હશે, તે વાત કોઈ જાણતું નથી, અને બિહારી શતશાઇથી તે રાજાનું નામ આખા દેશમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે, તે જોતાં તો તેની કિંમત લાખો રૂપિઆની છે. કવિયે કહ્યું કે બિહારી શતશાઇના એક દોહરા સાથે આ દોહરો મેં તોળી જોયો; તો તેની બરાબર થાય છે, ફક્ત એટલોજ ફેર છે કે પેલો વ્રજ ભાષામાં છે, અને આ ગુજરાતીમાં છે, તેનું કારણ એ છે કે હાલ મહારાજાની મરજી ગુજરાતી ભાષાને શણગારવાની છે, માટે તેણે ગુજરાતીમાં દોહરો કહ્યો છે.

પછી રાજાએ સોળ રૂપિઆ તે દોહરાના આપ્યા. તે લઈને એ તો ગયો. પણ સભાસદોએ પેલા કવિને કહ્યું કે તમે આટલી બધી કિંમત એક દોહરાની શા કારણથી અપાવી ? શું તેણે હદથી જાદે દિલ્લીની તારીફ કરી, તે તમે કબુલ કરોછો ?

એક સભાસદે કહ્યું કે દિલ્લી વિષે તે દોહરો નથી, પણ આ વિદ્યાર્થીએ પ્રથમ કહ્યું હતું કે કોડીઉં, દીવેલ, અને દીવેટ છતાં દેવતા વગર અમે દીવો કરી શક્યા નહીં, તે વિષે એ દોહરો છે અને તેનો અર્થ એવો છે કે દીવો કરવાને સારૂં પાત્ર તે વળી સ્નેહી એટલે તેલે ભરેલું હોય, તથા ગુણ એટલે દીવેટ અથવા સુત્ર હોય, તોપણ પોતાની આગળ પ્રકાશ પડે નહીં, પણ જો "દીલી" શબ્દની વચ્ચે "વાસ" શબ્દ એટલે ઇશ્વરે આપેલી "દીવાસલી" હોય તો પ્રકાશ પડે.

પેલે ભાવે કહ્યું કે એમાં કાંઈ વધારે ચમત્કારી અર્થ નથી; અમસ્તા સોળ રૂપિઆ અપાવ્યા. કવિયે કહ્યું કે એનો ત્રીજો અર્થ એવો છે કે સભામાં પ્રથમ વાત ચાલતી હતી કે ફક્ત પુસ્તકો વાંચવાથી

કે ગુણ મેળવવાથી સારૂં માણસ હોય તે આત્મજ્ઞાન પામે કે નહીં ? તે વિષે એ દોહરો છે, તેનો અર્થ એવો છે કે સુપાત્ર માણસ હોય, સ્નેહી હોય, અને તેનામાં ગુણ હોય, તોપણ આત્માનો પ્રકાશ તેના અંતરમાં પડે નહીં.

એ તો જ્ઞાનદીપક પ્રગટવાની "દીવાસલી" એટલે ગુરૂની આપેલી કળા હોય તોજ આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ પડે. એવામાં એક માણસ ગુરૂદત્તાત્રીનું ભજન કરનાર બેઠો હતો, તે બોલ્યો કે એ ત્રણે પ્રકારના અર્થ જુદા છે, અને ખરો ચોથો અર્થ છે તો એમ છે કે જેમ "ગુજરાત" એ નામ છે અને "ગુજરાતી" એ વિશેષણ છે; તેમજ દીલ એટલે મન તે નામ છે અને "દીલી" એ વિશેષણ છે, તેનો અર્થ દીવાળો એટલે આત્મા. તે આત્મામાં ગુરૂદત્ત એટલે ગુરૂદત્તાત્રીનો વાસ હોય, તોજ આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ પડે. વાસ એટલે સુગંધ અથવા નિવાસ. તે સાંભળીને બધી સભા ખુશી થઈ.

એવામાં સાંજનો સમય થયો, અને ગાનારીયો ગાન કરવા આવી હતી તેઓએ નૃત્ય સાથે થોડુંક ગાન કર્યું. પછી રાજાના એક કુંવરે એક કવિને કહ્યું કે આ નાયકાનું વર્ણન કરો. તે કવિને નાયકાનું વર્ણન કરવું ગમતું નહોતું પણ રાજાના કુંવરે ઘણી હઠ લીધી એટલે કવિયે લાંબી નજર કરીને ચારે કોર જોયું, ત્યાં દરબારની ગાયો ચરીને દરબારમાં આવતી હતી તેમાંની એક ગાયનું વર્ણન કર્યું. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

દોહરો.

पगमां झांझर झणझणे, टकटक जोती जाय;
पाछळ काळा केश छे, देखो गोरी गाय. ३८

मनहर छंद.

काळा लांबा केशवाळी रंगे तो रुपाळी भाळी,
झांझरना झम [illegible]ळो बडी वखणाय छे;
ठमक ठमक चाल चालती चंचळताथी,
समीप सकळ जन सामुं जोती जाय छे;
[illegible]तिव्रता नहीं पण प्रजा तो प्रसवे पोते,
स्वरोदय[illegible] जाते सुंदरी जणाय छे;
दाखे दलपतराम देखो दु[illegible] लोको,
राजद्वारमांही गोरी [illegible]णवंती गाय छे. ३९

તે સાંભળીને કુંવરે જાણ્યું કે કવિયે આ ગાનારીનું વર્ણન કર્યું, તેથી તે રાજી થયો.

એવામાં એક સોનીયે સોનાની કટોરી લાવીને રાજાની આગળ મૂકી અને કહ્યું કે હનૂમાનને તેલ ચઢાવવા સારૂં આપે કટોરી મંગાવી હતી, તે આ હું ઘડી લાવ્યો છું. પછી સભાસદોએ તે હાથમાં લઇ જોઇને વખાણી એટલે એક સરદારે કવિને કહ્યું કે આ કટોરીનું વર્ણન કરો. એટલે બીજા એક સરદારે કહ્યું કે વિકટોરિયા મહારાણીના વર્ણનનું એક કવિત બોલો.

કવિ— मनहर छंद.

सु[illegible]डछे, सरसछे, निर्मळछे, नाजुकछे,
गोरी जातथी जनमी जुओ जाते गोरी आ;
ते पनोतीना पतिने प्रभुए कृपाथी आपी,
तेणे पण प्यारी गणी जेवी जीवादोरी आ;
जेनो महिमा जगतमां पुरो प्रसिद्ध थयो,
एवी तो अधिक छे सुभाग्यनी सजोरी आ;
दयाना दैवतनो जो दरियो न दीठो होय,
दाखे दलपतराम देख "वि कटोरीआ."

કટોરી વિષે અર્થ.

તે સારા ઘાટની છે, સરસ છે, મેલ વગરની છે, નાજુક છે; અને તે ગોરા રંગની જાતથી એટલે સોનાથી પેદા થયેલી છે; અને જુઓ પોતે પણ જાતે ગોરા રંગની છે. તે કટોરી હનૂમાનજીને રામચંદ્રજીએ મહેરબાનીથી આપી. તે હનૂમાનજીએ પણ જીવાદોરીના જેવી વહાલી ગણી. તે કટોરીનો મહિમા જગતમાં સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ થયો. એવી તો સારા નશીબના જોર વાળી આ છે; રામચંદ્રજીની દયાના તત્વનો સમુદ્ર દીઠો ન હોય તો કવિ કહે છે કે આ કટોરી જોઈ લેવી. જ્યારે સીતાની ખબર લઈને હનૂમાનજી આવ્યા ત્યારે રામચંદ્રજી નહાવા બેઠા હતા, અને શરીરે મર્દન કર-

વાના તેલની કટોરી તેમની પાસે હતી, અને હનૂમાનજી ઉપર તેઓ ઘણા પ્રસન્ન થયા, તથા ઘણી મહેરબાની થઈ, અને જાણ્યું કે હાલ હાલ વખતે હું તેને શું આપી શકું ? પછી તેલની કટોરી હતી, તે બક્ષિસ આપી, તે હનૂમાનજીને પણ ઘણી પ્યારી લાગી, એજ કારણથી લોકો હનૂમાનજીને તેલ ચડાવે છે.

વિક્ટોરિયા વિષે અર્થ.

વિક્ટોરિયા કેળવાએલી છે, સરસ છે, તનથી અને મનથી મેલ વગરની છે, નાજુક છે, અને ગોરી જાતથી જન્મેલી પોતે ગોરી છે, તે પનોતી એટલે વિસ્તારવાળી તેના ધણીને એટલે પ્રીન્સ આલ્બર્ટને પરમેશ્વરે મહેરબાનીથી આપી, તે પ્રીન્સે પણ છબીલી જેવી પ્યારી ગણી. જે વિક્ટોરિયાનો મહિમા જગતમાં સંપૂર્ણ પ્રસિદ્ધ થયો, એવી સારા નસીબની વધારે જોરવાળી આ છે, જો દયાના તત્વનો સમુદ્ર દીઠો ન હોય તો કવિ કહે છે કે વિક્ટોરીઆને જો, મતલબ કે તેનામાં દયા ઘણી છે. તે સાંભળીને બધી સભા રંજન થઈ.

પછી એક સરદારે કવિને પુછ્યું કે કેવો રાજા હોય તે જશવાળો અને જયકારી હોય ? કવિયે કહ્યું કે ભાઈ, ગુણવાન, ગતિમાન એટલે જ્ઞાનવાન, ગંભીર અને ગણિત જાણ એટલે હિસાબી કામ જાણનાર એવા સારાસારા "ગગા" ગકાર જે રાજાના કારભારી છે, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ સૌના ઉપર પ્રેમની નજર રાખે, અને જ્યાં હમેશાં સંતોષની સલાહ સારી છે, વળી શૌર્ય, ધૈર્ય, સુવિચાર, દીર્ઘદષ્ટિ, દયા, અને દાન. એવા છ ગુણની સાથે તો જેને મિત્રતા છે. અને શહેરના લોકો દરરોજ પ્રીતિભાવ રાખે, એવો રાજા હોય તે જશવાળો અને અતિશય જયકારી છે.

સરદાર—એ તો તમે ખરૂં કહ્યું પણ તમે કહ્યું એટલોજ અર્થ આવે એવું એક કવિત કહો ?

કવિ— मनहर छंद.

गुणवान, गतिमान, गंभीर, गणीत जाण,
एवा भला "गगा भाई" जेना कारभारी छे;
शामळ त्यां सर्वपर प्रेमनी नजर राखे,
स[illegible]काळ ज्यां संतोकनी सलाह सारी छे;
शौर्य, धैर्य, [illegible]विचार, दीर्घद[illegible], दया, दान,
छगुननी साथे तो सदैव दोस्त [illegible]री छे;
प्रति दीन प्रीति "भाव नगरन" लोक राखे,
एवो राजा जशवंत अति जयकारी छे. ४१

એવામાં પરદેશી એક મુસલમાન સરદાર મક્કે હજ કરવા જતો હતો, તે કોઈ રાજાની શીપારશનો કાગળ ઠાકોર સાહેબ ઉપર લાવ્યો હતો. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે આ પત્ર લાવનારને સાથે માણસ આપીને હજ કરવા પહોચાડજો, તેથી ઠાકોરે ગુલામ નામના એક નવા રાખેલા આરબને પાંચ આરબ સહિત પેલાની સાથે મોકલ્યો હતો, પણ એક બે મજલ ગયા પછી પેલા મુસાફરને એવો વહેમ આવ્યો કે, આ ગુલામ મને દગો કરીને લુંટી લેશે, તેથી કાંઈ બહાનું કાઢીને પાછો વળ્યો, અને રાજાની કચેરીમાં આવ્યો. ત્યારે રાજાએ પેલા ગુલામને પુછ્યું કે, કેમ પાછા આવ્યા. ત્યારે ગુલામે કહ્યું કે હું મારા ખરા દીલથી તેમને હજ કરવા પોચાડત, પણ તેમને કંઈ વહેમ આવ્યો તેથી તે તો પાછા વળી આવ્યા, એટલે પેલા સરદારે એક દોહરો કહ્યો:—

दोहरो.

केवे दिल पोताड हज, गुलाम तुं भली विध;
जतां तमारा रुप पर, अमे एज गुण लीध.४२

એ રાજાની રીત એવી હતી કે, સભામાં જે કોઈ કવિતા બોલાય તે એક દફતરમાં લખી લેવાતી હતી, પણ ઉપલો દોહરો કહ્યો તે વખતે ફક્ત એક કારકુન ભુલા વધા નામે બેઠો હતો બીજો કોઈ નહોતો. ત્યારે ઠાકોરે કહ્યું કે દફતરમાં રાખવા વાસ્તે આ દોહરો લખી લેવો જોઈએ, પણ ભુલા મહેતા તો કાના માતર ભણેલા નથી માટે કોણ લખશે ? ભુલો મહેતો બોલ્યા કે કાનામાતરની શી જરૂર છે, જુના કારભારીઓ કોઈ કાનામાતર ભણતા ન હોતા, માટે શું મોટાં દફતર લખાતાં ન હોતાં ?

ઠાકોર—ઠીકછે ત્યારે તમે લખી લ્યો અને આજની તારીખ પણ નાંખજો.

પછી ભુલા મહેતાએ એક કાગળ ઉપર તે દોહરો કાનામાતર વગર લખી લીધો. તે નીચે પ્રમાણે લખાયો:—

કવ દલપત ડહજ, ગલમત ભલવધ;
જત તમર રૂપ પર, અમ અજ ગણ લધ.

સંવત ૧૯૧૫ આસો સુદ ૨

ઉપર પ્રમાણે લખી લેઈને તે કાગળ દરબારના કવિના હાથમાં આપ્યો ને કહ્યું કે તમે દફતરમાં નોંધાવજો. થોડીકવાર પછી કવિએ સૌ સાંભળતાં ભુલા મહેતાને કહ્યું કે મેં તમને આજ સવારે રૂ ૫૫૨) આપીને તમારા હાથની પહોંચ લખાવી લીધી છે તે રૂપિઆ મારે આજને આજ પાછા લેવાની જરૂર પડી છે, તે સાંભળીને ભુલા મહેતાને ઘણી રીસ ચડી, અને કહ્યું કે, તમે જુઠું બોલો છો. હું રૂપિઆમાં કાંઈ જાણુતો નથી ને મેં પહોંચ પણ લખી આપી નથી, જો મારા હાથની પહોંચ દેખાડો તો રૂપિઆ આપું. પછી તે કવિએ પેલા દોહરાવાળી ચીઠ્ઠી દેખાડી, ને નીચે લખ્યા પ્રમાણે વાંચી સંભળાવી:—

કવી દલપત ડાહા જોગ લ મેતા ભુલા વધા;
જત તમારા રૂ. ૫૫૨) અમે આજ ગણી લીધા.

સંવત ૧૯૧૫ આશો સુદ ૨.

એ પ્રમાણે જોઈને ભુલો મહેતો ગભરાયા અને થોડીક વાર પછી તેને યાદ આવ્યું કે આ તો પેલો દોહરો મેં લખી લીધો હતો તે છે. પછી તેણે કબૂલ કર્યું કે કાનામાતર વગર લખવું તે ખોટું છે અને તે તમાસો જોઈને સભા બધી રંજન થઈ.

વિરોધાભાસ અલંકાર.

રાજાએ કવિયોને કહ્યું કે હવે વિરોધાભાસ અલંકારની કવિતા બોલો.

કવિ—　　　दोहरा.

पापीने तो प्रभु रिझे, पापी जन गुणवान;
पापी तो स्वर्गे वसे, प्रीते हरि रस पान. ४३

पापी पवित्र तीर्थ जळ, हरिरस पापी तथापि;
कदी नहि पापी विषय रस, निंदरस नहि पापि. ४४

તે સાંભળીને એક ખવાસ બોલ્યો કે પાપીને પ્રભુ રીઝે, અને પાપી સ્વર્ગમાં જાય એ બધું ખોટું છે. પછી બીજા કવિયે અર્થ સમજાવ્યો કે એ દોહરામાં એમ કહ્યું છે કે હે ગુણવાન જન, તું પ્રીતથી હરિ રસ બીજાઓને પા અને પોતે પી, તો તને પ્રભુ રીઝે, અને તું સ્વર્ગમાં જા: માટે પવિત્ર તીર્થનું જળ પા અને પી. પણ વિષય રસ અને નિંદા રસ કોઈને પાઈશ નહીં, અને પીશ નહીં. તે સાંભળીને સભા રંજન થઈ. એવામાં એક મારવાડનો કવિ, બેઠો હતો, તેનાં લૂગડાં મેલાં હતાં, તેને એક ખવાસે કહ્યું કે તમારાં લૂગડાં મેલાં કેમ છે?

કવિ—　　　दोहरो.

दीठुं में मरु देशमां, नव नदीयोमां नीर;
वस्त्र साफ शाथी करु, शाथी धोउं शरीर. ४५

ખવાસ બોલ્યો કે નવ નદીઓમાં પાણી દીઠું તેમ છતાં વસ્ત્ર શાથી ધોઉં એમ કેમ કહોછો? પછી બીજા એક સભાસદે કહ્યું કે એનો અર્થ એવો છે કે મેં મારવાડની નદીઓમાં પાણી નવ દીઠું, મતલબ કે દીઠું નહીં.

એક કવિ બોલ્યો કે એક સમે ભોજરાજાની સભામાં એક કવિ આવ્યો. તેણે રાજાની ક્ષમાની પરીક્ષા કરવા સારૂ ઘાંટો તાણીને કહ્યું કે,—"બળદ ભોજ ભૂપાળ" તે સાંભળીને બધા સભાસદોને ખોટું લાગ્યું, અને જાણ્યું કે રાજાને પણ ક્રોધ ચડશે.

રાજાએ ધીરજ રાખીને કહ્યું કે કવિરાજ એ દોહરો પૂરો કરો.

કવિ—　　　दोहरो.

जळद जगतमां मेघ छे, फळद बागनो फाल;
पण निर्बळ नरनारनो, बळद भोज भूपाळ. ४६

મતલબ કે જળનો દેનાર તે જળદ કહેવાય માટે જગતમાં પાણીનો આપનાર વરસાદ છે, અને બાગનો ફાલ, ફળ આપે છે, અને ગરીબ માણસોને બળ રાજા ભોજ આપે છે. તે સાંભળીને રાજા પ્રસન્ન થયો.

પછી સભામાં કંઈ વરસાત સંબંધી વાત નીકળી ત્યારે એક કવિયે અર્ધો દોહરો કહ્યો, એટલે બીજા કવિયે તેનાથી ઉલટા અર્થમાં તે દોહરો પૂરો કર્યો. તે નીચે પ્રમાણે:—

दोहरो.

जो वरसे वरसाततो, थाशे लीलालेर;
जो वरसे वरसात तो, थाशे अकरा केर. ४७

એ દોહરાનું ઉતરાદ્ધ બોલનારો કવિ ફડીયાનો વેપાર કરતો હતો, દુકાળનો લાભ ખાવા સારૂ તેણે ઘણા દાણા સંઘરી રાખ્યા હતા તેથી તેણે કહ્યું કે વરસાદ વરસે તો અકરા કેર થશે. પણ એવું સાંભળીને બધા સભાસદોએ તેને ફિટકાર કરવા માંડ્યો ત્યારે તે બોલ્યો કે મેં તો એમ કહ્યું છે કે કોઈ કન્યા સાત વરને પરણશે તો અકરાકેર થશે.

પછી એક કવિ બોલ્યા કે એક રાણીને વર સો પરણ્યા છે. બીજો બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

एक रायने होय छे, राणी पांच के सात;
एक राणी वर सो वरे, अचरज एतो वात. ४८

તે સાંભળી સૌ વિચારમાં પડ્યા; ત્યારે કવિયે અર્થ સમજાવ્યો કે તે હકિરનું નામ વરસોઇ છે.

પછી એક સરદાર બોલ્યો કે વખતના વજનનો તોલ બતાવે તેને હું મારો ગુરૂ માનું, એટલે એક કવિ બોલ્યો કે સૂર્યોદયના સમયનો તોલ હું બતાવું.

સરદાર—બતાવો જોઈએ.

કવિ— दोहरो.

साख्य पुरावुं सर्वनी, नहीं फार के फेर;
सूर्योदयनो समय तो, थाय सवा पासेर. ४९.

સરદાર—તમે હરેક કવિતાનો અર્થ આડા અવળો બતાવોછો, પણ એ દોહરામાંથી કોઈ પ્રકારનો સાચો અર્થ નીકળવાનો નથી, તે હું ખાતરીથી કહુંછું.

કવિ—અમે શું બતાવીએ? અમારી સરસ્વતી માતા અમને સુજાડે છે, એ દોહરાના ચોથા ચરણનો અર્થ એવો છે કે "સવા" શબ્દની પાસે "ર" લખીએ એટલે સવારનો વખત થાય છે; એવું સાંભળીને પેલો સરદાર અચરજ પામ્યો.

પછી એક સરદારે પુછ્યું કે વરસના બાર મહિના કહેવાય છે. તેમાં ધર્મવાળો મહિનો કીયો હશે? તે સાંભળીને કોઈએ શ્રાવણ કોઈએ ભાદરવો અને કોઈએ પુરૂષોત્તમ મહિનો કહ્યો, એટલે એક કવિ બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

शुं श्रावण शुं भाद्रपद, शुं पुरुषोत्तम मास;
रहे रात्री दिन धर्म तो,फाल्गुन विना निराश.५०

તે સાંભળીને કેટલાએક સભાસદો હસી પડ્યા, અને કહ્યું કે એ દોહરો ખોટો છે. કવિ બોલ્યો કે દોહરો ખરો છે. તમે ધર્મવાળો કીયો એમ પુછ્યું હતું અને હું સમજ્યો કે ધર્મ એટલે યુધિષ્ટિર અને અર્જુનનું નામ ફાલ્ગુન છે, માટે મેં કહ્યું કે શ્રાવણ ભાદરવો કે અધિક માસ હોય, પણ અર્જુન વિના યુધિષ્ટિર તો રાત દિવસ નિરાશ રહે.

એવામાં એક કવિ આવ્યો, તે એક કાને બહેરો હતો. તેને રાજાએ પુછ્યું કે તમે કીયે ગામ રહોછો? કવિ બોલ્યો કેઃ—

दोहरो.

बीजो कान तो जूठ छे, जूठ न करुं उचार;
शहेर अमदावादमां रहुछुं दरिआ पार. ५१

તેનો અર્થ એવો થયો કે મારો બીજો કાન જૂઠો પડેલો છે, માટે તે કાને હું સાંભળતો નથી. અને હું અમદાવાદમાં દરિઆપાર રહુંછું; તે સાંભળીને એક સરદારે પુછ્યું કે શહેરમાં દરિઓ ક્યાંથી આવ્યો? ત્યારે બીજે કવિયે તે દોહરાનો અર્થ એવો કર્યો કે, "દરિઆપાર" એ શબ્દમાંનો બીજો કાનો જૂઠો છે, એટલે "દરિયાપરમાં" રહુંછું. એમ કહ્યું. પછી એક સભાસદે કહ્યું કે એક સ્ત્રીયે પોતાની બેનપણી આગળ એક દોહરો કહ્યો હતો, તેનો અર્થ મને સમજાતો નથી, માટે કોઈ કવિ અર્થ સમજાવે તો ઘણું સારૂં.

दोहरो.

जेठ जतां आव्यातणी, आपी गया पियुआश;
जेठ गयो नहि ने गया,दशरा पछी दश मास.५२

તે સાંભળીને બધા સભાસદો વિચારમાં પડ્યા, અને કહ્યું કે દસરા પછી દસ મહિના ગયા પણ જેઠ મહિનો ગયો નહીં, એમ કહ્યું, તે વાત સંભવતી નથી.

પછી એક કવિયે કહ્યું કે તે સ્ત્રીના ધણીએ એવો દિલાસો આપ્યો હશે, કે મારો મોટોભાઈ ત્યાં આવશે, ત્યારે હું પાછો ઘેર આવીશ. ધણીનો મોટો ભાઈ તે સ્ત્રીનો જેઠ કહેવાય; માટે તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે દસરા પછી દસ મહિના ગયા પણ મારો જેઠ ત્યાં જતો નથી. એવો એ દોહરાનો અર્થ છે, એજ મતલબનો એક સવૈયો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

सवैयो.

नाथ विदेश गया दसरा दिन,
शुण सखी मुज वीतक वातो;
जेठ गयें वळवानुं फरी,
मळवानुं मने कहीं एम गयातो;
केम बने मळवानुं फरी,
रळवानुं दिले बळवानुंज आतो;
जो दसरा पछीं तो दस मास,
गया पण जेठ हजीं नथी जातो. ५३

વક્રોક્તિ અલંકાર.

રાજાએ કવિયોને કહ્યું કે હવે વક્રોક્તિ અલંકારની કવિતાઓ બોલો. ત્યારે એક કવિ બોલ્યો કે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ મથુરાં ગયા હતા. ત્યારે ગોકુળમાં રાધિકાજી કૃષ્ણવિના બહુ ઉદાશી રહેતાં હતાં. તેમણે એક સખી આગળ કહ્યું કે એ રસિયો કૃષ્ણ જો અહીં આવે તો હું ખુશી થઇને ખૂબ ખર્ચ કરૂં. તે સાંભળીને સખીએ વક્રોક્તિમાં જવાબ દીધો, તેનો અર્ધો દોહરો રાધિકાજીએ કહ્યો અને અર્ધો સખીએ કહ્યો, તે નીચે પ્રમાણે:—

दोहरो.

ओ रसियो आवे अहीं, खूब करुं तो खर्च;
सखी ओरशियो शुं करिश,चंदन आपुं चर्च.५४

મતલબ કે તારે ઓરશીયો શું કરવો છે, તૈયાર ચંદન આપું તે લઇને ચોપડ.

બીજો કવિ બોલ્યો કે એક ઠેકાણે જુવાન બેનપણીયો મળીને વિનોદ કરતી હતી. ત્યાં વરસાતના છાંટા થયા, એટલે એક સખીએ બીજીને મશ્કરીમાં કહ્યું કે:—

दोहरो.

अली सखी जो आवीया, आतारे "वर सात;"
उत्तर.
छो तारे "वर सो" भले, शी मारे पंचात.५५

મતલબ કે પહેલી સખીએ કહ્યું કે આ તારે વાસ્તે વરસાત આવ્યા, પણ તેમાં વક્રોક્તિથી એવું જણાવ્યું કે સાત વર આવ્યા, ત્યારે બીજીએ કહ્યું કે વરસાદ આવ્યા ત્યારે તે ભલે વરસો. પણ વક્રોક્તિમાં જણાવ્યું કે તારે ભલે સો વર હોય, તેમાં મારે શી પંચાત છે?

એવામાં એક સોની બેઠો હતો. તેના ઉપર કંઇ વાત ચાલી, ત્યારે તે સોનીએ કહ્યું કે મને તો લોકો ઉપર બહુ દયા આવે છે, માટે માતાના સમખાઇને સાચું કહુંછું કે હું કોઇનું સોનું ચોરતો નથી, ત્યારે એક કવિયે વક્રોક્તિમાં દોહરો કહ્યો:—

दोहरो.

स्वर्ण चोर सोनी जुओ, दयावंत देखाय;
दुबळाना सम खाय नहि,माताना समखाय.५६

મતલબ કે શરીરે માતેલો હોય, તેના સમ ખાય છે, પણ દુબળાના સમ ખાતો નથી માટે તે દયાવંત છે.

એવામાં ત્યાં એક બાઇ આવી તે નાતે ચારણ હતી અને તે કવિતા જાણતી હતી, તેણે કેટલી એક સારી કવિતા સંભળાવી અને ઇનામ માગ્યું, ત્યારે એક કવિયે તેની નિંદાનો અર્ધો દોહરો કહ્યો, એટલે તે બાઇએ ઉત્તરમાં વક્રોક્તિથી તે દોહરો પૂરો કર્યો, તે નીચે પ્રમાણે:—

दोहरो.

कविता शीखि चतूर थई, पण मागणनी जात;
उत्तर.
मा गण तो दे मूजने, खान पान भलींभात.५७

મતલબ કે જો તું મને તારી મા ગણતો હોય, તો સારી પેંઠ ખાવા પીવાનું આપ, કવિયે તેને માગણ કહી હતી. તે શબ્દનો તેણે જુદો અર્થ કર્યો. તે સાંભળીને સભા રંજન થઇ.

રત્નાવળી અલંકાર.

दोहरो.

सृजनारो "रवि सोम"नो,भजतां "मंगळ" थाय;
"बुध""गुरु"नाजो"शुकर"गण,"शनि"नीपीडाजाय.
गाय "धोळ के" गरबीयो, खुब "सुरत"नी नार;
शुणी "नगर"ना लोकने, उपजे खुशी अपार. ५८

“धोळ काम”नी गाय छे, जो “ई डर” दिल घाल;
वसे “भुजंग” “वडोदरे”, “सुरत” राखीने चाल. ३

मनहर छंद.

“धोळे रा”य रीझे एवां “धोळ का”मनीओ गाय,
“सुरत” र खाने जेवां संभवे सजातमां;
सांभळवा राखे भलो “भाव नगर”ना लोक,
“सिद्ध पुरु”शो पण रीझे विवेक वातमां;
“मांडवी”या रीझे वळी जानईआ जे पुरुष,
“चूडा” वाळीयोना पति रहे रळीआतमां;
“जोधपुरु” शोनी नारी जो करे नठारुं काम,
दाखे दल्पत आम मरे आप घातमां. ४
“जाने वारी” राखतो हुं नथी तने जतां आज,
हां “फे वर वारी” वारी तोय तुं तो तेवी छे;
“मार च” खाध्या विना तने नहि मनाय पण,
[1]“अप रेल” आवीछे ते कष्टकारी केवी छे;
“मे”नी झडी मंडाणी छे, ते तो तुं तपास कर,
ग“जु न”ही गीधनुं जे उडी शके एवी छे;
ह“जु लाइ”की हैडे न पामी दल्पत कहे,
“अगस्त” ने वायदे फरी आववा देवी छे. ५

दोहरो.

“ए मदावा द”ळ उपडयुं, कहे करो “वांटा”र;
“जे तल पर”भार्या जमे, खाय “न रोडु”नार. ६

ध्रोळना राजाने आशीर्वाद.

दोहरो.

जगत विदित जे सिंहजी, [2]हळधोर राणी हाल;
धर्म धुरंधर ध्रोळपति, पा“मरिधर” भूपाळ. ७

छप्पय छंद.

पा“मरिधर[1]” भूपाळ, सुजस[2]“ना लोभि सुखाळा;
राखण “हरदे[3] राम” वडी नो “बच्चो[4] वाळा;
गुरु “वाछो[5]” भोगवो, सदा “हको[6]” रहि साजा;
“देवेश्वर[7]” सम दिव्य, “रामचंद्र[8]” तुल्य राजा;
तुज “देव राम[9]” रक्षा करे, “त्रंबक[10]” पण तुजगामनी;
‘डाह्या[11]’ छो आशिश दिलधरो, दिनादिन ‘दलपतराम[12]’नी.

* આ છપ્પામાં કવિની બાર પેઢીયોનાં નામ છે અને નીચે લખેલા કવિતમાં ધ્રોળના રાજાની ૧૬ પેઢીયોનાં નામ છે.

कवित.

जाये जादोकुलमें सजोर “हलधोर[1]” “जसा[2]”
“वामनीग[3]” पृथीवी “पचान[4]” न चहाइ है;
“कला[5]” कोटिकोटि •री “जूनो[6]” देशलीनो जीती,
“खेत[7]” में खुमारी बडी “वाघ[8]”, सी बताई है;
“दादा[9]” और “बाप[10]” •ोलेलायो धर्मधरा ‘नाथ[11],’
म्लेच्छ मान “मोड[12]” लीनी “भूपते[13]” भलाई है;
जैसे करे “जया[14]•ह,” हाथिकी हिंमत “हरी[15]”
अरीको हराइ देश “दोलत[16]” बसाई है. ९
जैसे हलधोरज्युं ने जोर नीशी भोर करी,
चोर दगाखोरका अंकोरको निकारे है;
घोर कलि कालमें न ठोर चाल तोर दारी,
फोरडारी फेल धूर्त लोकको धिकारे है;
भूपत तनुज भूवी पाल जयसिंह ज्युं है,
जान्हे सुधराई सदगुनकों स्वीकारे है;
पा ओ जस ठाम ठाम कहे दलपतिराम,
जाम आठो जीन्हे शुभ काम अंगीकारे है. १०

---

૧ પાણીની રેલ.

૨ હળધરજીને હળધોરજી કહેછે, તે હળધોરજીના વંશના તેઓ હળધોરાણી કહેવાય છે.

પ્રશ્નોત્તર વિષય.

પ્રશ્ન બત્રીશી.

ઉત્તરના અક્ષરો આદ.

पा	से	र	हे
रो	वा	जा	मो.

દોહરા.

પ્રશ્ન.	ઉત્તર.	પ્રશ્ન.		ઉત્તર.
ચતુર્થાંશનું નામ [1] શું ?	पा.	[2] શેણે રમે જુગાર;		पासे.
અઢાર ટાંકે થાય [3] શું ?	पासेर.	[4] ક્યાં રહે જગકર્તાર.	૧.	पासे रहे.
[5] કહો અક્ષર ઉદ્ગારનો ?	हे.	કવિતા શોભે [6] કેમ;		रसे.
હરિ રસ [7] પાઉં ? કોઈને,	पा.	પમાયછે [8] શું એમ.	૨.	पार.
હગે હગ્યો હું [9] શું કહું,	रो.	દીપક [10] શત્રુ બતાવ;		वा.
કાશી કેમ [11] વિલોકું હું,	जा.	શોભિત [12] ગાત્ર ગણાવ.	૩.	मो.
કોઈ પ્રવાહી [13] ધાતુ છે,	पारो.	સેવક [14] શું કરનાર;		सेवा.
[15] શું માગે ચાકર જતાં,	रजा.	હેમ ચંદ [16] હુંકાર.	૪.	हेमो.
વાડીમાં [17] શું વાવિયે,	रोपा.	[18] ક્યાં રહિયે જઈ રાત;		वासे.
ઇચ્છે [19] કોણ પરસ્ત્રિને,	जार.	શા [20] કારણથી ભ્રાત.	૫.	मोहे.
શિર ઢાંકી [21] ક્યાં જાય જન,	रोवा.	[22] શું આવે કે દાવ;		वारो.
વરનિજ અંગે [23] શું ધરે,	जामो.	[24] કર જલધિના બતાવ.	૬.	मोजा.
જેથે મોતિને [25] શું બને,	सेरो.	મન શા [26] ગુણે તપાય;		रोषे.
કનક કણીનું [27] નામ શું,	रवा.	[28] વિલંબ શું કહેવાય.	૭.	वार.
પતાઈનો [29] ગઢ તે કિયો,	पावा.	[30] શું કરિયે મળિ મિત્ર;		रमो.
[31] બેટ બતાવ કમાણિનો,	जावा.	[32] પક્ષી કિયો પવિત્ર.	૮.	मोर.

ચતુર્થાંશનું નામ શું, શું કહું સામો તીર;
કોણ લોહ કાંચન કરે ? કોણ જાણે શૂરવીર. ૯

ઉત્તર—पारशण.

ગુપ્તોત્તર—મનહર છંદ. ઉત્તર.

ભાગ ચોથાને શું ભણું, સામા કાંઠાનું શું નામ;—पा. पार.
કનક બનાવનાર કૈમણી ગણાય છે;— पारस.
પર ઉપકારી અન્ન ખાતે કૈ નારીએ જાણી, पारसणे.
દેવળ સરસ કહો શા વડે ચણાય છે: पाणे.
શૂરવીર ધીર કહો શેણે થાય રાજી રાજી; — रणे.
રેશમ રૂ વિના શેણે વસ્તર વણાય છે; शणे.
પ્રશ્ન સુણી પારશણે જલદી દીધો જવાબ:
જાણે ન અજાણ જાણને તો તે જણાય છે. ૧૦

આઠ પ્રશ્નનો ત્રણ અક્ષરમાં એક ઉત્તર.

માળવે વેપાર માટે જન ક્યાંએ ગામ જાય,
શાથી આ અનાજ મહારાજ માપી આલીએ;
ઘાસ ઘણું નોય ત્યારે પશુ શાથી પેટ ભરે,
રૂપૈઆનું શેર તો પાશેરે કેટલા લીએ;
શાથી સરોવર રહે શાથી શેલડી છોલાય;
બોલીએ જે બોલ તેને શી રીતે સંભાળીએ;
જે મરે સંગ્રામ ઠામ શાથી રહે તેનું નામ,
પ્રશ્ન સુણી પ્રિયાનાં પતિયે કહ્યું પાલિયે. ૧૧

પુનઃપ્રશ્ન.

પિયુજી પ્રલંબ પાગ કેમ ગોળાકાર બની;
શું કરૂં સાકર ગંહો આવવો વિપમ છે;
શું કરૂં ગંગાજળ ને શું કરૂં કટુ ફળ ને,
સુતની માદા શું નામ, કહો તે સુગમ છે;
તીર્થે [1]પરાન્ને શું થાય, પછી વરશાં ગણાય;
આદમી કહે કહો લખો તો મારા સમછે;
ચાંદી વાટવો ને પાન, તજ, સૂડી, જાયફળ,
માળા મેલી તેથી સાતે સમજી મરમ છે. ૧૨

પુનઃપ્રશ્ન.

શું કરૂં સુ દર્પણને, (जो) શું ઇચ્છે છે જોગી જન, (जोग)
ચોસઠ દેવીયો કેવે નામે કહેવાય છે; (जोगणी)
ચંદ્રનું ગ્રહણ ક્યારે (जो, गणित) શા દાણા સો એક વાલ, (जोगणितल)

૧ પારકુ અન્ન ખાવાથી.

જોગી વિના તલસતી, સ્ત્રી, કોઈ જણાય છે; (जोगणि तलसे.)
શત્રુ આવે શહેરનું રક્ષણ શી રીતે થશે, (जोगणि तलसेना.)
રૂક્મણીના ત્રણ પ્રશ્ન પછીથી પુછાય છે;
કોણ સુખી, ? શાક કેમ કરૂ ?, શિવસુત કોણ,
જોગણી, તલ, સેનાની ઉત્તર અપાય છે. ૧૩

પુનઃપ્રશ્ન.

વાણીની દેવી તે કોણ (शारदा) કોણ મોટું સર્વ થકી, (गगन.)
ખરો શૂરવીર તે જણાય કિયા ઠામમાં; (रणमां.)
રમાતણો તાત કોણ, (सागर) કહો ત્રીજે ગણ કિયો, (रगण);
કીરતી વિશેષ મળે કહો કિયા કામમાં; (दानमां)
સો, ની સાથે કિયા ત્રણ અક્ષરે વેપારી નામ, (सोदागर.)
કિયા લાકડામાં ગુણ ગણે ધરી ધામમાં; (सागमां.)
કહે દલપતરામ ઉત્તર આંહને આપ્યા,
શારદા, ગગન, રણમાં એ ત્રણ નામમાં. ૧૪

ઉત્તરનું કોષ્ટક.

शा	र	दा
ग	ग	न
र	ण	मां

ગુપ્તોત્તર—દોહરા.

શું, ? જેથી ખેડે જમિન, કિયો પક્ષ શિવરાત;
ઉત્તર જો નહિ આવડે, ભણુ હળ, વદ[1], જઈ પ્રાત. ૧૫

ઉત્તરઃ—હળ અને વદ.

"ષડરિપુ[2]" સાથે શું કરૂં, "જળવાહન" શું જાણ;
ઉત્તર જો નહિ આવડે, જા કહું છું વઢવાણ. ૧૬

૧ એ ગામનું નામ છે.

૨ ષડરિપુ—કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર.

ઉત્તર:—વઢ અને વાસણ.

સોરઠો.

છે સીધુ તૈયાર પણ, બળતણ વાસણ વિના;
શો કરિયે આહાર ઉત્તર ઊંધો ખાટલો. ૧૭

ઉત્તર—" ખાટલો " એ શબ્દને ઉંધો વાંચીએ એટલે " લોટ ખા " વંચાય.

ચોપાઈ.

"અમે"હતા ત્યાં કવિજન કોય, "રિકા" બિજાતો લાવ્યો જોય;
ત્યારે ચારે અક્ષર બેશ, કીયો કહો ત્યાં લખીયો દેશ. ૧૮

ઉત્તર—અમેરિકા.[1]

ઉત્તરાલંકાર દોહરો.

[2]કાંનવિનાં અડવાં ફરે, કાંશાતું શુભ પાત્ર;
કોડીમાં ફળ નીપજે, કેને માથે માત્ર. ૧૯

ઉત્તર—કાનાવિના, કાંસાતું, કોડીના ઝાડમાં કે અક્ષરને માથે માત્રા હોય.

મનહર છંદ.

શાપછે સદા અશુભ શાકને સોંપાય ધન,
શી રોજ સુવસ્તુ છે સુવાવડીની જાતને;
સોનાની સુમાળ એક સુંદરીને ગળે શોભે,
શેનો હોય તે સરસ અંગરખો આતને;
સો નારનો ધણી ધારી શકે એક પત્ની વ્રત,
એક સતી આતુર થૈ ઈચ્છે વર સાતને;
કોડમાંહી ફળ થાય કૃષ્ણે એવા પ્રશ્ન સુણી,
એજ વાક્યો ઉચારીને વાળી ટુંકી વાતને. ૨૦

ઉત્તર—શાપ, [3]શા, કને, શેરિ, સોનાની' શેનાનો સોનારણનો, વરસાતને, કોડીમાં.

સમશ્યા પૂર્તિ.

ઇંદ્રવજ્રા છંદ.

મિત્રોતણા દામ કબુલી લૈને, બીજે ત્રિજે ભાગ દશાંશ દૈને;
સાડે પુરા કેમ કર્યાજ એતે, ગોવિંદ દામોદર માધવે તે. ૨૧

ઉત્તર—ઉપજાતિ વૃત્ત.

ભાગે રૂપૈઆ સમ દીધઆના, તથાઅધેલા પણ તેસમાના;
ઘટીતથાપિ વળિ બારપાઈ, તે આપતાં પાઈપુણીસુકાઈ. ૨૨

સમશ્યાઓ.

મનહર છંદ.

નેતરવાળી છે પણ એ કદી અનાજમાંથી,
કાંકરા ન કાઢે કે ન દાઢ માઢ દામની;
પગ સાજા સારા પણ પતિને ન પાણી પાય,
ભુજા છતાં ભોજન ન ભુંજી આપે ભામની,
પ્રજાતો પ્રસવે નહિ જેથી વંશ વૃદ્ધિ થાય,
નાજુક દેખાય ને લેખાય નારી નામની;
નાણું નાંખી એવી લાવી રાખી દલપત કહે,
કેવળ કજાત ઘર શોભાવાના કામની. ૧

ઉત્તર—ઇંદ્રિવિજય છંદ.

સ્વામીમને શણગાર સજે,ન સજે પણ હું ન રહુંજ રિસાઈ;
કોઈસમે કરી આબતકારણ, લાજ તજી ન લહુંજ લડાઈ;
હુકમ હોય તહાં રહુ બેશી, ખમું સુખ દુઃખ રહું ગમ ખાઈ;
એજગુણે દલપત્ત સુણો,ખુરશી કહે હું ગુણવંતિ ગણાઈ. ૨

દોહરો.

નેતરછે પગ હાથછે, નારી જાતે નામ;
ખુરશી સુતા શ્રીમંતની, કરે ન પતિ ઘરકામ. ૩

મનહર છંદ.

ગાત્ર જેનાં ગોરે રંગ ભુંસતી વિભુતિ અંગ,
સળગતી ધુણી સંગ તેવો તપધારી છે;
કોઈ લઈ જાયતો ત્યાં જાય ખવરાવ્યું ખાય,
નહિતો સદાય સ્થિર રહે નિરાહારી છે;
છુટી [1]જીભછે તથાપિ મુનિ વ્રત્ત રાખે સુખ;
કુંડળ છે જોડ કાને નોળીક્રિયા [2]કારી છે;

---

૧ (અમે) એવા બે અક્ષર હતા ત્યાં બીજા તો રિકા અક્ષર લાવ્યો. ૨ નવિ સ્ત્રિનાં છોકરાં અડવાં કેમ ફરે ? કેમ, શાતું સારૂ વાસણ ગણાય ? દીકરાની કોઠીમાં ફળ નિપજે ? કીઆ અક્ષરને માથે માત્રાદોર ? એ પ્રશ્નના ઉત્તર એજ દોહરામાં છે.

૩ શાહુકાર.

૧ જીભ–કડછો. ૨ મોઢેથી ખાવું પીવું ને તે પાછું મોઢેથીજ કાઢવું તે. અથવા નાકે પાણી પીવું, પુંઠે પાણી ખેંચવું ઈત્યાદિ પણ નોળીક્રિયા ગણાય છે.

એણે ઓઝી કરેલું તે દેવને નૈવેદ્ય થાય,
કહે દલપત્ત આવો બાળ બ્રહ્મચારી છે. ૪

છપ્પો.

ચતુરા શિર ચોટલો, કરી તતખીર તપાસ્યો;
ગજ પોણા આકાર, ભરતરે લાંબે ભાસ્યો.
પહોળો ગજે પુરાણ, અધિક અધ ગજ ઉચેરો;
લટકે લટ બાવીશ, આઠ આઠ શુભ સેર્યો;
ધન લાખ સવા પાંચે સજ્યો, દેખી દલપત દિલ હર્યાં;
ગુજરાત શહેરને ગોંદરે, મન જનનાં મોહિત કર્યાં. ૫

દોહરા.

આપું ઉત્તર એહનો, કરજો સુણી કબૂલ;
સાભ્રમતી શિર શોભિતો, પેખ્યો એ તો [1]પૂલ. ૬
પુરૂષ એકને પગ નહિ, નહિ માથું નહિ હાથ;
થિર રહેછે પણ આપણે, જ્યાં જઈએ ત્યાં સાથ. ૭

ઉત્તર—આકાશ.

પૂરા અવયવ બાર પણ, પ્રગટ નામમાં ચાર;
અધિક માસમાં અવતર્યું, એ મોકલજો યાર. ૮

ઉત્તર—બુદ્ધિપ્રકાશ ચોપાનિયું અધિકમાસનું.

ભમે ભૂમિમાં પગવિના, આણે વસ્તુ અનેક;
જીવ વિના જગ જીવ છે, એ મોકલજો એક. ૯

ઉત્તર—રૂપૈઓ.

તાપ વિશે રહી તપ કરે, નીર કુંડમાં ન્હાય;
સુઘડ થઈ ગેર ધરે, ભાળી જન ભર્માય. ૧૦

ઉત્તર—સન્યાશી અથવા સોનું.

પાણિયારિ પાણી ધડે, એકે કાં અકળાય;
બીજી બે બેડાં ભર્યાં, શિરપર ધરે સદાય. ૧૧

ઉત્તર—પાણીના બેડાં વાળી સ્ત્રી, તથા પાણીનાં બેડાં મુકવાની પાણિયારી.

આઝા કરે આંગણે, કોઠી દીઠી કોઈ;
ઉપજાવેલી ઈશ્વરે, જરૂર જીવતી જોઈ. ૧૨

ઉત્તર—કોઠીનું ઝાડ.

નાનો આ નીશાળિયો, જો પાટી લઈ જાય;
ચોડી તો તજ ચારછે, ગજ સો લાંબી ગણાય. ૧૩

ઉત્તર—ખાટલો ભરવાની પાટી.

મુખમાંથી રચના રચે, નહિ કરોળિયો જાત;
એનું એઠું ખાય સૌ, નહિ માખીની નાત. ૧૪

ઉત્તર—કવિ.

"દલ" વીચારી પ્રથમ એ, વાંચો કરી વિગત્ત;
અંતે બે તે અમતણું, નામ કહું નરપત્ત. ૧૫

ઉત્તર—દલપત્ત.

ધાંચણ, મોચણ, બાવચણ, કહી કમાચણ ચાર;
પછી રહી ચણ પાંચમી, તે નાતે હું નાર. ૧૬

ઉત્તર—ઓદીચણ.

ગોરાણી ફકીરાણીને, મેતરાણી ઠકરાણી;
પછી રાણી રહિ પાંચમી, તે નાતે હું જાણી. ૧૭

ઉત્તર—નાગરાણી.

સાગર હિત સજિએ સદન, નિર્ધન ગરીબ નાત;
વળી ઘર કરિએ "વાણ"માં, એજ અમારી જાત. ૧૮

ઉત્તર—ખલાસી અથવા વાઘરણ.

મતલબ કે સાગ-રહિત એટલે સાગનાં લાકડાં શિવાયનાં હલકાં ઘર કરિયે, અને વળી "વાણ" શબ્દની વચ્ચે "ઘર" લખીએ એટલે "વાઘરણ."

સુણ સખિ શંકર [2]સુત ગયો, ગયો યુધિષ્ટિર [3]વીર;
જેઠાણી પતિ પણ ગયો, ધરૂં કેમ કરી ધીર. ૧૯

સમશ્યા [4]પૂર્ત્તિ—મનહર છંદ.

"પુત્ર વર્ષ પાંચનો ને બાપ માસ બારનો."

એરંભના હિંદુ પાદશાહ પાસે પોતે રહ્યો,
કચ્છી રજપૂત સુત સારા સરદારનો;
પિતા તેનો આવ્યો પછી સુતની સંભાળ લેવા,
વેઠી શક્યો સુતનો વિજોગ વર્ષ ચારનો.

[1] પૂલ—ગણેશબારીનો પુલ.

[2] સુત-કાર્તિક. [3] વીર-ફાલ્ગુન.

[4] પુછનાર એવો વિચાર કરીને પુછેછે કે હું કોઈ એવું અણમળતું વાક્ય કહું કે તે કદી મળતું આવીજ શકે નહિ, પછી કવિ તેને મળતું લાવીને છંદ પૂરો કરી આપે છે; એવી રીતે જુદી જુદી વખતે કોઈ કોઈ મિત્રોએ પુછેલી સમસ્યા પૂર્તિઓનો સંગ્રહ કરીને આ લખ્યો છે, પુછનારને કહ્યું હોય કે તમેજ તે વાક્ય મળતું લાવીને વાત કહો જોઈએ તો તેનાથી કહી શકાય નહિ.

એને પણ એક વર્ષ રાજાજીએ રોકી રાખ્યો,
હાથે દલપત્ત સોંપ્યો ભાર કારભારનો;
પછી તે સ્વદેશ જવા પોતાનો પગાર માગે,
પુત્ર વર્ષ પાંચનો ને બાપ માસ બારનો. ૨૦

"સાસુ પરણેલી પણ સસરો કુંવારો છે."

વિપ્રતણી પુત્રી એક કુરૂપીને કૂબડી છે,
વિશ્વમાં ન મળ્યો વર તેને વરનારો છે;
પિપળાને પરણીને એક દત્તપુત્રી કીધી,
કીધા દલપત્ત એમ ઉમર ગુજારો છે;
ચાર ફેરાફરે તેજ પરણ્યું પોતે ગણાય,
એવો ધરણીમાં બધા હિંદુઓનો ધારોછે;
પુછ્યાથી પ્રતિ ઉત્તર જમાઈ તેનો કહે જે,
સાસુ પરણેલી પણ સસરો કુંવારો છે. ૨૧
"મતલબ કે પીંપળો ફેરા ફરેલો નથી."

"પ્રભાકર પેખી ચિત્ત હરખ્યું ચકોરિનું."

ચંદ્રવિના ચકોરીના દીલમાં દેખાય દુઃખ,
પતિવિના પ્રૌઢ દુઃખ ગણો જેવું ગોરીનું;
ઉઘાડી ઉઘાડી આંખ આદિત્ય આભાસ દેખી,
બીએ જેમ બાળ દેખી [1]અશન અઘોરીનું;
અસ્ત થાય સૂર્ય તો સમસ્ત વ્યથા વ્યસ્ત થાય;
જાણે જોઉં ચંદ્ર રૂપી ઢોળ જીવાદોરીનું;
જોયું વળી જેવે સમે એવે સમે આથમતો,
પ્રભાકર પેખી ચિત્ત હરખ્યું ચકોરિનું. ૨૨

"હ ય વ ર લ, ચ ટ ત ક પ."
દોહરો.

પરમાર્થે તજ પ્રાણ તું, શિઠ મન ધર સંકોચ;
હય વર લઈ હથિયાર ધરિ, ચટ તક પર જઈ પહોંચ. ૨૩

"ત્રગડે ત્રણ."

જીતે એકને એકલો, કહીં બેને પણ કોય;
પછી કહ્યું છે પાઠમાં, ત્રગડે ત્રણ જો હોય. ૨૪

"બે બગડે બાવીસ."

બાવા મોક્ષ જઈશ જો, બાવી નહિ પરણીશ;
બાવો થઈ બાવી વરે, બે બગડે બાવીસ. ૨૫

ચોપાઈ ચારતાળની.

એક હતી બાવી બીજી જ્યારે આવી;
તેણે લડાઈ શિખાવી, બે બગડે બાવી. ૨૬

"બગડે તગડે તેવી."
દોહરો.

અભિમાની જન ઉચર્યો, સ્ત્રી બગડે શું એવી;
એને વળી એવી મળી, બગડે તગડે તેવી. ૨૭

"બે એકડે અગ્યાર."

અલગ પડીને એકડા, અનેક ધન લેનાર;
સંપીને સાથે વસે, બે એકડે અગ્યાર. ૨૮

"બે તગડે તેત્રીસ."

સરખે સરખા તો લડે, વિષની સામા વીસ;
જોડ મરણિયા બે પડે, બે તગડે તેત્રીસ. ૨૯

દોહરો.

એક કોઈ કુળવાનને, પ્રાપ્ત થયો નહિ પુત્ર;
ફરી ફરી પરણીને કર્યા, નવાં આઠ ઘરસુત્ર. ૩૦

"આઠ નવાં બોંતેર."

એક નવું કે બે નવાં, ચારે કાળો કેર;
બાળે પરિયા બાપના, આઠ નવાં બોંતેર. ૩૧

મનહર છંદ.
"જનેતા જણી દીકરે."

સુરત શહેર તણી માંહી ત્રાસતણી લાહ્ય [1]લાગી,
બહુ લોક બાપડા ખુદાની બંદગી કરે;
તણખો તેનો તનુજ ઉઠી તેના તાપમાંથી,
આપમાંથી લાહ્ય અન્ય થાનકે ઉભી કરે;
ભયાનક રસની ભવાઈ તે નવાઈ જેવી,
છાપરે છવાઈને છવાઈ ઠામ ઠીકરે;
છેક દલપત્ત કહે, છે નહિ છુપાણી વાત;
ઘણે જણે જાણી જે જનેતા જણી દીકરે. ૩૨

પછી રાજાએ કહ્યું કે હવે વચનવિવેક વિષે બોલો.

વચનવિવેક બાવની.

કુંડળિયા તોટક.

વદીયે વેણ વિચાર કરી, શાંત થાય સુણનાર;
સ્નેહ ઉપજે સર્વને, અપ્રીત ન ઉપજે ખાર;
સુણી ખાર અપ્રીત ન કોઈ કરે, કથનો સુણવાવળી કાનધરે;
ખુશીથી જન સૌ કહે વાત ખરી,વદીએમુખવેણવિચારકરી.૧

૧ અશન—ખાણું.

૧ લાગી–સંવત ૧૮૯૩ ના ચૈત્ર માસમાં.

વાત વિષે વશિકરણ વિધિ, રહીછે રૂડી રીત;
વેર ઉપજે વાતથી, પરમ ઉપજે પ્રીત.
ઉપજે પુરી પ્રીતિની રીત રૂડી,ઉરમાંથી અદાવત જાય છુડી;
અણુદોસ્તી છતાં પણ દોસ્તી દિશે, વશિકર્ણ વિધિ બધી
વાતવિષે. ૨

વાતથકી વખણાય નર, વાતથકી નિંદાય;
વાતથકી હલકો પડે, વાતે કિમ્મત થાય;
થિર કિમ્મત વાતથકીજ થશે, હલકું વદશે હલકોજ હશે;
નચળે કદી નિયમ એજ નકી,વખણાય ઘણો નર વાતથકી.૩

મનમાં જેવું મતરહે, એમજ થાય ઉચ્ચાર;
ઓડકાર એવો ઉઠે, જે ચીજનો આહાર;
જનજે ચીજનોજ અહાર કરે, મુખશ્વાસનીવાસ સદાપસરે;
નહિછાનુંજરૂરરહેજનમાં, મતજેરહ્યુમાનવિના મનમાં. ૪

કશીને કીમત હેમની, પારખ કરે પ્રમાણ;
વચનથકી આ વિશ્વમાં, જનની કીમત જાણ;
જનની કર કીમત કેણથકી, વળી નેહની કીમત નેણથકી;
વસીનેકર કીમત વેમનણી, કશીને કર કીમત હેમતણી. ૫

દુર્જન દુર્વાયક થકી, ઉપજાવે જુધ અત્ર;
સજ્જન કરે સુવાકયથી, સમાધાન સર્વત્ર;
સરવત્ર સુપુરૂષ શાંતિ કરે, અતિજુક્તિથી ઉક્તિ રૂડીઉચરે;
પુરલોક લડે પુરનાયકથી, કૃત દુર્જન તે દુરવાયકથી. ૬

વચનો સુંણી ઉપદેશનાં, ધરે અધર્મી ધર્મ;
વચનો સુંણીને વિષયનાં, કઈ જન કરે કુકર્મ;
જન કૈક કુકર્મ અનેક કરે, કથનો ખળનાં નિજ કાન ધરે;
કુળ છેદન થાય કલેશતણાં, વચનો સુંણીને ઉપદેશતણાં. ૭

વચન સુણી વિતરાગી થઈ, સદ્ય તજે સંસાર;
વચન શુણી વિષયી બની, વળી કરે વ્યભિચાર;
વ્યભિચાર કરે વચનો સુંણીને, ઉચજે ઉરદુર્ગુણ સદગુણીને;
દિલમાંવચનોસુંણીથાયદયા, વચનોસુંણીને વિતરાગીથયા. ૮

વચન સુંણી વિશ્વેશની, ભક્તિ કરે ધરી ભાવ;
નાસ્તિક નર થઈ વચન સુંણી, ઠગવા કરે ઠરાવ;
ઠગવા બહુ લોક ઠરાવ કરે, દિલમાં જગદીશ થકી ન ડરે;
ઘટમાંહીધરેજનબીકઘણી, વચનો સુંણીને વિશવેશતણી. ૯

વચનથકીજ વિકર્મ કરી, નર બહુ નરકે જાય;
વચનથકીજ વિશુદ્ધ થઈ, પળમાં સ્વર્ગ પમાય;
પળમાં પણસ્વર્ગ પમાય ખરૂ, વિનતિ હરિની વચને ઉચરૂ;
વચનોથકીકૈ ભવસિંધુતરે, વચનોથકી કૈકવિ કર્મ કરે. ૧૦

વચનથકી સુખ વિશ્વમાં, વચનથકી દુખ વીર;
વચન ખટકતાં ખળખળી, નયણે વરસે નીર;
નયણે વરસે બહુ નીરસહ, દુરવાકયથી દિલ દુખાય જદા;
દલપત્ત કહેનકીએમદિસે,વચનોથકી સુખદુખ વિશ્વવિષે.૧૧

ઘાવ ટળે તરવારનો, તીરતણો પણ તેમ;
કદી ન રૂઝે કથનનો, જીવ કપાયો જેમ;
ત્યમ જીવ કપાય રૂઝાયનહીં, કથનોનીપીડ પણુબેમકહી;
ઘટમાંહીં કરેજ કલેશઘણો, કહીઘાવટળે તરવારતણો. ૧૨

વિદ્યા ભણવી વચનથી, વચનથકી વેપાર;
વચન વિના પશુ પ્રાણીયો, ગોથાં ખાય ગમાર;
અથડાયગમાર ઉચ્ચાર વિના, પછીથાય પીડ પણુપારવિના;
ગણના પ્રભુનાગુણનીગણવી,વચનોથકીથાય વિદ્યા ભણવી.૧૩

વેણ વિના વનવાસી પશુ, ત્યમ જન પણ તે તુલ્ય;
વચન વસ્તુ આ વિશ્વમાં, ઉત્તમ જાણ અમુલ્ય;
અતિઉત્તમજાણઅમુલ્યગિરા, વચનોશુભરનેહથીશીખવીરા;
નરહોયભલેકદીનેણવીના, વનવાસી પશુસમ વેણવિના. ૧૪

આદરથી અભ્યાસ કર, ધરીને મનમાં ધીર;
બહુ જનમાં ક્યમ બોલવું, તેની સમજ તદબીર,
તદબીરથી વીર વિચારધરી, વદવી મુખવાત ખચિત ખરી;
શિખવીરૂડીરીતસુદામદરી,અતિઆદરથીઅભ્યાસકરી. ૧૫

વેણ થકીજ જણાય છે, ખાનદાન નાદાન,
એકું પંડિત ખારવા, અગુણી કે ગુણવાન;
ગુણવાન સુવાયકથી ગણીયે, દુરવાક્યથી દુષ્ટ ભુંડાભણીયે;
પરખાયઉદારવદેણથકી,જનજાતિજણાયજ વેણથકી. ૧૬

વચન ઉગારે મોતથી, વચન પમાડે મોત;
વચન લજાવે લોકમાં, સગા સબંધી સોત;
પિતુસોત સંબંધી લજાઈમરે, જનમૂરખ એમ ઉચાર કરે;
અંધકારટળેજ્યમજ્યોતથકી, વચનોથીબચેજનમોતથકી.૧૭

વેણથકી વિશ્વાસ પણ, ઘટે વધે ઘડીમાંહિ;
શાહુકારી શુભ વેણથી, મળે કસુર નહિ કાંહિ;
નહિકાંઈ કસુર જરૂરરહે, વચનોથકીલાભ અલભ્યલહે;
કદીજેઘરથીલક્ષમી નમટે, પણવેણથકી વિશવાસઘટે. ૧૮

ખળ કુત્સિત શબ્દો કહે, ગર્વ ધરી દે ગાળ;
વચન ન સામું વાળશો, કરો ક્ષમા તતકાળ;
તતકાળ ક્ષમા કરજોજ તમે, સુણીને દુરવાક્ય મુખેનગમે;
કટુભાષણતેકથવાનચહે, ખળજોકદીકુત્સિતશબ્દ કહે. ૧૯

ગર્ધવ ભુંકે ગર્વથી, તે સુંણી શિખે ન ગાય,
જૂદી જાતે જે જુઓ, એમ ન સ્વર ઉચરાય;
ઉચરાયનહીં સ્વરએમ નકી, ત્યમસજ્જનથી ન શકાયબકી;
ખળછોબકતામદમાંહિછકી, ઉચરેજ્યમગર્ધવગર્વ થકી.૨૦

શૂળો શોભે બાવળે, ફુલ મોગરા [1]રૂખ.

કુવચન શોભે કુટિલ મુખ, સુવચન સજ્જન મુખ;
મુખસજ્જનનેશુભવેણવસે, ખળનામુખથીખળતાનખસે;
કુટિલોજનએજથકીકળીયે, ત્યમશૂળસદાબહુબાવળીયે. ૨૧

શંખથકી કયમ નીસરે, સારંગીનો સાદ;
તેમજ સારંગીથકી, નહીં શંખનો નાદ;
નહિનાદબીજીરીતનોનિકળે, ત્યમસજ્જનથીનકુવાકયમળે;
ઉચરેનરદુષ્ટનિશંકથકી, મધુરો સ્વરથાય ન શંખથકી. ૨૨

ઊંઘેલો જન ઉચરે, એમ ઉચરે એક;
એક વિચારી ઊચરે, વધતો ધરી વિવેક;
વધતાજવિવેકથી એકવદે, રૂડીરીત મનુષ્યોની રાખીરૂદે;
વણકારણતે કથવાનકરે, ઉંઘમાં જન જેમ વૃથા ઉચરે. ૨૩

એકતણા અક્ષરબધા, લખીરાખે સઉ લોક;
દે તેનું દષ્ટાંત પછી, ફૂંક તુલ્ય નહિ કોક;
નહિફૂંક બરાબર કોક થશે, હિતકારી હજાર તણાજ હશે;
કરશેસુણીલોકકબૂલઘણા, અતિ લાયકઅક્ષર એકતણા. ૨૪

દુષ્ટપણું દેખાડતાં, દુષ્ટ વચન દષ્ટાંત;
એમ વચન અજ્ઞાનીનાં, ભારી ભરેલાં ભ્રાંત;
બહુ ભ્રાંતિભરેલભણેલભુંડાં, અઘટિત અનર્થઅધર્મીઉંડાં;
ગરભિતદિસેઅભિમાનઘણું, પરખાયકુવાક્યથી દુષ્ટપણું. ૨૫

રાવણનાં શિશુપાળનાં, કંસતણાં જે કહેણ;
આજ સુધી આરોગ્યછે, દુનિઆમાં દુખદેણ;
દુખદેણ કુશીળ કથેલ દિસે, કવિયે કિધ દાખલ ગ્રંથવિષે;
કથનોનિજકુળલજામણનાં, શિશુપાળઅનેવળીરાવણનાં. ૨૬

ગણતાં નહીં ગણાઇએ, જગમાં તેની જોડ;
બોલી તેવી બોલીએ, ખલક ન કાઢે ખોડ;
નહિખોડકઢાય ખચિત ખરી, વદીયે મુખ એમવિવેકકરી;
વળીસજ્જનસ્નેહકરે સુણતાં, નગણેખળમાંગણતી ગણતાં. ૨૭

દુર્વાયુને દુર્વચન, બહુ વિધિ કરે બગાડ;
વિખથી વધતો વિશ્વમાં, ભળી કરે ભંજાડ;
ભંજવાડ કરે ભુવિ મંડળમાં, પકડે નરને નિજ ઉંડળમાં;
નશકાયપછીકદિયેનિકળી, દુરવાયુ અને દુરવાક્ય વળી. ૨૮

પરખો પાત્ર કુપાત્ર પણ, જેમ શબ્દ સુણિ જોઈ;
કંસારે કીધું ઘડી, કે કુંભારે કોઈ;
કદીકોઇકંસાર કુંભારઘડે, પરીક્ષા સદ્ય શબ્દથકીજ પડે;
રણકોનિકળેસ્વરએસરખો, પછી પાત્રકુપાત્રતમેપરખો. ૨૯

છે સુખમાં કે શોકમાં, ચંચળ કે જડ ચિત્ત;
ખાર ખાર પણ પરખીયે, વચન સુણી વિપરીત;
વિપરીતસુણી વચનોજનનાં, કળિયે વળી કારણ તોમનનાં;
ઉભરોનિકળેઉરનોમુખમાં, સમજાયપછીદુખકે સુખમાં. ૩૦

ગુમ રહે નહિ ગુણકશા. શુભાશુભ સરખાય;
ધારે વેશ નરેશનો, પણ વચને પરખાય;
પરખાયજ પામર ને નૃપતિ, પરખાયજરૂર ગૃહસ્થજતિ;
વપુએવિભુતીકદીધારીલહે, ગુણકર્મકદાપિ ન ગુમરહે. ૩૧

વેશ ધરી વૈષ્ણવતણો, નિંદે અંબામાય;
છીંક આવતાં છટકીને, હે અંબે ઉચરાય;
ઉચરાયએએનિજઆનનથી, જનશક્તિઉપાસક જોમનથી;
ખુલીથાય કદીપણવાતખરી, ડગવાચહેવૈષ્ણવેશધરી. ૩૨

હશે ફુલ કે હિંગ તે; ગંધથકીજ ગણાય;
સજ્જન દુર્જન વચનથી, જગમાં તરત જણાય;
જગમાંહિજણાય ભલોનભલો, નહિગુમરહે સબળોનબળો;
પુછગાછવિનાજપ્રસિદ્ધથશે, ત્યમજાણીયેફુલકેહિંગ હશે. ૩૩

બાળપણાથી બોલવા, અદબ શીખીયે એમ;
મેળવીયે બહુ મિષ્ટતા, જનમન રીઝે જેમ;
જનજેમ રીઝેસુણી શાંતથઇ, નહિ દૂષણ દે કદી દૂરજઇ;
કરૂણાકરશેજકૃપાળપણે, શિખીયેશુભબોલજ બાળપણે. ૩૪

પસ્તાવું પછીથી પડે, ચડે કોઇને ક્રોધ;
બોલ ન એવા બોલીયે, વધતો થાય વિરોધ;
વધીજાયવિરોધ સુબોધટળે, મુરખાઇ દિસે નહિમાલમળે;
નકથુંનવથાયસદાયનડે, પછીથી અતિશેપસતાવુંપડે. ૩૫

બોલથકી બખશીશ બહુ, મળે સહિત સનમાન;
બોલથકી બહુ લોકમાં અધિક મળે અપમાન;
અપમાન મળે અપકીર્તિવધે, શુભકારજએથીનએકસધે;
હલકાપડીયેતૃણતોલથકી બખશીશમળે બહુબોલથકી. ૩૬

કથનો બીજાં કાટસમ, સાંધા તોડણહાર;
ભાગ્યાં મન ભેગાં કરી, ટાંકે ટંકણખાર;
ત્યમ ટંકણખાર લગાર પડે, તુટફાટ ટળે બધી તેહવડે;
ત્યમસજ્જન શબ્દ સિધા પથનો, અને કાટસમાન બીજાં કથનો. ૩૭

ધન અર્પણ કીધાથકી, પરમ ન ઉપજે પ્રીત,
મધુર વચન સુણી મનવિષે, ઉપજે સ્નેહ સુરીત;
શુભરીતસનેહવિશેષવધે, બહુકાળનીએવીજરીત બધે;
દરિયાફ કરો દિલદર્પણથી, ઉપજેન પ્રીતિ ધન અર્પણથી. ૩૮

અતડા રહી અમલ કરે, દે પ્રતિમાસ પગાર;
તે માટે નહિ તેહથી, લાગ્યો સ્નેહ લગાર;
નહિ સ્નેહ લગાર થયો મળવો, અતડાઇથકીજ ઉઠયોબળવો;
ભુપસાથલડ્યાપછી સુભટઆ, ઉપરીજન એથીરહ્યાઅતડા. ૩૯

---

[1] રૂખ—ઝાડ.

વિના પગારે પણ વળી, જળમાં અર્પે પ્રાણ;
એ કહી મીઠી છબીલી, બાંધ્યું પ્રીત બંધાણ,
પુરી પ્રીત બંધાણથી પ્રાણદિયે, કવિપંડિતલોકપ્રમાણદિયે;
ઉપજે નહિ મિષ્ટ ઉચ્ચારવિના, પરિપૂરણ પ્રીતપગારવિના.૪૦
માત પિતા સુત સુંદરી, દુશમન થઇ રહે દૂર,
વચન મિષ્ટથી વણસગો, રહે હમેશ હજૂર;
હરરોજ હમેશ હજૂર રહે, મળવા ચિત ખૂબ ખચીત ચહે;
વળીતેનીજવાણીગમેવહિતા,મનમાં નગમે નિજમાતપિતા.૪૧
પરણી નારી પરહરે, કુળવાળી રૂપાળી;
રાખે ગુણકા ગુણહીણી, કુબડી કે બહુ કાળી;
બહુ કાળી અને કુબડી કુલટા, વશિકર્ણ સુશબ્દ વદે સુલટા;
ઘરમાંહિ રહે થઇને ધણી, રહીં પીયર પેટ ભરે પરણી.૪૨
પેટતણો સુત તે નહીં, પામે પૈસો એક;
પ્રિય થઇને સુત પારકો, છત બધી પામે છેક;
છત છેક બધી હરી હાથ કરે, વિગતીથી ઉચાર રુડા ઉચરે;
ભરથાર બને બધી ભેટતણો,પરઘેર વસે સુત પેટતણો. ૪૩
વખાણનાં પણ વચન છે, વચન સુગીત રસાળ;
નરનિંદાનાં વચન છે, વચન ગોબરી ગાળ;
વચનોથીજ ગોબરી ગાળ ઉદે,વચનોથીજ અંતર ઝાળ ઉદે;
વચનોફળતીક્ષણબાણતણાં, વચનોજવિશુદ્ધવખાણ તણાં.૪૪
ધર્મ કર્મનાં વચન છે, વચન ફટાણાં ફાગ;
વચનો પ્રભુની પ્રાર્થના, વચન રસીલા રાગ;
રસિલા શુભ રાગથીરાય રીઝે,ખળવાક્ય સુણી જનસર્વ ખીજે;
વચનો મન ભેદક મર્મતણાં,વચનો શુભ ધીરજધર્મતણાં૪૫
ભલે ભણ્યો ભલી ભાતથી, બહુ વિધિ જાણ્યા બોલ;
વચન ન શિખ્યો વિવેકનાં, તે નર ખરને તોલ.
ખર તોલ દિસે નર તેજ ખરો,ઉચરે ઉર જેમ ઉદે ઉભરો;
જનતોનહિકૃતરીયેજણિયો,ભલિભાતવિશેષ ભલે ભણીયો.૪૬
અધિકારી થઇ ઉચરે, કુવચન ઝેર સમાન;
ભલા ભુંડાને જ્યમ ભસે, સેનાપતિનો શ્વાન;
જ્યમ શ્વાન ભસે નરનાથતણો,ન મરાય ધકો હડી હાથતણો;
પણ ગાળ વદે જન દૂર જઇ,ઉચરે કટુ જે અધિકારીથઇ.૪૭
પંડિત કે પૃથ્વીપતિ, સદગુણી કે શ્રીમંત;
વિના વિવેક વચન વદે, અઘટિત દિસે અનંત;
અઘટિત અનંત અશુદ્ધદિસે, વળી રાજનીતિથી વિરુદ્ધ દિસે;
મનમાંહિ ગણે જનહીણમતિ, કહીપંડિતકેઅધીપૃથ્વિપતિ.૪૮
ભણતાં કદી થોડું ભણ્યો, શીખ્યો વચન વિવેક;
સભા વિષે શોભે ભલો, એ ગુણ પામી એક;
ગુણ એક અનેકતણો ઉપરી,નહિ જાણવું કારણ જાહ જરી,
શુભ વાક્યથી સજ્જન બેશ બણ્યો, ભણતાં નર જો કદી થોડું ભણ્યો. ૪૯

શ્વાન ધૂક ને ગર્ધવો, મહિષી ને માંજાર;
ઊંટ કાગ અજ સ્વર સુણી, સઉ નિંદે સંસાર;
સુણી સર્વ સંસાર ધિકાર કરે, શુક કોકિલનો સતકાર કરે;
નહિ વાંક જરૂર જહાનતણો, સ્વરમિષ્ટ નહીંઘૂકશ્વાનતણો.૫૦
રાજકુમારે રોઝને, કહ્યુ ખમોજી આમ;
પૂછ્યું બીજે પ્રીતથી, માન દીધું શા કામ;
દીધુ માન કહો કુણ કારણથી,કહ્યું કે અપશબ્દ ઉચ્ચારણથી;
રસના અપશબ્દની ટેવ રહે, બગડે મુખ રાજકુમાર કહે.૫૧
બાવની દેણ વિવેકની, રચી સરસ શુભ રીત;
વાચી સુજન વિચારશે, પૂરણ રાખી પ્રીત;
પરિપૂરણ પ્રીતિની રીતથકી,શિખતાં શુધ બુદ્ધિ વધેજ નકી;
દલપત્ત કહે ભલીભાત ભણી,શુભબાવનીદેણ વિવેકતણી.૫૨

દોહરા.

અધમ વચન અભિમાનનાં, અધમ અનીતિ વેણ;
પરનિંદાનાં પણ અધમ, અધમાધમ [1]કુટકેણ.
વચન શુદ્ધ તો વિનયનાં, સત્ય સહિત પણ શુદ્ધ;
પરમશુદ્ધ પરહિતતણાં, વળી નહિ સમય વિરુદ્ધ. ૨
શુદ્ધ વચન પણ સમય વિણ, દિસે વિરુદ્ધ વિશેષ;
રામનું નામ વિવાહમાં, ગતજીવ પાસ ગણેશ. ૩
સુંદર ગીત વિવાહનાં, મરણ સમે ન ગવાય;
કરુણા રસમય કૂટણાં, ન વિવાહે વખણાય. ૪
રામનામ પોપટ પઢે, અર્થ ન જાણે એહ;
શબ્દ વદે સમજ્યા વિના, તે પણ સરખો તેહ. ૫
પાત્ર પરીક્ષા પ્રથમ કરી, વદીયે વચન સદાય;
પાત્ર હોય પાશેરનું, શેર ન કદી સમાય. ૬
ઊલટું બગડે પાત્ર એ, વસ્તુ વ્યર્થ વહી જાય;
પાસે બીજાં પાત્ર પણ, બગડેલાં બહુ થાય. ૭
વચન વિવેક વિચારીને, ઉચરો જો મુખ આમ;
દુનિઆમાં દલપત કહે, કદી ન બગડે કામ. ૮

આ સાંભળીને રાજાએ કવિયોને કહ્યું કે ભાઇ વિષે કવિતા બોલો.

ભાઇ વિષે.

ભાઇ કદાપિ ભાઇથી, આપ રહે અણમીલ;
તોપણ તેનું ભાઇને, દુખે દાઝશે દીલ. ૧

[1] કુટ—જુઠ.

ભુજંગી છંદ.

દુખે દાઝશે ભાઈનું દીલ જેવું,
કદી અન્યનું દીલ દાઝે ન એવું;
સદા કાળ તે સાથ સાચી સગાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૨
ભિખે ભાઈ તો ભાઈને લાજ આવે;
નહિ લાજતો લોકની લાજ લાવે;
દયા લાવશે દીલમાં તે દુખાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૩
કદી તે લડી બોલ બુરા કહેશે,
કદાપિ બિજાને કહેવા ન દેશે;
ડરે વીર ને દેખીને વેરવાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૪
શિળી હોય છાયા કદૂ લિંબડા છે,
ભુંડો તોય ભાઈ બીજી તે ભુજા છે;
જુદાઈ ન જાણો દિસે જો જુદાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૫
મળે જો ઘણા માનવી અન્ય મિત્ર,
ભલે હોય પ્રેમી પુરા ને પવિત્ર;
નહિ ભાઈની તુલ્યતા તો ગણાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૬
સગાઈ જુની તોય સોના સમાણી,
નવી પ્રીત તે પીતળે જ્યોત જાણી;
સદાકાળ તે તો નહિ સુખદાઈ.
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૮
થશે ભાઈને ઘેર જો રિદ્ધિ સારી,
વળી ભાઈએ આબરૂ જો વધારી;
ફૂલે આપણી બોલશું તો ફુલાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૯
લડ્યા તોય લોકો કહે એક લોહી,
સભા મધ્ય જાતાં રહે જોડ સોહી;
વિના જોડ સર્વત્ર લાગે લુખાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૧૦
જુઓ આંખની કાનની જોડ જેવી,
જુઓ હાથની પાવની જોડ તેવી;
તથા ભાઈની જોડ શોભે સદાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૧૧
પુરૂકામ જામે નહિ જોડ ટાળી,
કહો એક હાથે પડે કેમ તાળી;
નથી રે કશી કાંઈ એમાં નવાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૧૨
પ્રીતિથીજ માગે કરીને પ્રણામ,
રમાનાથની પાસ દલપત્તરામ;
રહો વીરની જોડ જુક્તે જડાઈ,
ભલે હોય ભૂંડો ભલો તોય ભાઈ. ૧૩

દોહરો.

ભાઈ ભલો ભૂંડો ભલે, તોપણ તેની તુલ્ય;
જોડ જડે નહિ જગતમાં, મહા ખરચતાં મૂલ. ૧૪

રાજાએ કહ્યું કે અંગ્રેજી તારીખોના વાર તથા ગુજરાતી તિથિઓને મળતી તે તારીખો શા રીતે આવે તે કહો.

વર્ષ માસ તથા દહાડા વિષે.

અંગ્રેજી વર્ષ—દોહરા.

દિન ત્રણસેં પાંસઠ સવા, રાશિ ફરે રવિ બાર;
ઓછી મિનિટ અગ્યાર વળી, સેકન પણ અગ્યાર. ૧

ગુજરાતી વિષે.

ત્રણસેં ચોપન દિન અવર, આઠજ અડતાળીસ;
મિનિટે વર્ષ મહામદી, છે સેકન છત્રીસ. ૨

અંગ્રેજી વર્ષનો વાર.

ઇસ્વીસનના વારનો, ભેદ કહું સુણ ભ્રાત;
સોમ શનિ ગુરૂ મંગળે, સદીની શરૂઆત. ૩
વાર જુઓ જે વર્ષનો, કરો સવાયો અંક;
પાણ નહિ તો એક તજિ, સાતે હરો નિશંક. ૪

તારીખ અને વાર—હરિગીત છંદ.

જે આદિન અક્ટોબરે ફેબ્રુઆરી નવેંબર પાંચમી,
એપ્રિલ જુલાઈ બીજી તે જુન ચોથી મેની સાતમી;
છઠ્ઠી અગસ્ટે એજ સપટેંબર ડિસેંબર તિજીએ,
દર ચોથી સાલે માર્ચથી એકવાર વધતો લીજીએ. ૫

તિથિ કાઢવા વિષે—શિર્ષાછંદ.

૧૧ ૨૨ ૩૩ ૪૨ ૫૫ ૬૬ ૭૭ ૮૮ ૯૯ ૧૧૦ ૧૨૧ ૧૩૨ ૧૪૩
પા મા પા પી માં પા પી મેં પા મા પા પી મા;
૧૫૪ ૧૬૫ ૧૭૮ ૧૮૭ ૧૯૮ ૨૦૯
પીઃ પા મા પા મા મા સ્થાપી, ઇસ્વી સનથી
અદ્યાપી. ૬.

સન ૧૮૯૭ થી અધિક માસ.

श्राज्यं वैभा अज्ये आ, श्राज्ये चैभा अज्ये आ;
श्राज्यं चैश्रा अवैभा, बोलो चारे वारे आ. ७

ખુલાસો.

ત્રીજા દોહરાની મતલબ એવી છે કે ઇસ્વીસનના સૈકડાનું પહેલું વર્ષ સોમવારે, અને બીજા સૈકડાનું પહેલું વર્ષ શનિવારે, ત્રીજા સૈકડાનું પહેલું વર્ષ ગુરૂવારે, અને ચોથાનું મંગળવારે. એજ અનુક્રમે હમેશાં આવે છે; હાલ ઓગણીસમું સૈકુ ચાલેછે: માટે ઓગણીસને ચારે ભાગતાં ત્રણવધે માટે ત્રીજુ સૈકડું કહેવાય, તેથી ઇસ્વીસન ૧૮૦૧ નું વર્ષ ગુરૂવારે હતું એમ જાણવું. સદી–એકથી સો સુધીનાં વર્ષ. ચોથા દોહરાની મતલબ એવી છે કે સૈકડામાંના જેટલામા વર્ષનો વાર જોવો હોય, તેના આંકને સવાયો કરીને, જેટલી પાનો ઉપર આવે, તે બાદ કરવી, અને પાણ આવી ન હોય તો એક બાદ કરવો, પછી સાતે ભાગતાં જે વધે તેટલામો વાર સદ્દીની શરૂઆતના વારથી જાણવો જેમકે સન ૧૮૭૮ મું વર્ષ કયા વારે બેઠું તે જાણવું હોય તો ૭૮ ને સવાયા કરીએ એટલે ૯૭ા થાય; તેમાંથી બેપાણો બાદ કરીને સાતે ભાગતાં ૬ વધે અને આ ઓગણીસમી સદ્દી ગુરૂવારી બેઠેલી છે, માટે ગુરૂવારથી ગણતાં છઠ્ઠો વાર મંગળ આવે માટે અઢારસેં ૭૮ મું વર્ષ મંગળવાર બેઠું એમ જાણવું.

હરિગીત છંદનો ખુલાસો—જાનેવારીની પહેલી તારીખે જે વાર હોય તે અકટોબરની પણ પહેલી તારીખે હોય; અને ફેબ્રુઆરી, માર્ચ અને નવેમ્બરની પાંચમી તારીખે; ચોથી તારીખે; અને મેની સાતમી તારીખે, ઑગસ્ટની છઠ્ઠીએ, અને સપ્ટેમ્બર તથા ડીસેમ્બરની ત્રીજીએ, એજ વાર એટલે જાનેવારીની પહેલી તારીખે જે વાર હોય, તેજ વાર આવે, પણ દર ચોથા વર્ષમાં ફેબ્રુઆરી ઓગણત્રીસ દહાડાનો હોય છે માટે તે વર્ષમાં માર્ચની પહેલી તારીખથી એકવાર વધારે; મતલબ કે રવિવારી આવતી હોય, તે સોમવારી ગણવી.

શિર્ષાછંદની મતલબ એ છે કે અગ્રેજી વર્ષ માગશર મહિનામાં કે પોસ મહિનામાંજ બેસેછે અને ઓગણીસ વર્ષ સુધી આ છંદમાં બતાવેલા ઓગણીસ અક્ષરના અનુક્રમ પ્રમાણે આવે છે; તેમાં પપો હોય ત્યાં પોસ અને મમો હોય ત્યાં માગશર સમજવો. ઇસ્વીસનનાં જેટલાં વર્ષ ગયાં હોય, તે આંકને ઓગણીસે ભાગતાં જેટલા વધે તેટલામો અક્ષર તે વરસનો જાણવો. જેમકે સન અઢારસે ઇઠ્યોતેરમું વર્ષ હિંદુના કીયા મહિનામાં બેઠું; તે જાણવું હોય તો અઢારસેં ઇઠ્યોતેરને ઓગણીસે ભાગીએ એટલે ૧૬ વધે માટે શિર્ષા છંદમાં સોળમો અક્ષર મમો છે માટે માગશર મહિનામાં તે વર્ષ બેઠું એમ જાણવું. પહેલા પપાથી અગ્યાર અગ્યાર ચઢતા દરેક અક્ષર ઉપર આંક લખ્યા છે તેની મતલબ એ છે કે પહેલા પપાનું વર્ષ શુદ અગ્યારશે બેસે, અને બીજું વર્ષ ૨૨ મી તિથિએ એટલે વદ ૭ મે બેસે, અને ત્રીજું વર્ષ ત્રીજા અક્ષર ઉપર તેત્રીશનો આંક છે, તેમાંથી ત્રીસ બાદ કરતાં, ત્રણ રહ્યા માટે સુદ ૩ ને રોજ બેસે, હવે સોળમા અક્ષર ઉપર ૧૭૬ નો આંક છે, તેને ત્રીશે ભાગતાં ૨૬ વધે માટે ૧૮૭૮ મું વર્ષ માગશર વદી ૧૧ બેસે પણ તેરશે બેઠું છે. એ રીતે એક બે દિવસનો ફેર પણ પડી જાયછે, તેનો ભેદ ઝીણો છે, તોપણ ઉપર લખેલી રીત કરતાં બીજી સહેલી રીત મળી શકતી નથી.

બીજા શિર્ષાછંદની મતલબ એ છે કે ઉપલા છંદમાં પપા પછી મમો આવતો હોય તો તે પપાના વર્ષમાં અધિક માસ હોય; ઓગણીશ વર્ષમાં સાત અધિકમાસ આવે. ઇસ્વીસન અઢારસેં ત્રેસઠમાં શ્રાવણ અધિક હતો. તે વરસથી ૧૧૪ વર્ષના અધિકમાસ આ છંદમાં બતાવ્યા છે. એ છંદનું ત્રીજુ ચરણ ફરી ફરીને ચાર વાર બોલવું એમાં અ હોય ત્યાં અષાઢ અને આ હોય ત્યાં આસો જાણવો.

રાજાએ કહ્યું કે અતિશય હોય તે કેવું કહેવાય તે વિષે બોલો.

અતિશય સર્વ અસાર.

દોહરા.

અતિશય શરમ ધરી રહે, ઉચરે નહિ ઉચ્ચાર;
અર્થ સરે નહીં એહનો, અતિશય સર્વ અસાર. ૧
અતિશય પરોપકારી તે, મોત વગર મરનાર;
કરે વછુટયો [1]વાઘને, અતિશય સર્વ અસાર. ૨

૧ ઘણો પરોપકારી હોય તે વાઘ જેવાને પણ બંધનથી છોડવા જાય.

અતિશય દયા દીલે ધરે, દિસે મલિન દેદાર;
વસ્ત્ર વીંછળાતાં પણ ડરે, અતિશય સર્વ અસાર. ૩
અતિશય સાચું ઉચરતાં, લાજ ન રહે લગાર;
ચાહીં કહે સૌ "ચાડિયો," અતિશય સર્વ અસાર. ૪
અતિશય સંતોષી તજે, ઉદ્યમનો આધાર;
તેથી શું સારૂં થશે, અતિશય સર્વ અસાર. ૫
અતિશય કહે ઉડાઉ સઉ,, જો અતિ થાય ઉદાર;
કષ્ટ ભોગવે કરજનું, અતિશય સર્વ અસાર. ૬
અતિશય સ્નેહીંપણું સદા, સૌ સાથે સજનાર;
દામો દામ ઠગાય બહુ, અતિશય સર્વ અસાર. ૭
અતિશય હિંમત હોય તે, કરે કામ અવિચાર;
મૂર્ખ કહે સૌ માનવી, અતિશય સર્વ અસાર. ૮
અતિશય વિદ્યાભ્યાસમાં, પામે આયુશ પાર;
પણ પુરૂં ન ભણી રહે, અતિશય સર્વ અસાર. ૯
અતિશય ઉદ્યોગી નહીં, વિરામ લે પળ વાર;
પછીં પોતે માંદો પડે, અતિશય સર્વ અસાર. ૧૦
અતિશય પરદુખ દિલ ધર્યે, બળ્યા કરે બહુવાર;
સ્વપને નહીં સુખની ઘડી, અતિશય સર્વ અસાર. ૧૧
અતિશય ભક્તિ આદરે, વર્શીને વન મોઝાર;
નિરૂપયોગી તે થાય નર, અતિશય સર્વ અસાર. ૧૨
હદમાં સઘળું હોય તે, ઠીક ગણો સઉ ઠાર;
દુનિઆમાં દલપત કહે, અતિશય સર્વ અસાર. ૧૩

પ્રશ્નોત્તર.

આ મીઠું કે ખાર છે, કહો ખરૂં શું નામ;
થોડું તે મીઠું કહો, ઝાઝું ખાર તમામ. ૧૪
થોડું તે મીઠું સઉ, એ રાખો ઉર યાદ;
હદથી વધતી હોય તો, સાકર પણ નિઃસ્વાદ. ૧૫
ઘણી ટાઢ પણ નહિ ભલી, ઘણો ભલો નહિ ઘામ;
ઘણી રિદ્ધિ કે ભૂખ પણ, દુઃખમય દલપતરામ. ૧૬
આગળ છોકાં છોનરાં, ઠળીયા છેલ્લે લાગ;
એ સાધારણ નિયમ છે, ભલોજ વચલો ભાગ. ૧૭

પછી મહારાજા વિજયસંગજી સાહેબે બધા કવિયોને યથાયોગ્ય શિરપાવ આપ્યા અને કવિ દલપતરામને પોતાના રાજના "કવિરાજ" ની પદવી આપી અને સભા બરખાસ્ત થઈ.

इति विजयविनोद प्रकरण समाप्त.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

વેનચરિત્ર.

બાળલગ્ન નિષેધ અને પુનર્વિવાહોત્તેજન વિષે.

રાગની દેશીઓ.

આ પુસ્તકમાં ૪૨ દેશીઓ છે. તેમાંની ૧-૨-૩-૭-૨૧ અને ૨૮ મી પિંગળમાં કહેલા ચોપાયા છંદમાં પણ વાંચી શકાશે. રાગમાં ગાવાની મરજી હોય તેને આ નીચે લખેલી દેશીઓમાં વંચાશે.

દેશી. **દાખલા.**

૧ અહો સદાશિવ અહો સદાશિવ બળી તમારી ટેવ.
૨ વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે, હરિજન નથી થયો તું રે.
૩ ખોખલે પડે પત્રજ આપ્યું, મહેતાજીને હાથજી.
૪ મામેરૂં મોંઘા મૂલનું.

૫ માતા જસોદા પોઢાડે પુત્ર પારણે.
૬ મારૂં સોનાનું છે બેડું રે, છેલ છબીલા છોગાળા.
૭ જંજાળી જીવડે મુક્તીની જુક્તિ ન જાણી.
૮ આખા કહેછે સુણ સાહેલી, લાવ નાથને વહેલી વહેલી.
૯ ગુરૂ ગોવિંદને હું નમું, વણઝારારે.
૧૦ વેદરભી વનમાં વલવલે.
૧૧ હાલો હાલી કહેછે રે, પ્રભુ મારી વહારે ચડો.
૧૨ વનચર વીરા વધામણી, કહેને ક્યાં થકી આવ્યો.
૧૩ વળતી લાડીને શણુગારીરે, પીઢી ચોળીને પાટ બેસારીરે.

૧૪ નેણે ઝોલો લાગ્યોરે પનાંને, નેણે ઝોલેરે.
૧૫ સદ્ગ્રમેર શું કીજે, અનીહારિ કે દહાડલા કેમ લીજે.
૧૬ જનની જીવો રે ગોપીચંદની.
૧૭ જમનાં તીરે રે, ભેયા વહાલો જમનાંતીરે.
૧૮ ફરી હવે ફાર્બસ જેવોરે, અમલદાર ક્યાં મળે એવો.
૧૯ દવારકાના વાસીરે, વહેલેરા પધારજોરે.
૨૦ તુળસી કાષ્ટમાં ભાર ઘણેરા મહેતા, માળા મનની રાખોરે.
૨૧ પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે કેમ થાશે.
૨૨ કુબજને શું તપ કીધું રે ઓધાજી એવું.
૨૩ સનેહી શામળોરે, મારા નેણાંનો શણગાર, સુંદરસ્યામ રંગીલો શામળો.
૨૪ અનીરૂધજીની ઘોડલી.
૨૫ મેં ગાયો બ્રહ્મ તે પરમ આનંદથી, કર્મના જીવ તે મર્મ બોલે.
૨૬ વેણુ વગાડી, વેણુ વગાડી, વેણુ વગાડી, વાલીડે વેણુ વગાડી.
૨૭ ઓખા કરતી અતી પોકાર, હોરે હઠીલા રાણા.
૨૮ અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઈએ.
૨૯ ગણેશ વધાવાના ગીતની દેશી.
૩૦ છૈએ ખોળામાં લીધું ખાસડું.
૩૧ વરકન્યા બેઠાં છે એક પાટેજી.
૩૨ અમે ઈંઢરીઓ ગઢ જીત્યાંરે.
૩૩ વળી વેગે વહેલા પધારજો, લાલ ગોવર્ધન ધારીરે.
૩૪ ખજુરીનો વીંઝણો ડાંડી દાંતનીરે.
૩૫ ભર્યો ભર્યોરે રતનાગર ગાજેછેરે.
૩૬ માતા જસોદા પૂછેરે રાયવર કેમ પોઢ્યારે.
૩૭ ગણેશ પાટ બેસારિયા, ભલાં નિપજે પકવાન.
૩૮ જીરે માણીગર બંદલા.
૩૯ મોહનજીએ મોકલ્યુરે મોસાળું.
૪૦ વારૂંછું વીઠલરે, પાલવ નવ ઝાલો.
૪૧ પ્રાણીયા ભજીલેને કર્તાર, આતો સ્વપનુંછે સંસાર.
૪૨ જે હરીહરા જે હરીહરા.

ભાગ ૧ લો.

પદ ૧ લું—દેશી ૧ લી.

પ્રથમ પ્રણામ કરું કરજોડી, ગૌરી પુત્ર ગણેશ;
શુભ પગરણમાં સમરે જેને, સુર નર ને સુરેશ. ૧
મંગળ કરે અમંગળનું, છે એની એવી ટેવ;
અવળાનું સવળું કરી આપે, એવો દુંદાળ દેવ. ૨
ભાગ્યું ઘર સાજું કરી આપે, રાંડ્યાનું મંડાવે;
એ બેસે ત્યાં સૂતક કે કાંઈ, આભડછેટ ન આવે. ૩
લાડૂ દેખે ગીત સાંભળે, ત્યાં તે જાય સ્વછંદી;
રૂએ કુટે ત્યાંથી રહે અળગો, એવો છે આનંદી. ૪
જ્યાં જઈ બેસે ત્યાં વિવાનાં, વાજાં છત્રીશ વાગે;
ભાત ભાતનાં ભોજન ભાસે, ભૂખ સરવની ભાગે. ૫
બ્રાહ્મણને અને ગણપતિને, દોસ્તી છે કહી દેખાડું;
બ્રાહ્મણને લાડૂ ભાવે, લંબોદરને પણ લાડૂ. ૬
રામનામ કરતાં છે રૂડું, શ્રીગણપતિનું નામ;
વિવાહમાં બહુ વિપરિત લાગે, જો કહિએ ભાઈ રામ. ૭
દયા કરે દુંદાળો તો, ભલી ભણાય મંગળ ભાષા;
માટે હું મુખથી માગુંછું, પુરો અમારી આશા. ૮
વળતી વંદું વાગદેવીને, જે કવિજનની માતા;
પ્રતાપ જેનો પામી કવિજન, પ્રસિદ્ધ થયા પંકાતા. ૯
ઉત્તમ પદવી એવી આપે, મળે નહી શિર સાટે;
ગરિબ તવંગર સૌ સંસારી, કવિતાનો રસ ચાટે. ૧૦
સેવક જનને સુવર્ણનો તે, અખુટ ખજાનો આપે;
સંકટ તો તેને રહે શેનું, જો માથે કર થાપે. ૧૧
અમર રહે કીરતિ વળી એવું, મુખમાં અમૃત મુકે;
વળી પડે નાણાના ઢગલા, જ્યાં તે થુ કહી થુંકે. ૧૨
સરસ્વતીનો મહિમા મોટો, એનું અકળ સ્વરૂપ;
અમર કર્યા કવિયોને એણે, ભુંસાઈ ગયા કઈ ભૂપ. ૧૩
શ્રોતા સજ્જન લોક તમે સઉ, શુણજો રાખી ધ્યાન;
સરસ્વતીનું સ્મરણ કરી કહું, વેનતણું આખ્યાન. ૧૪

પદ ૨ જું.—દેશી બીજી.

શુણજો સભાસદો સારા, શુણજો સભાસદો સારા;
વેનચરિત્ર શુણનારા, શુણજો સભાસદો સારા. ટેક.
ચતુર જ્ઞાતિ ચિતપાવન, બ્રાહ્મણ પુનામાં પ્રખ્યાત;
નિર્મળ ચિત મોરિઆ નામે, યજુર્વેદી વિખ્યાત. શુ. ૧
ધન દોલત ને ઉત્તમ ધંધો, પુત્ર તથા પરિવાર;
નાત જાતમાં નામ વડુ, સન્માન કરે સરકાર. શુ. ૨
બાયાંબાઈ પુત્રી બહુ ડાહી, હતી બાળ રંડા તે;
પણ તેને બહુ પ્યારી ગણતા, પ્રાણ સમાન પિતાતે. શુ. ૩
વેદ ધર્મમાં મનની વૃત્તિ, શિવ પૂજન પર પ્રીત;
સંધ્યા સ્નાન સદૈવ કરે, વળી ગાયત્રીજપ નિત્ય. શુ. ૪
શાણા સદ્ગુણી શાસ્ત્રી પાસે, વંચાવે વેદાંત;
કોઈ સમે સ્મૃતિયો વંચાવે, ભાગે મનની ભ્રાંત. શુ. ૫
કુટુંબ સહિત સદૈવ બિરાજે, કથા શુણે શાસ્ત્રીની;
મિત્રો પોતા પાસે બેસે, ઓથે સમીપમાં સ્ત્રીની. શુ. ૬

એક સમે વંચાવી જોતે, મનુસ્મૃતિ સ્વેચ્છાયે;
પુનર્વિવાહતણું પ્રકરણ, આવ્યું નવમે અધ્યાયે. શુ. ૭
છાસઠમો ને સડસઠમો બે, [1]શ્લોક શાસ્ત્રીએ વાચ્યા;
અર્થ શુણી શાસ્ત્રી પ્રત્યે, મોરોબા બોલ્યા વાચા. શુ. ૮
એ બે શ્લોકતણો શાસ્ત્રીજી, ભણો ફરી ભાવાર્થ;
કહ્યો પછી તે શાસ્ત્રીજીએ, સંક્ષેપે શ્લોકાર્થ. શુ. ૯
રાજા વેને દ્વિજાતિયોમાં, સખત હુકમ ફરમાવી;
નાતજાતનોનિયમ ન રાખ્યો, વિધવાઓ પરણાવી. શુ.૧૦
ત્યારે દ્વિજ વિદ્વાનોએ પણ, [2]નિયોગ રાહ ચલાવ્યો;
મિશ્રિતવર્ણથવાનોરસ્તો, એમ કરી અટકાવ્યો. શુ. ૧૧
શુણી મોરોબા વળી વદે, એ તો મોટું આશ્ચર્ય;
નિયોગ રસ્તો છેક નઠારો, કેમ કરે [3]દ્વિજવર્ય. શુ. ૧૨

પદ ૩ જું.—દેશી ત્રીજી.

પરણ્યા વિનાજ પ્રજા ઉપજાવે, એક નહીં તો બીજીજી;
એ વ્યભિચારનો ચાલ નઠારો, ખેદ ધરો કે ખીજીજી. ૧
શા માટે તે સ્મૃતિયોમાં લખ્યું જે આમ કિધે નહિ [4]પાપજી;
કળિજુગ કરતાં સતજુગના ધર્મ, ઉત્તમ કહોછો આપજી.૨
એ રીત કરતાં તો પુનરવિવાહની રૂડી લાગે છે રીતજી;
જંગલી જન પણ જો સાંભળે તો, ખેદજ પામે ખચિતજી. ૩
એવા સમયમાંહિ સ્વજ્ઞાતિમાં શું, વર ન મળ્યા વિધવાનેજી;
સંકર વરણ શામાટ કર્યાં, એવી જરૂર હતી શી રાજાનેજી.૪
અહો શાસ્ત્રીજી કહો મને, એતે વંશ ક્યિાનો રાજાજી;
શા માટે એમ તેણે સૌની, મૂકાવી કુળની માજાજી.૫
ક્યિા પુરાણ વિષે તે રાજા, વેનતણી છે વાતજી;
વળી વિશેષે વિસ્તારી મને, સમજાવો સાક્ષાતજી. ૬
શુણીને સંશય કાંઈ રહે નહિ, પૂછવું ન પડે ફરીનેજી;
એવી રીતે સમજાવો શાસ્ત્રી, મુજપર કરૂણા કરીનેજી. ૭
શાસ્ત્રની વાતો શુણતાંજ મારા, પાવન થાશે કાનજી;
ભાગ્ય ભલાં જે મને તમે મળીયા, વિપ્ર વડા વિદ્વાનજી.૮
તે શાસ્ત્રીને સરસ્વતીએ, દિધું હતું વરદાનજી;
હું હાજર થઈ રહીશ, તમે જ્યાં ધરશો મારૂં ધ્યાનજી.૯
સ્મરણ કર્યું શાસ્ત્રીએ ત્યાંતો, સરસ્વતી સાંભરીમાંજી;
કેમ તમે સંભારી મુજને, એમ મુખે ઉચ્ચરીમાંજી. ૧૦
શાસ્ત્રી કહે આ અગમ્ય વાર્તા, જથાર્થ હું નવ જાણુંજી;
જો દેવી મુજ જીભે વસો તો, વેન ચરિત્ર વખાણુંજી. ૧૧
જગદંબા પછી જીભે વશાં, અને આપ્યું જ્ઞાન અખુટેજી;
મુખથીવાણી એમ છૂટી જ્યમ, ગંગાનો પ્રવાહ છૂટેજી.૧૨

પદ ૪ થું—દેશી પહેલી.

પવિત્ર પ્રશ્ન ભલો તમે પૂછ્યો, છે સૌને સુખકારી;
શાસ્ત્રતણી વાતો સાંભળતાં, શુદ્ધ થાય સંસારી. ૧
વેનતણી વાતો સંક્ષેપે, છે શુકદેવે ગાઈ;
સ્કંધ ચતુર અધ્યાય ચૌદમે ભાગવતમાં છે ભાઈ. ૨
વેદ પુરાણતણી વાતો શુણી, કરીએ પવિત્ર કાન;
આ સંસાર અસાર વિષે, ભાઈ સાર ન એહ સમાન.૩
પવિત્ર જનનાં ચરિત્ર મુનિજન, લખી ગયા નિરધાર;
શાસ્ત્ર વિષે સંક્ષેપ લખે, પછી કવિ કરે વિસ્તાર. ૪
સાત શ્લોક ઉપરથી વ્યાસે, ભાગવત પુરાણ ભાખ્યું;
પાણિનિયે પણ ચૌદ સૂત્ર પર, રચ્યું વ્યાકરણ આખું. ૫
બાળ ચરિત્ર ચતુર્ભુજનું, નરસૈયે જેમ વધાર્યું;
ઓખાહરણ અસલ ઉપરથી, પ્રેમાનંદે વિસ્તાર્યું. ૬
વિક્રમ ચરિત્ર વિસ્તાર્યું છે, કવિ શામળભટ શાણે;
એમ બિજાં આખ્યાન કર્યાં, કવિયોએ કંઈ ઠેકાણે. ૭
તેમજ આજ તમે પુછ્યું, તો, મરજી થઈ છે મારી;
પૃથુરાજાના પિતાતણી, હું વાત કહું વિસ્તારી. ૮
ચોવિસ જન્મ ચતુર્ભુજ કેરા, શાસ્ત્રો કહે છે સાર;
તે મધ્યે પૃથુરાજ ગણ્યા છે, ઈશ્વરનો અવતાર. ૯
જેના અંગથી ઈશ્વર જન્મ્યા, એથકી કોણ પવિત્ર;
માટે તેનું મનમાં લઈને, ચરચું હવે ચરિત્ર. ૧૦
બ્રહ્માના સ્વાયંભુમનુ, [1]બર્હિષ્મતિપુરી ગઢ જેનો;
તેનો પ્રિયવ્રત પુત્ર થયો, ઉત્તાનપાદ સુત એનો. ૧૧
ધ્રુવનામે ઉત્તાનપાદ, રાજાનો પુત્ર પ્રમાણ;
તેનો વત્સર પછી પુષ્પારણ, સર્વ પ્રકાર સુજાણ. ૧૨
પુષ્પારણનો વ્યુષ્ટ થયો, ને સર્વ તેજ સુત તેનો;
પછી મનુઉત્મુક અનુક્રમથી, પછી અંગ થયોસુત એનો.૧૩

પદ ૫ મું—દેશી ત્રીજી.

અંગની અંગના નામે સુનીથા, સંતાન તેને ન એકજી;
દેવની માનતા તીરથ ને વ્રત, કીધા ઉપાય અનેકજી. ૧

---

૧ नियोगधर्म. अयां[illegible] [illegible]आहित:
म[illegible]पिमोभौ [illegible] [illegible] ॥ ६६ ॥
[illegible] [illegible]पुरा
[illegible] [illegible] ॥ ६७ ॥
૨ વિધવા બીજા પુરૂષથી પુત્ર ઉપજાવે તે. ૩ ઉત્તમ દ્વિજ.
૪ मनु:॥ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] ॥ १ ॥

૧ [illegible]

યથાર્થ વિધિયે યજ્ઞ કર્યા બહુ, પણ ન થયું સંતાનજી;
ભૂપ ભવનમાં બ્રહ્મસભા ભરી, પ્રશ્ન પુછે રાજનજી. ૨
સર્વ કહોછો જે યજ્ઞ કિધે, મન કામના પુરણ થાયજી;
મારી ઇચ્છા નથી પૂર્ણ થતી તેનું, કારણ શું કહેવાયજી. ૩
વિપ્ર સભાએ વિચાર કરી, પછી ઉત્તર આપ્યો એવોજી;
હે નૃપતિ હુતદ્રવ્ય તમારૂ, લેતા નથી કોઈ દેવોજી. ૪
શું જાણીએ એતું દૂષણ શું છે, કેમ ગણે અપવિત્રજી;
રાય કહે [1]મારો દોષ બતાવો, છો તમે મારા મિત્રજી. ૫
વળતી વિશેષ વિચારીને વિપ્રો, બોલ્યા ત્યાં એવો બોલજી;
જે જનને પેટે પુત્ર નહીં હોય, તે જન નીચને તોલજી. ૬
એહના ઘરનું અન્ન કે પાણી, દેવો કદી નથી લેતાજી;
પરણ્યા વિનાનાં કે પુત્રવિનાનાં, સ્વર્ગમાંપગ નથી દેતાજી. ૭
ઉઠી પ્રભાતમાં એવા મનુષનું, મુખ ન જુએ નરનારીજી;
પુત્રવાળું તેજ ગણવું પનોતું, હોય ભલે ભીખારીજી. ૮
નર હોય કે કદી નારી હોય તે પુત્ર વિના પાપીષ્ટજી;
એજ કારણથી હવિષ્ય તમારૂં, અલ્પ લેતા નથી ઇષ્ટજી. ૯
રાયે કહ્યું મને યજ્ઞ કરાવો, પુત્ર પ્રસવને માટજી;
વિપ્રોએ યજ્ઞ કરાવીને ટાળ્યો, અધિપતિનો ઉચાટજી. ૧૦
યજ્ઞ પ્રસાદિ રાણીને જમાડી, પ્રસવ થયો એક પુત્રજી;
પરશાળ મધ્યે પારણું બાંધ્યું, શોભ્યું તેનું ઘરસૂત્રજી. ૧૧
પુત્ર પ્રસવથી નવેનિધ પામ્યાં, હૃદય રિઝયાં એવી રીતજી;
આનંદથી મોટો ઉછવ કીધો, ગાય રામાઓ ગીતજી. ૧૨

પદ ૬ ઠું—દેશી ચોથી.

જીરે આજની ઘડી રૂડી જાણીએ,
રાજા અંગ ઉમંગ ન માય, કુંવર જાયો રાણીએ;
જીરે શોભા સરસ શી વખાણીએ,
વ્હાલાં તરફ વધામણી જાય. કુંવર. ૧
જીરે તરીયા તોરણ ટોડે બાંધીયાં,
ગાય માનની મંગળ ગીત; કુંવર.
જીરે મીઠાં ભોજન ભલાં રાંધીયાં,
તેડ્યાં સ્નેહી સગાં રૂડી રીત. કુંવર. ૨
જીરે સાકર વહેંચે છે સર્વને,
વાજે ઢોલ નગારાં નિશાન; કુંવર.
જીરે રાજા પોતે તજી ગર્વને,
પ્રીતે વહેંચે છે ફોફળ પાન. કુંવર. ૩
જીરે માળી લાવ્યો ફૂલ છાબડી,
ગુંથી હાર તોરા મોટા ગુચ્છ; કુંવર.
તાતે દાન દીધાં ઘણાં તે ઘડી,
ગણ્યાં સૈંકે નાણાં તે તો તુચ્છ. કુંવર. ૪
જીરે બંધ છુટ્યા બંધિવાનના,
કોઈને રંચ રહ્યો નહિ શોક; કુંવર.
જીરે રાગ થયા રૂડા ગાનના,
આવે ટોળે મળી મળી લોક. કુંવર. ૫
જીરે ભાટ ચારણને ભલાં ભલાં,
આપ્યાં શેલાં પાઘડી સીરપાવ; કુંવર.
દાસે મેડી જરૂખાં ઝળાંઝળાં,
કીધા કેસરના છંટકાવ. કુંવર. ૬
જીરે ફોરે કસ્તૂરી ને કેવડો,
ચંપા જાય ચંબેલી ગુલાબ; કુંવર.
જીરે હરખ વધ્યો વિવા જેવડો,
મેલી મંડપમાં ફૂલ છાબ. કુંવર. ૭
જીરે શેરી વળાવીને સજ કરી,
રોપ્યા આંગણે કેળોના થંભ; કુંવર.
જીરે દ્વારે પતાકા ધજા ધરી,
ધર્યા ચળકતા કનકના કુંભ. કુંવર. ૮
જીરે શેરી વચે ફૂલ વેરીયાં,
શણગારી શોભાવ્યું ગામ; કુંવર.
સોના છરીએ તે નાળ વધેરીયાં,
દીધા દાઈને મહો માગ્યા દામ. કુંવર. ૯
આપે આશીષ અધિક ઉમંગથી,
ધરી પ્રેમદા પ્રેમ અપાર. કુંવર.
ભલે ઉપજ્યો અંગના અંગથી,
સદા જીવજો સુનિથા કુમાર. કુંવર.૧૦
કરજો માત પિતાની સેવા ઘણી,
કરજો પ્રેમથી પર ઉપકાર; કુંવર.
ભલો ભાગ્યશાળી ભૂમિમાં બણી,
થાજો લાખો પ્રજા પાળનાર. કુંવર.૧૧
કીર્તિ દેશ વિદેશ વધારજો,
નવે ખંડમાં રાખજો નામ; કુંવર.
તારા સંકલ્પ દેવ સુધારજો,
દેછે આશીષ દલપતરામ. કુંવર.૧૨

દોહરો.

પુત્ર ધરીને પારણે, મનમાં હરખે માય;
હોંશે હોંશે હેતથી, શુભ હાલરડાં ગાય.

---

[1] नागच्छंत्य । हुतादेवानगृह्णंतेगृ[illegible] ॥ सदसत्यतवो ब्रू[illegible] ॥ ३० ॥ नरदेवहिमाता नोषताव त्वमनाकस्थितं ॥ [illegible]कनमर्थयादे [illegible]ममजः ॥ ३७ ॥

પદ ૭ મું—દેશી પાંચમી.

માતા બાળક ને બેસારી પ્રેમે પારણે,
ઉજળાં વસ્ત્ર ધરાવી ઠીક બનાવી ઠાઠ;
બાળાપણમાંથી અભ્યાસ કરાવા કારણે,
આપે અક્ષરનો સૌભાગ્યવતી શુભ પાઠ. માતા. ૧
ગુણવંતી મન હરખે નિરખી ગોરા ગાલને,
રૂડું બાળક તો હર્ષી હર્ષી હાલરડાં ગાય;
અલો લોલો હાલ ખમા લાડકડા મારા લાલને,
દુખડાં લઉં તારાં એમ કહી કહી અરધી થાય. માતા.૨
મારો મોંઘો છે છોટો કાલે મોટો થશે,
એવા દિવસ મને દેખાડે દીનનો નાથ;
ભાઈ મારો સઉથી ભલી ભાતે ભણવા ગણવા જશે,
લઈને લેખણ ખડિયો પાટી પુસ્તક સાથ. માતા.૩
બેઠી ઢાળીને સાંગામાંચી સોહામણી,
ખેંચે રેશમ દોરી ખૂબ લડાવે લાડ;
દેખી કાંતિ કુંવરની અતિ રૂડી રળિઆમણી,
મનમાં પૂરણ માને પરમેશ્વરનો પાડ. માતા. ૪
આપી ચાલણગાડી ચતુરા શિખવે ચાલવા,
ચટક ચટક ચાલે પગ કંકુવરણા વાલ;
થેઈ થેઈ રાખીને આપે આંગળીઓ ઝાલવા,
ચાંપે છાતીમાં આણીને અદકું વહાલ. માતા. ૫
નિર્મળ જળ ઝાઝું લઈ નવરાવે નિરાંતથી,
રૂડાં રંગ ભર્યાં દેખાડે ચિત્ર વિચિત્ર;
આપે મેવાને મિઠાઈ ખાવા ખાંતથી,
વળી કાંઇ વિધ વિધનાં આપે નહાનાં વાજિંત્ર. માતા. ૬
આપે મોર ચકોર ચરકલી હાથીદાંતની,
ઘુંઘરો ઘણુણ બજાવી રાખે છાનું બાળ;
હાથી ઘોડાને પૂતળીયો ભાત ભાતની,
માગે ચાંદો તો પાણીનો પૂરે થાળ. માતા. ૭
આપે ભમરડી ચકરડી કોયલ ફેરવે,
દેખી સરસ રમકડાં બાળક રાજી થાય;
ચતુરા ચપટી બજાવે કર આંગળીને ટેરવે,
હરખ પમાડી તાળી પાડી ગરબી ગાય. માતા. ૮
શિખવી ભાષા શુદ્ધ મટાડે બોલી તોતળી,
શિખવે કાકા કાકી મામા મામી નામ;
ગણતાં એક થકી સો સુધી શિખવે છે વળી,
ફરતી ફરતી ને વળી કરતી ઘરનું કામ. માતા. ૯
શિખવી કક્કાના અક્ષર પદ જુદાં પાડિયાં,
શિખવે પંદર તિથિ ને પૂરા સાતે વાર;
શિખવે બાર મહીના ખટરૂતુને પખવાડીયાં,
શિખવે નક્ષત્રો સત્યાવિશ રાશી બાર માતા. ૧૦
નહિ શીખે તોપણ માતા તેને મારે નહીં,
બીજા બાળક લાવી સરખા સરખી જોડ;
તેની સાથ રમાડે પ્રેમવતી પાસે રહી,
વધતું કોણ ભણે એમ કહી કરાવે હોડ. માતા. ૧૧
કુંવરજી ઘણું જીવો કુળનો દીવો તું થશે.
નવજુગ નામ રહે એવાં કોઈ કરજે કામ;
તારાં જન્મચરિત્ર ગણીને ગ્રંથો ગુંથશે,
જન મન રંજન કવિતા રચીને દલપતરામ. માતા.૧૨

પદ ૮ મું.—દેશી પહેલી.

સંભાળી રાખે સુતને જેમ, જડયું રંકને રત્ન;
લાડ લડાવે અને રમાડે, પૂરણ કરે પ્રયત્ન. ૧
બહુ ચંચળતા બાળપણાથી, જોતાં સરસ જણાય;
રૂપાળો સુત રમતો જોઈને, રૂદયે હરખે રાય. ૨
કિશોર વયનો કુંવર થયો ને ભણતર પણ બહુ ભણીયો;
વામા ને દક્ષિણાજ નામે, પરણ્યો બે પદમણીઓ. ૩
ધનુર્વિદ્યા ધીમંત શિખ્યો અને, મલ્લ વિદ્યા પણ માંડે;
ઉન્મત પણ એનાથી લડતાં, પ્રાણ પલકમાં છાંડે. ૪
વિશ વરસની વયમાં આવ્યો, દુસ્મન ડરપે દેખી;
રાજ કાજમાં દષ્ટી રાખે, પિતાનું વૃદ્ધપણ પેખી. ૫
અવની ઉપર એ કહેવાયો, પ્રબળ પરાક્રમી પૂરો;
કોઈનો પણ અંકુશ નહિ એને, સ્વતંત્ર એવો શૂરો. ૬
માત પિતાની તો મર્યાદા, રાખે રૂડી રીત;
બ્રાહ્મણ ઉપર ભાવ ધરે ને, પ્રજા ઉપર પણ પ્રીત.૭
જગત વિષે જુના ધારા કોઈ, દુખદાયક જો દેખે;
તે ફેરવવાને તતખીરથી, કરે ઉપાય અલેખે, ૮
સાર અસાર વિચાર કરીને, શુભ કરવાનું ધાર્યું;
પછી પોતાનો મમત ન મૂકે, કરે ન કોઈનું વાર્યું. ૯
બોલ્યા તે તો બોલ પળાવે, એવો સ્વભાવ એને;
જો કોઈ તેનો હુકમ ન માને, તો બહુ દંડે તેને. ૧૦
કપટ ભરી કોઈ વાત કરે તો, તરત કળી લે તેહ;
વદતાં વાદ વકીલને બાંધે, એવો ચંચળ એહ, ૧૧
કુંવર પદે નૃપ વેન હતો, અધિપતિ તો રાજા અંગ;
એવામાં એક બનાવ બનીયો, ઉચરૂં એહ પ્રસંગ. ૧૨

પદ ૯ મું.—દેશી ત્રીજી.

રાજ ગુરૂ રૂષિકેશ્વર નામે, વિશેષ વિદ્યાવંતજી;
તેની નિશાળે ભણતર ભણવા, આવે શિષ્ય અનંતજી.૧

વેન કુંવર પણ ત્યાંજ જતો, ભણતર રૂડું ભણવાજી;
તે ગુરૂ પાસે તમામ શિખેલો, ગણિત રૂડું ગણવાજી. ૨
વૈદક જ્યોતિષ ને વ્યાકરણ, શિખ્યો કવિતા પણ સારીજી;
રાજનીતિ ઈતિહાસાદિ શીદે, વિદ્યાઓ લીધી ધારીજી. ૩
ગુરૂની અને ગુરૂપત્નીની, સદા કરી બહુ સેવાજી;
રાજકુંવરને ગુરૂ સ્નેહી તે, પુત્ર પિતા જેવાજી. ૪
તે ગુરૂને સંતાન નહી તેથી, મનમાં રહે ઉદાસીજી;
નાથ સમીપ નિસાસા નાંખે, નાર થઈ નિરાસીજી. ૫
કંથ કને વળી એમ કહે, ધિક બાળ વિના ઘરબારજી.
પુત્રીજ જો કહીં એકજ હોય તો, સફળ થાય સંસારજી. ૬
જઈ જઈ મસ્તક નિત્ય નમાવે, અનેક દેવો આગેજી;
એકજ પુત્ર કે પુત્રિ આપો, મુખથી એવું માગેજી. ૭
પછી સંતાન ગોપાળતણા, ગુરૂએ બહુ જપિયા જાપેજી;
પત્નીએ એક પુત્રી પ્રસવી, તે તપને પરતાપેજી. ૮
પુત્ર પ્રસવ કરતાં પણ વધતો, એથી થયો આનંદજી;
મનમાં જાણ્યું જે મુજ ઉપર, રીઝયા બાળમુકુંદજી. ૯
જાત કરમ જુગતીથી કીધું, તોરણ બાંધ્યાં ટોડેજી;
મંગળ ગીત ભલાં ગવરાવ્યાં, કીધા ઓછવ કોડેજી. ૧૦
વધાઈનાં વાજાં વગડાવ્યાં, સાકર વહેંચી સહુનેજી;
સગાં સંબંધી ને શિષ્યોને જમાડીયા જન બહુનેજી. ૧૧
સ્તુતિ કરી પરિપૂરણ માન્યો, ઈશ્વરનો ઉપકારજી;
દેવ ભલે આ દીકરી દીધી, સફળ થયો અવતારજી. ૧૨

પદ ૧૦ મું—દેશી છઠ્ઠી.

મળી માતપિતા મુખ બોલેરે, દેવ ભલે દીધી દીકરી;
ઘેર રાંક રતનને તોલેરે, દેવ ભલે. ૧
ઉપજાવે આનંદ એવીરે, દેવ ભલે;
જાણીશું જીવ જેવીરે, દેવ ભલે. ૨
સાચવશું સારી રીતેરે, દેવ ભલે;
પાલણ કરીં પૂરણ પ્રીતેરે, દેવ ભલે. ૩
નેણાં હરખે છે નરખીરે, દેવ ભલે;
શોભે સુરકુંવરી સરખીરે, દેવ ભલે. ૪
ધન્ય ધન્ય અવતાર અમારોરે, દેવ ભલે;
પરિપૂરણ પાડ તમારોરે, દેવ ભલે. ૫
ધન્ય ધન્ય ઘડીને દહાડોરે, દેવ ભલે;
ઉજળો અવસર દેખાડયોરે, દેવ ભલે. ૬
મોતીડે મેહુલા વુઠયારે, દેવ ભલે;
ત્રિભુવનપતિ અમને તુઠયારે, દેવ ભલે. ૭
સોનાના સૂરજ ઉગ્યારે, દેવ ભલે;
મનનાજ મનોરથ પૂગ્યારે, દેવ ભલે. ૮
દિલ દિલ લાખ દિવાળીરે, દેવ ભલે;
મન ભાવતીનું મુખ ભાળીરે, દેવ ભલે. ૯
રંગે રૂડી રૂપાળીરે, દેવ ભલે;
દેખાશે ડહાપણવાળીરે, દેવ ભલે. ૧૦
ભણતર ભણશે ભલી ભાતેરે, દેવ ભલે;
સદ્ગુણી સખીયો સંઘાતેરે, દેવ ભલે. ૧૧
ક્રાન્તી કવિ મુખ કહેવાશેરે, દેવ ભલે;
ગણિ ગણિ લોકો જશ ગાશેરે, દેવ ભલે. ૧૨

પદ ૧૧ મું—દેશી પહેલી.

વિપ્રે તે પુત્રીનું પાડયું, વિરજા કુંવરી નામ;
ગુરૂજી પુત્રી પામ્યા તેથી હરખ્યું આખું ગામ. ૧
ચંદ્રકળા દિનદિન વાધે તેમ, વધવા લાગી બાળી;
તન મન ધનથી માત પિતા, તેને રાખે સંભાળી. ૨
ચાર વરસની વય થાતાં, નિશાળે ભણવા મૂકી;
એક વરસમાં અતિશય શીખી, ચિત્તથી જાય ન ચૂકી. ૩
રાજકુમારી કરતાં તે, દીસે ઝાઝી રૂપાળી;
એની તુલ્ય થાય અપ્સરા, ભૂપ રહે સહુ ભાળી. ૪
પાંચ વરસની વય થઈ પણ તે, આઠ વરસની લાગે;
ઉત્તમ કુળના પણ આવીને, એ કન્યાને માગે. ૫
સ્વામી આગળ સાધવી કહેછે, સુણો ભલા ભરથાર;
આજ આપણી વૃદ્ધ અવસ્થા, તનનો નહિ નિરધાર. ૬
બહુ લાખેણો લાવો લઈએ, પુત્રીને પરણાવી;
એવો દહાડો નજરે જોઈએ, સગાં સરવ તેડાવી. ૭
મંગળ પગરણ માંડીને, નિજ નાત બધી નોંતરીયે;
નાણું ખરચી હાથ ઠારીયે, કિરતી પ્રસિદ્ધ કરીયે. ૮
એવો દહાડો કદી ન દીઠો, મેં આખી ઉમરમાં;
માટે તે જોવાની મુજને, ઈચ્છાછે અંતરમાં. ૯
મોટી થાતાં ઉંચા કુળનો, વર સાંપડશે ક્યાંથી;
એવા વરતો પરણી બેસે, ન્હાની ઉમરમાંથી. ૧૦
મોડ ઘાલી રામણ દીવો લઈ, હું કદીએ નવ ચાલી;
કશાએ લહાણુ કદી નવ લીધી, જનમી જગમાં હાલી. ૧૧
એ રીતે વિચાર કહ્યોતે, નાથે મનમાં લીધો;
ઉત્તમ કુળનો વર શોધી, પુત્રીનો વિવાહ કીધો. ૧૨

પદ ૧૨ મું—દેશી ચોથી.

વળતી વીવા કર્યો રૂડો વર જોઈ,
મનમાં એમ જાણે માત તાત, ઉત્તમ દહાડો આજનો.
લગ્ન દિવસ જોઈ નીરધારીયો,
ભલાં વસ્ત્ર વહોર્યાં ભાત ભાત. ઉત્તમ. ૧

ઘણા સોનાના ઘાટ ઘડાવીયા,
ધામ રંગી કર્યાં ઝાતકાર. ઉત્તમ.
કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલી,
સગાં સ્નેહિ તેડાવ્યાં અપાર. ઉત્તમ. ૨
રચી મંડપની રચના ઘણી,
દેખી દેવ રહે મોહ પામી; ઉત્તમ.
પ્રજા સહિત રાજાની સહાયતા,
પછી શોભામાં શી રહે ખામી. ઉત્તમ. ૩
નાણું ખરચતાં કસર કરી નહીં,
જાણી ધન્ય ઘડી ધન્ય વાર: ઉત્તમ:
ફરી ફરીને આ અવસર નહિ મળે,
એમ જાણી થયાછે ઉદાર. ઉત્તમ. ૪
જાન આવી જ્યારે ઘર આગણે,
હોંશે વરસાવ્યા મોતીના મેહ: ઉત્તમ;
ચાલી પ્રીતથી પ્રેમદા પોંખવા,
થાય દંપતિ પુલકિત દેહ. ઉત્તમ. ૫
આવ્યા સાજનમાં સુખા સાહેબો,
આવ્યા ઉમદા અમીર વજીર: ઉત્તમ:
રાણી સહિત રાજાજી પધારીયા,
મોટા જનથી ભરાયું મંદિર. ઉત્તમ. ૬
હાથી ઘોડાની હાર ઉભી રહી,
રથ પાલખીના નહિ પાર: ઉત્તમ:
કન્યાદાન દિધું ઘણા કોડથી,
સારા સારા સજ્યા શણગાર. ઉત્તમ. ૭
મોડ ઘાલી ચાલી નારી મલપતી,
કોડે ચોરીમાં પીરસ્યો કંસાર; ઉત્તમ:
જાણે સ્વર્ગના સુખની સિમા મળી,
પામ્યાં હરખ હજાર પ્રકાર. ઉત્તમ. ૮
ભાતભાતનાં ભોજન આપીને,
ઘણી જુગતે જમાડીછે જાન; ઉત્તમ;
પછી નાત આખી ઘેર નોતરી,
પ્રેમે પીરસ્યાં ભલાં પકવાન. ઉત્તમ. ૯
લાણું કરીને શોભા લીધી લોકમાં,
એવું કોણ બિજો કરનાર: ઉત્તમ:
પછી જાનને કીધી પહેરામણી,
નાણાં ખરચ્યાં હજારો હજાર. ઉત્તમ ૧૦
નિત્ય પ્રત્યે નચાવીછે નાયકા,
કરે ગાયક કિરતીનું ગાન: ઉત્તમ:
જાણે મારા સમો જન કોઈ નહીં,
ભલા મુજને તુઠયા ભગવાન. ઉત્તમ. ૧૧

નર નારી તેઓ નથી જાણતાં,
બિજે દિવસ શો બનશે બનાવ: ઉત્તમ:
જુઓ ગહન ગતિછે ગોવિંદની,
તેનો કોઈ ન કળી શકે ભાવ. ઉત્તમ. ૧૨

ભાગ ૨ જો.

પદ ૧૩ મું—દેશી ૭ મી.

ગમ ન પડે નરને, ગોવિંદની ગતિ ન્યારી:
અકળ કળા ઈશ્વરની એમાં,શું સમજે સંસારીરે. ગમ ટેક.
ઉજળો દિન દેખી જન જાણે, ન્યાલ થયો આ ટાણે,
કાલ દિવસ કેવો દેખાશે, એ તો ઇશ્વર જાણેરે. ગમ. ૧
પુત્ર જનમ પામ્યાથી પ્રાણી, જીવમાં હરખે જોઈ;
પલક વાર પછી શું નીપજશે, કળી શકે નહિ કોઈ. ગમ.૨
રૂડી રસોઈ તૈયાર કરીને, ભોજન પીરસ્યાં ભાણે;
ભાગ્યવિના ભોજન કરવાની, આશા ફોકટ આણેરે. ગમ.૩
ચુનાબંધ હવેલી ચણાવે, જોવા લાયક જેવી;
વાસ્તુ દિન વૈકુંઠ સિધાવે, ઇશ્વિરકૃત ગતિ એવીરે. ગમ. ૪
મોટા મોટા મનસુબા કરી, મોટાં પગરણ માંડે;
જાણે નહિ જે જમના કિંકર, કાલ પકડશે કાંઢેરે. ગમ.૫
ખારા રણનાં ખુબ ઝાંઝવાં, ભાળી નહિ ભરમાવું;
દુનિયાનાં સુખ એવાં દેખી, ફોકટ શું ફુલાવુંરે. ગમ. ૬
સંસારિક સુખ સ્વપના જેવાં, નહીં ભરૂસો ઝાઝો;
સુખ પામી મગરૂર થવું નહિ, દુખદેખી નવદાઝોરે. ગમ.૭
મુઠીમાં જે હવા ભરી તે, વહી જતાં શી વાર;
અવસ્ય જાણો એહ તરેહનો, સઘળોછે સંસારરે. ગમ. ૮
પળમાં છાંયો પળમાં તડકો, જગમાં જેમ જણાય;
રાજા પળમાં રાંક બનેછે, રાંક બનેછે રાયરે. ગમ. ૯
એક ઘડી આનંદ વધે અને, એક ઘડીમાં શોક;
એકની સ્થીરતા નથિ અંતે, ફળ તેનાં છે ફોકરે. ગમ. ૧૦
કરી શકીયે તે ઉપાય કરવા, અંતે સઘળું સહેવું;
ઇશ્વિરની ઇચ્છા પ્રમાણે, જેમ રાખે તેમ રહેવુંરે. ગમ.૧૧
સુખને છેડે દુખ દેખાશે, સુખ છે દુખને છેડે;
દિવસ પછી રજનીદિખાશે, દિનછે રજનીકેડેરે. ગમ. ૧૨

પદ ૧૪ મું—દેશી પહેલી.

ગુરૂએ પુત્રી પરણાવી પણ, જાન વિદા નથી કીધી;
પહેરામણી પરિપૂર્ણ કરીને, લાયક કિરતી લીધી. ૧

કાંક્ણ દોરા વરકન્યાને, છે હાથે નથી છોડ્યા;
વરને કંકુ ચંદ્ર કરીને, ચોખા છે માંહિ ચોડ્યા. ૨
ભલી ભાતે ભોજન આપીને, કરશે જાન વિદાય;
એવામાં બાળકની ટોળી, પાદર રમવા જાય. ૩
વર અણુવર તે સાથે ચાલ્યા, ગયા વડી વાડીમાં;
રમત ભલી ત્યાં રમવા લાગ્યા, ઝાડતણી ઝાડીમાં. ૪
કેને માથે દાવ મૂકવો, તેનો કર્યો વિચાર;
અવાવરૂ ઊંડા પાણીનો, કૂપ હતો તે ઠાર. ૫
તે પહોળો ત્રણ હાથ હતો, જોઈ એવો કર્યો ઠરાવ:
સાતવાર જે કૂદી ન શકે, તેને માથે દાવ. ૬
બીજા બાળક કૂદી ગયા પછી, વરનો આવ્યો વારો:
ચારવાર કૂદી ગયો પછી, ચૂક્યો ચોટ બિચારો. ૭
પથ્થર સાથે માથું ફૂટયું, થયો લોહી લોહાણ:
પડ્યો ઉંડા પાણીમાં ત્યાંતો, પળમાં નિકળ્યો પ્રાણ. ૮
બાળક બીજાં બૂમો પાડે, બાગવાન સુણી આવ્યા;
જોઈ કરી પછી પાછા જઈને, લાંબી રાશો લાવ્યા. ૯
અંદર ઉતરીને તદબીરથી, મડદુ કાઢયુ બહાર;
ત્યાંતો ગુરૂના ઘરસુધી, પહોચ્યો ત્યાંનો પોકાર. ૧૦
રાંધી રસોઈ ધરી રહી ને, વાડી ભણી સઉ ધાયા;
જઈને જોયું ત્યાંતો દીઠી, પ્રાણ વિનાની કાયા. ૧૧
તે મડદુ ત્યાંથી પરભાર્યું, લઈ ગયા સમશાન;
ગુરૂજી તો ગભરાઈ ગયા, જ્યાં કથન પડ્યું તે કાન. ૧૨

પદ ૧૫ મું—દેશી ૮ મી.

હાહાકાર થયો ઘેર ઘેર,
એતો કહેવાયો કાળો કેર:
હડતાળ પડી હાટે હાટે,
ઘણા લોક રૂએ વાટે ઘાટ. ૧
સગા વહાલા ને શહેરના લોક,
ગયા પાછળ મૂકતા પોક:
નરનારિયો વૃદ્ધ ને બાળ,
લાગ્યાં કલ્પાંત કરવા તે કાળ. ૨
અંગ રાજાએ એ વાત જાણી,
રોવા લાગ્યાં રાજા અને રાણી:
વેન પંડે ગયો સમશાન,
દીઠા સઉને શોકાતુરવાન. ૩
કંઇક રોઈને કરી આંખો રાતી,
કંઇક કરથકી કુટે છે છાતી;
કંઇક મૂકેલા હાથ કપોળે,
આજ ગજબ થયો એમ બોલે. ૪
પરણેતરને થયા દિન પાંચ,
આવી એવામાં મોતની આંચ:
બેઠા પુત્રીનો બાપ ત્યાં રડવા,
લાગ્યો બળતી ચિતા મધ્ય પડવા. ૫
ચિતા સમિપ ગયો જ્યારે ચાલી,
વેને ઝડપથી રાખીયો ઝાલી;
ઝાલતાં પણ નવ રહે ઝાલ્યો,
ચિતા તરફ જોરે જાય ચાલ્યો. ૬
દેખી વેન વિશેષ મુંઝાયો,
પામ્યો સઉનાથી ખેદ સવાયો:
કદીયે દીઠલ નહિ એવો ઘાટ,
તેથી તેને થયો ગભરાટ. ૭
શબ દહન કરી કર્યું સ્નાન,
ભૂલ્યા ગુરૂજી તો શરીરનું ભાન;
ચાલ્યાં પુરમાંહિ પુરૂષોને રામા,
ગુરૂજી દોડે સમશાન સામા. ૮
લોકો જઈને તેના હાથ ઝાલે,
સાથે લઈને શેહેરભણી ચાલે:
એમ ઘર સુધી લાવીયા ઘેરી,
રૂએ ને કૂટે રામા ઘણેરી. ૯
જોવા લોકો મળ્યા ટોળે ટોળે,
આંસુ પાડે ને ચક્ષુઓ ચોળે;
કંઇક કહે આતો થયું અતિ અવળું,
[1]સુતા મુઈ હોતતો આથી સવળું. ૧૦
કંઇક કહે આતો દૈવનો કોપ,
રોપ્યો આજથી દુઃખનો રોપ;
ત્યાંતો ત્રાહ ત્રાહની પડે તાળી,
લોકો કકળે તે કન્યાને ભાળી. ૧૧
સાસુ રોઈને કહે હો સલૂણા,
ક્યાં ગયો તું પ્રવાસી પરૂણા;
આમ તરત જવું હતું તારે,
શિદ આવ્યોતો આંગણે મારે. ૧૨

પદ ૧૬ મું—દેશી ૯ મી.

શીદને આવ્યો મારે આંગણે, હો સલૂણારે:
દગો દઈને ગયો દૂર દેશ, પ્રવાસી પરૂણારે;
નિશ દિન તારા નામની, હો સલૂણારે;
હોળી હઇયામાં બળશે હમેશ. પ્રવાશી. ૧

---

૧ દીકરી.

દાવ વાળ્યો કિયા દિવસનો, હો સલુણા રે;
કિયા ભવનું તે વાળ્યું આ વેર, પ્રવાસી.
નવ નિધિ છતાં આજથી, હો સલુ;
મારા સુખમાં તે નાંખ્યું ઝેર. પ્રવાસી. ૨
ધિક ધિક આ હવે જીવવું, હો સલુ;
બળ્યો ઉત્તમ આ અવતાર. પ્રવાસી.
ધિક સુખપાલની સાહેબી, હો સલુ;
ધન મિલકતને ધિક્કાર, પ્રવાસી. ૩
કાળજું કાપ્યું તેં કારમું, હો સલુ;
આખો ભવ નહિ ઘાવ રૂઝાય, પ્રવાસી.
વૈદ વારૂ નથી એહનું, હો સલુ;
કદી આ નહિ લાહ્ય ઓલાય, પ્રવાસી. ૪
છળ કરીને મને છેતરી, હો સલુ;
માર્યો ઝેરી ગોળીનો ઘાવ, પ્રવાસી.
વેર તું વાળવા અવતર્યો, હો સલુ;
લાગ દેખીને દીધો દાવ, પ્રવાસી. ૫
દુઃખે દહાડા કેમ કાઢશે, હો સલુ;
મારી લાડકી લાડકવાઈ, પ્રવાસી.
દયા આવી નહિ દૈવને, હો સલુ;
ક્યાંથી આવ્યો આ કાળ કસાઈ, પ્રવાસી. ૬
ઘડપણમાં ગભરાવીયાં, હો સલુ;
મારા પનીયાંમાં નાંખી ધૂળ, પ્રવાસી.
દુઃખ દરિયામાં ડુબાવીયાં, હો સલુ;
મારા મનખાનાં કાપ્યાં મૂળ, પ્રવાસી. ૭
સ્વર્ગનું સુખ મારે હતું, હો સલુ;
હું તો મનમાં હતી મગરૂર, પ્રવાસી.
આવો દિવસ વળી આવવો, હો સલુ;
ન હોતી જાણતી જરીએ જરૂર, પ્રવાસી. ૮
છતી વસ્તીએ ઉજડ વળ્યું, હો સલુ;
છતે અન્ને પડ્યો મહાકાળ, પ્રવાસી.
દરીદ્રિ થયાં છતી દોલતે, હો સલુ;
વણ આગે લાગી આ તો ઝાળ, પ્રવાસી. ૯
પુત્રી પામી હોત મરણ તો, હો સલુ;
વરસ એકમાં વિસરી જાત, પ્રવાસી.
સમજી બેસત મન વાળીને, હો સલુ;
મને આટલું દુઃખ ન થાત, પ્રવાસી. ૧૦
મોત થયું હોત માહરૂં, હો સલુ;
ભલી ભાગ્યશાળી કહેવાત, પ્રવાસી.
પેખવું પડત ન આટલું, હો સલુ;
શુણવી ન પડત આ વાત, પ્રવાસી. ૧૧

રિદ્ધિ—હવે કશા કામની, હો સલુ;
મારૂં જીવતર શી રીતે જાય, પ્રવાસી.
આ વેદના કેમ વીસરે, હો સલૂણારે;
મને શાંતિ શેણે કરી થાય, પ્રવાસી. ૧૨

પદ ૧૭ મું.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

ધાડ આવી જમરાયની, હો શું કરવું રે;
ભર્યાં શેહરમાં પાડી ભેળ, મારે હવે મરવુંરે.
વાડી વિખેરી ઉજડ કરી, હો શું;
ગુડી દુશમને કાપી કેળ, મારે હવે. ૧
દરિયા વચે વહાણ ડુબીયું, હો શું;
ખુટ્યા ખારવા કિધાં ખુવાર, મારે હવે.
રણ વગડામાં રિપુ મળ્યા, હો શું;
લુટી સાસરવાસણી નાર, મારે હવે. ૨
માંડવો માંડ્યો વિખાઈ ગયો, હો શું;
લીલે તોરણે લાગી લ્હાય, મારે હવે.
ફુટ્યાં ચોરીનાં માટલાં, હો શું;
કેમ દાઝ આ તે ઓલવાય, મારે હવે. ૩
કાળ કસાઈ ક્યાંથી આવીયો, હો શું;
માર્યો નિર અપરાધી મોર, મારે હવે.
રિધ સિધ સર્વે રોળાઈ ગઈ, હો શું;
મારાં નિર્મળ કર્મ નઠોર, મારે હવે. ૪
સાગર સુખનો સુકાઈ ગયો, હો શું;
ખાઈ હબક ઉડી ગયા હંસ. મારે હવે.
દૈવ રૂઠ્યો મારા ઉપરે, હો શું;
કૃષ્ણ[1] શિર જેમ કોપ્યો કંસ, મારે હવે. ૫
સોનાની લંકા લુટાઈ ગઈ, હો શું;
સુખ સિંધુ થયો ખારો ઝેર, મારે હવે.
છળ કરી મસ્તક છેદીયું, હો શું;
કટ્ટા વેરીયે વાળ્યું વેર, મારે હવે. ૬
દુઃખ માંહી પડી દીકરી, હો શું;
તેં તો કાંઈ ન લડાવ્યાં લાડ, મારે હવે.
અમૃત જાણીને વાવીયાં, હો શું;
ઉગ્યાં જન્મથી ઝેરી ઝાડ. મારે હવે. ૭
મેં ન વળાવી સાસરે, હો શું.
સારા સજ્યા નહીં શણગાર, મારે હવે.
સમય દીઠો ન સીમંતનો, હો શું;
મેં ન કીધું મોસાળું સાર, મારે હવે. ૮

૧ ગત કલ્પના કૃષ્ણ.

દૌહિત્ર[1] મેં નવ દેખીયો, હો શું;
મેં તો લીધો નહીં કશો લહાણુ; મારે હવે.
મનની ઇચ્છા મનમાં રહી, હો શું;
મારા પરવશ પડીયા પ્રાણ, મારે હવે.
કંકુ હતું તે કાજળ થયું, હો શું;
થઈ નાડાછડી કાળી ઊન, મારે હવે.
પૂરણ પાપ આવી મળ્યાં, હો શું;
મારૂં પરવારી ચૂક્યું પુણ્ય, મારે હવે. ૧૦
કુંવર કલઈયો કપાઈ પડ્યો, હો શું;
હું તો દેખુંછું ઉજ્જડ દેશ, મારે હવે.
ઝાંખા દિશાઓ દિસે મને, હો શું;
હું તો અલ્પ ન દેખું ઉજેશ, મારે હવે. ૧૧
ઘરમાં મને ગમતું નથી, હો શું;
મને ભાસે ભવન ભયંકાર, મારે હવે;
જીવ્યામાં સુખ જરીયે નથી, હો શું,
હું તો નહિ કરૂં અન્નઆહાર, મારે હવે મરવું રે. ૧૨

દોહરો.

પછી પિતા પુત્રીતણો, કહે કથન તે કાળ;
કોઈ કદી ન વરાવશો, બાળપણામાં બાળ.

પદ ૧૮ મું—દેશી ૧૦ મી.

બાળપણમાં બાળનાં, નવ કરવાં લગન;
જે કરીએ જાણી જોઈ ને, વધું ઉપજે વિઘન. બાળ. ૧
જેમ આંબે મોર જેટલી, ધારે કેરીઓ કોઈ;
વિશ્વાસથી વકરો કરે, રહે અંતે તે રોઈ. બાળ. ૨
જો કદી જોડું તે ઉછરે, નાવે મળતો સ્વભાવ;
આખા ઉમરમાં એહને દીસે દુ:ખનો દેખાવ. બાળ. ૩
અણ બનતીતણો એહને, જ્યારે ઉપજે અંકોર;
એ માનનીના સુખની, ગાળો ખાય છે ગોર. બાળ. ૪
સમજણ કાચી શીશુપણે, નહિ મનસ્થિર ઠાર;
કહો તેને કેમ કરાવીએ, આખી વયનો કરાર. બાળ ૫
અગ્નિરૂપે ઇશ્વર ગણી, જે [2]ઠરાવ્યો જમાન;
શું સમજે શિશુ બાપડાં, જેને જરીએ ન જ્ઞાન. બા. ૬
માબાપની મુરખાઈનો, એતો છે આડો આંક;
વાંકું થએ પછી વેવલાં કાંદે કર્મનો વાંક. બાળ. ૭
લહાવો લેવાની લાલચે, કંઈક લાજને કાજ;
આંખો મિચીને ઊંડે કુવે, પડે કરી પતરાજ. બા. ૮

પાછળ શું પસતાઈએ, એવો કરીને અનર્થ;
પાણી પીને ઘર પૂછીએ, એથી શું સરે અર્થ. બા. ૯
સંકટ દેખી સુતાતણું, કરે બાપ વિલાપ;
માતા મુખે મહા દુ:ખના, શબ્દ ઉચ્ચારે આપ. બાળ.૧૦

પદ ૧૯ મું—દેશી ૧ લી.

રાજ ગુરૂને ગુરૂપત્ની, નીશ વાસર કરે વિલાપ;
ખાય નહીં અને પિયે નહીં, તનમાં ઉપજે પરિતાપ. ૧
પાંચ દિવસ ઉપવાસ થયા, પણ કર્યું નહીં જળ પાને;
સમજાવા જન જાય ઘણા પણ, કોઈનું કહ્યું ન માને. ૨
અંતર નિશ્ચય એમ કર્યો જે, અનશન વ્રત લઈ મરવું;
આ દુ:ખ નહિ ઓછું થવાનું, જીવીને શું કરવું. ૩
રાજા અંગ ને સુનિથા રાણી, મળી ગયાં સમજાવા;
તોપણ ગુરૂજી ને ગુરૂ પત્ની, ખચિત ન બેઠાં ખાવા. ૪
કંટક જનો ગુરૂજીને લીધે, આપ કરે ઉપવાસ;
રૈયતમાં ગભરાટમાં ઉઠ્યો, અને અતિશય ઉપજ્યો ત્રાસ. ૫
પાંચ વરસની પુત્રી તે, નથી વસ્ત્ર પહેરવા શીખી;
એટલામાં રંડાપો આવ્યો, વાત અઘાત સરીખી. ૬
કહે ગુરૂ અમે નજરે દીઠા, પ્રલયકાળ પ્રત્યક્ષ;
જીવવાનું અમને નથી ગમતું, ભાવે નહિ હવે ભક્ષ. ૭
બહુ દિન ખાધું બહુ દિન પીધું, બહુ દિન સુખ ભોગવીયાં;
છેલ્લી વારે કર્મ સંજોગે, આવાં દુ:ખ અનુભવીયાં. ૮
દેહ તજી આ દુનિયામાંથી, હવે જશું પરલોક;
વચન તમારાં વ્યર્થ જશે, કથણી નવ કરશો ફોક. ૯
અંગ કહે ગુરૂ એમ ન કરવું, છો તમે સમજુ શાણા;
શું ઝાઝું તમને કહીયે, અમે શિષ્ય સરવ કહેવાણા.૧૦
તમે ગુરૂ બીજા સઉને, સમજણ દઈ સમજાવો છો;
માટે તમને ઘટે આવી, જે દીલગિરી લાવો છો. ૧૧
અહો ગુરૂ કદી પણ કશી વાતે, મુંઝાઈ નવ મરીએ;
વિષમ મહા વિપતી વેળાએ, ધીરજ અંતર ધરીએ.૧૨

પદ ૨૦ મું.—દેશી ૭ મી.

વિપતી વેળાએ,
ધીરજ અંતર ધરીએ;
કોટિ પ્રકારે કષ્ટ પડે પણ,
મુંઝાઈ નવ મરીએરે. વિપતી ટેક.
ઇશ્વરની ઇચ્છાથી આવે,
સુખ દુ:ખ તે તો સહીએ;
મરવાથી મટનાર નથી,
રૂદયામાં સમજી રહીએરે. વિપતી. ૧

---

૧ દીકરીનો દીકરો. ૨ ચોરીમાં હોમ કરીને અગ્નિ દેવને જમાન આપે છે કે અમે એક દીલથી ચાલીશું.

કદી કોઈ કારાગ્રહમાંથી,
છળ કરી છાનો છૂટે;
બહુ વિધ બળીયો રાજા અમળો,
ક્રોધ કરીને કુટેરે. વિપતી. ૨

ઇશ્વિરની ઇચ્છા આગળથી,
છળથી કેમ છૂટાશે;
ઘર લૂટયાનું શુણિ ઘર આવ્યે,
ખૂબ ખાસડાં ખાશેરે. વિપતી. ૩

ધણીએ જે કરવાનું ધાર્યું,
મિથ્યા શાથી થાશે;
અખિલ સ્થળે એનોજ અમલ છે,
જીવ નાશી ક્યાં જાશેરે. વિપતી. ૪

સીતા[1] સરખી શુદ્ધ સતીને,
પકડી ચાલ્યો પાપી;
દ્વાદશ વર્ષ વસ્યા દુઃખમાં,
નિજ તન નહિ તજ્યું તથાપિરે. વિપતી. ૫

પંચ વચે પંચાળીનાં પટ,
તુચ્છમતિએ તાણ્યાં;
રૂડી સતીએ ધીરજ રાખી,
અકાળ મોત ન આણ્યાંરે. વિપતી. ૬

લાજ ઘટે સુખ સાજ ઘટે,
કે રાજ ઘટે કદી રૂડું;
દેહ વિષે મહા દુઃખ પડે કે,
કલંક આવે કુડુંરે. વિપતી. ૭

મોટા મોટા ને માથે પણ,
આપદ પડીયાં એવાં;
પાપતણાં ફળ આપતણાં તે,
લેખે ગણીને લેવાંરે. વિપતી. ૮

જોઈ બાળક રડતું જનનીની,
આંખે આંસું આવે;
પણ તેના તનનો મળ તે તો,
ધોઈ પછી ધવરાવેરે. વિપતી. ૯

એમજ ઈશ્વર શિક્ષા આપી,
સઉને શુદ્ધ કરે છે;
સમજુ જન સમજીને સાંખે,
મૂરખ રોઈ મરેછેરે. વિપતી. ૧૦

રોઈ રોગીની કાયા કાપે,
વૈદ ભલુંજ વિચારી;
એમજ આપણને ઈશ્વર જે,
કરશે તે સુખાકારીરે. વિપતી. ૧૧

માતાના સ્તનમાં પય મેલ્યું,
સઘળું કીધું સવળું;
દલપતરામ કહે દુનિયાનું,
એ કેમ કરશે અવળુંરે. વિપતી. ૧૨

પદ ૨૧ મું.—દેશી પહેલી.

પટરાણી ગુરૂપત્ની પાસે, વળતી બોલી વાણી;
જરીએ દુઃખનો અંત ન જાણો, અંત દેહનો આણી. ૧
કરતારે ધાર્યું કરવાનું, તે નહિ મિથ્યા થાય;
તનરૂપી અંબર તજવાથી, જીવની પીડા ન જાય. ૨
દુનિયામાં કેટલાંક દુઃખ તો, હરિ ઇચ્છાથી આવે;
કંઇક દુઃખ તો પ્રાણી પોતે, અણસમજ્યાં ઉપજાવે. ૩
કરવાથી કુપથ્ય કાયામાં, વધે રોગનો રોષ;
આપે દુઃખ ઉપજાવ્યું એમાં; દૈવતણો શો દોષ. ૪
બાવળિઆ આંગણીએ રોપે, શૂળો પગમાં વાગે;
એમાં કોણનો વાંક કહાઢીએ, કહીએ કેની આગે. ૫
ઉનુ ખાતાં મુખમાં દાઝે, તે પોતાની ભૂલ;
કહણુ ઉપાને[1] પગ પીડાયે, તે પણ તેની તુલ્ય. ૬
બાળપણે બાળક પરણાવે, ઉપજે ફળ પછી આવું;
કહો પછી તે કષ્ટ થવામાં, કોનો વાંક ગણાવું. ૭
રોગ થયો ને ઓખડ ન કરે, વાંક કરમનો કહાડી;
મહીમંડળમાં મૂરખ એવા, દુઃખ વેઠે છે દહાડી. ૮
છતે ઉપાયે સંકટ સાંખે, એ પણ મૂરખ એવો;
વિવેક સહિત વિચાર વિના કદિ દૈવને દોષ ન દેવો. ૯
મર્મ વચનમાં મહારાણીએ, સરવે સાર જણાવ્યો;
પણ તે વિચાર ગુરૂપત્નીના, અંતરમાં નહિ આવ્યો. ૧૦
રૂએ કુટે મસ્તક પોતે, પછાડે પછાડ પૃથ્વી સાથ;
મુનિથાયે પછી ત્યાં સંભળાવી, ગરૂડ પુરાણની ગાથ. ૧૧
મરનારની પાછળ રડતાં, લાભ નથીજ લગાર;
આપણને પીડા ઉપજે, મહાદુઃખ પામે મરનાર. ૧૨.

પદ ૨૨ મું.—દેશી ૭ મી.

વાલાની વાંસે રાગ તાણી નવ રોવું;
જેથી તેને જંપ ન ઉપજે, જીવમાં સમજી જોવુંરે. વા. ટેક.
ગોવિંદજીએ કહ્યું ગરૂડને, કુટે રડે કોઈ;
મરનારને મહા દુઃખ ઉપજે, ધરે નિસાસા રોઈરે. વા. ૧

૧ સીતા, દ્રુપદી વગેરેની વાતો કલ્પ ભેદ જાણવી.

૧ ખાસડાંએ.

લીંટ લાળને આંસુ ઝરે, તે, જમચર પાય પરાણે;
રૌરવ મહારૌરવના, દુઃખથી, એ દુઃખ અદકુ જાણેરે. વા. ૨
કોઈ છાતી કૂટે શિર ફૂટે, ખૂટે કેશજ હાથે;
એ સઘળી પરિપૂરણ પીડા, મરનારને માથેરે. વા. ૩
લોક વખાણે કે ન વખાણે, તે સઉ સાંખી રહિએં;
જો હઈયામાં હેત વધે તો, દુઃખ તેને શિદ દઈએરે. વા. ૪
શત્રુતા સંપૂરણ હોય તો, રડો કુટો ન વિચારો;
જીવતાં વેર વળી ન શકે તો, મરતાં ને વળી મારોરે. વા. ૫
કુટવા થકી જો કંઈ દેખો તો, કુટો લઈને પાણે;
શા માટે તમે કુટી શરીરમાં, રોગ ઉપાધિ આણોરે. વા. ૬
એવી શોભા મેલો અળગી, વળગી રહો નવ વેહેમે;
જેથી સુખ ઉપજે એ જીવને, પુન્ય કરો કંઈ પ્રેમેરે. વા. ૭
રોશો તોપણ તે નહિ જોશો, ખોશો આંખ તમારી;
દલપતરામ કહે દિલ ખોલી, માનો શિક્ષા મારીરે. વા. ૮

પદ ૨૩ મું.—દેશી ૮ મી.

એવી રીતે રાજા રાણીએ, કહ્યાં કથન ઘણાં વાણીએ;
તોય દંપતિ દિલગીર થાય, કરે કલેશ તે જોયો ન જાય. ૨
પાંચે પરધાનને ત્યાં તેડાવ્યા, એજ અવસરમાં તેઓ આવ્યા;
નર નારીનો શોક બુઝાવા, સર્વે મળીને લાગ્યા સમજાવા. ૨
થાક્યા સરવે જનો સમજાવી, તોય તેઓને ધિરજ ન આવી;
વેન અને ગુરૂને ઘણી માયા, જીવ એકને જુદી છે કાયા. ૩.
એવું જાણીને એને બોલાવ્યો, વેન તતક્ષણ ત્યાંકણે આવ્યો;
તેણે વચન કહ્યાં મન માન્યાં, તોય દંપતિ નવ રહ્યાં છાનાં. ૪
સરદારો પરસ્પર બોલે, દુખી લોકના દાખલા ખોલે;
એક કહેજે અમારો પાડોશી, મુઓ શેઠને જીવેછે ડોશી. ૫
એની પુત્રી આ રીતે રંડાઇ, નથી કાકો ભોજાઈ કે ભાઈ;
બહુ એવાં બન્યાં છે રે બાઈ, નથી આપણે ઘેર નવાઈ. ૬
બીજો બોલીયો લાવી વિવેક, કોટિધ્વજ શાહુકાર અનેક;
એને ઉદરછે એકજ કન્યા, આથી વધતો એને થયો અન્યા. ૭
કન્યાદાન આનંદથી દીધું, નથી કંસાર ભોજન કીધું;
ચોરીમાં હજીપગ નથીમૂકયો, પૂરો વર પરણી નથી ચૂકયો. ૮
વરને મુર્છિઆવીજ એવામાં, તરત પ્રાણ તજ્યોજ તેવામાં;
કર્યો કુટુંબ બધે કકળાટ, અતિ ઉપજ્યા સહુને ઉચાટ. ૯
પણ એનો નથીરે ઉપાય, દૈવ ઉપર દાવો ન થાય;
કન્યા છે સાતઆઠ વરસની, નથી થઈ તે હજી પૂરાં દસની. ૧૦
તેજ કન્યાનાં માત ને તાત, દુઃખ પામેછે દિવસને રાત;
કુટી રોઈ ને કરેછે પોકાર, વળતી બોલીયો વેનકુમાર. ૧૧
ખાલી રૂદન કરે પામી ખેદ, ભાઈ ભાળવો ઈશ્વરી ભેદ;
કરતારે જે નિયમ કરેલા, નથી જગતમાં કોઈ થી ફરેલા. ૧૨

પદ ૨૪ મું.—દેશી ૧૧ મી.

કર્ત્તાએ કરેલારે, નિયમો ન ફરવાના;
ઘણા લોકો ઘેલારે, રોઈને શું કરવાના. ટેક.
આગળથી એણે અતિ વિચારીને, રચના રચી છે રૂડી રીત;
સર્વને ફાવતું તો શી રીતે આવે, ખોળી જુઓ ખચીત;
સ્વારથના સાથીરે, અવળું ઉચરવાના. કર્ત્તારે. ૧
ફળ પત્ર માટેને છાંયાને માટે, આંબા બનાવ્યા અધીક;
હાથી કહેજે ઉંચા હોતતો સારૂં, અને બકરી કહેજેનિચાઈક;
કરતારે કેનારે, ભાળી દેહ ભરવાના. કર્ત્તારે. ૨
દિલગીર થાય કે દિલમાં ખુશી રહે, થવાનું તેજ થનાર;
મળવાનું વખતે આવીને મળશે, જવા બેઠું તે જનાર;
નિયમો ન મટેરે, મરણું અવતરવાના. કર્ત્તારે. ૩
વિશ્વપતિને નથી વહાલો કે વેરી, સઉપર સરખો સ્નેહ;
સઉનું સારૂં ધારી સર્વ કર્યું છે, એમાં નથીરે સંદેહ;
ઉપાય આપ્યા છે રે, હરકતો હરવાના. કર્ત્તારે. ૪
વરસાદ વરસે ને વાટે જવું હોય, છત્રી ઓઢો નિજ શિશ;
ભીંજાય વસ્ત્ર તો ભગવત ઉપર, રૂદય ન રાખવી રીશ;
તમે કોપો તેથીરે, દેવ નથી ડરવાના. કર્ત્તારે. ૫
વાટે વટી જવાની વટેમારગુની, વાટ જુઓ જો વરસાદ;
વરસવાનો કદીએ વારો મળે નહિ, માટે બાંધી છે મરજાદ;
આઠ માસ કોરારે, વાટમાં વિચારવાના. કર્ત્તારે. ૬
તાપ પડે ત્યારે ટાઢે છાંયે જઈ, વસવું કરીને નિવાસ;
ઘરમાં ન વસે પામે ઘણું દુઃખ, તોતે કેની કહીએ કચાશ;
સૃષ્ટી[1] તો સામગ્રીરે, ધરણીમાં ધરવાના. કર્ત્તારે. ૭
ટાઢ પડે ત્યારે તાપે કે ઓઢે, રાજા અને વળી રાંક;
તેમ ન કરે તો તે દુઃખ પામે તેમાં, વિશ્વપતિનો નહિ વાંક;
છે છતા ઉપાયોરે, એમાંથી ઉગરવાના. કર્ત્તારે. ૮
કોઈ પદારથ નાશ પામ્યા અને જો તેની હોય જરૂર;
તો તેવાને તેવા બીજા તપાસો, દિલનો વહે તજી દૂર;
પ્રલય જે પામ્યોરે, એ નથી ઉછરવાના. કર્ત્તારે. ૯
એક સ્થાનકમાં દુઃખ દેખો તો, બીજે સ્થળે રહો આપ;
જુની જગ્યા સાથે જીવ જોડીને, શિદને પામોછો સંતાપ;
હઈએ હઠ રાખીરે, નથી કોઈ હરવાના. કર્ત્તારે. ૧૦
ટાંકાનું જળ ખુટે તો લાવે કુવેથી, કુવો ખુટે તો બીજે જાય;
ટાંકુ ખુટયું માટે પાણીજ નહિ પીવું, એમ કહીને અકળાય;
એતો મૂર્ખ મોટોરે, મુંઝાઈ ને મરવાના. કર્ત્તારે. ૧૧
છેક ઉપાય જેનો એકે ન સુજે ત્યારે, ધારવી ધીરજ ઘણીજ;

[1] જગત.

જાણું જે કદી જગતમાં જમી પર, હતીજ નહિ તે બીજ;
સંસારી સંભારીશે, અર્થ નથી સરવાના. કર્ત્તારે. ૧૨

પદ ૨૫ મું. દેશી ૧ લી.

વળતી તેણે વિવિધ પ્રકારે, ગુરૂને ધીરજ દીધી;
પણ ગુરૂએ અને ગુરૂપત્નીએ, આંખ ઉંચી નવ કીધી. ૧
વેનકુમાર વિચાર કરે જે, શો કરીએ ઉપાય;
દુઃખ વિસરીને ગુરૂના દિલમાં, શાંતિ શાથી થાય. ૨
ઘાટ ઘણા મનમાંહિ ઘડે પણ, કશું ન સુજે કરવા;
ગુરૂની પુત્રીનું દુખ પેખી, લાગ્યાં આંસુ ઝરવા. ૩
વેન કહે એક વાત કહું જો, ગુરૂજી કરો ક્ષમાય;
આ ગભરાટ બધો મટવાનો, એકજ છે ઉપાય. ૪
પાંચ વરસની પુત્રી આ, પરણ્યાની વાત ન પ્રીછે;
તો તેનો ફરિ વિવાહ કરવો, એમાં અડચણ[1] શીછે. ૫
ગુરૂ કહે ફરી લગ્ન કર્યાનો, નથી અમારો ચાલ;
તે માટે ફરી વિવાહ કરતાં, હરકત મોટી હાલ. ૬
સારસ્વત જેવા વિપ્રો વળી, જન જે કણબી જેવા;
પુનર્લગ્ન તો એજ કરે, અમે નથી અધર્મી એવા. ૭
બનવાનું તે બનીયું પણ, એક વાતે છે ગભરાટ;
પુત્રીનું પોષણ કોણ કરશે, એજ મને ઉચાટ. ૮
કુંવર કહે ધીરજ ધારો તો, ઉચાટ ટાળું એહ;
બેહેન ગણીને હું પાળીશ, જ્યાં સુધી મારો દેહ. ૯
ગુરૂ પુત્રીને પોષણ થાવા, વળી આપ્યું એક ગામ;
વિવેક વાતે ગુરૂપત્નીનું, દુઃખ ટાળ્યું તે ઠામ. ૧૦
અન્ન જમ્યાં અને જળ પીધું ત્યારે, ખુશી થયા સઉ લોક;
વેન કંઈક દિવસ વીત્યે, મૂકાવ્યો સઘળો શોક. ૧૧
શોભીતો સિરપાવ આપીને જમાડી કીધા તૃપ્ત;
વેનકુંવરને વાત ન વિસરે, ગુરૂથી રાખે ગુપ્ત. ૧૨

ભાગ ૩ જો.

પદ ૨૬ મું.—દેશી ૧ લી.

દક્ષિણ દેશે સંયમ પુરી, ત્યાંનો જે સરદાર;
તાત તેહ સુનિથા રાણીનો, સઉ જાણે સંસાર. ૧
એક દિવસ કાસદ આવ્યો તે, ત્યાંથી કાગળ લાવ્યો;
સુનિથાએ શિરનામું વાંચી, લઈ કાગળ વંચાવ્યો. ૨
લાયક શબ્દ લખેલા તેમાં, પ્રીત સહિત પિતાએ;
ઉલટ ધરીને એક ચિત્તથી, સર્વ સુણ્યા સુનિથાએ. ૩
રે પુત્રી પરણી ને ગઈ તું, પછી ફરી નવ આવી;
માતા પિતાનું કદી સ્મરણ તું, લક્ષવશા નહિ લાવી, ૪
મેં ફરી મુખ તારૂં નવ દીઠું, ઉદાસ છું હું એથી;
આ કાગળ વાંચીને વહેલી, તરત આવજે તેથી. ૫
માતા તારી નિશદીન ઝંખે, મનમાં તુજને મળવા;
દેખું મુખ દૌહિત્રતણું તો, ચિંતા લાગે ટળવા. ૬
વરસ ઘણાના વિજોગ લાગે, તો હું હર્ષે હરખું;
પેટતણી જો પ્રજા મળે પાછી, સારૂં શું તે સરખું. ૭
તુજને અહિંના સગાં સંબંધી, સદૈવ સઉ સંભારે;
બાળ સ્નેહી સૈયરો કહેછે, સુનિથા મળશે ક્યારે. ૮
મેં તુજને મનમાંહિ ગણીછે, પુત્ર થકી પણ પ્યારી;
તુજને દીઠાવિના દાઝે છે, છણ છણ છાતી મારી. ૯
તે માટે સુતને સાથે લઈ, અહીં આવજે વેહેલી;
થોડા દિન રહી પાછી જાજે, માસ પુરાથી પહેલી. ૧૦
જો સ્વામી સાથે આવે તો, તે વળી સૌથી સારૂં;
સારા સગા મળે અમને તો, અંતર ઠરે અમારૂં. ૧૧
આ કાગળમાં અલ્પ લખ્યાથી, અતિશય સમજી લેજે;
ઉતાવળી આવીને અમને, દિલમાં શાંતિ દેજે. ૧૨
તુજને સંભારૂં ત્યાં આંખે, આવે આંસુ ધાર;
સુનિથા સુનિથા એમ કરૂંછું, આઠ પોહોર ઉચ્ચાર ૧૩

પદ ૨૭ મું—દેશી ૮ મી.

પત્ર હેતથી લઈ નિજ હાથે,
દાબ્યો સુનિથાએ છાતીની સાથે;
પ્રેમે આંખોમાં આવિયાં પાણી,
સ્નેહ સ્મરણથી છાતી ભરાણી. ૧
પટરાણી ગઈ પતિ પાસ,
કર્યાં વિનયનાં વચન પ્રકાશ;
સ્વામીછો મારા પ્રાણથી પ્યારા,
એક નિમિષ ન મેલું હું ન્યારા. ૨
મારાં વૃદ્ધ થયાં માત તાત,
વાસ્તે મળવાની કહાવે છે વાત;
મને આગના આપો જો આપ,
કરૂં માત પિતાનો મેળાપ. ૩
સાથે તેડીને વેન કુમાર,
મળી આવું જઈ એકવાર;
પ્રાણનાથ જો આપ પધારો,
ફળે મનમાં મનોરથ મારો. ૪

---

[1] उद्वाहितापि सा कन्या न [illegible] ॥ पुनः संस्कार[illegible] यथा कन्या तथै[illegible] ॥ नि[illegible] नार[illegible] ॥

એવું સાંભળીને કહે અંગ,
મારાથી ન અવાય તુજ સંગ;
રાજ્ય સુનું કદી ન રખાય,
કેંડ કંઈક ઉપદ્રવ થાય. ૫

જવા ઈચ્છા થઈ છે તમારી,
નથી રાખતો તમને હું વારી;
પણ વેહેલાં તરત જઈ વળજો,
પૂરાં બોલ પ્રમાણેજ પળજો. ૬

વીશ દિવસ વિજોગના જાશે,
વીશ વરસ મને તો જણાશે;
જેને હોય કુભારજા નારી,
તેને વેળા વિજોગની સારી. ૭

તું તો પ્રેમની પેટી છે પ્યારી,
તારી નમ્રતા વિશ્વથી ન્યારી;
તારા બોલ મધુર રસ ભરીયા,
મારા અંતર માંહિ ઉતરીયા. ૮

સાવધાન થઈને સંચરજો,
રસ્તે કુંવરનું રક્ષણ કરજો;
વળતી વેન કુંવરને બોલાવી,
સર્વ વાત કહી સમજાવી. ૯

વળી મંત્રીને કહ્યું મહાનાથે,
સેના મારી મોકલજો સાથે;
એટલામાં આવ્યા જોશીબાવા,
જોવા બેઠા મુહૂર્ત ત્યાં જાવા. ૧૦

જન્મ પત્રિકા વેનની કહાડી,
વેને ઝડપીને તે નાંખી ફાડી;
ગુરૂ પુત્રી લગન નિરધાર,
તે તમેજ હતા કરનાર. ૧૧

જન્મ પત્રી સાચી કહે કોય,
નામ વિધવા જગતમાં ન હોય;
ઢાંકી રાખો તમારાં ડાચાં,
નથી શુકન મુહુરત કંઈ સાચાં. ૧૨

પદ ૨૮ મું—દેશી ૧૫ મી.

શુકન મુહુરત સાચાં નથી, એતો ભ્રમણા છે ભાઈ;
જન્મોતરી પણ જાણજો, હાલી દગની દગાઈ. ટેક.
સાર શુકન જોઈ સાંચરે, આવે જો ખત્તા ખાઈ;
તોપણ વેહેમ ટળે નહીં, મોટી એ મુરખાઈ. શું. ૧
શોધી મુહુરત રાજશત્રુએ, બંદ કારમાં કીધાં;
વણ મુહુરતેજ વિજય કરી, રાયે ફરી રાજ લીધાં.શું.૨
શુકન જોતાં સમો જાય, જાય હાથથી બાજી;
કાંતો હિંમત હટી જાય છે, તતકાળની તાજી. શું. ૩
મુહુરત જોતાં મનુષ્યનાં, કઈનાં વણસ્યાં છે કામ;
માટે મુહુરત મેલો પડ્યાં, લોને દેવનું નામ. શું. ૪
અડચણો આડી હોય જો, એજ છે અવજોગ;
વારંવાર ન વાંચશો, આપે કરતાં ઉદ્યોગ. શું. ૫
આ કહુંછું અનુભવ થકી, નહિ મિથ્યા મમતથી;
વેહેમ તજો મારા વહાલાઓ, કરો કામ હિંમતથી.શું.૬
કઈક કહે ટાળ્યા નવ ટળે, લખ્યા છઠ્ઠીના લેખ;
તોપણ તે શોધે શુકનને, પુછેછે મીન મેખ. શું. ૭
શોધે શરેદો શીખીને, ચંદ્ર સૂરજ નાડી;
સત્ય અસત્ય શોધ્યા વિના, દંભ રાખેછે દહાડી. શું. ૮
રોગીનો રોગ મટાડવા, શોધો વૈદક સાચું;
જંત્ર ને મંત્ર જુદા ગણી, ડાટો દંભીનું ડાચું. શું. ૯
મૂર્ખ લોકો કરે માનતા, જાણે રોગ ઘટાડે;
દેવી દેવો નથી લાંચીયા, લાંચ લઈને મટાડે. શું. ૧૦
માનતાથી જો મરે નહીં, તો જર વાળા સઉ જીવે;
પૂરી રચાવે પાંચસે, દીપ માળાઓ દીવે. શું. ૧૧
ભ્રમણા ભાગો ભાઈ ભાઈયો, ઉરમાં સમજીને આમ;
ભાવે ભલે પ્રભુને ભજો, કરે પૂરણ કામ. શું. ૧૨

પદ ૨૯ મું—દેશી ૧ લી.

એવું શુણીને અંગ કહેછે, સાંભળ સુજ્ઞ કુમાર;
વિપ્રતણું અપમાન ન કરિયે, ઉન્મત થઈ કોઈવાર. ૧
રાજ્ય બધું છે વિપ્ર વડે, વિપ્રો રઈયતમાં મુખીયા;
વિપ્રો સાથ વિવાદ કરીને, કોઇ થયા નથી સુખીયા. ૨
રઈયત આ અવસર રાખેછે, વિપ્રોનો વિશ્વાસ;
વિપ્રોને છંછેડીશ તો તું, નિશ્ચે પામીશ નાશ. ૩
સેનાપતિને વશ સેના રહે, કે ન રહે અંતરમાં;
પણ વસ્તી વિપ્રોને વશ છે, સઘળી આ અવસરમાં.૪
રાજકાજના બધા કાયદા, દ્વિજવર બાંધી દે છે;
તેઓની સ્મૃતિયો અનુસારે, અધિપતિ અમલ કરેછે.૫
કોયે અવસરે કારજ અનુકૂળ, મુહૂર્ત મતલબ એછે;
વળી દરેલો સમય ફરે નહિ, એ પણ ફિકર રહેછે. ૬
તે માટે વિપ્રોને પુછી, કારજ સઘળાં કરીએ;
જો વિપ્રો અનુકૂળ હોય તો, વિચાર પાર ઉતરીએ. ૭
એમ કહીને વેનકુંવરને, દ્વિજને પગે નમાવ્યો;
વાત પિતાએ સત્ય કહી એમ, વિચાર અંતર આવ્યો.૮
પછી મુહુરત મોસાળ જવાનું, વેને પૂછી લીધું;

શુભ મુહુરત રવિવારે છે, જોશીએ ઝાહેર કીધું. ૯
ચાર દિવસ આગળથી સેના, સજ કરવાને માંડી:
રસ્તાની સામગ્રી સર્વે, કીધી આળસ છાંડી. ૧૦
સઉને મન આનંદ ઘણો પણ, વેન રહે ઉદાશી:
મનની પીડા મનમાં રાખે, કહે ન ક્યાંઈ પ્રકાશી. ૧૧
જે દીઠું તે નથી વીસરતું, ગુરૂ પુત્રીનું દુઃખ;
દિલગિરિમાં નિશ દિવસ રહે અને, ઉદાસી દીસે મુખ. ૧૨

પદ ૩૦ મું.—દેશી. ૮ મી.

ગુરૂપુત્રી જે રાંડેલી ફરતી, નથી વેનને વાત વિસરતી;
એકરાંડ્યાથી મનમાંહિ આણ્યું, સર્વેવિધવાનુંસંકટજાણ્યું. ૧
એથી ઉરમાંહિ ધારીયું આવું, ક્યારે પુનરવિવાહ ચલાવું;
કંઇક શેઠ અને શાહુકાર, કંઇક ક્ષત્રી શાણા સરદાર. ૨
એક એક બોલાવી એકાંત, ભાગે સર્વના મનતણી ભ્રાંત;
વેન સઉને બહુ સમજાવે, પુનર્લગ્નના લાભ બતાવે. ૩
સુણી સઉ કહે વેનકુંવર શું, વિપ્રો કરશે પછી અમે કરશું;
વેનેવિપ્રોનેબહુ સમજાવ્યા,એ તો ઉલટાજ હઠપર આવ્યા. ૪
ત્યારે વેને અંતરમાં વિચાર્યું,આમ તો ન બને મારૂં ધાર્યું.
કંઇક રઇયત વિપ્રોથી રૂઠ, વાદ વદવા સામી થઇ ઉઠ. ૫
ત્યારે મારૂં કહેલું મનાય, વિધવાના વિવાહ કરાય;
એવો લાગ તપાસ તપાસે, કેમ વિપ્રોથી વસ્તી ઉદાસે. ૬
એવું માંડ્યું કુસંપનું મૂળ, એથી અંતે તો ઉપજ્યું શૂળ;
વેન સમજુ હતો ઘણોસારો, પણ માણસ જાત બિચારો. ૭
વિધવા દુઃખ દેખીઅકળાયો, નાંખ્યો સહજ સુધારાનોપાયો;
ઇચ્છા ઇશ્વરની હશે એવી, તેથી ઉપજી તેનેમતિ તેવી. ૮
શુભ કરવા એહ તે તો સાચું, પણ તે કામ રહી ગયું કાચું;
જ્યારે હોય જુવાનીનું જોર, ત્યારે આવે ઉતાવળો તોર. ૯
કુદીને કરે સાહસ કામ, કાંતો સુધરે કાં બગડે તમામ;
ધાર્યું કામ પડે કદી પાર, તો વખાણે સરવે સંસાર. ૧૦
નહિ તો નિંદા કરી કહે એમ, બાળ બુદ્ધિ વિના કરે કેમ;
જ્યારે જન હોય જોબનવાન, ત્યારે હિમત હોય જુવાન. ૧૧
વૃદ્ધ વયમાં હિંમત વૃદ્ધ થાય, નહિ સાહસ કામ કરાય;
સારૂં નરસું જે કામ થવાનું, જુવાનીમાં બહુ બનવાનું. ૧૨
શ્રોતા સાંભળજો સઉ શ્રાંત, વળી વેનતણી કહું વાત;
વસ્તી વિપ્રમાં અંટસ ધરવા,વેન તદબીર લાગ્યો કરવા. ૧૩

પદ ૩૧ મું.—દેશી ૧ લી.

એક સમે શુભ રાજ સભામાં, ધર્મ કથા ગુરૂ વાંચે;
રાજા રાણી રાજકુંવર ત્યાં, પ્રધાન બેઠા પાંચે: ૧.
કહે ગુરૂજી જે રાજાની, પ્રજા કરે પુણ્ય પાપ;
તેમાંથી કાંઇ ભાગ ભોગવે, અધિપતિ આપો આપ. ૨.
માટે પ્રજા વિષે રાજાએ, ધર્મ પ્રવૃતિ કરવી;
અધર્મનો અટકાવ કરીને, હરકત સર્વે હરવી. ૩
એવું શુણતાં તતક્ષણ વેને, પ્રણામ કરીને પુછ્યું;
અહો ગુરૂ મને ઉત્તર આપો, શિષ્ય તમારો હુંછું. ૪
કણબી આદિક કુળની વિધવા, ફરી વિવાહ કરેછે:
વૈષ્ણવ કે શિવ મારગમાં રહી, ધર્મ વિશુદ્ધ ધરેછે. ૫
સારસ્વત બ્રાહ્મણ સમજે છે, જુના અમારા ધારા;
સંધ્યા વંદન શિવપૂજન કરી, ગાયત્રી જપનારા. ૬
પુનર્લગ્ન વિધવાનાં કરતાં, પણ નથી ગણતા પાપ;
તથાપિ તેને ત્રિપદાનો, ઉપદેશ કરો છો આપ. ૭
કિયા કિયા કુળને શાસ્ત્રે, આપીછે આજ્ઞા એવી;
કિયા શાસ્ત્રમાં લેખ લખ્યોછે, કહી શ્રુતિ છે કેવી. ૮
કહે ગુરૂ સઉ વિપ્રતણો, આચાર શાસ્ત્રમાં એક;
ચારે વરણતણા જૂદાછે, વધતો એક વિવેક. ૯
પણ પરણેતરના ધારાતો, શાસ્ત્રે સઉના સરખા;
પુનર્વિવાહ કરેછે તે તો, પાપી પૂરા પરખ્યા. ૧૦
વિવાહ[1] ધર્મ નથી જૂદો, શૂદ્રાદિક કોઈ વરણનો:
એવાને ઉપદેશ કરે તે, મારગ પેટ ભરણનો. ૧૧
અધર્મનો પૈસો આવ્યાથી, ભૂપ પાપમાં ગરક;
એ માટે સઉ એમ કહેજે, રાજને અંતે નરક. ૧૨

પદ ૩૨ મું.—દેશી ૧૩ મી.

વેને જાણ્યું ભલો આવ્યો લાગરે,
વસ્તી વિપ્રને કરૂં અણુરાગરે;
એવું ધારી બોલ્યો તનખેવરે,
તમે સત્ય કહ્યું ગુરૂ દેવરે. ૧

પુનર્લગ્ન જે લોકો કરેછે રે,
મહા મહા પાપનો ભાર ભરેછેરે:
એનો ભૂપને આવેછે ભાગરે,
એથી હરકતો નૃપને અથાગરે. ૨

કર આવે ક્રોડી રૂપૈયાનોરે,
તોય તરતો ન થાય ખજાનોરે;
નાણાવટીને પેદાશ લગારરે;
તોય પાસે રૂપૈયા અપારરે. ૩

એનું કારણ એજ જણાયરે,
પુનર્લગ્નનું પાપ ભરાયરે;
હમણાં તો હું જઇશ મોસાળરે.
પણ પાછો આવીશ જે કાળરે. ૪

---

૧ પુનર્વિવાહ.

ત્યારે બાંધવા ચાલ્યા અબધરે,
કોઈ કરે નહિ વિધવા સંબંધરે:
સહુને કહેજો સમાચાર આવારે,
નહિ દઈએ પુનર્લગ્ન થાવારે. ૫
એતો તમનેજ સોંપ્યું કામરે,
વાત કરજો પ્રસિદ્ધ તમામરે;
એવું સુણીને ગુરૂજી સિધાવ્યારે,
એતો પોતાતણે ઘેર આવ્યારે. ૬
ગુરૂએ ઊંડો મર્મ ન જાણ્યોરે,
અતિ આનંદ અંતર આણ્યોરે;
તેજ દિવસથી લાગ્યા કહેવારે,
પુનર્લગ્ન થવા નથી દેવારે. ૭
બીજે દિવસ ભૂપાળનો બાળરે,
માતા સાથે સિધાવ્યો મોસાળરે:
સાથે સેના લીધી ચતુરંગીરે,
ગયો દક્ષણ દેશ ઉમંગીરે. ૮
ઘણાં બખ્તર પાખર ખૂબકેરે,
અસ્ત્ર શસ્ત્ર અતિઘણાં ચળકેરે;
સેનામાં વડી નોબતો વાજેરે,
જાણે ગગન વિષે ઘન ગાજેરે. ૯
ફરૂકે પચરંગી નિશાનરે,
જાણે ઓપેછે ઇંદ્રકમાનરે:
હય હહણે ને ચિંકારે હાથીરે,
ભાલા વાળા શોભે સાથે ભાથીરે, ૧૦
વેન પહોંચ્યો મામાના પુરમાંરે;
સહુને આનંદ ઉપજ્યો ઉરમાંરે:
ત્યાં જઈ દિવસ રહ્યા દશબારરે,
સગાં વહાલાંનો મેળવ્યો પ્યારરે. ૧૦
સુનિથા મળી માત પિતાનેરે,
વેન મળીયો મામી મામાનેરે:
પછી ઘેર જવા રજા લીધીરે,
મામે સારી વિદાગિરિ દીધીરે. ૧૨

પદ ૩૩ મું.—દેશી ૮ મી.

વેન મોસાળથી પાછો વળીયો, પુરજથી પોતાને તે પળીયો;
હેતે હથિયારપકડ્યાંછેહાથે, માતાસુનિથા છે વેનનીસાથે. ૧
એક કોશ રહ્યુ એનું ગામ, અલ્પ દિવસ રહ્યો એવે ઠામ;
ઝુકી રહીછે ત્યાં વનતણીઝાડી, પ્રૌઢ પહાડછેએકઆગાડી.૨
ત્યાંથી સુંદર સરિતા વહે છે, જોગ સાધવા જોગી રહેછે;
આંબા આદિક વૃક્ષની ઓળ, ઉપર પક્ષી કરેછે કલોલ. ૩
લીલાં ઘાસ ત્યાં ગાયો ચરેછે, શિકારી ત્યાં શિકાર કરેછે;
હરણ વાનર રીંછને હાથી, કહેતાં પાર ન આવેકથાથી.૪
સિંહ વાઘ કરે મહા સોર, લીલી ભૂમિ ભાસે ચારે કોર;
છોડ પુષ્પના છે મનગમતા,ભોગીભમરા ઉપરદિસેભમતા.૫
વાયુ શીળોસુગંધીતવહાય, એવું દેખી બોલી સુનિથાય;
પુત્ર અહિં થોડીવાર ઉતરીયે, ફુલ ઝાડનાઝુંડમાં ફરીયે. ૬
વેને માતની વાત પ્રમાણી, ઉતર્યાં રાજકુંવર ને રાણી;
સેનાસઘળીયેવિશ્રામ કીધો,વેન વન જોવાચાલીયોસિધો. ૭
એક અનુચર લીધો ન સાથ, હેતે સાહ્યો સુનિથાનો હાથ;
વનમાંવિચર્યાં માતુશ્રીને તંન, પુષ્પ વીણીવખાણીયુંવન.૮
એવે દૂરથી આવ્યું શુણવામાં, મહા દુઃખથી રૂએકોઈરામાં;
લાગી કૌતક જેવી તે વાત, ત્યારે પુત્ર પ્રત્યે બોલી માત. ૯
અરે પુત્ર આ સાંભળ આપ, કોઈ વનિતા કરેછે વિલાપ;
હશેઅંતરીએ વનમાં તો, હશે જોગણી જક્ષણીકાંતો. ૧૦
માટે આપણેઅહિંથીજ ફરીયે,સેનાસાથેશહેરમાં વિચરીયે:
વેનકહે હુંતોજઈશતેજોવા, રામા કોણ બેઠીછે એ રોવા.૧૧
માયે વેનને બહુ વિધ વાર્યો, તોય વેન તે તરફ પધાર્યો;
મેલું કુંવરને એકલો કેમ, માયે અંતરમાં ધાર્યુંએમ. ૧૨
માટે હેત ઘણું હઈએ ઘાલી, માતા પુત્રની પાછળ ચાલી:
મહા હિંમતરાખીને મનમાં, વેનજાયછે ચાલ્યોતેવનમાં,૧૩

પદ ૩૪ મું—દેશી ૧૦ મી.

વેન કુંવર વનમાં ગયો, સુનિથા થઈ સાથ:
નદી તટમાં નજરે પડી, એક અબળા અનાથ. વે. ૧
કાષ્ટ ચિતા ખડકી કરી, ત્યાં કીધેલી તેયાર:
બળી મરવાની તે બાઈને, હતીવાર લગાર. વે. ૨
અબળાએ દીઠાં આવતાં, રાણી રાજકુમાર;
શરમાઈ ગઈ મન સુંદરી, છાની રહી તેણીવાર. વે. ૩
રોઈ રોઈ આંખો રાતી થઈ, આંખે ખાડા દેખાય;
શરીરમાં હાડકાં ચામડી, જરીએ લોહી ન જણાય. ૪
ડોળ દેખી એના દેહનું, તરત અહેભવ થાય;
મહાદુઃખનું માર્યું માનવી, મનમાં મરવાને ચહાય. વે. ૫
જોતાંજ રાણીના જીવમાં, દયા ઉપજી અપાર;
અરેરે આવાં પણ દુખીઆં, દીસે દુનિયાંમોઝાર. વે. ૬
રાણીએ ચાંપી રૂદે વિષે, આપી ધીરજ અંગ;
વેનકહે બેહેન બોલ તું, તારા દુઃખનો પ્રસંગ. વે. ૭
બાઈ બોલી મારા દુઃખનું, તમારે શું છે કામ;
જાઓ તમે ચાલ્યાં મારગે, મારૂં લેશો ન નામ. વે. ૮
જે દુઃખ મટવાનો જગતમાં, નથી એકે ઉપાય:
એતો અંતરમાં રાખવું, કહેવાથી શું થાય. વે. ૯

તમથી આ દુઃખ તલ જેટલું, ઓછું કરી ન શકાય;
આકાશ તે જ્યાં તુટી પડે, કીડીથી ન ઝીલાય. વે. ૧૦
દેવ ન દુઃખ ટાળી શકે, માનવી તે કોણ માત્ર;
માટે મારે મરી છુટવું, ગોરાં બાળીને ગાત્ર. વે. ૧૧
જેની ઉપર થાય જગતમાં, કાળો દૈવનો કોપ;
શી કરે મનુષ્ય સહાયતા, થાય અમર અલોપ. વે. ૧૨
કુંવર કહે તું છું આજથી, મારી ધર્મની બેહેન;
આ સુનિથા માતા આપણી, હવે દુઃખી રહે ન. વે. ૧૩
જો તારૂં દુઃખ ન ટાળી શકું, તો તજું જીવ આપ;
નહિ તો મારે માથે માનની, પ્રલેકાળનું પાપ. વે. ૧૪
કાળજું ખોલીને કષ્ટ તું, કર તારૂં પ્રકાશ;
વગર કહ્યે વેદનાતણો, નવ થાય વિનાશ. વે. ૧૫
શરમ કશી જો તું રાખે તો, બ્રહ્મહત્યા હજાર;
નામ ને ઠામ સુધાં નક્કી, તારૂં કર તું ઉચ્ચાર. વે. ૧૬

દોહરો.

વેનતણાં વચનો સુણી, સ્ત્રી બોલી તે ઠામ;
અરે કુંવરજી હું રહું, સદા તમારે ગામ. ૧

પદ ૩૫ મું.—દેશી ૧ લી.

અરે કુંવરજી હું રહુંછું આહીં, સદા તમારે ગામ;
છું દિલની દુખીયારી મારૂં, કમળાગૌરી નામ. ૧
જન્મ ધર્યો મેં ભૃગુગોત્રી, ભાર્ગવ બ્રાહ્મણને ઘેર;
સાત વરસની વયે પિતાએ, પરણાવી શુભ પેર. ૨
બીજે વરસ બળિઆને રોગે, સ્વર્ગ ગયો મુજ સ્વામી;
રોતી હતી મુજ માતા, હું પૂરી સમજણ નવ પામી. ૩
સુવાસણીનો સ્વાંગ મને, મારી માએ ન તજાવ્યો;
બહુ લડાવ્યાં લાડ પિતાએ, પ્રેમ વિશેષ જણાવ્યો. ૪
બીજી મારી બેહેનપણી, સાસરિએ જઈ આવે;
સજ્યા હોય શણગાર નિરખતાં તે મારે મનભાવે. ૫
મા મુજને મોકલશો ક્યારે, એમ કહેતી હું જ્યારે;
મારી માની આંખે ખરખર, આંસુ ખરતાં ત્યારે. ૬
સાસુ સસરો સ્વર્ગ ગયાં, ઘર વેચી જમાડી નાત;
હું પીયરમાં રહું અને, નવ સમજુ કશીએ વાત. ૭
માત પિતા ગત થયાં, મને જ્યાં વર્ષ થયાં અગ્યાર;
બાવિશ વર્ષતણો મુજ બાંધવ, રાખે મુજપર પ્યાર. ૮
પેલું મારૂં વેચીને, ભાઈ ને પરણાવી નારી;
મેં જાણ્યું ભોજાઈ આવીને, સેવા કરશે મારી. ૯
પણ ઘર કામ કરાવે ને, ભોજન આપે ભોજાઈ;
સોળ વરસની હું થઈ અને, સમજણી પણ કહેવાઈ. ૧૦
તિરથ જઈ ઉતરાવ્યો મહારો, સુવાસણીનો વેષ;
માથે મુંડો કરતાં અંતર, ઉપજ્યો અતિકલેશ. ૧૧
પાછી આવી ઘેર નિરંતર, છણુ છણુ બળતી છાતી;
વૃદ્ધ બીજી વિધવાઓ સાથે, કથા સાંભળવા જાતી.૧૨
એક સમે સધવા વિધવાના, વિવિધ ધરમ વંચાયા;
તે સાંભળતાં તો તતક્ષણ ત્યાં, કંપી મારી કાયા. ૧૩
કહ્યી વિધવા તે કહ્યા પ્રમાણે, પાળી શકશે પ્રીતે;
સોળ વરસની વયમાં હું કેમ, રહી શકું એ રીતે.૧૪

પદ ૩૬ મું.—દેશી ૩ જી.

પ્રસન્ન કરવો નિજ પતિને, સધવાનો એજ સ્વધર્મજી;[1]
વિધવાના[2] છે ધર્મ વિશેષ, મુનિજન જાણે મર્મજી. ૧
પલંગ ઉપર વિધવા પોઢે, તો તે પાપી થાયજી;
જો કદી બીજીવાર જમે તો, જરૂર નરકે જાયજી. ૨
સારાં વસ્ત્ર શરીર સજે નહિ, જેમાં કંઈ જરીયાનજી;
નહિ તો વિધવા નારી અંતે, નરકે પડેજ નિદાનજી. ૩
એક દિવસ ઉપવાસ કરે, જો છબે [3]પુરૂષનો છેડોજી;
નહિતો તેનો નર્યો જાણજો, બુડે નરકમાં બેડોજી. ૪
વરકન્યાના વરણનનાં, કદી વિધવા નવ ગાય ગીતજી;
નહિતો વિધવા નારી નરકની, ખાણે પડેજ ખચીતજી.૫
વ્રત ઉપવાસે દેહ દમન કરી, રસ કસ ભોજન તજવુંજી;
આભૂષણ કશુંએ પણ અંગે,સુવરણનું નહિ સજવુંજી. ૬
ધોળાં વસ્ત્ર શરીરે ધરવાં, સન્યાસણીના સરખાંજી;
નહિ તો તેનાં કુળ ઈકોતેર,નરકે જાતાં નરખ્યાંજી. ૭
એ સાંભળતાં અંતરમાં હું, અતિશે થઈ ઉદાશજી;

---

१ स्त्रिभिर्भर्तृवचः कार्यमेषधर्मः परःस्त्रियः ॥
[illegible] ॥
२ निर्णयसिंधौ ॥ विधवाकबरा[illegible]बंधोभर्तृबंधा
यजायतेशिरसोवपनतस्मात्कार्यविधवयासदा॥१॥
एकाहारःसदाकार्योनाद्वितियःकदाचन
मासोपवासंवाकुर्याच्चांद्रायणमथापिवा ॥ २ ॥
पर्यंकशायिनीनारीविधवापातयेत्पतिम् ॥
नाधिरोहेद्नड्वाहंप्राणैःकंठगतैरपि ॥
कंचुकंनपरिदध्याद्वासोनविकृतंवसेत् ॥
तांबुलाभ्यंजनंचैवकांस्यपात्रेचभोजनम् ॥
यतिश्च[illegible]धवाचविवर्जयेत् ॥
३ स्वासन्नसंबंधहीनानरास्पृश्यानकर्हिचित् ॥
शृंगारवार्त्ता[illegible]णांकार्याश्रव्यानवक्वचि[illegible] ॥
न[illegible]ष्वादेश्चधारणं ॥
नधातुसूत्रयुक्सुक्ष्मवस्त्रादेरपिकर्हिचित् ॥

સ્વર્ગે જવાની આશા છોડી, નિશ્ચય થઈ નિરાશજી. ૮
શી રીતે એ સઘળું પાળું હું, બારે વરસે બાળાજી;
આ ભવ બગડ્યો પરભવ બગડ્યો, અરે કરમના કાળાજી.૯
પલંગ તજી જો કરૂં પથારી, શરીર સઘળું દૂખેજી;
જો બેવાર જમું નહિ તો હું, મરૂંજ ભુંડી ભૂખેજી. ૧૦
જરકશીનાં મોળીયાંતણી તો મને, કાંચળીનું મન થાયજી;
પુરૂષતણા છેડા તો રસ્તે, જાતાં અડકી જાયજી. ૧૧
એક ઘડી ભૂખી હું રહી ન શકું, કેમ બને ઉપવાસજી;
ધોળાં વસ્ત્ર શરીર ધરૂં તો, લોક કરે ઉપહાસજી. ૧૨

પદ ૩૭ મું.—દેશી ૧ લી.

કાળાં પટ ક્ષત્રિણીયો પેહેરે, ભાત વિના વૈસ્યાણી;
બ્રાહ્મણીયો શ્રુતિ વચનો ઉપર, પગ દઈ રેડે પાણી. ૧
કાષ્ટ ચુડો ભાગીને કરમાં, ધરે કનકની ચૂડી;
માંડેલી કરતાં તો શોભે, રાંડેલી કઈ રૂડી. ૨
સગા સંબંધીમાં હોય વિવા, ગમે છે ગાવાં ગીત;
રસ કસ ભોજન લાગે રૂડાં, ખાવાં પડે ખચીત. ૩
કથા શુણી હું સર્વ પ્રકારે, સમજી સાર કથાનો;
સધવા ધરમ સરવથી સેહેલો, વિકટ ધરમ વિધવાનો ૪
સન્યાસીના સરખો સર્વે, વિધવા ઓનો ધર્મ;
મુજ સરખીથી કદી પળે નહિ, મનનો કહુંછું મર્મ. ૫
સન્યાસી તો વનમાં રહીને, પાળે છે સંન્યાસ;
જો સંસારી જનમાં રહેતો, અલ્પ ન ધરવી આશ. ૬
વળી જો સોળ વરસની વયમાં, કોઈ કરે સંન્યાસી;
તો તે જોબનના દહાડામાં, જરૂર જાશે નાશી. ૭
એકલશૃંગી વનમાં વસતા, ત્યાં પણ તે ભૂલાયા;
ભણ્યા ગણ્યા નરને ભૂલાવે, એવી ઈશ્વરી માયા. ૮
તો તે આગળ શી ગણતીમાં, જે અબળા અજ્ઞાની;
ત્યાગતણી વૈરાગતણી, શક્તિ ન મળે સમજ્યાની. ૯
ચિત મારૂં ચિંતાતુર થઈ ને ઘડી ઘડીએ ગભરાય;
એક દિવસ જાવો દુર્લભ તો, જનમારો કેમ જાય. ૧૦
બાળ અવસ્થા એ રીતે મેં, જેમ તેમ કરીને કહાડી;
ભરજોબનના દહાડા ભુંડા, આવ્યા પછી અગાડી. ૧૧
આતો બાળ અવસ્થાનું દુઃખ, મેં ઉચ્ચાર્યું એવું;
હે કુંવરજી હવે કહુંછું, જોબનનું દુઃખ જેવું. ૧૨

સોરઠો.

કથા પુરાણ પવિત્ર, પરિક્ષિત પાસે શુક કહે;
વરણુન વેન ચરિત્ર, ભાગ ત્રીજો ભાખ્યો ભલો. ૧

ભાગ ૪ થો.

સોરઠો.

શુક મુનિવર સાક્ષાત, ભાખે ભાવ ભરી કથા;
વેનકુંવરને વાત, કમળા કહે નિજ કષ્ટની. ૧

પદ ૩૮ મું—દેશી ૧ લી.

બાળાપણું તો રમતાં વીત્યું, ઉપજ્યું જોબન અંગ;
મન મારૂં કબજામાં ન રહે, શરીર થયું નવરંગ. ૧
સરખી વયની મારી સૈયરો, કરે કંથની વાતો;
તે સાંભળતાં વિરહ વધે તે, જીભે કહ્યો નથી જાતો.૨
સંસારી લોકોનાં સુખડાં, જ્યમ જ્યમ જોતી જાઉં;
ત્યમ ત્યમ તન પરિતાપ વધે ને, અંતરમાં અકળાઉં.૩
કોઈ પતિ સાથે પ્રીતે બોલે, તેના જોઈ તમાશા;
એકાંતે જઈ આંસુ પાડું, નાખું બહું નિસાસા. ૪
રોઇ રોઇને આંખો થઇ રાતી, પછી કોઈ કારણ પૂછે;
તો ઉત્તર એવો આપું જે, દષ્ટી દરદ થયું છે. ૫
ઘેલી થાઉં ગભરાટ થકી, ઉત્તર દેઉં તૂતે તૂત;
ભોળા લોકો એમ ભણે જે, એને વળગ્યું ભૂત. ૬
અંતરની ગત ઈશ્વર જાણે, બાકી ન જાણે બીજું;
કોઈનું બોલ્યું ગમે નહિ મને, બોલાવે તો ખીજું. ૭
દિલનાં દુઃખની વાત કહેતાં, જીભ ન ઉપડે મારી;
કહેવાથી કંઈ કષ્ટ મટે નહિ, એમ હું જોઉં વિચારી.૮
કંકુ કેસર કે કસ્તૂરી, જોતાં ઉપજે ઝાળ;
ભર્યું શહેર તે મુજને ભાસે, વન ઉજડ વિકરાળ. ૯
ચંદ્ર ઉગે તો ચિતમાં જાણું, ઉગ્યો આગનો ભડકો;
શુડલા બોલે તે શુણતાં મને, પડે પેટમાં ફડકો. ૧૦
જો પરદેશે હોય પતિતો, કદી સંદેશો કહાવે;
આશાએ આવરદા નિકળે, ધીરજ ચિત ધરાવે. ૧૧
આતો એક ઘડી જાતાં, જુગ તુલ્ય જણાય જરૂર;
કયી રીતે દહાડા કાઢું મારૂં, જોબન જાય ભરપૂર. ૧૨

પદ ૩૯ મું.—દેશી ૧૪ મી.

મારૂં જોબન જાય ભરપૂર, સંકટ હું તે શી રીતે સાંખું;
રોઈ નેણનું ખોયું મેં નૂર, સંકટ હું તે શી રીતે સાંખું;
દહાડો મોતનો તો હજી દુર,સંકટ હું તે શી રીતે સાંખું ટેક.
દહાડા જાવા દોહલા, કેમ કરી કાઢું માસ;
પલક કલપસમથઈપડે,મને વસ્તીમાં ન ગમે વાસ.સંકટ.૧
કારતક માસ કોડામણો, અંનકુટ ઉચ્છવ થાય;
સ્વામી મુજને સાંભરે,મારૂં અંતર અતિ અકળાય.સંકટ.૨

માગસરે લોક લગન કરે, તોરણ બાંધે દ્વાર;
ઢોલ ઉપર ડંકા પડે, મારે કાળજે તે વાગે માર. સંકટ.૩
પોષ મહિનાની ટાઢડી, અતિ રાતે અંધકાર;
તમરાં બોલે તે સમે, મને ઉપજે અનેક વિચાર. સંકટ.૪
હાંશે બેશી માંહ્યરે, નિરખ્યો નહિ મેં નાથ;
ચતુર કંથને ચોરીમાં, મેંતો હશીને ન આપ્યોહાથ.સંકટ.૫
ફાગણ માસે કંથને, રસિલી છાંટે રંગ;
હશીને બોલે હેતથી, મારૂં એ જોઈ સળગે અંગ. સંકટ. ૬
ચૈતર ચંપો ફૂલિયો, ફૂલ્યાં ગુલાબી ફૂલ;
સંઘરીને ફૂલ શું કરૂં, મારા શરીરમાં ઉપજે શૂળ. સંકટ. ૭
વૈશાખે વન વેડીયાં, આંબે સાખ જણાય;
કોયલડી ટહુકા કરે, મારૂં ભીતર ભેદાઈ જાય. સંકટ. ૮
જેઠે જમીન તપે ઘણી, તપે વિજોગણ તન;
એક તાપ ઉપરતણો, બીજે તાપે તપે મુજ મન.સંકટ.૯
અષાઢે ઘન ચડી આવિયો, મધુરા બોલે મોર;
કુદકા મારે કાળજું, મારૂં જાગે જુવાનીનું જોર. સંકટ. ૧૦
શ્રાવણમાંહિ સુહાગણી, પિયુશું રમે ચોપાટ;
કોટે વળગી કંથને, હેતે હીંચે હીંચોળા ખાટ. સંકટ. ૧૧
ભાદરવો ગાજે ભલો, દિલ દાઝે તે ઠામ;
દશદિશ બોલે દેડકા, એતો દાઝ્યા પર જેમ ડામ.સંકટ. ૧૨
નદીયે હું ન્હાવા ગઈ, છાયા લીલા છોડ;
ચકવા ચકવી ત્યાં દીઠાં, સારા ભાગ્યનાંદીસેસજોડ.સંકટ. ૧૩
અરે નદી ઉતાવળી, પિયુને મળવા જાય;
ઉછરંગેથી ઉછળે, એને હઈડે હરખ ન માય. સંકટ. ૧૪
આસો માસે નોરતાં, ગોરી ગરબા ગાય;
લેરખડીલટકાં કરી,સ્વામી સામું તેજોતી જાય. સંકટ.૧૫
દીવાળીના દહાડલા, સરસ ગણે સઉ કોય;
શણગારાઈ ને સાંચરે, મારે હોળી હૈયામાં હોય. સંકટ.૧૬

પદ ૪૦ મું—દેશી ૧૫ મી.

બપૈયા તો નિર્લજ થઈને, પિયુ પિયુ એમ ઉચરે;
હુંમુખ પિયુપોકારૂં નહિ પણ, મન તો પિયુ પિયુ પોકારે;
ધિરજ હું તે કેમ ધારૂં, રાણીજાયા રૂદય બળી જાય મારૂં;
મારા દિલની હું દાઝ કેમ કરી ઠારૂં. ૧
મોભ ગયો ને મૂળ ખવાયાં, ખાલી પડયું ખંડેર;
નર ઉપયોગી નઠારૂં લાગે, તેથી ન શોભે શેહેર. ધિરજ. ૨
આ દુનિઆમાં એવીજ મુજને, અણખપની અવતારી;
અપશકની લેખિને અમથી, અડચણની કરનારી. ધિરજ.૩
જેનું અરધું ગળું કપાયું, જરૂર નથી જીવનારૂં;
તરફડીયાં મારે તે કરતાં, તરત મરે તો સારૂં. ધિરજ. ૪
કાળ કસાઈ જગત જંગલમાં, સુખી જીવ સંહારે;
માંસવિનાનાં મુજસરખાં દુઃખી,તેનેતોતેન વિદારે. ધિરજ.૫
સુતાર કરવતથી કાપે તે, દુનિઆના જન દેખે;
ઘણઘણ કોતરીખાય કાઠ તે,પ્રત્યક્ષ કોઈ ન પેખે.ધિરજ.૬
આ દુનિઆનો એવો ધારો, પર પીડા ન વિચારે;
સતી બળતી પોકાર કરેજન,જેમ જેમ એમ ઉચારે. ધિરજ.૭
ચિતામાં બળતાં ચાર ઘડીમાં, આવે દુઃખનો આરો;
મુજદુઃખના મહાસાગરનો હુંક્યાં નદેખું કિનારો. ધિરજ. ૮
અરે અભાગિયાં આ પૃથ્વીમાં, મુજથી સુભાગ્યવંત;
ચાતુરમાસ પછીતોએની, આવે આવરદાનો અંત. ધિરજ.૯
વિવેક હીન વિધાતા છે, દુખીઆને બહુ જીવાડે;
કલોલકરતાં કુમળાં ફૂલને,સ્વલ્પસમયમાંનસાડે. ધિરજ.૧૦
જીવ વિનાની કાયા જેવી, જળ વિણ નદી નઠારી;
પાંજરિયું પોપટવિણ તેવી, નાથવિનાની નારી. ધિરજ. ૧૧
ક્યાં જઈને ફરિયાદ કરૂં, કોણ ચડશે મારી વારે;
કોઈ ન મારીબૂમ સાંભળે,ક્યાંકરૂં દુઃખનો પોકાર.ધિરજ.૧૨

પદ ૪૧ મું—દેશી ૧ લી.

કઈક દિવસ મેં કષ્ટે કાઢ્યા, ઘડી ન દીઠી સુખની;
પણ વળી શી કહું વાત વરણવી,આજદિવસના દુઃખની. ૧
હેલ ઉપાડી પાણી ભરવા, હું ગઈ આજ દહાડે;
વળતાં મારગ વચમાં મારો, ખરી પડ્યો પગ ખાડે. ૨
પડી જવાથી મુજને વાગ્યું, હેલ હતી તે ભાગી;
રોતી રોતી ઘેર ગઈ, ત્યાં ભાભી લડવા લાગી. ૩
રીસ કરીને ભાભી બોલી, ગાળો દેતી ગાલે;
આ રીતે નિત્ય જાન કીધે, મારા ઘરમાં નહિ ચાલે. ૪
તારા ઘરનો ભમરો ભુંશી, હોળી વાળી મોટી;
હવે આવીને હમેશ મારા, કપાળમાં તું ચોટી. ૫
પરણી તરત ધણીને ખાધો, સસરાનું સુખ ટાળ્યું;
અરે રાંડ અપશકની, તારે પગલે ઊંધું વાળ્યું. ૬
અભાગણી તું કેમ ન મૂઈ, જીવી શું સુખ લેછે;
ઘરનો ધંધો કરતાં તારા, હાથ કેમ દુખે છે. ૭
ખાવાનું તો ખુબ જોઈએ, અને કામ કર્યાનો સાંસો;
મુજ સાથે તું વાદ વદીશ તો, ભાગીશ તારો વાંસો. ૮
ભાભીએ મુજ ભાઈને જુઠી, વાત કહી વિસ્તારી;
તેથી ભાઈ ભરાયો ક્રોધે, મુજને લાતો મારી. ૯
મારી વાત કશી નહિ માની, વહુની માની વાત;
મુજને મારી તેથી ભાભી, રૂદે થઈ રળિઆત. ૧૦
બે પૈસાનું જાન કર્યું છે, આજ ન ખાવા દેવું;
એમ કરીને ભાઈ ગયો, જે ફરીને ન કરે એવું. ૧૧

જમી નથી અને જળ નથી પીધું, લાંઘણ આખો દંન;
રાજ કુંવરજી આજ દિવસ મેં નથીજ ખોટયું અન્ન.૧૨

પદ ૪૨ મું—દેશી ૭ મી.

ધણીની માનેલી, ધારેલો અર્થ સુધારે;
બીના ગાડુ ઘરમાં ફેરે, કોઈ ન પૂછે ક્યારેરે. ધ. ટેક.
લોકો સર્વ ધણીઆતીનો, પક્ષ કરીને બોલે;
જેને માથે ધણી નહિ, તે નારી તરણાં તોલેરે. ધ. ૧
જે નારીને ધણીએ માની, લોકો તેને માને;
એજ ગણાયે ડહાપણવાળી, એજ વડી ગુણવાનેરે. ધ. ૨
ઘરમાં બહુ બીગાડ કરે કે, ખવરાવી દે ખેત;
તોપણ તેને કોઈ ન કહે જો, હોય ધણીનું હેતરે. ધ. ૩
પીયરીયાંને પધરાવે કે, છત દઈ દે તે છાની;
તોપણ તેને કોઈ ન પૂછે, મરદે જેને માનીરે. ધ. ૪
આળસ આવે તો ધન આપી, કરાવે ઘરનું કાજ;
ધણીતણી ધણિયાણીને તો, સ્વતંત્ર રહું રાજરે. ધ. ૫
પૈસાને ઠેકાણે જો તે ખરો રૂપૈયો ખરચે;
તોપણ વળી તે તકમાં તેની, ચરચા કોઈ ન ચરચેરે. ધ.૬
પ્રથમ પતિનાં વચનો પાળી, વિનય કરી વશ કીધો;
પછી તો જાણે તેણે પતિને, વેચાતો કરી લીધોરે. ધ. ૭
ધણીની માલ મતાની પોતે, માલેક થઈને બેસે;
ધણી વશ તેને ઘરનું બીજું, કોણ હુંકારો કહેશેરે. ધ.૮
રૂપ નહીં કે રંગ નહીં વળી, વિશેષ નહિ ગુણવાળી;
પણ જે પામી માન પતિનું, એજ રૂડી રૂપાળીરે. ધ. ૯
ધણી જેનો ધિક્કાર કરે તો, સઉ લોકો ધિક્કારે;
વાટે ઘાટે જાતાં એનાં, અવગુણ સઉ ઉચ્ચારેરે. ધ. ૧૦
નિર્ધન હોય પણ પતિની પ્રીતે, દિસે સુહાગણ દેવી;
પતિની પ્રીત વિના રાણીપણ,ભમે ભિખારણજેવીરે. ધ.૧૧
ધન્ય જનમ તો ધરણી ઉપર, પતિવાળીજ પ્રિયાનો;
પતિથકી જેજૂદીપડી,ધિક્જન્મ એવીઅબળાનોરે. ધ. ૧૨

પદ ૪૩ મું—દેશી ૧ લી.

એને ધણીનું ઉપરાળું અને, હું તો છેક અનાથ;
પસ્તાવો પૂરો કરીને મેં, પછી ઘસ્યા બહુ હાથ. ૧
વળી મનમાં વિચાર કર્યો જે, હવે કરૂં હું શુંય;
શી રીતે સુખ મળવાની હવે, હિંમત રાખું હુંય. ૨
હાય દૈવ હું ઘડપણમાં તો, ખૂબ થઈશ ખુવાર;
આ રીતે આ કેમ નિકળશે, ઓશિઆળો અવતાર. ૩
જો આંખોનું નૂર જશે તો, નક્કી મને બહુ નડશે;
આ ભુંડી ભોજાઈના મારે, ઠુંબા ખાવા પડશે. ૪
ઘરનો ધંધો ઘણો કરૂં જેમ, લીધી વેચાતી લુંડી;
છૈયાં છાતી પર રાખું તોય, ભાભી કહેશે ભુંડી. ૫
પારકી જણી તે તો મુજ સાથે, શેની ગણે સગાઈ;
પણ પસ્તાવો પૂરો જે, ભોજાઈને વશ છે ભાઈ. ૬
કુતરાને જેમ કડકો નાંખે, તેમજ દે છે ખાવા;
કષ્ટ સહી સહીને ક્યાં સુધી, કાઢું દહાડા આવા. ૭
દાસીની પેઠ નિશ દહાડો, કામ ભાભીનું કરવું;
અરે બળ્યું આ જીવતર મારૂં, બળ્યું પેટ આ ભરવું. ૮
પહલું પણ મારૂં ખોઈ બેઠી, જવાબ નવ દે ભાઈ;
વિખ ખાવાને પૈસો ન મળે, મનમાં મરૂં મુંઝાઈ. ૯
જો પહલું માગું તો બંધવ, રૂદયે આણે રોષ;
ઉન્હું ખાવાથી મુખ દાઝયું, દઈએ કેને દોષ. ૧૦
માબાપે મને બાળપણામાં, બહૂ લડાવ્યાં લાડ;
આજ મહા દુઃખનાં મુજ માથે, ઝાઝાં ઉગ્યાં ઝાડ. ૧૧
એકે વાત મને નવ ઉકલે, વિવિધ કરૂં વિચાર;
કમળા કહે શુણો કુંવરજી, મુજ દુઃખનો પોકાર. ૧૨

પદ ૪૪ મું—દેશી ૧૦ મી.

કમળા કહે શુણો કુંવરજી, મારા દુઃખનો પોકાર;
અરેરે અંતર બળી જાયછે, જીભે કરતાં ઉચ્ચાર. ક. ૧
વળતી પછી મેં વિચારીયું, આતો દુખડું અનંત;
મુઆ વિના કદી નહિ મળે, આવા દુઃખનો અંત. ૨
નિશ્ચે કરી હું તો નિકળી, વિચરી વનતણી વાટ;
તિર્થ કાંઠે તન ત્યાગવા, આવી મરવાને માટ. ૩
કાષ્ટ વીણીને ચિતા કરી, મનમાં સમર્યાં મોરાર;
આકાશમાંથી એવે સમે, એવો નિકળ્યો ઉચ્ચાર. ૪
મરીશ નહીં અરે માનવી, હોશે આત્મ હત્યાય;
આ દુઃખથી પણ અતિ ઘણી વળતી વેદના થાય. ૫
કોપ થશે કરતારનો, શિક્ષા કરશે સમર્થ;
માટે તારે મરવા થકી, એકે નહિ સરે અર્થ. ૬
સાંભળતાં એવા શબ્દને, અટકી પ્રગટતાં આગ;
ત્યારે હવે હું તે શું કરૂં એમ પુછ્યું અથાગ. ક. ૭
ઉત્તર એનો મળ્યો નહીં, ત્યારે મેં જાણ્યું એમ;
ભ્રમણાથી ભણકારો સાંભળ્યો, જીવ જખ મારે જેમ.ક. ૮
ઘડીમાં હું જાણું જે ઘટ તજું, વળી ઉપજે વિચાર;
આત્મહત્યા આદર્યાં થકી, પાપ લાગે અપાર. ક. ૯
હઈયું હાલવવાને હું પછી, રોઈ કરીને વિલાપ;
એવામાં તો મુજ આગળે, આવી પહોચીયા આપ.ક.૧૦
કષ્ટે કરી મારૂં કાળજું, બળીને થયું ખાખ;
કાયાના છે આ તો કોયલા. રહીછે અંદર રાખ. ક. ૧૧

માણસનું લોહી પીનારા રાક્ષસ;
જાતીની તેજ જમાત;
એ દુઃખ દેખીને રોવા લાગ્યા તો,
બીજાની શી કહું વાત. અરે. ૫

પૃથ્વી પ્રલય જાણે પળમાં થશે અને,
કાંતો તુટીને પડશે આભ;
અબળા બિચારીના આવા નિસાસાથી,
કોપશે કમળનાભ.[1] અરે. ૬

રાણીની આંખમાં પાણી આવ્યાં અને,
વાણી બોલી સુત સંગ;
વેદના આની તું કરજે નિવારણ,
એ ઉપજ્યો મુજ અંગ. અરે. ૭

રાજકુંવર પણ રોવાને લાગ્યો,
આંસુએ ભીંજાયાં વસ્ત્ર;
હિંમત છુટી અને હાથમાંથી,
સઘળાં પડી ગયાં શસ્ત્ર. અરે. ૮

કહે તો બાઈ તને કોહાર આપું,
કહેતો આપું બધું રાજ;
કોટી ઉપાયે કષ્ટ મટાડું,
પાળું પ્રતિજ્ઞા આજ. અરે. ૯

શું કરૂં રાજાજી રાજ તમારૂં,
શું કરૂં ધન ભંડાર;
સ્વામી વિના એતો સળગતી હોળી,
ઓખાની વાત વિચાર. અરે ૧૦

કુંવર કહે જગમાંહિથી જે કશી,
વસ્તુનો થયો વિનાશ;
તેને સંભારી શોક શો કરવો,
એ મળવાની ન આશ. અરે. ૧૧

નાવમાં બેશી જતાં [2]જળધિમાં,
હાથમાંથી પડ્યું રત્ન;
રોયા પોકાર્યાથી પાછું મળે નહિ,
કોટિ કરે જો પ્રયત્ન. અરે. ૧૨

કમળા કહે પ્રથમથી કહ્યું હતું,
મુજ દુઃખ નહિ મટે વીર;
સમજ્યા વિના શિદ તેં સમ ખાધા,
જા તું તારે મંદિર. અરે. ૧૩

કુંવર કહે હું પ્રતિજ્ઞા તો પાળીશ,
મરીશ બળી તુજ સાથ;
એવું નક્કી કરી માની સ્તુતિ કરી,
હેતે જોડીને હાથ. અરે. ૧૪

પદ ૪૮ મું—દેશી ૧૯ મી.

કુંવરજી કહે છેરે સુનિયા માતા સાંભળોરે,
મનમાં તમે કશો ન કરશો ક્લેશ;
પુર વિષે પધારોરે રાજ રૂડું સાચવોરે,
હું અહિં કરીશ પાવક માંહિ પ્રવેશ. કુંવરજી. ૧
પ્રેમે મુજ પિતાનીરે સેવા કરજો સર્વદારે,
કરવા દેશો નહીં કદી કલપાંત;
મુજ વિજોગે મરશેરે મારો પિતા ઝુરિનેરે,
એ વાતમાં ભાસતી નથી કશી ભ્રાંત. કુંવરજી. ૨
મનમાની મારાથીરે સેવા ન થઈ તાતનીરે,
મુજ પિતા ન પામ્યા સુતનું સુખ;
ઘડપણમાં ગભરાશેરે મને સંભારી મૂજનેરે,
દિલગીર થઈને દિલડામાં પામશે દુખ. કુંવરજી. ૩
જઈ મારા પિતાને કહેજો કથન એટલુંરે,
મારી કસુર હોય તે કરજો માફ;
હું અભાગી એવોરે સેવા ન થઈ તાતનીરે,
ઇશ્વિર આગળ કેવો થશે ઇનસાફ. કુંવરજી. ૪
માતાજી તમારોરે ગુણ મેં નવ માનીઓરે,
સેવા મેં ન કીધી સારી પેર;
નીમકહરામીરે હુંતો થયો આપનોરે,
બાળાપણમાં અજ્ઞાનનું અંધેર. કુંવરજી. ૫
માજી મેં કદાપિરે આજ્ઞા તોડી આપની,
એનો મને પસ્તાવો થાય છે આજ;
માણસના ભવ માંહિરે મેં કશું કીધું નહીંરે,
મારા ઉપર રીઝશે કેમ મહારાજ. કુંવરજી. ૬
મા બાપે ઉછેરીરે કીધી મારી ચાકરીરે,
હઇયા ઉપર લઈને લડાવ્યો હમેશ;
જેણે મને જાણ્યોરે પ્યારો અતિ પ્રાણથીરે,
તેનો બદલો વાળી શક્યો નહિ લેશ. કુંવરજી. ૭
ઘડપણના સુખ માટેરે ઇચ્છે પુત્ર પામવારે,
વળખાં મારે પુત્ર સારૂ નર નાર;
માનતાઓ કરેરે બહુ દેવી દેવનીરે,
પુત્ર વિના જાણે જનમ ધિક્કાર. કુંવરજી. ૮
એવાં માબાપોનેરે મેં રઝળતાં મેલીયારે,
અદષ્ટમાં મારે લખેલું આમ;

---

૧ પ્રભુ. ૨ સમુદ્રમાં.

મારી વતી જઈનેરે માજી મારા બાપનેરે,
કહેજો મારો છે આ છેલ્લોજ પ્રણામ. કુંવરજી. ૯
બાળપણમાં માજીરે તમે મારા ઉપરેરે,
જે જે ભારે કીધા ઉપકાર;
કિંકર થઈ તમારોરે આખો ભવ સેવા કરૂંરે,
તોય તેનો બદલો મળે ન લગાર. કુંવરજી. ૧૦
શંકા સાંખી પોતેરે મને સુખ આપીયુંરે,
સારી વસ્તુ મનેજ આપી સદાય;
હેત જે હૈયેરે વીસાર્યું ન વીસરેરે.
વાણીવડે વર્ણન તેનું ન થાય. કુંવરજી. ૧૧
પિતા વૃદ્ધ સાથેરે ન થઈ છેલી વારતારે,
અંત આવ્યો દેહનો અંતરિયાળ;
રૂદયાની વાતો તેરે રૂદયામાં રહી ગઈરે,
કાયાનો તો આવી પહોચ્યો હવે કાળ. કુંવરજી. ૧૨

સાખી.

શુણી સુનિથા દિલગિર થઈ, કહે કથન તે કાળ;
એ શું મુખથી ઉચ્ચર્યો, લાડકવાયા લાલ. ૧

પદ ૪૯ મું—દેશી ૧૪ મી.

મારા લાડકવાયા લાલ, કુંવરજી કેમ હું જીવું;
તારા ગોરા ગમે મને ગાલ, કુંવરજી હું જીવું;
તને દહન થતો દેખી હાલ, કુંવરજી કેમ હું જીવું. ટેક.
અતિ કષ્ટે ઉછેરીઆ, લાડ લડાવ્યાં લાખ;
દહન થાય મુજ દેખતાં, મારૂં રૂદય બળી થાય રાખ. કુંવ. ૧
પશુ પંખી પણ પુત્રપર, દઈએ રાખે હેત;
તો હું જાતે માનવી, રહું સુત વિના કેમ સચેત. કુંવ. ૨
પારધી દેખી પાંશરી, મૃગલી દૂર પળાય;
બચ્ચું પકડી ચાલીયો, ત્યારે મૃગલી કેડે ચાલીજાય. કુંવ. ૩
બચ્ચાં બળતાં શ્વાનનાં, કરે લોક પોકાર;
કુતરી આવી કારમી, પડી બળતી ઝાળ મોઝાર. કુંવ. ૪
વનચર જાતે વાનરી, ગર્ધવી ઘોડી ગાય;
બચ્ચાં માટે બાપડી, મહા સંકટ સાંખે માય. કુંવ. ૫
પ્રાણ તજે પોતાતણો, પણ બચ્ચું ન તજાય;
પર કોઈ આવે પકડવા, માતા મરવાને સામી થાય. કુંવ. ૬
મિત્ર પુત્ર પ્રેમદાતણી, પ્રીતિ સ્વાર્થ સમેત;
વણ સ્વારથ સંસારમાં, હોય માના હઈયાનું હેત. કુંવ. ૭
જો જમ માગે જીવડો, થઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ;
તો માતા પેહેલી મરે, પણ પુત્રના રાખે પ્રાણ. કુંવ. ૮
જો કયારે દુષ્કાળમાં, હોય આહાર લગાર;
તો માતા ભૂખી મરે, અને પુત્રને આપે આહાર. કુંવ. ૯
દિલના ડાહ્યા દીકરા, એ શી બોલ્યો વાત;
પુત્ર મુએ સુખમાં જીવે, એવી કોણ [1]ગોઝારી માત. કુંવ. ૧૦
કુપુત્ર કહી માતાતણો, તરત કરે તિરસ્કાર;
તોપણ માના મન વિષે, પુત્ર ઉપર ઉપજે પ્યાર. કુંવ. ૧૧
રાજપાટ રિદ્ધિ બધી, કરૂં તુજપર કુરબાન;
તારા તનડા ઉપરે, મારા સો વાર વારૂં પ્રાણ. કુંવ. ૧૨
વજ્જર જેવી છાતડી, ફટ દઈ ફાટી જાય;
રાજકુંવર જીવતો બળે, સગી માએ તે કેમ સંખાય. કુંવ. ૧૩
સાથેજ મરવું જીવવું, સૌથી સારૂં એહ;
એમ વિચારી ત્રણુજણે, ધાર્યાં બળવા ચિત્તામાં દેહ. કુંવ. ૧૪

સાખી.

શુક કહે રાજા સાંભળો, રાખીને અનુરાગ;
વરણન વેન ચરિત્રનો, ભાખ્યો ચોથો ભાગ. ૧

ભાગ ૫ મો.

પદ ૫૦ મું—દેશી ૨ જી.

હરિની જુઓ અકળમાયા, હરિની જુઓ અકળમાયા;
કળી ન શકે કોઈ ડાહ્યા, હરિની જુઓ અકળ માયા. ટેક.
ત્રણે જણાંએ ત્યાં નદી તટમાં, દેહ ચિત્તામાં ધાર્યાં;
તીરથ ફરતા ત્યાં તતકાળ, પરાશર રૂષિ પધાર્યા. હરિ. ૧
અરે ન મરશો માનવીઓ, એમ કહીને રાખ્યાં વારી;
પછી મરવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યાંબધી વાત ઉચારી. હરિ. ૨
કુંવર કહે મુજ તુટે પ્રતિજ્ઞા, કહો હું જીવું કેમ;
હું કહું એમ કરો હીમતથી, ઉચર્યાં રૂષિજી એમ. હરિ. ૩
પારાશરી સ્મૃતિનો કાઢયો, ત્યાં ચોથો અધ્યાય;
વળી ત્રીસમો [2]શ્લોક બતાવી, અર્થ કહે રૂષિરાય. હરિ. ૪
જતો રહે કે જાય મરી પતિ, કે બાવો બની જાય;
કહે કુંવરજી એ સ્મૃતિ તો, કીધી છે કળિજુગ માટે;
સતજુગની તો મનુસ્મૃતિ છે, કેમ બને એ ઘાટે. હરિ. ૬
આતમઘાત કરી આવી રીતે, ત્રણના જીવ તજી દેવા;
અરે કુંવર એ કરતાં પછી કહીએ કળિજુગ કેવા. હરિ. ૭
પાંચે ભૂત પરસ્પરમાં, પ્રતિભૂત વિષે ભાસે છે;
તેમજ જૂગ ચારે મધ્યે, પ્રતિજુગનાં જુગ વાસેછે. હરિ. ૮

---

૧ ગોહત્યારી.

૨ नष्टेमृतेप्रव्रजिते क्लीबेचपतितेपतौ;
पंचस्वापत्सुनारीणांपतिरन्योविधीयते. ॥३०॥

જ્યાં શાંતિ ત્યાં સતજુગ જાણો, કલેશ તહાં કળિકાળ;
એજ ખરો મારા અક્ષરનો, ભાવારથ ભૂપાળ. હરિ. ૯
પુત્ર પૌત્ર પરિપૂરણ લક્ષ્મી, વળી વય વૃદ્ધ ગણાય;
કળિમાં પણ એવી વિધવાને, સતજુગજાણસદાય. હરિ. ૧૦
વેદ વચન સમ વિધવાનું વ્રત, કળિ જુગમાં કરનારી:
વાસ વસે વૈકુંઠ વિષે વળી, બહુ તેની બલિહારી. હરિ. ૧૧
વિધવા ધર્મ પળી ન શકે તો, સમજી થાવું સધવા;
પુનર્લગ્નમાં પાપ નથી, વળી વિપ્રય ન પામે વધવા. હરિ. ૧૨

પદ પર મું—દેશી ૧ લી.

કથન સુણીને કમળા કહેછે, સુણો રૂડા રૂષિરાય;
એમ કીધે આ જુગમાં મારી, નિશ્ચે નિંદા થાય. ૧
ઊંચી નાતોમાં કદી એવું, કેમ બને મહારાજ;
કરીએ તો અઘટિત કહેવાયે, ઘટે લોકમાં લાજ. ૨
કહે રૂષિ મનમાં તેં માન્યું, ખચીત એ તો ખોટું:
મરજી આવે તેમ માનીલે, મનનું કારણ મોટું; ૩
ઇંદ્રથકી ઉંચી જ્ઞાતિનો, નર કે સુર નથી કોઈ;
તે તો વિધવાને પરણેછે, જરૂર તે લે જોઈ. ૪
નળ તજી જાતાં દમયંતીનો, ફરી વિવા આદરશે:
વરવાને ઋતુપર્ણ જશે પણ, કોઈ નિંદા નહિ કરશે. ૫
કૌશળ દેશતણો તે રાજા, પવિત્ર કુળ ઋતુપર્ણ;
અયોગ્ય છે એવું નહિ ધારે, એનું અંતઃકરણ. ૬
ભીમક નૃપ વૈદર્ભ દેશનો, દમયંતીનો તાત;
પુનર્લગ્ન પુત્રીનાં લખતાં, નહિ ગણે નીચી વાત. ૭
દશરથના સુત રામચંદ્રજી, ધર્મ ધુરંધર થાશે:
મંદોદરી વિભીષણને, ફરી વરાવશે રહી પાસે. ૮
નાગતણી વિધવા કન્યાને, અર્જુન આપે વરાશે:
એવાં લગ્ન અનેક થશે પણ, કોઈ સંશય નહિ કરશે. ૯
સંસારિક સુખ સ્વપનાંમાં પણ, દીઠું નહીં જે દારા;
તેને ફરી વરતાં નિંદે તે નિર્દય લોક નઠારા. ૧૦
તુજ સરખી બાળક રાંડેલી, જે ફરી ચૉરીએ ચડશે;
તેની નિંદા કરનારા જન, રૈરવ નરકે પડશે. ૧૧
રે કમળા તું ફરી પતિ કરજે, પામીશ સુખ સંતાન;
અતિ પ્રસંન થઇને આપું છું, વળી તુજને વરદાન. ૧૨
પતિવ્રતા વ્રત પાળી થાજે, પાંચ પુત્રની માતા:
એક પુત્રી અવતરશે ને, સંપૂરણ પામીશ શાતા. ૧૩

પદ પર મું.—દેશી ૩ જી.

જશ તારો જગમાં વિસ્તરશે, ગુણિજન હરખે ગાશેજી;
તારી કથા સાંભળશે તેનાં, પાપ પ્રલય થઈ જાશેજી. ૧
માઘ માસમાં મહિમા મોટો, તારી કથા સુણવાનોજી;
પ્રતિવર્ષે નહિ સુણશે તેનો, વ્યર્થ જનમ જાવાનોજી. ૨
કદી વિધવા સજ્જાપર સૂતિ, કે જમી બીજી વારજી;
તારી કથા સુણવાથી તેનું, પાપ જરૂર જનારજી. ૩
આશિષ દઈ ઋષિરાય ગયા, બદ્રિકાશ્રમને રસ્તેજી;
કુંવરે કોલ દીધો કરથી, હશીને કન્યાને હસ્તેજી. ૪
પતિ રૂડો તુજને પરણાવીશ, ભાગીશ તારી ભૂખજી;
ભલી ભાતે ભોગવજે ભામા, તું સંસારિક સુખજી. ૫
સુનિથાએ સમજાવિ કહ્યું જે, નથી એ કામ નઠારૂંજી;
પાળજે પુત્રિ તું પતિવ્રતા વ્રત, તેથી ભલું થશે તારૂંજી ૬
પાવન ઋષિએ પ્રમાણ કર્યું માટે, તે નથી વેદ વિરૂદ્ધજી:
શ્રૌત પ્રમાણે તું સધવાનો, સાચવજે ધર્મ શુદ્ધજી. ૭
તારા જેવાં થશે બહુ ત્રિવર્ણમાં, નવું થતાં નિંદાશેજી;
જુનું થયા પછી કોઈ નહિ જાણે, કુળની રીતિ કહેવાશેજી ૮
અણગળ પાણી કે દૂધ પીવાનું, ધર્મ ગુરૂ ધિક્કારેજી;
પણ કુળ રીત જો પુનરવિવાહની, તે કરતાં નહિ વારેજી. ૯
વૈધવ્ય ધર્મ પળી ન શકે તો, સધવા ધરમ સાચવવોજી:
ઉભયભ્રષ્ટએજઅધરમમોટો, એ અનુભવ અનુભવવોજી. ૧૦
ધર્મ તો તન મનથી નવ ધારેને, વેષ રાખે વિધવાનોજી;
અકલહીણા જન એને વખાણે, છળ ન તપાસે છાનોજી. ૧૧
લોકની બીક ન રાખીશ બાઈ, દેવ થકી દિલ ડરજેજી;
પુનરવિવાહ પ્રસિદ્ધ ભલે કર, છાનું કુકર્મ ન કરજેજી. ૧૨
એમ શિખામણ દઈ સુનિથાએ, શોક ટાળી કરી શાંતજી;
વેન કહે કશીએ નવ રાખીશ, ભીતરમાં હવે ભ્રાંતજી. ૧૩

પદ પ૩ મું—દેશી ૨૦ મી.

કમળા કહેછે સુણો કુંવરજી હું, નહિ વરૂં જેને કેનેરે;
મારીજ નાતતણો વર મેળવ, તોજ વરીશ હું તેનેરે. ટેક.
વિદ્યા ભણેલો ને સદગુણવાળો, કાંઇક હશે જો કમાતોરે;
એવા નાતીલાને હું નહિ નિંદુ, કદી કુળે કનિષ્ઠ ગણાતોરે. ક. ૧
કુંવર કહે હું એવો વર મેળવીશ, નિશ્ચે તારીજ નાતેરે;
રે બાઈ કાંઈ ફેર નવ રાખીશ, ઉચાટ તું એ વાતેરે ક. ૨
અરે કુંવરજી મુજ દુખ ભાગે, એવી નથી મને આશારે;
વિપ્ર ન પરણે વિધવાને કદી, દેઇશ ન ખોટા દિલાસારે ક. ૩
સમજ્યા વિના તું શપથ નવ ખાઇશ, જાશે પ્રતિજ્ઞા તારીરે;
જો ક્યાંહી મારૂં નામ લેઇશ તો, થાશે ફજેતી મારીરે. ક. ૪
કાં તો બ્રાહ્મણો ભેળા થઇને, ફેરવશે તારી વાતરે;
કાં તો તુજને ક્રોધ કરીને, ઠપકો દેશે તુજ તાતરે. ક. ૫

અનેક હરકતો છે એ માંહી, નથી બાળકના ખેલરે;
તે માટે તું તારે મારગ જા, મિથ્યા લવરી મેલરે. ક. ૬
જો મુજ ભાઇને જાણ થશે તો, મુજને દેશે ઝેરરે;
કાંતો ઘરમાં કેદ કરીને, વાળશે પાકું વેરરે. ક. ૭
જેમ સહસ્રાર્જુન સાથે દ્વિજ, લડી મુઆ કઈ હામરે;
અરે કુંવરજી ફરી ફરી કહું છું, આ છે એવુંજ કામરે. ક. ૮
કુંવર કહે જો હું તારૂં સગપણ, ન કરૂં નાત મોઝારરે;
સ્ત્રીહત્યા મને બાળહત્યા વળી, હત્યા વિપ્ર હજારરે. ક. ૯
મારે કે મરવાને ઉઠે, બાઈ કદી મુજ બાપરે;
તોપણ વિવા ન કરૂં તો શત, પૂર્વજ માર્યાનું પાપરે. ક. ૧૦
વસ્તી બધી વિપરીત થાય કે, થાય ઉજડ આ દેશરે;
તોય પ્રતિજ્ઞા તજું નહીં હું, છું મનુવંશી નરેશરે. ક. ૧૧
મેરૂ ચળે રવિ પશ્ચિમ ઉગે, સમુદ્ર સુકાઈ જાયરે;
પણ નહિ જાય પ્રતિજ્ઞા મારી, પૃથ્વી પ્રલય જો થાયરે. ક. ૧૨
આઠ માસની અવધી આપી, કરમાં આપ્યો કોલરે;
સુનિથા રાણીનો સુત નહિ જો, વ્યર્થ કરૂં આ બોલરે. ક. ૧૩
સુનિથાએ પણ સર્વ પ્રકારે, પક્કી પ્રતિજ્ઞા કીધીરે;
કન્યાનું મન શાંત કરીને, વાટ શેહેરની લીધીરે. ક. ૧૪

સાખી.

શ્રોતા આગળ શાસ્ત્રીએ, કહી કથા ધરી હેત;
કરૂણા રસથી કાળજાં, સઉનાં થયાં અચેત. ૧

પદ ૫૪ મું—દેશી ૧ લી.

કરૂણા રસમય કથાથકી, મન સઉનાં મૂર્છિત લાગ્યાં;
છાતીજ જાણે છેદી નાંખી, બાણ વિરહનાં વાગ્યાં. ૧
સભા બધી શુનકાર થઈ, સઉ ભૂલ્યાં શરીરનું ભાન;
શાસ્ત્રીજી હવે શું કહેછે, તે કોઈ શુણે નહિ કાન. ૨
આંખોમાંથી આંસૂ કેરા, પ્રવાહ લાગ્યા પડવા;
અરર અરર ઉચ્ચાર કરી, કઈ રામા લાગી રડવા. ૩
કઈક મુખે ડસકાં ભરી ભરીને, નાંખે ઊંડા નિસાસા;
કઈ તો નીજ કપડાંને છેડે, લુએ આંખને નાસા. ૪
કઈ તો નાતતણા ધારાનો, કરે અધિક ધિક્કાર;
કષ્ટ શુણી કમળા ગૌરીનું, ઉપજી કૃપા અપાર. ૫
ઉભા હતા તે બેશી ગયા, કઈ સુતા લાંબા થઈને;
કઈક કપોળે કર ધરીને, બેઠા ઓઠીંગણ દઈને. ૬
કઈક કરે પ્રભુની પ્રાર્થના, જાતે ઉચું જોઈને;
અરે પ્રભુ આવું સંકટ તો, કદી ન પડશો કોઈને. ૭
મોરોબા મુર્છા પામીને, રહ રહ રોવા લગ્યા;
કથા બંધ કરી શાસ્ત્રીજીએ, જગાડતાં નહિ જાગ્યા. ૮

બે ઘડી તો બેભાન રહ્યા, પછી ઝબકી જાગ્યા જ્યારે;
કથા પ્રસંગ વળી શાસ્ત્રીને, પુછવા લાગ્યા ત્યારે. ૯
ત્રણ જણાએ નદી તટમાં, બળવા કીધો ઉપાય;
ત્યાર પછી તેનું શું થયું તે, શાસ્ત્રી કહો કથાય. ૧૦
કરૂણારસ અનહદ ઉપજ્યો, શાસ્ત્રી સમજ્યા સાક્ષાત;
પછી શાસ્ત્રીએ પરાશર ઋષિની, વરણવી ફરીને વાત. ૧૧
વળી વિચાર કર્યો જે અતિ, કરૂણારસે કથા અટકશે;
સભાબધી શુનકાર થશે તો, વરણન અધર લટકશે. ૧૨
ખટાસ કરૂણારસ રૂપીથી, દાંત અંબાવા લાગ્યા;
પછી શાસ્ત્રી રસહાસ્ય કથામાં, ઉમેરવા અનુરાગ્યા. ૧૩
હાસ્ય રિપુ કરૂણારસનો છે, ખટાશનો જેમ પાણી;
શ્રોતાનાં આંસૂ સૂકવવા, એવી જુક્તિ આણી. ૧૪

સાખી.

શ્રોતાને શાસ્ત્રી કહે, શુણો કથા સાક્ષાત;
એતો વાત અહીં રહી, વરણવું પુરની વાત.

પદ ૫૫ મું—દેશી ૩ જી.

એતો વાત અહીં રહીને હવે, વરણવું પુરની વાતજી;
વિધવા વરવા નહિ દે રાજા, વાત થઈ વિખ્યાતજી. ૧
કણબણ આદિક વિધવા કહેછે, કહો કરીશું ક્યમજી;
મહીપતિએ તો કરવા માંડ્યો, જુઓ આ મોટો જુલમજી. ૨
વિપ્ર વણિકની વિધવાઓનાં, દેખી ન શકીએ દુ:ખજી;
આપણને પણ આજથકી હવે, સંભવશે નહિ સુખજી. ૩
કંથતણી તો કાચીકાયા, રાંડી કઈક રખડશેજી;
રંડાપો આખો ભવ રાખી, લોહી બાળવું પડશેજી. ૪
પુનર્લગ્નમાં પાપ હોય તો, વાત આ એક વિચારોજી;
દઈ ઉપદેશ ને કેમ ન કાઢત, ધર્મ ગુરૂ એ ધારોજી. ૫
ફુંગળીમાં જો દોષ કહ્યોછે, ખરા વૈષ્ણવ નથી ખાતાજી;
મદ્યાદિક મહા પાપ કહ્યુંતો, ચિતમાં તે નથી ચહાતાજી. ૬
અરે અધરમી રાજા તારો, વનમાં થાજો વિનાશજી;
લેવા બેઠો લાખો અબળા, નારીઓના નિશ્વાસજી. ૭
તારી રાંડ મરે ને તું પછી, વાંઢો રહીજો વારૂજી;
કેવું દાઝે કાળજડું તે, તપાસ દુખડું તારૂંજી. ૮
જેણે તુજને આપી દીધી, સલાહ મહાદુખદાઇજી;
તેનાં છૈયાં ઘેર ઘેર જઈને, ભીખ માગજો ભાઈજી. ૯
એમ અનેક વિલાપ કરે ને, આંખે આંસૂ પાડેજી;
એવામાં આપેજ પધાર્યા, નૃપગુરૂ કણબીવાડેજી. ૧૦
ગુરૂને દેખી કણબણ સઉને, રીસ રૂદેમાં વ્યાપીજી;
કહે ગોર તે રાજકુંવરને, દીધી મત્ય કેમ આપીજી. ૧૧

ઓટલાવાળી ચતુરાને માથે, કરવા બેઠા મુંડાઈ;
આ શું સૂઝ્યું ને તેં આશો, ગજબ કર્યો ગોર મુંડાઈ.૧૨

પદ ૫૬ મું—દેશી ૨૧ મી.

આશો ગજબ કર્યોગોરમુંડા,કર્યાઅંતરનાઘાઉંડા,આશોટેક.
ઘેર અમે ઘરધણીને કહેતાં, અને દક્ષણા આપી;
આજ તું અમને દેવા બેઠો,બળબળતો રંડાપો. આશો. ૧
જમડા ચૂડો ભાગે તો, અમે નવા પહેરતાં ચૂડો;
તેંતો આખા ભવનોભાગ્યો, ભાઈ તું જમથીભુંડો. આશો.૨
કેમ અદેખાઈ તુજને આવી, શાથી ઉપજ્યું ઝેર;
અરે અમારે ને તારે આ, કીયા જનમનાં વેર. આશો. ૩
બ્રાહ્મણીઓ તો ભવ કાઢે તે, ભીખ માગીને ખાય;
અમેગૃહસ્થકેરીગણતીમાં, ભીખ અમે ન મગાય.આશો.૪
સાત દિવસ ભૂખ્યો રહે પણ, કણબી મુખથી નવ માગે;
અન્ન મળે નહિ તો તે અંતે, પ્રાણ પોતાના ત્યાગે. આશો.૫
જા તું હવે અમારી નજરથી, કર તારૂં મ્હો કાળું;
આવીશ નહીં અમારે ફળિયે, તારો છેડો વાળું. આશો.૬
દેશ પતિનો દેશ છોડશું, પછી શું અમને કરશે;
કણ પકવી નૃપના કોઠારો, બ્રાહ્મણીયા જઈભરશે. આશો.૭
શું ઘરડા લોકો ઘેલા જે, કોઈએ ન કર્યું આવું;
છો બ્રાહ્મણીયો સ્વર્ગે જાતી, નથી અમારે જાવું. આશો.૮
ઘરડે ગોરે ઘણી પરણાવી, છેક નથી તે છાનું;
તેંતો આજ નવાઈનું કાઢ્યું, કેઈ પોથીનું પાનું. આશો.૯
ગોર પધારે ધન્ય જાણતાં, કરતાં કંસાર કલવા;
અપશકના તુંહવે આવજે, મડદાં મોક્ષમોકલવા. આશો.૧૦
રાજકુંવરને જઈ તું કહેજે, લેજે નામ અમારૂં;
અબળાનાં અંતર બાળીશ તો,ઉજડવળશે તારૂં. આશો.૧૧
ગુરૂજી તો ગભરાઈ ગયા ને, ઉઠી ચાલ્યા ઘેર;
મનમાંહી પસ્તાયા આતો, થાશે કાળો કેર. આશો. ૧૨
કણબી સઉને કોપ થશે તો, જમાડશે નહિ લાડુ;
વહુદીકરી પરગામ જતાં,નહિ આપેમાગ્યુંગાડું. આશો.૧૩
પાછળથી સઉ કણબણ કહેછે, એજ આપણો શત્રુ;
પીટ્યો ક્યાંથી હવે પામશે, કંકોતરીનું પત્રુ. આશો.૧૪
કઈકે પાછળ કડાકા મોલ્યા, કઈકે દીધી ગાળો;
કઈક કહેજે ભલુંથયું તે, આંગણે આવતો ટાળ્યો.આશો.૧૫

પદ ૫૭ મું—દેશી ૭ મી.

વસ્તીના લોકે, વિપ્ર સાથે પાડ્યો વાંધો;
કહે કોઈ દ્વિજનું કામ ન કરવું,બધી એવી બાંધીરે. વ. ટેક.
ઘર ઘરથી ભેળા થઈને સઉ, મુખથી બોલ્યા માળી;
પુષ્પ પત્ર દ્વિજને નહિ દઈએ,અમે ગાંઠ એ વાળીરે. વ.૧
કહે સુતાર અમે કોપ્યા તો, [1]ભોગ ભટોના મળશે;
ઘંટીનો ખીલડો ભાગે તો, દાણા શેણે દળશેરે. વ. ૨
ઘાંચી કહે અમે નહિ દઈએ, દીવેલ દીવા સારૂ;
દીવા વિના ઘર દેખાશે જેમ, અપાશરે અંધારૂં રે. વ. ૩
દરજી કહે કોઈ દ્વિજને માટે, થીંગડી એક ન માંડો;
કાંચળી વિના ઉકાંચળી ફરશે,ઋષિ સઘળાની રાંડોરે. વ.૪
વણકણ કહેછે વસ્ત્ર ન દેવાં, એટલે અડચણ મોટી;
ચકલે ચકલે ચીંથરાં વીણી, છો વાળે લંગોટીરે. વ. ૫
કડીઆ કહેછે ઘર પડશે તો, કોણ હવે ચણી દેશે;
હાથે ગેડાં ગોઠવશે, એની રાંડ તગારાં વહેશેરે. વ. ૬
મોચી કહે અમે કોપ્યા તો, ઉડશે એના આટા;
ખરે બપોરે જવું પડે તો, પગે બાંધશે પાટારે. વ. ૭
કહે હજામ હવે બ્રાહ્મણના કદીએ વાળ ન લેવા;
ડાઢાં વધવાથી દેખાશે, બધાય બકરા જેવારે. વ. ૮
કહે લુવાર કરો એવું કે, તરતજ તેઓ થાકે;
લોઢી કે કડછી નહિ દેવી,છો પછી આટો ફાકેરે. વ.૯
કહે ભરવાડ હવે બ્રાહ્મણનાં, નહિ ચારીએ ઢોર;
ભણવું ગણવું ભૂલી ગાયો,ચરાવશે જઈ ગોરરે. વ. ૧૦
કહે કુંભાર ન દેવાં વાસણ, તેથી તરત અકળાશે;
હાથે હાંલાં ઘડશે તો, બ્રાહ્મણ ઓઝા કહેવાશે. વ.૧૧
ઘર ચણવા માટીના ગુણા, દીધાની વાત હવેશી;
માટીખાણે માટી લેવા, જશે ગધેડે બેશીરે. વ. ૧૨
ધોબી કહેછે વસ્ત્ર ન ધોવાં, પછી કકળશે કેવા;
ગોર બધા મેલા ગંધાશે, જતી ઢુંઢિયા જેવારે. વ.૧૩
કોળી કહે અમે બ્રાહ્મણને, ખુણે ખાતર દેશું;
ગૌમુખીને આસનીયાં, સુદ્ધાં જઈ ચોરી લેશુંરે. વ. ૧૪
ભાંડ ભવાયા ચારણ ગાંધ્રવ, એ વળી બોલ્યા એવું;
અમે ફજેત ફજેત કરીને, કરશું જોવા જેવુંરે. વ. ૧૫

પદ ૫૮ મું—દેશી ૮ મી.

ગુરૂજી ગામમાં જ્યાં જ્યાં જાય, લોકો લડવાને સામા થાય;
ઘણા એવું કહે વાટે ઘાટે, બાંધ્યા પાપ કિયા ભવ માટે.૧
બાળરંડાના લેશો નિસાસા, એમાં શી છે તમારે આશા;
એવાં વચન અંતરમાં ખુંચે, તેથી બહાર જવું નવરૂચે. ૨

[1] હાસ્યરસમાં મશ્કરીના શબ્દો આવે છે. જેમ કે નળાખ્યાનમાં કવિએ લખ્યું છે કે ઇંદ્રાદિક દેવોએ કહ્યું કે "વીરસેન અમારો બાપ."

બેશી ઘરમાંજ કાળ ગુજારે, વળી મનમાંહિ એમ વિચારે;
વેનઆવેમોસાળથી વહેલો, તો હું પાસેજાઉંસઉ પહેલો.૩
આ વિચારતણો બંધ વાળું, મારે માથેથી અપજશ ટાળું;
એમ રાત વિતી ઘડીચાર, પેઠો પુરમાંહિ વેનકુમાર. ૪
શુણ્યા શ્રવણે વાજીત્રના સોર, થયા આકુળવ્યાકુળ ગોર;
પેઠા ધોતિયું પેહેરવા ઘરમાં,સાડી સુંદરીની આવી કરમાં.૫
અંગે પહેરીલીધી એજ ટાણે,બીજાંવસ્ત્રતો ભૂલ્યાઅજાણે;
કુંવર આગળ જઈ ભેટ કરવા, શોધ્યું શ્રીફળઆગળધરવા.૬
હાલો ઉલખો આવ્યો હાથમાંહી,તોય ખબરપડી નહિ કાંહી;
ગયા અસ્વારીમાં અથડાતા, ઘોડાબળદતણી લાતોખાતા.૭
કુંવર જઈને કચેરીમાં બેઠા, ગોર રાજસભા મધ્ય પેઠા;
દૂર દૂર કહે છડીદાર, કઈક હસીને કર્યા ધિક્કાર. ૮
ઉતરી કેડે પડેલી જનોઈ, ઓળખી ન શક્યો જન કોઈ;
અરે વેન હું છું રાજગોર, ઊંચે ઘાંટે પાડ્યો એમ સોર.૯
વેને સાદથીઓળખ્યા જ્યારે, તેને આવવા દો કહ્યું ત્યારે;
અશ્વે લાતથીલુલા બનાવ્યા, એથી ખોડંગતાગોરઆવ્યા.૧૦
ઉલખો મૂકી બોલ્યા ગડબડજી, કહ્યું આછડવાદ કુંવડજી;
ગભરાતા બોલ્યા એવું ગદ્ય,હાસ્યરસની તો ત્યાં વળીહદ્ય.૧૧
વરવો વેશ વિલોકી તે વાર, હસ્યા સર્વ સભા સરદાર;
વેને પાધરો કીધો પ્રણામ,આસનઆપીને ઉચર્યોઆમ.૧૨

પદ ૫૯ મું—દેશી ૧ લી.

અહો ઋષિજી ભલે પધાર્યા, કરૂં તમારી સેવા;
પાપ નિવારણ ભવજળ તારણ, નથી બીજા તમ જેવા. ૧
બ્રાહ્મણને ભગવાન ગણુંછું, હું બ્રાહ્મણના દાસ;
દ્વિજ મારૂં કલ્યાણ કરે, મને વિપ્રતણો વિશ્વાસ. ૨
અર્ઘ્ય પાદ્ય પંચામૃત લાવી, વિપ્રનું પૂજન કીધું;
અગર ધૂપ આરતી ઉતારી, પાદોદક લઈ પીધું. ૩
વિબુધ બધા મંત્રોને વશછે, તે મંત્રો તમ પાસ;
માટે દેવોથી દ્વિજ મોટા, વદેછે વેદવ્યાસ. ૪
પછી પૂછ્યું જે કેમ પધાર્યા, કહો કાજ સ્વામી તે;
હું બ્રાહ્મણની આજ્ઞા પાળું, પૂજ્ય ગણીને પ્રીતે. ૫
ઋષિજી બોલ્યા રાજકુંવર શુણ, વિધવા લગ્ન વિચાર;
કણબી આદિક કુળનો એતો અસલતણો આચાર. ૬
બંધ પાડતાં બહુ શ્રમ પડશે, પ્રજા પામશે ત્રાસ;
આપણને વળી લાગે અગણિત, અબળાના નિશ્વાસ. ૭
એ લોકોને પાપ નહીં, એનો છે અસલી ચાલ;
માટે તે લોકોના મારગ, હઠાવવો નહિ હાલ. ૮
રાય કહે ઋષિ એ શું બોલ્યા, એ વાતે તો શર્મ;
પાપી મારગ બંધ પાડવો, એ રાજાનો ધર્મ. ૯
જૂના ચાલ મટાડી દેવા, પ્રસિદ્ધ જેમાં પાપ;
પુનર્લગ્નમાં પાપ ન હોતતો, એમ આદરો આપ. ૧૦
પુત્રીના નિસાસા લેશો, તેમાં શો છે માલ;
પ્રથમ તમે તમારે ઘેરથી, નવો ચલાવો ચાલ. ૧૧
ભણે ઋષિઓ ભોળા ભૂપતિ, એ શી વાત ઉચારી;
જો આવું ફરીથી બોલ્યા તો, થશે અકીર્તિ તમારી. ૧૨
પારાશરી સ્મૃતિમાં લખ્યું છે, વિધવાને વરવાનું;
પણ તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે સઘળું, કળિયુગમાં કરવાનું. ૧૩
મનનો મમત તજી જોતાં તે, સરસ દિસેછે ધારો;
પણ શું કરીએ ચાલ અમારી, નાતે પડ્યો નઠારો. ૧૪
કહે કુંવરજી કળિયુગમાં વળી, એવા વિપ્રો થાશે;
સ્મૃતિયો નહિ સંભાળે જૂને ચાલે ચાલ્યા જાશે. ૧૫

પદ ૬૦ મું—દેશી ૮ મી.

જાશે ચાલ્યા જુનેજ કુચાલે, એવા વિપ્રો થશે કળિકાળે;
જમતાં [1]દેખે શ્વપચ કે શ્વાન, નહિ જમવું એવે મેદાન.૧
જમે તો લાગે પાપ જરૂર, એવાં વચનતો નહિ ધરે ઉર;
ભુંડી ભૂમિમાંબેશીને જમશે, ભિક્ષા લેવા સરવમાંભમશે.૨
વિપ્ર મ્લેચ્છની નોકરી કરશે, પુત્રી વેચીનેપૈસા સંઘરશે;
તેનું શાસ્ત્રમાં કેમ લખ્યું છે, તેતો કોઈ કોઈને નહિ પૂછે.૩
કઈક વિધવિધ કરશે વ્યસન, ત્યારે નહિ પૂછે વેદ વચન;
મનની મરજીને મળતું રહેશે, ત્યાં તે વેદવચન આડું દેશે.૪
જમશે બેશીને મદ્યપ જોડે, એવા ચાલતા ચાલ ન તોડે;
બાળ વિધવાને પરણાવાકાળ, કહેશે કેમતુટે જુના ચાલ. ૫
નેષ્ટ હોયજો નાતનો રાહ, કહેશે નાત ગંગાનો પ્રવાહ;
કરશે લગ્ન જો વિધવા નાર, તેને નાતથી કાઢશે બહાર. ૬
નહિ પૂછે કોઈ ભેદ આનો, કેમ બગડે પ્રવાહ ગંગાનો;
મ્લેચ્છ સાથે રમી જાર, તેનો નહિ તુટે નાત આચાર. ૭
સતી વિધવા જો સધવા થાશે, તેથી નાતનો આચાર જાશે;
વિપ્ર કનક ચોરે કોઈ વારે, તેની જોડે ન જમવું ક્યારે. ૮
જમે તો લાગે પાપ અથાહ,નથી તે તુલ્ય વિધવા વિવાહ;
ચોરી કરનારાનાતમાં જમશે, ભુંડા ભ્રષ્ટ પંગતમાંભમશે.૯
એવા નાતોના બંધાશે ધારા, વેદ ધર્મથી વિરૂધ નઠારા;
શાસ્ત્ર ધર્મતો સંતાઈ જાશે, ધારાનાતના ધર્મ ગણાશે.૧૦
એક કહેશે કણિક અભડાય, બીજો કહેશેતેતો ન છોવાય;
અગ્નિ અડક્યોનહીં જેહડામ,તો તે કેળવે કણિકહજામ.૧૧

१ मनुः ॥ चांडालश्चवराहश्च कुक्कुटःश्वातथैवच ॥
रजस्वलाचषंढश्चनेक्षेरन्नश्नतोद्विजान् ॥ १ ॥

મહાપાપને* માનશે છોટાં, મન કલ્પિત માનશે મોટાં;
વિપ્રો લડશે નાતોજુદીથાશે, તેનું પાણીપિતાં વટલાશે. ૧૨

પદ ૬૧ મું—દેશી ૧૩ મી.

[1]ગાજર લસણુને કુંગળી ખાતાંરે, કહેશેકાંઈનથીવટલાતાંરે;
વટલે કઈનાતથીકઈનાતરે, તેની વેદને નહિ પુછેવાતરે. ૧
[2]સોનીસુતારથી વટલાશેરે, અગ્રાહ્યાન્નતો એમ ગણાશેરે;
[3]અગ્રાહ્યાન્નજેનેશ્રુતિગણુશેરે,તેનેતોભલું ગ્રાહ્યાન્નભણુશેરે.૨
સંધ્યાવંદન નકરે ખચિતરે, તેની જોડે જમે નાતરીતરે;
જન્મ્યોનાતમાં તે નાતબાહરે, બીજ યવન કે કર્મ કસાઈરે.૩
હશે નાતમાં ગરીબ એકાદરે, એને શિર મુકશે અપવાદરે;
કહેશે તેં નીચું કામ કર્યું છેરે, પક્ષવાળાનેકોઈનહિપૂછેરે. ૪
વેદભણુશે તે નીચ ગણાશેરે,મ્લેચ્છકિંકર શ્રેષ્ટ મનાશેરે;
શુક્લ કહેતોકોપેએજહામરે, ખુર્શીમુનશીનેબખશીનામેરે.૫
કિંકર દૌલત હિમત મિરાતરે, નામે વિપ્ર થશે સાક્ષાતરે;
તમે કહોછો આખર આવે તનનીરે, તોયભણવી ન[4]ભાષા યવનનીરે. ૬
સ્વાર્થ માટે તે સઘળું એ કરશેરે, પરદુઃખેદયા નહિધરશેરે;
ખરો ધર્મતો બેસશેખોઈરે, જણાશે વિપ્રદીઠેજનોઈરે. ૭
મૃગચર્મ[5]ગણોછો પવિત્રરે, તેને કહેશે એતો અપવિત્રરે;
શાસ્ત્રે રેશમબહુ નિંદાયરે, પહેરી શ્રૌત કરમ નકરાયરે. ૮
તેને તો કહેશે સૌથી એ શુદ્ધરે,એમ વરતશે વેદવિરૂદ્ધરે;
મામાની પુત્રીને પરણુનારેરે,કહેશે દેશનોચાલઅમારેરે. ૯
રાખે ઉપરથી વિધવાનો વેષરે, પાળે વૈધવ્ય ધર્મનલેશરે;
એવીવિધવાઉત્તમકહેવાશેરે, ફરીપરણેતેપતિતગણાશેરે.૧૦
એવાઉંધા ચલાવશે ધારારે, માટેઆજથી વાત વિચારોરે;
કીધીછે મેંપ્રતિજ્ઞા એવીરે, વિપ્રવિધવાને પરણાવીદેવીરે.૧૧
શેષ નાગથકી ભૂમિ છૂટેરે, તોય મારી પ્રતિજ્ઞા ન તૂટેરે;
પછી ગુરૂજીગયાત્યાંહથકી રે, એકેવાત કરી નહિનકીરે. ૧૨

ભાગ ૬ ઠ્ઠો.

પદ ૬૨ મું.—દેશી ૮ મી.

કમળાગૌરીના કષ્ટની કહાણી, ભૂપકુંવરના મનમાં ભરાણી;
સુતાંનેણમાંનિદ્રાનઆવી, એઠોદિલમાંહિ દિલગિરીલાવી. ૧
અતિ અંતરમાં અકળાય, ઉઠે બેસે અને સુઈ જાય;
કરે ચિતમાં અનેક વિચાર, ઘડે ઘાટ હજાર પ્રકાર. ૨
અરેનર નિરદયથયાક્યમ, અબળા ઉપર આવો જુલમ;
વડું દુખહશે સૌવિધવાને, પીડાઅદભુત મારી પ્રજાને. ૩
ધિક રાજકુંવર ધિક રાય, પ્રજા જેની અંતરમાં પીડાય;
તન મન ધન કુરબાન કરવાં, સૌવિધવાનાં સંકટહરવાં. ૪
રણભૂમિ ભયાનકભાળું, ત્યાં હું તલભર હિંમત ન ટાળું;
માથાં મરદનાં દેખું રખડતાં, કઇક શરીરદેખું તરફડતાં. ૫
દયા તદપિનદિલ ઉપજાવે, વિધવાને દુખે દયા આવે;
નથી ધીરજ ધારી શકાતી, છેક નરમ થઈ મુજ છાતી. ૬
દેખીશકતા હશે દુઃખ એવાં, તેનાંહઈડાં કઠણહશે કેવાં;
હશે પથ્થરનાં કે વજ્જરનાં, જનનાંહશે કે જનાવરનાં. ૭
વરૂ વાઘ જનાવર રાની, પીડા પેખી શકે ન બચ્ચાંની;
પુત્રી વિધવાપણાથી પીડાય, કેમ સંસારીજનથી સંખાય.૮
પછી જેને કહ્યું સુનિથાને, ગમતું શું હશે સૌ વિધવાને;
કોઈનેવૈધવ્યવ્રતહશેવહાલું, કોઈ તો દુખગણતીહશેઠાલું. ૯
સૌનેશરમ સગાં સહોદરની, વાત ઉચ્ચારે કેમ અંતરની;
સાચી મરજી જેની હોયજેવી, તેનેતેમજ ચાલવાદેવી. ૧૦
ધ્વંસ કરિએ જો કોઈનો ધર્મ, તોતે કહેવાય મોટું કુકર્મ;
નરકોઈ થવાચહાય સન્યાસી, તેને કરવો નહીં ગૃહવાસી.૧૧
ગમે કોઈ ને સંસાર આદરવો,તેને પકડી સન્યાસી ન કરવો;
પણસાચુંતે શી રીતેબોલે,ખરોમનનો મરમ કેમ ખોલે.૧૨

પદ ૬૩ મું.—દેશી ૧૩ મી.

એવો શો કરિએ જે ઉપાયરે,જેથી સૌનીરૂચિ સમજાયરે;
લક્ષવિધવાવસેછેઆપુરમાંરે,સૌનેઇચ્છાજુદીહશેઉરમાં. ૧
પુછતાં શતવત્સર વીતેરે, સાચી વાત સમજીએ શીરીતેરે;
મનેઅતિઅકળામણ આવેરે, આનોકોણઉપાય બતાવેરે.૨

---

* યાજ્ઞવલ્ક્ય ॥ બ્રહ્મહામદ્યપસ્તેનસ્તથૈવગુરુતલ્પગઃ ॥ [illegible]નોયશ્ચતૈઃ સહસંવસેત્ ॥

૧ મનુઃ । લશુનંગૃંજનંચૈવપલાંડુ કવકાનિ ચ અભક્ષ્યાણિ દ્વિજાતીનામમેધ્યપ્ર[illegible] ॥ ૧ ॥

૨ સોનુ ચોરે તે પતિત કહ્યો છે, માટે તે સર્વ જાતિના કરતાં નીચ છે.

૩ [illegible]તિપ્રસ્યનિષિદ્ધાચરણસ્યચ અન્નંભુક્ત્વા [illegible] કુર્યાદિનમેકમભોજનમ્ ॥૧॥ મિતાક્ષરા.

૪ નોવદ[illegible] યાવનીભાષાપ્રાણૈઃ કંઠગતૈરપિ ॥

૫ બ્રહ્મચારીને મૃગચર્મ પહેરવાનું, અને બીજાને મૃગચર્મ ઉપર બેશીને દેવની ષોડશોપચાર પૂજા, વૈશ્વદેવાદિ કર્મ કરવાનું લખ્યું છે. પણ આજતો મૃગચર્મથી રસોઇ અભડાય છે.

શુણી સુનિથા કહે શુણુ સુતરે, એતો કામ નથી અદભૂતરે;
અલ્પ કામે મુંઝાયો તું આજરે,ત્યારેકેમ ચલાવીશરાજરે.૩
સર્વે વિધવાનામનનીઇચ્છાયરે, એતોએકદિવસમાં જણાયરે;
આજથી ત્રીજેદિવસેજ ભાઈ રે,તનેસમજાવુંતેનીસફાઈ રે.૪
શુણી વેન કહે શુણો માતરે, વડી અચરજની એતોવાતરે;
જુવતિ જાતનુંમનહોય મેલું રે,સઘઠળવુંનથીકાંઇસહેલુંરે.૫
એક પ્રેમદાનો લેતાં પાર રે, ન પમાય વિતે વર્ષ બારરે;
એક દિવસમાં લક્ષ કળાયરે, માજી એ વાત કેમ મનાયરે.૬
હાલ મુજને ધીરજદિલદેવારે,આપ ધોછો દીલસાજએવારે;
પણજોકશોદાખલો દેખું રે, તો હું વાતખરેખરી લેખું રે.૭
નરની વાત કે નારીની વાતરે, કેમ તરતકળાય કહો માતરે;
સુનિથા કહે સંશય છાંડીરે,જો આકાચનાંતકતોને હાંડીરે. ૮
એક જાતનાં ત્રણ વિચારીરે, એક નરછે અને એક નારીરે;
નરના અંતરમાં જે સમાયરે,તેતો ક્યાંઇથી કળીનશકાયરે.૯
પણ પ્રમદાતણા પેટમાંનું રે, રજ ભાર રહે નહિ છાનું રે;
દેખી દાખલો દષ્ટિ કરીનેરે, પછીરહેજેતુંધિરજ ધરીનેરે.૧૦
વળતી વેનને વિશ્વાસ આવ્યોરે,માતાએખરોખેલબતાવ્યોરે;
કાંઇકકરશેમાતાજીઉપાયરે, જેથીસઉનીઇચ્છાસમજાયરે.૧૧
હું છું બાળકમુજમતિ છોટીરે,એતો વૃદ્ધ એની મતિમોટીરે;
એવુંસમજીનેકારણસર્વ રે, ગળ્યો વેનના મનનો ગર્વ રે.૧૨

પદ ૬૪ મું—દેશી ૧ લી.

રાણીએ પછી રાજગુરૂને, બોલાવ્યા બહુ પ્રીતે;
કરજોડી પરણામ કરી, ઉચ્ચાર કર્યો આ રીતે. ૧
અરે ગુરૂ હું પિયર ભણી, ગઈતી સુતને લઈ સાથે;
રસ્તામાં એક ઘાત ગઈ, મોટી કુંવરને માથે, ૨
મહાભયંકર વનમાં ભેટી, એક જોગણી એવી;
ભસ્મ કરત પરજાળીને તે વેનને વનની દેવી. ૩
વિનતિ કરી મેં મિષ્ટ વચનથી, ત્યારે બોલી તેહ;
ત્રણ દિન જો ઉજાણી કરો તો, રહે કુંવરનો દેહ. ૪
પ્રથમ દિવસ સઉ કુમારિકાને, એક ઉજાણી અપાવો;
બિજે દિવસ સધવા સઘળીને, ભોજન ભલાં કરાવો.૫
ત્રીજે દિવસ વિધવા ત્રિવરણુની, બાગ વિષે બોલાવી;
જો પરિપૂર્ણ પ્રસંન કરેતો, કદી નડું નહિ આવી. ૬
અમે કબુલ કર્યાં તે કથનો, દિલ રીઝી વનદેવી;
તે માટે ત્રણ દિવસ લગી, કરવી ઉજાણી એવી. ૭
શેહેર બધામાં સાદ પડાવ્યો, ઉચરી એજ પ્રમાણે;
બાગ વિષે સઉ બાળકિયો, બોલાવી વેહેલી વહાણે. ૮
બાગ સમીપ સરિતા તટ, શિવ મંદિરમાં લાગી રમવા;
ત્યાં ગુરૂ મુખથી કથા શુણીને, બાગ વિષે ગઈ જમવા.૯
સરિતામાં સઉ સ્નાન કરીને, કથા શુણે ગુરૂ મુખથી;
રમીજમી આખો દિન રહી,પછી શેહેરવિષે ગઇ સુખથી.૧૦
બિજે દિવસ સધવા સઘળીને, જુગતી કરી જમાડી;
વસ્ત્ર ભૂષણ બખશીશ દઇને, પુરમધ્યે પહોચાડી. ૧૧
ત્રિજે દિવસ વિધવા ત્રિવરણની, બહુ હેતે બોલાવી.
પ્રભાતમાં ત્યાં ગુરૂની પાસે, ધર્મ કથા વંચાવી. ૧૨

પદ ૬૫ મું—દેશી ૩ જી.

વેદ વિહિત વૈધવ્ય ધર્મ, વંચાવ્યા ગુરૂની પાસેજી;
સઉ વિધવા સાંભળવા બેઠી. ઉત્તમ ભોજન આશેજી.૧
વેનકુંવર ને સુનિથા રાણી, ત્યાં બેઠલાં દીસેજી;
ગુરૂ જાણે વિધવા સઘળીને, દઉ ઉપદેશ અતીશેજી.૨
સાંભળતાં સઉના મનની, સ્થિરતા સ્વધરમમાં થાશેજી;
વેનતણા વિપરીત વિચારો, વ્યર્થ બધા વહી જાશેજી. ૩
જે વિધવા વૈધવ્ય ધરમથી, આપે હશે જો અજાણીજી;
તે પણ આજ જથારથજાણશે, સાંભળીને મુજવાણીજી.૪
સાંભળીને કદિ ભૂલી ગઈ હશે, સાંભરી આવશે એનેજી;
જો કદિ વારતા જૂની થઈ હશે, તાજી થશે વાત તેનેજી.૫
વૈધવ્ય ધર્મનું વરણન કરતાં, કશી ન રાખું ક્યાશજી;
મોટા મોટા મુનિના મત લઈ ને, વાત કરીશ પ્રકાશજી.૬
એવું ધારીને ઉંચા સ્વરથી ગુરૂ, બોલીઆ તાળી પાડીજી;
સાંભળજો સઉ એકજ ચિત્તથી,વાત ન કરશો આડીજી.૭
વેદ પ્રમાણે ધરમ વિધવાનો, સ્નેહ સહિત સંભળાવુંજી;
સ્વર્ગ વિષે સુખ ભોગ ભોગવશો, આદરશો વ્રત આવુંજી.૮
જો કદી કિંચિત ચૂક કરી તો, પડશો નરકની ખાણેજી;
જમના દૂત જોરાવર તમને, મારશે મોટાં બાણેજી. ૯
લાલચ લોભ હજાર દેખાડે, પણ ન કદી લલચાવુંજી;
પ્રાણ જતાં પણ ધર્મ પોતાનો,તે તજીને નહિ જાવુંજી.૧૦
ધર્મ ધરી તમે ધન્ય ગણાશો, દેવ લોક થશો દેવીજી;
રાણીથકી પણ રિધસિધ ઝાઝી,અલખતપામશોએવીજી.૧૧
તે માટે હવે તમને કહું તે, પૂરાં વચન શુણી પરખોજી;
વિધવાસ્ત્રિયોનો વેદેકહ્યોછે, ધર્મ સન્યાસિના સરખોજી.૧૨

પદ ૬૬ મું—દેશી ૭ મી.

વિધવા વામાનો, [1]ધર્મ સન્યાસીના સરખો;
પ્રીત સહિત જે પાળેનહિ તે,પરવશપશુસમપરખોરે.વિધ.ટેક.

૧ ત્રીજા ભાગમાં શ્લોક લખ્યા છે.

વિધવા કે સન્યાસી જો કદી, [1]બળદની ગાડીએ બેસે;
ધર્મ સિંધુનો ધારો જોતાં, આઠ નરકમાં પેસેરે.વિધવા. ૧
કાંસાના વાસણમાં કોઇ દિન, જો વિધવા સ્ત્રી જમશે;
પતિ સુધાં નરકે જઇ પડશે, ખૂબ પીડા ત્યાં ખમશેરે વિ.૨
બાગ બગીચા કે નૃત્ય નાટક, જો કદિ નજરે જોશે;
તો તે વિધવાનું વ્રત તતક્ષણ, ખરેખરૂં ત્યાં ખોશેરે. વિ.૩
વિવાહનાં કદી વિધવા નારી, ગીતો લાગે ગાવા;
તો તે પાપથકી ત્રિભુવનમાં, સમર્થ નથી છોડવારે. વિ. ૪
રેશમનું કે રંગેલું, કદી અંચળ ધારે અંગે;
તો તેના [2]પરિયા જમપુરીમાં, સંચરશે તે સંગેરે. વિ. ૫
કનક કદી તલભાર ધરે જો, વિધવા કે સન્યાસી;
પાપ ખસે નહિ વસે કદી જો, કોડ વરસ જઇ કાશીરે. વિ.૬
વિધવા હાસ્ય વિનોદ કરે નહિ, રહે ઉદાસી આપે;
વાત કરે વૈરાગ્યતણી, નહિતો પડશે મહાપાપેરે. વિ. ૭
સાંસારિક ઉત્સવમાં કે કદિ, ઉજાણીએ નવ જાય;
એકજ વાર દિવસ આખામાં, ખાણું સાદું ખાયરે.વિ. ૮
પૃથ્વી ઉપર કરે પથારી, જેમ જંગલના જોગી;
ઇશ્વિર ઇશ્વિર મુખે ઉચારે, સ્મશાનના જેમ શોગીરે.વિ. ૯
જોણું કશું જોવા નહિ જાવું, વાજે જ્યાં કાંઈ વાજું;
દેખે નહિ મુખ દર્પણમાં,તોરહે વિધવા વ્રત તાજુરે. વિ.૧૦
તે જો કદિ [3]તાંબુળ ખાયતો, મૂળ પાપનું મોટું;
વિશેષ લોભથકી વિધવાવ્રત, ખચીત થાશે ખોટુંરે. વિ.૧૧
શ્રદ્ધાથી વૈધવ્ય ધર્મ, નવ પાળે તે તો કેવી;
એકાદશી ઉપવાસ કરે, બાંધેલી બકરી જેવીરે. વિ. ૧૨

પદ ૬૭ મું—દેશી ૧ લી.

કથા શુણીને ભોજન કરવા, ઉઠી સઉ હરખાઇ;
પીળા રાતા મુગટા પેહેરી, બેઠી સરવે બાઇ. ૧
પતરાળી થાળી પીતળની, દઈ કાંસાના થાળ;
જમ્યા પછી પાછા નહિ લઈએ, કહ્યું એમ તે કાળ.૨
આલશ્યને લીધે કાંસાનાં, વાસણ સઉને ગમીયાં;
પહોર દિવસ પૂરો ચડતાંસઉ, ખટરસ ભોજન જમીયાં. ૩
પાનબિડાં આપ્યાં તે ચાવી, હોઠ કર્યા બહુ રાતા;
દર્પણ આપ્યાં તેમાં [1]અધરો, દિઠા ભલા દેખાતા. ૪
આભૂષણ અંચળ લાવીને, એક કર્યો અંબાર;
સદા શરીર ઉપર રાખો તે, સજો તમે શણગાર. ૫
એવું શુણતાં અબળા સર્વે, ભૂષણ સજવા લાગી;
કનકતણી ગૂજરિયો કોઈએ, મૂખથી લીધી માગી. ૬
કોઈએ ધરી કનકની કંઠી, વળી વીંટી આંગળિએ;
સાડી કશબી છેડાની, શરીરે લઈ સજી સઘળિએ. ૭
કોઈએ કાને ધર્યાં વેડલા, કાંચળી રેશમકેરી;
બાંહે લઈ માદળિયાં બાંધ્યાં, શોભીતાં સોનેરી. ૮
નર્તક ગાયક ત્યાં બોલાવ્યા, નાટક રૂડાં રચાવ્યાં;
તે દેખી દિલ ખુશી થયાં, સઉ ભામનિયોને ભાવ્યાં. ૯
બાગ વિષે એક હતો બંગલો, પલંગ ત્યાં પાથરિયા;
ખરે બપોરે સઉ ત્યાં સૂતી, ધર્મ ન મનમાં ધરિયા. ૧૦
ચાર ઘડી જ્યાં દિવસ રહ્યો, સઉ જમાઓ બીજીવાર;
ઘુઘિરયાળા રથ જોડીને, ત્યાં કીધા તૈયાર. ૧૧
બળદ બહું બળવંતા જોડ્યા, બાઇઓ રથમાં બેઠી;
ગીત વિવાનાં ગાતી ગાતી, પુર મધ્યે સઉ પેઠી. ૧૨

પદ ૬૮ મું—દેશી ૩ જી.

બુમો પાડીને ત્યાં ગુરૂજી બોલે, સઉછો શુદ્રો સરખીજી;
વ્રત વિધવાનું વિસારી મુક્યું, પાપણિયો મેં પરખીજી. ૧
કથન ગુરૂનાં કાન ધરે નહિ, મન માને તેમ મહાલેજી;
રથમાં બેઠી ગીત ગાય અને રથ ધમધમતા ચાલેજી. ૨
કટાક્ષ જાણીતો એમ કહેજે, છો ગુરૂ કહેતા જાયજી;
વૈધવ્ય ધર્મ કહ્યા પરમાણે, આપણથી ન પળાયજી. ૩
મરણ પછી તો ગમે તેમબાઈ, હશે થવાનું તે થાશેજી;
પણ ખાનપાનને ખાટલો તેતો, જીવતાં કેમ તજાશેજી. ૪
સઉ કરતાં હોય તેમજ કરિયે, નિંદા કરે નહિ કોઇજી;
જો કશું આપણે એકલાં કરિયે, જગત કહે ભુંડું જોઇજી.૫
રથમાંહી બેશીને ગાઇએ ગીતો,એમાં તે અડચણશીછેજી;
કોઇ વિધવા નથી બેસતીગાડીએ,એમાંશીવાત નવીછેજી.૬
કનકનાં કંકણ તે નવ પહેરે, જેને મળે નહિ ખાવાજી;
પુત્ર કે ભ્રાત પરણતાં વિધવા, કઈ નથી બેસતી ગાવાજી.૭
આપણે બાઈ સંસારમાં રહેવું ને, એવું તે કેમ પળાયજી;
વહાલા સગાં તજી થાય વેરાગણ, તેનાથી તેમ કરાયજી.૮

---

૧ એક ભોળાસ્વારે ઘોડાની દયાથી ઘોડા ઉપર બેશીને મોટો ઘાસનો ભારો હતો તે પોતાના માથા ઉપર લીધો. તેમજ કેટલાએક ધારેછે કે બળદ ઉપર ન બેસવું પણ ગાડી ઉપર બેસવું.

२ तद्वैगुण्यादपिस्वर्गात् पतिःपततिसर्वथा तस्याःपिता च माताचभ्रातृवर्गस्तथैवच ॥

३ तां_लाभ्यंजनचैवकांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चविधवा चैव वर्जयेच्चंदनादिकम् ॥

૧ હોઠ.

એકજ વાર જમી દિન આખો, ભૂખ્યાં કેમ કઢાયજી;
મુઓ ધણી આપણે નથી માર્યો, મુઆ પાછળ ન મરાયજી.૯
હોંશેથી રાણીએ ઉજાણી આપી, તો શિદ રાખીએ શોકજી;
મન આપણું ખુશી કરવાને માટે રૂપૈયા ખરચ્યા રોકજી.૧૦
આજ દિવસ મહારાજ કુંવર શિર, ઘણી વિતી છે ઘાતજી;
ઉત્તમ દહાડો આજનો ગણીએ, વિવાહ જેવી વાતજી.૧૧
તે માટે આજ ભલાં ગીત ગાઈએ,હઈયામાંહી હરખાઈજી;
જેમ પોતાના પુત્રની પામીએ, વિવાહ કેરી વધાઈજી.૧૨

પદ ૬૯ મું—દેશી ૪ થી.

કોડે કામની કહે શુણો કંથજી,
અતિ હરખે પામી હુતો આજ; વિવાની વધામણી.
માટે મોટો મંડાવો ને માંડવો,
તેડો સઘળો કુટુંબી સમાજ. વિ. ૧
કંકુ છાંટીરે લખજો કંકોતરી,
પામે પ્રેમથી સઘળા સ્વજંન; વિ.
છજે છાજતા રંગ છંટાવીએ,
દિલે ધારિને દિ ધન્ય ધન્ય. વિ. ૨
શણગાર સજાવિએ શોભતા,
હેતે લાવો રૂડાં હીર ચીર; વિ.
મોંઘાં મોતી માણક મણિ મૂલવા,
વેગે જાઓ મારી નણદીના વીર. વિ. ૩
હેમ સાંકળો કાચની હાંડીએ,
ઝાઝાં ઝુમર ઝાકઝમાળ; વિ.
[1]કાજુ કાચના તખતા કરાવજો,
વડા ઉંચા ને વિમળ વિશાળ. વિ. ૪
ખુબ ખીલે તેવી ઘણી ખુરશી,
મેલો મંડપમાં મોટા મેજ; વિ.
રૂડાં કાચ ને દાંતનાં રમકડાં,
આણો આપે એવાં ઘણાં એજ. વિ. ૫
વાજાંગાજાં વિવિધ વજડાવીએ,
ગાશે ગોરિયો મંગળ ગીત; વિ.
આવી ખેલાડી આપણે આંગણે,
ખાંતે માંડશે ખેલ ખચિત. વિ. ૬
મીઠા મેવા મંગાવોને મૂલથી,
કેળાં કેરી અંજીર [2]અનાર; વિ.
આજ સાજન મહાજન આવશે,
ખુબ ખાસો તમાસો થનાર. વિ. ૭

મને સાંભળતાં સુખ સાંપડ્યું,
મારા મનમાં આનંદ ન માય; વિ.
રૂડો દિવસ દીવાળીથી દશગણો,
ગણું એથી અધિક તો ગણાય. વિ. ૮
ભાવે હું મારાં ભાઈ ભોજાઈને,
લેખ લાયકી સહિત લખીશ; વિ.
મારી બેહનપણીને બોલાવવા,
મારાં માણસને મોકલીશ. વિ. ૯
મારી સાસુજીને કહું સ્નેહથી,
રાજી રાજી થશે શુણી સર્વ; વિ.
આજ ગોર ગોરાણીને નોતરૂં,
આજ પરમ પવિત્ર છે પર્વ. વિ. ૧૦
પાકાં પાન ને સારી સોપારીઓ,
લાવો ઇલાઇચી લીલાં લવિંગ; વિ.
કાથો ચુનો કપૂર પુરી કરી,
રચો બીડાં રહે જેમ રંગ. વિ. ૧૧
હું તો હરખે દેખું દશે દિશમાં,
આજ અદકો દિસે છે ઉજેશ; વિ.
કહું દિલ થકી હું જગદીશને,
હરિ આપજો અમને હમેશ. વિ. ૧૨

પદ ૭૦ મું—દેશી ૧ લી.

ગીત શુણી કમળા ગોરીનું, હઈયું બહુ હરખાયું;
જાણ્યું જે મુજ વિવાહનું આ, ગીત જરૂર ગવાયું. ૧
રાજ કુંવરને રાણીજી પછી, બાગ બહાર નીસરીયાં;
સંધ્યા ટાણે શિવનાં દર્શન, કરવાને સાંચરિયાં, ૨
ત્યાં વિધવાઓ પાંચ હતી, ભાસે મુખડાં ભૂખાળાં;
કોઈએ ધોળાં વસ્ત્ર ધર્યાં, કોઈ કરાબ વિનાનાં કાળાં. ૩
સુનિથાએ તે સઘળીઓને, પુછી લીધું પોતે;
કેમ તમે ભોજન નથી કીધું, કારણ મને કહો તે. ૪
બાઈઓ સુનિથા પ્રત્યે બોલી, અમે શુણી ગુરૂ ગાથા;
એજ રિતે વિધવાનો ધર્મ, ધરીશું અમે અનાથા, ૫
પ્રાણ જતાં પણ નહીં પેશીએ, બાગ વિષે કદિ બાઈ;
જોણું જોવા નહિ જઈએ, હઈયામાંહી હરખાઈ. ૬
વર્ગથકી કોઈ સુર આવીને, લાગે જો લલચાવા;
તો પણ અમે ધરમ નહિ તજીએ, લાગે દૈત્ય ડરાવા.૭
માયા સાટે અમે રાખશું, ધર્મ અમારો આપ;
આપદકાળ પડે મહા આવી, તો પણ શા સંતાપ. ૮

---

૧ સુંદર. ૨ દાડમ.

કાપીને કોઈ કાયા કેરા, કરશે ચૂરે ચૂરા;
તોપણ કાંઈ નુકસાન નથી, અમે ધર્મ પાળશું પૂરા. ૯
પછી વેને તેઓને પૂછ્યું, જે દિન આખો ગાળ્યાં;
કહો આજ આ બાગ વિષે, વાજીંત્રો શાં શાં વાગ્યાં.૧૦
બાઈઓ કહે અમે એના સ્વર, સુણ્યા નથી શું કહિએ;
એવે સમે ઉપદેશતણાં પદ, અમે ઉચરતાં રહિએ.૧૧
વેન કહે તમે પદ ગાયાં તે, બોલો અહિયાં બેશી,
પછી વિધવાઓ ગાવા લાગી, ઉત્તમ પદ ઉપદેશી. ૧૨

પદ ૭૧ મું.—દેશી ૨૨ મી.

જાયછે જગત ચાલ્યુંરે, ઓ જીવ જોને. ટેક.
જોને તું પાટણ[1] જેવાં, સારાં હતાં શેહેર કેવાં;
આજ તો ઉજડ એવારે, ઓ જીવ જોને. ૧
વળી સિદ્ધપુર વાળો, મોટો જોને રૂદ્રમાળો;
રહ્યો નહિ તે રૂપાળોરે, ઓ જીવ જોને. ૨
રૂડા રૂડા રાણી રાયા, મેળવી અથાગમાયા;
કાળે તેની પડી કાયારે, ઓ જીવ જોને. ૩
છત્રે જેને છાયા થતી, રૂડી જેની હતી રતી,
ક્યાં ગયા કરોડાપતીરે, ઓ જીવ જોને. ૪
જરી જે આજારી થતા, હાજર હકીમ હતા;
તેનાતો ન લાગે પત્તારે, ઓ જીવ જોને. ૫
કોઈ તો કહેવાતા કેવા, આભના આધાર જેવા;
ઉડી ગયા એવા એવારે, ઓ જીવ જોને. ૬
જુવાનીમાં જાતા જોઈ, રાખી નહીં શક્યા કોઈ;
રહ્યાં સર્વે સગાં રોઈરે, ઓ જીવ જોને. ૭
હાજર હજારો રહેતા, ખમા ખમા ખમા કહેતા;
વિશ્વમાંથી ગયા વેહેતારે, ઓ જીવ જોને. ૮
મુઆ જન જેની સાથે, હેતથી પોતાને હાથે;
મરણ ન મટ્યું માથેરે, ઓ જીવ જોને. ૯
જશ લીધે શત્રુ જીતી, નવીન ચલાવી નીતિ;
વેળા તેની ગઈ વીતીરે, ઓ જીવ જોને. ૧૦
જગતમાં ખુબ જામ્યા, વેર વાળીને વિરામ્યા,
પણ તે મરણ પામ્યારે, ઓ જીવ જોને. ૧૧
નેક નામદાર નામે, ઠર્યા જઈ સ્મશાન ઠામે;
દીઠા દલપતરામેરે. ઓ જીવ જોને. ૧૨

પદ ૭૨ મું—દેશી ચાલતી.

ચેતે તો ચેતાવું તનેરે, પામર પ્રાણી; ટેક;
સજી ઘરબાર સારૂં, મિથ્યા કહેછે મારૂં મારૂં;
તેમાં નથી કશું તારૂંરે, પામર પ્રાણી. ૧
તારે હાથે વવરાશે, તેટલુંજ તારૂં થાશે;
બીજુંતો બીજાને જાશેરે પામર પ્રાણી. ૨
માંખિયેયે મધ કીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું;
લુટનારે લુટી લીધુંરે, પામર પ્રાણી. ૩
ખંખેરીને હાથ ખાલી, ઓચિંતાનું જવું ચાલી;
કરે માથાકુટ ઠાલીરે, પામર પ્રાણી. ૪
સાહુકારીમાં સવાયો, લખોપતિ તું લખાયો;
કહે સાચું શું કમાયોરે, પામર પ્રાણી. ૫
આવે તારે સાથે એવો, કમાયો તું માલ કેવો;
અવેજ તપાસ તેવોરે, પામર પ્રાણી. ૬
દેવે નરતનું દીધી, તેં તો ન કિમ્મત કીધી;
મણી સાટે મેશ લીધીરે, પામર પ્રાણી. ૭
ખોળામાંથી ધન ખોયું, ધુળથી કપાળ ધોયું;
જાણપણું તારૂં જોયુંરે, પામર પ્રાણી. ૮
હજી હાથમાં છે બાજી, કરતું પ્રભુને રાજી;
તારી મુડી કર તાજીરે, પામર પ્રાણી. ૯
હાથમાંથી બાજી જાશે, પછીથી પસ્તાવો થાશે;
કશું ન કરી શકાશેરે, પામર પ્રાણી. ૧૦
મનનો વિચાર તારો, મનમાં રહ્યો જનારો;
વળતી ન આવે વારોરે, પામર પ્રાણી. ૧૧
નીસર્યો જ્યાં શરીરથી, પછી તું માલેક નથી;
દલપતે દીધું કથીરે, પામર પ્રાણી. ૧૨.

પદ ૭૩ મું.—દેશી ૧ લી.

અધિપતિ સુત ઉપદેશ સુણીને, થિરમન થંભિત થાય;
પદક્ષણા પાંચેની કરીને, પ્રેમે લાગ્યો પાય. ૧
બે કરજોડી એવું બોલ્યો, ધન્ય તમારો ધર્મ;
પાંચ તમેછો પવિત્ર બાઈ હું, મનમાં સમજ્યો મર્મ.૨
તમે નિરંતર ધર્મ તમારો, પરમ ખુશીથી પાળો;
તમને હરકત કોઈ કરે નહિ, ચિતની ચિંતા ટાળો. ૩
નૃપકુંવરે [1]નાપિક સર્વેને, આજ્ઞા દીધી આવી;
જે વિધવાઓ જમી રમીને, શેહેર વિશે સીધાવી. ૪
એમાંની વિધવાના આજથી, કોઈના કેશ ન લેવા;
સુવર્ણના શણગાર થકી કાંઈ, કેશ અધિક નથી એવા.૫
એ રીતે વેને વિધવાને, શીશ રખાવ્યા કેશ;
કચ્છકતણા કુળમાં તે દિનથી, ચાલ્યો ચાલ હમેશ. ૬
એ અવસરમાં ગુરૂજી આગળ, વેન વદે છે વાણી ;
અબળાના અંતરની ઇચ્છા, જુગતે લીધી જાણી. ૭

જેની મરજી નથી જણાતી, વિધવા ધર્મ ધર્યાની;
એને શિદને અડચણ કરિયે, નરપતિ લમ કર્યાની. ૮
એવી વાતો મુખ ઉચરતા, પેદા સર્વે પુરમાં;
ખરે ખરા તે ખટકા પેઠા, અધિપતિસુતના ઉરમાં. ૯
ઉજાણીમાં કઈ વિધવા દીઠી, આઠ વરસની વયમાં;
કંઈક દિઠી માબાપ વિનાની, બળતી હતી રૂદયમાં. ૧૦
કઈક જણીને કશો ન દીઠો, એકે ગમ આધાર;
માંસ રૂધિર તનમાંહિ મળે નહિ, પિંજર હાડ પ્રકાર. ૧૧
દયા અધિક ઉપજી દિલમાંહી, જુવતી એવી જોઈને;
વેને અતિ ચિંતાથી આખી, રાત ગમાવી રોઇને. ૧૨

દોહરો.

શુકજી કહે પરિક્ષિત શુણો, રાખાને અનુરાગ;
વરણન વેનચરિત્રનો, ભાખ્યો છઠ્ઠો ભાગ. ૧

ભાગ ૭ મો.

પદ ૭૪ મું—દેશી ૧ લી.

વેનકુંવરની વાત શુણી, ઋષિ ઘેર ગયા તે વાર;
નિશિ આખી નિદ્રા નવ આવી, વિધવિધ કર્યા વિચાર. ૧
અંતે અંતર એમ ઠર્યું જે, એ તો કામ ન કરવું;
સ્ત્રી શુદ્રો તો તાબામાં રહે, એજ રીતે આચરવું. ૨
સેવાનો અધિકારજ તેને, સ્વતંત્રતા નહિ દેવી;
અધિક ગુણો એને ન શિખવવા, રાખવી શૂદ્રજ જેવી. ૩
પણ નૃપકુંવરે લીધી પ્રતિજ્ઞા, તે શી રીતે તૂટે;
રાજા અંગ ઉપાય કરે તો, છેક કુંવર મત છૂટે. ૪
બિજે દિવસ ગુરૂદેવ ગયા, જ્યાં અધિપતિ બેઠા અંગ;
આસન આપ્યું ત્યાં તે બેઠા, પછી તે કહ્યો પ્રસંગ. ૫
વેન વિવા વિધવાના કરશે, મહાજન મન દુખાશે;
જરૂર કશું તોફાન જાગશે, સઉ જન સામા થાશે. ૬
રાજા કહે ફિકર નવ રાખો, વારિશ વેનકુંવરને;
ચાલ નવો નહિ દેઊં ચલાવા, નહિ દુખ દેઉ કોઇ નરને. ૭
કહે ગુરૂ સમ ખાઇ કહો તો, અધિક ભરૂંસો આવે;
પુત્ર ઉપરની પ્રીત પિતાની, તે તો સત્ય તજાવે; ૮
પુત્રતણું પોષણ કરવા, કંઇ પિતા કરે છે પાપ;
સુતનો ગુનો છુપાવા માટે, ઉચરે જુઠું આપ; ૯
નરપતિ કહે નક્કી હું વારીશ, વચન ન લોપે વેન;
વેનતણો વિશ્વાસ મને છે, જાઓ કરો સુખચેન. ૧૦
જો લોપે તો પુત્રતણું પછી, જીવતાં મુખ નવ જોઉં;
જો જોઉં તો અહલ્યાથી, હત્યાંગ હું હોઉં, ૧૧
ક્ષિતિપતિએ એવા સમ ખાધા, વિપ્ર થયાજ વિદાય;
પછી કુંવરને કહ્યું બોલાવી, એમ કદી ન કરાય. ૧૨

સોરઠો.

જો તું તારે ચિત્ત, ઇચ્છે રૂડું આપનું;
તો કહું તારે હીત, રાજનીતિ શુણ રાજવી. ૧

પદ ૭૫ મું—દેશી ૧૦ મી.

રાજનીતિ શુણ રાજવી, ઉચરે રાય અંગ;
રઇત રૂદયે રાજી રહે, એવા ધારીએ ઢંગ. રાજનીતિ. ટેક
જે નૃપતિ થકી જન ઘણા, દિલ થાય ઉદાસ;
રાજ્યનો કે તેના પંડનો, નકી થાય વિનાશ. રાજ. ૧
પુત્રને જેમ પાળે પિતા, એમ રઇયત રાય;
પાળે સદા પૂરા પ્રેમથી, તોજ કલ્યાણ થાય. રાજ. ૨
કેવળ સ્વારથ કારણે, રાજા રાખે જે રાજ;
રઇયતનું ન રૂડું કરે, એનું થાય અકાજ, રાજ. ૩
પાંચ પ્રધાનને પૂછીને, કામ કરવું હમેશ;
એકલી આપ અકલથકી, નવ કરિયેવિશેષ. રાજ; ૪
જો પ્રજા મુખ્યને પૂછીને, રાજનીતિ રખાય;
તો વળી સઉથી સરસ દિસે, કદિ કલેશ ન થાય. રાજ ૫
ચરચા સાંભળિયે ચૌટાતણી, જશ અપજશ વાત;
અપજશથી ડરિયે અતિ, તેમાં છે સુખ સાત. રાજ. ૬
શિક્ષક જન જેમ શિષ્યને, શિખવે ગુણ સાર;
સર્વને એમ સુધારિયે, પૂરો રાખીને પ્યાર. રાજ. ૭
સરસ રીતિ પણ સર્વને, આવે નહિ અનુકૂળ;
તો તો તરત ન ચલાવિયે, એજ સંપનું મૂળ. રાજ. ૮
એવું કશું કરિયે નહિ, જેથી જુલમ જણાય;
ધીમે ધીમે સમજાવીયે, શુભ રીતે સદાય. રાજ ૯
જેને પ્રજા ધન્ય ધન્ય કહે, એજ ઉત્તમ રાય;
નહિ તો પ્રજા કે રાજાતણા, દહાડા સુખમાં ન જાય. ૧૦
કોઇએ ધારેલા ધર્મનો, નહિ કરિયે વિધ્વંસ;
ધર્મ વિધ્વંસ કિધાથકા, દિલમાં લાગેછે ડંશ. રાજ. ૧૧
અલ્પ કહ્યું પણ આટલું, શિખી રાખે જે રાય;
એજ રાજાતણા રાજ્યના, પાયા ઊંડા રોપાય. રાજ. ૧૨

પદ ૭૬ મું—દેશી ૧૪ મી.

વળી એમ બોલ્યો અંગરાય, શુણો જન રાજ સભાના;
સદ્ય સારો સુધારો ન થાય, શુણો જન સભાના;
એક ધાએ કુવો ન ખોદાય, શુણો જન રાજ સભાના ટેક
જૂનો ચાલ જરૂર જો, દુખ દાયક દેખાય;
રઇયતને સમજાવીને, કરે રૂડો સુધારો રાય. શુણો. ૧
સમજાવ્યે સમજે નહીં, તે ન કરે તતકાળ;
કળે કળે જુગતી કરી, કામ પાર પાડે ભૂપાળ. શુણો. ૨

કંઈક કામ શરૂઆતથી, સો વર્ષે સિદ્ધ થાય;
રાયણ[1] રોપણહાર નર, તે તો ફળ તેહનાં નવ ખાય.શુણો.૩
ધીરધીર જો સાધિયે, કારજ ભલું સદાય:
આગ અધિક લગાડતાં, જુઓ પાક બધો બળી જાય શુણો.૪
અવસર આવે થાય છે, સઘળાં કારજ સિદ્ધ;
ફળ પાકે ન ઋતુ વિના, વડી વાતો કર્યે વિધ. શુણો. ૫
પ્રથમ ઘણી રૂચિતતણે, અંતર ઉતરે વાત:
ત્યાર પછી તે કામની, ભલે કરજો ભલામણ ભ્રાત. શુણો. ૬
જ્યાં લગી મન માને નહીં, કરશે ત્યાં લગી કેમ:
વસ્તુ ન ગમતી નાકને, જુઓ જીભ જમે નહિ જેમ શુણો. ૭
અભાવતું આરોગતાં, ગળા ગળી ન ગળાય:
આગ્રહ કરી ગળાવતાં,એથી અંતે તો ઉલટી થાય. શુણો.૮
રોજ રોજ ઉપજાવતાં, ઉપજે રૂચી અપાર:
થોડે થોડે અફિણ પણ, અંતે થાયછે પ્રાણ આધાર. શુણો. ૯
બાળક શીખે બોલતાં, આગળથી ઉચ્ચાર;
પછી લખતાંનેસમજતાં,અનેવળતી બધોવ્યવહાર.શુણો.૧૦
પાઠ સુધારાનો પ્રથમ, સઉને શિખવો એમ;
પછી અમલમાં આણવા,તતબીરથી શીખવો તેમ.શુણો. ૧૧
સઉનું સારૂં ચાહોતો, ચિતમાં કરી વિચાર;
સ્નેહ સહિત સંભળાવજો,ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર.શુણો. ૧૨

પદ ૭૭ મું—દેશી ૨૩ મી.

સજ્જન સંભળાવજો રે, ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર;
સજ્જન સ્નેહ સહિત સંભળાવજો. ટેક.
છોટી અકલવાળા આગળે, મુખે ન વદીએ મોટી વાત;
પાશેર કેરા પાત્રમાં, કેમ શેર સમાશે સાત. સજ્જન.૧
લાખો કીડીપર લાડવો, આખો મેલિયે તો મરી જાય;
ભૂકો કરી ભભરાવીયે, તો તે ખાસી રીતિથી ખાય. સજ્જન.૨
માંકડા લઈને માનવી, બેઠા નાવમાં દઈને નૂર;
ભડકાવે તો તે અભાગિયાં,પડે કૂદી પાણીને પુર. સજ્જન.૩
જે સમજે જેવી રીતથી, તેને પણ સમજાવીએ તેમ;
બેરો તો સમજે સાનમાં,ત્યારે કરીએ લવારો કેમ. સજ્જન.૪
બાળક આગળ બોલિયે, ત્યારે બનિયે બાળક રૂપ;
ભૂબાઉતાત્યા ભાખિયે,ભલે હોઇએ ભણેલા ભૂપ.સજ્જન.૫
પલક ટકે નહિ પેટમાં, જો ખાય બીલાડી ખીર;
ખાંમુંખાં શિદ ખવરાવિએ તેવિચારોને મારા વીર. સજ્જન. ૬
જંગલ કેરાં જનાવરો, આપે પાળવા કરિએ જો આશ;
એનું આદરિએ કે આપણી પાસે વસેકરી વિશ્વાસ.સજ્જન.૭
ધીરે ધીરે નિત્ય ધીરવી, એને અકલ શિખવીએ અનેક;
હળી મળી હેત વધારિએ,પણછૂટા ન પડિએછેક. સજ્જન.
નિશાળિયાને ગમે નહીં, આપે શિક્ષક જો એવું જ્ઞાન;
નાશીને જાય નિશાળિયા, મળે શીક્ષકને કેવું માન.સજ્જન.૯
છણછણતે તેલે છાંટિએ, લઈને નિર્મલ ઠંડુ જો નીર;
સળગી ઉઠે એતોસામટું વળીસામાનુંબાળેશરીર.સજ્જન.૧૦
સજ્જનને મન શુદ્ધછે, પણ વિશ્વ વિરૂદ્ધ વિચાર;
બાહુજનમાં નહિ બોલિએ,જેથી ઉપજે ઉપાધિ અપાર. સ.૧૧
સંસારી જનને સુધારશો, રૂડી રાખીને એવી જો રીત;
દલપતરામના દેવની, તમે પામશો પુરી પ્રીત. સજ્જન.૧૨

दोहरो.

सुंदर जेमां शांतरस, कशिये नहीं कचाश;
अधिपतिये एवां कह्यां, कथन कुंवरनी पास.॥१॥

પદ ૭૮ મું—દેશી ૧ લી.

પુત્ર સહિત સભાસદોને, નૃપે કહ્યાં એમ વેણ;
વેન કુંવર વળતી ત્યાં બોલ્યો, નીચાં ઢાળી નેણ. ૧
વેનની આંખે આંસુ વહ્યાં, અને ગદગદ વાણી બોલે;
ચિતમાં ચિંતા અધિક વધી જે, રખે પિતા રીસ ખોલે. ૨
વનની કથા બધી કહી દીધી, વરણવીને વિસ્તાર;
અહો પિતા મેં આવી પ્રતિજ્ઞા, કરી સમ ખાઈ હજાર. ૩
અબળાના દુખનો અનુભવ મેં, કીધો મારી જાતે;
અરે પિતા અત્યંત દયા, ઉપજે મુજને એ વાતે. ૪
તજું પ્રતિજ્ઞા તો પુરવજની, લાજે પેઢી સાત:
પછી પ્રતિજ્ઞા કોઈ નહિ પાળે, મનુવંશી સાક્ષાત. ૫
તોપણ તાત તમે ફરમાવો, તેમજ હું તૈયાર;
શુણી રાજાએ જાણ્યું બનિયો ભાવિ ભાવ બનનાર. ૬
કથન કશું મુખથી કેહેવાનું, એકે ન સુજ્યું એને;
કશી પ્રતિજ્ઞા કરી પિતાએ, વાત ન જાણી વેને. ૭
રાજા રાતે એકાંતે જઈ, સુતો ઉદાસી લાવી;
અરધી રાતે જતો રહ્યો, ખરખબર ફરી નવ આવી. ૮
વિગત સહિત તે વાત બધી, વહાણામાં વેને જાણી;
પિતા ઉપર બહુ પ્યારથકી, આંખ્યોમાં આવ્યાં પાણી. ૯
કુટિ કુટિને કલ્પાંત કર્યો, રોયો નિસાસા નાંખી;
ઋષિ ઉપર બહુ રિસ ચડી પણ, મનની મનમાં રાખી.૧૦

---

૧ કહેછે કે સો વરસની થાય ત્યારે રાયણને ફળ થાયછે.

* श्लोकः ॥ एवं स नि[illegible]मना नृपो गृहा
[illegible]ीय [illegible]य यहोदयोदयात्
[illegible] [illegible] [illegible]लाकेतो नृभि
र्हित्वा गतो वेनसुतं प्रसुप्तम्

કથક દિવસ ગાદી રહી સુની, બેઠા વેન વિવેક;
વિપ્રોએ વિધિવત રાજાને, શિર કીધો અભિષેક[1] ૧૧
હોમ કર્યાં દ્વિજ જાતિ જમાડ્યા, કસર ન રાખી કાંઈ;
ઉપરથી પૂજા અરચા પણ, હરખ્યા અંતર માંઈ. ૧૨
એક દિવસ નૃપ એમ વિચારે, અરે દૈવ શું કરવું;
મારી પ્રતિજ્ઞા નહીં પળે તો, મારે પણ છે મરવું. ૧૩

પદ ૭૯ મું—દેશી ૩ જી.

પુરપતિ તે પુર ચરચા જોવા, વિચર્યો અરધી રાતેજી;
પુરમાં ફરીને પછી પુરબાહર, જઈચઢીઓ નિજજાતેજી. ૧
ત્યાં શિવનું મંદિર શોભીતું, અધિપતી પેઠો એમાંજી;
કૌતક એક મહા ભયકારી, તતક્ષણ દીઠું તેમાંજી. ૨
એક પુરૂષ કર ખડગ લઈ, મરતો હતો દુઃખનો માર્યોજી;
હાં હાં કહી રાયે હોંકારો, કરિને તેને વાર્યોજી. ૩
આતમઘાત કરીને અરે તું, પાડિશ નહિ નિજ પ્રાણજી;
જો તું મરે તો હવે તુજને છે, આ શિવજીની આણજી. ૪
આતે શું એમ અચરજથી, ઉપજ્યો અદ્દભુત રસ એવોજી;
આખે શરીરે રોમાંચ થયો, પુરપતિને વળ્યો પરસેવોજી. ૫
ભૂત હશે કે હશે કોઈ ભૈરવ, કે દુખી નર કે દેવજી;
હિંમતે જઈને તેના હાથમાંથી, ખડગ લીધું તતખેવજી. ૬
ત્યાં તે બોલ્યો અરે ભાઈ આ અવસર, મુજને વારિશ મરતાંજી;
દુઃખથકી દરરોજ રિબાવું, મોત ભલું તે કરતાંજી. ૭
રાય કહે તુજ નામ ઠામ વળિ, વિસ્તારી કહે વાતજી;
ક્રોડ ઉપાય કરી દુખ તારૂં, ભાગિશ સરવે ભ્રાતજી. ૮
ભાખે પુરૂષ, હું છું ભાર્ગવ બ્રાહ્મણ; નવરંગી મુજ નામજી;
કર્મસંજોગ કારણ થકી કન્યા, મળી નહીં કોઈ ઠામજી ૯
રે મુજ માથે રહ્યું પિતરીરૂણ, પુત્રવિનાનો હું પાપીજી;
પિંડદાન કરી કોણ સારશે, કુળમાં શ્રાદ્ધ કદાપીજી. ૧૦
મુજપછી કદિએ પૂર્વજ મારા તલ પાણી નહિ પામેજી;
પુત્રવિનાનો સ્વર્ગ[2]ન પહોંચે, લખિયુંછે ઠામેઠામેજી. ૧૧
બહુ બહુ મેં બાધાઓ રાખી, ઘણા જપાવ્યા જાપજી;
પણ મારૂં ન થયું પરણેતર, પૂરણ એવાં પાપજી. ૧૨

પદ ૮૦ મું.—દેશી ૧ લી.

જન્મકુંડળી લઈ જોશીને, પ્રશ્ન પૂછવા જાઉં;
જોશી જૂઠી અવધો કહે પણ હું હઈએ હરખાઉં. ૧
મશકરીમાં પણ જો કોઈ મારી, કરે વિવાની વાત;
હું તો સાચેસાચી માનું, થાઉં રૂદે રળિયાત;
અરે પ્રભૂ તેં અગણીત નારી, અવની પર ઉપજાવી;
પણ મુજ અરથે એકજ ઘડતાં, આળસ તુજને આવી. ૩
ઢેઢ ચમાર ગમાર ઘણા પણ, પરણેલા ઘરબારી;
એ કરતાં પણ અભાગીયો હું, નહિ મારે ઘેર નારી. ૪
રોજ રસોઈ કરીને પીરસે, મુખે બોલતી મીઠું;
મેં તો જન્મ ધરી એવું સુખ, સ્વપ્નામાં નહિ દીઠું. ૫
મુખનાં મરકલડાં કરિ કરિને, જુએ પતીના સામું;
દેખી મારૂં દિલ દાઝે ને, પસ્તાવો બહુ પામું. ૬
વરકન્યા ચોરીમાં બેઠાં, એક બીજાને જમાડે;
અરે પ્રભૂ એવું સુખ ઉત્તમ, દેખીશ હું કેદહાડે. ૭
ચોટેથી ચિતમાં હરખાતો, ચાલ્યો ચાલ્યો આવે;
બાળક કાલું કાલું બોલી, બાપા કહિ બોલાવે. ૮
પુત્ર પુત્રીને પરણાવે કે વ્રત ઉદ્યાપન વેળા;
હોમ કરે જોડે બેશીને, ભાળે જન થઈ ભેળા. ૯
અરે એવા પુરૂષોએ મોટાં, પુણ્ય કર્યાં હશે કેવાં;
મેં શાં મોટાં પાપ કર્યાં હશે, મળ્યાં નહીં સુખ એવાં. ૧૦
મૂરખ જેવાનાં મંદિરમાં, નિરખી બે બે નારી;
અરે વિધાત્રી અભાગણી, આ તે શી બુદ્ધિ તારી. ૧૧
અહો મિત્ર મારા સંકટની, શી કહું વાતો ઝાઝી;
વિશ્વ વિષે પુરૂષોના વૈભવ, દેખી મરૂંછું દાઝી. ૧૨

પદ ૮૧ મું—દેશી ચાલતી.

પનઘટ ઉપર પ્રભાતમાં જઈ, બગની પેરે બેસું;
વિધવિધના વિચાર કરૂં પણ, એથી અર્થ સરેશું. ૧
રસ્તે જાતી રામાઓનાં ટોળે ટોળાં દેખું;
નિરખીને નિસાસા નાંખું, અભાગ્ય મારાં લેખું. ૨
પછી ઘેર જઈ પોતાને હાથે, નીર ઉકાળી નાહાવું;
બળ્યા જળ્યા ભાખર બનાવી, ખાંત વિનાનું ખાવું. ૩
સ્મશાન સરખું ઘર ભાસે ને, ચિતા સળગતી સજ્યા;
અધિક અંતરની વાત ઉચરતાં, લાગે છે મને લજ્યા. ૪
વાસણની ઉતરેવડને એક, રાતું વસ્ત્ર ઓઢાડું;
ઉભાં છો વહુ એમ કહી, મારા મનને હું રમાડું. ૫
એની જોડે ઉભો રહીને, એમ વિચારૂં આપ;
આ જેવડી કન્યા આવે તો, વળતી શા સંતાપ. ૬
એક દોરડું લઈ તેની, વરમાળા બેશ બનાવી;
મારા ને ઉતરેવડના, મેં કંઠ વિષે પેહેરાવી. ૭
કહ્યું ચાલો વહુ ચોરીમાં, તમને આપીશ સુખ માગ્યું;
ખેંચાયાથી ખસી પડી, વાંસામાં મુજને વાગ્યું. ૮

---

१ वांरमातरमा य सुनीथांब्रह्मवादिनः
अ त्स्यसमतवेममन्यर्पितपार्ति मुषः ॥२॥
रत्वानृपासननत वेनर प्रशासन
नालिल देस्यवःसर्वेलपेत्रस्ता वालवः॥३॥
२अ ब्रस्यगातेर्नास्तिर गैमेवच ॥ लिंगपुराण०पु०॥

હસતાં મારે જાતો જો ભાઈ, હોય પ્રિયાની પ્રીત્યો;
મેં મારે મન એમ ગણ્યું જે, આજ ઓરિયો વીત્યો. ૯
નારિ વિના દુખનો નહિ છેડો, મરૂછું એ દુખ માટે;
પુરપતિ કહે તુજને પરણાવિશ, ન મરિશ એ ઉચાટે૧૦
નારી તારી નાતતણી છે, વિધવા પણ ગુણવાન;
સોળ વરસની સુંદરી છે, તન રંગે રતી સમાન. ૧૧
હમણાં તો દુખની દાઝી, દીસેછે જેવી ડોશી;
પણ રંભા જેવી બનશે, જો રખિશ પાળીપોષી. ૧૨
પણ તારા નાતીલા તુજને કરશે પંગત બહાર;
માટે હીંમત હોય તને તો, પરણાવું તે નાર. ૧૩

પદ ૮૨ મું—દેશી ૮ મી.

શુણી અંતરે અધિક ઉમંગી, નરનાથને કહે નવરંગી;
પારાશર શુભ ગોત્રછે મારૂં, માટે તેનાં વચન ન વિસારૂં.૧
એની સ્મૃતિને ન માનું હું આણ,તો તે કથનને માનશેકોણ;
મારા હૈયામાં છે ઘણીહામ, નથી નાતતણું મારે કામ. ૨
આશા છે મારે અંતરે એવી, દુઃખ ભાગશે ગાયત્રિ દેવી;
જે કોઈ નર પરણ્યો નહિ નારી, નહિ યજ્ઞનો તે અધિકારી.૩
અગ્નિહોત્ર એણે ન હોમાય, એતો બ્રાહ્મણ ભ્રષ્ટ ગણાય;
રામઋષિ આશ્રમે જ્યારે પેઠા,ઋષિ અવળું મોઢું કરી બેઠા.૪
કહ્યું જેને નવ હોય નારી, તેનું મુખ જોતાં પાતક ભારી;
એવો વેદનો ધર્મ વિસારી, શિદ સાચવું નાત નઠારી. ૫
વિના ધર્મ નરકની મોઝાર, નહિ નાતથી થાય ઉદ્ધાર;
એક નાતમાં જમવાને લોભે, મુકું વેદ ધરમ શીદ મોભે.૬
નહિ પરણું સ્વગોત્રનીકન્યા,વેદ મત તજી નહિ કરૂં અન્યા;
સાત પેઢી તજીશ પિતાની, પાંચ પેઢી તજું પ્રસુતાની. ૭
જુદી જાતનીને નહિપરણું, નાતિલી સાથે કરીશ ઘઘરણું;
નક્કી જાણું જો દુર્ગુણી નારી,તો હું કદિ ન વરૂં અવિચારી.૮
મનમાં જડશે ધર્મના મુળની,કહિશ તે ઉત્તમ કુળની.
નહિતો જોશુભ કુળજનમેલી, તેનેકહિશ હું કુળ ઉતરેલી. ૯
થોડબોલી કે કાયાયે કાળી, તોપણ જાણીશ રૂડી રૂપાળી.
શીળો સ્વભાવરહી હશે સાહી, તેનેકહીશહું દશગણીડાહી.૧૦
લક્ષ્મી રત્ન કે કેસર નામે, પણ જોઈશ હું ગુણ પરિણામે;
ભલે નામ હશે કદી ભોળી, તોય જોઈશ તેના ગુણતોલી.૧૧
સદાચરણ તપાસીશ સાચું, રૂપ રંગથી હું નહિ રાચું;
વણ જાણે ન કરૂં વિશવાસ,ભલોભાળી ઉપરનો આભાસ.૧૨

પદ ૮૩ મું—દેશી ૨૪ મી.

ભલો ભાળી ઉપરનો આભાસ, રૂપે નહિ રાચીએ,
તેના ગુણતણો કરિયે તપાસ, સદા બુદ્ધિ સાચીએ. ટેક.
થાળે ભર્યું દુધ ચોસ્નું રે, ઉજળું અધિક પ્રમાણ;
બેંશનાદુધથી દીસેભલુંરે, પિતાં પીનારાના જાયપ્રાણ.રૂપે ૧
ઇંદ્રવરણાનાં ફળ અતિ ભલાંરે, દેખતાં દષ્ટિ લોભાય;
રૂડાં દીસે રળિઆમણુંરે, પણ ખાતાં તો ખેદ૫માય.રૂપે.૨
નીર નિહાળી રૂડું નિર્મળુંરે, મોતીની સેર સમાન;
ખારૂંલાગ્યુંનેખેદઉપજ્યોરે,પાસેજઈ નેકિધું જ્યારેપાન.રૂપે.૩
કડકા કાચ બિલોરનારે, સાકર સરખા શોભાય.
ભુલથીભોજનમાંભેળવેરે, તોતેજમનારનો જીવજાય રૂપે.૪
ખુરદા વટાવી ભિખારીયે રે, લીધો રૂપૈયો રોક;
તાંબાનોજાણ્યોજ્યારેતેવળીરે,પામ્યોત્રાસપછીમેલીપોક.રૂ. ૫
આકડાનાં ફળ આપતાં રે, આંબાના ફળનો આભાસ;
રસ લેવાનેરસના ધરીરે, કાપી જોતાંતો નીકળે કપાસ.રૂ.૬
સોનાથી સરસ સોહામણીરે, સાંકળી શેઠ સમક્ષ;
તાપે તપાવી તપાસતાંરે, પૂરો પીતળ પેખ્યું પ્રતક્ષ. રૂપે.૭
ધ્યાનમાં ઉભો બગ બાપડો, પૂરો તપસ્વી પ્રમાણ;
માંછલિયેમુનિવરગણ્યોરે, પાસેજઈ ને ખોયા તેણે પ્રાણ.રૂ.૮
ઘુંઘટોતાણે ઘણી લાજથીરે, અબળા એવી એક ઠામ;
નામ પુછ્યુંત્યારે નીસરી,નારી ગુણકા ચંદા એનું નામ.રૂ.૯
વચન ઉચારે વિવેકનાંરે, નર એક ઉજળે અંગ;
પાસે વશીનેપરીક્ષા કરીરે, ત્યારેજાણ્યા ધુતારાનાઢંગ.રૂ.૧૦
ગાય ગાથા ગુરૂજ્ઞાનનીરે, આપે અધિક ઉપદેશ;
કપટભર્યું એનેકાળજેરે, વળી વિષયી તે હોય વિશેષ.રૂ.૧૧
ખોળ કરો ખૂબ ખાંતથીરે, ઠગાશો નહિ કોઈ ઠામ;
રૂદયામાં નહિ રીઝવુંરે, ડોળદેખી કે સાંભળીનામ.રૂ. ૧૨

દોહરો.

સદગુણ વાળીને વરૂં, દિલ નહિ રાખું ડરજ;
નથી ગરજ કંઈ નાતની, ગણું ઈશ્વરની ગરજ. ૧

પદ ૮૪ મું—દેશી ૧૩ મી.

એક ઈશ્વરની રાખું ગરજરે,
નથી નાતનું કાઢવું મેં કરજરે;
માથે ભૂપનો ભય નવ હોયરે,
તો કાંઈ નાતથી નવ ડરે કોયરે. ૧
નાતે ઘર નહિ લૂટી લેવાયરે,
નાતે દેશ બહાર ન કઢાયરે;
નાત શુળિયે ચડાવી ન શકેરે,
છોને બળતી ગમે તેમ બકેરે. ૨
નાત કન્યા મને નથી દેતીરે;
માટે નાતને મેલીશ વેતીરે,

વિના પુત્ર નરક જાઉં ક્યારેરે,
એવી નાતને શું કરૂં ત્યારેરે, ૩
મને નોંતરૂં નહિ દે નાતરે,
તેમાં શાછે મહા મોટી વાતરે;
મારી રસિલી જે કરશે રસોઈરે,
જુગતે જમીશ એનું મુખ જોઈરે. ૪
શંભુ વિષ્ણુ ને સૂરજ શેષરે,
લક્ષ્મી ગૌરી ગંગાને ગણેશરે;
મારી નાત હું એજ ગણીશરે,
નિત્ય નૈવેદ્ય કરીને જમીશરે. ૫
નથી કરતો હું કુડું કાજરે,
વિધવા લગ્ન કર્યાની શી લાજરે;
પ્રભુ જો મને સંતાન દેશેરે,
મળતે મળતો વિવા મળી રહેશેરે. ૬
પુત્ર પુત્રીને પરણાવા માટરે,
શીદ આજથી રાખું ઉચાટરે;
કઈક જઈ રહેછે પરગામરે,
નિજ નાતનું જ્યાં નહિ નામરે. ૭
તેનું કામ નભે છે જેમરે,
નાત વિના નભાવિશ એમરે;
વેદ ધર્મ હું પાળીશ હરષેરે,
એથી ઈશ્વર કલ્યાણ કરશેરે. ૮
સંધ્યા વંદન કરીશ ત્રિકાળરે,
ગળે રાખીશ રૂદ્રાક્ષ માળરે;
પિતૃ તરપણ કરીશ હું પ્રીતેરે,
વૈશ્વદેવ વળી રૂડી રીતેરે. ૯
સ્વહા સ્વધા ને વષટ્કારરે,
એક કરશે મારો ઉદ્ધારરે;
એક જાતમાં નાતો અનેકરે,
એમાં અધિક ગણિશ વળી એકરે. ૧૦
અગ્નિહોત્ર હું હોમીશ હાથે રે,
મારી સુંદરી બેસશે સાથેરે;
શુદ્ધ ધર્મ હું સાચવીશ ઠીકરે,
કશી નાતની નહિ રાખું બીકરે. ૧૧
એટલે વેને વચન કહ્યું આવુંરે,
થોડા દિનમાં તને પરણાવુંરે;
કમળાગૌરી નામે એક કન્યારે,
તારી નાતની છે નથી અન્યારે. ૧૨
વિપ્ર કહે એના ગુણ જાણું કુંવરે,
તે જો વરશે તો વરનાર ખુંવરે,
સામ કહે વાત પેટમાં ધરજેરે,
કોઈ જડમતિ જાણે ન કરજેરે. ૧૩

પદ ૮૫ મું—દેશી ૨૫ મી.

પેટમાં રાખવી વાત પડદાતણી,
કઠણછે કામ જડ બુદ્ધિ જનમાં;
જીરવે જગતમાં વાત તો જેવલા,
અવરને આફરો થાય તનમાં. પેટમાં. ૧
પેટની વારતા પ્રગટ કરવા થકી,
મર્મનો ભર્મ તે ભાગી જાશે;
અકળ બળ બુદ્ધિ જન સકળ જેને કહે,
કલ્પના તરત તેની કળાશે. પેટમાં. ૨
જેમ આહાર જેવો કર્યો જે જને,
ઓળખી લીજીએ ઓડકારે;
તેમ વાણી થકી જાણીએ જનતણા,
મનતણો મર્મ સર્વે સુમારે. પેટમાં. ૩
જો ન દેખાય જગમાંહિ જ્વાળામુખી,
જમિનનું પેટ કળી કોણ જાણે;
પાણી પાષાણ કે ખાણ જરની હશે,
એમ અંદેશો ઉરમાંહિ આણે. પેટમાં. ૪
પેટની વાત તખતો ન પરગટ કરે,
દુષ્ટ ગુણ દોષ પરના દેખાડે;
હાંડી હઈઆતણી ભોળી જે ભામની,
પેટની વાત ખુલ્લીજ પાડે. પેટમાં. ૫
પેટની વાત ખુલ્લીજ જે પાડશી,
ઉપજશે નિત્ય પરિતાપ તેમાં,
તેહને કાળજે તેલ રેડી અને,
આગ સળગાવશે લોક એમાં. પેટમાં ૬
જેમ ઈલિમી વિના આદમી અવરના,
પેટમાં રહે નહીં કાચો પારો;
તેમ આ જગતમાં વાત જે જીરવે,
એજ ઈલિમી ખરો એવું ધારો. પેટમાં. ૭
જેમ કુંભારે કંસારે વાસણ ઘડ્યું,
વિશ્વજન લે ટકોરો વગાડી;
બોખરો સ્વર કદી ખાંખુખાં નીકળે,
ખોડ અર્થીજ થાશે ઉઘાડી. પેટમાં. ૮
પરણવા બેસતાં તરત પરીક્ષા થઈ;

બોબડો બોલ સુબચંદ[1] બોલ્યો;
વૃદ્ધ જન વારિને ઢાંકિયા તોય તે,
મૂરખે મનતણો મર્મ ખોલ્યો. પેટમાં. ૯
મૂકવા નાણું ઠેકાણું છાનું મળે,
જ્યાં થકી કોઈ તેને ન કળશે;
વાત કરવાનું ઠેકાણું તો વિશ્વમાં,
મિત્ર મુશકેલિથી કાંઇક મળશે. પેટમાં. ૧૦
નારીની જાતને જાત નાપિકતણી,
તેહને પેટ નહિ વાત ટકશે;
તેમ વાચાળ ત્રીજો ગણો તેહમાં,
બોલતાં છાનીએ વાત બકશે. પેટમાં. ૧૧
પારકી વાત કે વાત પોતાતણી,
સારી કે બૂરી સઉનેજ સોંપે;
ટેવ એવી પડે ટાળિ તે કેમ ટળે,
જીવ જો જાય બંધાય તોપે. પેટમાં. ૧૨
સોંપતાં માલ વિશ્વાસ હોય સોગણો,
વાત કરતાં ન વિશ્વાસ આણો;
દલતણી વાતને યોગ્ય દુનિયાંવિષે,
જરૂર જન લાખમાં એક જાણો. પેટમાં. ૧૩

દોહરો.

તે માટે તું કોઈને, કહિશ નહીં આ કામ;
એમ કહી એતો ગયા, પોત પોતને ઠામ. ૧

ભાગ ૮ મો.

પદ ૮૬ મું—દેશી ૧ લી.

શિવ મંદિરથી શેહેર વિષે તે, ચંચળ રાજા ચાલ્યો;
દૂરથકી દરબારતણો, મહીપતિએ મારગ ઝાલ્યો. ૧.
એકાએક અસુરી વખતે, સિપાઈ પણ નહિ સાથે;
પૂનમની અજવાળી રાતે, ચંદ્ર ચડ્યો છે માથે. ૨
સઘળા શેહેર ઉપર સુંદર છે, ચંદ્ર પ્રકાશ છવાયો;
જાણે પુર ઉપર ચંદનનો, વરસાદ વરસાયો. ૩
નભ મંડળ ચળકે નક્ષત્રો, પુરપર કળશો ચળકે;
બંનેની શોભા નિરખતો, હીંડ્યો હલકે હલકે. ૪
કોઈ ઠેકાણે નાટક નિરખ્યાં, ક્યાંઈ કરે કોઈ ગાન;
સુંદર ઘરથી નગરી શોભે, ઇંદ્રપુરી અનુમાન. ૫

નજરઆગછે ઘરઘર આગળ, ક્યાંઈ વાજે ઘડીઆળાં;
ક્યાંઇ દીપકનાં જાળીમાંથી, આવી પડે અજવાળાં. ૬
ક્યાંઈ હીડોળાખાટે હીંચે, નવલવધુ વર સાથે;
ક્યાંઈ [1]દંપતિ પાસા ખેલે, હરખે લઈને હાથે. ૭
શબ્દો તેના શુણતો શુણતો, પુરપતિ ચાલ્યો જાય;
પ્રજા સરવને સુખમાં દેખી, છાતી શીતળ થાય. ૮
દુખથી કોઈને રોતું દેખી, અતિ અકળામણ આવે;
દુઃખનું કારણ પૂછી તેને, દુખમાંથી છોડાવે. ૯
ક્યાંઇ પ્રિયાપ્રિય મળી પરસ્પર, પીએ પ્રેમરસ પ્યાલા;
ક્યાંઈ રીસાએલીને સ્વામી, કરેછે કાલાવાલા. ૧૦
કોઈ હરિકીર્તન કરે ભક્તજન, તાળ મૃદંગ બજાવી;
વેદાભ્યાસી વિપ્ર વેદની, રહ્યા છે ધુન્ય મચાવી. ૧૧
ક્યાંઇ નાણાવટિ નામું લખેછે, નાણામેળ તપાસે;
વારે વારે ગણે રૂપૈયા, ભૂલ પડેલી ભાસે. ૧૨

પદ ૮૭ મું—દેશી ૮ મી.

એવે સમય દીઠી એક માળ, નરનારી હુલાવેછે બાળ;
ઘણા હરખથી ઘુઘરો બજાવે, લઈ પુત્રને લાડ લડાવે. ૧
સ્વામી બોલિયો સુંદરીસાથ,આજ સુખીયોછેનગરીનો નાથ;
એના સુખમાંહિ ખામીછે એક,નથી સંતાનસાંપડ્યુંછેક.૨
રાજ્યપાટનું સુખ શા લેખામાં,પુત્ર પામ્યો નહીં સ્વપનામાં;
ધરે મનુષ્ય જનમ નરનારી,પછી સંતતિ પામે ન સારી ૩
એનો અવતાર જાણવો વ્યર્થ, ભલે શ્રીમંત હોય સમર્થ;
વેને સાંભળ્યાં સર્વે તે વેણ, લાગ્યાંદિલમાં મહાદુઃખદેણ.૪
પણ સમજ્યો જે વાતછે સાચી, મારા કર્મની રેખાછેકાચી;
સુખ સંતાનનું નવ મળિયું,વડું રાજ્ય મળ્યાથિશું વળિયું.૫
પામું પુત્ર જેવું જો રતંન, કરૂં જીવથિ જાદે જતંન;
એમ ચિંતવતો ચાલ્યો જાય, એવામાં એક કૌતક થાય.૬
પુત્ર આકાશમાંહિથી પડીયો, નરનાથની નજરે તે ચડિયો;
રાયે જાણ્યું તૂઠ્યા માહારાજ,માટેપુત્રઆપ્યો મને આજ.૭
મારા સફળ મનોરથ થાશે, વિશ્વમાં મારૂં સુખ વખણાશે;
આજમારૂંનસીબબહુબળિયું, મનમાંધારતાંસંતાનમળિયું૮
મારી ગાદીનો વારસ થાશે, મેણું વાંઝિયાનું મટી જાશે;
ખોળેલઈને બેશીશ સભામાં,હેતેદાબિશ લઈને હઈયામાં૯
થાશે પાંચ વરસનો જે કાળે, ત્યારે ભણવા મુકીશ નિશાળે;
ભણિ ગણિને થશે હુશીઆર, કહેવાશે તે રાજકુમાર. ૧૦
ઉંચા કુળમાં એને પરણાવું, જોવા જેવી તો જાન જોડાવું;
નાણું ખરચતાં નહીંજ વિચારૂં, પુત્રપરણાવીનેમનઠારૂં૧૧

૧ દીવાની ઝાળ માંડવાને લાગતી જોઈને તે બોલ્યો. કે આ માંયવો બઈ જશે. તો વય, નેં વળી બેય બઈ જશે, વઈ કહેશો કે મુચંદ બોલ્યો.

૧ સ્ત્રી, પુરૂષ.

વળી વેનને ઉપજ્યો વિચાર, કેઈ રાણીને આપું કુમાર;
પછી કીધું નકી કાળજામાં,વડી રાણીતોછેઆજવામાં.૧૨

પદ ૮૮ મું—દેશી ૧૩ મી.

માટે સોંપચો તેને આ સુતરે,
એને હરખ થશે અદભૂતરે;
જન્મ ઉત્સવ કરીશ સવારેરે;
સઉને સાકર વહેચીશ ત્યારેરે. ૧
જ્યારે તેની વધામણી જાશે રે,
સગા વહાલાને સંતોષ થાશે રે;
શણગારીશ નગરી સવારે રે,
લીલાં તોરણ બંધાવું દ્વારે રે. ૨
સરદારોને સિરપાવ આપું રે.
બંધીવાનનાં બંધન કાપું રે;
વગડાવું વધાઈનાં વાજાં રે,
જમાડું સઉને ભોજન તાજાં રે. ૩
દઈશ જાચક લોકને દાન રે,
અન્ય હરખ નહીં આ સમાન રે;
દેવાલયમાં રચું દીપમાળા રે,
ગાશે ધોળ મંગળ બહુ બાળા રે. ૪
વડા હરખના વાવટા ચડશે રે,
મોટાં ત્રાંબાળુ નાદ ગગડશે રે;
નૃત્ય કરશે અપસરાઓ આવી રે,
ગાશે ગાયક વાજાં વજાવી રે. ૫
પુત્ર પ્રાપ્તી થઈ કહેવાશે રે,
આખી નગરીને આનંદ થાશે રે;
આજ હરિએ કરી લીલા લેહેર રે,
ઘણા હરખશે જન ઘેર ઘેર રે. ૬
મારે કશિએ રહી નહિ ખામી રે,
મને ત્રુઠયા ત્રિલોકનો સ્વામીરે;
નવ કરવા પડ્યા જપ જાપ રે,
નવ કરવા પડ્યા તપ તાપરે. ૭
કશી માનતા મેં નવ કીધી રે,
મનમાં ધારતાં મહા સિદ્ધિ દીધી રે;
મારી નગરી છે પુણ્ય નિધાન રે,
સાચી છે કલ્પવૃક્ષ સમાન રે. ૮
પુત્ર પૃથ્વી ઉપર આવી પડીઓ રે,
પણ પડતાં લગાર ન રડીયો રે;
નાંખ્યો ઇશ્વિરે તે મુજ આગે રે,
વાસ્તે તેને કશું કેમ વાગેરે. ૯
એમ અચરજ પામી અંતરમાં રે,
નીચે નમિને લિધો સુત કરમાં રે;
કરમાં લઈને ચુંબન ગાલે કરિયું રે,
ત્યાં ભાળ્યું મોડું [1]ભસ્મ ભરિયુ રે. ૧૦
જોયું બાળ તરત જનમેલું રે,
ગળે નખ દઈ મારી નાખેલું રે;
મુખે ઠાંશીને ભસ્મ ભરેલી રે,
કોઈએ પ્રાણની ઘાત કરેલી રે. ૧૧
દેખી રાજા થયો દિલગીર રે,
એના નેણમાં આવિયાં નીર રે;
સ્નેહે બોલીયો બાળક સાથે રે,
તારી હત્યા થઈ કેને હાથે રે. ૧૨

પદ ૮૯ મું—વણઝારા રે.

કેણે માર્યો તને ક્રૂર થઈ, બોલ બાળારે
તારો કોણ મળ્યો વેરવાઈ, વિના વાંક વાળારે.
રૂડા અમારા રાજ્યમાં, બોલ;
એવો કોણ વસેછે કસાઈ, વિના. ૧
કેનું તેં કાંઈ બગાડીયું, બોલ;
કેનાં ચોરી લિધાં ધન માલ, વિના;
કાયા તારી રૂડી કોમળી, બોલ;
ગોરા રૂડા ગુલાબ શા ગાલ, વિના. ૨
તારૂં મનોહર મુખ છે, બોલ;
હેત ઉપજે તારા જોઈ હાથ, વિના.
હોઠ તારા રળિયામણા, બોલ;
ક્યાંથી આવિયો કેને સાથ, વિના. ૩
નમણું રૂડું તારૂં નાકછે, બોલ;
તારા કોમળ રૂડા કાન, વિના.
જો તું થતો હોય જીવતો, બોલ;
આપું મારી આવરદાનું દાન, વિના. ૪
મન કેમ માન્યું મારતાં, બોલ;
તજ્યો ઇશ્વિરનો પણ ત્રાસ, વિના.
રાજાની બીક રાખી નહીં, બોલ;
તારો નિર્દયે કીધો નાશ, વિના. ૫
નાણું ખરચતાં નવ મળે, બોલ;

[1] રાખ.

રહ્યું પુત્ર સરીખું રતન, વિના.
કેમ ધર્યો તને કુખમાં, બોલ;
તારૂં કેમ ન કીધું જતન, વિના. ૬
શો અપરાધ એવો કર્યો, બોલ;
તારો પાપીએ લીધો પ્રાણ, વિના.
મોત તારૂં આવું દેખીને, બોલ;
મારે કાળજે વાગ્યું છે બાણ, વિના. ૭
ગાય થકી તું ગરીબ છે, બોલ;
વળી સાધુથી શાળો વિશેષ, વિના.
ક્રોધ ચઢાવે કોઈને, બોલ;
એવું લક્ષણ દીસે ન લેષ, વિના. ૮
હત્યા કરી પરમહંસની, બોલ;
કેણે કીધા આવો કાળોકેર, વિના.
શોધીશ હું તારા શત્રુને, બોલ;
તારૂં જરૂર હું વાળિશ વેર. વિના. ૯
ઇશ્વરની આજ્ઞા થઇ, બોલ;
આવ્યો આ દુનિયામાં તું એમ, વિના.
તને માર્યો તેહનો ગુનો, બોલ;
કદી ઇશ્વર સાંખશે કેમ, વિના. ૧૦
ક્રૂર કરમ જે આવું કર્યું, બોલ;
અહિં છાનું નહીં રહે છેક, વિના.
પાપ પ્રસિદ્ધ બધું થશે, બોલ;
કદિ કરશે ઉપાય અનેક, વિના. ૧૧
ધિક ધિક હું પ્રજાનો ધણી, બોલ;
તારી કરી ન શક્યો રક્ષાય, વિના.
આ વેળા નાહિ મને વીસરે, બોલ;
મારૂં બહુ કાળજું બળી જાય, વિના.

પદ ૯૦ મું—દેશી ૧ લી.

પછી તે બાળક ક્યાંથી પડિયો, તેનો કર્યો તપાસ;
પડ્યો નજરમાં ગોખ પછી તે, જ્યાં જોયું આકાશ. ૧
આ ગોખેથી બાળક પડીઓ, એવો સંશય આવ્યો;
કોણ રહેછે ત્યાં તે જોવું, એમ ઠરાવ ઠરાવ્યો. ૨
મડદુ ત્યાં એકાંતે મેલી, ફરી વળ્યો ઘર ફરતો;
પૂર્વાભિમુખ મુખ્ય બારણે, આવ્યો ચિંતા કરતો. ૩
ચોર ચોર કહિ બુમો પાડી, ત્યાં જન આવ્યા ધાઈ;
મહીપતિએ કહ્યું આ મંદિરમાં ચોર ભરાયા ભાઈ. ૪
કહો જે એમાં કોણ રહેછે, કહીએ મંદિર કેવું;
પછી લોકોએ પુરપતિ આગળ, નામ બતાવ્યું તેવું. ૫
વણીક વિધવા વીસ વરસથી; એક રહેછે એમાં;
તેની માતા માસ થયો, તે સાથે રહીછે તેમાં. ૬
ત્રીજું કોઈ તેમાં નથી રહેતું, છે ઘર આબરૂદાર;
જરૂર જરને લોભે પેઠા, હશે ચોરી કરનાર. ૭
બુમો પાડી ઘર ઉઘડાવ્યું, તે પછી બધે તપાસ્યું;
સુવાવડી સન્યામાં સૂતી, ભૂપતિને મન ભાસ્યું. ૮
નામ ઠામ નોંધી લઈને, ગત રાજા રાજદ્વારે;
લોકો સઉ સઉનાં ઘરમાં જઈ, સુખથી સુતા ત્યારે. ૯
બીજે દિવસ પુરપતીએ પેલી, બાઈઓને બોલાવી;
સત્ય ન બોલો તો શિક્ષા કરૂં, ધમકી દઈ ધમકાવી.૧૦
બાનાં તો બહુ બહુ કાઢયાં પણ, અંતે સત્ય ઉચાર્યું;
પુત્રીએ બાળક પ્રસવ્યું તે, માએ તરતજ માર્યું. ૧૧
લાજ ઘટે લોકોમાં માટે, કીધું એવું કામ;
સર્વ વાતનો સાર એટલો, એથી નિકળ્યો આમ. ૧૨

પદ ૯૧ મું—દેશી ૮ મી.

પછી રાજાએ એમ ઉચાર્યું, જેણે બાળક જીવથી માર્યું;
એના એજ રીતે પ્રાણ લેવા, સર્વ હાલ કરૂં તેના જેવા.૧
કહે ઘાતકને નરનાથ, એને લઈ જાઓ પકડીને હાથ;
બાલોજ્યરીગળામાંહિફાંશી,ભરોરાખ મોઢા માંહિ ઠાંસી. ૨
નાંખો કોટ ઉપર થકી પાડી,અમેરસ્તામાંરહિએઆગાડી;
મારી નજર આગળ એમ મરશે,મારૂંઅંતરત્યારેજઠરશે. ૩
પછી ઘાતક પકડીને ચાલ્યા, ગળામાં ફાંશીના બંધ ઘાલ્યા;
કોટ ઉપર એને ચડાવી, રાજા આગળ ઉભો છે આવી. ૪
અધિપતિએ એવું સંભળાવ્યું, અરે મોત હવે તારૂં આવ્યું;
બોલછેલ્લું જે હોય ઉચરવું, કર હરિનું સ્મરણ હોય કરવું.૫
ફળ ભોગવ તારા કરમનાં,ઝાડ ઉપજ્યાં અધિક અધરમનાં;
કોઇ કરશે તારા જેવું કામ, અતિ કષ્ટ ભોગવશે તે આમ. ૬
તારા મનથી કરી લે પસ્તાવો, શીદ અધરમ કીધોતેંઆવો;
માર્યું વણ વાંકે જીવતું બાળ, ક્રૂર કર્મ કર્યું વિકરાળ. ૭
ત્યારે બોલી વચન મુખ બાઇ, ભલે માર મને આજ ભાઇ;
પછી પસ્તાવું તુજનેજ પડશે,દોષ કરનાર દ્રષ્ટિએ ચઢશે. ૮
આજ જેટલું બોલિશ હુંય, કહ્યું સાચું ન માનશે તુંય;
જુદું નિમિત મારે શીર આવ્યું, મારૂં મરણતેંઆજઠરાવ્યુંય૯
મોટો જુલમ માંડયો છે તેં જેહ, તને ઇશ્વિર પૂછશે એહ;
હું તો અબળા મારૂં નથી જોર, પણ નિરખેછે નંદકિશોર૧૦
શાથી બાળકનો થયો નાશ, પૂરો તેં નથી કીધો તપાસ;
મારનારો તો મોજ કરેછે, સુખે શીકર વણીને ફરે છે. ૧૧

મને મારે છે તું વણુ વાંકે, નથી વાંક મારો નવટાંકે;
ઉંડીવાત તો તેં ન વિચારી,નથી હત્યાની હું કરનારી. ૧૨

પદ ૯૨ મું—દેશી ૧૦ મી.

હત્યાની કરનારી હું નથી, વડો નહિ મુંજ વાંક;
વગર ગુને મારી જાઉં છું, હું તો અબળા છું રાંક. હત્યાની. ૧
બાળક સાથે મારે કશું, વડું નવ હતું વેર;
મારૂં તેણે ન બગાડીયું, જેથી ઉપજે ઝેર. હત્યાની. ૨
માગ્યા પુંજી રોકડ કશી, નહોતી બાળક પાસ;
જે માટે જીવ તેનો લઉં, એવી નવ હતી આશ.હત્યાની. ૩
એને ગળે નખ મારતાં, મારા ધ્રુજ્યા હાથ;
આંસુપડ્યાંમારીઆંખથી, જાણે જગતનો નાથ. હત્યાની. ૪
પણુ પછી એમ વિચારિયું, મને નહિ આનું પાપ;
પાપ તો ભોગવશે બીજા, મારે શાછે સંતાપ. હત્યાની. ૫
વાંક વિના મને મારશો, જોશે જગ કરતાર;
પંડે આનું ફળ પામશો, નથી ભૂલ લગાર. હત્યાની. ૬
હાકમ કેરા હુકમથકી, લડે શુરવીર જેહ;
નોકરી છોડી [1]નરેશના, થાય નોકર તેહ. હત્યાની.૭
નોકર ઉપર નરપતિ, જુનું રાખે ન ઝેર;
સામા શત્રુનાજ ઉપરે, ચહાય વાળવા વેર. હત્યાની. ૮
એક હું પુછુછું એટલું, શુણો ઘાતક આપ;
જો મને વણુ વાંકે મારશો, કેને શિર તેનું પાપ.હત્યાની. ૯
ઘાતક તે ઘડીએ કહે, કર્યો રાજાએ ન્યાય;
અન્યાય હશે તો એહને, પુછશે જગરાય. હત્યાની. ૧૦
રામા કહે રાય સાંભળો, આમાં ઊંડાછે મર્મ;
ઘાતક તુલ્ય તો હું ખરી, મારે શિર નહિ કર્મ. હત્યાની. ૧૧
જો મને જીવતદાન દો, લઉં તેહનું નામ;
સાચું તે ભાસે જો સર્વને, તો હું જીવું આ ઠામ.હત્યાની૧૨

પદ ૯૩ મું—દેશી ૧ લી.

વળતી રાજા વેન કહે તું, બતાવ્ય નામ નિશાન;
જો તે વાત ખરી ઠરશેતો, તુજને જીવતદાન. ૧
બાઈ કહેછે બળવંતા, નૃપ સાંભળ મારી વાત;
પુનર્લગ્નને અટકાવે, ઘણી કીધી આવી ઘાત. ૨
કળિજુગમાં વળિ અતિશે કરશે, બાળકની હત્યાઓ;
ગર્ભપાત તો ગણુતી વિનાના, વળી કરશે વિધવાઓ. ૩
દર વર્ષે મોટા શેહેરોમાં, એક બે બાળક મરશે;
સઘળાં શેહેરોનાં ગણિયે તો, પાંચ સાતસેં ઠરશે. ૪
દશ વર્ષોનાં ગણી દેખો તો, પાપતણો નહિ પાર;
પુનર્લગ્ન અટકાવ એટલી, હત્યાઓ કરનાર. ૫
શું કરિએ રસ્તો નથી બીજો, માટે બાળક માર્યું;
આથી અધિક ફિટકાર મળત, તો બાળક હોત ઉગાર્યું. ૬
મુજને ફાંસી દેવાથી, બાળકનાં મોત ન મટશે;
જો તે ચાલ મટાડી દેશો, ઘણી હત્યાઓ ઘટશે. ૭
નહિ તો ક્રોડ ઉપાય કરો પણુ, બાળક હત્યા થાશે;
તેનું પાપ બધું એવા, મતવાળાને શિર જાશે. ૮
પ્રજાતણું પ્રતિપાલન કરવા, તમે જો મનમાં ધારો;
તો એવા બહુ નિર્દોષિ, બાળકના જીવ ઉગારો. ૯
એક દિઠું બાળક મરતાં તો, તમને ઉપજ્યો ત્રાસ;
પણુ એવાં તો પૃથ્વી ઉપર, વિશેષ થાય વિનાશ. ૧૦
અનુભવી તો અનુભવથી જાણે, મૂરખ જોઇને જાણે;
વણુ દીઠેલી વાત કદી તે, અનુભવમાં નવ આણે. ૧૧
પુનર્લગ્ન અટકાવ કર્યાથી, અનેક અધરમ થાય;
જેમ નદી જળબંધ કર્યાથી, જે તે રસ્તે જાય. ૧૨

પદ ૯૪ મું—દેશી ૮ મી.

વળતી વેને કર્યો ત્યાં વિચાર, સાચું બોલી તે નિર્બળ નાર;
પુનર્લગ્નનો જ્યાં અટકાવ, આવા બનતા હશેજ બનાવ.
માટે આને જો નાંખીએ મારી, નથી હત્યાઓ બંધ થનારી;
પુનર્લગ્નનો રસ્તો પકડશે, ત્યારે બાળહત્યા બંધ પડશે. ૨
પુનર્લગ્ન નિષેધ છે જેહ, સાચો શત્રુ બાળકનોજ તેહ;
માટે તેની સાથે વેર રાખું,નહિ અબળાને મારી નાંખું. ૩
ભાખ્યો વેને પછી એવો ભેદ, સાત વર્ષની ભોગવ કેદ;
તને દીધું મેં જીવતદાન, શીક્ષા અપરાધને અનુમાન. ૪
પછી કેદમાં લઇ ગયા તેને, વેર લીધું નહીં એમ વેને;
પુનર્લગ્ન નિષેધની સાથે, નકી વેર ધર્યું નરનાથે. ૫
જાણે છો જતું હોય જો રાજ, ધારો તોડું નિષેધનો આજ;
સામું લશ્કર લડવાને આવે, ડર ઝાઝો દેખાડી ડરાવે. ૬
કદી ખાલી થાય જો ખજાનો, પડે ઉલટો વિચાર પ્રજાનો;
તોય મારો વિચાર ન મેલું, ખરો ક્ષત્રિય થઇ રણુ ખેલું. ૭
મારા મનથી વિરૂદ્ધ થનારા, તેને માનિશ શત્રુઓ મારા;
સામ દામ અને ભેદ દંડ, કરૂં ચારે ઉપાય અખંડ. ૮
છેલ્લી વારનાં શસ્ત્ર ચલાવું, પણુ પાપનો પંથ મેલાવું;
વણુ વાંકે બાળક માર્યાં જાય, ત્યારે મેં શી કીધી રક્ષાય. ૯
હવે હિંમત રાખવી હઇએ, કાયાનો ખપ કરવો ન કંઇએ;
પરમારથનું કરી કર્મ, તન તજવું તે ક્ષત્રિય ધર્મ. ૧૦

---

[1] સામા રાજાના.

મોટી લોહીની ચાલશે નીક, તોય જાણીશ જે થયું ઠીક;
બધી પૃથ્વી પ્રલય થઈ જાય, ભલે થવાનું હોય તે થાય.૧૧
ભલે સારૂં કહે કે નઠારૂં, ધારી ધારણા પાર ઉતારૂં;
એવો નિશ્ચે કર્યો નરનાથે, ગયો રાજભવન જન સાથે.૧૨

પદ ૯૫ મું—દેશી ૧ લી.

પાંચ પ્રધાનોને બોલાવી, વેને કહી તે વાત:
પુનર્લગ્ન અટકાવ દિસે છે, મહા ભયંકર ભ્રાત. ૧
બહુ બહુ તેથી બાળહત્યાઓ, થતી હશે ને થાશે;
માટે તે રસ્તો તોડ્યાથી, સઉનું સંકટ જાશે. ૨
વિધવા સ્ત્રીને વાંઢા નરનાં, લોહી ઉકળતાં ઠરશે;
પ્રજાતણી વૃદ્ધિ પૃથ્વી પર, કુળ સઘળામાં કરશે. ૩
સમજાવ્યાથી જો સમજે તો, જઈ સઉને સમજાવો;
જરૂર નહિતો જોર જુલમથી, પુનર્વિવાહ કરાવો. ૪
અરે હવે મેં એક ઘડી પણ, ધીરજ નથી ધરાતી;
પુનર્વિવાહ નિષેધે મારી, છેદી નાંખી છાતી. ૫
નાણું ખરચ્યાથી નિપજે તો, ખરો ખજાનો ખોલો;
કશું હવે એમાં કહેવાનું, બાકી હોય તો બોલો. ૬
પછી પ્રધાનો પુરપતિ પાસે, બોલ્યા મુખથી બોલ;
કથન સુણીને કઈકતણાં તો, પેટ થશે ઢમઢોલ. ૭
જુનો ચાલ તજે નહિ જલદી, લોક અધિક છે એવા;
કઇક મનુષના મનમાં રહેછે, હઠ પકડ્યાનો હેવા. ૮
સાર અસાર વિચાર કરે નહિ, મમત કરી મમતાણે;
પોતાને પીડા ન પડે તો, પર પીડા નવ જાણે. ૯
કઇક પુરા પીડાય ખરા પણ, રહે અહોનિશ રોઇ;
ઉલટા અંતરમાં ચીડે, જો કહે જઇને કોઇ. ૧૦
અમને તો ઉત્તમ દીસે છે, તમે વિચાર્યું તેમાં;
પુનર્લગ્નમાં ગુણ છે પૂરા, અવગુણ પણ છે એમાં.૧૧
વેન કહે સઘળી વસ્તુમાં, ગુણ અવગુણ છે ભેળા;
પણ ગુણકારી કારજ કરવું, જોઇએ જેવી વેળા. ૧૨

પદ ૯૬ મું—દેશી ૨૫ મી.

ગુણ અને અવગુણો એકઠા ઉપજે,
તે તમે તોલ કરીને તપાસો;
દેખી અવગુણ કદી ગુણ ન વિસારીએ,
ધારિએ ખોળિને માર્ગ ખાસો. ટેક.
ઘોડે ચડનાર નર દેખી લૂલા ઘણા,
કોણ ઘોડું નહીં ઘાલે ઘરમાં;
જર થકી જીવનાં કંઇક જોખમ થયાં,
તેથી નહિ માલ કહે કોણ જરમાં. ગુણ. ૧
પાણીને કારણે કોઇ કીધો કુવો,
માનવી કોઇ પડી માંહિ મરશે;
તો તે પાણીનો કુવો નથી કામનો,
કલ્પના એવી કદિ કોણ કરશે. ગુણ. ૨
ઝેર સાથે બધા વિશ્વને વેર પણ,
રોગનો કેર તો ઝેર પાડે;
મૂલ ખરચીને લેછે સઉ માનવી,
કોણ કહે નહિ લઉં કોઈ દહાડે. ગુણ. ૩
કઇક વેપારિયો ડુલતા દેખિને,
કોણ નહિ જાય વેપાર કરવા;
કઇક તરવા શીખ્યા તેજ બુડી મુવા,
તે થકી કો નહિ શીખે તરવા. ગુણ. ૪
આગની આંચથી પાંચસેં ઘર બળ્યાં,
ભાળિને કોઈ સાચુંજ ભાખે;
આગના અવગુણો અધિક એવા સુણી,
કોઇ નહિ આગનો ભાગ રાખે. ગુણ. ૫
કોઇ સંતાન જો ચાલવા શીખશે,
ચાલિને ચોરી કરવા વિચરશે;
માટે તેને નહીં ચાલવા શીખવવું,
ધારણા એવી મન કોણ ધરશે. ગુણ. ૬
નાવ બુડ્યાથી નર કંઇક બુડી મુઆ,
માટે નહિ નાવમાં કોણ બેસે;
પાણીમાં પેસતાં મગર તાણી ગયા,
તેથી નહિ પાણીમાં કોણ પેસે. ગુણ. ૭
ભણી ગણી કઇક બુડેજ રસ્તે ચડ્યા,
તેથી ભણતર નહીં કેમ ભણવું,
કઇક પરણ્યા પછી બહુજ પસ્તાય છે,
માટે શું કોઇને નહિ પરણવું. ગુણ. ૮
વાવિયાં બીજ પણ વૃષ્ટિ વરસ્યા વિના,
ઉગીયો એક નહિ છોડ એમાં;
વાસ્તે શું કોઇ વર્ષ નહીં વાવવું,
તેનું વિચારીને બીજ તેમાં. ગુણ. ૯
પડી જતાં ઘર જનો કઇક પીલાય છે,
માટે શું ઘર વિષે નહિજ રહેવું;
સત્ય કહેવા થકી ક્રોધ કઇને ચડે,
માટે શું સત્ય કદિ નહિજ કહેવું. ગુણ. ૧૦
કઇક મુસાફરો માર્ગમાં મરી ગયા,
માટે પરગામ શું નહિજ જાવું;

અન્ન ખાતાં મુઆ કઇક અંત્રસ ગયે,
માટે શું અન્ન કદિ નહિજ ખાવું. ગુણ. ૧૧
ગુણ વિશે અવગુણો અવગુણે ગુણ સદા,
છેજ સંસારમાં સર્વ ઠામે;
માટે હઇઆ થકી હિંમત નવ હારિયે,
દિધું દ્રષ્ટાંત દલપત્તરામે. ગુણ. ૧૨

પદ ૯૭ મું—દેશી ૧ લી.

ગુણ ઝાઝા કે અવગુણ છે, તે તોળી કરો તપાસ;
કણબી વગેરેને જઇ પૂછો, જ્યાં તેઓનો વાસ. ૧
જો અવગુણ અધિકા દીસે તો, કોઇએ પણ નવ કરવું;
ઉત્તમ રીતિ લાગે તેમજ, સઉ લોકે આચરવું. ૨
ત્રિવરણતણી તરૂણ વિધવાઓ, દશહજાર મેં દીઠી;
એ દુઃખથી એના અંતરમાં, સળગે છે અંગીઠી. ૩
વિધવાવ્રત પૂરૂં ન પળી શકે, સધવા પણ ન થવાય;
પુત્રવિના નહિ સદગતિ પ્રાપ્તી, વ્યર્થ જનમ વહિ જાય. ૪
ઘેર ઘેર જઇ જુઓ દુખની, દીસે સળગતી હોળી;
દુઃખથી દરરોજે રામાઓ, રૂએ છે ચક્ષુ ચોળી. ૫
પુનર્લગ્ન કરનારી નાતો, પછી તપાસો પેખી;
કેટલા છે અવગુણ ઉપજતા, લેખું માંડો લેખી. ૬
પુનર્લગ્નથી પ્રજા વધે છે, સુખમાં છે સુંથરિયો;
મહા વિકટ વૈધવ્યપણાનો, દુઃખનો દરિયો તરિયો. ૭
કદિ અવગુણ એકાદ દીસે તે, એક ત્રજવે કરવો;
બાળરંડા બહુતણો બળાપો, બિજે ત્રજવે ધરવો. ૮
હું જાણું છું દુખનું ત્રજવું, પડશે જઇ પાતાળે;
અવગુણનું ઉંચું ચડીને, આકાશ જશે આ કાળે. ૯
ઝાઝા અવગુણ છે કે ગુણ છે, તેથી તરત જણાશે;
મમત તજી મન ધાલી જોતાં, એનો અનુભવ થાશે. ૧૦
પરમેશ્વર માથે રાખીને, સાચેસાચું કહેજો;
મિથ્યા મમત કરીને મનમાં, હઠ પકડી નવ રહેજો. ૧૧

પદ ૯૮ મું—દેશી ૮ મી.

પછી મંત્રિએ કરવા તપાસ, કણબિઆદિક મેળવ્યા વાસ;
સઉને સમજાવીને કહિ વાત, પુનર્લગ્ન તજો તમે ભ્રાત. ૧
એમાં અવગુણ છે કે અધિક, એમ ઉચરેછે વિપ્ર વણીક;
ત્યારેબોલ્યા તેઓ તેજ ટાણે, વિપ્ર વણિકતેએમાંશું જાણે. ૨
જેકંઇચીજ જેણેનથી ચાખી, તે શું કહેશે તેનો સ્વાદ ભાખી
કવિતા રચતાં ન આવડે જેને, કશું કવિતાનું પારખું તેને ૩
આવડે નહિ સોસુધી ગણતાં, તે શું સમજેજે ભૂલાય ભણતાં;
ખેતી કીધી નહિ કોઇવાર, તે શું જાણે ખેતીનો વિચાર. ૪
લખી જાણે ન અક્ષરે એક, તે શું જાણે અક્ષરનો વિવેક;
પરદેશ ભમ્યો નહિ ભ્રાત, તે શું જાણે વિદેશની વાત. ૫
દિઠું ચાખ્યું તેતો કામે સાચું, કાને સાંભળ્યું તે બધું કાચું;
જ્યાં સુધી કારેલું ન ચખાય, લિંબડા જેવું શુણી સમજાય. ૬
જેનો માવરો જેને ન થાય, તે શું આપે એમાં અભિપ્રાય;
જુનો ચાલ અમારોછે જોય, એનો અનુભવ અમનેજ હોય. ૭
પુનર્લગ્નથી વંશ વધે છે, બાળ વિધવાઓ સુખમાં રહેછે;
એથી અમને તો નિશ્ચે થયો છે, પુનર્લગ્નમાં ગુણ રહ્યોછે. ૮
ખુશીથી દેશ તજશું ખચીત, નહિ તજીએ પુનર્લગ્ન રીત;
રાજા ચહાય તો શુળિયે ચડાવે, ઘરબાર બધાંય લુંટાવે. ૯
અમે એ વાતથી નહિ ડરશું, પુનર્લગ્ન તો કરશુંજ કરશું;
પછી વિપ્ર વણિકનોજ્યાંવાસ, કીધાત્યાંજઇ તેનો તપાસ. ૧૦
બોલી વિપ્રતણી એક નાર, બળો વિપ્ર વણિક અવતાર;
સાત વર્ષની છોકરી રાંડે, જતી દોલતે સુખ સર્વ છાંડે. ૧૧
એવાંવચનએનાંશુણીલઇને, કહ્યાં અધિપતિ આગળ જઇને;
અમેતોપુરોઅનુભવઆણ્યો, પુનર્લગ્નવિષે ગુણજાણ્યો. ૧૨
પણ વિપ્રવણિક નહિમાને, થશે એમાંથીમોટું તોફાને;
માટે રાજનીતિતણે ન્યાય, તમે સમજાવો તેહને રાય. ૧૩

દોહરો.

પરિક્ષિતને શુકજી કહે, શુણ રાખી અનુરાગ;
વરણન વેનચરિત્રનો, ભણ્યો આઠમો ભાગ. ૧

ભાગ ૯ મો.

પદ ૯૯ મું—દેશી ૩ જી.

બાપના બોલ સંભારિ રાજાએ, રાજનીતિની રીતેજી;
સઉ દ્વિજને સમજાવાને ધાર્યું, પ્રથમથી પ્રેમસહીતેજી. ૧
ભુગુઋષિઆદિક બ્રાહ્મણોને પછી, બીજે દિવસ બોલાવ્યાજી;
ચંદનથી અરચા કરીને પછી, પુષ્પના હાર પેહેરાવ્યાજી. ૨
કરી પ્રણામ પ્રદક્ષણા કીધી, ને ઉચ્ચાર કીધા આવોજી;
કરજોડીને કરગરીને કહ્યું, વિધવાઓને પરણાવોજી. ૩
કહોતો હું તમને દક્ષણા દઇને, જરૂર જમાડું લાડુજી;
અસલથકીજ અમારા ઘરના, પૂજ્યછો નથી સપાડુંજી. ૪
વિપ્રો કહે વિધવા વરવાથી, અનેક અડચણો થાયજી;
વરણાવરણનો વિવેક રહે નહિ, જાતો તૂટીજાયજી. ૫
બીજા પતિને પરણવા માટે, વિખ દેઇ વરને મારેજી;
કામનિયો કબજામાંહિ ન રહે, ઉન્મત્ત થાય અત્યારેજી. ૬

રાય કહે ઋષિ શું ઉચરોછો, વહેમ ભરેલી વાતોજી;
પાટીદારોની પ્રમદાઓમાં જુઓ, અધર્મ નથી જણાતોજી. ૭
વિપ્ર વણિકની વનિતાઓ, વિખ દેઈ વરને મારેછેજી.
કુલટા નારી કે નર દુષ્ટો, નિજ સુતને સંહારેછેજી. ૮
એવાં એવાં ઓઠાં નવ લેવાં, સઉ લોકો નથી એવાજી;
વિધવાઓની દેખી વિપત્તિ, વહેમ બધા તજી દેવાજી. ૯
નારિઓ કરતાં નર ઝાઝાછે, ક્રૂર કરમ કરનારાજી;
કેદીખાનું નજર કરીને, મિત્રો તપાસો મારાજી. ૧૦
પુનર્લગ્ન કરનારી નાતો, જુઓ જતી નથી તૂટીજી;
પ્રજા વધારો પામેછે જ્યાં, છે વિધવાની છૂટીજી. ૧૧
કરગરીને કહુંછું તે માનો, નહિતો રોઈ રહેશોજી;
જોજો રાજા જુલમકરેછે, કથન એવાં પછી કહેશોજી.૧૨
વિપ્ર કહે સાંભળ વસુધાપતિ, કોપ અમે જો કરશુંજી;
દેશું શાપ તને તો તારૂં, નિશ્ચે થાશે નરસુંજી. ૧૩

પદ ૧૦૦—દેશી ૨ જી.

જો કદિ જોગણિયો ફરશે, અને મરકી બહુ ફેલાશે;
હોમ હવન અમે નહિ કરિયે તો મનુષ બધાં મરીજાશે. ૧
મંત્ર ભણી પિંપળે પાણી કોણ, નમાવશે રહી પાસે;
સ્વર્ગ વિષે પછી તો સઉના, પૂર્વજ તરશા પીડાશે. ૨
શ્રાદ્ધ અમે નહિ સરાવિયે, કોઈ જીવ મોક્ષે નહિ જાય;
ભૂત થઇને ભમતા ભાળી, ભોળાને ભ્રમ થાય. ૩
લગ્ન દિવસ નહિ લખી દઈએ તો, લગ્નજ કેમ કરાશે;
વણુ લગ્ને વિવા કરશે તો, રાંડો સઉ રંડાશે, ૪
કોઇના કરની રેખા જોઇને, કર્મ અમે નહિ કહિએ;
જન્મોતરી વરષફળ જોઇને, આયુષ નહિ કહી દઇએ. ૫
વરસતણા નહિ ભાવ ભાખીએ, વાંચી વરસનો સારો;
વાયદાના વેપારીને કોણ, કહેશે ભાવ થનારો. ૬
કોઇના ઘર ઉપર બેશીને; ઘૂડ કે ચીબડી બોલે;
શાંતિ અમે નહિ કરાવીએ તો, ઉજડ થશે વન તોલે. ૭
ઊંટ મહિષ કે ગર્ધવ ઉપર, બેસે સ્વપના માંય;
તો તેનું ફળ નહિ કહિએ અમે, શોધી સ્વપનાધ્યાય. ૮
સર્પ, વાઘ, વીંછી હત્યાએ, શેનું કરવું દાન;
અમે નહીં એ બતાવીએ તો, ન મટે પાપ નિદાન. ૯
મરણ પથારી સમે મનુષનું, જો નહિ લઈએ દાન;
જમપુરીને રસ્તે જાતાં તે, થશે ભુખે હેરાન. ૧૦
દક્ષિણમાં અહિંથી નેઉ હજાર, જોજન જમપુરી થાય;
સડક નથી કે ગાડી નથી, નગ જંગલ ઝાડી જણાય. ૧૧
વચમાં વૈતરણી નદી તરવી, ગાયનું પુંછડું ઝાલી;
જો ગોદાન અમે નહિ લઇએ, ક્યાંથી જશે ગાયચાલી. ૧૨
લોઢાના કાંટા બહુ વાગે, અસિપત્રના વનમાં;
જો જોડાનું દાન ન લઇએ, તો તે પીડાય તનમાં. ૧૩
ગ્રહ પીડા કે દશા પનોતી, કદિ નહિ કહિએ કોઈને;
સોધારત મોંધારત પણ, નહિ કહિએ જોતિષ જોઇને. ૧૪
યજ્ઞ [1] નહીં કરિયે તો જગમાં, જળ વૃષ્ટિ કોણ કરશે;
હાથી ઘોડા બળદો તારા બધાય તરશે મરશે. ૧૫
વિપ્રોની વચમાં રહી બોલ્યો, નવરંગી સ્વર તાણી;
હાસ્ય કરીને લોક હસાવા, વિદુષક જેવી વાણી. ૧૬
લચપચતા બહુ લાડુ જમીને, જાપ કોણ પછી જપશે;
મોદીનાં ઘી ગોળ ને આટો, કહો કેમ કરી ખપશે. ૧૭

પદ ૧૦૧ મું—દેશી ૮ મી.

શુણી રાજાને બહુ ચડી રીસ, જેમ ફુંફાટો મારે ફણીશ;
હોઠ કરડે ને હાથ પછાડે, મૂછ મરડે ને ડોળા દેખાડે. ૧
રીસે લોચન થઇ ગયાં રાતાં, દીસે અંગારા સરખાં દેખાતાં;
મહા સિંધુ તજે જેમ માજા, રૂદ્રરસમય થઈ ગયો રાજા. ૨
જાણેમરૂં કે આ સર્વને મારૂં, તેનો મનતણો ગર્વ ઉતારૂં;
હાક મારીને કીધો હોંકારો, કેમ હુકમ તોડો તમે મારો.૩
રોમ ઉપડ્યાંકાયા સઘળીએ, જેવીબહુશુળો હોયબાવળિએ;
ક્રોધે થરથર કંપેછે કાયા, ખૂબ ફરકતા હોઠ દેખાયા. ૪
દાંત પીશીમુખે ગાળો ભાંખે,શસ્ત્ર સાંમી નજર પણ નાંખે;
જાણે પૃથ્વીનું પડ ઉધું પાડું,કાંતો આભના તારા ઉખાડું.૫
ક્રોધે શરીરનું ભાન ભુલાય, ક્રોધે ન કર્યાનું કામ કરાય;
ક્રોધે અઘટિત ઉચરી જવાય,ક્રોધે દેખતાં અંધ થવાય. ૬
ક્રોધે પાપ કે પુન્ય ન જણાય,ક્રોધે ગુણ અવગુણ ન ગણાય;
ક્રોધે પરનું પોતાનું ન જાણે, ક્રોધવંત વિવેક ન આણે. ૭
મહા પ્રલય સમયમાં જેવો, રૂદ્રદેવ કરે ક્રોધ કેવો;
રામ ઉપર રાવણ કોપ્યો, એવો ક્રોધ તે વેનને વ્યાપ્યો.૮
સુતા સિંહને જેમ છંછેડ્યો, કાળા નાગને ગરજીને તેડ્યો;
એવીઆંખોનીભમ ચઢાવે,અંગેસ્વેદ અધિકવળીઆવે.૯
દશે દીશ ડોળા તાણી ડોલે, બરાડા બહુ પાડીને બોલે;
કોઈ હાજર છે રે સીપાઈ,મારોબાંધી ને પકડોરે ભાઈ.૧૦
વસુધા કરૂં વિપ્ર વિનાની, ત્યારે ઉતરે દાઝ હઇયાની;
મારા તાતને ભોળવી ભમાવ્યો,પિતાથી મને જુદો પડાવ્યો.૧૧
જીવું ત્યાં સુધી જાણજો તેતો, નહિ વિસારૂં વેર હું એતો;
નથી રાખતા લાજકે શર્મ,નથી માનતા હુકમનો મર્મ. ૧૨

---

[1] य[illegible] अग्निपर्योद्विजातोमाविताप्यमानेनसुरा: कला[illegible]रे: ॥ स्विष्टस्तुष्टाप्रदशांतिर्वांछितं तद्वे- लनेनार्हसिवीरचेष्टितम् ॥ २२

તમે કપટ કરમ કરનારા, તમે ધૂર્તપણે ધુતનારા;
એક વાતે નથી રે અધુરા, વિપ્રો છો તમે પાખંડીપૂરા.૧૩

પદ ૧૦૨ જું—દેશી ૨૧ મી.

વિપ્રો પુરા તમે પાખંડી,શિદ પૂજો પથરા પિંડી. વિપ્રો.ટેક.
રાજાએ બહુ રીસ ચઢેલી, દ્વિજને ગાળો દીધી;
વેગ ચઢ્યાથી વેદ ધરમની, કાંઈ પણ નિંદા કીધી. વિ. ૧
યજ્ઞ કર્યાથી જળ વરસે છે, એ તો હું નવ માનું;
અરે દ્વિજોઅભિમાન તમારૂં, છેક્જ રાખો છાનું. વિ. ૨
પાવક પૂજો પૃથ્વી પૂજો, પુજો પવન ને પાણી;
મહીપતિનો તો હુકમ ન માનો, એમ અકળવેચાણી.વિ. ૩
પૃથવી[1] આદિક પાંચે દેવો, વસે છે નૃપને અંગે;
માટે નૃપને માન આપવું, અંતર અધિક ઉમંગે. વિ. ૪
નદી પૂજો વરસાદને પૂજો, પૂજો સૂરજચંદ;
સ્નેહે શિવનું લિંગ પુજો છો, કરોછો ફોકટફંદ. વિ. ૫
વિધવિધના બહુ વેહેમ વધારી, પાપે પેટ ભરો છો;
અરે તમે ઠગના પણ ઠગછો, સ્વારથ સિદ્ધ કરોછો. વિ. ૬
ક્યાં છે બ્રહ્મા ક્યાં છે વિષ્ણુ, ક્યાં છે ઇંદ્ર કુબેર;
કલ્પિત એવા દેવ કરીને, ધૂત્યું સઘળું શેહેર. વિ. ૭
હું બ્રહ્મા ને હું વિષ્ણું છું, હુંજ ખરો મહાદેવ;
ધણિનેતજિવ્યભિચારિણ[2] સમ,શિદકરોબિજાનીસેવ.વિ. ૮
રાજા જો રક્ષણ ન કરે તો, એ દેવો શું કરશે;
ચોર ઠગારા લુંટી લેતાં, કોણ આડો ધરશે. વિ. ૯
રાજા મારે ને ઉગારે, સુખ દુઃખ દાતા એછે;
તે માટે રાજા તે ઈશ્વર, લાયક કવિ લખે છે. વિ.૧૦
અબળાનાં અંતર બાળો છો, એવા તમે અધર્મિં;
મનમાં મિથ્યા માનધરો જે,અમેજશુદ્ધ સ્વધર્મી. વિ. ૧૧
સુધર્મની સમજણ નથી લેતા, દયા ધરમનું મૂળ;
બાળરંડાનાં લોહી બાળ્યાથી, પ્રભૂ થશે પ્રતિકૂળ. વિ. ૧૨

૧ एतेचान्येचलि...बाः प्रभवो वर शापयोः
देहे भवंति नृपतेः सर्व दे...मयो नृपः

૨ बालि ॥ यत यूयंवा अधर्मे धर्म मानिनः
ये वृत्तिदं पतिं हीत्वा जारंपतिं पासत ॥१५॥
न जानंत्यमी मूढा भूप रूपीणमीश्वरं ॥
नानु विंदंति ते भद्र मि...लोक परत्रच ॥२७॥

આ શ્લોકથી જણાય છે કે વેન, બ્રાહ્મણોથી ઉલટો થયો, પણ પરલોક એટલે સ્વર્ગ અને નરક છે, એવું જાણતો હતો માટે નાસ્તિક ન કહેવાય.

જાઓ ઉઠી નહિ તો સહુના જીવ, છંડાવું કે ફાંડું;
એમ કહી ઉભો થઈને ત્યાં, ખુલ્લું કીધું ખાંડું. વિ. ૧૩

પદ ૧૦૩ જું—દેશી ૮ મી.

નાઠા વિપ્રો ત્યાંમુઠીઓવાળી, કોઈ પાછુ જુવે ન સાંભાળી;
કઈક દોડતાજાય લથડતા, કઈક ઉઠી ઉઠી અને પડતા. ૧
કઈનાં ખાસડાં જાયછેખશી,કઈની પાઘડીઓ પડી ધસી;
કઈકની ઉતરીપડીછેજનોઈ,નગ્ન થઈ ગયા નાસતાં કોઈ. ૨
કઈક ફરિફરિ કાછડી વાળે, કઈક પાટલી સાજી સંભાળે;
કઈ ન દોડી શકે એવા જાડા,કઈનાપહેરણમાં થયા ઝાડા.૩
કઈક થરથર ધ્રુજતા અંગે, કંઈક સોર પાડે સ્વર ભંગે;
કંઇક રસ્તામાંપડિઆરખડતા, કંઈકિઉપરાઉપરિજઈપિડતા.૪
જેમ સાંભળી સિંહનો નાદ, મૃગ નાસે મેલી મરજાદ;
એમનાઠા સરવજીવ લઈને,અતિઆકુળ વ્યાકુળથઈને. ૫
રસ ભાશો ભયાનક ભારી, કોળાહલ થયો બહુ ભયકારી;
અરેઆવો અરેકોઈઆવો,આજ મોતથીઅમને મુકાવો. ૬
ક્ષમા કરો રાજાજી આ કાળ, તમે ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ;
એવા શબ્દ ઉચારે અધિક, બહુ બળવંતની લાગી બીક. ૭
કઈનીઆખોમાંઆવિયાંપાણી, કઈકવિનયની બોલીયાવાણી;
અરે નૃપતિનમારશોઅમને,ચકલાંચૂથ્યાથિજશનથિતમને. ૮
કઈને ભયથીલાગેભણકારા, કઈકે જાણ્યું જરૂરજ માર્યા;
પિતા પુત્રનો ન કરે તપાસ, સઉએમેલીઉગરવાનીઆશ.૯
એમ વિપ્રોનું દેખીને ખસવું,આવ્યું વેનને વળતી ત્યાંહસવું;
હણવાનો નહોતો વિચાર, ડરદેખાડયો એ તો લગાર. ૧૦
નાશી પાઠશાળા માંહિ પેઠા, બારણાંબંધ કરી સઉ બેઠા;
કરવા વિધવિધ લાગ્યા વિચાર,હવે વેનને કોણ વારનાર. ૧૧
પછી અરજી ઉચરવાની આશે,ગયા પાંસરા સુનીથાનીપાસે;
રાણીએ નમીનેદીધું માન,બોલ્યા વિપ્રો થઈ સાવધાન.૧૨
રાજા બેઠો જુલમ બહુકરવા,અમે આવિયાઅરજ ઉચરવા;
રાણી કહે શુણીએમહારાજ,તમને કરગરીને કહુ આજ.૧૩
તમે હઠ ને મમતહવે મૂકો, મહા ચતુર થઈ શિદ ચૂકો;
દિલમાં લાવોને વાત દયાની,વળીવિપતશુણોવિધવાની. ૧૪

પદ ૧૦૪ થું—દેશી ૧૦ મી.

વિપત શુણો વિધવાતણી, તજી વાદ વિવાદ;
સજ્જનો જ્ઞાન સ્મશાનનું, ઉરમાં આણોને યાદ. વિપત.ટેક.
છોકરી છેક ૭ વર્ષની, ફરતી ઉઘાડે અંગ;
પરણ્યાની વાત ન ઓળખતી, બોગે થઈ ચુડીભંગ. વિપત. ૧
માતા પિતા ને સગાં મળી, કરે અતિ કલ્પાંત;
રૂદય ફાટે એવાં રૂએ, શોકે થાય ન શાંત. વિપત. ૨

ત્રાહ ત્રાહની તાળી પડે, કહે થયો કાળો કેર;
સાંભળતાં જન સર્વને, મનમાં ઉપજે મેહેર. વિપત. ૩
કેનું કઠણ હોય કાળજું, નિરખી નરમ ન થાય;
પથ્થર પણ ફાટી પડે, જોતાં જોયું ન જાય. વિપત. ૪
સાચો દયાળું જે દીલનો, દેખે જો તે દેખાવ;
વય આખીમાં કેમ વિસરે, બહુ માંઠો બનાવ. વિપત. ૫
શબ લઈ જાય સ્મશાનમાં એને, મૂકતાં આગ;
છાતી કુટે સસરો પિતા, રૂએ તાણીને રાગ. વિપત. ૬
ત્રણે ભુવનમાં તેવે સમે, ભાસેછે ભયંકાર;
એ અવસર એમ ઉચરે, બળ્યો આ અવતાર. વિપત. ૭
ભુંડી બ્રાહ્મણ વાણિઆતણી, નઠારી છે આ નાત;
છોકરી છેક ૭ વર્ષની, કશી સમજે ન વાત. વિપત. ૮
જો દીકરી મરી જાત તો, આથી તે અનુકૂળ;
દિનદિન દેખવું દાઝવું, આખા ભવનું આ શુળ.વિપત. ૯
જત હોય ઘરમાં છતી, પુત્રને પરિવાર;
પણ દુખ દેખીને પુત્રિનું, સુનો લાગે સંસાર. વિપત. ૧૦
અગિયાર દિન પછી એ બધું ભોળાજન ભુલી જાય;
રોઈ કુટીને બેશી રહે, બીજું કશું ન કરાય. વિપત. ૧૧
સંકટ શિદ એવું સાંખીએ, છે જો છતો ઉપાય;
દિલગીરી દીલની એવીમટે,ફરી લગ્ન જો થાય. વિપત. ૧૨

પદ ૧૦૫ મું—દેશી ૧૫ મી.

વયમાં આવી વિધવા ત્યારે, રૂએ છે ચક્ષુ ચોળી;
સૈયર સાથ સજોડે દેખી, હઈએ બળે નિત્ય હોળી.
સંકટ એવું શીદ સાંખો,અરેરેએ ચાલ નાશ કરી નાંખો;
મારા વહાલા હીંમત હૈયે રાખો. ૧
લાખેણાં તો લાડ લડાવ્યાં, દિહા ન છાય તડકા;
બાળરંડાપે બળિ બળિ થાતી,ભીતરમાંલાગેભડકા.સંકટ.૨
પર્વતથી પડવું તે સારૂ, કાયા ખાઇ જાય કીડા;
આતો આખો ભવ રીબાવું,પારનઆવેતે પીડા. સંકટ. ૩
શૂળીનું દુખ સોગણું સારૂં, તરતજ પ્રાણ તજાવે;
આદુખલખતાંઅંત નઆવે,લાખપુસ્તકજો લખાવે. સ. ૪
સારે દિન શણગાર સજીને, દર્પણમાં છબી દીઠી;
રંડાપો હૃદયે સાંભરતાં, અંગમાં લાગી અંગીઠી. સં. ૫
સારાં વસ્ત્ર શરીરે સજ્યાં પણ, માથે જોતાં મુંડો;
આંખેખરખરઆંસુખરિયાં, નાંખ્યોનિસાસો ઉંડો.સંકટ. ૬
યમરાજાને વિધવા દેતી, શત્રુ કહિને શાપ;
પ્રગટથઇજમપોતેબોલ્યા, બાઇતારો શત્રુતારો બાપ. સં.૭
ઇંદ્ર મરે તો ઇંદ્રાણી પણ, પતિ બીજાને પામે;
રાવણનીરાણીપણસોંપી, વિભીષણને રાજા રામે. સંકટ. ૮
પુરૂષતણું મન પથર જેવું, અરે ન ઉપજે એને;
પણ ગોઝારી માતાઓ છે, તિલભરદયા નથી તેને. સં. ૯
ફોગટ રડીને ફંદ કરે છે, એરવે આંસુ ખાલી;
નાતજાતની રીત નઠારી,પુત્રી થકી એને વહાલી. સં. ૧૦
નાત બળો ને જાત બળો, ને બળો લોકની લાજે;
કાલજાતીહોય કુળનીશોભા, છોડિયળી જતી આજે. સં.૧૧
બળ્યા હેતના બોલ તમારા બળી તમારી માયા;
લાડકડીનુ લોહી પીયોછો, લોકની લાજે લજાયા.સંકટ.૧૨

પદ ૧૦૬ મું—દેશી ૮ મી.

બાણાસુરમહારાજની બેટી,જાણે પારશમણીની તે પેટી;
હતી રહેવા હવેલી અમૂલી, તે તો જાણી તેણેજેવી શૂળી.૧
હતા શણગારસજવાનેસારા,એતો ગણતિતે ધિખતાઅંગારા;
સુવા સેજ સુવર્ણની સારી,તે તો માનતી મરણ પથારી.૨
રત્નવાળો દિસે પાસે દરિયો, તે તો ભાસતો રૂધિરનો ભરિયો;
બાણાસુર રાજા જેવો તો તાત, શત્રુ તુલ્ય ગણ્યો સાક્ષાત. ૩
એને સુખમાંહિ શી હતી ખામી, પણ કંથવિના કષ્ટ પામી;
ભુંડીહઠ તજીને તમેભ્રાત, વાંચો ઓખાહરણતણી વાત. ૪
હતું શોણિતપૂર સોહાતું, એ તો ઓખાને ખાવાને ધાતું;
હતા અનુચર બળ અદભૂત,તે તો જાણતી જમનાછે દૂત.૫
હતા બહુ રૂડા બાગ ને વાડી,તે તો ભાસી ભયંકર ઝાડી;
પામી ભોજન વિધવિધ પેર, તે તો જાણ્યું હાળાહળ ઝેર.૬
છજાં ગોખ જરૂખાંનેજાળી,તેતો ભાસતું સમશાન ભાળી;
ચુવા ચંદન અંગે અથાગ,એતો જાણતી બળતી છેઆગ.૭
ગાતી ગાંધર્વી ગીત સુવાણી,તેતો જાણે મહોકાણ મંડાણી;
સ્વામિ વિના ન ગમતાંએસુખ, મોતમાગી લેતીહતીમુખ.૮
હતી શાસ્ત્રની વાતે સુજાણ, તોય પતિ માટે બાળતી પ્રાણ;
માગ માગ માયે કહ્યું જ્યારે, વર માગ્યો તેણે વારેવારે.૯
લોકલાજથી બોલ ન બોલે, પણ દિલતો સ્વામીમાંહિ ડોલે;
સમજોવિધવાનીએવીજવાત,અભીચારીઓઅબળાજાત. ૧૦
જાય વિવાએ સાંભળે ગાણાં, ફાટે ડાચે જ્યાં ગાય ફટાણાં;
મર્મસમજીનેમનમાંહિ ધરવો,ડાલોમિથ્યામમતનવકરવો.૧૧
નથી વિધવાના દુખતણી સીમા,ધારો વાત તમે રહીધીમા;
અરેદિલમાં દયા કાંઈ લાવો, બાળવિધવાનાંલગ્નકરાવો.૧૨

પદ ૧૦૭ મું—દેશી ૨૭ મી.

કરો કરોરે કન્યાનું કલ્યાણ, હોરે હઠીલા હિંદુ;
તમે કેમ થયા પથર પ્રમાણ. હોરે. ૧

દયા દિલમાં નથી લવલેશ, હોરે;
નથી લાગતો આ ઉપદેશ. હોરે. ૨
કરો સુખિયાં પોતાનાં સંતાન, હોરે;
છોને જાય બીજા સમશાન. હોરે. ૩
જ્યારે ધસમસતી આવે ધાડ, હોરે;
શસ્ત્ર લઈ કરિયે લડવાડ. હોરે. ૪
એક આપણી સંતતિ કાજ, હોરે;
કાપી નાંખીએ કોટી સમાજ. હોરે. ૫
તેનું પાપ નહીં પળમાત્ર, હોરે;
એમ સમજે છે સર્વ સુપાત્ર. હોરે. ૬
પડે સંતતિને સંતાપ, હોરે;
તે ન ટાળે તેનાં પ્રૌઢ પાપ. હોરે. ૭
રાજા રઈયતનો રખવાળ, હોરે;
પિતા પુત્રીતણો પ્રતિપાળ. હોરે. ૮
તેના શત્રુ ઉપર કરી રોષ, હોરે;
દળી નાંખે તેનો નહીં દોષ. હોરે. ૯
શત્રુ ઉપર જણાવતાં જોર, હોરે;
દયા રાખે તે દૈવનો ચોર. હોરે. ૧૦
લોભ માટે કે લાજને હીત, હોરે;
પ્રજા પીડવા દે તે પતીત. હોરે. ૧૧
ભલે જાય પોતાના પ્રાણ, હોરે;
પ્રજા પાલણ કરવું પ્રમાણ. હોરે. ૧૨
મોટો પ્રાણથી શેમાંછે માલ, હોરે;
શા હિસાબમાં નાતનો ચાલ. હોરે. ૧૩
તોડી નાંખો હઈએ ધરી હામ, હોરે;
રાજી થાશે તેથી શ્રીરામ. હોરે. ૧૪
બાળપુત્રી બીચારી અનાથ, હોરે;
એનું દુખ સુખ બાપને હાથ. હોરે. ૧૫
નીચે અવની ઊંચે આકાશ, હોરે;
નિરાધાર બિચારી નિરાશ. હોરે. ૧૬
આપણે જો ન દઈએ આધાર, હોરે;
કોણ એનાં આંસુ લોનાર. હોરે. ૧૭
નાંખે પુત્રી નિસાસા રોજ, હોરે;
અને માબાપ માણે મોજ. હોરે. ૧૮
એતો ધિક પડ્યો અવતાર, હોરે;
મારા વહાલા કરોને વિચાર. હોરે. ૧૯
હદ વળી હવે તો પડો બહાર, હોરે;
બાંધો હિંમતનાં હથિયાર. હોરે. ૨૦
વાંસે કોઇની ન જોશો વાટ, હોરે;
પડો રણ પરમારથ માટ. હોરે. ૨૧
કૃષ્ણ કરશે તમારી જીત, હોરે;
ખરી માનજો વાત ખચીત. હોરે. ૨૨
સુતા થઈ હોય સૌભાગ્ય ભ્રષ્ટ, હોરે;
કુદી પડીને મટાડો કષ્ટ. હોરે. ૨૩
સતી જેમ બળે પતિ જોડ, હોરે;
જીભે બોલતી જે રણછોડ. હોરે. ૨૪

પદ ૧૦૮ મું—દેશી ૨૮ મી.

કરતાં કાંઈ રૂડું કામ, હિંમત નવ હારો;
તો પામો શુભ પરિણામ, જો ધીરજ ધારો. ટેક.
મોટાં કારજ માથે લેતાં, અડચણ પડે અપારરે;
એમ વિચાર કરો આગળથી, પાડો મતલબ પાર.હિમત.૧
સંસારી જન સામા ઉઠે, નિંદે લાખો લોકરે;
અંતે એના એજ વખાણે, કરી ફજેતી ફોક. હિંમતે, ૨
આપદકાળ પડે અણજાણ્યા, વળી વધે બહુ વેરરે;
બોલે દુર્જન બોલ નઠારા, ઝાઝું રાખી ઝેર, હિંમત. ૩
જે કારજમાં સંકટ જુલમી, જશ તે માંહિ જરૂરરે;
તે માટે તે કારજ તજિને, દોડી ન જાવું દૂર. હિંમત. ૪
જુલમ કરે જે જન તેનું પણ, ઇચ્છો રૂડું આપરે;
તો અંતે શુભ થશે તમારૂં,ટળશે તનના તાપ. હિંમત.૫
બાળક કે અજ્ઞાની બોલે, તેનો તે શો તોલરે;
હસવા લાયક હોય હમેશાં, બાળક કેરા બોલ. હિંમત.૬
કારજ મોટાં કરનારાએ, પોતે ખોયા પ્રાણરે;
પણતેકારજ પાર પડ્યું તો, વળતી થયાં વખાણ.હિંમત.૭
માથા કરતાં જશ છે મોંઘો, જે જન લેવા જાયરે;
જશને માટે જુદ્ધ વિષેજઈ,મરદો કઇક મરાય. હિંમત. ૮
જેનો જશ આ જગમાં જામે, પરાક્રમી પરમાણરે;
બિજાબિચારા બહુજીવીને,લઈ નશક્યાકાંઈ લહાણ.હિમત.૯
જર ખરચે છે જશને માટે, મળવું જે મુશકેલરે;
જશનેમાટેજીવતર તજતાં,સર્વ ગણે છે સહેલ.હિમત. ૧૦
માનવીને એક દિન મરવું છે, મરણ નથી મટનારરે;
તો તેનોકાંઈત્રાસ નધરશો,શુભ કારજ કરનાર.હિંમત. ૧૧
પર ઉપકારે પ્રાણ સમરપે, ખરો રહી તતખેવરે;
તો રૂદયામાં તેને રીઝે, આ દુનિયાનો દેવ. હિમત. ૧૨

પદ ૧૦૯ મું—દેશી ૧ લી.

વિપ્રો બોલ્યા વાણી, શુણજો રાણી આણી પ્રીત;
પુર્વ જનમનાં કર્મ પ્રમાણે, રાંડે એવી રીત. ૧

જે નારીનાં નબળાં કર્મો, તે દુખયારી થાય;
કર્મતણી આગળ રાણીજી, કોઇનો નહિ ઉપાય. ૨
રાણી કહે શૃણો મહારાજએ, ઘાટ ન ઘડશો ઘેલો;
વિવેક રાખી વાત વિચારો, મિથ્યા હઠ આ મેલો. ૩
બાર વરસની બાળા કેરાં, કર્મ રહ્યાં છે બેશી;
કણબી આદિકની કન્યાનાં, કર્મ ગયાં કયાં પેશી. ૪
તે કન્યા ફરી લગ્ન કરીને, પાંચ જણે છે પુત્ર;
મંગળ ગીત ગવાતું તેનું, શોભે છે ઘર સુત્ર. ૫
પુત્ર ન પામો તો તમે ફરિ ફરિ, વારવાર પરણો છો;
વિધવા વિવાહ માટ કરમની, વાત જુદી વરણોછો. ૬
ઘર પડી જાય કદિ તો શું તમે, નથી ચણાવા દેતા;
કરતાં બીજું નવું કરમનું, નામ કેમ નથી લેતા. ૭
બકવા તજીને બાળરંડાને, ફરી પરણાવી દેજે;
એના[1] કરમમાં એમ લખેલું, વળતી એમ કહેજે. ૮
ગાય બિચારી ગમાણે બાંધી, નવ માગે ખડ પાણી;
એના ઉપર દયા ન આણે, એતો પાપી પ્રાણી. ૯
રાજા તો સમદષ્ટિ રાખી, પ્રજા બધીને પાળે;
ગાંડાં ઘેલાં અબળાં નબળાં, સઉને તે સંભાળે. ૧૦
કોઈ પિતા સંતાનની ઉપર, જુલમ કરે બહુ જ્યારે;
પરમેશ્વર પ્રીતે રાજાએ, રક્ષણ કરવું ત્યારે. ૧૧
બાળ બિચારી બળી મરે પણ, શરમ રાખી નવબોલે;
તેનાં આંતરડાં બાળો છો, કિયો જુલમ તે તોલે. ૧૨

પદ ૧૧૦ મું—દેશી ૩ જી.

નિજ તનયાનું કદિ જો તમે તો, મસ્તક છેદન કરશોજી;
કહો નૃપતિ કરવા કેમ દેશે, શિક્ષાને લાયક ઠરશોજી. ૧
વિધવાઓ પણ છે વસ્તી અમારી, અમેજ રક્ષણ કરશુંજી;
તનમન ધનથી તે વિધવાઓનાં, સંકટ સઘળાં હરશુંજી. ૨
રે ઋષિયો વિખવાદ થશે, આમાંથી તમ સાથ અમારેજી;
તે માટે કાંઇક અમારે નમવું,ને નમવું કાંઇક તમારેજી. ૩
જે રાંડે વય સોળ વરસમાં, તે કરવી માંડેલીજી;
એ ઉપરાંત ઉમરની રાંડે, રાખજો તે રાંડેલીજી. ૪
છેલ્લું અમારૂં એટલુંજ માનો,ખાલી શિદ થાઓ ખોટીજી;
નહિતોહું વિધવાબધિવરાવિશ; નહીંગણું ન્હાની મોટીજી.૫

રાજ્ય જશે તો જાવા દેશું, પ્રાણ આપીશું પેહેલાજી;
પણ વિધવાનાં વિઘનનિવારશું,શબ્દ કહ્યા આ છેલ્લાજી.૬
જે કહુંછું તે સત્ય કહુંછું, એમ કહ્યું સમ ખાઈજી;
રાણીની વાણી શુણિને પછી, ઋષિ ચાલ્યા રીસાઈજી. ૭
સર્વ મળીને વિચાર કર્યો હવે, શો કરવો ઉપાયજી;
કળિજુગમાં કરવાની ક્રિયા તે, કૃતયુગમાં ન કરાયજી. ૮
કઇક કહે સુનિથાએ કહ્યું તે, વિચારો તો સારો વિવેકજી;
બહુઋષિમતત્યાંથી[1]જૂદાપડ્યા,અનેઉપજીશાખાઓ અનેકજી ૯
કઇક વિચાર કરી વળી બોલ્યા,આવડા કાં અકળાઓજી;
ઇશ્વરકરશે તો સારૂં થશેસઉ,થિર મન સાંસતાથાઓજી.૧૦
ધમકી ગમે તેમ દે ધરણી પતિ, છેક દયા નહિ છોડેજી;
રાજાકદિરિસ નહિજીતજેતોય,સુનિથા શરમનહિ તોડેજી.૧૧
બોલ ગમે તેમ બોલે ભલે પણ, રક્ષણ કરશે રાણીજી;
વિપ્ર વિશેષ વિચાર કરી વળી,બોલ્યા પરસ્પર વાણીજી.૧૨

પદ ૧૧૧ મું—દેશી ૮ મી.

વિપ્ર બોલ્યા પરસ્પર વાણી,નિશ્ચે મોતની પુત્રી છે રાણી;
અંતે આપણું આણશે મોત, કાંતો લૂટશે ઘરબારસોત. ૧
એતો કરવાબેઠીઅતિ અન્યા,રાણીઅસુરના કુળની છે કન્યા;
નહિ આપણું બોલ્યુ પ્રમાણે, એનું પિયરછે અધમઠેકાણે.૨
એના પેટમાંપુત્ર આળોટ્યો, માટે ઉપજ્યો[2]અધર્મીએમોટો;
હતો બાળપણાથી એવો, દિસે ઉપર થઈ સાધુ જેવો. ૩
એના દુખથી ગયોરાય અંગ, પુત્રે પિતૃ વચન કર્યું ભંગ;
ત્યારે શૂન્ય પડી રાજગાદી, પ્રજાપીડવા લાગ્યા ચૌરાદિ. ૪
આપણેજાણ્યું જે વેન સુધરશે, કહીશું આપણે એમ કરશે;
વળી રાખશે કાંઇક વિવેક, એમ જાણી કર્યો અભિષેક. ૫
[3]દુધ પાઈને ઉછેરિયો સાપ, તેમ કરવા લાગ્યો સંતાપ;
એતો આપણને નકીનડશે, કાંઇક રસ્તો તો કાઢવોપડશે. ૬
પછી પુરપતિને કહેવરાવ્યું, ભૂપે ભાખ્યુંતે અમનેતો ભાવ્યું;
પણખુશિથીએરીતે જેપરણે, તેનેપરણાવો એવેઆચરણે. ૭
જેને અંતર નવ ગમે એવું, તેને જુલમ કરી નહિ કહેવું;
એવુંસાંભળીનેરાયહરખ્યો, ઉંડોમર્મતોમનમાંહિપરખ્યો. ૮

---

१ उद्योगिनं [illegible]रुषसिंहमुपैति लक्ष्मी,
दैवेन दे[illegible] का[illegible]रुषा वदंति ॥
दैवं विहाय कुरु पौरुषमात्म[illegible]त्या,
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः ॥१॥

१ [illegible]त्ययसारोमृतेऽन्यस्मै [illegible]तव्या,मृतसप[illegible]
[illegible]रुषसंयोगान्मृतेदेयेतिकेचन ॥ १ ॥
[illegible], [illegible]नदेयेतिकेचन ॥
आगर्मधारणा[illegible] कन्या [illegible]नदेयेतिचापरे ॥ २ ॥
२ स बाल एव पुरुषो, मातामह[illegible]मनुव्रतः
अधर्मांशोद्भवं मृत्युं, तेना भव धार्मिकः ९
३ अहे रपिपयः पानं, पाप[illegible]
केन[illegible] बालः [illegible]नियन्त्रणसंभवः ॥ १० ॥

તોય કમળાનું સાધવા કામ, બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા તે ઠામ;
વેને સઉનું વચન લીધુંઆવું,એવાંપરણેતોપરણાવાજાવું.૯
વૃશ્ચિક મિથુનરાશી વરકન્યા, એનું લગ્ન આપો તજીઅન્યા;
કહે મહાશુદિપંચમી જ્યારે,ગોધીલિક લગન થાય ત્યારે.૧૦
વેને વચન તે શીશ ચડાવ્યાં, વાજાં વિવાનાં ત્યાં વજડાવ્યાં;
પછી કમળાગૌરીને કહાવી, રાણીવાસમાં લીધા તેડાવી.૧૧
નવરંગીને પણ કહી વાત, બંને રૂદયે થયાં રળિયાત;
ખર્ચિ લાખોરૂપૈયાખચીત, વેને વિવા કર્યો રૂડી રીત. ૧૨

સોરઠો.

શુણ રાજા ધરી રાગ, શુકજી કહેછે સ્નેહથી;
વેન કથાનો ભાગ, નિઃસંશય નવમો થયો. ૧

ભાગ ૧૦ મો.

પદ ૧૧૨ મું—દેશી ૧૩ મી.

પ્રથમ ગણપતિને લાગું પાયરે,
કહૂં કમળાગૌરીનો વિવાય રે;
રૂડો લગ્ન દિવસ નિરધારી રે,
રાયે નગરી સરસ શણગારીરે. ૧
મોટો મંડપ રચિયો રૂપાળો રે,
બારી બારણાં જાળિયાં વાળો રે;
શોભે સોનાના થાંભલા સારા રે,
રૂડાં ચિતરે છે ચિત્ર ચિતારા રે. ૨
ચોખા ચીરના બાંધ્યા ચંદરવા રે,
હાંડી ટાંગીઓ ત્યાં મન હરવા રે;
ઝાઝાં ઝમરખ લઈ લટકાવ્યાં રે,
રંગે છાંટણાં શુભ છંટકાવ્યાં રે. ૩
મેના પોપટ પાંજરે પઢતાં રે,
એક એકથી કિંમતે ચઢતાં રે;
માંહિ તખતા માંડ્યા મન ગમતા રે,
શોભે સ્ફટિકમણિતણી સમતા રે. ૪
બહુ ઉમદા ગલીચા બિછાવ્યા રે,
મણિ જડિત્ર બાજઠ મુકાવ્યા રે;
ઉપર સોનાના થાળ ધરાવ્યા રે,
મોંઘાં મોતીના ચોક પુરાવ્યા રે. ૫
ભીતિ કુમકુમના છાડા દીધા રે,
ક્યાંઈક શોભિતા સાથિયા કીધા રે;
કંઈક છબિયો મંડપમાં મુકાવી રે,
જાણે ઇંદ્રપુરી થઈ આવી રે. ૬

સોના રૂપાનાં ઝાડ શોભીતાં રે,
અતિ અદભુત દીસે ઓપીતાં રે;
પશુ પક્ષી ને બીજાં રમકડાં રે,
મુક્યાં મોટાં ને કંઈક ન્હાનકડાં રે. ૭
તરિયા તોરણ બારણે બાંધ્યાં રે,
મંગળ સૂત્ર ત્યાં સર્વત્ર સાંધ્યાં રે;
આગળ કેળોના થંભ રોપાવ્યા રે,
ચોક ચોખે જળે છંટકાવ્યા રે. ૮
મંડપ મોંઘે મોતીડે છાયો રે,
શોભે સ્વર્ગપુરીથી સવાયો રે;
ઉપર કનકના કળશ ચડાવ્યા રે,
તેના હેમમાં હીરા જડાવ્યા રે. ૯
ફરકે ફરતી ધજા ને પતાકા રે,
તેની શેડોના બોલે સડાકા રે;
ત્યાં તો ગાંધર્વ ગાન કરેછે રે,
ત્યાં તો અપસરા નૃત્ય આદરેછે રે. ૧૦
સારા સાજન માંડવે મળિયા રે,
બેઠા મહારથી બાહુના બળિયા રે;
ચુવા ચંદન ચરચેછે અંગે રે,
તોરા ગજરા આપે ઉછરંગે રે. ૧૧
હઈએ હાર ગુલાબના ધારી રે,
પછી વેહેંચેછે પાન સોપારી રે;
મળી માનની મંગળ ગાવા રે,
ગોરી ચાલિયો ગણેશ વધવા રે. ૧૨

પદ ૧૧૩ મું—દેશી ૨૯ મી.

સરખી સમાણી સાહેલીયો રે, જાય ગોરી ગણેશ વધાવા,
વાજંતર વાજે રે;
જાણા જોશીને તેડાવીયા રે,લાયક લગનલખાવા.વાજંતર.૧
વામાને દક્ષિણા રાણીયોરે, સોળે સન્જ્યા શણગાર; વાજંતર;
મસ્તકે મોડ મોતીતણારે,હઈએછે નવસરા હાર.વાજંતર.૨
રાજા ને રાણી સજોડલે રે, તતપર થયાં તતખેવ; વાજંતર;
ગુણનિધિ ગણપતિ પૂજીને રે, પૂજ્યા ગોત્રજદેવ.વાજંતર.૩
હવન કર્યો ઘણા હેતથીરે,શુભ રીતેકરીગ્રહશાંતિ; વાજંતર;
વેદ ભણે વિપ્ર વેદીયા રે, ભાગીછે સર્વેનીભ્રાંતિ.વાજંતર.૪
મંડપમાં મળિ માનની રે, કન્યાને પીઠી ચોળાય;વાજંતર;
તેલસંચારીન્હાવણકર્યું રે, હઈડામાંહરખનમાય. વાજંતર.૫
પીળું પાનેતર પહેરીયું રે, કાંચળી જાદર કેરી; વાજંતર;
ચળકતોચૂડોપહેરાવીયોરે, ધ્રાઘરેઘુઘરી ઘણેરી. વાજંતર. ૬

સોવરાવ્યાં કલાં ને સાંકળાં રે, ઝાંઝરનો ઝમકાર; વાજંતર;
છલ્લાંછવિટિયાંનેવીંછીયારે, હઈ એએકાવળહાર.વાજંતર.૭
બાહેબાજુબંધ બેરખારે, કાનમાં ઝળકતી ઝાલ; વાજંતર;
નેણુમાં કાજળ સારીયાં રે, કંકુની આડ કપાળ. વાજંતર.૮
નાકમાંનથડીહિરેજડી રે, નિરખતાં વાધિયું નૂર; વાજંતર;
ચાકને ગોફણો ચોટલે રે,સેંથે શોભાવ્યું સિંદૂર. વાજંતર.૯
કસ્તુરીનું મરદન કર્યું રે, અતર લગાવીયું અંગ; વાજંતર;
પાનબિડી ચાવે પ્રેમદા રે,હોઠ થયા નવરંગ. વાજંતર.૧૦
મસ્તકે મોડીયો ચુંનડીરે, પોથીએ રંગિયા પાય. વાજંતર;
પછીવરનેન્હવરાવવારે, જુવતીટોળે મળીજાય. વાજંતર.૧૧
ન્હવરાવી વર શણગારીઆરે, પોશમાં શ્રીફળપાન;વાજંતર;
મિત્રોતણીમળીમંડળીરે,જુગતેથીજોડીછેજાન.વાજંતર.૧૨

પદ ૧૧૪ મું—દેશી ૪ થી.

પછી જાન જોડી ભલી જુગતીએ,
મળ્યા સહુ વર રાજાના મિત્ર, જુઓ વરની જાનમાં.
વરને શણગારી અશ્વે બેસારીયા,
વસ્ત્ર ભૂષણ વેષ વિચિત્ર. જુઓ. ૧
સાથે પુત્ર શાણા નગરશેઠના,
રાજકાજના કંઈ કરનાર, જુઓ;
શોભા સાજનની શી હું વરણવું,
બન્યા સાબેલા કંઈ સરદાર. જુઓ. ૨
કંઈક રાજકુંવર જેવા ફૂટડા,
પેહેરી આવીઆ ઉમદા પોશાગ, જુઓ;
જામા પેહેરી મારગ ચાલે મલપતા,
માથે કસબી કસુંબલ પાગ. જુઓ. ૩
ફુલના તોરા દીસે શિર લટકતા,
હઇયા ઉપર ગુલાબના હાર, જુઓ;
વાજાં વાજેછે વિધવિધ રાગમાં,
રથ પાલખીનો નહિ પાર. જુઓ. ૪
રાતા હોઠ દીસે રળીઆમણા,
મુખે ચાવે તમામ તંબોળ, જુઓ;
કંકુ ચાંદલા કીધા કપાળમાં,
સરખે સરખા ચાલે સજી ઓળ. જુઓ. ૫
બની જાનરડી મિત્રોની અંગના,
ગીત ગાય ને થાય આનંદ, જુઓ;
જાણે કોયલડી ટહુકા કરે,
મુખ ચળકે પુનમતણો ચંદ. જુઓ. ૬
ચૂડા ચળકતા ચતુરાના હાથમાં,
જાણે વીજળીના ચમકાર, જુઓ;
વાળ્યા કેશના વાંકા અંબોડલા,
સર્વે છેલ છબીલી છે નાર. જુઓ. ૭
સામી આવી કન્યાની સાહેલીયો,
નિરખે નવરંગી વરતણું રૂપ, જુઓ;
કહે લાખેણો વર પામી લાડકી,
એનું ભાગ્ય અથાગ અનૂપ. જુઓ. ૮
ધામધુમથી નગરી ગાજી રહી,
થયું જન સઘળાને તે જાણ, જુઓ;
રસ્તે લોકના થોક જોવા મળ્યા,
વરનાં વિધવિધ થાય વખાણ. જુઓ. ૯
વરને માથે મનોહર મોળીયું,
સજ્યા શોભીતા શુભ શણગાર, જુઓ;
હાથે હેમ કડામાં હિરા જડ્યા,
કંઠે મોતી ને હેમના હાર. જુઓ. ૧૦
લીધું પાણીયું શ્રીફળ પોશમાં,
માથે મોતીનું છોગું અમૂલ્ય, જુઓ,
વર વાંકડોને વરણાગીયો,
નહીં ત્રિભુવનમાં તેહ તુલ્ય. જુઓ. ૧૧
વાટ છાંટીને ફૂલડાં વેરીયાં,
રાયનું આંગણું અધિક વિશાળ, જુઓ;
મેહેલ રંગી કીધલી શોભા ઘણી,
ઝરૂખાં દીસે ઝાક ઝમાળ. જુઓ. ૧૨
ગયા તોરણે ગાજતે વાજતે,
રાણી દક્ષિણાનો હરખ ન માય, જુઓ;
સામી જઈને સામૈયું કીધું ભલું,
પછી પોંખણે વરને પોંખાય. જુઓ. ૧૩

પદ ૧૧૫ મું—દેશી ૨૪ મી.

પોંખણે પોંખે રાણી દક્ષિણારે, કરતી આનંદ કલોલ;
અંતરપટ આડું ધર્યું રે, ત્યાં તો છબીલીએ છાંટયો તંબોળ.
બાળોવર તોરણે ચડ્યા. ૧
ધુંશળ મુશળ રવૈયોરે, ત્રાક તથા વળી તીર;
ઇંડીપીંડીઉતારીયાંરે, મુકયું સંપટીયુંધારીધીર.બાળોવર. ૨
નાક તાણીને નીચી નમેરિ, ગયા મંડપ મોઝાર;
પૂજાકરીમધુપર્કથીરે,વરનોઆરોકીધોસતકાર. બાળોવર. ૩
ગોત્ર પ્રવર ગુરૂએ ગણ્યારે, વેદનું કરીને વિધાન,
મંડપમાંકીધુંમાયરૂંરે, દીધુંનૃપતિયેકન્યાદાન. બાળોવર. ૪

અરધો સૂરજ જ્યારે આથમ્યોરે, અર્ધબાકી રહ્યો બહાર;
હસ્તમેળાપન હરખથીરે, વરકન્યાનુંકીધું તેવાર. બાળોવર.૫
બાંહે [1]મદનફળ બાંધીઆરે, મૂકી ગળે વરમાળ;
વરકન્યાનાં વડા પ્રેમથીરે, થયાંરોમાંચતનતેજકાળ. બા. ૬
એ અવસરના આનંદનુંરે, વરણન કરી ન શકાય;
શુંગારરસનીસીમાવળીરે, એવાંહઈઆમાંતેહરખાય. બા.૭
ચોરી રચી રૂડી ચોકમાંરે, હેતે કર્યો લાજાહોમ;
ચારેમંગળત્યાંતોવરતીયાંરે, કીધુંધ્રુવદરશનવળીવ્યોમ. બા.૮
સમપદી કરી સર્વથારે, પ્રિય જનને રાખી પાસ;
સર્વક્રિયાએમસાચવીરે, તેમાંકશીયે ન રાખી કચાશ. બા. ૯
સામસામાં પૂરા સ્નેહથીરે, જમે જમાડે કંસાર;
મંગળગીતગાયમાનનીને,ઉભાંનિરખેવણુંનરનાર. બા. ૧૦
દેશપતિએ કન્યાદાનમાંરે, દીધાં વતન ઘરબાર;
મિત્રોએમળીકીધાચાંદલારે,સુનિથાએદીધાશણુગાર. બા.૧૧
વનિતાઓ લે છે ઓવારણુંરે, આપે સરવ આશિષ;
સંતાનનાંસુખપામજોરે,ઝાઝાંજશઆપજોજગદીશ. બા.૧૨
ત્રિભુવનનો પતિ તમતણુંરે, કરજો પૂરા કોડ;
વરસઘણાંસુધીવરવહુરે,તમેજીવજોજગમાં સજોડ.બાળો.૧૩
કન્યા તરફની કામનિયોરે, પૂરણ પામી પ્રમોદ;
હાસ્યનાંગીતહવેગાયછેરે, કરો હશી હાસ્ય વિનોદ. બા. ૧૪

પદ ૧૧૬ મું—દેશી ૩૦ મી.

ઊંચા ડુંગર ડુંગર આથડ્યો,
છૈયા છાણાની પેઠે તું રડવડ્યો;
તારે જુગતે જુગતી વહુ જોઈએ,
તને કન્યા ન દીધી કોઈએ. ૧
આજ સુધી રહ્યો તું તો ટેકમાં,
તેથી પીડાયો પીડ અનેકમાં;
જ્યારે આંખ વિવેકની ઉઘડી,
હવે હિંમત તારે હઈએ ચડી. ૨
રાજા વેને તને સમજાવિયો,
તેથી સમજણ મનમાં તું લાવિયો;
નહિ તો મતમાં માર્યો જાત તું,
વાંઢો રૂઢો વિપતમાં પિડાત તું. ૩
નામ રહેશે હવે તારા બાપનું,
મેણું મટશે કુંવારાની છાપનું;
તું તો હાથે શેકી ખાતો ખાખરા,
વેહેલો વહાણામાં દળતો દાણાખરા. ૪
એઠાં પાણીનાં તું ભરી લાવતો,
ઓશીઆળ તું સૌની ધરાવતો;
રાજા વેન તારે કરમે મળ્યો,
તેથી તરતજ તારો હ્હાડો વળ્યો. ૫
હવે આવ્યો માણસની ઓળમાં,
છૈયા કાઢજે કાળ કલ્લોલમાં;
તું તો ઘેર ઘેર કન્યા માગતો,
વેવીશાળિયાને પગે લાગતો. ૬
તું તો જણ જાણને જઈ જાચતો,
તું તો પરણવા કારણ નાચતો;
તને સૌથી સરસ મળ્યું સાસરૂં,
ભાગ્ય તારૂં ઉદે તો થયું ખરૂં. ૭
તને કન્યા કોઈ નવ પરણતી,
તને વાંઢો વાંઢો કહી વરણતી;
મારી લાડકીને તેં તો ભોળવી,
એતો અમારી થાપણ ઓળવી. ૮
તું તો ચાખડીએ ચઢી ચાલતો,
તું તો મિથ્યા મુછે વળ ઘાલતો;
તું તો ફરતો બની છેલ વાંકડો,
પણ પરણવાને થતો રાંકડો. ૯
તારી વ્યર્થ ઉમર ઘણી વહી ગઈ,
હવે સમજ્યો ત્યારેજ સફળ થઈ;
તું તો દુર્મદમાં હાલો ડોલતો,
તું તો બોલ મોટા મોટા બોલતો. ૧૦
માથે પાઘડી વાંકી તું મૂકતો,
તુંતો પાનબિડાં ચાવી થુંકતો;
બેશી ચોકમાં ચોટલી ઓળતો,
તું તો અંગમાં અત્તર ચોળતો. ૧૧
તું તો રાખતો રેશમી વાટવો,
ઘરમાં કડછી નહીં હતો ચાટવો;
એમ ગાય કન્યા તર્ફ જે હતી,
હવે ગાય છે જાનની જુવતી. ૧૨

પદ ૧૧૭ મું—દેશી ૩૧ મી.

લાડી તુંતો ભોજાઈની હતી લુંડીજી,
લાડી તુંતો દળતી દાણા ભરી કુંડીજી;
લાડી તારે તોય ખાવાની હતી ખામીજી,
લાડી તું તો પૂરણ સંકટ પામીજી. ૧
લાડી તું તો છાણાં વીણવા વન જાતીજી,

[1] મીંઢળ.

લાડી તું તો વનવનમાં અથડાતીજી;
લાડી તું તો ભાઈની ગુલામી કરતીજી,
લાડી તું તો ફાટયાં લુગડાં પેરી ફરતીજી. ૨
લાડી તેં તો ખાંળોતીયાં ન સુધાર્યાંજી,
લાડી તને ભોજાઈએ મેણાં માર્યાંજી;
લાડી તેંતો બેઢું માથેથી કેમ છોડયુંજી,
લાડી તારૂં ભાભીએ કામ વખોડયુંજી. ૩
લાડી તારા બાપે તને ન પરણાવીજી,
લાડી તારી માને દયા નવ આવીજી;
લાડી તારૂં ભાગ્ય ઉદે થયું જ્યારેજી,
લાડી તને સુનિથા માતા મળી ત્યારેજી. ૪
લાડી તારા કર્મની રેખા થઈ સામીજી,
લાડી તું તો નવરંગી વર પામીજી;
લાડી તેં તો ચૂડો ચળકતો પેહેર્યોજી,
લાડી તારા તનનો ફરી ગયો ચેરોજી. ૫
લાડી તું તો કોડે જમી કંસારજી,
લાડી તારો સફળ થયો સંસારજી;
લાડી તને ભલો મળ્યો ભરથારજી,
લાડી તારા પુણ્યતણો નહિ પારજી. ૬
લાડી તું તો ડહાપણદાર ગણાઈજી,
તારી હિંમત હવે વખણાઈજી;
લાડી તેં તો નવરંગી વર વશ કીધોજી,
લાડી તેં તો તેને વેચાતો કરી લીધોજી. ૭
લાડી તું તો થઈ બેઠી ઘરબારવાળીજી,
લાડી તું તો સાહેબી પામી રૂપાળીજી;
લાડી તારે હાથે પગે હતો મેલજી,
લાડી તેં તો છેતરીઓ વર છેલજી. ૮
લાડી તેં તો ઉમર અમસ્તી ગમાવીજી,
હવે તું તો માણસની ઓળમાં આવીજી;
લાડી તને ટાઢા ટુકડા ખાવા મળતાજી,
લાડી તને વેન રાજા મળ્યા વળતાજી. ૯
લાડી તું તો પરવશ પડી હતી કેવીજી,
લાડી તું તો હતી બંધીવાન જેવીજી;
લાડી તને સુનિથા માતાએ છોડાવીજી,
તેણે તારા પગની બેડી તોડાવીજી. ૧૦
લાડી તું તો ગણતી કશીમાં ન ગણાતીજી,
લાડી તું તો લહાણુમાં આવી લેખાતીજી,
લાડી તને નવરંગી લડાવશે લાડજી,
પૂરો રાજા વેનનો માનજે પાડજી.
એવી રીતે જાનરડીઓ ગાય ગીતજી,
વર કન્યા પરણી ઉઠ્યાં રૂડી રીતજી;
શામા સઘળી બોલેછે વચન શોભીતાંજી,
આજ અમે છંડરીયો ઘડ જીત્યાંજી. ૧૨

પદ ૧૧૮ મું—દેશી ૩૨ મી.

અમે છડરીઓ ઘડ જીત્યાં રે, આનંદ ભલા;
વિતનાર વિતક તે વિત્યાં રે, આનંદ ભલા. ૧
ફતે ફતેની વાણી ફેલાઈ રે, આનંદ ભલા;
કષ્ટ છુટયાં કમળાગૌરી બાઈ રે, આનંદ ભલા. ૨
અમે લંકાનો કિલ્લો લીધો રે, આનંદ ભલા;
અમે દેશમાં ડંકો દીધો રે, આનંદ ભલા. ૩
અમે સાગરનાં નીર કળિયાં રે, આનંદ ભલા;
સામા શત્રુનાં કાળજાં બળિયાં રે, આનંદ ભલા. ૪
અમે મેરૂ ડુંગરને માપ્યો રે, આનંદ ભલા;
અમે જશનો પાયો થિર થાપ્યો રે, આનંદ ભલા. ૫
ભારે લશકરમાં ભેળ પાડી રે, આનંદ ભલા;
શેષ નાગની દાઢ ઉખાડી રે, આનંદ ભલા. ૬
અમે દુર્જનનાં મુખ ડાટ્યાં રે, આનંદ ભલા;
હવે વેરીનાં હઇડાં ફાટ્યાં રે, આનંદ ભલા. ૭
આજ મનના મનોરથ ફળિયા રે, આનંદ ભલા;
આજ ઇશ્વિર અટળક ઢળિયા રે, આનંદ ભલા. ૮
આજ મોતીડે મેહુલા વુઠ્યા રે, આનંદ ભલા;
આજ ત્રિભુવનનો ધણી તુઠ્યા રે, આનંદ ભલા. ૯
આજ જય જયકાર જણાયો રે, આનંદ ભલા;
આજ ઉત્તમ દહાડો ગણાયો રે, આનંદ ભલા. ૧૦
હવે સર્વેના સંશય ટળિયા રે, આનંદ ભલા;
વેહેમી લોકના ટાંટિયા ગળીયા રે, આનંદ ભલા. ૧૧
અમે જાણ્યું વેન રાજા જુદા રે, આનંદ ભલા;
એતો અષ્ટ મંગળ કરી ઉઠ્યા રે, આનંદ ભલા. ૧૨

પદ ૧૧૯ મું—દેશી ૩૩ મી.

પરણી ઉઠ્યા પછી વરવહુ, ગોત્રજ પૂજે છે પ્રીતેરે;
એકી બેકી રમ્યાં બે જણાં, લાડકી જીતીછે રીતેરે. ૧
વૃધ જનોને ને વિપ્રોને, પરણામ નમી નમી કીધારે;
આશીરવાદ એઓતણા, લાયક ધારીને લીધારે. ૨
સુનિથા માતાને સ્નેહે નમ્યાં, આશિષ દીધી છે તેણેરે;
અખંડ સુહાગણ તું થજે, વળી બહુ જશ જગમાં રેલેરે. ૩

વિપ્રોને આપીયાં વિધવિધ, દિલ ધરી દક્ષિણા દાનરે;
ગાનારીયોને તો ઘરચોળાં, બીજાને ફોફળ પાનરે. ૪
પછી વર પોતાના મિત્રોને, ભાવથી ભેટીને મળીયારે;
જયજયકારના શબ્દ ત્યાં, વિશ્વ વિષે વ્યાપી વળીયારે. ૫
હરખની વાત હું શી કહું, આનંદ ઉભરાયો જાયરે;
રૂડી ઘડી રળિયામણી, લાયક લેખે લેખાયરે. ૬
જાણે મહા નવેનિધ મળી, વરવહુ હરખીયાં એવારે;
પુણ્ય પુરવનાં ઉદે થયાં, કોઈ સમે કીધેલાં કેવારે. ૭
એક બીજાનાં અંતર મળ્યાં, જેમ મળે નીરમાં નીરરે;
બંને પરસ્પર એમ કહે, તું મારા હઇઆનું હીરરે. ૮
પંચની સાક્ષીએ પરણીને, બંધાણાં બોલીને બોલરે;
વિશ્વપતી વચ્ચે આણીને, કર ઝાલી કીધા છે કોલરે. ૯
વેદ વચન વિધિએ કરી, અગ્નિની દીધી છે આણરે;
તલભર નહિ તરછોડીએ, બાંધીયા પ્રાણથી પ્રાણરે. ૧૦
સુખ દુખને ઘર સંપત્તિ, આપણી જાણીશું એકરે;
ઇશ્વર એમાં જમાન છે, છોડીએ જો ક્યારે છેકરે. ૧૧
આવરદાની અવધ સુધી, આપણે જાણવું આમરે;
જો પ્રતિજ્ઞા નહિ પાળિયે, નરકમાં નહિ મળે ઠામરે. ૧૨
એમ નારી નરને નમી રહી, નર રહ્યા નારીને નમતેરે;
રાયે પછી રૂડી રીતથી, ગોરવ નોંતર્યા ગમતેરે. ૧૩

પદ ૧૨૦ મું—દેશી ૩૪ મી.

રાયે પછી રૂડી રીતથી, ગોરવ નોંતર્યોરે;
મળ્યા જમવાને વરના મિત્ર, ઠરાવ એવો ઠર્યોરે. ૧
દીવીએ હારાદોર, દીવા અજવાળીયારે;
થોર થાપવા કંચન થાળ, ત્યાં બાજોઠ ઢાળીયારે. ૨
ઢીંચણિયાં ઢગ મૂકીયાં, પંગતે પાટલારે;
જાણ જમનારનાં ગણી નામ, જે આવિયા આટલારે. ૩
પહેર્યાં પિતાંબર અંગ, દુસાલા ઓઢીયારે;
બેઠાં પંગતમાં પકવાન, જમે સઉ જોડીયારે. ૪
લાડુ જલેબી મેસુબ, ખાજાં અને ખૂરમાંરે;
પેંડા બરફી અને દુધપાક, ચોળેલાં ચૂરમાંરે. ૫
સુતરફેણી ને સેવ, ગગનને ગાંઠિયારે;
કરે જમતાં હાસ્ય કલોલ, લગારેક લાંઠિયારે. ૬
અળવી રતાળુનાં ભજ્યાં, ભલાં ભાત ભાતનાંરે;
કર્યાં સ્વાદ ભરેલાં શાક, જુદી જુદી જાતનાંરે. ૭
કોળાં કારેલાં કંકોડાં, વંતાક વઘારીયાંરે;
રચ્યાં રાઈતાં રૂડી રીત તે, સરસ સુધારીયાંરે. ૮
ચટણી અથાણાં અનેક, કર્યાં જુગતે કરીરે;
જાણે પાપડ પૂનમચંદ, કીધી ભલી કાચરીરે. ૯
મુખમાં રહેજ મિઠાશ, બિરંજ એવો બન્યોરે;
રૂડો ગોરવ ગાવા જોગ કે, નોતમ નીપન્યોરે. ૧૦
લવિંગ સોપારી ઇલાઇચી, ને પડા પાનનારે;
એવો વળતી કરે મુખવાસ, જાણાં સઉ જાનનારે. ૧૧
ઉઠ્યાં જમીને એમ, બહુ તૃપતાં બણીરે;
કરી રાજાએ રૂડી રીત, પછી પહેરામણી. ૧૨

પદ ૧૨૧ મું—દેશી ૩૫ મી.

પછી જાનને પહેરામણી કીધીજીરે,
રાયેક્રોડગણી કીરતી લીધી, દીઠા દિલદરીયોજીરે. ૧
વરને હેમ કડાં દીધાં હાથેજીરે,
મોટું મંદિલ બંધાવીયું માથે. દીઠો. ૨
મોંઘાં મણિયોની માળા ધરાવીજીરે,
દીધાં કનકનાં સાંકળાં કરાવી. દીઠો. ૩
જામો જરકશીનો પહેરાવ્યોજીરે,
ઉપર શાલનો જોડો શોભાવ્યો, દીઠો. ૪
દીધા કન્યાને કનકના ભંડારજીરે,
હાથી ઘોડા ગાય ભેંશો અપાર. દીઠો. ૫
ઘણા રથ આપ્યા ઘુઘરિયાળાજીરે;
આપી પેટિયો પટરા રૂપાળા. દીઠો. ૬
દાસ દાસીયો દીધી દસ બારજીરે,
આપ્યા શોભિતા સરસ શણગાર. દીઠો. ૭
સર્વે જાનૈયાને દીધા સિરપાવજીરે,
બન્યો જોવા જેવો બેશ બનાવ. દીઠો. ૮
જાનરડીઓને જરિયાનની સાડીજીરે,
આપી આપીને આનંદ પમાડી. દીઠો. ૯
વળતી રહ્યાં કુળ ગોર ગોરાણીજીરે,
એને આપ્યાં આભૂષણ આણી. દીઠો. ૧૦
સઉને કંકુના હાથા દીધાજીરે,
રંગ કેસરના છંટકાવ કીધા. દીઠો. ૧૧
રંગ છાંટીને રીઝયો રાયજીરે,
વળતી જાનને કીધી વિદાય. દીઠો. ૧૨

પદ ૧૨૨ મું—દેશી ૩૬ મી.

કન્યા કમળાકુંવરી ચોંપે ચાલી સાસરેરે,
કહે સુનિથામાતાપુરોજાણવીપ્યાર,મારીદિલનીડાહીદીકરીરે;

દિકરી લાડ કોડે મેં તને લડાવી નહિરે,
દિકરી ચાલી તું તો રહીને દહાડા ચાર. મારી. ૧
દિકરી સ્વામીની સેવા તું કરજે સર્વદારે,
દિકરી પતિને તું ગણજે તારો પ્રાણ, મારી;
દિકરી પોતાનો તું ધર્મ પ્રીતે પાળજેરે,
દિકરી તેથી તારૂં કરશે હરિ કલ્યાણ, મારી. ૨
દિકરી જે જોઈએ તે જરૂર મંગાવજેરે,
દિકરી હવે કદી તું થઈશ નહીં હેરાન, મારી;
દિકરી તારાં આંસુ તેતો મારૂં લોહી છેરે,
દિકરી તન મન ધન મેં કર્યાં તને કુરબાન,મારી. ૩
દિકરી સ્વામીની આજ્ઞા લઈ મળવા આવજેરે,
દિકરી ઘડીએ નહિ તો જઈશ નહીં પરઘેર, મારી;
દિકરી સર્વેનું બોલ્યું તું સાંખી રાખજેરે,
દિકરી કોઈના ઉપર કદી ન રાખીશ ઝેર, મારી. ૪
દિકરી કપટી લોકો બોલે ત્યાં નવ બેશીએરે,
દિકરી શુણતાં ઉપજે મનમાં મોટું શુળ, મારી;
દિકરી સ્વામીનો તું સ્નેહ સદા વધારજેરે;
દિકરી તે છે તારા સર્વે સુખનું મૂળ, મારી. ૫
દિકરી સદગુણ લેવા શાસ્ત્ર સારાં શીખજેરે,
દિકરી આળસ છાંડી કરજે તું અભ્યાસ, મારી;
દિકરી દુષ્ટ જનોથી દૂરજ રહીએ દેખીનેરે,
દિકરી વિષધરનો જેમ કરીયે નહિ વિશ્વાસ, મારી. ૬
દિકરી મંત્ર તંત્ર જંત્ર જૂઠા જાણજેરે,
દિકરી એ તો સર્વે ધુતારાના ઢંગ, મારી;
દિકરી ઈશ્વરનું ધારેલું એકજ નીપજેરે,
દિકરી ભ્રમણાથી તો થાય ધરમનો ભંગ, મારી. ૭
દિકરી દિલમાં દયા સૌની ઉપર આણીએરે,
દિકરી ઉપકારી કરીએ રૂડાં કામ, મારી
દિકરી વૃદ્ધ મનુષની મરજાદા નવ મેલીએરે,
દિકરી લાજ તજીને લઈએ નહિ કોઈ દામ, મારી. ૮
દિકરી ગંભિરતાનો ગુણ હૃદેમાં રાખીએરે,
દિકરી વહાલાંમાંહી કરીએ નહિ વિરોધ, મારી;
દિકરી સર્વેનું બોલ્યું સાચું નવ માનીએ રે,
દિકરી અસત્ય સત્યનો સદાય કરીએ શોધ. મારી. ૯
દિકરી સંસારનાં સુખ છે સર્વે સંપમાંરે,
દિકરી કુસંપ તે તો કષ્ટતણા કોઠાર. મારી;
દિકરી તુંકારો તો કદી ન કરીએ કોઈનેરે,
દિકરી અદલ તજીને કરીએ નહિ ઉચ્ચાર, મારી. ૧૦
દિકરી વસ્ત્ર ને વાસણ સ્વચ્છ રાખીએ રે,
દિકરી સર્વ ચીજો જોઈને કરીએ સોજ, મારી;
દિકરી આનંદમાં અવસર સઘળો ગાળીએરે,
દિકરી રીસ કરી નવ રમીએ કોઈ રોજ, મારી. ૧૧
એવી શીખામણ દઈને કમળાને સુનિથાએ રે,
ચુંબન લઈને ચાંપી સ્નેહે છાતી સાથ, મારી;
પડ્યાં પાંપણેથી આંસુ પૂરા પ્રેમનાં રે,
માયે દિકરીને માથે મૂક્યો હાથ, મારી. ૧૨

પદ ૧૨૩ મું—દેશી ૩૭ મી.

કુંદનપુર વીવા રચ્યો.—એ રાગ.

વેને પછી મિઠાં વચનથી, પરિપૂર્ણ જણાવ્યો પ્યાર;
બેહેન મેં સેવા બની નહીં, તારા લાયક કાંઈ લગાર. ૧
આશિષ દીધી દીલ ઉલટથી, ભાઈ ભોગવજે ભલું રાજ;
મુજ સરખી મહા દુખણીઓનાં, કરજે આવાંશુભકાજ. ૨
વેને વચન વળી આપીયું, મનમાંહીં સમજી મર્મ;
સંકટ ટાળીશ સર્વનાં, જાણી ધરણિપતિનો ધર્મ. ૩
દક્ષિણા ને વામા રાણીઓ, હેતે મળ્યાં ગ્રહીને હાથ;
સર્વ સાહેલીઓને મળી, બેઠી શુભ રથમાં વર સાથ.૪
નરપતિયે નવરંગીને, કહ્યાં ભાવ ભરેલાં કહેણ;
એ અવસરે અન્યો અન્યનાં, દીઠાં નેહે ભીંજેલાં નેણ. ૫
પછી સીંચ્યાં રૂડી પેરથી, સાથે સેના સજી ચતુરંગ;
ગાજતે વાજતે પહોચાડીયાં, દેખી લોક થાય દિલ દંગ.૬
પ્રિયજનની સ્ત્રીયે પોંખિયાં, પૂજ્યા ગણપતિ ગોત્રજ દેવ;
કાંકણ દોરા છોડીયા, તાજાં ભોજન જમ્યાં તતખેવ. ૭
આનંદમાં અહોનિશ રહે, ધર્મ કર્મ કરે ધરી નેમ;
સંસારનાં સુખ ભોગવે, જાણે ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી જેમ. ૮
દિવસે દિવસે વધતો દિસે, નર નારીનો સંપ સ્નેહ;
કોટિ ગણી કાંતિ વધી, દીસે દિવ્ય બંનેના દેહ. ૯
કષ્ટના કુંડથી કાઢીને, મેલ્યાં સુખ સાગરમોઝાર;
કહો પછી એથી કિયો, મોટો પુણ્યનો કહીએ પ્રકાર.૧૦
દયાળુનાં દેખી દિલ ઠર્યાં, કરે નિંદા તો નિરદય લોક;
અણસમજુ અઘટિત કહે, તેનો કશો હરખ કે શોક.૧૧
કવિતામાં કમળાગૌરીનો, વિવા વરણવી કીધો પ્રકાશ;
ગાય શિખે ને સાંભળે, તેનો વૈકુંઠમાંહીં નિવાસ. ૧૨
શુકજી કહે નૃપ સાંભળો, સ્નેહ અંતરે આણી અથાગ;
વરણન વેનચરિત્રનું, ભાખ્યો તેનો આ દશમો ભાગ. ૧૩

ભાગ ૧૧ મો.

પદ ૧૨૪ મું—દેશી ૮ મી.

કમળા ગૌરિનો વિવાહ કીધો, સુનિથાએ સારો જશ લીધો;
વળતીમનમાંહીંવાતવિચારી,બીજીઆળરંડાઓબિચારી. ૧
દાઝતી હશે એવેજ દુઃખે, માટે સર્વેને નાંખવી સુખે;
પણ અણસમજુ આડા થાય, એનો શો કરવો ઉપાય.૨
એવા ઊંડા વિચારમાં પેઠી, કપાળે કરધારીને બેઠી;
એટલામાં ઉરમાંહિ ઉમંગી, રાણીપાસઆવ્યોનવરંગી.૩
દિલગિરિનુંકારણદિલ જાણી, વિપ્ર બોલ્યો વિચારીને વાણી;
માતામાનો જો મારીસલાહ,સર્વેવિધવાઓકરશે વિવાહ. ૪
પ્રજા હજી એમ જાણેછે પંડે, વિધવા નરનારને રાય દંડે;
આતોરાયેવિવાહઆદરિયો, માટે માફ ગુનો એનો કરિયો.૫
બીજી કોઈ કરે એવું કામ, ધરી ગર્ધવે ફેરવે ગામ;
તેથીવિધવા કોઈ નથીવરતી,રહે છે રાજાના દંડથી ડરતી. ૬
માટેઆપની મરજી પ્રમાણ, કરોજગત બધામાંહી જાણ;
વિધવા વરવાનીછે હવે છૂટી, નહિ કેદમાં ઘાલીયે કૂટી. ૭
લખી પણ ચોડો ઠામો ઠામ, સદ્ય સિદ્ધ થશે ધાર્યું કામ
સગા વહાલાની નવ રહે બીક, એવો ઠાઠ ઠરાવવો ઠીક. ૮
વિધવાઓ પાડ માની લેશે, કઈંક કુંવારા આશિષ દેશે;
એતોછે પરમારથ મોટો, ખોદી નાંખો જુનો ચાલખોટો.૯
બહુ સુખી થશે અબળા નાર, તેથી રાજી જગત કરતાર;
રાણીકહેઠીકરસ્તોબતાવ્યો,પછીવેનને પાસે બોલાવ્યો. ૧૦
અતિ કરૂણા અંતર ઉપજાવી, સર્વે વાત કહી સમજાવી;
વિધવાનેસ્વતંત્રતા દેવી, કદી શિક્ષા ન કરવીજ એવી.૧૧
કરો જગતમાં જાહેરનામું, ત્યારે પૂરો હું સંતોષ પામું;
વેને માતનોમાન્યોવિચાર, જાહેરનામાં ચોડ્યાં ઠારોઠાર. ૧૨

પદ ૧૨૫ મું—દેશી ૨ જી.

વેને કર્યો નવો ધારો, વેને કર્યો નવો ધારો;
વિધવા દુખ હરનારો, વેને કર્યો નવો ધારો, ટેક.
આજ સુધી ઉત્તમ જાતિની, વિધવા નહીં વરાતી;
દ્વિજાતિ વિધવા લગ્ન કરે તો, તેને શિક્ષા થાતી.વેને.૧
ખરવાહન કરી શેહેર ફેરવી, દેશપાર કરી દેતા;
કાન નાક કાપીને કાંતો, મિલકત લૂંટી લેતા. વેને. ૨
વિધવાના વરને પણ પકડી, બંધીખાને ધરતા;
તેથી પુરૂષો વિધવા સાથે,સ્નેહ કર્યાથી ડરતા. વેને. ૩
સગા મળી એવી વિધવાને, શસ્ત્રવડે સંહારે;
પુરપતિ તેને કશું ન પુછે, એછે રીત અત્યારે. વેને. ૪
આજ થકી એ ધારો તોડી, નવો કર્યો છે ધારો:
વિધવા લગ્ન કરે તેને, હવે કોઈ નહીં કહેનારો. વેને.૫
મરજી આવે તેને પરણી, ચૂડો પેહેરી લેશે;
બાપતણા કે સસરાના, ઘર સામુંઘરલઈ રહેશે.[1]વેને. ૬
પણ તેને જો કોઈ હુંકારો, કરશે રાખી ખાર;
તો તેવી અબળાને કરશે સહાયતા સરકાર. વેને. ૭
સોળવરસની વયની અંદર, સ્ત્રી કાચી અકલ કહેવાય;
પીયરિયાંની સલાહવિના, પરણે તો પતિ દંડાય. વેને. ૮
એ ઉપરાંત ઉમરની વિધવા, સ્વતંત્ર સઉ કહેવાશે;
પણ પરજાતિ વિષે પરણેતો, પિયરતણા હક[2]જાશે.વેને.૯
નાત વિષે જમવા જવાની, મેલી દેશે મરજી;
હરકત બીજી હશે કશી તો, આવી કરશે અરજી. વેને. ૧૦
લગ્નક્રિયા કરીને પરણે તો, ધણી ધણિયાણી દાવો;
નહિતો વારસનામુ લખાવી, દફતરમાં નોંધાવો. વેને.૧૧
પણ પરણેલીને ધણી સાથે, થયો કદી વિખવાદ;
અન્ન વસ્ત્રની એ ધણી ઉપર, નહિચાલે ફરિયાદ. વેને.૧૨
વળી એવા ધણીની મિલકતનો, જો કોઈ વારસ જાણે;
તો રાખેલીનો તે ઉપર, લાગ કશો નહિ લાગે.વેને.૧૩
માટે લગ્ન ક્રિયાથી કરજો, નહિ તો લેખ લખાવી;
વિધવાસર્વે આજથકી, આરીતસમજજોઆવી. વેને. ૧૪

પદ ૧૨૬ મું—દેશી ૨૧ મી.

ગુણજોકાયદોઆસરકારી, છેસ્વતંત્રવિધવાનારી. ગુ. ટેક.
પતિ પાસેથી પલ્લું લઈને, મુકજો રાજ ખજાને;
ખતલખીઆપીવ્યાજઆપશું, અમેએવીઅબળાને. ગુ. ૧
સધવા શીયળ તજશે તો, સ્વામીની ગુણશું અરજી;
વિધવા પાળે[3] નવ પાળે તે, તેના મનની મરજી.ગુ.૨
સગાં સંબંધી જો કશી શિક્ષા, વિધવા સ્ત્રીને કરશે;
તો સરકાર તરત તે જનને, બંધીખાને ધરશે. ગુ. ૩
સાંજ સુધી ભૂખી પણ રાખે, જો કોઈ એવે વાંકે;
જન શિક્ષા લાયક તે તેમાં, ભૂલ નહીં નવટાંકે. ગુ.૪
ગર્ભપાત કરવા નહિ દઈએ, અમે એટલું કરશું;
ગર્ભ રહ્યાનો ગુનો ન ગણિયે, નહિ કહિએ તે નરસું. ૫

---

૧ હાલમાં એક ટોળકિયા ઔદીચની રાંડેલી દીકરી, પુનર્લગ્ન કરીને બાપના ઘર સામું ઘર લઈને રહી છે, અને સરકારે તેના બાપના જમાન લીધા છે કે અદેખાઈ કરવી નહીં.

૨ પણ હાલમાં એ હક જતા નથી. ૩ શીયળ.

જે કુળની લજ્જાનું રક્ષણ કરવા ઊરમાં આણે;
તે વિધવાનો વિવાહ ફરીથી, તરત કરે આ ટાણે. શુ. ૬
કલેશરૂપી કળિજુગ જેના, ભીતરમાં ઝાઝા ભાસે;
તે વિધવાએ ફરી પરણવું, વચન લખ્યાં છે વ્યાસે. શુ. ૭
જુવાનીમાં જોઈ તો વર જડશે, પરણીને સુખી થાશો;
નહિતો ઘડપણમાં પસ્તાશો, સંકટથી શોષાશો. શુ. ૮
એ રીતે સુનિથાને પુત્રે, પ્રસિદ્ધ સઘળે કીધું;
વિપ્રોને વસમું બહુ લાગ્યું, દિલમાં દુઃખડું લીધું. શુ. ૯
શાપ દીધો સુનિથાને જે, તું કળિજુગમાં અવતરજે;
એ અવસરમાં તું પછી આવો, નવો કાયદો કરજે. શુ. ૧૦
ચકલે ચકલે જાહેરનામું, જ્યારે ચોડી દીધું;
ભામનિયોને ભણાવવી નહીં, કઈકે એવું કીધું. શુ. ૧૧

પદ ૧૨૭ મું—દેશી ૧ લી.

પ્રસિદ્ધ વાત થઈ પુરમાં, શુણી કઈ વિધવા હરખાણી;
પણ અબળા નારી શું કરે, બહુ બંધનમાં બંધાણી. ૧
અંતરમાં ઇચ્છા ઉપજે પણ, કહે જઈને કેને;
સગા સંબંધી જો જાણે તો, પ્રાણ તજાવે તેને. ૨
હિંમત નહિ વળી ધન નહિ હાથે, અલ્પઅકલ ઓશિયાળી;
કસાઈના કબજાની ગાયો, રહે કસાઈને ભાળી. ૩
એથી કોઈ ઉઘાડી ન પડી, વર વરવાને કાજ;
ત્યારે રાજાએ તતબિરથી, અવર કર્યો ઇલાજ. ૪
હજામડી માળણ ને દરજણ, ધોબણ ચુડગર નારી;
કુંભારણ સુયાણી આદિક, સ્ત્રીયો વિષે ફરનારી. ૫
ગુપ્ત રીતે એવી સાથે, અંતરગત ખબર રખાવી;
જેને વરવાની ઇચ્છા થઈ, તરત સમીપ તેડાવી. ૬
ચકલે ચકલે ચોકી મૂકી, કરે ન હરકત કોઈ;
ગુપ્ત રીતે વાંઢા વરની પણ, મરજી લીધી જોઈ. ૭
જેનાં મન મળતાં આવ્યાં, તે જોડાં જોડી દીધાં;
કઈકતણાં ભાંગેલાં ઘર તે, સઉ સાજાં કરી દીધાં. ૮
ન ગણી બાળી નગણી બુઢી, નગણી બાળકવાળી;
નાત[1] જાતનો નિયમ ન રાખ્યો, દીધો રંડાપો ટાળી. ૯
બ્રાહ્મણની રજપુતને આપી, રજપુતની બ્રાહ્મણને;
વૈસ્યતણી વિધવા પરણાવી ક્ષત્રી વિપ્ર વરણને. ૧૦
પરણાવાને વિપ્રો ન ગયા, તો નવી રીત ચલાવી;
શ્રી ગણપતિને પગે લગાડી, વર સાથે વોળાવી. ૧૧
રાજગુરની બાળરંડા લઈ, પરણાવી પર નાતે;
તેના કુળનારાજગોર દ્વિજ, થયા તે જૂદી જાતે. ૧૨
આજ સુધી એ નાત વિષે, તે ચાલ રહ્યોછે ચોખો;
વિધવાના વિવાહ કરેછે, ધરે ન તેનો ધોખો. ૧૩
રાજગુરની પદવી આપી, તેને પરંપરાની;
અસલ ગુરને અળગા કીધા, રીસ થઇ રાજાની. ૧૪

પદ ૧૨૮ મું—દેશી ૨ જી.

મનનો મમત જુઓ મોટો, મનનો મમત જુઓ મોટો;
ખરેખરો ખુબ ખોટો, મનનો. ટેક.
પછી વિપ્રો પસ્તાયા પોતે, નાત તૂટવા લાગી;
લેખ જુના ફેરવવા લાગ્યા, આળસમાંથી જાગી. મનનો.૧
પુત્ર વિનાની ફરી પરણાવો, પુરપતિએ હઠ લીધી;
નિયોગ નામે ચાલ નઠારો, કબૂલ વિપ્રે કીધી. મનનો.૨
જાર કમર દીયર સાથે કરી, વિધવા રાખે વંશ;
એમકીધે નહિથાય અમારા,સ્માર્ત ધરમનો ધ્વંસ.મનનો.૩
હઠીલા માણસ હઠ નવ મૂકે, સંકટ શિરપર લાવે;
જેમજગાત પડે દેવી તો, માલ બધો સળગાવે. મનનો.૪
કઈકે ધારો એમ લખ્યો જે, આ અવસરમાં થાય;
પણફરીથીવિધવાનાંલગનો,કળિજુગમાં ન કરાય. મનનો.૫
જેમ જેમ હુકમ ન માન્યો વિપ્રે, રાજાને થયો રોષ;
વેદ ધરમપર વિવિધ પ્રકારે, દેવા લાગ્યો દોષ. મનનો. ૬
દ્વિજ ઉપરથી આસ્તા ઉઠી, નાસ્તિક નિપજ્યો રાય;
અંતરમાં અભિમાન થયુંજે, હુંજ કરૂં તેમથાય.મનનો. ૭
હોમ[1] હવનને બ્રાહ્મણ ભોજન, બંધ કર્યાં બળવંતે;
મહીપતિનેપછીમાઠુંઉપજ્યું, એમાંથી ફળ અંતે.મનનો. ૮
વિપ્રોને બહુ વસમું લાગ્યું, ઝાઝું ઉપજ્યું ઝેર;
વસુધાપતિને વિપ્રો સાથે, વડું વસાયું વેર. મનનો. ૯
સઉ વિપ્રોએ સંપ કરીને, વળતી મંત્ર વિચાર્યો;
અતિ ક્રોધે હુંકાર કરીને, વેન નૃપતિને માર્યો.[2] મનનો.૧૦
સુનિથા શોકાતુર થઇને, રજની દિન રોવા લાગી;

---

૧ वर्णाना संकरं चक्रे ॥ मनुः

૧ नयष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं द्विजाः क्वचित्
इतिन्यवारयन् राजा भेरीघोषेण सर्वशः ॥ ६ ॥

૨ इत्था व्यवसिताहन्तुं ऋषयो रूढमन्यवः ॥
निजघ्नु र्हुंकृतैर्वेनं हतमच्युत निंदया ॥ ३४ ॥

એ શ્લોકમાં એવું કહ્યું કે, તે વિષ્ણુની નિંદા કરતો તેથીજ માર્યો ગયો.

આજના લોકો હોય તો પ્રતિપક્ષી ઉપર અનેક જુઠાં તહોમત મૂકે; પણ ભાગવતમાં વેન ઉપર ચોરીનું, વ્યભિચારનું, લાંચનું, ખુનનું, કે ગેરઇનસાફ કર્યાનું ત-

દક્ષિણો વાંમાં દિલગિર થઈને,છાતીનાંખે ભાગી.મનનો.૧૧
બહુ દિન સુધી શોક તજે નહિ, કુટે કરે કલ્પાંત;
નવરંગીએ સુનિથાને પછી, કહ્યું જઇ એકાંત. મનનો. ૧૨

પદ ૧૨૯ મું—દેશી ૯ મી.

માનવીયો મરનારને નવ રોશો રે,
રોયે લાભ નથી લવલેશ, ખાલી આંખ ખોશોરે:
ધીરજ મનમાંહી ધારજો,　　નવ:
દઈયું કૂટિને રોતાં હમેશ. 　　ખાલી. ૧
નરનું ધાર્યું તો નથી થતું. 　　નવ:
એક ધાર્યું ધણીનું થાય. 　　ખાલી;
સગળું બને તેતો સાંખજો. 　　નવ;
એનો એક નથીરે ઉપાય, 　　ખાલી. ૨
જન મળીઆં જથે જેટલાં, 　　નવ;
નથી સાથે સઉ સાંધનાર. 　　ખાલી;
એક આવ્યાં ને એક જવું, 　　નવ:
નાનાં મોટાંનો નહિ નિરધાર, 　　ખાલી. ૩
જનમ્યાં તે સઉ મરી જાયછે, 　　નવ:
નથી એમાં કશીરે નવાઈ, 　　ખાલી:
કાળજું બાળી ન કુટશો, 　　નવ:
ભેળાં થઈને ન કરશો ભવાઈ, 　　ખાલી. ૪
જ્યાં જ્યાં ગમે ત્યાં તમે જુઓ, 　　નવ:
બહુ એવા બનાવ બનેલ. 　　ખાલી:
પુત્ર મુઆ કઈક પરણીને. 　　નવ:
ગુણવંતા ભણેલ ગણેલ. 　　ખાલી. ૫
મેલી બાળક એક માસનું. 　　નવ:
કઈક માતાઓ પામી છે મરણ, 　　ખાલી:
તે જોઈ દુ:ખ તમે તજો. 　　નવ:
સ્મરો ઈશ્વર અશરણશરણ, 　　ખાલી. ૬
રામ જેવા ગયા રાજવી, 　　નવ:
ગઈ સીતા સમી સતી નાર, 　　ખાલી:
કુંવર ગયા શ્રીકૃષ્ણના. 　　નવ;
સ્થિર કોઇ ન દીઠું આ દાર. 　　ખાલી. ૭
ઇંદ્રપુરીઓ ઉજડ થઈ, 　　નવ;
પાકી પૃથવીઓ પામી વિનાશ, 　　ખાલી;
અગણિત પેઢી ગઈ આપણી, 　　નવ:
નથી આપણે રેહેવાની આશ, 　　ખાલી. ૮
કેને સંભારીએ કાળજે, 　　નવ:
વળી કેની વિસારીએ વાત. 　　ખાલી:
જન્મ મરણ નદી જળ સદા. 　　નવ;
રહે ચાલતું દિવસ ને રાત, 　　ખાલી. ૯
હીંમત ધારો હૈયા વિષે, 　　નવ:
આપો બીજાને ધીરજ એમ, 　　ખાલી:
રડતાં દેખીને બીજાં રૂએ, 　　નવ;
માટે કરીએ એવું કહીં કેમ, 　　ખાલી. ૧૦
વીતી તે વાત વિસારજો, 　　નવ;
નહિતો પામશો પીડા પંડ, 　　ખાલી;
રાખે હરિ તેમ તો રહો, 　　નવ;
એમાં આનંદ પામો અખંડ, 　　ખાલી. ૧૧
અજ્ઞાનીની પેઠે આરડી, 　　નવ:
તજો રોવાતણી તુચ્છ ટેવ, 　　ખાલી:
રામ કરે તે રૂડું ગણો, 　　નવ:
ભજો દલપતરામનો દેવ, 　　ખાલી. ૧૨

દોહરો.

સુનિથાને સમજાવવાને, ગયો રાણીયો પાસ;
ત્યાં જઇને ઉપદેશનાં, કથનો કર્યાં પ્રકાશ. ૧

પદ ૧૩૦ મું—દેશી ૩૮ મી.

કુટી કુટીને કાયા દુખશેરે, થશે રગમાંહી રોગ;
દયા ન ઉપજે દૈવને, હરિ શીદ રાખોછો શોગ.
　　　　સેજે થનારું તે થશે. ૧
સગાં સંબંધી સરવે મળીરે, શાને કરોછો સોર;
કાળની આગળ કોઈનું હારે જરી ચાલે ન જોર. સે.૨
જનમ્યો તે દિવસથી જાણવીરે, માથે મરવાની લાલ;
ઘડીએ વધે કે ઘટે નહિ, હારે કરે કોટી ઉપાય.સે. ૩
મોટા મોટા એ મરી ગયા રે, ભીમ અર્જુન આદિ;
કોઇએ હમેશાં રહ્યાં નહિ.હારે એવી રીતિ અનાદિ.સે.૪

હોમત મુકયું નથી. યજ્ઞ ધર્મ બંધ કર્યો માટે અ-ધર્મી લખ્યો. અને એટલું લખ્યું કે, જ્યારે વેન બાળઅવસ્થામાં હતો ત્યારે **શ્લોક: ॥ आक्रीडे क्रीडतो बालान् वयस्यान् दारुणः ॥ प्रसह्य निरनुक्रोशः पशुमारममारयत् ॥ ४१ ॥** રમતમાં રમતાં બરા બરીના છોકરાને જોરથી તે નિર્દય, જેમ પશુને માર મારે તેમ મારતો હતો. તેના રાજ્યમાં ચોરી થઈ શકતી નહોતી. અને તેના મુઆ પછી, પ્રજાને ચોર લોકોએ હેરાન કરી. એવી રીતે તેના રાજ્યના બં-દોબસ્ત વિષે તો તારીફ લખી છે.

નહાનાં મોટાંનું નકી નહિરે, મરે માસે ૭ માસ;
ગર્ભ ગળેછે ગોરીતણા, હાંરે કોઈ વર્ષે વિનાશ. સે. ૫
નથી એ વાત નવાઈનીરે, રોજની છે એ રીત;
તેથી શોકાતુર શું થવું, હાંરે નેણે નિર્ખોછો નિત્ય. સે. ૬
જુઓ કોઈ જાતના જીવડારે, જીવે એકજ જામ;[1]
એવાજ છીએ આપણે, હરિતુલ્ય પ્રાણી તમામ. સે. ૭
વિચાર આપ્યો વિશેષછે રે, જેણે માણુસ જાત;
રહેવું તેની રૂચિ ઉપર, હાંરે વધતી કરવી ન વાત. સે. ૮
કર્ત્તારને ગમે તે કરેરે, તેમાં રાખે જે રીસ;
શત્રુ તે સર્જનહારનો, હાંરે એને કોપેછે ઈશ. સે. ૯
પડે ખરીને જેમ પાંદડાંરે, નવાં આવે નિદાન;
તેમઆલોકોતમામછે,હાંરે એનું કશું અભિમાન. સે. ૧૦
લાખો કરોડો વર્ષ વહીં ગયાંરે, ચાલ્યો આવેછે ચાલ;
બહુ ઉપજ્યાનેબહુખપ્યા, હાંરેએવો ખોટોછેખ્યાલ.સે.૧૧
ખોટામાંથી ખરૂં ખોળજોરે, જનો કરીને જતન;
દલપતરામના દેવનું, હાંરે ભાવે કરજો ભજન. સે. ૧૨

દોહરા.

એમ શિખામણ દઈ ગયો. નવરંગી નિજ ઘેર;
વેનતણા દરબાસ્તી પછીથી શી થઈ પેર. ૧
જે વિપ્રોએ વેનને, દીધું મૃત્યુ દાન;
વેન અંગનાને વળી, ઉપજાવ્યાં સંતાન. ૨

પદ ૧૩૧ મું—દેશી ૮ મી.

[2]વામા અંગનો સુત ઉપજાવ્યો, તેનું નામ નિષાદ ઠરાવ્યો;
[3]વળી અર્ચિએ નામે સુતાજ, દક્ષિણાંગનો સુત પૃથુરાજ ૧
ગાદી વારસ કુંવર નિષાદ, મોટી વયનો થયો ત્યાર બાદ;
તેણે જાણ્યું વેન વૃત્તાંત, રાખ્યો વેનનો મનમાં મતાંત. ૨
ધાર્યું બાપનું વાળવા વેર, ઝાઝું વિપ્રો ઉપર ધર્યું ઝેર;
વેદ ધર્મમાં વૃત્તિ ન રાખે, ભાષા મુખથી ભયંકર ભાખે.
કહે ટિલવું જો મારીએ એક,જમે પાછળ ટિલવાં અનેક;
મળે આપણુને પુણ્ય એમાં, શેનું પાપ કહો ભાઈ તેમાં. ૪
અભિષેક થયાથકી પેહેલો, વિપ્રે જાણ્યું જે મનનો છે મેલો;
પૃથુરાજ મળ્યો વિપ્ર સંગે, અવનીશ થવાને ઉમંગે. ૫
સમજાવ્યા બધા સરદારો, મોટી મેળવી ફોજ હજારો;
તાકયા એકદમ કરવા તગાદો, જાણી વાત નાઠો રાયજાદો. ૬
પહાડી લોક વિષે જઈ પેઠો, બહુ ફોજ જમાવીને બેઠો;
પૃથુરાજસાથે જુદ્ધ કરવા, આવ્યો ધરણીપતિપણું ધરવા. ૭
સજી સેના પછી પૃથુરાજે, નીકળ્યો જુદ્ધ કરવાને કાજે;
બંને તરફથી થઈ ત્યાં ચડાઈ, લખવા જેવી કીધી લડાઈ. ૮
જુદ્ધમાંહીં મહારથી મળીઆ, કોઈથી નવ જાય તે કળીઆ;
સજ્યાં બખતર પાખર ટોપ, કરે એક બીજાપર કોપ. ૯
અસ્ત્ર શસ્ત્ર અનેક પ્રકાર, હાથી ઘોડાતણી ઘણી હાર;
વીર રસનાં વાગે રણતૂર, શુણી શૂરાને ઉપજે શૂર. ૧૦
મહા નોબતના પડે ડંકા, મુછો મરડે વડા વીર વંકા;
હરખે અંતરમાં આણીગર્વ, જાણે પામ્યા ઉજાણીનુંપર્વ૧૧
કઇકઅસ્વાર ને કઇકપાળા,ધરે પગ ત્યાં તો ધમકે રસાળા;
પૃથુરાજે ધર્યું શિર છત્ર, ફોજ ફેલાઇ ગઈ સરવત્ર. ૧૨

પદ ૧૩૨ મું—દેશી ૨૫ મી.

રાગ સીંધુડો.

યુદ્ધનાં પકડી આયુધ ને યોદ્ધા મળ્યા,
ક્ષત્રિય રણક્ષેત્રમાં રાણીજાયા;
પુત્ર પ્રમદાતણો પ્યાર મૂકી પડયો,
કીધી લડવાને કુરબાન કાયા. ટેક.
કઇક તો પરણીને તરત ઉઠયા હતા,
મીંઢળો હાથથી પણ ન છોડયાં;
કેસરી રંગ રંગિત વાઘા કરી,
જુદ્ધમાં પ્રીતથી ચિત્ત જોડયાં. યુ. ૧
પાછું વાળીને કોઇ પુંઠ પેખે નહિ,
મારરે માર મુખ બોલ બોલે;
મરણનો ભય તજી ચરણ સામા ધરે,
જીવવું તે ગણે તરણ તોલે. યુ. ૨
બાણનો બહુજ વરસાદ વરસે તહાં,
શરીર શુરવીરને તીર વાગે;
ભાન તનનું નથી ધ્યાન છે યુદ્ધનું,
લોહિયાળાય લડવાજ લાગે. યુ. ૩
એક જો હાથ ભેદાઇ હેઠો પડે,
એક હાથેજ આયુધ ધારે;

---

૧ પહોર.

૨ विनिश्चित्यैव [illegible]चयो, विपन्नस्यमहीपतेः ॥
ममंथुरुरुंतरसातत्रासोद्वा कोनरः ॥ ४२ ॥
निषिदे त्यब्रुवनतात, सनिषादस्ततोऽभवत् ॥

૩ यमंगरे [illegible] : कुपिता, वाग्यज्ञामुनयः किल ॥
गतासोस्तस्य [illegible]न्यस्ते ममंथुर्दक्षिणंकरं ॥ १९ ॥
अयंतुप्रथमोरा [illegible] ं पुमान्प्रथयितायशः ॥
पृ [illegible] मम्महाराजोभविष्यति पृथुश्रवाः ॥ ४ ॥
[illegible]तीदेवी गुणभूषणभूषणा ॥
अर्चिर्नामवरारोहा, पृथुमेवावरुंधति ॥ ५ ॥

ધન્ય છે ધન્ય છે ધર્મ ક્ષત્રિયનો,
અમર આકાશે એવું ઉચ્ચારે. યુ. ૪
કંઈક હેઠા પડ્યા તરફડે પૃથ્વી પર,
કંઈક ધડ શિશ જૂદાં પડેલાં;
કંઈકનાં આંત્ર લઈ ગીધ ગગને ચડે,
કંઈકનાં ચક્ષુ ઊંચાં ચડેલાં. યુ. ૫

દેખી દારૂણ રણ કાયરો ડરી મરે,
ઉપજે શૂરને હરખ અંગે;
સાચને જૂઠનું થાય છે પારખું,
એમ મનમાં ગણીને ઉમંગે. યુ. ૬

પાછું પગલું ભરી પ્રાણ જે પરહરે,
નરકમાં જાય થઈને નિરાશી;
શત્રુ સન્મુખ રહી શરીરને જે તજે,
તરત તે થાય વૈમાન વાસી. યુ. ૭

હાથી ઘોડા ઘણા ત્યાં પડ્યા તરફડે,
ભડકીને કંઈક તો જાય ભાગ્યા;
રથ ઘણા રખડતા ભાગી ભૂકા થયા,
લોહીના ખાડા ભરપૂર લાગ્યા. યુ. ૮

છત્રના ખંડ થઈ દંડ જૂદા પડ્યા,
છત્રપતિ કંઈક પડિયાજ છૂટા;
ચામરો કંઈક ચુંથાઈ ચુંથા થયા,
કનક છડીના થયા કંઈક ટૂટા. યુ. ૯

અસ્ત્ર ને શસ્ત્રના કંઈક કડકા પડ્યા,
કંઈક આખાંજ રણમાં રખડતાં;
સિંધુડા રાગ ત્યાં ગાય છે ગાયકો,
સાંભળી શૂરને શૌર્ય ચડતાં. યુ. ૧૦

બંદિજન વંશની બોલે બિરદાવળી,
શૂર સાબાશ સાબાશ કહીને;
ક્ષત્રીના પુત્રને ખેલ આ ખેલવો,
રણ વિષે અચળ ઉભાજ રહીને. યુ. ૧૧

લાખ લશકર વિષે એકલા જઈ અડે,
તોય હઈઆથી નહિ હામ છૂટે;
અવતર્યો તેહને મરવું તો અવશ છે,
એમ ગણી લાખગણી કીર્તિ લૂટે. યુ. ૧૨

પદ ૧૩૩ મું—દેશી ૧ લી.

એમ અનેક મુઆ શુરવીરો, નિષાદ અંતે નાઠો;
રાજ્ય મળ્યું નહિ તેથી તેનો, અવસર આવ્યો માઠો. ૧
[1]પર્વતમાં જઈ વશિયો પોતે, બારવટાં બહુ કરતો;
લૂટે ચોરે ખાતર પાડે, રાત દિવસ રહે ફરતો. ૨
પૃથુ રાજાને પછી વિપ્રોએ, કીધો પટાભિષેક;
સૌ રઈયતની મરજી રાખી, પૃથુએ કરી વિવેક. ૩
અતિ આગ્રહથી એક કારજ, કદી ન એણે કીધું;
સ્વેચ્છાથી સંસાર વિષે, થાતું તે થાવા દીધું ૪
જંગલમાં જન જ્યાં ત્યાં રહેતાં, ભમતાં મનમાં ભાવ્યાં;
નિષાદના ડરથી પૃથુરાજે, પુર ને ગામ વસાવ્યાં. ૫
પૃથુ રાજાને લાયક પત્ની, કુળવાળી રૂપાળી;
શોધી પણ સંસાર વિષે ક્યાંય, ભૂમિમાં નવ ભાળી. ૬
અર્ચી લાયક વર અવનીમાં, એ પણ ન મળ્યો એવો;
વિપ્રોએ મળી એમ વિચાર્યું, કરવો ઉપાય કેવો. ૭
અર્ચીને પૃથુ રાજા સાથે, વિપ્રોએ પરણાવી;
તું [3]લક્ષ્મી ને તે વિષ્ણુ છે, એમ કહી સમજાવી. ૮
કળિજુગ કરતાં કૃતજુગ કેરા, કહો ધરમ એ કેવા;
જીભ ન ઉપડે જે કહેતાં, સંતાડી મૂકયા જેવા. ૯
ક્ષિતિપતિએ ખેતર વાવેતર, સર્વ વિધિ સુધરાવ્યાં;
ધેનુ કરી ધરણીને દોહી, અન્ન અધિક ઉપજાવ્યાં. ૧૦
રાજગોર ને સારસ્વત, મરૂદેશી, તપોધન, વ્યાસ;
ઈત્યાદિક વિપ્રોમાં રહિયો, પુનર્વિવાહ પ્રકાશ. ૧૧
કંઈકે નિયોગનો મત રાખ્યો, પુનર્લગ્ન નવ કીધું;
સૌસાની સ્વેચ્છા અનુસારે પૃથુએ થાવા દીધું. ૧૨

ભાગ ૧૨ મો.

પદ ૧૩૪ મું—દેશી ૩ જી

નૃપતિ પડ્યા પછી નવરંગીએ, સાધારણ સ્થિતિ રાખીજી
લોક અદેખા દેખી ખમે નહિ, વિભૂતિ વેચી નાંખીજી. ૧
દાસીઓ દાસ વિદાય કર્યાં અને દંપતિ ઘરમાં દીસેજી;
મન માન્યાં ખાનપાન કરે પણ, જનન જણાવે અતિશેજી ૨
અગ્નિહોત્ર હોમે અહોનિશ વળી, શિવ પૂજા કરે સ્નેહેજી
શ્રાદ્ધ કરી પૂર્વજ સંતોખે, રૂદ્રાક્ષ રાખે દેહેજી. ૩

---

१ तस्यवंशास्तुनिषादा गिरिकाननगोचराः
येनाहरज्जावमानो, वेनकल्मषमुल्बणं ॥ ४६ ॥
२ सोभिषिक्तोमहाराजः, सुवासासाध्वलंकृतः ॥
पत्न्याऽर्चिषाऽलंकृतया, विरेजेऽ[illegible]रेवापरः॥१३॥
३ एषविष्णोर्भगवत, कलाभुवनपालिनी ॥
इयंचलक्ष्म्याःसंभूतिः पुरुषस्यानपायिनी ॥ ३ ॥

સજ્જનની નિત્ય સોબત રાખે, વેદ ભણે ને ભણાવેજી;
અંતરમાં અતિ લોભ ન રાખે, જરીએ ન ગર્વ જણાવેજી. ૪
કમળા પણ નિત્ય અભ્યાગતને, આપે અન્નનું દાનજી;
પતિવ્રતા વ્રત કોણ પાળશે, સંસારમાં તે સમાનજી. ૫
દિવસ દિવસ પ્રતિ વધતો પરસ્પર, દંપતિ સ્હેન દેખાડેજી
કોઈ કોઇને કડવાં કથનો કહીં, દુભ્યાં નહીં કોઈ દહાડેજી ૬
એક બીજા પર મોહિત થઈને, અમૃત દ્રષ્ટિયે દેખેજી;
ચાર આંખો એકઠી કરી બેસે ત્યાં લાખો મળ્યાં ધનલેખે. ૭
હાસ્ય વિનોદ કરે હર ઘડીએ, કૌતકમાં દિન કાઢેજી;
પત્નિ પતિ પરિપુરણ પામ્યાં, આનંદ અંતર ટાઢેજી. ૮
હે પ્રિયા હે પ્રિયા કહીને બોલાવે ને, આલિંગન કરે અંગેજી;
કોક કળામાંહીં કસર ન રાખે, રાચે પરસ્પર રંગેજી. ૯
વેન છતાં જ્યારે સીમંત આવ્યું, ઉત્તમ ઉત્સવ કીધાજી;
મહી પતિએ ભલું કીધું મોસાળું માલ અમૂલિક દીધાજી. ૧૦
બબે વરસ પ્રતિ બાળક જનમ્યું, વંશ થયો વિસ્તારજી;
ભાગ્યભલાં કમળાનાં વખાણે, નગરીતણાં નર નારજી. ૧૧
કમળાએ પુત્ર પાંચ પ્રસવિયા ને, પુત્રી પ્રસવી એકજી;
અતિ આનંદે ઉછેરિયાં અને, લાડ લડાવ્યાં અનેકજી. ૧૨

દોહરો.

આળસ ઊંઘ ઉદાસમાં, મુરખની ઘડી જાય:
ઉદ્યમ ને આનંદમાં, રહે સુજાણ સદાય. ૧

પદ ૧૩૫ મું—દેશી ૨૪ મી.

જે જે ઘડીયો સુજાણુની જાય, રૂડી રળીઆમણી;
દિન દિન દિલમાં દેખાય સદાય, વિવાની વધામણી. ટેક.
હરખું હરખ ભર્યું ભાળિયેરે, હસતુંજ મોઢું હમેશ:
પરગટ આંખ રૂપાળિયે, વરસે અમૃત વૃષ્ટિ વિશેષ. રૂડી. ૧
કડવું કથન કોઇ જો કહેરે, લેશ ન રાખે રીસ:
હસી ટાળીને ખુશી રહેરે, દેખે હરખ ભરી દેશોદીશ. રૂડી. ૨
ભણે ભણાવે ભાવથીરે, ગમતથી ગાય ગાન:
ચિત્ર રચે રૂડા રચાવથીરે, કાંતો કવિતા કહે શુણે કાન. રૂડી. ૩
કોટિક જન સુખ કારણે રે, આણીને ઉરમાં ઉમંગ;
ધંધાધરેરહીધારણે રે, અને અંગચપળતા અભંગ. રૂડી. ૪
સદગુણના શણગારથી રે, બણી ઠણી રહે બેશ;
વસ્ત્ર ધરે સુ વિચારથીરે, હદએ દીવાળી હમેશ. રૂડી. ૫
ઝળમળ ઘર સ્વચ્છ ઝળમળે રે, ફોરે સુગંધી ફૂલ;
તરિયાતોરણદીસેટોડલેરે, આગળઆંગણેશોભાઅમુલ્ય. રૂડી. ૬
લેખે લાખેણા દિન લગ્નનારે, વાજીંત્ર વાય વિચિત્ર;
શબ્દનશૂણેઅપશુકનનારે, પંઢેપ્રભુગુણપોથીપવિત્ર. રૂડી. ૭
જગતપતિ ઇચ્છાએ જે જડે રે, પોતે ગણે પકવાન;
સૌજન સ્નેહસ સ વડેરે, જમે જુગતીથકીજેમુજાન. રૂડી ૮
આપે આપે મુખ ઉજળે રે, સ્વપને ગમે નહિ શોક:
સાજનજેમસજનમળેરે, રચે લાયક મંડળી લોક. રૂડી. ૯
સંપની શોભે સંપતિ રે, જુગતી જોવા જન જાય:
સાકરસરખીસરસ્વતીરે, જણ એક વિવેક વેહેંચાય. રૂ. ૧૦
કંજુસપણું કદી નવ કરે રે, ફોગટ રાખે ન ફૂલ:
વિચારીનેધનવાવરેરે, તેતો પોતાની આવક તુલ્ય. રૂડી. ૧૧
સાહેબી સંતાપની લહે રે, દિલ દરિયાવ દેખાય:
કવિ દલપત કવિતા કહેરે, સિરપાવમાં પ્રીતિ પમાય. રૂ. ૧૨

દોહરો.

પાંચે પ્યારા પુત્રને, ભણાવિયા ભલિભાત:
કન્યાશાળાના ગુરૂ, વળતી બોલ્યા વાત. ૧

પદ ૧૩૬ મું—દેશી ૩૯ મી.

નાંનકડીને મોકલો ને નિશાળે,
વિદ્યાથી થશે બુદ્ધિ વિશાળે. નાંનકડીને. ટેક.
બાળાપણથી નિશાળે જો બેસે,
પરા પંડમાં સદગુણ પેસે. નાંનકડીને. ૧
ભોળી મા મેલે છોકરાં ભમતાં,
લડે ને રડે રસ્તામાં રમતાં. નાંનકડીને. ૨
કાંતો કઇકની જઈ કરે આળો,
કાંતો ગાવા શિખે ભુંડી ગાળો. નાંનકડીને. ૩
જાય ફેલથી લૂગડાં ફાટી,
મેલાં ઘેલાં કરે ચુંથે માટી. નાંનકડીને. ૪
કઇક ઘરમાં રમે તો કદાપી,
તાત માતને મેલે સંતાપી. નાંનકડીને. ૫
મળે નહિ તે ચીજો મોઢે માગે,
લઈને રઢ પછી રડવાને લાગે. નાંનકડીને. ૬
ખોટા હઠ નથી દેખી ખમાતા,
તેથી માર મારે તેની માતા. નાંનકડીને. ૭
ભણશે ભણતર જો ભલી ભાતે,
શાણી સારી સાહેલી સંઘાતે. નાંનકડીને. ૮
શિખે શુદ્ધ શિખામણ સારી,
ચોપે ચિતમાં જુઓ વિચારી. નાંનકડીને. ૯
દિસે ભણી ગણી ડહાપણ વાળી,
સદાચરણથી ચાલે સંભાળી. નાંનકડીને. ૧૦

ચિવે ચેતી લેશે ચતુરાઈ,
ઠગી નહિ શકે ઠગની ઠગાઈ. નાંનકડીને. ૧૧
ગણી લક્ષ લેશે સારી ગમના,
ભૂત પ્રેતની ભાગશે ભ્રમણા. નાંનકડીને. ૧૨
ધર્મ કર્મ કરે મન ધારી,
સારાં શાસ્ત્ર શિખે સુખકારી. નાંનકડીને. ૧૩
સાચું સ્વર્ગનું સાધન શોધે,
બીજી બેહેનપણીને પ્રબોધે. નાંનકડીને. ૧૪
જેથી જગતમાં શુભ જશ જામે,
પૂરા પ્રેમથી પ્રભુપદ પામે. નાંનકડીને. ૧૫
માત તાતને મન થાય ગમતી,
ભુંડી ભાતે ભમે નહિ ભમતી. નાંનકડીને. ૧૬
આચરણ એવાં ઉત્તમ આવે,
શાણી થઈને સાસરિયું શોભાવે. નાંનકડીને. ૧૭
હેતે હળી મળીને રહે હરખી,
શોભે સતી સીતા સુંદરી સરખી. નાંનકડીને. ૧૮
તાત માતની પ્રીતીને તાજી,
સારા સંસારમાં રાખે સાજી. નાંનકડીને. ૧૯
એતો આદરો વચન અમારૂં,
તે તો અંતે છે હેતુ તમારૂં. નાંનકડીને. ૨૦
સારા શિક્ષક સૌને સુધારે,
વારે વારે વિવેક વધારે. નાંનકડીને. ૨૧
એને આજથી આગના આપો,
સ્થિરતાથી નિશાળમાં સ્થાપો. નાંનકડીને. ૨૨
પુત્રી હોય પોતાને જો પ્યારી,
સારૂં શીખવીને કરો સારી. નાંનકડીને. ૨૩
કથ્યાં કથન સ્વદેશીને કામે;
રૂડી રીતથી દલપતરામે. નાંનકડીને. ૨૪

દોહરો.

પુત્રી ભણવા પાઠવી, પછી કમળા સખી સાથ;
નિશાળ નિરખી આવીને, કહે કંથને ગાથ. ૧

પદ ૧૩૭ મું—દેશી ૪૦ મી.

અમે આજ ગયાંતાં રે; નિરખવા નિશાળે;
તે જુગતી જોતાં રે, તરત ચિંતા ટાળે. ૧
બાળકિયો બેઠીરે, ભલી વિધ ભણતી છે;
કોઈ બીજગણિતનાં રે, ગણિત તો ગણતી છે. ૨
કોઈ નિર્મળ નીતિરે, વિવેક વાંચ છે;
પ્રકરણ તો જેમાંરે, પૂરાં પાંચેછે. ૩
કોઈ લેખણ લઈનેરે, લખવા બેઠીછે;
કોઈ ઊંડે વિચારેરે, પૂરી પેઠીછે. ૪
કોઈ ગરબી ગીતો રે, હરીગુણ ગાતીછે;
કોઈ શિક્ષક પાસેરે, સમજવા જાતીછે. ૫
કોઈ ચતુરપણાથીરે, ચિતર ચિતરતીછે;
કોઈ તો ભલી ભાતેરે, ભરત શુભ ભરતીછે. ૬
કોઈ પ્રશ્નો પૂછેરે, પરસ્પર પ્રીતથી;
કોઈ કવિતા કરતીરે, રૂડી રસ રીતેથી. ૭
કોઈ ખગોળ ગોળોરે, નજરે નિરખે છે;
સઘળી વિધ સમજીરે, હઈડે હરખે છે. ૮
કોઈ ખગોળ શિખેરે, ખરેખરી ખાંતેથી;
કોઈ નકશો નિરખેરે, નચિંત નિરાંતેથી. ૯
કોઈ વાતો વાંચેરે, જુક્તિ બહુ જેમાં છે;
કોઈ પાઠ પઢેછેરે, તવારિખ તેમાં છે. ૧૦
કોઈ કળા કુશળતારે, શિખેછે સજ થઈને;
કોઈ પ્રયોગ બનતારે, જુએછે ત્યાં જઈને. ૧૧
કોઈ તો આંમાંતરરે, કે મનથી માપે છે,
કોઈ પુરૂં ભણીનેરે, પરીક્ષા આપે છે, ૧૨
કોઈ ભણી ગણીનેરે, બીજીને ભણાવે છે;
કોઈ વાદ કરીનેરે, વિચાર જણાવે છે. ૧૩
કોઈ ચંચળ ચતુરારે કે, નાજુક નાની છે;
કોઈતો વિદ્યાનીરે, અધિક અભિમાની છે. ૧૪
કોઈ સદગુણ વાળીરે કે, સમજુ સારી છે;
કોઈ પુત્ર બરાબરરે, પિતાને પ્યારી છે. ૧૫
કોઈ લાયક ગુણનીરે કે, લક્ષણવંતીછે;
કોઈના તન ઉપરરે, કે વસ્ત્ર વસંતી છે. ૧૬
કોઈ સારા ઘરનીરે કે, રંગે રૂડી છે;
કોઈના કરમાંહીરે, ચળકતી ચુડીછે. ૧૭
કોઈ દિલની ડાહીરે, ભલીજ ભણેલી છે;
કોઈ લાડકવાઈ રે કે, કોઈ અલબેલીછે, ૧૮
કોઈ મીઠાબોલીરે, ઉમરમાં મોટી છે;
કોઈને વળી કાનેરે, અમુલ્ય અકોટીછે. ૧૯
કોઈ હેળ સરીખીરે કે, કોમળ વચનીછે;
કોઈ તો મૃગ સરખીરે કે, નિર્મળ નયની છે. ૨૦
કોઈ કેશ સમારીરે કે, વેણી ગુંથીછે;
કોઈતો સમજેછેરે કે, શોભા હુંથીછે. ૨૧
દીકરીઓ જાણેરે કે, છે સૌ દેવ તણી;
ઉપમા શી આપું રે, ઘટિત એથીજ ઘણી. ૨૨

જગદેવ દયાથીરે કે, એવી દીકરીયો;
ધન્ય જનનીરે કે, ઉદરે અવતરીયો. ૨૩
જેના જશ જગમાંરે, વિવિધ વખણાયાછે;
ગુણ દલપતરામેરે, ગણી ગણી ગાયા છે. ૨૪

દોહરો.

વળતી તે નવરંગીએ, વિચારીને ઉર વાત;
પોતા સરખાં શોધીને, નોંખી બાંધી નાત. ૧

પદ ૧૩૮ મું—દેશી ૧ લી.

પોતાના સરખાંની સાથે, નોંખી બાંધી નાત;
મન માન્યું પૂરૂં સુખ પામી, કસર નહીં કોઇવાત. ૧
ઈશ્વર કોઈનું અડવું ન રાખે, સૌના પૂરે કોડ;
કમળાના સુતને કન્યા મળી, જડતે જડતી જોડ. ૨
પાદર વણઝારાનું ધાં, સોંઘુ લેવાને માટે;
એક એક ગાડવો ઉપાડી, વળિયાં પાછાં વાટે. ૩
કમળાનો પગ ખાડામાં, ખસતાં આવ્યું અડઅડીયું;
ફૂટયો ગાડવોને ઘૃત સઘળું, પૃથવી ઉપર પડીયું. ૪
ખમા ખમા કહીને ખંખેર્યું, રજે ભરાયું ચીર;
કહે વાલી તુજને કાંઈ વાગ્યું, પુછે નણંદનો વીર. ૫
ઘી ઢળીયું તો ભલા ગઈ, તુજ અંગતણો એ મેલ;
તુજને વાગ્યું નહીં હોય તો, નથી નુકસાન થયેલ. ૬
કહે તો ભાડે ગાડી લાવું, જો ન શકે તું ચાલી;
તુજ કરતાં પૈસા નથી વહાલા, તું પૈસાથી વહાલી. ૭
અરે પ્રિયા જે રળવું ખપવું, વિચરી વાટે ઘાટે;
તે પોતાની સ્ત્રીને માટે, કે છૈયાંને માટે. ૮
એમ કહી ઉમળકાથી, આલિંગન સ્ત્રીને લીધું;
છાતી સાથ દબાવીને વળી, કપોળ ચુંબન કીધું. ૯
સ્મરણ થયું એટલું ફૂટયું હતું, એના એ આ ખાડા;
અરે પ્રભુ એવા પણ મારે, હતા દુઃખના દહાડા. ૧૦
ભાઈ મને માગ્યો નવ દેતો, પૈસો ખાવા બોર;
પિયુ પાસે પૈસો માગું ત્યાં, મુજને આપે મહોર. ૧૧
નૃપનો વૈકુંઠ વાસ થજોજે, મુજને ફરી પરણાવી,
કસાઈવાડામાંથી મુજને, કૃપા કરી છોડાવી. ૧૨

પદ ૧૩૯ મું—દેશી ૩ જી.

પુત્ર પછી પરણાવા માંડ્યો, કમળાએ બહુ કોડેજી;
સુતને શુભ રીતે શણગારી, બેસાર્યો વર ઘોડેજી. ૧
સરસ કસુંબલ સાડી ઓઢી, મોડ મસ્તકે ઘાલીજી;
કરમાં રામણદીવો લઈને, મંગળ ગાતી ચાલીજી. ૨
વિપ્ર તણી વિધવાઓ બીજી, બળી મુઈ ઈર્ષાએજી;
અળગી રહી આંગળિયો ચાંપે, કરી નજર કમળાએજી. ૩
કમળા ત્યાં મનમાંહી કહેછે, ઝખમારો શંખણિયોજી;
દુઃખ વેઠી દહાડા કાઢોછો, વળી રહી વાંઝણિયોજી. ૪
મારે તો આજ ધન્ય ઘડી, સોનાનો સુરજ ઉગ્યોજી;
પુત્ર હરખથી પરણાવું, પરિપૂર્ણ મનોરથ પૂગ્યોજી. ૫
રાંડો તમે રંડાપો ગાળો, છાણ છાણ બાળો છાતીજી;
ભલે મને આંગળીયો ચીંધો, લેશ નથી હું લજાતીજી. ૬
સુખ મારૂં દેખી ન શકો તો, ભરો આંખોમાં મીઠુંજી;
આ ઈશ્વરે મુજને સુખ આપ્યું, દુખ થોડા દિન દીઠુંજી. ૭
કમળાએ પુત્રો પુત્રીને, પરણાવ્યાં શુભ પેરજી;
વંશતણો વિસ્તાર વધ્યોઅને, થઈરહી લીલાલેહેરજી. ૮
સૌથી સરસ સંસાર ભોગવિયો, ધર્મ સાચવિયો શુદ્ધજી;
શિવ શક્તિનું સેવન કીધું, ન કર્યું વેદ વિરૂદ્ધજી. ૯
આયુષની અવધી પહોંચ્યા પછી, વાસ કર્યો કૈલાસેજી;
શિવ પાસે નવરંગી રહ્યો, કમળા પારવતી પાસેજી, ૧૦
સૌ દેવે સાબાશી આપી, ભલે જનમિયાં ભૂમાંજી.
જન્મ ધર્યાનું સાથક કીધું, પ્રીતિ રાખી પ્રભુમાંજી. ૧૧
જે પદવી રૂષિયો નહિ પામે, કે જગ્ના કરનારાંજી;
તે પદવી નરનારી પામ્યાં, ભલાં સુભાગ્ય તમારાંજી. ૧૨
કળિજુગમાંહી તમારા જેવા, જે ધરશે શુભ ધર્મજી;
તે પણ આ કૈલાસમાં વસશે, કાપી ભૌતિક કર્મજી. ૧૩

દોહરો.

વેનતણી નિંદા ઘણી, ટેકે કરી તે કાળ;
પાછળ પછી વખાણીઓ, જુઓ જગતનો ચાલ. ૧

પદ ૧૪૦ મું—દેશી ૨૮ મી.

જુઓ જુઓ જગતનો ચાલ, અવળો એવો છે;
કહે જીવતો જન જે કાળ, કપટી કેવો છે. ટેક
રામ ગયા રૂષિ આશ્રમમાં ત્યાં, મુનિયે કર્યું અપમાનરે;
પાછળથી બહુ પુસ્તક રચીને, ગુણનું કીધું ગાન. અ ૧
રૂષિપત્નીએ રમાપતિને, પૂજ્યા ગણી પવિત્રરે;
રૂષિયે રોષ હૃદયમાં આણ્યો, ચરચ્યું પછી ચરિત્ર. અ ૨
વેન નૃપતિને વિવિધ પ્રકારે, ધર્યાં અધિક ધિક્કારરે;
રાજર્ષિ ન કહ્યા રાજાને, વિશ્વ વિષે તે વાર. અ. ૩

પણ પછીથી મનુએ મનુસ્મૃતિમાં, લખ્યું વધારી લાજરે;
પૂર્વે રાજા વેન થઈ ગયો, રાજર્ષિ [1] મહારાજ. અ. ૪
કામની વશ કામનીઓ વિધવા, દીઠી દેશ મોઝારરે;
કામે ચિતહત થયો કૃપાળુ, વરાવી વિધવા નાર. અ. ૫
એમ મરમમાં મનુએ લખિયું, સમજે શાણા લોકરે;
અણસમજૂ આગ્રહપણાથી, કરે [2] ફજેતી ફોક. અ. ૬
સારૂં કે નરસું પણ ઉલટું, લોક રૂઢીથી લગારરે;
સાંભળીને ભોળાજન ભડકે, તરત કરે તિરસ્કાર. અ. ૭
ઈર્ષા કરીને લડવા ઉઠે, વળી રાખે બહુ વેરરે;
જુલમ કરે જો બની શકે તો, ઝાઝું રાખે ઝેર. અ. ૮
મળતો રહે જગતમાં તેનું, અયોગ્ય કૃત્ય ઢંકાયરે;
જુઓ ન નિંદ્યા, જેહ બેહેનને, પરણ્યો તે પૃથુરાય અ. ૯
પરમાર્થી પુરૂષોના કંઈકે, પળમાં લીધા પ્રાણરે;
આગળ જાતાં વિચારઉપજ્યો, વળતીકર્યાં વખાણ અ. ૧૦
સમજૂએ સમજણમાં લેવા, બાળકના પણ બોલરે;
સાર અસાર વિચાર કરીને તેનો કરવો તોલ. અ. ૧૧
પથરા સાથ પડેલો કયાંઈ પણ, હીરો હોય અમુલ્યરે;
સાધારણ સમજણમાં તેમજ, તત્વ વિચાર અતુલ્ય અ. ૧૨
મોરોબાના મુખ આગળ, શાસ્ત્રીએ કહી કથાયરે;
મોરોબાનિજ મનમાં સમજ્યા, પંડિતનો અભિપ્રાય અ. ૧૩

પદ ૧૪૧ મું—દેશી ૪૧ મી.

સમજી સર્વકથાનો સાર, મોરોબાયે કર્યો વિચાર;
નિરખી સુતાનું ઝાંખુ મુખ, દિલમાં ઉપજ્યું એને દુઃખ.૧
પછી પોતાના મંદિર માંય, સૌ શાસ્ત્રી બોલાવ્યા ત્યાંય;
પૂછ્યો શાસ્ત્રતણો સિદ્ધાંત, સૌની ભાગી મનની ભ્રાંત. ૨
સૌ શાસ્ત્રીજન બોલ્યા વાણ, પરણે વિધવા [3] શાસ્ત્ર પ્રમાણ;
પણ એવી રૂઢી નથી આજ, હિમત હોય તો કરજો કાજ.૩
પ્યારી પુત્રીના સુખમાટ, હિમત રાખો માથા સાટ;
છો કદી મુજને સંકટ થાય, પણ પુત્રીની પીડા જાય.૪
જો હું પંગતબાર રહીશ, તેની ચિંતા નહીં કરીશ;
શિવની સેવા કરીશ સદાય, તે છે તરવાનો ઉપાય. ૫
વળતી શાસ્ત્રીને કહી વાત, વર શોધી લાવો સાક્ષાત;
વર જો મળે રૂડો વિદ્વાન, કોડે આપું [1] કન્યાદાન. ૬
શાસ્ત્રી કરવા ચાલ્યા શોધ, બહુ વિપ્રોને કીધો બોધ;
માતાને કહે બાયાંબાઇ, કરજો સારે ઘેર સગાઈ. ૭
ઉત્તમ વર સ્વજ્ઞાતિ ગામ, નારાયણ ભાડેછે નામ;
મુનસફ આદિકનો અધિકાર, એને મળેલ વારંવાર. ૮
છે તે હાલ સનંદી વકાલ, તેને વરવાનું મુજ દીલ;
એ વર વરશે તોજવરીશ, નહિતો મહા દુખમાંહીમરીશ.૯
સ્વામીને કહી સઘળી વાત, તે પણ રૂદે થયો રળિયાત;
વરને વિનતિ કરી વિશેષ, દીધો ઉપકારી ઉપદેશ. ૧૦
કીધી તેણે વાત કબૂલ, પછી ત્યાં વેહેચ્યાં ફોફળફૂલ;
સંવત ઓગણિસે બાવીશ, માગશર શુદપાંચમ ગુરૂ દીશ.૧૧
વિધિવત લગ્ન કર્યાં ભલીભાત, જુગતે કરી જમાડી નાત;
જમવા[2] આવ્યા થોડા લોક, બીજા રહ્યા ધરીને શોક. ૧૨
ધન્ય ધન્ય મોરોબા પિતાય, ટાળી પુત્રીની પીડાય;
ચાહિને નવો ચલાવ્યો ચાલ, રહેશે કીર્તિ ઝાઝા કાળ. ૧૩
એમ વખાણે ઝાઝા લોક, કંઈક નિંદા કીધી ફોક;
પુનર્વિવાહોત્તજક નામ, સભા સ્થપાઈ મુંબાઈ ગામ. ૧૪

દોહરો.

મુખ્ય સભાસદ તેહના, રાવ રૂડા ગોપાળ;
એઓને અર્પણ કર્યું, રચી આખ્યાન રસાળ.

પદ ૧૪૨ મું—દેશી ૨૧ ની.

અર્પણકીધીમેં આપોથી,તેનુનામશુભમુજમહોથી; અર્પણ
પુર મુંબાઇમાં પુનર્વિવાહોત્તજક સભા [3] સ્થપાઈ;
સભાસદો સદ્‌ગૃહસ્થને, શાસ્ત્રી પણ થયાસહાઈ. અર્પણ. ૧
ગુણિજન દ્વિજ ગોપાળરાવજી, ભલ્યા ભલી બુદ્ધિ લાવી;
જેણે અમદાવાદ [4] વિધિ એવીજ સભા ઉપજાવી. અર્પણ. ૨
પૂનાના ચિતપાવન બ્રાહ્મણ, રિગવેદી રાજેશ્રી;
શાખાતો શાકલ્ય અને, શાંડિલ્ય ગોત્ર છાજેશ્રી. અર્પણ ૩

---

૧ राजर्षि प्रवरःपुरा ॥ इतिमनुः રાજર્ષિ એટલે પવિત્ર રાજા. રાવણને, કે કંસને, કે દુર્યોધન જેવા દુષ્ટને રાજર્ષિ કહેવાય નહિ.

૨ આલેલીઓ વગેરેના પણ એજ રીતે પ્રથમ ધિક્કાર કર્યા હતા, પણ પાછળથી વખાણ્યા.

૩ अध्याय १ ॥ कृते तु मानवा धर्मा त्रेतायां गौतमाः स्मृताः ॥ द्वापरे शंख लिखिताः कलौ पाराशर स्मृताः ॥२४॥ इति पाराशर स्मृतौ.

૧ પુનર્લગ્નમાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે કેવી રીતે ક્રિયા કરવી તથા કન્યાદાન કોણે દેવું, ઇત્યાદિનો ખુલાસો, "વિધવાવિવાહ" નામનું પુસ્તક અમદાવાદમાં છપાયું છે તેમાં છે.

૨ રા. ગોપાળરાવ હરિ જમવામાં હતા. તથા નૉર્મલ સ્કુલના બધા સ્કૉલરો પણ હતા.

૩ સંવત ૧૯૨૨ માગશર વદ. ૪ સંવત ૧૯૨૨ નવરાતરમાં.

ચિતોપંત જગતમાં ચહાવા, ફરનવીશ કહેવાયા;
બાજીરાવ પેશવા પાસે, કીર્તિ અધિક કમાયા. અર્પણુ. ૪
એના અનુજ હતા હરિભાઉ, બાપુ ગોખલા પાસે;
દશ હજારની જાગીર પામ્યા, પોતાનેજ પ્રયાસે. અર્પણુ. ૫
સુત તેના ગોપાળરાવજી, જન્મ દિવસ કહું જેનો;
અઢારસેં ત્રેવિશ ઈસ્વીશન, ફેબ્રુઆરી તે તેનો. અર્પણુ. ૬
અઢારમી તારીખ ને વાસર, મંગળ મંગળ કારી;
કુળદીપક કરૂણાસાગર, ઉપજ્યોજગમાંઅવતારી. અર્પણુ. ૭
વેદાધ્યયન વિવેકે કીધું, સંસ્કૃતનો લઈ સાર;
ઈંગ્રેજી અભ્યાસ કરી, મેળવ્યું માન અપાર. અર્પણુ. ૮
વીશ વર્ષની વયથી જેણે, કરી નોકરી સરકારી;
ચઢતી ચઢતી પાયરીયે, પછી પામ્યાપદવી ભારી. અર્પણુ. ૮
સ્માલકાજ કોરટમાં આજે. અમદાવાદ મોઝાર;
જેછેસાહિબજજજુવો, પ્રતિમાસસહસ્ર પગાર. અ૦ ૧૦
આ પુસ્તકથી એ સાહેબનું મનરંજન કરી લીધું
અધિક મદદ એણે આપી કવિનું મનરંજન કીધું. અ૦ ૧૧
જ્યાં સુધી આ પુસ્તક જગમાં રહેશે ઠામોઠામ;
ત્યાં સુધી આ ઉદાર નરનું, અવિચળરહેશેનામ. અર્પણુ. ૧૨

દોહરો.

આ આખ્યાન સુણ્યાતણું, શ્રુતિફળ કહું સમર્થ;
શ્રોતાજન સુણજો સહુ, વાત ન ગણશો વ્યર્થ. ૧

પદ ૧૪૩ મું—દેશી ૧ લી.

પૃથુરાજાના પૂર્વજ રાજા, વેનતણું આખ્યાન;
જે સાંભળશે તો તેને ફળ સો ગંગાજળ સ્નાન. ૧
પુત્ર વધે પરિવાર વધે વળી, વધે રિદ્ધ ને સિદ્ધ
આયુષ લાંબી ઈશ્વર આપે, વળી આપે નવનીધ. ૨
આ ઉત્તમ સુખકારી કથાનો, મહિમા કહ્યો નવ જાય;
કોટિક બ્રાહ્મણુ ભોજનનું ફળ, આ સાંભળતાં થાય. ૩
નંદતણો વસુદેવતણોકે, દશરથનો મહિમાય;
વેનતણો મહિમા એવો, જેના સુત વૈકુંઠરાય. ૪
મોટા જન મોટાને કુવચન, કહેવા સમર્થ થાય;
વાઘે વાઘ લડે ને વચમાં, છોટા છુંદઈ જાય. ૫
કળિજુગમાં જે વેનતણી, કરશે નિંદા કોઈ પ્રાણી;
પાપે તેની જીભ બળશે, જમડા જાશે તાણી. ૬
વિધવા ધર્મ વરણુવ્યાછે માંહીં, શ્રુતિ સંમતિ સમાન;
વિધવાએ તો અવસ્ય કરીને, આ શુણવું આખ્યાન. ૭
ઓખાહરણુ કુંવારી શુણશે, રાસલીલા પરણેલી.
વિધવાઓતો વેનતણું, આખ્યાન શુણો મન મેલી. ૮
ચૈત્રે ઓખાહરણુ શુણે, ને માઘે વેનચરિત્ર;
માઘવટો ન્હાવાસમ પ્રાણી પળમાં થાય પવિત્ર. ૯
અડસઠ તીરથ ન્હાયાનું ફળ, પરિપૂરણુ તે પામે;
કોટી જન્મનાં પાપ ટળે, તન તાપ વેદના વામે. ૧૦
રોગ દોષને કલેશ ટળે, નવ આવે તરિયો તાવ;
ડાકણુ શાકણુ ભૂત નડે નહીં, નડે નહિ ગ્રહ ભાવ. ૧૧
સ્નેહ સહિત જન જે સાંભળશે, ઉત્તમ આ ઈતિહાસ;
સુખલેશે સંસાર વિષે વળી, વસશે વૈકુંઠ વાસ. ૧૨
જે આ પુસ્તક અંત્રોતર સત, દયાથી દેશે દાન;
તો તેને ફળ દાન કર્યાનું, સુવર્ણ મેરૂ સમાન. ૧૩
પ્રતિમાસે પૂનમને દિવસે, શુણશે સ્નેહ સહિત;
એના ઉપર અખંડ રહેશે, પરમેશ્વરની પ્રીત. ૧૪
વેદ પુરાણુ અને ઉપનિષદ, ખટ શાસ્ત્રનો સાર;
વેન તણું આખ્યાન વખાણ્યું, યથામતિ અનુસાર. ૧૫
ગંગા જમના સરસ્વતી ને સાબ્રમતીને રેવા;
આ શુણશે તેને થઈ ચૂકી, સો તીરથની સેવા. ૧૬
કથા પવિત્ર સમાપ્તિ કરતાં, કહે કવિજન કરજોડ;
શ્રોતાજન સો સ્નેહે બોલો, જયજય શ્રી રણછોડ. ૧૭

પદ ૧૪૪ મું—દેશી ૪૨ મી.

આરતી.

જય જય જગકર્તા, જયજય જગકર્તા;
ભગવત તું ભવભર્તા, હરકત સંહર્તા. જયદેવ. જયદેવ ટેક.
પૂરણુ પરમ પરાક્રમી પ્રભુ વિભુ પરમાત્મા;
સકળ કળાધર શ્રીમત, ધીમત ધર્માત્મા. જય દેવ. ૧
તું સચરાચર સ્વામી, બળવંત બહુ નામી;
વિમળ મંડળ વિશ્રામી, ધન્ય અચળ ધામી. જય દેવ ૨
તત્વ સકળ ગુણુ તારા, સર્વથકી સારા;
અંતરજામી અમારા, પ્રાણુથકી પ્યારા. જય દેવ. ૩
કરૂણાકર સુખ કારી, ધર્મ બીરૂદ ધારી;
તેં ભવપાર ઉતારી, અગણિત નર નારી. જય દેવ. ૪
જય જય જનમન રંજન, ભંજન ભવ ભ્રાંતિ;
પૂરણુ પુણ્યે પામું, પ્રભુ તુજ પદ પ્રીતિ. જય દેવ. ૫
જય કોટિક જગ કારણ, ધારણુ તું ધરણી;
તું સંકટ જય તારણ, કહું શી શી કરણી જય દેવ. ૬
તુજ મહિમા બહુ મોટો, શુભ તારી શક્તિ;
સુરનર મુનિવર માગે, ભલી તારી ભક્તિ. જય દેવ. ૭

તું અદભુત ઉપકારી, અકળ કળા તારી;
સકળ ભજે સંસારી, ધ્યાન હૃદે ધારી. જય દેવ. ૮
તુંજ પરમ પિતુ માતા, તું ભગની ભ્રાતા;
વિશ્વેશ્વર વરદાતા, સ્મરણે સુખ શાતા. જય દેવ. ૯
રહું તારા ગુણુ રટવા, મહા સંકટ મટવા;
ઘણાં કુકર્મો ઘટવા, વિપત બધી વટવા. જય દેવ ૧૦
હે હરિ હરકત હરજે, કરૂણા ઘણી કરજે;
અભય કરણુ આદરજે, ઉર અરજી ધરજે. જય દેવ. ૧૧
તું ચૂરણુ ચિત ચિંતા, ભૂધર ભગવંતા;
સર્વ સ્થળ વિલસંતા, ગંભીર ગુણવંતા. જય દેવ. ૧૨
ઠરવા અવિચળ ઠામે, હરિ કરૂણા કામે;
આરતી ઉત્તમ આમે, [1]રચી દલપતરામે. જય દેવ. ૧૩

૧ સંવત ૧૯૨૪ માં વેનચરિત્ર રચ્યું.

પુનર્વિવાહ વિષે એક મિત્રે પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તર.

દોહરા.

બાળ રંડ સ્ત્રી પુરૂષને, બાળે જ્યારે કામ;
સુનીતિનું જળ સીંચીને, વિવેકી લે વિશ્રામ. ૧
હોય નાતનો ખપ અને, પુનર્લગ્ન નહિ ચાલ;
તે કાંતો રતિ સુખ તજે, કે ત્ન્યાતિને હાલ. ૨
પેખીને સુખ પારકું, સમજૂ ન કરે શોક;
કદી વાહન ચોરે નહિ, થાકેલા શુચિ લોક. ૩
કામાગ્નિ કબજે કરે, ઉત્તમ જન તો એજ;
પ્રાપ્ત થાય જે નીતિયે, ભોગ ભોગવે તેજ. ૪
સમજાવે એ પ્રશ્નને, ઉપદેશક જન આમ;
તોજ સમાધાને રહે, દુનિયા દલપતરામ. ૫

વેનચરિત્ર પ્રકરણ સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૭ મું.

નામાંકિત જનોવિષે.

મુંબાઈના પારસીઓની ગરબી.

સન ૧૮૫૭ માં સ્ત્રી બોધ ચોપાનીયાને વાસ્તે રચેલી.
"ઓ અરદેશર તારોને ડંકોરે સૂરત શહેરમાં." એ રાગ.

સુણુ સાહેલી, પૂરણુ જશ પામ્યા મુંબઈના પારસી;
ગાઈએ ગરબી, મુખના ગુણજેમજણાવીઆપેઆરશી.ટેક.
બહુ સુંદર મુંબઈ બંદર છે, વિખ્યાત જગતની અંદર છે;
માંહી પારસીનાં બહુ મંદિર છે, સુણુ સાહેલી. ૧
તે પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનતણું, છે શોભીતું સંસ્થાન ઘણું;
વેપારવિષેજેનું મુખ્યપણું, સુણુ સાહેલીપૂરણજશપામ્યા.૨
ઈનસાફ જુવો જ્યાં સારો છે, વિદ્યાનો અધિક વધારોછે;
જ્યાં સરવપ્રકારસુધારોછે, સુણુ સાહેલીપૂરણજશપામ્યા. ૩
જ્યાં લોક વસે સર્વે સુખિયા, દુઃખ દૂર તજે દરદી દુખિયા;
બહુમાનવિત્યાંજેછેમુખિયા,સુણુસાહેલીપૂરણજશપામ્યા. ૪
પારસીઓ પ્રથમ ગણાયાછે, હિંદુ ને તુરક લખાયાછે;
વળી ખ્રીસ્તિખુબવસાયાછે,સુણુસાહેલીપૂરણજશપામ્યા. ૫
ઝાઝા જન જુદી જાત્યોના, વળી નાની મોટી નાત્યોના;
ધંધાધારીભલીભાત્યોના, સુણુ સાહેલી પૂરણજશપામ્યા.૬
નામાંકિત પારસીઓ તેમાં, છે સદગુણીને સમરથ જેમાં;
કશીએકનહિખામીએમાં,સુણુસાહેલીપૂરણજશપામ્યા. ૭
જે મુંબઈ શોભા પામે છે, વિખ્યાત થઈ બહુ ઠામેછે;
તે પારસીઓને નામેછે, સુણુ સાહેલી પૂરણુ જશ પામ્યા.૮
વેપાર વધ્યા દેશો દેશો, સહુ ચીજો આવે સદેશે;
તે પારસીઓને પરવેશે, સુણુ સાહેલી પૂરણુ જશ ગામ્યા.૯
વિદ્યા ને હુનર વધેલાછે, વળી જે રસ્તા સુધરેલાછે;
પારસીયો તેમાં પહેલા છે, સુણુ સાહેલી. ૧૦
વળી ધરમ ધુરંધર ધીરાછે, સરવે વાતે શૂર વીરાછે;
એતો હેમ જડેલા હીરાછે, સુણુ સાહેલી. ૧૧

મુરખને જ્ઞાની કરવામાં, દરદીનાં દરદો હરવામાં;
ઉદારપણું ઉર ધરવામાં, સુણ સાહેલી. ૧૨
બહુ નાત્યોના હિતકારીછે, સમજણ જેની બહુ સારીછે;
પારસીયો પરઉપકારીછે, સુણ સાહેલી. ૧૩
બહુ કુવા તળાવો કીધાછે, રસ્તા પુલ બાંધી દીધાછે;
રચી ધરમશાળા જશ લીધાછે, સુણ સાહેલી. ૧૪
વધતી કીધી વિદ્યાશાળા, વળી દવા મળે દરદોવાળા;
એવા પારસિયો ધરમાળા, સુણ સાહેલી. ૧૫
છે આગેવાન સખાવતમાં, વિખ્યાતી ચીન વિલાયતમાં;
સઘળે શુભકામ સહાયતમાં, સુણ સાહેલી. ૧૬
જે કોઈએ કહીં દેખાડેછે, આ કારજ લાભ પમાડેછે;
તો પારસી પ્રથમ ઉપાડેછે, સુણ સાહેલી. ૧૭
જે કાંઈ જૂની કુળરીતિછે, પણ એમાં હોય અનીતિછે;
તે તરત તજે તજી પ્રીતિછે, સુણ સાહેલી. ૧૮
સુધરાઈ કરવામાં તે સારા, ધરી ધીરજ બાંધે શુભધારા;
મહાભારત કામો કરનારા, સુણ સાહેલી. ૧૯
એણે કાઢી બખિલતા બહારીછે, ઉરમાંહિ ઉદારતા ધારીછે;
તેની હીંમતની બલિહારીછે, સુણ સાહેલી. ૨૦
બહુ લોક સુધરવા બેઠાછે, સુધરાઈના છાંટા પેઠાછે;
એ પારસિઓના એઠાછે, સુણ સાહેલી. ૨૧
નારી જનનાં અજ્ઞાન નઠી, નહિ રહેવાનાં બહુ વર્ષ ટકી;
તે પારસિઓના પુણ્ય થકી, સુણ સાહેલી. ૨૨
અબળા દિલની બેડી તુટી, બહુ મૂર્ખ રહ્યા માથાં કુટી;
સુધરાઈની કિરણો થઈ ફુટી, સુણ સાહેલી. ૨૩
એ ચાલ થશે દેશોદેશે, નાનાં મોટાં સુખ સૌ લેશે;
તે અંતરથી આશિષ દેશે, સુણ સાહેલી. ૨૪
નારીનાં દિલ ઝલકાટ થયાં, બહુ વેહેમ અને અજ્ઞાન ગયાં;
રવિ દેખી કમળ જ્યમ શોભી રહ્યાં, સુણ સાહેલી. ૨૫
એ કામ પ્રભુને પ્યારૂંછે, સૌજનના હકમાં સારૂં છે;
નારીને સુખ દેનારૂંછે, સુણ સાહેલી. ૨૬
આગરબીસાંભળી લઈ એજી, સુણી ખૂબખુશીખુશીથઈ એજી;
દિલમાંથી આશિષ દઈ એજી, સુણ સાહેલી
પૂરણ જશ પામ્યા મુંબઈના પારસી. ૨૭

ગરબી.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યા, મહાકાળીરે" એ રાગ.

જન ભલા એ ભૂતળ માંય, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જે જુલમી જનો જણાય, એ શિદ અવતરિયા. ૧
જેણે કીધાં રૂડાં કામ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
ન રહ્યું જો નિશ્ચળ નામ, એ શિદ અવતરિયા. ૨
જેણે સેવ્યાં મા ને બાપ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેણે સૌના લીધા શાપ, એ શિદ અવતરિયા. ૩
જેણે પાળ્યાં માણસ પાંચ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેણે લોભે લીધી લાંચ, એ શિદ અવતરિયા. ૪
જેણે ધરી ધર્મની રીત, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેની પાપ ઉપર બહુ પ્રીત, એ શિદ અવતરિયા. ૫
જેણે સૌને કીધાં સુખ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
દુનિયાને દીધાં દુઃખ, એ શિદ અવતરિયા. ૬
જેણે દીધો સદૈવ સુબોધ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેણે કર્યો ગબરીપર ક્રોધ, એ શિદ અવતરિયા. ૭
જેનાં વિધ વિધ થાય વખાણ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેણે પરના લીધા પ્રાણ, એ શિદ અવતરિયા. ૮
જેણે દયાથી દીધાં દાન, ધન્ય જનમ ધરિયા,
જે નિરલજને નાદાન, એ શિદ અવતરિયા. ૯
જે પ્રજાતણા પ્રતિપાળ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જે ચોર થયા ચંડાળ, એ શિદ અવતરિયા. ૧૦
સતવાદી શાણા શેઠ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
જેણે પાપે ભરિયાં પેટ, એ શિદ અવતરિયા. ૧૧
જેની તન મન સારી ટેવ, ધન્ય જનમ ધરિયા;
ન ભજ્યા દલપતનો દેવ, એ શિદ અવતરિયા. ૧૨

સર જમસેદજીનો રાસડો.

"બેડો બાઈ બડતો તારોરે આબે આઈ પાર ઉતારો."
એ રાગનો.

અરે કોણ આદમી એવોરે, જડે જમશેદજી જેવો. ટેક.
કાયા ધરી પરમારથ કાજે, કીધાં કરોડો કામ;
દેવ બરાબર આ દુનિયામાં, નિશ્ચળ રાખ્યું નામ. અરે. ૧
મુંબઈમંદર મંદિરનો એતો, મોટો ભાગ્યો મોભ;
ભર દરિયે કુવા થંભ ભાગ્યો, હવે થાશે શાથી શોભ. અ. ૨
ઘોર ઘણો થયો વાટે ને ઘાટે, હાટે પડી હડતાળ;
હીંમત હારીને હાય પોકારે, કોણ બૂઢાં કોણ બાળ. અ. ૩
સાંભળી શોક સંતાપ ધરે જન, ભારે ભવન ભવંન;
નાવવાળે શઢ ઊંધા નાંખ્યા, પ્રલયનો જાણી પવંન. અ. ૪
કોરટના કારભારીએ કીધાં, કોરટનાં બંધ કાજ;
ચાર પગાં પણ ચારો ન ચાખે તો, નર કેમ ખાય અનાજ. અ. ૫
એવે સમે જન સર્વને આવી, આંખે આંસુની ધાર;
અહો પ્રભૂ તેં આ શું કીધું, એમ કરે ઉચ્ચાર. અ. ૬
જોતાં જણાયો સૂરજ ઝાંખો, ભાસી ભૂમિ ભયંકાર;
લોક પડ્યા સહુ શોકમાં જાણે, સુનો દિસે સંસાર. અ. ૭

દવાખાનામાં દરદથી દુ:ખિયા, લોક રૂવે લાચાર;
નિશાળ માંહીં નિશાળીઆ રૂવે, યાદ કરી ઉપકાર. અ. ૮
પાંજરા પોળના પ્રાણી પોકારે, એનો ગયો આધાર;
સાહેબ લોકનો ગયો સનેહી, ડાહાપણનો દેનાર. અરે. ૯
કોણ ફીકર હવે લોકની કરશે, હરશે હરકત ત્રાસ;
અંતરનો અભિલાખ ઉચરશે, પરજા કેની પાસ.અ.૧૦
હિંદુસ્તાનનો હતો હિમાયતી પામરનો પ્રતિપાળ;
નેક શાણી સરકારનો સુબો, ડાપણદાર દયાળ. અ. ૧૧
માનવી માતર જેજે જગતમાં, જૂદી જૂદી બધી જાત;
સાંભળતાં શોક સાગરમાં પડી, વારેવારે કહે વાત. અ.૧૨
ખાલી દિસે રતનાગર ખેતર, ઉજડ જેમ આ વાર;
ખરેખરો ખેડુ હતો તે ખોયો,ખરી ખાંતે ખેડનાર.અ.૧૩
સંવત ઓગણિસેં પંદરાનો, ચાલતાં ચૈતર માસ;
ક્યાંથી અભાગણી બારશ આવી,તેં ઉપજાવ્યો ત્રાસ. અ.૧૪
વિજળિયે જઈ વાત પોહોચાડી, ટેકીને ઠામો ઠામ;
સાંભળતાં થયાં સર્વ ઉદાસી,કોઈ કરે નહીં કામ. અ.૧૫
પોણોસો વરસ ઉપર નવ પુરા, માંડીને ગણિયે માસ;
ભૂતળ આયુષ્ય એટલું ભોગવી,વળતી લીધો સ્વર્ગવાસ.અ.૧૬
ધર્મધુરંધર ધીરજ ધારી, પામ્યો પ્રભૂનો પંથ;
જન્મ કથા કવિતાથી જેના, ગુરૂવા બનશે ગ્રંથ. અ. ૧૭
નારી નરો જેના નામને રોશે, પુરો સંભારીને પાડ;
જેને છાંયે જમસેદ ગયા હશે, ઝાઝાં રોશે ઝાડ. અ. ૧૮
ચાહન ચીન વિલાયતમાં જેણે, મેળવ્યું મોટું માન;
વિધવિધના ઉપકાર વખાણે,આખો દેશ ઈરાન. અરે.૧૯
નાઈટનું ઉપનામ અપાયું, બીજું એ બારોનેટ;
જનનો હેતુ મહારાણીયે જાણીને,ભાવે કર્યો ચાંદભેટ. અ.૨૦
એશ તળાવ કુવા પુલ બાંધ્યા, પ્રાણીની હરવા પ્યાસ;
ધીંગી રચાવી ધર્મશાળાઓ, કાંઈ ન રાખી કચાસ.અ.૨૧
સુરત ને નવસારી પુનાના, સજ્જનો પૂરે સાખ;
રૂપૈયા પરઉપકારમાં આપ્યા, લેખે ત્રેવીસલાખ. અ.૨૨
મહાજનનો એતો મોવડી હતો, દેશ કિલ્લાનું કમાડ;
કલ્પતરૂ કળિકાળમાં કહિયે, લોક લડાવણ લાડ.અ.૨૩
મુંબઈ ઈલાકાનાં નસીબ મોટાં, હતી ન કશીયે [1]હાણ;
દૈવના ઘરને બળવે દગે લીધો, પ્રજાનો જીવન પ્રાણ.અ.૨૪
થયો નથી ને થનાર નથી નર, જગમાં જેની જોડ;
સ્વારથને પરમારથનાં જેણે, કીધાં કામ કરોડ. અરે.૨૫
પારસિયો નીજ પરમ પુરૂષનાં, નામ લેશે જે ઠામ;
સ્નેહસહીત સદાય સંભારશે, નિર્મળ જેનું નામ. અ.૨૬
એ મહાપુરૂષને મળવાની મોટી હૈડામાં રહી ગઈ હામ;
ગણી ગણી ગુણ ગ્રંથમાં ગુંથીને,રાખત દલપતરામ. અ.૨૭

૧ સને ૧૮૫૭ ના બળવાથી સારા નસીબે મુંબાઈ ઈલાકામાં કાંઈ નુકસાન થયું નહોતું.

ધનજી કામાની ગરબી.

"સારૂંસારૂંરે સૂરત શેહેર, મુંબઈ અલબેલી"—એ રાગ.

ધન્ય ધન્ય જે કીધાં કામ, ધનજી કામાએ,
લાખો ઢંકાયા લોક જેના જામાએ. ધન્ય ધન્ય. ટેક.
જેમ પ્રજાને પ્રેમે પોતે, પ્રભુ આપે અન્ન પાનરે;
પણ ન કહેજે હું આપુંછું, દીધાં એમજ દાન. ધ. ૧
દરિદ્રતાથી દુ:ખિયા દીઠા, જે લાજાળા લોકરે,
ખરચી છાની દેઈને ખાવા,સરવ સમાવ્યા શોક. ધન્ય.૨
નિત્ય નિત્ય તેડ્યા નાતીલાને, ઘણાં માન દઈ ઘેરરે;
પરનાતીલાને પણ પોતે, પાળ્યા રૂડી પેર. ધનજી. ૩
સુધારવા સઘળા દેશીને, હઇડે ધારી હામરે;
ખરચ્યાં નાણાં ખૂબ ખરાં વળી,ન કર્યું જાહેરનામ.ધ.૪
ખરચે છે શ્રીમંત ખરા તે, મેળવવાને માનરે;
પણ પ્રભુ પ્રીતે રૂડી રીતે, ખરચ્યું ધારી ધ્યાન. ધ. ૫
ગુણીજન પાસે ગ્રંથ રચાવ્યા, આપ્યાં ગુપત ઈનામરે;
જેથી જનના વ્હેમ વિનાસે, સમજે તત્વ તમામ. ધ. ૬
ધન્ય ધન્ય તેનાં માત પિતાને, ધન્ય એનો અવતારરે;
જેના કુળમાં જનમ ધરીને, ક્રોડ કર્યા ઉપકાર.ધનજી.૭
જનમ્યો તારીખ નવ જુન માસે, અઢારસે અગિયારેરે;
શરીર તજ્યું સન ઓગણસાઠ, તેવીસમી જુન ત્યારે. ધ.૮
સુંદરી જનને સુધારવાને, ભણાવવા ભલી ભાતરે;
ખાંતે નાણાં ખૂબ ખરચવા રાખી રૂચિ દિનરાત.ધનજી.૯
સને અઢારે છત્રીસામાં, હિમત ધરી હજારરે;
ચતુરપણાથી ચીન ચડીને, વિવિધ કર્યા વેપાર. ધ. ૧૦
દાન ઘણાં પરમારથ કીધાં, પ્રભુપર ધારી પ્રીતરે;
સ્નેહ સહિત જન સૌ સંભારે, રાખી એવી રીત.ધ. ૧૧
જુગજુગમાં અવિચળ જશ રહેજો,નિશ્ચળ રહેજો નામરે;
અંતરમાંથી આશિષ આપે,દિન દિન દલપતરામ. ધ. ૧૨

ગરબો—મુંબાઇના દરજીનો.

"જાણ્યું જાણ્યું હેત તમારૂં જાદવા જો."—એ રાગ.

દરજીની અરજી ઈશ્વરજી સાંભળો જો.
તે ન સુણો તો ચાલે તૂતે તૂત જો.

મુંબઈમાં આગળ એવી વેળા હતી જો;
પણ તે સામા ઉઠ્યા માઈના પુત જો. દરજી. ૧
સાહેબ મીસન ઘેરે જાતો સૈ શીવવા જો,
મનુષ ગરિબ નામે વીઠુબામલ્લાર જો,
એક સમે સાહેબે પગાર ન આપીઓ જો;
ચડી ગયા ત્યાંતો મહિના ત્રણ ચાર જો. દરજી. ૨
માગે ધન તો સાહેબ ઉઠે મારવા જો;
એનો નહિ સુજે એકે ઉપાય જો;
ઘેર કરે ઘરવાળી પણ ટટો ઘણો જો;
ખુરદા વિના વટાવીને શું ખાય જો. દરજી. ૩
ક્રોધ કરીને કેહેવા લાગી કામની જો;
એ તારી નોકરીમાં ઉઠી આગજો;
સાહેબને ઘેર છોડ જવાનું શીવવા જો;
માંડીને ફરિયાદી નાણું માગજો. દરજી. ૪
કર જોડી દરજીએ જે જાહેર કર્યું જો;
વંદન કરી કહું છું નથી કરતો વાદ જો;
હવે નહિ આવું હું સાહેબ શીવવા જો;
ફરી કહુંછું જે હું માંડીશ ફરીયાદ જો. દરજી. ૫
મિસને એનસને[1] ચીઠી લખી મોકલી જો;
કીધો તેણે એક દિવસનિશ કેદ જો;
કેહેવત છે તસકર ડડે શાહુકારને જો;
ભાળી લ્યો ભાઈ એવો આતો ભેદ જો. દરજી. ૬
મિસને મોટા માજીસ્ટ્રેટ તરફ લખ્યું જો;
કહું તે નામે કારફીલડ કેહેવાય જો;
એણે પણ ઇનસાફ વિના એવું કહ્યું જો;
જરૂર દરજી બંદીખાને જાય જો. દરજી. ૭
સખત મજૂરી સાથે જૈને જેલેમાં જો;
વેઠયું દુખ વર્સોને વાસા એકવીશ જો;
છેલી વારે જ્યારે ત્યાંથી છૂટીઓ જો;
રાંક ખરો પણ રહી રૂદેમાં રીશ જો. દરજી. ૮
જણ જણ આગળ વાત કરે જ્યાં જાય ત્યાંજો;
રૂડું છે મહારાણીજીનું રાજ જો;
પણ ઉનમત જેવા છે જે જે ઉપરી જો;
એ આવો અન્યાય કરે છે આજ જો. દરજી. ૯
સારા જનને પણ સંકટ આ શહેરમાં જો;
હરકત વેઠે લોક હજારો હાલ જો;
માટે મેહેનત કોઈ કરે પરમારથી જો;
ચોપેથી તે તૂટે નરસી ચાલ જો. દરજી ૧૦

વાત શુણી સરવે જન જાયે વેગળા જો;
ઘોને દર કોણ ઘાલે હેતે હાથ જો;
શામાટે છંછેડે સુતા સિંહને જો;
શત્રુતા કોણ બાંધે સાહેબ સાથ જો. દરજી. ૧૧
આસોશીયેશનવાળા અળગા રહ્યા જો;
કોઇએ પણ એ વાત ધરી નહી કાન જો;
એ તો થાકયો સૌની આગળ આથડી જો;
વળતી એવું કોઇ બોલ્યો ગુણવાન જો. દરજી. ૧૨
પૈસાવાળાને પડખે પૂરા મળે જો;
કાતર ગજવાળા તું હીણકમાઉ જો;
દયા કરીને છેદે દુઃખડાં દીનનાં જો;
ભાસે છે એવો તો ડાક્તર ભાઉ જો. દરજી. ૧૩
ધર્મ દવાખાનાં જેણે ધીંગાં રચ્યાં જો;
પુરણ રાખી પરમારથમાં પ્રીતજો;
આપેછે ઓસડ ગાંઠેથી આપની જો;
નિરધન જનને ઘેર જઇને નિત્ય જો. દરજી. ૧૪
દરજી જન આવે દેશાવર દૂરથી જો;
રહે નહીં રગમાં તેને મહા રોગ જો;
તનની ને મનની જેથી પીડા ટળે જો;
એવો છે જેનો અદકો ઉદ્યોગ જો. દરજી. ૧૫
આ અવસર પરદુખભંજન તો એજ છે જો;
કષ્ટ સહે પોતે પરસંકટ કાજ જો;
સ્વદેશીનું દુખ જોઇ સાંખી શકતો નથી જો;
જે છે જગમાં પરમકૃપાનું જહાજ જો. દરજી. ૧૬
સાંભળીને શુભ જશ દરજી દોડયો ગયો જો;
પ્રેમ સહિત તે પરદુખભંજન પાસ જો;
વિધવિધનાં વિતકની વરણવી વારતા જો;
રૂદન કર્યું વળી નાખીને નિશ્વાસ જો. દરજી. ૧૭
રે પ્રભુ હું મારા દુખને રોતો નથી જો;
પણ આ પેરે સર્વ પ્રજા પીડાય જો;
ભોગ પડે જેને માથે તે ભોગવે જો;
એ દુખથી અંતર મારૂં અકળાય જો. દરજી. ૧૮
ચાહન ધોળે દહાડે ચોરી થાય છે જો;
એવું છે પોલીસનું પણ અંધેર જો;
ચોર અને ચોકીવાળા છે ભાગીઆ જો;
પ્રજા ઘણી પીડા પામે એ પેર જો. દરજી. ૧૯
બહુ જુલમ ચાલે છે તાલમબાજનો જો;
લૂટે ઝુટે ને વળી મારે માર જો;
સાહેદી જુઠી પુરે સરકારમાં જો;
જાહેર લોકો રમે ઘણા જુગારજો. દરજી. ૨૦

૧ સાહેબનું નામ. તે વખતે એ મુંબાઈની પોલીસનો સુપરીનટેંડેંટ હતો.

ફરિયાદી કરીને પણુ કોઇ ફાવે નહીં જો;
જે સાચો જન તે પણ માર્યો જાય જો;
અંધેરી નગરી જેવો ઇનસાફ છે જો:
એનો કરવો કાંઇક હવે ઉપાયજો. દરજી. ૨૧

પોકાર્યો એ રીતે પામર પ્રાણિયો જો:
ભાઉના દિલમાં વસ્યા પછી ભગવાન જો:
સારા શબ્દ કહીં કહીંને શીતળ કર્યો જો;
દુખ હરવાનું દીધું વાચક-દાન જો. દરજી. ૨૨

પ્રેમ સહિત પરદુખભંજન ભાઉ ભણે જો;
ત્રાસ તજી તું ધીરજ મનમાં ધાર જો:
શ્રીહરિની કરૂણાથી સહુ સારૂં થશે જો;
એક હવે કોરટમાં અરજ ઉચારજો. દરજી. ૨૩

નાણું લે ને ખાણું ખા ભાણું ભરી જો;
રૂદિયામાં તું રંચ ફીકર નહિ રાખ જો;
હૈડામાં હીંમત ઝાઝી ધરજે હવે જો;
બીહિશ નહીં બીહિવરાવે લોકો લાખજો. દરજી. ૨૪

કોરટમાં કાગળ અરજીનો આપીયો જો;
તે સાહેબ તરફે થૈ તાણાતાણ જો;
છાપામાં ચરચા ચાલી ચારે દિશે જો;
ગડબડમાં ભાઉએ પાડ્યું ભંગાણ જો. દરજી. ૨૫

સુપરીમ કોરટમાં સાહેબ બે બેસીયા જો;
ચિફ જસ્ટિસ સર વિલિયમ યારડલી એક જો;
સર ચારલસ જાકસન બીજો જાણે સહુ જો;
પુની જડજ વધતો જેનો વિવેક જો. દરજી ૨૬

કીધી બહુ મેહેનત કારશીલડ કારણે જો;
બારિસ્ટર વિલિઅમ હાઉવરડે બેશ જો;
ભાખ્યાં બહુ ભાષણ લાંબાં લાંબાં ભલાં જો;
લખ્યું ઘણું પણ લાભ થયો નહિ લેશજો. દરજી. ૨૭

દરજીએ પણુ બે બારિસ્ટર દાખવ્યા જો;
વિવેકવંતો નામે જે વેસ્ટ્રાફ જો;
રીડ બીજો ને વકીલ વળી ડાલસ થયો જો;
શી રીતે ઉલટો ઉપજે ઇનસાફજો. દરજી. ૨૮

કોરટમાં તે કજીયો જોવા કારણે જો;
ભારે ભારે જનની ભીડ ભરાય જો;
સાહેબ લોકો ને સાહુકારો શહેરના જો;
જથે જથે થૈ જન બહુ જોવા જાય જો. દરજી. ૨૯

સાફ થયો ઇનસાફ રૂડી સરકારમાં જો;
કીધો તો એકવિશ દિન જોને જેહજો;
એક અને પૂરા રૂપૈયા પાંચસે જો;
ખાસો દંડ ભર્યો પામીને ખેદ જો. દરજી. ૩૦

નોખું ખરચ હજારો નાણાંનું થયું જો;
ધારી વળી નાલાયક ન્યાયાધીશ જો;
એ હોદો વિલિયમ ક્રાફરડને આપિયો જો;
દયા ઘણી જેના દિલમાં દિનનીશ જો. દરજી. ૩૧

બેનસની બદલી ફાવી ફારજેટને જો;
પોલીસમાંથી કાઢ્યું જેણે પાપ જો;
પકડ્યા છાના ચોરોને પણ પલકમાં જો;
સુરત ધરી જેમ સમળા પકડે સાપજો. દરજી. ૩૨

અઢારસો ઉપર પંચાવન સન સમે જો;
પચીસમી તારીખ જુન માસ પ્રમાણુ જો;
કોરટમાં તે દિવસે કજીયો ચૂકિયો જો;
જેનું પ્રસર્યું જગત બધામાં જાણુ જો. દરજી. ૩૩

અમલતણા અધિપતિઓ ચેત્યા અંતરે જો;
પછી ન પીડે કોઇ ગરિબના પ્રાણુ જો;
ભલો ભલો એમ ભાખે લોકો ભાઉને જો;
વાટે ઘાટે વિધવિધ કરે વખાણ જો. દરજી. ૩૪

ધન ધન દિલદરિયા દાજીના દીકરા જો;
કુળમાં જાગ્યો અદભૂત કીર્તિ કમાઉજો;
સ્વદેશીને તું સમજે છે સ્નેહી સગાજો;
ભણે ભણે તુજને સહુ લોકો ભાઉજો, દરજી. ૩૫

મુંબઇનાં માણસનું દુખ મોટું ગયું જો;
સર્વ પ્રકારે ટાળ્યો જુલમી શોક જો;
એ ઉપકાર અપાર કર્યો તેં આ સમે જો;
લાખ પળે પણ તે નહિ ભૂલે લોક જો. દરજી. ૩૬

ભલું થજો દિલદાર દયાળુ ભાઉનું જો;
જગમાં એને જશ દેજો જગદીશ જો;
આવાં કામ અનેક કરે આ લોકમાં જો;
આપેછે દલપત એવી આશીષ જો. દરજી. ૩૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

હું દેખતો ઇશ્વર દત્ત આંખે,
તે આંખથી જોઈ શકયો ન ઝાંખે;
હવે વિલોકું ક્ષિતિ ભાગ ક્ષેત્રે,
તે ભાઉ દાજી નરદત્ત નેત્રે. ૩૮

મુંબાઈના શેઠ નાનાશંકર વિષે ગરબી.

સારંસારરે સુરત શેહેર મુંબાઈ અલબેલી. એ રાગ.

[1]નહાનાશંકરનો સુત, પદ મોટું પામ્યો;
મહિમા જેનો મજબૂત, જગમધ્ય જામ્યો. ટેક.
શુભ કારજમાં સઉ સંભારે, નિર્મળ જેનું નામરે;
મોટાં કારજ જેની મદદથી, પામે શુભ પરિણામ; પ.૧
ગણતરીએ ગણતાં હિંદુમાં, કહેવાયા બહુ ક્રોડરે;
શંકર સુત નહાનાના સરખી, જોતાં ન જડે જોડ. પદ ૨
વિદ્યાની વૃત્તિ કરવામાં, જેના વિવિધ વિચારરે;
એ નરના ઉપકાર થકી અતિ,સુખ પામે સંસાર.પદ. ૩

૧ મુંબાઇના હિંદુઓમાં શ્રીમંત, આબરૂદાર, અને સુધારાનો આગેવાન નામે નાનોશેઠ હતો તેના બાપનું નામ શંકર શેઠ અને માનું નામ ભવાની બાઇ, અને દીકરાનું નામ વિનાયકરાવ હતું. નાનાશેઠે એક મહાદેવનું દેવળ ચણાવ્યું છે તે દેવનું નામ ભવાનીશંકર રાખ્યુંછે, તે દેવળની વરસ ગાંઠની રાતે વરસો વરસ માફક મેળો ભરીને આબરૂદાર ગૃહસ્થોની મિજલસમાં સન ૧૮૫૯ માં મને તેમણે બોલાવ્યો હતો; ત્યારે આ ગરબી રચીને હું લઇ ગયો હતો. તે સભામાં સંભળાવતાં તેમણે મને કહ્યું કે મારાં વખાણ હોય તો મારી આગળ સંભળાવશો નહીં, પણ દેવવિશેની કવિતા કરી લાવ્યા હોતો બોલો; ત્યારે મેં કહ્યું કે હું તો ગણપતિની ગરબી રચી લાવ્યો છું. એમ કહીને આ ગરબી સંભળાવી, અને તેનો અર્થ કહી સમજાવ્યો જે મહાદેવના બે પુત્ર છે; તેમાં મોટાનું નામ કાર્ત્તિકસ્વામી અને નાનાનું નામ ગણપતિ છે; તે ગણપતિ બધા દેવોમાં મોટી પદવી પામ્યા છે; સિદ્ધિ અને બુદ્ધિ એ બે-તેની સ્ત્રીયો છે; અને રિદ્ધિ, તથા વૃદ્ધિ એ બે દાસીઓછે; લક્ષ અને લાભ એ બે પુત્રછે, અને જેના શરીરનો રંગ સુવર્ણિક એટલે સારા રંગનો અથવા સોનાના રંગના જેવો છે; ગરબીનો બીજો અર્થ નાનાશેઠ વિષે લગાડતાં વર્ણ એટલે જાત અને સુવર્ણિક એટલે સોની છે; તે દક્ષિણી સોની હતો. ગણપતિનું બીજુ નામ વિનાયક છે, અને તે મહા માયા; એટલે આદી શક્તિ, જે સર્વ વ્યાપક છે, તેમાં રહેછે; અને બીજા અર્થમાં મહામાયાપુરી એટલે મુંબાઈ શહેર, એ કવિતાના બે અર્થનો ચમત્કાર જોઇને નાનાશેઠ ઘણા પ્રસન્ન થયા હતા.

સિદ્ધિ ને બુદ્ધિ બે સાથે હાજર જેને હોયરે;
લાભ લક્ષ સાથે લાગ્યા, જેની આગળ જાય. પદ. ૪
રિદ્ધિ ને વૃદ્ધિ પણ રહેછે, પ્રીતે જેની પાસરે;
જેના ઉપર રીઝે તેની, અવસ્ય પૂરે આશ; પદ. ૫
ભયભંજન જે જન મન રંજન, ભજે નિરંજન નિત્યરે;
સુંદર વરણ સુવર્ણિક શોભે, પરમાર્થમાં પ્રીત. પદ. ૬
ધન્ય પિતા માતા ધન્ય તેની, ધન્ય એનો અવતાર રે;
વિઘન નિવારણ બુડતાં તારણ, નોધારાં આધાર, પદ. ૭
ભાગ્યવતી જેની માત ભવાની, શંકર જેનો તાતરે;
ભવાની શંકરને ભજનારો, વિશ્વ વિષે વિખ્યાત; પદ. ૮
કુંવરપદે પણ શુભ કરમાળો, પુજે પિતાના પાવરે;
જન સુખદાયક ઉપમા લાયક, રૂડો વિનાયકરાવ; પદ.૯
મહામાયાપુરીમાં એ મહાલે, દિલ દરિયો દાતારરે;
મોટામાં તે મુખ્ય ગણાયો, ભારે ગુણ ભંડાર; પદ.૧૦
કષ્ટક વડા હિંદુ કળિજુગમાં, પોઢીરહેલા પેખરે;
શંકર સુત આ સમે જાગતો, એમ લખાયા લેખ; પદ.૧૧
સહુ રાજા સઉ રાંક વખાણે, જાણે દેશો દેશરે;
થયાંવખાણવિલાયતમાંવળી, વધીએવાતવિશેષ; પદ. ૧૨
શંકર સુત તમે જુગજુગ જીવો. ક્રોડ કરો શુભ કામરે;
અંતરમાંથી આશીષ આપે, દિનદિન દલપરામ; પદ.૧૩

રાવ સાહેબ મહીપતરામ રૂપરામ વિષે.

"સન ૧૮૬૦ માં તેઓ વિલાયત ગયા ત્યારે મી૦ હોપ સાહેબની ફરમાશથી તેમના વિલાયત જવા વિષે મેં નિબંધ રચ્યો હતો, તથા મારા મનની ઉલટથી નીચે લખેલી કવિતા એપ્રિલના "બુદ્ધિપ્રકાશ"માં છાપી હતી."

દોહરા.

નાગર સાગર મારગે, મહા મુસાફરી કામ;
તેમાં હિંમત તેં ઘણી રાખી મહીપતરામ. ૧
ગણી ગવાશે ગીતના, ગુણ તુંજ ગામો ગામ;
રાજેશ્રીની રીત તેં, રાખી મહીપતરામ. ૨
કથનીથી તો સૌ કથે, કરવું દુષ્કર કામ;
કથા અચળ આ કાળ તેં, રાખી મહીપતરામ. ૩
બુદ્ધિહીણા બહુ બક્યા, ઠાલા ઠામો ઠામ;
દિલમાં તેં નહિ દિલગીરી, રાખી મહીપતરામ. ૪
સારામાં સારો થશે, પણ એનો પરિણામ;
દોલત તેં આ દેશની, રાખી મહીપતરામ. ૫

વિલાયતી વ્યાપારથી, દોઢા મળશે દામ;
લાજ હજાર બજારની, રાખી મહીપતરામ. ૬
જશ મળશે આ જગતમાં, નિશ્ચળ રહેશે નામ;
વખાણવાની વાત તેં, રાખી મહીપતરામ. ૭
અંતર આશીષ આપશે, તુજને લોક તમામ;
આબાદી આ દેશની, રાખી મહીપતરામ. ૮
સુખા કરશે સૌ તને, સ્નેહ સહિત સલામ;
શોભા હિંદુ સર્વની, રાખી મહીપતરામ. ૯
કરવા નીકળ્યો કોડથી, આ અવસરમાં આમ;
પકડી વાત પ્રમાણ તે, રાખી મહીપતરામ. ૧૦
નાગર નર હારે નહીં, હારે હોય હજામ;
કહેવત તેં સાચી કરી, રાખી મહીપતરામ. ૧૧
હરકતમાં બરકત હશે, વળતી થશે વિરામ;
એવી આશા અંતરે, રાખી મહીપતરામ. ૧૨
ભણ્યો ગણ્યો તે તું ભલે, ભલે જાણ્યો જાણનારી;
હિંદુનો શત્રુ હણ્યો, દુષ્ટચાલ દુઃખ કારી. ૧૩
બકે છેક તે છો બકે, તુચ્છ અકલની ટેવ;
જતાં હશે તેમજ જશે, નીર નેવનાં નેવ. ૧૪
સમાધાન સઘળું થશે, નક્કી થશે નિરાંત;
વાતો થાશે વાંચવાં, દેવાશે દષ્ટાંત. ૧૫

કવિત.

વિચરી વિલાયતમાં લાયક વિલોક્યા લોક,
વિલોક્યાં વિશાળ લક્ષ્મીવાળાં વળી ગામને;
મેળવ્યું વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું વિશેષ માન,
મેળવ્યું વિશેષ દેશ હિતકારી કામને;
જાણીતો નહતો પંથ, જોઈને જાણીતો થયો,
જાણીતો થઇને કીધા જાણીતા તમામને;
મોટું એણે કીધું કામ માટે દેશે મોટું માન,
મોટા મોટા મહીપતિ મહીપતરામને. ૧
સંભારી સંભારી ભારી ભારી શુભકારી કામ,
સંભારી સંભારી થૈ આભારી એના નામને;
વખાણી વખાણી હર્ખ આણી રાય રાણી સુધાં,
વદશે સુવાણી શાણી જાણી એની હામને;
પરઉપકારી કામ કારી કષ્ટ નષ્ટકારી,
કહી નરનારી ધારી ધારી જોશે ધામને;
મોટું એણે કીધું કામ માટે દેશે મોટું માન,
મોટા મોટા મહાપતિ મહીપતરામને. ૨

"ઓ નથી આવ્યોરે" એ રાગ.

મુખે બોલીઆ મહીપતરામ, સુણો હોપ શાણારે;
તમે બોલ્યા તે સત્ય તમામ, સુણો હોપ શાણારે.
માટે કરવા સ્વદેશ કલ્યાણ, સુણો હોપ શાણારે;
પ્રીતે અરપું હું તન ધન પ્રાણ, સુણો હોપ શાણારે. ૧
મારા હૈયામાં છે ઘણી હામ, સુણો હોપ શાણારે;
કરૂં દેશ હિતે કાંઈ કામ, સુણો હોપ શાણારે.
જુદ્ધમાં દેશ અર્થે હું જાઉં, સુણો હોપ શાણારે. ૨
દીસે જો મુજ દેશ બચાવ, સુણો હોપ શાણારે;
શુળીએ ચઢું સાચે ભાવ, સુણો હોપ શાણારે.
દેશઅર્થે પડે મારો દેહ, સુણો હોપ શાણારે;
જાણું જન્મ સફળ થયો એહ, સુણો હોપ શાણારે. ૩
જનમ્યો તે જરૂર મરેજ, સુણો હોપ શાણારે;
દેશ અર્થ મરે ભલો એજ, સુણો હોપ શાણારે.
દેશ માટે મુઆ કોઈ દામ, સુણો હોપ શાણારે;
તેનાં નિશ્ચળ રહી ગયાં નામ, સુણો હોપ શાણારે. ૪
ધન્ય ધન્ય તેનાં માત તાત, સુણો હોપ શાણારે;
સ્નેહે સંભારે સૌ જનજાત, સુણો હોપ શાણારે.
દિલે દેશની દાઝ ન હોય, સુણો હોપ શાણારે;
કહે તેને મરદ નહિ કોય, સુણો હોપ શાણારે. ૫
લોક દેશના જ્યારે લુટાય, સુણો હોપ શાણારે;
ઘર ખૂણે જે જઈને ઘલાય, સુણો હોપ શાણારે.
એના જીવતરમાં ઉઠી આગ, સુણો હોપ શાણારે;
અતિજાણું છું એનાંઅભાગ્ય, સુણો હોપ શાણારે. ૬
જેણે દેહ ધરી દેશમાંઈ, સુણો હોપ શાણારે;
દેશ કાજે કર્યું નહિ કાંઈ, સુણો હોપ શાણારે.
જનમ્યો હોત પથ્થર જાત, સુણો હોપ શાણારે;
ઈમારત માંહી ઉપયોગ થાત, સુણો હોપ શાણારે. ૭
દેશ અરથે હું આતુર થાઉં, સુણો હોપ શાણારે;
આમ જ્યાં મોકલો ત્યાં જાઉં, સુણો હોપ શાણારે.
આવી પડશે જો પીડા અપાર, સુણો હોપ શાણારે;
સ્વદેશાર્થે સહન કરનાર, સુણો હોપ શાણારે. ૮
પેખું ઇંગ્લાંડ પ્રીત સહિત, સુણો હોપ શાણારે;
નાર્મલ સ્કૂલની જોઉં રીત, સુણો હોપ શાણારે.
અને મેળવું એ વિષે જ્ઞાન, સુણો હોપ શાણારે;
રૂડી રીતથી રાખીને ધ્યાન, સુણો હોપ શાણારે. ૯
પછી આવીને આ દેશ માંહી, સુણો હોપ શાણારે;
એવી રીત ચલાવું હું આંહી, સુણો હોપ શાણારે.

કહું તે પથે જાવા પહેલ, સુણો હોપ શાણારે;
હોંશી હિંદને તો થશે સહેલ, સુણો હોપ શાણારે. ૧૦
ગોળો તડકે તપ્યો જેમ હોય, સુણો હોપ શાણારે;
ઝાઝા જન ઇચ્છે ઝાલવા સોય, સુણો હોપ શાણારે.
પહેલાં ઘણી પીડા પમાય, સુણો હોપ શાણારે;
એક એક પછી ઓછી થાય, સુણો હોપ શાણારે. ૧૧
એમ મુલક યુરોપ મોઝાર, સુણો હોપ શાણારે;
જાશે હિંદુ સુખે જે જનાર, સુણો હોપ શાણારે.
પણ પ્રિય જનને હું પુછીશ, સુણો હોપ શાણારે;
પછી આપને આવી કહીશ, સુણો હોપ શાણારે. ૧૨

બેડો બાઈ બુડતો તારોરે. એ રાગ.

મોટાં કામ મહીપતરામેરે, કર્યાં ઠરીને બહુ ઠામે. એ ટેક.
જાણીતા સુરત શેહેરમાં જનમ્યો, રાખવા નિશ્ચળ નામ;
નાગર વડનગરા તણી નાતે, તાત તેનો રૂપરામ. મો. ૧
બાળપણે ગુજરાતી ભણ્યો, કર્યો ઇંગ્રેજીનો અભ્યાસ:
પરહેજગાર સભાનો પ્રમુખ થઈ, પત્ર રચ્યું પ્રતિમાસ. મો. ૨
કોલેજમાં વળી અભ્યાસ કરવા, મુંબાઈમાં કર્યો વાસ;
અઠવાડિયાનું પત્ર પ્રગટ કર્યું, ત્યાં પણ સત્યપ્રકાશ. મો. ૩
સારી હિંદુની બુદ્ધિવર્ધક સભા, એનો થયો આગેવાન;
ભાષણ તેમાં ભલાં ભલાં ભાખી, દેતો ભલું જ્ઞાનદાન. મો. ૪
સાહેબ હોપે નિશાળોને માટે, પુસ્તક રચિયાં રસાળ;
તે કામમાં પણ મહીપતરામે, કીધી મદદ તેહ કાળ. મો. ૫
વિદ્યાઅભ્યાસ વિલાયતમાં, કેમ ચાલે તે જોવાને રીત;
કીધો પ્રવાસ વિલાયતમાં, નિજ દેશનું કરવાને હિત. મો. ૬
સંકટ સાંખ્યાં સ્વદેશને અર્થે, ધીરજ ધારી અપાર;
વરસ હજાર જતાં નહિ વિસરે, એવો એનો ઉપકાર. મો. ૭
ટ્રેનીંગ કોલેજનું કામ કીધું, પુસ્તક રચિયાં પવિત્ર;
સર્વનું સારૂં સદા ઇચ્છનારો, માણસ માત્રનો મિત્ર. મો. ૮
સોસાઈટી ગુજરાતી ભાષાની, તેનો કીધો કારભાર;
વરસ થોડામાં વિશેષ વધાર્યો, તેનો ભલો ભંડાર. મો. ૯
પુસ્તકશાળાઓ કન્યાશાળાઓ, એવી શાળાઓ અનેક;
કામ સુધારા તણાં તે કરતો, હાથમાં લઈ ને હરેક. મો. ૧૦
શહેરતણી સુધરાઈ ખાતામાં, એ ગણાયો આગેવાન;
સાહેબ લોક સલાહ પુછે, બહુ જાણીને બુદ્ધિમાન. મો. ૧૧
સ્નેહ સહિત વળી જેણે થાપ્યો, પ્રાર્થનાનો સમાજ;
હું ગણીને કેટલાંક ગણાવું, એવાં એવાં શુભ આજ. મો. ૧૨
ઈસવી અઢારસેં એકાણુંનામાં, તારીખ ત્રીશ મે માસ;
ઓગણ સાઠ વરસ વય થતાં, તે પહોંચ્યો પ્રભુપાસ. મો. ૧૩
થઈગયા કંઈક ને થાશે ઘણા, પણ નહી થાય મહીપતરામ;
તેણે કર્યાં એવી રીતેથી કરશે, કોણ એવાં ભલાં કામ? મો. ૧૪
ઓ પ્રભુ સૌ થકી ઉત્તમ આપજે, ઠરવાને એને ઠામ;
આ દુનિયામાંથી એના જવાથી, છે દીલગીર દલપતરામ. મો. ૧૫

મુંબાઈના સર નાઈટ મંગળદાસ નથુભાઈ વિષે.

"વિલાયતમાં વિશેષ અભ્યાસ કરવા સારૂં કોઈ હિંદુ જાય તેને ત્યાં ત્રણ વરસ સુધી દરસાલ રૂ ૮૦૦) ખરચીના મળે, તે સારૂ રૂ ૨૦૦૦૦) શેઠે સરકારમાં મૂકયા, તે વિષે સન ૧૮૬૨ ના એપ્રિલના બુદ્ધિપ્રકાશમાં છાપેલી કવિતા."

દોહરા.

મંગળ કરવા મનુષ્યનું, ઇચ્છે મંગળદાસ;
તેનું મહામંગળ થવા, ઈશ્વર પૂરે આશ. ૧
નીર રાખ્યું નિજ નામનું, કીધું મંગળ કામ;
ધન્ય તેનાં માતા પિતા, ધાર્યું મંગળ નામ. ૨
જશ તારો આ જગતમાં, પૂરણ થયો પ્રકાશ:
કામ અધિક જે તેં કર્યું, મંગળ મંગળદાસ. ૩
અડચણ મોટી આ સમે, નિશ્ચે થાશે નાશ;
તે પુણ્યથી તારૂં થશે, મંગળ મંગળદાસ. ૪
બેવકૂફ બકવા કરી, ઘણું ખાય છે ઘાસ:
આતો કામ અગત્યનું, મંગળ મંગળદાસ. ૫
તારા સારા કામમાં, કશી નહીં કચાશ;
જગકર્તા તારૂં કરે, મંગળ મંગળદાસ. ૬
ગુણ તારાથી જ્ઞાનનો, અધિક થશે ઉજાસ;
તેથી થશે તમામનું, મંગળ મંગળદાસ. ૭
ઘણા દિવસથી આ ઘણી, હતી અમારી આશ;
તેતો તેં પૂરી કરી, મંગળ મંગળદાસ. ૮
ભગવાને સોંપ્યા ભલે, પૈસા તારી પાસ;
તેથી મોટું તેં કર્યું, મંગળ મંગળદાસ. ૯
લાયક વિદ્વદ્ લોકને, ભલો થશે અભ્યાસ:
દેશીજનનું દેખશું, મંગળ મંગળદાસ. ૧૦
તે જનનીને ધન્ય છે, ઉદર ધર્યો નવ માસ;
માત પિતાનું તેં કર્યું, મંગળ મંગળદાસ. ૧૧
તુજથી સૌ સારૂં થશે, વિશેષ છે વિશ્વાસ;
તું સૌનું કરનાર છે, મંગળ મંગળદાસ. ૧૨
છુપી છુપીને છો કરે, અજ્ઞાની ઉપહાસ;
અંતે આશિષથી થશે, મંગળ મંગળદાસ. ૧૩

દિલ સાચે દલપત કહે, વસો અચળ સુખવાસ;
ત્રિલોકમાં તારૂં થજો, મંગળ મંગળદાસ. ૧૪

નગર શેઠ પ્રેમાભાઈ વિષે.

"કાળુપુર દરવાજાથી ઉત્તરમાં નવો દરવાજો મૂક્યો, તેનું નામ પ્રેમ દરવાજો પાડ્યું; તે બાબત તા૦ ૨૧ મી ડીસેંબર સન ૧૮૬૩ ને રોજ સભામાં બોલવા સારૂ કલેક્ટર સાહેબની ફરમાશથી રચેલી કવિતા."

દોહરા.

નભમાં છે ધ્રુવ નામથી, જ્યમ તારો વિખ્યાત;
તેમજ થશે તમામ સ્થળ, પ્રેમ પોળ પ્રખ્યાત. ૧
પશ્ચિમ દિશ આ પુરતણું, માંડેલું નિજ મુખ;
પણ પૂરવ દિશ આજથી, થાપ્યું સમજી સુખ. ૨
માણક બુરજો જેમછે, ચહાવો માણક ચોક;
જાર્ડિન રસ્તો જાણીને, લાયક ગણશે લોક. ૩
પૂરણ શોભા પેખતાં, પૂર્ણ ઉપજશે પ્રેમ;
પ્રેમ પોળ સુપ્રસિદ્ધ થશે, અર્થ સહિત પણ એમ. ૪
અમરે* અર્થ સહિત ધર્યું, નિશ્ચય અમૃત નામ;
તેમજ પ્રેમાભાઈ પર, પામે પ્રેમ તમામ. ૫
જન સઘળાનું જાર્ડિને, કર્યું સ્નેહનું કામ;
તે માટે રસ્તાતણું, જાર્ડિન રાખ્યું નામ. ૬
દીસે પશ્ચિમ દેશમાં, પ્રસિદ્ધ પ્રેમાભાઈ;
તે માટે તે પોળ પણ, તેને નામ ગણાઈ. ૭
વળી જેણે આ વર્ષમાં, આપી સસ્તું અન્ન;
ગરીબ જે આ ગામના, જીવાડ્યા બહુ જંન. ૮
સરકારે સર્વોપરી એજ ગણ્યો આવાર;
કૌંસિલનો મેંબર કર્યો, આપી કીર્તિ અપાર. ૯

ચંદ્રાવળા છંદ.

હેમાભાઈ સુત પ્રેમાભાઈની પ્રસરી કીર્ત્તિ અપાર;
કૌંસિલનો અધિકારી કીધા, સરસ ગણી સરકાર.
સરસ ગણી સરકારે થાપ્યો, એ મોટો અધિકારજ આપ્યો;
નગરશેઠ કુળવાત નવાઇની,હેમાભાઈ સુત પ્રેમાભાઈની.૧૦

[1]જગતશેઠને કુળ નથી જાણ્યો, કદી આવો અધિકાર;
જે સારા ધારા કરી આપે, કરે તેમ સરકાર;
કરે તેમ સરકાર મુલકમાં, હદ પરમાણે ચાલે હકમાં
ઉત્તમ એઅધિકારજઆણ્યો,જગતશેઠનેકુળનથીજાણ્યો.૧૧
શાંતિદાસ શ્રેષ્ટ પદ પામ્યા, પાદશાહની પાસ;
પણ આવો અધિકાર મળ્યાની, એને ન હતી આશ;
એને ન હતી આશા અંતર, તે કુળ પુરૂષ થયા તદનંતર;
જશબીજી રીતના તો જામ્યા, શાંતિદાસ શ્રેષ્ટપદ પામ્યા. ૧૨
શાંતિદાસની છઠ્ઠી પેહેડી, પ્રેમાભાઈ સપૂત;
સાત ગણી કીર્ત્તિ સંપડાવી, મહીમા કરી મજબુત.
મહીમા કરીમજબુત વડાઈ, ચૌદગણી થઈ કુળની ચડાઈ;
મહા સરસ શોભાવી મેડી, શાંતિદાસની છઠ્ઠી પહેડી.૧૩

દોહરો.

શાંતી, લક્ષ્મી, ખુશાલ, વળી, વખત, હેમ, ને પ્રેમ;
નગરશેઠની ગાદીપર, ઉપજ્યા પુરૂષો એમ. ૧૪

ચંદ્રાવળા છંદ.

પૈસાથી એ પદ ન પમાયે, કુશાગ્ર બુદ્ધિ કામ;
પશ્ચિમની હદના પુરૂષો જે, તે ગણી જોઇ તમામ;
તે ગણીજોઇતમામતપાસી, ખુશાલસુતસુતસુતમતિખાસી;
સાગરમાં નહીં સમાયે, પૈસાથી એ પદ ન પમાયે. ૧૫
નગરશેઠ તો રાજનગરના, તોલ નગર તળ માંહિ;
આ અધિકારીની અસર થશે તે, મુલકસકળથળ માંહિ.
મુલકસકળથળમાંહિમનાશે, જગતશેઠથી અધિકજણાશે;
નિયમબાંધશેઅગણિતનરના, નગરશેઠતો રાજનગરના. ૧૬
કુળનો દીવો બહુ દિન જીવો, પ્રેમાભાઈ સપૂત;
આથકી પણ ઉત્તમ પદ પામ્યો, જામોજશ સંજુક્ત.
જામો જશ સંજુક્ત જગતમાં,આગેવાની કરોઅગત્યમા;
પ્રજાતણો પ્રીતિ રસપીવો, કુળનો દીવો બહુદિનજીવો. ૧૭
અગણિત અલખત ઇશ્વર આપે, કરે કુશળ કલ્યાણ;
પુત્ર પૌત્ર પરિવાર વધે વળી, લાખગણો લ્યો લાણ.
લાખગણીલ્યોલહાણજસારી,અદકી એ આશીષઅમારી;
કષ્ટસરવકરૂણાકરકાપે, અગણિત અલખત ઇશ્વરઆપે.૧૮
એ રસ્તો ને એ દરવાજો, થાજો જગમાં સ્થિર;
સદૈવ રહેજો સાજો તાજો, ગણાજો ગુણ ગંભીર;
ગણાજો ગુણ ગંભીર અતીશે, દોલતનાં ગાડાં દિનનિશે;
ભારે તેની ભીડ ભરાજો, એ રસ્તોને એ દરવાજો. ૧૯

---

૧ અમદાવાદ વસાવ્યું ત્યારે મુહૂર્ત્તમાં ગણેશ બારી, માણક બુરજ અને રાજમહેલનું ભદ્ર શહેરના પશ્ચિમ ભાગમાં સ્થાપ્યું, તેથી શહેરનું મુખ પશ્ચિમ તરફ ગણાતું હતું. * છે.

૧ તે નર્શીશાબાદમાં છે.

પૃથ્વી માંહિ પ્રસિદ્ધિ પામે, ઠામે ઠામે ઠીક;
હેમમણિ માણકની હેડ્યો, આવે નિત્ય અધિક;
આવે નિત્ય અધિક અલેખે, દુનિયાજન આનંદે દેખે;
દીધીઆશિષ દલપતરામે, પૃથ્વીમાંહિ પ્રસિદ્ધિ પામે. ૨૦

રાવબાહાદુર જગજીવનદાસ ખુશાલદાસ વિષે.

"તા૦ ૮ મી જુન સને ૧૮૬૭ ને રોજ તેમની સુરત બદલી થવાથી તેમને માન આપવા સારૂ નગરશેઠ પ્રેમાભાઈને બંગલે સભા મળી હતી, તે વખતે કહેલી કવિતા શેઠની ફરમાશથી."

દોહરો.

પરમ પ્રમાણિક પુરૂષની, ભલી વિધ કરીએ ભેટ;
દેખો અમદાવાદમાં, ડિપ્યુટિ માજીસ્ટ્રેટ. ૧

સવૈયા એકત્રીસા.

ડિપ્યુટિ માજીસ્ટ્રેટતણો અતિ, ઉત્તમમેળવીને અધિકાર;
વસતાં અમદાવાદ વિષે, પ્રગટયોજ પ્રજાજનનો બહુ પ્યાર;
અલ્પસમયમાં અધિક કર્યો, પરિપૂર્ણ પ્રતાપિકકીર્તિપ્રકાશ;
ગુણવંતી ગુજરાતવિષે, અતિ જશ લીધો જગજીવનદાસ.૨
બાળક વૃદ્ધ ગરીબ તવંગર,તેં નિરખ્યા સૌને સમતુલ્ય;
ન્યાયવિષે મન સર્વતણાં બહુ, એગુણતોતુજમાંહિઅમુલ્ય;
કોઈતણા મનમાં કશી રીતથી,તેં કદી ઉપજાવ્યોનહિત્રાસ;
ગુણવંતી ગુજરાત વિષે, અતિજશલીધો જગજીવનદાસ.૩
સત્યપણું તુજમાં પરિપૂરણ, જેમ સમુદ્ર વિષે જળ પૂર;
સ્નેહધરી સુધરાઈ વિષે, અહોનિશ ઉમંગ ધર્યોઅતિઉર;
યોગ્યરીત ઉપયોગકર્યો, કરી ઇંગ્લિશ વિદ્યાનો અભ્યાસ;
ગુણવંતી ગુજરાતવિષે, અતિ જશ લીધો જગજીવનદાસ.૪
જે શુભકાજતણો જ્યાં આદર,આપતણું ત્યાં હોય જ નામ;
ફાર્બસફંડ સભા સુધરાઈની,એવાં કંઇક લીધાં શિર કામ;
શાંત સ્વભાવથકી સમજાવવું,મુખમાં ખુબ ભરેલ મિઠાશ;
ગુણવંતી ગુજરાતવિષે, અતિજશ લીધો જગજીવનદાસ. ૫
સાચો તું પરનારી સહોદર, ગંભિરતા ગુણમાં ગરકાવ;
શુદ્ધવિચાર સ્વધર્મ વિષે, કદી ધર્મવિરૂદ્ધ બન્યો ન બનાવ;
સારૂ અદલ ઈનસાફવિષે,કરીએ કદી દીઠી નહિંજ કચાશ;
ગુણવંતી ગુજરાત વિષે, અતિજશ લીધો જગજીવનદાસ. ૬
ભામનિ કૈંક ભુખે મરતી, પતિએ કરી ક્રોધ કરી પરિત્યાગ;
આપતણો અધિકારથતાં,તે ભામનિનાં ઉઘડયાં બહુ ભાગ્ય,
આશિષ એવી અનેક વદે,જેનારી બિચારી રહી ન નિરાશ;
ગુણવંતીગુજરાત વિષે, અતિજશ લીધો જગજીવનદાસ. ૭
જે નિરજીવન અબળાને, જગમાંહિ દીધું તેં જીવતદાન;
નામ ભલેજ ધર્યું જગજીવન, નામ ધર્યું તેને છે માન;
જીવક આશ નિરાશ ન જાયે, પતિવ્રતા પહોંચી તુજપાસ;
ગુણવંતી ગુજરાત વિષે, અતિજશ લીધોજગજીવનદાસ. ૮
રાજનગરની રૈયતને કદી, નિમિશ નહીં વિસરે તુજ નામ;
ખુશાલદાસ તણા ખુદ પુત્ર, નિરાશ્રિત લોકતણા વિશ્રામ;
ક્ષત્રીવંશ વિષે ક્ષિતિમાં, તુજથીજ થયોઅધિકોજઉજાસ;
ગુણવંતી ગુજરાત વિષે, અતિજશલીધો જગજીવનદાસ. ૯
જો ગુણ વરણન વરણવીને કહું, તો બનશે વધતો વિસ્તાર;
ગુણ વરણનનો ગ્રંથ બને, સંક્ષેપ કરી ઉચર્યોઅહિં સાર;
આ ગુણતાં સહુનાઉરમાંહિ,ભલોજ થશે ગુણનો આભાસ;
ગુણવંતી ગુજરાત વિષે,અતિજશલીધો જગજીવનદાસ. ૧૦
જ્યાં વિચરો ત્યાં એજ રીતે જશ, મેળવજો સારૂં સનમાન;
વળી વસજો સકુટુંબ સુખી,વધજો વિસતાર તથા ધનધાન;
આશિષ એ દલપત્તતણી, મનમાં ધરજો સ્મરજો દર માસ;
ગુણવંતીગુજરાત વિષે,અતિ જશલીધો જગજીવનદાસ. ૧૧

દોહરો.

જશ લીધો બહુ જગતમાં, સર્વ કહે સાબાશ;
ઉત્તમ ધન તો એજ છે, જન જગજીવનદાસ. ૧૨
જ્યાં વિચરો ત્યાં જગતમાં જશ આપે જગદીશ;
સર્વ સભાસદ સ્નેહથી, આપે એ આશીષ. ૧૩

ડાકટર વાયલી સાહેબ વિષે.

"તા૦ ૯ મી ડિસેંબર સને ૧૮૬૭ ને રોજ તેમને માન આપવા સારૂં હિમાભાઈઈન્સ્ટીટયુટમાં સભા મળેલી તેમાં કહેલી કવિતા; સભાની ફરમાશથી.

દોહરો.

સંભારી સદગુણ સદા, અહોનિશ કરશે યાદ;
એવું આપે આદર્યું, આવી અમદાવાદ. ૧

હરિગીત છંદ.

તેં આવી અમદાવાદમાં, બહુ મોટી કિરતી મેળવી;
સુધરાઈ ખાતાં તેં સુધાર્યા, ભાવથી દિલ ભેળવી;
તુજ હાથ અડતાં હઠે વ્યાધી, કોઇ રહે નહિ કાયલી;
આ શહેરના જન સૌ કહે, વાહ વાહ ડાક્ટર વાયલી. ૨
સહુ સાથ કીધો સ્નેહ તેં. સાબાશી લીધી સો ગણી;
ગણતાં ન આવે અંત કદી, ગુણ સર્વ કહીએ જો ગણી;
કરી માણસોની મટાડી, મોટી પીડા મનમાંયલી;
આ શહેરના જન સૌ કહે, વાહ વાહ ડાકટર વાયલી. ૩

જો લક્ષ્મી ખરચે લાખ લોપણ, રોગ લેશ ટળે નહીં;
જે રોગનો ઉપાય એકે મુલક માંહિ મળે નહીં;
તેં રોગ તેવા ટાળિયા બહુ, પણ ન માગી પાયલી;
આ શહેરના જન સૌ કહે, વાહ વાહ ડાક્ટર વાયલી. ૪
તેં પેટમાંથી પથરીઓ કાઢી, ઘણી હિકમત કરી;
કંઇ પ્રાણ રાખ્યા પ્રાણીના, ખુદ આદરી મહેનત ખરી;
ઉપકારી સારી એવી તારી, ખરિ દવા દેખાયલી;
આ શહેરના જન સૌ કહે, વાહ વાહ ડાક્ટર વાયલી. ૫
તુજથી જુદા પડતાં ઘણા જન, અધિકએમ ઉદાસ છે;
વળી ફરી તરત હરિ મેળવે, એવી સરવને આશ છે;
ધનવંતરીસમ ધન્ય તુજ, સર્વત્ર છાપ છપાયલી;
આ શહેરના જન સૌ કહે વાહ વાહ ડાક્ટર વાયલી. ૬

દોહરો.

સહુ જન માગે સ્નેહથી, પરમેશ્વરની પાસ;
જ્યાં વિચરો ત્યાં જગપતિ, પુરે આપની આશ. ૭

પ્રમાણિકાછંદ.

નહોત વૈદ વાયલી, કદી મટું ન કાયલી;
પીંડા રૂપૈયે પાયલી, મટે ન આંખમાંયલી. ૮

ઈડરના મહારાજા જુવાનસિંહજી વિષે.

"તારીખ ૧૬ મી જાનેવારી સન ૧૮૬૮ ને રોજ તેમને સરકારે સ્ટાર ઓફ ઇંડિયાનો ઇલિકાબ આપ્યો; તે વખતે ઇડરમાં મોટી સભા ભરાઈ હતી, અને મને અમદાવાદથી તેડાવ્યો હતો; તેમાં કહેલી કવિતા.

દોહરો.

અંતરથી આશિષ કહું, ધર ઇડર સરદાર,
કોટિ ગણી તુજ પર કરે, કરૂણા જગકરતાર. ૧

મોતીદામ છંદ.

કરે કરૂણા જગનો કરતાર,
ભરપૂર અખૂટ ભંડાર;
સમૃદ્ધિ વધે સુરનાથ સમાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૨
દશે દિશમાં કિરતી દરશાય,
ગણી ગુણીને ગુણ ગ્રંથ રચાય;
દયા ધરીને નિત્ય દો બહુ દાન;
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૩
વસે મુખ માંહિ સરસ્વતી વાસ,
અધિક વધે રાજ્ય ઉજાસ;
રહે ધરણીધરનું દિલ ધ્યાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૪
વધે વસુધા તુજ વંશ વિશેષ,
વધે દિન દિન વળી તુજ દેશ;
નચિંત ચઢે નવખંડ નિશાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૫
પ્રજાજનનો તુજ ઉપર પ્રેમ,
વધે જળ જંતુતણો જળ જેમ;
મળે મણિ માણક પૂર મકાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૬
અતિ બળવંત બને તુજ અંગ,
અહોનિશ એમ વધેજ ઉમંગ;
પિયો વળી કૃષ્ણ કથારસપાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહજુવાન. ૭
મળે ગુણવંત ઘણા ગજરાજ,
મળે સરવે સુખનો બહુ સાજ;
ગુણી જન લોક કરે ગુણવાન,
જીવો જગમાં નૃપ સિંહ જુવાન. ૮
નવે નિધિ દે તુજને દિનનાથ,
હજાર ગણો જશ હો તુજ હાથ;
છએ રસની તુજ મંદિર છત્ત,
પ્રતિદિન આશિષ દે દલપત્ત. ૯

છપ્પો.

આદી નંબર આજ, રાજ મહિકાંઠા અંદર;
આદી નંબર આજ, ગુજરધરમાં, કુળ સુંદર;
આદી નંબર આજ, રાજવિદ્યા અભ્યાસી;
આદી નંબર આજ, બુદ્ધિબળ પરમ પ્રકાશી;
વળી અંગ્રેજી ઇનસાફમાં, આદી નંબર આજ છે;
નંબર આદી સુધરેલ નૃપ, જુવાનસિંહ મહારાજ છે.૧૦

એ શિવાય નીતિની કવિતા પણ મેં ઘણી સંભળાવી હતી તેથી મહારાજા સાહેબે ખુશી થઈને દરસાલ સો રૂપિઆના વર્ષાસનનો લેખ ચાલતો કરી આપ્યો.

મિસ મેરી કાર્પેંટર વિષે.

"તા૦ ૩૧ મી ડીસેંબર સને ૧૮૬૯ ને રોજ હીમાભાઈ ઈન્સ્ટીટયુટમાં સભા ભરાઈ હતી, અને

તેણે ભાષણ કર્યું હતું તે વખતે કહેલી કવિતા;" સભાની ફરમાશથી.

દોહરો.

ઈશ્વરની આજ્ઞાથકી, આવી દેવી એક;
હિત ચહી હિંદુસ્તાનનું; કરે ઉપાય અનેક. ૧

હરિગીત છંદ.

ઉતરી દિસે આકાશથી, કોઇ, દેવી જેવી દીસતી;
અબળા સરવ આ દેશનીતું, અધિક હિત ઉર ઇચ્છતી;
અદ્ભુત ગત્યે ઉડી વળી જેમ, પાંખવાળી પંખણી;
કળરવથી કરતી કાન જાગૃત, હરખતી જેમ હંસણી. ૨
મુંબઇ અને મદ્રાસમાં, બંગાળમાં પણ બહુ ફરી;
ભલ ભલાં ભાષણ ભાખીને, અદ્ભુત પ્રકાર અસર કરી;
ગુજરાતમાં ચોફેર ફરતી, આવી અમદાવાદમાં:
જન મન ઘણા રંજન કર્યાં, શુભ સરસ્વતીના સ્વાદમાં. ૩
અતિ અજબ જેવી વાત મુખથી, બહુ પ્રકારે બોલતી;
ભલપણતણો ભંડાર ભલી વિધ, ખૂબ છૂએ ખોલતી,
રમણીક રોપા રોપિયા, શુભ સુખકરણ સુધરાઇના;
આ જગતમાં એથી અચળ જશ, બહુ વધ્યા તે બાઇના.૪
કોઈ મરદ શી મરદામિ કરશે, ખચિત આળસ ખોઈને;
નર હ્રદય હબકી જાય, જેની જરૂર હિંમત જોઈને;
ઈતિહાસ હિંદુસ્તાનનો, આ સમયનો આલેખતાં;
શુભ કૃત્ય કાર્પેંટરતણું, તે નજર પડશે પેખતાં. ૫
રહિ સ્વાર્થ પણ પરમાર્થ માટે ઘુમતી રહે છે ઘણી;
મરદો તમે મહેનત જુઓ, મિસ મેરી કાર્પેંટરતણી.
બળ જોઈ અબળા જાતિનું, ઉરમાં પુરૂષપણું આણવું
અભિમાન આણી સ્વદેશનું, જે કૃત્ય છે તે જાણવું. ૬
નીપજે શિક્ષક નારીઓ એવા ઉપાયો આદરો;
વનિતા વિષે આ વારમાં, વિદ્યાતણી વૃદ્ધિ કરો;
કરશો સરસ જો કયારડા, તો પાક ઉમદા દેખશો;
તેમજ નિવડશે નારીઓ તો પ્રજા ઉમદી પેખશો; ૭
સહવાસ સાહેબ લોકનો, જે પુરૂષ પોતે પામિયા;
ચિત પામિયા સુવિચાર ને વળી, વ્હેમ તેના વામિયા;
તે રીત લાયક લેડિનો, સહવાસ સુંદરીને થશે;
ત્યારેજ નારી તમામના, જડ મૂળથી વહેમો જશે. ૮
આ દેવરે આ દેશમાં કોઇ, "જોર્જ [1]પિબડિ જાગશે;
જે દેશીયોની દરિદ્રતાના, દુઃખનો ભય ભાગશે;
કાંતો કૃપા કરી સર્વને તું, આપ હિંમત ઉરમાં;
દર કાંકરેકરી પાળ બાંધિ, પ્રજાના હિત પૂરમાં. ૯

દોહરા.

પ્રભુ પૂરૂં કરજે બધું, કાર્પેંટરનું કામ;
આશા રાખે એટલી, દિલમાં દલપતરામ. ૧૦
બહુ જોગી ને જોગણો, ફરે થઈ ફકડંડ;
જોગણ કાર્પેંટર જુઓ, પર ઉપકારી અખંડ. ૧૧

મિસ મેરી કાર્પેંટર સાહેબે ઉપલી કવિતાનો ઉત્તર મુંબઈ જઈને લખી મોકલ્યો તે નીચે પ્રમાણે.

Bombay, January 13, 1870.

Miss Carpenter begs to present her best thanks to Mr. Dulpatram for his beautiful poem, of which she has now received a translation Miss C. is much gratified that her labours are so kindly appreciated, and is sure that her friends in England, will be so also.--She will rejoice if her example stimulates other to labour for the advancement of Hindu women, and especially native gentlemen to place their own ladies in their proper position.

દફતરદાર દાજીભાઇ સુંદરલાલ વિષે.

" તા૦ ૨ જી માર્ચ સન ૧૮૭૦ ને રોજ તેમને માનપત્ર આપ્યું, તે વખતે સભામાં ભાષણ કરીને કહેલો સવૈયો નીચે પ્રમાણે, કલેકટર સાહેબની ફરમાશથી."

ઈંદ્રવિજય છંદ.

કોણ પ્રધાન કરી શકશે કદી રાય અને વળી રૈયત રાજી;
તે ગુણ તો તુજમાં સવિવેક, હરેક મનુષ્ય કહે મુખ હાજી;
કોઇથી સર્વ કહ્યા નવ જાય, રહ્યા ગુજરાત વિષે ગુણ ગાજી;
રાવબહાદુર રંગ તને બહુ, સુંદરલાલતણા સુત દાજી. ૧

મી૦ કરસનદાસ મુળજી [1]વિષે.

" તા૦ ૨૮ મી ઑગસ્ટ ઇ૦ સ૦ ૧૮૭૧ ને રોજ ગુજરી ગયા તે બાબત બુદ્ધિપ્રકાશમાં છાપેલી કવિતા. "

---

૧ એ નામનો એક સાહેબ વિલાયતમાં થઇ ગયો કે જેણે લાખો રૂપીઆ પરમાર્થમાં આપ્યા છે.

૧ આનું જન્મ ચરિત્ર રાવ૦ સા. મહીપતરામ રૂપરામે રચ્યું છે.

દોહરા.

રે શાણા સરદાર તું, ગયો પ્રભુની પાસ;
પણ નિશ્ચળ અહીં નામના, કીધી કરસનદાસ. ૧
પદવી ઉત્તમ પામિયો, કરી ઉત્તમ અભ્યાસ;
સુધરેલો સૌથી સરસ, કહીએ કરસનદાસ. ૨
મોટો અનુભવ મેળવ્યો, કરી પરદેશ પ્રવાસ;
વડી વિખ્યાતી વિશ્વમાં, કીધી કરસનદાસ. ૩
સુખ દુખ સાંપડવાતણો, તેં નહિ રાખ્યો ત્રાસ;
સ્વદેશની શુભ વાંચ્છના, કીધી કરસનદાસ. ૪
ખાધું રીત ખરાબથી, ઘણા જનોએ ઘાસ;
અંતે જગમાં જીત તેં, કીધી કરસનદાસ. ૫
થોડા દિન સ્થિરતા કરી, વસ્યો વિશ્વમાં વાસ;
કામ ભલાં આ ઠામ તેં, કીધાં કરસનદાસ. ૬
વશી કાઠિયાવાડમાં, કીર્તિ કરી પ્રકાશ;
કુળ અજવાળણ કર્મ તેં કીધું કરસનદાસ. ૭
બડો બહાદુર બહુ ભલો, સૌમાં કર્યો સમાસ;
લાખેણો જશ લૈ ગયો, કપોળ કરસનદાસ. ૮
કોઈ તારા કામમાં, કશીએ નહીં કચાશ;
વખાણ તારાં વિશ્વ સૌ કરશે કરસનદાસ. ૯
કીર્તિ વધીને કૈકની, વળતી થાય વિનાશ;
પાયા તેં પાતાળમાં કીધા કરસનદાસ. ૧૦
કપોળ કુળના કોહિનુર, તુજ જશતણો ઉજાસ;
ગણી અમુલ્ય ગવરનરે, દાખ્યો કરસનદાસ. ૧૧
વીરા તારા વચનની, મહા અમુલ્ય મિઠાશ;
રહી ગઈ દલપતરામના, દિલમાં કરસનદાસ. ૧૨

રાવ બહાદુર બેચરદાસ અંબાઇદાસ વિષે.

"તા૦ ૨૬ મી એપ્રિલ સને ૧૮૭૨ રોજ તેમને રાવબહાદુરનો ઇલકાબ આપવા સારૂ કલેકટર સાહેબને બંગલે સભા ભરાઈ હતી, તે વખતે કલેકટર સાહેબની ફરમાશથી કહેલી કવિતા.

દોહરો.

ખાનદાન કુળના ખરા, દીપક બેચરદાસ;
કુળ કણબી શુભ કડવા, અમદાવાદ નિવાસ. ૧

ઝુલણા છંદ.

આદ્ય ઉંઝાથકી અહમદાવાદમાં,
આવિયા આપના બાપ દાદા;
સાતસેં વર્ષની વિગત સરવે મળી.
રાખતા માનથી રાય જાદા;
પટલ પાંચતણા પ્રૌઢ પરિવારમાં.
જગતમાં કૈક કુળ દીપ જાગ્યા;
વતનદારી કરી કઇક વેપારી પણ,
કૈક ખેતી વિષે ખૂબ લાગ્યા. ૨
છાવણીમાં તથા શહેર દોકાન બહુ,
દેશમાં કીધી અંબાઇદાસે;
લશ્કરી નામની છાપ લોકે કહી,
ભૂમિમાં નામ બહુ ઠામ ભાસે,
તેતણા પુત્ર તો દાસ બેચર થયા,
વિશ્વના વાસિ લોકો વખાણે;
વિત્ત બહુ વાવરી કામ મોટાં કર્યાં,
જરૂર આ જગતમાં લોક જાણે. ૩
ધર્મશાળા ભલી અધિક ધન વાવરી,
પૂર્વ દિશાએ પુર બહાર કીધી;
રોગશાંતિકશાળા રૂપાળી રચી,
લોકમાં કીર્ત્તિ ઘર્ણી તેથી લીધી;
નારી શિક્ષકની નીશાળને કારણે,
સોગણા સોગણી દામ દીધા;
એટલા દામ કાલેજને કારણે,
કોડથી આજ બખશીશ કીધા. ૪
સ્થાપી શાળા સુગિર્વાણ વાણીતણી,
તેતણી વાત પણ છેજ તાજી;
અન્નદાતા થઇ અન્ન આપ્યાં ઘણાં,
રાંકને તો કર્યાં ખૂબ રાજી;
કરજદારો ઘણી ગરજથી કરગર્યાં,
અરજ સુણી કૈકનાં કરજ કાપ્યાં;
પોળ વાશી નવી ઓળ ઘરની રચી,
ભાડું લૈ અલ્પ ઘરબાર આપ્યાં. ૫
કૈડવા કણબીની નાત સરવે મળી,
નેહથી નાત શેઠાઈ દીધી;
વાવર્યું વિત્ત પેદા કરી આપથી,
આપથી આબરૂ બહુજ કીધી;
દાન દેવાતણા ઉતરી મેદાનમાં,
જય કરી જગતમાં સુજશ થાપ્યો;
જાણી તે વાત મહારાણી વિકટોરિયા,
રાવબહાદુર ઇલકાબ આપ્યો. ૬
અધિક પેદા કરી અધિક ધન વાવરો,
આથકી [1]અધિક વળી માન પામો;

---

૧ પછી સી. એસ. આઇ. નો ઇલકાબ મળ્યો છે.

કોટિધા જગતકર્તાર કરૂણા કરો,
પુત્ર પરિવાર વિસ્તાર જામો;
દામ હૈયે ધરી કામ આવાં કરો,
નામ પ્રખ્યાત રહો ઠામ ઠામે;
બહાદુર બેચરદાસ જીવો ઘણું,
દીર્ઘ આશીષ દલપતરામે. ૭

સોરઠો.

બહાદુર બેચરદાસ, પામી સૌનો પ્રેમ રસ,
વર્શી કડવા કુળ વાસ, મીઠો થયો મનુષ્યને. ૮

લીંબડીના મહારાણા જશવંત સંગજી વિષે.

"રાજકુમાર કાલેજમાં વિદ્યાભ્યાસ કરી પહેલો નંબર ધરાવીને સંવત ૧૯૩૦ ના વૈશાખ વદી ૧૧ ભોમવારને લગને કચ્છના જાડેજા કુળની બે કન્યાઓ સાથે લગ્ન કર્યું. ત્યારે મને કંકોતરી તથા બીજો કાગળ લખીને ઘણા આગ્રહથી લીમડી તેડાવ્યો હતો. ત્યારે હિંદુસ્તાની ભાષામાં આ નીચે લખેલી કવિતા મેં કહી હતી."

कवित.

जनक पुरिमें तोरी धनक धनकधारी,
कनकसी कन्या सीता सितापति पायो है;
द्रुपदके देश, देश देशके नरेश मिले,
वामे गुडाकेश मच्छ वेधी वामा ल्यायो है.
जादवके[1] देश मकवान जसवंतसिंह,
कल्मके इल्मर्मे पूरन पंकायो है;
सब राजके कुमारमे पहिलो पद पाइ,
जाद[illegible] जुग्म कन्या चाहन चहायो है. १

दोहा.

मत्स वेध धनुवध पुनि, सहजकाज यह सोइ;
कल्म इल्मके काममे, बरस लगत इक दोइ;

પછી તેઓ વિલાયત જઇ આવ્યા વિષે.

મનહર છંદ.

પહેલો નંબર પાઠશાળા વિષે પામ્યા પછી,
પહેલે નંબરે તે વિલાયત પધારિયા;
રાજ અધિકાર પામી રાજ નીતિતણી રીતિ,
પૂરણ જણાવી જશ પૂરણ વધારિયા;
પ્રીતે પ્રજા પાળી વિદ્યાવાળી કરીને સંભાળી,
ખામી ઘણી ટાળી જનો સ્નેહથી સુધારિયા;
કહે દલપતરામ કરી સારાં સારાં કામ;
ધન્ય જશવંત ધરણીમાં જશ ધારિયા, ૩

૧ રાજકોટમાં.

ક૦ નર્મદાશંકરના સરસ્વતી મંદિર વિષે.

સંવત ૧૯૩૦ ના કાર્તક શુદ ૧ ને દિવસે હું ખાનગી કામે સુરત ગયો હતો તે દિવસે કવિએ પોતાના મંદિર પાસે સભા ભરી હતી. તેમાં કવિતા બોલવાનું નિમંત્રણ માનપૂર્વક મને કર્યું હતું. ત્યાં મેં કેટલીએક નીતિ સંબંધી કવિતા સંભળાવીને આ નીચે લખેલી કવિતા કહી હતી. તેમાં એક અર્થમાં દેવની સભાનું વર્ણન છે અને બીજા અર્થમાં સભામાં બીરાજેલા ગૃહસ્થોનાં નામ આવે છે.

દોહરો.

સ્મરૂ મંગળા ચરણમાં, પ્રભુ મંગળ કરનાર;
મંગળકારી દિવસ શુભ, વર્ણીછે મંગળવાર. ૧
શ્વેતશંકર [1]સુતને નમી, માગું તેની પાસ;
લાલશંકર સુતની સદા, ઇશ્વિર પુરે આશ. ૨

પદ.

"નાથ કૈસે ગજકો બંધ છોડાયો."—એ રાગનું.

સરસ્વતિ મંદિર છે આજ સારૂં,
જોતાં મુદિત થયું મન મારૂં; સરસ્વતિ. ટેક.
જ્યાં જગજીવન[2] જગત વિદિત છે,
ચતુર અને નામ ચારૂં;
આજ સરસ્વતિ મંદિર સમિપથી,
એનું સ્વરૂપ નથી ન્યારૂં. સરસ્વતિ ૧
બ્રહ્મ સભા આ સભામાં ભળી છે,
બ્રહ્મા તે પ્રત્યક્ષ લેખો;
જે શંકર [3]પાંડુરંગ બીરાજે છે,
દુર્ગા[4] સહિત વળી દેખો. સરસ્વતિ ૨

૧ શંકર શરીરે ધોળા છે તેના પુત્ર ગણપતિ. એમાં પરિકરાલંકાર છે.
૨ વિષ્ણુ અથવા જગજીવનદાસ ખુશાળદાસ.
૩ શ્વેતરંગના શંકર અથવા શંકર પાંડુરંગ.
૪ દુર્ગારામ મેહેતાજી.

આ વર્ષ માંહિ આ સર્વના ઉરની,
ઉમેદ [1]રામ કરે પૂર્ણ;
ધીરજ [2]લાલ વદન પ્રમુદિત કરી,
ચિંતા કરે સૌની ચૂર્ણ. સરસ્વતિ. ૩
[3]મુકુંદરાય વળી નામ છે જેનું,
તે થજો સૌને પ્રસંન;
[4]કે ખુશ રોજ રહે સઉ સજ્જન,
આજ દિવસ ધન્ય ધન્ય. સરસ્વતિ. ૪
કવિ [5]નરમદે અતિ સ્નેહથી સ્થાપિત,
સુરત શેહેર મોઝાર;
તે મંદિરની સમિપમાં આ અવસર,
શોભે સભા છે શ્રીકાર. સરસ્વતિ. ૫
ઓગણીસેં અને ત્રીશમું આજે,
વિક્રમનું બેઠું વર્ષ;
દલપતરામ કહે દુનિયામાં,
ઉપજાવજો અતિ હર્ષ. સરસ્વતિ. ૬

દોહરો.

સંવત ઓગણીસેં અને, આજ ત્રીશમું વર્ષ;
સૌને સુખકારી થજો, હૈડે વધજો હર્ષ.

છપ્પો. ૧૯૩૦ ના આંકડાનો અર્થ.

પૂર્વે ચિદ આકાશ, શુન્ય રૂપે સર્વ સ્થળ;
તેથી ઉપજ્યા ત્રિગુણ, ત્રિલોકી થૈ વર્ણી તે પળ;
ભરતાદિક નવખંડ, ભુતળે ઉપજ્યા ભાળો;
તે સૌ એક સ્વરૂપ, સમજીને સંશય ટાળો.
એ સમજણ કેરી સૂચના, ઓગણિસેં ને ત્રીશમાં;
સમજુ જન મનમાં સમજજે, ભેદ ભર્યો ભૂલીશમાં.૮

રાવ બહાદુર ભોળાનાથ સારાભાઈ વિષે.

"તા૦ ૨૭ મી માર્ચ સન ૧૮૭૫ ને રોજ તેમને રાવ બહાદુરનો ઇલકાબ આપવા સારૂ કલેકટર સાહેબને બંગલે સભા ભરાઈ હતી તે વખતે કલેક્ટર સાહેબની ફરમાશથી કહેલી કવિતા."

મનહર છંદ.

રાવ બહાદુરતણું પદ રૂડી રીતે લીધું;
કીધું કમજોર ગેબી વેરી વિકરાળનું.
શીપારશ શા હીસાબે પક્ષપાત પણ હાર્યો;
જરીએ ન ચાલ્યું જોર, લોભની જંજાળનું;
સુવિચાર રૂપી શસ્ત્ર સજીને સંગ્રામ સજ્યો;
સંભાળ્યું સદૈવ કામ આપની સંભાળનું;
સારાભાઈના સપૂત ભલા ભાઈ ભોળાનાથ;
પૂરા શૂરાપણે માન પામ્યા મહિપાળનું. ૧

શિખરિણી વૃત્ત.

ધનુર્વિદ્યાધારી, સરસ જન શૂરા બહુ થયા;
પડે ગેબી ગોળા, તરત પણ ત્યાં તે ડરી ગયા.
ભલા ભોળાનાથે, અધિક કરી કીર્ત્તિ અવિચળા;
કૃપાચાર્યે ક્યારે, શિખવી [1]સ્વરવેધી શુભ કળા. ૨

દોહરા.

નિર્મળ કોરટ ન્યાયની, પરમ તીર્થ પ્રખ્યાત;
કર્મ મુક્ત ઋણ મુક્ત જ્યાં, જુઓ થાય જન જાત. ૩
તીર્થાધીશો કૈંક તે, નીચાં કરાવે નેણ;
ભોળાનાથે સ્વજન મુખ, [2]ઉંચાં કર્યાં સુખ દેણ. ૪

૨૧. બા. ભોળાનાથ સ્ત્રી વિદ્યાલય વિષે.

તા. ૧૫-૨-૯૬ ને શનિવારે ગવર્નર સાહેબ લૉર્ડસેંડહર્સ્ટ સાહેબે તે મકાન ખુલ્લું મુકયું તે વખતે કહેલી કવિતા.

દોહરા.

વનિતાઓ વિદ્યા ભણે, સમજે તેનો સાર;
ઉપજે પ્રજા પ્રવીણ તો, સુધરે આ સંસાર. ૧

હરિગીત છંદ.

સંસારની સ્થિતિ સુધરવાને, નારી સારીસુધારવી,
તે સુધરવા સ્ત્રી જાતિમાં, વિદ્યા વિશેષ વધારવી;
એવાજ શુભ ઉપયોગ માટે, ધર્મનું આ ધામ છે;
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામછે. ૨

---

૧ ઉમેદરામ આણંદરામ. ૨ ધીર પુરૂષથી જન્મેલા સૌના મુખ રાતાં કરીને અને બીજા અર્થમાં ધીરજલાલ નામ. ૩ વિષ્ણુ અથવા મુકુંદરાય મણિરાય. ૪ કેખુશરો હોરમજજી. ૫ માણસ માત્રમાં કંઇ ખામી તો હોય છે તે સામું ન જોતાં ગુણનું ગ્રહણ કરવું એવી નજરથી જોતાં આ કવિ સ્વદેશાભિમાની, હીમત બહાદુર, વિદ્વાન અને દેશમાં ઘણો ઉપયોગી હતો એમાં સંશય નથી.

૧ શબ્દ વેધી. ૨ સ્વદેશીઓ કેવી નીમકહલાલીથી સરકારી નોકરી કરે છે; તે દેખાડી આપીને દેશીઓનાં મુખ ઉંચા કર્યાં.

પુસ્તક તણો સંગ્રહ તથા, શુભ વસ્તુનો સંગ્રહથશે,
વનિતા વિવેકે વાંચશે, અજ્ઞાનતા તેથી જશે;
આ દેશની ઉન્નતિ થવાનું, એહ ઉત્તમ કામ છે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૩
સુખ કલ્પવૃક્ષ ઉછેરવાને, પ્રથમ આ ક્યારો કર્યો,
શુભ સેંડહર્સ્ટ ગવર્નરે, નિજ કરવડે અંકુર ધર્યો;
વધી વૃક્ષ તે મોટો થશે, ગુણ લક્ષનો વિશ્રામછે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૪
ગુણવતી પૂરૂં જ્ઞાન પામે, બાળકો તેવાં બને,
શિશુપણથી પામે સદ્‌ગુણો, રહી રોજ નિજ માતાકને;
ઉત્તમ અધમ તે અવની સરખો, પાકનો પરિણામછે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૫
જેવાં સુતરૂ તેવાં ફળો, દુનિયાની અંદર દેખીએ,
જેવી નદી તેવાંજ મત્સો, લક્ષ ધરીને લેખીએ;
જેવી સુવનિતા તનુજ તેવાં, નિયમ ઈશ્વરી આમછે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામછે. ૬
હીરા મણિ માણુક તણી, આતો અનુપમ ખાણછે,
ચિંતામણિ કે કામધેનુ, પુર્ણ તેહ પ્રમાણ છે;
વિદ્યા સ્વરૂપી વેલડી, તેમાંજ વસ્તુ તમામ છે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૭
શુભ સ્વર્ગ વાસ કર્યો ભલો, કહું ભાઈ તે કેવા હતા,
વિદ્યાની વૃદ્ધિ દેખીને દિલ રાજીરાજી તે થતા:
જેનાં રચેલાં પુસ્તકો, વંચાય ગામો ગામ છે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૮
આ જ્ઞાનશાળા આ વિશાળા, જશભરી થઈ જામજો,
પ્રભુને પ્રતાપે અતિ અમાપે, જ્ઞાન ગોરી પામજો;
ગુણ છે ઘણાજી રહો તાજી, રાજી દલપતરામ છે,
ભડભાઈ ભોળાનાથનું, આ ઠામ નિશ્ચળ નામ છે. ૯

દોહરો.

રૂડું શ્રી મહારાણીનું, રહો અચળ આ રાજ;
રચાય જેના રાજમાં, આવાં ઉત્તમ કાજ. ૧૦

અહિંના જડજ ટાગોર સત્યેંદ્રનાથ સાહેબ બાબત.

એ સાહેબ સને ૧૮૭૬ ના એપ્રિલમાં અહિંની અદાલતના જડજના હોદા ઉપર આવેલા તેમનું કુટુંબ હાલ વિલાયતમાં હોવાથી તેઓ એ વરસની રજા લઇને વિલાયત સિધાવ્યા. તેમની મુલાકાત કરવા સારૂ સને ૧૮૭૮ ના સપ્ટેમ્બરની તા૦ ૧૩ શુક્રવારના રાતના આઠ વાગતાં નગરશેઠ પ્રેમાભાઈને બંગલે સારાં સારાં માણસોની એક મીજલસ ભરી હતી. તે સભાની ફરમાશથી રચેલી કવિતા.

દોહરો.

રાજકાજ વિદ્યા વિનય, પ્રવાસ શૌર્ય સજોર;
એવા કુળને અવનિમાં, ઠીક કહે [1]ઠાકોર. ૧

સવૈયા એકત્રીસા.

કુળ ઉત્તમ કલકત્તા મધ્યે, દ્વીજ જાતિમાં લઇ અવતાર;
નાટક એક નવીન રચ્યું, વિગતે જેણે વેણીસંહાર;
નારાયણ ભટ નામ અનુપમ, ઉત્તમ કુળ વેલો અંકોર;
સત્ય કહું સત્યેંદ્રનાથ કુળ, ઠીક કહે જન સૌ ઠાકોર. ૨
એથકી અઠ્ઠાવીશમી પેઢી, થયા [2]દ્વારિકાનાથ પ્રસિદ્ધ,
જેણે જઈ વિલાયતમાં, નિજ વેહેમ વિદારણ કારણ કીધ;
સ્વદેશના માણસના મનનું, ઘટાડવા અંધારૂં ઘોર, સત્ય.૩
પુત્ર દ્વારિકાનાથતણા, દેવેંદ્રનાથ દશદિશ વિખ્યાત;
આદિ બ્રહ્મસમાજતણા, આચાર્યપદે શોભ્યા સાક્ષાત;
રાજારામમોહનરાયે જે, પંથ રચ્યો રાખ્યો ટાગોર. સત્ય.૪
પુત્ર થયા દેવેંદ્રનાથના, શાણા સદ્‌ગુણવાળા સાત;
તેમાંના સત્યેંદ્રનાથ નર, ભણ્યા વિલાયત જઈ ભલીભાત.
સિવિલ સર્વિસતણી પરીક્ષા,આપીનેઆવ્યાઆ ઠોર;સત્ય.૫
ઇસવી અઢારસેં ચોસઠમાં, હરખે આવ્યા હિંદુસ્તાન;
કલેક્ટરી ખાતામાં કીધી, નોકરી મોટું પામ્યા માન;
ભારતવર્ષતણાબહુ ભાગો, નિરખ્યાચાહીચતુર શિરમોર;સ.૬
અઢારસેં છોતેરતણી, ઈસવી સાલે વળી અમદાવાદ;
જજજતણા અધિકારે આવ્યા,સૌને સરસ ચખાડયો સ્વાદ.
સ્નેહાકર્પણથી સૌનાં મન, તાણી લીધાં સીધાં દોર; સત્ય. ૭
માયાળુ મનનાને ન્યાયી, ગુણ જોતાં દીસે ગંભીર;
સ્વધર્મ ઉપર સ્નેહ ઘણો, અભિમાન રહિત ઉદાર અમીર.
એવા ઉત્તમ ગુણથી આપે, પામ્યા સૌજનમાંજશજોર;સ.૮
સંસ્કૃતનો અભ્યાસ સદા, કુળ પરંપરાનો રૂડી રીત;
રાખ્યો તે સત્યેંદ્રનાથ નર, પૂરણ મનમાં રાખી પ્રીત;
પ્રેમવળી પરમેશ્વર પદ પર, પવિત્રમનથી આઠે પહોર;સત્ય. ૯

વસંતતિલકા છંદ.

જો કેળવાય જન થાય સ્વદેશી કેવા,
દષ્ટાંત તેનું જન મધ્ય સદૈવ દેવા;
ન્યાયી અને નિરભિમાની જુઓ નિહાળી,
સત્યેંદ્રનાથ સરદાર સુભાગ્યશાળી. ૧૦

---

૧ તેનો અપભ્રંશ ટાગોર. ૨ તેમની મોટી છબી કલકત્તાના ટાઉનહોલમાં સરકારે મુકી છે.

દોહરા.

નહીં ન્યાયને હાથ પગ, જ્યાં ત્યાં ગબડી જાય;
અરે અદાલત એ થકી, દીવાની કહેવાય. ૧૧
હતી અદાલત અસલ જે, દિવાની નામ ગણાઈ;
તે [1]સત્યેંદ્ર સમાગમે, દુનિયા કહે થઈ ડાહી. ૧૨
વિચરો છો જી વિલાયતે, કુટુંબ મળવા કાજ;
સહિત કુટુંબ સદા સુખી, રાખે શ્રી મહારાજ. ૧૩
વળી વેહેલા આવી અહીં, કરજો રૂડાં કામ;
આશિષ આપે એટલી, દિલથી દલપતરામ. ૧૪

ભાવનગરની ગરબી.

"પાટણનાં પહોળાં પાટીઆં, ગાગર ઘુમેરે," એ રાગ.

ગુણવંતી ગોહિલવાડ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
જ્યાં ઝાઝાં રસકસ ઝાડ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧
નદીઓનાં નિર્મળ નીર છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
સરોવર સારાં ગંભીર છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૨
ઉત્તમ તીર્થો અગણિત છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
ગિરિ શત્રુંજય શોભિત છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૩
ગુણિયલ રૂડાં બહુ ગામ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
રૂડી રચના ઠામો ઠામ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૪
પણ ભાવનગર સૌથી ભલું, ભાવ ભેર ભાળો રે;
એના જેવું એ એકલું, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૫
જ્યાં ગાદી ગોહિલ વંશની, ભાવ ભેર ભાળો રે;
પુરી ઇંદ્રપુરીના અંશની, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૬
જ્યાં પરમેશ્વરની મહેર છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
લક્ષ્મીની લીલા લેહેર છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૭
તખતે ત્યાં તો [2]તખતેશ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
જે વિદ્યાવંત વિશેષ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૮
ચૌટાં ને રૂડા ચોક છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
જ્યાં લખેશરી બહુ લોક છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૯
દીપતાં બહુ દેવસ્થાન છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
વળી વિપ્ર ઘણા વિદ્વાન છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૦
બહુ બંગલા ને વળી બાગ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
એની રચના રૂડી અથાગ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૧
વળી બંદર છે બહુ શોભતું, ભાવ ભેર ભાળો રે;
જન મન જેવાને લોભતું, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૨
રતનાગરની રિધ સિધ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
વેપાર ઘણા વિધવિધ છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૩
ત્યાં સુખીઆ લોક સદાય છે, ભાવ ભેર ભાળો રે;
નિત્ય આનંદ ઓછવ થાય છે, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૪
બહુ દિવસ દિસે છે ઉજળા, ભાવ ભેર ભાળો રે;
કરે પરમેશ્વર ચડતી કળા, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૫
તખતેશને વસ્તી તમામની, ભાવ ભેર ભાળો રે;
રૂઢી આશિષ દલપતરામની, ભાવ ભેર ભાળો રે. ૧૬

નવી દુનિયા વિષે.

અદ્ભુતરસ.

દોહરો.

દીસે આ દુનિયા નવી, નવું નવું સો ઠામ;
કોણ મને લાવ્યું અહીં, દાખે દલપતરામ. ૧

ભુજંગી છંદ.

અરે આજ આંહી મને કોણ લાવ્યું,
નવું વિશ્વ શું ઇશ્વરે આ વસાવ્યું;
ગયું ક્યાં હતું જેહ જૂની પ્રજાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૨
બન્યા બાગને બંગલા ઠામ ઠામ,
નહીં જ્યાં હતું નીર મીઠાનું નામ;
નહીં દીસતું ઝાડનું એક ડાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૩
વિમાનો સમાં વાહનો ક્યાંથિ આવ્યાં,
બહુ શોભિતાં એહ કોણે બનાવ્યાં;
તુટ્યું જ્ઞાન ભંડારનું કેમ તાળું,:
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૪
વિના બેલ અશ્વે રથો એહ થોડે,
જતાં આવતાં વાટમાં એહ જોડે;
ન ચાલી શકે કોઇ પ્રાણી પગાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૫
નહીં સાંભળેલી કદી ક્યાંઈ કાને,
કળાયો વધી સ્વર્ગવાસી સમાને;
પડે દ્રષ્ટિ સૌ રૂપવાળું, રૂપાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૬
હતાં જે સ્થળે છાપરાં છેક છોટાં,
દિસે છે તહાં મંદિરો આજ મોટાં;

---

૧ બીજો અર્થ એવો છે કે સત્યવાન ઇંદ્ર એટલે રાજા અંગ્રેજ સરકારના સમાગમથી અદાલત ડાહી થઈ છે. ૨ તા૦ ૫ મી એપ્રિલ સન ૧૮૭૮ ને રોજ તેમને સ્વતંત્ર રાજ્યાધિકાર મળ્યો.

ખરૂ આ હશે કે હશે સ્વમ ઠાલું,
અરે સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૭
હશે સ્વર્ગ કે આ હશે મૃત્યુ લોક,
હશે સત્ય કે આ હશે સર્વ ફોક;
અરે એહ સંદેહને કેમ ટાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૮
જુદાં વસ્ત્ર દીસે જુદાં ખાનપાન,
જુદી જાત વાજાં જુદાં ગાન તાન;
નકી સર્વ જૂનાથિ દિસે નિરાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૯
દિસે ધર્મ જૂદા જૂદા કર્મ કારી,
નવું રાજ દિસે નવા કારભારી;
બળિષ્ટે હતું તે દિસે નિર્બળાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૧૦
હતા ચોર લોકો હતા જ્યાં લુટારા,
તહાં તો દિસે છે ઘણા લોકસારા,
દુખાળું હતું સ્થાન તે છે રૂપાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૧૧
વધેલી દિસે છે બહુ સ્થાન વસ્તી,
સુખી સંભવે છે પ્રજા તે સમસ્તી;
રસોહીન થાને થયું છે રસાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૧૨
અરે આ નવી સૃષ્ટિમાં આવવાથી,
ફર્યો દેહનો રંગ જૂદી હવાથી;
થયું શ્વેત માથું હતું જેહ કાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૧૩
હતા જે જનો વૃદ્ધ તે ક્યાં સિધાવ્યા,
કયા દેશમાંથી નવા એહ આવ્યા;
ગયું ક્યાં જનોનું હતું જેહ જાળું,
અહો સૃષ્ટિ આતો નવી હું નિહાળું. ૧૪

દોહરો.

દુઃખ ભરેલો દેશ આ, હતોજ હિંદુસ્તાન;
મહારાણીના રાજથી, શોભે સ્વર્ગ સમાન. ૧૫

કાળના વેગ વિષે.

ભુજંગી.

જુઓ વીજળી થાય આકાશ જેમ,
તરી દૃષ્ટિયે જાય તત્કાલ તેમ;
ચટાચટ્ટ ચોંપેથી તું ચાલનારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૧
વહ્યો જાય જોરે નદીનો પ્રવાહ,
અહો વારિનો વેગ દીસે અથાહ;
ધર્યો તેં જવાનો ખરો એજ ધારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૨
હતો બાળ હું જ્યાં પિતાને નિવાસે,
પિવા માગતો દુધ માતાનિ પાસે;
નથી વીસર્યો ક્યાં ગયો તેહ વારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૩
ખરી ખાંતથી બાળમાં ખેલતો હું,
તડીને દડીને પગે ઠેલતો હું;
નથી વીસર્યો તે સમેના વિચારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૪
નદીયે તળાવે જતા બાળ નાવા,
જઇ મંડતા ડુબકી ખૂબ ખાવા,
નથી વીસર્યો તે નદીનો કિનારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૫
નિશાળે જઈ શીખતો સોલ આંક,
પિટે ખૂબ પંડયો પડે કાંઈ વાંક;
દુખે છે હજુ તો મને તેહ મારો,
અરે કાળ ઉતાવળો વેગ તારો. ૬
નહી જાણતો અન્ન આ ક્યાંથી આવે,
નહી જાણતો કોણ વસ્ત્રો બનાવે;
પિતાની કમાણીથિ થાવા ગુજારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો. ૭
નહીં કાંઇ ચિંતા હતી ચિત્તમાંય,
ભલે હોય દુષ્કાળ સૂકાળ ત્યાંય;
અહો ક્યાં ગયો તે સમો સૌથિ સારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો. ૮
પછી માતતાતે કર્યું લગ્ન મારૂં,
અરે એ સમે તો મને લાગ્યુ સારૂં;
નહીં જાણ્યું મેં આ સમો છે જનારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો. ૯
કમાયો ધમાયો કિધાં ખાનપાન,
વહી તે ગયાં વર્ષ સ્વપ્ના સમાન;
ગયો કોઇ તો દીન સારો નઠારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો. ૧૦
અરે વર્ષ સત્યોતરૂં એમ આવ્યું,
પડ્યા દાંત સ્વર્ગે કળત્રે સિધાવ્યું;

થયા દૂબળા દેહના કામદારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો.　　૧૧
છતે આજ છે પાંચ જે પુત્ર મારા,
અમે વીતશું તેમ તે વીતનારા;
ગણાશે ગુણી જે થશે કીર્ત્તિકારી,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો.　　૧૨
નથી મેં પ્રભુની પુરી ભક્તિ કીધી,
નથી કામ સારાં કરી કીર્તિ લીધી;
તથાપિ મને તારશે તારનારો,
અરે કાળ ઊતાવળો વેગ તારો.　　૧૩

દોહરા.

આગળથી અઘરો દિસે, ચડવો ડુંગર જેમ;
ચડ્યા પછી છોટો દિસે, ઊગ્યો ડુંગર એમ.　　૧૪
આદિ અંત વિણ બેય છે, કાલ અને આકાશ;
તથા નિયંતા તેહનો, ઇશ્વર છે અવિનાશ.　　૧૫
તૃષ્ણા તલમાત્રે નથી, પણ એ અધુરાં કામ;
પ્રભુ ભક્તિ પરમાર્થ તે, દાખે દલપતરામ.　　૧૬
આ અવનીમાં ફરિ ફરિ, થાય* જન્મને + નાશ;
તો જનનો જશ જગતમાં, વસશે ક્યાં સ્થિર વાસ.૧૭

સને ૧૮૮૪ ના ડીસેંબર માસમાં ગવરનર જનરલ રિપન સાહેબ અમદાવાદ પધાર્યાં ત્યારે કહેલી કવિતા.

હરિગીત છંદ.

જેજે ગવર્નર જનરલો અહિં આવિયા વળી આવશે,
પણ કોણ કે'વાશે ભલો, જે રિપનને વિસરાવશે;
રિપને અધિક ઓપાવિયું મહારાણિજીના રાજને,
સઉ સજ્જનો મળિમાન આપો તે રિપન મહારાજને.૧
શુભ ભાગ્ય ભારત ભૂમિનાં તે જરૂર જાગ્યાં જ્યાહરે;
અધિકાર લઇને આવીયા શુભ રિપન સાહેબ તાહરે;
આ દેશ હિત ઉત્તમ કર્યાં છે કોટિ કોટિ કાજને,
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહારાજને. ૨
આ દેશના વ્યાપારને એણે ઉતેજન આપિયું,
ઓછો કરી લુણ કર અને સઉ કષ્ટ મોટું કાપિયું,
આનંદ ઉપજ્યો એ થકી જન ઘેર ઘેર ઘણાજને,
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહાજને.૩
કલ્યાણ કરવા દેશનું વિદ્યાતણી વૃદ્ધિ કરી,
કાબુલ તણો કજીયો પતાવી પ્રજાની પીડા હરી;
હક આપી એણે હોલવી આ દેશિજનની દાજને,
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહારાજને.૪
સ્થાનિક સ્વરાજ્ય તણો ઠરાવ કર્યો ભલો આ દેશમાં,
એથી અધિક સંભારશે જન હરખઢી હમેશમાં;
શોભાવિયો એણે સરસ સઉ આજ રાજ સમાજને,
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહારાજને.૫
તજિ પક્ષપાતની વાતને નિષ્પક્ષપાત ધર્યો ઘણો,
ઇનસાફ આપ્યો એકસમ દેશી અને ગોરા તણો;
દિનનીશ સૌ આશીષ દે છે જે ગરીબ નિવાજને,
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહારાજને. ૬
કારીગરો કારીગરી આ દેશમાં અધિકી કરે,
એવો ઉપાય વળી કર્યો તે રિપન રાય ગવર્નરે;
આ સમયમાં એ લઇ જશે જશ પુર્ણ શ્રેષ્ટ જહાજને;
સઉ સજ્જનો મળી માન આપો તે રિપન મહારાજને.૭
સઉ સાથ જોડી હાથને જગનાથને નમિ માગજો,
કલ્યાણ કરજો રિપનનું સંકષ્ટ સરવે ભાગજો;
ભવમાં અમે નહીં ભૂલીએ તે રિપન કેરા કામને,
દિલમાંથી વીસરશે નહીં દીનનીશ દલપતરામને.　　૮

ધી ઇમ્પીરિયલ ઇન્સ્ટીટયુટ વિષે કવિતા.

(સન ૧૮૯૩ માં લંડનમાં ઉઘડ્યું તે.)

આ કવિતા એજ વરસમાં ઓનરેબલ મી. મંચેરજી મેહેરવાનજી ભાવનગરી એમ. પી. સી. આઈ. ઈ. ની મારફતે તે ખાતાના પ્રેસિડન્ટ મેહેરબાન પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ સાહેબ તરફ મોકલી હતી.

ઝુલણા છંદ.

રાણી વિજયા તણા વિજયના થંભનું,
અલ્પ વરણન કરૂં હરખ આણી;
સ્નેહથી સદ્દવેણો સ્મરણ તેનાં કરૂં,
જગતની માત સાક્ષાત જાણી.　　૧

સંગ્રહસ્થાન સ્થાપવાનું કારણ.

ઇસ્વિ અઢાર સત્યાશિની સાલમાં,
વીશમો દિવસ જુન માસ જાણો;
રાજ પદવી મહારાણિ પામ્યા પછી,
વર્ષ પંચાસ પૂરાં પ્રમાણો.　　૨
જુબિલિનો દિવસ યુરોપિયન જન ગણે,
જે સમે તેહ નજદીક આવ્યો;

---

* ઉત્પત્તિ. + પ્રલય.

હરખ દીવાળિથી દશ ગણો દિલ વધ્યો,
રાજ હિતકારિને હૃદય ભાવ્યો. ૩
ભાગ્યશાળી ભલો થાય જે ભૂપતી,
તેજ પંચાસમું વર્ષ પેખે,
એ થકી અધિક વળિ ભાગ્ય જો ઊઘડે;
દહિએ વંશ વિસ્તાર દેખે. ૪
પાટવી પુત્ર મહારાણિનાએ તહીં,
પ્રથમ નવ માસથી મન વિચારી;
સ્મરણ રહેવા જનેતા તણી જુબિલિનું,
વાત ભલિ ભાત આપે ઉચારી. ૫
માત કે તાતનું નામ નિશ્ચળ થવા,
પુત્ર જે પ્રેમ પરિપૂર્ણ રાખે;
એજ સત પુત્રને એજ કુળનો દિવો,
એમ ભૂતળતણા લોક ભાખે. ૬
પ્રિન્સ ઍાલ્બર્ટ તાતે કરી જે હતી,
શુભ પ્રદર્શન તણી રીત સારી;
સંગ્રહસ્થાન સજવાનિ ઇચ્છા કરી,
ધ્યાનમાં એજ અનુકરણ ધારી.
તાતના ચિત્તમાં એવિ ઇચ્છા હતી,
થાય વેપારનો બહુ વધારો;
વળિ કળા કુશળતા વૃદ્ધિ પામે ઘણી,
સર્વથા થાય તેમાં સુધારો. ૮
એથિ એકાવનામાં પ્રદર્શન કર્યું,
તોય ઇચ્છા રહી ગઇ અધૂરી;
સ્થાપિએ સંગ્રહસ્થાન આ હામતો,
પિતૃની ધારણા થાય પૂરી. ૯

ઇન્સ્ટીટયુટનો આરંભ.

જાણિને એમ તે વાત જાહેર કરી,
સ્થાપવા સંગ્રહસ્થાન સારૂં,
ફાયદા તેથિ જે થાય તેપણ કહ્યા,
સાંભળી સર્વને લાગ્યું પ્યારૂં. ૧૦
પુંજિ તેની રહે*પંચના હાથમાં,
પાટવી કુંવર તે પ્રમુખ થાય;
નિયમ એવો લખી રાખીયો ત્યારથી,
રાખવી રીત એવી સદાય. ૧૧
વીશ જનની સભા સ્થાપિ મંત્રી થવા,
પ્રમુખ તો પાટવી સુત સુભાગી;
દેશ ઝાઝા મહારાણિના રાજમાં,
ત્યાંથી શ્રીમંતની મદદ માગી. ૧૨
ભરતખંડાદિ બત્રીશ સંસ્થાનથી,
આપવા લાગિયા નાણું એમાં,
એકતાળીશ તો લાખ રૂપિયા થયા,
ભાગ ચોથે ભરતખંડ તેમાં. ૧૩
દેવની છે દયા જે મહારાણિને,
તેહના નામથી જે ચહાય;
વસ્તુઓ સર્વ એ ઠામ આવી મળે,
દ્રવ્યના ગંજના ગંજ થાય. ૧૪

ખાત મુહૂર્ત્ત વિષે.

ખાત મુહૂર્ત કરવા મહારાણિને,
સૌ સભાસદ મળી અરજ કીધી;
સર્વના હિત તણું કામ સમજી ભલું,
ધ્યાનમાં વાત તે ધારિ લીધી. ૧૫
ચોથી જૂલાઇ સત્યાશિની સાલનો,
વખત વિદ્વાન લોકો વખાણે;
માંડવો સરસ મોટો રચાવી ભરી,
*અયુત જનની સભા એહ ટાણે. ૧૬
હાકમો પણ ઘણા તત્ર હાજર હતા,
કૈંક શિરપાઘ કે ટોપિવાળા;
જેમ માણિક મણી સહિત શોભે ભલી,
તે સભા સર્વ મોતીનિ માળા. ૧૭
દેશ યૂરોપના કૈંકતો ડ્યુક હતા,
કૈંક હિંદૂ હતા રાવ રાણા;
કૈંક તુરકો હતા તે સમે ત્યાં કને,
સાહેબીદાર સરદાર શાણા. ૧૮
કચ્છપતિ રાવ ખેંગાર નિજ ભ્રાત સહ,
કુચ બિહારેશ રાણી ને રાણો;
મોરબીના વસુધાધિપતિ વાઘજી,
લીંબડી નાથ જશવંત જાણો. ૧૯
ભૂપ ભગવંત ભલુ નામ ગોંડળ ધણી,
કે. સિ. આઇ. ઇ. ઇલિકાબ છાજે;
તેમ રાજા કપુરથળ તણા ત્યાં હતા,
અવર દીવાન નીજામના જે. ૨૦
જેહના પૂર્વજોએ પરાક્રમ કરી,
સ્થાપિયાં રાજ સહુ શત્રુ મારી;

* ટ્રસ્ટી.

* દશ હજાર.

પાદશાહોનિ સરદારિ સારી કરી,
આજ રાણિનિ સરદારિ ધારી. ૨૧
તે તથા અન્ય શ્રીમંત જન પણ ઘણા,
સર્વના વદનપર હરખ ઝળકે,
શાણિ મહારાણિ શોભે ભલાં તે વિષે,
જેમ તારા વિષે ચંદ્ર ચળકે. ૨૨
પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ ભાષણ ભલું ત્યાં કર્યું,
વચન ઉચ્ચારિયાં અમૃત જેવાં;
સંગ્રહસ્થાન તરફથી ફળો જે થશે,
તે કહ્યાં તરત સમજાય તેવાં. ૨૩
તે સભામાં સભાસદ જનો જે હતા,
બહુ ખુશી સૌ મળીને બતાવી;
મેઘ ગર્જન સુણી જે રિતે મોર સહુ,
ટહુક ટહુકા કરે હરખ લાવી. ૨૪
માનિ ઉપકાર મહારાણિએ તે પછી,
ખૂશિ થઈ ખાત મુહૂર્ત્ત કીધું;
જાણિએ દેશમાં ઝાઝી દોલત થવા,
દેવિએ તેહ વરદાન દીધું. ૨૫
વાગિયાં સરસ વાજિત્ર મધુર સ્વરે,
જાણિએ અવનિ તે ગાજિ ઊઠી;
કે ભલી સૃષ્ટિમાં વૃષ્ટિ ધનની થવા,
ગર્જના ત્યાં કરે તેહ ત્રઠી. ૨૬

તે મહેલ વિષે.

ખૂબ ત્યાંતો થયો મહેલ ખટ વર્ષમાં,
રૂપિયા લાખ છત્રીશ ખર્ચ્યાં;
જાય જોવા જનો થાય દેખી ખુશી,
દેશ પરદેશમાં ચાલિ ચર્ચા. ૨૭
એહ સમ શોભિતો આ સમે ક્યાંઈ પણ,
મેદિનીમાં નથી મ્હેલ મોટો;
જેહની આગળે તાજબીબી તણો,
લેખતાં લાગશે છેક છોટો. ૨૮
મુલક પ્રત્યેકની વસ્તુઓ મૂકવા,
ખંડ જૂદા કર્યા ખૂબ સારા;
જાણિએ માલ જૂદા જુદા મૂકવા,
નિર્મિયા તેહ ભંડાર ન્યારા. ૨૯
ત્રણ મિનારા દિસે તેથિ તે મહેલતો,
ચંડિના ત્રિશુળની તુલ્ય આપ્યો;
અજિતને જીતનારી મહારાણિએ,
જાણિએ એહ જયથંભ રોપ્યો. ૩૦
કે શું ! પર્વત મહારાણિની કીર્તિનો,
તેહનાં શિખર ત્રણ આ દિસે છે;
ધાતુઓ ઔષધિ, પક્ષિ, પશુ પણ બહુ,
વિવિધ તે શૈલ્ય માંહી વસે છે. ૩૧
મહેલમાં માળ ત્રણ જોઇ કોઈ કહે,
લક્ષમાં વિશ્વનો ઘાટ લીધો;
પેખિ પાતાળને, પૃથ્વિ, આકાશને,
તેહ ત્રણ ભુવન આકાર કીધો. ૩૨
લૉર્ડ *હરસેલ હિંદુ તણા સ્થાનમાં,
આવીને વાત તે સૌ ઉચારી;
રાજકર્ત્તા તથા સુજ્ઞ બીજા જને,
મોકલી આપવા વસ્તુ ધારી. ૩૩
તેમ ઉપમંત્રિ સોમર્સ વાઇનને,
મોકલ્યો વળિ બિજા મુલક માંહી;
તરત તેણે જઈ વાત જાહેર કરી,
શ્રમ થયો સુફળ તેનો ય ત્યાંહી. ૩૪

ઓરીયંટલ સ્ટડીની સ્કુલ વિષે.

સંગ્રહસ્થાનની એક શાખા વળી,
નેઊની સાલ થાતાંજ થાપી;
વિવિધ ભાષા ભણે દેશપરદેશની;
એવિ કૉલેજ પૂરી પ્રતાપી. ૩૫
મેક્સમ્યૂલર મહા પંડિતે તે સમે,
કીધું ભાષણ અતી અસરકારી;
દેવતાનો ગુરૂ જેમ બૃહસ્પતી,
શીખવે દેવને રીત સારી. ૩૬

દેશ દેશની વસ્તુઓ વિષે.

હિંદુના સ્થાનની અન્ય સંસ્થાનની,
કુદરતી અધિક પેદાશ કેવી;
વિવિધ વેપાર, વિદ્યા, કળા, કુશળતા,
ખેતિવાડીની પણ ખૂબ એવી. ૩૭
દેશ પરદેશની વસ્તુ મંગાવિ બહુ,
કાઠને કાચની પણ કરેલી;
વસ્ત્ર વિવિધ તણાં સુત્ર ને ઊનનાં,
ધાતુની વસ્તુઓ પણ ધરેલી. ૩૮
હાથિના દાંતનું પક્ષિનાં પીંછનું,
પશુ તણાં ચામનું કામ કીધું;

* સને ૧૮૮૮ માં.

મૂળમાં મૂલતો છેક છે છોટું પણ,
મોટું ચતુરાઈથી મૂલ્ય લીધું. ૩૯
પુરૂષ નારીતણાં પૂતળાં પેખીએ,
હોય જન જાતિ પ્રત્યક્ષ જેવાં;
પક્ષિ, પશુ આદિ પણ પ્રાણિયો પારવિણ,
ઊડતાં બોલતાં હોય એવાં. ૪૦
જિવ ન ઘલાય તેમાંહી જન કોઈથી,
એટલી એક દેખાય ખામી;
સૃષ્ટિ સૌંદર્ય સર્જેલ શાણાજને,
જન જૂએ પૂર્ણ આશ્ચર્ય પામી. ૪૧
જગત કર્ત્તાર પ્રભુએ જ જન ઊપરે,
કોટિગણી આજ કરૂણા જ કીધી;
જે કળા આપની અકળ કહેવાય છે,
તેહશું કાંઇ બક્ષીશ દીધી. ૪૨
જંત્ર જુદાં જુદી જાતનાં પણ જુઓ,
કાંઈ ન કળાય એવાં કરેલાં;
જન તણી બુદ્ધિના એહ નમુના ભલા,
લાવિ ભંડાર માંહી ભરેલા. ૪૩
વિવિધ વાજિત્રની પેટીઓ પેખિએ,
જેહમાં રાગ મનરંજ ઊઠે;
સાત સુર સહિતની મધુરતા સાંભળી,
સ્વર્ગના વાસી પણ સદ્ય ત્રૂઠે. ૪૪
વાયને અગ્નિ વળિ સૂર્યને વીજળી,
હિંદુઓ દેવ ગણિ નિત્ય પૂજે;
મનુષને વશ થઈ તેહ મજુરી કરે,
જેહને જેહવું કામ સૂજે. ૪૫
ત્રાણુની સાલ મે માસમાં સ્થાન તે,
ખાંતથી રાણિજી ખુલ્લું કરશે;
વિવિધ વસ્તુરૂપી પાત્ર નાટક તણો,
તેહ પડદો ધિમે દૂર ધરશે. ૪૬
દેશિ પરદેશિ બહુ રાયને રંક પણ,
દેખશે દૃષ્ટિએ તે તમાસો;
નિરખિને હરખશે નિરખનારા જનો,
ખૂબ નાટક તણો ખેલ ખાસો. ૪૭

બુદ્ધિ કેળવવા વિષે.

ઇશ્વરે બુદ્ધિજન સર્વને આપિ પણ,
કેળવ્યાથી જુઓ થાય કેવી;
કળિ શકે કોય નહિ નિરખતાં મનહરે,
ઊપજાવે ઘણી વસ્તુ એવી. ૪૮
ભૂમિમાં વસ્તુના અધિક ભંડાર છે,
શોધતાં શોધતાં હાથ લાગે;
જંત્ર આદીકની જુક્તિયો પણ ઘણી,
તર્ક શક્તિ વધે તો જ જાગે. ૪૯
જો રસાયન ક્રિયા નવનવી કરિ જુએ;
લક્ષધા તે થકી લાભ થાય;
ઔષધો એમ અજમાવિને જો જુએ,
તે થકી તન તણા રોગ જાય. ૫૦
માનવીઓ વિના કોઇ પણ પ્રાણિને,
ઇશ્વરે બુદ્ધિ એવી ન આપી;
એમ થકી પ્રાણિયો સર્વની ઊપરે,
માણસોએ અમલદારી સ્થાપી. ૫૧
પૃથ્વિના પડ વિષે શ્રેષ્ટ સાગર વિષે,
ઊડિ આકાશમાં મનુષ જાય;
સિંહને હાથિ સરખા પશુ વશ કરે,
જેહનું જોર અતિશે જણાય. ૫૨
ગ્રહ ઉપગ્રહતણી કેમ ગતિ થાય છે,
જંત્ર તે નિરખતાં જ્ઞાન જાગે;
બલુનમાં બેસિ આકાશમાં જાય જન,
નિરખતાં અધિક આશ્ચર્ય લાગે. ૫૩
પલકમાં પત્ર બહુ છાપિ વાળે ગણે,
છે તહીં જઇ જુઓ છાપખાનાં;
ચિત્ત હરનાર કરનાર અચરજ અતી,
એ સ્થળે છે વળી અધિક વાનાં. ૫૪
વસ્ત્રવિણ જેહ વનમાંહિ વસ્તા હતા,
જે હતા જંગલી પ્રાણિ જેવા;
તે જનો તત્વ શોધક તથા તિવ્રમતિ,
કેળવાઈ થયા આજ કેવા. ૫૫
અધિક અભ્યાસથી શું નહીં કરી શકે,
અકલનો અંત કહિએ ન આવે;
કરિ શકે કોઇ દિન મનુષ ગ્રહમાં ગતિ,
બુદ્ધિથી એવિ જુક્તિ બનાવે. ૫૬
માનવી માત્ર અભ્યાસ જો આદરે,
હામ હૈયે ધરે કામ કરવા;
તો સરે અર્થ સામર્થ્ય સૌ મેળવે,
બુદ્ધિનો સાર ભંડાર ભરવા. ૫૭

જુબીલીનો મહિમા.

કૈસરે હિંદની બાળિ જુબિલી ભલે,
સ્મરણ માટે થયું કામ સારૂં;

સ્થાપિયું સંગ્રહસ્થાન ઈંગ્લાંડમાં,
ધન તથા બુદ્ધિનું ધામ ધારૂં. ૫૮
શ્રેષ્ટ કારીગરેકરિ કારીગરી,
વસ્તુઓ વિવિધ તેમાં વસાવી;
નેત્રથી નિરખતાં અચરતી ઊપજે,
ઇંદ્રના લોકથી એશું આવી. ૫૯
શોધી જન એવી કારીગરી શીખશે,
વિવિધ વસ્તૂતણી વૃદ્ધિ થાશે;
સુખ ઘણું તેથી સંસારી જન પામશે,
સૃષ્ટિમાં અધિક શોભા જણાશે. ૬૦

એક બીજાની મદદ વિષે.

એક જણથી કશી જણશ નહિ નીપજે,
જોઇએ મદદ બીજા જનોની;
કોઇ લુહાર, સુતાર, કુંભાર વળિ,
કોઈ સઈ, સાળવી, કોઇ સોની. ૬૧
ઘાટ ગાડી તણો એક સારો ઘડે,
અન્ય ઓજાર એનાં બનાવે;
એમ અન્યોન્યની મદદથી માનવી,
ફાવતાં કામમાં આપ ફાવે. ૬૨
લાખ દીવા લઈ એકઠા કીજીએ,
પ્રૌઢ જ્યોતિ થઇને પ્રકાશે;
તેમ ઝાઝાં મનુષ્યોનિ બુદ્ધિ મળે,
ભાળતાં તેહ અદ્ભૂત ભાસે. ૬૩
સંપ જો હોય તો સર્વ સુખ પામીએ,
જામીએ સર્વ શ્રીમંત થઇને;
સંપ જો જાય તો જંપ જનને નહીં,
લડી મરે હાથ હથિયાર લઇને. ૬૪

એ સંગ્રહસ્થાનનો મહિમા.

સર્વ શુભ કામનું ધામ આતો થયું,
નામ મહારાણિનું અમર રહેશે;
રે કળા કુશળતાકરિ વૃદ્ધિ કરો,
લોકને એમ એમ ઉપદેશ દેશે. ૬૫
જ્યાં લગી અમર છે નામ આ જગતમાં,
ત્યાં લગી જીવતું તેહ જાણો;
નામ જે જનતણું નાશ પામી ગયું,
તે નકી નાશ પામ્યો પ્રમાણો. ૬૬
જન્મિ આ ઠામમાં કામ સારૂં કરી,
જે જને અમર નહિ નામ રાખ્યું;
આકના તૂરની તુલ્ય ઉડી ગયો,
રત્ન તન રાખમાં રોળિ નાંખ્યું. ૬૭
આ શુભ સ્થાનથી જાણશે સૌ જનો,
થાય દર વર્ષમાં શોધ કેવો;
આ મહારાણિના રાજમાંહીં થયો,
વીજળી આદિનો શોધ એવો. ૬૮
શિલ્પ અભ્યાસના શુદ્ધ ઇતિહાસમાં,
આ સમયના સુઇતિહાસ થાશે;
ચળકતા કીર્તિ રસ સહિત રૂશાઇથી,
લેખ તે લાયકીથી લખાશે. ૬૯
રાજના સર્વ સંસ્થાનના લોકને,
લક્ષધા આ થકી લાભ થાશે;
વિવિધ ઉદ્યોગ હુન્નર કળા,
અધિકને અધિક થાતાં જણાશે. ૭૦
સંગ્રહસ્થાન આ આજ સર્વોપરી,
અન્ય ઠામે નથી કયાંઇ એવું;
સર્વ દુનિયા દિઠી જો જુએ એહ જઇ,
સત્ય છે જાણજો સ્વર્ગ જેવું. ૭૧
જન્મ ગયા ધરી એહ જોયું નહી,
જન્મતો જાણવો અફળ એનો;
જોયું નહીં એહતો કાંઇ જોયું નહીં,
તુચ્છ અવતાર પશુ તુલ્ય તેનો. ૭૨

તીર્થ વિષે.

ધર્મની કર્મની બુદ્ધિ ઝાઝી ધરે,
જન વસે એહવા જેહ ઠામે;
તીર્થનું સ્થળ ભલું તેહ કહેવાય છે,
જ્યાં જઇ જન બહુ બુદ્ધિ પામે. ૭૩
ધર્મ બુદ્ધિથી સુખતો મળે સ્વર્ગમાં,
કર્મ બુદ્ધિથી સંસાર સુખિયો;
ધર્મ કે કર્મની કાંઇ બુદ્ધિ નહીં,
દેહ દેહાંત દેખાય દુખિયો. ૭૪

મહારાણીજીના ગુણ વિષે.

જે મહારાણીના રાજ્યથી રાજમાં,
વિવિધ વિદ્યા વૃદ્ધિ પામી;
સંપ ને જંપ પણ જામિયો જન વિષે,
સુખ તથા સરસ સંપત્તિ જામી. ૭૫

ભાગ્યશાળી ભલી બુદ્ધિવાળી વળી,
દીન ઉપર દિસે દિલ દયાળી;
બાપનો વંશ ને આપના સ્વામિનો,
વંશ ઉજાળવાવાળી ભાળિ. ૭૬
દષ્ટિ દુર્બીન કે સૂક્ષ્મદર્શક સમી,
સાંભળે દૂરથી શ્રવણ એવા;
છાનું નહિ જેક નિજ રાજમાં રંચપણ,
જાણી લે જનતણા સુગુણ જેવા. ૭૭
કોણ ધનવાન છે કોણ વિદ્વાન છે,
લક્ષમાં વાત તે ધારી લે છે;
માન લાયક દિસે જેવું જે માનવી,
તેવું તેને ભલું માન દે છે. ૭૮
તે મહારાણિનું રાજ રહેજો સદા,
માગીએ શીશ નામી ઇશ પાસે;
દિલ ધરી હર્ષ ઉત્કર્ષ દલપત કહે,
છંદ આ સુજનનાં વૃંદ ગાશે.

દોહરા.

દેહ વૃદ્ધ વળિ દામ નહિ, દષ્ટિ કરે નહિ કામ;
સ્વદેશ રહી શ્રવણે કરી, દેખે દલપતરામ. ૮૦
રહી દૂર મહારાણીએ, જોયા મુજ ગુણ જેમ;
આપ્યું પદ સી. આઈ. ઈ. ગાઉં તેના ગુણ તેમ. ૮૧

આ કવિતા સન ૧૮૯૩ ના એપ્રીલ માસમાં ગોંડળના મહારાજા તથા મહારાણીને સંભળાવી હતી. જે સાંભળીને તેઓ બહુ રાજી થયાં હતાં.

આવા બાઇ નરસીસ હોમ વિષે ગરબી.

સારૂં સારૂંરે સુરત શહેર મુંબઈ અલબેલી એ રાગ.

અબળાઓ ઉપર આજ, કોણ કૃપા આણે;
એના કષ્ટ નિવારણ કાજ, ન મળે સ્ત્રી નાણે. ટેક
નર વૈદ્યો તો ઘણાય નિરખ્યા, દરિયા ઠામો ઠામરે;
નારી વૈદ્ય ન નજરેનિરખી, જોયાં ગામોગામ. કોણ.૧
વનિતા ને વ્યાધી ઉપજે તો, પડી પડી પીડાયરે,
પુરૂષો પાસે દુખ પોતાનું, સુણાવતાં શરમાય. કો. ૨
પશુઓની પીડા હરનારા, વૈદો દિસે વિશેષરે;
પણ કામનિયો માટે કોઇ, લક્ષ ન આપે લેશ. કો. ૩
સ્વારથિઆ સૌ પુરૂષ થયા કે, ભુલ્યા સ્ત્રિયોનું ભાનરે;
વનિતા વૈદ્ય થવાને માટે, સ્થાપ્યું નહી સંસ્થાન. કો. ૪
મહેરવાનજી ભાવનગરીનાં, પુત્રી આવાં બાઇરે,
બેહેસ્ત નશીન *થયાં તે બાઈ, નામ રહ્યુંજગમાંઇ.કો.૫
ભાઇ ભલા મનચેરજી જેના, કીધું તેણે કામ,
વહાલી બ્હેન તણું મુંબઇમાં નિશ્ચળ રાખ્યુંનામ.કો.૬
ગ્રાંટ મેડિકલ કાલેજ પાસે, કરાવ્યું એક મકાનરે,
વનિતાઓને વૈદક કેરૂં, દેવા વિદ્યા દાન. કો. ૭
સારી રકમ ગણીને સોંપી, આપે થઇ ઉદારરે,
ખરેખરૂં ઉપયોગી ખાતું, સંભાળે સરકાર. કો. ૮
લૉર્ડ રે ને તેની લેડી, પરમારથપર પ્રીતરે,
ખાત મુહૂર્ત કર્યું ખાંતેથી તેણે રૂડી રીત. કો. ૯
લૉર્ડ હેરીસ લેડી સાથે, તેણે વળી તે ઠામરે,
વાસ્તુક્રિયા વિવેકે કીધી, સમજી સારૂં કામ. કો. ૧૦
ભાઇ હોતો એવા હોજો, સાચો જેનો સ્નેહરે,
રોઇ અમસ્તાં આંસુ પાડે ઉત્તમ હેત ન એહ. કો. ૧૧
રોગ રહીત શરીર હોય જો, તો ખોરાક ખવાયરે,
માટે દાન દવાનું ઉત્તમ વિશ્વ વિષે વખણાય, કો. ૧૨
આતો રૂડું બીજ રોપિયું પહેલ કર્યાની પેરરે.
તરૂ ઉગી ફળ ફુલો તેનાં, ફેલાશે ચોમેર. કો. ૧૩
જેનું નામ જગતમાં ન રહ્યું કર્યો ન પર ઉપકારરે,
તો તેનો પશુ પખી જેવો, અફળ થયો અવતાર. કો. ૧૪
કૈસરેહીંદ મહારાણીનો કહીએ જયજયકારરે,
જેના રાજથી જનો કરે છે, આવાં કામ અપાર. કો. ૧૫
ઓ ઇશ્વર તું ઉદાર જનને, દેજે ઝાઝા દામરે,
જેથી દુખીયા જન સુખ પામે, દાખે દલપતરામ. કો. ૧૬

દોહરો.

મિસ્તર તે મંચેરજી, ખાનદાન ગુણવાન,
મેંબર પાર્લેમેન્ટના, થઈને પામ્યા માન. ૧૭

આયુષ ઘટવા વિષે ગરબી.

જો તું આયુષ વહિ જાય છે રે, જીવ જો તું આયુષ વહિ જાય છે, ગાફલાઇ તારી ગણાય છે રે. જીવ—એ ટેક.

દિવસો દિવસે જળ ઘટિ જાતાં,
સરોવર જેમ સુકાય છેરે. જીવ. ૧
જે કામ કરવા જનમ ધર્યો તેં,
તે કામ તો ક્યાં કરાયછેરે. જીવ. ૨
કેટલું ગયું ને કેટલું બાકી,
તે તુજથી ક્યાં દેખાય છેરે. જીવ. ૩

---

* તા. ૨૩–૧૧–૮૮.

ધનની લાલચમાં લપટાયો,
કામ કામ તું તો ઠગાય છેરે.　　જીવ. ૪
મોટા મોટા મનસૂબા મનના,
ઉપજી ઉપજી શમાય છેરે.　　જીવ. ૫
અંતે મુડી તારા કામમાં આવે,
કહે એવું કમાય છે રે.　　જીવ. ૬
સંસારનું સુખ ઝાંઝવાં જેવું,
લેવા દોડી દુઃખી થાય છે રે.　　જીવ. ૭
મહાપદ્મ જેટલું ધન લેવું,
ચિત્તમાં એમ ચહાય છે રે.　　જીવ. ૮
પર ઉપકારી કામ ન કીધું,
પાપના બંધ બંધાય છે રે.　　જીવ. ૯
પરમેશ્વરમાં પ્રીત કરીને,
ક્યાં તે ભાવથી ભજાય છે રે.　　જીવ. ૧૦
બાળાપણું ગયું ગઇ જુવાની,
જરાની છાવણીમાં છવાય છે રે.　　જીવ. ૧૧
દલપત કહે દુનિયાના,
સુખથી મુખ મલકાય છે રે.　　જીવ. ૧૨

મુંબઇના નામદાર ગવરનર લૉર્ડ રે સાહેબ રાજકોટ રાજકુમાર કૉલેજમાં પધારવાના હતા તે વખતે ગાવાની કવિતા તે કોલેજમાં ભણતા રાજકુમારોના લખવાથી કરી મોકલી. તા. ૨-૯-૮૬.

દોહરો.

રાજકુંવર કૉલેજમાં, ધન્ય ધન્ય દિન આજ;
પ્રીત સહીત પધારિયા, મુંબૈના મહારાજ.　　૧

હરિગીત છંદ.

મુંબઈ ઇલાકા મધ્ય જેનો, અમલ અતિ વખણાયછે,
દુર્જન દિલે દુખાય, સજ્જન સર્વ રાજી થાય છે;
નિર્ભ્રાંત શાંત સ્વભાવથી, નિજ જશ ઘણા વિસ્તારીયા,
તે લૉર્ડ રે મહારાજ, આજ સુરાજકોટ પધારિયા, ૨
મેળાપ કરવા આપ, સૌની સાથ ઉર ઇચ્છા ધરે,
અતડો રહે નહીં એહ, સાચો સ્નેહ સૌ સાથે ધરે,
દેશી જનોને હળિમળિને, સદ્ગુણે શણગારિયા;
તે લૉર્ડ રે મહારાજ આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૩
અત્યંત બુદ્ધિમંત, સદ્ગુણવંત તે સરદાર છે,
દિલછે વિશેષ દયાળ, જનને પાળવા પર પ્યાર છે;
ધારા સુધારાના ધરીધરિ ધ્યાન માંહી સુધારિયા,
તે લૉર્ડ રે મહારાજ, આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૪
સુખકારિ સદ આચારિ છે, હિતકારિ હિંદુસ્તાનનો,
સાચા અસાચા ઓળખે, નથિ કાંઈ કાચા કાનનો;
જેના થકી દિલમાં ડરે, જૂઠા ઠગો જૂઆરિયા,
તે લૉર્ડ રે મહારાજ, આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૫
નથી ગવરનરપદ ગર્વ મન, જન સર્વ સાથે સ્નેહ છે,
શુભ રાજનીતિ રીતિપર પણ પ્રીત વાળો તેહ છે;
સંભારશે જન જેમ સાહેબ રિપનને સંભારિયા,
તે લૉર્ડ રે મહારાજ, આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૬
કરિને પ્રવેશ વિશેષ સોરઠ દેશને સંભારશે,
છે આપ ઉર નિષ્પાપ, તે સંતાપ સૌના ટાળશે;
ઉછરંગ રંગ તરંગ, અંગોઅંગ અધિક વધારિયા,
તે લૉર્ડરે મહારાજ આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૭
ઈશ્વર સમીપે અરજ કરીને નિત્ય ચરણે લાગિએ,
આવાજ અધિપતિ આપજે, વરદાન એવું માગિએ;
જેણે સુલોક હિતાર્થ ગણિ, પરમાર્થ માર્ગ પસારિયા.
તે લૉર્ડ રે મહારાજ આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૮
આ પાઠ છંદો આડનો છે ઠાઠ તેનો ઠીક છે,
એમાં કહ્યા ગુણ અલ્પ પણ એથી ઘણાજ અધીક છે;
નૃપ કુંવરની કૉલેજના અભ્યાસીએ ઉચ્ચારિયા,
તે લૉર્ડ રે મહારાજ આજ સુરાજકોટ પધારિયા. ૯

મુંબઈના નામદાર ગવર્નર સાહેબ લૉર્ડ રે સાહેબ અમદાવાદ પધાર્યાં તે સમયે કરેલી કવિતા.

તા. ૧૬ ડીસેંબર ૧૮૮૭

દોહરો.

લાયક લૉરડ રે તમે, છો ભલપણ ભંડાર;
ગુણ જાણી મહારાણીએ, આપ્યો શુભ અધિકાર. ૧

હરિગીત છંદ.

મહારાણીએ ગુણ જાણીને, અધિકાર ઉત્તમ આપિયો,
મુંબઇ ઇલાકાનો ગવર્નર, થંભ ગણીને થાપિયો;
અતિ આપના ઉત્કર્ષ ગુણ ઉચ્ચાર શું કરીએ અહો,
ઇશ્વિર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૨
ત્રણ કોટિ સંખ્યા મોટી જનના નૃપ નિયંતા આપછો,
વિદ્વાન છો ગુણ જાણછો, નિર્મળ મતી નિષ્પાપ છો;
જે દીન તમ આધીન છે તેપર દયા દિલમાં અહો;
ઇશ્વિર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૩
મહારાણીના પ્રતિનિધિ થઇ, શ્રીનગરમાં આવ્યા તમે,
તે આપના મેળાપથી આનંદ બહુ પામ્યા અમે;
દેયે અમે જે માન તે ધરિ ધ્યાન સ્વીકારી લહો,

ઇશ્વર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૪
આ દેશિ જનના આ સમે, સુખ દુઃખના આધારછો,
માતા પિતા સમસ્નેહથી સંભાળના કરનાર છો;
હિત હોય હિંદુસ્તાનનું તે કરી કૃપા અમને કહો,
ઇશ્વર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૬
અધિકાર ઉમદા ભોગવી અનુભવ કર્યો છે અતિઘણો,
મન મર્મ જાણોછો તમે શુભ રાજની નીતિ તણો;
ચિત ચાહોછો સૌનું ભલું પ્રભુ પણ તમારૂં ચિતચહો;
ઇશ્વિર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૬
જે થૈ ગયાં તે રાજમાં સંકટ અધિક સાંખ્યાં અમે,
સંભારતાં તે સંકટો કાયા અમારી કમકમે;
પ્રભુ પાસ એવું માગિએ એવો અમલ કદીએ ન હો,
ઇશ્વિર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૭
પ્રભુની દયાથી દેશમાં ઇંગ્લીશનાં પગલાં થયાં,
રૂડું સ્થાપ્યું રાજ્ય ન્યાયી સંકટો સરવે ગયાં,
દુઃખ દહન કીધાં દેશનાં અશેષ દુઃખ તે મમ દહો.
ઇશ્વિર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૮
અવગુણ અમારા હોય તે નિજ અંતરે ધરશો નહીં;
કદી કુ પ્રજા તો થાય પણ માતા કુમાતા નહીં કહીં;
જો ભૂલ ભાસે કાંઈ તો સરવે ક્ષમા ધરીને સહો,
ઇશ્વર કૃપાથી આપ લારડ રે સદા સુખમાં રહો. ૯

દોહરો.

સુખી થજો જ્યાં જાઓ ત્યાં, સદા કુટુંબ સહીતઃ
પરિપૂરણ તમપર હજો, પરમેશ્વરની પ્રીત.

સર. ટી. સી. હોપ સાહેબ અમદાવાદ પધારેલા તે વખતે કહેલી કવિતા. તા. ૬–૧–૮૮

દોહરો.

વિદ્યાથી સુખ સંપદા, સૌ પામે સંસાર;
સાહેબ હોપે શુભ કર્યો, વિદ્યાનો વિસ્તાર. ૧

હરિગીત છંદ.

વિદ્યાનું ખાતું વધારિ ખૂબ સુધારિયું બહુ સ્નેહથી,
રૂડાં રૂડાં પુસ્તક રચ્યાં જન જ્ઞાન પામે જેહથી;
તે પુસ્તકો આ દેશની ભાષાતણો શણગાર છે,
ગુજરાત ઉપર અપાર ટી. સી. હોપના ઉપકાર છે. ૨
ગુજરાતીને અંગ્રેજી કરી કૉલેજ અમદાવાદમાં,
છે વાત તે વિખ્યાત વળિ દિન રાત રહેશે યાદમાં;
જેનાં કરેલાં કામ ઉત્તમ આમ ઠારોઠાર છે. ગુ૦ ૩
સંસ્થાન અમદાવાદ સૂરત કાઠિઆવાડે વળી,
શું અત્ર કે શું તત્ર પણ સર્વત્ર સાબાશી મળી;
જાણ્યો વખાણ્યો સૌ જને શાણો ભલો સરદાર છે. ગુ૦ ૪
વળિ થૈ કલેકટર જ્યાં ગયા ત્યાં શહેર સુધારો કર્યો,
આ દેશિજનથી હળિમળિને સ્નેહ સંપૂરણ ભર્યો,
દિલદાર કદરદાર તે ભલપણતણો ભંડાર છે. ગુ૦ ૫
મુંબાઇ વિષે જઇ ગવર્નરના તેહ સેક્રેટરી થયા,
વળિ એ થકી અધિકાર ઊંચો પામી કલકત્તે ગયા;
આ ખંડમાં ચોખ્ખૂ ટ જેના જશતણો વિસ્તાર છે. ગુ૦ ૬
માયાળુ દીલ દયાળુ અતી મમતાળુ મનના છે સહી,
જેને ગણ્યો પોતાતણો તેને પછી ભૂલે નહી;
આ દેશનું કરવા ભલું તે તો સદા તૈયાર છે. ગુ૦ ૭
એવા અધિક ઉત્કર્ષ ગુણ બહુ વર્ષ લગી નહિ વીસરે,
જન સકળ ભારતવર્ષના ધરિ હર્ષ એવું ઉચ્ચરે;
જન જાતિના હિતકારી જેના ચિત્તમાંહિ વિચાર છે. ગુ. ૮
નિર્ધન તથા ધનવાન સૌની સાથ જેને સ્નેહ છે,
માતા પિતા કે મિત્ર સાચો હોય તેવા તેહ છે;
સુખકારી સંકટહારી સારી સલાહના દેનાર છે, ગુ૦ ૯

દોહરો.

ઉપકારી એવો ભલો ગણતાં શ્રેષ્ઠ ગણાય;
જ્યાં જાઓ ત્યાં સુખિયજો, કુટુંબ સહિત સદાય.૧૦
નહીં ભૂલે આ દેશને જ્યાં તે જશે યુરોપ:
સૌ આપણ સંભારશું થિઓડોર સર હોપ, ૧૧
હોપ નામ આશાતણું, સજ્જન સુણો તમામ;
દેશી ભાષામાં કહું, સાહેબ આશારામ.* ૧૨

તા. ૭–૩–૮૮ ને રોજ ખાનબહાદુર નવરોજી પેસ્તનજીને ખાનબહાદુરનો ખિતાબ આપવાને શેઠ હઠીસીંગની વાડીમાં મી. જી. બી. રીડ સાહેબે દરબાર ભર્યો હતો તે વખતે ગાએલી કવિતા. ગુજરાત ગેઝેટ તા. ૮–૩–૮૮ રોજના પત્રમાં છપાયલી તે.

દોહરો.

જન્મ ધર્યાનું જગતમાં, જાણો શુભ ફળ જેહ;
કરે લોક હિત કામ શુભ, તન મન ધનથી તેહ. ૧

ઝુલણા છંદ.

તનથકી મનથકી કોઈ તો ધનથકી,
લોક હિત કરવા મથે છે,

*આશા+આરામ=આશાનો બાગ.

કોઈતો શસ્ત્ર ધરિ દેશ રક્ષણ કરે,
કોઇ ધન ખર્ચિને ધર્મ ખાતાં કરે,
જેથી સંસારિજન સુખ પામે,
કોઇતો હામથી કામ એવાં કરે,
દેશમાં જેથી ઉદ્યોગ જામે. ૨
દેશના સુખ થકી દેશ પતિ સુખ લહે,
દેશ પતિને સુખે દેશ સુખીયો,
ગર્ભ દુખી હોયતો ગાયને દુઃખ છે,
ગાયને દુઃખતો ગર્ભ દુખીયો. ૩
એકનું હિત કરે બેયનું થાય છે,
એમ દિલદાર સરકાર જાણે,
તેથિ હિતકારિ જન હોય જે તેહને,
આપવા માન મનમાંહિ આણે. ૪
પુત્ર પેસ્તન તણા શેઠ નવરોજજી,
દેશ હિતકારિ કામો કરે છે;
કેમ વેપાર આ દેશમાં બહુ વધે,
ચિંતવન ચિત્ત તેનું ધરે છે. ૫
પ્રાંત પશ્ચિમ વિષે રેલવે જે થઇ,
શેઠ નવરોજજી છે સહાયી;
કંપની તરફથી શાણિ સરકારથી,
તેથિ સાબાશિ તેને લખાઇ. ૬
નિમક વ્યાવાર સરકારની વતિ કર્યો,
દિલ્હીને આગરા દેશ સુધી;
કેક સરદાર સાહેબ રાજી કર્યા,
ઇશ્વિરે આપિ એવી સુબુદ્ધિ. ૭
જઇ વિલાયત વિષે બેતિ કારણ હળો,
ખરિદ કરી લોહનાં આંહિ લાવ્યા,
ખેડુતોને ખરી ખાંતથી આપીને,
અધિક ઉપયોગ એના કરાવ્યા. ૮
બુદ્ધિ વધવા ઘણી વૃદ્ધિ વિદ્યાતણી,
ચાહના રાખિ છે ખુબ ચિત્તે;
ધર્મનિજ ધરિને સુધરવા નારિને,
ફંડ ઉભું કર્યું રૂડિ રીતે. ૯
ન્યાતને કાજ ધન વીશહજાર દઇ,
ધર્મનું સ્થાન અગ્યારિ કીધી;
સાલશાઈ ધરી સ્નેહ સૌથી કરી,
લાયકીથી ભલી કીર્ત્તિ લીધી. ૧૦
ગુપ્ત દેછે ઘણાં દાન જન ગરિબને;
રાખી મનમાં ઘણી મેહેરબાની,
થાય છે વાત વિખ્યાતતો વિશ્વમાં,
છેક રહેતી નથી તેહ છાની. ૧૧
સત્યવાદી તથા શૂર મશહૂર છે,
હામ રાખી કર્યા કામ મોટાં;
દેશ પરદેશમાં નામ પ્રખ્યાત છે,
લેશ ગમતાં નથી કામ ખોટાં. ૧૨
સ્વાર્થની સાથ પરમાર્થ કામો કર્યા,
જશ ઘણો તેથિ જગમાંહિ વ્યાપ્યો,
શાણિ મહારાણિએ ગુણ ઉરે આણીને,
જાણીને યોગ્ય ઇલિકાબ આપ્યો. ૧૩
રોજને રોજ નવરોજજી શેઠપર,
ખલક ખાવિંદ ખુબ ખૂશ રહેજો,
ખાનબહાદૂરનું નુર વધજો વળી,
દૂરકરિ દુઃખ સુખસર્વ દેજો. ૧૪
નાતમાં તેમ પરનાતમાં તેમના,
કીર્તિના થંભ બહુ ઠામ થાજો,
પુણ્યશાળી તણાં નામ પ્રખ્યાત છે,
તેહની પંક્તિમાં તે ગણાજો. ૧૫
હામને ઠામ બહુ દામ વધજો વળી;
સ્વાર્થની સાથ પરમાર્થ કરજો;
ખૂબ આયુષ્ય આ ખલકમાં દે ખુદા,
એહ આશીષ નિજ શીશ ધરજો. ૧૬

મી. દાદાભાઇ નવરોજજી વિષે. મુંબઇ મોકલી તા. ૧૦-૧૨-૯૩

દોહરો.

દીધા દાદાભાઈને, અતિ ઉત્તમ અધિકાર;
એ તો બક્ષિસ આપની, અહો જગત કર્તાર. ૧

હરિગીત છંદ.

હે જગતના કરતાર, અતિ ઉપકાર, તારો માનિએ,
પદ શ્રેષ્ટ દાદાભાઈ પામ્યા, તારિ મેહેરબાનિએ;
જગ્યા સભાસદની નથી, એથી બિજી અધિકાઇની,
કરજે પ્રભુ ચડતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૨
જન સર્વના જે છે હિતસ્વી, નાતના પરનાતના,
પ્રિયકર પ્રજા રાજાતણા; વાકેફ સર્વે વાતના;
પામ્યા સુપાર્લામેન્ટ પદ, એ વાત આજ નવાઇની,
કરજે પ્રભુ ચડતી કળા, દરરોજ દાદાભાઇની. ૩
છે પારસી પણ, આરશી સમ, સત્યવાદી છે સદા,
વિદ્વાન છે ગુણવાન છે, અભિમાન ઉર ન ધરે કદા;
સૌ સાથ રાખે રીત રૂડી, મન વિષે મિત્રાઇની,
કરજે પ્રભુ ચડતી કળા, દરરોજ દાદાભાઇની. ૪

ઉત્કર્ષ સૌને હર્ષ દાયક, વર્ષ આ કહેવાય છે,
ઇસ્વી અઢારે શતક ઉપર, ત્રાણુંમું બોલાય છે;
તારીખ સાતમી સરસ સૌથી, જાણશું જુલાઈની,
કરજો પ્રભુ ચઢતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૫
ભલિભાત વિદ્યાભ્યાસ કરી, પોતાની બુદ્ધિ કેળવી,
વિચરી વિલાયતમાં વળી, સાબાશિ સારી મેળવી;
બહુ માન પામ્યા તોય તે, બોલે ન વાત બડાઈની,
કરજો પ્રભુ ચઢતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૬
હીમાયતી છે હિંદનો, નીતીનિ રીતી જાણુ છે,
શૂરો મનોરથ સાધવા; પૂરો પ્રવીણ પ્રમાણુ છે;
જેને જણાય મહેરબાની, બહુજ વિદ્યા બાઈની,
કરજો પ્રભુ ચઢતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૭
ભલ ભાગ્ય ભારતભૂમિનાં, તે અધિક આજ થયાં ઉદે,
ગાજી રહ્યો ભૂગોળ ને, રાજી થયાં સૌનાં રૂદે;
લખિ રાખવા લાયક થઈ છે, સિદ્ધિ આ સરસાઇની,
કરજો પ્રભુ ચઢતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૮
ધરિ હામ કરિ શુભ કામ, હામે હામ કીધી નામના,
ગુણુ ગાય છે ખુશ થાય છે, ગુણિ લોક ગામે ગામના;
સૌના સગાસમ તેહ છે, જરિએ ન રીત જુદાઇની,
કરજો પ્રભુ ચઢતી કળા, દરરોજ દાદાભાઈની. ૯

કવિત.

જેમ દિગવિજય કરીને આવે સ્વદેશમાં,
એમ દાદાભાઈ પાછા સ્વદેશમાં આવિયા;
ત્રાણુંના ડીસંબરની તારીખ ત્રીજીને દિને,
મુંબાઇના લોકે મોટા હરખે વધાવિયા;
ધન માલથકી જેની ધારીએ કીંમત મોટી
એવા ભલા જશના જહાજ ભરી લાવિયા;
કહે દલપતરામ સદા જીવો સુખી રહો,
હિંદુસ્તાન વાસિયોને બહુ હરખાવિયા. ૧૦

દોહરો.

દિન દિન દાદાભાઇનો, વધે હરખને હામ;
આશિષ આપે એટલી, દિલથી દલપતરામ. ૧૧

તા. ૮-૧૦-૯૫ ને રોજ ખાનબહાદુર જહાંગીરજી પેસ્તનજી ને ખાનબહાદુરનો ખિતાબ મળ્યો તે વિષે—

હરિગીત છંદ.

આ વખ્ત અમદાવાદમાં જે પારસી પંચાત છે,
છે આપ આગેવાન સૌના વળી બહુ વિખ્યાત છે;
સૌ મનુષ સાથે મિત્રતા ગુણવંત મન ગંભીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા, જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૧
વળી બહુ વફાદારી કરી સારી રીતે સરકારની,
શુભ રીત રાખી મન વિષે અતિ ગુમ પરઉપકારની;
નિજ ધર્મમાં ધન વાવર્યું ધરીને ભલી મન ધીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા, જશ પામીયા જહાંગીરજી. ૨
છે ખાનદાન ખરા વળી ગુણવાન છે ગુણુ જાણુ છે,
આ શેહેર અમદાવાદ મધ્યે પારસીકુળભાણુ છે;
કામો ભલાં ઉમદા કર્યા તે રાખી નિજ મન સ્થીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજી તણા, જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૩
બે હાથ, બે પગ, આંખ બે મળી કામ જે રીતે કરે,
નવરોજજી ભાઇની સાથે કામ રૂડાં આદરે;
સૌ જન તણું હિત થાય એવી બહુ કરી તદબીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા, જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૪
લઈ કંટરાકટ ભલ ભલા બહુ લોકનું પણ હિત કર્યું,
વિદ્યાની વૃદ્ધિમાંહી પણ છે ચિત્ત પોતે તો ધર્યું;
દુખિ લોકનાં દુખ કાપવામાં આપ છે શુરવીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૫
સાહેબ લોકો સાથ બાંધ્યો બહુ પ્રકારે સ્નેહજી,
મેળાપિ ગુણુ માણસ વિષે ઉમદા અતિ છે એહજી,
ભૂખ્યાંને ભોજન આપીયું તરસ્યાંને પાયુ નીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૬
મહારાણીજી વિકટોરિયાએ જરૂર તે ગુણુ જાણીયો,
ઇલકાબ ઉમદા આપવા અભિપ્રાય ઉરમાં આણીયો;
ઇલિકાબ આપ્યો ખાનબહાદુર જોગ્ય જેહ અમીજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૭
નિમક અફીણનો લૈ ઇજારો કામ શુભ રીતે કર્યું;
સરકારનું ને પ્રજા જનનું જે વિષે છે હિત ખરૂં;
સુખ પામજો કુટુંબ સઘળું સુખિ રહોજ શરીરજી,
સત્પુત્ર પેસ્તનજીતણા જશ પામિયા જહાંગીરજી. ૮

દોહરો.

મહારાણી વિક્ટોરિયા, જે છે ગુણનાં જાણ;
તે જગમાં જીવો ઘણું, પામો ખૂબ વખાણ. ૯
સાહેબ રીડ સ્વહસ્તથી, આવાં અનેક કામ;
કરજો અને સુખી થજો, દાખે દલપતરામ. ૧૦

નામાંકિત જનોવિષે સમાપ્ત.

પ્રકરણ ૮ મું.

હોપ વાચનમાળામાંની કવિતાઓ.

હોપ વાચનમાળામાં આવેલી કવિતાઓ દલપત કાવ્યમાં ઉમેરવા માટે કેળવણી ખાતાના વડા મે. ડીરેકટર સાહેબની પરવાનગી માગવામાં આવી હતી જે તેઓ સાહેબે આપવાથી હોપ માળાની ૧૮૫૯ વાળી પહેલીજ આવૃત્તિમાંથી આ કવિતાઓ લીધી છે.

બીજી ચોપડી.

સમજીને વાચવાવિષે.

ચોપાઈ.

સારી ચોપડીઓ શોભાય, હૈયું તે દેખી હરખાય;
જીવ ઘાલીને વાંચે જેમ, તેમાં સમજણ આવે તેમ;
વાંચે પણ નહિ કરે વિચાર, તે સમજે નહિ સઘળો સાર.૧

પાડાવિષે કવિતા.

ચોપાઈ.

વાડામાંથી પાડું એક, છુટું થઈને નાઠું છેક;
મન માન્યું ચરવાને ઘાસ, વનમાં જઈને કીધો વાસ.
વળતી વાઘે લીધા પ્રાણ, એવું દુઃખીઉં થયું અજાણ;
ચિત્તમાં છુટું થાવા જાય, તેની એજ અવસ્થા થાય.

નિશાળીઆને શિખામણ.

દોહરા.

નિત્યે જવું નિશાળમાં, ભણવું ચોડી ચિત્ત;
ગુરૂની શિક્ષા માનવી, રૂડી રાખી રીત.
રાખો નહિ મન રમતમાં, સમજો સારી પેર;
નિશાળમાંથી નિસરી, જવું પાંશરૂં ઘેર.

ગાયની કવિતા.

દોહરા.

ગુણ અગણિત છે ગાયમાં, સુખદાતા કહેવાય;
દે છે તે દહીં દુધ ઘી, ખાંતે સૌ જન ખાય.
પશુ પંખી નર નારને, જુઓ જન્મતી વાર;
ચાહ્યું કરી ઘી દુધ છે, એજ પ્રાણ આધાર.

જુઠ ને સાચવિષે.

દોહરા.

જુઠું બોલે જે કદી, પાપી પુરો થાય;
તે માટે બાળક તમે, ન કરો એ ઉપાય.
સાચામાં સુખ છે ઘણું, સાચે સૌનો સ્નેહ;
સાચે રાચે જગપતિ, સાચે શોભે દેહ.

કાગડાવિષે.

દોહરા.

બેહો માળો બાંધવા, ભાળ્યો કાળો કાગ;
બે પંખાળો બોલતો, નહીં રૂપાળો રાગ.
કોય લઈને કાંકરો, ચાંપે હણવા ચાય;
ચિતમાં ચેતી ચતુર તે, જલદી ઉડી જાય.

ઊંદરવિષે.

ચોપાઈ.

વધ્યા ઉંદર હારોહાર, પકડ્યા પણ નહીં આવ્યો પાર;
રાતે તો માંડે રંજાડ, ધડબડ જાણે આવી ધાડ.
ખાસાં કપડાં કરડી ખાય, દીવાની દીવટ લઈ જાય;
એનો એકે નહિ ઉપાય, મની મળે તો મહાસુખ થાય.

ચોરીવિષે.

દોહરા.

જે નર ચોરી જઈ કરે, સમજી તેમાં સુખ;
પાછળથી પસ્તાય છે, દેખે જ્યારે દુખ.
ચોરી ચાહન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય;
બાંધી મારે મહીપતિ, છેક ફજેતી થાય.
ઝાઝા નબળા લોકથી, કદી ન કરીએ વેર;
કીડી કાળા નાગનો, પ્રાણજ લે આ પેર.

ઇશ્વરનો મહિમા.

ચોપાઈ.

જુઓ ભાઈઓ, મોટાં ઝાડ, તેમાં સૌથી ઉંચો તાડ;
આમલી આંબો કોઠી કોય, જો તેનાં ફળ જુદાં હોય.૧
જે આ જગનો છે કરનાર, સુરજ તારા સરજનહાર;
એજ અમારો મોટો દેવ, તેને ભજવા ધરીએ ટેવ. ૨

ત્રીજી ચોપડી.

ગાળાગાળીવિષે.

દોહરા.

ભુંડા ભુંડું ભાખતાં, ખોટી ગાળો ખાય;
મોટા એવા મુરખનો, જગમાંથી જશ જાય. ૧
ભુંડું બોલે જે ઘણી, ગાળો દે ને ખાય;
મુરખ એને જાણવો, તે બહુ દુખિયો થાય. ૨
જે બાળક કે બાળકી, બોલે જેવો બોલ;
નકી થશે નર નારમાં, તેનો તેવો તોલ. ૩

કીડી કણ સંગ્રહ કરે, જુઓ જનાવર જાત;
વસે વળી સંપે સદા, સર્વ મળી સંઘાત. ૪

પોપટવિષે.

દોહરા.

પોપટ બેઠો પાંજરે, બોલે મીઠા બોલ;
સુણતાં મનમાં સર્વને, ઉપજે હરખ અતોલ. ૧
કોટે કાળો કાંઠલો, નમણું રાતું નાક;
અંગે લીલા રંગનો, ધારે ધર્ણીની ધાક. ૨
મીઠું બોલે મનુષ્યને, ઉપજે હેત અથાગ;
પોપટ પાળે પ્રીતથી, કોય ન પાળે કાગ. ૩

ચોખાઈવિષે.

દોહરા.

ચોખી ચીજો રાખવી, ચોખાં પેહેરો ચીર;
ચોખાં ઘર ને ચોક પણ, ચોખે સુખી શરીર. ૧
મધપુડો રૂડો રચે, માખી રાખી માપ;
ડાઘાડુઘી નવ દેખીએ, ખરેખરી શુધ ખાપ. ૨
ચોખે ચિત રાજી રહે, વળે શરીરનું વાન;
ચોખે સજ્જન ચારમાં, મળે મનુષને માન. ૩

મેહેનતવિષે.

દોહરા.

પીવા ખાવા પેહેરવા, અને ઓઢવા અંગ;
મળે મેહેનતમાં થકી, રાતા પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો, થોકે થોક થાય;
ખાંતે જો ખેડે નહીં, ખાવાનું શું ખાય?
આપણને સૌ ઈશ્વરે, આપ્યા છે ઉપાય;
પણ બળતણ વાસણ વિના, શી રીતે રંધાય?
તે તો તું તૈયાર કર, કાં કરી આપે કોય?
તારે તારા અર્થનું, હાલ વખત જે હોય.
નથી લટકતાં લુગડાં, તે ઝાડે તૈયાર;
વાવી કાંતે જો વણે, થાય સરસ સણગાર;
માટે મેહેનત જો કરે, ઘેર રહી પર ઘેર;
ચાકરી કરતાં આખરી, પામે રૂડી પેર.

સાચવિષે.

દોહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ, કહીએ સાચી વાત;
લઈએ સુખ પરલોકમાં, રહીએ સુખી દિનરાત.
સાચું તે શુભ છે સદા, જુઠે દુઃખ દેખાય;
ક્રોડ ઉપાય કરી જુઓ, સાચેથી સુખ થાય.
સાચે કામ સરે સદા, જુઠે નકી ન થાય;
કાગળની હોડી કરો, તેથી ન સિંધુ તરાય.

ધાન્યવિષે.

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી, જાર કણસલે જોય;
ઉંબીમાં તો ઉપજે, ઘઉં ડાંગર જવ હોય.
તલના તે તો તલસરા, શિંગે સર્વ કઠોળ;
થાય ચણાના પોપટા, શેલડી સાકર ગોળ.
ચોમાસાના ચારમાં, થાય બાજરી જાર;
શીઆળામાં ઘઉં ચણા, તે સર્વે તૈયાર.

માબાપના ગુણવિષે.

દોહરા.

ડગમગ પગ ટકતો નહીં, ખાઈ ન શકતો ખાજ;
લુહી ન શકતો આપથી, લેશ હતી નહીં લાજ.
એ અવસર આણી દયા, બાળકને માબાપ;
સુખ આપે દુઃખ વેઠીને, એ ઉપકાર અમાપ.
કોય કરે એવે સમે, બે ઘડીએ બરદાશ;
આખી ઉમર થઈ રહે, તે નરનો નર દાસ.

ઘરવિષે કવિતા.

ભુજંગી.

છજાં જાળીઓમાં માળીઆં ખૂબ છાજે,
રૂડાં બારીએ બારણાં તો બીરાજે;
વડયાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂપાળાં,
ચણ્યાં ઇંટથી ને દિસે છે ચુનાળાં.
તુટે કે ન ખુટે ભર્યાં નીર ટાંકાં,
પીએ ખેંચી પાણી વળી લોક વાંકાં;
મીઠા બોલ બોલે સુડા શુક મેનાં,
જડયાં પીતળે પાંજરાં રંગી જેનાં.
બની બેઠકો ને કઠેરા અગાશી,
સુવા સેજ ને હીંચકે ખાટ ખાસી;
ગલીચા બીછાવી ગમે તેવી રીતે,
ભલા ભુપતિનાં કીધાં ચિત્ર ભીંતે.

થોડે થોડે ભણવાવિષે.

દોહરા.

ભણતાં પંડિત નિપજે, લખતાં લહીઓ થાય;
ચચ્ચાર ગાઉ ચાલતાં, લાંબો પંથ કપાય.
પોપટ પણ અભ્યાસથી, શિખે બોલતાં બોલ;
કાયર થઈ આળસ કરે, તે નર ખરને તોલ.
કુવા ઉપરના કઠણ જે, પાકા કાળા પાણ,
દોરડીએ છેદાય છે, એ સેવું એંધાણ.

મુરખાઈવિષે.

દોહરા.

મુરખ માથે શીંગડાં, નહીં નિશાની હોય;
સાર અસાર વિચાર નહીં, જન તે મુરખ જોય.
અક્ષર એક ન આવડે, ઉર અભિમાન અપાર;
જગમાં તેને જાણવો, સૌ મુરખ સરદાર.
વેહેમ ભરી વાતો વડી, બહુ બહુ બકતો જાય;
શિખામણ નહીં સાંભળે, તે મુરખનો રાય.

ભાઈબેનવિષે.

ચોપાઈ.

મળી આપણ જણ બંને બેન, સંપી રમીએ તો સુખ ચેન;
લડે રડે તો સઘળો શોક, લાજ ઘટે ને નિંદે લોક.
બળવંતા પરમેશ્વર બાપ, અમને સંપ સદા તું આપ;
જેથી સુખમાં દહાડા જાય, કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.
હળતાં મળતાં બાળક હોય, કદીએ લડે રડે નહીં કોય;
રમે જમે ને ગીતો ગાય, માતા મનમાં રાજી થાય.

સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે.

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં, અંતરમાં આભાસ;
શ્વાસ શ્વાસની પાસ પણ, વિશ્વપતિનો વાસ.
ભોંમાં પેસી ભોંયરે, કરીએ કાંઈ વાત;
ઘડીએ મનમાં ઘાટ તે, જાણે જગનો તાત.
ખાલી જગા ખોળીએ, કણી મુકવા કામ;
ક્યાંએ જગકર્ત્તા વિના, ઠાલું ન મળે ઠામ.

છોકરાંને શિખામણ.

ભુજંગી.

સુખે શિખવું તે શિખે શિખ સારી,
નઠારાની માનો ન શિક્ષા નઠારી;
ભણો ભાવથી તો ઘણો ભેદ જાણો,
અરે બાળકો અંતરે વાત આણો.
ન ચાલો કુડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો,
ઠગાઈ તણો તો તજો દાઠ દાલો;
ઘરેણું ઘડેલું પડેલું ખડેલું,
જડે તો ઝુમે જૈ કહો જે જડેલું.
છળે કે કળે છેતરી જે છુપાવે,
ઘટે લાજ ને લોકમાં આળ આવે;
પછી જ્યાં સુધી વાળ આવે પળીનો,
નહીં છોડતાં ડાઘ છુટે ગળીનો.

ચોથી ચોપડી.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.

દોહરા.

આ ઈશ્વર તું એક છે, સરજ્યો તેં સંસાર;
પૃથ્વી પાણી પર્વતો, [redacted] કીધાં તૈયાર.
તારા સારા શોભિતા, સુરજ ને વળી સોમ;
તે તો સઘળાં તેં રચ્યાં, જબરૂ તારૂં જોમ.
અમને અદકાં જ્ઞાન ગુણ, તેનો તું દાતાર;
ભુલે પાપી પ્રાણીઓ, એ તારો ઉપકાર.
કાપ કલેશ કંકાશ ને, કાપ પાપ પરિતાપ;
કાપ કુમતિ કરૂણા કરી, કાપ કષ્ટ સુખ આપ.

નઠારા નિશાળીઆવિષે.

ભુજંગી.

બીજા સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
બીજા સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે;
ન ધારે ગુરૂજી કહે તેજ ધારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૧
સમી સાંજ સુવાતણી વાત સુજે,
પછી પાઠ તે વાંચતાં પાય મુંજે;
લખે જેમ લીટા ભણે તો લવારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૨
ભલી જોડણી તે નહીં જોડી જાણે,
અતિશે ન ચિંતા થકી ચુક આણે;
ભરે લેખણો ભાંગીને જેમ ભારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૩
કરે હાથ મેલા થકી પોથી મેલી,
ઘણો તો ગવાળો ભરે જેમ ઘેલી;
બીબો લેખીએ લુગડામાં હજારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૪
વડી વાર વાતે વળે વાત વાળો,
તમે બાળકો તેતણો સંગ ટાળો;
ન આવે કશી વાતનો એક આરો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૫
લઢે ને વઢે કાં પડે આડ પાસે,
પછી આપનું રૂપ પુરૂં પ્રકાશે;
ખરો બોલ લાગે સુણી ખુબ ખારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૬
નિશાળે ગુરૂને નડે કર્મ ફુટ્યો,
છુટે તો પછી માંકડો જેમ છુટ્યો;

પિતામાતને તે નહીં પુત્ર પ્યારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૭
ઘણે જોર નિશાળમાં લાવી ઘાલે,
નહીં ઠીક શિખે રહે ઠોઠ હાલે;
ભરે બીજીને પેટ કાં વેઠી ભારો,
નિશાળે જઈ તે શિખે શું નઠારો. ૮

માખીનું બચ્ચું.

દોહરા.

માખી બોલી મુખથકી, પ્યારા બચ્ચા પાસ;
જઈઆવું હું જ્યાં સુધી, ઉડીશ માં આકાશ.
ઉકળે છે ઉનામણો, જે તે પાસે જાય;
ચુકે ફરતાં ચોટ તો, જીવનું જોખમ થાય.
એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ;
દિલમાં ડાપણ ડોળવા, તે લાગ્યું તતકાળ.
ખરડાં તો વાતો ઘણી, કરે વધારી વેહેમ;
ઉડી ફરતાં આટલે, કહો મરીશ હું કેમ?
એમ કહી ઉડી ગયું, પહોચ્યું પાણી પાસ;
અંજાઈ એમાં પડયું, વળતી થયું વિનાશ.
બોલ્યું મરતાં બોલ તે, જે ચાલે આ ચાલ;
માને નહીં માબાપનું, તો તેના આ હાલ. ૬

કેફવિષે.

ચોપાઈ.

નર્થી જગમાં કેફીને લાજ, કરીં વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ;
ભંગી અફીણી કેફી હોય, કન્યા તેને નવ દે કોય. ૧
સોબત કરતાં સૌજન ડરે, રખે લોક નિંદા ઉચરે;
કદી વસ્તુ ચોરી લે કોય, કેફીને શિર ભ્રાંતિ હોય. ૨
ભલુ મનુષ હોય કીર્તિવંત,તરત ન કોઈ વિશ્વાસ કરંત;
જે કોઈ કેફી વ્યસની થાય,પછી ઘણો મનમાં પસ્તાય. ૩
કેના ઉપર કાઢે રોષ, રોગતણો શિર દે છે દોષ;
હોય એકલા ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ૪
તે માટે સૌ ચેતો ચીત, ન કરો એવા નરથી પ્રીત;
જે પરણી કેફીને નાર, તેના જીવતરને ધિક્કાર. ૫
કેફી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઉડી વળગશે આવી અંગ;
સાપ કેફ ને જળની રેલ, તેની સાથે ન કરો ખેલ. ૬

પ્રાણીઉપર હેત.

મનહરછંદ.

ગમેતેમ રમે કોઈ શ્રમે મન ભમે ત્યારે,
દયા તજી દમે પ્રાણીને પરોવી શૂળમાં;
કતિ પગ તોડે પછી છોડે કાંતો આંખફોડે,
કાંતો મારે જોડે કે ઝબોડે દાટે ધુળમાં;
એવો અનરથ કરે અર્થ વિનાનો અતિ,
અકલવિનાનો આગ મેલે ઝાડ મૂળમાં;
તજો તમે તેવાં પાપ, ઇશ્વરથી ડરી આપ,
પ્રભુ પ્રીતે પ્યારો પ્રેમ પ્રાણીઓના કુળમાં.

જગકર્ત્તાવિષે.

ચોપાઈ.

જગકર્ત્તાએ જગમાં જેહ, ઉપજાવ્યાં વસ્તુઓ તેહ;
સુખ પામે તેથી સંસાર, ગુણ ગણતાં નહીં પામે પાર.
પૃથ્વી પાણી પ્રૌઢ પહાડ, ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ;
બળદો હય હાથી બળવાન, વાહન તે જેવાં વેમાન.
ચંદ્ર રવિ તારા ચળકાટ, ઠીક ઠરાવ્યો તેનો ઠાઠ;
સમાસમાના સુખનો સાજ, કીધા માનવીઓને કાજ.

ગાયવિષે.

ચોપાઈ.

ગુણવાળી શીંગાળી ગાય, પાણી પીતી ને ખડ ખાય;
કેવો છે એનો આકાર, ચાર પગાળી આંચળ ચાર.
ફરીને પગ જો ખરીમાં ફાટ, ઘણો રૂપાળો ભાળો ઘાટ;
પછવાડે પુંછડે છે વાળ, નિત્ય ગોવાળ કરે સંભાળ.
હોઠ હલાવે બેઠી હોય, કાળી ધોળી રાતી કોય;
દોતાં દુધ ભલું દેખાય, તેનાં દહીં માખણ ઘી થાય.
પેંડા બરફી ને દુધપાક, ખાતાં ખીર ન લાગે થાક;
બાસુંદી ને બને શિખંડ, ઠરે પેટમાં ઉપજે દંડ.

ઋતુઓનું વર્ણન.

ચોપાઈ.

શીઆળે શીતળ વા વ્હાય, પાન ખરે બહુ પેદા થાય;
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ધરે આવે તંબોળ.
ધરે શરીરે ડગલી શાલ, ફાટે ગરીબતણા પગ ગાલ;
ઘટે દિવસ ઘણી મોટી રાત, તનમાં જોર મળે ભલીભાત.
ઉનાળે ઉંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સુકાય;
પામે વનસ્પતિ સૌ પાન, કેસુડાં રૂડાં ગુણવાન.
સારા હોજ ફુવારા બાગ, પ્યારા ચંદન પંખા લાગ;
બોલે કોયલ મીઠા બોલ, તાપ પડે તે તો વણતોલ.
ચોમાસું તો ખાસું ખૂબ, દિસે દુનીઆ ડુબાડુબ;
મોર ઉચારે રાગ મલાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર.
ચંપા ચપેલી જુઈ જાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફુલાય;
છત્રી ચોમાસે સુખમાટ, ચાખડીઓ હીંચોળાખાટ.

ભોજનવિષે.

નગસ્વરૂપિણીછંદ.

રૂપાળી પોળી પોળીઓ,
ઘણા ઘીમાં ઝબોળીઓ;
ઘી ખાંડ દુધપાકમાં,
સવાદ ખુબ શાકમાં.
ચડાવી રાઈ રાઇ તે,
નથી કશી નવાઈ તે;
વળી ઘણા વઘારીઆ,
મરી મીઠે સુધારીઆ.
અથાણું એક એકથી,
વખાણીએ વિવેકથી;
વડાં વડી સુવાળીઓ,
રચી પુરી રસાળીઓ.
જમો જલેબી લાડવા,
પીઓ કઢી પચાવવા;
ભલાંજ ભાત દાળ છે,
રસોઈ તો રસાળ છે.

વિવેકવિષે.

ઇન્દ્રવિજય.

ધાતુની ધાત ભણી ભલી ભાત,
રળે દીન રાત ધરી બહુ ધંધા;
ભાવ ભલેજ ભલાં ધરી ભૂષણ,
દે તજી દૂષણની દુરગંધા;
રાજ સભાસદ લાજ ગણે,
કવિ કાજ કરે પદબંધ પ્રબંધા;
ટેવ અનેક ન છેક છુટે પણ,
એક વિવેક વિના નર અંધા.

દોહરો.

એક તાસતો બાસતો, ગાય ગધેડી એક;
ગોળ ખોળ સરખાં ગણે, જે જન વિના વિવેક.

જુગારી છોકરો.

પ્રમાણિકાછંદ.

છકેલ છેલ છોકરો, ઠગાય ખાય ઠોકરો,
જુગારી સંગ જાય તે, ખતા ઘણાક ખાય તે;
ભમેલ જાણી ભૂત છે, પિતા કહે કપૂત છે,
ગમાર ચાર ગોઠીઆ, પીંઢાય જેમ પોઠીઆ.

કેફવિષે.

પ્રમાણિકાછંદ.

ન કેફી ચીજ પીજીએ, વિચારી કામ કીજીએ;
વધે વડાઈ લોકમાં, સદા વસો અશોકમાં;
સવાદ કેફમાં કશો, વિચારજો નથી વસ્યો;
અસુખ થાય ઊલટું સુઝે ન કામ સુલટું.
ખચીત માનજો ખરૂં, પઢું છું વેણ પાધરૂં;
કરેજ કેફ જે ઘણી, ઘટેજ બુદ્ધિ તે તણી;
ભરાય પિંડ પાપથી, છપાય કેફી છાપથી;
વિચારી કેફ છોડશે, પ્રભુજી પ્યાર જોડશે.

કુંડળીઓ.

કીધી કેફ નર કેફીએ, ચાલ્યો ચૌટા બીચ,
ઠામ કુઠામ ગયો પડી, નહીં ચેત્યો તે નીચ;
નહીં ચેત્યો તે નીચ, કીચ લપટાણી કાયા,
ગર્થ હતો જે ગાંઠ, મુરખ ખોઈ બેઠો માયા;
કહે કવિ દલપતરામ, પદવી નિર્લજ શિર લીધી;
ફોકટ થયો ફજેત, કેફ કેફીએ કીધી.

માણસ ઉપર હેત રાખવાવિષે.

મનહર છંદ.

અરે બાઈ ભાઈ તમે સર્વથી સગાઇ સાહી,
રાખો તજી શત્રુતાઈ મિત્રતાઇ મનમાં;
જેવાં સગાં બેન ભાઇ સંપીને વસે સદાઈ,
લડ્યાં ન કદી લડાઇ જે જણાઇ જનમાં;
એવી સજ્જનાઈ સાહી લુચ્ચાઇ ઠગાઈ તજી,
ભેળવી ભલાઈતણી વાસના વચનમાં;
મળે સુખદાઈ માન ટળે દુખદાઈ દ્વેષ,
માટે લ્યો મીઠાઇ જીભે તેથી સુખ તનમાં.

અટકચાળો છોકરો.

દોહરા.

એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ;
અતીશે કરતો અડપલાં, જઈ બેસે જે ઠામ.
કાગળ કાં લેખણ છરી, જે જે વસ્તુ જોય;
ઝાલે ઝુંગી ઝડપથી, હીરાજેવી હોય.
નાના કહીં માને નહીં, કહ્યું ન ધારે કાન;
એને પણ દિન એકમાં, સર્વ વળી ગઈ સાન.
ડોસો ચસ્માં ડાબલી, મેલી ચડીઆ માળ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લીધાં તતકાળ.

ચશ્મા નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં જે ખૂબ;
ડાબલી લીધી દેખવા, ધારીને પગ ધુબ.
ઢીલું નહતું ઢાંકણું, જબરૂ કીધું જોર;
ઉઘડતાં તે ઉછળ્યું, કીધો સોર બકોર.
આખા મોં ઊપર પડી, તેમાંથી તપખીર;
ફાંફાં મારે ફાંકડો, ધારી ન શકયો ધીર.
ચશ્માં નાંખ્યાં ચોકમાં, છીંછીં છીંકો ખાય;
થાકયો તે થુંથું કરી, જીવો રોતો જાય.
ચોળે ત્યાં તો ચોગણો, આંખે અંધો થાય;
ડોસે દીઠો દીકરો, ચશ્માના ચુરાય.
ડોસે ડારો દઈ કહ્યું, હસવું તે થઈ હાણ;
લાડકડા એ લાગનો, જીવા છું તું જાણ.
ચશ્મા તો વસમાં થયાં, ડબીએ વાળ્યો ડાટ;
જીવે ફરીને જીવતાં, ઘડયો ન એવો ઘાટ.

થોભ નહીં જ્યાં લોભનો, શોભા સઘળી જાય;
તૃષ્ણાથી તરસ્યો સદા, ધનથી નહીં ધરાય.

કોઇને હલકો ન ગણવો.

દોહરા.

પરમેશ્વરની આ પ્રજા, સઘળો છે સંસાર;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર.
કાળા ગોરા કોય છે, ધનહીણા ધનવાન;
કહો ન હલકો કોયને, સઘળા એક સમાન.

અવગુણપર ગુણ.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ;
જો સુખડ સળગાવીએ, આપે સરસ સુવાસ.
બાળક ખેંચે વાળ પણ, કદી ચઢે નહીં કાળ;
આળ કરે અજ્ઞાની જન, દીલમાં થવું દયાળ.

ત્રિભંગી છંદ.

માપ અમાપ પ્રતાપથી, મટે પાપ સંતાપ;
થાપ ઉથાપ કરણ તુંહી, જે જે જગના બાપ.
જે જે જગબાપા, સુખરસ પાપા;
કુડમતિ કાપા, તું કરજે.
તું ભવજળ તારણ, અધમ ઉધારણ;
દુખ પોકારણ દીલ ધરજે;
તું અંતરજામી, અવિચળ ધામી;
તુજ બહુ નામી નામ ખરૂં.
છે મુજ મતિ કાચી લઉંછું જાચી;
દે મતિ સાચી ગ્રંથ કરૂં.

અમદાવાદના ભદ્રવિષે.

દોહરા.

ભદ્ર નામ સૌથી ભલું, સૌ જાણે સંસાર;
શા કારણ કાળાશથી, ભદ્ર દિસે ભયંકાર.
કાળાં મુખ વાળાં વસે, કાળાં કૃત્ય કરનાર;
તે કારણ કાળાશથી, ભદ્ર દિસે ભયંકાર.
જશ જેના અતિ ઉજળા, દુનીઆં મધ્યે દેખ;
એવા જનથી ઉજળી, પુસ્તકશાળા પેખ.
કાચા કાચ સમાનના, ઉપજે રત્ન અમુલ;
કીંમત પામે કારમી, એ તું જો આ સ્કુલ.
સ્વર્ગ નર્ક આ લોકના, સઘળા રસ્તા સેહેજ;
તે મળવાના ત્રણ જુઓ, આ દરવાજા એજ.
સામગ્રી સુખની ભલી, મળે જહાં મન રંજ;
જો જુગતીથી આ બન્યો, તેવો છે કારંજ.
શુક્રવાર શોભા ભલી, આ ઠેકાણે થાય;
ચઢતે પોરે ચોકમાં, ભલી બજાર ભરાય.
આ તો અમદાવાદમાં, મન ઠરવાનું ઠામ;
દેખતાં દિલમાં થયા, રાજી દલપતરામ.

પાંચમી ચોપડી.

પ્રાણીપર દયા રાખવાવિષે.

નારાચ છંદ.

જુઓ પીંડાથી જેમ આ, પીડાય પિંડ આપડો,
પીડા કર્યાથી તેમ તે પીડાય પ્રાણી બાપડો;
મદાંધ થઈ ન મારશો જરૂર જીવ જાણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા ન કરો પ્રાણીને.
રચ્યા અવેવ ઇશ્વરે, જુઓ સહુ શરીરના,
તમોથી તે બને ન લાખ વાતથી લગીરના;
વિચારીને અધિક ઠીક, બીક ઉર આણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
ધરો ન ચર્ણ ઘાવ પ્રાણીને ગરીબ ધારીને,
ખરેખરા ખુશી થશો ન મિત્ર જીવ મારીને;
ન ઘાતની વિશેષ વાત વર્ણવો વખાણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.

બનાવનાર એક ઇશ આપણોજ એહનો,
તથા મળેલ તેહને ઉદાર પ્યાર તેહનો;
ભલે હરે ફરે પ્રભુ દીધેલ સુખ માણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
ભરી ગજાથી ખૂબ ભાર કેમ માર મારીએ,
ગરીબ જીવ બાપડાની વેદના વિચારીએ;
કરો કદી ન, ક્રૂર કર્મ પાપનું પિછાણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.
કરે અધર્મ કર્મ જંતુ પાય પાંખ તોડીને,
પરોવી શૂળમાં કરે ખરાબ ખેલ ખોડીને;
નિશાન માંડીને કરે વિનાશ તીર તાણીને,
અરે દિલે દયા ધરો પીડા કરો ન પ્રાણીને.

વિચારીને બોલવાવિષે.

ઉપેંદ્રવજ્રાછંદ.

સુવાક્યથી સ્નેહ સદૈવ વાધે,
કુવાક્યથી ક્લેશ હમેશ લાધે;
અરે કશો એહ વિવેક આણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી વિશ્વ બધું વખાણે,
કુવાક્યથી કીર્ત્તિજનો ન જાણે;
પડે ચઢે જીભવડેજ પ્રાણી;
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
પ્રજા જુઓ પોપટ ઘેર પાળે,
સુખે સુઈ ઘૂડ શકે ન માળે;
ઉચારનું કારણ એજ જાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
ભલી જીભે ભાઈ ભલાઈ તો લે,
બુરી જીભે લોક બુરાઈ બોલે;
ગરીબ કે રાજકુમાર રાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
સુવાક્યથી દુધ દહીં ઘી દેશે,
અમુલ્યનું મુલ લગાર લેશે;
કુવાક્યથી પાય પળી ન પાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
મુખેથી રે માનવી વેણ મુક્યું,
ફરીથી તેં તે ન ગળાય થુંક્યું;
વિમાસશો એવી હશેજ હાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
છરાતણો છેદ ઉપાય સુઝે,
કુવાક્યનો કાપ કદી ન રૂઝે;
ન કાચની કોહી મટેજ કાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.
ભલો બુરો તોપતણો ભડાકો,
હવા વિષે હોય જતો હડાકો;
કહો તમે કેમ શકાય તાણી,
વિચારીને યાર ઉચાર વાણી.

દોહરો.

વિચારીને વાણી વદો, કદી ન વણસે કામ;
ભાર તોલ તો જનભલા, રાખે દલપતરામ.

માનો ગુણ.

ભુજંગી છંદ.

હતો હું સુતો પારણે પુત્ર નાનો,
રડું છેક તો રાખતું કોણ છાનો;
મને દુખી દેખી દુખી કોણ થાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
સુકામાં સુવાડે ભીને પોઢી પોતે,
પીડા પામું પંડે તજે સ્વાદ તો તે;
મને સુખ માટે કટુ કોણ ખાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
લઈ છાતી સાથે બચી કોણ લેતું,
તજી તાજું ખાજું મને કોણ દેતું;
મને કોણ મીઠાં મુખે ગીત ગાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
પડું કે ખડું તો ખમા આણીવાણી,
પડે પાંપણે પ્રેમનાં પુર પાણી;
પછી કોણ પોતાતણું દુધ પાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
મને કોણ કેતું પ્રભુ ભક્તિ જુક્તિ,
ટળે તાપ પાપે મળે જેથી મુક્તિ;
ચિત્તે રાખી ચિંતા રૂડું કોણ ચાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
તથા આજ તારૂં હજી હેત તેવું,
જળે માછલીનું જડયું હેત જેવું;
ગણિતે ગણ્યાથી નથી તે ગણાતું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
અરે એ બધું શું ભલું જૈશ ભૂલી,
લીધી ચાકરી આકરી જે અમૂલી;

સદા દાસ થૈ વાળીશ આશીશ સારું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
અરે દેવના દેવ આનંદ દાતા,
મને ગુણ જેવો કરે મારી માતા;
સમો વાળવા જોગ દેજે સદા તું,
મહા હેતવાળી દયાળીજ મા તું.
શિખે સાંભળે આટલા છંદ આઠ,
પછી પ્રીતથી જે કરે નિત્ય પાઠ;
રીઝી દેવ રાખે સુખી સર્વ ઠામે;
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપત્તરામે.

ભલું ભુંડું કરવાવિષે.
મનહર છંદ.

મોગરાના બીજ જેવા માનવીના મીઠા બોલ,
કૌચ બીજ જેવા બોલ કડવા કહાવીએ;
મોગરાના બીજમાંથી કૌચ ન કદાપિ થાય,
કૌચથી ન મોગરાની આશ લેશ લાવીએ;
એકવાર આપણે વિવેકથી વિચારી જુઓ,
એવાં ઝાડ ઉગે જેવાં જેવાં બીજ વાવીએ;
પ્યાર ખાર પામવા ઉપાય હાથ આપણામાં,
દુનીઆને દોષ દલપત ન ચઢાવીએ.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

વંદન શબ્દ સુણો કહીં વંદન નિંદક થાય તમે કદી નિંદો,
સાલસ શબ્દ સુણો કહી સાલસ ખંધુ કહ્યાથી કહેવળી ખંધો;
નિર્મળ શબ્દ સુણો કહીં નિર્મળ ગંદુ કહ્યાથી કહે વળી ગંદો,
વાણી વદે જનમાં જન જેમજ તેમજ તુર્ત પડે પડછંદો.

મહારાણીજીની ગરબી.

અમે ઇશ્વર માગીએ એટલું,
વડી પ્રેમવાળી ઘણાં વર્ષ, જીવો વિકટોરીઆ.
તમે આપો કૃપા કરી તેટલું,
પૂરો હૈડામાં પામીએ હર્ષ. જીવો૦ ૧
એનો અચળ અમલ અમપર હજો.
કરજો કરૂણાથી કુશળ કલ્યાણ. જીવો૦
દિનદિન ચઢતી કળા ને દોલત થજો;
વળી વિધવિધ પામો વખાણ. જીવો. ૨
એના સઘળા શત્રુને સંહારજો,
થાજો દુષ્ટના આફળ ઉદ્યોગ. જીવો૦
વિજયા કુંવરીનો વિજય વધારજો,
જે છે જગતપતિપણા જોગ. જીવો. ૩
ઇશ્વર અખૂટ દોલત એને આપજો;
સર્વે સમયમાં રે'જો સહાય. જીવો૦
એનાં કષ્ટ કૃપાનિધિ કાપજો,
જેનો જશ ઘણો જગમાં ગવાય. જીવો. ૪
જેના રાજ્યથી જન સુખીઆં થયાં;
હજો એનો અખંડ સોહાગ. જીવો૦
દુઃખ જુલમનાં જેથી મટી ગયાં,
ઉપજ્યો અંગ ઉમંગ અથાગ. જીવો. ૫
આખા જગમાં અચળપણું જામજો,
એનો નિર્મળ ન્યાય સદાય. જીવો૦
એનો સુજશ સંસારમાં જામજો,
જેથી ગુણીજન ગ્રંથમાં ગાય. જીવો. ૬
દયાવંત દિસે છે દીપાવડો,
જેનો સદ્ગુણી રાજ સમાજ. જીવો૦
એને ચોગણી હામ ચિંત્તે ચડો,
એની રક્ષા કરો મહારાજ; જીવો. ૭
જેમ અમરવેલી વધે બહુ બહુ,
એમ વધજો એનો પરિવાર; જીવો૦
કહે દલપતરામ સજન સહુ,
કહો કુંવરીનો જય જયકાર. જીવો વિકટોરિઆ. ૮

મિત્રાચારીવિષે.
છપ્પા.

પંડિત મિત્રો મળે વદે મુખ મધુરી વાણી,
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;
પછી સોપારી પાન, આપી કુશળતા પૂછે,
કહે પછી કરજોડી આગમન કારણ શું છે?
કરી જ્ઞાન વાત ચિત શાંત થઇ, સ્નેહ સહિત જુદા પડે;
મન મગ્ન રહે મિત્રાઇમાં, પંડિતની પ્રીતિવડે.
મુરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે,
મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે;
મિત્રાચારી મુલ, કેફ પીશે ને પાશે.
ખેલી બાજી ખેલ, લડાલડી કરી ઘેર જાશે;
મુખ મિઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વારથલગી સગાઈ છે.
કદી જોખમકારી જીવને, મુરખની મિત્રાઈ છે.

પિતાની સેવા.
ભુજંગીછંદ.

છડો હું હતો છોકરો છેક છોટો,
પિતા પાળી પોષી મને કીધ મોટો;

રૂડી રીતથી રાખતા રાજી રાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
ચડી છાતીએ જે ઘડી મુછ તાણી,
કદી અંતરે રીસ આપે ન આણી;
કહ્યું મેં મુખે તે કર્યું હાજી હાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
મને સારી શિક્ષા શિખાવી સુધાર્યો,
વળી આપી વિદ્યા વિવેક વધાર્યો;
ભલી વાતના ભેદ સીખ દીધાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
કદી કોટી કોટી સહી કષ્ટ કાયા,
મને છાતીમાં લૈ કરી છત્રછાયા;
અતિ પ્રાણથી પ્યાર જે આણતાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
મને દેખી અત્યંત આનંદ લેતા,
મુખે માગી વસ્તુ મને લાવી દેતા;
પુરો પાડ ભુલે તે તો પુત્ર પાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
વડા વાંકમાં આવું તો રાંક જાણી,
દીધા દંડ દેતાં દયા દિલ આણી;
તજી સ્નેહ દેહે ન દીધી પીડાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
ભણાવી ગણાવી કીધો ભાગ્યશાળી,
તથા તુચ્છ જેવી બુરી ટેવ ટાળી;
જનો મધ્ય જેથી રહી કીર્તિ ગાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
લીધા લાવ ને લૈશ જે લાવ સારો,
ગણું ગુણ હું તાત તે તો તમારો;
સદા સુખ સારૂ ઉપાયો સજ્યાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
મને નિર્ખતા નેત્રમાં નીર લાવી,
લઈ દાબતા છાતી સાથે લગાવી;
મુખે બોલતા બોલ મીઠા મીઠાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
હતો બાળ હું આજ સુધી અજાણ્યો,
ઉરે આપનો ગુણ એકે ન આણ્યો;
હવે હું થયો જાણીતો આજ આ જી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
જગંનાથજી જીવતો રાખશે જો,
હયાતી તમારી અમારી હશે જો;
કરું સેવના દિલ સાથે સદાજી,
ભલા કેમ આભાર ભુલું પિતાજી.
ભણે ભાવથી જે ગણે છંદ સારા,
પિતુ ભક્તિ પામી ન થાશે નઠારા;
રહું જ્ઞાન લૈ લાગશે શુભ કામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપત્તરામે.

સંપવિષે.

છપ્પા.

સંવત તેર ત્રેપન, સાલ વિક્રમની જ્યારે;
દિલી અલાઉદ્દીન, તખ્તપર બેઠો ત્યારે;
મંત્રી મલેક જેબ અમલ કરવા રચિ જોડી,
વિખદઈ માર્યો શાહ શાહજાદા ચખ ફોડી;
પણ એકમાસ દિન પંચ, સુખ ભોગવી ભુંડી રીતે મુઓ;
તજી સંપ નહીં સુખસંપજે, જરૂર વિચારીને જુઓ.
દિલી આદિક દેશ, થયા જગમાં નૃપ જે જે,
જેણે ન સેવ્યો સંપ, મુઆ વણમોતે તે તે;
કોઇને કુંવરે હણ્યો, હણ્યો કોઇને નિજ ભ્રાતે,
કોઇ પ્રધાને હણી, હણ્યો કોઇને પિતુ માતે;
શુભ રીતે સંપ ન સેવતે, રાજા રંક પીડાય છે;
ધનથી સુખ કોઈ નથી ધારતું, સંપથકી સુખ થાય છે.

અહંકારવિષે.

ભુજંગીછંદ.

અહંકાર જો રાવણે ખૂબ રાખ્યો,
ચઢી ચોટમાં મોતનો સ્વાદ ચાખ્યો;
કર્યો વાંદરે હાલ બેહાલ કેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
અહંકાર કીધો જુઓ રાય કંસે,
વડુ દુખ વેઠયું વળ્યો ડાટ વંશે;
મુઓ મસ્ત જુદ્દો જરાસંધ જેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
અહંકાર દુર્યોધને ઉર આણ્યો,
બીજો આપ જેવો ન જુદ્દો જ જાણ્યો;
તજી તાત તે તો થયો તુચ્છ તેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
જુઓ જેમ જેણે અહંકાર આણ્યો,
કમોતે મુઓ મૂર્ખ થૈ શોક માણ્યો;

દુખ્યા દુખમાં દીન થૈ દૈત્ય દેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
રુડી નમ્રતા જે હૃદેમાં ન રાખે,
ચઢીને અહંકારનો સ્વાદ ચાખે;
ભખે વિખ મીઠો તજી સ્વાદ મેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
પડી આગમાં અંગનું ક્ષેમ ઇચ્છે,
ચઢી શૂળીએ પ્રાણનું સુખ પ્રીછે;
મહા ઝેરીના મુખમાં હાથ દેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
બકે બોલ જે જે અહંકાર આણી,
વિના તોલ તેની જશે વ્યર્થ વાણી;
ખરા ખારમાં વાવીને લાભ લેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.
અહંકારી નિંદાય છે વાટ ઘાટે;
તમે મિત્ર તેને તજો તેજ માટે;
સદા નમ્ર થૈ સૃષ્ટિનો સ્વામી સેવો,
અહંકારમાં સાર છે યાર એવો.

દોહરો.

અહંકારથી એક પણ, કદી ન સુધરે કામ;
નમ્રપણામાં સુખ નકી, રહે છે દલપતરામ.

સંપવિષે.

દોહરા.

સૃષ્ટિ સમે સૌ માનવી, વસતાં વન મોઝાર;
ડરતાં એક બીજાથકી, નોતો સંપ લગાર;
પહેરણ છાલો પાંદડાં, ખાવા વનફળ ફુલ,
વનમાં વસીને વેઠતાં દેહે દુખ અતુલ.
પછી આપી પરમેશ્વરે, સંપતણી મતિ સાર;
એક બીજાની સહાયથી, બન્યાં ભલાં ઘરબાર.
જેમ સુસંપ વધ્યો ઘણો, અડચણ ભાગી એમ;
બાંધ્યા બંદોબસ્ત બહુ, જન દુખી થાય ન જેમ;
અબળ સબળ સૌ સુખી થયાં, દુખ થયાં સૌ દૂર;
તે કારણ સૌ સંપનું, જાણો તમે જરૂર.
સુખ સઘળાં છે સંપમાં, સંપ નહીં ત્યાં શોક;
સંપે સંપત્તિ સાંપડે, લાજ વખાણે લોક.
તરત તોડવા તાંતણો, હિંમત સૌની હોય;
જુથ મળે જાડું થતાં, કાપી ન શકે કોય.
કરીએ સંપ કુટુંબમાં, શત્રુથી શું થાય !
ઝાડ ટકે છે ઝુંડમાં, એકલ ઉડી જાય.
છેદે ભેદે છોકરાં, પથરાજે નિજ પાસ;
કરીએ તેનો કોટ તો, તસ્કરનો નહીં ત્રાસ.
ધુવે ધુકાવે ધુળને, ઉપજે મેહ ઉઠાવ;
પોઢી રચીએ પાળ તો, તેનું બને તળાવ.
તેમ મળીને માનવી, સંપ કરો સૌ ઠામ;
ભાગે ભળતાં ભોગવો, દુખ સુખ દલપતરામ;

બોલ્યું પાળવાવિષે.

ભુજંગીછંદ.

વિના ટેકવાળા બહુ બોલી વાળે,
પછી આપનો બોલ એકે ન પાળે;
તમે ટેવ તેવી ન રાખો નઠારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
પુરો બોલ પાળે વધે તોલ તેનો,
ઘટે તોલ જુઠો પડે બોલ જેનો,
ન રાખે ભરોસો નરો કોઇ નારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
નહીં વેણ જાશો ભલે જાય નાણું,
અરે હું ન એનો કશો શોક આણું;
ધરો ટેક એવો ઉરે ધીર ધારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
સુણ્યા શૂરવીરો ઘણા સત્યવાદી,
મુઆ વેણમાં રીત એવી અનાદિ;
વધી લાજ આલોકમાં લાભકારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
કહે તે કરે માનવી એજ મોટો,
ખુવે વેણ તે તો ખરો ખૂબ ખોટો;
અરે નાંખશે માન એ તો ઉતારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
ભસે તે નહીં કૂતરો ચર્ણ કાટે;
લબાડી લહે ઉપમા એજ સાટે;
બકે એજ લજ્જા જવા જોગ વારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
સરે સુખ કે ઉપજે દુખ અંગે;
રહો રાત દાડો કહો એજ રંગે,
ભલા લોકમાં પામશો લાભભારી,
પળે તેટલા બોલ બોલો વિચારી.
સુતાં ઉઠતાં બેસતાં વાત સાચી,
કહો કોણ મોટું નહીં શક્તિ કાચી;

ઠરી બેસશો એ થકી ઉંચ ઠામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

કષ્ટનષ્ટાષ્ટક.
ભુજંગીછંદ.

અહો દેવ હું તો સદા દાસ તારો,
પ્રભુ તું મને પ્રાણથી પૂર્ણ પ્યારો;
મને આપ અત્યંત આનંદ આપો;
કૃપા નાથ મારૂં મહા કષ્ટ કાપો.
પુરો હું બુરો પ્રાણી છું છેક પાપી,
તમે તો દયાવંત દિસો તથાપિ;
છુટે પાપ જો આપની છાપ છાપો,
કૃપાનાથ મારૂં મહા કષ્ટ કાપો.
સગામાં સગો તો પ્રભુ તુંજ સાચો,
કહું શી કથા હું વૃથા વાદ કાચો:
થશે સર્વ સારૂ શિરે હાથ થાપો,
કૃપાનાથ મારૂ મહા કષ્ટ કાપો.
મને આ સમે કોણ આરામ આપે,
કહો કોણ આ પાપ સંતાપ કાપે;
બન્યો બાળ હું તું બન્યો શ્રેષ્ઠ બાપો,
કૃપાનાથ મારૂ મહા કષ્ટ કાપો.
મને આજ આ આપદાથી ઉગારો,
તમે શોક સિંધુ થકી સદ્ય તારો:
પ્રભુજી કરો આ પ્રલે સર્વ પાપો,
કૃપાનાથ મારૂ મહા કષ્ટ કાપો.
તમે સર્વથા સર્વદા શુદ્ધ લીધી,
કૃપાળુંપણે સંકટે સાય કીધી;
વિના આપ આ કોણ જાણે વિલાપો,
કૃપાનાથ મારૂં મહા કષ્ટ કાપો.
ધરૂં અંતરે આપની એક આશા,
ભણું આપ આગે દુખે દીન ભાષા;
થવા માફ મારાં તમે પાપ માપો,
કૃપાનાથ મારૂ મહા કષ્ટ કાપો.
વડો વેગ લાવી ચઢો મારી વારે,
જશે શોક શોસી થશે દષ્ટિ જ્યારે;
કશા કલેશથી કેમ રેશે કળાપો,
કૃપાનાથ મારૂં મહા કષ્ટ કાપો.
કરે કષ્ટ નષ્ટાષ્ટકે કોય પ્રાણી,
પ્રભુ પ્રાર્થના જો પુરો પ્રેમ આણી;
સરે અર્થ સર્વે ઠરે થીર ઠામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

આબુનું વર્ણન.
ભુજંગી છંદ.

ભલો દૂરથી દેખતાં દીલ ભાવ્યો,
ચઢી જેમ આકાશમાં મેહ આવ્યો;
દિસે કુંડનો દેવતા બીજ જેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
તિથી પુનમે શોભિતા સાંજ ટાણે,
બન્યા ઘંટ બે સૂર્યને સોમ જાણે;
દીપે દેવ હાથી કહે કોઈ કેવો,
દિઠો આજ આબુ ગીરીરાજ એવો.
કદી ઉપરે જૈ જુઓ આંખ ફાડી,
ઝુકી ઝાડનાં ઝુંડની ઝાઝી ઝાડી;
મહા સ્વાદુ માગ્યો મળે મિષ્ટ મેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
દિસે વાઘને વાંદરાસિંહ હર્ણાં,
ઝરે નિર્મળા નીરનાં નિત્ય ઝર્ણાં;
શીળોને સુગંધી વહેવાયુ તેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
ભલા ફુલની ત્યાં ફુલી ફુલવાડી,
કુવા વાવને કુંડ ઓપે અગાડી;
વડાં દેવળોમાં વસે વાસ દેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
બન્યા બંગલા ને બની ત્યાં બજારો,
રૂડા રોજગારી કરે રોજગારો;
મળે માલ લેનારને હોય લેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
તહાં તેર ગાઉતણે તો તળાવે,
પિવા ગામ અગીઆરના લોક આવે;
જહાં જેઠ માસે ન દિસે પ્રસેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
અષાઢે પરાં વાદળાં પાસ આવે,
જતાવંત જોવાની જુક્તિ જણાવે;
ધુમાડો ધુણીનો તમે જેમ દેવો,
દિઠો આજ આબુ ગિરીરાજ એવો.
જુનાં જૈનનાં હિંદુનાં સ્થાન જેમાં,
અતિ ખ્યાત છે અર્બુદા દેવી એમાં;
કહી તે કથા જાણવા જોગ કામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

છઠ્ઠી ચોપડી.

પસ્તાવાનાં કારણ કરવાવિષે.

અનુષ્ટુપ છંદ.

હાલો હાઠ નિશાળે જે, ગાળે વેલા ગપો વડે;
મુંઝાળો મૂર્ખ મોટા થૈ, પસ્તાવામાં પછી પડે.
છાવરે દુષ્ટતા છાની, તે ચોરે ચકલે ચડે;
ત્યાં તે તો દુષ્ટ તોફાની, પસ્તાવામાં પછી પડે.
ફુલાવ્યો ફાંકડો ફુલે, ખૂબ ખર્ચેજ જો જડે;
દેવાળુ નીકળે ફુલે, પસ્તાવામાં પછી પડે.
જીવિકા વૃક્ષને જોઇ, છેદે છે ચોભીને થડે;
ભુખના દુઃખથી રોઈ, પસ્તાવામાં પછી પડે.
મૂર્ખ જે તાત માતાને, નાની ઉંમરમાં નડે;
સંભારી સુખ દાતાને, પસ્તાવામાં પછી પડે.
ભાવ લૈ ભેગનો ભૂંડા, ધાલીને ધાટ જે ઘડે;
તે ધંધો થાય છે ટુંકો, પસ્તાવામાં પછી પડે.
ભૂલતાં ભૂલ જે ભાખે, તો તેને લડવા તડે;
ચૂકના સ્વાદને ચાખે, પસ્તાવામાં પછી પડે.
પારકી પુંજીને પેખી, ધારણા ન રહે ધડે;
ખત્તાના ખેદને દેખી, પસ્તાવામાં પછી પડે.
બુઢાને બાલકી આપી, બાંધે છે મીંઢળો મડે;
પિતા પુત્રીતણો પાપી, પસ્તાવામાં પછી પડે.
સ્નેહી સંબંધીની સાથે, લાકડી લૈ ઉભો લડે;
મોટી પીડા પડે માથે, પસ્તાવામાં પછી પડે.
ફુલ પાન ફળો ગંધા, સંભાળો નહીં તો સડે;
અંતે તે આળસુ અંધા, પસ્તાવામાં પછી પડે.
તાજી બુદ્ધિ ધરો તીખી, મેલી દ્યો ઉન્મત્તની;
શિક્ષા સાચી લહો શીખી, દિક્ષા છે દલપત્તની.

અંગ્રેજી મહીનાવિષે.

દોહરા.

જાનેવારી જાણવો, ફેબ્રુઆરી ફરી હોય;
માર્ચ એપ્રિલ મે પછી, જુન જુલાઈ જોય.
એ પછી માસ અગસ્ટ છે, સપ્ટેમ્બર સુખ ધામ;
અક્ટોબરના અંતથી, નકી નવેમ્બર નામ.
પછી ડીસેમ્બર દેખીને, ખરેખરી કર ખોજ;
તો તેના ત્રણસેં અને, પાંસઠ પુરા રોજ.
ચાર છ નવ અગીઆરમા, તેના તો દિન ત્રીસ;
અવરે એકત્રીસ છે, બીજે અઠ્ઠાવીસ.
ચાલૂ ચોથા વર્ષનો, બીજે જે બોલાય;
તે તો ઓગણત્રીસનો, ગણતાં એમ ગણાય.
વરસ બેસતાં બારમી, તારીખ તે સંક્રાંત;
જુન પાંચમીએ જઈ મળે, રવિ મૃગશિર નહિ ભ્રાંત.
તાપ તપે મે માસમાં, જુન ગરજે ઘમઘોર;
અકટોબરમાં આળસે, જળ વરસ્યાનું જોર.
ઈસવીસનના આંકમાં, છપન ભેળવીએ છેક;
સંવત વિક્રમનો વળી, આવે એજ વિવેક.
એ સંવતથી એકસો, તથા ઘટે છત્રીસ;
શક શાલિવાહનતણો, ચૈત્રે ચઢ્યો કહીશ.
દશ સુંદર આ દોહરા, કર્યાં સર્વને કામ;
વિગતે અમદાવાદમાં, રહીને દલપતરામ,

અવગુણવિષે.

ભાન ખાનને પાનનું, ગાન તાન ગુલતાન;
જ્ઞાનવિના વિદ્વાનનું, માન ઘટે નાદાન.
વેષ વિશેષ નરેશનો, ખેશ કર્યાં શિર કેશ;
દેશ નહી લવ લેશનો, વેષ ન તજે હમેશ.
પ્રિછે રાજ સમાજમાં, લાજ આજને આજ;
કાજ કરે પતરાજથી, દગલબાજ શિરતાજ.
હાટ કરે જઈ વાટમાં, ઘાટ ઘડે ધનમાટ;
કુડ કાટલે ખાટવા, ડાટ વળે વનસાટ.
શાણપણું નહીં આણશે, એજ અજાણ પ્રમાણ;
માણસપણું નહિ માણશે, જાણ લાણની હાણ.
નાત જાતની ઘાતમાં, રાત દિવસ રળીઆત;
ભાત ભાત ભલી તે તજે, માત તાતની વાત.
ગામ ગામ ઠગ કામથી, ઠામ ઠામ ઠગનામ;
દામ મેળવે હામથી, આમ મુરખનો જામ.
જાય સુકીર્તિ તજાય ત્યાં, ખાય કેફ હરખાય;
પાય પીએ પંકાય ઠગ, થાય દરિદ્રી સદાય.
ખાર ખૂબ કરનાર નહી, જાર તણો સરદાર;
ભાર ભરે અવતાર લૈ, સાર ન લહે લગાર.
બાળક દુર્ગુણ બાળજે, બાળજે જંજાળ;
કાળ ઝાળ તો ટાળશે, પાળક દીનદયાળ.
પ્રબળ બુદ્ધિ બળ અકળતન, જળ ફળ ભૂતળદત્ત;
ચપળ સકળ એ અચળ નહિ, દળ વાદળ દલપત્ત.

ટેવ પડી તે ટળે નહિ.

ભુજંગીછંદ.

શિલા શ્વાનની પુંછડી સાથ સાંધી,
જુઓ જુક્તિથી જાળવી બંધ બાંધી;

કરી પાંશરી તો ફરી વાંકી વાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
અઢારે વળ્યાં ઊંટનાં અંગ વાંકાં,
કહો ઢાંકીએ તો રહે કેમ ઢાંકયાં;
સુએ ભૂતળે તો જુએ આભ ભાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
જુઓ નાગની જાતની ટેવ જે છે,
રીઝે તો રમે ને ખીજે તો ડસે છે;
પુરા પ્રેમથી રાખીએ ઘેર પાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
પુરા પુષ્પના પુંજમાં હીંગ પેસે,
નહીં હીંગને પુષ્પનો પાસ બેસે;
ભલે માંથું કુટી મરે કોઈ માળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
ધરી દુધમાં ને કરી સાબુવાળા,
ધુઆ કોયલા ને જુઓ હોય કાળા;
નહીં કોઈ કાળે મટે જાત કાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
કહો પાણીના પૂરને કોણ થોભે,
ચઢે શા વડે નેવનાં નીર મોભે;
રહે ખાડમાં રાખશે કોઈ ખાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
લઘુ વૃક્ષ વાળ્યું વળે જેમ વાળો,
ટળે તેમ છોટાપણે ટેવ ટાળો;
કુડી કે રૂડી દુષ્ટની કે દયાળી,
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી.
ક્રિયા કેળવો મેળવો ગુણ તેમાં,
નીતિ ભેળવો હેળવો જીવ એમાં;
પઢે પાઠ આ તે ભલી ટેવ પામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે.

વિદ્યા વધારવાવિષે.

ભુજંગીછંદ.

બહુ બાગમાં ઝાડનાં ઝુંડ થાવા,
મચે મૂળમાંથી પુરાં પાણી પાવા;
તમે તેમ સૌનો ચહો હાલ સારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
કૃપાળુ બનીને નિશાળો કરાવો,
વળી સર્વના સુખનાં બીજ વાવો;
કરી વાડ રૂડી ફરે જેમ ક્યારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
રચ્યા ચાવણું ચાવવા દાંત દેવે,
જુઓ જ્ઞાન આપ્યું પિતામાત જેવે;
પઢાવે પુરો તે ખરો પાળનારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
પઢેલો નહીં તે પશુ તુલ્ય પ્રાણી,
પઢેલો જ તે માનવીમાં પ્રમાણી;
વડું પુણ્ય વિદ્યા દીધાથી વિચારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
ખરેખાત વિદ્યા ખજાનો ન ખૂટે,
ઠગે ના ઠગારા લુંટારા ન લુંટે;
જુવો જે વડે જીવજીવે હજારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
ઠગાઈ જશે જેહ તે હોઠ ઠાલો,
દુખે ડુબતો દેખીને હાથ ઝાલો;
તરી પાર તેને તમે તો ઉતારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
લખી વાંચશે એજ છે આંખવાળું,
ભણી જાણશે એજ જાણો જીભાળું;
ધરો નારીને મર્દનો એજ ધારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
પઢેલો કદીક કરે કષ્ટ ચૂરો,
પઢેલો નહીં તેજ પસ્તાય પૂરો;
પછી માનશે ધિક આ જન્મારો,
સુધારો થવા શુદ્ધ વિદ્યા વધારો.
ખરેખાત આ વાતમાં માલ મોટો,
કહું છું કથી કે નથી છેક છોટો;
ઠરાવો નિશાળો તમે ઠામ ઠામે,
મુખે એજ માગ્યું દલપત્તરામે.

વિક્ટોરિઆ રાણીવિષે.

હરિગીત છંદ.

હે દેવના પણ દેવ તું તતખેવ દિલમાં ધર દયા,
જે રાણીજીના રાજથી થીર થઈ અમે સુખીઆ થયા;
તું આપનિત્યે નવીન વધતું તેજ તેના તાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
વડી પ્રેમવાળી દિલ દયાળી બુદ્ધિશાળી બાઇ છે,
ભરપૂર ખૂબ ભરાઈ જેના ચિત્તવિષે ચતુરાઈ છે;
નહિદેશમાં લવલેશ દિસે કસુર જેના કાજમાં,

સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
જે દુષ્ટતામાં પુષ્ટ તેના શત્રુ છે સંસારમાં,
જે કષ્ટ જનને કરે, ફરતા ફરે ભ્રષ્ટ વિચારમાં;
સંહાર તેનો સદા તું કરનાર ઇશ્વિર આજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
તું ઉઠ ઇશ્વિર આવી વખતે અરજ ઉરમાં ધારજે,
છળ કપટ ખળનાં ઝપટ છે તે ચપટ કરી બેસારજે;
એ વેરીઓના વાસને વિખેરી નાંખી વાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
દિન દિન વિશેષ પ્રતાપ વધતો, ચંદ્રનો શુદિમાં ચડે,
તેમજ રહો મહારાણીજીનું અતિ તેજ ચઢતું તુજવડે;
રિપુ કુળને નિર્મૂળ કરજે છોડ જેવા છાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
અતિરિદ્ધિ સિદ્ધિ અખુટ તુજ ભંડારમાંથી આપજે,
મનના મનોરથ પુરીને, વળી કષ્ટ સઘળાં કાપજે;
કરતાર આપો કુશળ એના, સકળ રાજ સમાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને, રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
બહુ વર્ષ સુધી અચલ રાજ એનું, અમ ઉપર હજો,
વળી વંશનો વિસ્તાર જન સુખકાર જગમધ્યે થજો;
ઇશ્વર પ્રતાપે અમલ જામો, દેશ બેટ ઘણાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરિઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
નિર્દોષ તેનો ન્યાય નિશ્ચલ થઇ જગતમાં જામજો,
પ્રતિદિવસ વાર હજાર, જયજયકાર વાણી પામજો;
કરીએ અમે ઉંચે સ્વરે ગુણગાન એના રાજમાં,
સુખમાં સદા વિક્ટોરીઆને રાખ પ્રભુ આ રાજમાં.
ધરી પ્રેમ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, મુખથી એવું માગજો,
જય થજો જગમાં રાણીજીની શત્રુનું બળ ભાગજો;
શુભસ્નેહથી ગાજો તમે, સૌ સજન ગામો ગામના,
છે છંદ સુંદર નવ નવીન રચેલ દલપતરામના.

ગુજરાતમાં રાણીજીનું રાજ્ય સ્થપાયું.

ભુજંગીછંદ.

શુભે સંવતે ઓગણી પંદરામાં,
 વળી બેસતે વર્ષ સારા સમામાં;
જહાં ગુર્જરી રાજધાની બિરાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
ઉગ્યો સર્વને ઉર આનંદ એવો,
 જડે રિદ્ધિ કે સિદ્ધિથી થાય જેવો;
વિવાથી વડો વાર છે એમ છાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
ફરે લોકનો થોક મોટે ઉમંગે,
 અતિશે દિસે ઉજળાં વસ્ત્ર અંગે;
ગયા શાહીબાગે સહુ એજ કાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
મળ્યો સર્વ સાહેબનો સાથ સારો,
 મળ્યા હોંશથી શેઠલોકો હજારો;
મળ્યા સ્વાર પાળા મહા શબ્દ ગાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
વધ્યો હર્ષ વાંચી સુણાવી વધાઈ,
 રહ્યાં વાગી વાજાં રૂડા રાગમાંઈ;
ઉઠી ગર્જના તોપને ત્યાં અવાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
જમ્યા ઘેર જઈ ભોજનો ભાતભાતે,
 રચી દીપમાળા રૂડી એજ રાતે;
રહ્યા અક્ષરો ઓપી એમાં રચ્યા જે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
મળ્યા રાજ મેહેલે ઘણા લોક મોટા,
 સુણી ભાષણો પામિયા પુષ્પ ગોટા;
કવિને નવી પાઘ સાલો નિવાજે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.
રચ્યો દારૂખાના તણો ખેલ ખાસો,
 તકે તે જુએ લોક જૈ ત્યાં તમાસો;
દિસે જાણીએ દૈત્યનો દેશ દાઝે,
 રૂડું રાણીજીનું થયું રાજ આજે.

દોહરો.

એમ ભલો ઉત્સવ થયો, હરખ્યો સકળ સમાજ;
કરજોડી પ્રભુને કહે, રહો અચળ આ રાજ.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

લંકપુરી સળગી અળગી ભભકારથી રાવણની છબી ભાગી,
ક્યાં પ્રગટ્યો વ્રજ દેશદવાનળ, જ્વાળમુખી ગગને ચઢીગાજી;
લોચન ત્રિજુ ત્રિલોચનનું, ઉઘડ્યું દલપત પદે ઉપમાજી,
રાજ સમાજની આગળ આજની રાતસમેબની આતસબાજી.

મનહરછંદ.

મેલો ઘેલો પેલો જુઓ આગ ખેલમાં ઉભેલો,
ગોદડે ગુંથેલો એવો આવે હનૂમાનજી;

કાળા હાથ દાઢવાળા, દિસે દાઢીમોઢું કાળું,
પાઘડીનો પલ્લો પુઠે પુંછડા સમાનજી;
લોક નાસાનાસ કરે, ત્રાસ પામી તેને હામે,
એને નાવે આંચ જેના રામજી જમાનજી;
દેકી હામ હામ આગ, લગાડીને આઘો ખસે,
હશે હનુમાનજી કે સુલ્લાં સુલેમાનજી.

પડઘાવિષે.

દોહરો.

એક વિકટ વનમાં વસે, સિંહ વડો વનરાજ;
મહા મદોન્મત્ત મન ગણે, અવર ન મુજ સમ આજ.
એણે અવસર એકમાં, ત્યાંતો પાડી ત્રાડ;
પડઘો પણ તેવો પડયો, ઝુંડ હતાં જ્યાં ઝાડ.
વળી વળી કરે વિચાર જે, આવ્યો આ કોઈ આણ;
કહે સિંહ તું કોણ, ત્યાં, કહે ધ્વનિ તું કોણ?
તું તું મુજને મુજને, કાં ટુંકારે ટુંકાર;
તને તને મારીશ રીસ નિકળ બાર રે બાર.
હું હું વનપતિ વનપતિ, તું તું ચોરજ ચોર;
એ રીતે ઉચ્ચારતાં, ઘણો થયો પ્રતિઘોર.
વનપતિ સમજ્યો વનતણું, રખે ચહે એ રાજ;
ક્રોધ કરીને કેસરી, કુદ્યો જોવાકાજ.
ઠામ ઠામ જઈ ઠેકતો, હૈડે રાખી હામ;
ગર્વ ધરીને ગર્જતો, તરૂ ગિરિ ફર્યો તમામ.
ત્યાં દેખી તેને કહે, શાણો એક શિયાળ;
એ અવાજ છે આપનો, નહિ અવર વનપાળ.
સમજાવ્યો સારી પઠે, સિંહ થયો સુણી શાંત;
સમજ્યો કારણ સર્વ તે, ભાગી મનની ભ્રાંત.
એ રીતે આ લોકમાં, બોલે જેવા બોલ;
પાછળથી પડઘો પડે, તેતો તેને તોલ.
ભલો કહી સુણીએ ભલો, બાળ કહેથી બાળ;
કીર્તિ કથેથી કીરતિ, ગાળ દીધેથી ગાળ.
વદવું વચન વિચારથી, અણ વિચારથી એક;
કહો નહિ દલપત્ત કહે, છુટી જીભે છેક.

કુસંપનું જીવતર.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

કુત્સિત કાગ કપોતની વાણી કહે સઘળા કવિઓએ વખાણી;
શ્વાન સહીશમની અજ શબ્દ, કહે વળી ભ્રષ્ટ કવીસુખકાણી;
ગર્ધવઘોષ ઉલૂક ગિરા, જગમાં અપશુકન કરી જનજાણી,
એ સૌ વાદ વૃથા દલપત્ત કહે બડી કૂર કુસંપની વાણી.

છપ્પા.

રહે શરીરમાં રોગ, વ્યસન આવી કોઈ વળગ્યું;
થયો ના વિદ્યાભ્યાસ, કરજ છુટે નહિ અળગું.
વસે કુટુંબ કુસંપ કલેશ કામનિ નહી છાંડે,
પાપી પુત્ર કુપાત્ર પુત્રિ બાળાપણમાં રાંડે;
અહોનિશ વસવું ઉદ્યમ વિના, તૃષ્ણા અધિક અપાર છે;
આ જગમાં એવા પુરૂષના, જીવતરને ધિક્કાર છે.
રોગ રહિત તન રહે, અધિક વિદ્યા અભ્યાસી;
પાળે પુત્ર વચન, સદાપર આશ નિરાશી;
મધુર વચન માનની, કરજ શિરપર નહિ કોડી,
ચિત્ત સદા સંતોષ, પ્રીત સજ્જન શું જોડી,
વળી દિવસ દિવસજ થતો દિસે, સંપ કુટુંબી વર્ગમાં,
પછી એથકું હું નથી પ્રીછતો, સુખ વિશેષ કંઇ સ્વર્ગમાં.

હિંદુસ્તાનની વખણાતી ચીજો.

દોહરો.

દેશાટન કરી દેખશો; ભલી જણસ બહુ ભાત;
પંથ પધારી પ્રથમ તો, જઈ જોજો ગુજરાત.

હરિગીત છંદ.

રળીઆમણી ગુજરાત જોવા જોગ જેવી જાણજો,
ધરી યાદ અમદાવાદથી, એકાદ વસ્તુ આણજો;
અતલસ અને મુલદાર મશરૂ માલ બેશ મંગાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વ્હેલા આવજો.
પછી પંથ પેથાપુર ભણી, જાત્રાળું જન જે જાય છે,
ત્યાં બાંધણીની સાડીઓ બંદૂક બહુ વખણાય છે;
ને દેશથી સંદેસડો જન કોઈ સાથે કહાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા, આપ પહેલા આવજો.
વિસલનગર વિશ્રામ કરજો, પાત્ર ત્યાં પિતળતણાં,
વખણાય હળદર હેમજેવી, ઘાટ ચીર ખુલે ઘણાં;
પછી પાટણે જઈને પટોળાં, રંગદાર રખાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.
સમશેર તો શિરોહીની, પ્રતિમા ભલી ડુંગરપરી;
આવતાં જાજો આત્રસુંબે, ત્યાં છરા લોટી છરી;
વળી કપડવંજી કાચ સાબુ રહી સમીપ રચાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.
કાઠિઆવાડી કાંબી ઝાલાવાડી રૂડાં ઝુમણાં,

ખંભાતની ભલી સુત્રફેણી, જમણ તો સુરતતણાં;
બહુ પાપડી ને સાડી બરફી લક્ષ દઇને લાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.
નાશકતણાં જળપાત્ર નિર્મળ, પાન પુને સાંપડે,
બુરાનપરી શેલાં સરસ પણ પેઠણી પાઘડી ચડે;
શુભ સાલ તો કાશ્મિરની, એતો જરૂર અણાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.
કાશીતણા લોટા પિતાંબર, અફીણ છાયલ માળવી,
પણ ધોતીજોડા નાગપુરી જઈ લાવજો જોઈજાળવી;
બહુ ખાંડ બંગાળે બને પણ લઈ હિસાબ પતાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.
ધોળેરી રૂ ધાર્યું ભલું થઉં તો ભલા છે ભાલમાં,
ગજદંત સિંહલદ્વીપ, મુંબઈ હેમની છે હાલમાં;
નાણાતણી ટંકશાલ જોઈ સભાવિષે સીધાવજો,
વળી ઘરદિસે વરસાદ પેલા આપ વહેલા આવજો.

દોહરા.

મથુરામાં પેંડા મળે, જુઓ ચિત્ર જયપૂર:
ઘોડા તો કચ્છી ઘણા, પ્રેમ પમાડે ઉર.
જામનગરનું જઈ જુઓ, કંકુ સારે કામ;
વાગડમાં મઠ બાજરી, દીઠી દલપતરામ.

ફૂલણજીની ગરબી.

(વહાલા તમારી જોઇને રહીશું વાટરે, વહાલાજી. એ રાગ.)
ફૂલણજી તમે ફુલાવ્યા કેમ ફ્લ્યારે ફૂલણજી?
આ ઉપજ ખરચનો અડસટ્ટો કયમ ભુલ્યા મારાફૂલણજી.
કરજ કરીને વરા ભલા તમે કીધારે ફૂલણજી,
આ ગરથ પરાયા ખરચીને જશ લીધા મારા ફૂલણજી.
ઘર વેચીને ઘી સાકર તો લીધારે ફૂલણજી,
આ જમણ સરસ સામોવડીઆથી કીધાં મારા ફૂલણજી.
પિતાંબર પેરી પંગતમાં ફરીઆરે ફૂલણજી,
આ મનમાં ફુલ કરી મુંછે કર ધરીઆ મારા ફૂલણજી.
વળતો દિવસ થયો કે માગે નાંણુંરે ફૂલણજી,
આ નાંણાંનાં તો ન મળે કંઈ ઠેકાણાં મારા ફૂલણજી.
આ ફુલણજી ઉપર અરજી થઇ ત્યાંથીરે ફૂલણજી,
આ જપત થઇ મીલકત કાઢયા ઘરમાંથી મારાફુલણજી,
ફુલણજી તમને જેણે ફુલાવ્યારે ફુલણજી;
આ ટાણે તો કોઈ મદદ કરવા નવ આવ્યા મારા ફુલણજી.
ફુલણજી તો કુવો શોધવા ચાલ્યારે ફુલણજી,
આ ગરથ વિના તે અરીણ ન કોઇએ આલ્યાં મારા ફુલણજી.
જમતી વખત વખાણ ભલાં જે કરતારે ફુલણજી,
આએ સૌ હાસ્ય કરી નિંદા આચરતા મારા ફુલણજી.
એ અવસર તો અધિક વખાણી ચઢાવ્યારે ફુલણજી,
પણ આ અવસરતો બેવકુફ ઠરાવ્યા મારા ફુલણજી.
પહેરીને પટકુલ બાંધ્યા ચંદરવારે ફુલણજી,
આ ઘરબાળીને ચાલ્યા તીરથ કરવા મારા ફુલણજી.
ફુલણજીની રાંડ રૂવે મોંવાળીરે ફુલણજી,
આ ફુલણજી સિધાવ્યા ટેકો ટાળી મારા ફુલણજી.
ભોળાને નરસી શિખામણ દેશેરે ફુલણજી,
તે નિસાસાનું પાપ ઘણું શિર લેશે મારા ફુલણજી.
દિલમાં દલપત્તની શિખામણ ધરજોરે ફુલણજી,
તો કરજ કરીને નાત વરા નવ કરજો મારાફુલણજી.

સાતમી ચોપડી.

વિવેકમાળા.

મોતીદામછંદ.

ભજો ભવતારણ શ્રીભગવાન, તજોનિજઅંતરનું અભિમાન,
સજો સરજનારતણા ગુણગાન, થજો સઘળા સુધરેલ સમાન;
કરો દિલ દઈ પરમારથ કામ, ખરો મત એજ ધરો ઉર આમ;
તરો વળી આળસ નીર તમામ, ડરો કરજે કરતાં બહુ દામ.
નકી સમજી નિત્ય ચાલવું નેક, છકી મરજાદ ન છોડવી છેક;
ટકી સુધરેલી ન તોડવી ટેક, બકી ન જવો જુઠ અક્ષર એક.
શકે તહીં સાંખી સભાસદવેણ, બકે નર દુષ્ટ મહા દુખ દેણ;
છકે મધુપાન કીધે નર નેણ, ટકે સુખ જેમ મણીધર ફેણ.
કકો ભણીને બનો પંડિત કોય, પકો કરી વેષ વિશેષજ હોય;
ન કોઇથી જીતી શકાયજ જોય, ટકો પણ કીમત તેની ન તોય.
સગો ગણી સજ્જન સાથ જરૂર, દગો તજવો દુનીઆંથકી દૂર;
ઠગો ન થશો ન થશો કદી ક્રૂર, વગો વધશે વધશે વળી નૂર.
બડી બડી તો નહિ બોલવી વાત, લડી લડીને ઘડવી નહીં ઘાત;
તડી તડીને હણવી નહિ લાત, નડી નડીને ન થવું રળીઆત.
ભણી ભણી ભેદ થવું વિદવાન, ગણી ગણી વાવરવું ધન ધાન;
ધણીધણીરીતનુંરાખવું ભાન, છણીછણીપાણીકરોપછીપાન.
ચણોપણપાણીઆગળપાળ, ખણોશુભઆવકજાવકખાળ;
ગણોબહુકીમતનો ક્ષણકાળ, ઘણોડર જ્યાંનિરુદ્યોગીનિશાળ.
છતાં પગ હાથ કરે નહિ કામ, ખતા બહુ ખાય નિરુદ્યમી નામ;
જતા દિવસે તજશે સુખઠામ, ગતાગત કોઈ ગણે નહિ ગામ.

છતી છત જાય વધે દુખવાત, મતી હીણુ મૂઢ કહેજનજાત;
રતી ન રહે પ્રભુજી રળીઆત, અતીશય એથી વધે ઉતપાત.
ગમાવીજ દ્યો ન વૃથા દિનનીશ, જમાવીજદ્યોભગતીજગદીશ;
નમાવીજ દ્યો ગુરૂને પદ શીશ; સમાવીજદ્યોરૂદીઆતણીરીશ.
કરાવવું તો પરમારથ કામ, ઠરાવવું તો ઠરવાતણું ઠામ;
ડરાવવું તો દિલ દેખી હરામ, ધરાવવું તો ધરમી નિજ નામ.
ટકાવવી તો પ્રભુ ઉપર પ્રીત, તકાવવી તો રજ શોધન રીત;
ધકાવવી તો મનની ગતિ નીત, પકાવવી તો ચતુરાઈજ ચીત.
લખાવવી તો વળી સત્યજ વાત, રખાવવી રીત રૂડી દિનરાત;
નખાવવી તો દિલથી દૂર ઘાત, ધખાવવી ઉદ્યમની ધુણી ભ્રાત.
લગાવવી લોભતણે શિરલાત, ડગાવવી તો જડતાતણી જાત;
ફગાવવી ફેલ ફિતરની વાત, ભગાવવી ચાલ ભયંકર ભ્રાત.
મચાવવીસજ્જનસોબતસારી, રચાવવીતોકવિતાસુખકારી;
બચાવવી દોલતડહાપણધારી, નચાવવી તો નહિનિર્લજનારિ.
તજાવવી તુચ્છપણાતણી ટેક, ભજાવવી વાત વધારી વિવેક;
સજાવવી સુંદર નીતિ અનેક, બજાવવી નોકરી નાથની એક.
બુઝાવવી લોચન ઝેરની ઝાળ, રૂઝાવવી ચુગલીચોરીનીચાલ;
ઝુઝાવવી બુદ્ધિ કુબુદ્ધિ કરાળ, દુઝાવવી તો ધરતીજ રસાળ.
ઘટાવવી તો ઘણી આળસ અંગ, ચટાડવી સુમતિસાકરસંગ;
વટાડવી પીડ કરી ભય ભંગ, મટાડવી ફિકર આપી ઉમંગ.
પડાવવી વાદ વદી ન વિસાત, અડાવવીનહીં કદીઆડીજવાત;
લડાવવી તો નહીં કોઈની નાત, ઘડાવવીતોનહીંકોઈનીઘાત.
જણાવવીઆપણી બુદ્ધિઉદાર, અણાવવીઉત્તમવસ્તુઅમાપ;
ગણાવવી કીર્તિ કથા સુખકાર ખણાવવી ખાણુમહામુલદાર.
છપાવવી છેલતણી નહીછાપ, ખપાવવીજ્ઞાનતણીઘણિખાપ;
જપાવવી ઈશ્વર કીર્તિ અમાપ, થપાવવી નીતિનકેનહીં પાપ.
ન થાવું મહાપદ લઇ ઉન્મત્ત, તથાતજવું અભિમાનઅસત્ત;
કથા સુણીને વળી રાખી વિગત્ત, વૃથા નહિ વાદ વદો દલપત્ત.

પરમેશ્વરે સર્વ ઉપયોગી કર્યું છે.

દોહરા.

નાસ્તિક નરની આગળે, આસ્તિક ઉચરે એક;
જે જે સરજ્યુ જગદિશે, વિધવિધ કરી વિવેક.
નિરૂપયોગી કશુંએ નથી, જન સુખ સારૂં સર્વ;
કથન સુણી નાસ્તિક કથે, ગંડક ધરી ગર્વ.
જુ માંકણુ, મચ્છર જુવા, સિંહ વાઘ વરૂ સાપ;
એ કેવા ઉપયોગના, તેહ બતાવો આપ.
ઘાત કરે જનની ઘણી, તરત ડસે તનમાંહિ;
દયા હોત જો દેવને દિલ, કરત ન એવું કાંહિ.
આસ્તિક એ અવસર કહે, ઉચર ન એવું આળ;
પ્રભુ પાળે જન પુત્રસમ, દિન દિન દીનદયાળ.
નિત નિત જન નિરમળ રહે, વસે હળી મળી વાસ;
એ ઇચ્છાથી ઇશ્વરે, તે શિર મૂક્યા ત્રાસ.
મલિન રહે જે માનવી, સાફ સજે નહીં સેજ;
જુ માંકણુને જીવડાં, આપે પીડા એજ.
પટ પેહેરે નહિ પંડપર, જમીન મલિનમાં જાય;
જો તેને મચ્છર જુવા, ખાંતે ખોતરી ખાય.
એમજ ઘર કે આગણું, રોજ ન સાફ રખાય;
વ્યાલ ખજુરા વીંછીઓ, ભમતા આવી ભરાય.
જે જન જંગલમાં રહે, સર્વ તણો તજી સંગ;
વાઘ વરૂનો ડર વળી ઉપજે એને અંગ.
ચુક છોટીથી ચોંટીઓ, મોટી ચુકે મરણુ,
કેવો કીધો કાયદો, અધિપતિ આળસ હરણુ,
આપ સાફ રહી અવરને, સદ્ય સજાવે સાફ;
નહીં તો નિર્મળ મનુષનો, મહાગુનો નહીં માફ,
કર્ત્તારે કરૂણા કરી, કર્યું વિચારી કામ;
સમજે સમજુ જન સૌ દિલમાં દલપતરામ.

વૈતાલીયછંદ.

રચના રચનાર રે ધણી, કરૂણાળુ કરૂણા કરો ઘણી;
પ્રભુતા પ્રભુ તારી તું ધરી, મજરો લઈ મજ રોગ લે હરી.
કરવા કર વાવરો મને; સુખીઆરો સુખી આ ભજું તને;
વણુસે વણ સેવનાથકી, નર ધારી નર ધારણા નકી.
જનમે જન મેદની વિષે, હરી તેની હરિ તેં પિડા દિસે;
કરી દીકરી દીકરા ગણ્યા, દુખકાળે દુખ કાપી તેતણા.
ઘડી જે ઘડી જેટલા ધર્યા, ઉપકારી ઉપકાર તેં કર્યા,
ટળી આટળી આપદા જરા, ગુણ વાંચી ગુણવાન તાહરા,
હતી દા હતી દાડી જે અતિ, મળાની ગૈ મળી નિમળીમતિ;
કવિતા કવિ તારિ જો ગણી, કથશે થોક થશે બણી બણી.
નખમાં નખમાય જે અમે, જીવતા કંઇ જીવ તાપ તે ખમે;
ઠગવા ઠગવાત સૌ કરે, જગપાળુ જગ પાપ તું હરે.
રજ પારજ પામીએ કથી, પણ આ ડાપણ આગળે નથી;
જણશે જણ સેંકડો ફરે, સદભાગી સદભાવના ધરે.
જનરંજન રંગ તેં કર્યા, સુખકારી સુખકારણે ધર્યા;
તનવંત ન વંદશે તને, નર તો વાનર તોલમાં બને.
તજવા તજ વાત જે કહે, નિજનો ખુની જનો ગણી લહે;
ગણના ગણનાર જો કરે, ગણુ તારા ગણતાંજ તે મરે.

દોહરા.

ગુણ તારા ગણતાં કદી, ઠેઠ ન આવે ઠામ;
અલ્પ બુદ્ધિ શું ઓચરે, રચીને દલપતરામ.

અભિમાન તજવાવિષે.

મોતીદામછંદ.

કદી અભિમાન કરે જન કોય, હજાર વશા હલકો બહુ હોય;
કહું શુભ કેહેણુ સુણો સૌકાન,ભજોભગવાનતજોઅભિમાન.
ગયો પડી રાવણુનો પણુ ગર્વ, સમાપર શત્રુ થયા જનસર્વ;
નકી થયું પ્રાણુતણું નુકસાન, ભજો ભગવાન તજો અભિમાન.
કહો વળી ક્યાં દુરજોધન કર્ણુ, મદોન્મત પામી ગયાપણુમર્ણુ;
દિધાં દરરોજ સદાવ્રત દાન, ભજો ભગવાન તજો અભિમાન.
છતાં જગ મધ્ય હતા જન જોધ, કળે કરતા રિપુઉપરક્રોધ;
મુઆગળીઆતજીઆણુકમાન,ભજોભગવાનતજોઅભિમાન.
થતી શિર છત્રતણી શિળિ છાંય, કશું કરતાં ડરતા નહીં કાંય;
ગયા નર આપ રહ્યાં ગુણુગાન, ભજો ભગવાનતજોઅભિમાન.
સજે જન જો સઘળા ગુણુ સાર, લહે મનમાંઅભિમાનલગાર;
મળ્યાં દુધ સાકર ઝેર સમાન, ભજો ભગવાન તજોઅભિમાન.
અહોચિતથીજગમાંજશજોય, કદીઅભિમાનકરોનહીકોય;
હશો નર નમ્ર થશો ગુણુવાન, ભજોભગવાનતજોઅભિમાન.
ટળે અભિમાન મળે બહુ મિત્ર, પમાય પ્રભુપદ પ્રેમ પવિત્ર;
પડેપછીપૂરણુ બ્રહ્મ પિછાન, ભજો ભગવાન તજો અભિમાન.
સુણીશુભઆનવછંદરસાળ, પ્રજા જન સર્વ પ્રજાપતિપાળ;
વિચાર કરી વળી ધારી વિગત, કરો દિલ તોલ કહે દલપત.

હિંદ ઉપર ઉપકારવિષે.

સવૈયાએકત્રીસા.

ઝેર ગયાં ને વેર ગયાં, વળી કાળા કેર ગયા કરનાર,
પર નાતીલા જાતીલાથી, સંપ કરી ચાલે સંસાર;
દેખ બિચારી બકરીનો પણુ, કોય ન જાતાં પકડે કાન,
એ ઉપકાર ગણુ ઇશ્વરનો હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
રાજ્ય અનોપમ આજ થયું છે, લાજ વધારી તારી લેખ,
ઘોર કુકર્મિ ચોર ગયા ને, જોર દગાનું ડુબ્યું દેખ;
મહમુદ સરખા મારણુ ન મળે, ત્રેમૂર તુલ્ય નહિ તોફાન,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
જુલમી રાજાની જડ ઉખડી, નાદિર સરખા પામ્યા નાશ,
ભારે ભીલતણો ભય ક્યાં છે, ક્યાં છે કજીઆ ને કંકાશ;
વિધવિધના વૈભવ વસ્તીને, પેહેરે પટકૂળ ચાવે પાન,
એ ઉપકારગણી ઇશ્વરનો, હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
ઠુલકરથી નહીં હોય ખરાબી, કહો મરાઠા કોણુજ માત્ર,
કદી સંહાર ન કરે સિંધિઆ, પીંઢારા પણુ ગયા કુપાત્ર;
ઇંગ્લીશના નેજાની નીચે, તારાં તનુજ કરે ગુલતાન,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો, હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
એ બળવંત આશ્રય આગળ, ગાય ધવળ મંગળ ગુણુગીત,
જેના ધારા સૌથી સારા નિરબળ નરને ડર નહીં ચિત્ત;
કોળી નાળીનો ભય ટાળી, સંભાળી રાખે સંસ્થાન,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો, હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
ફાંસી ખોરા ફેલ કરીને, વનમાં પાડી ન શકે વાટ,
ધીંગા કાઠી જટનાં ધાડાં ઘોડાં ઘેરી ન શકે ઘાટ;
ખેતર કે કુવેતરમાં જઇ, લશ્કર લુંટી ન લહે ધાન્ય,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
લંકાથી હિમાચલ લગભગ કલકત્તાથી કચ્છ પ્રવેશ,
પંજાબી સિંધી સોરઠીઆ, દક્ષિણુ માળવ આદિક દેશ;
દિવસ ગયા ડરનાને દુખના, સુખના દિનનું દીધું દાન,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો, હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.
તે માટે તું તો તનમનથી, માની લે એનો આભાર,
રાજી રાજી રહી નિરંતર, સ્વર્ગ સમો સજજે શણુગાર;
દિલથી આશીષ દે છે દલપત્ત, મહિમા મોટું મેળવ માન,
એ ઉપકાર ગણી ઇશ્વરનો, હરખ હવે તું હિંદુસ્તાન.

કુસંગતીવિષે.

નારાચછંદ.

ભળે વધાર ભાતમાં, લગાર જે લવિંગનો,
ટળે ન ટાળતાંજ તેમ, હોય ગંધ હીંગનો;
સુફેદ વસ્ત્ર શામ થાય, શામ રંગ સંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગદે, કુસંગ રંગ અંગમાં.
અફીણીઆની સોબતે, અફીણીઆ ગણાય છે,
જુગારીઆની યારીમાં, જુગારીઆ જણાય છે;
કઢંગીના પ્રસંગી તે કદાય છે કઢંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં.
જુવાર જ્યાં હજાર શેર, શેર ભાત જઈ ભળે,
મળે ન મુલ ભાતનું જુવાર જેટલું મળે;
ગણાય ખાળ નીર, ગંગ નીર તુલ્ય ગંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગદે કુસંગ રંગ અંગમાં.
પીએ જ શુદ્ધ દુધ જે, કલાલની દુકાનમાં,
છણાય વાત છેકને, મનાય મદ્ય પાનમાં;
જુગારી પાસ શ્રેષ્ટ નંગ જાય નેષ્ટ નંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં,
કદાપિ કાળીઆ કનેજ, ધોરી ધોળીઓ વસે,
વળે ન વાન તોય સાન, સંગથીજ શીખસે;
ઉડે ન તોય થેકવા, શિખે વસી વિહંગમાં,
કુસંગીનો પસંગ દે, કુસંગ રંગ અંગમાં.
ભલા પુલિંગ ભાત દેખ દાળ સંગતી ચઢી,

પુંલિંગ નામ પાલટી, લખાય નામ ખીચડી;
ગણાય અંધ ટોળીં એક દેખતો અપંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં.
લગાર ઝેર દુધ બાર શેરમાં સમાય તો,
વિકાર તેજ વાર થઈ પીનાર પ્રાણ જાયતો;
સુપાત્રમાં કુપાત્ર જઇ કરેજ ભંગ રંગમાં,
કુસંગીનો પસંગ દે, કુસંગ રંગ અંગમાં.
કુવેણ કેમ શોભશે, સહસ્ત્રધા સુવેણમાં,
કણું અણું સમાન તે, નડે ઘણુંક નેણમાં;
ગમે ન ગાંઠ એક જો રહે રસી સળંગમાં,
કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ અંગમાં.

દોહરો.

તજો પ્રસંગ કુસંગીનો, સદા કરો સત સંગ;
માનો દલપતરામનું, અંગે ધરી ઉમંગ.

મનરંજન કવિતા.

છપ્પો.

નાથ નરકનો કોણ? સાર દહીંનું શું કહીંએ.
પોથી બાળકતણી, નામ તેનું શું લઇએ?
ધણિનું શું નિત ઘેર, કરે ભોજન કરનારી?
ચતુર પુરૂષ એ ચાર, ઉત્તર મન લહો વિચારી.
જો સમજી શકે તો માન દઇ, આપું બેસવા ઓટલી;
નહીં સમજી શકે તો કહું તને, જમ ઘી ચોપડી રોટલી.
શ્રીફળમાં શું હોમ, દગો કરતાં શું હારે?
અધિક ગામડામાંહ, લહે કોણ પદવી ભારે?
મટે નહીં તે કોણ? પરમ દુખ સૌથી શું છે?
કાટિ આદ્યને અંત, તહાં જે નામ રહ્યું છે;
વાચા અવિચળ એ દેવ છે, રાખી રહેમ નજર રહે;
હેન દનપર આદિવર્ણ પર, મધ્યવર્ણ કવિજન કહે.

દુમિલાછંદ.

નર સેજ સુબુદ્ધિ ન વાવરસે,
વરસે વરસાદ મરે તરશે;
તરશે નહિ નાવ મળે સરસે,
સરશે નહિ કામ પ્રભુ પરશે;
પર શેરિ ધરોઘર સાંચરશે,
ચરશે ખડ અર્થ ન સુધરશે;
ધરશે ન શિખામણ સાંભરશે,
ભરશે જળને નદીએ તરસે.

દર્દીને દવા આપવાવિષે.

દોહરો.

ઓસડ આપો અસુખીને, જીવન આપે જેમ;
તરતજ પામો તો તમે, પુરો પ્રભુનો પ્રેમ.

ભુજંગી છંદ.

પ્રભુનો તમે પામવા પ્રેમ પુરો,
નહીં આજ ઉદ્યોગ રાખો અધુરો;
પીડા પામતા લોકના થોક ટાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
શરીરે સુખી તે સુખી સર્વ વાતે,
શરીરે દુખી તે દુખી છે સદાએ;
દિસે લો દયા દીન દેખી દુખાવો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
જરાએ જુઓ જોડીને જીવી જ્યારે,
ભલુ પુણ્ય તે ભાસશે સૌથી ભારે;
રૂડા સજ્જનો જીવ રાખી દયાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
સજો સૌ થકી શોભિતી વૈદ્ય શાળા,
ભણ્યા ને ગણ્યા વૈદ્ય રાખો રૂપાળા;
કરો દૂર જે વૈદ્ય દિસે દગાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
વડી વૈદ્ય શાળા વડા વૈદ્ય થાપે,
અનંતા દુખી જીવ આશીષ આપે;
અરે દ્રવ્ય એવેજ રસ્તે ઉછાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
અહો દેવ એને ભલે દ્રવ્ય આપ્યું,
દવા દે દુખી લોકનું દુઃખ કાપ્યું;
હઠ્યો રોગ જેથી હતો જે હઠાવો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
અમે કીર્તિ આ લોકમાં એમ આવે,
પ્રભુ રોજ પામી પુરો પ્રેમ લાવે;
ભલું નામ વિખ્યાત ભુ મધ્ય ભાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
કશા રોગને ટાળવા કામ કીધું,
દિસે આજ એ તે અભેદાન દીધું;
તજે રોગ રોગી નિરોગી નિહાળો,
દવા દાન દે દર્દિનાં દર્દ ટાળો.
શિખી સાંભળી અંતરે છંદ આણો,

ખરા સજ્જનો જીવમાં ખૂબ જાણો;
રૂડી વૈદ્યશાળા રચો ઠામ ઠામે,
મુખે એજ માગ્યું દલપત્તરામે.

ઇંદ્રવિજયછંદ.

ફેરવી રૂપ દગાથી ફસાવી અરે નર અંતર ફોકટફૂલે;
છાનો રહે નહિ છેક હમેશ ખરેખરો વાત કદીપણ ખૂલે;
ભોળવીએ ભરમાવી ભલેપણ,ભોળપણે ફરીથી નહિ ભૂલે,
કાગળ હાંડલી કોઇ કરે કદી એકજવાર ચઢે પણ ચૂલે.

પરમેશ્વર રાણીનું રક્ષણ કરો.

ઝુલણા છંદ.

અખિલબ્રહ્માંડનાઇશનિશદિનતું,ઉરવિષેઆ સ્તુતિધરઅમારી,
રિદ્ધિનેસિદ્ધિવિકટોરિઆરાણીનેઅખુટભંડારથી આપતારી;
સકળ સંસારમાં તેમનાશત્રુનાસૈન્યને સદ્ય સંહારી નાખો,
પ્રાણીનેપ્રાણદાતારકરતારજગરાણીવિકટોરીઆઅમરરાખો!,
ભાગ્યશાળીભલીકુશળછે,કુળવતીપ્રેમવાળી વળીદિલદયાળી
રાણી શિરતાજ મહારાજ રક્ષાકરો તેહના શત્રુનું જોરટાળી;
એપ્રભુએહનાઅમલમાંઅચળતુંઆપઆવારભૂગોળઆખો.
પ્રાણીને૦

સરવથીસરસબહુવરસસુધીવશોઅચળએમઉપરેઅમલએનો,
દુષ્ટ દંડાય સુખીથાયસજ્જનો,જગતમાંન્યાયવખણાયજેનો;
પરમ પ્રતિપાળધરમાળજીવોઘણુંકરમફળચાડીઆચોરચાખો.
પ્રાણીને.

છે પ્રજા ઉપરે પ્યાર જેને ઘણો,થાય છે સર્વ સંસાર રાજી,
એજઅવિચળપણેથાઓઆદેશમાં,ગાઇએજેથીગુણગાનગાજી
અધિકઉછરંગનાદિવસદેઉજળા દુષ્ટને દિવસ દેખાય ઝાંખો,
પ્રાણીને.

લોકનાથોકનિશંકસુખોઆથયા,જશભર્યું કામ કહેવાયજેનું,
અધિકમહિમાભર્યુંરાજરહેજોવળી,અચળઆલોકમાંનામએનું
રાણીજીવોઘણુંરાણીજીવોઘણું,સકળદુનીઆમુખેએજદાખો,
પ્રાણીને.

દુષ્ટના દુષ્ટ સંકલ્પ નિષ્ફળકરી, અફળકરઇશઉદ્યોગએના,
હઠ તજી શઠસૌહારીહેઠાપડો,જગતદુખકારી વિચાર જેના;
હેપ્રભુ આજએપાપીહિંમતતજીત્રાહિરેત્રાહિભાપાજભાખો,
પ્રાણીને.

આજ ઇશ્વરરતમેંકોટીકરુણાકરી,સરસઅમઉપરેરાજથાપ્યું,
તુચ્છનરતેસમેરાજતૃષ્ણાધરી, કપટ કરીકેકને કષ્ટ આપ્યું;
આપ ઉંહા પ્રભુ અદ્યઆઅવસરે,સુજનપીડાયતેકેમસાંખો.
પ્રાણીને.

આપનાદાસનેઅવિચળવિશ્વાસછે,દુષ્ટનોનાશકરીત્રાસહરશો,
ધર્મનાબેલીછો,શત્રુ અધર્મના નામના અર્થનું કામ કરશો;
સર્વઠામે પ્રભુ સદ્ય શાંતિ કરો, લોકના થોક પીડાય લાખો,
પ્રાણીને.

સર્વલોકોઘણા સ્નેહથીઆસમેજગતપ્રતિપાળનીપાસમાગો,
રાણીનુંરાજમહારાજઅવિચળતપોભ્રષ્ટજનદુષ્ટનુંજોરભાગો;
હાથ જોડી નમી નાથને સૌકહો રાણીનીજય થજો સર્વ ઠામે,
પ્રેમથી પ્રાર્થના કાજરૂડા રચ્યા રસિક નવ છંદ દલપતરામે.

દ્વીઅર્થી દોહરા.

આ ભોજન શાળા ભલી, કે નિરમળ નિશાળ;
મિત્રો દલપતરામના, સુણજો વાત વિશાળ.
લીપી ધારા દિલ ધરી, ભૂમિ ભલી ચીતરેલ;
ગણે નામ જણ ગામના, કોણ દિસે આવેલ.
બેઠી પંગત પાટલે, ધરી અબોટીઆં અંગ;
બાંધે શોળે સમજીને, શિરવાળો બહુ સંગ.
પોળી કીધી ચોપડી, સાકર ધરીને સાર;
પત્રાળી પુરી સરસ, પડીઆ હારો હાર.
કેક ભલી વિધ કરી ભરે, ગોળે બેશાખંડ;
ભોંય તપેલી તાપ ત્યાં, છે બરફી જ્યાં ઠંડ,
કેક શિખે સુધ રાઇતાં કેક ભલી રીત ભાત;
દિઠા લાડવા યાર મેં, શાક શિખે પ્રખ્યાત.
વળી જેમ વરસે વડાં, તેભણી દહીં પણ જાય;
તેલ ખાય છે, કંઈ વડાં, શિશુકર ગણી તલ ખાય.
તેલ ખાય નહિ તેહને, આપી ઓરડી પાસ;
સોટીપાં ચમચે પછી, આપે તજે કચાશ.
ઉંઠે તે ભણી ઉપરી, માનપત્ર પણ એક;
આપે બીડી વાળી વળી, હેતુ ધરાય અનેક.

સંપ વિષે—દોહરા.

સંપ થકી સુખ ઉપજે, સંપથી જાએ કલેશ;
જેના ઘરમાં સંપ નહિ, સુખ તેને નહિ લેશ.
તે માટે તુજને કહું, અંતર રાખી ઉમંગ;
લાલચ છોડી લક્ષ્મીની, સંપ તણો કર સંગ.

છપ્પો.

કૈરવ પાંડવ કુળ, મૂળથી નાંખ્યાં ખંડી;
જો લક્ષ્મીને કાજ, સંપની ઇચ્છા છંડી,
બહુ હિંદુનાં રાજ, સંપતજવાથી દુટયાં;
દિલીપતિ સુલતાન, સંપ જાતે ઘર ફુટયાં.
પરિપૂરણ લક્ષ્મી પામીને, સંપવિના નહિ સુખ લહે;
હોય ઘરમાં ઘણો કુસંપતો, મોટા પણ મરવા ચહે.

દોહરા.

મળે સભામાં માન, બહુ ઘર ધન કોશ વિશાળ;
જે નરને ઘર સંપ નહિ, હીણા દિશે હાલ.
તન રોગી શિર શત્રુતા, ધન આવે ને જાય;
પણ જો સંપ કુટુંબમાં, શીતળ રહે સદાય.
જગમાં બહુ જન ધનવિના, સંપ થકી સુખવંત;
સાખ પુરે સંસારમાં, એની લોક અનંત.

પ્લવંગમછંદ.

છત્રે થાતી છાય છડી ઘર છાજતા,
હાથી હોદામાંય રસિક બિરાજતા;
આયુષ્ય રિદ્ધિ અનેક ભરેલી ભાગ્યમાં,
એ સુતા દિન એક ઉછળતી આગમાં.
ભોગવતા સુખ ભોગ મહા સુખ માણતા;
જોતાં જોગ અજોગ, જરી નહીં જાણતા.
કીધા દામ કરોડ ખજાને ખાણમાં,
સુતા તાણી સોડ મસીદ મશાણમાં.
ઇન્દ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ નોખમાં,
કોટીધ્વજ સહુકાર ગરજતા ગોખમાં;
સુંદરીઓ ગુણસાર મહાગુણ મર્દમાં,
કો જાણે કયાં હાર ગઇ મળી ગર્દમાં.
માટે મારા મિત્ર વિચારો વાતરે,
પાપી મટો પવિત્ર ભલા થઇ ભ્રાતરે;
જીવતરનું ફળ જાણી ભજો ભગવાનરે,
અંતર પ્રીતિ આણી ધરો નિત ધ્યાનરે.

મહીદીપ છંદ.

સ્યામ ચરણ સ્મરણ મિત્ર સરસ રીત સાચી,
તે વિના ત્રિલોક મધ્ય ક્રોડ વાત કાચી;
હસ્ત ચરણ, કરણ નાક તેં કૃપાળ કીધું,
નેત્ર વદન દંત આપી જ્ઞાન દાન દીધું.
ખાન દાન ચીજ ખૂબ, એજ આજ આપે;
ભૂખ તરસ ઠંડ તાપ, કષ્ટ સર્વ કાપે;
તે તને ઘડીક એક એક યાદ આણે,
તું અભાગી દુષ્ટ ઇષ્ટ દેવને ન જાણે.
જો વિચારી જીવ જનમ પામીને શું પામ્યો,
ભક્તિની ન જુક્તિ જાણી પાપકાંપ જામ્યો;
છે હજી ઉપાય થાય તો ઘણુંજ સારૂં,
જે ઘડીક જાય ઓછું થાય આયુ તારૂં.

ઈશ્વરની શક્તિ—દોહરા.

આ નરવાસી વિશ્વના, ઉંચું જો આકાશ;
ત્યાં ગોળા જો તેજના, જળહળ જોત પ્રકાશ.
પુરૂ અચરજ પામીને, વળી વળી ખુબ વિચાર;
તું તેના કરનારને, પૂજ પુરો ધરી પ્યાર.
સર્વ શક્તિના સ્વામિનાં, અદભુત કામ અપાર;
એ એમાંનું એક છે, ચમત્કાર કરનાર.
લખ્યું તેજના લેખથી, દેવ નિરંજન નામ;
તે તુજથી વંચાય, ઠરી ઠરીને જો ઠામ.
આ અવિનાશી તેજના, દીવા જે દેખાય;
તે તું ગણી જો રાતમાં, ગણતાં ગણે ગણાય?
જે તારા તુજ આંખને, આપે છે અજવાસ;
એ પણ આવી અવનિઓ, પાળે નૃપ અવિનાશ.
કેવળ આપણ કારણે, નથી રચ્યાં એ રૂપ;
ત્યાંપણ વસ્તી વિશેષ છે, ભગવત તેનો ભૂપ.
સુખીઆ કે દુખીઆ હશે, લાખો ત્યાંના લોક;
પુણ્યવાન કે પાપીઆ, હશે હરખ કે શોક.
પણ પ્રભુની ત્યાં ભક્તિનાં, વિધ વિધ હશે વખાણ;
ઇશ્વરના ઐશ્વર્યથી, એ નહિ હોય અજાણ.
રે માટીના માનવી, તું તો તરણા તુલ;
જળ જંતુ જગ કણ થકી, ભાર અલ્પ કાં ભુલ.
તોપણ ધરજે ધૈર્ય તું, જે સૃષ્ટિ સ્રજનાર;
તે સંભાળે છે તને, પિતા પરમ પ્રિયકાર.
શાંતિધર જે સર્વદા, જે સાહેબ સર્વજ્ઞ;
જ્ઞાન દૃષ્ટિ દેખે તને, નહીં એક ક્ષણ અજ્ઞ.
ડરી ડરીને ડગલાં ભરી, કરી કરી સારાં કામ;
ધરી ધરી પ્રેમ પ્રભુ ભજો, ફરી ફરી દલપતરામ.

પ્રભાતનું વર્ણન.

રાગ પ્રભાતિ.

મળી માતને તાત પ્રભાતમાં, પુત્રીનેસુણકહેવાતગઇરાતવીતી;
હુડીઅત્યારમાંઅધમઉદ્ધારમાં,જગતકરતારમાંજોડપ્રીતિ.ટેક.
વેગળાં દુંકડાં કુંકડા બોલીઆં, ખોલિયાં દ્વાર દરબાર કેરાં;
જાગિયાલોકતેઉદ્યમેવળગીઆ,વાગિયાઘંટજ્યાંદિવદેરાં.મળી.
ઉદિત આદિત્યઆભાસઆકાશમાં, ચંદ્રપ્રકાશતોનાશપામ્યો;
પીગળીપાણીથઇઝરણમાંજાયછે, હોયજેહિમથીબરફજામ્યો.
મળી.
ચકલીચકચક કરેકાગડાકાકારે, હંસપોપટમેનામધુરબોલે;
રાગ પ્રભાતિકોઈ ગાય,ખુશથાયછે,ગાયભેંસોગળેબંધ ખોલે.
મળી.
ઘંટીના ઘોર સુણજોરથીજોવળી, મસીદમાંબાંગ મુલ્લાંપોકારે;
સ્નાનકરીસુંદરીજળભરીજાયછે, ન્હાયછેકોક નદીને કિનારે.
મળી.
જો તું દીવોજઇજોતઝાંખીથઇ, ચોરને ક્યુડ સંતાઇ પેઠા;

પદ્મપ્રફુલિતથયાંપતિતથઈપોયણી, બગઠગોજઈનદીવાટએઠા. મળી.
ખેડુ ખેતી કરે સોની સોનું ઘડે, લોહ લુહાર કંસાર કાંસુ;
નારમરનારનેરાગતાણીરૂએ,આંખમાં એકનહીં હોયઆંસુ. મળી.
ઉઠીનરનારીઓ,ઉઘડીબારીઓ,દેખમહીઆરીઓમ્હીવલોવે;
જોવટેમાર્ગુંજાયછેવાટમાં, ઘાટમાંધોબીજનવસ્ત્રધોવે. મળી.
ધીર શૂરવીર તે ધનુરવિદ્યા ધરે, રાજદરબાર વાજીંત્ર વાજે;
ચોકીબદલાયછેચોકછૂટાયછે,રાયજઈબાગમધ્યેબિરાજે. મળી.
કુળવંતીનારીસંતાનસંભાળતી, મધુરમુખબોલતીબાલઉઠી;
બાળનેમારતીધણીનેધમકાવતી,ફુઅડરંડાકરેકલેશરૂઠી,મળી.
હોય ધનવંતધીમંતધોઈદંતને,સ્નાન કરીસરસ સુગંધ સુંઘે;
આળસુએદીનેઅકલનાઆંધળા,અફીણીઆતેસમે ખૂબઉંઘે. મળી.
આસમેઉઠીઅભ્યાસ જે આદરે, આઠદસમાસમાંઅર્થસાધે;
વનતણાપવનનેસેવતાંઆસમે,થાયઆરોગ્ય તનવરસ આધે.
વીસરી હોય તે વાતપણસાંભરે, આસમે ઉઠીજે યાદકરીએ;
કઠણજેદલપતરામનુંકામછે,કાવ્યકલ્લોલતેતરતતરીએ. મળી.

જ્ઞાન મેળવવાવિષે.

રાગ વણઝારાનો.

વાંચો આ વાત વિવેકની, ભણનારા રે;
વળી વિધ વિધ કરીને વિચાર, શોધો ગુણ સારારે.
ભણતર ભણીને ભણી રહ્યા, ભણનારા રે;
કદી એમ ન કરશો ઉચ્ચાર, શોધો ગુણ સારારે.
જો ભવ આખો ભલે ભણો, ભણનારા રે;
પણ પાઠનો પામો ન પાર, શોધો ગુણસારા રે.
જ્ઞાન ગર્થ ગુણ ગાંઠવો, ભણનારા રે,
એતો આપણો એક આચાર, શોધો ગુણ સારારે.
સર્વ સમે સર્વ સ્થાનમાં, ભણનારા રે;
આપે આદરીએજ અભ્યાસ, શોધો ગુણ સારારે.
જેમ જેમ જીવ જોડી જુઓ, ભણનારા રે;
તેમ પળ પળે પ્રકટે પ્રકાશ, શોધો ગુણ સારા રે.
ઉજડ અંધારે એકાંતમાં, ભણનારા રે;
તમે મનન કરી મનમાંહી, શોધો ગુણ સારા રે.
એ સમે આપણો આતમા, ભણનારા રે,
જુઓ કામ કરે જે જે કાંહી, શોધો ગુણ સારા રે.
એ અવસર થકી આગળે, ભણનારા રે;
બીજા જે જે બનેલ બનાવ, શોધો ગુણ સારા રે.
તે તે તપાસી તમે જુઓ, ભણનારા રે;
એથી અક્કલનો ઉપજે ઉઠાવ, શોધો ગુણ સારા રે.
શરીરના સાંધા ને શક્તિઓ, ભણનારા રે;
વળી વિશ્વનો કરીને વિચાર, શોધો ગુણ સારા રે.
કાયા કરી કેવી કળ થકી, ભણનારા રે;
કેવા કારણથી કરતાર, શોધો ગુણ સારા રે.
આપણું અંતર ઓળખો, ભણનારા રે;
પછી પરજન આવે જે પાસ, શોધો ગુણ સારા રે.
સારું નઠારું અસમજણું, ભણનારા રે;
એ છે આનંદમાં કે ઉદાશ, શોધો ગુણ સારા રે.
જનના જે જે ગુણ જાણવા, ભણનારા રે;
જ્યારે જાણ્યાની જાણી જરૂર, શોધો ગુણ સારા રે.
આપો અક્કલને અક્કલ લહો, ભણનારા રે;
દુઃખ દુરગુણને કરી દૂર, શોધો ગુણ સારા રે.
પછી એક અગત્યનું, ભણનારા રે;
પામો પ્રેમ પ્રભુ પદ જ્ઞાન, શોધો ગુણ સારા રે.
આપણને એજ ઇશ્વરે, ભણનારા રે;
દયા ધારી દીધું શું શું દાન, શોધો ગુણ સારા રે.
જન કૃત કારજ જોઈને, ભણનારા રે;
પછી પ્રભુ કૃત પેખી સુપેર, શોધો ગુણ સારા રે.
પાહાડ પત્થર વન પ્રાણીઓ, ભણનારા રે;
ઘણા તારા તણો જુઓ ઘેર, શોધો ગુણ સારા રે.
સાગર સુરજ ને શશી, ભણનારા રે;
જોતાં હોય વિચાર હજાર, શોધો ગુણ સારા રે.
ફક્ત તરણ ફળ ફુલમાં, ભણનારા રે;
આપે ઇશ્વિર જુગતી અપાર, શોધો ગુણ સારા રે.
વળી વળી જેમ વિચારશો, ભણનારા રે;
આવે અધિક અધિક મતિ આમ, શોધો ગુણ સારા રે.
ભલુ ભણતર તે તમે ભણો, ભણનારા રે;
રૂચી રાખીને દલપતરામ, શોધો ગુણ સારા રે.

નીતિએ સંસાર ભોગવવો.

રાગ–ઉપરનો.

સંસારનાં સુખ ભોગવો, વહાલા વીરા રે,
સાચે શુદ્ધ સ્વભાવે સદાય, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ભાવે ભજો ભગવાનને, વહાલા વીરા રે;
કશું કુકર્મ ન કરો કદાય, ધરો ગુણ ધીરા રે.
પરદુઃખ દેખી દયા ધરો, વહાલા વીરા રે;
કોટી કોટી કરો ઉપકાર, ધરો ગુણ ધીરા રે.
પાપના પુંજ પ્રલે થશે, વહાલા વીરા રે;
અંતે ઇશ્વિર કરશે ઉદ્ધાર, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ઇશ્વિરને ઓળખ્યા વિના, વહાલા વીરા રે;
કદી હઠ કરીએ નહિ કાંહિ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
વારી વલોવીએ વેગથી, વહાલા વીરા રે;
મીઠું માખણ ન મળે તે માંહિ, ધરો ગુણ ધીરા રે

માયા મેલ્યાથી ન હરિ મળે, વહાલા વીરા રે;
એતો ઉલટો ઉભય ભ્રષ્ટ થાય, ધરો ગુણ ધીરા રે.
પ્રાણ પરાણે જે પરહરે, વહાલા વીરા રે;
એતો આતમઘાતિ ગણાય, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ગુણ જપવા જીભ જે જડી, વહાલા વીરા રે;
મોટા મુરખ મુનિ વ્રત સાય, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ચરણ રચ્યા રૂડાં ચાલવા, વહાલા વીરા રે;
શઠ હઠ ધરી ઉભા સુજાણ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
નેત્ર આપ્યાં પ્રભુ નિરખવા, વહાલા વીરા રે;
આંખો મીચીજ રાખે અજાણ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
જગ સરજનારે જે જે સરજ્યું, વહાલા વીરા રે;
શુભ કામે તે સમજે સુજાણ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
સંસાર શાને તજો તમે, વહાલા વીરા રે;
એકે અર્થ સરે નહીં એમ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
નમ રહે રીઝે નાથ જો, વહાલા વીરા રે;
તો કરત કપાસજ કેમ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
મેલી રોતાં માતતાતને, વહાલા વીરા રે;
પ્રાણી પરહરે છે પરિવાર, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ફક્કડ થઇને અક્કડ ફરે, વહાલા વીરા રે;
પાપ પુંજનો પામે ન પાર, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ટાઢને તાપ તરૂ ખમે, વહાલા વીરા રે;
નહાય જળમાં જુઓ જીવ જંત, ધરો ગુણ ધીરારે.
બાળે છે અંગ પતંગીઆં, વહાલા વીરા રે;
એમ ભવજળ આવે ન અંત, ધરો ગુણ ધીરા રે.
રાસભ રાખ ભર્યાં રહે, વહાલા વીરા રે;
જટાવાળાં જુઓ વડ વૃક્ષ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
વનમાં વસે બહુ વાંદરા, વહાલા વીરા રે;
ભમે ફળફૂલનો કરી ભક્ષ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
પણ એમ મોક્ષ મળે નહિ, વહાલા વીરા રે;
કાયા કષ્ટાર્થી થાએ કલેશ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
ડરી ડરીને ડગલાં ભરો, વહાલા વીરા રે;
હેત હરિપદ રાખી હંમેશ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
સૌ જનને સુખ સાંપડે, વહાલા વીરા રે;
કરો કોડે કોડે એવાં કામ, ધરો ગુણ ધીરા રે.
તો તમને ત્રિભુવન પતિ, વહાલા વીરા રે;
દેશે સુખ કહે દલપતરામ, ધરો ગુણ ધીરા રે.

ઈશ્વર સ્વતંત્ર છે.*

ઉપેન્દ્રવજ્રા.

સ્વતંત્ર તો ઈશ્વર એક એ છે,—
જુગોજુગે આપ અજીત જે છે;
જુઓ બીજા જીવ ગરીબ જેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
પડે પુર્યો પોપટ પાંજરામાં,
સુખે નહીં નાસી શકે સગામાં;
કુકર્મિને કેદ કરેલ કેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
સુરાગનું સાફ સજેલ સાજું,
વિવેકથી એક વિશાળ વાજું;
ઉડી શકે રાગ રચેલ એવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
ન માનવી મેગળ ઝાડ તોલે,
ન બેલની બોલી બિલાડી બોલે;
સ્વતંત્રથી શ્વાસ શકે ન લેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
કળે કરી પુતળી કાષ્ઠ કોરી,
દિસેજ દીધી નટ હાથ દોરી;
અશક્ત તે દાવ સ્વતંત્ર દેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
ઉડી અતી ચંગ ચઢ્યો કદાપિ,
સ્વતંત્રતા તેની નથી તથાપિ;
અશક્ત આકાશ જવા રહેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
અરે ઉરે એમ વિચાર આણી,
જરૂર આ જીવ અશક્ત જાણી;
હરિ સ્તુતિ રાખ હમેશ હેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.
જણાય જે શક્તિ જરાક જેવી,
તને દયા આણિ દિધીજ તેવી;
સુખી થવા માર્ગ સદાય સેવા,
તમે અમે તેમ તમામ તેવા.

દોહરો.

છોટું કે મોટું કશું, કરીએ સારૂં કામ;
શ્રીજગદીશ સહાયતા, આપે દલપતરામ.

દિલ્લી લખનોરનાં બંડ.

દોહરા.

જેને જગપતિની દયા, જગમાં તેનું જોર;
લીધાં થોડે લશ્કરે, દિલ્લીને લખનોર.
સુખપાલે ચઢી શોભતા, પાદશાહના પુત્ર;
લટક્યા શૂળી લાકડે, શૂન્ય થયાં ઘર સુત્ર.

---

* સને ૧૮૫૯માં સરકારે 'પાઠાવળી' નામની એક ચોપડી શાળાઓ માટે છપાવી હતી તેમાંની આ કવિતાઓ છે.

દોઢ લાખ દળ દુષ્ટનું, ઠઠ જામ્યો જે ઠાર;
હેવલોક સાથે હતું, પ્યાદળ પાંચ હજાર.
ભારતથી ભારે થયું, જુધ પારથને પંથ;
કવિજન લખશે કાગળે, ગરવા બનશે ગ્રંથ.
વાઘતણા બહુ વૃંદથી, જેમ બચે ગજરાજ;
એમ બચ્યા અંગ્રેજ એ, જગકર્ત્તાનું કાજ.
સ્ત્રી બાળકનો જે કર્યો, નિર્દય થઇને નાશ;
તે નહીં સાંખે શ્રીહરિ, દેશે નરક નિવાસ.
હજી દશરથના દેશમાં, જારી છે બહુ જુદ્ધ;
મરશે થોડા માસમાં, બળવાખોર અબુદ્ધ.
નરપતિશ્રીને પાળતે, રાખ્યો પુરો રંગ;
સાચો સ્નેહ જણાવીઓ, કંપનિ સાહિબ સંગ.
ભાગ્ય ભલાં ગુજરાતનાં, દિનદિન અધિક ઉજેશ;
સુખી પ્રજા રાજા સુખી, કશો ન દિસે કલેશ.
જય કીધા જયપુર ભણી, જર્જ શૂરા સરદાર.
કંપે નહિ દીલ કંપની, લાખ મળે લડનાર.
શ્રીઈગ્લંડને લશ્કરે, ઘાલ્યો જબરો ઘેર;
હરામી જનના હાથથી, લીધા ગઢ ગ્વાલર.
ખૂટલ બળવાખોરનો, ખોળે ન મળે ખોજ;
વેરી નાંખ્યા વન વિષે, રંગ તને ‘ હ્યુરોજ ’
પેઠા પંચમહાલમાં, તાત્યો કરીને કોપ;
અંગ્રેજે અળગો કર્યો, તાત્યે ખોઇ તોપ.
ભપકાથી ભડકી મરે, કરે વધારી વાત,
ગપ્પાં ચલવે ગોઠવી, જો ગાંડી ગુજરાત.
વાઘ વરૂ વિષધરતણા, કુળનો કીધો નાશ;
હવે થાય હથિઆરનો, ટળે સમૂળો ત્રાસ.

ઇન્દ્રવિજયછંદ.

દિલ્લિપતિ લખનોપતિ, બહુ ખંડ અખંડ કુચાલથી કીધાં;
શૂર થઇ ઉર ક્રૂર થઈ શિશુ સુંદરીનાં તન શોણિત પીધાં;
તેમ તને હળતા મળતા નૃપદેશ નરેશપણાં તજી દીધાં;
કલેશકળો નૃપ કંપનિથી કરી કુંડળ કાઢી કમંડળ લીધાં;
જેની દયાથી જીવ્યાતજીદુખસદાસુખસંપતિજેનથી જામ્યા;
તેની સુતાસુત સુંદરી સાથ, અનાથની ઉપર હાથ ઉગામ્યા;
પાપતણાં ફળઆપીવળ્યા, પ્રભુપાપીતથાપિવળીનવિરામ્યા;
છત્રપતીતણુ છેક છુટયું પછી પત્ર પતીપણું પુરણ પામ્યા;
અંબુધિઅંબુઉલેચી અનેકઇચ્છા ધન આખરએકનઆવ્યું;
આવી પડયું નિજઅંગની ઉપર સુરજસામું ઉછિષ્ટ ઉડાવ્યું;
ફોગટ ખૂબ ફજેત થયા ફીટકાર મળ્યું ફળ જોર ન ફાવ્યું;
તુચ્છ મતિ કરી તુચ્છ તપાસ નગારૂં તજીજ તગારૂં તકાવ્યું;

સૃષ્ટિરૂપીનિશાળ.

ઝુલણા છંદ.

છો માનવી દેવનાં છોકરાં, સુધરવા સૃષ્ટિ નિશાળ આવ્યાં;
જ્ઞાનગુણ ગોઠવી તરત દુરગુણ તજો,ભોગવો સરસ સુખ ભાવ્યાં;
ખાન ને પાન વળીવસ્ત્રવાહનતણી,જગમાંજાણીનહિચીજજેવી;
સંપીસૌઅધિકઅભ્યાસજોઆદરો,આપશેઇશબખશીશએવી
ભાવથીસર્વભલીભાતવિદ્યાભણો,ઘોબીથઇલુગડાંકોણધોશે;
એવિચિંતાતજોઅવસરેઆપશે,જગતપતિચીજજેજરૂરજોશે;
વહ્નની જળ વાયું તે મંડશે મજુર થઈ,જો તમે તેતજોફિકરતેવી.
સંપી સૌ.
બાગ બગી બંગલા હાથી ઘોડા ઘણા, રમકડાં આપશે રંગે રૂડાં;
નવ નવા નામના ચિત્ર ને ચોપડી, પામશો કથન નહીં થાયકૂડાં;
હેમના હારને મોતી માણુક મણી, કીમતે વસ્તુ ન મળેજકેવી;
સંપી સૌ.
અધિકઅભ્યાસનેસંપઅવલોકીતે,આગનાંનાવનેગાડીઆપ્યાં;
પેખીપઢનારબહુલેખલખનારપણ,છાપનાજંત્રદઇકષ્ટકાપ્યાં;
વાત વીજળી વિષે કહી શકે કોણજે,દેસમાચારજઇએજદેવી;
સંપી સૌ.
જળ ગળેલા વિષે જંતુના દેહને દેખવા દૃષ્ટિ દેવેજ દીધી;
એમઆકાશમાંગ્રહતણી જે ગતિ માપવાની કળાપ્રગટકીધી;
માનવી માત્ર ઉમેદવારી થકી, લાખ ગણી મોજજોહોયલેવી;
પર્વત પાડીને પંથ ત્યાં પાડશો, પામશો ઉડવા પાંખ પંડે;
ખાણદોલતતણીદેખશોખોદતાં, માલમિલકત મળે ખૂબમંડે;
ખારૂં સાગરતણું નીર સારૂ થશે, જોઇએ જીવમાંધીરજરહેવી;
સંપી સૌ.
વિવિધ પકવાન વરસાદતો વરસશે, ઝાડ સુકાંથકી વસ્ત્ર ઝરશે;
રખડતી રેતી તે ખાંડ સાકર થશે, દુધ દહીં ઘીતણો કૂપ કરશે;
સિંધુનાંપાણીપરપુલપણબાંધશો, કથનીનદીઆતણીશીકહેવી;
સંપી સૌ.
જે પરીક્ષાસમે પરમજશપામશે, ઉપલા વર્ગમાં માનમળશે
ઉંચમાંઉંચઅધિકારહરિઆપશે, સર્વ સંતાપ તેનાજટળશે-
રાજપદવીથકી અધિક મહારાજના સમીપમાંશ્રેષ્ઠતાથાયસેવી;
સંપી સૌ.
આસમેઅધિકયુરોપમાં ઓપતી, વિવિધ વિદ્યાવધીપ્રૌઢપેઠી;
વસ્તુ બખશીશ જગદીશથીલક્ષ લૈ મોકલે આપણેકાજએઠી;
વાત વિચારીને જીવમાં જુઓ, કરમ કશા મંડવું એમકામે;
ચિત ધરી નિતખરીપ્રીત કરીનેપઢોરૂડી કહીરીતદલપત્તરામે.

માંગલિક ગીતાવલિ.

ગીત ૧ લું.

મંગળાચરણનું ગીત.[1]

"મામેરૂં મોંઘા મૂલનું" એ રાગ.

પરમેશ્વરને પ્રીતે પ્રણમિયે;
સર્વે સફળ મનોરથ થાય, મંગળ ગીત ગાઇએ;
જ્યારે જગકરતા કૃપા કરે;
ત્યારે હરખના દિવસ દેખાય, મંગળ ૧
સારા શુકનની શુણિયે વધામણી;
કરિયે આનંદ ઓચ્છવ ઘેર, મંગળ
સગાં સ્નેહીને સ્નેહે તેડાવિયે;
મોટી હોય પ્રભુની જો મ્હેર, મંગળ ૨
ખાંતે ખાંતે રળ્યું ધન ખરચિયે;
લૈએ સંસારમાં સારી લ્હાણ, મંગળ
કરિયે દેશ વિષે કાંઇ નામના;
જેથી વિશ્વમાં થાય વખાણ, મંગળ ૩
સારા કામથી કુળ અજવાળિયે;
જર ઇશ્વરે આપ્યું જો હોય, મંગળ
ધન્ય ધન્ય ઘડી ધન્ય દહાડલો;
સારૂં સંસારનું ફળ સોય, મંગળ ૪
ઘેર તેડિયે બેન ભાણેજડાં;
જેથી આગણું શોભે અપાર, મંગળ
ઘેર ગોર ગોરાણીને નોંતરી;
કરિયે શુભ કામમાં સતકાર, મંગળ ૫
ઘેર ચતુર ચીતારા તેડાવિને;
ચિતરે ચિત્રશાળા અને ચોક, મંગળ
મોટો મંડપ રૂડો રચાવિયે;
આવી બેસે ત્યાં લાખેણા લોક, મંપળ ૬
સારા સાજન માજન સૌ મળે;
દીસે મંડપ ઝાક ઝમાળ, મંગળ
વડા હરખે વાજાં વજડાવિયે;
એવો દિવસ દેખાડે દયાળ, મંગળ ૭
ઘેર માળી લાવે ફૂલ છાબડી;
ગુંથી હાર તોરા રૂડા ગુચ્છ, મંગળ
લાવે તંબોળી પાનનાં બીડલાં,
રૂડા સોનેરી વરખનાં સ્વચ્છ, મંગળ ૮
શાણા સોનીડા ઘેર બેસારિયે;
ઘણે હરખે ઘડાવિયે ઘાટ, મંગળ
કળાવંતને શિરપાવ કીજિયે;
ભલા જશ બોલે ચારણ ભાટ, મંગળ ૯
ઉર ધરિયે અધિક ઉદારતા;
જેવી શક્તિ સુસંભવે વાત, મંગળ
આવે ગરીબ અનાથ આશા કરી;
ખાંતે ખુરદાની કરિયે ખેરાત, મંગળ ૧૦
તરિયાતોરણ ટોડલે બાંધિયે;
કરિયે કેસરના છંટકાવ, મંગળ
ભલાં ભાવતાં ભોજન રાંધિયે;
લૈએ લોકમાં લાખેણો લ્હાવ, મંગળ ૧૧
પ્રભુ આપે એવા દીન ઉજળા;
કરિયે આનંદ ઓચ્છવ કામ, મંગળ
થાય સફળ જનમ સંસારમાં;
દીલથી કહે દલપત્તરામ, મંગળ ૧૨

[1] આ ગીત વિવાહ સીમંત કે જનોઇ દેતાં, પારસીના પુત્રને સદરો પેહેરાવતાં ઈત્યાદિ દરેક માંગલિક પ્રસંગે ગાઇ શકાશે.

ગીત ૨ જું.

પુત્રના જન્મસમયે ગાવાનું ગીત પહેલું.

"ઓચ્છવ ઘેર આપણે." એ રાગ.

આજ દિવસ દીસે ઉજળો; ઉપજ્યો છે સર્વને અધિક;
આનંદ રંગ અંગમાં;
ગોરી મળીને ગીત ગાઇએ; રૂડેરા રાગમાં રસિક, આ. ૧
જગસિંહજીને કુળ બેટડો: પ્રગટિયો પરમ પવિત્ર. આ.
તેથી ગંભિર ધ્વનીગાજેછે;વાજેછે વિચિત્ર વાજીત્ર. આ. ૨
કંકુનાં પગલાં પાડી કુંવરનાં; મોકલ્યાં દાદાજીની પાસ, આ.
દાદાનેકહીંજેણેવધામણી,દાદાજીએ પૂરી એની આશ, આ.૩
સાંઢણી સારી શણગારીને; મોકલી મામાને મોસાળ, આ,
જ્યાંસગાંસંબંધીસ્નેહીવસે;ત્યાંલખ્યાકાગળતતકાળ, આ. ૪

કાશદી દોડ્યા દેશોદેશમાં; પ્હોંચી વધાઈ ગામો ગામ, આ.
સારાકુંવરનોજન્મસાંભળી; તેલોકો હરખ્યાતમામ આ. ૫
માતાનામનોરથ સિદ્ધ થયા; પિતાની પૂરી થઈ આશ, આ.
સંતોષ થયો સ્નેહી સર્વને; કશિયે ન રહ્યો હવે કચ્ચાશ, આ. ૬
પુણ્ય પુરવનાં પ્રગટ થયાં, જગકરતાએ કરી મ્હેર, આ.
રૂડું અમુલ્ય રત્ન આપિયું; લાખેણી થઈલીલા લ્હેર, આ. ૭
આજનો દિવસ ઈતિહાસમાં લાયક લેખમાં લખાશે આ.
વરષો વરષ તીથિ આજની, એઅતિઉત્તમગણાશે, આ. ૮
જેવીઘડીમાં આગળજનમિયા; ભૂપતિ વિક્રમને ભોજ, આ.
એવી ઉત્તમ ઘડી આજ છે; સમય છે તેનાસરખોજ, આ. ૯.
પુત્ર પૂરો પરાક્રમી થશે: પાળશે પ્રજા પ્રેમ આણી. આ.
એવો કુંવર જેને ઉદર વસ્યો; ધન્ય ફુલાદે ઠકરાણી આ. ૧૦
માતપિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળશે-ચરચાશે વિશ્વમાં ચરિત્ર આ.
માતાનું કુળઅજવાળશે; વિખ્યાતિપામશેવિચિત્ર આ. ૧૧
અંતરમાં રાખીને ઉદારતા; કરશે પરમારથનાં કામ આ.
કવિતામાં કીર્તિ તેની કોડથી, દાખશેદલપતરામ. આ. ૧૨

ગીત ૩ જું.

પુત્રના જન્મ સમયે ગવાતું ગીત બીજું.

"જાદવરાય પરણ્યા રૂકમણીરે." એ રાગ.

જીરે આજનો દિવસ રૂડો રળિઆમણોરે;
જીરેઆનંદની હદવળી આજરે. રાણીએરૂડોકુંવરજાયોરે;
જીરે આજ દીશે દશ દીશા ઉજળી રે;
જીરે હરખ્યો સર્વે સજ્જનનો સમાજ રે, રાણીએ. ૧
જીરે સોના છરીએ નાળ વધેરિયા રે;
જીરે દાઈને દીધા સારા શણગાર રે, રાણીએ,
જીરે વ્હાલાં સગાંને લખી વધામણી રે;
જીરે સાકર વ્હેંચી તેનો ન શુમાર રે, રાણીએ. ૨
જીરે દીપમાળા પૂરી દેવસ્થાનમાં રે:
જીરે ફુલ મંડળીઓ ભરી ઠામોઠામ રે, રાણીએ;
જીરે ઘેર ઘેર આનંદ ઉત્સવ થયો રે;
જીરે વાવટે શણગાર્યું સારૂં ગામ રે, રાણીએ ૩
જીરે તરિયા તોરણ તાજાં બાંધ્યાં ટોડલે રે;
જીરે ત્યાંતો કીધા તોપોના અવાજ રે, રાણીએ;
જીરે બંધ છોડી દીધા બંધીવાનના રે;
જીરે રૂડું આજ શોભ્યું રાયનું રાજરે, રાણીએ. ૪
જીરે ભાટ ચારણ ભવાયા ભેળા થયા રે;
જીરે પામ્યા શાલ પાઘડીઓ શીરપાવ રે રાણીએ;
જીરે જાણે આજ સોનાના સૂરજ ઉગ્યા રે;
જીરે દીસે એવો દુનિયામાં દેખાવ રે, રાણીએ. ૫
જીરે વાજાં વાજે અતી ઉછરંગનાં રે;
જીરે ગોરી મળી ગીત મંગળ ગાય રે, રાણીએ;
જીરે ગાંધરવ ગાય ને નાચે અપસરા રે;
જીરે શેરીમાં સુગંધી જળ સિંચાય રે, રાણીએ. ૬
જીરે કુળનો દીવો પ્રગટ્યો કુળ ઉજાળવા રે;
જીરે માતપિતા મન હરખ ન માય રે, રાણીએ;
જીરે આશિષ આપે છે વિપ્ર વેદિયા રે;
જીરે સુખી રે'જો કુંવરજી સદાય રે, રાણીએ. ૭
જીરે ગરીબ જાચક લોકો ઘણા મળ્યા રે;
જીરે દીધાં રાયે નાના વિધિનાં દાન રે, રાણીએ;
જીરે સજ્જન સહુ આવ્યા સુણી વધામણી રે;
જીરે સૌનું કીધું શુભ રીતે સનમાન રે, રાણીએ. ૮
જીરે ભૂપતિને ભેટ ધરે ભાવથી રે;
જીરે માણેક મોતી વસ્ત્ર ધન માલ રે, રાણીએ;
જીરે ચુવા ચંદન કેસર કેરાં છાંટણાં રે;
જીરે મોતીડે પૂર્યા સોનાના થાળ રે, રાણીએ. ૯
જીરે નિશાળિયા હરખ્યા નિશાળમાં રે;
જીરે મેવાને મીઠાઈ ત્યાં વ્હેંચાય રે, રાણીએ;
જીરે છુટી પામી હરખતા ઘેર ગયા રે;
જીરે જેજેકાર કે'તા ચાલ્યા જાય રે, રાણીએ. ૧૦
જીરે કોડ દીવાળીના જેવો દિવસ દીસે રે;
જીરે આતો અવસર અમુલ્ય ગણાય રે, રાણીએ;
જીરે આજ ભલા ભાગ્યનો ઉદય થયો રે;
જીરે માતપિતાને ત્રુઠયા ત્રિભુવન રાય રે, રાણીએ. ૧૧
જીરે કુંવરજી જગમાં ઝાઝું જીવજો રે;
જીરે કરજો મોટાં પરમારથનાં કામ રે, રાણીએ;
જીરે માતપિતાની પ્રીતે પ્રતિજ્ઞા પાળજો રે;
જીરે દીલથી આશિષ દેછે દલપતરામ રે, રાણીએ. ૧૨

ગીત ૪ થું.

હાલરડું પહેલું.[1]

"મારી ફલાણી બાછે ડાહી, પાટલે બેસીનેરે ન્હાઈ." એ રાગ.

ભાઈને પારણિયે પોઢાડું, આછી પામરી લૈ ઓઢાડું;
ગોરા ભાઈને હાલો ગાઉં, હૈડામાં હું તો હરખાઉં. ૧

---

૧ ભાઈને ઠેકાણે બેન બોલીને આ હાલરડું દીકરીને પણ ગાઈ શકાય.

હેતે હેતે હું હીંચોળું, પંખો લેને પવન ઢોળું;
નેહે ભાઇનું મુખડું નિરખું, શોભે પુરણ ચંદર સરખું. ૨
ભાઇનાં નિર્મળ રૂડાં નેણાં, ઉત્તમ અમૃત જેવાં વેણાં;
ભાઇને કાને લળકે મોતી, વારે વારે રહું હું જોતી. ૩
ભાઇના નિરખી ગોરા ગાલ, અંતરમાં ઉપજેછે વ્હાલ;
ભાઇના રૂડા હોઠછે રાતા, ભાઇના મામાછે બહુમાતા. ૪
સોનું રૂપું તો છે સોંઘું ભાઇનું મુખડું સૌથી મોંઘું;
સોના રૂપાની જે હેલ, તે તો ભાઇના અંગનો મેલ. ૫
સ્નેહે ભાઇને જોવા સારૂ, મનડું તરસેછે બહુ મારૂં;
તનને ધન જે સરવસ મારૂં, તે તો ભાઇના ઉપર વારૂં. ૬
દૂધ ચૂલે ઉભરાવા દઉં, ભાઇને હું તો તેડી લઉં;
ભાઇને જ્યારે નજરે દેખુ, લાભ હુતો લાખેણો લેખું. ૭
રત્નાગરની લ્હેરો ખારી, ભાઈની સુરત સૌથી સારી;
સૂરજતો જગતને સંતાપે, ભાઈ જોતાં સુખશાન્તિઆપે. ૮
જગત આખું લીધું જોઈ, ભાઇના જેવું સારૂં ન કોઈ;
ભાઇને પારણે પોપટ મોર, ભાઇને પારણે હીરની દોર. ૯
ભાઇને પારણે ફુલ્યાં ફુલ, ભાઇના પારણાનું નહિ મૂલ;
ભાઇને પારણિયે ચોફેર, ઘમકે ઘુઘરીઓનો ઘેર. ૧૦
પારણિયામાં હીરા જડાવું, મોતીનાં લૂમખાં લટકાવું;
ભાઇ બોલે ત્યાંમોતીઝરે,ખાતાં છીંક રતનતો ખરે. ૧૧
ચાલે ચાલણ ગાડી વડે, કંકુ કેરાં પગલાં પડે;
ભાઇતો સારાં કરશે કામ,દેશે આશિષ દલપતરામ. ૧૨.

ગીત. ૫ મું.

હાલરડું બીજું.

" માતા જસોદા ઝુલાવે પુત્ર પારણે." એ રાગ.

મારી લાડકડા કુંવરજી પોઢો પારણે;
તમને પરમેશ્વરની રક્ષા દહાડો રાત;
મારા આંખોના તારા છો કુંવરજી તમે;
તમો ઉપર વારી નાખું મારી જાત, મારા લાડકા. ૧
મારા કોડીલા કુંવર કુળ દીપક છો તમે;
હું તો હોંશે હોંશે નિરખું નિર્મળ મુખ;
લાડે કોડે લઈ લડાવું મારા લાલને;
ત્યારે જાણુંછું સાંપડિયાં સાતે સુખ, મારા લાડકડા. ૨
તારૂં પારણિયું મઢાવું માણેક મોતિયે;
ઉપર મેલું મેના પોપટ મોર ચકોર;
પારણિયાને ફરતી ઘમઘમ ઘમકે ઘુઘરી;
હોંશે હીંચોળું લઇ રૂડી રેશમ દોર, મારા લાડકડા. ૩

પોઢો સદ્ભાગી કુંવરજી થઇ સુખાળવા;
આવે પવનતણી સુગંધી શીતળ લ્હેર;
પારણિયું તારૂં પ્રીતે મેલું પરસાળમાં;
મનમાં માનું મોટી મહા પ્રભુની મ્હેર, લાડકડા. ૪
કુંવર ચાલણ ગાડી લઇને શીખશે ચાલવા;
થનથન કરતો પગલાં ભરશે રૂડીપેર;
કાલું કાલું બોલી માંખણ મેવો માગશે;
ત્યારે માનીશ મુજને મળ્યો કનકનો મેર, મારા લાડકડા.૫
મારો મન ગમતો કુંવર કાલે મોટો થશે;
ભણવા જશે નિશાળે નિશાળિયાની સાથ;
પાટી ખડિયો લેખણ લૈને લાલ સિધાવશે;
એવા દિન ક્યારે દેખાડે દીનોનાથ, મારા લાડકડા. ૬
મારા કુંવરને કન્યા લાવીશ કોડામણી;
ઘણે હરખે હું પરણાવીશ મોટે ઘેર;
વર રાજા થૈને કુંવર ચઢશે વરઘોડલે;
પોસ ભરાવીશ હું ફળ ફુલે રૂડી પેર, મારા લાડકડા.૭
મારો ન્હાનકડો થાશે મોટો નાણાવટી;
વ્હાણવટીનો વળી વિધવિધ કરશે વ્યાપાર;
રાજસભામાં પણ રૂડી રીતે બીરાજશે;
શાણો શાણો કે'શે સર્વ મળી સરદાર, મારા લાડકડા. ૮
કુંવર કરશે માતપિતાની પ્રીતે ચાકરી;
મોટા મોટા જગમાં મેળવશે બહુ માન;
મોટાં કામ કરી થાશે પ્રખ્યાત પરાક્રમી;
લેશે સલાહ પૂછી સાહેબને સુલતાન, મારાલાડકડા. ૯
મારી હોંશ હૈયાની પરમેશ્વર પૂરી કરે;
મારા લાડકડા તુજ કરે પ્રભુ કલ્યાણ;
એવી આશિષ આપું અવસર અવસર ઉપરે;
પોઢો પોઢો મારા જીવના જીવન પ્રાણ, મારા લાડકડા.૧૦
અલોલોલો હાલ ખમા બાલુડા મારા બાળને;
ઘુમણી ઘાલું વદન નિહાળું પૂરણ ચંદ;
મારૂં ઘર શોભેછે પુત્રતણાં પગલાંથકી;
અવલોકી અવલોકી ઉરપામું આનંદ, મારા લાડકડા.૧૧
કુંવરજી તારાં રૂખડાં ખારે દરિયે જજો;
સુખનો સાગર તુજને મળજો ઠામો ઠામ;
બહુ જુગ જીવી માતપિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળજો;
દીલથી આશીષ એવીદેછે દલપતરામ, મારા લાડકડા.૧૨

ગીત ૬ ઠું.

હાલરડું ત્રીજું.

"અલેલો હાલ ખમા તનેરે, બાલુડાભાઈને લોલો ગાઉં."
એ રાગ.

અલેલોલો હાલ ખમા તનેરે, બાલુડા ભાઈને લોલો ગાઉં,
મુખડું તારૂં મહા મનોહર, હેરી હેરી હરખાઉં;
હાલો હાલો હેરી હેરી હરખાઉં. અલેલોલો. ટેક.
માણેક મોતી દીસે મઢેલાં, પારણે તારે અપાર;
ફરતાં દીસેછે ફુમતાં રૂડાં, ઘુઘરીનો ઘમકાર, અલેલોલો. ૧
પારણા ઉપર પોપટ મુક્યા, મેના ચકોર ને મોર;
ઝુકી રહીછે ઝાલર ફરતી, રૂડું છે રેશમ દોર, અલેલોલો.૨
મખમલની માંહે ગાદી મૂકીછે, સારાં ઓશીકાં સમેત;
લાડકા કુંવર પારણે પોઢો,હીંડોળું હું ધરી હેત, અલેલોલો.૩
પારણામાં તમે પોઢોતો જાઉં, હું ભરવા જળ હેલ;
ખાંતેતનેપછી ખોળામાંલેને,ખુબ ખેલાવું ખેલ,અલેલોલો.૪
રમકડાં રૂડા રમવાને આપું ખાવા મેવા ને મીઠાઈ;
રસીલા કુંવર તને રીઝાવું, ગીત રૂડાં રૂડાં ગાઈ,અલેલોલો.૫
બાળકડાં તારા જેવડાં બીજાં, ઘણાં બોલાવું ઘેર;
રૂપાળા તેઓની સાથે રમજે પછીતમેશુભપેર, અલેલોલો૬.
તંગડી ટોપી આંગલું અંગે પ્હેરાવું મારા પ્રાણ;
ગાલતારાછેગુલાબજેવા, પગ પણએજપ્રમાણ અલેલોલો. ૭
નેણ ભરી ભરી ફરી ફરી નિરખુ, હરખું હૈડા માંય;
સર્વમનોરથસફળથયામારે,કસરરહીનહિકાંઈ,અલેલોલો. ૮
પરમેશ્વરે પૂરી કૃપાથી આપ્યું, રૂડું તારા જેવું રત્ન;
પાડમાનીપૂરાપ્રેમથીરાખું,જીવસાટેકરીજતન,અલેલોલો. ૯
બોલવા શીખો ચાલવા શીખો, વિચરો ચૌટે વીર;
શાળામાંજૈસદવિદ્યાશીખો,મારાહૈયાનાહીર, અલેલોલો.૧૦
દીકરા તો છે દેવને દુર્લભ, એમ કહે મોટા મુન્ય;
પારણેપોઢાડીપુત્રઝુલાવિયે,હોયજેપુરણપુણ્ય,અલેલોલો.૧૧
માત પિતાની ચાકરી કરજે,કરજે મોટાં કામ;
સમજવાલાયકસારીશીખામણ,દેશેદલપતરામ.અલેલોલો; ૧૨

ગીત ૭ મું.

સાલગીરી[1] એટલે વર્ષગાંઠને દહાડે ગાવાનું ગીત.

" મારી સોરે સવાસોની ચુંદડી " એ રાગ.

આજ સાહેબજાદાની સાલગીરી;
આજ હૈડામાં હરખ ન માય રે,
સજની સાહેબજાદાની સાલગીરી;
દીસે દિવસ રૂડો રળિયામણો;
આજ આનંદ ઓચ્છવ થાયરે, સજની સાહેબ. ૧
આજ સ્નેહી સગાં સહુને નોંતર્યાં;
આપ્યાં ભાવથી ભોજન પાનરે, સજની.
વાજાં વાગેછે વિધ વિધ રાગનાં,
ગાય ગાયક જન ગુણ ગાનરે, સજની. ૨
આજ માળી લાવ્યો ફુલ છાબડી;
ગુંથી ગજરા તોરા ને હારરે, સજની;
લાવ્યો તંબોળી પાનનાં બીડલાં;
મળ્યા મીજલસમાં સરદારરે, સજની. ૩
ગીત મંગળ ગાયછે માનની;
આજ ધન્ય ઘડી ધન્ય વારરે, સજની;
આજ સર્વ શોભાની સીમા વળી;
થયો જગતમાં જય જય કારરે, સજની. ૪
દીધાં દાન ઘણાં જન દીનને;
આપ્યા સેવકને શીરપાવરે, સજની;
પૂજ્યાં ગોર ગોરાણીને પ્રીતથી;
ભલો અંતરમાં ધરી ભાવરે, સજની. ૫
રચ્ય આતસબાજી અતિ ભલી;
ખૂબ બીજા કરાવ્યા ખેલરે, સજની;
સર્વ સજ્જન સંતોષ પામ્યા;
રસ રંગની ઉપજી રેલરે, સજની. ૬
ધન્ય ધન્ય ફુલાંદે માતને;
ધન્ય ધન્ય જગતસિંહ તાતરે, સજની;
જેનો પુત્ર પવિત્ર પરાક્રમી;
નામે ચતુર કુંવર વિખ્યાતરે, સજની. ૭
સર્વે આશીષ અંતરથી કહે;
ઘણું જીવો કરો રૂડાં કામરે, સજની;
પરિપૂર્ણ બધાં સુખ પામજો;
દુવા દે એમ દલપતરામરે, સજની. ૮

[1] શ્રીમંત પારસીઓ સાલગીરીને દહાડે સગાંવ્હાલાંને જમવા તેડીને ગીત ગવરાવે છે.

ગીત ૮ મું.

દીકરાનેનિશાળેબેસાડવાજતાંગાવાનુંગીત. પહેલું

" ત્રાંબા કુંડી તે નગર સોહામણી. " એ રાગ.

આજ ધન્ય ઘડી ધન્ય દહાડલો;
આજ આનંદરે, અંગ ન માય

કુંવર ચાલ્યા ભણુવાને કોડથી;[1]
કુંવર વેષ ધર્યો વરણાગિયો;
જનનાં હૈડાંરે, જોઈ હરખાય,
કુંવર ચાલ્યા ભણુવાને કોડથી ૧
કુંવર ચંચળ થઈ ઘોડલે ચઢ્યા;
મનમાં સમરયારે શ્રી જગનાથ, કુંવર;
પાટી ખડિયો લેખણ લીધાં હાથમાં;
પાનાં પુસ્તકરે, લીધાંછે સાથ, કુંવર. ૨
સગાં સ્નેહી સાજનમાં સહુ મળ્યાં;
વાજાં વાજેરે, વિવિધ પ્રકાર, કુંવર;
ગીત મંગળ ગાયછે માનની;
સુવાસણિયો સજી શણગાર, કુંવર. ૩
જાતાં પ્રથમ માલણુડી સામી મળી;
છાજે કરમાંરે, ફુલની છાબ, કુંવર;
ગુંથ્યા ગજરા તોરા તથા હારડા;
એવા બીજારે, બહુ ભર્યાં બાબ, કુંવર. ૪
હૈયે હાર, તોરો ધર્યો પાઘમાં;
જોતાં જુગતીરે કહીં નવ જાય, કુંવર;
ગુચ્છ કાને ધર્યારે ગુલાબના;
જનનાં લોચનરે, જોવા લોભાય, કુંવર. ૫
સહુથી શોભશે કુંવર નિશાળમાં;
મેહેતાજી રે, મળી દેશે માન, કુંવર;
ભણુશે વિદ્યા ભલી ભલી ભાતથી;
સાર સમજશે રે, થૈ સાવધાન, કુંવર. ૬
ભણુશે વિદ્યા ભૂગોળ ખગોળની;
ઈતિહાસનો રે, કરશે અભ્યાસ, કુંવર;
ભાષા ભેદ ભણી દેશો દેશના;
માન પામશે રે, મેહેતાજી પાસ, કુંવર. ૭
ભણુશે ચૌદ વિદ્યા ને ચોસઠ કળા;
રાજનીતિ રે, ભણી રૂડી રીત, કુંવર;
ન્યાયશાસ્ત્રના નિયમ વિચારશે;
પરિપુરણ રે, રાખીને પ્રીત, કુંવર. ૮
ધર્મશાસ્ત્રનું તત્વ તે ધારશે;
કર્મશાસ્ત્રનો રે, કરશે વિચાર, કુંવર;
તત્વશાસ્ત્રનાં તત્વ તપાસશે;
શિલ્પશાસ્ત્રનો રે, સમજશે સાર, કુંવર. ૯
લેખાવટિયો લેખાં કરી જાણશે;
લાખો કરોડોના રે, કરશે હીસાબ, કુંવર;
પ્રશ્ન જે કોઈ પંડિત પૂછશે;
જીભે તરત જ રે, દેશે જવાબ, કુંવર. ૧૦
કુંવર ઉભા રહો માતાજી કહે;
વ્હેલા વળજો રે, ભણી ભલા વેદ, કુંવર;
કુંવર ક્યારે બીરાજો કચેરીમાં;
મારા ઉરમાં રે, એ છે ઉમેદ, કુંવર. ૧૧
કુંવર આવો હું એક વાર મુખ જોઉં;
પછી જાજો રે, ભણુવાને કામ, કુંવર;
કુંવર તમે રે, સદૈવ કુશળ રે'જો;
દેછે આશીષ રે, દલપતરામ, કુંવર. ૧૨

ગીત ૯ મું.

દીકરાને નિશાળે બેસાડવા જતાં ગાવાનું ગીત. બીજું.

"ભમરા પેહેલો વધાવો મારે આવિયો." એ રાગ.

કુંવર ઉભા રહોરે માતાજી કહે,
પ્રેમે પરવરી પંડ્યાજીની પાસરે,
કોડીલા કુંવર ભણતર ભણજો ભલા ભાવથી;
કુંવર અંગમાં આળસ ન આણશો;
કરજો ઉત્તમ રીતથી અભ્યાસરે, કોડીલા કુંવર. ૧
ભણતાં અર્થ સમજીને ધરજો અંતરે;
નવ કરશો પોપટના જેવા પાઠરે, કોડીલા કુંવર.
કુંવર જેટલું ભણો તે કે'જો તેટલું;
ઝાઝો ઢાલો ન દેખાડશો ઠાઠરે; કોડીલા કુંવર. ૨
કુંવર જે જે તમારા હોય જોડીયા;
સહુથી સરસ ગણાજો સહુને શીરરે, કોડીલા કુંવર;
શ્રવણે સુણીને ગુરૂની શિક્ષા માનજો;
પૂછ્યા વગર ન પીવા જશો નીરરે, કોડીલા કુંવર ૩
કુંવર રમતમાં મન નવ રાખશો;
છોડી દેજો ઊછાંછળાનો સંગરે, કોડીલા કુંવર;
સારા નિશાળિયાનો સંગ રાખજો;
જેને મન હોય ભણવાનો ઉમંગરે, કોડીલા કુંવર. ૪
કુંવર કાયર કામ ન કરી શકે;
કુંવર હિંમતે હરેક કામ હોયરે, કોડીલા કુંવર;
એવો ભેદ તે મનથી ન ભૂલશો;
કદી ઉલટું કે'નારા મળે કોયરે, કોડીલા કુંવર. ૫
પાનાં પોથીને ડાઘ નવ પાડશો;
સારી રીતે તેની કરજો સંભાળરે, કોડી કુંવર;

[1] બડવો દોડતાં "કુંવર ચાલ્યા ભણવાને કાશીએ." એમ ગાવું.

મારા લાખેણા કોઈશું લઇશો નહિ;
ગુણ હીણા થૈ દૈએ નહિ ગાળરે, કોડીલા કુંવર. ६.
જાતાં વળતાં રોકશો નહીં વાટમાં;
ધરજો ભણતરમાં વિશેષ ધ્યાનરે, કોડીલા કુંવર.
કુંવર કો કાળે વખત ન ચુકશો;
વિદ્યા ભણીને થજો વિદ્વાનરે, કોડીલા કુંવર. ७
ભણતર ભણ્યા તે ભલાં સુખ ભોગવે;
ન ભણ્યા તે તો ખચીત ખત્તા ખાયરે, કોડીલા કુંવર.
ભણેલાનો પૂછેછે ભાવ ભૂપતિ;
નભણ્યા તે તો નર નારીમાં નિંદાયરે, કોડીલા કુંવર ८
પ્રશ્ન પૂછતાં શરમ ન રાખશો;
પુછી પૂછીને પંડિત થવાયરે, કોડીલા કુંવર.
લખતાં લખતાં લહિયા બનેછે લોકમાં;
જાતાં ગાઉ ગાઉ સો ગાઉ જવાયરે, કોડીલા કુંવર. ९
કશુંએ શીખ્યા લેવાય નહિ સામટું;
થોડે થોડે તો સરવે શીખાયરે, કોડીલા કુંવર;
ગણતાં ગણતાં લાખો ક્રોડો ગણાય છે;
ચણતાં ચણતાં હવેલી તો ચણાયરે, કોડીલા કુંવર. १०
સદા સૃષ્ટિના સ્વામીને સંભારિયે;
સર્વે કામમાં તે કરે સહાયરે, કોડીલા કુંવર.
કુંવર કરૂણા કરે જો કરૂણા નિધિ;
મનના સરવે મનોરથ સિદ્ધ થાયરે; કોડીલા કુંવર. ११
કુંવર કુશળ રે'જો ને કરજો સાહબી;
કુંવર કરજો ભણીને મોટાં કામરે, કોડીલા કુંવર;
કુંવર દુઃખડાં તમારાં દેહવટ જજો;
દેછે આશીષ દલપત્તરામરે; કોડીલા કુંવર. १२

ગીત १० મું.

નિશાળે જતાં તથા પાછા વળતાં ગાવાનું ગીત.

વિદ્યા રૂપી આંબાનું ધોળ.

"આંબા કુંડી તે સોહામણી." એ રાગ.

રાણી વિકટોરિયાના રાજ્યમાં;
વિદ્યા રૂપીરે, રૂડો રસાળ, સાહેલીરે આંબો મોરિયો;
આંબો રોપાયો મુંબઈ શેહેરમાં;
દેશદેશમાંરે, ફેલાઇ ડાળ, સાહેલીરે. १
શાણા સાહેબ લોકે તે સીંચિયો;
ફુલ્યો ફાલ્યોરે, ગેર ગંભિર, સાહેલીરે;
એનાં પત્ર ઘરો ઘર પ્હોંચિયાં,
દેખી હરખ્યારે, ઉમદા અમીર, સાહેલીરે. २
ફુલ સરસ સુધારાનાં પ્રગટિયાં;
રસ એનોરે, જ્ઞાન ગણાય, સાહેલીરે;
ભાગ્યશાળી જનો તેના ભોગિયા;
તે આરોગીરે, આરોગ્ય થાય, સાહેલીરે. ३
સુખ ઉપજે વિશેષ શરીરમાં;
બહુ બુદ્ધિરે, પ્રગટે પ્રચંડ, સાહેલીરે;
તોડે આળસ હોય જે અંગમાં;
અતિ આપેરે, જ્ઞાન અખંડ, સાહેલીરે. ४
આંબો અચરજકારી એવો થયો;
વધ્યો દેશમાં રે, દીસે વિશેષ, સાહેલીરે;
એની છાયા શીતળ શુભ છે સદા;
એતો જનનારે, કાપેછે કલેશ, સાહેલીરે. ५
પત્રે પત્રે દીવા દીસે પ્રગટીયા;
તેતો ટાળેરે, ઉર અંધકાર, સાહેલીરે;
અજવાળું થયું આખા દેશમાં;
સમજાયુંરે, સાર અસાર, સાહેલીરે. ६
સખી જોને તું આજ સંસારમાં;
તેના ફળથીરે, થયો ફેરફાર, સાહેલીરે;
થઇ સડકો ને રસ્તા રૂડા થયા;
ધણી વિદ્યારે, વધી ઘેર ઘેર, સાહેલીરે. ७
દવાખાનાં નિશાળો થઈ ઘણી;
સારી પુસ્તકરે, શાળા સ્થપાઇ, સાહેલીરે;
આવ્યા સાંચા વસ્ત્રો વણવાતણા;
પાઠ પોથિયોરે, છબિયો છપાઈ, સાહેલીરે; ८
રાજકુંવરો રૂડી વિદ્યા ભણ્યા;
શીખ્યા શીખ્યારે, નિર્મળ ન્યાય, સાહેલીરે;
અજવાળું આંબાનું પડ્યા થકી;
શાણા સજ્જનરે, પરદેશ જાય, સાહેલીરે. ९
આંબો ઈશ્વરે આપણા દેશને,
કૃપા કરીને, બક્ષીસ કીધ, સાહેલીરે;
જેથી સુખ સંપત્તિ સર્વ જામશે,
નિશ્ચે મળશેરે, નવિ નવ નીધ, સાહેલીરે. १०
આંબો જેણે વિવેકથી વાવિયો,
એને આપિયેરે, ઉરથી આશિષ, સાહેલીરે;
આંબો રે'જો જુગે જુગ જીવતો,
ડાળો વધજોરે, વળી દશે દીશ, સાહેલીરે. ११
એવા આંબાનો રસ જેણે અનુભવ્યો,
તે તો કરશેરે, ઊત્તમ કામ; સાહેલીરે;
એવા જનને જગતમાં જોઈને,
દીલ રીઝશેરે, દલપતરામ, સાહેલીરે. १२

ગીત ૧૧ મું.

વરઘોડો નિશાળેથી વળતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

" આછા ઘુંઘટ તે વહુને વ્હાલેરા લાગે. "[1] એ રાગ.

નિશાળે જઈને કુંવર શું ભણી આવ્યા,
શું ભણી આવ્યા ને શો ભેદ લાવ્યા;
શી રીતે શિક્ષકે સમજાવ્યા, હો રાજવી નિશાળે. ૧
કહો કુંવરજી તમને દાદાજી પૂછે,
શાસ્ત્ર[2] શીખ્યા તેમાં તત્વ તે શું છે;
લાયક લેખે શું લખ્યું છે, હો રાજવી, નિશાળે, ૨
કહોરે કુંવરજી તમને માતાજી કે'છે,
શિક્ષક શી શીખામણ દેછે, હો રાજવી, નિશાળે. ૩
કહોરે કુંવરજી પૂછે ફુઇબા પનોતાં,
શીખ્યા તેમાંથી જડ્યો સાર શો જોતાં,
સમજે નહિતો પોથાં થોથાં, હો રાજવી, નિશાળે. ૪
ભાવથી તમે રોજ ભણવાને જાતા,
જીવ અમારા જોઇ જોઈ હરખાતા,
નિરખતાં તૃપ્ત ન થાતાં, હો રાજવી, નિશાળે. ૫
પાછલે પ્હોરે અમે વાટ જોઈ રે'તાં,
વાર લાગે તો ઘણો વિચાર લેતાં.
ક્યારે પધારે એમ કે'તાં, હો રાજવી, નિશાળે. ૬
તમે કુંવર અમારી આંખોના તારા,
તમ સાથે બંધાણા પ્રાણ અમારા,
તે કેમ વિસરે વિસાર્યા, હો રાજવી, નિશાળે. ૭
જોયા અમે તમારા અક્ષર જ્યારે,
સાચે સાચો થયો સંતોષ ત્યારે;
જાણું કુંવર ભણી રે' ક્યારે હો રાજવી, નિશાળે. ૮
વિધ વિધ પાઠ જ્યારે વાંચતાં દેખું,
પુણ્ય પુરવનાં પૂરાં પ્રગટિયાં પેખું;
લાભ અલૌકીક લેખું, હો રાજવી, નિશાળે. ૯
મેહેતાજી તમારા છે કહો કેવા,
જ્યારે જતા તમે પાઠ ત્યાં લેવા;
ઠીક દેતા કે જેવા તેવા, હો રાજવી, નિશાળે. ૧૦
પૂછતાં શંકા કંઈ ક્રોધ તે કરતા,
કે એનો ઉત્તર ધીરે ઉચરતા;
પૂછતાં ડરતા કે ન ડરતા, હો રાજવી, નિશાળે. ૧૧
વિદ્યા ભણ્યા તમે બાલુડે વેષે,
લાયક બાળકો દાખલો લેશે,
દલપત આશીષ દેશે, હો રાજવી, નિશાળે. ૧૨

ગીત ૧૨ મું.

વરઘોડો નિશાળેથી વળતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

શુણી કુંવરજી મુખે ઉચર્યા એવું,
ભણતરનું તત્વ જાણ્યું તે કેવું;
પ્રભુ ભજીને નીતિમાં રે'વું, માતાજી,
નિશાળે જઈને અમે એ ભણી આવ્યા. ૧
એ ભણી આવ્યા ને એ ભેદ લાવ્યા,
બુદ્ધા ગુરૂએ ભેદ એજ બતાવ્યા;
શિક્ષકે એ રીતે સમજાવ્યા, માતાજી; નિશાળે. ૨
માતપિતાતણી સજવી રે સેવા,
બાળપણાના બદલા વાળીરે દેવા;
અર્થ અંતરે ધર્યા એવા, માતાજી; નિશાળે. ૩
સજ્જનનો સંગ સ્નેહથી કરવો,
પાપીતણો સંગ તો પરહરવો;
ધર્મ અંતર માંહિ ધરવો માતાજી, નિશાળે. ૪
વગર વિચાર્યું કાંઇ કામ ન કરવું,
ધીરજપણું ઘણું અંતરે ધરવું;
દોષ થકી તો દીસે ડરવું માતાજી, નિશાળે. ૫
ફુલણજી થઇને ન ફુલાવું;
તેમ કદાપિ કંજુસ ન થાવું,
જુગારી સાથે નહિ જાવું માતાજી, નિશાળે. ૬
દયા રાખીને દીનને દાન દેવું,
લોભે અન્યાયનું ધન ન લેવું;
જાણવું તે તો વિષ જેવું, માતાજી, નિશાળે. ૭
મમતા સ્વદેશની રાખવી મનમાં,
વિદ્યા ઉદ્યોગ વધારવાં જનમાં;
તજિયે આળસ હોય તનમાં માતાજી, નિશાળે. ૮
વાંચન ગણિત ને વ્યાકરણ વાણી,
ઇતિહાસ શીખ્યા ઉર ઉમંગ આણી;
ભૂગોળવિદ્યા ભલી જાણી માતાજી, નિશાળે. ૯
મેહેતાજી અમારા છે ઘણા શાણા,
મેહેતીજીએ અમને સુત જેવા જાણ્યા,
અક્ષર અમારા વખાણ્યા માતાજી, નિશાળે. ૧૦

---

૧ આ અને ઝાલાવાડમાં ગવાય છે કે " રમોને રાયજાદા નાર તમારી. " એ એકજ રાગ છે.

૨ ગણિતશાસ્ત્ર વગેરે.

મેહેતાજીએ અમારી સંભાળ લીધી,
શંકા પૂછી તે સર્વે સમજાવી દીધી;
રીસ કદાપિ નથી કીધી માતાજી, નિશાળે. ૧૧
સુણી સહુએ જાણ્યું સાચા ઉત્તર દેછે,
વિનય સહિત વળી કુંવર કહે છે;
દલપત કવિતા[1] કરેછે, માતાજી, નિશાળે. ૧૨

ગીત ૧૩ મું.

વેવીશાળ કરતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

"સુરતનારે સુલતાન, પાટણનારે પરધાન,
આરશિયો ઘડી લાવરે આરસ પ્હાણનોરે." એ રાગ.

દેશ ગુજરાતરે, પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાતરે,
રાજનગર[2] શોભીતું તેમાં શેહેર છેરે;
સાહુકારરે, વસે શ્રીમંત અપારરે,
લક્ષ્મીની લાયક લીલા લેહેર છેરે. ૧
રૂડો ત્યાંનો રાયરે, કનકસેન[3] કેવાયરે,
કનકાવતી[4] રાણી છે ઘેર તેહનેરે;
લાયક લક્ષણવંતીરે સરસ શોભંતીરે,
ઉત્તમ કન્યા જનમી કુળમાં એહનેરે. ૨
રૂપે રંભા જેવીરે, ઉત્તમ કન્યા એવીરે,
જોતાં જગમાં ક્યાંઇએ કોઈ નવ કહેરે;
અતિશે અનૂપરે, જોવા જેવું રૂપરે,
સૂરજ ને ચંદર આકાશે થંભી રહેરે. ૩
ઠરાવ્યું તે ઠામરે, ચંપાં કુંવરી[5] નામરે,
પછી તે થૈ પાંચ વરસની પદમણીરે;
વિદ્યાનો અભ્યાસરે, કરે ગુરૂજી પાસરે,
ઉમ્મર છોટી પણ અક્કલ મોટી ઘણીરે. ૪
કનકાવતી રાણીરે, મુખથી બોલ્યાં વાણીરે,
સ્વામી એમનો સ્નેહ ધરીને સાંભળેરે;
બહુ સુંદરછે બાળરે, શોધો વેવીશાળરે,
મોટા ઘરનો વર પછી જોતાં નવ મળેરે. ૫
રાયે માન્યો બોધરે, કરવા વરનો શોધરે,
મુત્સદ્દી મોકલિયા દેશો દેશો દેશમાં રે;
પંજાબ નેપાળરે, કૌશળ ને બંગાળરે,
માળવ ને મદ્રાસ વિલોક્યાં વેષમાં રે. ૬
જોયાં ઠામો ઠામરે, રાજસ્થાન તમામરે,
કન્યા લાયક વર ક્યાંઇએ નવ મળ્યોરે;
સોરઠ દેશ[1] માંયરે, રતનપુરનો[2] રાયરે,
જગતસિંહને[3] કુળ વર સારો સાંભળ્યોરે. ૭
કન્યાનો પિતાયરે, રતનપુરમાં જાયરે,
વાડીમાં જૈ ઉતરવાનું નક્કી કર્યુંરે;
ગુપ્ત રીતે ભૂપાળરે, વર જોયો નિશાળેરે,
કન્યા લાયક વર દેખીને દીલ ઠર્યુંરે. ૮
વર પિતાને કા'વ્યુંરે, તેણે પણ કેવરાવ્યુંરે,
આઠ દિવસમાં ઉત્તર દેશું એહનેરે;
જોવાને કન્યાયરે, માણસ મોકલ્યાં રાયરે,
જીવમાં ભરૂંસો પૂરો જેહનોરે. ૯
જોઇને તે આવ્યારે, શુભ સમાચાર લાવ્યારે,
કુંવરને લાયક છે કન્યા એમ કહ્યુંરે;
કુટુંબીને પૂછ્યુંરે, રાણીને પણ રૂચ્યુંરે,
લગારે અંદેશા જેવું નવ રહ્યુંરે. ૧૦
કન્યાના પિતાનેરે, બોલાવ્યા મળવાનેરે,
માન દઈને મુખ આગળ બેસારિયારે;
પછી પૂછી વાતરે, વરપિતા સાક્ષાતરે,
શી ઇચ્છાએ આપ અહીં પધારિયારે. ૧૧
લાડકડીના બાપરે, બોલ્યા આપો આપરે,
અમે હરખથી ઉત્તમ કામે આવિયારે;
આશાછે આ ઠામરે, થશે અમારૂં કામરે,
જો દલપતનો દેવ અમે રીઝાવિયારે. ૧૨

ગીત ૧૪ મું.

વેવીશાળ કરતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

"ક્યાંનાં તે આવ્યાં બીડલાં, મોતીવાળા ભમરજી." એ રાગ.

કહો આપ ક્યાંથી પધારિયા,
સુણો શાણા સાહેબજી;
કહો આપની શી છે પેરરે,

૧ તે કવિતા અમે ભણી આવ્યા. ૨ આ ઠેકાણે કન્યાના બાપના ગામનું નામ ગાવું. ૩ અહીં કન્યાના બાપનું નામ ગાવું. ૪ આ જગ્યાએ કન્યાની માનું નામ ગાવું. ૫ આ ઠેકાણે કન્યાનું.

૧ અહીં વરના બાપનું ગામ જે મુલકને તાબે હોય તે મૂકીને ગાવું. ૨ રતનપુરની જગાએ વરના બાપનું ગામ ગાવું. ૩ આ ઠેકાણે વરના બાપનું નામ ગાવું.

સુગુણવાન શાણા સાહેબજી.
રાજનગરથકી આવિયા, શુણો;
પૂછતા આપને ઘેરરે, સુગુણવાન. ૧
અરજ અમારી એક છે, શુણો;
કોડથી કરશો કબુલરે, સુગુણવાન.
રીસ રૂદે નવ રાખશો, શુણો;
ભાસે તેમાં જો કંઈ ભુલરે, સુગુણવાન. ૨
છોજી મોટા કુળના તમે, શુણો;
મોટાં તમારાંછે ધરરે, સુગુણવાન.
લાયક લક્ષણ આગળો, શુણો;
છે જી તમારો કુંવરરે. સુગુણવાન. ૩
અમ ઘેર કન્યા કુંવારડી, શુણો;
આઠ વરષની છે એહરે, સુગુણવાન.
લાયક લક્ષણવંતી છે, શુણો.
તમે ઘેર યોગ્ય છે તેહરે, સુગુણવાન. ૪
વર કન્યા છે હજી બાલુડાં, શુણો;
આપો અગાઉથી વચનરે, સુગુણવાન,
ઉમ્મર લાયક થયે એમનાં, શુણો;
લાયક કરવાં લગનરે, સુગુણવાન. ૫
શક્તિ પ્રમાણે આપશું, શુણો;
સનમાન સારી રીતરે, સુગુણવાન.
તેટલી મુદતમાં થશે, શુણો;
વર કન્યાને પૂરી પ્રીતરે, સુગુણવાન. ૬
શુભ લગને શુભ દિવસે, શુણો;
જરૂર તેડાવશું જાનરે, સુગુણવાન.
એ અવસર પર આવજો, શુણો;
દેશું અમે કન્યાદાનરે, સુગુણવાન. ૭
પંચની સાક્ષીએ પરણશે, શુણો;
ગુરૂજીનાં વચન પ્રમાણરે, સુગુણવાન.
વચન આપો ને વચન લહો, શુણો;
છો સર્વ વાતે સુજાણરે, સુગુણવાન. ૭
વર મોટા ઘરનો ક્યાંથી મળે, શુણો;
મોટી ઉમ્મર જ્યારે થાયરે, સુગુણવાન.
તે માટે હું તમને કહું, શુણો;
પૂરો અમારી ઇચ્છાયરે, સુગુણવાન. ૯
શુણી વરના પિતા બોલિયા, શુણો;
છોજી ખરા ખાનદાનરે, સુગુણવાન.
ઉપકાર માનુંછું આપનો, શુણો;
જુગતીથી લાવીશ જાનરે, સુગુણવાન. ૧૦
આપના ઉત્તમ વંશની, શુણો;
આવે કન્યા અમરરે, સુગુણવાન.
મનમાં અમે તેથી માનિયે, શુણો;
ઈશ્વરની મોટી મ્હેરરે, સુગુણવાન. ૧૧
તિલક કરો વરને તમે, શુણો;
કરો આજ મંગળ કામરે, સુગુણવાન.
એ સમે આશીષ આપશે, શુણો;
દ્વિજવર દલપતરામ, સુગુણવાન. ૧૨

ગીત ૧૫ મું.

વેવીશાળ કરતાં ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

"નગારાં વાગે ધીન્નાં ધીન્નાંરે." એ રાગ.

આજ તો આનંદ ઓચ્છવ મારે આંગણે;
આજ તો નવલા વેવાઇ આવ્યા મારે ઘેરરે,
નગારાં વાગે કડકડ ધીન્નાંરે;
આજ તો મોતીડે પૂરાવું સુંદર સાથિયારે;
આજ તો લક્ષ્મીની દીસે લીલા લ્હેરરે; નગારાં. ૧
આજ તો આનંદનો સાગર અતિ ઉલટયોરે;
આજ તો મંદિર મારાં દીસે ઝાક ઝમાળરે નગારાં,
આજ તો નવલા વેવાઈ ભલે પધારિયારે;
મારા લાડકડાનું લાવ્યા વેવીશાળરે નગારાં. ૨
પ્રથમ વેવાઈ વેવાઈએ વચન લીધાંરે;
વળતી તિલક કીધું કુંવરને કપાળરે, નગારાં;
હીરા માણેક જડિત તિલક છે હેમનુંને;
આગળ ધર્યો છે સોનાનો સુંદર થાળરે, નગારાં. ૩
શીરબંધ મૂલનો બંધાવિયોરે;
કલગી કનક માણેક જડાવરે, નગારાં;
મોતી તોરા મોંઘા મૂલના લટકાવિયારે;
દીસે લાડકડાનો ઉમદા દેખાવરે, નગારાં. ૪
પાન ફૂલે પ્રથમ પોસ ભરાવિયોરે;
ઉપર સોનાનું શ્રીફળ ને સોના મ્હોરરે, નગારાં;
વેવાઈ કુંવરના સામું વારે વારે જુએરે;
જેમ ચંદ્ર સામું જોઈ રહે ચકોરરે, નગારાં, ૫
ત્યાં તો વેદ ભણેછે વિપ્ર વેદિયારે;
સજની સો મણ ત્યાં સાકર વ્હેંચાયરે, નગારાં;
ત્રાંસાં ત્રુઈ વાગે ને ત્રંબાળું ગડગડેરે:
બંદુક તોપોના અવાજ બહુ થાયરે, નગારાં. ૬

ગાય ગાંધરવ અને નાચે અપછરારે,
ભલા જશ બોલે મળી ચારણ ભાટરે, નગારાં;
મોટા કુળની કન્યા અલબેલાને આવશે;
મોટો હર્ષ વધ્યો સહુને તેમાટરે, નગારાં. ૭
વરનાં માતાજીએ વેવાઇના સાથીને પૂછ્યુંરે,
કહો કેઈ વહુ જેવું કન્યા રૂપ રંગરે, નગારાં;
શુણીને વેવાઇના સોબતીએ એમ કહ્યુંરે;
તમારી જાડેજી વહુ જેવું સુંદર અંગરે, નગારાં. ૮
વરનાં ફઈબા તેને ફરી ફરી એમ પૂછેરે;
કહોજી કેઈ વહુવારૂ જેવી કન્યા ડાહીરે, નગારાં;
શુણીને વેવાઇનો સોબતી કહે સાંભળોરે;
તમારી ચાવડી વહુ જેવી ચતુર ગણાઈરે નગારાં. ૯
વરના મેહેતાજીએ પૂછ્યું પૂરા પ્રેમથીરે,
કહોજી કન્યાને કેવું વિદ્યાનું જ્ઞાનરે, નગારાં;
શુણીને સોબતી કહે મેહેતાજી સાંભળોરે;
એમની વાઘેલી વહુ જેવી છે વિદ્વાનરે, નગારાં. ૧૦
એવું સાંભળીને હૈડાં સહુનાં હરખિયાં રે;
જોતાં મેળવી પ્રભુએ જુગતે જુગતી જોડરે,નગારાં;
પરમેશ્વર પ્રતાપે એ જોડું અખંડ રેજોરે;
કરજો કરજો સુખે રાજ દીવાળી ક્રોડરે, નગારાં. ૧૧
સર્વે સજ્જનને સદા સુખ સાંપડોરે;
હરજો આનંદ ઓચ્છવ ઠામોઠામરે, નગારાં;
આખા દેશ વિષે અમૃત વૃષ્ટિ થજોરે;
દેછે આશીષ એવી દલપતરામરે; નગારાં. ૧૨

ગીત ૧૬ મું.

વેવીશાળ કરતાં ગાવાનું ગીત ચોથું.[1]

"નગારાં વાગે ધીમાં ધીમાં રે" એ રાગ.

એક પાટણનો પોપટ પીળી પાંખનો રે;
તેતોભમ્યોભમ્યોદેશપરદેશરે,બીજેક્યાંઈમનડું માન્યુંનહિરે
જ્યારે દીઠા જથો દાડમ ને દ્રાખનો રે;
ત્યારે હરખ્યો હરખ્યો હૈડામાં વિશેષ રે, બીજે ક્યાંઈ.૧
એક કોયલડી કાશમીર દેશનીરે;
તે તો ભમી ભમી ભૂગોળ ખગોળ રે, બીજે ક્યાંઈ;
એને ખુશીમાં ખામી ન રહી લેશની રે;
જ્યારે આંખે દીઠી આંબા ફળની ઓળ રે, બીજે ક્યાંઈ.૨

[1] આ ગીત વરને ઘેર વિવાહની વરધીમાં પણ ગવાય.

એક ચકોર ચાર દીશાએ આથડ્યો રે;
જોયાં જોયાં મોટાં શેહેર શોભિત રે બીજે ક્યાંઈ;
જ્યારે ચળકતો ચંદ્રમા આકાશે ચડ્યો રે;
ત્યારે ચોંટ્યું તેનું ચંદ્રમામાં ચીતરે, બીજે ક્યાંઈ. ૩
એક ભમરો સુગંધ તણો ભોગી ભલો રે;
એતો અવનીમાં આથડ્યો અથાગ રે, બીજે ક્યાંઈ;
એ તો લાખ રીતે રાજી થયો લાગલો રે;
જ્યારે બહુ ફૂલ વાળો દીઠો બાગ રે, બીજે ક્યાંઈ.૪
એક કમળને ફૂલાવા આકાશમાં રે;
ઉગ્યા અગણિત તારા તથા ચંદરે બીજે ક્યાંઈ;
થયું પ્રફુલિત સુરજના પ્રકાશમાં રે,
એને અંગો અંગ ઉપજ્યો આનંદ રે, બીજે ક્યાંઈ.૫
એક મોરલો તે મોટે મોટે શેહેર ગયો રે;
જોયું સાગરના જળતણું જોર રે, બીજે ક્યાંઈ;
એતો ખરેખરો અંતરમાં ખુશી થયો રે;
જ્યારે ગગનમાં ગાજ્યો ઘનઘોર રે, બીજે ક્યાંઈ.૬
એક કોહીનૂર હીરો કંઈક દેશ ફરયો રે;
જોયાં ગુણિયલ મોટાં મોટાં ગામ રે, બીજે ક્યાંઈ;
જ્યારે રાણી વિકટોરિયાએ શીર ધરયો રે;
ત્યારે ઠર્યો તે તો ત્યાં ઠરાવી ઠામ રે' બીજે ક્યાંઈ. ૭
એક દમયંતી કન્યા સ્વયંવર વિષે રે;
એતો ફરી વળી બંધે લૈ વરમાળ રે બીજે ક્યાંઈ;
જ્યારે ફરતી ફરતી આવી રાજા નળ દીશે રે;
ત્યારે વધ્યો એને આનંદ વિશાળ રે, બીજે ક્યાંઈ. ૮
એક હાકમની હવેલીનો હંસલો રે;
એ તો પ્હોંચી વળ્યો આકાશ પાતાળ રે, બીજે ક્યાંઇ.
તે તો હરખ્યો હરખ્યો ભાળીને દેખાવ ભલો રે;
જ્યારે જોયું માન સરોવર વિશાળ રે, બીજે ક્યાંઈ. ૯
વેવાઈ કનકારાણો દેશોદેશે ફરી વળ્યા રે;
જોયાં ભૂપતિનાં ભૂવન ભૂવન રે, બીજે ક્યાંઈ;
જ્યારે મનમાન્યા ચતુર કુંવરને મળ્યા રે;
ત્યારે મોટે હરખે માન્યું તેનું મન રે, બીજે ક્યાંઇ. ૧૦
વેવાઇ પ્રવીણ છે હીરાની પરીક્ષા વિષે રે;
પક્કે પક્કો હીરો પારખ્યો પ્રમાણ રે, બીજે ક્યાંઈ;
જેવા ચતુર કુંવરજી ચતુર દીસે રે,
એમના સસરાજી પણ ચતુર સુજાણ રે,બીજે ક્યાંઇ. ૧૧
ગુણવંતાને ગુણવંતાની સંગતી ગમે રે,
તેનું મન ઠરે જઇ તેવે ઠામ રે, બીજે ક્યાંઇ;
ધન્ય ધન્ય એમ કહી એવે શુભ સમે રે,
દીલથી દેછે દુવા દલપતરામ રે, બીજે ક્યાંઇ. ૧૨

ગીત ૧૭ મું.

કન્યાને મોંજોણું કરતાં[1] ગાવાનું ગીત પહેલું.[2]

"સીતા બેઠરિ માળિયે." એ રાગ.[3]

ચંપાંબા ચીત ચાહીને, નિરખો સાસર વેલ;
 લાયક વસંત લાવેલ, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ચુંદડી છે ચોખા હીરની, વણકર ડાહ્યે વણેલ;
 રંગરેજે રંગેલ, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૧
ચુંદડીમાં બહુ ચિત્ર છે, ભભકાદાર છે ભાત;
જોવા ઇચ્છે જન જાત, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ચુંદડી તો ચારે મુલકમાં, પ્રથવી પર છે પ્રખ્યાત;
 વેદ[4] વરણવે છે વાત, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૨
જેમાં બુટ્ટા જરિયાનના, ઝગમગ ઝગમગ થાય,
 દેખી દીલ હરખાય, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
મેકે છે પડો પાનડી, સોરંભ સારી પસરાય;
 ભમરા તેથી લોભાય, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૩
ચીતરનારે તે ચુંદડીમાં, ચીતરી છે રાશિ બાર;
 અમરવેલ આકાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ચીતરયા સૂરજ ને ચંદ્રમા, ચીતર્યાં પુષ્પ અપાર;
 મનહર ચુંદડી મોઝાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૪
સોનૈયા સવા લાખનું, ગણતાં મૂલ ગણાય;
 એતો અનુમાન થાય, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
સદગુણ ચુંદડીના સર્વથા, જીભે ઉચર્યા ન જાય;
 લખતાં પણ ન લખાય, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૫
છબીલી ચુંદડીના છેડલા, મેલો દળકતા ચાર;
 શોભે સરસ શણગાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ચુંદડીવાળી ચતુરા તને, આપે આયુષ્ય અપાર;
 જગતમાં જગકરતાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૬
ચુંદડી સાથે છે ચળકતા, સારા શોળે શણગાર;
 હીરા મોતીના હાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ઘુઘરવટનો છે ઘાઘરો, ઘુઘરીનો ઘમકાર;
 ઝાંઝરનો ઝમકાર, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૭
સુફળ મનોરથ સર્વદા, તારા થાજો તમામ;
 કરજો પરમારથ કામ, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી;
ઉરથી આશીષ એટલી, દેછે દલપતરામ,
 પ્રભુને કરીને પ્રણામ, ઓઢો ચળકતી ચુંદડી. ૮

1 વેવીશાળ કર્યા પછી અને પરણતા પહેલાં ચુંદડી ઓઢાડે છે ત્યારે.

2 આ ગીત કન્યાને વસંત ચઢાવતાં અને કન્યાના ફુલેકામાં પણ ગાઈ શકાય.

3 પણ આ ગીતમાં દોઢ વધારે વાળી છે.

4 વસંત ચઢાવવાના મંત્ર વેદમાં, આમ છે:— "परिधत्त धत्त वाससैनां." ઈત્યાદિ છે.

ગીત ૧૮ મું.

કન્યાને મોંજોણું કરતાં ગાવાનું ગીત બીજું.[1]

સદગુણ હીરાના હારનું ગીત.

"રૂકમણી લખીં કાગળ મોકલે રે." રાગ.

સદગુણ હીરાનો હારડો રે, હૈડે શોભાવો હમેશ રે,
 ચંપાંબા સદગુણ હીરાનો હારડો રે,
પૂર્ણ શોભા તેથી પામશો રે, વધશે સ્વરૂપ વિશેષરે,ચં ૧
સર્વોપરી હીરો સત્યતા રે; મુખથકી થાય ન મૂલરે,ચંપા.
દીપેછે હીરો દયાતણો રે, તેની છે કાન્તિ અતુલ્યરે,ચં. ૨
શી કહું શોભા સંતોષની રે, શીતળતા તેમાં સારરે, ચં.
નૌતમ નંગ છે નમ્રતા રે, કીંમત કોણ કરનાર રે. ચં. ૩
મોટો મણિ મરજાદ છેરે, જાણેછે જન જે સુજાણરે, ચં.
વળી એક હીરો વિવેક છે રે, પારસમણિને પ્રમાણરે, ચં.૪
આ જુવો હીરો ઉદ્યોગછે રે, પ્રતિદિન હોયજોપાસરે, ચં.
તેને રહે ન દરીદ્રતા રે, અંતરની પુરે આશ રે, ચં.૫
ધીરજ હીરો જે ધરે રે, એતો ન કદિ અકળાય, ચંપા.
હોય ક્ષમા હીરો જેહને રે, જગત તેનાથી જિતાય રે,ચં.૬
હિમ્મત હીરો હૈયે ધરે રે, સિદ્ધ કરે સર્વ કામ રે,ચંપા.
પ્રગટેછે પ્રૌઢ પરાક્રમો રે, નવ જુગમાં રહે નામ રે, ચં.૭
નાણું ખરચતાં મળે નહિ રે,એવો હીરાનો છે હાર રે; ચં.
દલપતરામના દેવની રે, મ્હેરથકી મળનાર રે, ચંપા. ૮

વિવાહ સમયે ગાવાનાં ગીત.

ગીત ૧૯ મું.

વડી[2] પાપડ કરતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

"સાહીરે કાંઈ ચોખારે કંકુ વરણા." એ રાગ.

1 આ ગીત પણ કન્યાને વસંત ચઢતાં અને કન્યાના ફુલેકામાં ગાઈ શકાશે.

2 વડી પાપડ કરતાં ગાવાનાં પાંચ ગીત છે તે વર તથા કન્યા બેઉને ઘેર ગાઇ શકાય તેવાં છે.

આજ તો રે મેં તો વડીયો પાપડ આદર્યાં;
આજ તો રે મારે આનંદનો દિન આવ્યો રે,
શુણજો ચંપાબાઇનો[1] સોહલો;
આજ તો રે મેં સ્નેહી સજનો નોતર્યા;
આજ તો રે મેં રસકસ માલ મંગાવ્યો રે, શુણજો. ૧
સુરતથી મેં તો સુખડિયા તેડાવિયા;
રચવા રે રૂડાં રસ ભર્યાં પકવાનો રે, શુણજો;
આજ તો રે મારે ઘેર રસોઇયા આવિયા;
મોટો રે એક ગંજ કર્યો મેંદાનો રે, શુણજો. ૨
તાજા રે શુભ ઘીની ભરાવી ટાંકિયો;
ખુલી રે કરી ખાંડતણી વખારો રે, શુણજો;
ચળકે રે શુભ સાકર ગોળની ચાકિયો;
હાજર છે વળી ઘીનાં કુલ્લાં હજારો રે, શુણજો. ૩
લાખણશાઈ કણશાઇ કરાવું લાડવા;
ખાંતેરે વળી અખુટ જલેબી ખાજાં રે, શુણજો;
માંખણ રે ભરી રાખું મલાઇના ગાડવા;
રંધાવું અન્ન તળિયાં ગળિયાં તાજાં રે, શુણજો. ૪
બરફી ને વળી પેંડા બહુ બનાવિયા;
ઘેબરનો વળી સ્વાદ સરસ છે એવો રે, શુણજો;
મેવા રે મુલતાન થકી મંગાવિયા;
સારી રે વળી વણવા માંડી સેવો રે, શુણજો. ૫
દળ ને રે વળી દહિથરાં મન ભાવતાં,
કીધી રે વળી સારી સુતરફેણી રે, શુણજો;
બીજાં રે બહુ પકવાનો બનાવતાં,
મંગળ રે ગીત ગાય મરગાનેણી રે, શુણજો. ૬
જમનારા અતિ ચતુર પરૂણા આવશે,
લાખેણી મારે થાશે લીલા લ્હેર રે, શુણજો:
સાજન રે ઘેર આવી ઘર શોભાવશે;
માનીશ રે હું તો પરમેશ્વરની મ્હેર રે, શુણજો. ૭
આપાવીશ રૂડું નોબતખાનું આંગણે;
ગાજી રે તેથી રે'શે સઘળું ગામ રે, શુણજો;
માનવિયો જોઈ મોટું ઘર મનમાં ગણે;
દેખી રે દીલ રીઝે દલપતરામ રે, શુણજો; ૮

ગીત ૨૦ મું.

વડી પાપડ કરતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

શુભ અવસરે બેનને તેડાવવાનું ગીત.

"ઉચીં ઉચીં મેડી મારાં ઘર રે વિવા'તાં,
ત્યારે ઢળાવું ભમ્મર ઢોલિયોરે." એ રાગ.

મણિમય મ્હેલ મધ્યે બેઠક મ્હોટી,
સોના સિંહાસન ત્યાં શોભી રહ્યું રે;
તે પર બીરાજીને કનકસેન રાણે,
કનકાવતી રાણીને કહ્યું રે. ૧
વિવા'ની વરધી વચમાં રહી હવે થોડી,
બેની અદ્યાપિ કેમ ન આવિયાં રે;
શું એમના સસરાજીએ રજા ન આપી,
શું એમની સાસુએ અટકાવિયાં રે. ૨
બેની વિના તો મને કશુંએ ન સુઝે,
કુળ રીત કોણ બતાવશે રે;
રાત દિવસ હું તો જીવમાં રે ઝંખું,
માડીની જાઈ ક્યારે આવશે રે. ૩
ભાણેજાં આવે ત્યારે આંગણું ઓપે,
માંડવો શોભે બેની આવતાં રે;
મારી બેનીને બહુ બહુ આવડેછે,
ગીત રૂડાં મંગળ ગાવતાં રે. ૪
સાત વરષ વીત્યાં સાસરે વળાવ્યાં,
મળવાને મન તરસે ઘણું રે;
ઉરમાં ઉમંગ મને અતિ ઘણો થાશે,
મુખ જ્યારે દેખીશ બેનીતણું રે. ૫
સારૂં ટાણું ઈશ્વર ઘેર આપે,
ત્યારે બેનીને તેડાવિયે રે;
સંપત હોય તો સાસરવાસો કરિયે,
નહિ તો મીઠી જીભે રીઝાવિયે રે. ૬
કંકોતરીનો કાંતો પત્ર ન પ્હોંચ્યો,
કાંતો કાશદ ક્યાંઈ ભૂલો પડયો રે;
આજે ન આવે તો હું તેડવા કાજે,
ચોંપેથી જઇશ ઘોડે ચડયો રે. ૬
સોની બેસાડ્યાછે શણગાર ઘડવા,
કોણ સંભાળશે તે કામને રે;
હું પંડે જાઉં હેતથી મોકલું,
દ્વિજવર દલપતરામને રે. ૮

ગીત ૨૧ મું.

વડી પાપડ કરતાં ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

બેન આવવા વિષે ગીત.

" વાજતું ગાજતું પોળમાં પેઠું,
ભાઈ રે ફિયા ભાઈનાં ઘર કિયાં રે." એ રાગ.

---

[1] વરને ઘેર ગાતાં વરનું નામ ગાવું, જેમકે "શુણજો ચતુર કુંવરનો સોહલો.

કનકાવતી કહે સાંભળો સ્વામી,
નણદી વિના નહિ શોભશે રે;
નગરીના જન પણ અવળું વિચારે,
ક્યમ ન તેડ્યાં નણદી શું હશે રે. ૧
નણદીની આશીષે નવનિધ લૈયે,
નણદી દુભાય તો નહિ ભલું રે:
સ્નેહ સહિત નિત્ય નણદીને નમિયે,
ઉરમાં જાણું હું તો એટલું રે. ૨
વાત કરે એમ ભાઇ ભોજાઇ,
ત્યાં તો સમાચાર આવિયા રે;
ભાણેજાં સાથે બેની પધાર્યાં,
બનેવી સહુને તેડી લાવિયા રે. ૩
કનક કળશ રથ ઉપર ઝળક્યા,
ઘુઘરમાળ ઘમકે ઘણીરે;
ત્યાં તો બનેવીના હણહણે ઘોડા,
પડઘી વાગે ઘોડલાતણી રે. ૪
હળી મળી હરખ્યાં અન્યોઅન્ય અતિશે,
મામીએ લીધાં ભાણેજ મીઠડાં રે:
ઉમંગે મળવાને પાટોશી આવ્યાં,
બેનીને બહુ દહાડે દીઠડાં રે. ૫
ભાવથી સાળો બનેવીને ભેટયા,
સુખના સમાચાર પૂછિયા રે:
ખાંતથી ભાણેજને લઈ ખોળે,
લૂગડે ગાલ બે લૂછિયા રે. ૬
કનકેરાણે વળી બેનને કહિયું,
આપ ભલે બેન આવિયાં રે;
આજ મારાં ઘર ઉજળાં દેખું,
સારા સગાએ શોભાવિયાં રે. ૭
ભોજાઈ નણદલને પગે પડિયાં,
કહે નણદી સુખ પામજો રે;
દેખી આશીષ દીધી દલપતરામે,
જગતમાં જશ બહુ જામજો રે. ૮

ગીત ૨૨ મું.

વડી પાપડ કરતાં ગાવાનું ગીત ચોથું.

ચીતારા બેસાર્યાનું ગીત.

" સાઠી રે કાંઈ ચોખા રે કંકુવરણા. " એ રાગ.

ચીતરવા ઘર ચીતારા બેસારિયા,
ચીતરેછે કાંઈ સુંદર ચિત્ર વિચિત્ર રે,
ચતુર ચીતારારે ચીતર ચીતરે;
એમાં રે જાણે આપો આપ પધારિયા;
રાજા રે કાંઈ રાણા પુણ્ય પવિત્ર રે, ચતુર. ૧
ચીતરીછે કયાંઇ ચોરી બહુ ચતુરાઇથી;
ચીતર્યાં છે તેમાં વર કન્યાનાં રૂપરે, ચતુર;
ચીતર્યાં છે કયાંઇ નટના ખેલ નવાઇથી;
નાચેછે જાણે નટ પ્રત્યક્ષ અનુપરે, ચતુર. ૨
ચીતરીછે કયાંઈ સજન સભા સોહામણી;
ગાયક રે કયાંઈ કરતા દીસે ગાન રે, ચતુર;
ચીતરીછે ક્યાંઈ કુસુમની ફુલવાડી ઘણી;
શોભેછે સુરપુરના બાગ સમાન રે, ચતુર. ૩
ચીતરીછે કયાંઈ સેના સામા સામિયો;
સજતી રે જાણે હોય રણ સંગ્રામ રે, ચતુર;
જોઈયે તો ક્યાંઈ મલ્લ અખાડો જામિયો;
ઠાઠ રે રૂડો દીસે ઠામો ઠામ રે, ચતુર. ૪.
ક્યાંઈ તો ચીતરિયાં માણુસ ચીનનાં;
ક્યાંઈ તો અરબસ્તાની ઇરાની રે, ચતુર;
જોયાં ક્યાંઈ યૂરોપની જમીનનાં;
ક્યાંઈ તો તાતારી તુર્કસ્તાની રે, ચતુર. ૫
ક્યાંઈ તો અમિરથ ગૌતમ નિરખ્યા;
ક્યાંઈ તો અતિ ઉત્તમ આગબોટો રે ચતુર;
ક્યાંઈ તો પરદેશી પશુ પંક્ષી લખ્યા;
ક્યાંઈ તો મગર ચીતરિયો મોટો રે, ચતુર. ૬
ક્યાંઈ તો નામાંક્તિ કિલ્લો ચીતર્યો;
ક્યાંઈ તો મુંબાઈનો ટાઉનહાલ રે, ચતુર;
ક્યાંઈ તો નામાંક્તિ પર્વત ત્યાં કર્યો;
ક્યાંઈ તો વળી તાજમેહેલનો તાલ રે, ચતુર. ૭
બુટ્ટા રે બહુ વિધના બેશ બનાવિયા;
કીધું રે બહુ જોવા જેવું કામ રે, ચતુર;
તેમાં રે વળી રૂડા રંગ પુરાવિયા;
દેખી રે દીલ રીઝે દલપતરામ રે. ચતુર. ૮

ગીત ૨૩ મું.

વડી પાપડ કરતાં ગાવાનું ગીત પાંચમું.

જુદાં જુદાં કામ સોંપવા વિષે.

" સોનાના સ્થંભ હીરે જડ્યા રે. " એ રાગ.

કહ્યું કનકાવતી નારીએ રે; પ્યારીએ ઉર ધરી પ્યાર,
ઘેર સજન મેળાવડો રે;
જેને જે યોગ્ય વિચારિયે રે; ધારિયે એ અધિકાર, ઘેર.૧

ધનપાળ ધન જોઈએ જેટલું રે; તેટલું ખરચે તમામ, ઘેર;
કોન જાણે વર્યું કેટલું રે; એટલું એ કરે કામ, ઘેર, ૨
ગુલાબવહુરસોઈનીરીતથી રે;ચીતરથાચતુર વિશેષ, ઘેર;
પકવાન તેને સોંપો પ્રીતથી રે; હેતથી પીરસે હમેશ, ઘેર ૩
મામા નહારસિંહ આવશે રે;લાવશે જોઈતું તમામ; ઘેર.
તેનો હિસાબ રખાવશેરે; ફાવશે તેને તે કામ, ઘેર. ૪
મામી માણકવહુપધારશે રે;ચારસેં સખી સાથે તેહ,ઘેર.
લાડીને શણગારશે રે; ધારશે એટલું એહ. ઘેર. ૫
ફાઈગંગાબામાંડવ માલશે રે; આલશેસૈયંને પાન, ઘેર;
માનકોરબાઈ ના[1] હુકમચાલશેરે;વાળશેભૂલેતેનું ભાન,ઘેર. ૬
કાકા કમળશી રખાવશે રે; આવશે તેની સંભાળ, ઘેર;
જેસંગ[2] જમાઈજીનને રીઝાવશેરે;ગાવશેનાચીલૈતાળ,ઘેર.૭
તમનેસહુસભાઅભિલાખશેરે;ભાખશેસજનોસલામ ,ઘેર;
વિવા'નીવિગતલખીરાખશે રે; દાખશે દલપતરામ, ઘેર. ૮

ગીત ૨૪ મું.

કંકોતરીઓ લખતી[3] વખતે ગાવાનું ગીત પહેલું.

સગાં વહાલાંને તેડાવવાનુ ગીત.

" શુકન જોઈ ને સાંચરજો રે " એ રાગ.

સાતસેં સાંઢણિયો શણગારો રે,
નીરો તેને નાગરવેલનો ચારો રે;
કાગળ કંકોતરીના લખાવો રે,
સોનેરી વરખથી તે શોભાવો રે, ૧
સ્નેહી સગાંને તેડવા કાજ રે,
એક એક સાંઢણિ મોકલો આજ રે;
પ્હેલી તો સાંઢણિ પાટણ જાય રે,
બેન ગંગાબાને તેડાં કરાય રે. ૨
બેની તો પગરણમાં પ્હેલાં જોઈએ રે.
બેનીનું કામ ન સરે બીજા કોઈએ રે;
બીજી તો મોકલો મુંબઈ ગામ રે,
ફઈબા જમનાંબાને તેડાવા કામ રે. ૩
ત્રીજી સાંઢણલી કરી તૈયાર રે;
મોકલો મથુરાં નગર મોઝાર રે;
કાકા કમળસેનને તેડી આવે રે,
કાકા આવીને કુટુંબ શોભાવે રે. ૪
ચોથી સાંઢણલી ચતુર સુજાણ રે,
મોકલો સુરત શહેર પ્રમાણ રે;
મામા નહારસિંહજી ત્યાં સોહાવે રે,
મામો મોસાળાં લઇ આવે રે; ૫
પાંચમી સાંઢણલી પચરંગી રે,
જાય ઉદેપુરમાં તે ઉમંગી રે;
માસી મોંઘીબાને તેડવા માટે રે,
વેગેથી મોકલો વેગળી વાટે રે. ૬
સકુટુંબ સહુને તેડી આવે રે,
સહુ આવી માંડવડો શોભાવે રે;
યાદ લખો બેસી આ ઠામ રે,
સ્નેહી સગાંનું ન ભૂલશો નામ રે. ૭
સ્નેહથી સર્વેને તેડાવોરે,
આજ આવ્યો ઉત્તમ અવસર આવો રે;
ગોર ગોરાણી તેડાવો આ ઠામ રે,
દ્વિજવર જોશે દલપતરામ રે. ૮

ગીત ૨૫ મું.

કંકોતરીઓ લખતી વખતે ગાવાનું ગીત બીજું.

મામાને કંકોતરી લખવાનું ગીત.[1]

" હું તો ઉચી ચઢું રે ઊંચેરડી રે." એ રાગ.

કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલે રે, કોડે કા'વે કનકાવતી બેન રે,
વીરાજી પગરણે વ્હેલા પધારજો રે.
સારૂં સુરત નામે શેહેર છે રે;
જ્યાંછે સરવે સદા સુખ ચેન રે, વી० ૧
વીરાછો તમે ચતુર શીરોમણિ રે;
વળી ચૌદ વિદ્યા ગુણ જાણ રે વી०
કળા ચોસઠ પૂર્ણ પ્રવિણ છો રે;
કુળ દીપક કુળના ભાણ રે, વી० ૨
વીરા છો તમે પ્રૌઢ પરાક્રમી રે;
વળી ધર્મ ધુરંધર ધીર રે, વીરાજી;
દુખ ભંજન દીલના ઉદાર છો રે;
છોજી ગુણ સાગર ગંભીરરે, વી० ૩

---

૧ કનકારાણીની મા. ૨ ગંગાબાઈનો વર.

૩ કંકોતરીઓ લખતી વખતે ગાવાનાં ત્રણ ગીત છે તે ઘટતો ફેરફાર કરીને વર તથા કન્યા બેઉને ઘેર ગાઈ શકાય તેવાં છે.

૧ કન્યા અને વરના બાપે તેને કંકોતરી લખ્યા છતાં તેમની મા પોતાની તરફથી બીજી કંકોતરી લખી મોકલતી હોય એ મતલબનું.

ઉપમા શુભ સર્વે સંભવે રે;
નહારસિંહજી નિર્મળ નામ રે, વી૦
માડીજાયા આશીષ મારી વાંચજો રે;
ઘણું જીવો કરો રૂડાં કામ રે, વી૦ ૪
મારે ઘેર મેં પગરણ માંડિયાં રે:
લીધાં લાડકડીનાં લગન રે, વી૦
દીન ચોખો ચૈત્ર વદી ચોથનો રે:
ચંદ્રવાર રૂડો ધન્ય ધન્ય રે, વી૦ ૫
જાન રતનપુર થકી આવશે રે;[1]
જાણો વેવાઈ જગતસિંહ નામ રે, વી૦
સગાં વ્હાલાં સરવને તેડાવિયાં રે:
તે તો આવશે જરૂર તમામ રે, વી૦ ૬
વીરા વ્હેલા અગાઉથી આવજો રે:
સર્વ કુટુંબને લાવજો સંગરે, વી૦
તમો આવે દિવસ દેખું ઉજળો રે,
તમો આવે રૂડો રે'શે રંગરે, વી૦ ૭
હુંતો રાત દિવસ રહું ઝંખતી રે;
ક્યારે દેખું માડીજાયાનું મુખરે, વી૦
તમે દલપતરામના દોસ્ત છો રે;
આવે સોગણું ઉપજશે સુખરે, વી૦ ૮

ગીત ૨૬ મું.

કંકોતરીઓ લખતી વખતે ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

મેમાનોને વાસ્તે બંદોબસ્ત કરવાનું ગીત.

"માંડવામાં કોણ કોણ સાજન બેઠા રે." એ રાગ.

રસ્તા વિષે બંદોબસ્ત રખાવો રે,
ઠામો ઠામે ચોકી પેરા મૂકાવો રે,
વાહન સારાં મોકલો સહુના સામા રે,
તે તો કંઇક દિવસનાં રહ્યાં છે નકામાં રે. ૧
હય રથ હાથી તથા સુખપાલ રે,
મોકલાવો છત્રિયો ને મશાલ રે;
મોકલાવો નોબત ને નિશાન રે,
તેડી લાવે સહુને કરી સનમાન રે. ૨
તે રસ્તામાં મોદીખાનાં મંડાવો રે,
મહેમાનોને જે જોઇએ તે અપાવો રે;
મારગમાં જ્યાં જ્યાં થાય મુકામ રે,
મોકલાવો મેહેતા ઠામો ઠામ રે. ૩

સરવેની રાખે બહુ બરદાશ રે,
આપે સહુને પલંગ સીધાં ને ઘાસ રે:
દહી દુધ સાકર કે ખાંડ જેવી રે,
મહેમાન જે ચીજ માગે તે દેવી રે, ૪
શેહેરમાં તૈયાર રાખો ઉતારા રે,
શોભીતા ત્યાં બિછાવો ગાલીચા સારા રે;
પ્હોંચાડો ત્યાં તો તળાઇઓ પલંગ રે,
તે દેખીને દીલ સહુનાં થાય દંગ રે. ૫
નિરમળ નિર ભરાવી રાખો રે,
મેખોનો ત્યાં ગંજ કરાવો આખો રે:
એક એક ઉતારે મેહેતો એકેક રે,
હાજર રાખો આપવા વસ્તુ હરેક રે. ૬
ગુણિયલ ગાન કળા કરનાર રે,
તે તો સર્વે ઉતારે રાખો તૈયાર રે,
જાનને ઉતરવા મોટા મેલ રે.
રાખો તે તો તૈયાર રૂડા રંગેલ રે. ૭
માંહી બહુ ખુરશિયો મેજ મુકાવો રે,
મખમલનાં ત્યાં તો બિછાનાં બિછાવો રે;
રમવાને બાજીઓ મુકો તે ઠામ રે,
દેખી દીલે રીઝશે દલપતરામ રે. ૮

ગીત ૨૭ મું.

માંડવા[1] મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત પહેલું.

"જનકરાયનેરે માંડવે." એ રાગનું ઢોળિયું.

મોતીડે છાયો રે માંડવો; જોવા ઉલટયું સૌ શેહેર,
લખમીની લીલા લ્હેર, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
ચંદરવા બાંધ્યા ચળકતા; ફરતાં તોરણ ચોફેર,
ધમકે ઘુઘરીનો ઘેર, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૧
મનહર માણક થંભ છે; મુક્યા બારણા બાર,
મોટા મેંરાબદાર, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
મણિમય ભીંતો શોભે ભલી; કીધી કનકની ગાર,
અદભુત ઓપે અપાર, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૨
રૂડા રંગનાં રમકડાં; હાથી દાંતનાં હોય,
કીધાં કનકનાં કોય, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
હાંડી ઝુમ્મર ઝળકતાં; સરસ શોભેછે સોય,
જન વખાણેછે જોય, મોતીડે છાયોરે માંડવો. ૩

---

૧ વરને ઘેર આવશે ને બદલે "ચાલશે" ગાવું.

૧ માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનાં ૭ ગીત છે, તે વર કન્યા બેઉને ઘેર ગાઈ શકાય તેવાં છે.

વાજાં વિવિધ વિલાયતી; રૂડા ઉઠે માંહી રાગ,
અચરજ ઉપજે અથાગ, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
સોના રૂપાનાં ઝાડ છે; જાણે સ્વર્ગનો બાગ,
આવી ઉતર્યો ભૂભાગ, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૪
વિધવિધ રંગના વાવટા; મંડપ ઉપર માંડેલ,
કંચન કળશ કરેલ, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
તોરણ હીરા મોતી તણાં, રૂડી રીતે રચેલ,
આરે[1] તરફ ધરેલ, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૫
પવન પ્રસારવા પંખવા, જોયા વિધવિધ જાત,
ભભકાદાર માંહી ભાત, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
મંડપની રૂડી માંડણી; જોઈ જન વરણવે વાત,
વિશ્વ વિષે થૈ વિખ્યાત, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૬
જોવા જનના જથા મળ્યા, જોઇ હૈડે હરખાય,
ફરી ફરી જોવાને જાય, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
મંડપમાં મળી માનની, ગીત મંગળ ગાય,
આનંદ ઓચ્છવ થાય, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૭
જોવા લાયક જુક્તિનાં; ત્યાંતો દીસે તમામ;
કારીગરીનાં ક્હૌ કામ, મોતીડે છાયો રે માંડવો;
નિરખી મંડપની માંડણી, ઉરથી આશીષ એ ઠામ,
દેછે દલપતરામ, મોતીડે છાયો રે માંડવો. ૮

ગીત ૨૮ મું.

માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત બીજું.

સારા કામના મુહુરતનું ગીત.

"સરસ્વતી સ્વામીને વિનવું, ગણપતિ લાગવું પાયરે."એરાગ
સરખી સાહેલિયો સહુ મળી, આનંદ અદકેરો આજરે;
સુકૃતની ઘડિયો સુફળ ફળી, આનંદ અદકેરો આજ રે;
ઉત્તમ પગરણ આદર્યું, આનંદ.
મંગળકારી મુહુરત કર્યું, આનંદ. ૧
ધન્યદિવસ અને ધન્યઘડી, આનંદ.
જોતાં જાણું નવે નિધ જડી, આનંદ.
સોનાનો સૂરજ ઉદે થયો, આનંદ,
ઉત્તમ દિન આથી કહું કયો? આનંદ ૨.
મોતીના ચોક પુરાવિયે, આનંદ.
ફળના થંભ રોપાવિયે, આનંદ,
ભાવતાં ભોજન રાંધિયે આનંદ. ૩
ધોળ મંગળ ગીત ગાઇએ, આનંદ.
હૈડામાં બહુ હરખાઇએ, આનંદ.
અતર ગુલાબ છંટાવિયે, આનંદ.
પાનનાં બીડાં વ્હેંચાવિયે, આનંદ. ૪
કુટુંબને લખિયે કંકોતરી, આનંદ.
નગરના જન તેડો નોંતરી, આનંદ,
નોબતખાનું બેસારિયે, આનંદ;
જય જય કાર ઉચ્ચારિયે, આનંદ. ૫
ભેર ભુંગળ વજડાવિયે, આનંદ.
સુખતણો સિંધુ રેલાવિયે, આનંદ
દૂધડે મેહુલા વરશિયા, આનંદ;
સોનાના ડુંગર દરશિયા, આનંદ. ૬
જાચક જન આવી જાચશે, આનંદ.
નિર્દોષ અપસરા નાચશે, આનંદ.
ગુણી જન ગાયકો ગાવશે, આનંદ.
સારંગી નરઘાં બજાવશે. આનંદ. ૭
ઇશ્વરની આજ મેર છે, આનંદ.
લક્ષ્મીની લીલા લ્હેર છે, આનંદ.
અવસર આવ્યો ઉત્તમ ઘણો, આનંદ.
દેવ રીઝયો દલપતતણો, આનંદ. ૮

ગીત ૨૯ મું.

માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

રૂડા અવસરનું ગીત.

"તારે માંડવે ગાલીચા પથરાવ, ઘેર મોટા વેવાઇઓ આવશે રે." એ રાગ.
આજ દિલમાં ધારો ધન્ય ઘડી ધન્ય દહાડલોરે;
આજ પરમેશ્વરની પૂર્ણ કીરપા દેખાય,
આજ અવસર રૂડો આવીયો રે,
આજ સરવે મનોરથ આપણા સફળ થયા રે;
સખી આજની ઘડી લાખેણી લેખાય, આજ. ૨
આજ સાજન મહાજન સર્વ મળીને આવશે રે,
સખી તેમાં આવશે ઉમદા અમીર. આજ;
સખી શેરીઓ વળાવીને સજ કરો રે,
પછી ત્યાં છંટાવો શુદ્ધ સુગંધી નીર, આજ. ૨
સખી દીવડિયા અજવાળી ઘર દીપાવિયે રે,
વળી મોટા તખતા માંડો પાંતે પાંત, આજ;
સખી જાજમો ને ગાલીચા પથરાવિયે રે,
સખી ખુરશિયો મુકાવો રાખી ખાંત, આજ. ૩

[1] માંડવા બહાર.

સખી હીરે જડેલા થાળ મગાવો હેમના રે,
તેમાં મુકાવો લવિંગ સોપારી પાન, આજ;
માંહી અત્તરદાની ગુલાબદાની ગોઠવો રે,
સખી સાજનનું કરશું સારૂં સનમાન, આજ. ૪
સખી ફુલ ભરાવો છાજે એવી છાબમાં રે,
માંહીં મૂકો તો ગુચ્છ ગુલાબી હાર, આજ;
સખી સગા સંબંધી તેડાં કરી તેડાવિયે રે,
રહે ગુણી ગવૈયા તક ઉપર તૈયાર, આજ. ૫
મળી ગોરી સર્વે ગીત મધુરાં ગાઇએ રે,
જેવો કોયલ કેરો કંઠ રૂડો કે'વાય, આજ;
સખી લાવીને લટકાવો પોપટ પાંજરાં રે,
જેનાં મીઠાં મીઠાં વચન ભલાં વખણાય. આજ. ૬
સખી ઉંચે બાંધો ઉલેચ જાદર ચીરના રે,
ભીતે છંટાવો સુવર્ણ વરણો રંગ, આજ;
સખી આંગણિયે ઓપાવો હાથી ઘોડલા રે,
જેને અવલોકીને ઉર ઉપજે ઉમંગ, આજ. ૭
સદ્‌ગુણી આભૂષણ અંચળ રૂડાં ઓપતાં રે,
સખી તેતો અંગે તમે સજો તતખેવ, આજ;
સખી હળી મળીને હેત વિશેષ વધારિયે રે,
દીલ દેખી રીઝે દલપતકેરો દેવ, આજ. ૮

ગીત ૩૦ મું.

માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત ચોથું.

સજોડે સાજન મળવાનું ગીત.
"મામેરૂં મોંઘા મૂલનું." એ રાગ.

આજ આનંદે ઓચ્છવ આદર્યો;
આજ ઘણી ખુશી આપણે ઘેર, સજોડે સાજન મળ્યા;
જોતાં ભાગ્ય ભલાં આજ ઉઘડયાં;
મહા પ્રભુએ કરી મોટી મ્હેર, સજોડે. ૧
રાજા સાથે રાણીજી પધારિયાં;
આવ્યાં શેઠાણી શેઠ સંઘાત, સજોડે;
આવ્યાં ગોર ગોરાણી સજોડલે;
દેખી હૃદયે થૈએ રળીઆત, સજોડે. ૨
ભલે ભાઇ ભોજાઇ પધારિયાં;
કાકા સાથે કાકી પણ એમ, સજોડે;
મામા સાથે મામી આવ્યાં મલપતાં;
માસા સાથે માસી પણ તેમ, સજોડે. ૩
શાણાં નણદ આવ્યાં નણદોઇ સાથે;
આવ્યાં જેઠ જેઠાણી જોડ, સજોડે;
દીસે દીયર દેરાણી દીપતાં;
આજ દીવાળીના દીનકોડ, સજોડે. ૪
જેમ પુષ્પની સાથે સુવાસના;
જેમ વીજ સાથે વરસાદ, સજોડે;
જેમ ચંદ્ર સાથે શોભે ચાંદની;
જેમ મીઠાશની સાથે સ્વાદ, સજોડે. ૫
જેમ જ્ઞાનની સાથે ગુણાવળી;
જેમ વિદ્યાની સાથે વિવેક, સજોડે;
જેમ ધર્મની સાથે દયા દીસે;
એવાં એવાં છે ગણતાં અનેક, સજોડે. ૬
જેમ સાગરની સાથે લ્હેર છે;
જેમ વાણી છે અર્થની સાથ, સજોડે;
પરમાર્થ સાથે જેમ કીરતિ;
એમ નારીની સાથે છે નાથ, સજોડે. ૭
આજ શોભ્યું છે આંગણું આપણું;
આજ ધન્ય છે આપણું ધામ, સજોડે;
ઇશ્વર રાખે અખંડ એ જોડલાં;
દેછે આશીષ દલપતરામ, સજોડે. ૮

ગીત ૩૧ મું.

માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત પાંચમું.

લાડણા રૂપી ચંપાનું ગીત.

"પેલા વેવાઇના ઝુપડામાં શું જોશો." એ રાગ.

એક ચંપો ઉદય થયો અવનીમાં;
ઉગતાંજ પામ્યો મોટું માનરે, માંડવ ચંપો મોરિયો;
જોતાં નર નારીઓનાં નેણાં ઠરે;
કે'છે સહુ તેને સદગુણ વાનરે; માંડવ. ૧
ચંપો ફાલી ફુલી ફેલાયો ઘણો;
વળી પામ્યો છે પૂર્ણ પ્રકાશ રે, માંડવ.
લીધી લોકમાં લાખેણી લાયકી;
જેની પસરીછે જગમાં સુવાસરે, માંડવ. ૨
રાજી થાય દેખી રાણા રાજિયા;
શોભે સુંદર સોનેરી રંગરે, માંડવ;
સહુનાં નેણાં ઠરે ચંપો નિરખતાં;
અતિ અંતરે ઉપજે ઉમંગરે, માંડવ. ૩
સુખકારી શીતળ જેની છાયામાં;
વસી પ્રાણીઓ લેછે વિરામરે, માંડવ;

ચંપો કાપેછે કષ્ટ કંઈ લોકનાં;
વળી ઠરિયો તે ઠરવાનું ઠામરે માંડવ. ૪
ચંપો કુળમાં દીવો કહેવાય છે;
ચંપો સાજનનો સરદારરે માંડવ;
ચંપો રાજ સભામાં રૂડો દીસે;
સારી સૃષ્ટિ તણો શણગારરે, માંડવ. ૫
એના સદગુણને શું વખાણિયે;
જેવું મણિયો થકી મોંઘું મૂલરે, માંડવ;
જેનો સુજસ સંસારમાં સાંભળી;
કરેછે લોક સર્વે કબુલરે. માંડવ. ૬
આખા વિશ્વમાં પસરી સુવાસના;
ધન્ય ધન્ય એનો અવતારરે, માંડવ.
એનું નામ અમર થશે લોકમાં;
સ્નેહે સંભારે સર્વ સંસારરે. માંડવ. ૭
ગાયા ગુણ ગણી ચતુર ચંપાતણા;
ચંપો ચતુર કુંવર[1] ખરું નામરે, માંડવ.
ચંપો જગમાં જુગો જુગ જીવજો;
દેછે આશીષ દલપતરામરે, માંડવ. ૮

ગીત ૩૨ મું.

માંડવા મુહુરત વેળા ગાવાનું ગીત છઠ્ઠું.

સાજન પધારવા વિષેનું ગીત.

" સુડલો કોયડલીને વિનવેરે. " એ રાગ.

સુડલો કોયલડીને વિનવે રે;
કહો કહો કોણે ઉત્તમ આજ,
અને કેને કાજ, મંડપ મોટા માંડિયોરે
મોટા મોટા જન ત્યાં મળ્યારે;
કોણ કોણ સજન સમાજ,
રાજા અધિરાજ, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૧
કોયલ કહે સુડા સાંભળોરે; કનકાજી છે સરદાર,
તેને દરબાર, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
પરણે સાહેબજાદી તેમનીરે; ઇંદ્રપુરીને આકાર,
શોભિત બહુ સાર, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૨
જોવા જેવી જુગતી તણોરે; ઠાઠ બન્યોછે તે ઠામ,
મચી ધુમધામ, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
મોટા મોટા જન જે મળ્યારે; કહું તેનાં નિર્મળ નામ,
કરીને પ્રણામ, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૩

૧ કન્યાને ઘેર ગાતાં કન્યાના ભાઈનું નામ આ ઠેકાણે ગાવું.

રાજાધિરાજ મેઘરાજજીરે; [1]આવિયા ત્યાં આપોઆપ,
છે પ્રૌઢ પ્રતાપ, મંડપ મોટા માંડિયો;
સાથે પવન[2] ભાઈ પધારિયારે, જેને દીવાનની છાપ,
પોતે છે નિષ્પાપ, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૪
પ્રવાહ [3]ભાઇ નગરશેઠિયારે; જળમધ્યે જેની શેઠાઇ;
ઘણી વખણાઇ, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
કનકોરાણો સર્વને મળ્યોરે; વળી મળ્યા ધનપાળભાઇ,
સંભારી મિત્રાઇ, મંડપ મોટા માંડીયોરે. ૫
સહુ જન ખુબ ખુશી થયારે; રચના રચેલી રૂપાળી,
નયણથી નીહાળી, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
બહુ રૂડાં શોભેછે બારણાંરે, માંડ્યાછે થંભ પ્રવાળી,
કુંભી રતનાળી, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૬
મોટા મેગળ ઝુલે આંગણેરે; સુંઢે શોભેછે સિંદૂરે,
છે મદ ભરપૂર, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
દંતુશળે ચુડી હેમનીરે, નિરખીને હાથીનું નુર,
હરખ વધે ઉર, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૭
જોવાને જુગતિ મંડપતણી, જન વૃદ્ધ બાળ તમામ,
મળ્યું આખું ગામ, મંડપ મોટા માંડિયોરે;
જોઇ જોઇ બલીહારી જાયછેરે, દીલથકી દલપતરામ,
કરવું એવું કામ, મંડપ મોટા માંડિયોરે. ૮

ગીત ૩૩ મું.

વિવાહની વરધીમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત પહેલું.

વર લાયક થયા વિષે પહેલું ગીત.

" કન્યા આલી તે મારી રીતની આલી. " એ રાગ.

ચતુર કુંવર જે હતો છેક છોટો;
છોટો મટી હવે મોટો રે, થયો લાયક લાડો.
રંગમાં જેવો ગુલાબનો ગોટો,
જનમાં જડે નહિ જોટો રે, થયો લાયક. ૧
ભણતર સરવે શીખ્યો ભલાં ભણવા;
ગણિત શીખ્યો લેખાં ગણવારે, થયો લાયક.

---

૧ દેશી રાજ્યમાં આ ઠેકાણે પોતાના રાજાનું નામ ગાવું અને અંગ્રેજી રાજ્યમાં એમ ગાવું કે " રાજા ગાયકવાડ ગુણનિધિ રે. "

૨ કારભારીનું નામ અને અંગ્રેજી રાજ્યમાં ગાવું હોય તે " સાથે પ્રધાન પધારિયા રે " એમ ગાવું.

૩ ગામના મુખ્ય શેઠનું નામ.

હીંમત ધરે રીપુ ફોજને હણવા;
પદમણી કન્યા પરણવા રે, થયો. ૨
ધનુરવિદ્યા શીખ્યો ધીરજ ધરવા;
પ્રૌઢ પરાક્રમ કરવા રે, થયો લાયક.
ફરી ફરી જાય પ્રવાસમાં ફરવા;
દેશ વિદેશ વિચરવા રે, થયો લાયક. ૩
ઉદ્યમની વાત ઉરમાં ઉતરી;
રમતની રીત વીસારી રે, થયો લાયક.
સેનાપતિનું લીધું પદ ધારી;
ચંચળ ચીતમાં વિચારી રે, થયો લાયક. ૪
કોઇથી જે ન્યાય કરી ન શકાય;
તેવા તે ચૂકવે ન્યાય રે, થયો લાયક.
પ્રવીણ પૂરા પણ પૂછવા જાય;
વિશ્વ વિષે વખણાય રે, થયો લાયક. ૫
વૃદ્ધ સમાન વદે મુખવાણી;
ગંભિરતા ઉર આણી રે, થયો લાયક.
પુત્રી પ્રજાની તે પુત્રી પ્રમાણી;
જુવતી માતા જેવી જાણી રે, થયો લાયક. ૬
પારણામાંથીજ પુત્રને પરખ્યા;
હૈડે જગતસિંગ હરખ્યા રે, થયો લાયક.
સપુત નહિ બીજા કોઇ એના સરખા;
નજરે ઘણા ઘણા નીરખ્યા રે, થયો લાયક. ૭
ચંદ્રકળા જેમ વૃદ્ધિને પામે;
જોત સંપૂરણ જામે રે, થયો લાયક.
ચતુર કુંવર કર્યાં એમ આ કામે,
દીઠા તે દલપતરામે રે, થયો લાયક. ૮

ગીત ૩૪ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત બીજું.

વર લાયક થયા વિષે બીજું ગીત.
"મોહનજીએ મોકલ્યું રે મોસાળું" એ રાગ.

કુંવર બહુ બળવાન કે'વાયો ગુણિયલ ગુણી જનમાં ગણાયો;
દીસે ડાહ્યામાં સૌથકી ડાહ્યો,લાડે લીધી લાયકીરે લાખેણી.૧
ઉંચા જ્ઞાનનો અભ્યાસ રાખે, ચાતુરીનો સરસ રસ ચાખે;
આબરૂ પ્રસરી દેશ આખે, લાડે લીધી. ૨
ઠગી ના શકે ઠગની ઠગાઇ, એના ચીતમાં એવી ચતુરાઇ;
સૌથી સદ્ગુણમાં સરસાઇ, લાડે લીધી. ૩
સારો સંગ સજ્જને સજાવે, ભુંડાનો સંગ સ્વપ્ને ન ભાવે;
રીત નીતિની રાખે રખાવે, લાડે લીધી, ૪
મોટાં કામ લીધાં નીજ માથે. કરે હુન્નર કળા નીજ હાથે;
બહુ બુદ્ધિ દીધી દીનનાથે, લાડે લીધી. ૫
ઘોડે ચઢી ઘણું ઘોડું દોડાવે, કોડે કુરંગની પેરે કુદાવે;
અભિમાનીનાં માન મૂકાવે, લાડે લીધી ૬
વિશ્વમાં કીરતિ વખણાઇ, મેના પોપટ પણ હરખાઇ;
રૂડે રીઝે તેના ગુણ ગાઇ, લાડે લીધી. ૭
કર્યું નામ મોટું કામ કામે, દેશો દેશ અને ગામોગામે,
દીલમાં ધર્યું દલપતરામે, લાડે લીધી. ૮

ગીત ૩૫ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

એક કોયલ અને કન્યાના મેળાપનું ગીત.
"હું તો ઉંચી ચઢું રે ઉંચેરડી રે,હું તો જોઉં મારા વીરાની વાટ;
જેઠાણી માનો જાયો ક્યારે આવશે રે." એ રાગ.

ચંપાં કુંવરીને કોયલડી કહેરે, મને જગસિંહનો,
કુળ મોભો કેસરિયો વ્હાલો લાગે, વર લાડડો રે;
એને પગલે દોલત વધી દેશમાંરે, એને પગલે શેહેર;
રહ્યું શોભી, કેસરીયો વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે. ૧
લાડો લાખેણો બત્રીશ લક્ષણોરે, લાડો માતા ફુલાંદેનો
જાયો, કેસરિયો વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે;
લાડો શૂરવીરનો સુરવીર છેરે, સદબુદ્ધિમાં સૌથી,
સવાયો કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે. ૨
લાડો જેચરસિંહનો બંધવોરે, લાડો વિમળાબાઈનો,
વીર કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડો રે;
લાડો દીલનો અધિક ઉદાર છેરે, લાડો ગુણ સાગર,
ગંભિર કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે. ૩
લાડો ભોજરાજાનો ભાણેજ છેરે, લાડો ભીમસિંહનો
ભત્રીજો, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડો રે;
એક સૂરજ તપેછે આકાશમાંરે, લાડો પૃથવીનો,
સૂરજ બીજો કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડોરે. ૪
લાડો ક્રોડ ટકાનો કમાઉ છે રે, ધારે ઉદ્યમ ઉપર
ધ્યાન, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડોરે;
એના દીલમાં દીસેછે દયા ઘણીરે; દેછે દીન જનોને
દાન, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે. ૫
એની કાયાની કાન્તિ હું શી કહુંરે, રતિનાથના જેવું

છે રૂપ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે;
એના તાજનું તેજ ઘણું તપેરે, ભાળી હરખે ભારે
ભારે ભૂપ, કેસરિયો વ્હાલો લાગે, વર લાડડો. ૬
એના અક્ષર છે અતિ ઓપતારે, એની વિદ્યાનાં
થાય વખાણ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડો;
રચી જાણે રૂડાં રૂડાં પુસ્તકોરે; એનું લાયક સરસ
લખાણ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડો. ૭
એને ગાનકળા ગુણ આવડેરે; વળી વાદ્યકળા તો
વિશેષ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડોરે;
એતો ક્રોધ કદાપિ કરે નહીંરે; એનો હસતો ચેરો
છે હમેશ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડો. ૮
એનું બાળપણું ગયું ઉતરીરે; એને અંગે જુવાની
જણાય, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે;
લાડો બોલે ત્યાં મુખથી મોતી ઝરેરે; એની સૌથી
સરસ સરસાઇ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડોરે. ૯
ધન્ય ધન્ય કુલદિ માતનેરે; જેણે જાયો એવો
રૂડો પુત્ર, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે;
એના આવ્યાથી અજવાળું થયુંરે; શોભ્યું જગત-
સિંહનું ઘરસુત્ર, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વરલાડડોરે.૧૦
ધન્ય ધન્ય રતનપુર શેહેરનેરે; એવા નરને નિરખિયે
નિવાસ, કેસરિયો વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે;
લાડડાનું નિરખવાને મુખડુંરે; રવિ ચંદ્ર ભમે છે
આકાશ, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે. ૧૧
એવું કહીને કોયલડી ઉડી ગઈ રે; રહી લાડડી
જીવમાં ઝંખી, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે, વર લાડડોરે.
કહે દલપત ચીત ચિંતા કરેરે; આવ્યો એવામાં
પરદેશી પંખી, કેસરિયો, વ્હાલો લાગે વર લાડડોરે. ૧૨

ગીત ૩૬ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત ચોથું.

કન્યા અને એક પંખીના મેળાપ વિષે.

" આણી તેડે ગંગારે, પેલી તેડ જમુનારે. " એ રાગ.

રાજનગર ગામરે, કનકસેનને ધામરે,
પરદેશી પંખીડો સાંચર્યો, લાડણી સાંભળતાં રે,
મનડાને મળતાં રે, મધુર વચન મુખે ઉચર્યો. ૧
રતનપુર ગામરે, જગતસિંહ નામ રે,
તેનો કુંવર છે કોડામણો જોઇ તેનું રૂપ રે,
મોટા મોટા ભૂપરે, વખાણે એવો રૂપાળો ઘણો. ૨
જોઈ એને આજ રે, પરણવા કાજ રે,
અપસરા પણ ઇચ્છા બહુ કરે, ચૌદ વિદ્યામાં રે,
સકળ કળામાં રે, કુંવર પ્રવિણતા બહુ ધરે. ૩
સર્વ પ્રકારરે, સાહબી અપારરે,
પામ્યો છે પ્રભુના પ્રતાપથી, ધર્મ ધરે છે રે,
પુણ્ય કરેછેરે, પોતે બહુ ડરે પાપથી. ૪
પુણ્ય હશે પૂરૂંરે, નહિ હોય અધુરૂંરે,
એની કન્યા એને પરણશે, લક્ષ્મીની લ્હેરરે,
ઘણી તેને ઘેરરે, પરણે તે પૂર્ણ સુખી થશે. ૫
સુણી એવા બોલરે, હરખી અતોલરે.
લાજ તજી બોલી લાડણી, પંખી મારા વીરરે,
પાઉં તને ખીરરે, ગુણ તારા ગાઉં ગણી ગણી. ૬
વીરા તારાં વેણરે, સુણ્યાં સુખ દેણરે,
મારા મનમાં મોહ લાગીયો, જા રતનપુર ગામરે,
કર મારૂં કામ રે જ્યાં વસે સાહબો સુહાગિયો. ૭
કે'જે તે ઠામરે, મારા પ્રણામ રે,
વળતી તું વાત ઉચારજે, કરજે તું એમ રે,
જીવ મળે જેમ રે, લાડડાનો પ્રેમ વધારજે. ૮
ચતુર ચીતારોરે, મળે કોઈ સારોરે,
છબીલાની છબી મોકલાવજે; જે તું કહીશ રે,
તુજને આપીશરે, વીરા વ્હેલો વળી આવજે. ૯
વળી તું કહેજે રે, નામ મારૂં લેજે રે,
મળવાને મનડું ઇચ્છે ઘણું, કાંઈ બાને આવો રે,
મારે મન ભાવો રે, મુખડું નિહાળું હું તમતણું.૧૦
વદી એવી વાણી રે, અતિ પ્રેમ આણી રે,
વનીતાએ પંખી વળાવિયો, ઉડી આકાશમાં રે:
આવી લાડા પાસરે, શુભ સમાચાર સુણાવિયો. ૧૧
વળી કહ્યું એમરે, સુણો ધરી પ્રેમરે:
આપની છબી એણે માગીછે; જોવા ઇચ્છેછેરે,
દલપત કે'છેરે, લગની એને ઘણી લાગીછે. ૧૨

ગીત ૩૭ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત પાંચમું.

પંખીએ કરેલાં કન્યાનાં વખાણ વિષે.

" માંડવામાં કોણ કોણ સાજન બેઠારે." એ રાગ.

પરદેશી પંખીડો ભમી આવ્યોરે,
લાડડીનો સદેશો શુભ લાવ્યોરે;

ચતુર કુંવરને કહેછે તેહરે,
સુણજો કુંવરજી રાખી સ્નેહરે. ૧
રૂડું રાજનગર છે એક ગામરે,
ત્યાં છે કન્યા ચંપાકુંવરી નામરે;
જેવો ચંદ્ર આકાશમાં બીરાજેરે;
છબી એના મુખડાની એવી છાજેરે. ૨
હરણીનાં નેણાં કહીએ કેવાં રે,
નેણાં કન્યાનાં છે લાખેણાં એવાંરે;
દાડમનાં બીજ સરીખા દાંતરે,
ભાસે નહિ તેમાં તો કાંઇએ ભ્રાંતરે. ૩
કોમળ છે કમળ સરીખા હાથરે,
શાણી ઘણી સખિયોછે તેની સાથરે;
પાતળીછે કેડ સિંહના સરખીરે,
જંઘા તેની કેળ પ્રમાણે પરખીરે. ૪
બાંહે બાંધ્યા બેરખા ને વળી બાજુરે,
શોભે ગોરા ગાલ ઉપર શુભ ત્રાજુરે;
બન્યો તેના દેહનો સરસ બનાવરે,
દેવતણી કુંવરી જેવો દેખાવરે. ૫
કંઠ એનો કોકિલા સરખો કહિયેરે,
સુણી રૂદે રંજન થઇને રહિયેરે;
સ્વાદે જેવું અમૃત હોય સુખ દેણુરે,
એવાં મીઠાં છે એના મુખનાં વેણરે. ૬
ચીત વિષે દીસે ઘણી ચતુરાઇરે,
ધન્ય રાણી કનકાવતીએ જાઇરે;
શોભે સતી સીતા સુંદરી સમાનરે,
ગાઇ જાણે સદ્ગુણનાં ગાન તાનરે. ૭
ચાલે ત્યાંતો કંકુનાં પગલાં પડે છે રે,
બોલે ત્યાંતો મુખથી મોતી ઝરે છે રે;
નવરો હશે ઘડવાને જગ ઘડનારરે,
ત્યારે એનો ઘડ્યો હશે આકારરે. ૮
ભણતર તે તો ભણીછે ભલી ભાતરે,
શોભે જાણે સરસ્વતી સાક્ષાતરે;
નિશ્ચે પુણ્ય પૂરાં હશે જે નરનાંરે,
જેણે ચરણ સેવ્યાં હશે ઇશ્વરનાંરે. ૯
દીલમાં જેને રીઝ્યા હશે દીનનાથરે,
તેને હાથે મળશે તે કન્યાનો હાથરે;
દીઠીછે મેં કન્યાઓ દેવી જેવીરે,
એક નથી દીઠી ઉત્તમ એવીરે. ૧૦
કે'તાં તો વધારે શું કે'વાયરે,
કોઇ થકી વરણન કરી ન શકાયરે;
દીઠી હોય જો કોઇ ચતુર ચીતારેરે;
તો તે એની છબી તે કંઇક ઉતારેરે. ૧૧
એમ કહી પંખી ગયો રજા માગીરે,
લાડડાના મનમાં મોહની લાગીરે;
કરતાં ન સૂઝે કાંઇએ કામરે,
દેખી મુખે કહેછે દલપતરામરે. ૧૨

ગીત ૩૮ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત છઠ્ઠું.

ચીતારાને રાજનગર મોકલવા વિષે.

"લાડા લાડડી તે છાના કાગળ મોકલે" એ રાગ.

લાડો ચતુર ચીતારાને વિનવે; જો તું આજ
રાજનગર જાય, ચતુર ચીતારા તને વિનવું,
રાણો કનકસેન વસેછે તહાં; તેને ઘેર છે કુંવારી
કન્યાય, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૧
એનું રૂપ છે કેવું રળિયામણું; જેને લાખેણી છબી
લખી લાવ, ચતુર ચીતારા તને વિનવુ;
કેવી ભણેલી ગણેલી કેવી ડાહી છે, તે તપાસીને
તું અહીં વ્હેલો આવ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૨
મારી છબી તને આપું તે તું લઇ જજે; પત્ર લખી
મોકલીશ તુજ સાથ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
તે તું છબીલીને છાની રીતે આપજે; મારા હાથનો
લખેલો હાથો હાથ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૩
લખી આપે તો કાગળ લેતો આવજે; સારા મુખના
લે આવે સમાચાર, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
તે તો છાની રીતે મને સમજાવજે; જેમ કોઇએ
ન જાણે નર નાર, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૪
આવી શકે તેમ ઉતાવળો આવજે; વધુ દિવસ
વિલંબ ન કરીશ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
તારે માટે તરસશે મન માહરૂં; વારોવાર તારી વાટ
જોઇશ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૫
એક આવ્યો હતો પરદેશી પંખીડો; તેણે વિવિધ
કર્યાં તેનાં વખાણ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
માટે એની છબી જોવાની ઇચ્છા થઇ; જોજે સુંદરી
તે કેવી છે સુજાણ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૬
કેવી ધર્મ ઉપર તેની ધાંખના; કેવા કર્મ ઉપર તેને
કોડ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;

કેવી સાહેલિયો છે તેના સાથમાં; કેંછે નથી એમાં
કાંઇ ખામી ખોડ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૭
આજ અહીંથી તું સાંચર ઉતાવળો; ભાળી આવ
એની કેવી રીતભાત, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
એના ડહાપણની એના રૂપ રંગની; મને કેંજે જથા-
રથ વાત, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૮
ઘણી વિધે તને કહું શું ઘણું ઘણું;થોડું કહે ઘણું જાણજે
જરૂર, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
એના જેવા હોય તેવા ગુણ જાણવા, અતિ આતુરતા
વધી મારે ઉર, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૯
પાંચ લોકને અજાણ્યો થઇ પૂછજે; કેવી વસ્તીમાં
ચાલેછે તેની વાત, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
શાણો થઇને તું સરવ પ્રકારથી; ભેદ જાણી લેજે ભલી
રીતે ભ્રાત, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૧૦
બાળપણાનો તું મારો બાળમિત્ર છે; વસ્યો મારેમન
તારો વિશવાસ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
માટે આજ મારૂં કામ કર એટલું; મારા અંતરની
પૂરી કર આશ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૧૧
ખરા મિત્રની પરીક્ષા તો ત્યારે પડે; જ્યારે કંઈપણ
પડે તેનું કામ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું;
ઘણા સ્વારથિયા મિત્ર તો સંસારમાં; દીસે દુનિયામાં
દલપતરામ, ચતુર ચીતારા તને વિનવું. ૧૨

ગીત ૩૯ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું. ગીત સાતમું.

લાડે ચીતારા સાથે મોકલેલા કાગળનું ગીત.
"કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલે." એ રાગ.

સ્વસ્તિ શ્રી રાજનગર વિષે વસો; નામ ચંપાં છો
ચતુર સુજાણ, લાયક ગુણ લાડણી;
જાણો ચૌદ વિદ્યા ને ચોસઠ કળા; થાય વિશ્વમાં
વિવિધ વખાણ, લાયક ગુણ લાડણી. ૧
સ્નેહસાગર સદગુણવંત છો; સત્યવાદી શિરોમણિ
મિત્ર, લાયક ગુણ લાડણી;
રાણા કનકસિંહને કુળ અવતર્યાં; પુણ્યશાળી છો
પરમ પવિત્ર, લાયક ગુણ લાડણી. ૨
લખું પત્ર રૂડા રત્નપુરથકી, ઈચ્છું આપનો સ્નેહ
સદાય, લાયક ગુણ લાડણી;
મારૂં નામ ચતુરસિંહ જાણજો, પિતા જાણો
જગતસિંહરાય, લાયક ગુણ લાડણી. ૩
તમને કરૂણાનિધિ કરૂણા કરે; રાખે સુખમાં
સદા જગદીશ, લાયક ગુણ લાડણી;
સારી બુદ્ધિ આપો તમને શ્રી પ્રભુ; એવી વાંચો
અમારી આશીષ, લાયક ગુણ લાડણી. ૪
પરમેશ્વરકેરા પ્રતાપથી; અહીં સરવે છે કુશળ
ક્ષેમ, લાયક ગુણ લાડણી;
એક પરદેશી પંખીડો આવિયો; એણે વરણવ્યો
આપનો પ્રેમ, લાયક ગુણ લાડણી. ૫
એથી અમને અધિક પ્રેમ ઉપજ્યો; તે તો લખતાં
લખી ન શકાય, લાયક ગુણ લાડણી;
તમને મળવાને મન મારૂં ટળવળે; દિવસ જામની
જંપ ન થાય, લાયક ગુણ લાડણી. ૬
ઝાઝી સ્નેહની વાત તે શી લખું, ગોરાંદે તમે છો
ગુણજાણ, લાયક ગુણ લાડણી;
શુભ સંદેશો આપનો સાંભળી, પડ્યો પ્રેમમાં
પરવશ પ્રાણ, લાયક ગુણ લાડણી. ૭
મારા મિત્ર ચીતારાને મોકલ્યો; કેંશે મુખથી
તે માનજો વાત, લાયક ગુણ લાડણી;
કહે દલપતરામ એવું લખી; લખ્યા સમસ્યાના
દોહરા સાત, લાયક ગુણ લાડણી. ૮

ગીત ૪૦ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત આઠમું.

ચતુર કુંવરે લખેલી સમસ્યાઓના દોહરાનું ગીત.
"સીતા બેઠાંરે માળિયે." એ રાગ.

લાડણો લખે લાડણી, બહુ વાંચી શું રખાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, કેઇ નદી કેંવાય !
સમસ્યા સુગમ છે સમજજો. ૧
પ્રાણી ઉત્તમ તે કયો, સૌ પ્રાણી શીર રાય;
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, શહેર કીયું કહેવાય. સમ. ૨
નકલ કોઇપણ ગ્રંથની, નામે શું ઉચરાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, કાળ કિયો કેંવાય સમ. ૩
સંખ્યા વદતાં વેદની, શું અક્ષરે લખાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, કિયું મનુષ્ય કેંવાય ! સમ. ૪
શસ્ત્ર ધારી સંગ્રામમાં, જશ લેવા કોણ જાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, વાર કિયો કેંવાય ? સમ. ૫

દુધ ઉકાળી એથકી, કહો શું તત્વ કઢાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, દેશ કિયો કેંવાય ! સમ. ૬
આ'રી રાજમેહેલની, શે નામે વખણાય !
અક્ષર એક વચ્ચે પડે, કિયો જોગી કેંવાય ! સમ. ૭
બબ્બે અક્ષરી સાત છે, ત્રણ ત્રણ અક્ષરી સાત;
એમ ઉત્તર દલપત કહે, લખી પૂછ્યા ભલી ભાત. સ. ૮

ગીત ૪૧ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત નવમું.

ચીતારો રાજનગર ગયો તેનું ગીત.

"સુરતનારે સુલતાન, પાટણના પરધાન
આરશિયો ઘડી લાવરે આરસપ્હાણનો રે." એ રાગ.

રાજનગર જાનારો રે, ગયો ચતુર ચીતારો રે,
જઇ કીધો ઉતારો, રાયના બાગમાં રે;
શેહેરમાં સાંચરિયો રે, ઉમંગનો ભરિયો રે;
ફાવે તેમ ફરિયો, ઝાઝા ભાગમાં રે. ૧
ઘણાં મનુષ્યને મળિયો રે, કોઇએ નવ કળિયો રે;
બહુ બુદ્ધિનો બળિયો, વિવેકી વળી રે;
પૂછી વાતો છાની રે, સમજ્યો સૌળે આની રે,
બહુ મુખે કન્યાની, કીરતિ સાંભળી રે. ૨
જ્યાં કન્યાનું સ્થાન રે, ગયો તે ગુણવાન રે,
ઉઠી આદરમાન, એને આપિયું રે;
કાગળ છબી સંગ રે, આપ્યો ધરી ઉમંગ રે.
વધતું અંગો અંગ, હેત વ્યાપિયું રે. ૩
તે કન્યાની ત્યારે રે, ચતુર ચીતારે રે. છબી છાપી સારે જંત્રે જોઇને રે,
દીઠું રૂપ જેવું રે, રંગે રંગ્યું તેવું રે, આવડે તે એવું બીજા કોઇનેરે. ૪
જોજે પૂછી વાત રે, કહીં ભલી ભાતરે,
શારદા સાક્ષાત એજ છે રે;
સાંભળ્યુંતું જેવું રે, અદ્દભુત ડહાપણ એવું રે,
તે કન્યાનું તેવું, તનનું તેજ છે રે. ૫
સદ્દગુણવાળી શાણી રે, મુખમાં મધુરી વાણી રે,
વસ્તુએ વખાણી, એવી દીકરી રે;
સ્વભાવમાં સારી રે, ધર્મ ધરનારી રે;
છે કન્યા કુંવારી, સુખની મીઠડી રે. ૬
પત્ર કરેમાં આપ્યો રે, પ્રેમ વિશેષે વ્યાપ્યો રે,
ઉત્તર લખી આપ્યો, એણે એહનો રે;
મુખે સમાચાર રે, કાંધ્યા વારંવાર રે;
તેમાં સર્વે સાર, જણાવ્યો સ્નેહનો રે. ૭
આપી ઇનામ રે, કરીને પ્રણામ રે,
રતનપુર ગામ ભણી વળાવિયો રે;
દાખે દલપતરામ રે, કરી પોતાનું કામ રે,
ચતુર વરને ધામ, ચીતારો આવિયો રે. ૮

ગીત ૪૨ મું.

વિવાની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત દસમું.

ચીતારા સાથે ચંપાકુંવરીએ લખેલા પત્રનું ગીત.

"ભમરો ઉડે રંગ મો'લમાં રે." એ રાગ.

કહું રતનપુર શેહેર છેરે; જ્યાં વસો ચતુર સુજાણ, સુગુણવાન સાયબારે;
સર્વોપમા જેને સંભવેરે; મન ગંભીર મહેરાણ, સુગુણવાન. ૧
સર્વ કળા સંપન્ન છોરે; ધર્મ ધુરંધર ધીર, સુગુણવાન;
ડહાપણના દરિયાવ છોરે; શુરવીરના શુરવીર, સુગુણવાન. ૨
રાજનગરથી હું લખુંરે; ચંપાકુંવરી મુજ નામ, સુગુણવાન
વ્હાલા વારંવાર વાંચજોરે; પ્રેમથી મારા પ્રણામ. સુગુણ. ૩
પત્ર આપે લખ્યો પ્રેમનોરે; વાંચીને કીધો વિચાર, સુગુણ.
સ્નેહનો સાગર ઉલટ્યોરે; અંતર માંહે અપાર, સુગુણ. ૪
મળવાને મન લલચાયછેરે; મળીને ક્યારે દેખું મુખ, સુગુ.
ઇશ્વર આશા પૂરશેરે; દીલડાનાં ટળશે દુઃખ. સુગુણવાન. ૫
મિત્ર તમે છબી મોકલીરે; ચતુર ચિતારાની સાથ; સુગુણ.
આપના મિત્રે એ છબીરે; આપી મને હાથોહાથ, સુગુણ ૬
દેખતાં દિલ મારૂં ઠર્યું રે; નેણ જોઇ ઠરીયાં નેણ, સુગુણવાન,
ક્યારે હવે મળશો મનેરે; દીલ દરિયા સુખ દેણ, સુગુણ. ૭
સમસ્યાના અર્થ સીધા લખુંરે; તે વાંચી લેજો તમામ; સુગુ.
એમ લખી પત્ર મોકલ્યોરે; કહે દ્વિજદલપતરામ, સુગુણ. ૮

ગીત ૪૩ મું.

વિવાહની વરધોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત અગિયારમું.

ચંપાકુંવરીએ સમસ્યાના ઉત્તર લખ્યા તેનું ગીત.

"રઘુનાથજીની ઘોડલી" એ રાગ.

વાંલમજી બહુ વાંચીને રે, રૂદયે સાર રખાય;
અક્ષર એક વચ્ચે વસે રે, એતો સાભર નદી કેહેવાય,
શાણા છોજી સમજશો. ૧

નર ઉત્તમ છે પ્રાણીમાં રે, સૌ પ્રાણી શીર રાય;
અક્ષર એક વચ્ચે વસે રે, એતો શેહેર નગર કે'વાય શા.૨
નક્કલ કોઇપણ ગ્રંથનીરે, નામે પ્રત ઉચરાય;
અક્ષરએકવચ્ચેવસેરે, એતોકાળ પ્રભાતકે'વાય. શા. ૩
સાહેબ સંખ્યા વેદનીરે, લખતાં ચાર લખાય;
અક્ષર એક વસેરે, એતો ચાકર જન કેહેવાય, શા. ૪
શસ્ત્રધારી સંગ્રામમાં રે, જશ લેવા શુર જાય:
અક્ષર એક વચ્ચે વસેરે, એ તો વારશુકર કેહેવાય,શા.૫
દુધ ઉકાળી એથકી રે, માવો તત્વ કદાય;
અક્ષર એક વચ્ચે વસેરે,એતો માળવો દેશ મનાય,શા.૬
બા'રી રાજ મેહેલની રે, નામે ગોખ વખાણાય:
અક્ષર એક વચ્ચે વસેરે, એતો ગોરખ જોગી ગણાય. શા.૭
લાડણીએ લાડાતણી રે, સમસ્યાઓ વાંચી જેમ;
દોલસમજીદલપતરામકહેરે,એનાઉત્તરલખિયાએમ, શા.૮

ગીત ૪૪ મું.

વિવાહની વરઘોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત બારમું.

ચીતારે કરેલાં કન્યાનાં વખાણનું ગીત.

"રઘુનાથજીની ઘોડલી." એ રાગ,

લાડીએ લખી કાગળ મોકલ્યો રે, ચતુર ચીતારા સાથ;
પત્ર ને છબીલીની છબી રે, આવી હેતે આપી હાથોહાથ,
લાડકડાને રઢ લાગી. ૧
છબી જોતાં છબીલીતણી રે, પૂરણ ઉપજ્યો પ્રેમ;
આનંદઉભરાયોઅતિરે, શશી ઉગતાં સાગર જેમ, લાડ. ૨
વાંચીને પત્ર વિચારતાં રે, અંગે વાધ્યો ઉછરંગ:
રંગાયુંમનપ્રેમરંગમાંરે,એનીઅસરથઈઅંગો અંગ, લા. ૩
ચીતારે પણ ચતુરાતણાં રે, વિધવિધ કીધાં વખાણ:
જેવી રૂપાળીસરવોપરીરે,તેવીસરવોપરીછેસુજાણ, લાડ.૪
ચિત્રમાં ગુણ ચીતરાય નહિ રે, ચિત્રમાં રૂપ ચીતરાય,
અગણિતસદગુણએહનારે,કે'તાં કથનથી શું કે'વાય, લા.૫
ચંદ્ર સૂરજ કોઈ ચીતરે રે,હોય ચીતારો હુંશિયાર;
તોપણકાંઈ તેના તેજનોરે,આલેખી નશકે તે આકાર,લા.૬
ચિત્ર વિષે ચીતરાય નહિ રે, તેમજ તરૂણીનું તેજ;
કે'તાં કાંઇનકહીશકું રે,એતોજાણેજેજઈજુએએજ, લા.૭
સુંદર એવી સાંભળી નથી રે, કન્યા બીજી કોઈ ઠામ:
વિવેકથી વરણુન કરેરે,દેખે નજરે જો દલપતરામ, લાડક.૮

ગીત. ૪૫ મું.

વિવાહની વરઘોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત તેરમું.

કન્યાનાંવખાણસાંભળીપરણવાનીઆતુરતાથયાનુંગીત.

"રઘુનાથજીની ઘોડલી." એ રાગ.

કન્યાના સદગુણ સાંભળ્યા રે, સાંભળ્યું નિરમળ નૂર;
પ્રેમથી તેની સાથે પરણવારે, અતિ આતુરતા થઈ ઉર,
લેરખડાએ રઢ લીધી. ૧
ભાભી કહે શુણો દિયરજી રે, દીસોછો કેમ ઉદાસ;
મારા સમ મુજને કહો રે,કેમમુકોછોઆજનિશ્વાસલેર. ૨
ભેદ રાખ્યો ભાભીઆગળેરે વિસ્તારીને કહી વાત;
વરૂંતોએજ કન્યા વરૂંરે, નહિતો રહીશ કુંવારો જાત,લેર.૩
ભાઈ આગળ વાત ભાખતાં રે, લાગે છે મને લાજ:
કહુંતમઆગળ કોડથીરે, કરો જેમ સરે મુજ કાજ,લેર. ૪
મોટાં ભાભી તમે મહા મતિરે, છો મુજ માતા સમાન:
શરમ તજી સઘળું કહ્યું રે,તમે સમજો છો સર્વે નિદાન,લેર. ૫
ભાભી તમે મને ભાવથી રે, લાખ લડાવ્યાં છે લાડ;
પણ આકન્યાપરણાવશોરે;તોહુંપૂરણ માનીશ પાડ, લેર. ૬
ભાભી કહે શું ભોળાથયા રે, નિરખ્યા વિના એનું નૂર;
સાંભળ્યુંસાચુંનહિમાનિયેરે,જેનેજોયાવિના તોજઈર, લેર.૭
ચતુર કુંવરે પછી ચિંતવ્યું રે, કન્યાને મળું કોઈ દાર:
દલપતરામકહેદીલમાંરે,એવો નિશ્ચે કર્યો નિરધાર, લેર. ૮

ગીત ૪૬ મું.

વિવાહની વરઘોમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત ચૌદમું.

કારતકીના મેળાનું ગીત.

"કુંવર પેંગડે પગ દઇ ચઢિયા." એ રાગ.

જ્યારે કારતકી પુનમ થાય, ભલો વૌઠામાં મેળો ભરાય:
લાખો લોક વિદેશથી આવે,વસ્તુ વિવિધ વેપારની લાવે.૧
લાડે આજ્ઞા માબાપની લીધી,જવા મેળે ત્યાંથી કુચ કીધી;
મે'લ્યો જે સમે સોરઠ દેશ, લાડે લીધો વેપારીનો વેષ. ૨
લાડણીને છાની રીતે કા'વ્યું, મેળે આવવાનું ત્યાં ઠરાવ્યું;
લાડે લીધાં જવાહીર જોઈ, જેનું મૂલ ન કરી શકે કોઇ. ૩
ધાર્યું નામ ઝુંઝોશા ઝવેરી, લાડે પાઘડી દીલ્લીની પ્હેરી;
કીધો મેળામાં જૈને મુકામ, તંબુ દેરા તણાવી તે ઠામ. ૪

લાડણી નીજ સખિયોનીસંગે,આવી મેળામાં અધિકઉમંગે;
ગયદિવનાં દર્શને આપ, એનો ત્યાં થયો પ્રથમ મેળાપ. ૫
જોઈ લીધાં જવાહીર સાત, મૂલ પૂછતાં તો પૂછી વાત;
ઈશારતથીઓળખિયાં જ્યારે, પ્રેમઉપજ્યોઅંગેઅંગત્યારે. ૬
પૂછવાની વાતો પૂછી લીધી, પળમાં તો પરીક્ષા કીધી;
પંખીએજે કર્યાં'તાં વખાણ, દીઠું પ્રત્યક્ષ એજ પ્રમાણ. ૭
મળ્યાં નેણની સાથે નેણ, મળ્યાં વેણની સાથે વેણ;
પેખી પ્રેમે બન્નેનો તે ઠામ, દેછે આશીષ દલપતરામ. ૮

ગીત ૪૭ મું.

વિવાહની વરધીમાં વરની તરફથી ગાવાનું ગીત પંદરમું.

કન્યાએ પૂછેલા એક પ્રશ્નના ઉત્તરનું ગીત.

"વળતી લાડકીને શણગારીરે, પીઠી ચોળીને પાટબેસારીરે."
એ રાગ.

વનિતાએ પુછયો પ્રશ્ન એકરે, આપો ઉત્તર સહિતવિવેકરે;
કસુંબાનો જે રંગ ચડેલો રે,કેમ ઉતરી જાયછે વ્હેલો રે ?૧
એનો ઉત્તર આપો વિચારીરે, સુણીઅંતરે લૈશ ઉતારીરે;
કહ્યું સાંભળો ઉત્તર સાચોરે, એતો રંગચઢાવેછે કાચો રે. ૨
ઉતાવળથી જ્યાં ત્યાં જેમ તેમ રે, કાચો રંગચઢાવેછેએમરે;
કેળવી પાકો રંગ કરાયરે, તો તે કદિએ ન ઉતરીજાય રે. ૩
રંગનીસ્થિતિ પાકવા દેવી રે, નચઢાવવી જેવી ને તેવી રે;
પ્રથમ વસ્ત્રને પાસ [1]બેસારેરે,એટલામાં તે રંગનેસુધારેરે. ૪
જથા જોગ્યબન્ને જ્યારેથાયરે,ત્યારે રંગે તો રંગ ન જાય રે;
તેને પાકો કસુંબો કહેછેરે,વસ્ત્ર રહે ત્યાં સુધી તે રહેછે રે.૫
ફાટી તુટીને ટુકડા થાય રે, તોય રંગ ફીકો ન જણાય રે;
ઉડી જાયજે રંગનો આંક રે, તેતો રંગરેજનો છે વાંક રે; ૬
જેમદૂધને સાકરભળિયાંરે,મનએમઅન્યોઅન્યમળિયાંરે. ૭
ત્યાંતોકીધો સખીએઉચ્ચાર રે, ચાલો થઇ હવે ઝાઝીવારરે;
પછી જુદા પડીને તે ઠામ રે, ગયાં પોતપોતાને ગામ રે. ૮
નિત્યપ્રણમી માગેપ્રભુપાસરે,પ્રભુ પુરજોઅમારી આશ રે;
એવો પ્રેમ પવિત્ર કરાય રે, દેવ દલપતનો રાજી થાય રે. ૯

ગીત ૪૮ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત પહેલું.

વિવાહની વસ્તુઓ મંગાવવા વિષેનું પહેલું ગીત.

" ભમરો ઉડે રંગ મોલમાં રે, " એ રાગ.

કનકાવતીરાણીકહેરે;સાહબાસાંભળોવાત, વિવાહઆવ્યો ઢુ.

1 પોતને એરંડિયા વગેરેનો પ્રથમ પાસ બેસારે છે.

મેતાઓ પરદેશ મોકલો રે લાવે ચીજો ભાત ભાત,વિવા'. ૧
સિંહલદ્વિપના શોભીતા રે; ગુણિયલ હાથી ગણાય,વિવા';
એમજ દેશ ઇરાનના રે, ઘોડા ઘણા વખણાય, વિવા'. ૨
ઉંટ તો અર્બસ્તાનનાં રે, વખાણે વર્ણ અઢાર, વિવા';
બળદ વડા વઢિયારના [1]રે, મગાવો સૈકાંબે ચાર, વિવા'. ૩
લંકાથી સોનું લાવિયે રે મોતી મળે મહેરાણ, વિવા';
ઝરણાપરણાના પ્રાંતમાં રે; ખોદાવો હીરાની ખાણ,વિવા'૪
પટણી પટોળાં મંગાવિયેરે;અમદાવાદી કીનખાબ, વિવા';
સાડિયો સુરત શેહેરની રે; બીજાત્યાં બહુ મળેબાબ,વિવા' ૫
પેંઠણી ચદેરી પાઘડીરે; સંપડાવો કાશ્મીરી શાલ, વિવા';
લાવો પિતાંબર કાશીનાં રે; ચીનથી ચીનાઇમાલ, વિવા' ૬
મંગાવો ચાયલ માળવી રે, ઝુમણાં ઝાલાવાડી, વિવા';
કાઠિયાવાડી કાંબિયો રે, મોળિયાં સરસ મેવાડી, વિવા'.૭
ધોતીજોડા નાગપૂરના રે; પુનાના લોટા પ્રખ્યાત વિવા';
વિસનગરના વાડકા રે; કહે દલપતરામ ભલીભાત, વિવા'. ૮

ગીત ૪૯ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત બીજું.

વિવાહની વસ્તુઓ મંગાવવા વિષેનું બીજું ગીત.

" સોનાના સ્થંભ હીરે જડ્યા રે." એ રાગ.

લગન લીધું લાડણીતણું રે; એથી આનંદ છે આજ,
શુણો તમે સાહબા રે;
વિવા'ની વસ્તુ વસાવવા રે; કોડે કરો શુભ કાજ, શુણો. ૧
જે દેશ જે ચીજ નીપજે રે; ત્યાંજ મળે સારો માલ, શુણો;
આડતિયાની ઉપર તમે રે; હલકારા મોકલો હાલ,શુણો. ૨
નગરમાં કંકુતો નીપજે રે; ગોવાનાં શ્રીફળ સાર, શુણો;
મેવા મળે મુલતાનમાં રે; દ્રાખ અંજીર અનાર, શુણો. ૩
સેત્રંજીઓ મળે આગરે રે; સુજનિયો વિરમગામ; શુણો;
રૂડી રજાઇઓ ત્યાં મળેરે; તે તો વખાણે તમામ, શુણો.૪
સુંદર લાવો શીહોરથી રે; ત્રાંસળિયો તણા ગંજ શુણો;
ધન્ય ધોરાજીના ઢોલિયારે; રંગે રૂડા મનોરંજ, શુણો. ૫
વસ્ત્ર વિલાયતનાં બહુ રે; મંગાવો થાનનાં થાન, શુણો;
સુરતી રસોઇઆ તેડાવિરે રે; પાડે ભલાં પકવાન, શુણો. ૬
શાણા સોનીડા બેસારિયે રે; નવલા ઘડાવિયે ઘાટ, શુણો;
મંડપ મોટા રચાવિયે રે; શીલ્પી તેડાવો સલાટ, શુણો. ૭
ચિત્રશાળા ચીતરાવિયે રે; જોઇ રહે બધું ગામ, શુણો;
દેખી શોભા દીલ રીઝીને રે; દે દુવા દલપતરામ, શુણો. ૮

1 રાધનપર સ્ટેટમાં છે.

ગીત ૫૦ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત ત્રીજું. પ્રભાતિયું પહેલું.

પ્રભાતનું વર્ણન.

"સુરજ ઉગ્યો રે, કેવડિયાની ફણશે, કે વાં'ણલાં ભલે વાં'યાં રે." એ રાગ.

સુરજ ઉગ્યોરે,સાવસોનાનોઆજ, પ્રભાતેરેપ્રભુ ભજિયેરે;
સારાં સરિયાં રે, મન વાંચ્છિત કાજ, પ્રભાતે રે. ૧
જાગ્યાં પક્ષી રે, કરે કેવાં કલ્લોલ, પ્રભાતે રે;
મેના પોપટ રે, મીઠા બોલે છે બોલ, પ્રભાતે રે. ૨
રાત વીતી રે, થયો ઉજળો આકાશ, પ્રભાતે રે;
લીલે તોરણુ રે, માંગળિક પ્રકાશ, પ્રભાતે રે. ૩
માંડવામાં રે, થયો અધિક ઉજેશ, પ્રભાતે રે;
પ્રભુ આપે રે, આવો હરખ હમેશ, પ્રભાતે રે. ૪
જુવતીઓરે, જળ ભરવાને જાય, પ્રભાતે રે;
વિવાતીઓ રે, ગીત મંગળ ગાય, પ્રભાતે રે. ૫
જાગ્યા જાગ્યા રે, નગરીતણા લોક, પ્રભાતે રે;
રવી તેજે રે, થયા ઝળકતા ચોક, પ્રભાતે રે. ૬
જોઇએ જોઇએ રે, લાડડાતણું મુખ, પ્રભાતે રે;
જેથી ઉપજેરે, આરા દિવસમાં સુખ, પ્રભાતે રે. ૭
કાંઈ કરિયે રે, રૂડા મંગળ કામ, પ્રભાતે રે;
દીલ રીઝે રે, જેથી દલપતરામ, પ્રભાતે રે. ૮

ગીત ૫૧ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત ચોથું પ્રભાતિયું બીજું.

કુકડો બોલવા વિષે.

"કદળી વનનો રે પોપટો." એ રાગ.

જાણું વાં'તાં કુકડો રાણો બોલિયા; જાગો જાગો;
જગતના જન, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
જાગીને ઉત્તમ કામ આદરો; ભાવે કરો પ્રભુનું
ભજન, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૧
મેડીમાંથી કનકરાણો જાગિયા; કનકાવતીતણો,
ભરથાર, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
જાગીને ઇશ્વરને આરાધિયા; દાન દીધાં થઈને,
દાતાર; કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૨
મો'લમાંથી ધનપાળભાઈ જાગિયા; વહુરેગુલાબ વહુના
કંથ, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
પ્રભુની પ્રારથના કર્યાં પછી; ગુણવંત વાંચ્યા,
રૂડા ગ્રંથ, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૩
ઝુંપડામાંથી જગસિંહ વેવાઈ જાગિયા; ધોળવા,
બેઠા અફીણુ કે ભાંગ, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
ક્રોધે કરી કુટુંબની ઉપરે; ઠારી દેવા લાગ્યા લઇને
ડાંગ, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૪
છાપરામાંથી એચર વેવાઇ જાગિયા;આઇરેચંપાબાઇનો
જોડ, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
આળસ મરડીને આંખો ચોળતા; ઝોકાં ખાતા
બેઠા બાવળ હેઠ, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૫
ગીત ગાતાંગુલાબવહુજાગિયાં; મધુર સ્વર જાણે
કોયલ મોર, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
લડાઇ કરતાં જીવકોર વેવાણ જાગિયાં; કથન
જેનાં અતિશે કઠોર, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૬
માંડવામાંથી ચંપાબાઇ જાગિયાં; પ્રભુ ભજી કરતાં
કલ્લોલ, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
જાનીવાસે ચતુર જમાઈ જાગિયા; નાચે કુદે
કાટલું અટોળ, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૭
સાજન સહુ જાગીને સવારમાં; કરવા માંડે પરમારથ
કામ, કે કેતકી બાગનો કુકડો;
અધમ ઉંઘે કે વ્યસન આદરે; દેખું એવું
દલપતરામ, કે કેતકી બાગનો કુકડો. ૮

ગીત ૫૨ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત પાંચમું પ્રભાતિયું ત્રીજું.

પ્રભાતમાં ઉંઘનાર વિષે

"સુરજ ઉગ્યોરે, કેવડિયાની ફણશે, કે વાં'ણલાં, ભલે વાં'યાંરે. એ રાગ.

ચાલે જાગે રે, જગસિંહ વેવાઇ, પ્રભાતેરે પછી ઉંઘેરે;
જેના ઘરમાં રે, થાય રોજ લડાઈ, પ્રભાતેરે. ૧
રાતે જાગે રે, ફુલદેરે વેવાણ, પ્રભાતેરે;
ઘાટ ઘડતાં રે, શેખચલ્લી પ્રમાણ, પ્રભાતેરે. ૨
રાતે જાગે રે, ભેમસિંહ બંધાણી, પ્રભાતેરે;
થયા વ્યસનીરે, એની અકલ વેચાણી, પ્રભાતેરે. ૩

રાતે જાગે રે, જીવકોરવહુ વેવાણ, પ્રભાતેરે;
જેના મનમાં રે, સાલે વચનનાં બાણ, પ્રભાતેરે. ૪
રાતે જાગે રે, જીવકોરવહુનો બાપ, પ્રભાતેરે;
જેના મનમાં રે, મોટી તૃષ્ણા અમાપ, પ્રભાતેરે. ૫
રાતે જાગેરે, જીવકોર વહુની માય, પ્રભાતેરે;
જેના ચિતમાં રે, ઘણી દીસે ચિંતાય, પ્રભાતેરે. ૬
રાતે જાગેરે, ભીમસિંહ[1] વેવાઈ, પ્રભાતેરે;
દીલ દાઝેરે, દેખી કોઈની વડાઈ, પ્રભાતેરે. ૭
રાતે જાગેરે, જે કરે કુડું કામ, પ્રભાતેરે;
દેખે તેવું રે, દાખે દલપતરામ, પ્રભાતેરે. ૮

ગીત ૫૩ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત છઠું પ્રભાતિયું ચોથું.

વ્હાણામાં વ્હેલા જાગનારા વિષે.
"રાગ ઉપર પ્રમાણે."

સુખે પોઢેરે, કનકસિંહ નરેશ, વહાણેરે વ્હેલા જાગેરે;
જેના ઘરમાં રે, ઘણો સંપ હમેશ, વહાણેરે. ૧
સુખે પોઢો રે, રૂડા કમળશી ભાઈ, વહાણેરે;
જેની નારી રે, ગુણવંતી ગણાઈ, વહાણેરે. ૨
સુખે પોઢે રે, કનકાવતીની માય, વહાણેરે;
જેના પુત્ર રે, છે સપુત સદાય. વહાણેરે. ૩
સુખે પોઢે રે, કનકાજીના પુત્ર, વહાણેરે;
શેની ચિંતા રે, જેને છે શીરછત્ર,[2] વહાણેરે. ૪
સુખે પોઢે રે, લીંબડી નગરીના આજ, વહાણેરે;
જેને માથે રે, ન્યાયી રાજાનું રાજ, વહાણેરે. ૫
સુખે પોઢે રે, ચંપાબાઇ ચતુર, વહાણેરે;
જેના ચિતમાં રે, નહિ ચિંતા જરૂર, વહાણેરે. ૬
સુખે પોઢે રે, ભાગ્યશાળી ભૂપાળ, વહાણેરે;
જેના મંત્રી રે, વડા બુદ્ધિ વિશાળ, વહાણેરે. ૭
સુખે પોઢે રે, જે કરે રૂડાં કામ, વહાણેરે;
દુનિયામાં રે, દેખે દલપતરામ, વહાણેરે. ૮

ગીત ૫૪ મું.

વિવાહની વરધીમાં બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત સાતમું પ્રભાતિયું પાંચમું.

સંસારી સુખ માગવા વિષે.
"આવશે ગોરાં ફુલાણીબા રે; બેસશે માંડવા હેઠ રે." એ રાગ.

મંગળિક સમે કરિયે, મંગળિક કામ રે, મંગળિક કામ રે; વહાણામાં વ્હેલાં વ્હેલાં જાગિયે રે;
કરજોડીને કરિયે પ્રીતે, પ્રભુને પ્રણામ રે, પ્રભુને પ્રણામ રે; મનના મનોરથ સુફળ માગિયે રે. ૧
માગીએ પ્રથમ રૂડાં સસરાજીના રાજ રે સસરાજી, નાં રાજ રે, સાસુજી લહેર સમુદરતણી રે;
આનંદ સહિત આપે; મંગળિક સાજ રે, મંગળિક સાજ રે, ઘરમાં સમૃદ્ધિ પ્રભુ દે ઘણી રે. ૨
આપે પ્રભુ સસરાજીના, વંશનો વિસ્તાર રે, વંશનો વિસ્તારે રે; દેરાણી જેઠાણીતણાં જોડલાં રે;
શાણા જેઠજી તો કરે, સોનાનો વેપાર રે, સોનાનો વેપાર રે, દીયર દોડાવે ઘણાં ઘોડલાં રે. ૩
સાસરવાસણી શાણી, માગીએ નણંદ રે, માગીએ નણંદ રે, નોંતરીએ ટાણે નણદોઇને રે;
આપે પ્રભુ અંતરમાં, અદકો આનંદ રે, અદકો આનંદ રે, હૈડામાં હરખિયે જથો જોઇને રે. ૪
સાતે ભાઈઓ સંપી જંપી, વસે સુખે વાસ રે, વસે સુખે વાસ રે; સાતે વહુઓ સાસુની સેવા કરેરે;
એવી રીતે પૂરે પ્રભુ, અંતરની આશ રે, અંતરની આશ રે, ધન ધાન્ય અખૂટ ભંડાર ભરેરે. ૫
લીંપ્યાં ધુંપ્યાં આંગણામાં, પગલાં પાડનાર રે, પગલાં પાડનારરે, આપે પ્રભુ કુંવર કોડામણોરે;
લાયક વેળાએ કરિયે, લગન નિરધાર રે, લગન નિરધારરે રૂડો દીસે દિવસ રળિયામણો રે. ૬
ઓચ્છવ ઉપર ઘણા, હરખથી ઘેરરે, હરખથી ઘેર રે; સગાં સ્નેહીને સ્નેહે તેડાવિયે રે;
લક્ષ્મીની દીસે ઘેર, લાયક લીલા લહેર રે, લાયક લીલા લહેર રે, વાજિત્ર વિવિધ વજડાવિયે રે. ૭
દેવે દ્રવ્ય દીધું હોય તો, કરિયે દીલ ઉદાર રે, કરિયે દિલ ઉદાર રે; ગોરવે નોંતરિયે આખા ગામને રે;
જે જોતાં આનંદ ઉર, ઉપજે અપાર રે, ઉપજે અપાર રે: દ્વિજવર દલપતરામને રે. ૮

ગીત ૫૫ મું.

વિવાહની વરધીમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત પહેલું.

કન્યાના પિતાના કુળરૂપી બાગનું ગીત.
"સીતા બેઠાંરે માળિયે" એ રાગ.

રાયના કુળરૂપી બાગને, જોતાં રીઝે જગરાય;
તેની શોભાનું સર્વથા, કેણે વર્ણન કરાય ! કોયલ બોલેરે બાગમાં. ૧

૧ વસ્નો કદિ. ૨ બાપ.

જગમાં જેની સુવાસના, છે એવા શુભ છોડ;
સદગુણુ જેના સંભારતાં, અતિ ઉર ઉપજેછે કોડ,કો. ૨
ડમરો મરવો ને મોગરો, વળી ગુલાબ વિશેષ;
વિધ વિધ જેનીરે વાસના, પસરે દેશ પરદેશ, કો. ૩
કોયલ કોયલ જેને કહું, કોયલ કન્યા સ્વરૂપ;
મધુરો સ્વર જેને મુખે વસે, ઉત્તમ એતો અનુપ, કો. ૪
મળિયાગર જેવા માનિયે, કનકસિંહ ઉદાર;
સઘળા વનને શીતળ કરે, એવો એનો ઉપકાર, કો. ૫
એવા ઉત્તમ છોડવા, ભૂતળ ભૂષણુ ગણાય;
ઇશ્વિર અવિચળ રાખજે, સુખમાં એને સદાય, કો. ૬
ધન્ય જગતમાં તે જનમિયા, કીધા પર ઉપકાર;
નવજુગમાં રાખી નામના, ઉત્તમ એનો અવતાર, કો. ૭
બીજા બાવળને બોરડી, તે તો તુચ્છ તમામ;
આશીષ ઉત્તમ છોડને, દેછે દલપતરામ, કો. ૮

ગીત ૫૬ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત બીજું.

કન્યાએ માની પાસે કરેલાં વરનાં વખાણનું ગીત.

"લાડકડી ચઢીરે કમાડ,સુંદરવરને નીરખવારે" એ રાગ.

લાડકડી કહે માતા પાસ એકાંતે આવાસમાં રે;
જોવા મેળાનો ઉજાસ, હું ગૈ'તી આ માસમાં રે. ૧
જગસિંહજીનો કુમાર, જે દીલનો ઉદાર છે રે;
તેને મેં દીઠો તે ઠાર, ભલાઇનો ભંડાર છે રે. ૨
અધિક ભણેલોછે એહ, સુંદર તેનો દેહ છે રે;
જગત વખાણેછે જેહ, એવો નર એહ છે રે. ૩
સત્યવાદી સરદાર, ધરમ ધરનાર છે રે;
દીનને દાન દેનાર, નોધારાં આધાર છે રે. ૪
સાગર સરખો ગંભિર, ધનુરધર ધીર છે રે;
એ તો છે ઉમદો અમીર, વડો શુરવીર છે રે. ૫
જનમાં છે ઉત્તમ જાત, તે પરમ પ્રખ્યાત છે રે;
પવિત્ર તેનાં માત તાત, પ્રસિદ્ધ તે વાત છે રે. ૬
સુંદર શાન્ત સ્વભાવ, દીસે છે દેખાવમાં રે;
સહુ સાથે રાખે બનાવ, રહી રાણા રાવમાં રે. ૭
પ્રથવી ઉપર ઠામો ઠામ, પ્રસિદ્ધ એનું નામ છે રે;
ગુણ તેના જાણે તમામ, જે દલપતરામ છે રે. ૮

ગીત ૫૭ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

કન્યાએ પોતાનીમાની આગળ પરણવાનો વિચાર જણાવ્યો તેનું ગીત.

" ખજૂરીનો વિંઝણો, દાંડી દાંતનીરે. " એ રાગ.

ચંપાં કુંવરી કહે વાત, પોતાની માતનેરે;
મારો મર્મ કહું ભલી ભાત, તમોને સાક્ષાતનેરે. ૧
રૂડું રતનપુર ગામ, શોભાનું ધામ છેરે;
વસે સુંદર વર તે ઠામ, ચતુરસિંહ નામ છેરે. ૨
મેળામાં નિરખ્યા ખચીત, મેં તો રૂડી રીતથીરે.
માજી ચોરાયુંછે મારૂં ચીત, પુરી એની પ્રીતથીરે. ૩
એ વરને હું વરીશ, ઇચ્છિા જગદીશનીરે;
નહિ તો બાળ કુંવારી રહીશ, છે વાત ભવિષ્યનીરે. ૪
આ મારા મનતણી વાત, ન કહિ શકું તાતનેરે;
જીભે કે'તાં લજાઉંછું જાત, કહી દીધું આ તનેરે. ૫
સાંભળ્યા એવા ઉચ્ચાર, માજી જે વારમાંરે;
મન સમજ્યાં વાતનો સાર,પછી બોલ્યાં પ્યારમાંરે. ૬
લાડણી ધીરજ ધાર, સમર કરતારનેરે;
તેનો તુજ પિતા કરશે વિચાર, તું ફિકર વિસારનેરે. ૭
પ્રભુ તારી પુરશે હામ, વિઘન બધાં વામશેરે;
દુવા દેશે જો દલપતરામ, તો સુખ સહુ જામશેરે. ૮

ગીત ૫૮ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત ચોથું.

કન્યા ઉમ્મર લાયક થયા વિષેનું ગીત.

" રામ લક્ષ્મણ વન સીધાવતાં. " એ રાગ.

રાણી કનકાવતી કહે કંથને; ચંપાં કુંવરી છે
ચતુર સુજાણ, પરણવા પ્રમાણ, લાયક થઇ લાડણી;
ભણી ગણીને ભણેલી ભલી થઈ; વળી શાં કરૂં
વધતાં વખાણ, સુણો મારા પ્રાણ, લાયક. ૧
શીખી લખતાં વાંચતાં ને સમજતાં, શીખી
ગણતાં હરેક ગણિત, રસોઈની રીત, લાયક;
શીખી ભરત ચિતર ભાતભાતનાં, શીખી કાવ્યકળા
ગુણ ગીત, ચંચળ દીસે ચીત, લાયક. ૨

એના જેવડી એની સાહેલિયો; જુઓ પરણેલી
સાસરે જાય, હેયે હરખાય, લાયક;
એને પરણવાની ઇચ્છા છે ઘણી; આપ આગળ
કેમ કે'વાય, કે'તાં શરમાય. લાયક. ૩
રૂડા નગર રતનપુરમાં રહે; વર ચતુરકુંવર છે
નામ, ઠરેલો તે ઠામ, લાયક;
એની સાથે પરણવા ઇચ્છિા કરે; ઘણું શું કહું
તમને તમામ, કરો શુભ કામ, લાયક. ૪
જગતસિંહજી જગમાં વિખ્યાત છે; મોટા મોટા
દેછે એને માન, સુબા સુલતાન, લાયક;
એનો પુત્ર ચતુરસિંહ નામ છે; ઘણો શાણો છે
સદ્‌ગુણવાન, દેયે કન્યાદાન, લાયક. ૫
સોંઘું સર્વ છે દેશમાં શાંતિ છે; સુખ સૌને છે
સર્વ પ્રકાર, જુઓ ઠારો ઠાર, લાયક;
લોકો કે'છે લગનગાળો આવિયો; જનો કરશે
લગન નિરધાર, નથી ઝાઝી વાર, લાયક ૬
વરસાદના દિવસ વીતી ગયા; પછી આવ્યા કોરા
આઠ માસ, ખુલ્લું છે આકાશ, લાયક;
રૂડો દિવસ ઇશ્વર ક્યારે આપશે; માગું પ્રણમીને
હું પ્રભુ પાસ, પૂરો સહુ આશ, લાયક. ૭
થઇ મોટી, નથી હવે બાળકી; કેમ આળસમાં
બેઠા આમ, છો બુદ્ધિના ધામ. લાયક;
પ્રભુ સમરીને પગરણ માંડિયે; દેશે આશીષ
દલપતરામ, થશે તેથી કામ, લાયક. ૮

ગીત ૫૯ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત પાંચમું.

લગ્ન જોવરાવવા વિષેનું ગીત.

"પીઠી ચોળોરે પીતરાણી." એ રાગ

કનકરાણી જોષીડા તેડાવે, ચંપાબાનાં લગન
શુભ જોવરાવે; પાનાં પોથી લૈને જોષીજી
આવ્યા, પ્રણમીને પાટ ઉપર પધરાવ્યા. ૧
કંકુકેરો ચાંદલો કપાળે કીધો, ચોખા ચોઢી
હાર પે'રાવી દીધો; આગળ મુક્યું શ્રીફળને સોના
મ્હોર, રાજી થયા જોઇને જોષી ગોર. ૨
કરજોડી કે'છે કન્યાના બાપો, ચંપાબાનું લગન
શુભ જોઇ આપો; વરનું ચતુરસિંહ નામ વિખ્યાત,
લખી આપો લગન ભલી ભાત. ૩

જોષીએ લગન જોઇ નિરધાર્યું, ચૈત્ર વદી ચોથ
ને ચંદર વારું; માંડવા મુહુરત શુભ જોઇ દીધું,
કુટુંબી સરવ મળીને નક્કી કીધું. ૪
સોનેરી અક્ષરથી લગન લખાવ્યું, બીડું કરી
નાડાછડીએ વિંટાવ્યું; રાણી કનકાવતીએ વધાવી
લીધું, જોષીજીનું સનમાન સારૂં કીધું. ૫
હરખનાં વાજાં ત્યાં વજડાવ્યાં, સાકર ને પાન
બીડાં વ્હેંચાવ્યાં; ગોરી મળી સરસ મંગળ
ગીત ગાય, હૈયામાં હરખ ન સહુને સમાય. ૬
સગાં સ્નેહી સરવે થયાં રૂદે રાજી, વાજીંત્રથી ગામ
રહ્યું બધું ગાજી; વાટે ઘાટે લોક પરસ્પર પૂછે,
શેહેરમાં ધામધુમ છે તે શું છે? ૭
ચંપાબાનાં લગન એ તો જોવરાવ્યાં, આ તો
એના હરખનાં વાજાં વગડાવ્યાં;
તે શુણીને હરખ્યા લોક તમામ, દીલ વિષે રીઝયા,
દલપતરામ. ૮

ગીત ૬૦ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત છઠ્ઠું [1].

લગ્નના કામમાં સો જોષી જેવાં એક ડોશીનું ગીત.

"ભમરા પહેલો વધાવો મારે આવિયો." એ રાગ.

લગન જોવરાવા સગાં સ્નેહી સહુ મળ્યાં; મળ્યાં
કનકારાણીનાં ઘરડાં માયરે,
વિવા'ની[1] વરધે સો જોષી સરખાં ડોશી એકછે;
પાનાં પુસ્તક જોઇ જોષી બોલિયા; પોસ સુદી
બીજે લગન કરાયરે, વિવા'ની વરધે. ૧
બીજો એક દિવસ બારે માસમાં; એના જેવો
ઉત્તમ નથી કોઇરે, વિવા'ની વરધે;
એવા શબ્દ જોષીના મુખના સાંભળી; સર્વે જન
રહ્યા ટગમગ જોઇરે, વિવા'ની વરધે. ૨
બહુ કોપીને બુઢ્ઢાં ડોશી બોલિયાં; કર્યો તાડુકો
સિંહની સમાનરે, વિવા'ની વરધે.
ઘરના ઘરડા જોષી હતા તે ક્યાં ગયા? ક્યાંથી
આવ્યો છે આ જોષી જુવાનરે, વિવા'ની વરધે. ૩

---

૧ હોળી પછી ચૈતર માસમાં કે બહુ તો તેની આસ-પાસ લગ્ન હોય તોજ આ ગીત ગાવું માફક આવે તેમ છે.

જોષી બોલ્યા જે વાત બાર માસની; કેમ અમ
જેવે તે માની શકાયરે, વિવા'ની વરધે;
ચોમાસામાં કાદવ કચરા ઘણા; તેમાં લગન તે શી
રીતે કરાયરે! વિવા'ની વરધે. ૪
પડે ટાઢ અપાર પોસ[1] માસમાં; ટુંકા દિવસ
શિયાળાના દેખાયરે, વિવા'ની વરધે;
વળી શીયાળુ મોલ ઉભા સીમમાં; આવે લશ્કર
તો છોડ ખુંદાઈ જાયરે, વિવા'ની વરધે. ૫
તેવા સમયમાં જાન ન તેડાવિયે; માનો વૃદ્ધના,
મુખની જે વાતરે, વિવા'ની વરધે;
ફાગણ માસમાં લગન ન લીજિયે; પડે ઘેરૈયાની
ઘણી પંચાતરે, વિવા'ની વરધે. ૬
ચોખાં લગન તો ચૈતરમાં જાણજો; ખેડ ખેતીનું
કરી લે સહુ કામરે, વિવા'ની વરધે;
નહિ કચરા કાદવ કે ટુંકા દહાડલા; નહિ ટાઢ કે
ઘણો નહિ ઘામરે, વિવા'ની વરધે. ૭
ફરી પુસ્તક તપાસી લગન આપિયું; ચૈતર વદી
ચોથ ને ચંદ્રવારરે, વિવા'ની વરધે;
દીલે હરખ્યા સૌ સુણી દલપત કહે; કર્યું એજ
લગન નિરધારરે, વિવા'ની વરધે. ૮

ગીત ૬૧ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત સાતમું.

લગ્ન સાંભળીને વેપારીનો હર્ષ તથા લગ્ન,
લઇને ગોર મોકલવા વિષેનું ગીત.

" માંડવામાં કોણ કોણ સાજન બેઠારે." એ રાગ.

ચંપાંબાનાં લગનના સુણી સમાચારરે,
વધ્યો આખા દેશમાં ઉમંગ અપારરે;
વિવા' જોવા લાખો મનુષ્ય ભેગાં થાશેરે,
વ્યાપારીનો માલ ઘણો વેચાશેરે.
સોનાં રૂપાં ક્યાં થકી મળશે સોંઘાં રે!
માણક ને મોતી પણ થાશે મોંઘાં રે;
સાકર ઘી ખાંડની ખપશે વખારોરે,
હીર ચીર ખપશે જાન હજારોરે. ૨
પાણી વાવકે તેમ ઘી વવરાશે રે,
સાકર તો ખોબે ખોબે પીરસાશેરે;
કાંકરાની પેરે રૂપૈયા ઉછળશેરે,
માગણને મનમાની મોજ મળશેરે. ૩
હાથી ઘોડા હજારો હજાર લેવાશેરે,
સોદાગર કેટલાએ શ્રીમંત થાશેરે;
વ્યાપારીઓ એમ કરીને વિચારરે,
લાગ્યા વિવિધ વસ્તુની ભરવા વખારરે. ૪
ચીન ને વિલાયત પ્હોંચી વાતરે,
ઉપડ્યા વ્યાપારીઓ જવા ગુજરાતરે;
આખી પૃથવીપર ડંકો વાગ્યોરે,
સર્વે લોકને સારો ઉદ્યમ જાગ્યોરે. ૫
લગન લૈને કોણ રતનપુર જાયરે,
ગુણવંતા ગોરને ત્યાં મોકલાયરે;
થોડા હાથી ઘોડા ને ડંકો નિશાનરે,
સાથે લઇ જાય લગનિયા નિદાનરે. ૬
લગન તો ચૈતર માસમાં આવેરે,
શાણા વેવાઈને જઇ એમ સુણાવેરે;
એવું ધારી ગોરને કીધા વિદાયરે,
તેની સાથે સેવક જન પણ જાયરે. ૭
વેવાઈને કા'વ્યો સમાચાર સારોરે,
જાન લૈને જલદી આપ પધારોરે;
સગાં સ્નેહી લાવજો સાથે તમામ રે,
દેખી દીલે રીઝશે દલપતરામરે. ૮

ગીત ૬૨ મું.

વિવાહની વરધોમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત આઠમું.

કન્યાની મા પોતાના સ્વામીને કન્યાનાં લગ્ન કરવાની,
સુચના કરેછે તેનું ગીત.

"ગણેશ પાટ બેસારિયા; ભલાં નીપજે પકવાન" એ રાગ.

કનકાવતી કહે કંથને સુણો સ્વામી કહું સુવિચાર;

---

[1] કવીશ્વર દલપતરામ લખે છે કે " ચોમાસામાં લગ્ન કરવાની જ્યોતિષ્ય શાસ્ત્રમાં ના પાડી છે. તેમજ ટુંકામાં ટુંકો દાહાડો તથા ઘણુમાં ઘણી ટાઢ ધન સંક્રાંતિમાં હોય છે માટે તે મહીનામાં પણ લગ્ન કરવાની ના લખી છે. હુતાશનીના તોફાનથી લગ્નનાં, ઉપયોગી કેટલાંએક માણસો જખમી થયાં હોય તેથી અથવા શીયાળુ મોલ લણવાનો વખત હુતાશની પછી થોડાંક અઠવાડીઆં સુધી મીનસંક્રાંતિ લગી પોંહોચે છે ત્યાં સુધી હોય છે તેથી મીનસંક્રાંતિમાં પણ લગ્ન કરવાની ના લખી છે.

પુત્રી પરણવા જેવડી થઇ, ક્રમ કરો નિરધાર. ૧
જગતસિંહજીના પુત્ર સાથે, વ્હેલું કર્યું છે વેવીશાળ;
ભણીગણીને શાણો થયો, પામ્યો વિચિત્રબુદ્ધિ વિશાળ. ૨
લાડકડીનું લક્ષણ, મન માન્યું છે તેની સાથ;
વિધિ પ્રમાણે વિવા' કરી, હેતે મેળવિયે એના હાથ. ૩
લખો કુટુંબને કંકોતરી, સગાં વ્હાલાં સંભારી સર્વ;
આવે સહુ આપણે આંગણે, જાણું ધન્ય ઘડી ધન્ય પર્વ. ૪
ઘરડું મનુષ્ય ડાહ્યું ઘણું, આખા કુટુંબમાં કહેવાય;
સર્વથા તેની સલાહ લઇ, કામ કરિયે તો ભૂલ ન થાય. ૫
રૂડી હવેલી રંગાવિયે, સોનાં રૂપાં મંગાવિયે સાર;
શાણા સોની બેસારીને, સારા ઘડાવિયે શણગાર. ૬
વિવિધ વસ્તુ વસાવિયે, જન મોકલી દેશ વિદેશ;
ઈશ્વરે ધન આપ્યું હોય તો કંજુસાઈ ન કરિયે લેશ. ૭
એવો તો વિવા' આદરો, જન જાણે ગામો ગામ;
વર્ણન કરવા વિગતથી, દીલ ઇચ્છે છે દલપતરામ. ૮

ગીત ૬૩ મું.

વિવાહની વરધીમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત નવમું.

લગનગાળો આવવા વિષેનું ગીત.

"રામ લક્ષ્મણ વનમાં સીધાવતાં," એ રાગ.

કહે કનકાવતી સુણો કંથજી; ઘણાં વાજાં વાગે ઘેર
ઘેર, દીસે લીલા લ્હેર, લગનગાળો આવિયો;
વરઘોડાતણી ધામધુમથી; શોભી રે'છે જુઓ
આખું શેહેર, પ્રભુની છે મ્હેર, લગનગાળો. ૧
વિવા' વિવા' દીસે આખા દેશમાં; ગામો ગામમાં
ઢમકે છે ઢોલ, ગાજે છે ભૂગોળ, લગનગાળો;
સગાં સ્નેહીનો કરીને મેળાવડો; લોકો કરતા
દીસે છે કલ્લોલ, બોલી મીઠા બોલ, લગનગાળો. ૨
જેને ગામને ગોંદરે જો જુઓ; જનો જાન જોડી
જોડી જાય, ગીતો રૂડાં ગાય, લગનગાળો;
શોભે ઘેર ઘેર માંડવા શેહેરમાં; ઘણાં ધરતો
વિવા'તાં દેખાય, દેખી રૂચી થાય, લગનગાળો; ૩
પૂછવા જોગ સ્નેહીને પૂછિયે; લૈયે સારાં સગાંની
સલાહ, આદરિયે વિવાહ, લગનગાળો;
જોવા જેવી તો જાન તેડાવિયે; સહુને અંતરે
ઉપજે ઉત્સાહ, કહે વાહ વાહ, લગનગાળો. ૪
બાગવાનને બોલાવીને કહો; તાજાં તે કરે ફુલ
તૈયાર, વાવીને આ વાર, લગનગાળો;
વાવે વેલા તે નાગરવેલના; પાકાં પાન તો જોઈશે
અપાર, એનો શો શુમાર, લગનગાળો. ૫
મોતી લેવા ઝવેરીને મોકલો; હીરા લ્યો ધન
ખરચી હજાર, શોધાવો બજાર, લગનગાળો;
ફાવે ત્યાં વળી ફુદિયાને મોકલો; કરે અજના
મોટા અંબાર, લૈ માલ શ્રીકાર, લગનગાળો; ૬
રજા આપો રૂડા રંગરેજને; વસ્ત્ર રંગવાના કરે
રંગ, ઓપે જેથી અંગ, લગનગાળો;
લીલો પીળો કસુંબી મજીઠિયો; થાય દેખતાં જન
મન દંગ, વધે ઉછરંગ, લગનગાળો. ૭
દેશ દેશના દરજી તેડાવિયે; શીવવામાં જે સહુથી
સુજાણ, પામેલા વખાણ, લગનગાળો;
કહે દલપત જેની કારીગરી; કરે પંચ મળીને
પ્રમાણ, એવા કળા જાણ, લગનગાળો. ૮

ગીત ૬૪ મું.

વિવાહની વરધીમાં કન્યાને ઘેર ગાવાનું ગીત દશમું.

દીકરીને પરણાવીને લ્હાવો લેવા વિષેનું ગીત.

"રઘુનાથજીની ઘોડલી." એ રાગ.

સ્વામીજી આ સંસારમાં હોય, વિવા' સમાન ન હર્ષ;
ક્રોડ દીવાળી થઇ કહેરે, અતિ એજ દિવસ
ઉતકર્ષ, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૧
જુના ખજાના ઉઘાડીને ધન, ખર્ચો ધરી ઘણી ખાંત;
પ્યારી પુત્રીને પરણાવિયેરે; ત્યારે મુજને મન થાય
નિરાંત, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૨
મોટા રચાવો માંડવો, જોવા જોગ કહે સહુ જન;
સહુથી સવાઇ કીજિયેરે; ત્યારે માને અમારૂં
મન, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૩
આવે જમાઇ જેને આંગણે, એનો સુફળ ગણું સંસાર;
જેણે જમાઇને ન પોંખિયોરે, એનો અફળ ગયો
અવતાર, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૪
પુત્રી જમાઇને ન પીરસ્યો, જેણે ક્રોડ કરી કંસાર;
મોહ ધાલીને માં'લી નહિરે, એણે લ્હાવો ન લીધો,
લગાર, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૫
રળી રળી ધન રાખિયું પણ, વાવરિયું ન કોઇ વાર;
જાન ન આવી જેને આંગણેરે, એનું ઘણું ન
શોભે ઘરબાર, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૬

જાણ્યા જોષીને બોલાવીને કરો, પ્રથમ લગનનો ઠરાવ
વેવાઇને ઘેર મોકલીરે, લખી લગન ભલો ધરી
ભાવ, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૭
ઇશ્વરી નિયમ અંતર ધરી, કરો નીતિ પ્રમાણે તતખેવ;
જેથી રીઝે સ્વામી જગતનોરે, દીલે દલપતરામનો
દેવ, લ્હાવો ભલો લીજિયે. ૮

ગીત ૬૫ મું.

પીઠી ચોળતાં ગાવાનું ગીત.[1]

"કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલે." એ રાગ.

જીરે પીઠીમાં કેસર કસ્તુરી; જીરે પીઠીમાં કહીએ
કપુર, લાડકડાને[2] પીઠી ચઢે;
જીરે પીઠીમાં અત્તર અરગજો; જીરે પીઠીમાં
ચંદન ચૂર, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૧
જીરે દશરે દીશા આખા દેશમાં; જીરે પીઠીની
પસરે સુવાસ, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી વાળેછે વાન શરીરનું; થાય પીઠીથી રૂપ
પ્રકાશ, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૨
પીઠી મોંઘી મળે મુલતાનમાં; સાત સોનૈયાની
સવાશેર, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
ચઢે પીઠી તો ઉમદા અમીરને; જેને લક્ષ્મીની
હોય લીલાલ્હેર, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૩
પીઠી નવારે નગરમાં નીપજે; ત્યાંથી આવી
અમારે દેશ, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી બેચરસિંહ ભાઇએ મૂલવી; લીધી વાવરી
નાણું વિશેષ, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૪
રાય રાણા રૂદે ઇચ્છતા રહે; રૂડો રાજવી પીઠીનો
રંગ, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી દુનિયામાં દુર્લભ દેવને; પીઠી ઓપે ચતુરભાઇને
અંગ, લાડકડાને પીઠી ચઢે, ૫
પીઠી ચંદ્રકળા જેવી ચળકતી; પીઠી શીતળ ચંદ્ર
સમાન, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી અમરવેલી જેવી ઔષધી, પીઠી દેછે આનંદ
નિદાન, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૬
પીઠી સારમાં સાર સંસારમાં; પીઠી મહા સુખનું
છે મૂળ, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી ભાગ્યશાળી જનને ભજે; જેને ઇશ્વર હોય
અનુકુળ, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૭
મળી ટોળે સુવાસણી સુંદરી; પીઠી ચોળે ને મંગળ
ગાય, લાડકડાને પીઠી ચઢે;
પીઠી ચોળી અંઘોળ કરાવિયું; કહે દલપત સરસ
દેખાય, લાડકડાને પીઠી ચઢે. ૮

ગીત ૬૬ મું.

વરને તથા કન્યાને નવરાવતાં ગાવાનું ગીત.

"ત્રાંબા કુંડી તે નગર સોહામણી." એ રાગ.

રૂડો બાજઠ છે બહુ મૂલનો; ત્યાં બીરાજી રે,
હરખ સહિત, [1]લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે;
તે સમયની શોભા શી હું વરણવું; ખુશી ઉપજે રે,
જોતાં ખચીત, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૧
ત્રાંબા કુંડી ઊંડી રૂડી ઓપતી; માંહી ભરિયારે,
નિર્મળ નીર, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે;
શીર તેલ સંચારે સુવાસણી; નવસવે રે,
ચોળી શરીર, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૨
ચોળ્યાં કેસર કસ્તુરી અરગજા; તેથી પસરે રે,
સરસ સુવાસ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે;
મુખ કાન્તિ મનોહર ઝગમગે; જેવો પૂરણ રે,
ચંદ્રપ્રકાશ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૩

---

૧ કવીશ્વર દલપતરામ લખેછે કે 'પારસીઓમાં, કન્યાને પીઠી ચોળતાં ગીત ગાય છે. હીંદુઓની, કેટલીક નાતોમાં વરને કન્યા તરફની સ્ત્રીઓ પીઠી ચોળીને નવરાવેછે તેની મતલબ એવી જણાયછે કે વરના શરીરમાં કાંઇ ખોડ ખાપણ હોયતો જણાઇ આવે. તે ઉપર એક ઇતિહાસ છે કે કલોલના રાજાની સગર્ભા રાણીએ અને પાટણના રાજાની સગર્ભા રાણીએ અગાઉથી એવો ઠરાવ કર્યો હતો જે આપણામાં એકને દીકરો અને બીજીને દીકરી અવતરે તો બન્નેનું લગ્ન કરવું, પછી તે બન્નેને દીકરીઓ અવતરી પણ કલોલની રાણીએ એવી વાત ચલાવી જે મારે તો દીકરો અવતર્યોછે. પછી તે બન્ને જ્યારે સોળ વર્ષનાં થયાં ત્યારે લગ્ન ઠરાવ્યું અને વર પરણવા ગયો પછી જ્યારે કન્યાની તરફની સ્ત્રીઓ વરને પીઠી ચોળવા આવી ત્યારે કાંઇ બાહાનું કાઢીને વર ઘોડે ચઢીને નાસી ગયો."

૨ કન્યાને પીઠી ચોળતાં "લાડકડીને" એમ ગાવું.

૧ કન્યા હોય તો "લાડકડી કોડીલી અંઘોળ કરે."

ભલા પીતળ લોટા જળે ભરી, અંગ ઉપર રે,
રેડે અધિક, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે;
હિમાચળથી ગંગા નદી જેમ વહે, એમ ચાલી રે,
નીરની નીક, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૪
અલબેલો અંઘોળી ઉભા થયા; અંગ લોહ્યું રે,
લૈને રૂમાલ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે;
અંગે વસ્ત્ર ધર્યાં રૂડાં ઓપતાં; કર્યો કંકુનો રે,
ચાંદલો ભાલ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૫
પૂરા પ્રેમથી માતાએ પોંખિયા; લીધાં વારણાં રે,
વારંવાર, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે,
ઉતારીને સંપુટિયું [1]આગળ ધર્યું; કર્યો એરીતેરે,
કુળનો આચાર, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૬
એતો હૈડાના હેતનાં ચિહ્ન છે; દેશ દેશની રે,
જુદી છે રીત, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે,
મળી માનની સ્નેહી સગાંતણી; ગોરી ગાયછે રે,
મંગળ ગીત, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૭
મામે આવી તેડી લીધા તે સમે; પધરાવ્યા રે,
થિર રૂડે ઠામ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે,
આશા પૂર્ણ હજો સર્વ એમની; દેછે આશીષ રે,
દલપતરામ, લાડકડો કોડીલો અંઘોળ કરે. ૮

ગીત ૬૭ મું.

ઉકરડી[2] નોતરતાં[3] ગાવાનું ગીત પહેલું

પુરૂષ સ્ત્રીનું ગીત.

"ઉકરડી નોંતરતાં, વનમાળી રે." એ રાગ.

ઉકરડીને નોંતરી, વહુ વારૂ રે; બેસારિયે ઘર બહાર,
શુણો વહુવારૂ રે; જે નારી ગંદી ગોબરી, વહુવારૂરે;
એનો એવો અધિકાર, શુણો વહુવારૂ રે. ૧
ઉકરડી છંછેડતાં, વહુવારૂરે; રજ વળગે આવી અંગ, શુ;
પુરૂષને છંછેડતાં, વહુવારૂરે; થાય તે રંગમાં ભંગ શુ. ૨
દેએશીખામણસ્નેહથી, વહુવારૂરે, ઉલટોતે અવગુણથાય,શુ;
કંઇ કંઇ વાંધા કાઢીને, વહુવારૂરે;રોજનેરોજ રીસાય, શુ. ૩
પુરૂષનારીનો ચોટલો,વહુવારૂરે; જાણીએસુઘરીનોમાળો,શુ;
દહાડોચઢે સૂતીઉઠે, વહુવારૂરે;કરતીતે વઢવાનો ચાળો,શું. ૪
પુરૂષ નારીનું આંગણું,વહુવારૂરે; ઉકરડી અનુસાર, શુણો;
પાણીયારૂં તેનું પેખિયે, વહુવારૂરે; એવેવળી બહુછાર,શુ. ૫
બુમો પાડીને બોલતાં, વહુવારૂરે; લેશ નહિતેને લાજ, શુણો;
વાદ વદે વિના કારણે, વહુવારૂરે;કરતાં કાંઇકામકાજ, શુ. ૬
સાંજ પડે કે સુઇ રહે,વહુવારૂરે; પાથરીને જેમ તેમ, શુણો;
વાસણ એંઠાં ન ઉડકે,વહુવારૂરે;એ રહેએમનાંએમ, શુ. ૭
વિવા'માંશાખજેવીપડે, વહુવારૂરે; ગવાયગામેગામ, શુણો;
તે માટે ચેતીને ચાલજો,વહુવારૂરે; દે શીખદલપતરામ, શુ. ૮

ગીત ૬૮ મું.

ઉકરડી નોતરતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

વહુની નિંદાને બહાને બીજીઓને શીખામણ,

"સોના સ્થંભ હીરે જડ્યા રે." એ રાગ.

કડવો લીંબડ અને કારેલીરે; કડવા ગુલાબવહુના બોલ.
મેળાવડે સહુ મળ્યાંરે; તે વહુને કોઇ ન છંછેડશોરે;
કરી નાંખે તરણાને તોલ, મેળાવડે. ૧

---

૧ કવીશ્વર દલપતરામ લખે છે કે "એની મતલબ એછે જે મારી દોલતનો દાબડો તે તારા પગની રજ બરાબર છે.

૨ કવીશ્વર દલપતરામ લખે છે કે "ઉકરડી નોંતરવાનું કોઇ શાસ્ત્રમાં લખેલું જણાતું નથી તેથી તે ચાલ આખા ભરતખંડના હિંદુઓમાં હોય, એમ નથી. મતલબ એવી જણાયછે કે કચરો પુંજો નાખવાની એક જગ્યા નક્કી કરવી અને ત્યાં ગીત ગાઇને સહુને જાહેર કરવું અને ઉઠાડતાં પણ ગીત ગાઇને જાહેર કરવું કે હવે અહીં કોઈ કચરો નાખશો નહિ પણ તે ચાલ બંધ પડયોછે. ઉકરડી નોતરવાની તથા ઉઠાડવાની રીત ગઈ છે. ત્યાં એંઠવાડ વગેરે નાંખવા ભોંયમાં મોટું કુંડું ઘાલીને તેમાં લોઢાનો ઉલેચણિયો મુકવાનો અસલ ચાલ હશે તેથી હાલમાં એક કુલડીમાં લોઢાનો ખીલો મુકીને ત્યાં દાટેછે. ઉકરડી ઉઠાડતાં ગીત ગાય છે જે "ઉકરડી ઉઠાડતાં, વનમાળી રે; લાધ્યોછે સોનાનો ખુંટો કે ગુજર માળીરે." એ ગીતની મતલબ એવી જણાયછે કે, વિવાતા ઘરમાં પુંજામાંથી પડેલી આખડેલી સોના રૂપાની જણસ જડે, તે માટે બધા દીવસનો પુંજો તે ઠેકાણે એકઠો કરીને વિવાહ વિત્યા પછી નિરાંતે તપાસીને નાખી દેવો. અસલના કેટલાક ચાલ ઘણા ઉપયોગી છતાં તેમાં ફેરફાર થઈ જવાથી નકામાં થઈ પડ્યા છે અને કેટલાએકનું તો કારણ પણ સમજાતું નથી, કે આ ચાલ શા વાસ્તે કર્યો હશે."

૩ ઉકરડી નોંતરતાં ગાવાનાં પાંચ ગીત છે તે વર તથા કન્યા બેઉને ઘેર ગવાય તેવાં છે.

ધનપાળભાઇને ધન્ય છેરે; સહન કરેછે સદાય, મેળાવડે; હાંલ્લું જો હોયતો બદલિયેરે; માણસ બદલ્યું ન જાય, મેળાવડે. ૨
મેળાવડે જન બહુ મળ્યારે; સહુ જનો સરખા ન હોય, મેળાવડે; કો જન ગરવા ગંભિર છેરે; હલકા મનના હોય કોય, મેળાવડે. ૩
જેવું હોય તેવું નિભાવિયેરે;સાંકડી હોય જ્યાં સગાઈ, મેળાવડે; મોટાનાં મન મોટાં હોયછેરે; તે સદા રહે ગમ ખાઇ, મેળાવડે. ૪
મોભ મોટા મોટા થાંભલારે; મોટાને શિર મોટો બોજ, મેળાવડે; હલકી તો વળિયો ને વાંસડારે; તેને બોજ તેના સરખોજ, મેળાવડે. ૫
સહુ મળ્યાં જમવાને માં'લવારે; ધરનાં તો કરવાને કાજ, મેળાવડે; સંપીને કામ જો સહુ કરેરે; ધરતણી તો વધે લાજ, મેળાવડે. ૬
તમને ગુલાબવહુ અમે કહ્યુંરે; બીજાને સંભળાવા કામ, મેળાવડે; તમે તો વધાર્યોછે વિશ્વમાંરે: ગુણથકી જશ દામો દામ, મેળાવડે; ૭
સમજુ તો સમસ્યામાં સમજશેરે; મૂર્ખ તો પડે જ્યારે માર, મેળાવડે; દલપતરામે દીધી ભલીરે; સહુને શીખામણ સાર, મેળાવડે. ૮

ગીત ૬૯ મું.

ઉકરડી નોતરતાં ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

સંપીને કામ કરવા વિષે.

" ગણેશ પાટ બેસારિયા, ભલાં નીપજે પક્વાન."

એ રાગ.

કચરો પુંજો ને કુસંપનાં બીજ, વાંધા પડે તે વચન: આ ઉકરડીમાં નાખજો. મોટું ગંભિર રાખીને મંન. ૧
ધરનું મનુષ્ય ઘરમાં નહિ તેના ઘરની ફજેતી થાય; ધરધણી વિનાનું ઘર નહિ એવી કહેવત સત્ય કે'વાય. ૨
સેના હોય સેનાપતિ વિના, તેતો ધણીવગરની ધાડ; માંહોમાંહી લઢી મરે, એની કોણ સુણે બુમરાડ. ૩
સભા વિષે એક સભાપતિ જો, ઠરાવિયે તો ઠીક; નહિ તો બધા ગડબડ કરે, રાખે ન કોઇની બીક. ૪
કુટુંબમાં પણ કોઈને એમ ઉપરી કરિયે એક; મરજાદ તેની માનિયે, તો ઉપજે સુખ અનેક. ૫
રાજાનો હુકમ ન માનીને, જો પ્રજા સ્વછંદી થાય;
ગણે નહિ કોઈ કોઈને, કોઈને મળે નહિ ન્યાય. ૬
નોકરીની આશા કરી, આવ્યા આરબ મળીને અનેક; રાયે કહ્યું તમમાં થકી, ઉપરી ઠરાવો એક. ૭
તેની સાથે તમો સર્વનો, અમો કરાવી લૈયે કરાર; પ્રત્યેકને નહિ પૂછિયે, જોઈએ એકજ જવાબદાર. ૮
એક કહે હું ઉપરી, બીજો કહે હું ઉપરી થનાર; સહુ એમ વાદ વઢી પડ્યા, રાયે કાઢ્યા શેહેરથી બહાર. ૯
કરિયે સજન મેળાવડો, તેતો વધવા વિશેષ સનેહ; જો ઉલટા વાંધા પડે તો, કોણુ તેડાવે તેહ. ૧૦
લેવાની લાલચ ન રાખિયે, હળીમળી વધારિયે હેવ; અણસમજુ એકઠાં થઈ લઢી ફોકટ થાય ફજેત. ૧૧
ઇશ્વિર આપે દીન ઉજળો, ઘેર માંડિયે માંગળિક કામ; કુટુંબ કલ્લોલ કીજિયે, દેખી રીઝે દલપતરામ. ૧૨

ગીત ૭૦ મું.

ઉકરડી નોતરતાં ગાવાનું ગીત ચોથું.

મધ કરનારી સંપીલી ભમરીનું ગીત.

"અમારાં તે વાર્યાં ગોરી નહિ કરે." એ રાગ.

આજ આનંદ મારે આંગણે; આજ્યવમાં
તું ભલે આવી, રે ભમરી ભલા ભાગ્યની;
સંપ તમારો છે સર્વોપરી; તેથી તું
મારે મન ભાવી, રે ભમરી. ૧
મારે આંગણે ઉંચો આંબલો;
તેની ડાળે કરો જમાવ, રે ભમરી;
સુવર્ણ સરખો સારો શોભીતો;
તમારા દેહનો દેખાવ, રે ભમરી. ૨
કરીને કુટુંબ મેળાવડો; સંપીને
વસોછો સદાય, રે ભમરી;
મઝિયારો કદિયે નહીં વ્હેંચતી;
એ મોટું અચરજ જણાય, રે ભમરી. ૩
વધ્યો વિસ્તાર ઘણો વંશનો;
તોય ઠરોછો એક ઠામ, રે ભમરી;
સંપીને દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરો;
સંપીને[1] સહુ કરોછો કામ, રે ભમરી. ૪
વઢકારી વહુ તમને જોઈને;
જો કરે ચિત્તમાં વિચાર, રે ભમરી;

૧ કવીશ્વર દલપતરામ લખે છે કે " તેઓમાં એક રાણી હોયછે તેના તાબામાં સહુ સંપીને કામ કરેછે."

તો તે પોતેજ પસ્તાઈને;
પોતાને કરશે ધિક્કાર, રે ભમરી. ૫
જેની નિશાળમાં તમે ભણ્યાં ?
ક્યાં શીખ્યાં શીખામણ સાર ? રે ભમરી;
પૂરણ સંપના પ્રતાપથી;
ભોગવો અખુટ ભંડાર, રે ભમરી. ૬
સંપીને જે વસે સંસારમાં;
એને પણ એવું મળે સુખ, રે ભમરી;
જન જાતિ થૈને સંપ જે તજે;
માતાની તે વગોવે કૂખ, રે ભમરી. ૭
આજ છે ચંપાંબાનો સોહલો;
ભલે તું આવીછે આ ઠામ, રે ભમરી;
દાખલો તારો દૈને સર્વને;
દે શીખ દલપતરામ, રે ભમરી, ૮

ગીત ૭૧ મું.

ઉકરડી નોતરતાં ગાવાનું ગીત પાંચમું.

ઉકરડી નોતરવાનાં કારણ વિષે.

"વડું રે પાટણ વડું ધોળકું, કોઈ માળવે જાય રે." એ રાગ.

વિવાતા ઘરમાંથી વાળીને, પુંજો એકઠો કરિયે રે;
એકાંતે રાખી મૂકિયે, જ્યાં ઉકરડી નોતરિયે રે. ૧
જ્યાં ત્યાં પુંજા કચરાતણી, ગંદકી નવ થાય રે;
એથકી આંગણું આપણું, સ્વચ્છ સારૂં દેખાય રે. ૨
વળતી ઉકરડી ઉઠાડિયે, વિવા'ના દીન વીતે રે;
તે બધો પુંજો તપાસીને, તજિયે રૂડી રીતે રે. ૩
જો પુંજો ઘરમાંથી વાળીને, દૂર નાંખીજ દૈએ રે;
સોનું રૂપું પડે આખડે, તો ક્યાં શોધવા જૈએરે ?૩
કુંડું કે કોઠી ઉતારિયે, ભોંયમાં, એક ઠામ રે;
એઠવાડ ને ઓસામણ, તેમાં ભરિયે તમામ રે. ૫
વળતી ઉલેચી નાંખિયે, ઘણે વેગળે જૈને રે;
ખાળ કુવો કાંતો કીજિયે, સારી સમજણ લૈને રે. ૬
વિવાતા ઘરને આંગણે, નહિતો કાદવ થાય રે;
ચાલતાં પણ અડચણ પડે, દુરગંધ દેખાય રે. ૭
સારૂં રાખો સ્વચ્છ આંગણું, સર્વે સમજીને આમરે;
તો તમને આશીષ અતિ, દેશે દલપતરામ રે. ૮

ગીત ૭૨ મું.

વરના ફુલેકામાં (એટલે કે વરઘોડામાં) ગાવાનું ગીત પહેલું.

પોસ ભરવાનું ગીત.

" કેણે તારાં નાળિએર શણગાર્યાં ?
ને કેણે તારી સેજ ભરી રે " એ રાગ.

સાહેબજાદાચતુરભાઈસિરદાર, આજભાવેપોશકેણેભર્યોરે ?
બેચરભાઈ ઘેરજીવકોરવહુછેનાર,આજભાવેપોસતેણેભ. ૧
તેણે સારા સજાવ્યા શણગાર, મોતીનું છોગું શિર ધર્યું રે;
હૈડે ધર્યો હીરાકેરો હાર, કપાળે કંકુતિલક કર્યું રે. ૨
મોતીડે વધાવ્યા વારંવાર, મુખડાનાં લીધાં મીઠડાં રે;
અંતરમાં વ્હાલપ અપાર, દીલડાનાં ડાહ્યાં દીકડાં રે. ૩
એવામાં ઈરાની સરદાર, સોદાગર એક આવિયો રે;
જોતાં જેની સૂરત શ્રીકાર, લાખેણી ઘોડી લાવિયો રે. ૪
તે ઘોડીનું નિરખતાં તેજ, જીવકોરવહુ જાયે વારણે રે;
બેચરભાઈએ લીધી દૈ અવેજ, લાડકડા વરને કારણે રે. ૫
રૂદયામાં થઈને રળિયાત, વરઘોડલે ચઢાવિયારે;
જીવકોરવહુએ આજ ભલી ભાત, લાડે કોડેલડાવિયારે. ૬
અતિહેતે ઉચ્ચારી આશીષ, પરણી વ્હેલા પધારજો રે;
જે જે ધારો તે તે જગદીશ, તમારા અર્થ સારજો રે.૭
સાતે સુખ મળજો ઠામોઠામ, તમારાં દુઃખ દૂર જજોરે;
દેછે આશીષ દલપતરામ, તમામ કામ સિદ્ધ થજો રે. ૮

ગીત ૭૩ મું.

વરના ફુલેકામાં (એટલે કે વરઘોડામાં) ગાવાનું ગીત બીજું.

ઝગમગિયાના જામાનું ગીત.

"ઝીણા સુતરના પટકા વણાવો, પટકા વણાવો,
ઝાઝે હીરે જડાવો" એ રાગ.

ઝગમગિયાનો જામો શીવડાવો, જામો શીવડાવો,
દોરંગીકાર દીપાવો; એરે જામો જીયા વરને પ્હેરાવો,
વરને પ્હેરાવો, શિર શિરબંધ બંધાવો. ૧
પાન ને શ્રીફળ પોસ ભરાવો, પોસ ભરાવો,
મોતીની લ્હેરે વધાવો; જરિયાનના ખભે પટકા
નંખાવો, પટકા નંખાવો, મોતી તોરા લટકાવો. ૨
ઘોડીને કાજે ઘુઘરા ઘડાવો, ઘુઘરા ઘડાવો,
મોરડે ફરતા મુકાવો; કુંદનકેરો મોરડો કરાવો.
મ્હોરડો કરાવો, માણુક મોતી મઢાવો. ૩

લાખ ટકાનાં ઝાંઝર લાવો, ઝાંઝર લાવો,
ઘોડીને પાયે પ્હેરાવો; પાદશાહીનું પલાણુ
મંગાવો, પલાણુ મંગાવો ઘોડી ઉપર મંડાવો. ૪
એ ઘોડી ઉપર ઉભા વર ચડશે, ઉભા વર
ચડશે, હાથે લગામ પકડશે; નગરીતણા જન
જોવા ઉપડશે, જોવા ઉપડશે, દુશ્મન પુઠે બબડશે. ૫
રૂપ જોઈ મન દાદાનું મ્હોશે, દાદાનું મ્હોશે, લળીલળી
મુખ સામું જોશે; સ્નેહી સગાં પણ સર્વ સંતોષે,
સર્વ સંતોષે નિરખીને હરખીત હોશે. ૬
ઘોડી ઉપર વરરાય બિરાજે, રાય બિરાજે,
શોભીત સજન સમાજે; છત્રતણી છબી
શિરપર છાજે, શિરપરછાજે, વાજીત્ર વિધવિધવાજે. ૭
કુંવર પધારો પરણવા કામ, પરણવા કામ,
લૈ જગદીશનું નામ; દીલ થકી આશીષ દેશે તે
દામ, દેશે તે દામ, દ્વિજવર દલપતરામ. ૮

ગીત ૭૪ મું.

વર તથા કન્યાના ફુલેકામાં (એટલે કે વરઘોડા માં) ગાવાનું ગીત પહેલું.

ગજરાનું ગીત.

"મોહનજીએ મોકલ્યું રે મોસાળું." એ રાગ.

માલણ ગુંથી લાવ ગુણિયલ ગજરો; તારા ગજરાનો
માનીશું મજરો, માલણ ગુંથી લાવ ગુણિયલગજરો.ટેક.
તારા ગજરાનું આપીશું મૂલ, માંહી ગુંથજે ગુલાબનાં
ફુલ; જે તું કહીશ તે કરશું કબુલ, માલણ. ૧
જેવી હોય તારી ચતુરાઈ, તેવી કરજે તેની સરસાઈ;
કાંઈ બાકી ન રાખીશ બાઈ, માલણ. ૨
એવી કરજે કારીગરી એમાં, જુગિત હોય જોવા
જેવી જેમાં; મોહ પામે મુનિવર તેમાં, માલણ. ૩
વર લાડકડાનેરે કાજે. [1]એવો ગુંથજે ગજરો તું
આજે; જેવો છત્રપતિને છાજે, માલણ. ૪
ગજરો મૂલ પામે મુલતાન, સારો સારો કહે સુલતાન;
થાય ગુર્જીજન જોઈ ગુલતાન; માલણ. ૫
એમાં જુગિત જોવા જોગ જાણી, ઝાઝો અંગમાં
ઉમંગ આણી; રીઝે રાજા અને વળી રાણી, માલ. ૬

[1] કન્યાના ફુલેકામાં એમ ગાવું કે "અંબાબાઇ લાડકડીને કાજે."

તને આપીશ હીરાનો હાર, વળી સોળ સારા શણગાર;
ઉપર હેમની મ્હોર હજાર, માલણ. ૭
કવિતાની કીંમત ઉર આણે, એજ ગજરાનું
મૂલ પ્રમાણે; દાખે દલપત બીજું શું જાણે ? માલણ. ૮

ગીત ૭૫ મું.

વર તથા કન્યાના ફુલેકામાં (એટલે કે વરઘોડામાં) ગાવાનું ગીત બીજું.

ઘોડીનું ગીત.

"હંસા તે વરણી ને મરગા તે નયણી." એ રાગ.

ઘોડિયેચડ્યાવરરાય[1]સંભાળી,પિતાંબરનીપલવટવાળી;
ઘોડી છે રૂડી રૂપાળીરે, લટકાળી, પેખી પંચકલ્યાણી. ૧
પંચકલ્યાણીને પંચપ્રમાણી, વિગતે વડાવડા ભૂપેવખાણી;
જગતના જન સહુએ જાણી રે, લટકાળી. ૨
એ ઘોડી દેશ ઇરાનથી આવી, વરને ભાઇએ મૂલ
ખરચી મગાવી; ભૂપતિને મન ભાવી રે, લટકાળી. ૩
જોતાં જોતાં ઘણે જતને જડીછે, નવરે દીને ઘડનારે
ઘડીછે; ચતુરના ચિતમાં ચઢીછે રે, લટકાળી. ૪
લક્ષપતિને વ્હાલી ઘણી લાગી, લાખ સોનૈયે તો
સુલતાને માગી; વાહ એની વરણાગી રે, લટકાળી. ૫
ચાલતી હંસીને કૂદતી હરણી, વિશ્વ કહે એની
ધન્ય વિચરણી; કવિ ન શકે ગુણ વરણીરે, લટકાળી. ૬
ખરીદ કરી ધન ખરચીને ઝાઝે, કોડીલા [3]છેલ
છબીલાને કાજે; છત્રપતિને છાજે રે, લટકાળી. ૭
ઇશ્વરની રચના ગાઇ આ અમે, મહિમા તેનો ફરેલો
ઠામઠામે; દીઠોછે દલપતરામે રે, લટકાળી. ૮

ગીત ૭૬ મું.

વર તથા કન્યાના ફુલેકામાં (એટલે કે વરઘોડામાં) ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

સાજનનું ગીત.

" સુડલા સારી સોબત લાવે. " એ રાગ.

મળ્યા વરઘોડે જન મોટા, લીધા હાથ ગુલાબના ગોટા;
નર્યો હારતોરાના તોટારે, સજની સાજનની જો શોભા. ૧

[1] કન્યાને ગાવું હોય તો " ઘોડિયે ચઢ્યાં અંબાબાઇ સંભાળી, પાનેતરની પલવટ વળી." એમ ગાવું. [3] કન્યાને " કોડીલી છેલ છબીલીને કાજે." એમ ગાવું.

આવ્યા શેહેર સુબા સુલતાન, આવ્યા દીલ ડાહ્યા દીવાન;
આવ્યા બળિયા બાહાદુરખાન રે, સજની. ૨
બન્યા વિચિત્ર બહુ સાએલા, કોઇ મુગલ કે ફીરંગી બનેલા;
કોઇ મરેઠી વેષ ધરેલા રે, સજની. ૩
છુટે બહુ વિધ આતસબાજી,છુટે બંદુક પણ બહુ ઝાઝી;
આખું ગામ રહ્યું તેથી ગાજી રે, સજની. ૪
શોભે રથ ગજ ને સુખપાલ, ધમકે બહુ ઘુઘર માળ;
ઉડે અદ્ભુત અબિર ગુલાલ રે, સજની. ૫
આરબી બેરખ મન ભાવી, અંગરેજી પલટણ આવી;
વાજાં વિલાયતી તે લાવી રે, સજની. ૬
રચી સોના રૂપાની ફુલવાડી, ધરીછે વરરાજા[1] અગાડી;
જાણે ઝુકી સુરવનની ઝાડી રે, સજની. ૭
સર્વે જન શુભ જશ પામે, ઠરે લક્ષ્મી ઠામોઠામે;
દીધી આશીષ દલપતરામે રે, સજની. ૮

ગીત ૭૭ મું.

કન્યાના ફુલેકામાં ગાવાનું ગીત.

ચુંદડી વિષે.

"મારી સોરે સવાસોની ચુંદડી." એ રાગ.

તમે ઓઢો ચંપાબાઇ ચુંદડી;
એનો અજબ તરેહનો રંગ,
સલુણી ઓઢો સાહેબજાદી ચુંદડી;
ચુંદડીમાં અમરવેલ ચીતરી;
એ તો ઉપજાવે ઉરમાં ઉમંગ, સલુણી, ઓઢો. ૧
શાણા સસરા તમારા જગતસિંહે;
કરી ખરીદ તે ખરચીને દામ, સલુણી, ઓઢો;
શાણી સાસુ ફુલાદેએ મોકલી;
લાડવાઈ તમારે કામ, સલુણી, ઓઢો. ૨
બેચરસિંહ તમારા જેઠ છે;
રાણી જીવકોરવહુ છે જેઠાણી, સલુણી, ઓઢો;
દેવીસિંહ તમારા દિએર છે;
વળી દેવકોર[1]વહુ છે દેરાણી, સલુણી, ઓઢો. ૩
વિમળાબાઇ તમારાં નણંદ છે;
એવી સારી છે સાસરવેલ. સલુણી, ઓઢો;
ચતુરસિંહ તમારા કંથ છે;
છોગાંવાળા છબીલા છેલ, સલુણી, ઓઢો. ૪
તમે પિયર પનોતાં છો પાંતળાં;
તમે કનકારાણાની બેટી, સલુણી, ઓઢો;
માતા કનકાવતીને ઉદર વસ્યાં;
તમે સદ્ગુણ સંગ્રહ પેટી, સલુણી, ઓઢો. ૫
તમે ધનપાળભાઇનાં બેન છો;
તમે ગુલાબવહુની નણંદ, સલુણી, ઓઢો;
મુખ ચળકે તમારૂં મનોહરૂં;
જેવો ચળકે પુનમનો ચંદ, સલુણી, ઓઢો. ૬
તમે નારસિંહની ભાણેજી છો;
કમળસેન કાકાની ભત્રીજી, સલુણી; ઓઢો;
તમે નીતિના રસની અસરથકી;
મન ભીંતરમાં રહ્યાં ભીંજી, સલુણી, ઓઢો. ૭
તમે ચૌદ વિદ્યા ને ચોસઠ કળા;
તેનાં જાણોછો તત્વ તમામ, સલુણી, ઓઢો;
એવા સદ્ગુણ દેખીને દીલથકી;
દેછે આશીષ દલપતરામ, સલુણી, ઓઢો. ૮

ગીત ૭૮ મું.

વરને ઘેર લગનિયા લગન લઈને આવે ત્યારે ગાવાનું ગીત પહેલું.

લગન લાવ્યા વિષે.

"જીરે આજ મેં તો ચોળા પર્વત નોંતર્યાં." એ રાગ.

જીરે આજ મારે આનંદ અતિ ઘણો;
આવ્યા કનકાજીના ગુરૂજી ગુણ ગંભિર,
શુભ લગન લખાવી લાવિયા;
હું તો લઊં લગનિયાનાં હરખે ઓવારણાં;
પ્રેમે પાઉં સારી સાકરનું કરી નીર, શુભ. ૧
જીરે લગનિયાને આપું લાયક બેસણાં;
એના સાથીડાને શેત્રંજી શ્રીકાર, શુભ;
જીરે લગનિયાને આપું ઉતરવા ઓરડા;
એના સાથીડા ઉતરશે ઘર મોઝાર. શુભ. ૨
એના હાથીડાને નીરૂં સારી શેલડી;
એનાં ઘોડાને નીરૂં નાગરવેલ, શુભ;
આપું લગનિયાને ઉષ્ણોદક અંઘોળવા;
અંગે મરદન કરવા આપું તેલ ફુલેલ, શુભ. ૩
હું તો લગનિયા જણને જમાડું લાપશી;
એના સાથીડાને પણ સારો કંસાર, શુભ;

---

1 કન્યાના ફુલેકામાં વરરાયની જગાએ કન્યા ગાવું.

1 જો દિએર કુંવારો હોય તો "વળી આવતી વહુ છે દેરાણી." એમ ગાવું.

મારે ઘેર રે આજ સગાં સનેહી સૌ મળ્યાં;
સ્નેહે કર્યો લગનિયાને સૌએ જુહાર, શુભ. ૪
વરનાં માતાજીએ લગન વધાવિયું;
વરના દાદાજીએ વાંચ્યું કરી વિવેક, શુભ;
જીરે લગનતણો શુભ દિવસ શ્રવણે સાંભળી;
જીરે રતનપુરીના હરખ્યા લોક અનેક, શુભ. ૫
જીરે લગનિયાને આપી શાસો પાઘડી:
એના સાથીડાને પણ સારો શિરપાવ, શુભ;
જીરે લગનિયા લાવ્યા તે લગન વાંચતાં;
જીરે રૂદિયામાં બહુ રીઝ્યા રાણા રાવ, શુભ. ૬
જીરે વિવા'નાં વાજાં વિધવિધ વગડાવિયાં,
જીરે સાકર વ્હેંચી તેનો નહિ શુમાર, શુભ;
જીરે મંગળ ગીત ગાય મળીને માનની;
જીરે શોભીતા સજિયા સૌએ શણગાર, શુભ. ૭
જીરે લગનિયાને આપીને વિદાગીરી;
જીરે કરવા માંડ્યું વર વિવા'નું કામ, શુભ;
જીરે પ્રભુ પ્રતાપે પગરણ શુભ પૂરું થજો:
જીરે દીલથી આશીષ દેછે દલપતરામ, શુભ. ૮

ગીત ૭૯ મું.

વરને ઘેર લગનિયા લગન લઇને આવે ત્યારે ગાવાનું ગીત બીજું.

"ત્રાંબા કુંડી તે નગર સોહામણી." એ રાગ.

સખી આજ વધાવોરે આવિયો; ઉપજાવિયે રે
હરખ અપાર, સખી આજ મંગળ સોહલો;
મેતો મોઘે મોતીડે વધાવિયો; મને ભાવિયો રે,
આજનો વાર, સખી. ૧
આજ તોરણ ટોડે બંધાવિયે; ગવરાવિયેરે,
મંગળ ગીત; સખી આજ મંગળ સોહલો;
ઘેર સ્નેહી સગાંને તેડાવિયે; ઉપજાવિયે રે,
પૂરણ પ્રીત, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૨
ચોખાં મોતીડે ચોક પુરાવિયે; આપાવિયેરે,
આંગણું આજ, સખી આજ મંગળ સોહલો,
વળી મંગળ વસ્તુ મંગાવિયે, સંપડાવિયેરે,
શોભીતો સાજ, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૩
આજ ઓરડિયા અજવાળિયે; રૂડા ઢાળિયેરે,
રંગ અમાપ, સખી આજ મંગળ સોહલો,
આજ સ્નેહની રીત સંભાળિયે; તેથી ટાળિયેરે
તનતણા તાપ, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૪
અંગે શોભીતા શણગાર ધારિયે, ઉચ્ચારિયેરે,
સુખદ ઉચ્ચાર, સખી આજ મંગળ સોહલો,
વળી વિવિધ વિનોદ વધારિયે; સંભારિયેરે,
સરજનહાર, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૫
રૂડા રંગે હવેલી રંગાવિયે; ચીતરાવિયે રે,
ચિત્ર વિચિત્ર, સખી આજ મંગળ સોહલો,
પ્રેમે દીપમાળા પ્રગટાવિયે; વગડાવિયે રે,
વિવિધ વાજીત્ર, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૬
આજ સોના સમી ઘડી જાણિયે;ઉર આણિયેરે,
પૂરો પ્રમોદ, સખી આજ મંગળ સોહલો;
આજ પૂરણ પુણ્ય પ્રમાણિયે; મીઠી વાણિયેરે,
કરિયે વિનોદ, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૭
આજ હરખ દેખું આખા ગામને; મારા ધામનેરે,
અધિક ધરાય, સખી આજ મંગળ સોહલો;
દીલે હરખ છે દલપતરામને; શુભ કામનેરે,
કરવા સહાય, સખી આજ મંગળ સોહલો. ૮

ગીત ૮૦ મું.

વરને ઘેર લગનિયા લગન લઇને આવે ત્યારે ગાવાનું ગીત ત્રીજું.[1]

રતનપુરમાં લગ્નની ધામધુમનું ગીત.

"તું તો લીલી પીળી પાંખના પોપટારે." એ રાગ.

જીરે રતનપુરમાં વાત બધે વિખ્યાત થઈ રે;
જીરે હરખ ઘણેરો ઉપજ્યો ઘેર ઘેર રે,
વિવા'ની શુણી વધામણી રે;
જીરે કંકુ છાંટીને લખી કંકોતરી રે;
જીરે શણગારવા માંડ્યું સુંદર શેહેર રે,વિવા'ની. ૧
જીરે મોટેરો રચવા માંડ્યો માંડવો રે;
જીરે વસ્તુ વ્હોરી વિવિધ પ્રકાર રે, વિવાની;
જીરે કારીગર તેડાવ્યા દેશો દેશના રે;
જીરે સોની બેસાર્યા ઘડવા શણગાર રે, વિવા'ની.
જીરે જગસિંહનો કુંવર કોડે કોડે પરણશે રે;
જીરે કનકારાણકિરી કુંવરી સાથ રે, વિવા'ની;
જીરે દોલત ઉભરાશે આખા દેશમાં રે;
એવો દિન ક્યારે દેખાડે દીનાનાથ રે, વિવા'ની.

---

[1] આ ગીત નામ ફારફેર કરીને કન્યાના બા ઘેર પણ ગવાય.

જીરે દિલ્હીમાં[1] સુલતાન પુછે દીવાનને રે;
જીરે સોનું શાથી બહુ મોંઘું વેચાયરે, વિવા'ની;
જીરે જગસિંહજીરાણાનો પરણે બેટડો રે;
જીરે સોનું ઘણું ખરીદ કરે છે રાયરે, વિવા'ની. ૪
જીરે મુલકમાં તેથી સોનું મોંઘું થયું રે;
જીરે અચરજ ઉપજ્યું શુણતાં એવું કાન રે, વિવા'ની;
જીરે સુલતાનને ત્યાં પણ સાકર વ્હેંચી ઘણી રે;
જીરે દીલમાં રાજી બહુ થયા દીવાનરે, વિવા'ની. ૫
ત્યારે સુલતાને[2] કા'વ્યું રાણા જગસિંહને રે;
ઉરમાં આનંદ અતિ ઉપજ્યો અમને આજરે, વિવા'ની
જે જે જોઇએ તે વસ્તુઓ મંગાવજો રે;
સુખે કે'જો કાંઈ અમ સરખું હોય કાજ રે, વિવા'ની. ૬
હાથી ઘોડા તથા પેદલ રથ પાલખી રે,
જે જે અમારાં છે સર્વ તમારાં તેહ રે, વિવા'ની;
તમે જીવમાં જૂદાઇ જરી ન જાણશો રે;
ઘણો આપણો છે જુનો અસલનો સ્નેહરે, વિવા'ની. ૭
મનથી મોટે હરખે મોટો વિવા' માંડજો રે;
મોટી આજ તમારે ઇશ્વરની છે મેર રે,વિવા'ની;
કહે દલપતરામ શાહે એમ કા'વિયું રે;
પ્રીતે પુત્રને પરણાવો રૂડી પેર રે, વિવા'ની. ૮

ગીત ૮૧ મું.

ગણેશ બેસારતાં તથા ગણેશમાટલીઓ લેવા જતાં ગાવાનું ગીત.

"મારે સોના સમોરે સૂરજ ઉગિયો." એ રાગ.

મારે આજનો દિવસ અતિ ઉજળો;
હું તો ગણેશ[2] વધાવાને જૈશ,
મારે સોના સમો રે સૂરજ ઉગિયો;
મોટે હરખે મેં પગરણ માંડિયું;
હું તો લાખેણો લ્હાવો લૈશ, મારે ૧.
આજ સુખનો રત્નાગર રેલિયો;
આજ લખમીની દીસે લીલાલ્હેર, મારે;
આજ દશે દિશાઓ દિસે ઉજળી,
આજ શોભી રહ્યુંછે સારૂં શહેર, મારે. ૨
હું તો તરિયા તોરણ બંધાવું ટોડલે,
મોંઘાં મોતીડે પૂરાવું ચોક, મારે;
હું તો વાજાં વગડાવું હેતે હરખનાં;
લીલા જોવા મળે લાખો લોક, મારે. ૩
કહાવું વ્હાલાં સગાંને વધામણી;
કરૂં આનંદ ઓચ્છવ આજ, મારે;
આજ ધન્ય ઘડી ને ધન્ય દહાડલો;
જાણું આજ મળ્યું રૂડું રાજ, મારે. ૪
મારે આંગણે સાજન મળી આવશે;
મારાં ઝરૂખલાં ઝાકઝમાળ, મારે;
ઓપે ઇંદ્રાપૂરી શા મારા ઓરડા;
સોના પત્રે મઢેલી પરસાળ, મારે. ૫
હું તો સુડલા કોયલડીને વિનવું;
કરો મારે આંગણે કલ્લોલ, મારે;
તમે બેસી સોનાને સુંદર પાંજરે;
બોલો બોલો મધુરા મુખે બોલ, મારે. ૬
સજની સારી વધામણી સાંભળી;
મને આનંદ વાધ્યો અંગોઅંગ, મારે;
આજ ક્રોડ દીવાળી જેવો દીન કહું;
વધ્યો એથી પણ વધતો ઉમંગ, મારે. ૭
આજ ઘેર ઘેર આનંદ છે ઘણો;
આજ શણગાર્યું છે સારૂં ગામ, મારે;
એવો ઉત્તમ અવસર જાણીને;
દેછે આશીષ દલપતરામ, મારે. ૮

ગીત ૮૨ મું.

બહારથી ગાતાં ગાતાં આવીને ઘરમાં પેસતાં ગાવાનું ગીત.

"સામેને ટોડે પેસતાં, ટોડરમલહો, રાજશુકન ભલેરા હોય." એ રાગ.

પ્હેલી તે પોળમાં પેસતાં, શોભા સરસ હો,
દીસે આગણામાં ઉત્તમ બાગ;
ત્યાં બુલબુલ બહુ બેસતાં, શોભા સરસ હો,
જોતાં ઉપજે આનંદ અથાગ. ૧
ઉંચી ઉંચી મેડી ને માળિયાં,શોભા સરસ હો,
દીસે જગસિંહજીનો દરબાર;

---

૧ આ ઠેકાણે પોતાના રાજાનું નામ ગાવું. જેમકે, વઢવાણમાં હોય તો "જીરે રાજા બાલસિંહજી પૂછે દીવાનને રે." ૨ આ ઠેકાણે રાજાનું અને વરના બાપનું નામ ગાવું. જેમકે, "જીરે બાલસિંહજીએ કાવ્યું સુંદર શેઠને રે."

૨ જે નાતમાં ગણેશનો ચાલ ન હોય ત્યાં "હું તો સજન મેળાવડામાં જૈશ." એમ ગાવું.

જેવા જેવાં ગોખ ને જાળિયાં, શોભા સરસ હો,
ઉભા દેવડિયે છડીદાર, ૨
આંગણે ઉભા હાથિયા, શોભા સરસ હો,
વાગે ત્રંબાળુ નોબત નાદ;
મોતીડે પૂર્યાછે સાથિયા, શોભા સરસ હો,
આપે ગુરૂજન આશીર્વાદ. ૩
ચંપો મોર્યોછે ચોકમાં, શોભા સરસ હો,
બોલે મેના શુક મધુરા બોલ;
જેમ દેવ દેવી દેવ લોકમાં, શોભા સરસ હો,
કરે નર નારી એમ કલ્લોલ. ૪
પાદશાહી પથરણાં પાથર્યાં, શોભા સરસ હો,
દીસે ઝુમ્મર ઝાકઝમાળ;
માણુક મોતીનાં તોરણ કર્યાં, શોભા સરસ હો,
બાંધ્યા ચીરના ચંદરવા વિશાળ. ૫
ગોરી મળી ગીત રૂડાં ગાયછે, શોભા સરસ હો,
જાણે કોયલ કરે ટહુકાર;
આનંદ ઓચ્છવ થાયછે, શોભા સરસ હો,
થાય ઝાંઝરનો ઝમકાર. ૬
અચરજ પામ્યા સજન સહુ, શોભા સરસ હો,
જાણે લક્ષ્મીનો અહીંજ નિવાસ;
લક્ષ્મી તે કહિયે જીવકોરવહુ, શોભા સરસ હો,
મુખ પૂરણ ચંદ્ર પ્રકાશ. ૭
ધન્ય ધન્ય જગસિંહરાયને, શોભા સરસ હો,
કોડે કરે પરમારથ કામ;
આખા એના કુટુંબ બધાયને, શોભા સરસ હો,
દેછે આશીષ દલપતરામ. ૮

ગીત ૮૩ મું.

મોસાળામાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

મોસાળાની છાબ વિષે.

"મોહનજીએ મોકલ્યુંરે મોસાળું." એ રાગ.

મોસાળથી મોકલ્યુંરે મોસાળું, રૂડું દીસેછે કેવું રૂપાળું, મોસાળથી મોકલ્યુંરે મોસાળું.
મોસાળામાં માણુક મોતી, જેની જળહળ ઝગમગે જ્યોતી; છાબ લૈ આવ્યાં મામી[1] પનોતી, મોસાળથી.૧

મ્હેલી છાબમાં મણિયોની માળા, રૂપા સોનાના ઘાટ રૂપાળા, સારા શોભેછે શાલ દુશાલા, મોસાળથી. ૨
ચરણા ચોળી ને દખણીનાં ચીર, જેવા ઇચ્છેછે ઉમદા અમીર; વળી વખાણે બાવનવીર, મોસાળથી. ૩
છાબમાં છે પાટણનાં પટોળાં, અમદાવાદી ઘણાં ઘરચોળાં; જેવા જનનાં મળ્યાં ટોળેટોળાં, મોસાળથી.૪
છાબમાં શોભે સુરતની સાડી, ભભકાદાર ભાત ભજાડી, જેવી શોભે સોનાતણી વાડી, મોસાળથી. ૫
છાબ સાથે છે મહાજન મળિયા, છાબ લાવે નાણાંનારે બળિયા; મારા મનના મનોરથ ફળિયા, મોસા. ૬
છાબ સાથે છે રાયની સ્વારી, વાજાં વાગેછે મંગળ કારી; ગીત ગાય છે નૌતમ નારી, મોસાળથી. ૭
છાબ લાવ્યા છે જેહને કામે, પૂરૂં આયુષ્ય તે બહુ પામે; દીધી આશીષ દલપતરામે, મોસાળથી. ૮

ગીત ૮૪ મું.

મોસાળામાં ગાવાનું ગીત બીજું.

પૃથ્વી રૂપી છાબ વિષે.

"જનકરાયને માંડવે." એ રાગ.

પૃથ્વી રૂપી છે છાબડી, ભરિયાં પાનને ફૂલ;
સર્વે ધાતુવડે સજી, મુખથી થાય ન મૂલ.
રાય છબીલીરે છાબ છે. ૧
જોત જવાહીરની ઝગમગે, અગણિત વિધિના આકાર;
ચૈતનમય ચિત્રો ચીતરાયાં, પશુ પંખી નરનાર, રા. ૨
હોય કટોરારે નીરના, એવા સાગર અનેક;
મેવા મન માન્યા માહી છે, છબિયે હદ વાળી છેક, રા. ૩
સાળુ શેલાં ને સાડિયો, સરસ દુશાલા સહિત;
વસ્ત્રો વિધવિધ વર્ણનાં, પેખી ઉપજેછે પ્રીત, રા. ૪
ગુણમય ગુચ્છ ગુલાબના, ચંપા ચંબેલી જાય;
મનહર ડમરો ને મોગરો, ગણતાં ગણ્યો ન શકાય, ગ. ૫
જુગતિ જોતાં જન જાતને, ચિતમાં ઉપજે વિચાર;
કારીગર એનો કોણ છે, ડહાપણનો ભંડાર. રા. ૬
હાથી ઘોડા ને હંસ છે, મેના પોપટ ને મોર;
છબિયો મૂકીછે છાબમાં, ચાતક કોયલ ચકોર, રાય. ૭
જેજે વસ્તુઓ જાણિયે, તે છે તેમાં તમામ;
ધ્યાન ધરે એના ઈશનું, દીલમાં દલપતરામ, રાય. ૮

---

[1] મામીને બદલે બીજી કોઇએ છાબ લીધી હોયતો "છાબ લૈ આવ્યાં છબીલી પનોતી." એમ ગાવું.

ગીત ૮૫ મું.

પરગામ પરણવા જાય ત્યારે વરને ઘેર ગાવાનું ગીત.

રસ્તામાં બંદોબસ્ત રાખવા વિષે.

"માતા લીંપ્યા ને ગુંપ્યા મારા ઓરડા; માતા પગલાંનો પાડનાર,આપો રન્નાદેવ,વાડીમાં રેલછેલમોગરો."એરાગ.

સારૂં ઘરડું માણસ સાથે રાખજે;
સર્વે વાતે સલાહ તેની લેજે,
વરરાજા, પરદેશ જાઓ જ્યારે પરણવા;
હોય હલકી જગતમાં જેની આબરૂ;
તેને તો અહીંથીજ તજી દેજે, વરરાજા, પરદેશ. ૧
વાટે ચૈતરના તડકા તમને લાગશે;
સારી છત્રીઓ રાખજે સાથે, વરરાજા, પરદેશ;
સાથે સ્વાર ને પાળા સારા રાખજે;
સારાં હથિયાર હોય જેને હાથે, વરરાજા, પરદેશ. ૨
દેરા તંબુ ને રાવઠિયો રાખજે;
તમે અણજાણે મારગે ન જાશો, વરરાજા, પરદેશ;
રસ્તે અસૂરી વેળાએ ન ચાલશો;
વગડામાં ન રે'શો રાતવાસો, વરરાજા, પરદેશ. ૩
રસ્તે નદી નાળાં ઘણાં આવશે;
સારા ડુંગરા દૂરથી દેખાશે, વરરાજા, પરદેશ;
ગામો ગામથી લેજે નવા ભોમિયા;
તમને તે સીધે રસ્તે લઈ જાશે, વરરાજા, પરદેશ. ૪
ત્યાંના તાલુકદારો મળવા આવશે;
તેઓ રોકે તો ઝાઝું ન રોકાશો, વરરાજા, પરદેશ;
રસ્તે ધુતારપાટણ આવશે;
ત્યાંની ઠગાઈથી ન ઠગાશો, વરરાજા, પરદેશ. ૫
તમે રસ્તામાં હુંશિયારી રાખજે;
અજાણ્યાનો ન કરશો વિશ્વાસ, વરરાજા, પરદેશ;
માળી ઢોલી તંબોળી આવે આશાથી;
તેમાં કોઈ ને ન કરશો નિરાશ, વરરાજા, પરદેશ. ૬
ભાતું ખાવા કે ભોજન કરવા જ્યાં રહો;
ત્યાં તો ભુખ્યાંની લેજે સંભાળ, વરરાજા, પરદેશ;
જ્યાં જ્યાં જાઓ ત્યાં કરજે કાંઇ નામના;
કરજે વિશ્વમાં કીરતિ વિશાળ, વરરાજા, પરદેશ. ૭
મુખે મીઠાં ને મનમાં કપટ ધરે;
એવા સાથે ન પાડશો કામ, વરરાજા, પરદેશ;
સાચી જાણીને સ્નેહે સર્વે માનજે;
દેછે શીખામણ દલપતરામ, વરરાજા, પરદેશ. ૮

ગીત ૮૬ મું.

જાન પરગામ જતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત પહેલું. જાન ઉઘલતી વખતે ગાવાનું ગીત.

વરને દાદીની શીખામણ.

"રઘુનાથજીની ઘોડલી." એ રાગ.

વરને દાદીમા કહેરે, સુણો શીખામણ સાર;
પુત્ર પરણવા પધારતાંરે, રૂડી રીતે રે'જે હુશિયાર,
શાણા થજે સાસરે. ૧
લાંબી ફલંગે નવ ચાલિયે રે, બહુ ન બોલિયે બોલ;
વણ પૂછે વાત ઉચરે રે,તેનો તરત ઘટેછે તોલ, શાણા.૨
અદબ ઉત્તમ રીતે રાખિયે રે, હસિયે ન ખડખડ હાસ;
ઉંચે ઘાંટે ન ઉચ્ચારિયેરે,બેસીએ ન બહુ બાઇઓ પાસ,શા.૩
સૌ જન સુણતાં વખોડિયે નહિ, જમતાં જમતાં અન્ન;
કરિયે ન મશકરી કોઈનીરે, મુખે વદિયે ન કુવચન,શા. ૪
જમતાં અધિક જમિયે નહિ રે, પોતાનું પેટ તણાય;
અતિઓડકારનખાઇયેરે,જેથીજરૂરએઅદખીજણાય,શા ૫
બાળક કે દાસ દાસિને રે, બોલાવિયે દઈ માન;
કરિયે તુંકારોનહિ કોઇનેરે,ઉરધરિયે નહિઅભિમાન, શા.૬
પોતાનું કામ સર્યા પછી રે, માગિયે તરત વિદાય;
કામ વિના ન રોકાઇયેરે, જેથી વ્યર્થ વખતવહી જાય, શા.૭
ઉઘાડું અંગ ન રાખિયે રે, હોય ઘણો કદી ઘામ;
જોઅણવાણેપગેક્યાંઇજશોરે,દેશેઠપકોતોદલપતરામ, શા.૮

ગીત ૮૭ મું.

જાન પરગામ જતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત બીજું.

જાનનું વર્ણન.

"ભમરો ઉડે રંગ મ્હોલમાં રે." એ રાગ.

ગાજેછે જાણે મેહુલોરે;વાગેછે વાજાં વિશાળ, જીયા વરની જાનમાં રે;
ચમકેછે બળદો ચાલતાં રે; ધમકેછે ઘુઘરમાળ, જીયા. ૧
શાણા ઘણા સરદાર છે રે; રાણા અને વળી રાય, જીયા;
હાથે કડાં ધર્યાં હેમનાં રે; માથે છે કલગી જડાવ, જી. ૨
વાયક ઉચરે વિવેકથી રે; લાયક લક્ષણવંત, જીયા;
જેવા શૂરા જન જાદવો રે; એવો છે પુરુષ અનંત,જી. ૩
સાગર સદબુદ્ધિતણા રે; નાગર નર છે અનેક, જીયા;
નેક નરેશની નારિયો રે; એકથી ઉત્તમ એક, જીયા. ૪
ખંજન સરખાં નેણછે રે; અજંન છે આંજેલ, જીયા;

અરસ દરસ ઇંદ્રાણિયો રે; સરસ પોશાક સજેલ, જ્યા. ૫
ચરણે શોભે સોના સાંકળાં રે; કરણે શોભે કળાફૂલ, જ્યા;
જ્યોતિતો ઝગમગે ઝાલની રે; મોતીનું નકળાય મૂલ,જ્યા. ૬
વાણી મધુરી મુખથી વદે રે; જાણીએ બ્રહ્મકુમારી, જ્યા;
પરમ પવિત્ર પતિવ્રતા રે; ધર્મ રૂડો ધરનારી, જ્યા. ૭
નરની સૂરત દીસે શોભતી રે; વરની સાથે દશવીશ, જ્યા;
મલપતી દેખી મંડળી રે; દલપત દેછે આશીષ, જ્યા. ૮

ગીત ૮૮ મું.

જાન પરગામ જતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

રસ્તામાં બીજાં ગામ આવે તેને પાદર ગાવાનું ગીત.
"લીલુડા વાંસની વાંસળીરે, આડે મારગે વાગતી જાય."
એ રાગ.

ગામને ગોંદરે ગાજતી રે, આવી જ્યાં વરરાજાની જાન;
હાથિયા હીંડે મલપતા રે, જાણે મેઘ ઘટાની સમાન. ૧
ઘુઘરિયાળા રથ ઘણા રે, તેની ઘમઘમ ઘુઘરી થાય;
ગામમાં અચરજ ઉપજ્યું રે, આતે કિયો રાજા પરણવા જાય. ૨
ટોળે ટોળાં ત્યાં જોવા મળ્યાં રે, જોઇ વરનું વખાણે રૂપ,
ત્યાંના તલાટીએ પૂછિયું રે, રાજ ક્યાંના છો ભારે ભૂપ? ૩
કેઇ માતાને ઉદર વસ્યા રે, કિયા ભાઇતણા કુળ દીપ;
પૂલાંદે માને ઉદર વસ્યા રે, જગસિંહ કુળના અધિપ. ૪
રતનપુરીના રાજિયા રે, જાવું રાજનગર રૂડે શેહેર;
કન્યા રૂડી છે કુંવારડી રે, રાણા કનકા વેવાઇને ઘેર. ૫
સુણીને તલાટી એમ કહે રે, એતો અમારા રાજાના મિત્ર,
બે ઘડી અહીંયાં ઢાળો કરો રે, છાયા વડની છે વારૂ વિચત્ર ૬
મેવા મીઠાઈ લાવીને રે, ભલા કીધા તલાટીએ ભેટ;
વેઠિયા દશ વીશ આપિયા રે તે તો ઉપાડવાને વેઠ. ૭
ત્યાંથકી જાન આગળ વધી રે, ત્યાં તો સારા થાયાછે શુકન;
દલપતરામ દેખી કહે રે, વરરાજા તને ધન્ય ધન્ય. ૮

ગીત ૮૯ મું.

જાન પરગામ જતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત ચોથું.

જાનની જુક્તિ વિષેનું ગીત.
"સરસ્વતિસ્વામીને વિનવું, ગણપતિલાગવું પાયરે." એ રાગ

જુગતિ જોઇ રૂડી જાનની, માનની પૂછેછે વાતરે;
સ્વારી કિયા સુલતાનની ખાનની સેના છે ખ્યાતરે. ૧
દેશનો સુબો દેખાયછે, થાયછે અચરજ જોઈરે;
ક્યાંનો આ ભૂપ કે'વાયછે? રાય છે રૂડેરો કોઈરે. ૨
કેણે આ કટક જમાવિયું? આવિયું આ ક્યાંથી આજરે;
સરોવર આપણું શોભાવિયું લાવિયું શોભાનો સાજરે. ૩
સાથે ઘણા શૂરવીરછે, ધીર છે રાણીના જાયા રે;
મોટા મોટા એ અમીર છે, શીર છે છત્રની છાયા રે. ૪
વિશ્વના લોક વખાણિયા, તાણિયા તંબુ છે તેવારે;
પૂરી કિમ્મતના પ્રમાણિયા,આણિયા ક્યાંથકી એવારે. ૫
પુરૂષ ઘણા પર નાતના, નાતનો નથી પાર રે;
હાથી ઘોડા ભાતભાતના, જાતના ઉત્તમ સાર રે. ૬
શરણાઇનાં સ્વર થાય છે, ગાયછે ગાન્ધરવો ગાનરે;
રત્નપુરીતણો. રાય છે,જાયછે જોડીને જાનરે. ૭
વિદ્વાન જનનો વિશ્રામ છે, નામ છે ચતુર વરરાજ રે;
દીલ ખુશી દલપત્તરામ છે, દામ છે દેવાનું આજરે. ૮

ગીત ૯૦ મું.

જાનને સામૈયું કરવા જતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

" જનક રાયને માંડવે. " એ રાગ.

અતિ ઉછરંગથી આવેછે, જે વરરાજાની જાન;
લ્હાવ લશકર સાથે મળ્યું, રાયની સેના સમાન,
પડઘમ વાગે રસપૂરમાં. ૧
હારોહાર છે હાથિયા, ઉપર અંબાડી સોત;
ચમર ઢળેછે વરરાયને, ઝગમગ જળહળે જ્યોત, પડઘમ.૨
પડખે ઘુમે છે ઘોડલા, અલબેલા છે અસ્વાર;
બખતર પાખર શોભે બહું, હાથે ધરિયાં હથિયાર,પડઘમ.૩
ઘુઘરિયાળા છે રથ ઘણા, જેવાં દેવ વિમાન;
ઈંડાં ઝળકે સોનાતણાં, જોવા જેવી છે જાન, પડઘમ.૪
જોબનવંતી જાનરડિયો, ગાય છે મંગળ ગીત;
જાણે કોયલ ટહુકા કરે, ચતુરા ચોરી લે ચિત, પડઘમ.૫
ત્રાંસાં ત્રંબાળુ ગડગડે, ઢમઢમ ઢમકેછે ઢોલ;
વાગે દેવનાં દુંદભી, અકળિત નાદ અણુતોલ, પડઘમ.૬
આવી ગામને ગોંદરે, ઉતર્યાં સરોવર ઘાટ;
બેઠા રાયના બાગમાં, જુએ સામૈયાની વાટ પડઘમ.૭
માણસ જોવા બહુ મળ્યા, જોઈ વરરાજાનું રૂપ;
કહે દલપત સર્વને ગમે, ભાસે ફાંકડો ભૂપ, પડઘમ.૮

ગીત ૯૧ મું.

જાનને સામૈયું કરવા જતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

" જીરે હું રે ફલાણાભાઇ તમને વિનવું;

તમારી ચોવટમાં ફૂલાણોભાઈ તેડાવો માણુરાજ,
કાંઈ ન જાણું કશી રીતે ચાલવું." એ રાગ.
મારા વગવાળા વેવાઇઓ તમને વિનવું;
ક્યાં રોકાયા આવડા અસુરા શું આવ્યા ?
માણુરાજ, ભલે પધાર્યા વગવાળ. વેવાઇઓ;
સાગે ઘરચોળાં ઘરસાડી શાલો પાઘડી;
લેવાદાણુ ઘણું શું દાણીએ અટકાવ્યા ? માણુરાજ,ભ૦ ૧
તમને ઉતરવા આપીશું રૂડા ઓરડા;
વરરાજાને રૂડી મેડીઓને મેહેલ, માણુરાજ, ભ૦
ત્યાંતો ગલીચા ને જાજમો બીછાવીછે;
ઉપર ચીતરના ચંદરવા છે બાંધેલ, માણુરાજ, ભ૦ ૨
તમારા ઘોડલા બંધાવીશું ઘોડારમાં;
બળદો બાંધવા તબેલા છે તૈયાર, માણુરાજ, ભ૦
સોના રૂપાની મેખો ઘડાવી છે ઘણી;
તમારા હાથીડા બંધાવો હારોહાર, માણુરાજ, ભ૦ ૩
તમારે મર્દન કરવા અત્તર ને ફુલેલ છે;
ઉષ્ણોદક મૂક્યાંછે કરવાને અંઘોળ, માણુરાજ, ભ૦
તમારે પિતામ્બર મૂક્યાંછે રૂડાં પ્હેરવા;
કોઈ છે લીલાં પીળાં કોઈ છે રાતાંચોળ,માણુરાજ ભ૦ ૪
રત્ન જડેલા રૂડા બાજઠ છે બહુ બેસવા;
સરસ ઘડાવ્યા છે સોના રૂપાના થાળ, માણુરાજ ભ૦
જળ પીવાને લોટા કાશીના મગાવિયા;
ચોખાકનક કટોરા ઝળકે ઝાકઝમાળ, માણુરાજ ભ૦ ૫
ભોજન કરવાને પકવાનો ભાત ભાતના;
તે તો તાજાં તાજાં કીધાંછે તૈયાર, માણુરાજ, ભ૦
પાન સોપરી સાથે લવિંગ ઇલાયચી;
હેમ રકાબી પૂરી મૂકીછે હજાર, માણુરાજ. ભ૦ ૬
તમારે રમવા રૂડાં સેતરંજ ને સોગટાં;
પાસા પરવાળાના કીધા રૂડી પેર, માણુરાજ, ભ૦
વાંચો તો રૂડી ચોપડિઓ મૂકી વાંચવા;
નવરસ નાટકને કવિતાની લાયક લ્હેર,માણુરાજ, ભ૦ ૭
ભમર પલંગ ઢળાવ્યા છે ત્યાં પઢીથી પોઢવા;
ને ઉપર બીછાવી મખમલની તળાઈ, માણુરાજ, ભ૦
ઉમદા પલંગપોસ બીછાવ્યા છે તે ઉપરે;
દલપત્ત કહે ત્યાં સુજની ને રજાઈ, માણુરાજ, ભ૦ ૮

ગીત ૯૨ મું.

વરને કલવો જમાડે ત્યારે ગાવાનું ગીત.

"ભર્યો ભર્યો રે રત્નાગર ગાજેછેરે." એ રાગ.
પ્રેમે સાસુજીએ[૧] પીરસ્યો કલવો;
એતો કલવાનો સ્વાદ અપાર, જમાઈ જમે કલવો રે;
જેવો હોય પંચામૃત હલવો રે;
કર્યો સાસુજીએ એવો શ્રીકાર, જમાઈ. ૧
એમાં સાકર ને ઘી ઘણાં ઘાલિયાં રે;
તેમાં તાજી તાજી તજ તે તમાલ, જમાઈ;
માંહી ભભકતાં જાયફળ ભળિયાં રે;
તેવો લવિંગ ઇલાયચીનો તાલ, જમાઇ.
તેમાં જાવંતરી ખસખસ ટોપરૂં રે,
બહુ ચારોળી ને પીસતાં બદામ, જમાઇ;
એમાં ખારેકનું ચૂરણ છે ખરૂં રે;
તેમાં સરસ તેજાનો તમામ. જમાઈ. ૨
જે કોઇ જનમીને કલવો ન જમિયોરે;
એનો અફળ ગયો અવતાર, જમાઇ; ૩
તે તો જનમ્યો તે જગમાં ન જનમિયો રે;
તેણે લ્હાવો ન લીધો લગાર, જમાઈ. ૪
જેને દીસે ઘણી દયા જગદીશની રે;
એવા કલવાનો એને અધિકાર, જમાઈ;
જેને ખબર નથી દીનનીશની રે;
તે શું જાણે કલવાનો પ્રકાર ? જમાઈ. ૫
એ તો કલવો છે દુર્લભ દેવને રે;
જેમ સાગરને પુષ્ટ કરે સોમ, જમાઈ;
કરે પુષ્ટ એમ કલવો અવેવને રે;
એનો રસ પસરે રોમ રોમ, જમાઈ. ૬
ઇચ્છે કલવાને શાણા રાણા રાજિયા રે;
ઇચ્છે કલવાને સુબા સુલતાન, જમાઇ;
ઇચ્છે કલવાને કોવિદ કાજિયા રે;
ઇચ્છે પીર ને પેગંબર સમાન, જમાઇ. ૭
જમે કલવો તેને સાબાશી કહો રે;
જાણી કલવાનું કામ આ ઠામ, જમાઈ;
જમે કલવો તે ઘણું જીવતા રહો રે;
દેછે દુવા એવી દલપતરામ, જમાઈ. ૮

---

૧ કલવો પીરસનાર સાસુ ન હોય ને બીજું કોઇ હોય તો એમ ગાવું કે "કોડે સાસુજીએ મોકલ્યો કલવોરે."

ગીત ૯૩ મું.

વર તોરણ ચઢતાં[1] વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

" મારી સોરે સવાસોની ચુંદડી. " એ રાગ.

અંગે પ્હેર્યો જામો જરિયાનનો; ખભે શોભે
સોનેરી શાલ, જીઆવર ચઢ્યા રાયજાદા ઘોડલે;
માથે બાંધ્યું મેવાડી મોળિયું;
જોઇ અંતર ઉપજે વ્હાલ, જીઆવર. ૧
કાન્તિ કલગી તોરાની હું શી કહું;
ભમે ભમરા લેવાને સુગંધ, જીઆવર;
જેમાં હેમની સાથે હીરા જડ્યા;
શીર બાંધ્યો સારો શીરબંધ, જીઆવર. ૨
બાંહે બાંધ્યા બાજુબંધ બેરખા;
હૈડે પહેર્યા હીરાના હાર, જીઆવર;
પહેર્યાં કીમતી કુંડળ કાનમાં;
મુખ તેજતણો અંબાર, જીઆવર; ૩
પહેરી પોંચે હીરે જડી પોંચિયો;
વેઢ વીંટિયો નંગ જડાવ, જીઆવર;
જોતાં રૂપ તમારૂં રાજવી;
દીસે દેસોત જેવો દેખાવ, જીઆવર, ૪
પ્રીતે પહેર્યાં પિતામ્બર ઓપતાં;
બહુ શોભે બુટ્ટાદાર કોર, જીઆવર;
કેડે કનકનો કંદોરો કીમતી,
તેને મોઢિયે કનકના મોર, જીઆવર. ૫
પગે પ્હેર્યાં સોનાનાં સાંકળાં;
રૂડી મોજડીઓ મઝાદાર, જીઆવર;
રાખી હેમની ચાબુક હાથમાં;
સજી સરવે સારા શણગાર, જીઆવર. ૬
અંગે કસ્તુરીનું મરદન કર્યું;
તેથી પસરેછે સરસ સુવાસ, જીઆવર;
રાજે હોઠ રાતા રળિયામણા;
કરી પાન બીડી મુખવાસ, જીઆવર; ૭
જન નગરીના સર્વ જોવા મળ્યા;
તે તો રૂપ વખાણે તમામ, જીઆવર;
રહો જગમાં જુગો જુગ જીવતા;
દેછે આશીષ દલપતરામ, જીઆવર. ૮

---

[1] વર તોરણ ચઢતાં ગાવાનું ગીત કન્યાના ફુલેકામાં પણ ગવાય.

ગીત ૯૪ મું.

વર તોરણ ચઢતાં વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત બીજું.

" રાજ બનડા." એ રાગ.

ઓ બનડાજી તમે પરણવા પધારો;
સદ્ગુણથી તન શણગારો, રાજ બનડા;
જો પવિત્રતા રૂપી પિતામ્બર ધારો;
તો શોભે વેષ તમારો, રાજ બનડા. ૧
જો જ્ઞાનતણો ઝગમગતો પ્હેરો જામો;
તો પૂરણ શોભા પામો, રાજ બનડા;
શિયળ ગુણનો શીરબંધ રૂડો શીર બાંધો;
તો વળતી ન રહે વાંધો, રાજ બનડા. ૨
શુભ લક્ષણના તોરા તે પર લટકાવો;
તો સહુને મોહ ઉપજાવો, રાજ બનડા;
જો સત્યપણાનો મુખે કરો મુખવાસ;
તો પસરે સરસ સુવાસ, રાજ બનડા. ૩
જો શરમતણો સુરમો આંખોમાં આંજો;
તો કોઇથી કદી ન ગાંજો, રાજ બનડા,
જો મધુર વચનની કંઠે કંઠી પ્હેરો;
તો ચળકે સુંદર ચહેરો, રાજ બનડા. ૪
જો હૈડે ધારો હિમત હીરનો હાર;
તો પ્રગટે તેજ અપાર, રાજ બનડા;
જો પરમારથની પોંચી પોંચે ધારો;
તો શોભે હાથ તમારો, રાજ બનડા. ૫
જો ક્ષમા સરૂપી ખડગ ખરૂં કર ધરશો;
તો જગ જીતી વશ કરશો, રાજ બનડા;
ઉદ્યોગ સરૂપી ઉત્તમ ઘોડે ચઢશો;
તો રિધ સિધ સર્વ પકડશો, રાજ બનડા. ૬
જો શુભ જશકેરાં વાજાં જગમાં વાગે;
તો બીજાં નકામાં લાગે, રાજ બનડા;
જો વિદ્યાની વરણાગી ઓપે અંગે;
તો સાજન રે'શે સંગે, રાજ બનડા. ૭
જો અવગુણકેરી કરશો આતસબાજી;
તો રે'શે ઈશ્વર રાજી, રાજ બનડા;
જો ચઢો તમે ઉત્તમ વરઘોડે આમ;
દે આશીષ દલપતરામ, રાજ બનડા. ૮

ગીત ૯૫ મું.

વર તોરણ ચઢતાં વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

શુભ લગને સાંચરવાનું ગીત.

"એક હારમાંહેલો હીરો; મારી સગી નણંદનો વીરો રે, સુઘ્લા સારી સોબત લાવે." એ રાગ.

લાડણાને લાડણી કા'વે; મને ભોજન પાન ન ભાવે;
જાણું સાહબો ક્યારે આવેરે, સાહબા શુભ લગને સાંચરજો. ૧
તમે ગુણનિધિ છો ગંભિરા; મારા હારતણા છો હીરા;
મારી સગી નણંદના વીરા રે, સાહબા. ૨
તમે છો સહુ જનથી સારા; મને પ્રાણથકી પણ પ્યારા;
મારા લોચનના તમે તારા રે, સાહબા. ૩
હું તો જનમો જનમ તમારી; તમે નરવર ને હું નારી;
નહિ તો રહું જનમ કુંવારી રે, સાહબા. ૪
જેમ ચકોર ચંદ્રની પ્રીત; જેવું મચ્છનું જળમાં ચિત;
મારૂં મન તમમાં એવી રીત રે, સાહબા. ૫
મેં તો કરી તમ અરથે કાયા; મને લાગી તમારી માયા;
મારી સગી સાસુના જાયા રે, સાહબા. ૬
મેં તો વાંચ્યાં તમારાં વેણાં; દીલમાં લાગ્યાં સુખ દેણાં;
હવે નિરખવા તરસે નેણાં રે, સાહબા. ૭
ધન્ય ધન્ય સતી પતિનો સ્નેહ; જીવ એક ને જુદા દેહ;
કહે દલપત જીવજો એહ રે, સાહબા. ૮

ગીત ૯૬ મું.

વર તોરણ ચઢતાં વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત ચોથું.

લાડણીના સંદેશાનું ગીત.

"આછા ઘુંઘટ વહુને વ્હાલેરા લાગે." એ રાગ.

રૂડું છે રાયજાદા રૂપ તમારૂં;
રૂપ તમારૂં ને કામણગારૂં,
મોહ પામ્યું છે મન મારૂં, કેસરિયાલાલ,
રૂડું છે રાયજાદા રૂપ તમારૂં. ૧
કાગળ વાંચી મારૂં, કાળજું ઠરિયું,
અંતરમાં વચને વચન ઉતરિયું,
તમને વરવાનું નક્કી કરિયું,
કેસરિયાલાલ, રૂડું છે. ૨
સુખ થશે જ્યારે સાહબો મળશે;

મનના મનોરથ સુફળ ફળશે;
ત્યાં સુધી મન ટળવળશે,
કેસરિયાલાલ, રૂડું છે. ૩
જોશી મૂરખ જેણે લગન જોઈ આપ્યું;
વ્હેલું ન આપ્યું ને વેગળું થાપ્યું;
વગર વિચાર્યું કેમ છાપ્યું ?
કેસરિયા લાલ, રૂડું છે. ૪
ત્રીશ ઘડીનો દિવસ પ્રથમ ગણાતો;
દિવસ દીસેછે વર્ષ જેવડો આતો;
શું કરૂં કે મેં નથી જાતો,
કેસરિયાલાલ, રૂડું છે. ૫
જલદી પધારો મારી સાસુનાજાયા;
મુજને લાગી તમારા મુખડાની માયા;
કુરબાન કીધી મેં તો કાયા;
કેસરિયાલાલ, રૂડું છે. ૬
ચોંપ કરીને ત્યાંથી જાન ચલાવો;
સાહબા આવી મારૂં શહેર શોભાવો;
વ્હાલા વેગેથી વ્હેલા આવો,
કેસરિયાલાલ, રૂડું છે. ૭
જે સતિ પતિ પૂરો સ્નેહ કરેછે;
તેના ઉપર પ્રભુ રાજી રહેછે;
દલપત આશીષ દેછે,
કેસરિયાલાલ રૂડું છે. ૮

ગીત ૯૭ મું.

વર તોરણ ચઢતાં વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત પાંચમું.

લાડણીના પ્રેમના પત્રનું ગીત.

"હંસા તે વરણી ને મરગા તે નયણી." એ રાગ.

લાડણી તે લાડાને પત્ર લખેછે,
વ્હેલા પધારવા વિનતી કરેછે;
મળવાને મન તરસેછેરે, રંગ રસિયા,
વ્હાલમ મુજ મન વસિયા. ૧
મુજ મન વસિયા રૂડા રંગ રસિયા;
હેતે જે દિવસ સામું જોઇ હસિયા;
એવાજ અંતરે દસિયારે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૨
આજ ને આજ ઉતાવળા આવો;
વિરહ વિજોગના તાપ સમાવો;
હૈડે હરખ ઉપજાવોરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૩

વારે વારે ઘણી વાટ જોઊછું;
ઉડતાં પખીને વાત પૂછુંછું;
પ્રેમથી પત્ર લખુંછુંરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૪
જીવન તમ સાથે જીવ જડાણો;
સ્નેહથી સાચો સંબંધ બંધાણો;
તે તો તમે સર્વ જાણોરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૫
વિપળ વિજોગની જુગ જેવી જાય;
રજની દિવસ દૂર કેમ રેવાય;
જીવમાં જંપ ન થાયરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૬
જગદીશે જ્યારે મને ઉપજાવી;
જો હોત પંડમાં પાંખો બનાવી;
ઉડીને મળત હું આવીરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ, ૭
ઉતાવળા આવી મળજો આ ઠામ;
માનજો સત્ય મુખ વચન તમામ;
જે કહે દલપતરામરે, રંગ રસિયા, વ્હાલમ. ૮

ગીત ૯૮ મું.

વર તોરણ ચઢતાં વરઘોડામાં ગાવાનું ગીત છઠ્ઠું.

કન્યાના ઘર પાસે વરઘોડો આવે ત્યારે ગાવાનું ગીત.

"કેસર કસ્તુરી કમેકમે જોને." એ રાગ.

લાયક સખી સાથે લાડણી જીરે;
વ્હાલમની કરે વાત, રાજ;
મને વ્હાલો લાગે વર લાડણો જીરે;
જોઇ અસવારી વરરાજાતણી જીરે;
શોભીત સુરપતિ સાક્ષાત, રાજ, મને. ૧
દોડી આવીને કહ્યું દાસિયે જીરે;
આવ્યો વરઘોડો ઘર પાસ, રાજ મને;
ઉંચી ચઢી હું તો અગાસિયે જીરે;
પેખવા મુખનો પ્રકાશ; રાજ, મને. ૨
ઘોડા ઘુમેછે ઘણા જોરથી જીરે;
હાથિયા હીંડે હારોહાર, રાજ, મને.
વાજે ત્રંબાળું ઘણા ઘોરથી જીરે;
પડઘમનો નહિ પાર, રાજ, મને. ૩
ભેર ભુંગળ ભાતભાતનાં જીરે;
સૈકડો વાજે સરણાઇ, રાજ, મને;
જન જોવા મળ્યા જાત જાતના જીરે;
નિરખતાં લાગેછે નવાઇ, રાજ, મને. ૪
કેસર કસ્તુરી કેવડે જીરે;
થોકે થોકે ભર્યા છે થાળ, રાજ, મને;
તાજી સુવાસ ચાલી તેવડે જીરે;
ઉડેછે અબીર ગુલાલ, રાજ મને. ૫
ફેરેછે વળી રૂડા ફૂલના જીરે;
ગજરા તોરા ને હૈયે હાર, રાજ, મને;
મોતીના તોરા મોંઘા મૂલના જીરે;
શીરપર ધરે સરદાર, રાજ, મને. ૬
છેલ છબીલાને છે છાજતું જીરે;
છત્ર સોનાનું છટાદાર, રાજ, મને;
રૂપ રસિકછે બિરાજતું જીરે;
અદભુત તેજનો અંબાર, રાજ, મને. ૭
વરઘોડો શું ઘણો વખાણિયે જીરે;
કહી ન શકાય તમામ, રાજ મને;
વરણન કરી કંઇક વાણિયે જીરે;
દે દુવા દલપતરામ, રાજ, મને. ૮

ગીત ૯૯ મું.

પોંખતી વખતે બન્ને પક્ષની સ્ત્રીઓને ગાવાનું ગીત.

"હળવી હળવી પોંખરે વેવાણ પોખ્યાં." એ રાગ.

તોરણ આવી અલબેલો વર ઉભા,
સુંદરીઓ નિરખેછે સારી શોભા
જાનૈયાએ અંતરપટ આડું ધરિયું,
લાડણીએ તંબોળ છાંટણ કરિયું. ૧
ઉમંગથી પોંખવા સાસુજી આવ્યાં,
જગજન પોપણનાં રાચ લાવ્યાં;
ધુંશળ મુશળ ને વલ્હોણાનો વાંસ,
ત્રાક તીર શરિયા સંપુટ પાસ. ૨
કંકુનું તિલક કર્યું વરને કપાળ,
ચોખા ચોઢયા અંતરમાં ધરી વ્હાલ;
પછી પ્રેમે પોંખણું લઇને પ્રત્યેક,
વરને ઓવારણે કીધું હરેક. ૩
પ્રથમ તો ધુંસરૂં ઓવારણે કીધું,
ગાડી ઘોડા સરવસ વારી દીધું;
મુશળથી રસકસ જેહ કઢાય,
વરને ઓવારણે તેહ કરાય. ૪
વાંસ વડે સરવે ગોરસ સાર,

ત્રાકવડે વસ્ત્રો વિવિધ પ્રકાર;
તીરવડે શસ્ત્ર અનેકનો સાજ,
તે તો કર્યો વરને ઓવારણે આજ. ૫
શરિયાની લેખણથી જેહ લખાય,
સંપુટથી પેટી મજુસ સમજાય;
ઇંડિયાંથી ચુનાતું ચણતર જેહ,
કોડે કર્યું વરને ઓવારણે તેહ. ૬
પીંડિયાંથી વિવિધ પ્રકાર પકવાન,
વરને ઓવારણે કર્યું કુરબાન;
કળશભરી જળ ફેરવી રેડી દીધું,
જાણે નીજ જીવન વારણે કીધું. ૭
નાક સાફ કરી સુત સમ ગણી લીધો;
સંપુટિયા ઉપર વરે પગ દીધો;
રાયવર માંયરામાં બેઠા આવી,
શોભા સારી દલપતને દીલ ભાવી. ૮

ગીત ૧૦૦ મું.

માંયરાનું ગીત. [1]

" લાડી આવડાને દાહાડા તમે કયાં રહ્યારે.';એ રાગ.
પ્રેમે માંયરામાં વરરાજા વરરાજા પધારિયા રે,
આપી બેસવાને આસન બેસારિયા રે;
સાસુ સસરાએ મધુપર્કે પુજિયા રે,
ગાય ગુણીજન ગાન રમુજિયા રે. ૧
કન્યાને મામે ત્યાં કન્યાને પધરાવિયાં રે,
ભારે ભભકો જોતાં સહુને ભલાં ભાવિયાંરે;
પ્હેર્યું પાનેતર જાદરની કાંચળી રે,
હાથીદાંતતણો ચુડો કરમાં વળી રે. ૨
અંગો અંગે ધર્યાં સારા શણગાર છે રે,
આછા ઘુંઘટમાં તેજનો અંબાર છે રે;
ચોખા ચોંટેલાછે કંકુપીળ કાઢીછે રે,
માથે મ્હોડ મૂકી ચુંદડી ઓઢાડીછે રે. ૩
ગોરે મીંઢળનાં કાંકણ છે બાંધિયાં રે,
વસ્ત્ર છેડા બાંધ્યા જાણે સ્નેહે સાંધિયા રે;
વર કન્યા તણી કોટે વરમાળ ધરીરે,
બન્ને કુળતણા ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરી રે. ૪
મળી બ્રાહ્મણ ત્યાં મંગળ અષ્ટક ભણે રે,
તે તો સર્વ જન સ્નેહ ધરીને શુણે રે;
શુભ લગ્ન સમે તાતે કન્યા દાન કર્યું રે,
ત્યારે મુખથી વચન કહ્યું મર્મ ભર્યું રે. ૫
કરશે સહાયતા ધર્મ અર્થ કામમાં રે,
માટે જુદી નવ ગણશો કોઇ ઠામમાં રે;
વરે કબૂલ કર્યું કે જુદી નહિ ગણું રે,
એમાં સર્વ અર્થ આવ્યો કહું શું ઘણું રે. ૬
ત્યાં તો હરખનાં વાજાં વગડાવિયાં રે,
ગીત મંગળ અનુપમ ગવરાવિયાં રે;
આપે આશીર્વાદ મળી વિપ્ર વેદિયા રે,
ભલા વેદતણા મંત્રના જે ભેદિયા રે. ૭
દીધાં જાચકને દાન ભાતભાતનાં રે,
થયાં વખાણ બન્નેનાં માત તાતનાં રે;
સુખ ઉપજ્યું ત્યાં સજ્જન તમામને રે,
દીલે હર્ષ વધ્યો દલપતરામને રે. ૮

ગીત ૧૦૧ મું.

માંયરાના વર્ણનનું ગીત.

" ચઢ વરઘોડે ને વાંકે અંબોડે." એ રાગ.
માંયરામાં વર કન્યા બિરાજે,
વિવિધ પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજે;
ગર્જના તેની તો ગગનમાં ગાજે,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૧
વર કન્યાએ પ્હેરી વરમાળા,
બેસવા બાજઠ છે રતનાળા;
મેળવ્યા હાથે હાથ રૂપાળા,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૨
ગોરી મળી ગીત મંગળ ગાય,
હૈડામાં હેતુ જનો હરખાય;
સમયની શોભા કહી ન શકાય,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૩
મંગળ કામનું મુહુરત જાણી,
વિપ્રો વદે મુખ મંગળ વાણી;
રાજી થયા રૂદે રાજાને રાણી,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૪
બંદી જનો બિરદાવળી બોલે,
રાજજી ધનના ખજાનારે ખોલે;
આપેછે દાન ત્યાં તો અણુતોલે,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૫

[1] આ ગીત વર તથા કન્યા બેઉના તરફથી ગાઇ શકાય તેવું છે.

ઉત્તમ જનનો જનમદિન એક,
લગ્ન દિવસ પણ ઉત્તમ છેક;
ત્રીજો ઉત્તમ દિન રાજ્યાભિષેક,
આ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૬
ઉત્તમ એ ત્રણ દિવસ ગણાય,
અવર હરખ એની તુલ્ય ન થાય;
બંધીવાનના બંધ છોડાય,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૭
ઘણું જીવો એ વર કન્યા આ ઠામ,
પ્રભુ એની પુરજો હૈડાની હામ;
દીલથી દુવા દેછે દલપતરામ,
આજ અંતર ઠર્યું આનંદે. ૮

ગીત ૧૦૨ મું.

હસ્ત મેળાપ સમે ગાવાનું ગીત.

સંગીત રાગ.[1]

વર કન્યાના હાથ મળ્યા, આનંદ વધ્યોછે આજે;
નોબતના બહુ નાદ થયા, પલટણની પડઘમ વાજે.
કડકડ ધિન્નાં, કડકડ ધિન્નાં કડકડ ધિન્નાં ધિન્નાંધિન્નાં
ત્રણધણ ત્રણધણ ત્રાંસાં વાજે, ધિનકટ ધિનકટ ધિન્નાં.
કડકડ ધિન્નાં, કડકડ ધિન્નાં, કડકડ ધિન્નાં ધિન્નાં ધિન્નાં. ૧
સુરવર મુનિવર નરવર સરવે, રૂદિયામાં બહુ રાચે;
નિર્મળ નારી નૃત કરનારી,થનગનથનગનથનગન નાચે,કડ.૨
ઝમઝમ ઝમઝમ ઝાંઝર ઝમકે, ધમ ધમ ઘુઘરા ધમકે;
ઠમ ઠમ કાંબી કડલાં ઠમકે, ધમ ધમ ધરણી ધમકે, કડ ૩
પળમાં તો તે ઘુંઘટ તાણે, પાળમાં ઘુંઘટ ખોલે;
તનનન તાથૈ તનનન તાથૈ, તાથૈ બોલે, કડ. ૪
ગડડડડડ ઘન ઘટા ચઢીને, જેમ ગગનમાં ગાજે;
ઢેઢેઢેઢે ઢમકઢમક ઢમ, વડાં ત્રંબાળુ વાજે, કડ. ૫
ઝકુંબ ઝકુંબ ઝકુંબ ઝૈયાં, વાજે દુકડ મૃદંગ;
ચુકચુકચુકચુકચુકચુકચુક ચુક, વાજે ચંગ ઉપંગ, કડ. ૬
ભરરરર ભું ભું ભરરરર ભુંભું, વાજે ભુંગળ ભેર;
ઝણણણ ઝણણણ ઝાલર ઝમકે, ઘણણણઘુઘરી ઘેર કડ. ૭
વર કન્યા રિદ્ધિ ને સિદ્ધિ, નવ નિધિ પણ પામે;
આશીષ ઉત્તમ એવી વિધિ, દીધી દલપતરામે, કડ. ૮

[1] ચોપાયા છંદની છાયામાં પણ ગવાયછે.

ગીત ૧૦૩ મું.

વર કન્યાના હાથ મળ્યા વિષેનું ગીત.

“ તું તો ઉતર વેવાણ હેઠી રે.” એ રાગ.

ઢોલા ઢમકયારે, વર વહુના હાથ મળ્યા,
હાથી ચમકયારે, વર વહુના હાથ મળ્યા,
વાજાં વાગ્યાંરે. વર વહુના હાથ મળ્યા,
જનો જાગ્યારે, વર વહુના હાથ મળ્યા. ૧
તોપો છુટીરે, વર વહુના હાથ મળ્યા,
બેડી[1] ત્રુટીરે, વર વહુના હાથ મળ્યા;
હૈડાં હરખ્યાંરે, વર વહુના હાથ મળ્યા,
પ્રેમે પરખ્યાંરે, વર વહુના હાથ મળ્યા. ૨
જેમ સજ્જન સજ્જન સાથ મળ્યા,
એમ વર ને કન્યાના હાથ મળ્યા;
જેમ નદી ને નદીનો નાથ મળ્યા,
એમ વર ને કન્યાના હાથ મળ્યા. ૩
જેમ દુધમાં સાકર જાય ભળી,
એમ વરને કન્યાની જોડ મળી;
જેમ ફૂલમાં હોય સુવાસ વળી,
એમ વર ને કન્યાની જોડ મળી. ૪
જેમ કુંદનમાં જડી હીરાકણી,
એમ વર ને કન્યાની જોડ બણી;
જેમ ચંદ ને ચાંદની ચંદતણી,
એમ વર ને કન્યાની જોડ બણી. ૫
જેમ શોભેછે લ્હેરો સાયરામાં,
એમ વર ને કન્યા શોભે માંયરામાં;
જેમ શોભે શીતળતા વાયરામાં,
એમ વર ને કન્યા શોભે માંયરામાં.
જેમ સારસ શોભે સજોડે કરી,
એમ વર ને કન્યાની જોડ ઠરી;
જેમ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીની જોડ ધરી,
એમ વર ને કન્યાંની જોડ ઠરી. ૭
શોભે દેવ દેવી શણગાર સજી,
એવી વર ને કન્યાની જોડ ભજી;
વર કન્યાની જોડ અખંડ રહે,
રૂડી આશિષ દલપતરામ કહે. ૮

[1] કવીશ્વર દલપતરામ લખેછે કે “ રાજા હોય તો તે વખતે બંધીવાનને છોડી મૂકે છે. ”

ગીત ૧૦૪ મું.

ચૉરીમાં વર તથા કન્યા બન્નેના તરફથી ગાવાનું ગીત પહેલું.

ચૉરીનું ગીત.

" આજરે ચાંદો ને સૂરજ રમણ ચઢ્યા વેવાણ." એ રાગ

આજની શોભા સુખકારી, સારી રસ ભરપુર;
વાણીથી શું કહું વિસ્તારી, ધારી ધીરજ ઉર. ૧
ચોકમાં બાંધીછે ચૉરી, ગોરી મંગળ ગાય;
કંકુ વાળી કનક કટોરી, કોરી ઝગમગ થાય. ૨
વર કન્યા વધિ અંબોડે, કોડે વદે સુવેણ,
થિર હસતે મુખ થોડે થોડે, જોડે નેણે નેણ. ૩
ઝળકેછે સોનાની ઝારી, વારી ભર્યું ગંભિર;
નિરખેછે નેહે નર નારી, ધારી ધારી ધીર. ૪
હેતુ જનનાં હૈડાં હરખે, નિરખે, કૌતક કોડ;
પ્રેમ પરસ્પર કેરો પરખે, સરખે સરખી જોડ. ૫
જોવા બહુ મળ્યાં નર નારી, ધારી ઉમંગ એહ,
જોઇ જોઇને જાયછે બલિહારી, સારી શોભા તેહ ૬
બાંધી પૂર્ણ પરસ્પર પ્રીતિ, નીતિ સહિત અધિક;
સદ્ગુણ વડે દીસે શોભીતી, રીતિ રૂડી રસીક. ૭
સદૈવ શ્રી પ્રભુ સુખમાં સ્થાપે, કાપે કષ્ટ તમામ;
આશીષ એવી પ્રભુ પ્રતાપે, આપે દલપતરામ. ૮

ગીત ૧૦૫ મું.

ચૉરીમાં વર તથા કન્યા બન્નેના તરફથી ગાવાનું ગીત બીજું.

વર કન્યાની જોડનું ગીત.

"રામ લક્ષ્મણ વનમાં સીધાવતાં." એ રાગ.

લાડો લાડી શોભેછે સુલક્ષણાં;
જુગતે જુગતી મળી જોડ,
છે ચંપાનો છોડ, જોડું જુગોજુગ જીવો;
સદ્ગુણી અને ચતુર શીરોમણિ;
નથી એકેમાં ખાંપણ ખોડ, કહું વાર ક્રોડ જોડું. ૧
ધન્ય ધન્ય તેણે સમજણ ધરી;
બાંધી પૂર્ણ પરસ્પર પ્રીત, રૂડી રસ રીત, જોડું;
એનાં મનહર મંજુલ મુખ છે;
જાણે આદિત્ય ઇંદુ ઉદીત; છે સરસ શોભીત. જોડું. ૨
જેવાં ઇંદ્ર ઇંદ્રાણી છે ઓપતાં;
વર કન્યાનો એવો છે વેષ, વખાણું વિશેષ, જોડું;
જેવી મેઘ ઘટા નભમાં દીસે,
એવા કન્યાને શીર શોભે કેશ, મોતી ગુંથ્યાં બેશ, જોડું. ૩
દીસે કરમાં ચુડો ગજદંતનો;
મહા મૂલનું હેમ મઢેલ, આપણીએ આપેલ, જોડું;
નવ ગ્રહ સમ શુભ નવ રંગના;
મણિ માણક જોત્ય જડેલ સુઘાટ ઘડેલ, જોડું. ૪
પીળું સરસ પાનેતર પ્હેરિયું;
હૈયે હીરા મણીના છે હાર, કરેલા શ્રીકાર, જોડું;
દીસે ઝુમણું ઝાલ ને દામણી;
સજ્યાં શોભે સુંદર શણગાર, ઓપે છે અપાર, જોડું ૫
પગે શોભે છે કલ્લાં ને સાંકળાં;
ઓપે અણુવટ વીછુઆ અધિક, હર્ષાદીકા ઠીક, જોડું;
કરમાં છલ્લાં છવીંટિયાં ને આરશી;
એના નંગનું મૂલ આદીક, નજાણે ઝૂણીક,[1] જોડું. ૬
લાડે લલિત પિતામ્બર પ્હેરિયું;
કાંધે ધારી છે કાશ્મીરી શાલ, છે કરમાં રૂમાલ, જોડું;
હાથે વેઢ ને વીંટીઓ છે વળી;
કાંડે કનક કડાંતણો તાલ, તિલક શોભે ભાલ, જોડું. ૭
નેણ સહુનાં ઠરે જોડું નિરખતાં;
જોવા આવી ઉભું આખું ગામ, સ્ત્રી પુરૂષો તમામ, જોડું;
સદા રેંજો અખંડ સોહાગણી;
દેછે આશીષ દલપતરામ, કરો રૂડાં કામ, જોડું. ૮

ગીત ૧૦૬ મું.

ચૉરીમાં વર તથા કન્યા બન્ને તરફથી ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

પંચરંગી શોભાનું ગીત.

" રઘુનાથજીની ઘોડલી. " એ રાગ.

લીલા પોપટ પઢે પાંજરે, લીલાં તોરણ પણ તે સમાન;
ત્રાજવું લીલું ગોરા ગાલમાંરે, લીલાં નાગરવેલનાં પાન,
સુંદર શોભા વરણવું. ૧.
પીળું કેસર પીળાં કેસુડાં, શોભે પીળો સોનેરી રંગ;
પીળું પાનેતર લાડીનુંરે, વરને પીળું પિતામ્બર અંગ, સું,૨
રાતો હિંગળો સેંથે શોભીતો, રાતી કંકુનીઆડ કપાળ;
રાતી કન્યાતણી ચુંદડીરે, રાતા હોઠને પગ પણ લાલ સું. ૩
કાળું કાજળ શોભે આંખમાં વળી કાળો કોયલનો વેષ;
કાળાહાથી કાળી ઘન ઘટારે, એવા કાળા કન્યાના છે કેશ, સું,૪

---

૧ જવાહીરના વ્યાપારી.

હાથીના દાંત ને હંસલા, ધોળાં જાઇજુઇનાં ફુલ;
ધોળા મોતી નથડી તણુંરે, ધોળા હીરાનો હાર અમુલ્ય, સું.૫
મધુર સ્વર કોયલતણો, શુક સારિકા સ્વર સુખ દેણ;
મધુર સ્વર વીણા તણોરે, એવાં મધુર છે વનિતાનાંવેણ,સું. ૬
કોમળ જીભ ચકલીતણી, લાગે મોર પીંછે સુવાળાશ;
કાયા કોમળ કન્યાતણી રે, જેવાં કોમળ કમળ કપાસ, સું.૭
રંગ રૂડા પાંચે કહ્યા, કહ્યા મધુર કોયલ ગુણ આમ;
સહુથી શોભા સદગુણતણી રે, દીસે ઉત્તમ દલપરામ, સું.૮

ગીત ૧૦૭ મું.

ચોરીમાં કન્યાની તરફથી ગાવાનું ગીત.

" છૈયા હાથ પરોરે લેજે રે." એ રાગ.

છૈયા તેતો છબીલીને છેતરી,
તું તો પરણ્યો કન્યાને કપટ કરી;
તારા ચિતમાં તે શી ચતુરાઈ છે ?
લાડી લાખણી તુંથી ડાહી છે. ૧
તારાં સારાં નશીબે તને મળી,
કન્યા પામ્યો તું કાચની પુતળી;
તારૂં સર્વ કુટુંબ શોભાવશે,
સૌને સમજણ દૈ સમજાવશે. ૨
મોટા કુળની તને ક્યાંથી મળે ?
કન્યા લીધીછે તે તો કળે કળે;
આવી કનકારાણાને બારણે,
તારે બાપે માગી તારે કારણે. ૩
ખુશામત કરી ખોળા પાથર્યા,
કન્યા માટે કાલાવાલા ક્ર્યા;
ત્યારે કનકેરાણે કરૂણા કરી,
દીધી દેવકન્યા જેવી દીકરી. ૪
તું તો આંગણે આંગણે આથડયો,
તને કન્યા દેનારો ન કોઈ જડયો;
તારૂં ભાગ્ય ભલું આજ ઉઘડયું,
કન્યા રૂપી રતન તુજને જડયું. ૫
અમે ભાળીછે તારી ભોજાઈને,
તે તો નાવે તોલે ચંપાબાઈને;
સારા કુળમાં મળ્યું તને સાસરૂં.
પડયું આજ નશીબ તારૂં પાંસરૂં. ૬
પૂરાં પુણ્યનો જથો જામિયો,
તેથી લાખેણી લાડી તું પામિયો;
છેક છોકરવાદી છૂટી ગઈ,
તારી લાખેણી લાજ હવે થઇ. ૭
હવે પરણીને ઘરધણી તું થયો,
રૂડા માણસની ઓળમાં રહ્યો;
શોભા વધશે હવે તારા ધામની,
દુવા ફળી તને દલપતરામની. ૮

ગીત ૧૦૮ મું.

ચોરીમાં વર તરફથી ગાવાનું ગીત પહેલું.

કન્યાના ભાગ્યના વખાણનું ગીત.

" સવામણ સોનાની દીવી રે, " એ રાગ.

લાડી તારૂં તપ પૂરૂં ફળિયું રે,
તેથી સારૂં સાસરૂં મળિયું રે;
નહિ તારા પુણ્યમાં ખામી રે,
તેથી તું તો પતિ સારો પામી રે. ૧
લાડી તારી નમ્રતા નિરખી રે,
અમે તને પ્રથમથી પરખી રે,
મીઠી તારા મુખડાની વાણી રે,
તેથી તને સૌ કે'છે શાણી રે. ૪
પ્રથમ તેં દેખાડી પ્રીત રે,
ચોરી લીધું લાડણાનું ચિત રે;
કનકાજી રાણાની બેટી રે,
લાડી તું તો પ્રેમની પેટી રે. ૩
નિર્મળ છે તારી નીતિ રે,
તેથી તું જગ મધ્યે જીતી રે;
લાડી તેં તો પ્રભુ પુરા પૂજ્યારે
તેથી તને સદગુણો સુઝયા રે. ૪
લાડી તું તો ડહાપણનો દરિયો રે,
તેં તો વંશ કંથને કરિયો રે;
લાડી તારી ચળકે છે ચુડી રે,
રતિ તારા કર્મની રૂડી રે. ૫
લાડી તારે હૈડે છે હાર રે,
નહિ તારા પૂણ્યનો પાર રે;
ભણી તું તો ભણતર ભાવે રે,
કોઈ તારી તુલ્ય ના આવે રે. ૬
ઉગ્યો તારા ભાગ્યનો ભાણ રે.
વર મળ્યો ચતુર સુજાણ રે;
માગતી તું પ્રભુજીની પાસ રે,

પ્રભુએ પૂરી તારી આશ રે. ૭
ધન્ય ધન્ય ધન્ય તારી કરણી રે,
પ્રેમે તું જીયા વરને પરણી રે;
થજો તારાં વાંચ્છિત કામ રે,
દુવા દેછે દલપતરામ રે. ૮

ગીત ૧૦૯ મું.

ચૉરીમાં વર તરફથી ગાવાનું ગીત બીજું.

ઘુંઘટનું ગીત.

"માતા લીંપ્યા ને ગુંપ્યા મારા ઓરડા." એ રાગ.

તારા ઘુંઘટમાં છે રચના ઘણી; જાણે મન પકડયાની
મોહજાળ, હો લાડણી, તારો ઘુંઘટ છે સુઘડ ઘણો;
તેમાં તેજી દીસે છે ચંદ્રમાતણી;
વળી વાસુકી નાગ છે વિશાલ, હો લાડણી, તારો. ૧
રૂડા તારા ઘુંઘટતણા રંગમાં;
લાડી રંગાયું ચતુર વરનું ચિત, હો લાડણી, તારો;
એની અસર થઈ તે અંગોઅંગમાં;
પરિપૂરણ ઉપજી તેથી પ્રીત, હો લાડણી, તારો. ૨
લાડી શું જાણિયે જે તેં તો શું કર્યું;
તેં તો લાડાને વશ કરી લીધો, હો લાડણી, તારો;
આતો રત્ન અમારૂં રૂડું તેં હર્યું;
પ્રેમ રસ તેં પાયો અને પીધો, હો લાડણી, તારો. ૩
ચીત ચોરી લીધું તેં ચતુરાઇએ;
તારૂં ડહાપણ અદ્ભુત દીઠું, હો લાડણી, તારો;
તું તો જીતી તે તારી નમ્રતાઇએ;
મુખે બોલી વચન મીઠું મીઠું, હો લાડણી, તારો. ૪
વશીકરણ વિદ્યા છે તારી વાણીમાં;
તું તો સાસરિયામાં શોભા પામી, હો લાડણી, તારો;
તું તો ઠરી ઉત્તમ દકરાણીમાં;
તારી કીર્ત્તિ જગત વિષે જામી, હો લાડણી, તારો. ૫
તું તો દેખ્યામાં દીસે નાની નાનડી;
આવા ઉત્તમ ગુણ ક્યાંથી શીખી ? હો લાડણી, તારો;
તેં તો પ્હેરી છે કાને સોના પાનડી;
તારી આંખ છે મૃગલી સરીખી, હો લાડણી તારો. ૬
તું તો ભણતર એવું ભલું ક્યાં ભણી ?
કેણે વાક્ય વિવેકનાં વંચાવ્યાં ? હો લાડણી, તારો;
ક્યાંથી સદ્ગુણ લીધા તે ગણી ગણી ?
આવા સારાં લક્ષણ ક્યાંથી આવ્યાં? હોલાડણી, તારો. ૭
જીવો ઘુંઘટવાળી ઘણા વર્ષ તું;
રાખે સૌભાગ્યવતી જગદીશ, હો લાડણી, તારો;
હૈડે પામજે હર ઘડી હર્ષ તું;
એવી આપેછે દલપત આશીષ, હો લાડણી, તારો. ૮

ગીત ૧૧૦ મું.

ચાર મંગળ વરતવા વિષેનું ગીત.[૧]

"રઘુનાથજીની ઘોડલી," એ રાગ.

પંચની શાક્ષીએ પરણિયાં રે, પૂરો પરસ્પર પ્રેમ;
શાસ્ત્રપ્રમાણે વિધિ કરીરે, કુળ વંશ પરંપરા જેમ,
મંગળ ગાય માનની. ૧
ગુરૂનાં વચન પ્રમાણથીરે, કર્યો ઉત્તમ આચાર;
સગાં સનેહીની સાક્ષિયેરે, વળી વરત્યાં છે મંગળચાર, મં. ૨
પ્હેલું મંગળ એમ વરતિયુંરે, અંતર હરખ અપાર;
મનડાં પરસ્પર મેળવીરે વરકન્યાએ કીધા કરાર, મંગળ. ૩
કન્યા કરાર એવો કરેરે, સ્વામી હું પત્નિ સદાય;
શુભ ચિંતન કરીકંથનુંરે, સર્વે કામમાં કરીશ સહાય, મં. ૪
સ્વામી કહે પુરા સ્નેહથીરે, પાળીશ દેહ પર્યંત;
જમાનશ્રીજગદીશછેરે, જો ન પાળું પ્રતિજ્ઞાઅત્યંત, મં. ૫
બીજું મંગળ હવે વરતિયું રે, એનો અરથ છે અતોલ;
કુળ દેવને વચમાં કરીરે, કર મેળવીને દીધા કોલ, મંગળ. ૬
ત્રીજું મંગળ ત્યાં તો વરતિયું રે, શું સમજે લોક લાંઠ?
સૂરજચંદ્રનીશાક્ષિયેરે, ગાઢીઅંતરમાંપાડીગાંઠ, મંગ. ૭
ચોથું મંગળ જ્યારે વરતિયુંરે, હદ વળી તે હાર;
દલપતકહેબન્નેમળીરે, રાખ્યાશાક્ષીશ્રીસરજનહાર, મં. ૮

ગીત ૧૧૧ મું.

સપ્તપદીનું[૨] ગીત.[૩]

"કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલે." એ રાગ.

સાત પગલાં ભરેછે સુભાગણી; એમાં અર્થ છે ઊંડો
અતોલ, ઇશ્વિર એમાં સાક્ષી છે;
પગલે પગલે પ્રતિજ્ઞા પતિ કરે;
જે હું બોલું તે પાળીશ બોલ; ઇશ્વિર. ૧
પ્હેલે પગલે પ્રિયાને પતિ કહે;
ખાન પાન પોષણ હું કરીશ, ઇશ્વિર;

૧ આ ગીત વર કન્યા બેઉના તરફથી ગવાય તેવું છે.

૨ કવીશ્વર દલપતરામ લખેછેકે "પતિના ઘર તરફ કન્યા સાત પગલાં ભરે તેનું નામ સપ્તપદી,

બીજે પગલે કહે કંથ કોડથી;
મારે ઘેર તું માન પામીશ, ઇશ્વર. ૨
ત્રીજે પગલે કહે તને ત્યાં થશે;
વ્રત ઉત્સવ હરખ અથાગ, ઇશ્વર;
ચોથે પગલે કહે ચતુરા શુણો;
મારા વૈભવમાં તારો ભાગ; ઇશ્વર. ૩
પછી પાંચમે પગલે પતિ કહે;
મારાં ઢોર ઢાંખર તું સંભાળ, ઇશ્વર;
છઠ્ઠે પગલે કહે તારો અંશ છે;
મારૂં જેજે કાંઈ ધન માલ, ઇશ્વર. ૪
વળી સાતમે પગલે સ્વામી કહે;
ધર્મ કર્મમાં કરજે સહાય, ઇશ્વર;
તેથી ધર્મમાં પણ તારો ભાગછે;
મારી અર્ધાંગના તું સદાય, ઇશ્વર. ૫
પછી હસ્ત ગ્રહણ સ્વામીએ કર્યો;
માગી ઇશ્વર પાસે આશીષ, ઇશ્વર;
દશ પુત્ર પ્રભુ આને આપજે;
સુખ પામજે દિવસ ને નીશ, ઇશ્વર. ૬
મારાં માત પિતા ભાઈ બ્હેનને;
થજે રંજનકારી સદાય, ઇશ્વર;
મારી મરજી પ્રમાણે તું ચાલજે;
તારી પૂર્ણ કરીશ ઇચ્છાય, ઇશ્વર. ૭

હાલમાં તે એવી રીતે કરેછે કે ચોખાની ઢગલીઓ સાત કરીને વર કન્યાના જમણા પગનો અંગુઠો પકડીને સાતે ઢગલીઓને અડાડેછે. તે વખતે ગોર વરની વતી સાત મંત્ર ભણેછે. તેનો અર્થ આ ગીતમાં છે. તે પછી કન્યાનો હાથ ઝાલે તેના મંત્ર ૭ છે. તે મંત્ર કોઇ તો કન્યાદાન દેતી વખતે ભણેછે. તેને પાણિગ્રહણ સંસ્કાર કહેછે. તે એવી રીતે કે ઇશ્વરની પ્રાર્થનાના ૭ મંત્ર ભણીને ઘીની આહુતિ અગ્નિમાં નાખેછે. તેમાં અર્થ એવો છે જે જે જે અંગે તેં આજસુધીમાં પાપ કર્યું તે ઇશ્વર માફ કરશે. એની મતલબ એવી જણાયછે કે પરણ્યા પછી કોઈ પ્રકારના અગાઉ કરેલા દોષથી તે કન્યાને તજી શકાય નહિ. વળી લોકમાં કહેવત ચાલેછે કે બાળકના દોષ જનોઈ દે ત્યારે મટી જાય અને કન્યાના દોષ પરણે ત્યારે મટી જાય. ત્યાં સુધી બાળપણાના અજ્ઞાનથી દોષ કર્યા હોય તે મટે છે." ૩ આ ગીત વર તથા કન્યા બેઉ પક્ષવાળાને ગાવા લાયક છે.

ધ્રુવ તારો દેખીને કન્યા કહે;
જેવો અચળ ઠર્યો તું આ ઠામ, ઇશ્વર;
પતિ કુળમાં અચળ એવી હું થઈ;
દેખી રીઝિયા દલપતરામ, ઇશ્વર. ૮

ગીત ૧૧૨ મું.

વર કન્યા કંસાર જમતાં ગાવાનું ગીત.[1]

"લાડો લાડી જમેરે કંસાર, કે ઉપર વેવાણ ટળવળેરે." એ રાગ.

લાડો લાડી જમેરે કંસાર, આનંદ આજ અતિ ઘણોરે;
પાસે બેઠી સૈયરો બે ચાર, તપાસ રાખે તે તણોરે.૧
રત્ને જડિયો બાજઠ વિશાળ, મૂકયોછે મુખ આગળેરે;
તે ઉપર સોનાનો શોભીત થાળ, ત્યાં ઝારી ભરીછેજળેરે.૨
સાસુજી શુભ સજીને શણગાર, પીરસવાને આવિયાંરે;
ઘીની વાઢી સાકર તૈયાર, રકાબી ભરી લાવિયાંરે ૩
પીરસતાં મન મકલાય, આનંદ અંગો અંગમાંરે;
ભેગાં બેસી જમે વર કન્યાય, અધિક ઉછરંગમાંરે. ૪
અન્યોન્ય જમાડે કરી પ્રીત મર્કલડાં મુખથી કરેરે;
ગોરી મળી ગાય મંગળ ગીત, આશીષ સહુએ ઉચરેરે.૫
જમી રહીને લીધાં આચમન, સાસુએ નીર નામિયાંરે;
જોઈ જોઈ હરખ્યા સ્વજંન, સંતોષ સર્વ પામિયાંરે. ૬
વરકન્યાએ કીધો મુખવાસ, સજ્જન જુએછે સ્નેહથીરે;
સગાં સ્નેહીએ આવીને પાસ, નજરાણો કીધો નેહથીરે.૭
વરકન્યાનું જોડું જોઈ તે ઠામ, ઉર આનંદ અપાર થયોરે;
દીલથી આશીષ દીધી દલપતરામ, જગતમાં જયજયકાર થયોરે. ૮

ગીત ૧૧૩ મું.

કન્યા સાસરાના કુળમાં ભળી તે વિષેનું ગીત.[2]

"એક ઝારા ઉપર ઝારીરે." એ રાગ.

તમે સાંભળો સહુ નરનારીરે,
એતો લાડણી થઈ અમારીરે;
જમી વર સાથે કંસાર રે,
એણે કબૂલ કર્યો સંસાર રે. ૧
કરી બાપના કુળથી જુદાઈ રે,
હવે અમારે ગોત્રે ગણાઈ રે;

૧ વર તથા કન્યા બન્ને તરફથી ગાવા યોગ્ય છે.
૨ આ ગીત માત્ર વર તરફથી ગાવાનું છે.

હવે કહ્યું અમારૂં કરશે રે,
કહ્યું ગુલાબવહુનું કાને શીદ ધરશેરે ? ૨
એતો થયું માણુસ અમારૂં રે,
અમે કે'શું એને વહુવારૂરે;
થઈ અમારા ઘરની ધરૂણી રે,
એના બાપને ઘેર તે પરૂણીરે. ૩
અમારે ઘેર ઓરડામાં માલશે રે,
બાપને ઘેર પરસાળે ચાલશેરે;
અમારે ઘેર પટારા સંભાળશેરે,
બાપને ઘેર બેઠાં અજવાળશેરે. ૪
ઘર કંથનું તે પોતાનું પ્રમાણશેરે,
ઘર ભાઈનું તે ભોજાઈનું જાણશેરે;
ઝાઝી પિએરની મમતા છોડશેરે,
જીવ સાસરિયાની સગાઈએ જોડશેરે. ૫
હવે પિયરમાંથી અમલ ઉતર્યોરે,
આજથી અમલ સાસરિયામાં ઠર્યોરે;
જેમ પર્વતથી નદી નિકળીરે,
જઈ સ્નેહથી સાગરમાં મળીરે. ૬
ભલું છીપનું મોતી ભાળિયેરે,
વસ્યું રાજાના કાનની વાળિયેરે;
એમ કનકાજીની દીકરીરે,
વર ચતુર કુંવર સાથે વરીરે. ૭
જેમ કુંદન માંહીં હીરાકણીરે,
થઈ સજ્જડ શોભા પામે ઘણીરે;
સુખ પામે સદા દીન જામનીરે,
એવી આશીષ દલપતરામનીરે. ૮

ગીત ૧૧૪ મું.

કન્યાના વખાણનું ગીત.[1]

"આવ્યા ઉનાળાના દહાડા કે, છોડી વીંઝણુલો શે ન લાવી ?" એ રાગ.

ભાસે તું તો ભલો ભાગ્યશાળી રે, લાડા પામ્યો તું કન્યા રૂપાળી;
તારી જીવકોર ભાભી તો કાળીરે, લાડા. ૧
જેવો પાસો હોય પ્રવાળી રે, લાડા;
જેવી કાચની પુતળી ભાળી રે, લાડા. ૨
ચંપાબાઈ છે દીલની દયાળી રે, લાડા;
તારી ભાભી તો દીલની દગાળી રે, લાડા. ૩
ચંપાબાઈની ચુડી રતનાળી રે, લાડા;
નાકે નિર્મળ મોતીની વાળી રે, લાડા. ૪
ચંપાબાઈ છે ચૌદ વિદ્યાળી રે, લાડા;
તારી ભાભી તો ઠોઠ હઠાળી રે, લાડા. ૫
ચંપાબાઈ છે રૂડા કરમાળી રે, લાડા;
ધીરજવાળી વળી ધરમાળી રે, લાડા; ૬
દીપે દુનિયામાં જેવી દીવાળી રે, લાડા;
નિર્મળ નક્ષત્ર સરખી નિહાળી રે, લાડા. ૭
તેના તેજે બધી મણા ટાળી રે, લાડા;
દાખે દલપતરામ શ્રીમાળી રે, લાડા. ૮

ગીત ૧૧૫ મું.

કન્યાના ઓરડાનું ગીત.[1]

"પેલા વેવાઈના ઝુંપડામાં શું જોશો?" એ રાગ.

સર્વે જાનતણી મળી સુંદરી;
મ્હેલ કનકાજીના જોતી જાય રે,ચંપાબાઇને ઓરડે;
ચંપાં ત્યાં ઘડિયાળ ઉકેલીને;
ચક્ર ગોઠવતી ત્યાં દેખાય રે, ચંપાબાઇને, ૧
આવો બેસોજી કહીને બેસારીયાં;
સહુને આપિયાં આદરમાન રે, ચંપાબાઇને;
પછી વાજું વગાડી વિલાયતી;
ગાયું ચંપાંએ ગુણિયલ ગાનરે, ચંપાંબાઇને. ૨
ત્યાં તો નાનેરી નણદલે પૂછિયું;
ભાભી આ કયાંથી આવિયું ઝાડરે[2]; ચંપાંબાઈને;
નણદી એ ઝાડ તો મેં બનાવિયું;
તે તો મોકલવાને મેવાડ રે, ચંપાંબાઇને. ૩
ભાભી આ પેટીમાં શું ભર્યું હશે ?
એમાં છે કાંઇ જાણવા જોગ રે, ચંપાંબાઇને.
નણદીએ પેટી ભરત ચીતર તણી;
એનો હું કરૂંછું ઉપયોગરે, ચંપાંબાઈને. ૪
ભાભી આ નકશો કોણે ચીતર્યો ?
ખરેખાત એ તો છે ખગોળ રે, ચંપાંબાઇને;
નણદી એ નકશો મેં ચીતર્યો;
જેવું દીઠું આકાશમાં ડોળ રે, ચંપાંબાઇને. ૫
ભાભી આ ચોપડી કવિતાતણી;

૧ આ ગીત કન્યા તરફથી ગાવાનું છે.

૧ કન્યા કેવી લાયક છે તે બતાવવાને કન્યા તરફની સ્ત્રીઓને ગાવાનું.

૨ રેશમ અથવા ઉનને વાળા સાથે ગુંથીને બનાવેલું ઝાડ.

આવી કવિતાનું કરનાર કોણુ રે ? ચંપાંબાઇને;
નણંદી એમાં છે ઇશ્વિરપ્રાર્થના:
એ તો કવિતા કરી છે મેં ઓણુ રે, ચંપાંબાઇને. ૬
ભાભી આ તે અક્ષર ક્યાંની છાપના ?
એ તો ગુટકો કોણે ગૂંથેલ રે ? ચંપાંબાઇને;
હિંદી શાસ્ત્રી ને ફારસી અક્ષરે;
એ તો મેંજ ગુંથેલ લખેલ રે, ચંપાંબાઇને. ૭
જોવા જેવી બીજી ઘણી વસ્તુઓ;
ગોઠવેલી દીસે ઠામો ઠામ રે, ચંપાંબાઇને;
દેખી ઢંગ થઈ દલપત કહે;
તેતો જાનની જુવતી તમામ રે, ચંપાંબાઇને. ૮

ગીત ૧૧૬ મું.

પરણી ઉઠ્યા પછી જાનીવાસે જતાં જાનરડીઓને ગાવાનું ગીત.

“અમે ઇડરિયો ગઢ જીત્યાં રે, આનંદ ભર્યાં.” એ રાગ

અમે આજ લંકાં ગઢ લીધા રે, જેજેકાર થયો;
અમે દેશમાં ડંકા દીધા રે, જેજેકાર થયો;
આજ ઇચ્છા પુરી થઇ અમારી રે જેજેકાર થયો;
આજની ઘડી સૌથકી સારી રે,જેજેકાર થયો. ૧
અમને કનકાજીની મળી બેટી રે,જેજેકાર થયો:
એ તો છે જવાહીરની પેટી રે, જેજેકાર થયો:
સર્વે મનના મનોરથ ફળિયા રે, જેજેકાર થયો;
આજ ઇશ્વિર અઢળક ઢળિયા રે, જેજેકાર થયો. ૨
લોક કે'તાછે વર નાનું બાળ રે, જેજેકાર થયો;
તેણે કીધુંછે કામ વિશાળ રે. જેજેકાર થયો;
સગા કનકારાણા જેવા મળિયા રે, જેજેકાર થયો;
રાણો પોતાને વચને પળિયા રે, જેજેકાર થયો. ૩
અમે રાજગાદી જેવું રળિયાં રે, જેજેકાર થયો;
વરના વેરીનાં કાળજાં બળિયાં રે, જેજેકાર થયો;
અમે રાજનગરમાં મ્હાલ્યાં રે, જેજેકાર થયો;
રૂડું રત્ન લઈ ઘેર ચાલ્યાં રે, જેજેકાર થયો. ૪
હવે લાડી તે થૈછે અમારી રે, જેજેકાર થયો;
એના પિયરને મુકશે વિસારી રે, જેજેકાર થયો.
કોણ કે'શે જગતસિંહ જૂઠા રે, જેજેકાર થયો;
એ તો પુત્ર પરણાવીને ઉઠયા રે; જેજેકાર થયો. ૫
વાત ધારી તે પાર ઉતારી રે, જેજેકાર થયો;
પ્રતિપક્ષી રહ્યાં ઝખ મારી રે, જેજેકાર થયો:
ભલું લાડીનું ભાગ્ય ઉઘડિયું રે, જેજેકાર થયો;
તેથી સાસરૂં સારૂં જડિયું રે જેજેકાર થયો. ૬
આજ અવસર સર્વથી સારો રે, જેજેકાર થયો;
હરખ્યા હરખ્યા તે લોક હજારો રે, જેજેકાર થયો;
આજ આનંદની થઈ એ'લીરે, જેજેકાર થયો;
સુખ સાગરની લ્હેર રે'લી રે, જેજેકાર થયો. ૭
અતિ ઇશ્વિરનો ઉપકાર રે, જેજેકાર થયો;
અમે માનિયે વારંવાર રે, જેજેકાર થયો;
જેની કીર્તિ ઠરી ઠામો ઠામે રે, જેજેકાર થયો;
દીઠી દીઠી તે દલપતરામે રે, જેજેકાર થયો. ૮

ગીત ૧૧૭ મું.

માંડવે જમવા જતાં રસ્તામાં ગાવાનું ગીત.

“ત્રાંબા કુંડી તે નગર સોહામણી.” એ રાગ.

ચાલો ચાલો વેવાઇને માંડવે; માંડવામાં રે
મળિયા સાજંન, મોતિછાયો વેવઇનો માંડવો;
બહુ ઉમદા ગલીચા બિછાવિયા,
જોઈ મનડું રે, થાય મગંન, મોતી. ૧
ગાદી તકિયા મંડપમાંહી ગોઠવ્યા:
બીરાજ્યાછે રે, રાણાને રાય, મોતી;
સોને રૂપે મંડપ શણગારિયો;
જેની શોભા રે, કહી ન શકાય, મોતી. ૨
ઝુલે હાથી વેવાઇને આંગણે;
તેણે સજિયા રે, શુભ શણગાર. મોતી;
શોભે કનક અંબાડી તે ઉપરે;
કંઠે ધરિયા રે, હેમના હાર, મોતી. ૩
રૂડી ઇંદ્રાપુરી રળિયામણી;
એવા મનહર રે, વેવઇના મ્હેલ, મોતી;
મેના પોપટ કનકને પાંજરે;
મુખે મધુરા રે, બોલેછે બોલ, મોતી. ૪
વરની જાનને જમવાને બેસવા;
રૂડા રંગે રે, ચીતર્યાછે ચોક, મોતી;
રત્ન જડિત બાજઠ મૂક્યા બેસવા;
જોઇ અચરજ રે, પામેછે લોક, મોતી. ૫
સોના રૂપાના થાળ સોહામણા;
માંડી મૂક્યા રે, ત્યાં હારોહાર, મોતી;
વાર વિસલનગરના વાડકા;
ચોખી ચાંદીના રે, ચળકે અપાર, મોતી. ૬
લોટા કાશીના ચીતરેલા ચળકતા;

આબખોરા રે, મૂક્યા અનેક, મોતી;
જેને જેમ ઘટે તેમ બેસવા;
શાણા વેવાઈએ રે, કીધા વિવેક, મોતી. ૭
વર રાજાને ઉત્તમ બેસણું;
દાદ આદરથી રે, મૂક્યું તે ઠામ, મોતી;
ધન્ય ધન્ય વેવાઈના વિવેકને;
દેછે આશીષ રે, દલપતરામ, મોતી ૮

ગીત ૧૧૮ મું.

માંડવે જમવા જતાં વેવાઇને ઘેર આવાનું ગીત.

"એક લીલી તે લીલી લીલડી." એ રાગ.

આજ આનંદનો રંગ રેલિયો;
આ હૈડામાં હરખ ન માયરે, રંગ રેલિયો;
મળી જાનની સરવ સાહેલિયો;
દશે દીશામાં આનંદ દેખાયરે, રંગ. ૧
અમે વેવાઇને માંડવે આવિયાં;
સારૂં પામવાને સનમાનરે, રંગ;
એક માળણે અમને બોલાવિયાં,
અમે પુછ્યું એને કરી સાનરે, રંગ. ૨
હું તો મોટી માળણ તને વિનવું;
વેવાઇ કનકારાણાના કિયા મ્હેલરે, રંગ;
મોંઘાં મોતીનું તોરણ કરી નવું;
મોટે બારણે દીસેછે બાંધેલરે, રંગ. ૩
જોવા આવિયાં મંડપ વેવાઇનો;
જોવા આવ્યાં વેવાઇના મોટા મ્હેલ રે, રંગ;
અમે નિરખિયેરે માંડવો નવાઈનો;
કરે મેના પોપટ ત્યાં કલોલરે, રંગ. ૪
જોયા કનકારાણા વેવાઇને;
જોયાં કનકાવતી વેવાણરે, રંગ;
જોયાં લાડીની ગુલાબ ભોજાઇને;
જોયા ધનપાળસિંહ સુજાણરે, રંગ. ૫
કંઇક જોયા તેમાં શાણા કોઇએ;
જંગસિંહ જેવા ન જણાયરે, રંગ;
જોયાં વેવાણ ફરીને શું જોઇએ ?
રાણી પુલાંદે તુલ્ય ન ગણાયરે, રંગ. ૬
વેવાઈ ધનપાળસિંહથી ભલા બહુ;
વેવાણ ગુલાબવહુને જાણે સહુ;
એથી જીવકોરવહુ વખણાયરે, રંગ. ૭

રાજનગરથી રળીયામણું;
ગુણવંતું રતનપુર ગામરે, રંગ;
ઘણી રીતે તે શું કહિયે ઘણું;
દીલે જાણે છે દલપતરામરે, રંગ. ૮

ગીત ૧૧૯ મું.

ગોરવનું ગીત પહેલું.[1]

"ધોળકામાં ધરમશી ફુલતો, મેઘાડંબર ગાજે." એ રાગ.

ગોરવનાં ગીત ગાઇએ, આવો સૈયર સમાણી;
હૈયામાં બહુ હરખાઈએ, વરો મોટો વખાણી;
પંગતે ઢાળ્યા છે પાટલા, રૂડા રત્ન જડેલા;
જાણ્યું જે જમવાને આટલા, આદમી છે આવેલા. ૧
કનક કળશ અજવાળિયા, મૂકયા નીર ભરીને,
ધાતુના બાજઠ ઢાળિયા, રૂડી જુગતિ કરીને;
સોનાના થાળ સોહાવિયા, વાડકા રૂડા રાજે;
જાન લઈ વર આવિયા, બેઠા જમવાને કાજે. ૨
પીળાં પીતામ્બર પ્હેરિયાં, પુરૂષોએ ઉમંગે;
લલનાએ પ્હેર્યાં લ્હેરિયાં, રેશમી રૂડે રંગે;
લાડુ જલેબી ને લાપશી, પેંડા બરફી ને પૂરી;
જમવાને વસ્તુ જોતાં કશી, નથી એકે અધુરી. ૩
સાટા અમૃત સમાન છે, ઘણાં ઘેબર ખાજાં;
પીરસ્યાં ઘણાં પકવાન છે, તે તો તાજાં ને તાજાં;
બાસુદી ને દુધપાક છે, ચટણી જાત જાત;
સર્વ પ્રકારનાં શાક છે, ભલાં દાળ ને ભાત. ૪
અમૃત પાક આનંદથી, પંગતે પીરસાયા;
પાપડ પૂરણ ચંદથી, વિશેષે વખણાયા;
રાઇતાં રૂડી રીતનાં, અગણિત અથાણાં,
સરવ પ્રકાર સાહિત્યનાં, ભરી મૂક્યાં છે ભાણાં. ૫
ગુંજાં ને ભજિયાંનો ગંજ છે, મુરબ્બા મન ગમતા;
બહુજ રૂપાળો બિરંજ છે, જોયા જાનૈયા જમતા;
દુધ કઢેલાં લાવીને, પીરસ્યાં ઘણી પ્રીતે;
સાકર માંહી મેળાવીને, રાખેલાં રૂડી રીતે. ૬
પંખે પવન નંખાય છે, પેખી ઉપજે છે પ્રીત;
જાનૈયા જમતા જાય છે, ગોરી ગાય છે ગીત;
મુખ મંજન જમીને કર્યાં, આપ્યાં પાન સોપારી;
લવિંગ ઇલાયચી લૈ ધર્યાં; મીઠાં વચન ઉચારી. ૭
જુગ્તિનો ગોરવ જોઈને, બધા વિશ્વે વખાણ્યો;

[1] આ તથા ગોરવનું ગીત બીજું વર તથા કન્યા બેઉ પક્ષ તરફથી ગાવા લાયક છે.

કસર રહી નહિ કોઇને, જન જાતિએ જાણ્યો;
નોંતરીને આખા ગામને, રાણે રાખ્યો છે રંગ;
દીલમાં દલપતરામને, આજે અધિકો ઉમંગ. ૮

ગીત ૧૨૦ મું.

ગોરવનું ગીત બીજું.

"રાતો ઘોડો રણ પાખરિયો, શ્વેત ધર્યો શણગાર જેને." એ રાગ.

જાનૈયા બેઠા ઉમંગે, સંગે સર્વે તેહ બ્હેની;
રાયણ જેવા રાતા રંગે, અંગે માતા એહ બ્હેની, ૧
ભાવે લાગ્યા ભોજન કરવા, ગરવા ગોરવ ટાણે બ્હેની;
પીરસનારા લાગ્યા ફરવા, ભરવા ભોજન ભાણે બ્હેની. ૨
જમતાં જમતાં જમણ વખાણે, જાણે અમૃત જેવું બ્હેની;
સાતે સુખ મળ્યાં તે ટાણે, આણે ઉરમાં એવું બ્હેની. ૩
રસ કસ ભોજન રૂડી રીતે, પ્રીતે જમતા જાય બ્હેની;
ગોરવનાં રસીલાં ગીતે, ચિતે ચંચળ થાય બ્હેની. ૪
કોઈ કહે દુધપાક વધારે, વારે વારે લૈએ બ્હેની.
કોઇ કહે ઘી જમિયે જ્યારે, ત્યારે તાજા થૈએ બ્હેની ૫
કોઈને સારી લાગે સેવો, મેવો કોઇ માગે બ્હેની;
કોઈ કહે કેરીનો રસ જેવો, એવો અવર ન લાગે બ્હેની ૬
કોઇ તો રાઇતાં શીરાવે, ભાવે કોઇને ભાજી બ્હેની;
કોઈ તો ભજીયાં મગાવે, લાવે ત્યાં થાય રાજી બ્હેની. ૭
થોડું થોડું સર્વે લેવું, એવું કોઈનું ચિત્ત બ્હેની;
દલપતરામે જોયું જેવું, તેવું ગાયું ગીત બ્હેની. ૮

ગીત ૧૨૧ મું.

ગોરવનું ગીત ત્રીજું[1]

"પાંચ માણુનો લાડવો રે." એ રાગ.

માંડવે મોટા માનથી રે; જમવા બેઠી છે જાન. જુઓ ગોરી ગામની રે;
ચંદ્ર જેવા જગસિંહજી રે;સાથિયો તારાસમાન, જુઓ. ૧
કનકોરાણો જુએ કોડથી રે; મનમાં હરખ ન સમાય, જુ;
બન્ને વેવાઈના નેણમાં રે; હેતની જ્યોતિ જણાય, જુઓ.૨
અરસપરસ ઉચ્ચારીને રે; વચને કરે છે વિનોદ, જુઓ;
સાંભળતાં સુખ ઉપજે રે; પૂરણ ઉપજે પ્રમોદ, જુઓ.૩
ફુલાંદે બાઇ વેવાણને રે; કનકાવતી દે છે માન જુઓ.
બન્ને વેવાણો થાય છે રે; ગમત કરી ગુલતાન. જુઓ, ૪
જાણે નવે નિધિ સાંપડી રે; એવો વધ્યો ઉછરંગ, જુઓ
હેત વધારે હળી મળી રે; સ્નેહી સગાં જન સંગ, જુઓ.૫
જાણે સગાં સારાં મળ્યાં રે; લાખેણો લીધો લ્હાવ, જુઓ;
દેવિયો દેવની મંડળી રે; દીસે એવો દેખાવ, જુઓ. ૬
સારમાં સાર સંસારમાં રે; ઉત્તમ દિવસ છે આજ, જુઓ;
જાણે તુઠ્યો જગનો ધણીરે; આજ મળ્યું રૂડું રાજ, જુઓ;૭
ઈશ્વિર આગળ માગિયે રે; અવસર આવે હમેશ, જુઓ;
દલપતરામના દેવની રે; વિનતિ કરીને વિશેષ, જુઓ. ૮

ગીત ૧૨૨ મું.

ગોરવનું ગીત ચોથું.

રામણ દીવાનું ગીત.

"વડું રે પાટણ વડું ધોળકું, કોઈ માળવે જાયરે." એરાગ.

નવારે નગરના લુહારી, રામણ દીવડો ઘડજે રે;
રચના રૂડી રચજે તેમાં, મોતી માણેક મઢજે રે. ૧
ચોફેર ફરતી પુતળી, રચજે રૂડી રૂપાળી રે;
મોહ પામે મોટા મહીપતિ, ભલો દીવડો ભાળી રે. ૨
ઘડજે સુઘડ ઘણા ઘાટનું, ચતુરાઇથી ચાકું રે;
પત્ર જેવું નહિ પાતળું, જડ જેવું ન જાડું રે. ૩
દીવડો મુકીશ મોટા ચોકમાં, એથી થશે અજવાળું રે;
એથી દેખાશે આંગણું, ઘણું રૂડું રૂપાળું રે, ૪
દીવડો મુકીશ મારે માંડવે, માંડવાને શોભાવે રે;
ધનપાળભાઈ કુળનો દીવો, જેમ કુળને દીપાવે રે. ૫
દીવડો લેઇ કનકાબાઇ, માંડવા મધ્યે મ્હાલે રે;
માથે ધરી મ્હોડ ચુંદડી, માજી મલપતાં ચાલે રે. ૬
જેણે સપુત શિરોમણિ, કુળ દીપક જાયા રે:
ધન્ય એના અવતારને, કરી સારથક કાયારે. ૭
દીવડો દીસે રળિયામણો, હોય વિવા જે ઠામ રે;
દીવડો દીઠે દીલડું ઠરે, દાખે દલપતરામ રે. ૮

ગીત ૧૨૩ મું.

ગોરવનું ગીત પાંચમું.[1]

"કંકુ છાંટી કંકોતરી મોકલે." એ રાગ.

જાણે અમરાપૂરી થકી ઉતર્યો; એતું મૂલ ન કોઇથી કળાય, વીરણનો છે વિંઝણો;
ઝગમગિયાની ઝાલર ઝગમગે;

[1] આ તથા ગોરવનું ગીત ચોથું નામ ફારફેર કરીને વર તથા કન્યા બેઉના તરફથી ગાવા લાયક છે.

[1] આ તથા ગોરવનું છઠ્ઠું ને સાતમું ગીત માત્ર કન્યા તરફથી ગાવાનું છે.

તે તો દેખતાં દૃષ્ટિ લોભાય, વીરણુનો. ૧
શોભે દાંડી સોનાની સોહામણી;
હીરા માણુક મોતી મઢેલ, વીરણુનો;
ચુવા ચંદન નીર ગુલાબનું;
તેમાં રસ બસ તે તો કરેલ, વીરણુનો. ૨
વેવાઇ જગસિંહજીને રે શિર ઢળે;
સારો શીતળ પસરેછે વાય, વીરણુનો;
વિંઝણામાંથી પસરે સુવાસના;
ફરતી ગાઉ ગાઉ માંહી ફેલાય, વીરણુનો. ૩
ધનપાળભાઈના રંગ મહેલનો;
અતિ અજબ તરેહનો તેહ, વીરણુનો;
પ્રેમે નવલા વેવાઇએ પૂછિયું;
કયાંથી આપને સાંપડ્યો એહ, વીરણુનો. ૪
એવું સાંભળી ધનપાળભાઇ કહે;
સ્નેહે સાંભળો શાણા વેવાઈ, વીરણુનો;
અમારે ને અમારા રાયને;
ભલી અસલની ભાઈબંધાઈ, વીરણુનો. ૫
તેથી તે રાજાએ ભેટ મોકલ્યો;
જેની જગમાં જડે નહિ જોડ, વીરણુનો.
હીરા પારખું હોય તે જન જાણે;
કહે મૂલ સોનૈયા કરોડ, વીરણુનો. ૬
એ તો અમરાપૂરીમાંહી ઉપજ્યો;
એના ભોગી ભલા ભલા ભૂપ, વીરણુનો;
એ તો તાપ ટાળે તનમનતણા;
ગુણ એવા છે એમાં અનુપ, વીરણુનો. ૭
આજ શાણા વેવાઇઓને શિર ઢળ્યો;
થયું તે અતિ ઉત્તમ કામ, વીરણુનો;
આજ આવ્યો સારા ઉપયોગમાં;
દીલે રીઝિયા દલપતરામ, વીરણુનો. ૮

ગીત ૧૨૪ મું.

ગોરવનું ગીત છઠ્ઠું.

સદ્‌ગુણ રૂપી સુખડાનું ગીત.

"મરચાં લાલ ગુલાલ, મરચાં લ્યોરે લોદરિયાં." એરાગ

સુખડાં સુખડિયાને હાટ, સુખડાં લ્યોરે સાકરિયાં.
ભરીને મૂક્યાં મોટાં માટ, સુખડાં લ્યોરે સાકરિયાં.
સુખડાં સદ્‌ગુણનાં શ્રીકાર, સુખડાં.
એનો ઉત્તમ સ્વાદ અપાર સુખડાં. ૧
લાડુ લાયકીના હોય, સુખડાં,
શરીરે પુષ્ટિકારક સોય, સુખડાં;
શીરો તો સારો સંતોષ, સુખડાં,
નિશ્ચે તે તો છે નિર્દોષ, સુખડાં. ૨
સેવો સત્યપણું સુખ દેણુ, સુખડાં,
મગદળ તો મુખ મીઠાં વેણુ, સુખડાં;
જાણપણુંજ જલેબી જાણ સુખડાં,
તેનાં થાય વિશેષ વખાણ, સુખડાં. ૩
વિદ્યા વડાં ભલાં વખણાય, સુખડાં,
શિખંડ સજ્જનપણું સદાય, સુખડાં;
પવિત્ર મન તે તો દુધપાક, સુખડાં,
સહનપણું વિધવિધનાં શાક, સુખડાં. ૪
સૂતરફેણી શુદ્ધિ વિચાર, સુખડાં,
પેંડા બરફી પરોપકાર, સુખડાં;
ઇશ્વિર ભક્તિ અમૃતપાક, સુખડાં,
એમાં તો ગુણ દીસે અથાક, સુચડાં. ૫
બુદ્ધિ સારી તેજ બિરંજ, સુખડાં,
ગંભિરતા ખાજાંનો ગંજ, સુખડાં;
ઉદાર મન તે મોહન ઠાર, સુખડાં,
પાપડ પંડતણો આચાર, સુખડાં. ૬
ગુલાબપાક વિવેક ગણાય, સુખડાં,
તેથી તન મન ઠંડક થાય, સુખડાં;
કરુણા પીઓ કઢેલાં દુધ, સુખડાં,
એથી રે'શે અંતર શુદ્ધ, સુખડાં. ૭
પીજો નિરમળ નીતિ નીર, સુખડાં,
સાજાં તાજાં રહે શરીર, સુખડાં;
આવ્યા જમવાને આ ઠામ, સુખડાં,
દીલ ખુશ રે'જો દલપતરામ, સુખડાં. ૮

ગીત ૧૨૫ મું

ગોરવનું ગીત સાતમું.

રંગરસનું [1]ગીત.

"માંડવામાં કોણ કોણ સાજન બેઠા રે." એ રાગ.

રંગરસ માંડવામાં ઘોળાયરે, રંગરસ સાજનને છંટાયરે;

---

૧ કવીશ્વર દલપતરામ લખેછે કે "જાનને પહેરામણી કરેછે તે દહાડે તથા ગોરવને દહાડે કંકુનો રંગ કરીને વેવાઇઓ અને વેવાણો એક બીજાની દાઢી પીળેછે અને કંકુ છાંટેછે. કંકુના રંગનું નામ રંગરસ અને તેનો ભાવાર્થ પરસ્પર પ્રેમનો રસ છે. મુસલમાનો પોથીનો રંગ વિવાહમાં પરસ્પર છાંટે છે."

રંગરસમોંઘે મૂલે વેચાયરે, રંગરસરાજવળામાં વખણાયરે. ૧
રંગરસ પાવ લાખે પાશેરરે, રંગરસ લાખ ટકાનો શેરરે;
રંગરસરગમહેલમાંબિરાજેરે, રંગરસછેલ છબીલીને છાજેરે:
રંગરસ દેવને દુર્લભ દીઠોરે, રંગરસલાગે છે મનને મીઠોરે;
રંગરસ ભોગવે ભાગ્યશાળી ભોગીરે, રંગરસ પામેનજોગી વિજોગીરે. ૩
રંગરસ કન્યાની ચુડીએ ચળકે રે,રંગરસ વરની પાઘડીએ ઝળકેરે;
રંગરસ શોભે કન્યાને ચુંદડે, રંગરસ વરને છોગલે રૂંદરે. ૪
રંગરસ ગુલાબવહુને ઘુંઘટેરે, રંગરસ ધનપાળભાઈને દુપટેરે;
જેવો રંગ રાખે ધનપાળભાઈરે, એવો રંગ રાખજો બેચર વેવાઈ રે. ૫
રાખે રંગ કનકાવતી સુજાણરે, એવો રંગરાખજો ફુલાંદે વેવાણરે;
રાખે રંગ ગુલાબ વહુ આજ જેવોરે, રાખજો રંગ જીવકોર વહુ તમે તેવોરે. ૬
રંગરસ પામિયે પ્રભુનેપ્રતાપેરે, રંગરસઈશ્વરરીઝીનેઆપેરે;
રંગરસ સંસારમાં છે સારરે, રંગરસ સૃષ્ટિતણો શણગારરે.૭
રંગરસનીઆજે ઉછળેછોળરે,રંગરસછાંટેને કરેછે કલ્લોલરે;
રંગરસપ્રેમતણોપરિણામરે, દેખીદીલ રીઝે દલપતરામરે. ૮

ગીત ૧૨૬ મું.

પહેરામણી કરતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.[1]

દાયજાનું ગીત.

"ધોળકામાં ધરમશી ફુલતો, મોઘા ડંબર ગાજે."એ રાગ.

કનકરાણે પૂર્યો દાયજો, ચાલો જોવાને જૈએ:
ચંપાંકુવરીને અપાયજો, ચાલો જોવાને જૈએ;
શણગાર્યાં હાથીને ઘોડલા, ચાલો જોવાને જૈએ૦
ઉંટનાં ઉત્તમ જોડલાં, ચાલો જોવાને જૈએ. ૧
રથ છે રૂડા ભાતભાતના, ચાલો જોવાને જૈએ,
બળદ જોવા જેવી જાતના, ચાલો જોવાને જૈએ;
ગાયો ભેંશો દીસે દૂઝતી, ચાલો જોવાને જૈએ.
સંખ્યા તેની નથી સૂઝતી, ચાલો જોવાને જૈએ. ૨
જડિત પટારા પટારિયો, ચાલો જોવાને જૈએ,
કનકના કળશ ને ઝારિયો, ચાલો જોવાને જૈએ;
સોના રૂપાના થાળ છે, ચાલો જોવાને જૈએ,
ભોળિયો ભોળા વિશાળ છે, ચાલો જોવાને જૈએ. ૩

પાટલા બાજઠ બેસણાં, ચાલો જોવાને જૈએ,
ઢીંચણિયાં મુકયાંછે ઘણાં, ચાલો જોવાને જૈએ;
બાજઠ છપર પલંગ છે, ચાલો જોવાને જૈએ,
સાંગા માંચીઓ તે સંગ છે, ચાલો જોવાને જૈએ. ૪
ગાદલાં ગાલમશુરિયાં, ચાલો જોવાને જૈએ,
ઓશીકામાં રૂ પૂરિયાં, ચાલો જોવાને જૈએ;
સરસ છે સુજની રજાઈઓ, ચાલો જોવાને જૈએ,
તકિયા ઓછાડ તળાઈઓ, ચાલો જોવાને જૈએ. ૫
કાંશકિયો હાથીદાંતની, ચાલો જોવાને જૈએ,
આરશિયો ભાત ભાતની, ચાલો જોવાને જૈએ;
વસ્ત્રછે વિવિધ પ્રકારનાં, ચાલો જોવાને જૈએ,
શોભીતાં સોનેરી તારનાં, ચાલો જોવાને જૈએ. ૬
હીરા મોતીના હાર છે, ચાલો જોવાને જૈએ,
આભૂષણ તો અપાર છે, ચાલો જોવાને જૈએ;
નામ બધાં નવ જાણિયે, ચાલો જોવાને જૈએ,
વાહવાહ કહીને વખાણિયે, ચાલો જોવાને જૈએ, ૭
દાબડિયો ને દાબડા, ચાલો જોવાને જૈએ,
ઘાટ કારીગરોએ ઘડ્યા, ચાલો જોવાને જૈએ;
જોઇ જોઈ વસ્તુ તમામને, ચાલો જોવાને જૈએ,
દીલ ખુશી દલપતરામને, ચાલો જોવાને જૈએ. ૮

ગીત ૧૨૭ મું.

પહેરામણી કરતાં ગાવાનું ગીત બીજું.[1]

સંતોષ રાખવા વિષેનું ગીત.

"વડું રે પાટણ વડું ધોળકું, કોઇ માળવે જાય રે." એ રાગ.

આપિયે તે સુખથી, એ તો રીત વ્હેવારી રે;
માગે વારે વારે મુખથી, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૧
સંતોષ જે રાખે સહી, એ તો રીત વ્હેવારી રે;
લોભનો થોભ મળે નહિ, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૨
પામે સંતોષ પ્રીતિ વડે, એતો રીત વ્હેવારી રે;
પૈસાને માટે લઢી પડે, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૩
આપ કમાઇએ ઉદર ભરે, એ તો રીત વ્હેવારી રે;
પારકી આશા અંતર ધરે, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૪
પીરસે તે જમે રોટલો, એતો રીત વ્હેવારી રે;
પેટ ઉપર બાંધે પોટલો, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૫
સંપ સગાં સાથે જોડશે, એતો રીત વ્હેવારી રે;
તુચ્છ માટે સંપ તોડશે, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૬

[1] આ ગીત વર તરફના બાઇ પક્ષવાળાને ગાવા લાયક છે.

[1] આ ગીત માત્ર કન્યાવાળાને ગાવા લાયક છે.

શોભા સગાંને આપશે, એતો રીત વ્હેવારી રે;
ઉલટું જે માન ઉથાપશે, તે તો ભગત ભીખારી રે. ૭
દલપતનું કહ્યું દીલ ધરે, એ તો રીત વ્હેવારી રે;
ઓછું પાતર ઉલટું કરે. તે તો ભગત ભીખારી રે. ૮

ગીત ૧૨૮ મું.

કન્યા વળાવતી વખતે વર તરફથી ગાવાનું ગીત.

"આવીછે વાઢવાણુ ગામની ફોજરે, ઝરમરીઆઝાલા." એ રાગ.

કન્યા વળાવો રૂડી રીતરે, નવલા વેવાઇ;
ચિંતા ન ધરશો કાંઈ ચિતરે, નવલા વેવાઈ.
કન્યા રૂપી રૂડું રતન રે, નવલા વેવાઈ;
જીવ જોડી કરશું જતન રે, નવલા વેવાઈ. ૧
પાણી માગે ત્યાં દેશું દુધ રે, નવલા વેવાઈ;
સંભાળ કરશું ભાવ શુદ્ધ રે, નવલા વેવાઇ.
લાખેણાં લડાવીશું લાડ રે, નવલા વેવાઈ;
ગણશું તમારો પુરો પાડ રે, નવલા વેવાઈ. ૨
પ્રીતે ઉછેરી રૂડી પેર રે, નવલા વેવાઈ;
આપી કન્યા અમારે ઘેર રે, નવલા વેવાઇ.
કરશે ઉજવળ અમારૂં કુળ રે, નવલા વેવાઈ;
તરૂને શોભાવે જેમ ફુલ રે, નવલા વેવાઇ. ૩
ગોરી છે રૂડી ગુણવાન રે, નવલા વેવાઇ;
મળશે અમારે ઘેર માન રે, નવલા વેવાઈ.
સર્વ કળામાં છે સુજાણ રે, નવલા વેવાઇ;
વિધ વિધ પામશે વખાણ રે, નવલા વેવાઇ. ૪
માયાળુ મનની છે વિશેષ રે, નવલા વેવાઈ;
હળી મળી ચાલશે હમેશ રે, નવલા વેવાઈ.
જાણીશું જેવી જીવ જાન રે, નવલા વેવાઈ;
સાચવશું જેમ ફૂલ પાન રે, નવલા વેવાઈ. ૫
હેતથી કરીશું હાથે છાંય રે, નવલા વેવાઇ;
શંકા ન ધરશો મન માંય રે નવલા વેવાઇ.
તમને વ્હાલી જેવી તેહ રે, નવલા વેવાઇ;
અમને પણ એવી વ્હાલી એહ રે, નવલા વેવાઈ. ૬
જેવો હૈયાનો હોય હાર રે, નવલા વેવાઇ;
આંખો ઉપર જેવો પ્યાર રે, નવલા વેવાઇ.
પૂરણ ધરશું એવો પ્રેમ રે, નવલા વેવાઇ;
કોઇ દીન દુભાવીશું કેમ રે, નવલા વેવાઈ. ૭
પરણીને મળો રૂડી પેર રે, નવલા વેવાઈ;
કન્યા વળાવી વળો ઘેર રે, નવલા વેવાઈ.
કરજો સદૈવ સારાં કામ રે, નવલા વેવાઇ;
દે દુવા દલપતરામ રે, નવલા વેવાઈ. ૮

ગીત ૧૨૯ મું.

કન્યાને સાસરે વળાવતાં કન્યાવાળાએ ગાવાનું માતાના વિરહનું ગીત.

"ભમરા પહેલો વધાવો મારે આવિયો." એ રાગ.

ચંપાબાઇને સાસરે વળાવતાં; માતા ઠનકાવતી વદે વેણુરે,
દીલડાહી દીકરી પરણીને પિયરથી પધારિયાં;
દીકરી જુદાં પડયાનું જીવમાં લાવતાં;
મારાં નીરે ભરાઇ આવેછે નેણુરે, દીલડાહી. ૧
મારી છાતીથી કદી મેં છોડી નથી;
દીકરી ધાર્યું મેં તુજ વિષે ધ્યાનરે, દીલડાહી;
દીકરી કદિયે મેં તને તરછોડી નથી;
દીલમાં જાણી મેં દીકરા સમાનરે, દીલડાહી. ૨
લાડે કોડે હું તુજને લડાવતી;
હું તો જાણતી તુજને જીવન પ્રાણરે, દીલડાહી;
નિરખી નિરખીને હૈડે હર્ષ લાવતી;
તેતો ચંદ્રને ચકોરી પ્રમાણરે, દીલડાહી. ૩
મેં તો હાથે છાયા કરી હેતથી;
માગ્યું પાણી ત્યાં દીધું લાવી દુધરે, દીલડાહી;
મેં તો સંભાળી તુજને સચેતથી;
સદા રાખીને મનમાં ભાવ શુદ્ધરે, દીલડાહી. ૪
દીકરી જ્યારે તું શેરીમાં રમવા જતી;
ત્યારે જો કાંઇ વિશેષ થતી વારરે, દીલડાહી;
તારૂં મુખ જોવા કાલી ઘેલી હું થતી;
હું તો જાણતી હૈયાતણો હારરે, દીલડાહી. ૫
દીકરી તારો વિજોગ નહિ વીસરે;
તારા સદગુણ સાંભરશે સદાયરે, દીલડાહી;
દીકરી તુજ વિના દિલસો નહિ નીસરે;
જેમ વચ્છ વિછોઇ પડી ગાયરે, દીલડાહી. ૬
દીકરી એકવાર નેહથી નિહાળ તું;
તારો ટળવળે સૈયરોનો સાથરે, દીલડાહી;
તારાં ભાઇ ભોજાઇ સામું ભાળ તું;
તેનાં હૈડાં તો રે'તાં નથી હાથરે, દીલડાહી. ૭
દીકરી આંગણા માંહી તું ઉભી રહે;
નેહે એકવાર નિરખું તારૂં મુખરે, દીલડાહી;

એમ કહીને માએ કહ્યું દલપત કહે;
દીકરી પામજે સંપૂરણ સુખરે, દીલડાહી. ૮

ગીત ૧૩૦ મું.

કન્યાને સાસરે વળાવતાં કન્યાવાળાને ગાવાનું માતાની શીખામણનું ગીત.

"જાદવરાય પરણ્યા રૂકનણી રે." એ રાગ.

સાસરવાસણીને માતા કહે સ્નેહથી રે;
દીકરી ધરજે મનમાં નારીતણો ધર્મ, મારી
લાડકવાઈ લાખેણી રે;
દીકરી પતિવ્રતાવ્રત પ્રેમે પાળવું રે;
કરવાં કંથ રીઝે એવાં રૂડાં કર્મ, મારી. ૧
દીકરી ઘરધણી તે તો ઘરનો રાજા ગણોરે;
દીકરી પ્રેમદા તે ઘરનો પ્રધાન, મારી;
દીકરી ઘરની સંભાળ સારી રાખવી રે;
સર્વે સાચવીને રાખવો સામાન, મારી. ૨
કરકસરથી ધનને બચાવવું રે;
થવા દેવો નહિ કાંઇ પણ બિગાડ, મારી;
સારી નારી વડે ઓપે ઘર ઉજળું રે;
ગંદી નારીવડે દિસે ગંદવાડ, મારી. ૩
સાસુ સસરાની પ્રતિમા પ્રેમે પાળવી રે;
કોઇને કહિયે નવ કહિયે કડવું વેણ, મારી:
મીઠાં વચનથી મરમ મનાવિયે રે;
જેથી શુણતાં લાગે દીલમાં સુખ દેણ, મારી. ૪
આઘી પાછી એકે વસ્તુ થવા દેવી નહિ રે;
લૈને ગોઠવવી જ્યાં હોય જેનું સ્થાન, મારી;
સર્વે સમયનો સાજ હાજર રાખિયે રે;
ખાન પાન તથા સોપારી ને પાન, મારી. ૫
આવ્યાં ગયાંને આદરમાન આપિયે રે;
જેથી વિશ્વ વિષે થાય વિવિધ વખાણ, મારી;
દીકરી ઠગારા જનોથી ન ઠગાઈએ રે;
જાદુ જંત્ર મંત્ર સર્વે જુઠા જાણ, મારી. ૬
લખિયે ખાનગી ખરચનો હિસાબ પોતે રે;
સર્વે વસ્તુ તણો લખિયે સારો નોંધ, મારી;
ભરતચીતરની કળા નવ ભૂલિયે રે;
ભલા ભણતરનો ભૂલિયે ન બોધ, મારી. ૭
ઘણી ઉદ્યમ કરીને ધન ધાન્ય રળે રે;
ઘર ધંધો તે તો કામનીનું કામ, મારી;
સારી રીતે કરવી સ્વામીને સહાયતા રે;
દેછે શીખામણ દલપતરામ, મારી. ૮

ગીત ૧૩૧ મું.

પરણીને ઘેર આવતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

માતા લીધા ને ગુંથ્યા મારા ઓરડા." એ રાગ.

કહે સૈયરને સૈયર સાંભળો; લાડો આવ્યો ને મારે
મન ભાવ્યો, સાહેલડી, લાખેણી લાવ્યો લાડણી;
એને બેચરસિંહ જેવા બંધવે;
પરણાવ્યો ને હેડે હરખાવ્યો સાહેલડી લાખેણી. ૧
ધન્ય ધન્ય કહું ફુલાંદે માતને;
જેનો જાયો તે પૃથ્વીમાં પંકાયો, સાહેલડી લાખેણી;
મળ્યા લાખેણા લોકો તેમાં લાડણો;
દીસે ડાહ્યો તે સર્વથી સવાયો, સાહેલડી લાખેણી.૨
જો તું સાંભળ આજ એની જાનમાં;
વાજાં વાજે તે ગગનમાં ગાજે, સાહેલડી લાખેણી;
વર કન્યા શોભીતા સારા રથમાં;
છટા છાજે એવી રીતે બિરાજે, સાહેલડી લાખેણી.૩
હાથીદાંતકેરો કન્યાના હાથમાં;
ચુડો ચળકે ને કાને ઝાલ લળકે, સાહેલડી લાખેણી;
એનું આછા ઘુંઘટડામાં મુખડું;
ઝાઝું ઝળકે વીજળી જેમ ચળકે, સાહેલડી લાખેણી.૪
જોવા જેવી છે જુક્તિ જેની જાનમાં;
બેઠા હાથી ઉપર વરના સાથી, સાહેલડી લાખેણી;
કંઇક બખતરિયા શોભે બખતરે;
શોભે ભાથી તો ભાથાની શોભાથી, સાહેલડી લાખેણી. ૫
લાડો વૃદ્ધ જનોને બહુ વિનવે;
પગે લાગે ને આશિષ તે માગે, સાહેલડી લાખેણી;
સૌનો ભાગ્યો તે વિરહ વિજોગનો;
જ્ઞાન જાગે ને વ્હેમ જેમ ભાગે, સાહેલડી લાખેણી.૬
સગાં સ્નેહીની સર્વે મળી સુંદરી;
મળવા આવે ને મોતીડે વધાવે, સાહેલડી લાખેણી;
લાડો મિત્ર પોતાના સહુને મળે;
પાનચાવે ને મુખ મલકાવે, સાહેલડી લાખેણી. ૭
લાડે લાજ વધારી ઘણી લોકમાં;
એને નામે વખાણે ઠામે ઠામે, સાહેલડી લાખેણી;
એની કીર્તિ ફેલાવી કવિતા કરી;
ગામો ગામે તે દલપતરામે, સાહેલડી લાખેણી. ૮

ગીત ૧૩૨ મું.

પરણીને ઘેર આવતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

"પેલા વેવાઈના ઝુંપડામાં શું જોશો." એ રાગ.

કુંવર પરણીને પદમણી લાવિયા, સાથે અસવારીના
સારો ઠાઠરે, વર પરણી પધારિયા;
રસ્તા શુદ્ધજળે છંટકાવિયા;
વેર્યાં ફુલડાં રૂડાં ઉભી વાટરે, વર. ૧

સામાં આવ્યાં સગાં સ્નેહી સૌ મળી;
આવ્યા શહેર સુબા સરદારરે, વર;
ગાય મંગળ માનનિયો મળી;
અંગો અંગ ઉમંગ અપાર રે, વર. ૨

મદ માતા ઘોડા ઘુમે છે ઘણા;
ચાલે મલપતા મોટા માતંગ રે, વર;
મોટા રથની શોભામાં નથી મણા;
ઉડે વાવટા રૂડા નવરંગરે, વર. ૩

બહુ કેસર કસ્તુરી મઘમઘે;
અતિ ઉડેછે અબીર ગુલાલ રે, વર;
ઘોરી ચાલે ત્યાં ધરણી ધમધમે;
ઘણી ઘમઘમે ઘુઘરમાળ રે, વર. ૪

લાડાલાડીને શિર તો ચમર ઢળે;
મુખ રવિ શશી તેજ અંબાર રે, વર;
જોવા શેરીએ શેરીએ જન મળે;
કરે સર્વે આશીષ ઉચ્ચાર રે, વર. ૫

વાજાં વાજે અધિક ઉછરંગનાં;
સોના રૂપાની ઉછળે છે છોળરે, વર;
સર્વે ઉચરેછે વચન ઉમંગનાં;
કરે છે નરનારી કલ્લોલ રે, વર. ૬

આજ સ્નેહી સગાંનાં અંતર ઠર્યાં;
જોઇ લાડણી લખમી સ્વરૂપ રે, વર;
મન વાંચ્છિત કારજ સહુ સર્યાં;
આજ ત્રુઠિયા ત્રિભુવન ભૂપ રે, વર. ૭

આજ મોતીડે મેહુલા વસિરયા;
આજ સિદ્ધ થયાં સર્વે કામ રે, વર;
આજ સોનાના ડુંગર દરશિયા;
દિલે હરખિયા દલપતરામ રે, વર. ૮

ગીત ૧૩૩ મું.

એકીએકી રમતી વેળા ગાવાનું ગીત.[1]

"વર કન્યા બેઠાં છે એક પાટેજી." એ રાગ.

એકી બેકી લાડો ને લાડી રમેછેજી,
ગુણ તેના સમજુના મનમાં ગમેછેજી;
જુવતિયો જોવા મળી ટોળે ટોળેજી,
કંકુ કેરી આડ કરીછે કપોળેજી. ૧
વારે વારે કરેછે હાસ્યવિનોદજી,
પેખી પામેછે પૂરો પ્રમોદજી;
વર કન્યા દીસેછે તેવ તેવડાંજી,
માંહો માંહી કરેછે મરકલડાંજી.
આગળ મુકયો સોનાનો સુંદર થાળજી,
માંહી મુકયાં માણેક મોતી પ્રવાળજી;
માંહી ફોફળ ખારેકો અખોડજી,
હરખથી રમે કરીને હોડજી. ૩
મુઠી વાળી પ્રેમથી લાડો પૂછેજી,
કહો આમાં એકી કે બેકી શું છેજી?
આંગળીએ ઉત્તર લાડણી આપેજી,
એમ અન્યોઅન્યની અક્કલ માપેજી. ૪
ખુશી ભર્યો ખેલ કરેછે ખાસોજી,
તરૂણીઓ મળીને નિરખે તમાસોજી;
લાડી પુછે લાડાને એવીજ રીતેજી,
પરસ્પર આનંદ પામે પ્રીતેજી. ૫
ગોરી મળી ગીત મંગળ રૂડાં ગાયજી,
મનમાં તો હરખ ન સૌને માયજી;
જીત્યો જીત્યો લાડો તે જુગતે જોઇજી,
હારી હારી લાડણી હિમ્મત ખોઇજી. ૬
જીતવાને હૈયામાં હઠ નથી ધરતાંજી,
હારે તેથી ખેદ ખચીત નથી કરતાંજી;
હારજીત હસી કાઢયાનો ખેલજી,
રૂદેમાં તો પ્રેમની પસરે રેલજી. ૭
આવે નહિ ઉરમાં અભાવ લગારજી,
એકી રમી એવો લીધો સારજી;
અંતરમાં સદૈવ સમજો આમજી,
શીખામણ દેછે દલપતરામજી. ૮

[1] આ ગીત થોડા ફેરફારથી વર તથા કન્યા બેઉ-ના તરફથી ગાઇ શકાય તેવું છે.

ગીત ૧૩૪ મું.

કંકણદોરા છોડતાં વર તરફથી ગાવાનું ગીત.[1]

"તારે દોરડિયે દશ ગાંઠ, કે લાડી દોરડો નવ છુટે." એ રાગ.

તારે દોરડિયે દશ ગાંઠ, છબીલી દોરડો નવ છુટે;
તું તો નીવડી લક્ષણે લાંઠ, છબીલી.
તેં તો ગોઠવીને ગાંઠ વાળી, છબીલી.
ઉખળે નહિ કોઈની ઉખાળી છબીલી. ૧
બાંધ્યું પ્રેમનું બંધન પૂરૂં, છબીલી.
નથી એક રતીએ અધૂરૂં, છબીલી.
કાંઈ મોહની મંત્ર છે એમાં, છબીલી.
કાંઇ તંત્રની જુક્તિ છે તેમાં, છબીલી. ૨
તારી દીસે પ્રવીણતા પૂરી, છબીલી.
નથી કોઈ કળાએ અધૂરી, છબીલી.
તારી ઉમ્મર છે હજી છોટી, છબીલી.
એવી વિદ્યા તું કયાં શીખી મોટી ? છબીલી. ૩
કહે તું ભણી કોની નિશાળે ? છબીલી.
વશીકરણની વિદ્યા વિશાળે, છબીલી.
પ્રેમ પાસલો છે તુજ પાસ, છબીલી.
તારો કોણ કરશે વિશ્વાસ? છબીલી. ૪
કેવા સાધનથી કામ સાધ્યું? છબીલી.
કાચે તાંતણે બંધન બાંધ્યું, છબીલી.
તાંતણે ગાંઠ પડી વજર જેવી, છબીલી.
તેતો કદીએ ન છુટે એવી, છબીલી. ૫
તારાં વેણમાં છે વશીકરણ; છબીલી.
તારાં નેણ દીસે મન હરણ, છબીલી.
મંત્ર જંત્ર સાચા નથી એક, છબીલી.
લાડો વશ કર્યો વિનય વિવેક, છબીલી. ૬
મીઠી વિનય ભરી તારી વાણી, છબીલી.
વાણી વિનયથી સૌએ વખાણી, છબીલી.
તારી કીર્ત્તિ જગતમાં જામી, છબીલી.
તારા સદ્ગુણમાં નથી ખામી, છબીલી. ૭
ધન્ય ધન્ય તારાં માત તાત, છબીલી.
વાટે ઘાટે કરે લોક વાત, છબીલી.
તેં તો સાસરિયું શોભાવ્યું, છબીલી.
સાચું દલપતરામે બતાવ્યું, છબીલી. ૮

[1] કન્યા તરફથી ગાવું હોય તો થોડો ફેરફાર કરીને ગાઇ શકાય તેવું છે.

ગીત ૧૩૫ મું.

ઉકરડી ઉઠાડતાં ગાવાનું ગીત.

"ઉકરડી ઉઠાડતાં વનમાળીરે." એ રાગ.

ઉકરડી ઉઠાડિયે, સખી શાણીરે;
ઝાડિયે જગ્યા ઝપટ, શુણો સખી શાણીરે;
મેલી જમીન મટાડિયે, સખી શાણીરે;
કાહાડિયે ચીચરવટ, શુણો સખી શાણીરે. ૧
આંગણું અધિક ઓપાવિયે,સખી શાણીરે;
વાવિયે નાગરવેલ, શુણો સખી શાણીરે;
ફૂલના રોપા રોપાવિયે, સખી શાણીરે,
વાવિયે કોમળ કેળ, શુણો સખી શાણીરે. ૨
દ્રાખનો માંડવો છાઇએ, સખી શાણીરે;
પાઇએ જળ ધરી પ્રીત, શુણો સખી શાણીરે;
હૈડામાં અતિ હરખાઇએ, સખી શાણીરે;
ગાઇએ મંગળ ગીત, શુણો સખી શાણીરે. ૩
પરણાવ્યાં ચંપાં[1] બાઇને સખી શાણીરે;
ભાઈને જશછે ખચીત, શુણો સખી શાણીરે;
તેડયા બનેવી જમાઇને, સખી શાણીરે;
ચાહીને પોતાને ચિત, શુણો સખી શાણીરે. ૪
જશ પસર્યો જન જાતમાં, સખી શાણીરે;
નાતમાં લીધીછે લ્હાણ, શુણો સખી શાણીરે;
સંતોખ્યા સૌના આતમા, સખી શાણીરે;
વાતમાં થાય વખાણ, શુણો સખી શાણીરે. ૫
વિવા' તો સૌએ વખાણિયો, સખી શાણીરે;
જાણિયો જગત મોઝાર, શુણો સખી શાણીરે;
પંચે મળીને પ્રમાણિયો સખી શાણીરે;
પ્રાણિયો પોખ્યા અપાર, શુણો સખી શાણીરે. ૬
જગત બધામાં જોઇએ, સખી શાણીરે;
કોઇએ ન કરી આવી રીત, શુણો સખી શાણી;
શુણી હૈયે હરખીત હોઇએ, સખી શાણીરે;
ખોઇએ ખેદ ખચીત, શુણો સખી શાણીરે. ૭
કનકારાણાની હામના, સખી શાણીરે;
ગામના જન ગુણ ગાય, શુણો સખી શાણીરે;
દીલ વિષે દલપતરામના, સખી શાણીરે;
નામના રે'શે સદાય, શુણો સખી શાણીરે. ૮

[1] વરને ઘેર હોય તો "પરણાવ્યા ચતુરભાઇને" એમ ગાવું.

ગીત ૧૩૬

માતાને વધામણું દેવા જતાં ગાવાનું ગીત.

" માતા નવસેં કળીનો વિંઝણો." એ રાગ.

વળી વળીને વિનવીં મુખે માગિયે;	**દે**જો મંગળ દિવસ સદાય રે,	
	દેવ[1] માતાપિતા તમે સત્ય છો;	
ઢમકે ઢોલ ને નોબત ગડગડે;	**સા**થે મંગળ ગીત ગવાય રે, દેવ.	૧.
વારે વારે ચતુરભાઇ વિનવે;	**ઇ**ચ્છા પૂરજો કરજો કૃપાય રે, દેવ:	
નમી નમીને ચંપાવહુ એમ કહે;	**હ**રજો સંકટ કરજો સહાય રે, દેવ.	૨.
પગે લાગે ને માગે છે પુત્ર દો;	**રિ**દ્ધિ સિદ્ધિ દેજો જગરાય રે, દેવ:	
તિથિ ત્રણસેં ને સાઠ છે વર્ષની;	**દા**હાડા સર્વે તે સુખના દેખાય રે, દેવ.	૩.
મળજો સ્નેહી સગાંનો મેળાવડો,	**સ**દાસજ્જનનો દેજો સંગ રે, દેવ:	
હાથ ઝાલી નિભાવજો હેતથી;	**વિ**શ્વમાં દેજો અધિક ઉમંગ રે, દેવ.	૪.
રાજ સાજ આપો રળિયામણો;	**હા**થી ઘોડા ને રથ સુખપાલ રે. દેવ:	
નામ રટિયે તમારૂં નેહથી;	**રી**ઝીને કરો અમને નિહાલ રે, દેવ.	૫.
શ્રીફળ ફોફળ પાન સમર્પિયે:	**દા**સ જાણી થજો દીલદાર રે, દેવ;	
દાનવ દેવને મુનિવર માનવી;	**સ**ર્વ જગત તમે સરજનાર રે, દેવ.	૬.
જીમે ગાઇએ જશ અમે તમતણા;	**કા**પો કષ્ટ થઇ મ્હેરબાન રે, દેવ:	
રાખો અખંડ એવાતણ આપતું;	**ર**હો હૃદયે તમારૂં ધ્યાન રે, દેવ.	૭.
જન જાત ને જગત વિષે કરો;	**મા**ગ્યાળી ભલા ઠામો ઠામ રે, દેવ:	
જીરે કરજોડી શુભ કવિતા કરી;	**રી**ઝવે તમને દલપતરામ રે, દેવ.	૮.

સીમંતમાં ગાવાનાં ગીત.

ગીત ૧૩૭ મું.

ઘેણને પંચમાસીની રાખડી બાંધતાં ગાવાનું ગીત પહેલું.

રાખડી બાંધવાનું ગીત.

"સાબરમતીએ આવ્યાં પૂર, ભાગો રૂશણાં રે."

એ રાગ.

લાવ્યાં નણદી ઘડાવીને ઘાટ, ઘેણની રાખડી રે;
તેનો ઠીક બન્યોછે ઠાઠ,ઘેણની રાખડી રે;
રાખડીમાં છે રૂડાં રતંન, ઘેણની રાખડી રે;
કરજો જીવની પેરે જતંન, ઘેણની રાખડી રે. ૧
રૂડું રાખડી સાથે છે બોર, ઘેણની રાખડી રે;
કર્યું કનકનું ચિત્તનું ચોર, ઘેણની રાખડી રે;
માંહી નીલમણિ છે જડેલ, ઘેણની રાખડી રે;
સોના સાંકળીઓ ગુંથેલ, ઘેણની રાખડી રે. ૨
બાંધી નણદીએ ભાભીને હાથ, ઘેણની રાખડી રે;
શ્રણે સ્નેહ ધરી દીલ સાથ, ઘેણની રાખડી રે;
આપી અંતરથી આશીષ, ઘેણની રાખડી રે;
કરજો રક્ષણ શ્રી જગદીશ, ઘેણની રાખડી રે. ૩
રૂડો પુત્ર પ્રસવજો પવિત્ર, ઘેણની રાખડી રે;
જેનું ચરચાય જગમાં ચરિત્ર, ઘેણની રાખડી રે;
રાખડીમાં છે મોટો મર્મ, ઘેણની રાખડી રે;
સુચવેછે ઘેણનો ધર્મ, ઘેણની રાખડી રે. ૪
પંચમાસી પવિત્ર ગણાય, ઘેણની રાખડી રે;
રૂડી રાખડી ત્યારે બંધાય, ઘેણની રાખડી રે;
ઘેણ રાણી કહે બધું ગામ, ઘેણની રાખડી રે;
તેને કાંઇ ન સોંપવું કામ, ઘેણની રાખડી રે. ૫

---

૧ કવીશ્વર દલપતરામ લખે છે કે "દેવી ગાવું હોય તોપણ ગવાય, કેમકે પરમેશ્વર પુરૂષને કે સ્ત્રીને આકારે નથી."

એને જે ઉર ઇચ્છા થાય, ધણુની રાખડી રે;
તેવું ભોજન તેને અપાય, ધણુની રાખડી રે;
રે'વું આનંદ માંહી હમેશ, ધણુની રાખડી રે;
ચિત ચિંતા ન ધરવી લેશ, ધણુની રાખડી રે; ૬
કરિયે આનંદ ઉત્સવ રંગ, ધણુની રાખડી રે;
જેથી અંગમાં ઉપજે ઉમંગ, ધણુની રાખડી રે;
ગવરાવિયે મંગળ ગીત, ધણુની રાખડી રે;
જેથી થાય પ્રફુલિત ચિત, ધણુની રાખડી રે. ૭
જેવું તન મન માનું જણાય, ધણુની રાખડી રે;
તેનું સંતાન તેવું થાય, ધણુની રાખડી રે;
સર્વ સમજુ તો સમજેછે આમ, ધણુની રાખડી રે;
દાખે દ્વિજવર દલપતરામ, ધણુની રાખડી રે. ૮

ગીત ૧૩૮ મું.

ધણુને પંચમાસીની રાખડી બાંધતાં ગાવાનું ગીત બીજું.

ધણુની સુખસેજના વર્ણનનું ગીત.

"જીરે મેડીએથી ચંપાંવહુ ઉતર્યાં." એ રાગ.

રંગ મેહેલમાં ચંપાંવહુ પોઢિયાં,
નાની નણદલે પુછ્યું રૂડી પેર;
ભાભી આવા ઢોલિયા ક્યાં નીપજે?
નણદી ઢોલિયા મળે ધોરાજી શેહેર,
તમારા વીરાની સુખ સેજડી. ૧
ભાભી ભરત ભરેલો ભલો વિંઝણો,
તેની દાંડી દીસે રૂપાની તમામ;
એવા સારા વિંઝણા ક્યાં સાંપડે ?
નણદી વિંઝણા સાંપડે વીરમગામ, તમારા. ૨
ભાભી રકાબીમાં પાન ને સોપારીછે,
તેમાં સુડીની ભજેછે ભલી ભાત;
એવી સારી સુડિયો ક્યાં સાંપડે ?
નણદી સુડી તો પાટણની પ્રખ્યાત, તમારા. ૩
ભાભી આરસો આ ઉત્તમ પ્રકારનો,
એની નિર્મળતા વખાણું વિશેષ;
એવો રૂડો આરસો ક્યાં નીપજે ?
નણદી આરસો નીપજે ચીનદેશ. તમારા. ૪
ભાભી રૂપાના પાસા સોનાનાં સોગઠાં,
બાજી રૂડી રંગ મ્હેલનો શણગાર:
બાજી તે બનેલી કિયા શેહેરમાં ?
નણદી બાજી બને મુંબાઇ મોઝાર તમારા. ૫
ભાભી સરસ આ અત્તરની શીશિયો,
એનો સુગંધ વખાણે સુલતાન;
એવું તે અત્તર ક્યાંથી આવિયું ?
નણદી અત્તર મળેછે મુલતાન, તમારા. ૬
ભાભી સુંદર દીસેછે આ તો ડાબડા,
એમાં ઘરેણાં મુકાય રૂડી પેર;
એવા ડાબડા ક્યાંથી વસાવિયા,
નણદી ડાબડા વસાવ્યા સૂરત શેહેર, તમારા. ૭
ભાભી આબખોરા લોટા અતિ ઓપતા,
આવા ચીતરેલા મળે કિયે ગામ ?
નણદલ વાસણ એતો કાશીનાં,
લાવ્યા સોગાતમાં દલપતરામ, તમારા. ૮

ગીત ૧૩૯ મું.

સીમંતને દહાડે ગાવાનું ગીત.

મામેરાનું ગીત.[1]

"મામેરૂં મોંઘા મૂલનું." એ રાગ.

ધણુને મૈયરથી મામેરૂં મોકલ્યું;
ધણુની ભાભીએ લીધીછે છાબ, મામેરૂં આવે મલપતું.
છટાદાર વસ્તર ધર્યાં છાબમાં;
બીજા બહુબહુ ભરિયા છે બાબ, મામેરૂં. ૧
ચરણા ચોળી ને ચીર છે ચળકતાં;
જેમાં ઝગમગે છે જરિયાન, મામેરૂં;
ઘણો શોભે ઘુઘરવટ ઘાઘરો;
નાડીરેશમની છે નિદાન, મામેરૂં. ૨
ઘરચોળાં તથા ઘરસાડિયો;
એક એકથી ઉત્તમ એક, મામેરૂં;
બુટ્ટાદાર બનાવટ બહુ ભલી;
એનું મૂલ સોનૈયા અનેક, મામેરૂં. ૩
શેલાં સાળુ દુશાલા ને પાઘડી;
શિરબંધની શોભા અપાર, મામેરૂં;
જોયા જામા રૂડા જરિયાનના;
બીજા શોભીતા બહુ શણગાર, મામેરૂં. ૪
હીરા મોતી ને હેમના હાર છે;
ઝાલ ઝુમણાં ઝાંઝર જોડ, મામેરૂં;

૧ આ ગીતની સાથે ૮૪મું ગીત પણ ગવાય તેવું છે.

બાજુબંધ છે પોંચીને બેરખી;
માંહી મૂક્યાં છે ચુંદડી ને મ્હોડ, મામેરૂં. ૫
નાડાછડીને કંકુનો પડો ધર્યો;
ધર્યાં શ્રીફળ ફોફળ પાન, મામેરૂં;
ઘેણુના શણુગાર સરવેછે છાબમાં;
જોવા મળિયા સુબા સુલતાન, મામેરૂં. ૬
વાજાં વાજેછે વિવિધ પ્રકારનાં;
શોભે સાજન માહાજન સાથ, મામેરૂં;
ઘેણુ રાણી તો રથમાં બીરાજિયાં;
રંગે રાતા દીસે પગ હાથ, મામેરૂં. ૭
ઘેણુ પિયર પનોતી સુભાગણી;
તેના ગુણ ગણે લોક તમામ, મામેરૂં;
છાબ ભરી તે છબીલીને છાજજો;
દે છે આશીષ દલપતરામ, મામેરૂં. ૮

ગીત ૧૪૦ મું.

સીમંતને દહાડે ગાવાનું ગીત બીજું.

ઘેણુ રથમાંથી ઉતરીને પગલાં ભરે ત્યારે ગાવાનું ગીત.
"રંગચોળ, રંગચોળ, માંહી ભર્યાંરે કપૂર, ચણોઠીનાં ચીર મારે લાવજોરે." એ રાગ.

સૈયર જોજો, સૈયર જોજો, આ ઘેણુનું સ્વરૂપ,
ઘેણુરાણી ધીરે પગલાં ધરે રે;

તેની તોલે, તેની તોલે, નાવે ભલા ભૂપ,ઘેણુરાણી. ૧
ઘેણુને માથે, ઘેણુને માથેછે મોતીનો મ્હોડ, ઘેણુરાણી;
ઘેણુને કંકુ, ઘેણુને કંકુની પીળના કોડ, ઘેણુરાણી. ૨
ઘેણુને કાને, ઘેણુને કાને, ઝળકતીછે ઝાલ, ઘેણુ રાણી;
ઘેણુને ત્રાજું ઘેણુનેત્રાજવું, છે ગોરેગાલ, ઘેણુરાણી. ૩
ઘેણુને નાકે, ઘેણુને નાકે, છે નથડી અનુપ, ઘેણુ રાણી;
ઘેણુના દાંત, ઘેણુના દાંત, દાડમ બીજરૂપ, ઘેણુ. ૪
ઘેણુનું મુખ,ઘેણુનું મુખ,શશીપૂર્ણ પ્રમાણ, ઘેણુરાણી;
ઘેણુનાં નેણાં,ઘેણુનાં નેણાં,છે તિક્ષણ બાણ,ઘેણુરાણી. ૫
ઘેણુની કોટે,ઘેણુની કોટે, એકાવળહાર, ઘેણુરાણી;
ઘેણુને પાયે,ઘેણુને પાયે, ઝાંઝર ઝમકાર, ઘેણુરાણી. ૬
ઘેણુને હાથે, ઘેણુને હાથે, ચળકતો છે ચુડો, ઘેણુ રાણી;
તેનો રંગ, તેનો રંગ. દીસે ઘણો રૂડો,ઘેણુ રાણી. ૭
ઘેણુનાં સિદ્ધ ઘેણુનાં સિદ્ધ, થજો સર્વ કામ, ઘેણુ રાણી;
દુવા દેછે, દુવા દેછે,દ્વિજ દલપતરામ, ઘેણુરાણી. ૮

ગીત ૧૪૧ મું.

સીમંતને દહાડે ગાવાનું ગીત ત્રીજું.

[1]ઘેણુને તથા તેનાં સાસરિયાંને પેહેરામણી કરતાં ગાવાનું ગીત.

"ધોળકામાં ધરમસી ફૂલતો, મેઘાડંબર ગાજે."એ રાગ.
આંગણે ઘેણુ રાણી આવિયાં, રૂડી રાજવી રીતે;
સાસુએ આવી વધાવિયાં, પોતે પુરણ પ્રીતે. ૧
બાજઠ ધરણી ઉપર ધર્યો, ઘેણુ બેઠાં તે ટાણે;
કુળનો આચાર ગોરે કર્યો, શુદ્ધ શાસ્ત્ર પ્રમાણે. ૨
ભાવથી ઘેણુના ભાઈએ, પેહેરામણી કીધી;
સાસરિયાંની સગાઈએ, જેમ લાયક લીધી. ૩
ઘેણુના ખોળામાં તે સમે, બાળ લાવી બેસાર્યો;
અભરામી એક એ સમે, એને આપી ઉતાર્યો. ૪
દિયર બુસટિયે આવીને, ઘેણુને બુસટ મારી;
આપી એને સમજાવીને, ચાર મ્હોર વિચારી. ૫
નણુદીએ બાંધેલી રાખડી, તેને પણ રાજી કીધી;
ફૂલને ઠેકાણે પાંખડી, પગે લાગીને દીધી. ૬
સર્વને સંતોષિત કરે, ધરી અંતર ધીર;
જોનારા જન એમ ઉચરે, ધન્ય ઘેણુનો વીર. ૭
સૌ જન સુખ ભરપુરથી, હરખ પૂરણ પામે;
આશીષ એવી ઉરથી, દીધી દલપતરામે.[2] ૮

૧ ઘેણુના પિયર તરફની સ્ત્રીઓ આ પ્રસંગે ૧૨૭ મું ગીત ગાઈ શકે. ૨ એ પછી ઘેણુને ગોત્રજને પગે લગાડતાં ૧૩૬ મું ગીત ગાવા લાયક છે.

ગુજરાત વર્નાકયુલર સોસાઇટીમાં મળતાં પુસ્તકોની યાદી.

જીવન ચરિત્રે.

૧ **અકબરચરિત્ર.** કર્તા **રા. સા.** મહીપતરામ રૂપરામ **નીલકંઠ સી. આ. ઈ. મુંબાઈ** ઈલાકાના કેળવણી ખાતા તરફથી **લાઇબ્રેરી અને ઇનામ** માટે મંજુર. **આવૃત્તિ છઠ્ઠી** પૃ. ૧૯૨. **કીંમત આઠ આના.**

૨ **આલફ્રેડ (મહાન્)નું જીવનચરિત્ર.** ઇંગ્લાંડના એંગ્લો સેક્ષન રાજ્યોને એકત્ર કરનાર અને ઇંગ્લાંડપર હલ્લો કરનાર ડેન લોકોને હંફાવનાર. તૈયાર કરનાર. **ચુનીલાલ બાપુજી મોદી. ઇનામ માટે મંજુર. આવૃત્તિ પાંચમી. પૃ.** ૭૬ **કીંમત પાંચ આના,**

૩ **ઈશ્વિરચંદ્ર વિદ્યાસાગર.** સુપ્રસિદ્ધ **બંગાળી સુધારકનું** જીવનચરિત્ર. બંગાળી પરથી અનુવાદ કરનાર. કૃપાશંકર **દોલતરામ** (**રૂશિયા. રાજા રામ** મોહનરાય વગેરે ગ્રંથોના લેખક) પુસ્તક સરળ અને સાદી ભાષામાં લખાયું છે. પૃ. ૨૧૦ **કીંમત નવ આના.**

૪ **ઉદ્યોગી પુરૂષો.** દુનિયાના જાણિતા મહાન પુરૂષોનાં સંક્ષિપ્ત જીવન વૃત્તાંત. લેખક **નારાયણ હેમચંદ્ર.** પૃ. ૯૦ **કીંમત ચાર આના.**

૫ **એલ્ફિન્સ્ટન. (માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ) મુંબઇના** માજી ગર્વનર સાહેબનું જીવનચરિત્ર. **રૂલર્સ ઓફ** ઇંડિયા માળામાંનું ભાષાંતર. કર્તા **ચુનીલાલ માણેકલાલ ગાંધી.** બી. એ. એલ. એલ. બી. **ઇનામ અને લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૨૬૦ **કીંમત બાર આના.**

૬ **કુમારી કાર્પેન્ટરનુંચરિત્ર.** જન સેવામાં પોતાનું જીવન અપર્ણ કરનાર ઇંગ્રેજ બાઇનું રસિક અને બોધદાયી જીવન ચરિત્ર. લેખક. દેવરામ **શિવરામ ત્રિવેદી** પૃ. ૧૪૪ **કીંમત ત્રણ આના.**

૭ **જાવજી દાદાજી ચોધરીનું ચરિત્ર. મુંબઈના નિર્ણયસાગર પ્રેસના** માલેકનું ચરિત્ર. એમાં જાવજી શેઠ ગરીબાઇમાંથી તવંગર શી રીતે થયા અને આટલી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી તેનું સુંદર વર્ણન છે. લેખક. છગનલાલ **વિદ્યારામ રાવળ.** પૃ. ૪૦ **કીંમત બે આના.**

૮ **ડીમોસ્થનીસનુંચરિત્ર.** ગ્રીસના મહાન વક્તા કે જેનાં ભાષણો દુનિયામાં વક્તૃત્વના આદર્શ રૂપ ગણાય છે તેનું ચરિત્ર. **મરાઠી** ઉપરથી ભાષાંતર કરનાર. **પરમાનંદદાસ ભોળાભાઈ પારેખ.** પૃ. ૯૬ **કીંમત એક આનો.**

૯ **ધાર્મિક પુરૂષો.** હિન્દુસ્તાનના **પ્રસિદ્ધ** આચાર્યો અને સાધુ સંતોનાં સંક્ષિપ્ત જીવન વૃત્તાંત. લેખક **નારાયણ હેમચંદ્ર.** વિષય. **"નાનક, કબીર, ફુકાગુરૂ, બિલ્વમંગળ, લાલાચાર્ય, હરિદાસ, ચૈતન્ય, રઘુનાથ સનાતન ગોસ્વામી પરમહંસ રામકૃષ્ણ,** તુકારામ."
પૃ. ૯૬. **કીંમત ચાર આના.**

૧૦ **નામાંકિત નારીઓ.** યુરોપની **પ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓનાં** જીવન ચરિત્ર. **ઇંગ્રેજીપરથી** રચનાર **દાવર બહેનો.** વિષય. **મહારાણી વિકટોરીઆ, લેડી** જેન ગ્રે, રૂશિયાની **કેથેરાઇન શહેનશાહબાનુ** જોસફાઇન, મેરિયા થેરીસા, મેરી એનટોઇનેટ. વગેરે. પૃ. ૧૧૨. **કીંમત છ આના.**

૧૧ પ્રેસિડન્ટ લિંકનનું ચરિત્ર. અમેરિકાના પ્રજા સત્તાક મંડળના પ્રેસિડન્ટનું બોધદાયી ચરિત્ર. લેખક **સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ.** બી. એ. સ્વર્ગ અને નર્કના કર્ત્તા. ભાવનગર રાજ્યના કેળવણી ખાતાના ડીરેક્ટર (પ્રો. બળવંતરાય–ક–ઠાકોરે. તેનો ઐતિહાસિક ઉપોદ્‌ઘાત લખ્યો છે.) પૃ. ૨૦૪ **કીંમત બાર આના.**

૧૨ પાર્વતી કુંવરચરિત્ર. ગુજરાતના મહાન્ સુધારક રા. સા. મહીપતરામભાઇનાં પત્નીનું સુબોધ જીવન વૃત્તાંત. **લેખક** સુપ્રસિદ્ધ કવિ **ગણપતરામ રાજારામ ભટ્ટ.** લઘુભારત અને **પ્રતાપ** નાટકના કર્તા. આ પુસ્તક હરિફાઇના ઇનામના નિબંધોથી પસંદ કરીને છપાવવામાં આવ્યું છે. **ઈનામ અને લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. આવૃતિ **બીજી.** પૃ. ૬૦ **કીંમત ત્રણ આના.**

૧૩ ફાર્બસ જીવનચરિત્ર અને ફાર્બસ વિરહ. રાસમાળાના લેખક, ગુજરાત વર્નાક્યુલર **સોસાઇટીના** સ્થાપનાર. કર્તા—સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સાક્ષર મનસુખરામ સૂર્યરામ ત્રિપાઠી. ફારબસ સાહેબનું નામ સમસ્ત ગુજરાતી ભાષા બોલનારી આલમમાં જાણીતું છે. **ઇનામ અને લાઈબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૮૦ **કીંમત છ આના**

૧૪ ફ્રાન્સિસ બેકનનું જીવનચરિત્ર. ઇંગ્લાંડના મહાન્ તત્વચિંતક અને ઇલીઝાબેથ રાણીના ચાન્સેલર–સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બેકનનું વૃતાંત. ઇંગ્રેજી પરથી લખનાર. **મોતીલાલ છોટાલાલ દેસાઇ.** બી. એ. એલ. એલ. બી. **લાઈબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૩૯૩ **કીંમતસવારૂપિયો.**

૧૫ બેન્જામિન ફ્રાંકલિનનુંચરિત્ર. અમેરિકાના મહાન પુરૂષનું વૃત્તાંત. અનુક્રમણિકા. પ્ર. ૧ લું. બાળપણ. પ્ર. ૨ જું છાપખાનામાં શાર્ગિદ. પ્ર. ૩ જું પલાયન. પ્ર. ૪ થું. ફિલાડેલ્ફિયાથી લંડન. પ્ર. ૫ મું. લંડનમાં. પ્ર. ૬ ઠું ફિલાડેલ્ફિયામાં પ્ર. ૭ મું. "જન્ટો" મંડળી. પ્ર. ૮ મું ફ્રાંકલિન અને મેરિડિથની પેઢી. પ્ર. ૯ મું લગ્ન તથા પુસ્તકાલયની સ્થાપના. પ્ર. ૧૦ મું અધિપતી અને "ગરીબ રીચર્ડનું" પંચાગ. પ્ર. ૧૧ મું જાત કેળવણી. પ્ર. ૧૨ મું લોક હિતેચ્છુ શહેરી, પ્ર. ૧૩ મું વીજળી સંબંધી શોધો વગેરે. ૩૪ પ્રકરણો. **ઈનામ અને લાઈબ્રેરી** માટે મંજુર. **આવૃતિ બીજી** પૃ. ૩૫૨ **કીંમત એક રૂપિયો.**

૧૬ બોધક ચરિત્ર. સદાચરણી પુરૂષોનાં વૃત્તાંતો. ચરિત્રશાળી પિંગાળ, ચાર્લસ ડાંમેટ, મૂળરાજ, વગેરેનાં ચરિત્રો. **લેખક નારાયણ હેમચંદ્ર** પૃ. ૨૪૦ **કીંમત ચાર આના.**

૧૭ મિસ ફ્લોરન્સ નાઈટીંગેલ. દુઃખી માણસનું દુઃખ નિવારનાર અને દર્દી માંદા મનુષ્યોની સારવાર માટે જાણીતી વિદુષી બાઇનું જન્મ વૃત્તાંત. પુસ્તક બહુ રસિક અને સુંદર ભાષામાં. ગુજરાતનાં **પ્રથમ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ સૌ. શારદા મહેતા.** બી. એ. એ લખ્યું છે. **ઇનામ અને લાઈબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૧૦૪ **કીંમત ચાર આના.**

૧૮ રણજીતસિંહ. પંજાબના સિંહનું ચરિત્ર. (રૂલર્સ ઓફ ઈંડિયા સિરિઝનું ભાષાંતર) કર્તા. ડાહ્યાભાઇ. **પી. દેરાસરી.** બારે॰ **એટ॰** લો. સરલ પદાર્થ વિજ્ઞાન, બુલબુલ, વનસ્પતી શાસ્ત્ર વગેરેના લેખક. **ઈનામ અને લાઈબ્રેરી** માટે મંજુર. **આવૃત્તિ બીજી.** પૃ. ૨૪૦ **કીંમત બાર આના.**

૧૯ **રાજા રામમોહનરાયનું જીવન ચરિત્ર.** બંગાળના આદિ સુધારક બાબુ રામમોહનરાયનું જીવન વૃત્તાંત. પ્ર. ૧ પૂર્વજો, માતાપિતા, બાલ્યકાળ. પ્ર. ૨ જું. ઘેર પાછા આવવું, શાસ્ત્ર ચર્ચા, પ્ર. ૩ જું કલકત્તામાં પ્ર. ૪ થું. વેદાન્ત અને વેદાન્ત સૂત્રના ભાષ્યની પ્રસિદ્ધિ. પ્ર. ૫ મું. પંડિતો સાથે વાદવિવાદ. પ્ર. ૬ ઠું ગ્રંથકાર. પ્ર, ૭ મું પાદરી સાથે ચર્ચા. પ્ર. ૮ મું. ખ્રિસ્તિ ધર્મની ચર્ચા, પ્ર. ૯ મું. બ્રાહ્મ સમાજની સ્થાપના પ્ર. ૧૦ મું. સામાજિક ગરબડાત સતીદાહ. પ્ર. ૧૧ મું. બંગાલી ભાષા અને સાહિત્ય. પ્ર. ૧૨ મું. રાજનૈતિક ઉદ્યોગ પ્ર. ૧૩ મું. વિલાયત જવાનો ઉદ્યોગ. પ્ર. ૧૪ મું ઇંગ્લાંડ વાસી. પ્ર. ૧૫ મું. સ્વર્ગારોહણ વગેરે. કર્તા કૃપાશંકર દોલતરામ ત્રવાડી. (ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું જીવન ચરિત્ર લેખનાર). પૃ. ૨૫૬ **કીંમત એક રૂપિયો.**

૨૦ **લૉર્ડ લોરેન્સ.** (રૂલર્સ ઑફ ઇંડિયા સિરિઝમાંનું ભાષાન્તર) કર્તા **વિશ્વનાથ પ્રભુરામ** વૈદ્ય. બી. એ. **ઇનામ અને લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૨૩૨. **કીંમત બાર આના.**

૨૧ **સર વિલિયમ વોલેસ.** સ્કોટલાંડના દેશાભિમાની નરનું જન્મ વૃત્તાંત. લેખક જગજીવનભાઈ, ભવાનીશંકર કાપડીઆ. પૃ. ૧૦૪, **કીંમત બે આના.**

૨૨ **સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ.** ઇંગ્રેજી પરથી અનુવાદ કરનાર સૌ. સુમતિ (શાંતિદા, કમળકુમાર વગેરે ગ્રંથોના લેખક) ૧ શાર લોટા બ્રોન્ટિ, ૨ લેડી રસલ, ૩ લેડી ફેનશો, ૪ લેડી જેન ગ્રે, ૫ મેરીયા થેરીસા ૬ મીસીસ વર્ડસવર્થ ૭ એને ફ્લેક્સ મેન ૮ લેડી મેકીન ટોશ. ૯ લેડી હાના મુર. પૃ. ૧૧૨. **કીંમત ચાર આના.**

૨૩ સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન. આદર્શ સતીઓ, અને દમયંતીનાં વૃતાંત્ત. લખનાર શાસ્ત્રી. નાગેશ્વર જેષ્ટારામ. **ઇનામ અને લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. આવૃતિ **સાતમી.** પૃ. ૬૮ **કીંમત અઢી આના.**

૨૪ **સ્ત્રી બોધક સતી ચરિત્રો.** કર્તા. **સૌ. સગુણા. ભાનુસુખરામ** નિર્ગુણરામ. સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તક. આમાં સીતા, દ્રોપદી, તારા, દમયંતી, સાવિત્રી વગેરેનાં બોધદાયક જીવન વૃત્તાંતો આપ્યાં છે. **ઇનામ અને લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૧૦૮ **કીંમત ત્રણ આના.**

૨૫ **શેઠ હરિવલ્લભદાસનું જીવન ચરિત્ર.** સુરતના સખી ગૃહસ્થ અને પોતાની સર્વ મિલ્કત સાહિત્ય પ્રચાર અને ખીલવણી અર્થે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીને બક્ષિસ કરનાર ઉદાર પુરૂષનું જન્મ વૃતાંત (**સચિત્ર**) કર્તા. એકસ્નેહી પૃ. ૯૨. **કીંમત છ આના.**

૨૬ **હિંન્દનાં મહારાણી અને તેમનું કુંટુબ.** આ પુસ્તકમાં મહારાણી વિકટોરીયા અને તેમના કુટુંબનો ઇતિહાસ છે. તે સિવાય મહારાણીના રાજ્યમાં હિન્દુસ્તાનમાં થયેલા સુધારાનું ટુંક દિગ્દર્શન આપ્યું છે. લેખક જગજીવનદાસ ભવાનીશંકર. પૃ. ૧૦૪. **કીંમત બે આના.**

૨૭ **હેન ફ્રોસેટનું જીવન ચરિત્ર.** સુપ્રસિદ્ધ અર્થશાસ્ત્રી હેજની ફ્રોસેટનું જન્મ વૃત્તાંત, બહુ સુંદર અને સરલ ભાષામાં કર્તા. રા. જીવાભાઇ રેવાભાઈ પટેલ, બી. એ. એલ. એલ. બી. એ લખ્યું છે. **લાઇબ્રેરી** માટે મંજુર. પૃ. ૨૬૦. **કીંમત બાર આના.**